

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
AT THE 'VAVILLA' PRESS
Madras.—1952

ప్రకాశకులవిజ్ఞప్తి

ప్రాధాన్య ప్రబంధములలో తెనాలి రామకృష్ణకవి రచించిన పాండురంగ మాహాత్మ్యము ముఖ్యమైనది. ఇదివఱకును శ్రీ చిన్నయసూరిగారు తొలుత దీనిలోని మొదటిమాఁదాశ్వాసములను బ్రకటించిరి. మేము నొకపారి ఆమాత్రమే ప్రకటించితిమి. విదప లఘుటీకతోఁగూడ నీ గ్రంథమును శ్రీతెన్నతం శ్రీరంగా చార్యులుగారు ప్రకటించియున్నారు. కాని మూలగ్రంథమున అపపాతములత్యధికముగ నుండుటవల్లను, లఘుటీక మూలాధ్ధావగతి కనుకూలముగ లేనందునను, దీనిని పరిష్కరించజేసి, వ్యాఖ్యతోఁగూడఁ బ్రకటింపవలెనను సంకల్పము మాకుఁ గలిగినది. సంస్కృతాంధ్రములందు పండితులగు శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు మిగుల పరిశ్రమించి దీని సంస్కరించి, టీకనుకూడ వ్రాసినసంగతి మాకుఁ దెలిసి, ప్రకటనార్థము పంపవలసినదని కోరితిమి. మేము కోరినవెంటనే, ఆయన దీనిని మా కొసఁగిరి.

శ్రీవేంకటరమణయ్యగారు పాండురంగమాహాత్మ్యమును సంస్కరించి టీకను వ్రాయుటయే కాక శ్రీరామకృష్ణకవి కవిత్వతత్త్వమును వెల్లడించుచు విపులముగ పీఠికను పద్యసూచికను గూడ వ్రాసి యిచ్చిరి. ఇట్లు మాసంకల్పమున కనుకూలముగ గ్రంథము తయారగుటచే వ్యయప్రయాసములకోర్చి మే మిగ్రంథము నిపుడు ఆంధ్రలోకమున కర్పించుచున్నాము.

తండయాళ్పేట
చెన్నపట్టణము
30-4-1952

ఇట్లు,
వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలుఅండ్సన్స్.

గ్రంథ పరిచయము

గ్రంథము-కర్త.—

గ్రంథనామమునుబట్టి 'పాండురంగమాహాత్మ్యము' తక్కిన మాహాత్మ్యముల వంటి సామాన్యగ్రంథమని తలచరాద; ఇది ప్రాచీనకాలపు ప్రాథమికగ్రంథములలో ఎన్నికకెక్కినది; ఆంధ్రపంచకావ్యముల పట్టికలో పద్దు వేయించుకొన్నది. ఈ ప్రబంధమును కృతిపొందిన విరూరి వేదాద్రిమంత్రి గ్రంథకర్తతోఁ బలికినట్లుగా చెప్పఁబడిన—

సీ. తగ సంస్కృతము తెలుంగుగఁజేయఁ దెనుగు సంస్కృతముగఁజేయఁగ జతురమతివి;

నలుదెలుంగుల నెన్నఁగల కావ్యధారల ఘనఁడ వాశువునందుఁ గరముమేటి;

వఖిలభూమిపాలకాస్థానకమలాకరోదయతరుణ సూర్యోదయుండవు;

వైవవైష్ణవపురాణావళీ నానార్థములు నీకుఁ గరతలామలకనిధము;

గీ. లండ్రభూమికుచాగ్రహారాభమైన, శ్రీలెనాల్వగ్రహర నిర్జేత; పగ

కాళికా కోకిలచువీపు; సరసకవివి, రమ్యగుణకృష్ట ! రామయరామకృష్ట !

క. కాండీన్య సగోత్రుఁ డ వా, ఖండలగురునిభుండ వఖిలకావ్యరససుధా

మండన కుండలుండవు భూ, మండలవినుతుండవు లక్ష్మమావరణనా!

క. యశము గలిగించు నీ మృదు, విశదోక్తులఁ బొండరికవిభుచరితః జతు

ర్దశ భువనవిదితముగ శుభఃపశమతి నాపేర నడుపు పరతత్త్వనిధి! [పాండు. ఆ. ౧. ప. ౨౩-౨౪]

అను పద్యములను బట్టియు,

“ఇది శ్రీమత్పురమపదనాథ నిరవధికకృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవితాసనాథ రామకృష్ణకవినాథ ప్రణీతంబయిన—”

అను నాశ్వాసాంతగద్యభాగములంబట్టియు ఈ ప్రబంధమును తెనాలిరామ కృష్ణకవి రచించిన సప్తపాదముననున్నది.

రామలింగఁడే రామకృష్ణుడు.—

ఉద్భూతాధ్యచరిత్రమును రచించిన తెనాలి రామలింగకవియు, ఈ రామ కృష్ణకవియు సభిన్నులని కొందఱిమతము, భిన్నులని కొందఱితలంపు. ఈ కవినామము తొలుత రామలింగఁడనియు, అప్పడీతఁడు వైపుడనియు, కొంతకాలమున కీతఁడు వైష్ణవము పుచ్చుకొని తనవేరు రామకృష్ణుఁడని మార్పుకొనెననియు ప్రతీతి కలదు. శ్రీవీరేశలింగముపంతులుగారు మున్నగు కొందఱి యైహికమును నమ్మిరి.

కొందఱు భేదవాదులు తమవాదమునకు బలకరముగా క్రింది యంశములను చూపుదురు.

(i) పాండురంగమాహాత్మ్యపుగద్యమునకు విలక్షణముగ 'ఉద్భటారాధ్య' చరిత్రమున గద్య" "ఇది శ్రీమదేలేశ్వరగురుచరణ్య చరణారవిందపట్నరణ సకలకళా భరణ రామనార్యసుపుత్ర సుకవిజనమిత్ర కుమారభారతిబిరుదాభిరామ రామ లింగయ ప్రణీతంబైన" అనియున్నది.

(ii) రామలింగసీకి గల 'కుమారభారతి' అను బిరుదము పాండురంగకృతి కర్తకు లేదు. అందు కృతిపతి కవినిగూర్చి "శారద నీరూపము" అని సూజోధించి నట్లున్నది.

(iii) రామలింగనిగురువు వేలేశ్వరుడు; పాండురంగకృతికర్తగురువు భట్టరు చిక్కాచార్యులు.

కాని, కొంత విమర్శించి చూచినచో పయి కారణములు భేదవాదమునకు సమర్థకములు కాజాలవని తోచుచున్నది. తొలుతఁజెప్పుబడిన యైతిహ్యమునుబట్టి యీ కవి శైవుఁడుగా నున్నపుడు రామలింగఁడై యుండెననియు, నప్పడితని గురు వేలేశ్వరుఁడై యుండెననియు, నీవి వైష్ణవుఁడైనపిదప రామకృష్ణుఁడని తనవేరు మార్పుకొనెననియు, చిక్కాచార్యులను గురువుగా గ్రహించెననియు చెప్పికొన వచ్చును. ఉద్భటారాధ్యచరిత్ర మీతని పిన్నవయసున రచింపబడినదగుటచే నప్పడి తనికి 'కుమారభారతి' అను బిరుద ముండెననియు, పాండురంగకృతి రచనాకాలము నాటి కీ కవి వయసుమీఁసినవాఁ డగుటచే దానికి బదులు కవి శారదాస్వరూపుఁడే యగుట 'శారద, నీరూపము' అని కృతిభర్త చెప్ప వలనుపడెననియు గ్రహింపనగును.

కవికులగోత్రాదులబట్టి చూచినయెడల వీరిరువురును అభిన్నులనియే చెప్ప వలసి వచ్చుచున్నది.

ఉద్భటకృతికర్త

కొండిన్యగోత్రుఁడు

శుక్లయజుర్వేది

తండ్రి రామయ

తల్లి లక్ష్మమ

పాండురంగకృతికర్త

కొండిన్యగోత్రుఁడు

శుక్లయజుర్వేది

తండ్రి రామయ

తల్లి లక్ష్మమ

తెనాలి రామభద్రకవికృతమగు 'ఇందుమతీపరిణయము'న

ఉ. ".....కవితా ఘనతామహు మత్పితామహుఁ"

రామయ రామకృష్ణకవిరాజుఁ దలంచి, నుతించి మ్రొక్కెదన్.

గీ. తదనుసంభవమణిని సుదక్షిణా పరిణయ ముఖకావ్యరచనాధురీణు నాంధ్ర)

కవికదంబములోనఁ బ్రఖ్యాతిఁగన్న, యన్నయకవీంద్రు ధీసాంద్రు నభివతింతు.

... ..

గీ. ప్రాణి మీ పెదతాత పాండురంగాదిసత్పుత్రులు చేసెను రామకృష్ణ సుకవి

అనుజుఁ డన్నపు మీ పేదతాత రచించెఁ బరంగ సుదక్షిణాపరిణయంబు

మీ తాత శ్రీగిరి చాతురీవిఖ్యాతి శ్రీకైల మాహాత్మ్యకృతి యొనర్చి
కడిమి మీతండ్రి యిమ్మడి రామకృష్ణాఖ్యుడనఁ గీర్తిగనె సంస్కృతాంధ్రములను

గీ. జౌర యనిపించె మీయన్న వీరరాఘు, వాఙ్మకవి సర్వకవితామహాత్మ్యమునను
ని న్ననూచాన సంతాను నెన్నఁదరమె? ప్రాజ్ఞహృదయాజ్ఞరవి రామభద్రసుకవి.”

అని యున్నది. దీనినిబట్టి చూడఁగా పాండురంగ మాహాత్మ్యాదులను రచించిన తెనాలి రామకృష్ణకవియును, సుదక్షిణాపరిణయమును రచించిన తెనాలి అన్నయకవియును అన్నదమ్ములని యేర్పడుచున్నది. ఏతదనుకూలముగ నే సుదక్షిణాపరిణయమున-

గీ. “సవ్యసుగుణాభిరామ తెనాలిరామ, పండితాగ్రజి సశ్చుత్ర భవ్యమిత్ర
హరపదాంభోజ సౌముఖ్యు, నిన్న పాఖ్యునన్న బిలిపించి యాదహోన్నతి వహించి.

... ..

గద్యము. ఇది శ్రీమతెనాలి రామేశ్వర శాశ్వత కృపాకటాక్షులక్షితకవితాభిరామ రామయపండిత
కుమార సహజశైవాచారసంపన్న ధీమదన్నయనామధేయ ప్రణీతంబైన సుదక్షిణాపరిణయము
నందు—”

అని యున్నది. ఈ పయిభాగములనఁగూడ రామకృష్ణుడను, అన్నయ
యును అన్నదమ్ములగుట సుస్పష్టము ఇరువురును రామయపండితుని కుమారులే!
తెనాలి వారే!!

మఱియు అన్నయ ‘పాలగుమి భీమగురుని సద్భక్తిగొలుతు’ అని చెప్పుటచే
తెనాలివారు సహజముగా శైవులనియు, పాలగుమివారి శిష్యులనియుఁ దెలియు
చున్నది. ఉద్భటారాధ్యచరిత్రరచనాకాలమునాటికి రామలింగకవి పాలగుమివారి
(పాలగుమి లేళ్ళరుని) శిష్యుడగుట ప్రసిద్ధముకదా!

తెనాలి యన్నయ తన గ్రంథమున తనయన్నయగు రామకృష్ణుని స్తుతింపలేదు.
అంతమాత్రమున వీరిరువురి సౌదర్యప్రయమున సందేహింపఁబనిలేదు. అన్నయ
తాంతరస్వీకరణ మొనరించెనన్న ఆనాదరమున సుదక్షిణాపరిణయకర్త రామకృష్ణునిఁ
జేర్చినక యుండవచ్చును. రామభద్రకవి స్పష్టముగ వీరిరువురును సోదరులే యని
వివరించియే యున్నాఁడు. రామకృష్ణకవి తన మతము మార్పును తెలుపుకొన
కున్నను, పాండురంగమాహాత్మ్యమునఁ జెప్పఁబడిన ‘శైవవైష్ణవపురాణావళీ నానా
ర్థరచనాపటిష్ఠాకరమ్యమతివి’ అను భాగమునుబట్టి యాతనిశైవప్రబంధరచనా పాట
వముకూడ వ్యక్త మగుటయు, నతని మతాంతరస్వీకృతి విశదమగుటయు సహృ
దయవేద్యములు.

ఉద్భటారాధ్యచరిత్రమును, పాండురంగమాహాత్మ్యమును ఏకకర్తృకము
అని చెప్పుట కీ రెండు గ్రంథములకును గల పోలికలు ప్రమాణము కాదగును.
అందుఁ గొన్ని మాత్ర మిచట చూపఁబడును—

మ. కవులు బాతకులు బ్రధానులు మధీగణ్యుల్ పురాణజ్ఞులు
వివిధార్థుల్ సఖులు బురోహితులు సర్వీనాథులు జోస్యులు
ధవళాక్షుల్ గొలువంగ నిడుకొలువై దైవారు హర్షంబుతో
నవధానంబునండి శంకరకథా వ్యాసక్తి భాసిల్లుచున్.

[ఉద్భటా. ౧-౨౩.]

మ. కవులు బాతకులు బ్రధానులు నలంకారజ్ఞులు బ్రాహ్మణులు
ధవళాక్షుల్ భజియింప నిడుకొలువై తారేందు తారావళి
ధవళంబైన సువర్ణకుంభయుత సౌధంబుదు నాసానమై
వివిధామ్నాయ పురాణ గుంభనకథల్ విందున్ బ్రమోదంబునన్.

[పాండు. ౧-౨౧]

గీ.,

లబ్ధముఖి.....ందఁజేయు, బ్రహ్మవిద్యా విదూరుడై బ్రాహ్మణుండు.

[ఉద్భటా. ౨-౧౨౪.]

గీ.,

సిగమ ఘంటాపథైకాధ్వనీనబ్ధి, బ్రహ్మవిద్యానవద్యుండు బ్రాహ్మణుండు.

[పాండు. ౨-౬.]

చ. వ్రతములుచేసి పెక్కు లుపచాసములు మఱి పెక్కు లుప్పిడుల్
భృతి నొనరించి కూర్చి బరదేసుల దల్లియపొలె బ్రోచి మా
నితగలి మింటిదయ్యముల నేలకుదెచ్చి కుమారుఁగాంచె ద
త్తులి.....రగు జామపతి వ్రత సంతసంబునన్.

[ఉద్భటా. ౫-౨౦.]

తే. అమహీశురులేమకు నతులనిష్ఠ నింగివేల్పుల నేలకు నేలవేల్పు

కొలము నింగిదెచ్చుచు గొలువల బుత్తు, డొక్కడువయించె దత్తపాఠ్యదయమహిమ.

[పాండు. ౩-౫.]

సీ. నెరవెండ్లుకలు దువ్వి నిలుకొప్పు ఘటించి కుసుమదామము మీఁద గుస్తరించి
నుదుట గందపుంజుక్క నూల్కొల్పి నీలాల పోగంటలు చెలిదోయి బొందుపఱచి,
తరళమై బంగారుతాడెత్తు గల ముతైములపేరు పేరురంబున ధరించి,
కటిక దాళిగోణాముకడచుంగు ధరఁ జీర పట్టుదట్టి త్రిండుగట్టి నడుమ

గీ. కేల డాఁపలిచిటికెన వ్రేలియందు, నలఁతిపగ డాలయంగర మనువుకొలిపి

గౌరవంబీని కలికిసింగార మొదవ, నారజంబుగఁ జరియించు నతఁడు మఱియు

ఉ. బోడికెమూఁపువై గరము పొందగఁజేసి కరంబు మ్రోయు నం

బాడిగ లోలి పెట్టి కరపర్వము త్రొవ్విరిచెండు మాటికి

వేడుకఁ బొరమిటుచు నవీనసఖాంకవిలాసలక్ష్మితో

గూడినమేను కమ్మకొనఁ గ్రుమ్ముచుండు నతఁడు వీధులన్.

[ఉద్భటా. ౨-౧౨౧. ౧౨౨.]

చ. తలగడు గంగవర్దనము గౌతవటావరణంబు సంస్కృతో

జ్వలకలమాన్నభోజనము చందనచర్మ ప్రసూనదామకం

బులు కపురంపునీడ్యమును భూషణపంక్తులు గల్గి నిచ్చలు

బులుకడుగంగబడ్డ సునుముత్యముబోలుచు చాలుచుం బురిన్.

సీ కలదను, లేదను వాదములతోర్చి మీనుమీసమువంటి యొంటిజాదము మెఱవంగ
బహుసంకుమదవంక పాణిధమంబైన తాళిగోణపుంజుంగు నేల జీరఁ
గడలేని వీడ్వంపుఁగవ్వచుందురుకావి మోవి పల్లొత్తులముసుగుదన్న
సానతాఁకులు గల్గు సూనాస్తు శంఖంబుగతి సఖరేఖాంకగళము దనర

లే. సఖులు పనిహాసకులు వెంటః జనంగ యువతిభుక్తనిర్దుక్తపరిధానయుక్తుఁ డగుచు
నగరఘంటాపథంబున నగుచుః దిరుగు, నొఱపుగల కీవి జాతిమాత్రోపజీని. [పాండు. 3-౬. ౧౦.]

ఉ. “ఐకకుఁ గూటికై యొకనిఁగొల్చి తదిరిత వాక్యపథతిక్
గైకొని..... [ఉద్భటా. ౮. 2-౯౧.]

క. వలవకుఁ గూటికినై నీ,దులవేడు బోడయొరవఁజొచ్చు నతఁడు—”
..... [పాండు. 3. ౨౧.]

ఉ. మానితలీల సజ్జయనిమాడ్కి మహీసురుఁ డప్పరంబులో
మానవపంక్తిలోఁ గలసి మచ్చికయై తలలోని నాల్కయై
ధీనిధి యాతఁడే యనంగఁ దేకువఁ దేజముగాంచి యుండఁ బె
పూనంగఁ గొన్ని వాసరము.....తటన్. [ఉద్భటా. ౨-౧౪౧.]

క. తలలోపల నాలుక పూసలలో దారంబు, పాలఁ జల్లిన నీరుం
బలె వెలియెఱుంగక మనసులు,గలసి, యభేదముగఁ గాఁపుకడ నతఁడుండెన్. [పాండు. 3-౫౯.]

ఉ. ఆరయఁ బాలవంటి కుల మాఱిడిబోవఁగనిచ్చి నీటిలో
నారజమై చరించు పసుధామరఁదనుఁ డిట్టివారు నె
వ్వారును జీరికిం గొనక,.....జుల్కగా
నీరసవృత్తిఁ జూచి; రతినిందుడు వీడని యేవగింపుచున్. [ఉద్భటా. ౨-౧౩౪.]

గీ. కాఁపురము నాకుఁ గడుఁబెద్ద కంచియంతయుల్లు శ్రీధన్వకటకమై పొచ్చు.....”
[ఉద్భటా. ౨-౨౫౩.]

లే. కాఁపుఁగోడలు కంచంత కాఁపురంబు,పాలవంటికులంబు గాడ్పఱచి చనియె-
..... [పాండు. 3-౮౧.]

క. భజనచెడి దానిపొత్తున,భుజియించెను మధువుఁద్రావె బోల యంటె, వెనక
ద్యుజియించె దగిననడవడి,కుజయందై ధరణిసురుఁడు కుల్పితబుద్ధిన్. [ఉద్భటా. ౨-౨౩౧.]

లే. ఎన్ని జన్మంబులేనియుం జన్నసిదవఁగాని ప్రాపింపరాని ధరానిలింప
జాతి గడలోన నప్పావజాతి తొఱగి,కల్లుపెల్లాను, వేటాడుఁ గఱచు నెఱచి.
[పాండు. 3-౮౪.]

ఉ. కేతువు నీటముంచి తమకించి ధనుర్లత మల్లఁబెట్టి వి
ఖ్యాతబలంబుఁ జెట్టులనుగట్టి గుణంబునఁగల్గు పక్షముల్
వే తరలించి యంపగమివేడక మూలకుఁద్రోచి, యవ్వనో
జాతుఁడు తత్పురిం గలుగు వైపులమైజన లోఁగునెంతయన్. [ఉద్భటా. ౧-౧౫౨.]

సీ. నిలువున నొలిపించె విలువంగడమునెల్ల శరములమాయంబు బొరయు టుడిపె

దగ శబ్దమాత్రపాత్రముజేసె గుణలత మ్రొకునంగట్టిచె మాలబలము

గంచుకివశము గావించె సేనానాథుం గమరించె సహచరుం గటికియెండ

బ్రతివశభావనంగతుండని హితుజూచె వరకేతనముకీర్తిధరము డులిపె

తే. ధర్మనిర్మలమున్ది సుశర్మగదిసి, గెలువఁగాలేక చని కోపగించి మహను

డుఱక; తనవార లననికి నోడుమనిరె? పతికిగీడట బుట్టపాపంబుకాచె! [పాండు. ఆ. ౧-౯౮.]

ఇట్టి వింక సెన్నియేని కలవు, ఈ రీతి నే రామకృష్ణకవికృతమహా ఘటికాచల
మూహాత్మ్యమునకును, ఉద్భటారాధ్యచరిత్రమునకును చాల పోలికలు కలవు, మచ్చు
నకు రెండు మాత్ర మిట నీయఁబడుచున్నవి.

సీ. మొకరిలేటొలు మూలి ముట్టవు తేనియల్ శ్రీమధుశాని కర్పించికాని

కోకిలమ్ములు చిగురాకులు గొలుకవు శ్రీవనమాలి కర్పించికాని

లేబద్వికల్ గబళింపవు హరిణముల్ శ్రీనీలమూర్తి కర్పించికాని

ఫలభుజీక్రియలగుం చిలుకలు దలంపవు శ్రీమాధవునకు నర్పించికాని.

గీ. యితరజంతువులును హరిమాలిం దలంచి, కాని యే వర్తనమునకుం బూన పని

నా తనివనమాహాత్మ్య మభిమతింప, నలవియే వేయెగంబుల విలువవైన. [ఘటికాచలమహాత్మ్యము.]

సీ. అచలసుతాభర్త కర్పించిమఱి కాని మృగములు లేబూరి మేయ వచట

నసమాహాచమనకు నర్పించిమఱి కాని యకులు క్రొవ్విరితేనె లాన వచట

అంధకధర్మసికి నర్పించిమఱికాని కోయిల లిగురాకు గొలుక వచట

నంగజారాతికి నర్పించిమఱికాని చిలుకలు పండ్లు భుజింప వచట.

గీ. తన్మృగల జంతువులు శంభుం దలంచికాని, యుచితవర్తనములఁ గోరి యుండవచట

పదనములు వేయెగలయంతవానినైన, నా యరణ్యంబుఁ గొని నూడ నలరయగునె?

[ఉద్భటారాధ్యచరిత్ర.]

మ. శుకముల్ ప్రామిచుకుల్ గుణించు; గణించుచు ధర్మమర్చెప్రహా

నకథల్ శారిక; నీరికల్ గొనుచునీషక్ శేషభాషావిశే

షకళాకాస్త్ర ముపన్యసించు; బహుల్ సాత్రాబిలీప్రాణనా

యకనామాళి; నభుల్ పఠించు సతతోద్వేగితీకాచాతురిన్.

[ఘటికాచలమహాత్మ్యము.]

ఉ. సామగుణంబుం గోల్పొం దికళాబకపంక్తులు వైవధర్మముల్;

ప్రేమ నుపన్యసించు శుకబృందము లీశ్వరయోగకాస్త్రముల్;

కోమలరీతి శారికలు గూడి పఠించు వినోదలీలలక్;

గామవిరోధి: బాడు నభిగంబుగ నచ్చట భృంగసితముల్.

[ఉద్భటారాధ్యచరిత్రము.]

ఇం టి పే య.—

రామకృష్ణకవియొకటివేరు 'తెనాలివా' రని పాండురంగమాహాత్మ్యమునందలి
'శ్రీతెనాలిగ్రహారసర్వోత్కృష్ట' అనుదానినిబట్టి తెలియుచున్నది. అంతకుం బూర్వమున
ఆ పరిశయపారియింటివేరు 'గొల్లపాటివా'ని ప్రసిద్ధము. శ్రీగురుజాడ శ్రీరామ

మూర్తిగారును, శ్రీవీరేశలింగముగారును అట్లే చెప్పియున్నారు. తెనాలిలో శ్రీ రామలింగేశ్వరస్వామివారి యాలయమున నొక యుత్సవవిగ్రహము వీతము విహారఁ గల

ట్లో. “శ్రీ తెనాలినగరే వ్యరాజయద్ధార్లపాటిపుర రామపండితః.

శుక్లమానుసితపంచమిగురౌ రామలింగ ముమయోత్సవాకృతిః.”

అను శ్లోక విహారమును బలఁపఱచుచున్నది. గార్లపాటి రామయపండితుఁడు తెనాలినగరమున శ్రీరామలింగేశ్వరస్వామియొక్కయు, శ్రీపార్వతీదేవియొక్కయు ఉత్సవవిగ్రహములను ప్రతిష్ఠించె నని మీఁది శ్లోకమున కర్థము. ఈ రామయపండితుఁడే రామకృష్ణుని తండ్రి. ఈ రామయ గొప్ప శివభక్తుఁడని యీ శ్లోకమే విశదఁ పఱచుచున్నది.

కవికాలము - గ్రంథరచనాకాలము. —

ఉద్భటారాధ్యచరిత్రపు కృత్యవతరణికనుబట్టి యీ గ్రంథము కొండవీడు దుర్గాధ్యక్షుఁడుగా నుండిన నాదెండ్ల గోపమంత్రికడ ముఖ్యోద్యోగిగా నున్న యూరే దేవమంత్రికి కృతిగా నీయఁబడినట్లు తెలియుచున్నది. గోపమంత్రి శ్రీకృష్ణ దేవరాయలమంత్రి యగు సాళువ తిమ్మరుసుమంత్రికి మేనల్లుఁడు. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు క్రీ. శ. 1515-వ సం॥ న కొండవీటిదుర్గమును జయించినపిదప, దానిని పాలించుటకు తిమ్మరుసు తన మేనల్లుఁడగు నీ గోపమంత్రిని నియమించెను. ఈ గోపమంత్రి సుప్రసిద్ధుఁడు. ఇతఁడు దేవమంత్రికి క్రీ. శ. 1517-వ సం. న ఒక యగ్రహారమును దానమొచ్చెను.

దేవమంత్రి వైవాచారపరాయణుఁడు. ప్రౌలనారాధ్యుని పంశస్థుఁడగు చంద్రశేఖరవాచాయమునియొక్కయు, మహావిద్వాంసుఁడగు *లోల్ల లక్ష్మీధర పండితునియొక్కయు శిష్యుఁడు. లక్ష్మీధరపండితుని యనుగ్రహమున పండిత్యమును సంపాదించి ఈ దేవమంత్రి ‘శివపంచస్తవి’కి వ్యాఖ్య రచించెను. ఈ యంశమును

ట్లో. “స చాయం దేవయామాత్యో మహిమస్తపంచికాం,

లక్ష్మీధరకటాక్షేణ కరుణే గురుతేజసా.”

అను శ్లోకము చాటుచున్నది. దేవమంత్రి గోపమంత్రివలన అగ్రహారాదిసమ్మానములను పొంది, ప్రసిద్ధుఁడైన పిదపనే ఉద్భటారాధ్యచరిత్రమును కృతినంది యుండును. ఆ కాల మించుమించుగా క్రీ. శ. 1535 అని తలఁచవచ్చును. ఉద్భటారాధ్యరచనాకాల మిదియే యై యుండవచ్చును. ఈ మీఁది విషయమునుబట్టి రామకృష్ణకవి శ్రీకృష్ణదేవరాయలకాలమున - ఆతనిసభలో నుండె నన్న లోకప్రతీతి యథార్థమే గాని, కల్పితము కాదని స్పష్టమగుచున్నది.

* శ్రీశంకరాచార్యకృత సౌందర్యలహరికి వ్యాఖ్య వ్రాసిన విద్వాంసుఁడు.

పాండురంగమాహాత్మ్యమును కృతిపొందిన విరూరివేదాద్రిమూర్తి కందాళ అప్పలాచార్యుల శిష్యుడు; మంగయగురువ రాజు కుమారుడగు పెదసంగభూపాలు నొద్ద వ్రాయునకాడు. చిత్రభారతకృతిపతి తండ్రి పెదతండ్రులును, వైజయంతీ విలాసకర్తయగు సారంగు తమ్మకవియు ఈ కందాళ అప్పలాచార్యులకు శిష్యులు. క్రీ. శ. 1541-పరాభవసంవత్సరమున గండికోట ప్రభువు కందాళ అప్పలాచార్యులకు భూదానమొసంగిన శాసనమొకటి కలదట!

రామకృష్ణకవి తన గ్రంథమున 'భట్టరు చిక్కాచార్యులు' తనగురువని చెప్పి యున్నాడు. ఈ చిక్కాచార్యులకు బెక్కురు శిష్యు లుండిరి. చాతుర్వాటికా మాహాత్మ్యము, ఆనందకానన మాహాత్మ్యము మున్నగు గ్రంథములను రచించిన లింగమగుంట రామకవియును [తెనాలి రామకృష్ణుని అల్లుడు], ఆతని తమ్ముడగు లింగమగుంట తిమ్మకవియును ఈ చిక్కాచార్యులకు శిష్యులు. రామకృష్ణకవులచే 'కామండకము'ను కృతిగొన్నవాడును, కొండ్రాజు తిమ్మరాజుకుమారుడును, పెదసంగభూపాలుని మేనల్లుడును అగు వేంకటాద్రియును చిక్కాచార్యుని శిష్యుడే. ఈ వేంకటాద్రి క్రీ. శ. 1584 వ సం. న కామండకమును కృతిబొందెను. కాన పాండురంగమాహాత్మ్యరచనము అంతకుంటే కొన్నియేండ్లు ముందుగా జరిగియుండ వచ్చును.

పై యంశములనుబట్టి రామకృష్ణుడు శైవుడుగా నున్నప్పుడు క్రీ. శ. 1535 ప్రాంతమున ఉద్భటారాధ్యచరిత్రమును రచించి దేవమంత్రికి కృతియొసంగె ననియు, తర్వాత వైష్ణవుడుగా మారినపిదప 'ఘటికాచలమాహాత్మ్యము'ను రచించెననియు, ఉద్భటచరిత్రరచనయైనపిదప రమారమి ముప్పదియేండ్లకు - అనగా (క్రీ. శ. 1565 ప్రాంతమున) పాండురంగమాహాత్మ్యమును రచించెననియు చెప్ప వీలగుచున్నది. పాండురంగమాహాత్మ్యమున (పుట 268) 'గిరికానుషక్తబుద్ధి నుచరిచరునిబోలు' (ఆ. 4. ప. 242) అని వసుచరిత్రవిషయమును, 'గురుభీతమతికి నాముక్తమాల్యదకు నెన యగుచున్' (ఆ. 4. ప. 241) అని యాముక్తమాల్యదయును సూచింపబడినందున, పయిగ్రంథద్వయము రచింపబడిన పిదపనే యిచ్చుది వ్రాయబడినట్లు వ్యక్తమగుచున్నది. ఆముక్తమాల్యద శ్రీకృష్ణదేవరాయలరచన యగుటచే బ్రాచీనమగుట యుక్తమే. కాని వసుచరిత్రవిషయమునఁ గొంత సందేహము కలుగవచ్చును. కాని అది 1567-70 ప్రాంతమున వెనుగొండను పాలించిన తిరుమలదేవరాయల కంఠితమగుటచేత దానిరచన యంతకుం బూర్వమే జరిగియుండ వలెను. పాండురంగమాహాత్మ్యమును ఇంచుమించుగ నాకాలపుదే యగుట నివి రెండును సమకాలీనములనియు, అట్టియెడ నొకదానిలో నింకొకటి సూచింపబడుట దోషముకాదనియు గ్రహింపవగును. ఇంతకును - ఉపరిచరమును వృత్తాంతము మహాభారతమున నున్నదే కాని క్రొత్తది కాదు. కావున దానినే రామకృష్ణకవి సూచించెననియుఁ జెప్పవచ్చును.

కాగా రామకృష్ణకవి శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాస్థానమున నుండుట యసంభావ్యము కానందునను, వసుచరిత్రవృత్తాంతప్రశంస యసంగతభావకానందునను, ఇతడు క్రీ. శ. 16-వ శతాబ్దిప్రారంభమున (1500 ప్రాంతమున) జన్మించి, 1575-80 ప్రాంతమువఱకును జీవించియుండెనని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును.

కృతులు - ముద్రితములు, అలభ్యములు.—

రామకృష్ణుడు రచించిన గ్రంథములు మూడుమాత్ర మింతవఱకు లభించినవి. ఆ మూడును ముద్రితములు. ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము ముక్త్యాలలోని సరస్వతీపత్రికలో ప్రకటింపబడి, పిదప ప్రత్యేక గ్రంథరూపమును దాల్చినది. ఘటికాచలమాహాత్మ్యము ౧౮౯౨-వ సం. న కళా తీముద్రాశాలలో ముద్రింపబడినది. పాండురంగమాహాత్మ్యము తొలుత శ్రీనివర్తివారిచేతను, శ్రీపూర్ణిగారి చేతను కొంతభాగము ముద్రింపబడి, పిదప శ్రీకూన్ శ్రీతెన్నకర్త శ్రీరంగాచార్యులు గారి లఘుటీకతోఁగూడ పూర్తిగముద్రింపబడి, ఇందనుక విదుకూర్పులను బోధించినది.

తెనాలి రామలింగవికృతులగు కందర్పకేతువిలాసము, హాలీలాలోలాసము అను ప్రబంధములనుండి కొన్ని పద్యములు ప్రబంధరత్నావళియందు ఉద్ధరింపబడినవి. ఆ గ్రంథములమాత్ర మింతవఱకును దొఱకలేదు. “పాండురంగవిజయము” అను వేటొక గ్రంథము ని కవి రచించినట్లు ప్రతీతి. అది పాండురంగమాహాత్మ్యమే యై యుండునేమో! ‘పాండురంగవిజయము’లోనివని ఉదహరింపబడిన పద్యములు మాత్రము పాండురంగమాహాత్మ్యమునఁ గానరాకున్నవి.

రామకృష్ణనిగూర్చిన కథలు.—

తెనాలి రామలింగని కథలని దక్షిణదేశమునందంతటను ప్రసిద్ధములయి కొన్ని కథలు ప్రచారమున నున్నవి. అందుఁ జాలవఱకును శ్రీకృష్ణదేవరాయల కును, అతని యాస్థాన విద్యత్కవులకును సంబంధించి యున్నవి. వీనిని శ్రీగురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారు తమ ‘కవిజీవితముల’లో ఇచ్చియున్నారు. రామకృష్ణకవి రాయలకాలమున లేడని తలచిన విమర్శకులు కొందఱి కథలన్నియుఁ బుక్కిటి పురాణములని తలంచిరి. కాని యీవఱకు నిర్ణయింపబడిన కవికాలమునుబట్టి యీ కవి రాయలసభలో ఉండుటకు ఆక్షేపణ లేదు. కొందఱు పరిశోధకులు, విమర్శకులను ఈ యంశమును గ్రహించి శ్రీశ్రీరామమూర్తిగారు వ్రాసిన కథలు కొన్ని యథార్థములే యని నమ్ముచున్నారు. అన్నియుఁగాకున్నను, కొన్నియైనను నష్టం దగియే యున్నవని చెప్పక తప్పదు. ఆ కథలు సాధారణముగా భట్టమూర్తి, అల్లసాని పెద్దన, ముక్కుతిమ్మన, భూర్జటి మున్నగు కవులను వెక్కిరించు గాథలతో నిండియున్నవి. వానికేదగిన చాటువులు కలవు. శ్రీకృష్ణదేవరాయలకాలమునాటికి రామకృష్ణకవి యువకుఁడు; స్వభావముచేతనే స్వతంత్రుఁడును, విటస్వభావము కలవాఁడును అగుటచే ఈతఁడు ఇతరకవులను—సమయానుసారముగ అధిక్షేపించుట అసంభవ మెంతమాత్రమును కాదు.

రామకృష్ణుడు తన చరమదశలో తనతో పాముముగను, తపశ్విత్త్యపరీక్షకు నికషోపలగను ప్రాధప్రబంధముగ పాండురంగమాహాత్మ్యమును రచించెను. అందు హాస్యమున కెట్టి యవకాశమును - అందుకు అట్టి నయమున - లేదు. అట్లయ్యును ఈతఁడు, తన స్వభావమును పూర్తిగ విడువలేక అందందు తన కొంటెతనమును వ్యక్తముచేయుచు నే యున్నాఁడు. మచ్చునకు రెండు పద్యములు దాహరింపఁబడుచున్నవి.

అతులనీవృత్తో తపస్సుచేసిన పుండరీకమహామునికి భగవంతుడు ప్రత్యక్షముకాఁగా ముని ఆతనిని పెక్కువిధముల స్తుతించెను. అందు దశావతారస్తుతితో బౌద్ధావతారవర్ణన మీ క్రిందిరీతి నున్నది.—

చ. 'ప్రతిదినకేకలుంచనపురాయిడి నెట్టన బట్టగట్టి వైః

బుతపుతమంచునున్న కుటుబోడతలకొ ధరింప నోడియెన్

సతమగు సొమ్ముగాన విడఁబాలవుగా శిఖిపింఛవల్లి, సౌ

గతమధుర్య! దానిఁ గటిఁ గట్టుము; పుట్టుము మిన్నకేటికిన్." [పాండు. ద్వితీయా. ౬౪]

నెమిలిపించెము శ్రీకృష్ణునకు నీడరాని కేశాలంకారము. బౌద్ధావతారసమయమున బట్టకట్టి నున్నవైన తలపై గానిని ధరింప నెట్లుచు వీలులేదు. సతమగు నగను వీడుట కును వలను కాదు. కావున మొలకుఁ గట్టిన బట్టను విప్పివేసి, ఆ వస్త్రమునకు బదులుగా శిఖిపింఛమును ధరించుట మేలు. అట్లు చేయుటవలన వస్త్రధారణఫలమును సిద్ధించును. మొల కట్టవలసిన బట్ట, తలయే కట్టుటచే - (బట్టతల యగుటచే) వేతే వస్త్రధారణ మనావశ్యక మని భావము.

పయి వర్ణనమున రామకృష్ణుడు తన స్వభావసిద్ధమగు హాస్యమును వెల్లడించె ననుట స్పష్టము. ఈ వర్ణనము ప్రత్యక్షమైన భగవంతునిఁ గొనియాడుచు పుండరీకునివంటి ముని చేయుట వికటమేకదా!

సహజదుర్బుధియగు నిగమశర్త తనయక్కచేసిన హితబోధకు లోబడి సానుకూలుడై మంచిదారిని పఠింపజేయు నొకనాటిరాత్రి యందఱును నిద్రింపఁగా వారి నగలను దొంగిలి పరారి యయ్యెను. మఱునాటివఱువాత ఆతనిబంధువులు పోయిన తమ నగలఁగూర్చి విచారించు సందర్భమున నీ క్రిందిపద్య మున్నది.

సీ. 'హాకించు వృద్ధభూసురుఁ డాత్మపితృదత్త దిగ్భముద్రికకుఁ జిత్తంబు కలఁగ

నత్తగారిచ్చిన హానిమదర్శనపుఁ బేరునకు మత్తయిదుప వనటఁబొందుఁ

గ్రొత్తగాఁ జేయించుకొన్న ముక్కఱుపనై యడలు దుర్వారయై యాఁడుబిడ్డ

బామాత పితఁబొందు వ్యామోహియై నపగ్రహకర్తవేదన భ్రంశమునకు

తే. నెంత దుర్బుధి! యెంత దుర్బాధి! యహహా! సర్వధనములు నద్దరాచారశీలుఁ

దేగామముట్టుగ నిలుదొంగిలి యుఱికిచనుట, యెఱుంగరోకాక, యివ్వేళయెఱుక గలదె !

[పాండు. తృతీయా. ౫౦]

చెడుతరుగుడులు తరుగుచు, సర్వనాశన మొనర్చుచున్న నిగమశర్మను దారికిఁ దెచ్చుటకై ఆతనియొక్క విదారు కోసుల దూరమున నున్న తమయూరినుండి కాఁపురమెత్తి పెట్టి పుట్టినింటికి భర్తతోను, బిడ్డలతోను వచ్చినది; నిగమశర్మకు నయమునను, భయమునను హితబోధచేసి ఆతనిని మంచిదారికి త్రిప్పినది. అతఁడును వెనుకటిరిలి మర్యాదగా ప్రవర్తింపసాగెను. ఇట్టి మార్పునకుఁ గారణము ఆమెయే. తన బుద్ధి చాతుర్యమున కామె గర్వింపవలసినది; అందఱిచేతను పొగడికలను పొందవలసినది. ఇట్టియెడ నిగమశర్మ యొక యర్థమరేయి అందఱినగలను ఊహముట్టుగ దోచుకొనిపోయినపుడు బంధుగు లందఱును తమతమ యాభరణములకై విలపించుచుండఁగా ఈమెయు తన ప్రయత్నము వస్తుగుటకుఁ గాక, నగకొఱకు విలపించుటయు, అందును ఆత్యల్పమూల్యముగు ముక్కటకు వాపోవుటయు, అందఱును సామాన్యముగ విలపించుచుండఁగా ఈమె దుర్వారయై యడలుటయు రామకృష్ణకవివికట తను విశదము చేయుచున్నవి.

గ్రంథనామము. —

పాండురంగక్షేత్రమాహాత్మ్యమును ప్రతిపాదించు నీ ప్రబంధమునకు 'పాండురంగమాహాత్మ్యము' అను పేరున్నట్లు ఆశ్వాసాంతగద్యములనుబట్టి తెలియుచున్నది. దీనికి 'పాండరీకమాహాత్మ్యము' అను నామాంతరమున్నట్లు 'అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబూనిన పాండరీకమాహాత్మ్యంబునకు—' అను గ్రంథారంభగద్యవలన తెలియుచున్నది. దైవమునుబట్టి పాండురంగమాహాత్మ్యమనియు, భక్తుడగు పుండరీకుని కారణమున పాండరీకమాహాత్మ్యమనియు దీనికి పేళ్లు గలిగినవి. కాని పాండురంగమాహాత్మ్యమును పేరే ఆంధ్రలోకమున ప్రసిద్ధమై యున్నది.

మూలము. —

కృతిపతి యగు వేదాద్రిమంత్రి రామకృష్ణనీతోఁ బల్కిన

ఉ. "స్కందపురాణసీరసిధి కాస్తుభమై ప్రభవించు దేవకీ

నందను సత్కథోద్యమము నవ్యకవిత్వకళాకలాపము

గుండనముం ఘటించి కడుఁ గ్రొత్తగు సొమ్మైనరించి, విష్ణుసే

వం దులకించు నప్పరమ వైష్ణవోటి నలంకరింపుమా!"

[పాండు. ౧. ౧౬..]

అను పద్యమునుబట్టి యీ ప్రబంధమునకు స్కందపురాణమునందలి కథ మూలమని తెలియుచున్నది.

'పాండురంగమాహాత్మ్య'మను నొక క్షేత్రమాహాత్మ్యము గీర్వాణభాషలోఁ గూర్పబడినది కలదు. అది తొమ్మిది యధ్యాయముల చిన్న గ్రంథము. స్కందపురాణాంతర్గతముట! దానిమాతృక పూనాలోని భండార్కర్ పరిశోధనాలయమునఁ గలదు. దాని ప్రతియొకటి కాకినాడలోని 'ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు'లోఁ గలదు. గ్రంథములోనివిషయమునుబట్టిచూడ, అయ్యది రామకృష్ణకవి యాంధ్రప్రబంధము

ననుసరించి వ్రాయబడినట్లు తోచుచున్నది. అయ్యదియే మూలమని ప్రచారము చేసి, తత్ఫలమున రామకృష్ణని ప్రతిభను, శక్తిని కొంచెపఱచుట కెవ్వరో యిట్లు మూలమును కల్పించి, అయ్యది ప్రచారము పొందునట్లుచేసి యుండవలెను. తెలుగునకు సంస్కృతమూలము కల్పింపఁబడుట శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యము నెడను కాననగును.

ఆ మూలగ్రంథముయొక్క యాద్యంతభాగములివి—

స్థారంభము— “పాండురంగమాహాత్మ్యమ్

స్కంద ఉవాచ—

శ్లో. మాహాత్మ్యం కథితం సమ్యగీనానా ముత్తమోత్తమం,

గంగాదీనాం మునిశ్రేష్ఠాః కిమన్యచ్ఛోతు మిచ్ఛన

మునయ డోచుః—

శ్లో. సర్వోత్తమం యది క్షేత్రం తీర్థం చైకత్ర విద్యతే,

ఉత్కృష్టం దైవతం చాపి తస్మై వద మహామనః!

సూత ఉవాచ—

శ్లో. అగస్త్యాదిమహర్షీణాం వచః శ్రుత్వానఘ మ్ముఖాః,

ధ్యాత్వా తాదృగ్విధం క్షేత్రం తీర్థం దైవం స దృష్టవాన్.

స్కంద ఉవాచ—

శ్లో. నాహం తథావిధం క్షేత్రం తీర్థం దైవతమేవ చ,

ధ్యాయన్నస్యామి మునయ స్సర్వోత్కృష్టం సుదర్శభమ్.

తదాగచ్ఛత గచ్ఛామో గిరిజావల్లభం భవమ్,

ద్రష్టుమేతం మహావద్దంత్రైలాసనిలయం పృథక్.

ఆశ్చర్యం న మమాప్యత్ర ప్రశ్నార్థాధిగమే మహాన్,

బాయతే మునిశార్దూలాః స హి నో వక్ష్యతే శివః.

గ్రంథాంతము:—

న వ మో ౭ ధ్యా యః

ఈశ్వర ఉవాచ—

శ్లో. స చచార మహావిష్ణోర్నందిరోపి గంధధీః, తం దృష్ట్వాక్షేత్రపాలో౭సౌచతో౭వ చ ననాద చ.

ఉత్థపాత మహావేగాత్ ప్రేరవత్ ఖచరః స్వయమ్, ఆరురోహ్నా(?) విమానంతు బభం జ నివపాత నః.

తం గృహీత్వా మహాసత్త్వో నిపాత్య ధరణీతలే, విచక్ర్వ మహాబాహుః సర్పరాజం యథా ఖగః.

మరణాభిముఖం దృష్ట్వా భైరవేణార్దితం వ్రభుః, విద్యాధరం దేవయోనిం మహావిష్ణుర్భవా.....

ఇతి శ్రీ స్కందపురాణే ఉమామహేశ్వరసంవాదే ఉత్తరసంహితాయాం

పాండురంగమాహాత్మ్యే నవమో౭ధ్యాయః.

పాండురంగమాహాత్మ్యం సంపూర్ణమ్.

ఆంధ్ర పాండురంగ మాహాత్మ్యమునఁ గల సిగమశర్తోపాఖ్యానము, రాధికా వృత్తాంతము, సుశీల మున్నగువారి కథలు, సుశర్కో పాఖ్యానము, అగస్త్యుని నిఘంటుల వృత్తాంతములును సంస్కృతమున లేవు; మిగిలిన వృత్తాంతములు సంస్కృతమామంగల జూపబడినవి.

ఆంధ్ర ప్రబంధమునఁ గల పదములు సంస్కృత మామందునఁ గానవచ్చుచున్నవి. కాని దానింబట్టి సంస్కృతమాలమున కేది యనువానిమనుట యుక్తి దూరము. ఆంధ్రమునందు 'తద్వోరతా, డనవేగఁబున భగ్నమయ్యెఁ గటివేల్లత్ తుల్లకా శిశ్యమున్.' (పుట 131) అని యుండఁగా దానిని సరిగా అర్థముచేసికొనక మాలమున 'తులుకానాం చ శిశ్యం చ భగ్నమద్యాపిన్మశ్యత్' అని కూర్పబడినది. ఇట్టివి చాల కలవు. విస్తరభీతి నవి విడువబడినవి.

కథాసారము—

ప్రథమాశ్వాసము

శౌనకాది మహామునులు సూతుంజూచి షేత్ర - దైవత - తీర్థములు మూడును సమప్రధానములై యుండు స్థలముగూర్చి తెల్పుమని కోరఁగా నతఁ డిట్లు వచించెను.

'తొల్లి యగస్త్య మహాముని లోపాముద్రతోఁ గూడ షేత్ర రాజమగువారా జనీయందు వసించుచుండ సూర్య చంద్రాదుల గమనమును నిరోధించుచుండు వింధ్య పర్వతము గర్వము నణంపవలెనని దైవత లా మహామునిని ప్రార్థించిరి. అగస్త్యుఁడు వారి ప్రార్థనము నంగీకరించి శిష్యులు వెంట రా బయలుదేరి వెల్లి వింధ్యపర్వతము గర్వము నణచి దక్షిణముగాఁ బోయి కొల్లాపురిలోని మహాలక్ష్మిని సేవించెను. ఇదవ నా దేవియానతి ననుసరించి తుంగభద్రను దాటి స్వామిమలకుఁ బోయి కుమార స్వామిని సేవించెను. అతనిం గొనియాడి, యా గుహానివలన నున్న షేత్ర మాహాత్మ్యములను దెలిసికొని యగస్త్యుఁ డిట్లనెను - 'స్వామీ! మీదయవలన పుణ్యస్థల మాహాత్మ్యముల నన్నింటిని దెలిసికొంటిని. తీర్థ - దైవత - షేత్రములు మూడును మేళవించి యున్నచోటేదైనఁ గలదా? దానిం గూర్చి తెల్పుడు.' అని యడుగఁగా కుమారస్వామి సుదీర్ఘముగ నాలోచించియు నట్టి స్థలమును కానలేక 'మహామునీ! నీ వడిగిన యర్థము నాకు గోచరము కాలేదు. మన యీ సందేహమును దీర్చు పర మేశ్వరుఁడే సమర్థుఁడు; మనము కైలాసమునకేగి యాతనిని దర్శించి మన సందియముఁ బాఠికొంద'మని కల్పి మునిగణముతోను, పరివారముతోను బయలుదేరి కైలాస నగమున కరిగెను. అంతకు ముందుఁ బార్వతియు శివు నిదేప్రశ్న యడుగఁగా నతఁ డట్టి స్థలము గూర్చి తెలుప సిద్ధముగా నున్నందున మునులతోఁగూడ వచ్చిన కుమారునకును పార్వతితోపాటు షేత్ర - దైవత - తీర్థములు కలిసియుండు స్థలమును దెలుప నెంచి, తొట్టతొలుత వెన్నుని దన మనస్సులో ధ్యానించి యిట్లు చెప్ప మొదలిడెను.

ద్వి తీ యా శ్వా న ము

ఘృత్తవీరానది ఖైమీనదిలోఁ గలిసినచోట దక్షిణతీరమునఁ గల తీర్థ, ష్టేత్రములు పాండరీకములని ప్రసిద్ధములు కలవు. అచట దేవదేవుడగు లక్ష్మీ వల్ల భుండు పాండురంగనామమునఁ బ్రసిద్ధుడై యుండును. అయ్యదియే మీ రభిల షించిన యుత్తమ స్థలము.

ఆదికల్పమునందలి పదునెనిమిదవ ద్వాపరము కడపట పుండరీకుండను ముని యచ్చోట ఘోరతపం జూనరింప శ్రీకృష్ణుండు ప్రత్యక్షమై కావలసిన వరమడుగఁ గోరెను. పుండరీకుఁ డాదేవుని, ఆ లలితరూపముతో నచటనే యుండునట్లును, అచటి తీర్థష్టేత్రములు తనవేరిట పాండరీకములయి యుండునట్లును వరము ప్రార్థించెను. శ్రీకృష్ణుఁ డట్లేయగుఁగాక యని వర మొసఁగెను.

ఆ ష్టేత్రమును గూర్చి మఱియు నిట్లు శివుండు వివరించి పలికెను:—

ఆ ష్టేత్రము లోకోత్తరమైనది. దానికి నాలుగు లోవాకిళ్లు గలవు. తూర్పు వాకిట సగస్వతియు, దక్షిణద్వారమున నారదుండును గలరు. దక్షిణదిశ నైదు కోట్ల నాగకన్యక లారతులిచ్చుచుండురు. పడమటి వాకిట భువనేశ్వరీదేవియు, నుత్తర ద్వారమున దుర్గాదేవియు నున్నారు.

ఇట్టి ష్టేత్రము ష్టేత్రాంతరములకంటె నుత్తమోత్తమము.

తొల్లి త్రిదంష్ట్రుడను రాక్షసుండు కోపముతో గదనెత్తి పాండురంగని యెడమ ప్రక్కపై వ్రేయఁగా ఆ దేవుండు దానిని తూలించి, యా రాక్షసునిఁ జంపెను. ఆ గదా వేగమునకు పాండురంగని మొలనున్న జాలెసంచి తెగిపోయి యిప్పటికి నచ్చటనే పడి యున్నది.

ఆ ష్టేత్రమునకుఁ బడయుట పద్మతీర్థమును, శంఖ - పద్మనిధులును గలవు. అచటనే పిప్పలాకారమున నరనారాయణు లున్నారు.

పాండురంగని కీశాన్యదిశను కుండలతీర్థము కలదు. అచట అశ్వత్థ రూప మున నరసింహుం డున్నాడు. గోపిక యొక రై యచట శ్రీకృష్ణునిఁగూర్చి తపస్సు చేయఁగా నా దేవుండు ప్రత్యక్షమయ్యెను. అప్పుటి తత్తరపాటులో నామె కేశ బంధము వీడెను; నీవి కొంత జాతెను. ఆమె శ్రీకృష్ణునియడుగులను గట్టిగాఁ బట్టు కొని ఆరిధముగానే అచట సుండునట్లు వరమడుగఁగా అతఁ డట్లే వర మొసఁగెను. ఆ స్థలమే ముక్తకేశినీష్టేత్రము.

ఆ దిక్కుననుండియే ఖైమీనది పొంగి పొరలుచు ష్టేత్రముపైకి వచ్చు చుండఁగా, పాండురంగుండు తన పాదములపై నుండి ప్రవహించునట్లాజ్ఞాపించెను. అదియే ఖైమీతీర్థమని ప్రసిద్ధమై యున్నది.

సరసింహుడచట ముప్పదిరెండు బాహువులతో నున్నాడు. అగస్త్య - గాణాపత్యములను తీర్థములు నచటనే గలవు. గాణాపత్యతీర్థమునకు దూర్పున సుకర్ణాతీర్థమును, దానికి దూర్పున జాబాలి తీర్థమును, దానితరువాత బ్రహ్మాతీర్థమును గలవు. బ్రహ్మాతీర్థముకడ బ్రహ్మాయు, సరస్వతియు వసించురు. వారికి దక్షిణమున కలశతీర్థమును, దానికి దక్షిణమున పితృతీర్థమును, దానికి దక్షిణముగా చక్రతీర్థమును, దానికి దక్షిణమున లక్ష్మీతీర్థమును, దానికి దక్షిణమున కౌమోదకీ, పద్మ, శంఖ, చక్ర తీర్థములును గలవు. లక్ష్మీతీర్థాదు లయిదును శక్తిసంపద మనఁబడుచున్నవి.

విష్ణువు సంగముడను రాక్షసుని చంపినచోట సంగతీర్థము కలదు. అచట పుష్పావతి యను నది సంగమించును. దానికి బిరప రామ, దేవ-సూర్య - సరస్వతీ తీర్థములు కలవు.'

పరమశివుఁ డీ రీతిని మునులకును, గుమారునికి, నుమకును దెల్పెనని సూతుఁడు శౌనకాదుల కెఱిగించెను. వా రీ క్షేత్రతీర్థాది కూహాత్మ్యములను విని మిగుల సంతసించిరి. పిదప శౌనకుఁడు సూతుం జూచి 'మహాత్మా! విష్ణు వేల యదుకులమున నందునిపట్టియై పుట్టెను? అతని చరిత్ర మెట్టిది? రాధ యెవ్వలై? రాధాకృష్ణులసంబంధ మెట్టిది? శివునిదేహమునుండి భైమి యెట్లుద వెను? విష్ణుని మంత్రరహస్య మెయ్యది? ఈ యంశములన్నియు మాకు వినిపించవలయు'నని ప్రార్థింపఁగా సూతుఁడిట్లనెను—

'తొల్లి శంకరుఁడు నారదునకు పుండరీకముని చరిత్రమును వివరముగాఁ దెల్పెను. దానిని మీకు వినిపింతును. అది వినిన మీ సందేహములెల్లను తీరును.' సూతుఁడిట్లు పలుకుచు మున్నుతాను వేదవ్యాసునివలన వినినదాని నిట్లు చెప్ప సాగెను.

'ఇదివఱకుఁ జెప్పినట్లు కుమారుఁడు మునులతోఁగూడఁ దన సందేహములను తీర్చుకొని పోవుచుండఁగా-శివునివద్దకు వచ్చుచున్న నారదుఁడు వారిని జూచి తనలో 'కుమారుఁడును, మునులును పరమశివునియొద్ద కిప్పు డేకారణమున వచ్చిరో? ఏదే నొక గొప్ప సందియముఁ దీర్చుకొన వచ్చి, తమపని నెఱవేర్చుకొని మఱలుచుండ వచ్చును'అని యనుకొని వేవేగ శివుని దర్శించి, యతనిఁ బలుతెఱంగులఁ గొనియాడి యిట్లు ప్రార్థించెను—'దేవా! కుమారాదు లిటునుండి పోవుచుండుట చూచితిని. వారు మిమ్మేమి ప్రార్థించిరి? మీరేమి సమాధాన మిచ్చితిరి? ఆ యంశమును నాకు వివరముగాఁ దెల్పు వేడుకొనుచున్నాను.' అప్పుడు శివుఁడు పార్వతియు, కుమారుఁ డును, మునులును కోరిన యర్థమును దెల్పఁగా నారదుఁడు తనకు నట్టి ముత్త మోత్తమృగమును దెలిసికొను కోరికకలదు; కాన వివరింపఁగోరఁగా శివుఁ డాతనికి పాండురంగక్షేత్ర వృత్తాంతమును దెల్పు మొదలిడి యచటి సరసింహక్షేత్రము గొప్పతనముం దెల్పుచు తదనుబంధముగ నొకయితిహాసము నిట్లని చెప్పదొడఁగెను.

శ్రీ తీర్థా క్షాసము

కళింగ దేశమునందలి పీఠికాపురమున వేదవేదాంగవేత్తయు, సుత్తమశీలుఁ
డును అగు సభాపతియను బ్రాహ్మణోత్తముఁ డుండెను. నిగమశర్త అతని పుత్రుఁడు.
నిగమశర్త చిన్నవయస్సుననే సమస్తవిద్యలను నేర్చి విద్వాంసుఁడైనను, పోలియాయి
తిరుగుచు, ఇంటింగల వస్తువుల నన్నింటిని విక్రయించుచు, భూములను గుడువ
బెట్టుచు సంపదను నాశనముచేయుచుండెను. ఇంటిగడప త్రొక్కుటయే యరుదుగ
నుండెను. వానికి బుద్ధిచెప్పి, దారికిఁదీసికొని రాదలంచి యతనియక్క భర్తతోను,
బిడ్డలతోను తన పుట్టినంతికి వచ్చి, చుక్కతెగిపడినవడువున నొకప్పు డింటికి వచ్చిన
తమ్ముని ఖండి మాటలాడి, నిలిపి, సమస్తోపచారములు నొనర్చి హితము నుపదేశిం
చెను. నిగమశర్తయును ఆమెహితమును విన్నవానివలె నటించి కొలఁదిదినములు
వినయ, విధేయతలతో మెలఁగుచు నొకనాఁటికాత్రి అందఱును నిదురించుచుండఁగా
వారి ఆభరణముల నన్నింటిని అవహరించి యడవిదారిని పోవుచుండెను. అడవిలో
నొకదొంగలగుంపు నిగమశర్త నడ్డగించి, అతనిని చావఁగొట్టి యతనికడనున్న
యాభరణముల నన్నింటిని తీసికొనెను. కదలలేక - మెదలలేక పడియున్న నిగమశర్త
నొకకాఁపు తనయింటికిఁ దీసికొనిపోయి తగినచికిత్స చేయించి, గాయములు మాన్పి
కాపాడెను. ఆ యింటింగల అందకత్తెయగు నొకకాఁపు పడఁతి నిగమశర్తను మరులు
కొని, అతనిని మరులుకొలిపెను; అతఁడు భర్తమును దలఁపక రహస్యముగ
నామెతోఁ గ్రీడించుచుండెను. ఇట్లు కొన్ని రోజులుచన నాతఁ డాపడఁతిని లేవఁదీసికొని
యెటకేని పోవఁ దగినయదను నరయుచుండెను. ఒకప్పుడాయూర జరిగిన జాతరలోఁ
బాల్గొని నడురేయి నందఱును గాఢనిద్రలో మున్ని యుండఁగా నిగమశర్తచిట్ట,
నతని ప్రియురాలగు నా కాఁపుపడఁతియు నిలువీడిపోయిరి. వారొక యడవికిఁబోయి,
అచ్చటి బోయజాతిలోఁ గలిసిపోయిరి. నిగమశర్త కిరాతుఁడయి వేటాడి యాహారము
సంపాదించుచుండెను. వారిరువురును అచటఁ గొంతకాలము గడపినపిదప నా
కాఁపుపడఁతి మరణించెను. పిదప నిగమశర్త యొక చండాలవనితం గూడి
యామెవలన సంతానముంగూడఁ బడెను. ఒకనాఁ డతఁడు వేటకుఁబోయి యుం
డఁగా అతని గుడిసె కాలిపోయెను. అందుండిన యతని భార్యాపుత్రులు మరణిం
చిరి. అతఁడది గాంచి, మిగుల వాపోయి, మతిచెడి, యాహారనిద్రల నుజ్జగించి దేశ
ములఁ గ్రుమ్మరుచుఁ దుదకు శ్రీనరసింహుఁడున్న తేత్రముంబ్ర వేశించి ప్రాణములు
విడిచెను. యమదూత లాతనిని కట్టి, కొట్టుచు ఘోరముగఁ బాఢించుచుఁ దమ
లోకమునకుఁ దీసికొని పోవుచుండఁగా-వారు వెట్టుబాధలకుఁ దాళఁజాలక నిగమశర్త
గట్టిగా నఱచెను. అంతకు మున్ను విష్ణువుచే రక్షార్థ మచట నుంచఁబడిన
చక్రము అతని మొఱ విని తొందరగా వచ్చి యమదూతలను దఱిమి, నిగమశర్త
బంధములను త్రొంచెను. అంత విష్ణుదూతలు వచ్చి నిగమశర్తను సగౌరవముగ శ్వేత
ద్వీపమునందలి పరమపదమునకుఁ దీసికొనిపోయిరి. అతఁడు వైకుంఠమున కుముదుఁ

డను పరమభాగవతుడయి యున్నాఁడు, అతఁడు పాతకియయ్యును నరసింహశేషత్రమున మరణించుటచే నట్టి యుత్తమోత్తమపదవిని పొందెను. ఆశేషత్రమునకు దక్షిణభాగమున నేను నివసించును, ఎట్టి మహాపాతకము లొనరించినవారైనను సరే, అచ్చట మరణించినచో ఇంద్రపదవిని పొందుదురు.

శివుఁడిట్లు తెల్పఁగా విని సంతసించి నారదుఁడు తీర్థ - శేషత్ర - దైవతములను గూర్చి తెలుపఁగోరఁగా నిట్లు తెల్పెను - 'నృసింహశేషత్రము నెదుట చంద్రభాగా నది కలదు. ఇంద్రుఁడు మున్నచట తపఃబొసరించి యింద్రభాగముల ననుభవించెను. ఆనృసింహశేషత్రము చేరువనే పాండరికశేషత్రమున్నది. దాని మాహాత్మ్య మిట్టిది, అట్టిదని వర్ణింపవలవికాదు. దానికే దూర్పుభాగమున సరస్వతియు, బడమట భువనేశ్వరియు, జివటిభాగములుకాఁగా ఆశేషత్రమును ధనుస్సును చేతధరించి శార్ఙ్గ పాణియగు విష్ణువు తీర్థము లను బాణములను దొడిగి పాపములను లక్ష్యములను బడఁగొట్టి భక్తులఁ గాపాడుచుండును. ఆశేషత్రమునడమ పాండురంగఁడను పేర శ్రీకృష్ణుఁడు వెలసియుండును.'

శివుఁడిట్లు పలుకఁగా నారదుఁడు 'నిఖిల జగదృగితుండగు విష్ణువు ఆ స్థలమున వెలయుటకుఁ గారణమే'మని ప్రశ్నింపఁగా పరమేశ్వరుఁ డిట్లు చెప్పఁదొడంగెను.

'పూర్వము పుండరీకుఁడను మహాముని యచ్చోట ఘోరమగు తపస్సుచేయు చుండఁగా, దానివలన గల్గిన తాపమునకు లోకము లట్టుడికిన ట్టుడికిపోవుచుండ - బ్రహ్మయా సంగతిని విన్నవింప విష్ణువుదరి కేగెను. ఆ సమయమునం దే దుష్టజనులను మోయఁజాలని భూదేవి తనస్థితిని వెన్నునకు విన్నవించుటకు క్షీరాబ్ధిమధ్యమునం దలి శ్వేతద్వీపములోని వైకుంఠమునకేగి యచట దేవదేవుని దర్శించి, స్తుతించి తన గోడు వెల్లెఁగ్రక్కెను. విష్ణు వామె సంగతినివిని తాను మాయామానుషమూర్తియై భూలోకమున నవతరించి, రాక్షసప్రాయులగు రాజులను సంహరించి, భూభారము మాన్పెదనని భూదేవి కభయమిచ్చి, పుండరీకునికిః బ్రత్యక్షమయి వరమొసంగి యాతనితపస్సును మాన్పెదనని బ్రహ్మకును వాగ్దానముచేసి పంపివేసెను. పిదప శ్రీహరి యాదవకులమున దేవకీవసుదేవుల తపఃఫలముగఁ గృష్ణుఁడయి పుట్టి ఘోర రాక్షసులను, దుష్టవృషాదులను పెక్కురను సంహరించి బాల్యమాది అనేకాదృశ కృత్యముల నొనర్చుచుండెను.

ఆ రీతి నవతరించిన శ్రీకృష్ణుని సంతోషమునకై బ్రహ్మయొక శక్తిని పంపఁగా నది నందుని మఱిదియగు శతగోవుని పుత్రికయై లోకోత్తర సౌందర్యమున రాధ యను నామమున వర్ధిల్లుచుండెను. ఆ రాధాకృష్ణులహృదయములలోఁ బరస్పరము ప్రేమ యంకురించెను.

చ తు థా శ్వా స ము

మాధవుఁడే తనకు భర్త కావలెనని రాధ గోవర్ధనాచలసమీపమునఁ గల ఋణావిమోచనతీర్థమున ఆ యాఋతువులననుసరించి ఘోరనియమమునఁ దప మాచ

రించుచుండెను. శరత్కాలమున విష్ణు వామేశ్వరుడు బ్రత్యక్షమై యామేశ్వరీక నీడే ర్చెను.

పుండరీకుడు ఘోరతపము చేయుచుండగా బ్రహ్మ యాతనికి బ్రత్యక్ష మయి 'విష్ణువు నేఁడో రేపా యతనికి బ్రత్యక్షమగు'నని తెల్పెను. పుండరీకుడు తపముచేయుచున్నట్లే త్రము దేవర్షి నరగణ సేవితమహననియు, దేవుడు ముక్తికొను గుననియు చెల్పెను. ఆముని బ్రహ్మమాటఁ దలచుకొనుచు భగవంతుని ధ్యానించు చుండగా మూడవనాడు విష్ణు వాతనికి బ్రత్యక్షమయ్యెను. దేవునియద్భుతతేజ మును గని బెదరి యటచుచు పుండరీకుడు పాటిపోవుచుండగా కృష్ణుడు నవ్వెను. పుండరీకుడు వెనుకకు మరలి దేవునిగని వేయి విధములఁ గొనియాడెను. విష్ణువు వెనుకనే వచ్చిన పే మందరమును పుండరీకుని గుణములను బ్రశంసించితిమి. శ్రీ కృష్ణుడు నతనిభక్తిని బ్రశంసించి వరములు వేశఁగోరెను. పుండరీకుడు వేతేమియుఁ గోరక 'ఈక్షేత్ర - తీర్థములు గొప్పగా నుండవలెను. నీదర్శనమిచట భవభయకర్మ నంబయి జనులకు లభించుఁగాక! ఈతీర్థక్షేత్రములు నాపేరితోవెలయుఁగాక!' అని ప్రార్థింపఁగా విష్ణు వట్లే వరము లొసఁగెను.

విష్ణు వా తీర్థమునఁ బ్రార్థిమాభిముఖుడై 'రెండుచేతులను గట్టిపై నుంచుకొని వెలసెను. ప్రార్థిమాభిముఖుడయియు నుండును. ఇట్లురెండుమూర్తులతో వెలసెను. ఫణి భర్త యాతని పాదపీఠము. లక్ష్మీదేవి - హి శ్రీరూపముల రెండుకడల నతనిని సేవించుచున్నది. ఎదుట గరుడఁడుండును. దక్షిణభాగమున సనకాదులును, బ్రహ్మ యును-ఎడమవైపు నేనును, రుద్రులును—ఇంద్రాదులు వెనుక భాగమున నుండుము. నారదా! వెన్నునివాత్సల్యమును నీవు నెఱుఁగుదువు. ఆ దేవుడు దిగంబరుడయి పంచాబ్దంబుల యీడువాడై యుండును. వాసవాదులు తన్నుగొల్వఁగా శేషపీఠము నధిష్ఠించి, రెండుకాళ్ల నడుమను గోయప్టి నిరికించుకొని యుండును. అతఁడు నాల్గు బాహ్యద్వారములును, నాలు గంతద్వారములును గల మహాసాధమున నుండును. ఆదేవదేవుని దర్శించినచో ఎట్టి పాతకములైనను నశించును. తొల్లి గోవు, కాకి, హంస, చిలుక, పాము, తేనెటీగయును ఆదేవుని సేవించి యుత్తమజన్మములనొంది చివట ముక్తిబడసినవి. నీకావృత్తాంతములఁచెల్పెదను వినుము.

పాండురంగడు భీమరథీతరమున మురలీగాన మొనర్చుచుండగా దానిని విని పరవశమైన గోవాసతి పాలు స్రవించెను. ఆదుగ్ధబిండువాకటి యెగిరి శ్రీకృష్ణుని శిరస్సువైఁ బడెను. అందువలన నాధేనువునకు దేవునకు ఊరాభిషేక మొనరించిన సుకృతము కలిగెను. ఆధేనువు ముడుసలదై మరణించి మఱుజన్మమున సుశీలయను పేరితో నొక విష్ణుభక్తునకుఁ బుత్రికగా జన్మించెను. యుక్తవయస్సున నామె లోభియుఁ గ్రూరుఁడు నగు నొక బ్రాహ్మణునకిచ్చి పెండ్లిచేయఁబడెను. భర్త యెన్ని బాధలుపెట్టిన నామె సహించుచు గొప్ప పతివ్రత యని పేరుమోసెను. ఒకనాడామె భర్త గ్రామాంతరమున కేగిన సమయమున శ్రీకృష్ణుఁ డొక పొట్టినడుగు

వేసమున నతిథియై వచ్చెను. ఆతఁడు తనకాకలి యొక్కవగా నున్నదనియు, వంట యగుపాతకును వేచి యండఁజాలననియుఁ జెప్పి చల్లియన్నమునే తినుటకు సిద్ధపడెను. ఆమె పెట్టినయన్నము అతనికిఁ జాలనందున సుశీల - భర్తయేమిచేసినఁ జేయనిమ్మని సాహసించి - ఆతఁడు కానరాకుండ దాచియుంచుకొనిన భక్ష్యముల నతిథికిఁ బెట్టెను. అందునను వటువునకుఁ దృప్తిగలుగలేదు. సుశీల మిగుల నాశ్చర్యపడుచు నాయతిథి సామాన్యమానవుఁడు కాఁడనియు, భగవంతుఁడే యా రూపమున వచ్చెననియు భావించి కావలసిన వంటకములను సిద్ధముచేయ నగ్నిదేవునిఁ బ్రార్థించెను. అతని ప్రభావమునఁ బెక్కు రకముల వంటలు తయారై నవి. అపుడామెభక్తికి మెచ్చి, వటువు కృష్ణుఁడుగా మాటి యామెకుఁ బ్రత్యక్షమయి, యామె వెనుకటి జన్మవృత్తాంతమును తెల్పి యిట్లనెను - 'నీభక్తికి సంతసిల్లితిని. నిన్ను పరీక్షింపఁ దలఁచియే యిట్లు వచ్చితిని. నీభర్తయు కతినుఁడుగా నుండుటకును నేనే కారణము. పూర్వ మకృతసత్క్రియఁడను బ్రాహ్మణుఁడు పాపాత్ముఁ డొకఁడుండెను. ఒకప్పుడతఁ డుత్సవసమయమున నాకు నివేదించిన యన్నమును గాంచెను. ఆ సుకృతలేశమున నతఁడుత్తమ బ్రాహ్మణవంశమునఁబుట్టి విద్యల నభ్యసించి నిన్ను వివాహమాడెను. నిన్ను పరీక్షింపఁగోరియే అతనిని లోభిగను, కతిచునిగ నొనర్పితిని. నేఁటినుండియు నతఁ డత్యుత్తముఁ డగును. నీకేవురు పుత్రులు తమములు కల్గుదురు. నీవు నూతేండ్లు జీవించి పిదప భర్తతోఁగూడ మోక్షము పొందఁగలవు.' విష్ణు విట్లుపల్కి యంతర్హితుఁ డయ్యెను. పిదప సుశీలభర్త యుత్తమరీతిఁ బ్రవర్తించెను.

కాకి యొకటి పాండురంగని దేవాలయముచేరువఁ గల రావిచెట్టుపయి వసించుచు, నొకప్పుడు విట్టలాలయాంగణమునఁ గల బీజీతముపై వేసిన మెతుకులు తినుటకై చెట్టునుండి యొగురుచురాఁగా, దాని తెక్కలవలనిగాలిచే దుమ్ము పోయి, కాకికి దేవాలయము తుడిచిన పుణ్యములభించెను. ఆకాకి మరుజన్మమున సుశీల కొక పుత్రుఁడై జన్మించెను.

ఒకహంస యా దేవాలయసమీపమున వసించుచు నొకప్పుడు మండులొండకుఁ దాళఁజాలక యదట తటాకమున మునిగి, యా గుడిలోఁ బ్రవేశించి, తెక్కలల్లార్పఁగా, వానివలన రాలిన నీటితుంపరలు ఆచొప్పుటఁ బడినవి. గాలికి దుమ్ము నెగిరి పోయెను. అందువల్ల హంసకు గుడిని ఆలికిన పుణ్యము లభింపఁగా నదియు సుశీల కొకపుత్రుఁడై పుట్టెను.

ఒకహరిదాసి చిత్రనర్తములుగల చిలుక నొకదానిం బెంచుచుండెను. ఒకనాఁ డది పంజరమునుండి తప్పించుకొని, ఆ హరిదాసిముత్యాలహారమును ముక్కునఁ గఱచుకొని యెగిరిపోయెను. ఆమెయు నామెచెలికత్తెలును చిలుకం బట్టుకొన నెంత యత్నించినను లాభములేకపోయెను. చిలుక గుడిలోపలి యొక దండముపై వ్రాలి ముత్యములను ముక్కుతోఁబొడువఁగా నవి క్రిందరాలెను. కానఁ జిలుకకుఁ పాండు

రంగనిగుడిలో ముత్యాలముగ్గులు పెట్టిన పుణ్యము లభించి, అది సుశీల కొక కుమారుడై పుట్టెను.

ఎచటినుండియో పామొకటి విట్టలాలయమును బ్రవేశింప, అందున్న యొక యొకటి భయపడి దేవునిపాదపీఠము క్రింద దూరెను. పామచటికి వచ్చి, విట్టలుని పాదములపై నున్న యొక మొగలిపూవులోని పుప్పొడి నాఘ్రాణించెను. అందువల్ల పామునకు ఆనందము కల్గి అది పడగ విప్పెను. అప్పుడు అందున్న మణి ప్రకాశించి పామునకు దీపారాధన మొనర్చిన పుణ్యము లభించి, అదియు సుశీల కొక కొడుకయి పుట్టెను.

దేవాలయ సమీపాద్వాయమున తేనెటీగలగుం పొకటి తిరుగుచుండగా నందొక యీగ భగవంతునికి పూజింపబడిన యద్భుతముల కల పుష్పము లోని మధువును గ్రోలగా-దానికి భగవత్పాదతీర్థముఁ ద్రాగిన ఫల మిచ్చి-అదియు సుశీల కొక పుత్రుఁడయి పుట్టెను. సుశీల యా పుత్రులను బెంచి, భగవద్భక్తిని బోధించి, ముదుసలియైనవిదవ ముక్తీబొందెను.

విట్టలున కీశాన్యదిశను తేత్రపాలుడగు కాలభైరవుఁ డుండును. ఒకప్పుడు గంధర్వుఁడొకఁడు గర్వించి విమానమెక్కి గుడిపైనుండి పోవుచుండగా, భైరవుఁడు కోపించి పైకెగిరి, వానిని క్రింది కీడ్చి చంప సిద్ధపడెను. దయామయుడగు పాండురంగఁ డతనిని వారించి, గంధర్వునిగాపాడెను. గంధర్వుఁడు విట్టలుని మిగులఁ గొనియాడి తన యిచ్చుబోయెను. భక్తులు తొలుత తేత్రపాలుని, ఆపిదపనే పాండురంగనిఁ జూడవలెను.

పంచమాశ్వాసము

పరమేశ్వరుఁ డిట్లు చెప్పఁగా విని నారదుఁడు మిగుల సంతసించి 'దేవా! ఆ తేత్రమునకుఁగల ద్వారము లేని? ఆయాఁయియెడల నెవ్వ రెవ్వరున్నారు? ఆ యాస్థలవిశేషము లేని? వానిని వివరింపవలె'నని కోరఁగా శివుఁడెట్లు చెప్పెను - 'సుఖమాలికా, భీమరథులు కలిసినచోటు ముఖ్యమైన తీర్థము. ఆ తేత్రమునకుఁ దూర్పు ద్వారముగ సరస్వతియు, సిద్ధేశ్వరమును శివలింగమును కలవు. పుష్పావతీ, సంగమ తీర్థములు దక్షిణద్వారము.

బోయ యొకఁడొక జింకను దఱుముచు దానిగుండెకు గాఢముగఁ దాఁకు నట్లొక వాఁడిబాణము నేసెను. ఆ జింక యా బాధతోఁ బరుగెత్తుచు సంగమతీర్థమున మునిగి, మరణించి విద్యాధరరాజయి మింటికెగ నెను. అది చూచి యాశ్చర్యపడుచు, నాబోయయు అందు స్నానముచేసి, నీరు క్రోలి, నిష్పాపుడై శరీరము విడిచి, దివ్య త్వము పొందెను.

తొల్లియచ్చోట సంగముండను రక్కసి రాతిక్రింద దాగియుండఁగా విష్ణు వాతనిని బయటి కీడ్చి చంపెను. పశ్చిమద్వారమున భువనేశ్వరియు సుత్రద్వారమున మహిషాసురమర్ధిని యను దుర్గయు నున్నారు. అచ్చట తరణియు, భైమియును గలి

యును. అచట స్నానముచేసిన సమస్త కలుషములు పోవును. ఈ నాలుగు సంత ద్వారములు. ఇవిగాక నాలు బహిద్వారములు కలవు. పశ్చిమమున కరవీరపురము, భద్రకాలిక, శోటిశర్వరలింగము, పుణ్యజలనది, నారాయణీదేవియొక్క గలరు. దక్షిణ ద్వారమున కృష్ణానదియొద్దన శూర్పలాఖ్యతీర్థమును, శివుడును గలరు. తూర్పు ద్వారమునఁ బుష్కరిణీనది తన కుత్తరముగాఁ బ్రవహింపఁగా త్రివిక్రముఁ డుండును. ఉత్తరద్వారమున నృసింహుఁ డుండును.

పూర్వము బ్రహ్మపుత్రుడగు సనందనుఁడు శిష్యసహితముగ హస్తీపురి కేగి భర్తరాజును దర్శింపఁగా, నారాజు మునిని మిగుల గౌరవించి బంధుమిత్రాదివధవలనఁ గల్గిన పాపము నశించు మార్గముఁ దెల్పుగోరఁగా ఆ ముని పాండరిక తీర్థమునకు వెళ్లఁగోరెను. భర్తరాజుఁడొనర్చి, తన పాపములను బోసడిచెను.

పాండురంగని కుత్తరముగా ౧౦౦ విండ్ల దూరమున బోధిద్రుమరూపమున నృసింహుఁ డున్నాఁడు. అచట కుండలతీర్థ మున్నది. అందు మునిఁగి నృసింహుని దర్శించువారికి రాజసూయఫలము లభించును. వేలకొలది దేవకన్యక లచట నృసింహునకు నీరాజన మిచ్చుచుండురు. అట మరణించువారు ముక్తలగుదురు. అట్లగుటకుఁ గప్పయైన యముతపుత్రుడే తార్కాణము.

విష్ణునికే బడవటం పద్మతీర్థము కలదు. త్రిదంష్ట్రుడను రాక్షసుని చంపుట కయి మున్ను వెన్నుఁడచ్చట పద్మాయుధమును దాచియుంచెనట! అందు స్నాన మాడినవారికి ముక్తి గలుగును.

సుశర్మ యను క్రూరకిరాతుఁ డొకనాఁడు సమరవారముగ వేటకేగి దప్పిగొని పద్మతీర్థమునఁ దానమాడి, యా నీరుత్రాగెను. కొంతకాలమున కతనికి మృత్యువు రాఁగా - చిత్రగుప్తుఁడు తా నదిపఱకు వ్రాసియుంచిన సుశర్మపాపముల పట్టికను తెప్పించి చూడఁగా నం దొకటియు లేకపోయెను - అతఁడచ్చురువంది యముని కీ యం శము తెల్పఁగా నతఁడు మఱలశ్రద్ధగా ప్రతిఫుటయు పరిశీలించఁగోరెను. చిత్రగుప్తుఁడు పరిశీలించి యొకయెడ తన వ్రాతకు బదులుగ 'ఈతఁడొకనాఁడు పద్మతీర్థమున ముగ్ధి నందున నీతని పాపములన్నియు నశించినవి' అను విష్ణుని వ్రాతఁ గనుగొని యమునికే దెల్పెను. పద్మతీర్థప్రభావముచు యముడును కొనియాడి సుశర్మను గౌరవించెను. సుశర్మ స్వర్గమునకేగి భోగము లనుభవించి, తిరిగి భూలోకమున సుత్రమకుటుంబ మునఁబుట్టి, పాండురంగనిగుడి నూడ్చుచు సుఖముగఁ బెక్కిండ్లు గడవెను. ఆ సుకృతమునఁ జంద్రలోకమున కేగి పెక్కుసుఖము లనుభవించి, విదప సుకీర్తి యను రాజుగాఁ బుట్టి గొప్పభక్తుడై నిండువయస్సుననే సన్మసించి యవసానమున మోక్షము పొందెను.

కృతయుగమున నొక్క కోరయు, శ్రేతలో రెండుకోరలును, ద్వారమున త్రిదంష్ట్రులును గల్గిన మాయావియగు నొక రాక్షసుఁ డుండెను. వాడు కృతయుగ మున హిరణ్యకశిపునకు పార్శ్వగ్రాహి యనుపేరఁ బుత్రుడై నృసింహునిచే జంపఁ

బడెను. త్రేతాయుగమున అతికాయుడను రాక్షసుడై పుట్టి రామునిచే జంపబడెను. వాడే ద్వారమున త్రిదంష్ట్రనామమున బుట్టి పాండురంగని తేత్రమునకు వచ్చి దేవునివై గోపించి గడనెత్తి యతనిని గొట్టగా, పాండురంగడు దానిని తూలించి త్రిదంష్ట్రుని సంహరించెను. ఆ గదావేగమునకు కృష్ణునిమొలనున్న జాలెనంచి తెగి, పడెను. అది యిప్పుటికి నచ్చట కానవచ్చుచున్నది. విష్ణువు తన హృదయమున దాచిన సిద్ధమంత్రమును నాకే తెల్పియున్నాడు.'

అని తెల్పుగా నారదుడా మంత్రరహస్యమును తెల్పు శివునిబ్రార్థించెను. మహాభక్తుడగు నారదునకు శివుడు 'కృష్ణాయ నమః' అను నా మంత్రమును పాంగో పాంగముగ నుపదేశించి యిట్లునెను.

'నారదా' సిద్ధేశ్వరనామముతో నీ వుండు దక్షిణద్వారమున నీ మంత్రము జపించువారలకు కోరిన కోరికలు సిద్ధించును. తొల్లి బలరాముఁ డిచ్చటికి వచ్చి యిందలి చిత్రంబుల గాంచుచు, ఈ మంత్రరహస్యము నెఱుంగఁజాలక, దానిం దెలిసికొనఁ గోరి ఘోరతపం బొనర్పఁగా, సంతసించి శ్రీకృష్ణుడు తనయన్న కీమంత్రరహస్యముఁ దెల్పెను. రుక్మిణీదేవి యీ మంత్రమును జపించుటవలననే మన్మథుని బుత్తునిగాఁ బడయఁగల్గెను. మన్మథుడు ముల్లోకములను పూవుటమ్ములచే జయించుట కీ మంత్ర బలమే కారణము.

మున్నునేను త్రిపురములను దహించునపుడు నా దేహమునుండి వెడలిన చెప్పుటనీరు నదియై పారెను. భీముడ నగు నావలన గలుగుటచే అది బైమి, భీమ రథి యను పేళ్ళబరఁగెను. ఆ నది పొంగిపారలుచు తేత్రముమీఁదికి వచ్చుచుం డఁగాఁ జూచి తేత్రవాసులు భయపడి మొఱపెట్టఁగా తేత్రపాలుడు మహాక్రోధ మున దాని నడ్డెను. బైమి విష్ణుని శరణువేడఁగా అతఁ డభయమొసఁగి తనపాదముల పయినుండి ప్రసహింపజేసెను. అట్లు ప్రసహించిన తీర్థమునకు నరసింహాతీర్థమని పేరు.

విష్ణువు ప్రత్యక్షమైన యీ చోటికి దక్షిణమున ఒక యిసుకతిన్నె కలదు. అచ్చట నొక గోపిక కృష్ణునిగూర్చి ఘోరతపస్సు చేయఁగా నతఁడు ప్రత్యక్ష మయ్యెను. అప్పుడు కలిగిన తొందరలో ఆమెకేశబంధమును, నీవియు శిథిలము లయ్యెను. ఆమె కృష్ణునిపాదములను తనకరములతో గట్టిగాఁ బట్టుకొనెను. గంగ ఆమె ప్రేమకొని యాదుగ ప్రసహించెను. అదియే ముక్తకేశినీతీర్థము.'

శివుణ్ణి తెల్పుగా పని, నారదుడు 'సుశీలపుత్రు లేరీతిగ ముక్తిబొందె? ప్రయతపుత్రుఁ డెప్పుడు? అతఁ డేరీతని నృసింహదేవుని కృపఁగాంచెను?' అని ప్రశ్నింపఁగా శివుఁ డిట్లు తెల్పెను.

సుశీలపుత్రులు, తమ తలిదండ్రులు గతించినపిదప పాండురం గని భక్తులై పెక్కునుఖము లనుభవించి యంతమందు సశరీరస్వర్గము పొంది' రని తెల్పుగా నారదుడు 'మహాత్మా! సంసారసముద్రమున ముగ్గుచు, తేలుచునుండు

వారికి ముకుందుడు మోక్షమెట్లిచ్చెను? సంసారులే ముక్తులైనచో సన్న్యాసము వలన బ్రయోజనమేమి? అని యడుగఁగా శివు డిట్లుత్తర మిచ్చెను.

‘ముక్తి సంసారులవశమైనది. గృహస్థధర్మముకంటె వేఱగు నుత్తమ ధర్మము లేదు. ఈ విషయమున నొక గాథకలదు. దానిని వినినచో నీసంశయము లన్నియుఁ దీరిపోవును.

ప్రయుతుఁడను మునికి అయుత, నియుతులను పుత్రులు కలరు. వారగస్త్య ముని కంటేవాసుదా. వారిపై నగస్త్యునికి మక్కువ యెక్కువ. వారికి గురుభక్తియు, విద్యాభక్తియు మెండు. విద్యాపూర్తి యైనపిదప వారికిఁ దగిన కన్యకల నిచ్చి వివాహముచేయఁజలచి యగస్త్యుడు బ్రహ్మలోకమునకేగి యతని పుత్రికలను గాయత్రి, సావిత్రి అనువారిని దెచ్చెను. అయుతుఁడు గురుని దిరస్కరించి సంసారము నొల్లనందున నియుతునికే వారినిద్దఱిని వివాహముచేసి, యగస్త్యుడు తన యాశ్రమమునుండి యయుతునిఁ దరిమివేసెను. అయుతుఁడు ఘోరముగఁ దపస్సు చేయుచుండఁగా, అతనితపస్సునకు విఘ్న మొనర్పఁదలచి యింద్రుడు వృద్ధవాన ప్రస్థునివేషమున, రూపాంతరముననున్న కామధేనువు, శచి, తక్కుంగలవారును వెంటఁగా నయుతుఁడను యడవికి వచ్చి, గృహస్థాశ్రమము స్వీకరింపవలెనని అయుతున కనేకవిధముల హితము నుపదేశించెను. కాని ప్రయోజనము లేకపోయెను. ఇంద్రుడు కోపించి, అతనిని నిందించి, కార్యసాధనార్థము ముసలియూపురూపున నున్న కామధేనువు నట విడిచి పోయెను. అది చావ సిద్ధముగా నున్నట్లు నటించఁగా అయుతుఁడు జాలిఁగడి దానికి సంరక్షణ చేయఁగడంగెను. అతని కాలము చాల వఱకు దాని సంరక్షణతోనే కడచుచుండెను అయుతుఁడది గ్రహించి యది యచట నున్న తనతపస్సు మంటఁ గలియునని యెఱిఁగి దానిమెడలో నొక తుండుఁ ట్టి చేతఁ గట్టిపట్టి, బలవంతముగ దానిని వనాంతరమునకుఁ దఱుమసాగెను. ఆ యాపు పరుగు లెత్తుచు తీవ్రతపోనిష్ఠలోనున్న వాఘాలమునిని త్రొక్కెను. తపోభంగమునకుఁ గుపితుఁడై ఆ ముని వెనుకకుఁ జూడఁగా, గోవును దఱుముకొని వచ్చుచున్న అయుతుఁడు కనఁబడెను. ముని యాతనిం దిట్టి కప్పయగునట్లు శపించెను. అయుతుఁడు తన వృత్తాంతము నంతను దీనముగా తెలుపఁగా, నాముని తనతొందరపాటునకు వగచి వృసింహదేవుని నేమింపవలెననియు, దర్ధరాంగనయందు సంతానము పొంది, పితృభాగ వీముక్తినిచేసి, ముక్తినిపొందగలవనియును తెలిపెను. కామధేనువు తనపని నెఱి వేర్చి స్వర్గమునకుఁ బోయెను. అయుతుఁడును పాండరీకక్షేత్రమునకు వచ్చి, వృసింహుని దర్శించి, నేవించి మునిశాపమున చిత్రవర్ణములు గల కప్పయైయున్నను, పూర్వజన్మవాసనను విడువక భోజనార్థమతత్పరుడై హరదాసమునువేరఁ బరఁగుచు నచటనే యుండెను. ఇట్లు కొన్నియెండ్లు గడవఁగా నొకప్పుడు కాన్యకుబ్జ రాజ పుత్రిక తన చెలికత్తెలతోఁగూడ పాండురంగని నేమింపవచ్చి చిత్రవర్ణమగు హరిదాసమును జూచెను. ఆమెయు, చెలికత్తెలును దానిని మిగుల చీకాకువఱచి, కప్పకు వెఱి

చీన యొక బ్రాహ్మణునిపయః బడవేయఁగా నతఁడు కోపించి వారి నందఱిని దగ్ధురంగ నలగునట్లు శపించెను. వారిట్లే యాడుకప్పలై హరిదాసమును మోహించి దానివలన సంతానవంతులైరి. పిదప నయుతుఁడు శాపవిముక్తుడై ముక్తుఁడయ్యెను. కాన గృహస్థధర్మమును దిరస్కరించువారు దుఃఖభాగులగుదురు. ఈ యంశమును నాకు ముకుందుఁడే తెలిపెను.' ఇట్లు శివుఁడు తెల్పఁగా నారదుఁడు మిగుల హర్షించి, యతనికి నమస్కరించుచు, పౌండరీకమునకేగి, బైమిలో స్నానమొనర్చి విష్ణువును నేమి చెను. అతః డిప్పుడు దక్షిణద్వారమున నున్నాఁడు.'

ఈ విధముగ నూతుఁడు శౌంకాదులకుఁ బాండురంగమాహాత్మ్యమును వివరించి చెప్పెను.

రామకృష్ణుని విశిష్టత.—

రామకృష్ణునికాలమునను, అంతఃపూర్వమునను వెలసిన కవులు తమ కృతులను ప్రభువులకును, గొప్పసంపన్నులకును అంకితమిచ్చి తన్మూలమున ధనమును సంపాదించి సుఖజీవనము గడపుట కలదు. బయ్యెరపోతనవంటి కొందఱు తమ గ్రంథములను నరాంకితముల నొనరింపక భగవదర్పితముల నొనర్చి తమ భక్తిప్రకర్తులను వెల్లడించుటయుకలదు. రామకృష్ణకవి యీరెండింటికంటెను విలక్షణముగు పద్ధతి ననుసరించెను. పాండురంగమాహాత్మ్యము నీతఁడు పరూరి వేదాద్రిమంత్రి కంకితమిచ్చెను. ఈవేదాద్రిమంత్రి మంగయగురవరాజు పుత్రుఁడగు పెదనాగభూపాలునియొద్ద వ్రాయునకాఁడు. ఇట్టి కృతిపతివలనఁ గృతిభర్తకు సమృద్ధిగ ధనము లభించుట కవకాశములేదు. మైత్రిని బురస్కరించుకొనియో, లేక ఇతరకవులకంటె విలక్షణముగఁ గృతినాయకు నేర్పఱుపదలఁచియో రామకృష్ణకవి యట్లొనర్పియుండవలెను. ఇతఁడు తన 'ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము'ను దేవమంత్రికిఁ గృతియిచ్చుటయునియొడగమనార్హము.

సామాన్యముగఁ బ్రబంధములను రచించు కవులు కొంతవఱకు ప్రయత్న పూర్వకముగా తమ శక్తిని ప్రదర్శించి, యాపిదప నట్టి యత్నమును సడల్పింతురు. కావుననే మనుచరిత్రము, వసుచరిత్రము, పారిజాతాపహణము మున్నగు ప్రబంధములలోఁ గొన్ని యాశ్వాసములే రసవంతములుగ నుండి, తక్కినభాగము సామాన్య పద్ధతిని కానవచ్చును. కాని పాండురంగమాహాత్మ్యము తొలుతనుండి కడవఱకు నొకే పద్ధతిలో నున్నది. హృదయంగమములగు వర్ణనములును, కథలును, ఆశ్వాసములన్నింటను గలవు. మొదటియాశ్వాసమున అగస్త్యముని కుమారవృత్తాంతములును, ద్వితీయాశ్వాసమున పుండరీకవృత్తాంతమును, మూడవ యాశ్వాసమున నిగమశర్తోపాఖ్యాన రాధికావృత్తాంతాదికములును, చతుర్థాశ్వాసమున రాధాతపశ్చరణ సుశీలాదివృత్తాంతములును, ఐదవయాశ్వాసమున సుశర్తోపాఖ్యానము, ఆయుతనియుత వృత్తాంతమును చాల చక్కగఁ గూర్చబడినవి. ప్రతివృత్తాంతమునను ప్రత్యేకత కలదు. కొన్ని విషయములు చర్చిత చర్చణములే యైనను, క్రొత్తఁదనము కలిగి, పాఠకులకు విసువు కల్గింపక ఆసక్తినే కూర్చుంచుదును.

రామకృష్ణునిరచన విశిష్టమైనది. పద్యములు ధారాళముగపాగి, సులభముగా నున్నట్లు కన్పించుచున్నను, చాలచోట్ల గూఢార్థభూయిష్టములయి, కొంతకాని కొయ్యలయి యుండును. పద్యములోని పద మొక్కటి యగ్రము కానియెడల - ఆ పద్యము నట్లుంచవలసినదే! స్వయముగఁ గొన్నిపదములను - వ్యుత్పత్తి ననుసరించి గాని - జాతీయముగఁగాని - కల్పించుట యితనికిఁ బరిపాటి. అట్టి పదములు నిఘంటువులందును దొరకుట దుర్లభము. ఈ గ్రంథమున సీసపద్యములు మిక్కిలిగా నున్నను - ఒకదాని నింకొక పద్యము పోలియుండక - విలక్షణతను కలిగి యున్నవి. వర్ణనములు స్వభావసిద్ధములయి, క్రొత్తపోలికలతో నబరారుచు, మనస్సు నాకర్షించుచుండును. గతానుగతకపద్ధతి ననుసరింపక క్రొత్తకల్పనలంకూర్చి చక్కని లోకోక్తులతో చమత్కారముగఁ గవిత్వముచెప్పు కవులు ప్రేక్షకము లెక్కపెట్టెదగి యున్నారు. అట్టివారిలో తెనాలి రామకృష్ణకవి యగ్రగణ్యుడు. పయివానికిట సంగ్రహముగ ఉదాహరణము లీయఁబడును.

I. క్రొత్తపదములు కల్పించుటకు, మాటమాటపదములవాడుకకు సుదాహరణములు కొన్ని—క ద్రాజాంగదుడు = శివుడు (పుట 2) నేనముదలియారి—నేనాధిపతి(3)తత్తాద్యక్ = పాటి లేని(3, 20, 198)నీటికెంపు=కొస్తుభము (4) గాంగేయడు, బ్రహ్మగర్భుడు, కుక్కుటధ్వజుడు = కుమారస్వామి. (46) నెల=చోటు(45) మరుత్పలము=వాయుఫలము - ఇంద్రధనుస్సు (47)కొమ్మతేజు=వృషభము(48) త్రిముఖాస్త్రము = త్రిశూలము(43)వాకతాల్పుడు = గంగాధరుడు - శివుడు (56) ధేనుదండము = పసులద్రోలు కట్ట(68) బుట్టి = బుట్ట (18) చుట్టుంగత్తి = చక్రము (72) ఉత్పిబము = చాతకము (32) ఉగ్రశత్రువు = మన్మథుడు (83) భుజాభోజనము = విందుభోజనము(35, 210)కాసూధరుడు = కుమారస్వా(113) కపిలపనుడు, కపివదనుడు = గజాననుడు (115) ఆదికపి = ఆదిదేవుడు (116) వీణాముని = నారదుడు (128) ఉత్కోచుండు = దిట్ట - గడసరి. (129) వీటిప్రోగు = దుగ్వ్యసని - పోకిరి. (131) త్రాటిగట్టు = జన్నిగట్టు - బ్రహ్మణుడు (146) రూపాజీవవేశ్య (153) రసకతి = వంటయిల్లు (163) జనాంతికపదంబు = అంతఃపురము (169) ప్రస్తుతంబు = విశేషము (241) నెట్టికసీల = అడ్డిగసీల - చిన్నవాడు - పొట్టివాడు (248) భుక్తము = ఆన్నము (253) ముయ్యాడు = యువకుడగుట (273) వార్తణి = నీటికెంపు - కొస్తుభము (293) శాంబరిగోపాలుడు = మాయగొల్లడు-శ్రీకృష్ణుడు (297) తూనిగ = తూనిగ (297) తుల్లకాశిశ్యము = జాతెసంచి (311) నీటిదొంగలు = నీటిపైయలలు (313) సానాధ్యంబు = కూడిక (316) ఫలాయతనము = స్వర్గము (313) పోలంబోలములు = కార్యకార్యములు (359) గోచికట్టు = బ్రహ్మచారి (343) కూకులువత్తులు = కలవరపాటు. (345) ఫలోదయము = స్వర్గము (350) వరుణదంతావళము = కప్ప (361) రాతికొడుకు = కప్ప (362) ముయ్యాడు = పరివ్రాజిత (363) గరిగంటి = హద్దు - లేక హద్దుకలది. (364)

కొన్ని పదములు చమత్కారముగఁ గూర్చబడినవి. అట్టివానికిఁ గొన్ని ఉదాహరణలు - (1) మందప్రాయాండకూరిమి మ్రానిండు = శ్రీకృష్ణుడు (68) (2) పసిగాఁపుపవయసాకె = గోపిక (93) (3) గొనజంబ్రాయపు తేజాకూస = యావనపు తేజస్సుగల చిన్నవాడు (129) (4) తొలుకారుకలకపులుగు మాపురాపుత్తు = బ్రహ్మ (213) (5) చక్షుశ్రోతకన్యల్ = నాగకన్యకలు (238) (6) పాటిపాటి తలపోతలు = లేనిపోని యాలోచనలు (299)

కొన్ని లోకోక్తులు, సామెతలు:—

అడుగులకు మడుగులొడ్డుచు (70) తనకుఁబోదు, నాకుఁ బోదని (71) కంపలఁ బడ్డ కాకినై (111) కాళుల దోవతియయ్యె (122) చుక్కతెలి పడినవడువున (131) తేనెపూసిన కత్తి (140) శాకాయ లవణాయ వా (241) ధూళిః పరగృహదపి (241) ఈగకుకాటు, పామునకు బలి (241) అభ్యాగతః స్వయం విష్ణునగ (243) కూటి బీద తోడుతప్పును (243) తన ప్రాణము నిలుపుకన్న ధర్మము కలదే! (244) ఈరు తివియఁ జేను రాకున్నె (245) కుప్పఁ జిచ్చిడి పేరాలు కొలుకఁదివురు (253) తన మొగంబుఁజూడు, తనుజూడుము (278) ఏనుంగుమీఁద నున్నవాని, మేరమీఁటి, నున్నమడుగఁ జూచుచున్నారు (278) పతికిఁ గీడొట బంట్లపాపంబుగాదె! (308) ప్రకృతిమధురంబులకు వేషరచనలేల! (320) మడుంగు సగము మైలయు సగమే! (339)

రామకృష్ణుని కవితలో స్వతంత్ర పదప్రయోగము చాలచోట్లఁ గానవచ్చుచున్నది. అట్టి పదములు కొన్ని:—

మాద్రీ = మాదిరి (18) 'పల్కుల్యంటి = పలుకులవంటి (8) లక్ష్మ ఘనుడు = లక్ష్మణ ఘనుడు (17) కలకాళాస్త్రీ = కలకాళహస్తీ (19) నిర్వేద = నిలుపేద (2, 25) కొల్నిలో = కొలనిలో (27) వసవల్పు = వసవలపు (42) తిరువారాధానము (70) చతుర్ముఖవంచితధూర్త కీర్తి = వంచితచతుర్ముఖ ధూర్త కీర్తి (71) బోర్తలుపు = బోరుతలుపు (73) ఎడ్డ = ఎడమ (93) కుచరజ = కుచరజ్ (13) అర్పభాగ = ఆర్పభాగ (96) పొల్తుక = పొలతుక (96) తొడ్విన = తొడిగిన (98) వల్పు = వలచు (122) వ్రేలడములు = వ్రేలుటలు (139) తెల్పు = తెలచు (235) కొన్నినిసి = కొన్ని, గినిసి (240) నిలుపుకన్న = నిలుపుటకన్న (244) మ్రొల్పే పట్టు = మ్రొలచేపట్టు (245) తిరుమేనికప్పు (225) మోడ్పునఁగేలు = మోడ్పుఁగేలు (227) నుయి దాఁటేవానికిన్ = నుయ్యి దాటువానికి (237) పోర్తహిషున్ = పోరు మహిషున్ (293) వెన్నదియ్యక = వెనుక దీయక (296) సుధామ తల్లులు = సుధామతల్లులు (340)

ఇక వ్యాకరణవిశేషములు:—

(1) సంస్కృతాంధ్రమిశ్రసమాసములు.—

ప్రాయసప్రవృత్తి (పుట 7) దినవెచ్చము (11) కనకక్రొవి (198)

(2) అకారసంధి:—

10. కందాళపుగారు (కందాళ+అప్పగారు)

37. చెంగావివలువందు (చెంగావివలువ+అందు) 83. ఇచ్చుటనుడు = (ఇచ్చుట+అనుడు) 145. బంగారుకుండంచు (బంగారుకుండ+అంచు) 131 చెలు లిండ్ల = చెలుల+ఇండ్ల 210 గురువులిండ్ల/గురువుల+ఇండ్ల.

(3) అకారసంధి చేయకుండుటకు:—

(19) కందాళయప్పగారు, (24?) పోకయంత, (2/7) చింతయాకు.

(4) ఇకారసంధి కుదాహరణములు:—

16. అమ్మాజమ్మ ('అమ్మాజి+అమ్మ) (అమ్మాజియమ్మ'అని సంధి లేని రూపము కూడ వాడబడినది. 17.) 30. అరమానిసాత్త విస్తారము (అరమానిసి+అత్త విస్తారము) 90. కూడాడుజుమీ. (కూడి+అడుజుమీ) 118. ప్రోదిడి (ప్రోది+ఇడి) 123. ఒక రైలుంగు (ఒక రై+ఎలుంగు) 149. కంచంత (కంచి+అంత.) 241. కోమ టిండ్ల (కోమటి+ఇండ్ల) 247. ఆకలింతయుఁ (ఆకలి+ఇంతయుఁ) 270. వసుమతి నుండేతెంచె (వసుమతినుండి+వేతెంచెన్.)

(5) ఇతర ప్రయోగములు:—

42. కావుకావనుట. (కావుము+కావుము+అనుట) (ఇచట అచ్చు పరమగు నపుడును మధ్యమపురుష'ము'లోపించినది)

56. 'హిమనగాత్తజయుం, గంజారి రవిశిఖనయనుడుప,చారంబులు - ఇచట 'నయనుడు నుపచారంబులు' అని సముచ్చయ ముండవలెను. అది లేదు.)

165, 292. వెండిన్. (ఇచట 'వెండియుఁ' అని 'యు'ఉండవలెను.)

2. జోదుచే - భద్రమయాత్తుచే - నలుమోములవేలుపుచే. 46. ఇందుధరు చేత నెలుంగంగవలయు (ఇట'వలన' అను పంచమ్యర్థమున తృతీయ.)

341. పంటికి. ('పండు'దౌపవిభక్తికాంతముగా వాడబడినది.)

131. బచ్చింట. (ఇచట'బచ్చు నింట'అని ద్రుతము రావలసినది, అది రాలేదు.)

60. దేవుడేనియు నటువంటి తీర్థమేని, నట్టి సుతేత్రమేని - (ఇచట'ఏని' సముచ్చయార్థముగ నున్నది.)

242. మాడుకలిగె, బులిసినది కల్గెనన్నంబు (ఇచట 'ఏని' లోపించినది.)

118. కాశరాశ్రీశుఃడగు నీకు...పుండరీకాశుఃడగు నీకు...సత్కృపాంబోధి
యగు నీకు...71. నీవాదిభూతుఃడగుట-(ఇటు యువ్వద్విశేషజములకు కలుగ వల
సిన 'పు' ఆగమము విడువబడినది.)

275. 'నిర్బంధమునందుఁ బొపుమీ (ఇచట 'ఉండి'కి బదులు 'అందు' వాడ
బడినది.)

వర్ణ నములు:—

రామలింగకివియే రామకృష్ణుడని నిరూపించిన సందర్భమునఁ గొన్ని వర్ణ
నము లుదాహరింపబడినవి. అవి కాక మఱికొన్ని యిచటఁ జూపబడును.

గీ. 'పద్మరాగమణీయయ పాదలక్ష్మి, స్ఫురిత గైరికశిఖర చంచూ సమృద్ధి

గంధవతి యను నొక్క పంకజమునడుమ, మించు నక్కొండ కొదమ రాయంచఃఱోలి.'

[అశ్వా. I. ప. 175.]

ఇచట భూమియొక తామరపూవునలెను, కైలాసము రాజహంసము వలెను,
కైలాసప్రత్యంత పర్వతములు - పద్మరాగములతోఁగూడినవి - హంస కాళ్లవలెను
గైరికాదిధాతువులచే నెఱుఁగిన కైలాసశిఖరములు హంసముక్కువలెను ఉన్నట్లు
వర్ణన చక్కగనున్నది. ఇందలి యుపమ అసాధారణము.

గీ. 'పూవుఁదేనియఁ దడిసిన మాచిచిగురు, మీదనంటి చరించు తుమ్మెద తలిర్పు

సమయమగుటయు నసినెయ్యి సమరి మరుఁడు, త్రుప్తవోడోము సీలంపుఁడునుకయనఁగ.'

[అశ్వా. I. ప. 182.]

ఇచటఁ దేటి ఆకుమీఁది తేనెను గ్రహించుటకు సమర్థముకాక, దానిని
విడువను మనసురాక - ఆచిగురునంటియే యిటునటు తిరుగుచుండుట ఎంత హృదయం
గమముగ నుత్పేక్షింపబడినదో చదవరు లూహింపకపోరు.

సీ. మును మీనగుటఁ బట్ట మునులువైచిన బత్తి వలఁదోలెఁ జిక్క మాదలఁ దలిర్పు,

వెలితొఁగ జవిగొన్న వెన్నముద్దయుఁబోలె శంఖంబు వామహస్తమునఁ దనర,

జగదండవహ కాలచక్ర భ్రమణహేతు దండమై నిజధేవదండ మమర,

సంచిఁబట్టిన బద్ధజాతాండముల లీల వలకేల గ్రచ్చకాయలు ఘటిల్లు

గీ. కలయఁబూచిన కల్పవృక్షంబుచాయ, సరస వనపుష్పమాలికాభర సమగ్ర

విగ్రహముతోడ విలసిల్లు విప్రునెడుట, మందప్రోయాండ్ర కూరిమిప్రసరింపడు.

[అశ్వా. 2. ప 14.]

పుండరీకుని హృదయమునఁ బ్రతిబింబించు శ్రీకృష్ణుని స్వరూప మిచట
ఎంతయు స్వభావసీద్ధమై యున్నది.

అక్క, తమ్ముడు నిగమశర్త తమ్ముజూడ రానందులకెట్లు నిష్ఠురములాడు
చున్నదో గమనింపుడు:—

కా. 'ప్రారంభించిన వేదపాఠమునకు' బ్రత్యూహ మనంచునో
యేరా! తమ్ముడ! నన్ను జూడఁ జరుదే వెన్నాళ్లనోయుండి; చ
క్షూరాజీవయుగంబు వాచె నినుగన్గోతున్కి; మీబావయున్
సీరాకల్ మదిగోరుఁ జుద్రుపాడుపున్ సీరాకరంబుబలెన్.' [ఆశ్వా. 3. ప. 33:]

ఇందు 'ఏరా తమ్ముడ! చక్షూరాజీవయుగంబు వాచె' అనునవి ఎంత స్వాభా
వికముగాఁ బడినవో గమనించదగును.

నిగమశర్మ అక్క—

'చేటికానీతపీకానీన యగుచు, బద్ధకర్ణిక గొలుపున్న పద్మవోలె'.

ఉన్నదనుట ఆమెతీనిని, హితోపదేశముపట్ల ఆమెకుఁ గల సామర్థ్యమును
వ్యక్తముచేయుచున్నది.

శ్వేతద్వీపములోని వైకుంఠపురములోని వనితలు ప్రళయకాలపు విష్ణువును
సాకిన విధమును గనుఁడు.

సీ. 'జలధివీచీ వాత్యం జలిదాఁకెగా యని యక్కల నందంద యలమి యలమి
ప్రామట్టియా కొత్తి రాయిడి బొందెగా యని నన్నపొత్తుల నునిచి యునిచి
వాపోయి వాపోయి వసివాడి యాఁకట బెడఁగా యని యుగ్గ పెట్టి పెట్టి
పెరుజీకటులు గ్రమ్మ పెట్టెట వసియించి వెఱచెగా యని పుల్ల విటిచి విటిచి

గీ. మంచి లక్షణముల పుట్టుమచ్చవాఁడు, నేత్రములు విప్పనట్టి యీ సైత్రుగందు
వరద నేతెంచె నెవ్వరివాఁడోయనుచు, విలయహరించెచ్చి పెరుతు రవ్వీటినతులు.

[ఆశ్వా. 3. ప. 156.]

మధుమదక్షిణ యగు నొక యువతిచేష్టితము నవలోకింపుఁడు.

సీ. దామోదరుఁడు యశోదా ప్రస్థ మానెడు నని మ్రొక్కు విరిగితి నని త్రమింపఁ
బ్రోద్వలసాచ్చె గద్రుఁదేవి కిపుడని ప్రియమందు వేఱుగర్భిణిగుఱించి
పాపనిగద నొచ్చె ఫణికేతు తొడలని నడలు నేరుగుచేత నరటు లూరుగ
బడబాగ్ని జడధి వెల్వడియెడునని చూపు గానఁ బూచిన కింతుకము చెలులకు

గీ. శేషవృత్త మేరుశిఖరమనీవ బొగడు నంచకొంటి నున్న హేమాంబుజంబు
పూర్వమగు విన్ని మదివెడ వొడముజేర మధుమదక్షిణ యగు నొక్క విధునిభాస్య.

[ఆశ్వా. 5. ప. 299.]

ఇట్టి వర్ణనల నెన్నింటినైనఁ జూపవచ్చును. గ్రంథము సామూల్యముగఁ
బరిశీలించినవారికి అవి అగతములగును. మానవుల స్వభావమును, దేశ - కాల
సంప్రదాయములను, కుటుంబపరిస్థితులను, సాగరకుల మనుగొనువారి నడవడులను,
పెద్దలయెడఁ బాటించవలసిన మర్యాదలను వర్ణించుటలో రామకృష్ణకవి యద్వి
తీయు డని చెప్పవలసియున్నది. ఇతఁడు, ఏతద్రచనమునకు మున్నే వైష్ణవుఁడుగా
మాటుటవలన నిందు ఎడనెడ వైష్ణవ సంప్రదాయములను కానవచ్చుచున్నవి.

గృహస్థాశ్రమపుటుక్కుర్చు, వేదాంతవిద్యయొక్క యథార్థ స్వరూపము ఇందు లెస్సగా నిరూపింపఁ బడినవి.

పోలికలు.—

కవి యేదైన గ్రంథమును రచించినపుడు తనకంటెఁ బూర్వులగు కవుల ననుకరించుటగాని, అనుసరించుటగాని సహజము. శ్రీరామకృష్ణుని కవితయందు నట్టి పోలికలుండవచ్చును. కాని అట్టి విందు మిక్కిలి స్వల్పము. గ్రహీంపఁబడినవిరూఢఁ గ్రాత్తదనముతో విలసిల్లుటచే నవి అనుసరణములని చెప్పుటకు వలనుపడదు. ఇతఁ డీ గ్రంథమున కవిస్తుతిలో వ్యాస, వాల్మీకి, నన్నయభట్టులనే పేర్కొనెను. కావున నాంధ్రకవులలో నొక్క నన్నయభట్టే యీతనికి స్తుతిపాత్రమయ్యెననుట గ్రాహ్యము. కావున నీతని కే కవిరచనయెడ అభిమానమో వ్యక్తముకాకున్నది.

క. పాపటతెఱువున నడి నా, పాపుట ముక్తాఫలప్రచారంబై రా

థా పృథు పక్షిరుహముల, తైవై బ్రథమోదబిందుపటలము నిగిడెన్. [అశ్వా. 4. ప. 27.]

అను పద్యము మహాకవి కాలిదాసు రచించిన కుమారసంభవములోని

‘స్థితాః క్షణం పక్ష్యన్ తాడికాధరాః పయోధరోల్సేధనిపాతచూర్ణితాః.

వలీష తస్యాః ఫలితాః ప్రపేదిరే చిరేణ నాభిం ప్రథమోదబిందవః.

అను శ్లోకము ననుసరించుచున్నది. మూలముకన్న తెలుఁగున వర్ణనము విలక్షణముగ నున్నది. రాధసీమంత మొక మార్గమువలె నున్నదనియు, ముక్కుకొనను జాతిన నీటిబిందువు ముత్యమువలె నున్నదనియు నిందలి విశేషములు.

మ. నురకర్తంది హిరణ్యైత్యనుతు వ్యానుక్ శౌనకుక్ శ్రీపరా

శరు రుక్మాంగదు నంబరీష సరమాజానిక్ పసిష్ఠాక్ బురం

దరపుత్రుక్ శుకు దాల్ఫ్య భీష్మ వెఱుగొందంజేయు నద్భుతైత

త్యరుఁ డీ పుణ్యుడు పుండరీకుఁ; డితనిక్ బాలింతు మేలీవులన్.’ [అశ్వా. 4. ప. 104.]

అను పద్యము

క్లో. ‘ప్రహ్లాద నారద పరాశర పుండరీక వ్యాసాంబరీష శుక శౌనక భీష్మదాల్ఫ్యుక్,

రుక్మాంగదాద్దన పసిష్ఠ విభీషణాద్యాక్ పుణ్యానిమాక్ పరమభాగవతాక్ స్వరామి’

అను శ్లోకమున కనువాదమరుట స్పష్టము.

‘ప్రకృతి మధురంబులకు వేషరచన లేల?

[అశ్వా. 5. ప. 150.]

అనుదానికి ‘కిమివహి మధురాణాం మండనం నాకృతీనాం’ అను శాకుంతలములోని పద్యపాద మాధారము కావగును.

‘నిమ్నాభిముఖమైన నీటి నెవ్వఁడోపుఁ ద్రిప్పి యొప్పుగుచోటఁ దిరుగుజేయ? [అశ్వా. 5. ప. 229.]

అనుదానికి, కుమారసంభవమునందలి

‘క ఈష్ణితాద్ధిరస్థిరస్థయం మనః పయశ్చ నిమ్నాభిముఖం ప్రతీపయేత్?’

అనునది మూలము.

‘అన్యైత దన్యసమాధి భీరుత్వం దేవానాం-’ అను శాకుంతలమునందలి పదము ననుసరించియే

.....తపముః గామిచువారిఁ గనిన తలమరుద్దఁగొని యాఘాడలునను.

[ఆశ్వా. 5. ప. 231.]

అని కూర్పబడినట్లు తెలియుచున్నది.

అంధ్రకవులలో శ్రీనాథకవి సార్వభౌముని పోలిక లిందు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. ఇంటిని నిగమశర్తోపాఖ్యానము శ్రీనాథుని సుకుమారచరిత్ర (బోలి) యున్నది. సీ. 'చటివోని గడితంపుఁజటుత చాకంబుల తోగరుఁబుట్టము కచ్చందొడివి పెట్టి'

[శ్రీహరిరామము. పుట. 44.]

వైదాసిని రామకృష్ణుడు 'కట్టిరి బిటుతచాకముల గ్రొంబుట్టముల' [పాండు. ఆ. 3. ప. 7.] అని గ్రహించినాడు.

'తాను పెట్టిక సీలకగాని లేదు'

[శ్రీహరిరామము. పుట. 48.]

పాట్టి పెట్టికసీల దిట్టవడుచు'

[పాండు. ఆ. 4. ప. 179.]

".....గుడిలోనుండియు, గుడితాలను దీనె వీడు....."

[శ్రీహరిరామము. పుట. 82.]

'గుడియండి గుడితాల్ల తీయుకరణి'

[పాండు. ఆ. 3. ప. 68.]

'మొదిత చప్పులు పొగలేని ముద్దురములు'

[శ్రీహరిరామము. పుట. 86.]

పొగలేని ముద్దురంబులు, మగువల పాలిండ్లు భోగమహానీయఁబుట్'

[పాండు. ఆ. 4. ప. 9.]

శ్రీనాథుని 'పంచారిండు' పదము (పాండు. ఆశ్వా. 3. ప. 179) 'మినిమంతుడు' అనునదియు [పాండు. ఆ. 2. ప. 29] ఇందును గానవచ్చుచున్నవి.

అల్లసాని పెద్దనామాత్యుని 'అచటఁబుట్టిన చిగురుఁగొమ్మెనఁ జేని' (మనుచరిత్రము) అనునది 'చిగురుఁ గొమ్మయుంజేగయై' (పాండు. ఆశ్వా. 4. ప. 2.) అని యిండుగ్రహింపబడినది. పరికించినకొలది సెట్టి పోలికలు కానవచ్చుచుండును.

గ్రంథసంస్కరణము:—

పాండురంగమాహాత్మ్యము వ్యాఖ్యానావేక్షకల ప్రాశస్త్యబంధము యున్నను, ఇంతవఱకును శ్రీమాన్ తేనెతం శ్రీరంగాచార్యులుగారి టిప్పిక తప్ప వేటొక టిక వెలువడలేదు. శ్రీరంగాచార్యులుగారు తమటికతో బ్రకటించిన గ్రంథముతప్ప వేలు పూర్తి ముద్రణము వెలువడలేదు. ఆ గ్రంథ మైదు రూర్పులు పొందినది. తొలికూర్పున నే రీతినున్నదో చివటికూర్పునను అట్లే యున్నది. గ్రంథ మునఁ గల పద్యములలో సగమునకుఁ బైగా అపపాఠములతోఁగూడి యుండుటచే సమస్యయును కుదురకున్నది. టికయు సెట్టి మూలము ననుసరించియే వ్రాసుఁ బడుటవలన దానివలనఁ గవివృద్ధయము నెఱుఁగుట కవకాశము లేకున్నది.

ఒకప్పు డీ ప్రబంధమునందలి యొక ఘట్టమును మన్నిత్రులును, భారతీ పత్రికా భూతపూర్వ సంపాదకులును అగు శ్రీగన్నవరపు సుబ్బరాజు య్యగారు నాయెదుట చదువుట తటస్థించినది. శ్రీరామకృష్ణకవి కవితాలహరి ముష్టానంద రసమున ముంచి వైచినది. ఈ గ్రంథమునెడ నాకు గొప్పగౌరవ మేర్పడినది.

అంతకుఁ గొలఁది దినములక్రిందటనే నేను వ్రాసిన కావ్యాలంకార సంగ్రహాటికను శ్రీసుబ్బరామయ్యగారు చూచుట జరిగినది - కాన, ఆ విధముగనే పాండురంగమాహాత్మ్యమునకుఁ గూడ టీక వ్రాయవలెనని వా రా సమయమునఁ బ్రోత్సహించిరి. మూలమునఁ దప్పులు చాల ఉన్నవనియు, మూలమును సంస్కరించినఁ గాని టీకవ్రాయుట అసాధ్యమనియు తెల్పితిని. పిదప శ్రీసుబ్బరామయ్యగారి సాయముననే ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములోని మూఁడు వ్రాతప్రతులతో ముద్రితప్రతిని సరిపోల్చి పాఠములు సేకరించితిని. కాని కొన్ని యాటంకములవలన కొన్నియెండ్లపాటా ప్రస్తావనయే లేపోయినది.

ఒకప్పుడు నేను వేసవి నెలవులను శ్రీకాకుళముజిల్లాలోని నరసన్న వేటలో గడపవలసి వచ్చినది. అప్పుడీ పాండురంగ మాహాత్మ్యమును ముద్రితప్రతి ననుసరించియే సమన్వయము చేసికొనుటకు యత్నించితిని. వ్రాతప్రతులలోని పాఠముల నెక్కించుకొన్న ప్రతియు నా సమయమున నాయొద్ద లేదు. నా యీ ప్రయత్నమున కప్పుడా యూర నుండిన ఆ ప్తమిత్రులు, సంస్కృతాంధ్ర భాషావాఙ్మయ నిష్ణాతలు శ్రీసామవేదుల సీతారామశాస్త్రిగారును, విద్యాకా శ్రీ కణ్ణి వేంకటసుబ్బరావుగారును మిగుల సాయపడరి. పెన్నుచోట్ల శ్రీగంగాచార్యులుగారిచ్చిన యర్థములు కుదురకపోవుటయేకాక విపరీతముగు నర్థముల సిచ్చుటయుఁ గానవచ్చెను. పిదపఁ జెన్నపురికి వచ్చి వ్రాతప్రతులలోని పాఠములను సంప్రతించుచు మూలమును సంస్కరించి, శుద్ధప్రతిని వ్రాయఁ దొరకొంటిని. ఈ విషయమున క - చ - ట - త - అను ప్రతులలోని పాఠములను, ఆ రహస్య సందర్భముల ననుసరించి గ్రహించి, పాఠాంతరముల నధస్పాదికయందు ఇచ్చితిని. ఇందు క. గుర్తుగలది శ్రీతైత్తిరము వారు ప్రకటించిన ముద్రితప్రతి. మిగిలినవి ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారము నందలి వ్రాతప్రతులు. మఱియు నియ్యొడ విసుగుచెందక శబ్దరత్నాకరమునుండియు, సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువునుండియు పాండురంగమాహాత్మ్యమునుండి గ్రహించిన గ్రంథభాగములను పరిశీలించి, ఆ పాఠములను సూప్రతించితిని. ఇట్లాసర్పి మూలమును సరిచేసి టీకను వ్రాయు దొరకొంటిని. తొట్టలోలుత, నేజేసిన పరిశ్రమను కొంచెము లోకమునకు వెల్లడించుటకై 'పాండురంగమాహాత్మ్యము - పాఠపరిశీలనము' అను శీర్షికతో నొక వ్యాసమును వ్రాసి ప్రకటనార్థము 'భారతి'కి బంపితిని. నేను పయి గ్రంథమునకు టీక వ్రాయుచున్నట్లు అందు తెలిపితిని. సంపాదకులు నా వ్యాసమును దయతో ప్రకటించిరి (భారతి తారణ - శ్రావణసంచిక.)

కాని కొంతభాగమును—అనఁగా నేను టీక వ్రాయుచున్న సంగతి మున్నగు విషయములు కలదానిని విడిచివేసిరి. వా రట్లాసర్పిటకుఁ గారణము తెలియదు. కాని ఆ వ్యాసము ప్రకటింపఁబడినపిదప - పాండురంగ మాహాత్మ్యమునకు టీక వ్రాయవలెనని జాబులు వ్రాయుచుఁ గొందఱు నన్ను ప్రోత్సహించిరి. ఇట్టి ప్రోత్సాహముల నూతగాఁ గైకొని టీకను పూర్తిచేసితిని.

టీకారచన:—

ఇయ్యది పెద్ద గ్రంథము; మఱియు ప్రాథ ప్రబంధము; వైష్ణవసంప్రదాయ విషయములతో వెలయు నుద్గ్రంథము. నిఘంటువులలో లేని పదములు ఇందుఁ జాలవఱకును గలవు. వేదాంత విషయములు, మంత్ర శాస్త్రవిషయములు నెడనెడఁ గలవు. చాల పద్యములు గూఢార్థములతో నిండి యున్నవి. ఇట్టి గ్రంథమునకు టీకను వ్రాముట సామాన్యకార్యము కాదు. అయినను సాహసించి యీ పనికి దొరకొంటిని. కొంతవఱకును వాఙ్మయమునఁ బరిశ్రమ చేసినవారే యీ గ్రంథమును పఠింతురు కావున అట్టివారి కుపయోగముగ రీతిని టీక సంగ్రహముగాఁ గూర్పబడినది. చివఱఁ బద్యసూచికయుఁ జేర్పఁ బడినది. అవసరమని తోచినపట్ల మాత్రము టీకలో పదముల కర్థము, తాత్పర్యము నీయఁబడినవి. కొన్నియెడల శబ్దార్థముకాక, భావార్థము చూపఁబడినది. అభిప్రాయభేద మున్నపట్ల టీకలో శ్రీరంగాచార్యులుగారి టీకాభాగము, కొన్నియెడల అందలి యాచిత్యానౌచిత్యములు చూపఁబడినవి. టీక కొన్ని యెడల అన్వయము ఖమున నున్నది. కొన్ని యెడల శబ్దముల కవి యున్నవిధము ననే అర్థ మియఁబడినది. కావలసిన గ్రంథములు లభింపనందున బీజాక్షరములను వివరించు మంత్ర శాస్త్ర విషయములు వివరింపఁబడలేదు. కొన్నిచోట్ల సందేహము లుండియే పోయినవి. 'అలవోక' అను పద్యవిషయము (పుట 31) 'లోనింటి బోన మూస' (పుట 242) 'ఉడ్డపాడలు' (301) 'దీప్యన్తూర్తులై తత్తనూగ్రామం బెక్కిరి' (పుట 324) 'కసరి పైవచ్చు రాళ్లపై గాలివాన' (పుట 349). ఇట్టి వానిని సహృదయలు విమర్శించి నిర్ణయింతురు గాక !

గ్రంథరచన యెంత కష్టమో, దానిని ప్రకటించుట అంతకంటె పదిరెట్లు శ్రమము. అందును కాగితపుకట్టు - పనివాండ్ర కొఱత-ఎక్కువగా నున్న యీ కాలములో ఇట్టి పెద్దగ్రంథమును ప్రకటించుట అసాధ్యము. అయినను శ్రీవావిళ్ల సంస్థ వారి గ్రంథమును మేలుకాగితములపై చక్కఁగా ముద్రింపఁ బూనుకొనుట ప్రశంసనీయము. ఈ యాద్యగ్రంథము విషయమున నేను చేసిన షరిశ్రమను విని, పయి సంస్థ కధిపతులు, భాషాద్ధారకులును, విద్యద్వైతజ్ఞులు నగు శ్రీవావిళ్ల వేంగళేశ్వరశాస్త్రిలు గారు నాయం దాదరము చూపి దీనిం బ్రకటింపఁబూనినందులకు, వారి కనేక ధన్యవాదములు.

చెన్నై
28-4-52 }

భాషాసేవకుడు
బులుసు వేంకటరమణయ్య
ప్రభావాంధోపాధ్యాయుడు,
కెల్లెట్ హైస్కూలు, త్రిన్జితేను.

విషయసూచిక

విషయము.	పుట.
ప్రథమాశ్వాసము	1—63
శ్రీకృష్ణప్రార్థనాదికము	1
కృతిపతి పంశావతారాభివర్ణనము	9
షష్ఠ్యంతములు	22
కథాప్రారంభము	24
కాశీపుర వర్ణనాదికము	24
అగస్త్యమహాముని సభార్యుడై సామిమలకు వెడలుట	32
ద్వితీయాశ్వాసము	64—127
శివుడు పార్వతీకుమారులకుఁ బొందరికక్షేత్రమాహాత్మ్యముఁ దెల్పుట	64
పుండరీకమహాముని చరిత్రము	65
తృతీయాశ్వాసము	128—196
నిగమశర్మోపాఖ్యానము	129
శ్రీకృష్ణావతారచరిత్రము	133
శ్రీరాధాదేవీచరిత్రము	135
చతుర్థాశ్వాసము	197—287
కాకము-హంస-చిలుక-పాము-లేనెటిగ-ఆవు మోక్షమునొందినకథ	237
సుకీల యను పతివ్రతచరిత్రము	239
పంచమాశ్వాసము	288—366
ధర్మరాజు తమ్ములతోఁగూడఁ బాండురంగక్షేత్రమునకుఁ బోయినకథ	295
సుశర్మోపాఖ్యానము - పద్మతీర్థప్రభావము	304
ఆయుత, నియుతులను మునికుమారుల చరిత్రము	325
పద్యసూచిక	...
సవరణలు	...

శ్రీ రస్తు పాండురంగమాహాత్మ్యము

ప్రథమాశ్వాసము

శ్రీకృష్ణప్రార్థనము

కాంతామణిఁ గన్వొంటి మది ధాత్రి¹ మంచిన² దద్రుచి
శ్రీకాదంబిని మీది కుబ్జె ననఁగా శ్రీపత్నముం దాల్చి ము
ల్లొకంబుల్³ పొదలించు కృష్ణుడు దయాళుం డేలు శ్రీవైష్ణవ
స్వీకారార్హు విరూరిపట్టణపతి⁴ వేదాద్రిమంత్రిశ్వరున్.

1

టీక. శ్రీకాంతామణి = లక్ష్మీదేవిని; కన్వొంటి = మంచిచి; మది = హృదయమున;
ధాత్రి = భూదేవిని; మంచిన = (ఉంచి) గౌరవింపఁగా; దద్రుచిశ్రీకాదంబిని = మేఘమాల
వలె నల్లనైన ఆ భూమియొక్క కాంతిపుంజము; మీదికి = ఎదవైకి; ఉబ్బిననగా = పొంగెనో
యనునట్లు. [విష్ణువుతోన్మువైనను పుట్టుమచ్చ, అతడు హృదయములో దాచి యుంచిన భూదేవి
కాంతిపుంజమో యనునట్లున్నదని ఇచ్చట ఉల్లేఖింపఁబడినది.] పొదలించు = వృద్ధిబొందించు;
శ్రీవైష్ణవస్వీకారార్హు = శ్రీవైష్ణవులచే (సమానగౌరవమర్యాదలతో) స్వీకరింపఁదగినవానిని.

[ఈ గ్రంథమునవతారికబట్టి వేదాద్రిమంత్రివంశీయులు తొలుత నియోగిబ్రహ్మణు
లైనట్లును, వైష్ణవమును పుచ్చుకొన్నట్లును తెలియుచున్నది.]

[పూర్వటికలో ఇచట 'తత్త్వీతిశ్రీకాదంబిని = ఆ భూమియొక్క కాంతిసంపద యనెడి మేఘ
పక్షి' అని యున్నది.]

లక్ష్మీ ప్రార్థనము

సీ. అవతారమందె నేయఖలై కజనయిత్రి కలశరత్నాకరగర్భసీమః
దోబుట్టు వయ్యె నేతులితకాంచనవర్ణ వెలదివెన్నెలకాయు వేల్పునకును
బాయకయుండు నే పరమపావనమూర్తి చక్రబాహుమధ్యసాధవీధి
నభిషేకమాడు నేయభివర్ణితాచార దిగ్గజానీతమా తేటనీట

తే. నవనిధానంబు¹ లేదేవి² జవళి³ సరకు, లమ్మహాదేవి శ్రీదేవి యాదిల్కీ
సరసశుభదృష్టి రామానుజయ్యసుతుని, నాదరించు విరూరి వేదాద్రినాథు.

టీక. కలశరత్నాకరము = పాలసముద్రము; తులితకాంచనవర్ణ = పుటముపెట్టిన బంగారుచాయ
కలది. వెలదివెన్నెల = స్వచ్ఛమైనవెన్నెల; చక్రబాహుమధ్యసాధవీధి = విష్ణుపుభుజములనడుమ

1. చ. నించినన్. 2. మించినన్. 3. మించెనా. 4. క. దత్తి. చ. దద్రుచి. త. దద్రు
(దృతి?) 5. ట. శ్రీపత్నమున్. 6. త. మొదలించు. 7. ట. మద. 8. ట. మూర్ధ్వ. 9. ట. లైదివి
10. చ. జవళి. 11. జవణి.

నుండు తొమ్మనియెడు భవనప్రదేశమున; అభివర్ణితాచార = కొనినూడబడిన యాచారముగలది; నవ, నిధానంబులు = మహాపద్మము, పద్మము, శంఖము, మకరము, కచ్ఛపము, ముసలము, కుందము, నీలము, వరము నను తొమ్మిది నిధులును; జవళినరకులు = అంగడివస్తువులు. ఇందు లక్ష్మీదేవి సౌభాగ్యము వృంధించినది; కాన ఉదాత్తాలంకారము.

అథ బ్రహ్మస్తుతిః

ఉ. మాద్రికి మీరు నంచవెలిమాపునయిన్ ¹ మునుపైన బోదుచే
భద్రమయాత్తుచే భువనపాలనభేదముచే సర్వవీ
ముద్రితవస్తుచేత నలుమోములవేలుపుచే విరూరివే
దాద్రినమూవిభుండు గను నాచూపు శ్రీగురు నింకె రాయమనన్.

3

టీక. మాద్రికి, మీరు = మాదిరినతిక్రమించు - అనగా సాటిలేదు; అంగచ వెలిమాపునయిన్ = తెల్లని హంసవాహనమువయి; మురువైన, బోదుచే = మనుమరియైన గౌరవండును బ్రహ్మవలన; భువన పాలనభేదముచే = లోకములను పాలించుట యందు అటలనాడువానివలన; నమూవిభుండు = సేనాధి పతి; నిరంతరాయమున్ = విఘ్నములు లేనట్లుగ; కనున్ = పొందును (గూర్చు).
ఇచట పంచమ్యర్థమున 'చేన్' అని తృతీయానిభక్తి వాడబడినది.

అథ సరస్వతీస్తుతిః

శా. కద్రుజాంగదుతోడబుట్టువు శరత్కాదంబినీచంద్రికా
² జిద్రుపాంచిత పద్మగర్భముఖి ³ రాజీవావళీహంసి వ
ర్ణద్రాక్షాఫలకీరి శారద కృపన్ రామానుజమాత్యువే
దాద్రిస్వామికి నిచ్చు నిచ్చలును విద్యాబుద్ధివాక్సిద్ధులన్.

4

టీక. కద్రుజాంగదుతోడబుట్టువు = పాములు భుజిర్తులుగాఁ గల శివునికిఁ బోబుట్టువు (శివుడు, సరస్వతి బ్రహ్మకు అవత్యములు.) శరత్కాదంబినీ, చంద్రికా, జిద్రుపాంచిత = శరత్కాల మేళమును, వెన్నెలను అతిక్రమించు తెల్లనిరూపమున నొప్పారునది - సరస్వతీదేవి సర్వశుక్లయని ప్రసిద్ధి. పద్మగర్భముఖిరాజీవావళీహంసి = పద్మము తల్లిగాఁగల బ్రహ్మయొక్క ముఖములనెడి తామరల గుంపున విహరించు ఆడుహంస; వర్ణద్రాక్షాఫలకీరి = వర్ణములనెడి ద్రాక్షాఫలములకు చిలుగ; ఆలంకారము.

ఇచట పూర్వటికలో 'చిద్రుపాంచిత = జ్ఞానస్వరూపముచేత ఒప్పునది' అని యున్నది. ఆ పాఠము, అర్థమున సరికావు.

అథ శివస్తుతిః

ఉ. ఈచిగురాకు నీప్రసవ మీపువుదేనియ యెంత యొప్పెడిక
జూచితరే యటంచు దనచుట్టు శుకాదులు గొల్వఁగాఁ గవ
ర్ణాచితచంద్రగాంగజలమైన శివాహ్వాయకల్పశాఖ వే
దాచలమంత్రికీర్తికలశాద్ధిని వెన్నెలమాడ్కి జూచుతన్.

5

1. త. మురవైన. 2. క. చిద్రుపాంచిత. 3. త. జిద్రుపాంచిత. 4. ట. రాజీవాళి హంసంబు.

టీక. ప్రసవము = పుష్పము; ఒప్పెడికో = బాగున్నవో; శుకాదులు = చిలుకలు మొదలగు పక్షులు, శుకుడు మొదలగు మునులును; కపర్దాచితచంద్ర గాంగజలము = జటాజూటముచే గప్పబడిన చంద్రుడు, గంగాజలము కలది. శివాహ్వాయకల్పశాఖ = శివుడనెడి కల్పవృక్షము; వేదాచలమంత్ర కీర్తికలశాభిని = వేదాద్రిమంత్రయొక్క కీర్తి యనెడి పాలసముద్రమును; [కీర్తి తెల్లని దగుటచే దానికి పాలకడలితోడి సామ్యము.] వెన్నెలమాడ్కికో = చంద్రకాంతితో సమానముగా - ఆదరపూర్వకముగా ననుట. చంద్రాదులు పాలకడలిలోఁ బుట్టుట వ్యక్తము. ఆలం. క్రమము, రూపకము.

శ్లో పార్వతీస్తుతిః

ఉ చిద్రసవేది యా కొదమచిల్కకు విష్ణురహస్రనామముల్
ముద్రతి ¹మోవి మోవి నిడి మున్మును గొరున మేన దువ్వుచున్
భద్రనిధానమై వెలయు పర్వతకన్య విహారిమంత్ర వే
దాద్రి ²విష్ణుభక్తి మహిమాతిశయం బనయంబు నీవుతన్.

6

టీక. చిద్రసవేది = చిదానందసారము నెఱింగినది; ముద్రతి = సంతోషముతోడి యాసక్తితో; మోవి, మోవి నిడి = తనపెదవిని దాని ముక్కుపై నుంచి; మున్మును = మాటలు నేర్పుచు; భద్రనిధానమై = శుభములకు గనియై; విష్ణుభక్తిమహిమాతిశయంబు = విష్ణుభక్తియొక్క గొప్ప తనమును; (దానివలనఁ గల్గు నైహికాముష్మికఫలములనుట.)

శ్లో విష్వక్సేనప్రాధనము

సీ. సూత్రవతీదేవి సౌభాగపాలిండ్లవై మలుపచ్చిగందంపు ²వలపుతోడ
శిరసులు వంచు నిర్జరకోటి బనిగొను తపనీయవేత్తహస్తంబుతోడఁ
బని యేమి యని విన్నపముసేయు సుమనోహారములైన దివ్యాయుధములతోడ
బ్రహ్మాండకోటుల పారుపత్తెములెల్లఁ గనియున్న నిద్దంపుమనసుతోడ
తే. శార్ణి రెండవమూర్తియై జగము లేలు, మునిమనోహారి శ్రీ సేనముదలియారి
చేయుపనులెల్ల సఫలముల్ చేయుఁగాత, ³మలరి రామానుజయ్యవేదాద్రిపతికి.

టీక. సౌభాగ = అందమైన; మలుపచ్చిగందంపువలపుతోడ = కొంచెము తడియారిన చందనపుఁ బరిమళముతోను; విష్వక్సేనుని భార్య సూత్రవతీదేవి; ఆమెపాలిండ్లవై పూయఁబడిన చందనము ఆలింగన సమయమున నాతని వక్షమున కంటుకొని పరిమళించునదని భావము. పనిగొను = ఆజ్ఞాపించు; నిర్జరకోటి = దేవతలగుంపు; తపనీయవేత్తహస్తంబు = బంగారు బెత్తమును పట్టుకొనిన హస్తము; పారు పత్తెములు = అధికారములు; కనియున్న = గ్రహించిన; నిద్దంపు = నిర్మలమైన; శార్ణి = విష్ణువు; సేనముదలియారి = సేనాధిపతి - విష్వక్సేనుడు; ఆలరి = సంతసించి.

శ్లో గరుడస్తుతిః

శా. మీదం దారధరాధరంబు గల యామేరున్నగంజాలి త
త్రాదృక్తుండరుచిం దలిర్పు ఖగయూధస్వామి హేమప్రభా

1. క. మోము. చ. మోవి. 2. చ. వలవతోడ. 3. క. మనోరథములయిన. చ. మనోరథముల. 4. క. కనియున్న. చ. కనియున్న. 5. త. మొదలియారి. 6. ట. యలరి.

ప్రాచీనాధ్యక్షుల ప్రభుత్వం మనకు ౧౯౫౦ ముఖ్యమంత్రి
వేదాద్రి శ్రీ విహారిమందిర జగద్విఖ్యాతకీర్తిస్వరూపం.

8

టీక. మీదక = మీదభాగమున; తారధరాధరంబు = మెడకొండ - పైలంబు; సంగంబు = తిరస్కరింపఁగలిగి - సరిపోలి; తత్తాదృక్తుండరుచి = సాటిలేనిముక్తుసౌరుష్య; తారధరా = ప్రభా శించు; భగయాధస్వామి = పక్షిగుంపునకు రాజు - గరుత్మంతుఁడు; హేమప్రభాస్రానుగృహితుఁడు ప్రదుండు = బంగారుకాంతివలనఁ గలుగు శుభములనిచ్చువాఁడు. [గరుడః స్వభవమువలన మేల్చి నలుగునని ప్రసిద్ధి] గరుడుండు బంగారుఘాయవాఁడు; అతని ముక్తుమాత్రము తెల్లగానుండును.

పూర్వటీకలో 'తత్తాదృక్తుండరుచి' = దానిని పోలిన ముక్తురూపుఁడైన ప్రభాస్రానుగృహితుని అర్థమియఁబడినది; అది సరికాదు. తత్తాదృక్తుండునకు 'సాటిలేని'దని అర్థము. ఈ పద మిగ్గరమున చాలసార్లు వాడఁబడినది. అలం. ఉపమ.

— ౧౦ అ న త స్తు తి థా —

సీ. ధరణీధరముఁ 1దాల్చు తన 2చేప యంతయు భుజపరిఘంబులఁ బొంగివెల్లించి
మునుమిమ్ముగని యైన తన ప్రజ్ఞచంతము మలిచి శేషమునందు ముక్తులంచి
దైత్యునివశమైన తనచిత్తమంతయు 3నియచగౌరవమున నివ్వఁబించి
4తనపు వెన్నెల గాయు తన 5మూర్తివంతయుఁ గీర్తివైభవమునఁ గీలుకొలిపి
తే. శేషుఁ డఖిల ప్రపంచ విశేషశాలి, నిత్యముక్తుల కాంక్షి డై నిలుచు మోగి
చారుచారిత్రు రామానుజయ్యపుత్రుఁ, గరుణ వేదాప్రమంత్రి శేఖరసి మనుచు.

టీక. ధరణీధరము, తాల్చు = భూభారమును వహించు; చేప = బలము; భుజపరిఘంబుల = అడ్డుగడియలపంటి భుజములయందు; పొంగివెల్లించి = జతపఱచి; మునుమిమ్ముగని = పోయెదముల నిమిగి పట్టు; ముక్తులంచి = విక్రమముచేసి; నివ్వఁబించి = వ్యాపింపఁజేసి; గీలుకొలిపి = అగ్నము చేసి; తనపు వెన్నెల = నిండువెన్నెల; నిత్యముక్తులు = నిత్యులు, ముక్తులును; అనంతండు, గరుడుండు, విష్ణు కేసుండు మొదలగువారు నిత్యులు; సంసారమునుండి విడువడి మోక్షమును పొందినవారు ముక్తులు; అద్యుండు = మొదటివాడు.

— ౧౧ క వి స్తు తి త —

క. పుట్టకుఁ బుట్టెడు వేళం, దిట్టపు 6నునుపచ్చి పుట్టలేనియచవితోఁ
7బుట్టె నన నమృత ముట్టెడు, పుట్టనినువులత్కవిత్వములు వర్ణింతున్. 10

టీక. పుట్టకుఁ బుట్టెడు వేళం = పుట్టనుండి పుట్టినపుడు; నునుపచ్చి = మిక్కిలిపచ్చిగానున్న; అమృతము, ఉట్టెడు = తేనెలాలకు; పుట్టనినువు = వాల్మీకి. అలం. ఉల్లేపి.

క. ఇట్టాడరాని యాగమ, 8పుట్టమునకు నడవ యచ్చుకట్టిన మునిరా
టప్పట్టాభిషిక్తుఁ దపముల, 9పుట్టిన నెలవయిన వ్యాసముని 10నుతియింతున్. 11

1. చ. తాళు. 2. చ. చేగ. 3. క. నినుచుగౌరవమున. 4. క. తనువు. చ. తనువు. 5. చ. కీర్తి. 6. చ. గోనుపచ్చి. త. గోపచ్చి. 7. చ. బుట్టి. 8. చ. గట్టుపలుకు. 9. చ. పు. 10. క. వర్ణింతున్, చ. నుతియింతున్.

టీక. ఇట్టాడరాని = చెప్పటకు శక్యముకాని; అగమ్యుటమునకు = వేదములను చేవునకు; నడవ = (దిగుటకు వీలగు)మార్గము; అచ్చుకట్టిన = ఏర్పడిన; నెలవు = చోటు.

వ్యాసమహర్షి ఆహ్వానములసారమును సర్వజనుగముగ భారతమున వివరించెనని భావము.

తే. వ్యాసవాల్మీకి ముఖసూక్తివైభవముల, నేర్పు మీఱంగ నిజకావ్యదర్పణముల సరసమానసముల నేలుపఱచు కీర్తి ధవుల నన్నయభట్టాదికవులఁ దలఁతు¹. 12

టీక. వ్యాస...వముల = వ్యాసుడు, వాల్మీకి మొదలగువారి కవితాచమత్కారములను; నిజకావ్యదర్పణముల = అద్దములవలె నున్న తమకావ్యములవలన (కావ్యములమూలమున); సరస మానసముల = రసికుల మనస్సులందు; కీర్తిధవుల = కీర్తికాంతకు భర్తలైనవారిని; అద్దములందు ప్రతిఫలించిన వస్తువులు మనకు బాగుగ కన్పించినట్లు నన్నయాదిమహాకవులు తమకావ్యములందు వ్యాసాదికవుల కవితాచమత్కారములను ప్రతిఫలించుజేయఁగా, అవి రసికుల మనస్సులందు బాగుగ నిరఫలమైనవి భావము.

'కావ్యదర్పణముల' అనుటచే 'వ్యాసవాల్మీకిముఖ' అనుచోట తదనుగుణముగ 'ముఖ'పదము చమత్కరింపబడినది. అలం. రూపకము.

సత్కవిప్రశంసాదికము

ఉ. చాటుకవిత్వతత్త్వరససాగరపారగులయ్యు సత్కవుల్
పాటిగఁ బట్టి విందు రొకపాటివి కా²వన కన్యకావ్యముల్
కైటభవైరి యావతశిఖామణి³ శ్రీసతి⁴ బేరురంబున⁵
⁶మాటియు నీటికెంపు బహుమానము⁷నం బతకంబునేయఁడే⁸. 13

టీక. చాటు...పారగులు = ఇంచైన కవిత్వతత్త్వపు రసమనెడు సాగరముయొక్క అంతము చూచినవారు-సరసకవిత్వవర్తముల నెఱిగినవారు; పాటిగఁబట్టి=తక్కినవానితో సమముగాఁబోల్చిజూచి; ఒకపాటివి = సామాన్యమైనవి; కైటభవైరి = విష్ణువు; యావతశిఖామణి = యువతీసమూహమున శ్రేష్ఠురాలు; మాటియు = మఱుగుపఱచియు-నిత్యానపాయనిగా నుంచుకొనియు; నీటికెంపు = కొస్తుభమణిని; బహుమానమున = గౌరవముతో; పదకంబుజేయఁడే = హరిమునడుమ నుండెడు విశ్వగాఁ జేయలేదా? అలం. దృష్టాంతము.

తే. తప్పు గలిగినచోటనే యొప్పుగలుగు, సరసకవితావ⁹శోక్తులసరణియందుఁ
¹⁰గప్పు కలిగిన నీహరికరునియందు, నమృతధారాప్రవాహంబు లడరుగాదె. 14

టీక. సరసకవితావశోక్తుల సరణియందు = రసవంతముగ కవిత్వమును జెప్పుచుండు ధోరణిలో; కప్పు = నలుపు-మచ్చ; నీహరికరునియందు = చంద్రునియందు; అడరుగాదె = వ్యాపించి యుండునుగా !

[ఈపద్యమున 'సరసకవితావశోక్తులసరణియందు' అనుటకు మాఱుగా 'ఆరసికావళికవితల యవ గుణముల' అని దిద్ది కుకవులుండుటఁబట్టియే సుకవులకుఁ బేరు ప్రతిష్ఠలు కలుగుచున్నవని కొందఱర్థము

1. చ. దలచి. 2. చ. గాదనక. 3. త. శ్రీపతి. 4. క. పేరురంబు. త. బేరురంబు. 5. చ. మాట. 6. క. గం. చ. నం. 7. క. నేయచే. చ. నేయఁడే. 8. త. సరిసికావలె కవితలయవగుణములు. 9. చ. వచోక్తుల. 10. త. సరసకవితావశోక్తులసరణియందు.

చెప్పుచున్నాడు. కాని ఆట్టిపాఠాంతరము ముద్రితప్రతులలోఁ గానరావలెను; అయ్యది పరిష్కృతులైన భాగమునుబట్టి పాండుపడునట్లును తోచును.] అలం. దృష్టాంతము.

తే. కాన దోషాత్మ లయిన దుష్కృతులకతన
గరిమ వహించుచు 1 గవిరాజుకావ్యమహిమ
బహుళపక్షంబు చీకటి బహుళ మగుటఁ
జాయవెన్నెల తరితీపునేయుకరణి.

15

టీక. గరిమ = గొప్పతనము; బహుళపక్షంబుచీకటి = చృష్టపక్షమగుచీకటి పీఠటి; బహుళ మగుట = ఎక్కువయగుటచేత; చాయవెన్నెల = పండువెన్నెల; తరితీపునేయుకరణి = ప్రీతిని కలిగించునట్లు. అలం. ఉపమ.

వ. అని నిఖిలభువన 2 ప్రాధాన్యధన్యంబులగు 3 మాన్య 4 దైవతంబుల 5 ప్రభావం బులు గొనియాడి, రూడిమేఱయు కవివృషభుల 6 నభినుతించి, కుండంచితంబగు కవిత్వతత్త్వంబునం గల 7 గరిమంబుఁ బరిశీలించి, వంచగులగు కొంచెపుంగవుల రవళి యదలించి, పంచాశతోక్తివిస్తీర్ణం బగు స్వవమేఖిలావలయంబునం గల పరమవైష్ణవరత్నంబులకుఁ బ్రయత్నపూర్వకంబుగ నభివందనం బొనరించి. 16

టీక. వంచకులు = మోసగాండ్లు; కొంచెపుంగవుల = కుకవులయొక్క; రవళి = ధ్వని; అతి; రూఢి = ప్రసిద్ధి; అర్జవమేఖిలావలయంబు = భూమండలము; అభివందనంబు = నమస్కారము.

క. వాక్యాంతాశ్రయో 8 భట్టరు, చిక్కాచార్యుల మహాత్మ్య శ్రీగురుమూర్తి 9
నిక్కపు భక్తి భజించెద, నిక్కావ్యకళాకలాప మీఁడేఱుటగున.

17

టీక. వాక్యాంతాశ్రయో = సరస్వతి కాశ్రయమగువానిని - గొప్ప విద్వాంసుని; చిక్కా చార్యకళాకలాపము = కావ్యకళాగ్రధనము; ఈదేరుటకు = నెఱవేరుటకు; భజించు = సేవించును.

క. తవణింతు నొక్కశ్రీభా, గవతచరిత్రంబుఁ బరమకల్యాణసము
ద్భవోభవనంబుఁ జతుర్దశ, భువనమహాత్మ సూత్రముగఁ దగు నరణి.

18

టీక. తవణింతు = కావించును; శ్రీభాగవతచరిత్రంబు = గొప్పభగవద్భక్తుని చరిత్రమును; కల్యాణ...భవనంబు = శుభములకుఁ బుట్టినిల్లగుదానిని; చతుర్దశ...సరణి = పదునాల్గవోకము లను రత్నములను గూర్చు సూత్రపద్ధతిని-సమస్తలోక సారమును తెల్పుదానినిగా;

[లోకములు 14. ఆవి-భూర్లోకము, భువర్లోకము, స్వర్లోకము, మహర్లోకము, జన్మలోకము, తపోలోకము, సత్యలోకము, ఆశల, విశల, సతల, రసాశల, తలాశల, మహాశల, సాతాశలోకములు అనునవి.]

వ. అని యిట్లభినవప్రబంధనిర్మాణ కౌతూహలాయ త్తచిత్తుండ నయి యే నున్న సమయంబున.

19

1. క. కవిరాజ. చ. కవిరాజు. 2. క. ప్రధాన. చ. ప్రాధాన్య. 3. చ. లేదు. 4. క. దైవతం బులు. 5. క. లేదు. చ. ప్రభావంబులు. 6. చ. వినుతించి. 7. చ. గరిమంబులు. 8. క. తాశ్రయ. చ. తాశ్రయ. 9. చ. హృదయంబు.

సీ. తన కులాచారవర్తన వైష్ణవాచార పర్యాయముల¹కొజ్జబంతి గాఁగఁ
దన సూన్యతము పురాతనసత్యనిధుల యున్నతికిఁ బునఃప్రతిష్ఠితముగాఁగఁ
దన బుద్ధి నీతిశాస్త్రరహస్యములు తెల్లముగఁ దెల్పు వ్యాఖ్యానముద్రగాఁగఁ
దన వ్రాయు²గంటంబుమొనవాడి విశ్వంభరాప్రజలకుఁ బ్రాణరక్షగాఁగ

తే. వెలయు మంగయగురువ భూవిభుని పెద్ద, సంగభూపాలమణి³వ్రాయసప్రవృత్తి
జయయుతుండైన రామానుజహ్యసుతుఁడు, ⁴భద్రగుణసీరి విరురీచేద్దాత్తిశౌరి.

టీక. వైష్ణవాచారపర్యాయములకుఁ = శ్రీవైష్ణవుల యాచారక్రమములకు; ఒజ్జబంతిగాఁగఁ =
ఉపాధ్యాయుఁడు చూపిన వద్దతి-పరువడి (మేలుబంతి) కాఁగా; తెల్లముగఁ = స్పష్టముగా; వ్యాఖ్యాన
ముద్ర = వ్యాఖ్యానాక్షరపంక్తి; వ్రాయసప్రవృత్తి = లేఖనము [ఈ సమాసము విలక్షణము.]
నందు; భద్రగుణసీరి = మేలిగుణములకు బలరాముడైనవాఁడు.

మ. కవులుం బాతకులు⁵ బ్రథానులు నలంకారజ్ఞులుం బ్రాజ్ఞులు⁶
ధవళాక్షుల్⁷ భజియింప నిండుకొలువై తారేందుతారావళీ
ధవళంబైన సువర్ణకుంభయుత సౌధంబందు⁸ నాస్థానమై
వివిధామ్నాయపురాణగుంభనకథల్ వింతు⁹ బ్రమోదంబునన్.

21

టీక. తారేందుతారావళీధవళంబైన = వెండి, చంద్రుఁడు, హారములవలె తెల్లనైన; ఆస్థానమై =
కొలుపుతీర్చి; గుంభనము = కూర్పు.

క. నను రామకృష్ణకవీ గవి, జనసహకారావళీవసంతోత్సవ సూ
క్తినిధి¹⁰ బిలిపించి¹¹ యర్థా, సనమునఁగూర్చుండఁ బనిచి చతురత ననియెన్.

22

టీక. కవిజన..... క్తినిధి = కవీశ్వరులనెడి తియ్యపూమిడిచెట్టచాలునకు వసంతకాలము
వలె పేడుకకల మంచిమాటలకు గనియైనవానిని; చతురత = నేర్పుతో. అలం. రూపకము.

సీ. తగ సంస్కృతము తెనుంగుగఁ జేయఁ దెనుంగు సుం

స్కృతముగఁ జేయంగఁ జతురమతివి

¹⁰నలుదెలుగుల నెన్నఁగల కావ్యధారల

ఘనుడ వాశువునందుఁ గరము మేటి

వఖిలభూమిపాలకాస్థానకమలాక

రోదయ ¹¹తరుణసూర్యోదయుడవు

వైవవైష్ణవపురాణావళి నానార్థ

¹²రచనాపటిష్ఠైకరమ్యమతివి¹³

తే. ¹⁴అంధభూమికుచాగ్రహారాభ మైన, శ్రీతెనాల్యగ్రహారనిర్ణేత వగ్ర

1. చ. కొజ్జ. శ. ర. పా. కొజ్జబంతియనఁగ. 2. చ. గంటంపు. 3. చ. రాయన.
4. చ. సిరిశ్రీ. 5. చ. భజియించ. 6. క. నానాశమై. చ. ఆస్థానమై. 7. చ. నిధిని. 8. క. యర్థా.
చ. బిలిపించర్థ. 9. త. పాదము లేదు. 10. త. జగతిసౌబగులనెన్నఁగఁగావ్యధారల 11 చ. తగుణ.
12. క. ముఖ నీకుఁ గరతలామలకనిధములు. 13. త. నాల్గవపాదము లోకికవైదికలక్షణచాతుర్య
భైర్యప్రభారూఢకారచణుడ-(ఎత్తుగీత) వరయ్య. 14. క. అంధ్ర. చ. అంధ్ర.

శ్వాశా¹కోకిలము వీవు సరసకవివి, రమ్యగుణకృష్ణ! రామయ రామకృష్ణ. 23

టీక. నలుదెఱుగుల, నెన్నఁగల కావ్యధారల² = ఆశు, మధుర, చిత్ర, విస్తర భేదంబులచే నాలుగు విధములైన కవిత్వములచే; ఆశువునందు³ = వడిగాఁ గవిత్వముచెప్పుటయందు; ఆంధ్రభూమి మచాగ్రహారాభము = భూదేవియొక్క స్తనములపై నుండెడి మత్స్యాలపేరును పోలినది; అగ్రశాఖా కాకోకిలము = ప్రథమశాఖయనెడి వృక్షమునకు కోయిల యైనవాడవు; రమ్యగుణకృష్ణ! = మనోహరములైన గుణములయందు కృష్ణుడైనవాడా!

క. కాండివ్యసగోత్రుడ వా, ఖండలగురునిభుండ వఖిలీకావ్యరససుధా
మండనకుండల⁴డవు భూ, మండల⁵సుతుడవు లక్ష్మమావరతనయా. 24

టీక. ఆఖండలగురునిభుండవు = బృహస్పతితో సమానుడవు; కావ్యరససుధామండనకుండల⁶డవు = కావ్యరసమునెడి అమృతమే అలంకారమయిన కుండలములు కలవాడవు - అనఁగా కావ్యామృతమే కర్ణభూషణమని యర్థము. లక్ష్మమావరతనయా⁷డు = లక్ష్మవృత్తులల్లా శ్రేష్ఠుడైనవాడు.

క. యశము గలిగించు నీమృదు, విశదోక్తులఁ బొండరికవిభుచరితఁ చతు
ర్దశభువనవినుతముగ శుభ, వశమతి నాపేర నుడువు వరత త్వనిధి. 25

టీక. మృదు, విశదోక్తుల⁸ = సుఖోచ్ఛారణమును, తేటదనమునుగల మాటలతో.

ఉ. స్కందపురాణనీరనిధి కాస్తుభమై ప్రభవించు దేవకీ
నందను సత్కథోద్యమము నవ్యకవిత్వకళాకలాప మ⁹
కుందనము¹⁰ ఘటించి కడుఁ గ్రొత్తగుసొ మైనరించి విష్ణునే
వం దులకించు నప్పరమవైష్ణవకోటి నలంకరించుమా! 26

టీక. నీరనిధి = సముద్రము; తులకించు = ప్రకాశించు; అలం. రూపకము.

మ. ఉదయం బస్తనగంబు నేతువు హిమవ్యాహంబునుం జొట్టి రా
విదితంబైన మహి¹¹ మహాంధ్రకవితావిద్యాబల ప్రాధి నీ
కెదురేరీ సరసార్థబోధఘటనా¹² హేలాపరిష్కారశా
రద నీరూపము రామకృష్ణకవిచంద్రా! సాంద్ర¹³ రీశ్వరా! 27

టీక. ఉదయంబు = తూర్పుకొండ; అస్తనగంబు = అస్తాద్రి; హిమవ్యాహంబు = హిమాలయము; ప్రాధి = నేర్పు; సరసార్థ... పరిష్కార = రసవంతమగుసర్థమును బోధించు పొందికయనెడి విశాసచేష్టయే ఆధరణముగా కలది; శారద = సరస్వతి; అలం. రూపకము.

వ. అని సంభావించి కనకాంబరాభరణంబులం బ్రసాదించి యాప్రధానపంచాననుండు.

టీక. సంభావించి = గౌరవించి; ప్రసాదించి = ఇచ్చి; ప్రధానపంచాననుండు = మంత్రి సింహము-మంత్రిశ్రేష్ఠుడు.

మ. పలుకుందొయ్యలి కిమోవికాంతి కెనయా బాగాలు నయ్యంతిచె
క్కులఁబోలుం దెబనాకు లయ్యవిదపల్కుల్యంతి కప్రంపుబ
ల్కులతోఁగూడిన వీడియం బొసఁగె నాకుం బద్దనాభార్షనా
కలనాపావనమా స్తకంకణఝుత్కారంబు తోరంబుగన్. 29

టీక. పలుకుం...కాంతికి = సరస్వతీదేవి పెదవులకాంతికి; ఎనయా = సాటియైన; బాగాలు = వక్రపలుకులు; పల్కుల్యంఘి = మాటలచోలిన-కమ్మనైన; తెలనాకులు = వండుతమల పాకులు; వీడియంబు = తాంబూలము. [సరస్వతీదేవి సర్వశుక్లయని ప్రసిద్ధి.] పద్మనాభా... ఝణత్కారంబు = శ్రీవిష్ణువుపూజా కరణముచే బలిత్రములగు చేతులయందలి కంకణముల గలగలధ్వని; తోరంబుగ = అతశయింపగా; ఆలం. ఉపమ.

ప. ఇట్లు లోకోత్తరగుణోత్తరుం డగు నాప్రధానశేఖరుండు పరమపురుషపరీకర చరిత్రంబునకు నధీశ్వరుం డగుట తీర్థంబును స్వాగ్రంబును, ¹జాదులుం దేవర ప్రసాదంబు, బుణ్యంబునుం బుసపాస్థంబును నయ్యె ²నియ్యభ్యునయంబునకుం గల్యాణాచారంబుగా గృతిపతివంశాంతారం బభినర్తించు బూచి. 31

టీక. లోకోత్తరగుణోత్తరుండు = లోకమునందు మేలైన గుణములచే గొప్పవాడు; పరమ .. నకు = భగవంతుని పరివారమగు భక్తుల చరిత్రంబునకు; అధీశ్వరుండు = నాయకుడు; జాదులుం, దేవరప్రసాదంబును = దేవతాప్రసాదమగు జాతిపూవులను స్వీకరించుట పుణ్యసాధనము; అంతేకాక అవి సువాసనగల వగుటచే వానిస్వీకరణమువలన ఆనందము; పరమభాగవతుని చరిత్రమును రచించుట వలన బుణ్యమును, ఆ చరిత్రమును వేదాద్రిమంత్రికి గృతియిచ్చుటవలన విశిష్టతముగా ఆశనివలన లాభము పొందుటవలన పురుషార్థమును సిద్ధించినవని యభిప్రాయము. ఆభ్యుదయంబు = మేలు; కల్యాణాచారంబుగాన్ = శుభసూచకపద్ధతిని.

— కృతిపతివంశావతారాభివర్ణనము —

సీ. ¹మిగులం గన్పొదవిన బిగున యెక్కుడుగానోకరుణాకటాక్షవీక్షణమువాడు
దంసానిటంకవర్ధనమ యెక్కుడుగానో ముద్దుజుండురు నేలు మోమువాడు
నరమృగదేహ విస్ఫురణ మెక్కుడుగాని బహుళోటిమదనరూపంబువాడు
వైత్యు దండించు నుద్ధతియె యెక్కుడుగానో శ్రీతజనావళుల రక్షించువాడు
తే. నాగ గరుడాద్రిసింహాసముననుండి, యెల్లజగముల నేలు లక్ష్మీశ్వరుండు
శ్రీయహాబలనరసింహనాయకుండు, శతమతాగోత్రమంత్రిరక్షా మొనర్చు. 31

టీక. మిగుల...ఎక్కువ, కాని = జెప్పలకు మించిన (మిడి గుడ్డుగల) చూపుయొక్క గాంభీర్యమే ఎక్కువ కానవచ్చును, కాని; దంష్ట్రానిటంకవర్ధనమ = ఎత్తయిన కోటల పెంపే. [ఇంటి మంజూరు నందలి పావురాసుండ్లనలె గానవచ్చెడి కోటల పెంపే అని పూర్వటీక.] విస్ఫురణము = ప్రకాశము; ఉద్ధతి = ఆర్పాటము. నాగ = ఆసురీతిని; గరుడాద్రిసింహాసముననుండి = సింహాసనరూపమగు గరుడాచలమునుండి. ఆలం. విశేషాక్షి.

చ. జతరవసత్ప్రేపంచసురస త్తమతుల్యుం డశేషయోగిరా
జ్జతహృదయుండు మహానిజనమాన్యుండు ధన్యుండు ముక్తికామినీ
కఠినకుచద్వయా¹నిహితకాంచనమాలిక హేళికల్పం డా
శతమతాగోత్రేఖరుం బ్రశంస యొనర్ప దగు² జగంబులన్. 32

టీక. జతర...తుల్యుండు = కుక్షీయండు నివసించు లోకములకుల విష్ణుదేవునితో సమానుడు; అశేష...యుండు = ఎల్లమోగులకును గృహమైన మనసుకలవాడు; నిహిత = ఉంచబడిన; హేళికల్పండు = సూర్యునిచోలినవాడు; ఆలం. ఉపమ, రూపకము.

1. చ. గలదండు. 2. క. నయ్యభ్యు. చ. నియ్యభ్యు. 3. చ. మిగులగన్పొదవిన. 4. చ. కారుణ్యమొలుకు. 5. చ. ముందు. 6. ముదురు. 7. చ. మంచితలము. 8. చ. నిచిత.
పాకడురంగ-2

శా. ¹ఆవిర్భావమునొందె దత్కులమునం దవ్యాహతైశ్వర్యల
 త్తీవంతుండు విరూరికర్త సచివ శ్రేష్ఠుండు విద్యాహయ
 గ్రీవుం డన్నయమంత్రి; యశ్విభుని సక్తిర్తుల్ విజృంభించు నీ
 ద్యావాపుష్కర్వనకాశపుంఖత నిజవ్యాపారపారీణతన్.

33

టీక. ఆవిర్భావము = పుట్టుక; అవ్యాహతైశ్వర్య లక్ష్మీవంతుండు = ఎడతెగని సీరి, సంపదలు కలవాడు; విరూరికర్త = విరూరుగ్రామాధిపతి; విద్యాహయగ్రీవుండు = విద్యులందు వాని కధిదేవత యగు హయగ్రీవుడైనవాడు; ద్యావా...పారీణతన్ = భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగమును సందు లేనట్లు నింపిన తన పనులనేర్పుచేతను; అలం. రూపకము.

ఉ. ఆసచివాచతంసముకులాంగన చెల్వగు లక్ష్మమాంబ గౌ
 రీసతియో యరుంధతియొ రేవతియో ²యల యాదిలక్ష్మియో
 వాసపురాణియో యనంగ ³వాసియువన్నెయుంగల్గి కీర్తుల
 జేసినమూర్తిమేలు పతిచిత్తమువచ్చిన సచ్చరిత్రున్.

34

టీక. సచివాచతంసము = మంత్రిశ్రేష్ఠుండు; ముకులాంగన = భార్య; వాసియు, వన్నెయున్ = గొప్పదనమును, చక్కదనమును; సచ్చరిత్రున్ = మంచి నడతలచేత; చెల్వగున్ = పొగడొందును. అలం. ఉల్లేపిత, సంజేహము.

ఉ. అన్నయలక్ష్మమాంబసుతు లర్థినిధానము తిప్పరాజు, సం
 పన్నుండు రంగరాజు, బ్రతిభానిధి గుండమరాజు బొల్చి రా
 సన్నుతభాగ్యవర్ధనుల ⁴సన్నతి శౌర్యము ⁵దైర్యము న్నయా
 భ్యున్నతి నీతిరీతి జయ మొప్పును నేర్పుచు నెన్న శక్యమే?

35

టీక. అర్థినిధానము = యాచకులకు నిధి; నయాభ్యున్నతి = నీతికాస్త్రమందలి గొప్పతనము (నేర్పు). అలం. రూపకము.

క. ఆమువ్వరిలో రంగసుధీమణి దీపించె చంశలీలకం బగుచున్
 శ్రీమహిత గంగమాంబా, రామారమణీయరాగరసంగజితుడై.

36

టీక. సుధీమణి = పండితశ్రేష్ఠుండు; దీపించెన్ = ప్రకాశించెను; చంశలీలకంబు = చంశమునకు వన్నెదెచ్చువాడు; రామా = స్త్రీ.

క. ఆరంగరాజుకీర్తులు, శ్రీరంగనివాసహాస ⁶నితకరలక్ష్మిం
 జేరంగం దిగుచు; నహితుల, బారంగా నెగుచు నతని బాహాసి ⁷యనిన్.

37

టీక. శ్రీరంగ...లక్ష్మిన్ = శ్రీరంగపతి యగు విష్ణుని చిరునవ్వుయొక్కయు, చంద్రునియొక్కయు శోభను-అనగా - తెల్లదనమును; తిగుచున్ = ఆకర్షించును. ఆహితులన్ = శత్రువులను; పాఱంగా, నెగుచున్ = పరుగిడునట్లు తఱుమును; బాహాసి = చేలిలాని కత్తి.

సీ. శ్రీమదష్టాక్షరీనేవై కనిపుణుండు గీతార్థసారసంకేతవేది
 పరిచితదివ్యప్రబంధసంధానుండు మహితసౌదర్శనమనువిదుండు

1. త. ఆవాచయమువంశసాగరమునందవ్యాహతైశ్వర్య. 2. చ. యిల. 3. త. వన్నెయువాసి యు. 4. చ. సన్నతి. 5. క. మన్నయా. త. మన్నయా. చ. మన్నయా. 6. క. శివకర. చ. నితకర. త. నితకర. 7. త. యనన్.

నస్యచైష్ట్యపురాణవత్సప్తయజ్ఞులడు నిజసమయావసనిపుణబుద్ధి
సగసరామాయణసప్తకాండజ్ఞాత యాభుశందారుస్తవాభిశోభి

తే. సలిలనిధిజాలజంఘాల *బలవిశాల, ధూళిపాలీభరాళిక ధూమ ధూమ

శంకితాత్మప్రతాపవై శ్వాసరుండు, గంగమాప్రాణవిభుఁ డొప్పు రంగరాజు. 8

టీక. అష్టాక్షరి = 'ఓం నమో నారాయణాయ' అను మంత్రము; సుకేతవేది = ఫిర్పాటు
సెటిగినవాడు; పరిచితదివ్యప్రబంధసంధానుండు = అలవఱుచుకొనిన వైష్ణవమత ద్రావిడప్రబంధముల
అధ్యయనముకలవాడు. మహిత...విదుండు = గొప్పవైన సుదర్శనమంత్రము సెటిగినవాడు; ['ఓం.
నమో భగవతే శ్రీసుదర్శనాయ' అనునది సుదర్శనమంత్రము.] నవ్య...జ్ఞుండు=విష్ణు, పరాహ, వామన,
వాయుపురాణములు నాల్గు సెటిగినవాడు; నిజ...సిపుణబుద్ధి = తనమతమును రక్షించుకొనుటయందు
నేర్పుకల బుద్ధికలవాడు; సలిలనిధి...వై శ్వాసరుండు, సలిలనిధిజాల = సముద్రములసమూహమును;
జంఘాల=మిక్కిలివడిగా దాటునట్టి; బల=సేనలవలని; విశాల, ధూళి, పాలీ, భర=ఎక్కువైన దుమ్ముచాలు
యొక్క, అతిశయమనెడి; అశీకధూమధూమ = అబద్ధపు, పొగయొక్క అధిక్యముచే; శంకిత = సందే
హించిన; అత్తప్రతాప=తనప్రతాపముకల; వై శ్వాసరుండు = అగ్నికలవాడు.

వేదాద్రిమంత్రి సేనలను నడిపించుకొని పోగా వానివలన పుట్టిన దుమ్ము సప్తసముద్రములను
దాటి పోయినది; ఆదుమ్ము పొగవలె నుండగా దానిని చూచి అగ్ని తనప్రతాపమువలన లోకములు
మండి పొగ వ్యాపించినదేమో యని భ్రాంతిపడుచున్నాడని భావము.

ఈపద్యమున 'జలవిశాల' అను ముద్రితపాఠమును, దాని ననుసరించిన టిప్పణియును కుదురవు.
తే. దశరథేశ్వరు భార్యయై ధన్వమహిమ, మున్ను కాసల్య శ్రీరాముఁ గన్నకరణి
రంగయామాత్యుసలియైనగంగమాంబ, మతిమరున్దంత్రిశ్రీరామమంత్రిఁ గనియె.

టీక. మతిమరున్దంత్రిక = బుద్ధియందు బృహస్పతియైనవానిని. అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. ఆరామరాజు వాహిని, ¹⁰వారాకర మొకటి దాఁచె వసుమతి ము; నీ
శ్రీరామరాజువాహిని, వారానిధు లేడు దాఁటి వర్తిలు ¹¹నవులన్. 40

టీక. వాహిని = సేన, వాగ్ధాటి; వారాకరము = సముద్రము; వారానిధులు = సముద్రములు.
అలం. వ్యతిరేకము.

నీ. పుడమిపై నడ నేర్చి యడుగుఁబెట్టెడునాడె ధర్మంబు నాల్గుపాదముల నిలిపె
జలిబిలిపలుకులు వలుక నేర్పిననాడె సత్యభాషాహరిశ్చంద్రుఁ డయ్యె
¹²ప్రాలమిఁదటివ్రాలు వ్రాయనేర్పిననాడె కమిచి దిక్కుల జయాంక్షములు వ్రాసె
ముఖ్యవ్రతస్ఫూర్తి ముంజిఁ గట్టెడునాడె కవులఁ బ్రోచుటకుఁ గంకణము గట్టె

తే. అంబమాంబికఁ గల్యాణ మైసనాడె

వాసిగల కీర్తి లక్ష్మికి ¹నేసపట్టె
ధైర్య హేమాద్రి ప్రజ్ఞ శాంతనవుమాత్రి
రంగయామాత్యువరుని శ్రీరామమంత్రి.

1. చ. వితతప్రభాతవిజ్ఞాన కోవిదా. త. వి...కోవిదు. ట. వి...ప్రభాసిత...కోవిద.
* క. జల. 2. త. భవాన. 3. చ. త. ప్రభావ. 4. త. వారానిధులేడు. 5. నవలక. 6. క. వరు
నమిఁదటి. చ. ప్రాలమిఁదటి. 7. క. సేనపట్టె. చ. సేనపట్టె.

టీక. నడ నేర్పి = నడవనేర్పి; జీడిబిలవలుకులు = వచ్చీరానిమాటలు - ముద్దుమాటలు; ప్రాల
మిదటివ్రాలు = [అక్షరాభ్యాసమయమున] బియ్యముపై వ్రాయబడిన యక్షరములు; వ్రాయనేర్పిన
నాడె = దిద్దుటకు మొదలుపెట్టినపుడే; కమిచి = అక్రమించి; ముఖ్యవ్రతస్ఫూర్తి =
ఉపనయనవ్రతప్రకాశమానముగ - ఉపనయనమయమున; ముంజి = దర్పతో; జేయబడిన మొల
నూలు; కంకణముగ టైక్ = వ్రతము పూసెను; సేన, పట్టెక్ = తలఁబ్రాలు పోసెను; ధైర్యహేమాద్రి =
ధైర్యమున మేరువుపర్వతము; శాంతనవుమాద్రి = భీష్మునిసాటి. అలం. అనుప్రాసము, ఉపమ, రూప
కము, అతిశయోక్తి.

సీ. సహతాహసూన్పర్తి సింహాసనుండు నృసింహవిక్రముండు నృసింహశౌరి
త్రయ్యంతహసనాగ్రహబుద్ధి నాయక్యరి యొక్కరి రామానుజయ్యగారు
గంగాతంగసారంగలాంచనదీప్తి బొంగు కీర్తికి రాజు రంగరాజు
శరణాగతత్రాణకరుణాచరణకేళి వరదరాజులజోలు వరదరాజు

తే. ననగ శ్రీరామవిభునికి సంబంధమును, గలిగి చంద్రతారార్కగతిః బ్రశస్తి
నలుపు రాత్రిజు లొదార్యసలిలనిధులు, భుజగశాయికి నాలుగు భుజము ల్లు, 42

టీక. సహతాహసూన్పర్తిసింహాసనుండు = నశించజేయబడిన పాపముల ప్రకాశమనెడి
సింహాసనుకలవాడు; త్రయ్యంత...బుద్ధి = వేదాంతవాసనకు బడుకట్టిల్లయిన బుద్ధియందు;
ఒక్కరి = నేర్పరి; ఒక్కరి = చక్కని; గంగా...దీప్తి = గంగయలలతోను, చంద్రునితోను సాటి
యగు (తెల్లని) కాంతితో; శరణా...కేళి = శరణుజొచ్చినవారిని రక్షించుట యను కరుణతోడి యాట
యందు; అచంద్రతారార్కగతి = చంద్ర, సూర్య, నక్షత్రము లున్నంతకాలమును; బొదార్యసలిల
నిధులు = ధానసముద్రులు; అలం. అనుప్రాసము, ఉపమ, రూపకము.

తే. అందు నగ్రజుఁ డఖిలవిద్యావినోది, శ్రీనృసింహాఖ్యసన్నంత్రిసింహామమిత
లీల లక్ష్యమృతనకు నిల్లాలు గాంగఁ, జలగె లక్ష్మీనృసింహవిశేషముద్ర. 43

టీక. మంత్రిసింహము = మంత్రిశ్రేష్ఠుడు; లక్ష్మీనృసింహవిశేషముద్ర = శ్రీలక్ష్మీనృసింహ
రహస్య(మంత్రము)ముచే.

క. శ్రీనృసింహుని లక్ష్మీ, మానవతికి వెంగళాఖ్యమంత్రిశ్వరుండున్
గోనప్పయు ననడగు విద్యానిధు లిరువురును బుత్తులై మని రవనిన్, 44

టీక. మంత్రిశ్వరుండు = మంత్రిశ్రేష్ఠుడును.

క. నయవినయంబులకై వడి, జయతేజములట్లు విభవశమములక్రియ న
వ్యయంబులు వెంగళయ కో, నయ లిరువురు వెలసి రవనినాథార్పితులై. 45

టీక. అవ్యయంబులు = గొప్పకీర్తికలవారు. అలం. మాలోపము.

క. ఆవెంగళమంత్రిశ్వరు, దేవికి శ్రీయాబళాఖ్యతిలకవతికి రా
ధావిభుదేవేరియు నల, కావేరియు నీడుజోడు గౌరవకళలన్. 46

టీక. బౌళాఖ్యతిలకవతికిన్ = ఓబళ్ళయను పెరిటి సుమంగళికి; రాధావిభుదేవేరి =
విష్ణుపుష్పపురాణియగు లక్ష్మీదేవి; ఈడుజోడు = సమానము. అలం. ఉపమ.

1. క. సహతా...చ. సహతా...2. చ. త. శయ్యగ్రహబుద్ధి. 3. చ. విభుభార్యయం
బుమకును. 4. చ. గతి (లేదు). 5. క. మలరు. చ. మమిత.

క. గానకళాతుంబురుఁ డనఁ, గా నయవిద్యావివేకగౌరవలక్ష్మీ
జాని యనంగా నిధరఁ, గోనప్రభుఁ డొప్పు మంత్రికులతలకందై. 47

టీక. లక్ష్మీజాని = లక్ష్మీదేవి భార్యగా కలవాఁడు - విష్ణువు; అలం. రూపకము.

తే. ఆవిదేహాధిపతిపుత్రి యాత్మభార్య, గాఁగ విఖ్యాతిఁ బొందు రాఘవునికరణి
రాఘవాంబాధినాథుడై శ్లాఘ మీరు, శ్రీనృసింహుని కోసపు సిరులకుప్ప. 48

టీక. విదేహాధిపతిపుత్రి = విదేహదేశపురాజును జనకుని పుత్రిక - సీత; ఆధినాథుఁడు = భర్త. అలం. ఉపమ.

ఉ. సామజరక్షణుం గొలిచి సన్నుతికెక్కిన భాగ్యశాలి శ్రీ
రామచమూపశేఖరుని రంగనమంత్రి ననంతిమాంబికా
స్వామి నులింతు మన్తధభుజానతపుష్పధనుర్నధూళి ధా
రామధురోక్తిగుంభనభరస్ఫురణా¹పరిణాహిచాతురిన్. 49

టీక. సామజరక్షణుఁ = గజేంద్రుని రక్షించిన విష్ణుమూర్తిని; శ్రీరామ ..చమూపశేఖరునిఁ = శ్రీరామమంత్రియను సేనాధిపతిశ్రేష్ఠుని; మన్తధ...చాతురిఁ - మన్తధ = మన్తధునియొక్క; భుజ = బాహువుచే; ఆనత = వంచబడిన; పుష్పధనుర్నధూళిధారా = పూలింటిలేనెవెల్లువవలె; మధుర = తియ్యవైన; ఉక్తిగుంభనభర = మాటలకూర్పుయొక్క అతిశయమువలని; స్ఫురణా = ప్రకాశముయొక్క; పరిణాహిచాతురిఁ = మిక్కుటపునేరువుతో. అలం. ఉపమ.

చ. ఉరుమతి రంగమంత్రితనయుల్ విలసిల్లిరి పుల్లమల్లికా
హరదరహాసహీరహిమహాపటిరయశోధురంధరుల్
వరదయ గల్లువారు గుణవంతులు శాంతులు కాంతిచంద్రముల్
వరదయమంత్రిపుంగవుఁడు వాసవతుల్యుఁడు రాఘవయ్యయున్. 50

టీక. ఉరు...యుల్ = గొప్పబుద్ధికల రంగమంత్రియొక్కపుత్రులు; పుల్ల...ధరుల్ - పుల్లమల్లికా = వికసించిన మల్లపువ్వువలెను; హర = శివునివలెను; దరహాస = మందహాసమువలెను; హీర = వజ్రముచేవలెను; హిమ = మంచువలెను; హర = ముత్యాలపేరువలెను; పటిర = చందనమువలెను; ఉన్న - (తెల్లని) యశోధురంధరుల్ = కీర్తిని, వహించినవారు; కాంతిచంద్రముల్ = కాంతియందు చంద్రులైనవారు; వాసవతుల్యుఁడు = ఇంద్రసమానుఁడు; అలం. ఉపమ.

క. రంగయ వరదామాత్యు విహంగమవిభుగమనభజనహంసధ్వజు సా
రంగధర హరనిభవా, గ్గంగాశ్మంగారితాస్యకములు నులింతున్. 51

టీక. విహంగమ.....ధ్వజుఁ = గరుత్మంతుఁడు వాహనముగాఁ గల విష్ణుని సేవించుట యందు బ్రహ్మయైన (నేర్పుగల)వానిని, లేదా-హంసధ్వజుఁడను గొప్ప భక్తుని. సారంగ...కములుఁ = చంద్రునితోను, ముత్యాలహరముతోను సరియైన (స్వచ్ఛమై) వాక్ ప్రవాహముచే అలంకరింపబడిన ముఖపద్మము కలవానిని.

సీ. సమకూర్పుగా నేర్పు సకలవైష్ణవశాస్త్ర సిద్ధాంతశుద్ధాంతసిద్ధి గరిమ
హాపణింపఁగా నేర్పు నఖిలావనిచక్రసామ్రాజ్యపూజ్యవిశాలలక్ష్మీ

వలపింపఁగా నేర్పు వాలారుఁజూపుల¹కోపులు చూపు చకోరదృశలఁ
బాలింపఁగా నేర్పు బాంధవకవిగాయకార్థాధి నివహంబు ననుదినంబు
తే. దండనాథునిమాత్రుడె దశదిశావ, కాశసఃపూర్ణవిజయప్రకాశశాలి
రంగయామాత్యువరదయ్య ప్రకటశౌర్య²ధారి వాచాధరాధరధారిశయ్య.⁵²

టీక. సకల...గణుక్ = వైష్ణవమతసిద్ధాంతరహస్యసిద్ధియొక్క గొప్పతనమును; హవ
ణింపఁగా = చక్కఁబఱచఁగా; వాలారుఁజూపుల = దీర్ఘములయిన చూపుల యందములు; చకోర
దృశలు = స్త్రీలు. ప్రకట శౌర్యధారి = గొప్ప శౌర్యముకలవాడు; వాచాధరాధరధారిశయ్య =
మాటలచేత విష్ణువాచానమైన శేషుడైనవాడు.

క. ³తిమ్మాంబ యక్కుమయు వర,దమ్మయు వరదప్పభార్యలై వెలసిరి తే
జమ్మన శక్తిత్రయమువి,ధమ్మన సకలోన్నతప్రథాప్రథితః.⁵³

టీక. సకలో...మతిక్ = అన్నిటను గొప్పభ్యాతిచే బ్రసిద్ధమగునట్లు.

ఉ. మున్నొకరాఘవుండు తలమోచి భజించు విభీషణాదులక
మన్ననఁ బ్రోచె గాచె నను మాటలెకాని గుణప్రసన్నతక్
బ్రన్నదనంబుఁ జూపఁగల రంగయరాఘవమంత్రి నిచ్చుటక్
వన్నెకుఁదెచ్చు నిచ్చు నభివాంఛితవస్తువు లర్థికోటికన్.⁵⁴

టీక. కలమోచి = (ఆజ్ఞ) శిరసావహించి; ప్రన్నదనంబు = మనోజ్ఞత; నిచ్చుటక్ =
ఎల్లపుడును; అభివాంఛితవస్తువులు = కోరిన ద్రవ్యములు. ఆలం. వ్యతిరేకము.

క. తేజమున రాఘవుని యంభోజేక్షణ తిమ్మమాంబ పోల్పందగు నా
రాజీవసదన శారద,రాజార్థకిరీటపూర్ణరాజనిభాస్యన్.⁵⁵

టీక. రాజీవసదన = లక్ష్మీ; శారద = సరస్వతి; రాజార్థ...నిభాస్య = చంద్రవంక కిరీటముగాఁ
గల శివుని భార్య పార్వతి. ఆలం. ఉపమ.

క. శ్రీరామమంత్రివరదసు,ధీరత్నముఁజలవధూటి దీపించు యశో
దా⁴రమణిరమణ విష్ణు, శ్రీరంజిత కొండమాంబ⁵చిరపుణ్యమునన్.⁵⁶

టీక. కలవధూటి = ధర్మపత్ని; యశోదారమణిరమణక్ = యశోదాదేవిరీతిని; విష్ణుశ్రీరంజిత =
విష్ణువునందు భక్తికలది.

క. ఆదంపతులకుఁ గలిగిరి, గాదిలిసత్పుత్రవరులు గనుగొండనయ్యు
శ్రీదనరు నౌబళయ్యయు, వేదస్మృతిజాయమానవినయనయగతిన్.⁵⁷

టీక. గాదిలి = ప్రియమైన-ముడ్డలాలకు; వేద...గతిక్ = శ్రుతిస్మృతుల యభ్యయనము
వలనఁ గలుగు వినయ, సీతులవలె. ఆలం. ఉపమ.

క. కనుగొండ యితనిదైర్యము, పెనుగొండగు నీతని నెదిరి భీతి⁶బగలు పే
చనుఁ గొండల కనఁగాఁ దగు, కనుగొండయ నాగమాంబికావల్లభుడై.⁵⁸

టీక. పెనుగొండగుక్ = పెద్దకొండ యగును. పగలు = శత్రువులు.

1. చ.శాపాలు. 2. చ. ధార్య. 3. చ. తిమ్మాజి. 4. చ. రమణీమణివిష్ణు 5. క. పుణ్యములన్.
6. పుణ్యమునన్. 7. క. నక్షని. చ. నితని. 8. క. బరగ. చ. పగర.

ఆ. అతనిసోదరుండు మతికళాజంభారి

గురుండు బంధులోకసురభి వెలయు

నౌబళాఖ్యమంత్రి యకా బళా! యితని

జయము నయము ¹ననుచు జనులు పొగడ.

59

టీక. మతి...గురుండు = బుద్ధియందు ఇంద్రగురువగు బృహస్పతి; సురభి = కామధేయపు. ఆలం రూపకము.

ఉ. ఇష్టనవద్యహృద్యసముదీర్ఘగుణాళికి, గల్పసృక్షపుం

గొమ్మ నవీనదానగుణగుంభనసాభృతి, బద్ధనాభుః గ

న్నమ్మ నరామరస్తు²జయస్థితి కౌబళమంత్రిభార్యయా

నమ్మమ ³యమ్మదద్విరదయానకు సేసతు లీడు ధామణిన్.

60

టీక. ఇష్ట = స్థానము, ఆశ్రయము; అనవద్య...గుణాళికి = దోసగులులేనివియు, మనోహరములును, గొప్పవియు నగు గుణములకు; గుంభనసంభృతి = కూర్చుంటియందు; పద్మనాభుః గన్నమ్మ = విష్ణువత్సలియగు దేవకీదేవి; నరా...స్థితికి = దేవతలచేతను, మనుష్యులచేతను కొనియాడఁబడు గొప్పస్థితికి; అలా. రూపకము.

వ. ఏవంవిధాన్యవాయ పయఃపారావారంబునకుఁ దారకాకమనాకృతి యగు కృతి పతిలేటం గెట్టి దనిన.

61

టీక. తారకాకమనాకృతి = నక్షత్రేషుఁడగు చంద్రునిబోలువాడు.

ఉ. ⁴మానితరాజిశద్యుతి సమంచితమోహనమూర్తి వైష్ణవ

జ్ఞానపరాయణుం డమృతసాగరరాజగభీరుం డర్థిసం

తానసురద్రుమం ⁵బిశఁడు దా నన సానతశాస్త్రవుండు రా

మానుజమంత్రి వర్ధిలు మహామహల్మడై నిజవంశకర్తయై.

62

టీక. మానిత...మూర్తి = గొప్పకాంతితో ఒప్పుచున్న మనోహరమైన దేహము కలవాడు; అమృతసాగరరాజగభీరుండు = పాలసముద్రముయొక్క గాంభీర్యమువంటి గాంభీర్యము కలవాడు; అనతశాస్త్రవుండు = లొంగిన శత్రువులు కలవాడు; అలా. ఉపమ. రూపకము.

సీ. కతపత్ర మిడవచ్చు గల గాంచు నపుడైన గోరికఁ బర కాంతః గోరఁ డనుచు ముడియ వైవఁగవచ్చు మొన దా⁶సించిన హారత్వమున వెన్ను చూపఁ డనుచు

దిబ్బె మెత్తఁగవచ్చు నబ్బురం బగుకల్పి మేగమీరినరీతి మెలఁగఁ డనుచుఁ

⁷జేయిసాపఁగవచ్చు శివుమీదనేనియుఁ బూనికతో⁸ బల్కి బొంకఁ డనుచు

తే. జలధివలయితవసుమతీస్థలవతంస, భాసు⁹రాంస సమాశ్రిత ప్రాధకీర్తి

⁷శతమతణగోత్రభవమంత్రచక్రవర్తి, యైన రామా¹⁰జయ్యకునై కడంగి. 63

టీక. కతపత్రము = ప్రమాణపత్రము; ముడియ = పంచెము; మొన, తారసించినకా = సేనలు మీదికిరాగా; దిబ్బెము = దీపము; మేర = సాధ్యు; జలధి...కీర్తి-జలధివలయిత = సముద్రముచే జుట్టుకొనబడిన; వసుమతీస్థలవతంస = గొప్పభూమండలముచే; భాసుర = ప్రకాశించు; అంస = భుజములయందు; సమాశ్రిత = ఆశ్రయించిన; ప్రాధకీర్తి = గొప్పకీర్తికలవాడు.

1. క. నంచు. చ. ననుచు. 2. చ. నమ్మన. 3. చ. మానుజరాజిత. త. మానితరానిత. 4. క. బతండు. త. బితండు. 5. క. చేసాపగా. చ. చేయిసాపగ. 6. త. అంశ. 7. శతమతన.

ఇందు 'కతవత్ప్రమిచ్చుట, పంచెమువేయుట, దీపమెత్తుట, శివునితలపైఁ జేయిచాచుట' అనునవి ప్రతిష్ఠార్థమునయోగింపబడుట ప్రసిద్ధము.

శా.రాధానాథ పదబ్జభృంగ మగు నా రామానుజామాత్యు తే

బోధారావళిభాను భాను¹నుపమంజూపట్టు మిత్రాంబుజో

ద్యోధంబుం బ్రతిపక్ష²కైరవనిరుద్యోధంబు సేనర్హక్రియా

సాధుత్వంబు వహింప దుర్దమతమస్సంబాధముల్³ పాఱంగన్.

64

టీక. రాధానాథపదబ్జభృంగము = పాండురంగని పాదపద్మములందు తుష్పెద ఆయినవాడు; తేజోధారావళి; భానుభానునుపమంజూ = కిరణములవలె ఎడతెగని తేజఃపుంజములచే సూర్యుని పోలికను; మిత్రాంబుజోద్యోధంబు = పద్మములవంటి మిత్రులను ఉల్లసిల్లజేయుటను; ప్రతిపక్షకై రవనిరుద్యోధంబు = కలువల చోలు శత్రువుల సంకోచమును; దుర్దమ .. బాధముల్ = చీకటులవంటి అంటరాని అజ్ఞానపు భయములు; పాఱంగన్ = పరుగెత్తిపోఁగా.

సూర్యుండు తేజోవంతములగు కరములతో ప్రకాశించుచు చీకట్లను బోఁగొట్టి, కలువలకు వికాసములేకుండ జేసి, కమలములను వికసింపజేయును; అట్లే తేజోవంతుడగు రామానుజమంత్రి శత్రువులను దురస్థిల్లజేసి, మిత్రులకు సంతసముఁగూర్చి యజ్ఞానమును తఱిమివేయునని భావము.

క. కామగవీ సురతరువులు, వేమాటును నిచ్చుచుదవులు విడిచేరముగా

రామానుజయ్యదాన, ప్రామాణికముద్ర కొంగుబంగార మగున్.

65

టీక. కామగవీసురతరువులు = కామధేనువును, కల్పవృక్షమును; తవులువిడిచేరముగా = (వీసినిగొట్టు) కొనరుచేరముగా; వేమాటును = (ఒకేసారి యాయక) పెక్కుసారులుగా; ఇచ్చున్; 'తగులువిడిచేరము = అంటిఅంటని వ్యాపారము' అని పూర్వటీక] రామా...ముద్ర = శ్రీరామానుజయ్యగారి కరాచైన మాట - ప్రతిజ్ఞావాక్యము; కొంగుబంగారము = కొంగున కట్టుకొన్న బంగారము వలె సులభసాధ్యమైనది; రామానుజయ్య మాట యిచ్చినఁజాలును; తిరుగనేఱఁడు; పెక్కుసారులు లిప్పక ఒక్కసారిగా ఆశ్రితులకొరికలను నెఱవేర్చునని భావము.

శ్రీసూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువులో 'తవులువి (వ?)డిచేరము = విడువకుండు చేరగాని నెట్లో విడిచించుకొనుటకై చేయు చేరము' అని అర్థమియఁబడి దానికి ఈ పద్యము ప్రమాణముగఁ జూపఁబడినది. మఱియు "కామధేనువు, కల్పవృక్షము యాచకులు పీడించునపుడు వారిని తప్పించుకొనుటకై కొరినది యిచ్చి పంపివేయును; రామానుజయ్య కొరకయే యర్థలకోర్కులు తీర్చుచుండును" అని భావము" అని పద్యముభావము నీయఁబడినది. ఇచట నిఘంటుకారు లిచ్చిన భావమునకును, తవులువిడిచేర మను పదము నర్థమునకును పొందిక కుదురలేదు. కామగవీసురతరువులు 'కొరినది యిచ్చి' పంపివేసినచో 'వేమాటును' అను పదము నిర్లక్ష్యము.

శా.ఆరామానుజమంత్రి చంద్రుండు వివాహం బయ్యె నెయ్యంబుతో

భారద్వాజపవిత్ర గోత్రనిధికి¹ బల్వాటి కన్నయ్యకు²

గారామైన కుమారికాతిలకమున్ గౌరీధరాశారదా

మారామా³ ప్రతిమప్రసిద్ధమతి నవ్వాజన్తుఁ దేజంబునన్.

66

టీక. నెయ్యంబుతో = స్త్రీతితో; గారామైన = స్త్రీతిపాత్రయైన; మారామా = లక్ష్మీదేవి; ప్రతిమప్రసిద్ధమతి = సమానమైన గొప్ప బుద్ధికలది;

1. త. నుపమం. 2. త. కైతవ. 3. చ. సర్హక్రియా. 4. క. నిర్హక్రియా. 5. క. జాఱంగన్. 6. చ. బారంగన్. 7. త. జూరంగన్. 8. త. దగులువిరి. 9. క. పరమప్రసిద్ధ. చ. ప్రతిమప్రసిద్ధ.

సీ. తోడవులు పెక్కులు ¹తోడివియుండెనెగాని సత్యంబు తనకు ²నిజానఁ దోడవు
చుట్టలనురభియై సొబగు నొందెనెకాని నెనరైనచుట్టంబు తనకుఁ గీర్తి
కులదైవతం బహోబలనాథుఁ ³డనెఁగాని పతిమూర్తి పరమదైవతము తనకుఁ
జక్కఁదనంబులు సహజంబు⁴లనెఁగాని తనచక్కఁదనము వర్తనమునంద

తే. యనఁగ ⁵విఃసిల్లె నఖిలవిద్యారహస్య, పరమవిజ్ఞానపాండిత్యభద్రమూర్తి
విప్రసురశాఖామానుజప్రధాన, మాళియర్ధాంగలక్ష్మీ యష్టాజియమ్మ. 67

టీక. తోడవులు = నగలు; తోడివి = భరించి; నిజానఁ దోడవు = నిజమైన నగ; నెనరైన =
ప్రియమైన; వర్తనము = మంచినడక; నిఖిల...పాండిత్య = అన్నివిద్యల మర్తముల నెఱుంగుట
యందును పాండిత్యము కలది. (ఈపద్యమున 'అష్టాజియమ్మ' అనుచో సంధిచేయఁబడలేదు; సంజ్ఞావాచక
ములకును సంధి బహుళమని దీనివలన గ్రహ్యము.)

క. ఇమ్మసౌ గామానుజవిభు, నష్టాజియమ్మకు జనించి రబ్జభవముఖా
బ్జమ్మలఁజూలిన సుతర, త్నమ్మలు నలువురు నుదారతాజితశరధుల్. 68

టీక. అబ్జభవముఖాబ్జమ్మలు = బ్రహ్మయొక్క (నాల్గు) ముఖపద్మములు; ఉదారతాజిత
శరధుల్ = త్యాగమున సముద్రునిమించినవారు. (ఇందు 'అష్టాజియమ్మ' అనుచో సంధిచేయఁబడుట గమ
నింపఁదగు.)

సీ. మద్రేశనిభసమున్నిద్రశౌర్యోద్రేకవిద్రావితారి వేదాద్రిశౌరి
విష్ణుపదధ్యాననిష్ఠాత విజ్ఞానకృష్ణండు శ్రీరామకృష్ణమంత్రి
శరశరచ్చంద్రితాహరహారహిమహీర కరకీర్తి వరశయ్య తిరుమలయ్య
పక్షలతత్యాగలక్ష్మీకరోద్యోగలక్ష్మలక్ష్మీతమూర్తి లక్ష్మణునుడు

తే. ననఁగ వెలసిరి రామానుజయ్యనుతులు, దశరథతోటిపాలనందనమృద్ధి
దైవతేశమదావశదంతరేఖ, సురగపర్యంకనిజచతుర్వ్యూహలక్ష్మీ. 69

టీక. మద్రేశ...తారి-మద్రేశనిభ = శల్యునితో సరియైన; సమున్నిద్రశౌర్యోద్రేక = గొప్ప
వరాక్రమ విబ్రంభణమున; విద్రావితారి = తరిమిచేయఁబడిన శత్రువులు కలవాడు; నిష్ఠాత = అతి
తేజసవాడు; విజ్ఞానకృష్ణండు = గొప్పజ్ఞానమున కృష్ణపరమాత్మ; శర...శయ్య = రెల్లు, శరత్కాలపు
వెన్నెల, శివుఁడు, హారము, మంచు, వజ్రమణిరణకాంతి - అనునీనితో సమమగు కీర్తికి తగిన శయ్య;
అనఁగా సత్కీర్తి కలవాడని యర్థము. పక్షలత...మూర్తి, పక్షలత = (అనందభరమున) కన్నులమూసిన;
త్యాగలక్ష్మీకర = త్యాగలక్ష్మీని సృజించు; ఉద్యోగలక్ష్మలక్ష్మీతమూర్తి = వ్యాపారచిహ్నముతోఁ గూడిన
వాడు - త్యాగశీలఁడు; లక్ష్మణునుడు = లక్ష్మణయ్య యనుట. దైవతేశ...రేఖ = ఇంద్రగజముగు
విరావతముయొక్క నాల్గు దంతములవలె; ఉరగ...లక్ష్మీ = కేశవయ్య యగు విష్ణుని నాలుగు
మూర్తులవలె; [వాసుదేవుఁడు, సంకర్షణుఁడు, ప్రద్యుమ్నుఁడు, అనిరుద్ధుఁడు అని విష్ణువుమూర్తులు
నాలుగు.] అలం. మాలోపమ.

ఉ. ముద్రితవైరివక్త్రులగు మువ్వరు తమ్ములుఁ బంపుసేయ వే
దాద్రి విరూరమందిరుఁ డహర్పతితేజుఁడు రాజిల్లు యశో
భద్రుఁడు రామభద్రుని ప్రభావనయ్య గురుభక్తియుం బ్రతా
పద్రవీప్రసిద్ధిగనును బంధుజనంబు ప్రియంబు సేయఁగన్.

70

1. క. తోడవి 2. క. నిజాల. 3. త. అని. 4. త. లనికాని. 5. చ. విసిల్లి. 6. త. మాహిరకీ.

టీక. ముద్రితవైరివత్తులు = మూతలుపడిన శత్రువుల నోళ్లకలవారు; పంపు = ఆజ్ఞ; యశోభద్రుడు = కీర్తిచే మేలైనవాడు; ప్రభావన = ప్రతిభ; ప్రతాప... ప్రసిద్ధి = పరాక్రమధనము యొక్క ప్రసిద్ధి.

సీ. ¹పట్ట పట్టునయును బరిపుష్టి తలకట్టు గుడిసున్న కియ్యయు సుడియు ముడియు నైత్వంబు ²నేత్వంబు నందంబు మందంబు ³గిలుకయు బంతులు నిలుపు పొలుపు నయము ⁴స్సందేహతయు నొప్పు మారువును ద్రచ్చివేసిన మాట్ల తనరటగుహను వదర్శకున్ది చు జాతియోగ్యతయును న్నన్ది ⁵ప్రేతత్వంబు వివదగతి గుం

తే. శిలకొన ⁶వ్రాహ్మణులు వ్రాయ వ్రాసు గొంతు కొనరును జేతప్పు గొనకీయాండు లలితముక్తాఫలాకారవిలసనమున మతిమరున్దంత్రి వేదాద్రిమంత్రవరుడు.

71

టీక. పట్ట = గీత; పట్టువ = గుండ్రన; పరిపుష్టి = నింపు; కియ్య = యావత్తు; సుడి = వట్టుననుడి; ముడి = మాముడి; తాముడి - మానత్తు, తావత్తు; మందంబు = దిట్టము; గిలుక = వలపల గిలుక; ద్రచ్చి = చెక్కి; వదర్శకున్ది = మాల్లుల ముగ్గున్ది; [స్సర్వము లైదువర్ణములు-య-ర-ల-ప-మొదలగునవి ఆరవ వర్ణము.] చేతప్పు గొనకయిండున్ = వ్రాతతప్ప చేయకుండును. మతిమరున్దంత్రి = బుద్ధియందు (ఇంద్ర గురువగు) బృహస్పతి.

తే. మాద్రి మీలు విరూరి వేదాద్రి రాజు, దానధారార్థ మఖిలప్రధాననదులు వెచ్చపెట్టుటం దలకియో విబుధతటిని, తరణ శశిమాళిజడలలో దాగియుండు.

టీక. ధానధారార్థము = దానమిచ్చునపుడు నీటిధారకు విడుచుటకయి; వెచ్చపెట్టుటన్ = ఖర్చుపఱచుటచే; తలకియో = భయపడినదో యరువట్టు; విబుధతటిని = గంగానది; తరుణశశిమాళి = శివుడు. అలా. ఉత్పేక్ష.

ఉ. ⁷చేతులు ద్రిప్పుచు ⁸బ్రభుచెంతల నూరక దుర్విసీతులై యేతులఁ బోవుచుం దిరుగు ⁹నిప్పటిమత్తులు తంత్రు ¹⁰లిందలున్ భూతలకల్పవృక్షముం బ్రభూతగుణాధ్యుని సర్వలోక వి ఖ్యాతు విసీతు వేదగిరి కాతరచిత్తులు పోనెర్తురే ?

73

టీక. దుర్విసీతులు = దుర్మార్గులు; ఏతులబోవుచున్ = విజ్ఞునిగుచు; ప్రభూతగుణాధ్యుడు = గొప్పగుణములు కలవాడు; విసీతుడు = వినయము కలవాడు; కాతరచిత్తులు = పిఠికిగుండె కలవారు.

సీ. కరుణించి చూచెనా కవిగాయకాగ్రాధి నివహగేహంబుల వెలుగు సీరులు కోపించి చూచెనా కొండతో నెవచ్చు ననవచ్చు నన్నడైన నవని దూలు మెచ్చి మన్నించెనా ¹¹మెదుకపాసుడైన దొంతనంబున సిల్పి పరిధవించు బొందు గావించెనా భువి నెట్టి ఖలునకు నాదట కరుణాప్రసాద మొనగె

తే. ముత్రిమాత్రుండె దుర్దంత్రి మధనకథన, చారు ¹²చర్పాచమత్కారచక్రవర్తి యద్రినిభుడు విరూరి వేదాద్రి రామ, భద్రపాదసరోరుహబంధరంబు.

74

1. చ. పట్ట. 2. చ. నెత్వంబు. 3. త. గిలక. 4. క. ప్రియంబును. చ. ప్రియశ్వుంబు. 5. చ. రాయసంబుల. 6. చ. యుండ. 7. త. చేతుల. 8. చ. లేదు. 9. త. నప్పటి మంత్రుల. 10. చ. లిద్దలున్. 11. మెద. 12. చ. చర్పా.

టీక. కవి... 'గేహంబులన్' = కవులయు, సంగీతవేత్తలయు, యాచకులయు గృహములందు; నెఱు
యన్ = సిండియుండును. ఆపని, దూఱున్ = పాతాళమున కడగిపోవును; మెదుకపాలనుండు =
మందుడైన మూర్ఖుండు; పరిధవించున్ = ఆరిశయించును; పొందు = స్నేహము; ఆదట = మనసార.

దుర్మంత్రి.....చక్రవర్తి - దుర్మంత్రి ముఖన కథన = దుష్టమంతులను మర్దించు ప్రసంగము
యొక్క; చారు = చక్కని; చర్పా = విచారణ విషయమైన; చమత్కారచక్రవర్తి = చమత్కార
మునం దాఱిలేచినవాడు; బంధరంబు = తుష్టద. అలం. రూపకము.

శా. జలజాతుంస్మిసరోజపట్నదము విశ్వామిత్రగోత్రోద్భవుం
డలఘుప్రాభవుఁ డర్థిలోకసులభుండై కీర్తిఁ బెంపొందు నా
కలకాశాన్తితనూభవకా సుగుణాలక్ష్మిక దిర్మలాంబిక బ్రభల్
వెలయంగాఁ గులకాంతఁజేసి వెలనెక వేదాద్రి భద్రోన్నతిన్.

75

టీక. జల.....పట్నదము = విష్ణువుపాదపద్మములయందలి తుష్టద; అలఘుప్రాభవుండు =
గొప్ప అధికారముకలవాడు; అర్థిలోకసులభుండు = యాచకులకు స్వాధీనుండు; కలకాశాన్తి తనూ
భవన్ = కలకాశహస్తీయనునాతని పుత్రికను. (వాడుక ననుసరించి 'కాశాన్తి' అని చెప్పబడినది.)

సీ. వృషభేంద్రగమనుఁ డీవేదాద్రినాథుండు గిరిరాజతనయ యీతిరుమలాంబ
వేదనిశ్వాసుఁ డీవేదాద్రినాథుండు భృతీ శారదాంబ యీతిరుమలాంబ
విహగేంద్రగమనుఁ డీవేదాద్రినాథుండు శరధితనూజ యీతిరుమలాంబ
విబుధాధినాథుఁ డీవేదాద్రినాథుండు ధర శచీదేవి యీతిరుమలాంబ

తే. యనంగ ననుకూలదాంపత్య వినుతఃపిమ
హరువు దీపించె నొర! వేదాద్రివిభుండు
హరియశుఁ డైన కలకాశహస్తీతనయ
తిరుమలాంబయు నిత్యచర్మిష్టలక్ష్మీ.

76

టీక. వృషభేంద్రగమనుండు = శివుండు; వేదనిశ్వాసుండు = వేదములు ఊర్పులుగాఁ గల
బ్రహ్మ; శరధితనూజ = లక్ష్మీదేవి; విబుధాధినాథుండు = ఇంద్రుండు; హరువు = మనోజ్ఞత; అలం.
రూపకము.

సీ. వేదమూర్తప్రతిష్ఠాదైవతజ్యేష్ఠః డభ్యున్నపద్ధర్మనార్థరాశి
యతిరాజచితిభాష్యగ్రంథనిర్ణేత యఖిలపురాణేతిహాసకర్త
బంధురదివ్యప్రబంధానుసంధాత పంచసంస్కారప్రపంచపణుండు
వాఘాలమునిచంద్రవంశవర్ధనమూర్తి సకలదేశాచార్య నికరశిగురువు

తే. పట్టమేనుంగు శ్రీసంగవతికి న్నల్ల, గారిగర్భాంబురాశి నీహారరశ్మి
సరససాహిత్య సాహిత్యశయ్య నేటి, యాభివందాయ కందాళయప్పగారు. 77

టీక. వేద.....జ్యేష్ఠుండు = వైదికమతమును నిలుపుటయందు బ్రహ్మ; అభ్యున్న.....
రాశి = అభ్యసించిన షట్ ఛాస్త్రములు కలవాడు; [తర్కము, వ్యాకరణము, ధర్మము, మిమాంస,
వైద్యము, జ్యోతిషము అని ఛాస్త్రము లాఱు అని శబ్దరత్నాకరము. కాని సాంఖ్య, యోగ, న్యాయ,
వైశిష్టిక, మిమాంసా, వేదాంతములని దర్శనము లాఱుని చెప్పవలెను.]

1. చ. కాశాన్తి. 2. చ. లక్ష్మీన్. 3. క. వేదనిశ్వాసుండు. చ. వేదనిశ్వాసుండీ. 4. చ.
గురుండు. 5. త. నన్న. 6. క. సర్వస్వ. త. సాహిత్య.

యతి.....నిర్జేత = శ్రీరామానుజయతిచే రచింపఁబడిన శ్రీభాష్యమున కర్థమును నిర్ణయించు వాడు; బంధుర...సంధాత = గొప్ప దివ్యప్రబంధములగు ముదలాయరము, తిరువాయ్మొయి ఇయతాన్, తిరుమొయి అను నాల్గు ద్రావిడామ్నాయగ్రంథముల ననుసంధానము చేయువాడు; పంచ... చణుడు = తాప, పుండ్ర, నామ, మంత్ర, యాగము లను నైదు సంస్కారముల నొనర్చుటయందు సేర్పరి; పట్టమేనుంగు = పట్టపుటేనుంగు; [శ్రీరంగపతికి వాహుడనుట.] సీహారశ్శి = చంద్రుడు; అణ్ణాచార్యులపుత్రుడనుట; సార.....శయ్య = సాహిత్యసారమునకు తృప్తికరమగు పడక; [సాహిత్య సారజ్ఞుడని యర్థము.] సేటియాళుపందారు = ఈకాలమున వెలసిన ఆళుపందారున పరమభక్తుడు; కందాళ యప్పగారు = కందాళ-అప్పలాచార్యులగారు.

శా. తత్తాద్యగ్విభవప్రభావనీధిఁ గందాళప్పగారిన్ దయా

యత్రస్వాంతు నితాంతశాంతియుతు లోకాచార్యవర్యున్ సుధీ

చిత్తాంభోరుహభానుఁ గొల్పుచుఁ దదాశీర్వాదలభ్యోన్నతిన్

హత్తైక్ 7మీటి విరూరిమంత్రమణి వేదాద్రిశుఁ డుడ్యద్రుచిన్.

78

టీక. తత్తాద్యగ్విభవప్రభావనీధిన్ = సాటిలేని సంపదకు, ప్రతిభకు నిధియైనవానిని; సుధీ... భానున్ = విద్వాంసుల మనస్సులనెడి కమలములకు సూర్యుడైనవానిని; హత్తైక్ = పొందెను; డుడ్యద్రుచిన్ = గొప్ప ప్రకాశమును.

(ఇచట 'కందాళ+అప్పగారు' అనుచో 'కందాళప్పగారు' అని సంధిచేయఁబడినది; వెనుకటి పద్యములో ఈ సంధి చేయఁబడలేదు.] ఆలం. రూపకము.

ప. వెండియు నవ్వేదాద్రిమంత్రిశ్వరుండు కివికులతలకుండును, రణరంగధీరుండును, సంబునిధిగ భీరుండును, భట్టరభావాంకుండును, నకలంకుండును, 9నవత్తారు 10మండలికరగండండును, సుద్దండ భుజాదండండునై, పరనారీ సహోదరుండయ్యును నితరసముపార్జితవధూవల్లభుండును, గోవికాగోవిందుండయ్యు సీశ్వర లక్షణలక్షితుండును, 11పొన్నంబులదేవ దివ్యశ్రీపాదపద్మారాధకుండయ్యును బ్రతిష్ఠాపితపరమవైష్ణవ 12కుటుంబవిశేషుండు నైన ఘుఁగిని.

79

టీక. కవికులతలకుండు = కవులలో శ్రేష్ఠుండు; భట్టరభావాంకుండు. భట్టరు చిహ్నకలవాడు; నవత్తారు...గండండు=ఆ బిరుదముకలవాండు. పరనారీసహోదరుండయ్యున్ = పరపనితలకు సోదరుడయినను; ఇతర...వల్లభుండు = (ఇతరులు సంపాదించుకొన్న) ఇతరులచే సంపాదించఁబడిన స్త్రీలకు ప్రియుడైనవాడని విరోధము; శత్రువులనుండి లాగికొనఁబడిన రాజ్యలక్ష్యే యను స్త్రీకి భర్త యని అభాసము. గోవికాగోవిందుండయ్యును = గొల్లపడుచులకు శ్రీకృష్ణుఁ డయినను [అంతఃపురస్త్రీలకు శ్రీకృష్ణునివలె విలాసపురుషుఁ డైనవాడయినను]. ఈశ్వరలక్షణలక్షితుండు = శివునిలక్షణములతోఁ గూడినవాడు అని విరోధము. ప్రభుత్వలక్షణములు కలవాడని తదాభాసము. పొన్నంబుల..... రాధకుండయ్యును = నటరాజస్వామిపాదపద్మములను సేవించువాఁ డయినను; ప్రతిష్ఠా..... విశేషుండు = విష్ణుసంబంధదేవతలను ప్రతిష్ఠించినవాడని విరోధము; వైష్ణవకుటుంబముల కాధారమును కల్పించి, వానిని నిలిపినవాడని తదాభాసము.

ఇవియన్నియును పెదసంగభూపాలునికి విశేషణములు. ఆలం. విరోధ-భాసము.

7. క. దాను. చ. మీటి. 8. క. రవి. చ. కవి. 9. ప. నవత్తారు. 10. క. మండలి. చ. మండలి. 11. క. పొన్నాంచారుదేవి. చ. పొన్నంబులదేవ. త. పొన్నాంబులదేవ. 12. ప. కుటుంబిని.

తే. గుఱుతు గల రాజు మంగయ గురువరాజు

పుత్రుఁ బెదసంగభూపాలు శత్రుజైతు

భానుసమతేజు విద్యావధానభోజుఁ

గొల్చి వేదాద్రి నిత్యలక్ష్మలఁ దలిర్చు.

80

టీక. గుఱుతు = ప్రసిద్ధి, కీర్తి; విద్యావధానభోజుఁ = విద్యాపరిశ్రమయందు భోజమహారాజైనవానిని; తలిర్చుఁ = ఒప్పుచుండును.

మ. విభవేంద్రుండు విరూరికాసనమహావిఖ్యాతి రామానుజ

ప్రభువేదాద్రి లిఖించు ¹వ్రాయసము లౌరా! పెద్దసంగావనీ

విభుచి త్తంబు నెఱింగి గంటమురవల్ విద్యావధానూపుర

ప్రభవప్రాధర్మ్యశంఖుళారభటిసాభాగ్యంబు కల్పింపఁగన్.

81

టీక. విభవేంద్రుండు = వైభవమునం దింద్రుఁడు; విరూరికాసనమహావిఖ్యాతి = విరూరిగ్రామాధికారమున కీర్తికలవాఁడు; వ్రాయసములు = ఆజ్ఞాపత్రములు; విద్యా...భాగ్యంబు - విద్యావధాన = సరస్వతీదేవియొక్క; నూపుర = కాలియందెలవలన; ప్రభవ = పుట్టిన; ప్రాధ = ఎక్కువైన; ధర్మశంఖుళారభటిసాభాగ్యంబు = ధర్మశంఖమున ధన్యనియొక్క గొప్పకనమును; లిఖించున్.

చ. ఆతనినహోదరుల్ వెలసి రార్యగుణాధ్యులు రామకృష్ణుఁ డా

యతభుజశౌర్యుఁడౌ తిరుమలయ్య విచక్షణభవ్యసత్కళా

చతురుండు లక్ష్మణయ్యయు రసాతలనూతనకామధేనువుల్

²చతురుపధావిధాననయసాంద్రులు చంద్రులు కాంతిసంపదన్.

82

టీక. సహోదరుల్ = తమ్ములు; ఆర్యగుణాధ్యులు = ఉత్తరగుణములు కలవారు; విచక్షణ...చతురుండు = విద్వాంసులు కొనియాడఁదగిన గొప్ప కళలయందు నేర్పరి; రసాతల నూతనకామధేనువుల్ = భూమండమందలి (కొత్త) కామధేనువులు; [మహాదాతలని యభిప్రాయము.] చతురు...సాంద్రులు = నాలుగువిధములగు నుపాయముల విధానపు నీతియందు సమర్థులు; [సామదాన భేద దండోపాయములు నాలుగు.]

ఇచట మూలమున 'చతురుపధావిధాననయసాంద్రులనియు, దానిటికే 'నేర్పరుల మార్గములనుఁ దెలియజేసినీతియందు అధికులు' అనియుఁ గలదు. అవి సరికావని సహృదయు లెఱుంగకపోరు.

తే. ధర్మనిర్ణేత వేదాద్రికూర్చితమ్ముఁ డైన శ్రీరామకృష్ణప్రధాని వెలసె

లక్ష్మమాంబాధిసాధుఁడై లక్ష్మితోడి, యాదినారాయణునికృప ననుదినంబు.

83

టీక. ధర్మనిర్ణేత = ధర్మములను నిర్ణయించువాఁడు.

క. ఇంటిం దిరుమలమంత్రియనంతముఁ గొనియాడవలయు హరిహయనగర

ప్రాంతోపవనలతాంతానంతమరందస్రవః తిశాంతసూక్తిన్.

84

టీక. తిరుమల...తమకా = తిరుమలమంత్రిభార్య యగు అనంతమ్మను; హరిహయ...సూక్తిన్ = ఇంద్రుని నగరమగు నమరావతి చేరువ పూడింటి [నందనవనము]లోని పుష్పముల మకరందప్రవాహముతో సమానమగు మాటలు కలదానిని; కొనియాడవలయున్.

క. ఆలక్ష్మణమంత్రిశర్వరు, లీలావతి వెంకళాంబ లేఖవిభుపధూ

పాలితనానావిధల, క్షీలక్షణశోభపిభుక్తిర్లు వెలసెన్.

85

టీక. లేఖ...కీర్తులక్ = ఇంద్రుని దేవి యగు శచీదేవి పొందిన వివిధములగు శుభలక్షణములచే బ్రకాశించు సంపదలోను, కీర్తిలోను.

క. సోదరులు సుతులు సత్తులను, వేదోదితమార్గచర్య విసయము నయమున్ శ్రీదాంపత్యము నెసంగంగ, పేదాద్రిమహాప్రధాని వెలయుం గృతులన్. 86

టీక. వేదోదితమార్గచర్యక్ = యథాశాస్త్రముగ; ఎసంగంగ్ = అతిశయింపగా. అలంకృతము. (యథాసంఖ్యము.)

పవ్యంతములు

క. ఏవంవిధగుణమణిఖని, కావిర్భవదురుకృపాకటాక్షజనికి లక్ష్యసల్లభచరణాంబుజ, నేవాహేవాకశీలశీలనమునీకిన్. 87

టీక. ఏవంవిధగుణమణిఖనిక్ = ఇట్టి గుణములనెడి రత్నములకు గనియైనవానికి; అవి... జనిక్ = పుట్టుచున్న గొప్పవయారసమొలికెడి చూపుగలవానికి; లక్ష్య...మునీకిన్ = విష్ణుపాదపద్మముల నేవాప్రాధత్వమునెడి న్నభావమును పరిశీలించుటలో ముని యగువానికి. [అనగా విష్ణుపాదసేవ యందత్యంతాసక్తి కలవానికని భావము.]

క. అంధకరిపుగంధద్రుమ, గంధాంధద్విపవిపక్షగరుడ త్రోటీ బాంధవబంధురకీర్తి సు, గంధిలభున త్రయ్యనకు ఘనవిసయునకున్. 88

టీక. అంధక...త్రయ్యనకుక్ = అంధకరిపు = శివుడు; గంధద్రుమ = చందనవృక్షము; గంధాంధద్విపవిపక్ష = కటికచీకటి యను నేనుగునకు విరోధియగు సింహము—చంద్రుడు; గరుడ త్రోటీ = గరుడునిముక్కు; (అను వీనికి) బాంధవ = మిత్రమైన-సమానమైన; బంధురకీర్తి = గొప్పకీర్తి చేత; గంధిత = పరిమళించుచున్న - వ్యాపించుచున్న; భువనత్రయ్యనకుక్ = స్వర్గ, మర్త్య, పాతాళ లోకములు కలవానికి. అలం. ఉపమ.

క. చతురుదధివలయవలయిత, కుతలభరణకరణభుజనకును సుజనునకున్ సుతశౌరికి శిశితవైరికి, హితకారికి సమదగమనహేలాకరికిన్. 89

టీక. చతురు...భుజనకును = చుట్టును నాల్గు సముద్రములు గల భూమిని భరింపగల భుజములు కలవానికి; సుతశౌరిక్ = స్తుతింపఁబడిన విష్ణువు కలవానికి; శిశితవైరిక్ = జయింపఁబడిన శత్రువులు కలవానికి; సమదగమనహేలాకరిక్ = విలాసముతోఁగూడిన గమనముచే ఏనుఁగైనవానికి;

క. వాణీనఖముఖముఖరిత, వీణానిక్వాణపల్లవితనూత్నసుధా ప్రాణసఖ లేఖనీకల, రాణున కాచరితభూసుర త్రాణునకున్. 90

టీక. వాణీ...రాణునకుక్ - వాణీనఖముఖముఖరిత = సరస్వతీదేవి గోటిగొనలచే మీఠఁబడిన; వీణానిక్వాణ = వీణాధ్వనిచే; పల్లవిత = చిగిర్చిన; నూత్నసుధాప్రాణసఖ = సరిక్రొత్త యమృతముతోఁగల; లేఖనీకలరాణునకుక్ = గంటముయొక్క మధురధ్వని కలవానికి; [వేదాద్రి గంటముతో వ్రాయుచున్నపుడు కలిగిన ధ్వని సరస్వతీదేవి వీణను మీఠు ధ్వనివలె మధురమై యుండునని భావము.] ఆచరితభూసురత్రాణునకుక్ = బ్రహ్మాణులను రక్షించువానికి - బ్రహ్మాణులను పోషించువానికి.

క. సంధారఘుపతికి పృష్ఠస్కంధుఁడై దంయుగీనకర్ణునకు సమిస్తాంధాతకు బాంధ శుభ, సాధాతకు దాతకును వృషభగమనునకున్. 91

టీక. సంధారఘపతికి = ప్రతిజ్ఞయందు రాముడగువానికి; వృషస్కంధునకు = ఎద్దు మూపురముఁబోలు అంసములు కలవానికి; విదంయుగీచకర్ణునకు = (దానమునందు) ఈ యుగపు కర్ణుఁడైనవానికి; సమిన్తాంధాతకు = యుద్ధమున మాంధాతృపక్రవర్తి యైనవానికి; బాంధవశుభ సంధాతకు = బంధువులకు మేట్లు కూర్చువానికి; దాతకు = త్యాగికి; వృషభగమనునకు = వృష భముయొక్క గమనమువంటి (ఠివియైన) నడక గలవానికి.

క. భీశ్రుక్రొధాంధవిమత, సీమంతవలీలలామసీమంతమణి

స్తోమాపాకరణపటు, శ్యామలకరవాలజయ సహాయభుజానకున్.

92

టీక. భీమ...భుజానకు - భీశ్రుక్రొధాంధ = భయంకరమైన కోపముచే గన్న కానని; విమత = శత్రువులయొక్క, సీమంతవలీలలామ = ఇల్లాండ్రయొక్క; సీమంతమణిస్తోమ = పాపటలయందలి మణులగుంపును; అపాకరణ = పోగొట్టుటయందు - అనగా - శత్రువీరులను సంహరించుటయందు; పటు = సమర్థమైన; శ్యామలకరవాల = నల్లనికత్తివలన; జయసహాయభుజానకు = జయములోఁ గూడిన భుజము(చేయి) కలవానికి.

క. రవికిరణదుచికి మతిభా, రవికి విమతసచిచగళితరచపదభూషా

రవికి భుజాంతరమణిహా, ¹రవికిని రుచిరాకృతికి ²ధ గాభృతికృతికిన్.

93

టీక. రవికిరణదుచికి = సూర్యకిరణములవంటి కాంతి కలవానికి; మతిభారవికి = బుద్ధి యందు భారవికవి యగువానికి; విమత...రవికి = శత్రురాజుల మంత్రులయొక్క జారిన రవముకల కాలియందెఱ్రాచ కలవానికి, [శత్రురాజుల మంత్రులు తామే గొప్ప యాలోచన గలవారమని భావించి, బౌద్ధత్యముతో కాలికి బిరుదుకడియములు ధరించియుండిరి; కాని వేదాద్రిమంత్రి బుద్ధిబలము ముందర వారి బుద్ధిబలము తీసికట్టయి, వారిప్రభువుల కపజయము కలిగినది; కాన వారు తమ ప్రగల్భములకు సిగ్గుపడి తమ బిరుదుకడియములను దీసివేయుచుండఁగా అవి ధ్వనిచేయున్నవని భావము.] భుజాంతరమణిహార, వికి = వక్షస్థలముపైఁ గల హారముయొక్క మణుల ప్రకాశము కలవానికి; రుచిరాకృతికి = చక్కని ఆకారముకలవానికి-నుందరనకు; ధగాభృతికృతికి = భూమిని భరించు నేర్పరికి.

క. ³రామానుజయ్యసుతునకు, శ్రీమంతున కర్థిసార్థజీమాతహయ

⁴స్తేమోన్నతికి విరూరి, శ్రీమద్వేదాద్రిమంత్రిసింహంబునకున్.

94

టీక. అర్థిసార్థ...న్నతికి = యాచకుల విషయమున జీమాతవాహనుని స్తోర్యముఁబోలిన గొప్ప స్తోర్యము కలవానికి; ఇచట 'జీమాతహయస్తేమోన్నతికి' అను మూలపాఠమును, 'జీమాత వాహన సమూహముయొక్క గౌరవము కలవానికి-యాచకులకు ఇవ్వవస్త్రువులనిచ్చుటయందు జీమాత వాహనునివంటివారిని అనేకులను పోలినవానికి అని అర్థము.' అను టీకయు పూర్వముద్రితప్రతులందు కనబడుచున్నవి; అవి సరికావు. జీమాతవాహనుడు శంఖచూడుని ప్రాణముఁ గాపాడుటకు తన ప్రాణము నిచ్చు స్తోర్యము కలిగియుండెనని ప్రసిద్ధము.

వ. అభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొనర్పంబూనిన పౌండరీకమాహాత్మ్యంబు నకుం గథావిధానం బెట్టిదనిన.

95

1. చ. కిర. 2. చ. శృతి. 3. ట. జార్య. 4. క. స్తోమోన్నతికి. చ. స్తేమోన్నతికి. 5. చ. కావినం,

కథాప్రారంభము

మ. తులితోక్షధ్వజసూతుడై వెలయు సూతుం గాంచి ముగ్ధ శౌనకా
దులు తే. త్రంబును వేల్పుఁ దీర్థము బుధస్తుత్యప్రభావంబులై
దళిత్రైవ స్తిమిరంబులై యిహపరార్థప్రాప్తిమూలంబులై
యిలవై నొక్కడఁ గల్గెనే ననఘఃసూక్తి! తొప్పవే నావుగున్. 96

టీక. తులితోక్షధ్వజసూతుడు = సరిపోల్చబడిన (శ్రుతి సారథియగు) బ్రహ్మ కలవాడు. బుధస్తుత్యప్రభావంబులై = విద్వాంసులచే కొనియాడబడిన గొప్పతనము కలవై; దళిత్రైవ స్తిమిరంబులై = నశించజేయబడిన పాపము లను పీడకులు కలవై; ఇహపరార్థప్రాప్తిమూలంబులై = ఐహిక, పార లోకసమీకములను పొందుటకు కారణములై.

క. ఆయువుల ప్రశ్న మంగీకారం బొసరించి పలుకుఁ గథకుడు శ్రీనా
థారాధనహితచర్యక, బారాశర్యం దలంచి ప్రాంజలి యగుచున్. 97

టీక. అంగీకారంబొసరించి = (జబాబు చెప్పటకు) గ్రహించి; కథకుడు = కథలు చెప్ప సూతుడు; శ్రీనాథా...చర్యక = విష్ణుదేవుని యారాధన మను మేలిపనిచేయువానిని; బారాశర్యక = వ్యాసుని; ప్రాంజలి, యగుచున్ = చేతులజోడించి ప్రాసమునందువాల్లల కేనియమముకాన - తొలి పాదమున 'బు' ప్రాసమందుండుట దోషముకాదు.

వ. మహాత్ములారా! యీపురావృత్తంబు త్రిరావృత్తంబుగా నుత్తమస్థోకుం డగు
కృష్ణద్వైపాయనువలన మున్నెఱింగినయది కల దత్రైకం గభిలంబులకు వచ్చు
నట్లుగా విన్నవించెద వినుం డని సూతుం డిట్లనియె. 98

టీక. పురావృత్తంబు = తొల్లిటికథ; త్రిరావృత్తంబుగాన్ = మూడుసార్లుగా; ఇందును మున్నెఱు చెప్పబడుట సూచితము. ఉత్తమ స్థోకుడు = గొప్పగీర్తికలవాడు.

శీతాశీపురవర్ణన

శా. శీతాహార్యసుతాళినీవికచరాజీవంబు విశ్వేశ్వర
జ్యోతిర్లింగవిశుద్ధరత్నఖని మోక్షోపాయదుర్దుగ్ధాభివే
లాతీరావని డుంఠినామగజాలానంబు గంగామృత
స్తోత్రోసిస్సృతిచంద్రగోళ మన మించుం గాశి శ్రీరాశియై. 99

టీక. శీతా...వంబు - శీతాహార్యసుతా = హిమవత్పర్వతపుత్రిక యగు పార్వతి యను; ఆళినీ = ఆడుతున్నదను; వికచరాజీవంబు = వికసించిన తామరపువ్వు; విశ్వేశ్వర.....ఖని = విశ్వేశ్వరజ్యోతిర్లింగ మను స్వచ్ఛమైన రత్నమునకు నిధియైనది; మోక్షో.....పని = మోక్షసాధనమగు పాలనముద్రమునకు బిడ్డు; డుంఠి...లానంబు = డుంఠి యను పేరుగల గజమునకు (వినాయకునకు) గజబాధనస్తంభము; గంగా...గోళము = గంగ యను నమృతప్రవాహము ప్రవించుటకు చంద్ర మండలము; శ్రీరాశి = సంపదల రాశి; అలం. రూపకము.

శా. ప్రాలేయాచలకన్యకా వదనశుంభత్పద్మ సౌరభ్యమున్
గ్రోలంగల్లియుఁ దుష్టి లేక మునిహృత్కోడాబ్జసాగంధస్థలీ

1. చ. నాకడు. 2. చ. పురాతన. 3. చ. ముక్తాబి. 4. క. దుండిచ. దుంఠి. 5. చ. చంద్రగోళి. 6. చ. దృష్టి.

లాలాతిత్వముఁ గోరు నొక్క సితరోలంబంబు నైజాకృతిఁ
డాలోందించుఁ బరాసులఁ భ్రమరకీటన్యాయరీతిఁ బురిక.

100

టీక. ప్రాశేమా.....సారథ్యము = మంచుకొండపు ల్రికయగు పార్వతియొక్క ముఖ మను వికసించుచున్న పద్మముయొక్క పరిమళమును; శ్రోలంగర్థియన్ = అనుభవించఁజాలియు; తుష్టిలేక = తనివితీరక; ముని...లాలిత్వము = మునుల హృదయములలోపలి పద్మముయొక్క పరిమళవిశాసపు మనోజ్ఞతను [మనోజ్ఞమైన మునుల హృదయకవల పరిమళముననుట]. సితరోలంబంబు = తెల్ల తుమ్మెద; (శివుడని భావము.) నైజాకృతిఁ = తన యాకారముతో; డాలోందించుఁ = ప్రకాశింపఁజేయును. [హృత్కో]డాజ్జ = హృదయములోపలి భాగమయిన కమలముయొక్క-అని పూర్వటీక.]

భ్రమరకీటన్యాయము = తుమ్మెద యొక కీటకమును దెచ్చి తనగూటిలో నుంచి, రొదచేయుచు, ఆ గూటిచుట్టును తిరుగుచుండును. కొంతకాలమున కా కీటకముకూడ భ్రమరమగునట; అట్లే ముని హృత్కమలముల జరించు శివుడు వారికందరికిని సారూప్యస్థిని కలిగించునని భావము. అలం. రూపకము.

సీ. ఒకనాఁడుఁ 1 దీర్ఘోపయోగి కాని శత్రుండు నొడల ధరియించు నభ్రగంగ
నాప్రాప్త పౌయిరాజనట్టి నిర్వేదయు భోగించు నైశ్వర్యము లెనిమిదియుఁ
బుష్కరాక్షులపొంతఁ బోని వర్షధరుండు దేహార్థమునఁ దాల్చు 2 దిగఁబోడి
నాయుధ ప్రభం గాంచి యలఁగు భీరువుఁ బూను వాడిమున్నెములవేడియలుగు
తే. మలినవర్తనుఁడను సుధాలలితమూర్తి, మించి వర్తించు; మలిలేనిమేదకుండు
మానిచర్మలఁ జదివించు మణిసీడఁ, బంచముఖువీట మే నోసరించెనేని. 101

టీక. దీర్ఘోపయోగి = పుణ్యతీర్థమున స్నానము చేసినవాడు; శత్రుండు = మూఁడు; బోడి = తల పెని; ఆప్రాప్త = ఆరోజు; పౌయి రాజనట్టి = హాటికిలేనట్టి; నిర్వేద = నిరుపేద యనుటకు స్తప్తపముగా స్వతంత్రించి యిది వాడబడినది] మిక్కిలి బీదవాడు; విశ్వర్యము కెనిమిదియున్ = అష్టైశ్వర్యములను. (ఆణిమ, మహిమ, గరిమ, లఘిమ, ప్రాప్తి, ప్రాకామ్యము, ఈశత్వము, వశిత్వము ననునవి విశ్వర్యములు.)

పుష్కరాక్షులపొంతఁ = (తామరపూలవంటికన్నులు గల) స్త్రీలవైపు; వర్షధరుండు = నపున కుడు; దేహార్థమునఁ = అతిమేనఁ; ఆయుధప్రభం = ఆయుధములకాంతిని; అలఁగు = వెనుదీయు; వాడి.....యలుగున్ = వాడియైన మూఁడుమొనలు గల లీళ్లుమగు నాయుధమును-త్రిశూలమును; మలినవర్తనుండును = చెడునడత కలవాడును; సుధాలలితమూర్తిఁ = అమృతమువలె స్వచ్ఛమైనదేహము కల చంద్రుని; మించి = అతిక్రమించి; మేదకుండు = స్తబ్ధుఁడు-సోమరి; పంచముఖువీటఁ = శివుని పట్టణమగు కాళియండు; మేరు, ఓసరించెనేనిఁ = శరీరమును విడిచినయెడల.

మీఁదిపద్యమునఁ జెప్పబడిన శివసారూప్యమే యిందు విపులముగా వర్ణింపబడినది.

క. ఆనందకాననంబున, నానందకపాణి కేశవాహ్వయమునఁ బె

పానం దగు ముక్తిప్రమ, దానందితహాసనీలతరళోపముఁడై.

102

టీక. ఆనందకాననంబునఁ = కాళియండు; ఆ నందకపాణి = నందకమును ఖడ్గము కరమున గల విష్ణువు; కేశవాహ్వయమునఁ = కేశవుడను పేర; పెంపు, ఆనన్, తగున్ = అతిశయముఁ బొందఁదగియుండుచు; ముక్తి...సముడై = ముక్తికాంతను తృప్తిపఱచిన హారమునందలి నల్లనైన మధ్య మణిని పోలినవాడై. అలం. అనుసానము. ఉ ప మ.

1. క. దీర్ఘోపయోగి. 2. లీగఁబోడి. చ.

పాండురంగ-4

సీ. శ్రీకరోదయవధూలోకాననప్రభానాటిత¹బహుచంద్ర²నాటనంబు
 సమృద్ధగళితోభూషారత్నమంజరీ⁴యోజితరథ్యాప్రపూజనంబు
 కైలాసశైలసంకాశసౌధనివేశకౌముదీకవచితగగనతలము
 విస్తీర్ణవివణివిన్యస్తపస్త్రప్రజప్రకటితరత్నగర్భజతరము

తే. విపులపవమానతాండవవేషమాన, లాంఛనధ్వజపట్టపల్లవలాలామ

మాళిచిత్రకళాత్మహేళిహయమా, దీపితంబు, శ్రీకాళికాపుంగు. 1(3)

టీక. శ్రీక...నంబు-శ్రీకరోదయ=సంపదనుగలిగించు నుదయము కల కళలనీను; వధూలోకానన=స్త్రీలసమాహమయొక్క ముఖములయొక్క; ప్రభా = కాంతిచే; నాటిత = నాట్యము చేయబడిన; బహుచంద్రనాటనంబు = పెక్కురు చంద్రుల నటన కలది; అచటిస్త్రీల ముఖములు కళలఁజేలగుచు చంద్రులవలె నున్నవనియు, స్త్రీలిటునటు కదలుచుండగా పెక్కుమంది చంద్రులు నాట్యముచేయుచున్నట్లుని ప్రకాశించుచున్నవనియును భావము.

సమృద్ధ...పూజనంబు-సమృద్ధ = జుల ఇటుకటముచే; గళిత = జాతిన; భూషా = నగలయందలి; రత్నమంజరీ = రత్నములచేతను, ముత్యములచేతను, యోజిత = కూర్చబడిన; రథ్యాప్రపూజనంబు = రాజనీధియొక్క పూజకలది; జుల యొరయికవలన నగలలోని రత్నములు, ముత్యములు రాలి, అవి రత్నము పూజించుచున్నట్లున్నవని భావము. [మంజరీ = గుత్తులతోడ అని పూర్వటీక.]

కైలాస...తలము - కైలాసశైలసంకాశ = కైలాసపర్వతముతో సమానమైన - తెల్లనైన; సౌధనివేశకౌముదీ = మేడల (కాంతి యనెడు) వెన్నెలచే; కవచితగగనతలము = ఆక్రమింపబడిన (ఆవరింపబడిన) ఆకాశముగలది; ఆ యూరిమేడలు కైలాసములవలె తెల్లగా నున్నవనియు, వానికాంతి గగనమెల్లడల వ్యాపించిననియు భావము.

విస్తీర్ణ...జతరము - విస్తీర్ణవివణివిన్యస్త = విశాలములైన అంగళ్లయందు ఉంచబడిన (పేర్చబడిన); వస్తుప్రజ = వస్తుసముదాయముచే; ప్రకటిత = వెల్లడిచేయబడిన; రత్నగర్భజతరము = భూగర్భము కలది; కాళియందలి విశాలములైన అంగళ్లలో వివిధములగు రత్నములు అమృతమునకు పేర్చబడగా, అవి రత్నగర్భయగు భూమి లోపలిభాగ మిట్టివని ప్రకటించుచున్నట్లున్నదని భావము.

విపుల...హయము - విపులపవమానతాండవ = ఎక్కువైన గాలియొక్క నాట్యము (కదలిక)చే; వేషమాన = కదలుచున్న; [వేషమాన = చలించఁజేయబడుచున్న అని పూర్వటీక.] లాంఛనధ్వజ = చిహ్నమైన ధ్వజముయొక్క-జెండాయొక్క; పట్టపల్లవలాలామమాళి = పలిపెళుబట్టున స్త్రముతోనైన బెక్కెళు జివటీభాగముచే; రచిత = చేయబడిన; కళాకృత్య = (గొరడాతో) త్రోలుట గల; హేళిహయము = సూర్యుని గుఱ్ఱములు కలది; ఆ పట్టణమునఁగల జెండాగుడ్డల చివటీభాగములు గాలి కెగురుచు, సూర్యుని గుఱ్ఱములను కొరడాతో కొట్టి త్రోలుచున్నట్లున్నవని భావము; ఆ జెండాలు సూర్యమండలమువఱకు వ్యాపించి యున్నవనుట. ఆలం. ఉదాత్తము, ఉత్పేక్ష, ఉపములు.

చ. జలజపరాగరాగరస సంగతమా పరిభాజలంబు లో

పలఁ బ్రతిబింబితంబు లగు బంగరగోటకుఁ బెట్టినట్టి కొ

మ్మలచెలువంబునం బురిరమారమఃకీమణి యొప్పు రావియా

కులమొలనూలు పెట్టెననఁ గోరి కనుంగొనువారు మెచ్చుగన్.

104

1. ట. బహురత్న. 2. క. నాటనంబు. చ. నాటకంబు. త. నాటికంబు. 3. ఛ. భూషణ. 4. త. యోజక. 5. క. కళా.

టీక. జలజ...సంగతమా = తామరపూవుల పుష్పాడి రంగు నీటితోఁగూడిన; పరిభాజలఁబు లోపణల=అగ డ్దనీటిలో; కొమ్మలచెలువంబునకే = కొటకొమ్మల చక్కదనముచే; పురిరమారమణిమణి = నరగకోభ యను స్త్రీ.

అగ డ్దనీటిలో నందలి తామరపూవుల పుష్పాడి వడి నీరు వచ్చనయ్యెను; అందు బంగరు కొట కొమ్మలు ప్రతిఫలించగా అవి రావియాకులవలె నున్నవి; వానికోభను చూచువారికి సగరయసులక్ష్మి నాఁడుది రావియాకులమొలనూలు కట్టుకొన్నదేమా; అన్నట్లు తోచుచున్నదని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. పెరిగిన త్రివిక్రమేశ్వరు, చరణతులాకోటి యతఁడు సంహృతదేహ

స్ఫురణుం డగునపు డూడిన, కరణిం బురికోట యొప్పుఁ గనకమయంబై. 105

టీక. త్రివిక్రమేశ్వరు = త్రివిక్రమనియొక్క; చరణతులాకోటి = కాలికదొడిగిన బంగరు టందె; సంహృతదేహస్ఫురణుండు = తగ్గింపఁబడిన శరీర ప్రకాశముకలవాఁడు - తగ్గించుకొన్న దేహముకల వాఁడును; ఊడినకరణిం = జాతివడినట్లుగా; కనకమయంబై = బంగారుమయమై.

త్రివిక్రముండు దేహమును పెంచి, ఒకపాదమును స్వర్గమునకుఁ బ్రసరింపఁజేసెను; అపుడా పాదమున బంగరుటందె యుండెను. అతఁడు పొట్టివాఁడుగ మాత్ర పాదమును పొట్టిదిగా జేయఁగా వదులయిన అందె జారి నేలపైఁ బడినదట! ఆ బంగరుటందెవలె కాశిపట్టణపుఁగోట కనకమయమయి యున్నదని భావము. అలం. కల్పితోపమ.

చ. పరిఖ నిజా శ్రయాంబుపరిపాటిఁ దల్లిర్ప బదాఱునన్నెబం

గరువున నెన *రాజగృహకల్పన కర్ణికగాఁగ గంధసిం

ధుములు తేటులై మొయఁ దోరపుఁగొమ్మలు తేకు లట్లుగా

ధరయను కొల్నిలో మొలచు తామరపూవనఁ గోట మీటగున్. 106

టీక. పరిఖ = అగ డ్ద; నిజాశ్రయాంబుపరిపాటిం = తనకు ఆధారమగు నీటిక్రమమును; తల్లిర్ప = ప్రకాశింపఁగా; రాజగృహకల్పన = రాజగృహపుఁగూర్పు; కర్ణికగాఁగ = తామర పూవులోని దుద్దుకాఁగా; గంధసింధురములు = మదపుటెనుఁగులు; మొరయన్ = ధ్వనిచేయఁగా; తోరపుఁగొమ్మలు = చక్కనికొమ్మలు; కొల్నిలో = కొలనిలో; [కొలనిలో అనుటకు 'కొల్నిలో' అనునది స్వతంత్రప్రయోగము.] మీటగున్ = అతిశయించి యుండును.

'భూమి యను కొలనిలో కొటయను తామరపూవు మొలచినది; అగ డ్ద దానికి చుట్టునుగల నీటిమేరవలె నున్నది. కొటకొమ్మలు తేకులవలె నున్నవి. బంగారురాజగృహము పూవులోని దివ్యవలె నున్నది. ఆ పుష్పమున ఏనుఁగులు తుమ్మెదలయి రొద చేయుచున్నవని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. పురిరాకొమరుల కీర్త్యం, బరవాహిని భుజగపురికిఁ బలువిడిఁ జని యం

దిరవుకొన నెడము చాలమి, మరలినతటి బుగ్గలన నమరు సౌధంబుల్. 107

టీక. పురిరాకొమరుల = పట్టణములోని రాజపుత్రులయొక్క; కీర్త్యంబరవాహిని = కీర్తి యను నాకాశగంగ; భుజగపురికిన్ = నాగలోకమునకు - పాతాళమునకు; బలువిడిఁజని = మిక్కిలి పరాక్రమము (ఆర్భాటము)తో పోయి; ఇరవుకొన్ = నిలుచుటకు - ఊండుటకు; ఎడము, చాలమిన్ = స్థలము చాలనందన; మరలినతటిన్, బుగ్గలు = మఱల పెనుకకుఁ దిరుగునపుడు పుట్టిన నీటిబుడగలు; సౌధంబుల్ = మేడలు; అమరున్ = బహుళ. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. నాకవదీప్రదీప్తపులినంబుల నిచ్చలు నిల్చి సన్నుతుల్

నైకతలింగపూజనము ¹సన్నుతతీక ²తపించుచు చిత్తపుల

కాకలకింకిణీరవము ఘంటలు మ్రోగుట ధూపధూమముల్

వైకొలుపుక ³సమర్పగతి బర్చెడు గుగ్గులధూపధోరణిన్.

108

టీక. నాక...నంబుల = గంగానదియొక్క ప్రశాంతియు (స్వచ్ఛమైన, యిసుకలేని) నయందు; నిచ్చలు = ఎల్లవేళల; సన్నుతుల్ = గొప్పబులుషలు; నైకతలింగపూజనము = ఇసుకతో జేయబడిన శివలింగముల పూజ; సన్నుతతీక = చేయనపుడు; తత్పతాకాకలకింకిణీరవము = "చటి జండాలుకు గట్టబడిన చిలుమువ్వల మధురధ్వని; ఘంటలు మ్రోగుట = (పూజనమయమునంబలి) ఘంటనాదమును; తపించుక = పోలననుట. ధూపధూమముల్ = పొగలపరివృత్తియందు నావిరి; సమర్పగతిబర్చెడు = తగినరీతిని, వ్యాపించు; గుగ్గులధూపధోరణి = గుగ్గులపుధూపపురీఠిని; వైకొలుపుక = కలుగజేయును; [ఇచట 'తపించు' = కలుగజేయునట్టి అని పూర్వటీకలో 'తపించు' అనునది కింకిణీరవమనకు విశేషణముగా, జెప్పబడినది.] అలం. ఉపమ.

చ. చుడువులపుట్టినిండ్లు శమనంపద స్థిక్కలు పుణ్యలత్తుక

⁴మొదలి దివాణముల్ సురసమూహమునాకటపంట లందిత

భృగ్దయనిసర్గంధపులు ప్రోడతనంబుల ⁵తాణముల్ పురిక

బొడలెడు⁶ధూసురోత్తముల భూరిపవిత్రశరీరస్థుల్.

109

టీక. శమనంపదస్థిక్కలు = శాంతిసంపదకు స్థానములు; మొదలిదివాణముల్ = ప్రధానములయిన కొలువుకూటములు - చోట్లు; సురసమూహమునాకటపంటలు = దేవతలనూకటికి పంటలయినవి - యాగాదులొనర్చునవి; అందిత...బంధువులు = ఒప్పుచున్న శ్రేయస్సునకు దిగ్గతీచుట్టములు; ప్రోడతనంబులతాణముల్ = నైపుణ్యములకు స్థానములు; భూసురో...వల్లరుల్ = బ్రాహ్మణుల వరమపవిత్రములైన తీగలపంటి దేహములు; పురిక, పొడలెడుక = వృద్ధిపొందును.

అచట బ్రాహ్మణులు విద్య, శాశ్రమ, పుణ్యము, యాగాభిలాష శ్రేయస్సు, నైపుణ్యము, పవిత్రత కలిగి వర్ణింపబడుచున్నారని భావము. [ఈ పద్యము మొదలుకొని నాలుగు పద్యములలో వరుసగా బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రులను చాతుర్వర్ణ్యము వర్ణింపబడుచున్నది.]

ఉ. పుట్టిననాటినుండియును బుణ్యులు సత్ఫల ⁷మొదలనంతకు

బట్టినకార్య మీశ్వరుడు పట్టిన నీని దృఢప్రతిజ్ఞలే

పట్టిన ⁸ధర్మముల్ విడని ప్రాజ్ఞులు తెదజ్ఞులపాటివేలుపుం

జెట్టులు పోర నైదుపదిసేయని శూరులు వీటిరాసుతుల్.

110

టీక. సత్ఫలము = తగినఫలము - కోరినకోరిక; పట్టినకార్యము = తలపెట్టిన పనిని; మీశ్వరుడు, పట్టినక = శివుడు వచ్చి, పట్టుదలపట్టి అడిగినను; ఈని = ఈయని - విడువని; దృఢప్రతిజ్ఞలు = గట్టి పట్టుదల కలవారు; ఏపట్టినక = ఏయెడలను; ధర్మముల్, విడని = విండ్లను విడువని, న్యాయములను విడువని; ప్రాజ్ఞులు = సమర్థులు; తక్షణులు...జెట్టులు = తత్క్షణాలపాటి కల్పవృక్షములు - తత్క్షణ లేమి యడిగినను వానినెల్ల ఇచ్చువారు; పోరక = యుద్ధమున; ఏదుపదిసేయని = చేతులు జోడించుకొనని - శత్రువులకు లొంగని [ఏదుపదిసేయని = చేతులుజోడించుకొని పాటిపోని అని పూర్వటీక.] వీటిరాసుతుల్ = పట్టణములలోని రాజపుత్రులు.

1. చ. తతిన్. † తత్పతాక. 2. చ. సమర్పగతి. 3. శ. యిక్కులు. 4. చ. మొదటి. 5. చ. తాణముల్. 6. క. పొడలెడు. 7. చ. మండు. 8. ధర్మముడని. 9.

గీ. ¹ బలయు రత్నాకరములు సంచులుగఁజేసి, పొదిలినిధులెల్లఁగొనిసంచి మొదలుచేసి
బేరమాడెడుపాటి యుదారలక్ష్మీ, బచ్చు లప్పురి నున్నారు పెచ్చుపెరిగి. 111

టీక. బలయు = (భూమిని) చుట్టుకొని యుండు - భూమినావరించిన; రత్నాకరములు = సముద్రములను; పొదివి = ఆక్రమించి; నిధులెల్లఁగొని = మహావద్వము, పద్వము, శంఖము, మకరము, కచ్చపము, ముకుందము, కుందము, నీలము, పరము అను నవనిధులను గ్రహించి; సంచిమొదలుచేసి = మూలధనముగాఁజేసి-అసలుగా నుంచి; బేరమాడెడుపాటి = బేరమాడఁగల; ఉదారలక్ష్మీ = గొప్ప సంపదలతో; బచ్చులు = వైశ్యులు.

క. హరమాళిహీర మచ్యుత, చరణాజ్ఞమరుదధార జాహ్నుని లోకే

శ్వరి తమసోదరి ²యగునట, పురివెలమల భాగ్యమహిమఁ ³పొగడఁగవశమే?

టీక. హరమాళిహీరము = శివునితలవైఁగల వజ్రమణి; అచ్యుత .. ధార = విష్ణువుపాద పద్మమునందలి మకరందపుధార; [గంగ విష్ణుపాదోద్భవ యని ప్రసిద్ధి] జాహ్నువి = గంగ; పురివెలమలభాగ్యమహిమ = పట్టణములోని వెలమలు అను ఒకశూద్రజాతివారి గొప్పభాగ్యము;

శూద్రులు విష్ణుపాదోద్భవులగుట గంగానదికి సహోదరులగుదురని యభిప్రాయము. [పూర్వటికలో 'వెలమల = శూద్రులయొక్క' అని యర్థము వ్రాయఁబడినది. వెలమపదము శూద్ర సామాన్యబోధకముకాదు; విశేషవాచకము.]

ఉ. భూమియు నాకసంబు తమపొంకమునక విగియించు తత్పురి

సామజకోటియున్నతెకి సర్వజగంబులఁ గల్గు నున్నతుల్

భూమము డింది వామనతఁ బూనఁగ దక్షిణదిక్కునేనుఁగుక

వామన మంచు వాడఁదగవా? దగవాడరుగాక భూజనుల్. 113

టీక. పొంకమునన్ = పొందికచేత - ఆకారముచేత; విగియించు = విగిసికొనునట్లుచేయు - ఇఱికించు; తత్పురి...యున్నతెకిన్ = ఆపట్టణములోని ఏనుఁగుల ఎత్తునకు; భూమము, డింది=ఆధిక్యము, అణగి (పోయి); నామనతన్, పూనఁగన్ = పొట్టితనమును, పొందఁగా-పొట్టివి కాఁగా; అడఁదగవా? = పలుకుట న్యాయమా? భూజనుల్ = ప్రజలు; తగవాడరుగాక! = న్యాయము పలుకరుగదా!

“దక్షిణపుదిగ్గజమునకు వామనముని పేరు; అది పొట్టిదగుటచే ఆపేరు దానికి కలిగియుండవలెను. కాని అది సరికాదు. ఏలయన - కాశీలోని ఏనుఁగులతో సరిపోల్చి చూచినచో తక్కిన యేనుఁగు లన్నియు వామనములే యగుచున్నవి; ప్రజల న్యాయముగ పాపము! దక్షిణదిగ్గజమునకు మాత్రము వామనముని పేరుపెట్టినారు” అని భావము. అలం. నిరుక్తి, అర్థాంతరన్యాయము.

చ. కెరలక క్రమ్యరింప ⁴నడుగెంటనె నిల్పు నొకింత నూకినక

శరనిధు లేడుదాటు మెయి చాచి చివుక్కున నుక్కుమారి సం

గరమున గాయమైన పతిఁ గాంచు జలింప తత్పురిహరుల్

హరిహాయుమాపు ముక డిగిన యంబుధిరెవున వచ్చెనో సుమీ! 114

టీక. కెరలక = సంభ్రమింపక; క్రమ్యరింపన్ = మృత్తింపఁగా; అడుగెంటన్ = అడుగుపడిన మాత్రముననే; [‘అడుగు+ఎడు’] ఒకింత = కొంచెము; నూకినన్ = త్రోలినను; శరనిధులు = సముద్రములు; మెయి = దేహము; చివుక్కునన్ = తటాలున; ఉక్కుమిఱి = ఎక్కువ కార్యము పొంది; సంగరమునన్ = యుద్ధమునందు; గాయమైన; పతిన్ = గాయపడిన యజమానుని; తత్పురిహరుల్ =

1. చ. జలియు. ట. జలియు. 2. క. యానః. చ. యగుననుట. 3. క. పొగడఁగ.

4. చ. నడి. టి. త. దాటి.

ఆ (కాశీ) పట్టణములోని గుట్టములు; హరిహర్యమాపు = ఇంద్రునివాహనమైనయ్యుండై పృథ్వీవము; మున్, డిగిన = పూర్వము దిగివచ్చిన; అంబుధిరేవునకే = (పాల) సముద్రపురేవునుండి; పచ్చెనోసుమీ = పచ్చెనో యేమో! ఆయూరి గుట్టములు ఉండై పృథ్వీవమువలె పాలసముద్రమునఁ బుట్టి పచ్చెనో యన్నట్లు మేలిగుణములు కలిగి యున్నవని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

ఉ. సారథి ఛాందసుండు బడి సాగదు చక్రయుగంబు ప్రాతపం
చారపుగుట్టముల్ రథియు శౌంధ్యమునం దరమాని సాత్త్వి
స్తారము ¹ఖండఖండములు తానట మాసరి యంచు దత్పురిం
దేరులు నవ్వు శంకరునిజేరిని గేతనకింకిణిధ్వనికే.

115

టీక. ఛాందసుండు = వేదజ్ఞుండు - నేర్పులేనివాఁడు; బడిన్ = క్రమముగా; ప్రాతపంచారపు గుట్టముల్ = ప్రాతవ్యాపనముగల - (మార్పులేని) ప్రాతరీతినడకగల గుట్టములు; అఱమానిసి = సగము పీరుండు అర్థనారీశ్వరుండు; (లేక) సగమాఁడుని; అత్తవిస్తారము = తనవీరివి-తన స్వరూపమంతయు; ఖండఖండములు = (అతుకులుచేసిన) ముక్కముక్కలు- [శతాంగముకాన.] లేరులు = రథములు; శంకరునిలేరిని = (త్రిపురాసురసంహరమునకు బయలుపడలినపుడు) శంకరునికి రథమైన భూమిని; కేతనకింకిణిధ్వనిన్ = తమజెండాకుం గల చిఱుగంటలధ్వనిచే; శివుండు త్రిపురాసురసంహరమునకు బయలు పడినపుడు భూమి యాతని రథమయ్యెను; బ్రహ్మ సారథిగను, సూర్యచంద్రులు చక్రములుగాను, వేదములు గుట్టములుగను మాఱినవని పురాణాగ్రాధ. బ్రహ్మ ఛాందసుండనగా వేదములు చదువుకొన్నవాఁడనియును, రథచక్రములు సూర్యచంద్రులగుటచే ఒకదానితఱువాత నింకొకటి నడుచునుగాని, రెండు చక్రములును ఒకసారిగా నడువవనియు, నాలుగు వేదములును గుట్టము లగుటచే అవి నాఁటినుండి, నేఁటివఱకును ఎట్టిమార్పును లేక మెనుకటివద్దతిలోనే యున్నవనియు, రథముయజమాని శివుండగుటచే అతఁడర్థనారీశ్వరుండగుట సగముమగతనము (పౌరుషము) కలవాడనియు, భూమి రథమగుటచే నది ఖండఖండములుగా నుండును (నడుమ నీరు, కొండలుమొదలగునవి యుండుట) గాని ఒకేచోట పూర్తిగ ఉండదనియు [ఖండములన భాగములనియు చెప్పవచ్చును] నర్థమును గ్రహింపవలయును.

సాధారణముగ రథము అతుకులులేక యుండును; సారథి నేర్పరి కావలెను; రెండు చక్రములు సరిగా సాగవలెను; గుట్టములు నూతనరీతుల నడకలను నేర్పవలెను; రథికుండు పూర్తిపౌరుషము కలిగి యుండవలెను. ఆయూరిలోని రథము లిట్లున్నవని భావము. 'ఈవధ్యమున 'అరమానిసాత్త్విస్తారము' అని ఇకారముమీఁద సుధి చేయఁబడినది; అది స్వతంత్రప్రయోగము.

[మెనుకటి టీకాకారులు 'ప్రాతపంచారపు = మిక్కిలి ప్రాతవైన - బహుకాలమునాటివైన = మిక్కిలి మునలివైన -' అని అర్థమును వ్రాసియున్నారు. అందుల కాధారము మృగ్యము. ఇచట అన్ని యును వయసుమాఱినవేకదా!] అలం. వ్యతిరేకము.

క. వేటాటుతునియలుగ నరి, పాటన ²మొనరించు బాహుపాటవగరిమక

మేటు లగు పోటుమగ ల, వీట్ల విహరింతు రుగ్రవిక్రము లగుచున్. 116

టీక. వేటు, అటుతునియలుగక = ఒక్కవేటునకు అటు తునక లగునట్లుగా; అరిపాటనము, ఒనరించు = శత్రువులను నఱుపట చేయు- శత్రువులను సంహరించునట్టి; బాహుపాటవగరిమక = గొప్ప భుజబలసామర్థ్యముచేత; మేటులగు = అధికులైన; పోటుమగలు = యుద్ధవీరులు; ఉగ్రవిక్రము లగుచుక = భయముగొల్పు కొర్యముకలవారై. మీఁది నాల్గు పద్యములలోను వరుసగా ఏనుగులు, గుట్టములు, రథములు, కాల్బాము అను చతురుగబలము వర్ణింపఁబడినది.

సీ. మొలకచీకటి జలజలరాల్పంగా రాదె నెలులు మించిన వీరికురులయందు
తెరించి యమృతంబు ¹గిలకొట్టంగా రాదె ముద్దు*చూపెడివీరి మోవులందు
పచ్చబంగారు కుప్పలు నేయంగా రాదె గబ్బిమీఱిన వీరిగుబ్బలందు
పండువెన్నెలతేట బరధవింపగ రాదె నగపు ²గుల్మెడి వీరి మొగములందు
తే. నార! కరవాడిచూపుల [†]యాశుళంబు, బాపురే! భూరికటితటిభారమహిమ
చాగ్! మదమందగమనలక్షణము లనగ, నేరుపుల మింతు రప్పరివారసతులు.

టీక. మొలకచీకటి = అంకురించిన (దట్టమైన) చీకటి; రాల్పంగారాదె! = రాలనట్లు చేయవచ్చునగాదా! నెలులుమించిన = వంకరలుతిరిగిన; తెరించి = రేడి; మోవులందు = పెదవులయందు; గిలకొట్టంగారాదె = ప్రేళ్లతోఁ జిలుకరాదా? కుప్పలు = ప్రాంగులు; గబ్బిమీఱిన = ముదించిన-నిక్కబాటియన్న; గుబ్బలందున్ = స్తనములందు; పరిధవింపగరాదె! = ధరించునట్లు (కలుగునట్లు) చేయవచ్చునగాదా! బౌర! = ఆహా! (ఆశ్చర్యనూచకము) కర... యాశుళంబు = మిక్కిలి వాడిచూపుల ప్రసారము; బాపురే! = సెబాసు! భూరి...మహిమ = పెద్దపిరుదులగొప్పతనము; చాగ్! = భీ!; మద...లక్షణములు = మదముచే మెల్లనైన నడకలు; అప్పరివారసతులు = అపట్టణములోని వెలయాండ్రు.

వారస్త్రీల కురులు చీకట్లవలె నల్లనివనియు, మోవి యమృతపుగనియనియు, గుబ్బలు బంగారు కుప్పలవలె నున్నవనియు, ముఖకాంతులు వెన్నెలరీతి నున్నవనియు, వారు సరస్సులవై వాడిచూపులను ప్రసరింపజేయుచు, పెద్దవైన పిరుదులబరువున మెల్లమెల్లన నడచుచుండురనియు, వారు మిక్కిలి నేర్పులుకలవారనియు భావము.

కురుల ముడి విప్పగా చీకట్లు జలజల రాలననియు, మోవిని (పంట నొక్కి రేపగా) నమృతము లభించుననియు, గుబ్బలను నొక్కి బంగారు కుప్పలుగా చేయవచ్చుననియు, మోమున మోముజేర్చి యా తేలును పొందవచ్చుననియు గూఢమగు చమత్కారము.

సీ. మారుతాహతి రాలు నారికేళఫలాళి³నిడిసి⁴జల్లించువుం డ్రేక్షురసము
చిలుకపోటులచేత⁵జిరిగిన సహకారఫలముల⁶ దొరగెడి పచ్చితేనె
చిక్రోడ⁷దంష్ట్రలు చెక్కు సుగంధియనంటిపండ్లనుగాలు నవ్యసుధయు
బాకవేగారంభపరిపాటి⁸ దమయంత⁹ బగిలిన పనస*గొబ్బొడ్లజేస

తే. ⁸మేకమై కాలునలుగట్టి యే⁹పే¹⁰, బరగ నందలిక్రియాట పసిమిజేట
బండు నవ్వీట ముక్కారు బసిడిగారు, చాస శాన్యంబు వంచిరాజనపు¹⁰జేట.

టీక. మారుతాహతిన్ = గాలిచెబ్బచే; రాలు = రాలి, క్రిందపడిన; నారికేళఫలాళిన్ = కొబ్బరిబొండ్లములచే; ఇడిసి = చీలి; జల్లించు = కాలు; పుండ్రేక్షురసము = (నామాల) ఎఱ్ఱచెఱుకుల రసము; [అనగా కొబ్బరిచెట్ల బండిన బొండ్లములు గాలికి రాలి క్రిందనున్న చెఱుకుతోటపై బడగా- ఆచెబ్బకు చెఱుకుగడలు చీలిరసమును ప్రవించుచున్నవనుట.]

చిరిగిన = తూట్టువడిన; సహకారఫలములన్ = తీయమామిడిపండ్లనుండి; దొరగెడి = కారుచున్న; పచ్చితేనె = క్రొత్తరసము; చిక్రోడదంష్ట్రలు = ఉడుకతోరలు, చెక్కు = గీరు. సుగంధి

1. చ. గిలకొట్ట. *జూపెడి శ. ర. 2. చ. లీనెడు. † యవపుళంబు. శ. ర. 3. త నిడిసిరి. 4. క. జల్లించు. చ. జల్మించు. 5. త. జిరిగిన. 6. దొరుగెడి. చ. 7. చ. దంష్ట్రలుచెక్కు. ట. దంష్ట్రలు చెక్కుగొద్దినయ. *కొంబండ్ల. క. గొబ్బండ్ల. శ. ర. నూ. 8. చ. యేకమై. 9. చ. పేళి. 10. త. జేట.

యనంటిపండ్లను = కప్పరపుటనంటిపండ్లనుండి; నవ్యసుధ = క్రొత్త యవ్యుతము; పాకపేగారంభపరి
పాటిక = వేగముగా బండలబ్రారంభించు క్రమమున - వేగముగా బండినదనుట; పనసగొబ్బండ్ల
పేసము = గొప్పపనసపండ్ల గుఱ్ఱు; ఏకమై = కలిసి; ఏకహేల = ఒక్కసారిని; పరిచా = ప్రస
హించగా; క్రియ్యూట్ = క్రిందియూటచేత; పసిమిలేట = బంగారు (వచ్చని) కాంతితో;
ముక్కారుక్ = మూడు కాలములు - మూడు పంటలు; పసిడిగారు = బంగారమువంటి; రాజ
నవుండేలన్ = మేలురకపు పంటసేలందు; చుడున్.

ఆయూరి పంటపాలములకు గల కాలములందు చెలువరసము, మామిడిపండ్లరసము, ఆనంటిపండ్ల
గుఱ్ఱు, పనసపండ్లగుఱ్ఱు ప్రపించి చేలను నిండి సారవంతముల చేయటచే పశ్యగమునకు మూడు పంట
లును సమృద్ధిగా బండునని భావము.

చ. తెలతెలవాటి నొయ్య నరుదెంచి నిశాంతరతాంతతాంతలె

చెలువల కింపుగా మెలగి చెక్కులగురిన చూగకుంతల

నలి సరళంబుగా జడిసి వాడిన సెజ్జలమీదిప్రావిరుల్

దొలగెడ బ్రభాతవాయువులు దోచుచు బురిం బరిచారికాకృతిన్.

119

టీక. బియ్యం = తిన్నగా; నిశాంతరతాంతతాంతలు = పేనువజామునందలి భోగమైన
వెనుక అలిసిపోయినవారు; చెలువలకు = స్త్రీలకు; ఇంపుగాన్ = ఆనందము కల్గినట్లు; మెలగి = సంచ
రించి; చెక్కుల గురిన = చెక్కులను పొందిన - చెక్కులపై జాతిన చూర్ణగుంజలవలె = ముంగురు
లను; జడిసి = మీడికి తొలగెడ్రోసి వాడిన = వాడిపోయిన; సెజ్జలమీది ప్రావిరుల్ = పడుకల
మీది ప్రాతపువ్వులు; తొలగెడ్ = తొలగి క్రింద బడిపోవునట్లుగా; పరిచారికాకృతి = నేవగు
రాండ్రవలె; ప్రభాతవాయువులు, తోచుక్ = (ప్రాతకాలవాయువులు) - పిల్లగాలులు, ఉండును.

ఉదయమున వీచు పిల్లవాయువులు రతాంతమున-మిగుల శ్రమఁజెందిన స్త్రీల యాయాసము
పోవునట్లు వీచును. చెక్కులపై జాతిన ముంగురులను వెనుకకు ద్రోసి సరి చేయును; శయ్యలపై వాడి
యున్న పూవులను త్రోసివేసి, పడుకలను శుభ్రీకరించును; ఇట్లవి పరిచారికలవలె నాయువిదలను నేవిం
చును. అలం. ఉపమ.

— అగస్త్యమహర్షి సభార్యుడై సామిమలకు వెడలుట —

సీ. ఏవంవిధఖ్యాతి నెనగు ¹శ్రీవారాణసీపట్టణంబున సిద్ధతటిని

పొంత సిద్ధాశ్రమంబు ఘటించి యందులోపాముద్రయునుదానుఁ బ్రభయదరణి
యునుబోలె బాయనియనుకూలదాంపత్యమునఁ బొల్చి ముఁగోటి తను భజింపఁ
దారక బ్రహ్మవిద్యారహస్యజ్ఞాత చుళుకితాంభోరాశి కలశసూతి

తే. బ్రహ్మనిభమూర్తి పెక్కు²కల్పంబు లుండి, విబుధయాథంబు ప్రార్థింప వింధ్యశిఖరి
విక్రమాటోప మడఁచ నవ్వీడు వెడలె, బరవివత్ప్రతికారతత్పరులు ఘనులు.

టీక. ఏవంవిధఖ్యాతి, ఎనగు = ఇట్టి గొప్పతనమున నలిశయించునట్టి; వారాణసీపట్టణ
మున్ = పరణ, అసి యను చెండు చిన్ననదుల నడుమ(గల) కాశీపట్టణమున; సిద్ధతటినిపొంత =
గంగగట్టున; సిద్ధాశ్రమంబు = యోగులు వసించు స్థలము; ఘటించి = ఏర్పఱచి; ప్రభ = ప్రకా
శము - కాంతి; తరణి = సూర్యుడు; అనుకూలదాంపత్యమున్ = భార్యాభర్తల పరస్పరము నచ్చి
దంపతులధర్మములచే; పొల్చి = ఉండి; మునిగోటి = మునులగుంపు; తను, భజిం = తన్ను
సేవింపగా; తారక బ్రహ్మవిద్యారహస్యజ్ఞాత = (నరులను సంసారమునుండి, తరింపజేయు తత్త్వవిద్యా

రహస్యము నెఱిగినవాడు; చుళికేతాంభోరాశి = పుడిసిట నుంచబడిన సముద్రము కలవాడు; కలశ
సూతి = కలశమునఁ బుట్టిన అగస్త్యుడు; బ్రహ్మనిభసూర్తి = బ్రహ్మతో సమానుడు; పెక్కుకల్ప
ములకుండి = పెక్కువేల యుగములకుండి; విమలయాధంబు = దేవతలసమూహము. [ఇచట విబుధ
యూషమకుల యప్రసిద్ధము; పశువులగుపు 'యూషము' అనుట ప్రసిద్ధము.] విధ్య...పము = విధ్య
పర్వతముయొక్క విక్రమనిజ్యంభణమును; ఆడఁవఁ = అణచివేయుటకు ఆస్పీడు, వెడలె =
ఆ కాశీపట్టణముచుండి బయలుదేరెను. ఘనులు = గొప్పవారు; పర...రులు = ఇతరుల ఆపదలకు
ప్రతీకారముచేయుటయందు ఎక్కువ ఇష్టముకలవారుకదా!

[పూర్వము విధ్యపర్వతము మేరువుపై నహయవశి సూర్యచంద్రుల మార్గము నరిగట్టుచు
రోజుకు రోజు ఎత్తుగా పెరుగుచుండెను; అపుడు దాని గర్వము నడఁచునలె నని దేవతలు సమర్థుడగు
నగస్త్యునిఁ గోరిరి. అతఁడు ఉత్తరపుదిక్కుననుండి దక్షిణమునకు వచ్చుచు దారిలో వింధ్యమును
దాసెను; ఆ కొండలతోడు మునికి సాష్టాంగనమస్కార మొనరించెను; 'నేను మఱి వచ్చువఱకును నీ
విట్టే యుండవలెనని యగస్త్యుఁ డా కొండ నాశ్లాపించి దక్షిణమునకుఁ బోయెను; ఇది పురాణగాథ.]
అలం. ఉపస.

తే. అభితోఁగూడ మును గ్రోల నౌర్వవహ్ని, యుదరబిలమున నొకచోట నుండియుండి
జటిలవరునకుఁ గన్త్రాజకటకటక, విగతాతాపమిషంబున వెడలె నపుడు. 121

టీక. అభితోఁగూడఁ = సముద్రముతోఁగలిసి; మును గ్రోలునౌర్వవహ్ని = పూర్వము
గ్రహించిన బడబాగ్ని; ఉదరబిలమునఁ = పొట్టయందు; జటిలవరునకుఁ = మునిశ్రేష్ఠునకు - అగస్త్యు
నకు; కన్త్రాజ...మిషంబునఁ = పాములు కడియములుగాఁ గల శివుని నెలవగు కాశిని విడుచుట
వలనఁ గల్గిన తాపమునెవమున; వెడలెన్ = బయలువెడలెను.

[అగస్త్యుడు సముద్రమునంతను పుడిసిటబట్టి త్రాగెనని పురాణగాథ.] అలం. అపహ్నుతి.

చ. పుడిసిటఁబట్టె నేతపసి పొంగు పయోనిధి నిల్వలానుజాఁ
కడుపున వ్రేల్చె నేతపసి గాథతపోనిధి నయ్యగస్త్యుని
బొడఁగని వింధ్యభూధరము పొంకము చింకము దక్కి నేలలో
నడఁగె బిలాంతరస్థలి భయాహతిఁ జొచ్చు కుశీరమో యనన్. 122

టీక. ఇల్వలానుజాఁ = ఇల్వలుని తమ్ముడగు వాతాపి యను రాక్షసుని, వ్రేల్చెను = ఆహు
తిగాఁజేసెను; గాథతపోనిధిఁ = గొప్ప తపస్వి యగువానిని, పొడఁగని = చూచి; వింధ్యభూధరము =
వింధ్యపర్వతము, పొంకముచింకము, దక్కి = గరువపు బిగువును విడిచి; బిలాంతరస్థలిఁ = రంధ్రపు
లోపలిభాగమును; భయాహతిఁ = ఎక్కువభయమున; చొచ్చు = ప్రవేశించు - దూరు; కుశీర
మో యనన్ = ఎండ్రయో యనునట్లు.

అగస్త్యునిజూచి వింధ్యాద్రి గర్వముడిగి, భయపడి నేలలో లీనమైనదని భావము. అలం. ఉత్పేక్ష

శా. ఆ వింధ్యాచల మట్లు వంధ్యనిజగర్వారంభమై యుండ న
గ్రోవిందాభుఁ డభంగురోదయనిధిం గొల్లాపురీలక్ష్మీ ర
క్షోవిద్వేషిభుజాంత రాశపదవీ శుద్ధాంతసైరంధ్రిక
సేవించె న్నుతియించె నాగమకళాసిద్ధాంతశుద్ధోక్తులన్. 123

టీక. వంధ్యనిజగర్వారంభమై = వ్యర్థమైన తన గర్వపు వడిగలదై; అగ్రోవిందాభుఁడు =
ఆ గోవిందుని దీప్తిపాటి దీప్తికలవాడు - అగస్త్యుడు; అభంగురోదయనిధిఁ = గొప్ప అభ్యుదయ

మునకు ఉనికిపట్టయినదానిని, కొల్లాపురిలక్ష్యే = కొల్లాపురమాదని లక్ష్యేదేవి; రగో...నైరగ్రికే = రాక్షసులకు శత్రువైన విష్ణుదేవుని వక్షస్థమునెడి యభయపురమునకు గతునగుటకు దానిని, ఆగమ... క్తుల = వేదప్రతిపాదిత సిద్ధాంతముల పరిగుర్ణవాక్యముల, సుఖియవై = స్థిరమునైనను; అలా. ఉపమ, రూపకము.

క. ఆపరమేశ్వరి తను నాజ్ఞాపింపంగ సామినుకు మణ్ణుభవకనే
వాపరతంజనియే నమ్ముని, లోపాముద్రయును శిష్యులను నేవింపన్. 124

టీక. ఆపరమేశ్వరి = ఆ (లక్ష్యే)దేవి: సామినులకు = (శుభచక్రస్వామి యగుడు) స్వామి కైలమునకు; మణ్ణుభవదనేవాపరతం = కుమారస్వామి పాపసేనయందలి గూఢచర్య; లోపాముద్ర = అగస్త్యునిభార్య.

వ. అట్లు చతునవసరంబున.
టీక. చతునవసరంబున = వెళ్ళునప్పుడు. 125

సీ. కొనలంజాట్టినతీగె పెనచే జరుగవాలసకరంబుల¹ జాట్టు పట్టి తిగిచి
కమ్మ² కినుక³ గిమ్మగల నిరుగడరాము⁴ జేగుగుదిరికల⁵ జెంప⁶ బెట్టి
⁷లేడికి నొడియు శలీ⁸లు ఖశ్రేణిచే నేలిస్తూ⁹ గుత్తుల¹⁰ రువ్వి
కబళనశ్శూ¹¹మాణకరటి¹²తుండములచేగనలికాతరువుల గొల్లంబు¹³ అంచి
తే. నెఱికురులంజారునాసలు నిబ్బరంపు, గుబ్బునన్నులు దొడల పెక్కునయుంగలుగు
మృగవధాజీరశుద్ధాతమీనననున, లచ్చనలుచేసి కొలిచి¹⁴ గయ్యాలి¹⁵ గల.

టీక. అటవికస్త్రీలను వర్ణించు నీ సీసపద్యపు నాలుగు పాదములందును వరుసగా వారి కురులకు, ముక్కులకు, గుబ్బలకు, దొడలకు గల యుపమానములు చూపబడి, సగి కొవని తిరస్కరింపఁబడినవి. కొనలంజాట్టినతీగె పెనచే = చివఱులందుఁ బెనవైచిన తీగలవలన; చమర...జాట్టుపట్టి = చమరమృగముల తోఁకలయందున్న జాట్టును (పెండ్లుకలను) పట్టి (కట్టి); తిగిచి = ఆకర్షించి-లాగి; ఇచట తీగలును, చమరమృగములతోఁకపెండ్లుకలును చెంచెల కురులకు ఉపమానములు; ఆ కురులతోడి సామ్యమునకు ఆ రెండును పెనగులాడుచుండగా అందొకదానిని నింకొకదానిని బాధింపఁజేసి, (తువకు ఆరెండిటిని) అవమానించుట యిందు వర్ణితము. ఈ వృద్ధతి యిందలి నాల్గుపాదములందును కనబడుచున్నది. [చమరవాలములపెండ్లుకలకు తీగలను జాట్టి, లాగి వానిని బాధించెనని భావము.]

ఇక నీ నాల్గు పాదములందును సహార్థమున 'తోడ'కు బదులుగ 'చే' వాడఁబడినదని గ్రహించిన యెడల 'తీగలపెంతో గూడ చమరమృగవాలచికురములను లాగి బాధించి యవమానించెనని చెప్పవచ్చును.

[చమరమృగమునను, సహార్థమున 'చే'వాడుట రామకృష్ణునికవితయందుఁ బెక్కుచోట్ల గలదు.] తీగలను పెండ్లుకలను లాగుట ప్రసిద్ధమేకదా!

కమ్మనంపంగి మొగ్గల = కమ్మనైన సంపెగ మొగ్గలవలన; ఇరుగడరాయు = ముక్కునకు రెండు ప్రక్కలను - రెండుచేపల నొరవీసాను; జేగురు దిరికల = ఎఱ్ఱనిచిగుళ్లను; చెంచుబెట్టి = చెంపపై నొక్క పెట్టు పెట్టి;

1. చ. పెనచేజమర. 2. చ. జారు. క. జాట్టు 3. క. సంపెగల. చ. సంపంగి. 4. క. జేగురుదిరికలు. చ. జిగురుటారికలచే. ట. జిగురుబేరికలచే. 5. చ. లెడెనకో. ట. లెననెలోడియు. త. వెరనెలోడియు. 6. క. గుత్తులు. చ. గుత్తుల. 7. చ. రాలురువ్వి. 8. త. కబళన. 9. మండలము. త. 10. రయ్యాలి మగని. చ.

సంపంగిమొగ్గలను, జేగురుదిరికలను నాసిక కువమానములు; నాసికాసామ్యమునకయి వరస్పరము పెనంగులాడు నారెంటిలో సంపంగిమొగ్గలచే తిరికలకుఁ జెంపపెట్టు పెట్టించెనని యర్థము. ఆ రెండును అవమానింపఁబడిన వనుట గతార్థము. “మొగ్గలన్” అనుచో సహార్థమును గ్రహించి వెనుకటిరీతిని ‘సంపంగిమొగ్గలతోఁగూడ జేగురుదిరికలకు చెంపపెట్టు లభించెనని చెప్పవచ్చును.

లేడికి నొడియు = జింక నాకర్నించు - జింకలను కొట్టు; శిలీముఖశ్రేణిచేత్ = మిట్టకోలలవలన; మేలిపూగుత్తులక; రాల, రువ్వి = రాలి పడిపోవునట్లు కొట్టి, రాళ్లతోఁగొట్టి;

బంతివలె గుండ్రముగా నుండు మిట్టకోలల చివటిభాగములును, పూలగుత్తులును స్తనముల కుపమానములు; స్తనసామ్యము నాకాంక్షించిన యారెంటిలో-మిట్టకోలలచేత పూలగుత్తులు రాలినట్లు కొట్టి కొంచెపఱచెనని యర్థము. ‘శిలీముఖశ్రేణిచే’అను తృతీయాంతమునకు సహార్థమును గ్రహించినపుడు మిట్టకోలలతోఁబాటు పూలగుత్తులను రాలిపడునట్లు చేసెనని చెప్పవచ్చును. మిట్టకోలలయగ్రభాగములు బంతులవలె నుండుటవలన వానిని ప్రయోగించినయెడల లక్ష్యము దెబ్బబినునుగాని; దానికిఁగ్రచ్చుకొని పోదు. కావుననే తోళ్లఁగోరినవారు జింకలఁ జంపుట కిట్టి బాణములనే యుపయోగించుదు. మిట్టకోలలు (తిరిగి) క్రిందఁబడుటయు, పూగుత్తులు రాలి పడుటయు సార్వాభావికములు.

కబళన...చేత్ = కబళించుటయందు వేగిరపాటు కల వినుఁగులతోండములవలన; కదలి కాతరువులక = అరఁటిబోదలను; కాళ్లఁదాఁచి = మొదలంటు పడఁద్రోసి; వినుఁగులతోండములు, అరఁటిబోదలను తొడలకు ఉపమానములు; తొడల సామ్యమును గోరు నా గెంటిలో వినుఁగులతోండములచేత అరఁటిచెట్టుమొదల్లను ఁట్టించి పీకించెనని భావము. ఇచటి ‘తుండములచే’ అను తృతీయాంతమునకు సహార్థమునంగీకరించినచో ‘వినుఁగులతోండములతోఁబాటు(వానిని తన్నినట్లే) అరఁటిబోదలను తన్ని’అని యర్థమును చెప్పవచ్చును.

సెటికురులు=అందమైన కేశములు; చారునాసలు=చక్కనిముక్కులు; నిబ్బరంపు గుబ్బుచన్నులు= సడలి - గట్టివైన గుండ్రని చన్నులు; తొడలపెక్కువయ్యక = తొడల అతిశయమును; మృగ... నయనలు = మృగములను చంపి జీవించు బోయవాండ్రయాడువారు; ఆర్చనలుచేసి = పూజించి; ఆయ్యాలుమగలక = భార్యభర్తలైన యా లోపాముద్రాగమ్యుల నిరువురను; కొలిచిరి = నేవించిరి.

అజోయతల కురులు తీగలవలెను, చమరవాల్చువెండ్రుకలవలెను గలవనియు, వారి నాసికలు సంపెంగమొగ్గలవలెను, ఎఱ్ఱనిచిగుళ్లవలెను ఉన్నవనియు, స్తనములు మిట్టకోలలచివరిభాగములను, పూలగుత్తులను బోలుచున్నవనియు, తొడలు వినుఁగులతోండములకును, అరఁటికంబములకును సరియనియు భావము.

అస్త్రీలు తమకేశములందు సవరములను కూడఁ బెట్టుకొన్నారనియు, జేగురుదిరికలను చెంపలకు అలంకారములగ పెట్టుకొన్నారనియు, మేలిపూగుత్తులను పక్షములపై నదిమి అలంకరించుకొన్నారనియు, వారు కదలికాండములను కాళ్లతోఁదన్నుచు, చమత్కారముగా నడచి వచ్చుచుండిరనియు చమత్కారము స్ఫురించుచున్నది. అలం. వ్యతిరేకము, క్రమము.

వ. 1. ఇట్లు ప్రతిదినప్రయాణంబుల నమృతంబు కుంతలదేశప్రాంతంబు గదిసిన. 127

127. ప్రతిదినప్రయాణంబులక = రోజు, రోజుమెల్లగా చేయు ప్రయాణములచేత; ఆమృతంబు = ఆ దంపతులు; ప్రాంతంబు = చేరువ; కదిసిన = సమీపింపఁగా.

క. సంపాతంగగిరింఖణ, ఝంపాసంపాద్యమానజలఁకారేఖా

సంపాతశీతలాసిల, సంపద వాదలింఁచె బగమృతైవోత్తాసున.

128

128. సంపా.....సంపద-సంపాతరంగ = సంపానదిలోని యలలయొక్క; రింఖణ = పొర లికలతోడి; ఝంపా = దూకుళ్లచేత; సంపాద్యమాన = పుట్టింపఁబడుచున్న; బలకారేఖా = నీటి

1. క. టట్టలను. చ. టట్టప్రతి. 2. క. పాశ్య. చ. పాద్య. 3. చ. కొదవించె. త. వోషించె.

తుంపరలగుంపుయొక్క; సంపాత = పాటువలన; శీతల = చల్లము; అశీల = వాగ్విరుద్ధయొక్క; సంపద=కలిమి; పరమశ్రేష్ఠోత్తమస్థానం = పరమశిష్యులలో ప్రేమకాండగు సగర్వము; పొదిరించెడి = సంతోషపెట్టెను.

పంపానదిలోని ప్రవాహవేగమున అలలనుండి నీటితుంగులు పుట్టగా, ఎన్నెన్నడును వీచు చల్లని గాలి అగస్త్యమహామునికి హాయిని కల్పించెనని భావము.

సీ. సఖరాగ్రలూనాననన్వేదకోరకం బభ్రుషాయద్భగంబలంబు

ప్రబలనిశ్శ్వాససౌరభతర్పితమదాళి శోషితశ్రవణశరీరమణులము

దర్శితమధ్యవృత్తస్తస్తమృదుసీపి¹యప్రమత్తమయోధగంబలంబు

సంతప్తశర్మగానవాపదన్యాసంబు నచలరజోధూమలాంబు

తే. సరణితరుణతరుచ్చాయ శమితభేదమలసమృద్ధిలాంగకంబు నై యరుగుదెంచు

నన్నిజపరిగ్రహముగూర్చి నాదరించి, పలుకు వింధ్యాద్రినిర్భంధబంధపుండు.

టీక. [ప్రతిదినప్రయాణంబుల నలనటం జూచిన అపాముద్రాదేవి యగు వర్ణింపబడు చున్నది.]

సఖరా.....కొరకంబు = కొనగోటిచే మీటబడిన మొగ్గమనందలి దిబ్బచమటలు కలది; అర్ధ...లంబు = సగమెట్టివాటిని కనుగొలుకులు కలది; ప్రబల...మదాళి = దట్టమైన నిట్టూర్పుగాలి పరిమళముచే దృష్టి పొందింపబడిన గండుతుమ్మదలు కలది; శోషిత...మణులు = వాడిపోయిన చెవి యందలి తిరిసెనపూవుతోడ గూడినది; దర్శిత...సీపి = చూపబడిన (ప్రకటింపబడిన) బొడ్డుననుండి జారిన పదులైన పోకముడి గలది; [ఇచట పూర్వటీకలో 'వృత్త = వట్టువైన' అని అర్థము వ్రాయబడినది, అది సరికాదు: మధ్యవృత్త మనగా నాభి.] అప్రమత్తమయోధరాంబు = అజాగ్రత్త లేకుండ సవరించు స్తనములపై వస్త్రము కలది - కాలు వైంటు కలది; సంతప్త...న్యాసంబు = రాలిన గులకరాళ్లకు నోర్చుని పాదవిన్యాసము - (నడక) కలది; అచల...లంబు = కొండయందలి దుమ్ము చేత ఎరుపుకలిన బూడిదరంగు కల ముంగురులు కలది; సరణి...భేదము = బూటయందలి మొక్కల నీడలచే శాంతి పొందింపబడిన బడలిక కలది; అలసమృదులాంగకంబునై = బడలిన మృదువగు దేహము కలదియునయి; ఆరుగుదెంచు = (తనవెంట) వచ్చుచున్న; అన్నిజపరిగ్రహము = జన ధర్మపన్నియగు నా లోపాద్రను, వింధ్యాద్రి...పుండు = వింధ్యపర్వతముయొక్క నిర్బంధమునకు బంధుడైన యగస్త్యుడు; పలుకున్.

ఎడతెగని ప్రయాణములచే అపాముద్రాదేవి మిగుల శ్రమపడెను. ఆమె ముఖమునుండి కాలు చెవటబిందువులను కొనగోళ్లతో మీటకొనుచుండెను; కనుగొలుకులు సగమెట్టిబాలెను; నిట్టూర్పులను విడుచుచుండెను; ఆమె కర్ణావళిసమైన శరీరపుష్పము వాడిపోయెను; ఆమె పదులుగా పోకముడి కేయలుచే కట్టవస్త్రము కొంత జాతి బొడ్డు కనిపించుచుండెను; ఆమె ప్రయత్నించి జారిన వైంటు సరిచేసికొనుచుండెను. కాలిన గులకరాళ్లపై కేయలేక, వేయలేక అడుగులు వేయుచు నామె నడుచుచుండెను; కొండనుండి ఎగిరిపడు దుమ్ముచే నామెముంగురులు ధూమ్రవర్ణమును పొందెను; దారిలో నున్న చిన్నచిన్న వృక్షములనీడల గూరుచుండి యామె బడలికను తీర్చుకొనుచుండెను; ఆమె మృదుశరీరము మిగుల అలసిపోయెను; అట్టి భర్తకు మంచి మాటలతో శ్రమను పోగొట్టి - యామెను గౌరవించుచు సగస్త్యుని డిట్టు కలుకుచున్నాడని భావము అలం. స్వభావోక్తి.

మ. వనితా! చూచితే మూల్యవంతము ప్రభావంతంబు నానామణి

జనకోదంతిలసానుకాంతము మరుత్సంపూర్ణచంద్రాననా

జనకేశీపదచంద్రకాంతము సభస్సంబాధకృత్కూటవ

ర్ధనదుద్ధాంతము సర్వపర్వతకథాప్రాగ్వర్ణితోదంతమున్.

130

టీక. ప్రభావంతంబున్ = కాంతికలదానిని; నానా.....కాంతమున్ = అనేకవిధములగు మణులగుంపుయొక్క పుట్టుచోట్లయి యొప్పునట్టి చరియలచే జక్కనగుదానిని; మరుత్.....కాంతమున్ - మరుత్సంపూర్ణచంద్రాననాజన = సిండుచంద్రునివంటి ముఖము కల దేవతాస్త్రీలగు; కేశీపద = క్రీడాస్థానమయిన; చంద్రకాంతమున్ = చంద్రకాంతపురాళ్ళు కలదానిని సభన్.....దుద్ధాంతమున్ - సభస్సంబాధకృత్ = ఆకాశమును ఒరయుచున్న; కూటవర్ధన = శిఖరముల పెరుగుదలచే; దుద్ధాంతమున్ = ఆణఁపరానదానిని; సర్వ.....దంతమున్ - సర్వపర్వతకథా = (తక్కిన, పర్వతముల ప్రస్తావనముకంటె, ప్రాక్ = ముందుగా; వర్ణిత = వర్ణింపఁబడిన; ఉదంతమున్ = వృత్తాంతము కలదానిని; - పర్వతములఁగూర్చి ప్రసంగించుచున్నది అన్నింటికంటెను ముందుగ ఎన్నఁబడు వృత్తాంతము కలదానిని, చూచితే = చూచితివా?

మూల్యవంత మను పర్వతము ప్రకాశము కలది దాని చరియలయందు విలువగల మణులనే కములు కలవు; అచటి చంద్రకాంతశిలలము దేవతాస్త్రీలు ఆడుకొనుచుదురు; దానిశిఖరములు ఆకాశము నొఱయుచుండును; అది పర్వతము లన్నింటను పేర్చెన్నికఁ గన్నది అని భావము. అలం. అనుప్రాసము, ఉదాత్తము.

సీ. ఇవె యూపవృత కాఖి లివె లూనముఖదర్శసందర్శవేశంతనైకతంబు

లివె శబ్దసహమృగయువయుగంబులు వీరె చలకాకపక్షమస్త్రులు బ్రహ్మ

చారులు నిజహోమసౌరభేయితర్జకముల నీడల నిల్చి కాచియున్న

వారు; సామోదితస్వరసంశయమునొంది చిలుక కోయిల నిదె ¹తెలియ నడిగ

తే. భసలకలభకులాకృష్టగునుమవిసర, మసృణామకరందమయమైన మావిమోక

కిసలయచ్చనిపునరుక్తి ²నసలుమసలు, ఋషుల చెంగావివలువందు నిందువదన.

టీక. యూపవృతకాఖిల = యూపస్తంభములకయి వేటుగా నుంచఁబడిన కొమ్మలు; [యూపవృత కాఖిలు = యూపస్తంభములచేత ఆవరింపఁబడిన పృథ్విములు - అని పూర్వటీక.] లూన...నైకతంబులు = కోయఁబడిన దర్శల కూడికకల (కోసిన దర్శల మొదట్ల కల) ఖరదగుంటలతోఁ గూడిన ఇసుకదిబ్బలు, శబ్ద...యుగంబులు = శబ్దమును సహించునట్టి - బెదరని-జంకల జింకలు; చలకాకపక్షమస్త్రులు = చలించుచున్న పిల్లిజాట్లు - జూనిపాలు తలపై కలవారు; నిజ.....కములన్ = తమహోమధేనువుల దూడలను; సామో.....యమున్ = సామగానమ నందలి స్వరముయొక్క సందేహమును, భసల...మయమైన - భసలకలభకుల = కొడమతుమ్మెదల సమూహముచేత, ఆస్పృష్ట = బాగుగా తాకఁబడిన; కునుమవిసర = పుష్పసముదాయమువలసి; మసృణా = చిక్కని; మకరందమయమైన = తేనెతోఁగూడిన మావిమోక = గన్నమామిడి; కిసలయచ్చనిపునరుక్తి = చిగ్గళ్లకాంతికట్టించును; ఋషులచెంగావివలువందున్ = మునుల కావివస్త్రములందు; అనలుమసలున్ = ఒప్పెను. [అనలుమసలున్ = ఖరదగొనును - అతిశయించును - అని పూర్వటీక.]

మూల్యవంతప్రాంతాశ్రమభూము లిందు వర్ణింపఁబడుచున్నవి. అటు యూపములకొఱకు చెట్లు కొమ్మలు కొట్టి భద్రపఱుపఁబడినవి; ఇసుకదిబ్బలయందుఁ గల ఖరదగుంటలయొద్దనఁగల దర్శలు కోయఁ

బడుటచే మొదట్లనుత్రము కనబడుచున్నది; ధ్వని కలవాటువడిన లేళ్లు బెరక నిలిచియున్నవి; పిల్ల జాట్లుకల బ్రహ్మచారులు చెట్లనీడల నిలిచి యావుడుడలను కంచుచున్నారు, సామాన్యమున తనమిగిలిన స్వరసంకయమును చిలుక కోకిల నడుగ చున్నది; [అచటి పక్షులను వేదము నభ్యసించినవనుట.] గండు తుమ్మెదల గట్టితాకుడువలన మావిపూగుత్తులనుండి కరిన లేన చెట్లను ఆరంగట్టిన కావిగుడ్డలవలు పడి, మామిడిచిగుళ్ల కాంతిని ఆ నస్త్రములకుం గలిగించుచున్నది.

[వలువయందుకు బదులు 'వలువందు' అన్న స్త్రీసమముమీడి ఆకాశసూక్తిలోఁగూడిన రూపము.] ఆలం. స్వభావోక్తి.

క. నిర్భూతపాతకములు హ, నిర్భూమలతాగ్రలస్యనిలసనశీతో

ధూర్ధములు నిభభజనవి, నిర్ధిలస్యతంబు లిదటవాఁగూపు లబల!

132

టీక. నిర్భూతపాతకములు=పూర్తిగాఁ దుడిచివేయఁబడిన పాపములు కలవి; హవి.....ధరములు - హవిర్భూమలతాగ్ర = లతలవంటి హోమధూమములతోనలంబుక్కు; ల'స్యనిలసనశీతో = విలాసపునాట్యముయొక్క యభ్యసనముయొక్క; ధూర్ధరములు = భీరమును పహించునవి - అనఁగా హోమాగ్నినుండి వెలువడిన పొగల చివటిభాగములు తీగలవలె మోఁదగి, ప్రక్కను వ్యాపించుచుండఁగా, అవి నాట్యము నభ్యసించుచున్నట్లుండెనని భావము. [హవిర్భూమ = హోమపురాగ యనెడి; లాస్యనిలసన=నాట్యపుచతురత్వమును, ధూర్ధరములు=భీరమువహించునవి అని పూర్వటీక.] నిభ..... సుకృతంబులు = తమ సేవించుటవలన వృద్ధిపొందింపఁబడిన పుణ్యము కలవి.

ఉ. ఓలలితాంగి! యందు సుఖ ముండు మృగిండుగఁజూడ గాధివా

ధూలముఖాతిరిక్తచరితుండు మతంగమహాతపస్వి ని

మౌలగళుండు నిర్మలతగాత్రుడు నిర్మిటలేక్షణుండు ని

ర్వాశ్రయిభూషణుండు నగు నంబరకేశుం డనంగ 1 పెంపునన్.

133

టీక. లలితాంగి! = మనోజ్ఞములగు నవయవములకల లాపామద్రా! మృకండు..... చరితుండు = మృకండువు, కణాదుండు, గాధి, వాధూలుండు మొదలగు మనుల నడవడిని మించిన నడవడి కలవాడు; మతంగమహాతపస్వి = మతంగుడను పేరి గొప్ప మని; నిమౌలగళుండు = నల్లం దనములేని మెడ కలవాడు; నిర్మలతగాత్రుండు = అడరూపు (నగము) శరీరమున లేనివాడు; నిర్మిటలేక్షణుండు = నొసట (మూడవ) కన్న లేనివాడు; నిర్వాశ్రయిభూషణుండు = పాములు నగలుగా లేనివాడు, అంబరకేశుండనంగ = వ్యోమకేశుండగు శివుడో యనునట్లు, పెంపునన్ = గొప్పతనమున; ఇందున్; సుఖముండున్ = సుఖముగా నివసించుచుండును. ఆలం. వ్యతిరేకము, ఉత్పేక్ష.

తే. హోమధూమాశితప్రభ సీమహాత్మ, నాశ్రమం బొప్పు సీయద్రియంతికమున

వలుదయై మించు నప్పంటపలతివెలది, చంటకడ నంటు మృగనాభిచర్చవోలె.

టీక. హోమధూమాశితప్రభ = హోమముయొక్క పొగచే నైన నల్లని కాంతివలన; ఈయద్రియంతికమున్ = ఈ కొండచేదవను; వలుదయై మించు = వట్టువయై ప్రకాశించు; అప్పంట..... కడన్ = పంటలు పండించు కేర్పు కల - భూమియను స్త్రీయొక్క చంటిదగ్గఱ; మృగనాభిచర్చవోలెన్ = కస్తూరపూతవలె.

మాల్యవంశము భూమియను స్త్రీయొక్క స్తనమువలె ప్రకాశించుచున్నది; ఆచర్వశముచేరువం గల మతంగాశ్రమము హోమధూమములచే నల్లనికాంతి గల్గి యా స్తనముకడ నంటిన (నల్లని) కస్తూరి పూతవలె ప్రకాశించుచున్నదని భావము. ఆలం. ఉపమ.

ఉ. భూరితరాశ్రవిశ్రమము పుష్కరరమ్యకరంబు దానల
క్షీరుచిరంబు సత్వగుణకీర్తితమూర్తియు ¹వాలిసాలం
హారవిహారకారణము నౌరఘకుంజరభర్త మున్ను సం
చార మొనర్చె నీయచలసానుతలంబున నంబుజాననా!

135

టీక. మాల్యవత్సానుతలమున శ్రీరాముడును, విరుగులరాయడును సంచార మొనర్చిరని యీ పద్యమున శ్లేషమాలమునఁ జెప్పబడుచున్నది.

శ్రీరామునిపక్షమున - భూరితరాశ్రవిశ్రమము = దట్టమైన మేఘముమంటి చక్కదనముకలది - నీలమేఘశ్యామమైనది; పుష్కరరమ్యరంబు = తామరపూవువలె చక్కనైన హస్తముకలది; దానలక్షీరుచిరంబు = ఈవికలిమిచేఁ బ్రకాశించునది; సత్వగుణకీర్తితమూర్తియు = మహావరాక్రమముచేఁ గొనియాడబడిన దేహము కలది; వాలిసాలహారవిహారకారణము = వాలియను కోరియొక్క నాశన మను విహారమునకుఁ గారణమైనది; రఘుకుంజరభర్త = రఘునాశశ్రేష్ఠుడైన శ్రీరాముడు. [ఇచట 'కుంజరభర్త' - అంటుచే తదనుగుణముగ విశేషణముల చివరి 'ము'వర్ణకము చేర్చబడినది.] గజపక్షమున - భూరి.....మును = దట్టమైన మేఘముయొక్క కాంతిమంటి కాంతికలది. నల్లనిది; పుష్కర...రంబు = (తొండముయొక్క) కొన (అంగము) చే చక్కనైన తొండముకలది; దాన.....రంబు = మదనంపదచేఁ బ్రకాశించునది సత్త్వ.....మూర్తియు = బలముచేఁ బోగడఁ బడినదియు; వాలి, సాలసంహారవిహారకారణము = మ్రొగి - పూని, వృక్షములను విరిచి నాశనముచేయునట్టి యాటకు కారణమైనది; రఘుకుంజరభర్త = రఘువువంటి (గొప్ప) విరుగులరాజు; [రఘువంశస్థుడైన విరుగులరాజుని పూర్వటిక.] ఈ యచలసానుతలంబున = ఈ కొండచటియలందు; అంబుజాననా! = పద్మమును బోలిన ముఖముకల లోపాముద్ర! అలం. శ్లేష, ఉదాత్తము.

సీ. పద్మనీపద్మాతపత్రంబు శిథిలపత్రాగ్రమై రాయంచ ²యాశ్రయించె

దాలు స్రవత్సేనజాలంబుతో ఘోషి పంచలరొంపిఁగలంచి యాడె

దూరోద్గమద్దూపధూమంబు ఘనబుద్ధి నెమ్మి లోపాదరింట నిక్కిచూచె

జతరస్థజలము నాసానాశమునఁ బీల్చి సామజం బిరుప్రక్కఁ జల్లకొనియె

తే. సరసిపై నీరు సలసల తెరలె వివిన, సకలనీధులు నిర్వృగోచ్చయములయ్యె

మట్టమధ్యాహ్న మిదిసుధామధురవాణి, యర్హమిచ్చోట్టబుధశ్రమ ³మపనయింప.

టీక. మధ్యాహ్నసమయవర్జన మీ పద్యమునఁ గలదు. పద్మనీపద్మాతపత్రంబు = తామర తీగయందలి గొడుగుమంటి తామరపూవును; శిథిలపత్రాగ్రమై = నడచిన రెక్కలకొనలుగలదై; [తూట్లుపడిన] తొక్కకొనలుగలది అని పూర్వటికఁ] తాలు స్రవత్సేనజాలంబుతో = దవ్వుడలనుండి కాలు సురుగు తెట్టెలతో; ఘోషి = పంది; పంచలరొంపిఁగలంచి = ప్రక్కలనున్న బురదను కెలికి; దూరోద్గమద్దూపధూమంబు = దూరమున నెగసిన కార్పిచ్చుపొగను; ఘనబుద్ధి = మేఘమును భ్రాంతిచే; నెమ్మి = నెమలి; లోపాదరింట = పొదయొక్క లోపలిభాగమునుండి; జతరస్థజలము = చెఱువులోపలి నీటిని; నాసానాశమున = గొట్టమువంటి తొండముతో; సామజంబు = ఏరుగు; ఇరుప్రక్క = రెండువైపులను; సరసిపై నీరు = సరస్సునైనున్న నీరు; సలసల తెరలె = సలసల ఉడుకు (కాగు) చుండెను; వివిన, సకలనీధులు = అడవిలోని ప్రదేశము లన్నియు; నిర్వృగోచ్చయములు = మృగముల విజృంభణ - సంచారము లేనివి; [మృగసమూహములు లేనివి అని పూర్వటిక.]

1. చ. నైనవాలిసం. 2. చ. యాశ్రమించె. 3. క. ధూమమంబుద-చ. ధూమంబును-4. చ. జల్లి. 5. చ. శ. ర. శ్రమంబున-

సుధామధరవాణి! = అమృతమునలె మధురములైన మాటలు కలదానా! ప్రశస్త్రము = దారి బడలిక; అపయింపజే = పోగొట్టుటకు. అలం. స్వభావోద్ధి.

వ. అనుచు సభార్యుండై వింధ్యాహార్యస్తంభయితః సంతాపరోగంబున నిగిడి చని.

టీక. సభార్యుండై = భార్యతో కూడుకొని; వింధ్యాహార్యస్తంభయితః = అడ్డులేకుండ వింధ్యము సరికట్టిరవాడు - అగస్త్యుండు; సంతాపరోగంబున = విచారవ్యసనో, నిగిడి = పేగిరపడి.

క. నటనోద్భటుఁడైననుహానటుని జటాజూటమురిలిం దొంగగు మను

త్కటకనది యిది యనుచుఁ జని, యటగనియెన్ దుంగభద్ర 'సఖముఖముద్రన్.

టీక. నటనోద్భటుఁడైన = నాట్యమొనర్చుటయును గొప్పవాడైన; మహానటుని = మహా నటుఁడైన శివుని; జటాజూటము = కవద్దము; ఉరిలిన్ = వీడగా; తొంగు = స్రవించునట్టి; మరుత్కటకనది = ఆకాశగంగ; అఖముఖముద్రన్ = పాపములనోటికి ముద్ర - తాళమైనదానిని - పాప ములను నశింపజేయుదానిని; తుంగభద్రన్, కనియెన్.

శా. గంగాసంగమ మిచ్చగించునె మదిన్ గావేరి దేవేరిగా

నంగీకార మొనర్చునే యమునతో నానంగముం బొందునే!

రంగత్తుంగతరంగహస్తముల నా రత్నాకరేంద్రుండు నీ

యంగం బంటి సుఖించునేని గుణభద్రా! తుంగభద్రానదీ!

139

టీక. గంగాసంగమమున్ = గంగానదిపొందును; దేవేరిగాన్ = పుట్టిపుడేదిగా - భార్యగా; రంగత్.....ముల్ = చలించుచున్న ఎత్తయిన అలలనెడి చేతులతో; ఆ రత్నాకరేంద్రుండు = సముద్రరాజు; గుణభద్రా! = మంచిగుణములు కలదానా! (ఇచటి 4-వ పాదమునపుత్రయతి) అలం. అనుప్రాసము.

క. ఓపుణ భూపరిధిం గల, యాపగ లవి బాహ్యతాప మాపగ; నీవే

యోపుడుగా యంతర్గత, తాపత్రయ మడవ నోయుకన్వన్తహిళా! !

140

టీక. ఓపుణ = సహించును; భూపరిధిం, గల = భూమండలమందున్న; ఆపగలు = నదులు; బాహ్యతాపము = బయటికిఁజెలియు వేడిమిని; అంతర్గత తాపత్రయము = లోపలి తాపములగు ఆధ్యాత్మిక - ఆధిదైవిక - ఆధిభౌతికము లను మూఁడింటిని; ఓ యుదన్వన్తహిళా! = సముద్ర నకు భార్యవగు నో తుంగభద్రా!

చ. అని కొనియాడి యన్నది మహావినయంబునఁ దీర్థమాడి బో

రన భవరోగజాడ్యములు క్రాగఁ దడజ్జ్వలకశ్చరాబ్జం

ధనీచితమా రసోషధముఁ ద్రావి తటస్థితపూజ్యపూజనం

బు నడవెఁ గాశికావిరహభూరివిషాదము సాద మొందగన్.

141

టీక. అన్నదిన్ = ఆయెటియందు; మహావినయంబునన్ = గొప్పనియమముతో; తీర్థమాడి = స్నానముచేసి; దోరనన్ = వేగముగా; భవరోగజాడ్యములు = పుట్టుక యను రోగమువలని మాంద్యములు; క్రాగన్ = కాలిపోగా - నశింపగా; తడజ్జ్వల.....నిచితమా = ఆ నదియందలి బంగారు తామరపూల పరిమళముతోఁ గూడిన; రసోషధముఁ ద్రావి = జలరూపమైన మందు త్రాగి; తటస్థితపూజ్యపూజనంబు = ఒడ్డుననున్న పూజింపఁదగినవారి పూజను; నడవెన్ = జరిపెను; కాశికా... విషాదము = కాశీనగరమును విడుచుటవలన గల్గిన గొప్ప విచారము; సాదమొందగన్ = నశించిపోగా.

రోగముచే బాధపడువారికి ఔషధముట్లే జన్మదుఃఖముచే బాధపడువారికి ఈ నదీజలము దుఃఖమును పోగొట్టి యానందమును కల్పించునని భావము ఆలం. రూపకము.

వ. ఇవిధంబునఁ ద్రిభువనపవిత్రీకరణసమర్థవత్తం బగు నమృతదధికశత్రంబునససతీ ఛాత్రుండై యుగితకృత్యంబు లాచరించి యాశీనీవారముష్టింపచుండు తద్వారి పూరంబు వినిగ్గమించి మించుబోడియుం దానును బంచాక్షరీగుహాహార్యక్షం బగు విరూపాక్షు నుత్పద్యజు దాక్షాయణీవిభు వళక్షమయూఖరేఖామకుటు భ్రుకుటిమాత్ర విద్రావితప్రిపురనిశాటు హేమకూటనివాసు వాసుకివలయు వలయు తెఱంగుగఁ బ్రస్తుతించి సమస్తకలుషనిరసన లలితమూర్తియై చనిచని ముందట సమందమణికందళసంజోహదంతురంబయి మహీమందగమనకేళికండు కంబునుంబోలె నుత్తాలంబగు స్వామిశైలంబు నధిరోహణంబుచేసి కియక్కుధర మునందు.

142

టీక. త్రిభువన...చరిత్రంబు = మూడు లోకములను పవిత్రములుగఁ జేయఁదగిన ప్రవర్తన కలది; [స్వర్గ, మర్త్య, పాతాళము లని లోకములు మూడు] ఉదధికశత్రంబునఁ = సముద్రునకు భార్యయగు నా నవీయందు, ససతీఛాత్రుండై = భార్యతోను, శిష్యులతోను కూడుకొన్నవాడై; ఉచితకృత్యంబులు = స్నాన, సుధ్యాద్యమష్టానంబులు; ఆచరించి = చేసి; ఆ నీవారముష్టింపచుండు = విడికెడు నెవ్వరిధాన్యమును మాత్రము మడి తినువాడు - ఋషి - ఆగస్త్యుడు; [ఇచట ముద్రిత ప్రతిలో 'నీవారముష్టిం బంచవారంబులండి' అనియున్నది; దాని టీక 'నీవారముష్టి' = విడికెడు నివ్వరిధాన్యము నాహారముగాఁ జేసికొనుటచేత; పంచవారంబులు = ఐదు వారములు - నలువది దినములు' అని యున్నది.] తద్వారిపూరంబు = ఆ నీటిప్రవాహమును; వినిగ్గమించి = దాటి (ఆయెటినీ దాటి); మించుబోడియుం = పనితయు - భార్యయు; పంచాక్షరీగుహాహార్యక్షంబు = 'ఓం నమ శ్శివాయ' అను పంచాక్షరీమంత్రమును గుహకు సింహమైనవాడు; విరూపాక్షుం = మూడు కన్నులు కలవానిని; ఉత్పద్యజు = వృషభము కేశనముగాఁ గలవానిని; దాక్షాయణీవిభుం = దక్షుని పుత్రికయగు సతీదేవికి భర్త యైనవానిని; వళక్షమయూఖరేఖామకుటుం = చంద్రరేఖ కిరీటుముగాఁ గలవానిని; భ్రుకుటి.....నిశాటుం = బొమముడిమాత్రముచేతనే హిడింపఁబడినప్రిపురరాక్షసులు కలవానిని; హేమకూటనివాసుం = హేమకూటపర్వతమున నివసించువానిని; వాసుకివలయుం = సర్పరాజు కంకణముగాఁ గలవానిని; వలయు తెఱంగులకే = తగినరీతుల; సమస్త...మూర్తియై = ఎల్ల పాపములను తొలగించుకొనుటచేత ఇంచైన ఆకారము కలవాడై; ముందట = ఎదుట, అమంద... దంతుంబు = ఎక్కువైన మణుల యంకురముల సమూహముచే ఎచ్చుతగ్గులు కలిగినది (మిట్టపల్లములు కలది); మహీకంబునుంబోలెఁ = భూమియను స్త్రీయొక్క అటబులివలె; ఉత్తాలంబగు = ఉన్నతమైన; స్వామిశైలంబును = కుమారస్వామియున్న కొండను; అధిరోహణంబుచేసి = ఎక్కి; అక్కుధరమునందుం = ఆ కొండయందు.

క. షణ్ముఖ శిఖిసంతప్తహీ, గణ్ధమునిభవద్భుః కేకీరాడ్ధ్వజః గోలిచెడ

షాన్తాతురుం దపసి తుంరా, షాన్ముఖసుఖవప్రభావు సతియుం దాహన్.

143

టీక. షణ్ముఖుం = ఆఱు ముఖములు కల కుమారస్వామిని; శిఖిసంశప్తహీరణ్మయనిభవద్భుం = అగ్నియందు వుటము పెట్టఁబడిన బంగారుయొక్క కాంతివంటి చాయ కలవానిని; కేకీరాడ్ధ్వజుం =

1. చ. సచ్చాత్రుండై. 2. క. నీవారముష్టింబంచ వారంబులండి. 3. నీవారముష్టింపచారంబు. 3. చ. కుధరంబునందు.

నెమిలిరాజు టెక్కమునందుఁ గలవానిని; హస్తాతురుక్ = ఆర్ధరు తల్లులు కలవానిని; తపసి = అగస్త్యుఁడు; తురాహ... ప్రభావుక్ = ఇంద్రునికి ముఖము కలిగించు మహిమ కలవానిని; కొలిచెక్ = సేవించెను. [ఇచట 'తపసి తురా... ప్రభావుక్ = మురులు, దేవేంద్రుఁడు మొలగువారికి ముఖము నిచ్చునట్టి మహిమకలవానిని - అని పూర్వటీకలో కర్తయైన తపసిశబ్దము తురాహజ్ఞుభి - అనునను ప్ర పదముతోఁ జేర్చబడి, తదనుకూలముగ నథము వ్రాయబడినది.]

క. కొలిచి నుతించెఁ గ్రొంచా, చలనిదళననిపుణబాహుసారఁ గుమారుక్
గలశసుతుండుం బలుకుల, మొలకలు పుష్పిచ¹హానములచెలు వొనఁగన్. 141

టీక. క్రొంచా.....సారక్ = క్రొంచపర్వతమును భేదించుటయందు సమర్థమైన బాహు బలము కలవానిని; కలశసుతుండుక్ = అగస్త్యుఁడును, పలుకుల మొలకలు = మృదువులగు మాటలు; పుష్పిచహానముల చెలువు = పూవులకానుకల యందమును; ఒనఁగక్ = కలిగింపఁగా; నుతించెక్ = ప్రోత్సమించెను అలం. ఉపమ.

శీ. కావు కా వనుట రక్కసులమూకనెకాని ననిచె నీయెడ సింహనాదవిహృతి
పొత్తులు తొలుపేలుపులగంటులనెకాని హత్తై నీమేర వజ్రాంగిబోడు
వసవల్పు దైత్యులవ్రయుగండెనెకాని నినుఁ గప్పె వీరచందనపుందావి
యంగుళీచర్మణం బసురులందునెకాని గెలుపుచిందము మోవి నిలిచె నీకు

తే. నీవు తలమావి వీడని నినువురయను, నాడె జేజేల దళవాయి నాయకరపుఁ
బట్టమున నిల్చి తారకుఁ గిట్టి ప్రాధ, తరగణ క్రిడ యొనరించుతి మహత్త! 145

టీక. ఈ పద్యమున అగస్త్యుఁడు సుబ్రహ్మణ్యస్వామిని నుతించుచున్నాఁడు. మహత్త! కావు, కావనుట = కావు, కావుమని యఱచుట, రక్షింపుము, రక్షింపుమని వేడుకొనుట; [కావు కావుమనుట కిది స్వతంత్రప్రయోగము. అది శ్లేషము అనుగుణము.] రక్కసుల మూకనె కాని = రాక్షసుల గుంపునందే కాని; సింహనాదవిహృతి = సింహనాదముయొక్క విహారము. ననిచెక్ = అతిశయించెను; రక్కసుల నీచక్షణము, కుమారునిమహత్త్వము ఇందు వ్యక్తము. వారు కావుకావని శిశువుల వలె యెడ్డుదురు కాని, నీవు సింహనాదమును జేయుదువని భావము. ఈ వ్యతిరేకము నాల్గుపాదము లందును గమనింపఁదగినది.

పొత్తులు = బిడ్డల ప్రకృల వేయు మెత్తనిగుడ్డలు; తొలుపేలుపుల = రాక్షసులయొక్క; గంటులనెకాని = గాయపుఁదూఱ్ఱయందే కాని నీమేరక్ = నీదేహమున; వజ్రాంగిబోడు = వజ్ర మయకవచము హత్తై = అంటెను వసవల్పు = వసవలపు - వసకంపు; దైత్యులవ్రయుగండెనె కాని = చీలిన రాక్షసులవక్షఃస్థలములందే కాని; వీరచందనపుందావి = వీరలు పూసికొను ఎఱ్ఱచందనపుఁ బరిమళము; నినుఁ, కప్పెక్ = నీయందు వ్యాపించెను; అంగుళీచర్మణంబు = వ్రేళ్లను చీకుట; ఆసురు లందునెకాని = రాక్షసులందే కాని; నీకుక్, మోవిక్ = వెడవిపై; గెలుపుచిందము = జయశంఖము; నిలిచెక్; తల...నాడె = తలను కప్పియున్న మావి కూడ ఊడని శిశుప్రాయమునందే - పుట్టిన వెంటనే; జేజేల = దేవతలయొక్క; దళవాయి నాయకరపుఁబట్టమునక్ = సేనాధిపతులకు నాయకుడగు పట్టమును గట్టుకొను నధికారమున; కిట్టి = సమీపించి. ప్రాధ.....క్రిడ = మిక్కిలి నేర్పుగల యుద్ధమునెడు నాట.

కుమారస్వామి శిశువై యున్నపుడు 'కావుకావు' మని యఱచుచు, పొత్తిగుడ్డలమై బయంచుచు, వసవానన కొట్టుచు, వ్రేళ్లు చీకుచు, అటలాడుకొనుచు నుండవలసియున్నది. ఎలయన-ఇట్లుండుట శిశువులకు సహజము. కాని యితఁడట్లుండక, అడుటకు బదులు తారకాసురునితో యుద్ధముచేసి, తనకు

ఉండవలసినవాని నన్నిటిని ఓడిపోయిన చగతుర కొనఁగెను. కాఁగా వారు 'రక్షింపు'మని అఱచుచు, గాయములకు గుడ్డలు కట్టకొని, వనకంపు (మెడడుకంపు) కొట్టుకొనుచు, వ్రేల్లుకొనుచు నుండిరి. కుమారస్వామి సింహనాదమొనర్చుచు, వజ్రకవచము ధరించి, చందనపులబిరుశము గుబులుగొనగా జయశంఖమును పూరించెను: దేవసేనకు సర్వాధికారపదవి నొందెను. అలా. పరిసంఖ్య, వృతిరేకము.

ఆ. అహితగోత్రహృద్వ్యధిభారోపకృతిః, శక్తి కుగ్రబాహుశక్తికై దగు

¹ఘనవివృద్ధిః బేర్చి గర్వించుటలు నీడు, శిఖికి సత్ప్రతాపశిఖికి సమరు. 146

టీక. అహిత.....కృతి = శత్రువులవంశమునకు మనోవృద్ధును కలుగఁజేయునట్టి పని; శత్రువై న (క్రాంద) పర్వతమునకు మనోవృద్ధును కలిగించు బాహువ్యాపారము; నీడుశక్తికై = నీయా యుధముకు శక్తికి; కుగ్రబాహుశక్తికై = భయముగొల్పు భుజబలమునకు; తగు = తగియుండును. ఘనవివృద్ధి = మేఘములయొక్క సమృద్ధితే, అధికముగా విజృంభించుటచేతను; పెర్చి = అతి శయించి; నీడుశిఖికి = నీ (వాహనమైన) నెమలికిని; సత్ప్రతాపశిఖికి = గొప్పప్రతాపమునెడి యగ్నికిని, అమరు = తగును.

కుమారుని యాయుధము శత్రువులను నశింపఁజేయఁగా భుజబలము క్రొంచమును భేదించెను; అతని వాహనము మేఘములఁజూచి అతిశయింపఁగా, ప్రతాపము ఇతరుల విజృంభణమును చూచి అతి శయించును. అలం. శ్లేషము, తుల్యయోగిత.

వ. అని యమ్మనికులచక్రవర్తి వెంశియుం గార్తికేయం దాత్రితార్తిహరుం డని యును, శరవణభవుండు పుష్పపుష్పాధిప్రవణుం డనియును, మహాసేనుండు దీనజనమందారుం డని యును, శశ్వద్బాలుండు కృపావిశాలుం డనియును, పదా ననుండు కీడువలన బాచి ప్రోచు ప్రోడ యనియును, నీలదగ్ధుండు జయశ్రీ లాభంబులకు మూలం బనియును, గాంగేయుండు శిముగిటిపెన్ని ధానం బని యును, కుస్కుటధ్వజుండు మ్రొక్కుటకు దగిన వేల్పనియును, బ్రహ్మగర్భుండు నిర్భరబ్రహ్మవిద్యోపదేశదేశికుం డనియును, విశాఖుండు కుశాగ్రబుద్ధి యని యును, సుబ్రహ్మణ్యుం డదభ్యుదయగుణరత్నశిఖిని యనియును, శిఖివాహనుండు సాధు సఖుం డనియును, పార్వతీనందచుండు సచ్చిదానందుం డనియును, బాహు లేయుండు మోహమహాధరవ్రాహ్మ మేఘోవాహుం డనియును, తారకారాతి యకారణసుకృతి యనియును, శక్తిధరుండు భుక్తిముక్తికరుం డనియును, స్వామి యోగక్షేమభూమి యనియును, స్కందుండు జగత్సందోహోపపరిస్థండుం డనియును, క్రొంచదారణుండు పంచాననాపరావతానం డనియును, గుహుండు నిరవగ్రహశుభావహుం డనియును, గుమారుం డమరచమూసముద్ధరణ నిర్వి కారుం డనియును, షాన్తాతురుండు తురాషాణ్ముఖసుఖప్రదుం డనియును, బ్రహ్మ దరసనికుగ్నమునకుండై యగ్నిభవుం బ్రణుతించి, యసాదంబగు తదీయ ప్రసాదంబు వడసి, కలిపయదినంబు లుచితగతిం గడపి తద్విరచిత మహాస్కాంద గ్రంథసందర్భాబునం బూర్వభాగంబు విని తదాశయానబోధసుధాధునీవిని మజ్జనంబునం గాశీవియోగజనితశ్లేశంబు దీసివైచి యందలి యుత్తరభాగంబున.

1. చ. ఘనకవృద్ధి. 2. చ. ప్రాచుటకు. 3. చ. (ముంగిటి - లేదు). 4. చ. నిధి. 5. చ. నందంబు. 6. చ. వాహనుండు. 7. చ. మనస్కుండు.

టీక. అమ్మనికులచక్రనర్తి = గొప్పముని-అగస్త్యుడు; కార్తికేయుండు = కృత్తికలగుహారుండు; ఆశ్రితార్తిహారుండు = ఆశ్రయించినవారి బాధలను పోగొట్టువాడు; శరవణభక్తుడు = రెల్లుణ్ణిదియంగు పుట్టినవాడు; పరమపురుషార్థప్రణండు = మోక్షసత్తుడు; మహాసేనుండు = గొప్ప సైన్యము కలవాడు; దీన...రుండు = దీనులకు కల్పనృత్యమగువాడు; శశ్వద్బాల్ముండు = ఎల్లపుడూ బాలుండుగ నుండువాడు; పడననుండు = ఆటు ముఖములు కలవాడు; పాచి = తప్పించి; ప్రోడ = సేర్పరి; సీలదంష్ట్రుండు = నల్లని దంతములు కలవాడు; జయశ్రీలాభంబులకుఁ = జయమునకు, సంపదకును; గాంగేయుండు = గంగకొడుకు; ముంగిటిపెన్నిధానంబు = ఇంటిముంగిటనున్న పెద్దనిధి; కుక్కుటధ్వజుండు = సెమలి ధ్వజముగాఁ గలవాడు; బ్రహ్మగర్భుండు = శివపుత్రుడు; నిర్భర... దేశికుండు = మేలైన బ్రహ్మవిద్య నుపదేశించుగురువు; విశాఖుండు = విశాఖానక్షత్రమున పుట్టినవాడు; సుబ్రహ్మణ్యుండు = గొప్ప బ్రహ్మభావము కలవాడు; అదస్త్రగుణరత్నఖని = గొప్పరత్నములవంటిగుణములకు గని; శిఖివాహనుండు = సెమలి వాహనముగాఁ గలవాడు; సాధుసఖుండు = మంచివారికి మిత్రుడు; బాహులేయుండు = బహుమాతలకు పుత్రుడు; మోహ...వాహుండు = ఆజ్ఞానమనెడి కొండలనమూహమునకు ఇంద్రుడు; తారకారాలి = తారకజైరి. ఆకారణమకృతి = కారణము లేకను సత్కార్యములు చేయువాడు; శక్తిధరుండు = శక్తి యను నాయుధమును ధరించినవాడు; భుక్తిముక్తి కరుండు = భోగ, మోక్షములను కలుగఁజేయువాడు స్వామి = కుమారస్వామి; గౌంగక్షేమభూమి = అపూర్వవస్తువులకును, మేలిని స్థానము; స్కందుండు = శత్రువులకు శిషిగవఁజేయువాడు జగ... స్పందుండు = లోకములను రక్షించుటయందు స్థిరుండు; క్రొంచ దారణుండు = క్రొంచవర్తతమును భేదించినవాడు; పంచ...తారుండు = శివుని మాటురూపు, గుహుండు = స్వసేనారక్షుండు; నిరవగ్రహశుభావహుండు = కఱపులేని - కొఱతలేని శుభముల నిచ్చువాడు; కుమారుండు = ఎల్లపుడూ శిశువుగా నుండువాడు, అమర... నిర్వికారుండు = దేవసేన నుద్ధరించుటయందు వికారము పొందనివాడు; హిక్మాతురుండు = ఆర్థుడు తల్లులు కలవాడు; తురాహణ్యఖనుఖప్రదుండు = ఇంద్రుడు మొదలగువారికి సుఖమును కలుగఁజేయువాడు; ప్రమదరసనిమగ్నమనస్కుండై = సంతోషమున మునిగిన మనస్సు కలవాడయి; అగ్నిభవుఁ = అగ్నిపుత్రుడైన [అగ్నిభార్యలగు పట్కృత్తికలును కుమారస్వామికిఁ దల్లులు కాన అగ్ని తండ్రి యగును.] కుమారస్వామిని; ప్రణుతించి = స్తుతించి; ఆసాదంబు = నాశము లేనిది; తదియప్రసాదంబు = అతని (కుమారుని) యనుగ్రహమును; కఠివయదివ సంబులు = కొన్ని రోజులు; తద్రచిత... ర్భంబునఁ = అతనిచే కూర్చబడిన గొప్ప స్కాందపురాణ గ్రంథమనందు; పూర్వభాగంబు = మొదటిభాగమును; తదాశ... నంబునఁ = దాని యర్థమును తెలిసికొనుట యను అమృతప్రవాహమున మునుగుటచే-ఇంతైన యా కథను వినుటవలన; కాశీ... క్షేత్రంబును = కాశిని విడుచుటవలనఁ గలిగిన దుఃఖమును; ఉత్తరభాగంబునఁ = ఆపై (రెండవ) భాగమందు.

సీ. మిన్నేటిపాటియుఁ బెన్నయున్నతియు విపాశవాసియుఁ జగద్రభాగచేగ

యును శరావతిభూతియును వేత్తపతిచరిత్రము బాహుదయుదారతయును గృష్ణవేణి యగణ్యాభివృద్ధియుఁ గావేరీవిషయఁ గవిశిలీలావిభవము

వంజీమంజువారై వృభవంబును భవనాశనిక్షేపనిర్నామకృతియుఁ

తే. దుంగభద్రప్రసంగముత్తుంగభద్ర, రాజి రాజిల్లు గౌతమియోజ మఱియు

వార్త కెక్కిన తీర్థప్రవర్తనములు, స్వామి వినిపించె వింధ్యసంస్తంభయితకు. 148

టీక. మిన్నేటిపాటియుఁ = గంగానది ప్రమాణమును; పెన్నయున్నతి = పెన్నగౌరవము, విపాశవాసియుఁ = విపాశానదిమేలిమియు; చేగయును = సత్తయ-శ్రేష్ఠత్వమును; భూతియును = సంపదయును; చరిత్రము = నడవడి; ఉదారతయును = ఘనతయును; కృష్ణ...వృద్ధియును = కృష్ణానది యొక్క తెక్కలేని పెంపును; తీవి = బాగు (దిర్ఘా); ఓలాక్షభవము = విలాససంపద; మంజువారై వృభ

పంబులు = మధురమైన జలసమృద్ధిని; క్లేశనిర్నామకృతియై = క్లేశములపేరు లేకుండ జేయుట యును; ప్రసంగము = ప్రస్తావము; ఉత్తుంగభద్రరాజీ, రాజిల్లు = అధికమైన శుభముల పరంపరచే బ్రకాశించు; గౌతమియోజ్ఞ = గౌదాపరివిధమును; వార్తకక్కిన = ప్రసిద్ధికక్కిన; తీర్థప్రసర్తనములు = తీర్థముల చరిత్రములు; స్వామి = కుసుమండు; విద్యసంస్తాభయతకు = విద్యవర్వతము నణచినయగ స్త్రునికి; వినిపించెన్.

క. ఆకుంభజతో మఱియుం, గేకిధ్వజాఁ డనియె మానికేసరి! విను మిం

కే కథ వినియెదు సకలము, నీ¹ కెఱింగించితినెకా ధునీచరితంబుల్. 149

టీక. కుంభజతో = ఆగస్త్యునితో; కేకిధ్వజాడు = కుమారస్వామి; మానికేసరి! = ముని శ్రేష్ఠుడా! ధునీచరితంబుల్ = నదులచరిత్రములను.

క. ఈగంగాదికతీర్థము, లీగంగా నీవు తమ సమిద్ధాంబువులన్

దోగెడువారల గనగనఁ, గ్రాగెడు గంగాసీధుకల్లోలములన్. 150

టీక. ఈ గంగాదికతీర్థములు = గంగ మొదలైన మీది తీర్థములు; తమ సమిద్ధాంబువులన్ = మిక్కిలి పవిత్రములైన తమ జలములయందు; తోగెడివారలన్ = మునుగువారిని; గనగన గ్రాగెడు = గనగనమొడుచున్న; అంగారిసీధుకల్లోలములన్ = నిప్పుబేటియలయందు; ఈగంగానీవు = మునుగ నీయపు - అనగా గంగాది తీర్థములందు మునుగువారికి నరకలోకములొని నిప్పుబేళ్లలో మునిగి బాధ పడవలసిన యనరము లేదని భావము. ఈ మీది తీర్థములందు మునుగువారికి పుణ్యము కల్గును. అలం. పర్యాయోక్తము.

క. వివిధక్షేత్రచరిత్రలు, వివిధ³సుపర్యాఘభావవిలసనములుఁ దీ

ర్థవిశేషశ్రవణముతఱి, జెవిఁ జవి యొసఁగెనే విశిష్టనిచారా! 151

టీక. వివిధ.....నములు = పెక్కు విధములైన దేవతాప్రభావవిలాసములు; చవి=రుచి; విశిష్టాచారా! = ఉత్తమాచారము కల మునీ!

చ. అనుడు నగస్త్యుఁ డిట్లనియె నైమవతీసుతుతోడఁ దోడి స

న్దును లలరంగ నోయసఘమూర్తి! సమస్తముఁ గ్రిందుచేసి మిం

చిన బలువేల్పుఁ దీర్థమును తేత్రము నొక్కెడఁ గూడియుండెనే

ని నిరుపమాదృతిం దెలిపి నీవు మముం గరుణింపఁగాడగున్. 152

టీక. నైమవతీసుతుతోడఁ = హిమవంతుని పుత్రికయగు పార్వతి యొక్క పుత్రునితో; తోడిసప్తులు = తనతోఁగూడ వచ్చిన గొప్పమునులు; అలరంగన్ = సంతోషింపఁగా; క్రిందుచేసి = తక్కువచేసి - అతిక్రమించి; బలువేల్పు = గొప్పదేవత; ఒక్కెడఁ = ఒక్కచోట; నిరుపమాదృతిన్ = సాటిలేని యాదరముతో.

క. అని పలుకు కలశభవముఖమునిజనముల ప్రశ్నవాక్యములు విని పురభి

త్తనయుండు తత్త్రివిధము నొక్క⁵ నెలం గుమికూడి యునికే గనజాలమికిన్. 153

టీక. కలశ.....ముల = ఆగస్త్యుండు మొదలుగాఁగల మునులయొక్క, పురభి త్తనయుండు = త్రిపురసంహరియగు శివునికి పుత్రుండు; ఒక్కనెలన్ = ఒక్కచోటనే; గుమికూడి = చేరి, ఉనికిన్ = ఉండుటను.

వ. స. హూర్తమాత్ర కచారడోలారూఢః జస్వాంతుండై ¹యా యాశ్రమస్త్రిం
తులంగూర్చి యిట్లనినా. 154

టీక. మహూర్త.....స్వాంతుండై = ఊణకాలము ఆహారన యనెడి యుయ్యాల
లయం దూగుచున్న మనస్సు కలవాడై - ఆహారవలన నిలుకడలేని మనస్సు కలవాడై; ఆయాశ్రమ
విశ్రాంతులంగూర్చి = ఆ మహర్షులతో.

క. ఏతత్త్రితయము నొకచో, భూతలమున సేళమించి పొగడ్పొందుట ము
చ్చేతోగతిఁ దోచదు నము, పేతాశ్రతి ముగురకుఁజే నిభమునుబోలెన్. 155

టీక. ఏతత్త్రితయము = 48 మూటిని; మేళమించి, పొగడ్పొందుట = కలిసి, పేరువడి
యందుట; మచ్చేతోగతి = నామనోమార్గమందు - మనస్సున; సముపే.....శుతీ = ఆపరణ
(కప్పు) తోఁ గూడిన యద్దమందు; ఇభమునుబోలెన్ = ఏకగునలె, తోచదు.

అద్దమునకు మూత లేనపు డెంత చిన్నవస్తువైన నుడు ప్రతిఫలించును; మూత యున్నపుడు
ఏయెంత పెద్ద జుతువైన నందు కనబడదు. అలం. ఉపమ.

తే. చిత్త మూర్శ్చర్యరసమున బొత్తిలంగఁ, జేయు నీప్రశ్న ముఱికొఁజేయుచేత
నిదుధరుచేత వారుచేత నెఱుంగవలయు, రండు పోవము మునులాన! రజతగిరికి.

టీక. చిత్తము = మనస్సున; ఆశ్చర్యరసమున = ఆశ్చర్యమయ ద్రవమున; బొత్తిలంగఁ
జేయు = తడియనట్లు చేయు - మనస్సున హత్తికొనఁజేయు; అక్షిణిజేయుచేత = (మూడవ)
కన్ను ఆయుధముగాఁ గల శివునివలన; ఇందుధరుచేత = చుద్దుని ధరించినవానిచేత - శివునివలన;
(పంచమ్యర్థమున తృతీయ) రజతగిరికి = కైలాసపర్వతమునకు, బోదము; రండు.

క. పొడమిన సందేహంబుల, జడిసిన మందేహులం బ్రసన్నులఁ జేయన్
మృడునకుఁ బని గావున మన, మడిగిన యర్థంబు సతఁడ యాదేశించునన్. 157

టీక. పొడమిన = కలిగిన; సందేహంబుల = సందేహములచేత; జడిసిన = చలించిన;
మందేహుల = నిదానము చెడినవారిని; ప్రసన్నుల = వికాసమునొందినవారినిగా; మృడునకు =
శివునకు; ఆదేశించున్ = ఉపదేశించును - తెలియఁజేయును.

క. అని కృతనిశ్చయమతి న, మ్మునులం గొని రజతశైలమున కేగఁదలం
చిన గుహుల బొగడెడుక్రియ బోరన మ్రోసె బ్రయాణభేరి ప్రసభారభటిన్.

టీక. కృతనిశ్చయమతి = నిశ్చయించబడిన మనస్సుతో; బోరన్ = వేగముగా; ప్రసభార
భటి = ఎక్కువ ధ్వనితో. అలం. ఉల్లేఖ.

ఉ. ఆనమయంబునన్ ధృతనిజాయుధు లాదృతభూషణుల్ మహా
ల్లాసలసన్ముఖుల్ వివిధలాంచనలక్షితు లాసురాన్వయ
త్రాసకరుల్ విమానగులు దైవతవీరులు తారకారిపె
న్ద్రోసలమ్రాల నిల్చి రొకముప్పదికోటులు మూడుకోటులున్. 159

టీక. ధృతనిజాయుధులు = ధరించబడిన తమతమ ఆయుధములు కలవారు; ఆదృతభూష
ణుల్ = ఆదరించబడిన - ధరించబడిన నగలు కలవారు; మహాల్లాసముఖుల్ = గొప్ప సంతో
షముతోఁగూడిన (వికసించిన) ముఖములు కలవారు; వివిధలాంచనలక్షితులు = పెక్కు విధముల
చిహ్నులతోఁ గూడినవారు; అసురాన్వయత్రాసకరుల్ = రాక్షసుల పంశమునకు భయముగొల్పు

వారు; విమానగులు = విమానములపై నున్నవారు; జైవతసీరులు = జీవసీరులు; తారకాపెన్సెల
మ్రాలక్ = కుమారశ్వామిమొగసాలయెదుటను; నిల్విరి.

మ. పనితప్రక్రియ సద్దేశంగు లెసంగఁ బ్రస్తాననైపథ్యశో
భనముం దైకొని బ్రహ్మగర్భుండు వహత్పల్కాణకల్యాణమై
ఘనగర్జన్ సగిలించువాపురము నెక్కంబోవుచోఁ బర్యే సం
జనితాశాకరికగ్గసంజ్వరభ రాంచత్కంచుకీధ్వాసముల్.

160

టీక. పనితప్రక్రియ = పొగడబడిన (గొప్ప) విధము; సద్దేశంగులు, ఎసంగఁ = నాల్గు
దిక్కులను వ్యాపింపగా; ప్రస్తాననైపథ్యశోభనముక్ = ప్రచూణమునకుఁ దగిన వస్త్రాభరణాదులను;
బ్రహ్మగర్భుండు = శివునిపుత్రుండు - కుమారస్వామి; వహత్పల్కాణకల్యాణమై = మోముచున్న
జీవిత మేలయినదై; ఘనగర్జన్ = మేఘగర్జనతో - గొప్పధ్వనితో; వాపురముక్ = వారువము -
వాహనమును; సంజని.....ధ్వాసముల్ = పుట్టిన - దిగ్గజముల కర్ణములను బాధించు (బ్రహ్మలు చేయు)
కంచుకులయొక్క అఱిపులు; పర్యే = వ్యాపించినవి.

సీ. ఆటకు మెచ్చి బలారి యీ గొప్ప మరుత్ఫల మిది యన బర్హభార మమర
వారుఁ గుత్తుకనకాక శిరసునఁ బోలఁ దాల్చిన జటాచ్ఛటలీల శిఖ వెలుంగ
క్షీతి శిరోభూషావిశేషార్చితీ బాండు పడియచ్చుల ట్లడుగులు దగ
ధాతృవాహనభక్తి దా నభ్యసింప బిసము మ్రొంగుభంగి దష్టఫణి గ్రాలఁ
తే. గంతగంభీరనిదంబు ఖచరయువతి, గానవిద్యకు వడ్డసంధాన మొసంగ
సెసగు దెలికన్నుగోనల యెక్కిరింత, నెక్కె బలకొండఁ దూటువోనేయుమేటి.

టీక. బలారి = ఇంద్రుండు; హిగోను = ఈయంగా; గ్రహించు; మరుత్ఫలము = వాయుఫలము-
ఇంద్రధనుస్సు; [మరుత్ఫలము = దేవతలవలని లాభము అని పూర్వటీక. అది తప్పు.] బర్హభారము,
అమరక్ = పింఛము ప్రకాశింపగా; హరుక్ = శివుని; కుత్తుకనకాక = కంఠముచేతచే కాక;
శిరసునక్ = శిరస్సుచేతనుగాడ; తాల్చిన = ధరించిన; జటాచ్ఛటలీలక్ = జడలగుంపువలె; శిఖ,
వెలుంగక్ = జుట్టు, ప్రకాశింపగా; [శివుండు నీలకంఠుండు, నెమలియు నీలకంఠము-ఆ నీలశత్రు మే
కాక జటిలశ్రము కూడ శివ, మయూరములకు సామాన్యధర్మమని యర్థము.] క్షీతి... నిర్చితీక్ =
భూమియొక్క శిరోభూషణవిశేషములను నిర్మించుటకు; పాండు = పూనుకొనునట్టి-విర్రుఱుపబడునట్టి;
పడియచ్చులట్లు = కరువులవలె - ముద్రసాధనములవలె; తగక్ = చిప్పి యుండగా; ధాతృవాహన
భుక్తిక్ = బ్రహ్మవాహనమైన హంసముయొక్క ఆహారవృద్ధిని-తామరతూండ్లను దినుటను; బిసము మ్రొంగు
భంగిక్ = తామరతూడుతినునట్లు; దష్టఫణి = నోటఁ గఱచిన పాము; గ్రాలక్ = ప్రకాశింపగా;
కంతగంభీరనిదంబు = గంభీరమైన కేకాధ్వని; ఖచరయువతిగానవిద్యకుక్ = గంధర్వస్త్రీలయొక్క
సంగీతమనకు; వడ్డసంధానము = వడ్డనవ్వరపు కూర్పును; [నెమలియఱుపు వడ్డనవ్వరము కలదని సంగీత
శాస్త్రము.] ఒసంగక్ = కలుగఁజేయగా; ఎసగు = ప్రకాశించునట్టి; తెలియకన్నుగోనల యెక్కి
రింతక్ = తెల్లని కనుగొలుకులు కల వాహనమైన నెమలిని; బలకొండఁదూటువోనేయుమేటి = గొప్ప
కొండను (క్రాంచమును) చిల్లులుపడునట్లు కొట్టిన వీరుండు - కుమారస్వామి; ఎక్కెన్.

కుమారుని వాహనమైన నెమలి యొక్క పింఛము దానియాటకు మెచ్చి యింద్రుండిచ్చిన
యంద్రధనుస్సువలె రంగురంగులు కలిగి యున్నదనియు, జుట్టు శివునిజడలవలెను, అడుగులు భూమియను
స్త్రీ తలపై ధరించు నగలు కరువుతోయు నచ్చులవలెను, నోటితో పట్టుకొన్న పాము బిసమువలెను ఉన్న
పనియు, దాని కనుగొలుకులు తెల్లనివనియు, కేక వడ్డనవ్వరయు క్తమనియు తాత్పర్యము. ఆలం.ఉల్లేఖ.

క. అది సజ్జన్యందనమై, మదకరియై తత్తదుచితమార్గంబుల నే

ర్పొనవ నొకకొంత చని పా, రన నిభశుభమూర్తి నశ్వరత్నం బగుమన్. 162

టీక. అది = ఆ నెమలి; సజ్జన్యందనమై = సిద్ధముచేయబడిన రథమై; మదకరియై = మదపు టేరుడై; తత్తదుచితమార్గంబుల = ఆ యా రీతులకుఁ దగినట్లు; పారదనిభశుభమూర్తి = పాద రసముతో సమానమగు స్వచ్ఛమైన దేహముతో; అగుడు = కాఁగా-మాఱఁగా ననుట.

ఆనెమలి కొంతదనుక రథమువలెను, నియంతులైన నడిచి, తుదకు అశ్వమువలె పరుగిడెనని భావము.

క. శిలికంఠసుతుఁడు ఖచర, స్త్రుతుండై ¹యాచుచ్చరూపుఁతురికీ నాస్కం

దిత ధారితకన్యతరే, చితవల్లితగతులఁ ద టుచేసిన నదియున్. 163

టీక. శిలికంఠసుతుఁడు = శివపుత్రుఁడు - కుమారస్వామి; ఖచరస్త్రుతుండై = దేవతలచేఁ గొనియాడఁబడినవాడై; ఆ యిచ్చరూపుతురికిని = కోరినరూపముధరించు నావాహనమును; ఆస్కందిత గతుల = ఆస్కందితాది గమనములచేత; [ఆస్కందితము = మిక్కిలి వేగమును, మిక్కిలి మందమును గాని గమనము; ధారితకము = మీఁది గమనముకంటెఁ గొంచెము వడిగల నడక; పుతము = అతివేగముగా దాటుచు పోవుట; రేచితము = వంకరగా దిరుగక వడిగాఁబోవు గమనము; వల్లితము = మీఁదికి కాల్చెత్తి కదలించుచు వడిగాఁ బోవు గమనము.] తరటునీయఁగా = కొరడాతోఁగొట్టి నడిపించఁగా.

క. మురళి గొనియు గవణమునక, బరువడి గోమూర్తికాది భంజశులఁ గడక

కెరలి చతుర్విధధావిత, పరిపాటిపాటవమునఁ బతి మెప్పించెన్. 164

టీక. మురళి, రవణము, పరువడి, భంజశి అను నాలుగును గుఱ్ఱము దొడుతీయుటయందలి భేదములు; అందు మిక్కిలి వడిగాఁ బరుగెత్తుట (పరుగు+వడి) పరువడి; పామువలె వంకర, వంకరగా నడుచుట భంజశి; గోమూర్తికము భంజశిలో నొక విశేషము; ఇట్లు పూర్వటీక. కెరలి = రేఁగి; చతు.....పాటవమున = నాల్గవిధముల ధావనపద్ధతుల నేర్పుచే; పతి = యజమానుని; మెప్పించెన్.

సీ. బలుపాపతలచుట్టు లలవరించినవారు లేక²చందిరులఁ దాలిదినవారు

పునుకతవ్వంటులఁ బోలుచు వీనులవారు ³నొసలి మిక్కిలిచూపు లెసఁగువారు

⁴బూదుపాఱగ మేన బూదిఁ బూసినవారు త్రిముఖాస్త్రములు కేలఁ ద్రిచ్ఛవారు

పులితోలుహొంబట్టుపుట్టముల్ గలవారు కొమ్ములేజుల నెక్కి గునియువారు

తే. ఘోరతపముల హరుఁ దక్కఁగొన్నవారు, కరటిదై లేయకుంభముక్తాలలామ

హారిభుజమధ్యములవారు దారయశులు, ప్రమథవీరులు *గొలిచిరా బాహులేయు.

టీక. శివుని రూపములతో నున్న ప్రమథగణములు ఇందు వర్ణించబడిన బలు పాపతలచుట్టులు = పెద్దపాముల తలపాగాలు; అలవరించినవారు = ధరించినవారు; పును..... వారు = తలపుఱ్ఱలచే జేయబడిన కుండలములచే ప్రకాశించువారు; నొసల...వారు = నొసట మూడవ కన్ను కలవారు; బూదువారగ = బూజుపట్టినట్లు; బూది = భస్మము; త్రిముఖాస్త్రములు = త్రిశూలములు; హొంబట్టుపుట్టముల్ = బంగారు పట్టుపస్త్రములు; కొమ్ములేజుల = వృషభహవానములను; గునియువారు = కులికెడివారు; హరు = శివుని; తక్కఁగొన్న వారు = స్వాధీనముచేసికొన్నవారు; కరటిమధ్యములవారు = (శివునిచే జంపబడిన) గజా నురునియొక్క కుంభస్థలమునందలి మంచి ముత్యములచే సొగసైన పక్షములు కలవారు; ఉదారయశులు =

1. క. యచ్చరూపు. † తురికిని. శ. ర. 2. చ. చంద్రులను. 3. క. నొసల. చ. నొసలి.

4. ట. బూజు. క. బూదు. బూదు. శ. ర. * గొల్చి, సూర్య.

గొప్ప కీర్తికలవారు; ఆ బాహులేయ్ = పెక్కుమంది తల్లులు గల ఆకుమారస్వామిని; కొలిచిరి = సేవించిరి.

శా. ఊజోరేణుకృతంబు లంజన రజోగుచ్ఛాసితంబుల్ తమ

శ్రేణుల్ దూషితపూష¹భూషణగతి జృంభించియున్ దూలె న

ఊజోత్తంభితశక్తి భృద్భటశిరస్సీమాకిరీటస్ఫుర

నాణిక్యాతపవల్లన స్తబకసామగ్రీహృతాగ్రంబులై.

166

టీక. ఊజోరేణుకృతంబులు = నేలనుండి లేచిన దుమ్ముచే ఏర్పడినవి; అంజన...తంబుల్ = కాటుకపొడికుప్పలవలె నల్లనైనవి; తమశ్రేణుల్ = చీకట్లు; దూషిత.....గతి = దూషింపబడిన (కొఱతచేయబడిన) సూర్యునికి భయము కల్గినట్లుగా; (సూర్యునితరస్కరించి, అతనికి భయము కల్గినట్లుగా.) జృంభించియున్ = విజృంభించియు - వ్యాపించినను; అఊజో.....గ్రంబులై - అఊజ = తక్కువని కానివియు; ఉత్తంభిత = మీదికి వ్యాపించినవియు నగు; శక్తిభృద్భటశిరస్సీమాకిరీట = కుమారస్వామి భటుల తలపై నున్న కిరీటములందు; స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న; మాణిక్యాతపవల్లన స్తబకసామగ్రీ = కెంపులవెలుగుల గుంపుల సామగ్రిచే; హృతాగ్రంబులై = పోగొట్టబడిన కొనలగలవై; తూలె = చెదరిపోయినవి.

నేల రాపిడివలన నేలనుండి నల్లనిదుమ్ము వ్యాపించి లోకమును చీకట్లలో ముంచినను, పీరుల కిరీటములందలి మాణిక్యముల కాంతిచే ఆ చీకట్లు నశించినవని భావము.

క. స్తరశశితటిదజవవమా,నరవిసుధాసలీలమునిజనత్సరిస్తా

సురమృత్యుజ్వలనజ లగు,సురవేశ్యలు గొలిచి రపుడు సుబ్రహ్మణ్యన్.

167

టీక. స్తర.....జ్వలనజలు = (క్రమముగా) మన్నఘండు, చంద్రుడు, మెఱుపు, బ్రహ్మ, వాయువు, సూర్యుడు, ఆమృతము, నీరు, మహర్షులు, భూమి, (దక్షపుత్రకయగు) అరిష్ట, దేవతలు, మృత్యువు, అగ్ని - అనువారివలన బుట్టినవారు - పదునాల్గు తెగలవారు; సురవేశ్యలు = ఆహ్లాదము.

క. దైవతభటభుజశిఖర,వ్యావల్లన్నచ కృపాజవల్లిక లలరె

దైవపథవారినిధిసలి,లావిష్కృతవిషమషీమజోర్పులుపోలెన్.

168

టీక. దైవత.....వల్లికలు = దేవపీఠముల మూపులందు తళతళలాడుచు చలించుచున్న తీగలవంటి సానపట్టిన కత్తులు; దైవ.....హోర్పులుపోలెన్ = ఆకాశమున నముద్రపు సీతినండి వెడలిన విషముయొక్క నల్లని మంటలవలె; అలరె = ప్రకాశించెను. అలం. రూపము, ఉపమ.

క. నయనత్రిభాగశివృతహాసయంతంబుగ సాధ్యసతులు చల్లిన లాజల్

నయనాయుధ తనయాయుధ,చయలతికావళుల కుసుమసమత పహించెన్.

169

టీక. నయన.....తంబుగ = కనుకొలుకులయం దావరించిన నవ్వుతోగూడునట్లు; లాజలు = ఆచారార్థము చల్లిన పేలాలు; నయనా.....పళల = శివుని పుత్రుడగు కుమారస్వామి యొక్క ఆయంధచయములను లతలయందలి; కుసుమసమత = పూవులతోడి సామ్యమును; పహించెన్ = పొందెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. వివిధదివిషద్వధూము క్తదివిజివీటసి, కుసుమకేసరలసోదంసకూటుఁ డగుచు

వేల్పు బడవాలు కడువాలు విరియఁబడిన, కందమునఁ బొల్పు దుర్గకంఠాళ మనఁగ.

టీక. వివిధ.....కూటుఁడు = దేవతాస్త్రీలచేత విడువఁబడిన పెక్కు విధములగు కల్పవృక్ష పుష్పకేసరములచే బ్రకాశించు శిఖరములవంటి మూపురములు కలవాడు; వేల్పుబడవాలు = దేవతల

సేనాధిపతి - కుమారస్వామి; విరియబడిన కందమునకొ = వికాసమును వహించిన మూఁపురముచేత;
పొల్చు = ప్రకాశించునట్టి; దుర్గకంఠాణమనఁగొ = దుర్గకు వాహనమైన సింహమో యుచునట్లు;
కడుకొ = మిక్కిలి; వాలుకొ = అతిశయించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. విబుధమధురాధరాధరజావీజ్యమాన

విమలచామరబహుళహస్తములు వొలిచె

స్వామియిరుగడఁ బుష్పవర్షములఁ దలఁకి

సురవిమానమరాళముల్ దెరలె ననఁగ.

171

టీక. విబుధ.....సహస్రములు = దేవతాస్త్రీలచేతులచే వీచబడుచు చక్కనై నేల
కొలఁదిగనుండు వింజామరలు; స్వామియిరుగడకొ = స్వామికి రెండు వైపుల; పుష్పవర్షములకొ =
పుష్పవర్షములనలన; తలఁకి = భయపడి; సురవిమానమరాళముల్ = దేవతల విమానములైన హంసలు;
తెరలెననఁగొ = తొలఁగిపోయెనో యుచునట్లు; పొలిచెకొ = ప్రకాశించెను. వర్షమును జూచి
హంసలు పాఠిపోవుట సహజము; కాన పుష్పవర్షములకుఁ దలఁ విమానమరాళములు తెరలెనని
వర్ణితము. అలం. రూపకము, ఉత్పేక్ష.

తే. సామిమలనుండి రాజతాచలముదాఁక, సేతు వెత్తినగతి మహాసేనసేన

రోదసీరంధ్రనీరంధ్రరూప మగుచు, నడచె గిరిసింధువన¹సృష్టి పుడమి నడఁగ.

టీక. సామిమలనుండి = (కుమార)స్వామి పర్వతమునుండి; రాజతాచలముదాఁకకొ = కైలా
సమువతకును; సేతువు, ఎత్తినగతికొ = వారధి కట్టినట్లు; మహాసేనసేన = కుమారస్వామిసైన్యము;
రోదసీరంధ్రనీరంధ్రరూపము, ఆగుచుకొ = భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగమున సందులేనిదై - (క్రిక్కి-
రిసి); పుడమికొ = భూమిపై; గిరిసింధువనసృష్టి = కొండలయు, నదులయు, అడవులయు సృష్టి;
అడఁగకొ = అణగిపోవునట్లు; నడచెకొ. దక్షిణముననున్న స్వామిమలమొనలకొని ఉత్తరమున నున్న
కైలాసమువతకును వ్యాపించి కుమారస్వామిసైన్యము నడచుచుండఁగా కొండలు విడిచియై, నదులు
(దుమ్ముతోఁగరిసి) నిర్బలములయి, అడవులు నేలమట్టమై పేరులేకుండఁ బోవుచున్నవని భావము.
అలం. ఉపమ.

ఉ. పుట్టినమోముల్ శిఖరముల్ వెలుంగొంగ, నితంబునుండలిం

గట్టిన కృత్తియై నిబిడకాననరేఖ లోనఁ జూ

పట్టిన విశ్వమై వెలుంగు ప్రాణికులం బలగఁ, గిరిశుం డ

పుట్టికొ గానిపించిన ప్రభం గల ధౌతనగంబు తోచినకొ.

172

టీక. కైలాసపర్వతము తనతండ్రియగు శివునివలె కుమారస్వామికిఁ గానిపించెనని యీషద్యమున
వర్ణింపఁబడుచున్నది. శిఖరముల్ = కొండకొనలు; పుట్టిన మోములై = సద్యోజాత, వామదేవ, అఘోర,
తత్పురుష, ఈశానములను (శివుని) పంచ ముఖములయి; వెలుంగొండకొ = ప్రకాశింపఁగా; నిబిడకానన
రేఖ = దట్టమైన అడవులవరుస; నితంబునుండలికొ = నడుమున; కట్టిన = ధరించిన; కృత్తియై = తోలై;
తలిర్పకొ = ప్రకాశింపఁగా; లోనకొ = కుడిలో; చూపట్టిన = కనఁబడిన - ఉన్న; విశ్వమై =
ప్రపంచమై; వెలుగు = ప్రకాశించు; ప్రాణికులంబు, = జీవజాలము; అలరకొ గిరిశుండు =
శివుడు; అప్పట్టికొ = ఆ కుమారునికి; కానిపించిన ప్రభకొ = కనిపించునట్లుచేసిన రీతిని; కలధౌతన
గంబు = కైలాసము; తోచినకొ = కనఁబడఁగా.

క. జైవాత్మకబింబము నిజ, జీవాతువుఁ గాంచి ప్రాప్తజీవము లగుచున్
జీవంజీవము లలరెడు, భావంబున బాహులేయుబలములు పొదలెన్. 174

టీక. నిజజీవాతువున్ = తమ జీవసౌషధముగు; జైవాత్మకబింబమున్, కాంచి = చంద్రబింబమును చూచి; ప్రాప్తజీవములు, అగుచున్ = (పోనన్న) ప్రాణములు వచ్చినవై; జీవంజీవములు = చకోరములు; అలరెడు భావంబున = సంతోషించునట్లు; బాహులేయుబలములు = కుమారునిసేనలు; పొదలెన్ = సంతోషించెను. అలం. ఉపమ.

తే. పద్మరాగమణీమయపాదలబ్ధి, స్ఫురితగైరికశిఖరచంచూసమృద్ధి [బోలి.
గంధవతి ¹యను నొక్కపంకజమునడుమ, మించు నొక్కొండ కొదమరాయంచఁ

టీక. పద్మ.....లబ్ధి = పద్మరాగమణులను పొందుటచేతను - (కాళ్లను పొందుటచేతను, దగ్గలునుండు చిన్న కొండలను పొందుటచేతను); స్ఫురిత.....సమృద్ధి = ప్రకాశించుచు, గైరికాది ధాతువు(రంగు)లతోఁగూడిన శిఖరములను ముక్కుల సమృద్ధిచేతను; గంధవతియను = భూమి యనునట్టి; పంకజమునడుమన్ = తామరపూవు మధ్యయందు; కొదమరాయంచఁబోలి = జవ్వనముగల రాజ హంసమువలె; అక్కొండ; మించెన్ = ప్రకాశించెను.

భూమి యొక తామరపూవువలెను, అందున్న కైలాసము (తెల్లనికొండ) ఒక రాజహంసవలె నున్నది. పద్మరాగమణులుగల (ఎఱ్ఱని) కైలాసప్రత్యంతపర్వతములు హంస కాళ్లవలెను, గైరికాది ధాతువులచే నెఱ్ఱనైన కైలాసశిఖరములు హంసముక్కువలెను ఉన్నవని భావము. అలం. రూపకము, ఉపమ.

తే. నీలగళవాహరింఖాఖనిత్రనిహతి, నింగి కెగసిన వెండిరాసేలదుమ్ము
ప్రాంతవర్తిష్టు సప్తర్షిఁగివృధులకు, ²నొసఁగు నిర్వృత్తభసితవిలసిత మచట. 176

టీక. నీల.....నిహతి = శివునివాహనముగు పృషభముయొక్క గిట్టలను గొడ్డళ్లచెబ్బల వలన; నింగికి = ఆకాశముపైకి; ఎగసిన = ఎగిరిన; వెండిరాసేలదుమ్ము = వెండిరాళ్ల తెల్లదుమ్ము; ప్రాంత ...పరివృధులకున్ = దగ్గలునున్న సప్తర్షిమండలమునకు; [కశ్యపుఁడు, అత్రి, భరద్వాజుఁడు, విశ్వమిత్రుఁడు, గౌతముఁడు, వసిష్ఠుఁడు, జమదగ్ని ఆసు నేడగురును సప్తర్షులు.] నిర్వృత్తభసితవిల సితము = ప్రయత్నముక్కుటలేని భస్మధారణమును; అచటన్; ఒనఁగున్.

సందీశ్వరుఁడగుగొట్టిన తెల్లని వెండిదుమ్ము సప్తర్షులదేహములపై బడి, వారు వేఱే శ్రమఁడి బూడిద పూసిననక్కటలేకుండ చేయుచున్నదని భావము.

వ. కట్టు నిజబలనిఖలనిరీక్షణనిస్తంద్రచంద్రికాధీనం బగు నగ్గట్టుతేని వైమానికసే నాని మానధనుం డగు నధికుండు నిఁపురుషకారంబునుంబోలె నధిరోహించి. 177

టీక. నిజ.....ధీనంబు = తన సేనల చూపులకు (దృష్టికి) తక్కువకాని వెన్నెలకు లొంగి నది - సేత్రములకు వెన్నెలవలె చల్లదనము కలిగించునది - ఆనందకరమైనది; (ఇచట 'చంద్రికాధీనంబు' అను ననుమాత్తు మహద్విశేషణముగా వాడబడినది.) గమ్యస్థానముచేరినందులకుమార్గాయాసపరిత్రాంతము లగుసేనలు మిగుల సంఘటించిన పనుట. వైమానికసేనాని = దేవసేనాపతి - కుమారస్వామి; నిఁపురుష కారంబునుంబోలెన్ = తనప్రయత్నమువలె; అధిరోహించి = ఎక్కి. అలం. ఉపమ.

క. వాహనము డిగి గగనచర, వాహిని దత్తుధరసనిధవనిహరణకాం
క్షోహూతహృదయ నఁట యఁట, యోహో నిలు మనుచు నీలిపి యుల్లం బలరన్.

టీక. గగనచరవాహిని = దేవసేను; తత్కుధర...హృదయ = అకొండచుట్టుప్రక్కలఁ గల వనములందు విహరించు పేడుకలతోడి మనస్సులు కలదానిని; ఊల్లంబు = మనస్సు; అలర = సంతోషించుటగా.

ఉ. ఆ రవి వాలఖిల్యయుతుడై విధుగర్భము దూతెనో యనన్

దారకవైరి సంయమికదంబయుతంబుగ నేఁగుదెంచి ము

¹క్తారుచిరుంద్రమైన విసుధారథుగేహముఁ జొచ్చునపు మా

రారియు నిష్కుటాంతరవిహార ముమాన్వితుడై యునర్పగన్.

179

టీక. రవి = సూర్యుడు; వాలఖిల్యయుతుడై = వాలఖిల్యులను మునులతోఁ గూడి; విధుగర్భము = చంద్రునిగర్భమును; తారకవైరి = కుమారస్వామి; సంయమికదంబయుతంబుగ = మునులసమూహముతోఁగూడ; ముక్తారుచిరుంద్రమైన = స్వచ్ఛమైన ముత్యములకాంతిచే (అతిశయించిన; విసుధారథగేహము = శివుని యిల్లయిన కైలాసమును; మారారియు = శివుడును; ఉమాన్వితుడై = పార్వతితోఁ గూడి; నిష్కుటాంతరవిహారము = ఇంటినంటియున్న తోట (గృహారామ) మధ్యమన విహరించుటను; చనర్పగన్.

తే. మందిరోద్ధానభేలనానందవిభవ, ²మవధరించెడు తారావిటార్థమాళిఁ

³జివురుగుత్తులవిరులఁ బూజించుటకునో, యాఱుఱుతువులు సన్నిధి నుయ్యెనచట.

టీక. మంది.....విభవము = ఇంటిప్రాంగ్లతో విహరించుటవలని ఎక్కువ ఆనందమును; ఆవధరించెడు = చిత్తగించునట్టి - పొందునట్టి; తారావిటార్థమాళి = అర్థచంద్రునిఁ దలపై ధరించిన శివుని; విరుల = పూవులతో; పూజించుటకునో = పూజించుటకొ యనునట్లు. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. మరువంపువలపుఁ బల్లెఱుక్రొలిక్రొలి కన్ ⁴మ్రాన్చి యూరక మేనుమఱుమఁ గొన్ని
యరవిచ్చు తెలిమొల్లవిరులమూతులు సాచి పొదిగూడితెక్కలఁ బొదువుఁ గొన్ని
గురువిందపూఁదేనె ⁵పెరలకై తమలోనఁ బొత్తువోవక సారె బోరుఁ గొన్ని
వక్ష్వంబు లగుదాఁకఁ బాటించి మల్లికా కలికానికాయంబుఁ గాచుఁ గొన్ని

తే. భోగివశమైన గేదంగిపూవునకును, వగచు మదిఁ గొన్ని బంధుజీవకలతాంత

గుచ్చములలోన నొకకొన్నికొలుపునేయుఁ, దే టులఖిలర్థమయవనీవాటి గమిచి.

టీక. తేటలు; (1) మరువంపువలపు = మరువముయొక్క పరిమళమును; క్రొలి = త్రాగి-అనుభవించి; కన్ మ్రాన్చి = కన్నులఱుమాసి, [ఇందు వసంతర్తువు గోచరము.] (2) అరవిచ్చు = సగము వికసించిన; తెలిమొల్లవిరుల = తెల్లనిమల్లిపువ్వులను; పొదిగూడి = గమిగూడి; తెక్కల, పొదువు = తెక్కలతో కప్పసు. [ఇందు శిశిరర్తువు వృక్షము] (3) గురు.....పెరలకై = గురు విందపూఁ తేనె తెట్టెకయి; పొత్తువోవక = వఁతు కుదురక; సారె = మాటిమాటికి; [ఇందు హేమంత ఋతువు సూచితము.] (4) పాటించి = ప్రతీక్షించి - ఎదురుచూచి - కనిపెట్టియుండి; [పాటించి = పొంది - చేరియుండి అని పూర్వటీక.] మల్లికా.....నికాయంబు = మల్లెమొగ్గలగుంపును; కాచు = కాపాడును. [ఇందు గ్రీష్మర్తువు సూచితము.] (5) భోగివశమైన = పామునకు స్వాధీనమైన-అనుభవించు వేరొకనికి స్వాధీనమైన; గేదంగిపూవునకును = మొగలిపువ్వునకయి; వగచు = విచారించును; [ఇందు వర్షర్తువు గ్రాహ్యము] (6) బంధు.....గుచ్చములలోన = మంకెనపూవు గుత్తులలో; అఖిల.....వాటి = సమస్తర్తువులతోఁగూడిన వనమును; [ఇందు శరదృతువు జ్యోతి తము.] కమిచి = ఆక్రమించి.

తే. పూవుచేనియన్¹దడిసిన మావిచిగురు

మీఁద నంటి చరించు తుమ్మెద తలెర్పు

సమయ²మగుటయు³నసినెయ్యి సమరి మరుఁడు

త్రుప్పవో⁴దోము⁵నీలంపుఁదునుక యనఁగ.

182

టీక. పూవుచేనియన్ = పూచేసెతో; అంటి = అనుసరించి; అసిక్ = కత్తివయ్య; నేయిచమరి = నేయిరాచి; త్రుప్పవో = త్రుప్ప - ఇరుముమీడి ముఱికి (పింఱి) పోవునట్లు; నీలంపుఁదునుక యనఁగ = నల్లతాలిముక్కయో యనునట్లు; తలెర్పు = ప్రకాశించును.

మామిడిచిగురు మన్తధునికి ఆయుధము (కత్తి) వంటిది. అది పూవుచేసెతో తడియఁగా, తేనెపై నానగల తుమ్మెద ఆకుమీడి తేనెను గ్రహింపలేకను, దానిని విడువను మనసురాకను ఆ చిగురు పైనే యిటునటు తిరుగుచుండెను; అప్పుడు ఆ మన్తధుఁడు విరహాలపై దాడివెడలఁదలఁచి, తన కత్తికి నేయిరాచి, నల్లతాలిముక్కతో దానికి పదునుపట్టుచున్నట్లుగా వర్జింపఁబడినది. ఇనట చిగురు కత్తితోను, తేనె నేతితోను, తుమ్మెద సానతాలిముక్కతోను పోల్చబడినవి. అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. గంధవిరహిత మను బుద్ధి గనక తేఱి, మూలి విచ్చిన మోదుగు మొగ్గఁ దగిలి

సారభాకాంక్షఁ జొచ్చి చెన్నారెఁ గీర, తుండవశమైన నేరేడుపండుపోలె.

టీక. గంధవిరహితము = పరిమళము లేనిది; అను బుద్ధి గనక = అను జ్ఞానమును పొందక - అను జ్ఞానము లేక; తేఱి = తుమ్మెద; మూలి, విచ్చిన = చివఱిభాగము విడిచి; తగిలి = లగ్నమయ్యి; సారభాకాంక్షఁ జొచ్చి = పరిమళము గాస్వాదించు కోరికను పొంది; కీరతుండవశమైన = చిలుక ముక్కునకు స్వాధీనమయిన.

కొంచెము వికసించిన మోదుగుపూవు చిలుకవలె నున్నదనియు, దానిచివఱి నంటి నిలిచిన తుమ్మెద నేరేడుపండువలె నున్నదనియును భావము. అలం. ఉపమ.

క. ఖరకరకరహతి సలసల, డెరలెడు⁶మల్లిమరందదీర్ఘి కచుట్టుక

దిరుగు నళి యనుభవమునకుఁ, జొర⁷దతిలోభాంధబుద్ధి సొమ్మరయు క్రియన్. 184

టీక. ఖరకరకరహతి = వేడికిరణములు గల సూర్యుని కిరణములు సోఁకుటవలన; సలసల డెరలెడు = సలసల క్రాగుచున్న; మల్లిమరందదీర్ఘి కచుట్టుక = మల్లెపూచేసె గల దిగుడుబావిచుట్టును; తిరుగునళి = తిరుగుచున్న తుమ్మెద; అతిలోభాంధబుద్ధి = గొప్ప పీనిగొట్టు; సొమ్మ, అరయుక్రియన్ = (తన) ధనము చూచుకొనునట్లు; అనుభవమునకుఁ, చొరడు = అనుభవించుటకు సిద్ధపడడు - సాహసించడు. అలం. ఉపమ.

క. నలువదితోమ్మిదిరూపంబులు గొనియుం బుష్పగంధములు మోవఁగ లే

కలసియుం దెమ్మెరలానుం, బలుమటు యువజనముమేని పలుచనిచెటుటల్. 185

టీక. తెమ్మెరలు = గాలులు; నలువదితోమ్మిది రూపములు, గొనియున్ = 49 రూపములు ధరించినను; [అవహము - ప్రవహము - సంవహము - ఉద్వహము - వివహము - ఐవివహము - పరావహము అని వాయువులు ఏడు; ప్రళయకాలమున నీ యొక్కొక్కటియు ఏడేసి విధము లగుచున్నవి.] పుష్పగంధములు = పూలవాసనలు; అనున్ = క్రాగును.

1. వడిసిన. శ. ర. 2. మగుటను. శ. ర. క. మాటయు. చ. మగుటయు. 3. క. మసి. చ. నసి. శ. ర. నసి. 4. భద్రంబుతునుక. 5. చ. జొంచి. 6. చ. మల్లి. మకరంద. 7. దళి. 8. చ. నలువది. 9. చ. తుమ్మెద.

పుష్పపరిమళములు మోవంగలేనంత అధికములగుటచే, నలువది తొమ్మిది విధములుగా నున్న వాయువులను వానిని మోయలేక అలసి - డప్పిగొని, యువజనులమేని పలంచని చెమటలను త్రాగుచున్న వని భావము.

చ. విమలమయూఖరేఖయు సనీతరోత్పలపత్రమున్ బ్రవా

శమణియు నొక్క¹తీవ²యబలాప్రతిః దాల్చెనటన్న విండు వి

భ్రమశిథిలాంగియయ్యుఁ గుచభారనిత్యుబకపోలగోపన

క్రమకలనాకులాత్తయయు కన్నుల నీశు నదల్చె గౌరియున్.

156

టీక. విమలమయూఖరేఖయున్ = చంద్రవంకయును; అర్ధచంద్రమును పేరుగల సఖాత్మమును; సనీతరోత్పలపత్రమున్ = క్రొత్తదగు నల్లకలువతోపును, కుముదపత్రమును సఖాత్మమును; ప్రవాశమణియున్ = పగడమును, ప్రవాళమణి యను దంతక్షతభేదమును; ఒక్క¹తీవ² = ఒక్కతీగ - (ఇవన్నియునుచేరి) అబలాప్రతిఃదాల్చెనటన్నన్ = ఒక్క స్త్రీయొక్క సామ్యము ధరించెనని పలకఁగా; నిభ్రమశిథిలాంగి, యయ్యున్ = విలాసముగా శిథిలములగు అవయవములు కలదైవను; గౌరియున్ = పార్వతియు; కుచ.....లాత్తయయు = స్తనములను, పిరుదులను, చెక్కిళ్ళను కప్పివుచ్చుటయందు తొందరపాటుగల మనస్సుకలదయ; ఈశున్ = భర్తయైన శివుని; అదల్చెన్ = బెదరించెను.

ఉద్దానవిహారమున నుండుటచేతను, తన మగఁడు తప్ప వేఱువ్యక్తులచట లేకుండుటను పార్వతి విలాసముగ - తన యవయవములను అఱచాటుగఁ జేసి నీవిగ కూర్చుండి యుండెను. అప్పుడు శివుఁడు ఆమె కపోలములందలి ప్రవాళమణి దంతక్షతమును, స్తనమువైగల అర్ధచంద్రసఖాత్మమును, నికంబమునగల కుముదపత్రసఖాత్మమును జూచి యన్యూపదేశముగ (లత యొకటి ప్రవాళమణిని, చంద్రరేఖను, ఉత్పలపత్రమును ధరించి స్త్రీవతి నున్నదని) పలకఁగా విని, పార్వతి సంగతి గ్రహించి, మెంటనే తనచెక్కిళ్ళను, ఉరమును, పిరుదులను దాచుచు, వానిని చూచినందులకు శివుని వాడిచూపులతో బెదరించెనని భావము. అలం. ప్రస్తుతాంకురము.

తే. ప్రాప్తవేణ్యపయోధరపటలిచేత, గాడ్చునీహారకరరేఖఁ గప్పకరణి

ధరణిధరకార్త్యకుండుశైలతనయఁ బొదివె, బచ్చడంబునఁబొల్చు పూఁబచ్చడమున.

టీక. గాడ్చు = గాలి; ప్రాప్తవేణ్యపయోధరపటలిచేతన్ = వర్షాకాలపు ముఖ్యుల గుంపుచేత; నీహారకరరేఖన్ = చంద్రవంకను; కప్పకరణిన్ = కప్పినరీతి; ధరణిధరకార్త్యకుండు = కొండ (మేరు పర్వతము) విల్లగాఁగల శివుఁడు; బచ్చడంబునన్ = పచ్చని కాలిచే; పొల్చు = ప్రకాశించు; పూఁబచ్చడమునన్ = పూవుల పచ్చడముచేత; శైలతనయన్ = పార్వతిని; పొదివెన్ = కప్పెను. అలం. ఉపమ.

చ. పొదుపు పరాగఘృష్టిమొగమున్, శ్రమవారిని మేరు, భానుదీ

ప్తి దవులహెచ్చు చన్దడల్గు, దేజము దాల్చెనెకాని యొప్పుగం

దదు నగపుత్రి కప్పు భసితంబున వర్షముచేత నగ్నివైఁ

గదురుట నద్దమున్ లతయుఁ గాంచనకుంభములున్ ⁴బెడంకునే?

188

టీక. పొదుపు = ఆక్రమించిన; పరాగఘృష్టిన్ = పుష్పాడికాంతిచేత; శ్రమవారిని = చెమట నీటిచే; భానుదీప్తి, దవులన్ = సూర్యుని కాంతి తగులఁగా; హెచ్చుచన్దడల్గున్ = ఉన్నతస్తనము వేళములును; లేజముదాల్చెనెకాని = ప్రకాశించెనే కాని; ఒప్పు = బాగు; కుందదు = తగ్గదు; నగపుత్రికన్ = పార్వతికి; భసితంబునన్ = భస్మముచే; అగ్ని; వైగదురుటన్ = వ్యాపించుటచేత; బెడంకునే = చలించునా?

1. క. టి. చ. టి. 2. క. యబలాధృతి. చ. యబలాప్రబలాధృతిదాల్చెనన్న. ట యబలాప్రబలాధృతిదాల్చెనన్న. 3. చ. దాల్చెన. 4. చ. బెడంగులె.

ఇందు పార్వతీదేవి ముఖము, శరీరము, స్తనములు ఉపమేయములు; అద్దము, లత, బంగారుకూడలు సుపమానములు. బూడిదవంటి పుష్పాడి పార్వతి ముఖమునఁ బడినది; విహారమువలని నేర్పదజలము శరీరమున వ్యాపించినది; వేడియైన సూర్యకాంతి యామె స్తనములపయిఁ బడినది; అట్లున్నను ఆమె చక్కదనము హెచ్చెనే కాని తగలేదు. వీలయిన అద్దమువై బూడిద పూసిన (పూసి, లోమిన) అది తళుకెక్కును; వర్షమున మేను తడిసిన పశుభృమయి అది రాచించును; కాంచనకుంభముల నగ్నిపయి నుంచి (మెరుగుపెట్టి)న నవి తళితళిమని ప్రకాశించును. అలా. క్రమము, రూపకము.

మ. బొమ్మ లెక్కించిన విల్లు వంచు నునుఁజూపుల్ చంచలాచంచల

క్రమరేఖ న్నిగిడింప శాతవిశిఖాఘంబుల్ మెయిన్నించు నె

య్యములం బల్కంగ నల్కమీటి చటులజ్యాఘోషముఁజేయు న

య్యమప్రాప్తాంది రతీశ్వరుండు హరు బిట్టోడింప నుట్టాడుచున్.

189

టీక. రతీశ్వరుండు = మన్మథుండు; హరుక్ = శివుని; బిట్టు = శిశుముగా; ఓడింప నుట్టాడుచున్ = ఓడింప సంభ్రమించుచు; ఉమప్రాపు, ఒంది = పార్వతి నాశ్రయించి; బొమ్మ, లెక్కించినన్ = ఆమె కనుబొమలపై మైకి ఎత్తఁగానిక్కించఁగా; విల్లువంచున్ = తన చెఱకువింటిని వంచును; నునుఁజూపుల్ = కటాక్షములను; చంచలాచంచలక్రమరేఖన్ = మెఱుపు మెఱసినట్లు; నిగిడింపన్ = వ్యాపింపఁజేయఁగా; శాతవిశిఖాఘంబుల్ = వాడిబాణముల మొత్తములను; మెయిన్, నించున్ = శివుని దేహముపై పడునట్లు చేయును; నెయ్యములం బల్కంగన్ = ఆమె సరసపుబల్కులను పలుకఁగా; అల్కమీటి = (తాను) శివునివై గోపించి; చటులజ్యాఘోషమున్, చేయున్ = చలించుచున్న అల్లెత్రాటిధ్వనిని చేయును.

పార్వతి తనపక్షమున కనుకూలయయి, శివునివై వలపులను ప్రసరింపఁజేయుటచేత మన్మథుండు ధైర్యమును పొంది తన వెనుకటి పగ సాధించి, శివు నోడించుటకు మన్మథుండు తొందరపడుచున్నాఁడని భావము. పార్వతి కనుబొమలు మన్మథుని విండ్లవలెను, ఆమెచూపులు బాణములవలెను, పలుకులు శింజినీధ్వనివలెను ఉన్నవని గ్రహింపఁదగును. అలం. వ్యంగ్యోపమ.

చ. చిగురులు దేరఁజేసి విరిచిక్కనిచక్కనిపువ్వుగుత్తులన్

బిగువుచనుంగవం బొదివి వ్రేలెడుచిల్కలఁ జోపి తేనీయన్

బొగపిన పల్కులం బొగడి భూతఁతెన్ బతి మెచ్చఁజేసె న

య్యగజ తదుద్యమార్తా వినయానునయాభినయానుకూలతన్.

190

టీక. లేరఁజేసి = కలుగఁజేసి - తెచ్చి; విరిచిక్కనిచిక్కనిపువ్వుగుత్తులన్ = పూలు దట్టముగాఁ గల చక్కని పూగుత్తులను; పొదివి = కప్పి; వ్రేలెడు = వ్రేలాడు - అంటిపెట్టుకొని యున్న; చోపి = తఱిమి; తేనీయంబొగపిన = తేనెలో పక్వముచేసిన; తేనెవంటి మధురములైన; పల్కులన్ = మాటలతోను, గింజలలోని విత్తులతోను; అయ్యగజ = ఆపార్వతి; తదుద్యకూలతన్ = ఆయన ప్రయత్నమునకుఁ [కోరికకు] దగిన వినయము, ఉశబ్ద, అభినయము లనుకూలపడునట్లు; భూతపతిన్ = ప్రాణులకు ప్రభువైనవానిని, భూతములకు ప్రభువైనవానిని; పతిన్ = భర్తయైన శివుని; మెచ్చఁజేసెన్ = మెప్పించెను.

పార్వతి చిగుళ్లను, పూగుత్తులను కోసి తెచ్చి అలంకరించుకొని, చిలుకలవలె తేనెలూలుకు పలుకులు పలుకుచు, వినయానునయాదులఁ జూపుచు తన భర్తను మెప్పించెను. భూతములవలని చెడుగు రాకుండుటకయి భూతపతికి బలియన్నముల నిచ్చుట సంప్రదాయము; ఇచట పూగుత్తులు అన్నము,

చిగుట్ట వ్యంజనములు, చిలుకలను తఱిమి తెచ్చిన-లేనియం బొగవిన పలుగులు మధురపదార్థములు అని తాత్పర్యము.

క. ఈరీతి ప్రమదవిపినవి, హారం బొనరింది హిమనగాత్రజయుం గం

జారిరిశిఖినయనుఁ డుప, చారంబులు సమదయువలిజన మొనరింపన్. 191

టీక. ప్రమదవిపినవిహారంబు = ఉద్యానవనవిహారమును; కంజారిరిశిఖినయనుఁడు = చంద్ర సూర్యాగ్నులు కన్నులుగాఁ గల శివుఁడును; [ఇచట సముచ్చయముండవలెను; అది మూలమునలేదు.] సమదయువలిజనము = యౌవనముతోఁ గూడిన యువతులు; ఉపచారంబులు; బనరింపన్ = నేనింపఁగా.

ఉ. నాకవిభూషణోత్కరకనచ్చిఖరావృతమైన యొక్కవ

ద్వాకరతీరకేళికనకాద్రిసుఖస్థితి నుండునంతఁ బుం

డికృతతారహారముగ శేషవిభూషణు సంఘిక్రిక్రి నమో

వాక మొనర్చి యిట్లు శివాకలకంఠి సమంజసోన్ములన్. 192

టీక. నాక.....వృత్తము = ఇంద్రనీలమాణిక్యసముదాయముచేఁ బ్రకాశించు నగ్ర (శిఖర) ములతోఁ (గూడినది) నావరింపఁబడినది; [‘నాక.....వృత్తము = ఇంద్రనీలమణుల సముదాయము చేత అవరింపఁబడినది’ అని పూర్వటీక] పద్మాకరతీరకేళికనకాద్రిక్ = సరస్సుయొక్క యొడ్డున నున్న బంగారు శ్రీ డావర్తమువైసి; సుఖస్థితిక్ = సుఖముగా; శివాకలకంఠి = పార్వతి; పుండ్రకృతతార హారముగక్ = రాశిగాఁ జేయుబడిన ముత్యాలపేరులు కలుగునట్లుగా; [పార్వతి పరమేశ్వరుని పాద ములకు వంగి నమస్కారము చేయునపుడు ఆమెమెడలో నున్న ముత్యాలహారములు ముత్యాలపోక పోసినట్లు రాశిగాఁ నేలఁబడినవి భావము.] శేషవిభూషణు సంఘిక్రిక్రి = శివునిపాదములకు; నమో వాకము = నమస్కారమును; బనర్చి = చేసి; సమంజసోన్ములక్ = ఉచితములైన మాటలతో; ఇట్లుచున్.

సీ. విజ్ఞానమయ! మహాప్రాజ్ఞ! యో సర్వజ్ఞ! ప్రార్థితు ¹ని న్నొక్కయర్థమేను

నిర్వాణఫలదమై నీ కున్కిపట్టెనక్షేత్రంబు దేవతాసింధుముఖ్య

తీర్థంబుల జయించు తీర్థంబు నత్యుత్కృటప్రభావంబుల దీప్తమైన

దైవతంబునుగూడి దర్శనస్నానపూజనముల ²కలుషభంజన మొనర్చు

లే. జాలునిమ్మాఁడు నొకచోట మేళించి, యుండునోకాక *వేర్పడియుండునొక్కొ!

దీనిచందంబు సకలంబుఁ దేటపడఁగ, హృదయగమ్యంబుచేసి న స్నేలుమనుడు.

టీక. విజ్ఞానమయ! = విశేషమగు జ్ఞానము స్వరూపముగాఁ గలవాఁడా! మహాప్రాజ్ఞ! = గొప్పపండితుఁడా! సర్వజ్ఞ! = అన్నియు నెఱిగినవాఁడా! ఏను = నేను; అర్థము = విషయమును; నిర్వాణఫలదమై = మోక్షఫలము నిచ్చునదయి; నీకు, ఉన్కిపట్టెన = నీకు నివాసమైన; క్షేత్రంబు = పుణ్యస్థలము; దేవతా.....తీర్థంబులక్ = గంగానది మొదలగు పవిత్ర తీర్థములను; జయించు = అతి క్రమించునట్టి; అత్యుత్కృటప్రభావంబులక్ = మిక్కిలిగొప్ప మాహాత్మ్యములచేత; దీప్తము = ప్రకాశించునది; దర్శన, స్నాన, పూజనములక్ = (క్షేత్రముయొక్క) దర్శనమునను, (తీర్థమున) స్నానముచేతను, (దేవతయొక్క) పూజచేతను; కలుషభంజనము = పాపములను నశింపఁజేయుటను; మేళించి = కలిపి; వేర్పడి = వేర్వేరుగా; దీనిచందంబు = దీనిరీతి; హృదయగమ్యంబు = మనస్సున కెఱుకపడునది.

మ. లవలీపల్లవపాండురంబు లగు గల్లజ్జోణులం జంద్రికా
 లవలీలం దరహాస మింపెనగఁ 1 గేలక వైశ మగ్గోలఁ బే
 లవలీలం గొనితెచ్చి యంకకదళాలంకారముంజేసి బా
 లవిధూత్తంసుండు కల్కు మాధవకథాన్లాఘానుభాసత్తుండై.

194

టీక. లవలీపల్లవపాండురంబులగు = వెన్నెలతీగల చిగుళ్లవలెఁ జెల్లనివైన; గల్లజ్జోణుల = చెక్కిలిప్రదేశములందు - చెక్కిళ్లవయి; చంద్రికాలవలీల = లేతవెన్నెలరీతిని; దరహాసము = చిఱు నవ్వు; ఇంపెనగఁ = సొగసుఁగూర్చుగా; అగ్గోలక = ముగ్ధురాలైన ఆపార్వతిని; [అగ్గోల=అముగ్ధ స్త్రీయొక్క అని పూర్వటీక.] కేలక = చేతితో (పట్టుకొని); వైశము = శిశుముగా; పేలవరీతిక = మృదువుగా; [లవరీతిక = లేతమువిధమున అని పూర్వటీక.] కొనితెచ్చి=తీసికొనివచ్చి; అంకకదళాలంకారముంజేసి = అరటితోదెవంటి లొడవైఁ గూర్చుండఁజెట్టుకొని; బాలవిధూత్తంసుండు = లేత చంద్రుండు తలమానికముగాఁగల శివుండు (కర్త); మాధవ.....సత్తుండై = విష్ణుదేవునియొక్క కథలను కొనియోడుటవలనఁ గలుగు సుఖమునం దిష్టముకలవాడై - విష్ణుకథలజెప్పుటయుం దిష్టము కల వాడై; పల్కుకొ.

శివుండు చిఱునవ్వు నవ్వుచు పార్వతిని మెల్లగాఁ దన లొడవైఁ గూర్చుండఁజెట్టుకొని యామె కోరిన సంగతిని చెప్పఁదలచెనని భావము. [గల్లజ్జట్టు మ గ్రామ్యమని అలంకారికము. 'కదశి'శబ్ద మకారాంత ముగా ఇందు ప్రయోగింపఁబడినది. ఇది కవి సమృతము.]

క. కించిద్వలగ్న! మిక్కిలి, మంచిది నీప్రశ్న మిది సమర్థముగా వి

న్పించెద నను నాలోనన, కంచుకు లరు దెంచి ఘటితకరకిసలయులై.

195

టీక. కించిద్వలగ్న! = సన్నిని నడుము కల పార్వతీ! మంచిది = బాగున్నది; సమర్థముగా = రహస్యములతోఁగూడ; విన్పించెదక = చెప్పెదను; అను నాలోనన = అనునంతలోనే; కంచుకులు = సేవకులైన బెత్తాలవారు - అంతఃపురసేవకులు; అరుదెంచి = వచ్చి; ఘటితకరకిసలయులై = జోడించిన చిగుళ్లపంటి చేతులు కలవారై - నమస్కరించి.

క. దేవ! యగస్త్యాదికముని, నేవితుండై వచ్చినాడు నేనాని భవ

త్సేవార్థి యగుచు నతఁ డిట, రావచ్చునొ యనుడు రాగరసభరితమతిన్.

196

టీక. నేనాని = దేవసేనాధిపతి - కుమారస్వామి; భవత్సేవార్థి = మీసేవను కోరినవాడు; రాగరసభరితమతి = (శివుండు) ఎక్కవ ప్రేమతో నిండిన మనస్సుతో.

వ. దేవీసహితంజై యద్దేవదేవుండు తదాగమనం బనుమతించుటయు వల్లె యని
 సౌవిదల్లనికరంబు నిజకరంబుల బుత్తడిబెత్తంబు లంబురుహచుంబితోతరుణతరణి
 కిరణంబులం బురణింప మరల పఱచి శరవణప్రభవునకు భవానీపతి యనుగ్రహిం
 చుట తెలియ విన్నవించుటయు నతండు.

197

టీక. అనుమతించుటయు = అంగీకరింపఁగా; వల్లె = సరియే; సౌవిదల్లనికరంబు = కంచు కుల గుంపు; బుత్తడిబెత్తంబులు = బంగారుబెత్తములు. అంబు.....కిరణంబుల = పద్మములను ముద్దుగొనుచున్న (తాఁకుచున్న) లేతసూర్యుని కిరణములను; పురణింపఁ = అనుకరింపఁగా; [అనఁగా కంచుకుల కరములు పద్మములవలెను, చేతులందున్న బెత్తములు లేతసూర్యునికిరణములవలెను ఉన్న వనుట.] పఱచి = పరుగెత్తి; శరవణప్రభవునకు = కుమారస్వామికి; భవానీపతి = శివుండు.

1. నేలక వేళ. చ. 2. క. గోలచే. చ. గోలచే. 3. చ. సావదల్ల. 4. చ. (తరుణ, లేదు)

5. చ. యనుగ్రహంబెఱిగించుటయు.

పాండురంగ—8

సీ. వీడియం బెడలించి విధురత్నకనకాలుకాంచి తాంబువు పుక్కిలించి యుమిసి
యుదిరిబంగరువ్రాత హొంబట్టునలె చాటు సడలించి వెను గట్టిస్థలిని జాట్టి
యనుయాయి పృథుకహస్తాంతరన్యస్తోపదోచితార్థము తానె యుద్వహించి
యంగుళీసంజ్ఞ సయములఁ బ్రత్యేకంబు మునుమున్ను లోనికిఁ జన నొనర్చి

తే. ద్వారపార్శ్వస్థవేదికావలుల జరత, రక్షిచన్ద్రంబు టంక్రియారభటివరల
వలయమకుటాదికంబుగ నిలిచి మ్రొక్క, నగవుఁ జూపులఁ జూచుచు నగరుసొచ్చి.

టీక. వీడియంబు ఎడలించి = నోటనున్న తాంబూలము నుమ్మివైచి; విధు.....బువు = చంద్రకాంతమణులతోఁజేయఁబడిన గిండియందలి నీటిని; ఉదిరివలెవాటు = మేలిమి బంగారు ఖనితనముగల పచ్చవట్టు వైవస్త్తమును; సడలించి = తీసి; వెనుక = వెనుముగా, కట్టిస్థలిని; జాట్టి = మొలను దిగించి; అనుయాయితార్థము = తన్నునుసరించి వెనుక వచ్చుచున్న పిల్లవానిచేతి యందున్న బహుమానోచితవస్తువును; ఉద్వహించి = పట్టుకొని; అంగుళీసంజ్ఞ = చేతివ్రేలి నైఁగచే; ప్రత్యేకంబు = వేఱుగా; మునుమున్ను = మొట్టమొదట; లోనికిఁ జననొనర్చి = లోనికి పంపి; ద్వార పార్శ్వస్థవేదికావలులకొ = ద్వారములకు రెండుప్రక్కల నుండు తిన్నెలయందు; జరతరక్షిచన్ద్రంబు = ముసలితావలివాండ్రగుంపు; టంక్రియారభటిన్, వఱలు = భుక్తుకారధ్వనితీని, ఒప్పునట్టి; వలయ మకుటాదికంబుగొ = కడియములు; కిరీటుములు (తలపాగలు) కలుగునట్లు, [తాను లోనికి వెళ్లనపుడు ద్వారములకు ప్రక్కనున్న ముసలిసోపాయాలు ఆరుగులనుండి తొందరగా లేవఁగా, వారిచేతి కడియ ములు, నమస్కరించునపుడు కిరీటుములకుఁ దగిలి ధ్వనించినవనుట.] నగవుఁజూపులకొ = నవ్వులూలుకు చూపులతో.

[పెద్దల దర్శనమునకుఁ బోవునపుడు అవలంబింపవలసిన నదృతు లిందు వర్ణింపఁబడినవి.] కుమార స్వామి అంకవఱకు నోటనున్న తాంబూలము నుమ్మివేసి పుక్కిలించి యుమ్మివైచెను; వైమోచిదవస్త్తమును తీసి, మొలకు చుట్టుకొనెను; తాను తండ్రికియఁదలంచిన బహుమానము నింతవఱకు మోసికొనివచ్చుచున్న పిల్లవాని చేతినుండి తీసికొని, తానే పట్టుకొనెను. ముందుగా పెద్దలగు మునులను లోనికిఁ బంపి, తాను వారివెనుక నేఁగెను తన్నుజూచి ద్వారములప్రక్కనున్న వేదికలనుండి లేచి నిలిచిన, ముసలి పారావాండ్రు నవ్వుగుల్కు చూపులతో గౌరవించి నగరికిఁ బోయెను. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. వచ్చి పయోజపత్రముల వ్రాలెడు తుమ్మెదదొమ్మియూకలకొ

దచ్చెన సేయుచుకొ బిత్తపదంబులఁ గూకటు లంట దర్శనం

లిచ్చుట మున్ను గాంగ సీనుతియించుచు మ్రొక్కుడుఁ గేలుసాచి వే

గ్రచ్చి కవుంగలించి నలిగుబ్బలిపట్టియు *వాఁకదాల్పుడున్.

199

టీక. పయోజ...కలకొ = తామరపూవుతేకులవయి, సందడిచేయు తుమ్మెదగుంపులను; తచ్చెనసేయుచుకొ = ఎగతాళిచేయుచు; పిత్తపదంబులకొ = తండ్రిగారిపాదములవయి; కూకటులు, అంటకొ = పిల్లజాట్లు తాకునట్లు; దర్శనంబిచ్చుట = కన్నించుట - (చూడననుమతించుట); మున్ను గాంగకొ = మొదలుకొని; [దర్శనంబు = కానుక అని పూర్వటీక.] మ్రొక్కుడుకొ = నమస్కరింపఁగా; కేలుసాచి = చేయిచాచి; నలిగుబ్బలిపట్టియొకొ = హిమవత్సర్వతము కూతురు - పార్వతి యను; వాఁకదాల్పుడుకొ = గంగానదిని (తలపై) ధరించిన శివుఁడును; గ్రచ్చి = గట్టిగా ఆదిమి; శివునిపాదములు తామరపూవురేకులవలెను, కుమారుని పిల్లజాట్లు తుమ్మెదలవలెను ఉన్నవని భావము. అలం. ఉపమ.

తే. సమ్మదాశ్రులు కనుగవఁ గ్రమ్ముచేర, నాటుమోములబాలు నిజాంతరమున
నిలువ నతఁడొప్పె రోహిణీజలజవిమత, మధ్యముననున్న తారాకుమారు¹బోలి.

టీక. సమ్మదాశ్రులు = ఆనందబాష్పములు; కనుగవఁ = రెండు కన్నులయందును; గ్రమ్ముచేరఁ = వ్యాపింపఁగా; అటుమోములసామిక్ = కుసూరస్వామిని; నిజాంతరమునఁ = నిలువఁ = తమయిరువుర మధ్యను నిలువఁగా; రోహిణీ; జలజవిమతమధ్యమునఁ = రోహిణీ, చంద్రుల నడుమ; తారాకుమారుబోలి = బుధునివలె; ఒప్పెఁ = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ.

క. నిటలాక్షువలన నప్పుడు, ఘటసంభవముఖ్యమునులు గని రెంతయు ము
చ్చటఁ బిలిచి పీట యిడి యుత్కటకృపతో నొసఁగు పరమగౌరవ ²మంతన్.

టీక. ఘటసంభవముఖ్యమునులు = అగస్త్యుఁడాదిగాఁగల మహర్షులు; నిటలాక్షువలనఁ = శివునివలన; ముచ్చటఁ = మక్కువతో; ఉత్కటకృపతోఁ = ఎక్కువ దయతో; ఒసఁగు = ఇచ్చు నట్టి; పరమగౌరవము = గొప్పమర్యాదను; కనిరి = చూచిరి; అంతఁ = అపిదప; [ముందుపద్యమున కన్వయము.]

సీ. అలవోకఁ కిగనకాద్రి నెలయుచో విరిగిన హరివరాహము దంష్ట్ర నవతరించె
నెద్ది మున్నపరంజి యిసుక రాసేలలఁ జరియించు గంధర్వపరివృథునకుఁ
జిత్రాశ్వనకు నెద్ది చేకూరె నెద్ది తచ్చుద్ధాంతకామిసీసురతభేద
మపనయింపఁగఁజాలెఁ దపవాసరంబుల నంచయై గరుదంచలానిలముల

తే. నెద్ది ప్రాపించె నాభేచరేంద్రుగెలుపు, గొన్న లాఠకునకు వాని గుహుండు దునిమి
తెచ్చెఁ దా నెద్ది ⁴యమ్ముత్య మిచ్చె నచల, సుతకు శితికంధరునకు నిచ్చుటయు నలరి.

టీక. అలవోకఁ = ఆవలీలగా; కనకాద్రిఁ = మేరుపర్వతమును; నెలయుచోఁ = (ఎగఁ) చిమ్మనపుడు; హరివరాహము దంష్ట్రఁ = పరాహవతారమూర్తియొక్క శోరనుండి; ఎద్ది; యవతరించెఁ = ఏది పుట్టెనో; మున్ను = పూర్వము; అపరంజియిసుకరాసేలలఁ = బంగారపుటీసుక తాతిసేలల యందు; గంధర్వపరివృథునకుఁ = గంధర్వరాజైనవానికి; తచ్చుద్ధాంతకామిసీ సురతభేదము = ఆ చిత్రాశ్వని యంతఃపురస్త్రీయొక్క సురతక్రీడయందలి యాయాసమును; అపనయింపఁగఁజాలెఁ = పోగొట్టఁగలిగెనో; తపవాసరంబులఁ = వేసవిదినములందు; అంచయై = హంసయయి; గరుదంచలా నిలములఁ = రెక్కలచివఱలవలన పుట్టిన వాయువులచే; అపనయింపఁగఁజాలెఁ = పోగొట్టఁగలిగెనో; ప్రాపించెఁ = లభించెనో; భేచరేంద్రుఁ = గంధర్వని; గెలుపుగొన్న = గెలిచిన; గుహుండు = కుసూర స్వామి; దునిమి = చంపి; అమ్ముత్యము = ఆముత్యమును; అచలసుతకుఁ = పార్వతీదేవిని; శితికంధరు నకుఁ = శివునికిని; [వీరిరువురికిని]. అలరి = సంతోషించి.

చ. హరుండు శిరంబునం జెవిఁ గరాంబురుహంబునఁ దాల్చు జుద్రికాం

కురపరభాగమై యురగకుండలమై స్ఫటికాక్షసూత్రమై
గిరిజకరాలిఁ గర్ణమునఁ గేల వహింపఁ బసూనమాలికా
కరిరదపత్రవిభ్రమశరంబులు నై మణి యుల్లిసిల్లుచున్.

203

టీక. కరాంబురుహంబునఁ = పద్మమువంటి చేతియందును; తాల్చుఁ = ధరింపఁగా; జుద్రికాంకురపరభాగమై = వెన్నెలయంకురమువలె ఉత్కృష్టగుణములు కలదై; ఉరగకుండలమై = పాముచేఁజేయఁబడిన కుండలమువలె నున్నదై; స్ఫటికాక్షసూత్రమై = స్ఫటికజవమాలికాయయి; గిరిజ

కచాళిక్ = పార్వతికొప్పువయ; ప్రసూన.....శుకంబులనై = పూలమాలిక, దంతపత్రము, విశా
సార్థమయిన చిలుకయు నయ; వణి; ఉల్లసిల్లుచుక్ = ప్రకాశించుచు.

శివుఁ డామణిని తలపై ధరింపఁగా చంద్రవంకవలెను, చెవిని పెట్టుకొనఁగా కుండలమువలెను,
చేతిలో నుంచుకొనఁగా జవమాలవలెను ప్రకాశించెను; పార్వతి దానిని తలపై ధరింపఁగా పూలమాల
వలెను, చెవిని పెట్టుకొనఁగా చెవికమ్మవలెను, చేతిపై నుంచుకొనఁగా చిలుకవలెను ప్రకాశించెను. అలం.
క్రమము, ఉపమ.

వ. వెండియు నగ్గొండరాచూలియు ఖండపరశుండునుం డెందంబుల నెద్ది యభి
లషించి రయ్యెరూపంబు లాపరమరత్నంబు ధరియించి ¹తదాదరణచరితార్థం
బయ్యె నంత. 204

టీక. కొండరాచూలి = హిమవంతునికూతురు - పార్వతి; ఖండపరశుండు = శివుఁడు; అయ్యె
రూపంబులు = ఆయారూపములను; ధరియించి = పొంది; తదాదరణచరితార్థంబు = వారు (తన్ను)
గౌరవించుటచే సార్థమైన పుట్టుక కలది.

క. మత్సామిష్యమునను నీ, సత్సయమివరులు నీవుఁ జనుదెంచుటగో

వత్సా! యెయ్యది కత మని, వాత్సల్యము గదురఁ బంచదనుఁడు పలుకన్. 205

టీక. మత్సామిష్యమునకుక్ = నావద్దకు, సత్సయమివరులుక్ = ఈ గొప్ప
మహద్దలును; చనుదెంచుటకు = వచ్చుటకు; ఓవత్సా! = ఓకుమారా! కతము = కఠినము; వాత్స
ల్యము కదురక్ = ప్రీతికలుగునట్లుగా; పంచదనుఁడు = ఏడు ముఖములుకల శివుఁడు. [శివుని పంచ
వదనములను ౧౭౩-వ పద్యవివృతిలో జెప్పబడి యున్నది.]

నీ. తనతండ్రి బలుకుఁ గ్రొంచనిపూదనుఁడు చంద్రపరిషన్నిగద్ధనీరరుహముకుశ

భాతి మోడుపుగేలు ఫాలాగ్రవీధికి విలసిల్లి యలర నోవృషభగమన!

నావేర స్కాందంబునాదగు నొక పురాణము ²నీదు కరుణకలిమి రచించి

యిమ్మునీంద్రులకెల్ల నెఱిగింప నందు వీరలు సురక్షే త్రతీర్థములకథలు

తే. చాల విని విని సర్వాతిశాయి యైన, దేవుఁ డేనియు నటువంటి తీర్థమేని

నట్టిసుక్షేత్రమేని భోగాపవర్గదాయి కలదేని యెఱిగింపు తడయ కనిన. 206

టీక. క్రొంచనిపూదనుఁడు = కుమారస్వామి; చంద్ర...భాతిక్ = చంద్రులసమూహ
ముచే ఆరికట్టబడిన (ఆక్రమింపబడిన) తామరమొగ్గలవిధమున; [అతఁడు రెండు చేతులను జోడించి
నమస్కరింపఁగా - ఆ మోడ్పుఁజేతులు తామరమొగ్గవలెను, వ్రేళ్ళగోట్ల (౧౦) చంద్రులగుంపువలెను
ఉన్నవనట, తామర చంద్రునికి దాయ యగుటవలన అది వికసింపకుండ చంద్రులరికట్టినట్లున్నదని
భావము.] మోడుపుగేలు = ముకుళించిన పాస్తములు, ఫాలాగ్రవీధికి విలసిల్లి; యలరక్ = నొనటిపై
నుండి ప్రకాశించఁగా; తనతండ్రిక్ = తనతండ్రినిగుఱించి; పలుకుక్ = ఓ వృషభగమన! = ఓ నంది
వాహనుడా! స్కాందంబునాదగు=స్కాందమున పేరుకల; సర్వాతిశాయియైన=అన్నిటిని మించిన;
దేవుఁడేనియొక్ = దేవుఁడును; [ఇచట 'వినీ' సమచ్ఛయార్థకముగా ప్రయోగింపబడినది.] తీర్థమేని =
తీర్థమును; సుక్షేత్రమేని = గొప్పక్షేత్రమును; భోగాపవర్గదాయి = భుక్తిముక్తులను రెండింటిని ఒకఁగు
నది; కలదేని = ఉన్నయెడల; తడయక = ఆలస్యముచేయక; ఎఱిగింపు = తెలుపుము. అలం. ఉపమ.

వ. సర్వోత్కృష్టంబు లగు తీర్థక్షేత్రదైవతంబుల మహాప్రభావంబు మదీయభావ
దర్పణంబునం బ్రతిఫలించమింజేసి. 207

టీక. సర్వోత్కృష్టంబులు = అన్నింటిని మించినవి; మదీయభావదర్పణంబున = నామనస్సు నెడి యద్వయమందు; ప్రతిఫలింపమిం జేసి = తోచకపోవుటచేత.

క. నీవలన ¹నకడముట్టిన, దైవతమహిమయును తేత్రతత్త్వము తీర్థ శ్రీనిభవము శ్రుతిమార్గసు, ధావిష్కృతిగాఁగ వినుటకై ముదమొదవన్. 20;

టీక. నీవలనన కడముట్టిన = నీవలననిద్దించిన; దైవతమహిమయును = దేవతామాహాత్మ్యమును; తేత్రతత్త్వము = ప్రధానతేత్రస్వరూపము; తీర్థశ్రీనిభవము = పుణ్యతీర్థసంపద; శ్రుతి...విష్కృతిగాఁగ = చెవియందమృతముపోయివిధమున - కర్ణపేయముగా; ముదమొదవన్ = వేడుక పుట్టగా.

ఉ. ఈ కలశోద్భవప్రముఖు లేనును నచ్చితి మీహితార్థల
క్షీర! దీని మాకు నెఱింగింపు మనంబున నున్న సంశయో
త్యేకము మానిపింపు కృపదేలెడుచూపులఁ జూడుమన్నఁ దా
రాకమనార్థమాళి మధురంబుఁ బ్రియంబునుగాఁగ నిట్లనున్. 20/

టీక. ఈ కలశోద్భవప్రముఖులు = ఈగర్భస్థుఁడు మొదలుగాఁగల యీ మురులును; ఈహితార్థలక్షీర! = కోరినవానిని పొందజేయువాడా! - కోరికలను నెరవేర్చు నో తండ్రీ! సంశయోత్యేకము = గొప్ప సందేహమును; మానిపింపు = పోగొట్టుము; కృపదేలెడు = కృపారసమొలుకునట్టి; రాకాకమనార్థమాళి = అర్థచంద్రుఁడు తలపైఁ గల శివుఁడు. ఇట్లుచన్.

మ. మము నీయర్థమ వేడుచున్నయది యుష్మన్నాత యోపుత్ర! యీ
యుమకు న్నికు నెఱుంగఁ జెప్పెన వినుం డూహించి యేతచ్చరి
త్రము సర్వంబు కరోదరస్ఫటికరత్నశ్రీఁ బ్రకాశింప గో
వ్యము నేయందగు దీని విన్నపిదపన్ బ్రాణంబుగా దాచుచున్. 210

టీక. ఈయర్థమ = ఈసంగతిచే; యుష్మన్నాత = మీతల్లి - పార్వతి; డూహించి = అలా వింది; కరోదరస్ఫటికరత్నశ్రీ = ఆలచేతియందలి స్ఫటికముతోభను - శుష్టముగా; చెప్పెదన్, గోవ్యము, చేయందగున్ = రహస్యముగా (దీనిని) ఉంచవలెను.

తే. శతమతికి నాస్తికునకుఁ బాపండునకును
గర్భముగుఱించి యాచించు గర్హితునకు
నీపరమగోప్యమోపుత్ర! యోపురంద్రి!
తప్పిదారియు నెఱింగింపఁ దగవుకాదు. 211

టీక. శతమతికిన్ = మూర్ఖునకును; నాస్తికునకున్ = వేదప్రామాణ్యములేనివానికిని; [దేవుఁడు లేడు అనువానికిని - అని పూర్వవ్యాఖ్య] పాపండునకును = వేదవిరుద్ధాచారములు కలవానికిని; గర్హితునకున్ = నిందితునకును - హేతువాదికిని; పురంద్రి = శ్రీ; తప్పిదారియున్ = పొరపడియైనను; తగవు = న్యాయము - ధర్మము.

క. అని నిజతనూభవునకును, దనమగువకుఁ దీర్థదైవతతేత్రము లొ
క్కనెలవు నన భువనత్రయ, వినుతిఁ గనుటఁ దెలుపఁగఁగి విధుమాళి మదిన్.

టీక. భువనత్రయన్ = ముల్లోకములను, విధుమాళి = చంద్రమాళి - శివుఁడు.

సీ. వెడఁదకన్నులవాని వెయినామములవాని ప్రేతల వలపించు వెరవువానిఁ
జిప్సకూఁకటివానిఁ జిన్నినవ్వులవానిఁ జెరివిన మంచి పించియమువానిఁ

బులుగుతత్తఃసీవానిఁ బొడవులతుదవానిఁ బొక్కిట వెలిదమ్మిపూవువాని
 మినుకుటూర్పులవాని మిసిమిమేతలవాని మెఱుంగుఁజూమనిచాయమేనివాని
 తే. దిస్స మొలవానిఁ బసిఁ గానఁ ద్రిప్పువాని
 మురళి¹గలవాని మువ్వంకమురువువాని
 విట్టలాధీశుఁ దలచి తద్విపులమహిమ
²నొడువుఁ బ్రాచ్యుక్తి క్రీసీడ విడిదిప్రోడ.

213

టీక. వెడదకన్నులవానిఁ = విశాలలోచనములు కలవానిని; వెలు = వేయి-సహస్రము; ప్రేతల కలవించు వెఱువువానిఁ = గొల్లపడుములు తన్ను ప్రేమించునట్లు చేయునుసాయము ఎఱిగిన వానిని; చిప్పకూకటివానిఁ = పిల్లజాట్టుకలవానిని; చిన్నినవ్వులవానిఁ = ఇంద్రమైననవ్వులుకలవానిని; చెరిపిన = దోపిన; మంచిమించియమువానిఁ = చక్కని (సేమి) పింఛము కలవానిని; పులుగుతత్తః వానిఁ = పక్షి వాహనముగాఁ గలవానిని; పొడవులతుదవానిఁ = ఉన్నతమైనవాని చివఱనుండు వానిని - ఉన్నతములకంటెను ఉన్నతుండైనవానిని; పొక్కిటఁ = నాభియందు; వెలిదమ్మిపూవు వానిఁ = తెల్లతామరపూవు కలవానిని; మినుకుటూర్పులవానిఁ = వేడిములు నిశ్శాన్యములుగాఁ గల వానిని, మిసిమిమేతలవానిఁ = వెన్నెలనువానిని; మెఱుంగుఁజూమనిచాయమేనివానిఁ = మెఱుంగారు నల్లనిచాయ గల దేహము కలవానిని; దిస్సమొలవానిఁ = దిగంబరుని; పసిఁ = ఆవులగుంపును; కానఁ = అడవియందు (మేతకయి); మురళి = పిల్లనగ్రీవి; మువ్వంకమురువువానిఁ = మూఁడు వంక లేర్పడునట్లు నిలుచుటచే అందముగూర్చువానిని; [మువ్వంక = త్రిభంగి అని ప్రసిద్ధము] తద్విపుల మహిమఁ = ఆ విట్టలునిగొప్పమహిమను; ప్రాచ్యుక్తిక్రీసీడ = ప్రాతమట్టిచెట్టుక్రింది సీడ; విడిదిప్రోడ = విడిది (నివాసము) గాగల శివుడు; నొడువుఁ = చెప్పురు.

శా. సారాచారవిచార! చారణసద్భూసంస్తూయమానప్రథా
 ధారోదారవిహార! హారసుషమాధస్యస్ఫుగత్క్రిందిరి
 రూపరాలంకృతదిక్క! దిక్కరిక రాభోగస్ఫురద్బాహుళా
 ఖారారజ్యదశేషభూభరణదత్త! దక్షశత్రుభవా!

214

టీక. సారాచారవిచార! = ఆచారముల సారమును విచారించువాఁడా! చారణ.....
 విహార!! = చారణులను దేవతావిస్త్రీలచేఁ గొనియాడఁబడుచున్న ప్రఖ్యాతికి ఆధారమగు బౌదార్థము యొక్క విహారముకలవాఁడా! (వేదాద్రిమంత్రి గారి దానమహిమను చారణస్త్రీలు పాటలుకట్టి పాడు చున్నారని భావము.) హార.....దిక్క! - హారసుషమా = ముత్యాలపేరులయొక్క ప్రకాశము వంటి కాంతిచే; ధన్య = ధన్యమయి; స్ఫురత్ = ప్రకాశించునట్టి; క్రిందకర్పూరాలంకృతదిక్క! = కర్పూరమువలె తెల్లనయిన క్రిందిచే ఆలంకరింపఁబడిన దిక్కులు కలవాఁడా! [ఇతనికిర్తి హారములవలెను కర్పూరమువలెను తెల్లనయి నలంకడలను వ్యాపించినదని యర్థము.] దిక్కరి.....దత్త! దిక్కరికరా భోగ = దిగ్విజముల తుండమువలె పరిపూర్ణమయి; స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న; బాహుళాఖా = కాఖిలవంటి భుజములచే; రారజ్యుల్ = మిక్కిలిప్రకాశింపఁ (సంతోషింప)జేయు; అశేష = సమస్త మైన; భూ = భూమిని; భరణ = భరించుటయందు, దత్త! = సమర్థుడగువాఁడా! [ఇతనిబాహువులు వినుగుతుండములవలెను, కాఖిలవలెను ఉండి; సమస్తభూమిని భరించుటవలె యున్నవని భావము.] దక్షశత్రుభవా! = విశ్వరథమునందు దక్షశత్రువగు శివుడైనవాఁడా! ఇది ముక్తపదగ్రస్తము. అలం. అనుప్రాసము, ఉపమ.

క. నారాయణపదనేవా, పారాయణ! జంధులోకపాలనదీక్షా

ప్రారంభకల్పభూరుహా!, భారతరామాయణాదిపరమార్థజ్ఞా!

215

టీక. నారాయణ.....పారాయణ! = విష్ణునిపాదసేవయందు ఆసక్తికలవాడా! బంధు.....భూరుహా! = బంధుసమూహమును పాలించు దీక్షయొక్క ప్రారంభమునకు కల్పవృక్షమైన వాడా! [వేదాద్రిమృత్తి బంధుసముద్రుడయి వారిని సదా ప్రోచుచుండునని భావము.] భారత...జ్ఞా! = భారత, రామాయణాదులగు పురాణముల తత్వమును ఎఱిగినవాడా! అలం. అనుప్రాసము.

మాలిని. సకలసుజనవర్యా! శాంభవాహార్యధైర్యా!

సుకవివినుతక్షీర్తి! శుద్ధతత్త్వప్రవర్తి!

ముకురనిభకపోలా! ముగ్ధలక్ష్మీవిశాలా!

కకుబధిపసమానా! గౌరవశ్రీసిధానా!

216

టీక. సకలసుజనవర్యా! = సుజనులందఱినిను శ్రేష్ఠుడగువాడా! శాంభవాహార్యధైర్యా! = శివసంబంధముగ వైలాసగిరివలె చలించని ధైర్యముకలవాడా! [అహార్యము = పర్వతము] శుద్ధతత్త్వప్రవర్తి! = పరిశుద్ధ స్వభావమున వర్తించువాడా! ముకురనిభకపోలా! = అద్దములవంటి చెక్కిల్లు కలవాడా! ముగ్ధలక్ష్మీవిశాలా! = మనోజ్ఞుమగు గొప్ప సుమన కలవాడా! కకుబధిపసమానా! = దిశ్చలంతో సమానుడగువాడా! గౌరవశ్రీసిధానా! = గౌరవసంపదకు నిధి యగువాడా! అలం. అనుప్రాసము.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్పురమపదనాథనిరవధికకృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవితాసనాథ

రామకృష్ణకవినాథప్రణీతం బైన పాండురంగమాహాత్మ్యం బను పరమభాగవత

చరిత్రమునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

217

టీక. పరమ.....ప్రణీతంబు - పరమపదనాథ = మోక్షాధిపతియగు విష్ణువుయొక్క; నిరవధికకృపా = అంతములేని దయయొక్క; పరిపాక = పంటకు; పరిచిత = వాడుకపడిన; సరసకవితాసనాథ = సరసకవితత్వముతోఁ గూడిన; [భగవంతుని నిరవధికకరుణకు ఫలముగా ఈవిడి సరసకవిత యబ్బిన దనుట.] రామకృష్ణకవినాథ = రామకృష్ణకవిశ్రేష్ఠునిచే; విరిచితంబు = కూర్చుబడినది; పాండురంగమాహాత్మ్యంబు = పాండురంగ విట్టలదేవుని గొప్పతనము (అను సర్థమిచ్చు) పేరుగల ప్రబంధము) పరమభాగవతచరిత్రము = పేరుపడిన భగవద్గుప్తుల చరిత్రము.

ఇది శ్రీ గౌతమసగోత్రపనిత్ర బులుసూపనామక శీతారామస్వామ్యపదానినుపుత్ర, సకల విద్యజ్ఞునవిధేయ వేంకటరమణనామధేయగ్రథితంబైన పాండురంగమాహాత్మ్య టీకయందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పాండురంగమాహాత్మ్యము

ద్వితీయాశ్వాసము

దయితచరణసేవా

ప్రాదుర్భవదఖిలవిభవభాసుర! సరసా

హ్లాదక! వితరణవిద్యా

వేదీ! రామాను¹జేంద్రవేదాద్రీశా!

1

టీక శ్రీదయిత.....భాసుర! = విష్ణునిపాదసేవలనఁ గలిగిన సమస్తైశ్వర్యములతోఁ బ్రకాశించువాఁడా! సరసా.....వేదీ! = రసికులను సంతోషింపఁజేసెడి త్యాగ(దాన) విద్య నెఱిగినవాఁడా! వ. ఆకర్ణింపు మాగోకర్ణకుండలుండు సకుమారంబుగాఁ గొండరాచూలిం గనుంగొని.

టీక. గోకర్ణకుండలుండు = పాములు కర్ణాభరణములుగాఁగల శివుఁడు; సకుమారంబుగాఁ = కుమారస్వామితోపాటు; కొండరామాలి = పార్వతి.

❁ శివుండు పార్వతీకుమారులకుఁ జొండరికఁజేత్రమాహాత్మ్యంబుఁ చెల్పుట ❁

సీ. శైలబజ! విను విను షట్కంఠ! కరవీరకుశపల్లవంబులఁ గొమరుమిగులు
ఘర్జవీరానది కలనె నెచ్చట నట్టి భ్రమిదక్షిణతీరభాగమునకు
యోజనంబున సమస్తోన్నతం బగు తీర్థమును జేత్రమును జాలఁబొగడువడయుఁ
జొండరికము లన భాసిల్లు నచట నద్దేవతోత్తముఁడు లక్ష్మీ²విభుండు
తే. భక్తరక్షణదాక్షిణ్యసక్తబుద్ధి, యఖిలనిగమాఘగిరిగుహాహరిపుష్పకము
పాండురంగండు సాకృతిబ్రహ్మలీల, నిలిచియున్నాఁడు భువనవర్ణితవిభూతి. 3

టీక. షట్కంఠ! = ఆఱుమెడలుకల కుమారుఁడా! సమస్తోన్నతంబు = అన్నింటను గొప్పది; దాక్షిణ్యసక్తబుద్ధి = దయాళుఁడు; ఆఖిల.....పుష్పకము = వేదములను కొండగుహయందుండు సింహపుఁబ్బి, సాకృతిబ్రహ్మలీల = దేహముదాల్చిన చరతక్షమువలె; వేదములు గిరిగుహగాను, పాండురంగండు సింహపుఁబ్బిగను వర్ణించఁబడుటచే నిందు అలంకారము రూపకము.

వ. ఆదికల్పంబునందలి పదునెనిమిదవ ద్వాపరంబు కడకందువ శతానందాది
బృందారక సందోహ⁴శిరశ్శేఖరశిఖర మణిగణమయూఖచ్చటాటోపారోప మహా
నీయచరణనఖరశిఖరం డగు పుండరీకాక్షుండు పాండురంగాహ్వయమునం బుండ
రీకుం డను నొక్క భూసురపుండరీకునకుఁ బ్రత్యక్షంబై భక్తపక్షపాతంబునఁ

1. క. జేంద్ర. చ. జేంద్ర. 2. క. వరుండు. ట. విభుండు. 3. చ. పాండురాంగుండు.

4. క. శిరశ్శేఖర. చ. శిరశ్శేఖరశిఖర.

దత్తేత్రతీర్థంబులకుఁ బొండరికంబు ¹లను నామకల్పనం బాచరించి యా చతుర్భుజుండు నేడు నచ్చోటన యున్నవాడు. అవ్వెన్ననిచరిత్రంబు మీకు శ్రోత్రసాయనంబు చేసెద వినుండు. ఇది మీ యిద్దరి ప్రశ్నంబులకు నుత్తరం బయ్యెడు నని మృదుండు మునిసన్నిధానంబునఁ గుమారుండు వినుకొన గిరి కుమారిం గటాక్షించి ద్రాక్షారస ²సపక్షంబు లగు నక్షరవిక్షేపంబు లొలయ నిట్లనియె.

4

టీక. కడకండువ = చివటికాలము; శతానందాది = బ్రహ్మమొదలగు; శిరశ్శిఖరశిఖర=కిరీటాగ్ర ములయందలి; మయాభిచ్ఛటాటోపారోప = గొప్పకాంతిసమాహము వ్యాపించుటచే; మహనీయ = పూజ్యుఁగు; చరణసఖరశిఖరుండు = పాదముల కొనగోట్ల కలవాడు; భూసురపుండరీకునకుఁ=బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠునకు; నామకల్పనం బాచరించి = పేరు పెట్టి; శ్రోత్రసాయనంబు చేసెదన్ = పీనులమిందొసర్చె దను; ఉత్తరంబు = సమాధానము; వినుకొనన్=జాగ్రత్తతో వినఁగా, కటాక్షించి = చూచి; ద్రాక్షారస సపక్షంబులు = ద్రాక్షారసమునకు సమానమైనవి; అక్షరనిక్షేపంబులు = చలుకులు.

— పుండరికమహామునిచరిత్రము ౧ —

చ. ఆలికులవేణి! విన్న రచితాఖిలపుణ్యుఁ డశేషగణ్యుఁ డ త్యలఘువివేకపాశఖని యార్యజన స్తవనీయ³చర్యుఁ డు జ్వలగుణ రత్న రత్ననిధి సత్యదయార్జవశాంతిదాత⁴తిమాం సలగతి పుండరికుఁ డను సన్నని పొల్పు నొకండు పెంపునన్.

5

టీక. ఆత్యలఘువివేకపాశఖని=అతిలేటిన తెలివికి నిధియైనవాడు; ఉజ్వలగుణరత్నరత్ననిధి = ప్రకాశించుగుణములనెడి రత్నములకు సముద్రమగువాడు; (అలం. రూపకము.) సత్య.....గతి = సత్యము, దయ, తిన్నదనము, శాంతి, దాంతి - ఆనవానిచే పెంపొందిన వర్తనముకలవాడు.

సీ. చలిచీమనేనియుఁ జాంద్రోక్త శంకించుఁ బలుకఁ డెన్నఁడు మృషాభాషణములు కలుషనర్తనులున్నపొలముపొంతఁ జనండు కలిమికుబ్బుండు లేమి⁵గలగఁ డాత్మఁ దలయెత్తి చూడఁ డెవ్వలనఁ బ్రస్త్రీల ధైర్యంబు విడఁ డెట్టి⁶దర్పణుటల : నొరులసంపదకునై యుపతపింపఁడు లోన నిందింపఁ డెంతటి⁷నీచునైన

తే. మిన్నకయ చూడఁ డాకలిగొన్నకడుపు సర్వభూతదయోదయోత్సవ మొనర్పు నిగమఘంటాపథై కాధ్వ⁸నీనబుద్ధి బ్రహ్మవిద్యానవద్యండు బ్రాహ్మణుండు.

6

టీక. చాంద్రోక్త=చాంద్రోక్తుటకు; పొలముపొంత=చోటిపాలిమేరకు; కలగఁడు= కలతపడఁడు; ఎవ్వలనన్ = ఏవంకను; దర్పణులన్ = ఒడుదొడుకు సమయంబులయందును; సంపద మనై = సొత్తుకొనుటకు; విడఁడు = విడువఁడు - విడువఁడు; ఉపతపింపఁడు = అసూయపడఁడు; ఆకలిఁ గొన్నకడుపున్ = ఆకలిచే బాధపడువానిని; నిగమ.....బుద్ధి = వేదమార్గము ననుసరించి నడుచు వారిలో ప్రధానుండు; బ్రహ్మ.....వద్యండు=వేదాంతశాస్త్రవేత్త; ఇందు పుండరికుని గొప్పతనము వర్ణింపఁబడినది;

1. క. లన. 2. క. పక్షంబులగు. చ. సపక్షంబులగు. 3. చ. ధైర్యుండు. 4. క. కలగ. 5. తత్తలముల. 6. ర. చ. దర్ధముల. 6. ట. నీచునేని. 7. క. కన్న. చ. గొన్న. 8. చ. నివదవృత్తి. పాండురంగ—9

చ. హరిహాయదేశికాభుఁడగు నమ్మహిదైవతమాలియందు బౌ
గరువునకుఁ మృగీమదసుగంధము సంధిలుభాతి నంబుబో
దరచరణారవింశతతస్త్పతిలోలుప యైవ బుద్ధియున్
బరిణతిఁ గాంచె సంపదలపై మఱియుం జరియుండు సంపదల్,

7

టీక. హరిహాయదేశికాభుఁడగు = ఇంద్రునిగురువగు బృహస్పతితో సమానుడైన; బంగరు...
భాతి = బంగారమునకు కస్తూరిపరిమళ మబ్బినట్లు; అంబుబో.....లోలుప = విష్ణుదేవుని పాద
పద్మముల నెల్లప్పుడును స్పరించుటయందలి వ్యసనము కలది; పరిణతిఁ = పరిపాకమును. అలా.
అర్థాంతరన్యాసము.

సీ. మొదలఁ గానుక్రోధములు బరాబరిచేసి సత్యవాఙ్మయమంబు ¹సంఘటించి
సాత్త్వికస్వల్పభోజనలబ్ధిఁ గ్రొవ్వాఁగి యష్టాంగకానక్తి హవణుపఱచి
²తరిచి ముప్పదిరెండు తత్త్వంబు లూహించి మది ³సత్త్వసంపద ము న్తరించి
తెలిసి ముద్రాపనంబు మేని పనిగొని పాపపూరుషుఁ ⁴పటాపంచుఁజేసి

తే. యతఁడు మూలాలవాల గహ్వరకరండ, కుండలీస్థానగోక్షణ్ణకులకలాప
తత్త్వరర్చనవర్ణాధిపై నతదళ, నిర్ణయం బెత యంతయు నిజము గాంచి.

8

టీక. బరాబరిచేసి = చెదరిపోగొట్టి-అణచి; సత్యవాఙ్మయమంబున్ = యధార్థమును మితము
నగురీతి ప్రసంగమును; క్రొవ్వు. అఁగి = క్రొవ్వునడ్డగించి - అడి; అష్టాంగకానక్తి = యమ, నియమప్రాణా
యామ, ప్రత్యాహర, ధ్యాన, ధారణ, మనన, సమాధి లను యోగములందు అభివృద్ధి; హవణుపఱచి =
సమకూర్చి; ముప్పదిరెండుతత్త్వంబులు = ప్రకృతి, మహత్తు, అహంకారము, 11 ఇంద్రియములు, పంచ
భూతములు, పంచ విషయములు, జీవుఁడు, పరమాత్మ, షట్చక్రములు అనునవి. మున్తరించి = స్వాధీన
పఱచుకొని; మేనిపనిగొని = శరీరమును శ్రమపెట్టి; పటాపంచుచేసి = తఱిమి నశింపఁజేసి; మూలాల
వాల.....నిర్ణయంబు = మూలాధారమును గుహారూపమును బరిణేయగు కుండలీస్థానమందలి శేషుని
తత్త్వమును; విష్ణుతత్త్వమునకు మూలములగు బీజాక్షరములు, అధిదేవతలు, దళములు అనువాని తత్త్వ
మును బాగుగ నెఱిఁగెనని భావము.

చ. మనుహతరాజయోగములమర్త మెఱింగి తదర్థసిద్ధి నె
మృనము¹దలిర్ప ²హృజ్జలజమానరసారభషట్పదంబు న
ర్జునరథభూషణంబు వెలిఁ జూడనినిద్దపునిట్టచూపునక
³మునుకొని చొక్కు లోన నిజమూర్ధగళత్పుధనేడేర్పగన్.

9

టీక. మను. మంత్రములయొక్కయు, హతరాజయోగముల-హతయోగముయొక్కయు, రాజ
యోగముయొక్కయు; మర్తము = రహస్యము; తదర్థసిద్ధిఁ = అవి నెఱవేఱుటచే; హృజ్జలజమానరసారభ
షట్పదంబు = హృదయకమలమున దట్టుముగా వ్యాపించియుండు పరిమళమునకు తుమ్మెదయైవాడు; అర్జున
రథభూషణంబు = అర్జుననకు సారథియైనవాడు; వెలిఁజూడని = బాహ్యప్రపంచమును చూడని;
నిద్దపునిట్టచూపునక = చలించని ప్రేమమయదృష్టిచేత; మునుకొని = పొంగిపొరలి; చొక్కున్ =
చురవశమగును; నిజమూర్ధగళత్పుధ = తనశరీరస్థునండి జాఱుచున్న అమృతము; నేడేర్పగన్ =
శ్రమనుపోగొట్టెగా. అలం. రూపకము.

1. క. సంగ్రహించు. చ. సంఘటించు. 2. చ. తరిసి. 3. చ. తత్త్వసంపద. 4. క. పటా
పంచ. చ. పటాపంచు. 5. క. తలిర్చి. చ. తలిర్చి. 6. క. హృజ్జలజమాన. చ. తజ్జలజమాన,
7. క. మునుకొని. చ. మును, గని.

మ. శతపత్రాక్షము శిక్యసఖ్యభృతిచంచన్తాళిసన్నాహ ము
 న్నతనాసాముకుళంబు పూర్ణ తరచంద్రస్నిగ్ధముగ్ధాశనం
 బతసీసూనసవర్ణ వర్ణ మతిసౌమ్యం బబ్బనాభంబు శ్రీ
 శ్రి తవక్షంబు మహామహం బోకడు పర్వెం దన్ననఃపేటికన్.

10

టీక. శతపత్రాక్షము = పద్మమువంటికన్నులుకలది; శిక్య.....సన్నాహము = తలమీద
 చిక్కముకలది; ఉన్నతనాసాముకుళంబు = పొడవై మొగ్గవలెనున్న ముక్కుకలది; అతసీసూనసవర్ణ వర్ణము =
 సల్ల అవినెపూవుతో సరియగు దేహకాంతికలది; మహామహం బోకడు = ఒక గొప్ప లేజన్సు; తన్ననః
 పేటికన్ = పెట్టెవలె దిట్టమగు నకని (పుండరీకుని) మనస్సునందు; పర్వెన్ = వ్యాపించెను. ఇచట
 విష్ణుని లోకోత్తరస్వరూపము పుండరీకుని మనస్సున ప్రకాశించెనని గౌణముగ చెప్పబడుటచే
 ఉదాత్తాలంకారము.

సీ. సనకసనందనాదినిఖిలాంత ర్వాణిహృల్లీలభావంబు సల్లపెట్టి
 విశ్వంభ రాభోగ వివిధమూర్త్యంతరస్ఫురితానుభావంబు బుజులువైచి
 శింశుమారాకృతి స్వీకృతి వైకుంఠపట్నవిహారంబు జారవిడిచి
 ఊరోదమధ్యస్థలీరత్న నగగృహ గర్భనివాసంబు కచ్చు వదలి

తే. పుండరీకేక్షణండు శిఖండిబర్హ, మండితశిఖండసుండు నతాఖండలుండు

పుండరీకునిమానసాంభోజవీరి, మిండతుమైదయై యుండు సిండుకొలువు, 11

టీక. సనకసనంద.....భావంబు = సనకుండు, సనందనుండు మొదలగు విద్వాంసుల మనస్సుల
 యం దణగియుండు (నివసించియుండు)టను; సల్లపెట్టి = విడిచి; విశ్వంభరా.....నుభావంబు =
 లోకోద్ధారకములు, గొప్పవియు నగు అవతారములు ఎత్తు మహిమను; బుజులువైచి = నున్నలుపెట్టి -
 విడిచిపెట్టి; శింశుమారాకృతిస్వీకృతి = మోసరూప- (జలచరరూప)మును ధరించుటచేత; వైకుంఠపట్న-
 విహారంబు = జ్ఞాన, శక్తి, బల ఐశ్వర్య, వీర్య, లేజోరూపములగు నాఱువైకుంఠములందును విహరిం-
 చుటను; ఊరోద.....కచ్చు = ఊరోదమధ్యస్థలీ = పాలనముద్రము మధ్యమునందలి; రత్ననగగృహ
 గర్భనివాసంబుకచ్చు = రత్నాద్రిగుహయందు నివసించు కోరికను; శిఖండిబర్హమండితశిఖండకుండు =
 నెమిలి పించుముచే అలంకరించబడిన జాట్లు కలవాడు; నతాఖండలుండు = (తనకు) నమ్ముదైన
 ఇంద్రుండు కలవాడు; మిండతుమైదయై = గండుతుమైదయై. (అలం. రూపకము)నిండుకొలువు. ఉండున్.

ఉ. అన్వహముక్ ¹ బ్రవృద్ధ మగు నంబుజనాభపదారవిందభ

క్తి స్వహి కెక్కుచు ² వసుమతీసురసంశవతస మెల్లవా

రు న్వినుతింపఁ బెంపెనగు ³ ప్రోది యొనర్చుచు దల్లి దండ్రి ³ నే

దు న్వివిధానురూపతనుదోహదభోజనపూజనాదులన్.

12

టీక. అన్వహముక్ = ప్రతిదినమును; బ్రవృద్ధమగు = వృద్ధిపొందు; వహికెక్కుచుక్ =
 ప్రసాదికెక్కుచు; వసుమతీసురవంశవతసము = బ్రహ్మశ్రేష్ఠుండు; పెంపెనగు = గొప్పతనమును
 పొందును; ప్రోదియొనర్చుచుక్ = పోషించుచు-కాపాడుచును; అనురూప.....నాదులన్ =
 తగినట్లు దేహమును కాపాడుట కనుకూలములగు భోజనము, పూజనము మొదలగువానిచే, ఏదుక్ =
 పోషించును.

క. హరిభక్తియు గురుభక్తియు, సురుభక్తియు బుటముగాఁగ యోగీంద్రశిఖా

భరణము ముక్తమయతా, స్ఫురణము భువనప్రశస్తముగ జిగి మీఱెన్. 13

టీక. గురుభక్తి = పెద్దలయందుభక్తి; ఉరుభక్తి = ఎక్కువైనప్రేమ పుటముగాఁగ్గ = అధికముకాఁగా; యోగీంద్రశిఖాభరణము = యోగులకు తలమానికమగువాఁడుమిగులశ్రేష్ఠుఁడు; ముక్తామయతాన్మరణము = ముత్యములచే అలంకరింపఁబడుట-లావణ్యము, విడువఁబడినరోగభావమును; భువనప్రశస్తముగ్గ = ప్రసిద్ధముగా; జిగి = కాంతి; మిత్ర = అతిశయించెను.

సీ. మును మూనగుటఁబట్టి మునులువైచిన బత్తి వలఁబోలెఁ జిక్క మాదలఁ దలిర్ప

వెలితిగాఁ జవిగొన్న వెన్న ముద్దయుఁబోలె శంఖంబు వామహస్తమునఁ దనర

జగదండవహకాలచక్రభ్రమణహేతుదండమై నిజధేనుదండ మమర

సంచిబట్టిన పద్మజాతాండములలీల వలకేల గ్రచ్చకాయలు ఘటిల్లు

తే. కలయఁ బూచిన కల్పచృక్షంబుచాయ, సరసనపుష్పమాలికాభరణమగ్గ

విగ్రహముతోడ విలసిల్లు విప్రు నెదుట, మందప్రాయాండ కూరిమి ప్రానిపండు.

టీక. మూనగుట = మత్స్యరూపమును ధరించుటచే; పట్ట = పట్టుకొనుటకు; బత్తివల = భక్తి యనువల; చిక్కము = చలిదిచిక్కము; బొదలఁ దలిర్ప = తలపై ప్రకాశింపఁగా; వెలితిగాఁ జవిగొన్న = కొంతకొంతిని; జగదండ.....దండమై = బ్రహ్మాండభండమును మోయు కాలచక్రము తిరుగుటకు కారణమగు కట్టయై; నిజధేనుదండము = తన పసులనుతోఁడికట్టి; వలకేల = నడిచేలియందు; కలయఁబూచిన = బాగుగాఁబూచిన; మందప్రాయాండ కూరిమి ప్రానిపండు = గొల్లపడుచులప్రేమ ఫలము - శ్రీకృష్ణుఁడు. ఆలం. ఉదాత్తము. స్వభావోక్తి, ఉపమ.

క. నియమాంతంబున సత్కృష్టిప్రియరూపముతోడఁ గూడఁ బెనదిన యంత

ర్షయనము సడఁపిచి పితృపాదయుగార్చాధీనబుద్ధి దహతహ వెలుగన్. 1

టీక. నియమాంతంబున = సమాధి ముగిసినపిదప; సత్కృష్టిప్రియరూపముతోడ = (సాక్షాత్కరించిన) శ్రీకృష్ణుని స్వరూపముతోఁగూడ; ఆంశర్షయనము = లోపలిపూజ - యోగదృష్టి; సడలించి = విడుచునట్లుచేసి; పితృ...బుద్ధి = తలిదండ్రుల పాదసేవకు లొంగిన బుద్ధిలో; తహతహ = తమకము.

ఉ. పాపనదృగ్విలాసములు బాహ్యగతిం బచరించి చంద్రికా

శ్రీవిభవంబులం బలుచనేయు ముఖప్రభ లుల్లసిల్లఁగా

మై పదలించి పూర్వమగుమట్టును గాడ్పును సాగనిచ్చి పైఁ

గావలియిడ్డ శక్తుల సగౌరవదృష్టిఁ బరిగ్రహించుచున్. 16

టీక. పాపనదృగ్విలాసములు = పవిత్రములగు తలకుఁజూపులను; బాహ్యగతి, పచరించి = బాహ్యప్రపంచమున వ్యాపింపఁజేసి; చంద్రికాశ్రీవిభవంబుల = నిండువెన్నెలసొబగును; పలుచనేయు = లేతకచేయు - తిరస్కరించునట్టి; ముఖప్రభలు = ముఖకాంతులు; మై, పదలించి = దేహమును ఆసనబంధమునుండి తప్పించి; పూర్వమగుమట్టును = సమాధికి పూర్వపు సంకోచమును; కావలియిడ్డ శక్తుల = లోనికి రాకుండఁజేయుచున్న యుంచిన యిచ్చాని శక్తులను; సగౌరవదృష్టి = మర్యాదతో; పరిగ్రహించుచున్ = తిరిగి తీసికొనుచు. ముందునకన్వయము.

సీ. తనువుతోఁ జరియించు ధర్మదేవతఁబోలె మెలఁపున వనవాటిఁ గలయఁ దిరిగి

గణనమీఁతిన శార్దిగుణములు హృదయసంపుటి నించుక్రియ విరులో బుట్టఁబెట్టి

తనకుఁ బనిత్రవర్గసమేకృత్యం బనుకరణి నూతనకుశోత్కరముఁగూర్చి
యవవర్గఫలసిద్ధి హదనైనఁజేఱుకై వడి బహుఫలోత్కరము ¹లొడిసి

తే. యోగయాగంబు సజపుచో నూర్చి పశువి

శసన మొసరించుటకు యూపసమితిఁ దెచ్చు

భాతి ²సమిధలఁ గొని మహాప్రాజ్ఞుఁ డతఁడు

వచ్చు లేబగటికి నిజావాసమునకు.

17

టీక. మెలపున = మెలకువతో; గణనమిఱిన = లెక్కకు మిక్కిలియైన; హృదయసంపు
టిక = మనస్సునెడి పెట్టెయందు; బుట్టిక = బుట్టయందు; కుశోత్కరము = దర్భలసమూహమును;
బడిసి = కోసి; అవవర్గఫలసిద్ధి = మోక్షప్రాప్తి; హదను = అదను - తటి; డొర్చి పశువిశసనము = పడూ
ర్చులు అను పశువులను చంపుట; [స్థూలశరీరము నాశ్రయించిన జరామరణములును, సూక్ష్మశరీరము
నంటియున్న క్షుల్పిపాసలును, కారణశరీరము నాశ్రయించిన శోకమోహములును అటు డొర్చులు,
[పూర్వటికలో ఇచట “డొర్చి పశువిశసనము = శ్వాసమనెడి పశువును చంపుటను” అని యున్నది.
అది తప్పు.] యూపసమితి = యజ్ఞ పశువులను కట్టెడి స్తంభములగుంపును; లేబగటికిన్ = తెల్లవాటి
ఎక్కువకాలము కాకమునుపే; నిజావాసమునకు = తనయింటికి. అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. విహితమతి బరిచాక్రసహస్రమయి శిశ్మయంగంబు సంభావించుక

గృహమేధివతంసము నిజ, పహిళామణి యప్రతీపమతి దోడ్పడఁగన్. 18

టీక. విహితమతి = అనుకూలించుబుద్ధితో; పరిచాక్రసహస్రమయి = తానొక్కడే వేయి
మందిసేవకులపెట్టును; శిశ్మయంగంబు = తలిదండ్రులిద్దఱి; గృహమేధివతంసము = గృహస్థులలో
ఉత్తముఁడు; నిజమహిళామణి = తనభార్య; అప్రతీపమతి = ఎదురుతిరుగనిబుద్ధితో.

సీ. ఆపాదమస్తంబు నంటు నూనియగూచి న్వయముగా నుద్వర్తనం బొనర్చు

జలకమార్పు నఖంపచస్వచ్ఛజలములఁ దడియెత్తుఁ గడు మెదుగుడులఁ ³బొదివి

లఘుధౌతవసనపల్లవములు గట్టించు శిరసార్పు మృజులీల సురటి విసరి

చేయుఁత యొసఁగి వేంచేయించు లోనికి ద్వారావతి ⁴గలంతిఁ దానె యొసఁగు

తే. దెలుపు సంధ్యాసమాధివిధిప్రయక్తి, నగ్ని వేల్పించు విష్ణుసహస్రనామ

పాఠ మొసరించుతఱిదోడుపడు శురునకు, ⁵గవలువోకుండఁబుత్తుఁడోకలువకంటి.

టీక. ఆపాదమస్తంబు = క. ఖశిఖావర్జంతము - దేహమంతయు; నయముగా = ఒడ్దికతో;
ఉద్వర్తనంబొనర్చు = నలుగు పెట్టును; జలకమార్పు = స్నానముచేయించును; నఖంపచస్వచ్ఛ
జలముల = గోరువెచ్చని తేటనీటితో; మెదుగుడుల = మెత్తనిగుడ్డలతో; బొదివి = కప్పి; లఘు
.....వములు = తేలికయైన నిగనిగలాడు మడతపస్త్రములు; సురటి = పీవన; ద్వారావతి గలంతి = జారీ
చెంబును; కవలువోకుండ = క్రమముతప్పకుండునట్లు; కలువకంటి! = కలువలవంటి కన్నులుగల పార్వతీ!

తే. చూపు చాలమి వివిధరూపోపకరణ, వితేలిఁ దడవాడు జనకునానతి శిరమునఁ

దాల్చి నిద్దంపుబుద్ధి దద్దారకుండు, చక్రహస్తార్చనమున కుపక్రమించు. 20

టీక. వివిధరూపోపకరణవితేలి = వెక్కువవిధములగు పస్తువులసమూహమును; తడవాడు =
తడవుకొను, - వెదకు; నిద్దంపుబుద్ధి = ప్రేమతో; తద్దారకుండు = అతనికొడుకు; చక్రహస్తార్చనము =
విష్ణుని పూజించుటకు; ఉపక్రమించు = ప్రారంభించును.

సీ. అభిషేక మొనరించు నాకాశవాహినీజననకారణపాదజలరుహునకు
వైచుఁ దో¹మాలియ వైజయంతీకాంతినలయితవక్షకవాటునగును
గౌశేయ మర్పించుఁ గాంచనమయ²పటి పల్లవారుణశిఖరంధరునకుఁ
జందనం బలందు నీశేందిరాకుచకుంభసంగికుంకుమపంకిలాంగునకును

తే. రత్నహారంబు సాతు నిర్యత్న³సిద్ధకౌస్తుభోదర్పిరభిరామఁ ధరునకు
ధూపకల్పన మున్నుగా దీప మిచ్చు, దెఱవ! యాత డు త్రైలోక్య⁴దీపకునకు. 21

టీక. ఆకాశ.....జలరుహునకు = గంగపుట్టాటకుఁ గారణమగు పాదపద్మములు కలవానికి;
తోమాలియ = వనమాల; వైజ.....వాటునకును = వైజయంతి యను పూలమాలయుక్త కాంతిచే
నావరింపబడిన, తలుపువంటి తొమ్ము కలవానికి; గౌశేయము = పట్టువస్త్రము; కాంచన.....రున
కు = చిగురువంటి బంగారువస్త్రముచే నెఱువైన మొలచే చక్కనగువానికి; అలందు = పూయును;
నీశేందిరా.....నకును = నీశాలక్ష్మీదేవులకు వమలయంగదలి కుంకుమ మంటిన దేహము కలవానికి,
చాతు = సమర్పించును; నిర్యత్న.....రునకు = అప్రయత్నముగా లభించిన కౌస్తుభమణియుక్త
కాంతి పుంజముచే ఇంపైన పెడ కలవానికి; మున్నుగా = మొదలుచేసి - అనగా - మొదట ధూప
మిచ్చి; దెఱవ! = పార్వతీ!

క. నిడుదచిగురనటియాకున నిడి వివిధాన్నగులు భూసురేశ్వరుఁ డొసంగున్
బడి ఘంట మొరయఁజేయుచు, జడనిధితల్పునకుఁ బూర్ణసంకల్పునకున్. 22

టీక. నిడుదచిగురనటియాకున = పొడవైన లేతయరఁటియాకుల; బడి = వరుసగా -
వెంబడిసి; మొఱవఁచేయును = వాయించును; జడనిధితల్పునకు = సముద్రముపడుకగాఁ గలవానికి -
విష్టనకు.

క. భూమిసురసూతి సాల, గ్రామశిలావారి కంబుగర్భము ది
వ్యామోదశ్రీతులసీ, కోమలదళసురభితంబు గురునకు నొసంగున్. 23

టీక. కంబుగర్భము = శంఖములో పోయఁబడినదానికి; గురునకు = తండ్రికి.

మ. తిరువారాధన మిట్టానర్పి ధరణీదేవాన్వయశ్రేష్ఠుఁ డా
హరి కర్పించుటఁ బావనంబు లగు శాల్యన్నంబులు న్నేతులున్
వరుగుల్ చారులు పప్పులప్పుడములన్ దాలింపులుం బూపముల్
పరమాన్నంబులుఁ బెట్టు నెట్టన భుజింపం దల్లికిం దండ్రికిన్. 24

టీక. తిరువారాధనము = దేవతార్చన; ధరణీ.....శ్రేష్ఠుఁడు = ఉత్తమబ్రాహ్మణుఁడు; అర్పించు
చుట = నైవేద్యము పెట్టుటవలన; పావనంబులు = పవిత్రములు; తాలింపులు = తాలింపుచేసినకూర
లను; పూపముల్ = ఆప్పములు - పిండివంటలు; నెట్టన్ = సమృద్ధిగా.

వ. ఇట్లతివృద్ధులు శిథిలబుద్ధులు నగు జనయి త్రీజనకులం గని మని నడరుచు నడుగు
లకు మడుగు లొడ్డుచు నడుగునెడఁ బులిజున్నేనియుం దెచ్చి యిచ్చుచు నిచ్చు
గ్రొత్తయగు మచ్చికిం గచ్చు వదలక గోము మెఱసి యోమనగాయలంగా
నోముచుఁ గాలో¹⁰చితంబులగు నోములు నోమించుచు నర్ధరామరనందనుండు
జగదభినందితుండై యుండి వెండియు. 25

1. ట. మాలిక. 2. క. టట. చ. టటి. 3. కటి. 4. చ. సిద్ధి. 5. ట. దీపమునకు. 6. చ. విడి.

7. క. కేదలు. ట. చారులు. 8. చ. కాపూపముల్. 9. చ. లొత్తుచు. 10. చ. చితంబులుగా.

టీక. శిథిలబుద్ధులు = బుద్ధిపటుత్వము తగ్గినవారు; మనిషడచుచు = వసించుచు; అడుగు.....
 లాడుచు = ఉత్తనేలపై నడిపించక - గౌరవముగా; మచ్చిక = ప్రేమచేత; కచ్చు, వదలక =
 స్త్రీతివిడువక; ఓమనగాయలంగా = ఓమనగుంటలాడుగొజలనుగా - చేతులమీదనే తిరుగునట్లుగా; ఓము
 చు = పోషించుచు; ధరామరనందనుడు = బ్రహ్మణపుత్రుడు; జగదభినందితుడై = లోకుల
 మెప్పునుపొంది.

క. పరలోకావాససుఖా, దరపరతం జనిన తల్లిదండ్రుల కొసకె
 గురుభక్తి నిగుడు కొడు కతి, కరుణామతి గంగ నస్థిగయం బిండంబున్. 26

టీక. పరలోకావాససుఖాదరపరతంజనిన = లోకాంతరమునకేగిన - మరణించిన; ఒసగు =
 అర్పించును.

క. ప్రేయశివలన బ్రబోధవి, ధేమ¹మతుల సుతుల గాంచి తీర్చె బితృణం
 బాయయ్య తదీయం బగు, ప్రాయపుబ్రాహ్మంత గొంత పడమర దిరిగెన్. 27

టీక. ప్రేయశివలన = ధర్మపత్నివలన; ప్రబోధవిధేయమతుల = విశేషజ్ఞానము, అడకువ కల
 చారిని; బితృణము = పితృదేవతలముణమును; “జీవతోర్వాక్యకరణాత్పుత్రసంపాదనేన చ, గయాయాం
 విందానేన త్రిభిపుత్రస్యపుత్రతా.” అనుపెద్దలమాటను పుండరీకుడు సార్థకపఱచినాడని భావము.

క. భాషావిభునిభుఁ డమ్మని, యీషణదూషణ మొనర్చి యిలు మఱచి మది
 శేషఫణిశయనుఁ గను నభి, లాషోన్నతిఁ జేయుఁ దప మిలాధరతనయా! 28

టీక. భాషావిభునిభుడు = బ్రహ్మతోనమానుడు; ఈషణదూషణమొనర్చి = భార్యాపుత్రుల
 యందును, ధనమునకుగల వ్యామోహమును విడిచి; ఇలాధరతనయా! = పార్వతీ!

సీ. మిసిమింతు డునుగాక వసియించుఁ గుత్తుకబంటినిరను బుండువంటి చలిని
 మోముదమ్మికి దేటిమొత్తమై పొగ పర్వ ప్రేలుఁ గ్రిందలగాఁగ వృక్షశాఖ
 పేరు వెల్లడి కాయగూర పండని కోరకుదరాగ్ని గాడ్పుచే నుజ్జగించు
 నేచి యీచెవిగాడు పాచెవిఁ బోవంగ నుబ్బి లింగమువోలె నుండు నెండ
 తే. సంతరాయాంధకారంబు లలమికొనిన, నడచు నిజధైర్యసూరోద్ధయంబుచేత
 దానవారిని ⁴గుఱిచేసి తనకుఁ బోదు, నాకుఁ బోదని నమ్మి సుశ్లోకుఁ డగుచు. 29

టీక. మిసిమింతుడునుగాక = అలసిపోక; పుండువంటి = శరీరమునుబాధించునట్టి క్రిందల
 గాఁగ = తలక్రిందుగ; ఉదరాగ్ని = అకలిని; గాడ్పుచే = వాయువుచే; ఉజ్జగించు =
 పోగొట్టును - అణచివేయును; ఏచి = బాధించి; లింగమువోలె = స్థాణువువలె; అంతరాయాంధ
 కారంబులు = విఘ్నములనెడి చీకట్లు; తనకుబోదు, నాకుబోదు, అని = తపము చేయక తనకుఁ
 దప్పుదు, పరమాయక దేవునిని తప్పుదని; నమ్మి = అవిష్టువునే నమ్మి. [పయిది లోకోక్తి.] సుశ్లోకుడు =
 సత్కీర్తికలవాడు.

ఉ. ఓగజరాజగామిని! మహాగ్రపునోములు నోచుచున్న య
 యోగివరేణ్యు నేమమున నుల్లము వెన్నవలెం *గరంగ హృ
 ద్రాగసమగ్రోపవనితానతాపరింభసంభ్రమో
 ద్యోగకళాప్రవర్తికే జతుర్ముఖవంచితధూర్తకీర్తిన్. 30

1. చ. సుతుల. 2. చ. యీషణదూషణ. 3. చ. బోయంగ. 4. చ. న, గయచేసి. ట. న, గురి
 చేసి. *గరంగి. శ. ర. 5. చ. కోప.

టీక. మహాగ్రపు=మిక్కిలిదుస్సాధ్యములగు; నోములు నోచుచున్న=వ్రతములుచేయుచున్న; సేమునక=నియమమువలన; ఊల్లము = మనస్సు; హృద్రాగ... ప్రవర్తికే = మించిన ప్రేమతో గోపకన్యకలను కౌగిలించుటలో నేర్పుకలవానికి; చతుర్ముఖవంచితధూర్తిర్తికే = బ్రహ్మను వంచించిన కీర్తికలవానికి, [ఇట - 'పంచితచతుర్ముఖ - 'అనుటకు మాఱుగా 'చతుర్ముఖవచిత - ' అను నమానము - ఆహితాన్ని వంటిది.] వత్సాహరణనమయమున బ్రహ్మను కృష్ణుడు పంచించుట ప్రసిద్ధము నీ. యతి మనోగృహదీపికాంకూర మగులీల గోవర్ధనాచలగుహ మెలగుచు

గిరికూటతటరట త్రేకిరాజమురీతి రాధ చన్దనమీద వ్రాలి నగుచు

జత్రాభ్రముల నేలు సుత్రాముకై పడి ఒలువన్నెయాలమందల మెలపుచు

కమలకాననమధ్యకలహంసవిభుభాతిఁ గూర్చి నెచ్చెలిపిండు గొని చెలగుచు

తే. జంద్రబింబంబునకు మృదాస్వనము గఱపు, రచనసంజ్ఞాన్త శంఖ మూడొచ్చు నొనర్పు నాట లన్నియుఁ జాలించి యరిగె దపసి, చన్ద శాలకు దేవకీతల్లకంబు. 31

టీక. యతిమనోగృహదీపికాంకూరము = యతుల మనస్సులను గృహములందలి దీపకళికలు; గిరి...రీతికే = కొండచరియ ప్రదేశములందు కేకలువేయు నెమిలిరాజువలె; వ్రాలి = ఒరిగి; [ఇట రాధచన్దన కొండలతోఁ బోల్చబడినది.] చిత్రాభ్రములనేలు = రంగురంగుల మేఘములను పాలించు; సుత్రాముకై పడి = ఇంద్రునివలె; గూర్చి నెచ్చెలిపిండు = తోడి మిత్రులనమూహమును; మృదు స్వనము = మధురధ్వనిని; కఱపురచన = నేర్పురీతిని; సంజ్ఞాన్త శంఖము = తత్తత్సంకేతమును బోధచేయు శంఖము; [ఇచట కృష్ణునిముఖము చంద్రబింబమువలెనున్నదనియు, నతఁడు శంఖమును పూరింపఁగా చంద్రబింబమునకు మధురధ్వని యబ్బినట్లున్నదనియు పోలిక.] దేవకీతల్లకంబు = దేవకీ దేవిబిడ్డ - శ్రీకృష్ణుడు; అలం. ఉపమ.

చ. లలితశిరీషపుష్పమృదులంబులు నీచరణంబు లక్కటా!

యిల యిది రూక్ష మిట్టు లలయించుట కిగా దని ప్రార్థనామృదూ

క్తులు నెలగంగ వె పొదివి తొల్పుదువుల్ తగు విన్నపంబులం

బలుమఱుఁజేయుచందమున బంగరుటందియ లుగ్గడింపఁగన్.

32

టీక. లలిత.....లంబులు = చక్కనితిరినెనపూవువలె మెత్తనివి; నీచరణంబులు = నీపాదములు; ఇల = నేల; రూక్షము = కఠినము; ఇట్టు లలయించుట కాదు = (ఆ పాదములను) ఇట్లు కష్టపెట్టుట తగదు; అని; ప్రార్థనామృదూక్తులు = ప్రార్థించు నొప్పిదపుమాటలు; చెలగంగకే = ప్రకాశింపఁగా; వె పొదివి = వెంటనఁటి. తొల్పుదువుల్ = వేదములు; పలుమఱు = పెక్కుసార్లు; ఉగ్గడింపఁగకే = మ్రోగఁగా; శ్రీకృష్ణుడు పరుగిడి పుండరీకుని యొద్దకుఁ బోవునపుడు కాలియందెలు మధురముగ ధ్వని చేయుచుండెను; ఆ చప్పుడుకఠినమైన నేలమీద మెత్తని నీయడుగు లిడుట న్యాయము కాదని వేదములు వెంటబడి మొఱపెట్టుచున్నట్లున్నదని ఉత్పేక్ష.

క. మెత్తగ నూటిన⁴చుట్టుం, గత్తిక మధుకై టభోరుసంతము లలనా

డొత్తిన హత్తిన చెన్నుం, దిత్తులక్రియ దొడలయడ్డతిత్తులు వ్రేలన్.

33

టీక. మెత్తగనూటిన = చక్కగా సానబట్టిన; చుట్టుంగత్తిక = చక్క మను నాయుధముచే; మధు.....ములు = మధుకైటభులను రాక్షసుల గొప్ప కంఠములను; అలనాడు = పూర్వము; ఒత్తినకే = ఖండింపఁగా; హత్తిన = అంటుకొన్న; చెన్నుందిత్తులక్రియ = సొగసైన సంచులవలె నున్న; తొడలయడ్డతిత్తులు = తొడలప్రక్కలనున్న గ్రచ్చకాయల సంచులు, [చక్కముచే మధుకైట

భుల కంతములను తెగవ్రేయునపుడు ఆభాగములందున్న తిత్తులు చక్రమున కంటుకొని రాగా, పానీనే కృష్ణుడు గ్రచ్చకాయల సంచులగాఁ జేసికొన్నాడని వర్ణింపఁబడినది.] అలం. ఉపమ.

క. మాయావృతుఁ డగు నాత్మని, సోయగమునఁ ¹దెగడి తీగసోగలు ముచ్చు
తైయునికి సంగరహితం, ²బయ్యెక్; గాకున్న జఘన మభిరామ మగున్. 34

టీక. మాయావృతుఁడగు = మాయచే ఆవరింపఁబడిన; సోయగమునఁ = చక్కదనముచేత;
తెగడి = తిరస్కరించి; ముచ్చుతై = మూడుచుట్టులుకలదై; ఆత్మ మాయచే ఆవరింపఁబడియుండును;

శ్రీకృష్ణునికటిని మాయపబోలిన వసనము ఆవరించియుండలేదు, [ఆత్మడు దిగంబరుఁడు.] అని ఈ
కటిని ఆవరింపకుండునట్లు మూడు చుట్టుగా తీగ కట్టఁబడియున్నది. కాన మాయావృతాత్మను
శ్రీకృష్ణుకటి మీఱియున్నదని వర్ణితము. అలం. వ్యతిరేకము.

క. ఇట నభ మిట భూచలయంబిట బలిసర్పంబు నుండు నిరవు లని యనన్
బటువు లగు వభృలచెలువునఁబుటపుటనై యున్న చిన్నిబొజ్జ గదలఁగన్. 35

టీక. భూచలయంబు = భూగోళము; బలిసర్పంబు = పాతాళము; ఇరవులు = చోటులు;
బటువులగు = గుండ్రని; వభృలచెలువునఁ = ముడుతల (త్రివభృల) యందముచేత; పుటపుటనై యున్న =
వృద్ధిపొందియున్న. అలం. ఉత్పేక్ష.

చ. తులసికీ బచ్చరాకుదురు తోయదవాహనరత్న వేది య
క్కలిమిమెఱుంగుఁబోడికిని గొస్తుభఘర్తగభ స్తికీ నభ
*స్తలముననంగఁబొల్పి నిరతంబు కృపావిభవంబు⁴నింటి బో
ర్తలుపుఁ దలంపు సేయుచు నురంబు గరంబు పరిస్ఫురింపఁగన్. 36

టీక. పచ్చరాకుదురు = పచ్చలు తాచిన కుదురు; తోయదవాహనరత్న వేది = ఇంద్రసీలముల
తెన్నె; కాస్తుభఘర్తగభ స్తికీ = కాస్తుభ మను వేడివెలుగు (సూర్యు)నట్టి, నభ స్తలము = ఆకాశ
ప్రదేశము; పొల్పి = ప్రకాశించి; నిరతంబు = ఎల్లపుడును; కృపా.....లుపు = దయానంపద
యను నింటియొక్కవీధి (వెద్ద)తలుపును; తలంపు సేయుచున్ = సరిపోలుచు; కరంబు = మిక్కిలి;
పరిస్ఫురింపఁగన్ = ప్రకాశింపఁగా. అలం. రూపకము.

క. కలుషఖోగవధవిధానా, కలితఘటికలనంగ గ్రచ్చకాయలు వలచే
నెలకొను నల జిలివలి వ, న్నెల వన్నెలసంచి నిండి యింపలరారన్. 37

టీక. కలుష.....ఘటికలు = పాపము లను పిట్టలనుచంపుటకుసంగ్రహించినగుండ్రు; జిలివలి
వన్నెల = ముద్దుముద్దురంగులుగల; వన్నెలసంచి = అందమైనసంచి. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. లలిత నిజోవామకరతల, కలిత⁷కనత్కంబుకాంతి కలకల నవ్వన్
గలువలచెలిగిలిగితల, నలువగు తాలన్ బిసాళినలువగుతాలన్. 38

టీక. లలిత.....కాంతి = అందమైన తన యెడమచేతియందుండి ప్రకాశించు శంఖముయొక్క
కాంతి; కలువల.....తాలన్ = చంద్రకాంతి ప్రసారమున ఒప్పిదములగు చంద్రకాంతములను;
బిసాళి, నలువ గుతాలన్ = ప్రకాశించునట్టి హంసలను; కలకలనవ్వన్ = తిరస్కరింపఁగా. అలం.
ఉపమ. యమకము.

క. నిజధైర్యదార్యములను, గజములకుం బొడము నిడుదకరములుఁ బోలెన్

1. చ. దెగడి. 2. చ. బయ్యెన్. 3. చ. గాన్. *స్తలము. 4. చ. నిట్టిచో. 5. చ. జగ. 6. చ. ధామ. సూర్య. 7. చ. కరత్కం.
పాండురంగ—10

ధుజములు పోషితభక్త, ప్రజములు కరవిజితపుష్కరజములు పొదలన్. 39

టీక. పొడము = పుట్టిన; నిడుదకరములబోలె = పొడవైన తొండములవలె; పోషిత.....ములు = భక్తులసమూహమును పోషించు (రక్షించు)నవి; కరవిజితపుష్కరజములు = తామరపూవులను జయించు (తామరపూవులను మించు) అతిచేతులు కలవి. అలం. ఉపమ.

క. వదనైకస్తంభకనక, సదనము ¹సిరిగొఱ కొనర్పు స్రష్ట నిలుపు న

మొదలంటి శంఖశంకువా, యిది యనఁగాఁ గంబుకంత మింపు వహింపన్. 40

టీక. వదనైకస్తంభకనకసదనముసిరిగొఱకు = ముఖమును నొంటికంటపు బంగారుమేడగోధకయ; స్రష్ట = సృష్టిచేయువాడు - బ్రహ్మ; మొదలంటిశంఖశంకువా = మొదటి శంఖస్థాపనచేయుట గొఱకు శంఖమువంటిమేక; కంబుకంతము = శంఖమువలెనున్న మెడ. అలం. ఉల్లేఖ.

క. బింకపు²వ్రేతల వాతెఱ, మంకెనపూఁదేనెతేట మానక పై³ బై

నింకఁగ నింకఁగఁ బల్లలు, బంకించుటబోలె మోవి బచ్చెన హెచ్చెన్. 41

టీక. బింకపు - తేట = బింకమైన గొల్లఁతల ఎఱ్ఱనిపెదవులందలి మంకెనపూఁదేనెవంటి అమృతము; పంకించుటబోలె = పూయుటచేతనో యనుచట్టు; బచ్చెన = రంగు - ఎఱుపురంగు. అలం. ఉల్లేఖ.

క. తఱకు మొగము నెలవదకము, నెలవున నిడుతీరుగాఁగ నిలిపిన యాఖం

డలనీలకళిక క్రియ నిట్టలమై స్ఫుటనాసికాపుటము దీపింపన్. 42

టీక. తఱకు...నెలవుల = ప్రకాశించు ముఖమును నెలవదకమునందు; ఇడుతీరుగాఁగ = నెలగొల్పుపద్ధతిగా; నిలిపిన = ఉంచిన; ఆఖండలనీలకళికక్రియ = ఇంద్రనీలపుమొగ్గవలె; నిట్టలమై = హెచ్చుగానుండి; నాసికాపుటము = ముక్కు. అలం. ఉపమ.

తే. తఱకుఁజొక్కుల మకరకుండలకలాప, మరకతడ్యతిరింఁగోలి హరిణీ⁴త్వ

మండలంబుల లాంఛనమంజిమములు, గానిపించువిధంబునఁ గలయఁ బ్రా⁵. 43

టీక. మకర...రింఁగోలి = చెవులయందలి మకరకుండలములందలి మరకతమణుల కాంతిసమాహము; హరిణమండలముల = చంద్రబింబములందు; లాంఛనమంజిమములు = చిహ్నములమనోజ్ఞతలు; కలయఁబ్రా⁵ = అంతటను వ్యాపింపఁగా. చెక్కిల్ల చంద్రబింబములవలెను, వానిపై ప్రేలాడు మకరకుండలములలోని మరకతమణులు చంద్రునిలోని మచ్చలవలెను ఉన్నవని భావము. అలం. ఉపమ.

చ. తరళమసారసారనిభతారకముల్ సితపద్మపత్రబం

ధురములు రాధికాహృదయతోయజ్ఞోరకబోధనక్రియా

తరుణతరార్కరుగ్విలసితస్ఫుటరక్తిమ సక్తకోణభా

స్వరములు సూక్ష్మపక్ష్యములు వాలికకన్నులు చెన్నుమీఱఁగన్. 44

టీక. తరళ.....కముల్ = చలించు నింద్రనీలములవంటి కనుపాపలు కలవి; సిత.....ధురములు = తెల్లతామరతేకులవలె ఒప్పిదమైనవి; రాధికా.....భాస్వరములు = రాధయొక్క హృదయమనెడి తామరమొగ్గను వికసింపజేయుటకైన లేతయెండయొక్క ప్రకాశమువలె స్ఫుటమైన ఎఱ్ఱని కాంతితో గూడిన కనుగొలుకులచే బ్రకాశించునవి; వాలికకన్నులు = వెడదలగు కన్నులు; చెన్నుమీఱఁగ = ప్రకాశింపఁగా. అలం. ఉపమ, రూపకము.

1. చ. కిరిగోర. 2. వ్రాతల. క. వ్రేతల. శ. ర. 3. మైవై. క. * బలుముఱు. శ. ర. 4. క. క్కులు. 5. క. లక్ష్మి. చ. లక్ష్మ.

తే, అలకతిమిరంబు తనుంగప్పనను భయమున
ముఖసుధాసూతి నునువెల్లు ములికిఁ గూర్చి
సరదరించిన సింగిణిచాయ నొసలి
వంకచూపునఁ ¹దగఁ గఱివంకబొమలు.

45

టీక. అలకతిమిరంబు = ముంగురులనెడి చీకటి; ముఖసుధాసూతి = ముఖచంద్రుఁడు; నును
వెల్లుములికిఁ, కూర్చి = లేతవెన్నెల యను బాణమును సంధించి; సరదరించిన = పట్టిన; సింగిణిచాయఁ =
వింటివలె; వంకచూపునఁ = ఓరచూపున; కఱివంకబొమలు = నల్లవై, వంకరగనున్న కనుబొమలు;
తగఁ = ప్రకాశించెను. అలం. రూపకము, ఉపమ.

క. బలభిదుపలాద్రిమాళిక, బలపలగాఁ బొడవు ముదిరపటలముపగిదిఁ
లలితోత్తమాంగతలమున, జిలుగుం ²దెలిక్రొత్తచలిదిచిక్కిము దనరన్.

46

టీక. బలభిదుపలాద్రిమాళిక = ఇంద్రనీలములకొండకొమ్మన; పలపలగాఁ = విరళముగా;
పొడవు = వ్యాపించు; ముదిరపటలముపగిదిఁ = మేఘములగుంపువలె; లలితోత్తమాంగతలమునఁ =
మౌఞ్జమగుతలవైని; ఉపమ.

శా. దిగ్వాసుండు రుపింఛలాంఛితశిఖోద్దిర్ఘండు వర్షాపయో
ముగ్ధర్ఘండు నవాంబుజాహితలతాముక్తాంగదుండుఁ సుధా
రుగ్నిస్తేరముఖుం డనంగ శతజిద్రూపాధికుం డగ్రభూ
³వాగ్ధ్వరోద్భవాభూమి శ్రీవిభుండు శ్రీనత్సాంకవతుండునై.

47

టీక. దిగ్వాసుండు = దిగంబరుఁడు; వర్షాపయోముగ్ధర్ఘండు = వానకాలపుమేఘమువలె (నల్లని)
రంగు కలవాఁడు. నవాంబు.....గదుండుఁ = లేతనెలవంకపంటిముత్యాలభుజకీర్తికలవాఁడు; సుధా
రుగ్నిస్తేరముఖుండు = చంద్రునివలె వికాసముకలముఖము కలవాఁడు; అనంగ శతజిద్రూపాధికుండు =
వందఁకొలదిగ నుండు మనస్తథులను మించిన చక్కదనము కలవాఁడు; అగ్ర.....భూమి = తొలి
పలుకులగు వేదములు పుట్టుటకు కారణమైనవాఁడు; [పూర్వటికలో “అగ్రభూవాగ్ధ్వరోద్భవాభూమి =
బ్రాహ్మణుల మాటగర్వమునకు బుట్టినచోటు” అని కలదు. ఆ మూలము, వ్యాఖ్యానము అయ్యుక్త
ములు.] అలం. ఉపమ.

క. *నొడువుల పడఁతుక మగనికి, బొడచూపని తనదురూపు పొడగనిపించెఁ
జడనిధిశయనుండు కొంగున, ⁴ముడిచినమణి గాదె భక్తముఖ్యుల కెల్లన్.

48

టీక. నొడువుల.....మగనికి = సరస్వతికి భర్తయగు బ్రహ్మకు; పొడచూపని = చూపని;
పొడగనిపించెఁ = కనుపడునట్లు చేసెను - చూపెను; జడనిధిశయనుండు = సముద్రమున నిద్రించు
విష్ణువు; అలం. కావ్యలింగము.

క. నిగనిగని విదళకదళీ,యుగళిన్నగి జిగిదొలంకు నూరులఁ గని చొ
క్కు గదురఁజేయు జగత్పతి, దగిలి కనుంగొనుచు మునిమదావళ మెలమిన్.

టీక. నిగనిగని = తళతళలాడు; విదళకదళీయుగళి = ఆకులు లేని చెం దనఁటి బోదలను;
నగి = నవ్వి - తిరస్కరించి; జిగి, దొలంకు = కాంతులనీను; చొక్కు = పరవశతన; కదురఁజేయుఁ =
కల్పించును; మునిమదావళము = మునిశ్రేష్ఠుఁడు; ఎలమిన్ = శ్రీతితో; [“చొక్కుగదురఁ = పరవశ
త్వము కలుగగా” అని పూర్వటిక. అది యనుచితము.]

1. క. దగ. చ. దగ. 2. క. దళకొత్తు. చ. దొలుక్రొత్త. దెలిక్రొత్త. శ. ర. 3. క. వాగ్ధ్వ
రోద్భ. చ. వాగ్ధ్వరో. *నొడువు. శ. ర. 4. చ. ముడి.

తే. విపులవీక్షణశక్తిచే ¹వెండి కుండ, లీంగ్రతలిమాంగరుచిసుధ గాత్రి గ్రోలి
సంతతప్రత్యుత్పన్నాజాయమాన, దుష్టరక్షేశమంతయుఁ దొలంగఁద్రోచి. 50

టీక. వెండి = మఱల; కుండలీంగ్రతలిమాంగరుచి సుధ = శేషతాయుగు విష్ణుని దేహకాంతి
యను సమృతమును. పుండరీకుఁడు తనివితీరి శ్రీకృష్ణుని దివ్యలేజమును తలకించెనని భావము.

ఉ. ఆవు నదల్పు పచ్చవెను రంఘ్రియుఁగాంతరవీధి నూది య
గ్రావనిఁ దేజరిల్లు కటిహస్తసమన్వితుఁ గొస్తుభాంకు నిం
దీవిభు నింద్రనీలనిభదేహుఁ గనుంగొని హర్షవర్షధా
రావిలనూనసుం డగుచు నమ్ముని కృత్యవిఘ్నాధబుద్ధియై. 51

టీక. పచ్చవెదురుక = ఆరుపచ్చని పచ్చివెదురుకఱ్ఱ; అంఘ్రియుఁగాంతరవీధి = రెండు
కాళ్లకును నడుమను; ఊది = గట్టిగా ఇరికించి; అగ్రావని = ఎదుటిభాగమున; ఇందీవిభుక = లక్ష్మీ
దేవికి భర్తయైనవానిని - విష్ణుని; హర్ష మానసుండగుచుక = సంతోష మను వర్ష ధారచే దడువఁ
బడి ఉక్కిరిబిక్కిరియైన మనస్సుకలవాడై; కృత్యవిఘ్నాధబుద్ధియై = స్తంభించినవాడై. అలం.
స్వభావోక్తి.

చ. విభ్రతమో శిలాకృతియొ విస్తృతి రూపువహించెనో యనక
జలనవిదూరుఁడయ్యుఁ దొలుసావిపయోధరధారఁ దోఁగు న
య్యిలఁదలయెత్తుకొత్తపులుసేపున వే పులకల్ తనూలతక
మొలవఁగ నున్న నన్వి యదుముఖ్యుఁడు తాపసముఖ్యు ని ట్లనున్. 52

టీక. విభ్రతమో = వ్రాయఁబడినదో - చిత్రయవో; శిలాకృతియొ = శాలివిగ్రహమో;
విస్తృతి, రూపువహించెనో = మూర్తీభవించిన మఱివో; చలనవిదూరుఁడయ్యుక = కదలికలేనివా
డైనను; తొలుసావిపయోధరధారక = తొలుకరి వర్ష ధారలచేత; తోఁగు = తడియు; ఇలక = భూమిపై;
తలయెత్తు = మొలచు; కొత్తపులుసేపునక = చిగురుగడ్డిసారన; పులకల్ = గగుర్పాటు; అలం.
ఉత్పేక్ష, ఉపమ.

ఉ. నిచ్చలు నిచ్చలోఁ బొదలు నీపితృభక్తికి జ్ఞానశక్తికి
మెచ్చితి నిచ్చితిం గఁము †నీయొడ నీయొడ యే? వేడుకొ
మ్మిచ్చెదఁ జెచ్చెదక వలయునీప్పితముల్ శతమేని దీననే
పొచ్చెము నొచ్చెముం బొరదు భూసురకేసరి! నమ్ము నాపుడున్. 53

టీక. నిచ్చలు = ఎల్లపుడు; ఇచ్చలోక = మనస్సునందు; కరము = ఆభయహస్తము; ఎడ =
ఎడమ-శాలము, భేదము; శతమేని = నూతనము; పొచ్చెము = లోపము; ఒచ్చెము = అనుమానము. అలం.
అనుప్రసము.

శా. భస్మాదూలనపాండురాంగము రమాప్రాణేశుపాదద్వయిక
విస్తేరాంబుజగామిహంస మిది నాచే వ్రాల్పుచక లేచి 'దే
వాస్తాకం శరణం త్వమేవ; గతి రన్యో నాస్తి; దుర్వాసనా
పస్తారం హర' యంచుఁ బల్కి మఱియుక భక్తుండు భక్తిస్పృహన్. 54

టీక. భస్మా.....గము = బూడిదపూసికొనుటచే తెల్లనైన దేహము; విస్తేరాంబుజగామి,
హంసము = వికసించుపద్మమునుగూర్చిపోవు హంస; నాక = అనునట్లు; వే = వేగముగ; వ్రాల్పు

చుక్ = పడవేయుచు; దేవాస్తాకం శరణం త్వమేవ = దేవా! మాకు నీవే దిక్కు; గతి రన్యోవాస్తి = వేఱుగతి లేదు; దుర్వాసనాపస్తానం హర = చెడ్డవిషయములయందలి కోరికయను పిచ్చిని పోగొట్టుము; భక్తిస్పృహక్ = భక్తియందలి ఇచ్ఛచేత - భక్తికమకముచేత; ['దేవాస్తాకం' అని సంబుద్ధివయి సంధి.]

సీ. పొదలు నీపొక్కిటిపువ్వు కాన్మునఁ గదా పెనుమాయ పిల్లలఁ బెట్టుటెల్లఁ బొడము నీమొదలియూర్పులనేపులనకదా చదువుసంధ్యలు గల్గె జగము మనుట కెరలు నీయడుగుఁదామరలతేనియఁగదా పాపంపుఁబెనురొంపి పలుచనగుట పానఁగు నీతెలిచూపుపనఁగదా యిది రాత్రి యిది పగలనుమేర లెఱుఁగఁబడుట తే. భవనఘటకకు మొదలికంబమునుబోలె, భవనములకెల్ల నీ వాదిభూతుఁడగుట నిట్టనిలుచున్నిచ్చేగాదె నెట్టుకొనియె, గొంటుగుంటును లేక లక్ష్మీకళత్ర! 55

టీక. పొదలు = పర్జిల్లు; కాన్మునక్ = ప్రసవముచేత; ఊర్పులు = నిశ్శాన్వసములు; కెరలు = అతిశయించు; తెలిచూపు = తేటతెల్లమగు దృష్టి; భవనఘటనకుక్ = ఇల్లుకట్టుటకు; ఆదిభూతుఁడు = మొదటివాడవు - ప్రధానుడవు; నిట్టనిలుచున్నిచ్చే = నిటారుగా నిలుచుండుటచేత; నెట్టుకొని యెక్ = అతిశయించెను - తేటపడియెను; గొంటు, గుంటును, లేక = కదలిక, కర్గలేక - నిరాటంక ముగ. [ఇచట 'నీవాదిభూతుఁడవగుట' అనటకు బదులు 'నీవాదిభూతుఁడగుట' అని ప్రయోగించఁ బడినది.]

విష్ణుని నాభికమలమునఁ బుట్టిన బ్రహ్మ సృష్టిజేయఁబూనెనియు, విష్ణుని తొలియూర్పులే పేదములయి జనుల విద్యాబుద్ధుల కవకాశము కలిగించెననియు, విష్ణువు పాదములనుండి గంగానది యుద్భవిల్లి ప్రజలపాపములను పటాపంచలంచేసి, వారికి పుణ్యక్షేత్రులను కలిగించుచున్నదనియు, విష్ణుని కన్నులగు సూర్యచంద్రులవలననే యహర్నిశలను విభజింప వీలగుచున్నదనియు, విష్ణువు భువనములకెల్ల మూలమనియు నభిప్రాయము. అలం. ఉషమ.

చ. ముదమున సోమకాసురుఁడు మ్రుచ్చిలి యచ్చలమారఁగొన్న ప్రాజదువులు తెచ్చి తజ్జఠరసాంద్రతరాంత్రము లంట నంటు బల్గదురు దొలంగఁ గీర్తియను గంగఁ దొలంచి విధాతృవిస్ఫురద్వదనసరోజగంధలలితంబులు చేసీతిగా జగన్నిధి! 56

టీక. మ్రుచ్చిలి = దొంగిలించి; అచ్చలమారక్, కొన్న = పూనికతో అపహరించిన; ప్రాజదువులు = పేదములను; తెచ్చి; తజ్జఠరసాంద్రతరాంత్రములు = అతనిపొట్టలో ఎక్కువగనుండు ప్రేవులు; అంటక్ = అట్టకట్టగా - అంటుకొనఁగా; అంటు బల్గదురు = వ్యాపించిన ఎక్కువైన కంపును; తొలఁచి = కడిగి; విధాతృ.....తంబులు = వికసించిన కమలములవంటి బ్రహ్మముఖములందలి పరిమళముచే నువాసనగలవి. అలం. రూపకము. (ఇది మత్స్యవృత్తారవర్ణనము)

ఉ. కోపనశాపనవ్యతిఖిగోల్తసుగం గోసుగంది మ్రుంది తత్తాపము నాడులేక తిమిథామజలభ్రమిఁగూలి తూలు జంభాపహరాజ్యలక్ష్మి షెరవాఱగఁ దెల్పవె యీతకాయరూపై పృథుకర్పరం బమర నాశ్రితరక్షణదక్షిణేక్షణా! 57

1. చ. కలచన. 2. చ. భూతిపగుచు. 3. చ. గాత్రము. రాంత్రములంటికట్టు. 4. చ. గదదు. 5. క. గోర్తసు. చ. గోల్తసు. సూర్య. కోల్తసు. 6. చ. శుగంధ.

టీక. కోపన శాపనవ్యభిఞ్ఞా = కోపనవ్యభిఞ్ఞాపముకల దుర్వాసునిశాపమునెడి కనకనలాడు నివృత్తి; కోల్తనగ్గ = వెన్నుకాలునట్లుగా [గోర్తనగ్గ = మిక్కిలిరేచగగగా అని పూర్వటీక.] కసుగండి = మిక్కిలి తపించి; మ్రంది = సోలి; తిమి...బ్రమి = జలచరములకు నివాసముగు సముద్రపు సుడులలో; కూలు = పడు; జుభావహారాజ్యలక్ష్మీ = జంభునిజంపిన యింద్రుని రాజ్యసంపదను; వెఱపు; ఆరగ్గ = ఉపాయమున; శాతకాయరూపై = ఈడుటకు అనుకూలముగు సారకాయరూపు కలదయిన; పృథుకర్పరంబు = గొప్పవీపుచిప్ప; అమరగ్గ = అనుకూలము కాగా; తేల్చివె = తేలునట్లు చేయలేదా? ఆశ్రిత.....క్షణ! = ఆశ్రితులను రక్షించుటలో దయతోడి చూపుకలవాడా! [ఇది కూర్చావతారవర్ణన] అలం. ఉపమ.

ఉ. ఆపెనువెల్లిఁ ద్రైల్లమకరాకరమేఖల నీవు దేర్చి య
ప్రాపదటంకవిభ్రమవిడంబినియా నిజదంష్ట్రఁ గూర్చు త
ద్రూపము దీపితం బగు సరోరుహలోచన! సప్తజిహ్వజి
హ్వపరిభాగధూమచలయోపమమై విజయోపబ్ధులన్.

58

టీక. ఆ పెనువెల్లి = ఆప్రళకాయకాలపు పెద్దప్రవాహమున; ద్రైల్ల = పడిన; మకరాకర మేఖల = సముద్రముమొలనూలుగాగల భూమిని; అప్రాపదటంకవిభ్రమవిడంబినియా = బంగారు పిడి యొక్కవిలాసము ననుకరించునట్టి [ఇచటఁ బంగారును నఱకునట్టి యులియొక్క విలాసమును పోలినది] అని పూర్వటీకయందు కలదు. అది సరికాదు. నిజదంష్ట్ర = సీతానియందు; తద్రూపము = ఆవృత్తి భూమిరూపము; విలయోపబ్ధుల = ప్రళయకాలములందు; సప్త...పమమై = అగ్నిజ్వాలల చివఱలందు వలయాకారమున నుండు పొగలగుంపును పోలినదై; దీపితంబగు = ప్రకాశించును. (ఇది వరాహావతార వర్ణనము) అలం. ఉపమ.

చ. అలఘు జగద్ద్విషద్ద్విషఘటాంకుశశాతనఖాంకురాగ్రలాం
గలముల మున్ను నీవసురఘస్సర! వైరి భుజాంతరాళజాం
గలమహిఁ జాలుపట్టి పయిఁ గ్రువైదునెత్తురు నీరుపెట్టి యం
దలుక వె కీర్తిపూర్తికలమాంకుర మింద్రరమాఘలాధిపై.

59

టీక. అలఘు.....లాంగలముల = అలఘు = గొప్ప; జగద్ద్విషద్ద్విషఘటాంకుర = లోకశత్రువులగు రాక్షసులనెడి వినుగుల గుంపునకు; అంకుశ = అంకుశములైన; శాతనఖాంకురాగ్రలాంగలముల = వాడిగోళ్లకొనలనెడి నాచగళ్లచేత; అసురఘస్సర! = రాక్షసులను నశింపజేయువాడా! వైరి.....మహి = శత్రువుల తొమ్ములనెడి అడవిసేలను; చాలుపట్టి = చాళ్ల విర్పడునట్లు దున్ని; కీర్తిపూర్తికలమాంకురము = గొప్పకీర్తియను వరిమొలకను; ఇంద్రరమాఘలాధిపై = ఇంద్రుని సంపదను నిలుపదలఁచి; అలుకవె = నాటవా. అలం. రూపకము.

నాచగళ్లతో తొలుత పొలముదున్ని, చాలుపట్టి, నీరుపెట్టి, విత్తనములు చల్లుట, అని ఫలించుట లోకపరిపాటి. ఇందు నృసింహావతారము వర్ణితము.

క. దండితబలివై జగములు, నిండఁ బెరుగుచున్నవేళ నీయడుగున భూ
మండల మతిసూత్యాకృతిఁ గొండికమచ్చయును బోలెఁ గొమరొందు హరి! 60

టీక. దండితబలివై = బలిని దండించి; కొండికమచ్చయునుబోలె = చిన్నమచ్చవలె; కొమరొందు = ప్రకాశించును. అలం. అధికము, ఉపమ. ఇది వామనావతారవర్ణనము.

ఉ. మాతృకతోరకంతబిలమార్గగళద్రుధిరారుణాననం
బై తథాకొత్తు దోఁపరఘుహంసికి మేఠ యొసంగవే రిపు

త్వోతలనాథ మేచకక చాశుచహారమృణాళనాళ సం
భూతము నూతనై జనుదకర్దమ వర్ధసంప్రభూతమున్.

61

టీక. మాతృ...ననంబై = తల్లియొక్క గట్టికంఠమునుండి కాటుచున్న నెత్తుటిచే ఎఱ్ఱనైన ముఖముకలదై; (అంచుకలదయి యని పరశువిషయమున గ్రహించునది.) తభుకొత్తు = ప్రకాశించు; దోఃపరశుహంసికే = చేతిలాని గండ్రగొడ్డలియను నాడుహంసకు; [హంసముఖము ఎఱ్ఱగానుండునని కవిసమయము.] రిపు.....సంఘాతమున్ - రిపుత్వోతలనాథ = శత్రురాజులయొక్క; మేచకకచా = నల్లనిజుట్టుగల స్త్రీలయొక్క - వారి భార్యలయొక్క; కుచహార = కుచములపైవేలాడు హారములనెడు; మృణాళనాళసంఘాతమున్ = తామరతూండ్లగుంపు; నూతనై జనుద.....భూతమున్ = శ్రోత కస్తురియను ఋరదయందు పుట్టి పెరిగినదానిని; [పరశురాముడు తండ్రియాజ్ఞచొప్పున తల్లికుత్తుకను నఱకెననియు, తనతండ్రిని రాజు చంపిన కారణమున రాజుల నందఱిని ఇరువదియొక్కసారి సంహరించెననియు పురాణగాథ.] ఇది పరశురామావతారవర్ణనము.

శత్రురాజులు సంహరింపఁబడఁగా వారిభార్యలు కస్తురి నలఁడుట మానిరనియు, మెడలలో హారములను దాల్చుటయు విడిచిరనియు భావము. [హంసలు తామరతూండ్లను తినునని కవి సమయము.] అలం. రూపకము.

ఉ. దారుణబాణపాతమదధారలు గాఱగఁ గ్రాలు దోర్ధను
ర్వారణరాజౌ గొల్పి దశవక్త్రముఖాంబుజవాటిఁ గూల్చి బృం
దారకహృత్స్పరోజములు దాసనచేసి వికాసమాసరా

కారత నొందఁజేసిన ప్రగల్భత నీక తగున్ దగున్ హరి!

62

టీక. దారుణ.....ధారలు = హ్రూములగు (వాడి) బాణములుపడుటయ నెడి మదజలధారలు, కాఱగఁ = ప్రవహింపఁగా; గ్రాలు = ప్రకాశించు; దోర్ధనుర్వారణరాజౌ = హస్తమందలి ధనుస్సు గజరాజును; గొల్పి = పురికొల్పి; దశవక్త్రముఖాంబుజవాటిన్ = రావణుని ముఖములను పద్మములను; దాసనచేసి = ఆ కారణముననే - రావణుని ముఖములను పద్మములను కూల్చుటచేతనే; బృందారకహృత్స్పరోజములు = దేవతల హృదయము లను పద్మములను; వికాసమాసరాకారత = వికాసమయొక్క సారమైన ఆకారము కలుటను; ప్రగల్భత = నేర్పు; హరి! = విష్ణుదేవుడా! - (సింహమా) నీక = నీకే; తగున్, తగున్. అలం. రూపకము. ఇది రామావతారవర్ణనము.

మ. వికటోత్తంభితసీరభోగపటలీ విస్ఫూర్తిమన్తూర్తి కం
చుక నిర్దోకభయానకంబు వికృతాశుత్కేళ మగ్నిచ్ఛటా
వికిరక్తరనిరీక్షణంబు నగు నీవేషంబు శేషానుకా

రికళఁ గ్రాలదె శ్రోలదే సమదవైరిస్రాణవాతూలముల్.

63

టీక. ఇందు బలరామావతారము వర్ణింపఁబడుచున్నది.గా అతఁ డిందు శేషుఁడు వర్ణింపఁబడెను. వికట.....మూర్తి = వంకరగా ఎత్తఁబడిన నాఁగే శ్లను పడఁగలగమిచే ప్రకాశించు దేహముకలదని బలరామునిపక్షమున అర్థము; వంకరగా ఎత్తఁబడిన నాఁగే శ్లవంటి ఁడగలగుంపుచే ప్రకాశించు దేహము కలదని శేషునిపక్షమున అర్థము. కంచుకనిర్దోకభయానకంబు = కంచుకము విడుచుటచే భయంకరమైన దని బలరామపక్షమునను, చొక్కావంటి కుటుసమువిడుచుటచే భయంకరమైనదని పాముపక్షమునను అర్థము.

[కంచుకనిర్దోకభయానకంబు = కుటుసమువిడుచుటచేత భయంకరమైనది - అని పూర్వటీక. ఈ టీకలో పాముపక్షముననే గాని; బలరామునిపక్షమున అర్థము వుదరదు. కాన నిది అగ్రాహ్యము.] వికృతాశుత్కేళము = వికారమై పడిగల సింహనాదము కలదని బల-పక్షమునను, వికారమై, వేగము

గల విషము కలదని పాముపక్షమునను అర్థము; అగ్ని.....నిరీక్షణంబు = నిప్పులను పెదచల్లు వాడి చూపులు కలది; (పెండుపక్షములందును ఒకే యర్థము) అగు; నీవేషంబు; శేషానుకారికళక్ = శేషుని అనుకరించుచున్నది; క్రాలచ! = ప్రకాశింపదా! సమద.....వాసులముల్ = క్రొవ్విని శత్రువుల ప్రాణవాయువును; క్రొలచ! = త్రాగదా! [పాము వాయువును భక్షించునని గ్రహ్యము.] అలం. ఉపమ. రూపకము, శ్లేషము.

చ. ప్రతిదినకేశ¹లుంచనపు²రాయిడి నెట్టిన బట్టకట్టి పైఁ
బుతపుత మంచు నున్న కుటుబోడతల³ ధరియింప నోడియు⁴
సత⁵ హిమగుసొమ్ముగాన విడ జాలవుగా శిఖిసింఛవల్లె సౌ
గతమతధుర్య! దానిఁ గటిఁ గట్టుము పుట్టము మిన్న కేటికిన్. 64

టీక. ప్రతిదినకేశలుంచనపురాయిడి = ప్రతిదినము వెండుకలను వీకివేయుటచేసిన యువ ద్రవమున; నెట్టిన = మిక్కిలి; పుతపుతమాచుక్ = పుతపుతమాడుచు - బాధవలన దిస్మెక్కి; కుటు బోడతలక్ = కురుచయైన బోడితలపైని; ధరియింపనోడియుక్ = ధరింపసాగ్యము కానున్నను; సతమగు, సొమ్ముగానక్ = (నీకు) కాశ్యతమగు నగ యగుటచే; శిఖిసింఛవల్లెక్ = సెమిలిపురిని; విడఁజాలవుగా! = విడువలేవుగాదా! సౌగతమతధుర్య! = బుద్ధుడా! దానిక్ = ఆపించుము; కటిఁగట్టుము = (వస్త్ర మునకు బదులుగా) మొలచు ధరింపుము; మిన్నక = అనావశ్యముగ; పుట్టము, ఏటికిక్? = వస్త్ర మేల! [వస్త్రముకట్టుకొనుట మాని, మించమునే కట్టుకొనుమని భావము. తల బట్టకట్టుటచే మొల బట్ట, అక్కఱ లేదని శ్లేషరూపమున చనుక్కారము] ఇందు జౌద్ధావతారవర్ణితము.

చ. కలి హిమవేశ శోభనపుంగమవిరుల్ సకలంబు దుల్చి భూ
వలయవనంబుఁ గప్పికొని వర్తిలు జాడ్యపుటేడ వర్వఁగా
నలరులకారులీల భవదాగమనం బటంగల్ల రోషపా
టల మగు నీకనుంగడలడాలు నగున్ జిగురాకురాకృతిన్. 65

టీక. కలిహిమవేశక్ = కలికాలమును చలికాలమున; శోభనపుంగమవిరుల్ = చక్కదనము (శోభ) అను పరిమళయుతపుష్పములు; [‘శోభనపుంగమవిరులు = మేలలనెడి సువాసనతోడి పువ్వులు’ అని పూర్వపుటిక.] సకలంబుక్ = అన్నిటిని; దుల్చి = రాల్చి; భూవలయవనంబుక్ = భూమండల మను అడవిని; కప్పికొని = ఆవరించి; జాడ్యపుటేడ = మందత్వమనెడి గాలి; వర్వఁగాక్ = వ్యాపిం పఁగా - వీపఁగా; అలరులకారులీలక్ = వసంతకాలమువలె; భవదాగమనంబు = నీ (కల్పియొక్క) యొక్కరాక; అటంగల్లక్ = అంతటంగల్లఁగా; రోషపాటలమగు = కోపముచే నెఱ్ఱనయిన; నీకనుంగడ లడాలు = నీకడకన్నులకాంతి; చిగురాకునాకృతిక్ = చిగుళ్ళయొక్క (ఎఱ్ఱనయిన) ఆకారమును; నగున్ = పరిహసించును—పోలును. అలం. రూపకము; ఉపమ.

సీ. నీటిలోఁ జివుకక నిలిచి క్రున్నరువూన్ని కఠినకర్పరపుఁ జుక్కాను బిగువు
దంష్ట్ర నెత్తిన మహీతలపుగాడుపుఁజీర యురుదారుకలనయం దుదయ మగుట
పరులకుఁ దనకట్లబలిమి చూపువిధంబు పులిమిన నెత్తుగుగ్గిలపునూనె
ద్వీపాంతరమునకుఁ దెగువమై జనుపెంపు చేముట్టునాగంటి శిశినితగులు

1. క. లుంఛన. 2. చ. రాయణి. 3. క. ముగ. చ. మగు. 4. క. నిడ. త. విడ. 5. క. క్రమరు. 6. ర. చ. క్రమరు, 6. క. గఠన. 7. చ. జక్కాను. 8. చ. తెంపు. 9. క. జీను. చ. జీని.

తే. సాగతాగమమాలిమి శాస్త్రపరజి, నల్లునల్లన చిత్ర ధావనము గల్లు

నిన్ను దరిచేసి భవవాధి ని ప్తరించి, దరిఁ దఱియకున్న గలదె మోదము మురారి!

టీక. ఈ పద్యము దశావతారముల సంగ్రహపర్వనరూపము; ఇందు విష్ణుమూర్తి యొక పడవ వలె వర్ణింపఁబడినాఁడు; సుసారజలధిని దాఁటి మోక్షమును పొందుటకు ఆ తరియే యాధారమని వర్ణింపఁబడియున్నది. ఇందు విష్ణుని దశావతారములును పడవపరికరములుగా వర్ణింపఁబడియున్నవి. చిత్రకక = తడిసిపోవుటచే సారహీనముగాక; క్రువ్వులు పూనిక=తిరుగుచుండు పట్టుదలయు - ప్రయత్నము. [ఇటు మత్స్యవతారము సూచితము. చేప నీటిలో ఎంతకాల మున్ను చిత్రకక స్వేచ్ఛగా తిరుగును.] కఠిన.....బిగువు = మోఁదైన వీచుఁజిప్పయనెడి చుక్కాను బలము. [ఇందు కూర్మావతారము వర్ణితము.] దంప్ర నెత్తిన = కోఱతో నీటినుండి బయటకు తీయఁబడిన; మహి.....జీర = భూమియను తెఱచాచ; [ఇందు వరాహవతారము గ్రాహ్యము. వరాహమూర్తి ముట్టెతో నముద్రమునుండి వైకి ఎత్తఁబడిన భూమి తెఱచావలె నున్నదని భావము.] ఉరుదారుకలనయందుకొ = గొప్పమూని కూర్చునందు; ఉదయనుగుట = పుట్టుట; [ఇందు నృసింహవతారమును గ్రహించుచుంది. పడవ దారువు లచే జేయఁబడినది; విష్ణువు దారుస్తంభమునందు పుట్టెను.] పరులకుకొ = శత్రువులకు, ఇతరులకు; తన కట్టబలిమి చూపురిధంబు = తన్ను (పలకలు దగ్గఱవగ్గఱగాఁజేర్చి) కట్టిన బలమును చూపుపద్ధతి - అని పడవపక్షమున అర్థము. (ఇందు వామనావతారము సూచింపఁబడుటచే) పగవారియెడ తాను వారిని (బలిచక్రవర్తి సూచింపఁబడెను) నిర్బంధించు శక్తిని చూపు విధము అను సర్థాంతరము గ్రాహ్యము. పుల మిన.....నూనె = (పడవలో నీరు చొరకుండ, కట్టకు) రాచిన గుగ్గిలపునూనె - ఆనియు, (పరశు రామావతారపక్షమున) శత్రువులను సంహరించి గుగ్గిలపునూనెవలె చిక్కినయిన నెత్తురు భూమివయి పులుముట ఆనియు నర్థము. ద్వీపాంతరముకుకొ = (పడవపక్షమున) వేటొకదీవికి; రామావతారపక్షమున) లొకకు; తెగువమై=సాహసము; చను, పెంపు = పోవునట్టి గొప్పతనము; చేముట్టు.....తగులు=పని ముట్టుయిన నాఁగటిమఱి లొగరు తగుల్పుటయని పడవ పక్షమునను, ఆయుధమయిన లొగరుమఱి నాఁగటి యందలి ఆసక్తి యని బలరామునిపక్షమునను అర్థములు. సాగతా...నరణి=బౌద్ధాగమమనెడి పడవ న డపుశాస్త్ర పద్ధతి; [ఇట జౌద్ధావతారము సూచితము.] వల్లువల్లనచిత్ర ధావనము=చక్రవైసవర్ణితమనెడి విచిత్రమగు శిఖ్రాగమనము. [ఇట కల్కిమూర్తియవతారము సూచితము.] తరి = పడవ; దరి=ఒడ్డు; తఱియకున్నకొ = చేరనియెడల; మోదము కలదె! = సంతోషము లేదు. అలం. ఉపమ, రూపకము.

చ. లలితకళావతీ మృదుపలాశపరితసుధామరంససి

చ్చిలసుషమూ ప్రబోధగుణ జృంభితపూర్ణసుధాంశు బింబపు

మృలనితపుష్కరాయతన! పట్పురజేంద్ర¹నవేంద్రనీల క

జ్జలజలజాష్టజాజల నిజద్యుతిరంపక కాంతి²కంచకా!

67

టీక. లలిత.....రాయతన! లలితకళావతీ = చక్కని కళలనమూహమనెడి; మృదుపలాశ = మెత్తనిదళములచే (జేతులతో); పరిత = కూడుకొని; సుధామరందపిచ్చిల = అమృతమనెడి పూదేనె చిక్కదనముకలిగి; సుషమా = కాంతియను; ప్రబోధగుణజృంభిత = పరిమళముతో వికసించిన; పూర్ణ సుధాంశుబింబ = నిండుచంద్రుడను; పుష్కలనితపుష్కర = ప్రకాశించు తెల్లతామరపువ్వు; ఆయ తన! = నివాసముగాఁ గలవాఁడా!

ఇందు పద్మము చంద్రునిగా రూపింపఁబడినది. చంద్రకళలకును, తామరపూవుజేసులకును రూపకము; అట్లే అమృతమునకును పూదేనెకును, కాంతికిని, వికాసమునకును రూపకము.

1. చ. మహేంద్ర. 2. పంచకా!

పాండురంగ-11

[లలిత.....అయతన = ఒప్పిదమైన కళలసమూహమనెడిమెత్తని యాకులచేతచుట్టబడి, యన్యుశమనెడి పూదేనెమిగడయొక్కమేలైన కాంతివిశేషమును తోడించెడిగుణముచేత రేగిన నిండుచంద్రునిబింబముయొక్క కొఱతలేని తెల్లనైన జలప్రదీపమును (పాలసముద్రము)ఇట్లుగా కలవాడా! అని పూర్వటిక. ఇందు కొంతవఱకును రూపణము చూపబడి నీవప విమలవబడినది.]

మట్టర..... కంచుకా! - మట్టరణేంద్ర = గండుతున్నెదను; మహేంద్రనీల = ఇంద్రనీల మణిని; కజ్జల = కాటుకను; జలజాప్తజాజల = సూత్రపుత్రియగు యమునానదిజలమును; నిజద్యుతి = స్వకీయమైన కాంతిచే; వంపక = తక్కువవఱచుచున్న; కాంతి = దేహకాంతియే; కంచుకా! = కప చముగాఁ గలవాడా! అలం. రూపకము, ఉపమ.

క. ఉత్పత్తిస్థితివిలయాన్తోత్పాదక! విట్టలాహ్లాయోన్నత! సత్రా
జిత్సుప్తీకాసత్యష్టదృగుత్పిబనుఖదాపఘనపయోధరశః లీ! 68

టీక. ఉత్పత్తి.....తాదక! = ఉత్పత్తి, స్థితి, నాశనములను కలిగించువాడా! - ఉత్పత్త్యాదులకు కారణమైనవాడా!; విట్టలాహ్లాయోన్నత! = విట్టలాడును పేగిచే గొప్పవాడైనవాడా! సత్రాజి.....శాలీ! సత్రాజిత్సుప్తీకా = సత్యభామయొక్క; సత్యష్ట = దప్పితో (ఆశతో) గూడిన; దృగుత్పిబ = చూపు లను చాతకవత్తులను; సుఖద = సుఖమును గల్గించు; అపఘనపయోధరశాలీ! = దేహ మను మేఘముచేత బిప్పినవాడా! [ఉత్పిబశబ్దమునను ఇచట పూర్వటికలో 'సక్తి-పానముచేయుట వలన' అనునర్థ మియఁబడినది. అది పొరపాటు. ఉత్పిబము = (నీటిని త్రాగి బీదించునది) చాతకము అని యర్థము.] అలం. రూపకము.

స్వగ్విణి. అండజాధీశవాహ! జగద్దేహ! దోర్దండచుడారినిద్దారి గారి! నతా
ఖండలా! గండరింఖన్దణీకుండలా! పుండరీకేక్షణా! ప్రాపు నక్ష సుక్షణా! 69

టీక. అండజాధీశవాహ! = గరుడుఁడు వాహనముగాఁ గలవాడా!; జగద్దేహ! = ప్రపంచమే గృహముగాఁ గలవాడా!; దోర్దండ.....తారీ! = చేతియందలి వాడియైన చక్రాయుధముచే నఱకఁబడిన శత్రువులు కలవాడా!; నతాఖండలా! = విఘ్నేయఁడగు ఇంద్రుఁడు కలవాడా!; గండరింఖన్దణీకుండలా! = చెక్కిల్లయందు నటించుచున్న రత్నకుండలములు కలవాడా!; పుండరీకేక్షణా! = తెల్లతామరలవంటి కన్నులు కలవాడా!; సుక్షణా! = మంచి యంత్రపము కలవాడా!

చ. అళికులభాగకుంతలము ¹లద్దపుముద్దు మొగంబుఁ జేరలన్

గొలువఁగవచ్చు కన్నులుఁ జిగుర్న గుమోవి మెఱుంగుఁజెక్కులున్

వలమరియట్లు లేమొసలివాగఁడపొంగులు లోతుపొక్కిటన్

మొలచిన లేల్లదన్తి బలుమూఁపులు నీలవిసీలదేహమున్. 70

టీక. అళికులభాగ కుంతలములు = తుమ్మెదలయొక్కకాంతిని పొందిన - సామ్యమును పొందిన ముంగురులు; లద్దపుముద్దు మొగంబున్ = అద్దమువలె సొగసైన ముఖమును; చిగుర్నగుమోవి = చిగురును నవ్వుచున్న - చిగురుతో సమానమైన పెదవి; మెఱుంగుఁజెక్కులున్ = శత్రుకుచెక్కిళ్లు; వలమరియట్లు = దక్షిణావర్తశంఖమువంటి పెడ; లేమొసలివాగఁడపొంగులు = సరిక్రొత్తమకరకుండలములు; లోతుపొక్కిటన్ = గంభీరనాభియందు; బలుమూఁపులు = గొప్పభుజములు; నీలవిసీలదేహమున్ = ఇంద్రనీలమువలె నల్లనైన శరీరమును— అని ముందుపద్యమున కన్వయము. అలం. ఉపమ.

చ. కలిగినవాని ²బ్రాబలుకు కమ్మనియూర్పులవాని ³నెందు నే
వెలుగునుగాని వెన్నెలుగు వెంబడిని ⁴జనువాని నంతటన్

వెలసినవాని నిక గనని వెంబరపుట్టువు రాతిపుట్టువుం

బలెఁ గతిఁ గానలేడు యతిమానసహంసక ! కంసహింసకా !

71

టీక. ప్రాబలుకు.....వానికొ = వేదములు పఠింపించు నిబ్బూర్నులుగాఁ గలవానిని; వెన్వెలుఁగు = గొప్ప లేజన్ము; వెంబడినిం జనువానికొ = తనవెనుకనుండువానిని; [విష్ణువెచట నున్నను, అతనివెంట గొప్ప లేజన్ము ఉండునని భావము.] నికొగనని = నిన్నుచూడని - ఎఱుంగలేని; వెంబర పుట్టువు = దుర్మార్గుఁడు [వెంబర = దుష్టనియొక్క అని పూర్వటీక. దానినంగీకరించినచో 'కానలేడు' అనునది కుదురుట దుర్లభము.] యతిమానసహంసక ! = యతులమనస్సు అనెడు మానససరోవరమునకు హంసయగువాఁడా! (శ్రిష్టపరంపరితరూపకము) [యతులయొక్క మనస్సునకు హంసయైనవాఁడా! అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ, రూపకము.

ఉ. ఛత్రితశేష ! నాయెడఁ బ్రసన్నుడ వయ్యెడవే గృతోగ్రశ

త్తుత్రప మైన యీ లలితరూపముతో నిచటకొ వసింపు మే

క్షేత్రము నెట్టితీర్థమును జెందని యున్నతిఁ బొందుఁగాక యీ

క్షేత్రము తీర్థముకొ గడు ప్రసిద్ధి మదాహ్వయలభిఁ బొందుచున్.

72

టీక. ఛత్రితశేష ! = గొడుగుగాఁ జేయఁబడిన శేషుఁడు కలవాఁడా! [శేషుఁడు విష్ణునితల్పము కాఁగా, అతని పడఁగలు విష్ణునికి గొడుగుయినవని భావము.] ప్రసన్నుడవు, ఆయ్యెడవేకొ = అనుగ్రహముకలవాడ వైనయెడల; కృతోగ్రశత్తుత్రపమైన = శివునికి విరోధియగు మన్మథునికి సిగ్గు కలిగించెడు - మన్మథునిత్రమించెడు; [కృతోగ్రశత్తుత్రపము = చేయఁబడిన క్రూరశత్తువుల భయము కలది - క్రూరులైన శత్తువులకు భయము కలుగఁజేయునది అని పూర్వటీక. అది పొరపాటు.] ఈ లలితరూపముతోన్ = ఈ చక్కనిరూపుతో; చెందని = పొందనట్టి; ఉన్నతికొ = గొప్పతనమును; మదాహ్వయలభికొ, కడు ప్రసిద్ధి, పొందుచుకొ = నాపేరఁ బ్రసిద్ధమగుచు, అలం. ఉపమ.

తే. క్షేత్రకులరాజమైన యీక్షేత్రమునకుఁ

దీర్ఘకులరాజమైన యీ తీర్థమునకు

నిఖిలసురనాథ ! కర్తృత్వనియతిఁ బొదలి

యీవిట వసింపుటయ వరం బిచ్చుటనుడు.

73

టీక. క్షేత్రకులరాజము = అన్నిక్షేత్రములలోను ప్రధానమైనది; నిఖిలసురనాథ ! = దేవతా గణమునకు ప్రభువైన భగవంతుఁడా!; కర్తృత్వనియతికొ, పొదలి = యాజమాన్యతను పొంది; ఈవు = నీవు; ఇచ్చుటనుడు - అనుచో స్త్రీసమముపయి ఆకారసంధి.

సీ. అనుకంప వెనుమోపుగను సొంపునకు వింత చెలువంబు మొలపించు జిగురుమోవి
పవడంపుగొన దంతపక్తిప్రభలు పుష్పితముగాఁగ హరిపల్కు ధరణిదివిజ
నివహవరేణ్యు నోనిఖిలధర్మధరీణ ! యగు నట్లు భవదాహ్వయము వహించు
నితీర్థమున వసియించెద నడుచక్కి నీకు ¹జేతఃప్రీతి నెలకొనంగ

తే. భీమఘర్తాంబుసుభూతభైమి నీదు, క్షేత్రమును దీర్థమును నిజోత్కృష్టవలలి

వేణి సంస్థావి²తములు గావించుగలదు, నాకు నెంతయు నిష్ట మొనర్పఁ గడఁగి.

టీక. అనుకంపవెనుమోపు = పెద్దమోపుగా - ఎక్కువగా నుండు దయ; కనుసొంపునకుకొ = కన్నులచక్కఁదనమునకు; వింతచెలువంబుకొ = క్రొత్తయందమును; మొలపించకొ = కలుగఁజేయఁగా;

1. చ. చిత్త. 2. క. తమ్ము. చ. తములు.

చిగురుమోనిపవడంపుఁగొనక = లేతపెదవియును పగడపుఁజివతి; దాతపుక్తిప్రభలు = పలువరుస కాంతులు; పుష్పితముగాఁగక = పుష్పములవలె ప్రకాశింపఁగా - వికసింపఁగా; [ఎఱ్ఱనిపెదవులు విష్ణుఁగా నెడలిన దంతకాంతి ప్రవాళముచిఱత పూవు పూచిన ట్టంఱముగా నున్నదని భావము.] ధరణి దివిజనిపహవరేణ్యుక = బ్రాహ్మణులగా శ్రేష్ఠుఁడగు పుండరీకునిఁగూర్చి; హరి, పల్కుక = దేవుఁ డీట్లు పల్కును; ఓనిఖిలధర్మధురీణ! = అన్నిధర్మములందును ఆఱితేఱినవాఁడా! భవదాహ్వాయము = నీచేరు; నడుచక్కిక = మధ్యభాగమున; చేతఃప్రీతి, నెలకొనఁగక = మనస్సుతోషము కలుగు నట్లుగా; భీమభుక్తాంబుసంభూత = శివుని చెనుటనీటివలన పుట్టినదైన; నిజోత్కృష్టసలిలవేణిక్ = తన గొప్పనీటిప్రవాహముచే; సంప్లావితములక = బాగుగా ఎడుపఁబడినవానినిగా; [ఇట పూర్వటికలో 'నిజోత్కృష్టసలిలవేణిసంప్లావితమ్మ' అని సమస్తపదము గ్రహింపఁబడినది.] ఇష్టము, దినర్పఁగడఁగి = ఇష్టమును కలిగింపఁబ్రయత్నించి. అలం. ఉపమ.

వ. ప్రకటంగుప్తాకారంబునం బచ్చిమాభిఁసుఖుండనై సర్వోత్తమత్వంబు నిర్వహింపుచు నే సచ్చట ముచ్చటం దవిలి బర్తిచెద. సలత్తేత్రతీర్థోత్తమంబులగు నీశ్రేష్ఠతీర్థంబులం బొండరికంబులై పాండురంగాహ్వాయండు నగు నాకు నెక్కాలంబును శ్వేతద్వీపసుధాసాగరంబులకంటె బ్రయంబులై నిత్యనివాసంబులై యత్యంతవిభవంబుల నభిరామంబు లయ్యెడు; నీకోరినయట్ల యిచ్చితి నని యచ్చతుర్బుజుండు పుండరికునిఁ జేకొనియె.

75

టీక. ప్రకటగుప్తాకారంబునక = ప్రసిద్ధమైనగుప్తమగుచువుతో; [ఇచట'సుప్త = నిద్ర పోయినవాని'అని పూర్వటిక.] పొండరికంబులై = పుండరికసంబంధముకలవయి; అభిరామంబులు = మనోహరంబులు; చేకొనియెక = ఆదరించెను.

కా. శీతాహార్యకుమారి! విన్నిటులు లక్ష్మీజాని వాచయమి
వ్రాతశ్రేష్ఠునకుక వరం బొసఁగి సాంద్రప్రీతి నచ్చోసమ
ధ్యేతీర్థంబున నున్నవాఁ డిపుడు భుక్తి ముక్తి నీజాలు వి
ఖ్యాతిం దాల్చి విచిత్రరత్నచయరమ్యస్వర్ణహర్ష్యంబునన్.

76

టీక. శీతాహార్యకుమారి! = హిమాచలపుత్రికవగు పార్వతీ!; లక్ష్మీజాని = విష్ణువు; వాచయమి వ్రాతశ్రేష్ఠునకుక = మునులనమూహమున శ్రేష్ఠుఁడగు పుండరీకునకు; సాంద్రప్రీతిక = ఎక్కువైన ప్రేమతో; మధ్యేతీర్థంబునక = తీర్థమునకు నడుమ; భుక్తి = ఇహలోకసుఖమును; ముక్తిక = మోక్షమును; ఈజాలు = ఈయఁదగిన; విచిత్ర.....హర్ష్యంబునక = విచిత్రములగు మణులు తాపఁబడిన బంగరుమేడలోవల; ఉన్నవాఁడు.

చ. నలువమొగంబు లెల్లు సృజనప్రథమాహమునం దలిక్పు న
న్నలువున సిద్ధసాధ్యనరనాగమరుద్వరయోగిమండలీ
కలకలగుంభితింబులయి కాంచనచారువులైన నాల్గువా
శిఖిల వెలుంగు నున్నతనికేతనరాజమునం బ్రసన్నుడై.

77

టీక. ఎట్లు=ఏదీరిని; నలువమొగంబులు=బ్రహ్మయొక్కముఖములు; సృజనప్రథమాహమునక = సృష్టియొక్క మొదటిదినమున; తలిర్చుక = ప్రకాశించునో; అన్నలువునక = ఆవిధమున; సిద్ధ..... తంబులయి = సిద్ధులు, సాధ్యులు, నరులు, నాగులు, దేవతలు, యోగులు - అనువారి సమూహము యొక్క కలకలధ్వనితోఁ గూడినవయి; కాంచనచారువులైన = బంగారుతోఁజేయఁబడి చక్కఁగానున్న;

వెలుంగు=ప్రకాశించునట్టి; ఉన్నతనికేతనరాజమునకు = సౌధమునందు; - తరువాతిపద్యముతో సమన్వయము. విష్ణువునిపించుచుసౌధమునకు నాల్గుబంగరువాకిట్లు కలవనియు, నవి బ్రహ్మయొక్క నాల్గుముఖములవలె నున్నవనియు బ్రహ్మముఖములు వేదఘోషతో నిండినట్లు ఈ ద్వారము లెల్లపుడును సేవార్థమరుదించిన సిద్ధసాధ్యాదుల కలకలధ్వనితో నిండియుండుననియును బాపము. అలం. ఉపమ.

తే పుండరీకుండు షేత్రపాలుండు గొలిచి

¹యుండ నస్యక్తముఖ్యసంయుక్తుః ఉగ్రుః

బాండు²రంగండు భక్తకల్పద్రులీల

విష్ణుఫలసిద్ధి దోహదాత్మిండు సంతి !

73

టీక. షేత్రపాలుండు=షేత్రమును కాపాడువాడు - అధికారి యగువాడు; అవ్యక్త...
...యన్తడగుచుకొ = అవ్యక్తస్వరూపాదులతోఁ గూడినవాడై; పాండురంగండు = విష్ణువు(కర్త;
భక్తకల్పద్రు లీల = భక్తులకు కోరినకోరికల నొసంగు కల్పవృక్షమువలె; ఇష్టఫలసిద్ధి = కోరిన
కార్యములు సిద్ధించుటను; దోహదాత్మిండు = వృద్ధిపొందఁజేయును. అలం. ఉపమ.

క. ఆ కంబులలితకరు బుధ, కోకంబులపాలిహేళిఁ గొలుతు రబల ! యు

ల్లోకంబులవారలుఁ బరిపాకంబుల నాత్మ మృతపరికర మొప్పున్.

79

టీక. ఆకంబులలితకరు = శంఖముచేత సొగసైన కరముగల ఆ విష్ణుని; బుధకోకంబులపాలి,
హేళి = విద్వాంసులసెడి చక్రవాకపక్షులకు సూర్యుడైన వానిని; ముల్లోకంబులవారలొక; ఆత్మ
మృతపరికరము = తాము చేసినన్న పుణ్యోపకరణము; పరిపాకంబులొక, ఒప్పు = ఫలించగా;
గొలుతురు; అలం. రూపకము.

వ. అర్థయోజనస్తారంబును, దదర్శాయామసంయుతంబుచునై కంబుకంధరునకు
నాకుం బ్రియజనకంబై సనకసనందనాదిసజ్జనచింతితార్థప్రదంబై సర్వోత్తమంబై
యవ్వహాతేత్రరాజంబు పుష్కరంబునకంటెఁ ద్రిగుణంబును, కేదారంబునకంటె
చుడ్డుణంబును, వారణాసికంటె దశగుణంబును, శ్రీశైలంబునకంటె ననంతంబును
నై పుండరీకునివేరం బొండరీకంబన మహీమండలమణికుండలం బగుచు నుండు
నస్పరమథామంబు నేనధిష్ఠించి.

80

టీక. అర్థయోజనవిస్తారంబును = రెండుశ్రోతముల పొడవుగలదియు [యోజనమనగా నాల్గు
శ్రోతములు.] కదర్శాయామసంయుతంబును = అందునగము [ఒకశ్రోతు] వెడల్పుగలదియు; కంబుకంధ
రునకు = శంఖమువంటి మెడగల విష్ణునకు; నాకు (శివునకు); పుష్కరంబునకంటె = పుష్కర
షేత్రముకంటె; త్రిగుణంబును = మూడురెట్లును; చుడ్డుణంబును = అఱింతలును; వారణాసికంటె =
కాశీషేత్రముకంటె; దశగుణంబును = పదింతలును; అనంతంబును = హద్దులేనిదియు; మహీ.....
కుండలంబు = భూమండలము [అనుష్ఠీ] కర్ణకుండలము; పరమథామంబు = గొప్పస్థలమును; అధిష్ఠించి =
ఆశ్రయముగాఁ జేసికొని.

ఉ ఆ యశభర్త నాహలధరానుజా నానపనీతచోరు నేఁ

బాయనిభక్తితోఁ గొలుతుఁ బ్రత్యహముక గృహదైవతంబుగా

నో యరవిందకోరకసహోదరచారుపయోధరాధ్య ! ని

శ్రేయసకాంక్షుఁ దక్కింతులు చేరి భజింతు రనంగ నేటికిన్.

81

టీక. ఓయరవిద.....రాధ్య! = తామరమొగ్గలతో నమానమైన చక్కని స్తనములు కల పార్వతీ!; ఆ యదుభర్త = యాదవులకు ప్రభువుగు నా దేవునిని; హలధరానుజ్ఞా = బలరాముని తమ్మునిని; నవనీతచోరు = వెన్నదొంగను; ప్రత్యహము = ప్రతిదినమును; గృహదైవతంబుగా = ఇలువేల్పుగా; నిశ్చేయసకాంత = శుభాకాంతతో; పాయనిభక్తితో = విడువనిభక్తితో; కొలుతు = నేపించును; తక్కురులు = మిగిలినవారు. అలం. కావ్యాధావర్తి.

క. ఇతరక్షేత్రస్థితదైవతపూజలఁ గలుగు ఫల మవశ్యము గలుగున్
ఇతరశకగుణితమై యూర్జితస తిల దత్తేత్రపూజా శేషు నరునకున్. 82

టీక. ఇతర.....పూజల = మిగిలిన క్షేత్రములందున్న దేవతలయొక్క పూజలవలన; అవశ్యము = తప్పక; ఇతరశకగుణితమై = వేయిరెట్టుయి; డిబ్బితమతి = స్థిరబుద్ధితో.

క. నరుఁ డరుచదివేలేడు లితరదైవతదగ్గరమునఁ దా గను ఫలమున్
పారయు నలవోకవలె శాంకరి! యాక్షేత్రోత్తరుంబుఁ గనుగొన్నంతన్. 83

టీక. కను ఫలము = పొందు, మేలిని; అలవోకవలె = ఆనాయాసముగా; పారయు = పొందును; శాంకరి! = పార్వతీ!

క. సకలక్షేత్రావాసమునకంటె నం దునికి యొప్పు నరునకు మృగడిం
భకనయన! యేకదినవాసకృతికి వే దొరకుఁగాన సాయుస్యంబున్. 84

టీక. మృగడింభకనయన! = జింకపిల్లకన్నులవంటి కన్నులకలదానా!-పార్వతీ!; ఏకదినవాసకృతికి = ఒక్కదినము నివసించిన నేర్పరికి; సాయుస్యంబు = మోక్షముకూడ, నరునకు = ఆంధునికి = ఆక్షేత్రమున నివసించుట; ఒప్పు = తగినది.

సీ. దొరకుజన్మమునకుఁ బరమభైషజ్యమా మాతృశుశ్రాపాసమాధి యొకటి
చిలువాయనపువేల్పుఁగొలముఁ గొల్వక వాసుదేవు నారాధి. చు తెలివి యొకటి
దుర్వాసనలఁబెట్టు దొసగులు ¹ఓడదన్ని యథ్యాత్మవాసన నలరు టొకటి
యర్విజీవులకెల్ల నుదయించి యుదయించి తుది మర్త్యుడై పుట్టు పదవి యొకటి

తే. కాలమున వచ్చునర్థలకాంక్ష యెఱిగి

తృప్తి నొందింపఁగలుగంగఁ దిరుగు టొకటి

దుర్లభం బెట్టు లట్లతిదుర్లభంబు

మగువ! తత్తేత్ర వాసంబు మానవులకు. 85

టీక. దొరకుజన్మమునకు = కలంగబోవు పుట్టుటకు; పరమభైషజ్యమా = గొప్పమందైన మాతృశుశ్రాపాసమాధి = తల్లిసేవయందలి యానతి; [ఈ జన్మమున తల్లిని సేవించినయెడల తిరిగి జన్మించుటయను దుఃఖము కలగదని భావము.] చిలు.....గొలము = చిల్లర (తుద) దేవతల గుంపును; ఆరాధించు తెలివి = పూజించు జ్ఞానము; దుర్వాసనల, పెట్టు = చెడ్డవయిన విషయాపేక్షలకు లాగు; దొసగులు = ఆపదలను; ఓడదన్ని = తప్పించుకొని - త్రోసి; అథ్యాత్మవాసన = తత్త్వ విచారాపేక్షచేత; అలరుట = ఆనందించుట; ఊర్విజీవులకెల్ల = భూమియందలి ప్రాణులకన్నిటికిని; ఉదయించి = పుట్టి; తుది = చివరి; మర్త్యుడై = మనుష్యుడై; పదవి = గొప్పభాగ్యము; కాలమున = యుక్తసమయమందు; అర్థలకాంక్ష = యాచకులకోరికను; ఎఱిగి = తెలిసికొని; దుర్లభంబు; ఎట్టులు = ఏరీతి కష్టమో.

పునర్జన్మము లేకుండఁజేయు తల్లిసేవ యొనర్చు బుద్ధిపుట్టుట కష్టము; చిల్లరదేవతలకు విడిచి నిష్ఠుని సేవించు బుద్ధియు పుట్టుట అసాధ్యము; విషయసుఖములకుగూర్చిన విచారమును విడిచి పరమాత్మతత్త్వమును విచారించుటయు దుర్లభము; ఎన్నో సీచజన్మము లెత్తియెత్తి తుదకు మరుష్యుఁడుగా పుట్టుటయు కష్టము; వేశకు వచ్చిన అతిథిని గౌరవించి అతని కోరిక యాడేర్చుట కష్టము; మోదివానివలెను - అంత కంటె ఎక్కువగను దుర్లభమైనది పాండురంగక్షేత్రనివాసము; ఎంతో అదృష్టము చేసినొనినఁగాని అది లభింపదు.

చ. వినవె ¹యజస్రమున్ గుతపవేశ తుధార్తులకోటిఁ గూర్చి నే

త నెసరు వెట్టి వండు కలధాతపుగూడు పసిండిపప్పు భో

జన మిడి యొందుచోఁ బడయఁజాలెడు పుణ్య మగణ్యమై ఘటి

ల్లు నెలఁత! పాండరికమహిలో మెదు కొక్కటి పెట్టువానికిన్.

86

టీక. అజస్రమున్ = ఎల్లప్పుడును; గుతపవేశ్ = అపరాహ్ణాసమయమున - ప్రాద్దు రెండు జాములు తిరిగినవెనుక; తుధార్తులకోటిఁగూర్చి = ఆకలిచే బాధపడువారినిగూర్చి - (వారికొకయి అరుట); నేతక్ = నేతితో; కలధాతపుగూడు = మెడియన్నము; [తెల్లనియన్నము]; పసిండిపప్పు = బంగారు (వచ్చని) పప్పు; [అనఁగా మిక్కిలి పిలువగు భోజనమనియు భావము.] పండుచోక్ = వేటొక చోట; పడయఁజాలెడు = పొందఁగలిగిన; అగణ్యమై = లెక్కలేనంత; ఘటిల్లు = కలుగును.

మ నియతిం బాతికయెత్తు కాంచనముగానీ మెడిగానీ జగ

త్రయపూజ్యం బగు పాండురంగవసతి దానంబు గావించు పు

ణ్యయుతుం డుండు నఖండలీలఁ గలధాతాహార్యవర్ణాత్మక

ప్రియగేహంబులలో భవాంతరమునన్ బృథ్వీధరేంద్రాత్మజా !

87

టీక. నియతి = ని యమముతో; పాతికయెత్తు; కాంచనముగానీ = (ఇచట 'ఇమ్ము'నకు 'ఈ' అదేశము.) బంగారమైనను; జగత్రయపూజ్యంబగు = మూడు లోకములకును పూజింపఁదగిన; పాండురంగవసతి = పాండురంగని నివాసమగు పాండరికక్షేత్రమున; అఖండలీల = గొప్పనిలా సముతో; భవాంతరమునన్ = మలిజన్మమున; కలధా.....గేహంబులలో = మెడికొండలవలె శ్రేష్ఠములయిన తమ యిండ్లయందు; ఉండుకొ; పృథ్వీధరేంద్రాత్మజా ! = పర్వతరాజపుత్రకవగు పార్వతీ! అలం. ఉపమ.

శా. ప్రావారాజినరాజిఁ గంబళతతి బట్టాంబరాళి దయా

స్థావస్నిగ్ధమతి జలి గృహణవిప్రశ్రేణివై గప్పాబో

నేవాడేనియుఁ బాండరికమహి వాఁ డిందుప్రభాకందళ

శ్రీవిభ్రాజియశంబులం బొదువు ధాత్రీదిబ్బుభస్మీమలన్.

88

టీక. ఏవాడేనియున్ = ఎవ్వడయినను; ప్రావారాజినరాజిక్ = వైమోదివస్త్రముల యొక్కయు, జింక మొదలగువానితోల్లయొక్కయు గుంపును; ["తోలుకొత్తరియపురమూహమును" అని పూర్వటీక.] కంబళతతి = ఉన్నికంబళ్లను; పట్టాంబరాళి = పట్టువస్త్రముల సమూహమును; దయాస్థావస్నిగ్ధమతి = మిక్కిలి దయతోఁగూడిన స్నేహబుద్ధితో; చలి = చలికాలమునందు; కృపణవిప్రశ్రేణివై = దరిద్రులయిన బ్రాహ్మణులవయి; కప్పాబో = కప్పనో; వాడు; ధాత్రీ దిబ్బుభస్మీమలన్ = భూమ్యాకాశదిగ్భాగములందు; ఇందు.....యశంబులన్ = వెన్నెలమొల కల కలిమివలె బ్రకాశించు కీర్తులను; పొదువు = కలిగించును. [ఇందు ప్రభాకందళశ్రీవిభ్రాజి యశంబులన్ = వెన్నెల మొలకలకలిమిచేత వెలుగునట్టి కీర్తులచేత] అని పూర్వటీక] అలం. ఉపమ.

ఉ. వృత్రవిరోధిముఖ్యులగు వేల్పులుఁ బుట్టెదలంతు రోలతా

గాత్రి! త్రివిష్టపస్థితి సుఖంబులు గావని కర్మభూమిపైఁ

బత్తరథాధినాథురథుఁ ¹బాండవపత్నీలుఁ బొండరికను

క్షేత్రపతి² భజించి తమ³ చెన్నటిపుట్టువు సీంగుకోరికన్.

89

టీక. ఓలతాగాత్రి! = తీగవంటి దేహముగల యో పార్వతీ! వృత్రవిరోధిముఖ్యులగు = ఇంద్రుఁడు మొదలయిన; వేల్పులు = దేవతలు; త్రివిష్టపస్థితి¹ = స్వర్గమునందలియనికిచేత; సుఖంబులు గావని = సుఖంబులు కలుగవని; తమచెన్నటిపుట్టువు² = నిందింపఁదగిన - నీచమైన - తమ జన్మమును 'చెన్నటి = వ్యర్థమైన' అని పూర్వోక్త.; సీంగుకోరిక³ = విడుచుకోరికతో; పత్తరథాధినాథురథుఁ = గరుత్మంతుఁడు హహనముగాఁ గలవానిని; పాండవపత్నీలుఁ = పాండవులపయి ప్రేమకలవానిని - శ్రీకృష్ణుని; భజించి = సేరించి; కర్మభూమిపై⁴ = కర్మలకు స్థానమగు భరతఖండము మీద; పుట్టెదలంతురు.

సీ. సితరు లుబ్బుదురు హృద్గతుల నాత్మకులోద్భ

వుం దెవ్వఁడేనియుఁ బొండరిక

మునకు నే గకయున్నె యని, యందు నొసగు హ

వ్యముఁ గవ్యము నమేయమై ఫలించు

సవదరించ గలేరు సాత్త్వికం బగు భావ

మేనొక్కఁడునుదక్క నివల నవల

భక్తు లెవ్వరు రజఃప్రకృతిఁ దాల్తురె కాని

పొండరికేళు శాంబరికతమునఁ

తే. దలంప మానసమునఁ గల్గు కలుష మడఁగఁ

¹బొగడ మాటల నగు దోషములు తొలంగుం

²గనుఁగొనఁగఁ జేతఃబుట్టు ³సఖుంబు లుడుగు

నవ్వుహాక్షేత్రమునకు నెయ్యది సమంబు ?

90

టీక. సితరులు = పితృదేవతలు; హృద్గతుల¹ = మనస్సులందు; ఆత్మహూ²ద్భవుండు = తమ వంశమునఁ బుట్టినవాఁడు; విఁగకయున్నె = వెళ్లకపోవునా? అందు³ = ఆ క్షేత్రమునందు; ఒసగు = ఇచ్చునట్టి; హవ్యము⁴ = దేవతలకిచ్చు నన్నమును; కవ్యము⁵ = పితృదేవతల నుద్దేశించి చేయు పిండ ప్రదానమును; అమేయమై = ఇంత యనిచెప్ప వీలుకానివయి; సవదరింపఁగలేరు = పొందలేరు; ఇవల నవల⁶ = ఇట్లువైపు, నట్లువైపున - ఇప్పుడు, నప్పుడు; పొండరికేళు = క్షేత్రపతియగు విష్ణుని యొక్క; శాంబరికతమున = మాయవలన; రజఃప్రకృతి⁷ = రజోగుణభావమును; తలచు⁸ = ఆ క్షేత్రమును తలచిన; మానసమున⁹ = మనస్సున; కలుషము = చెడ్డ తలచు; అడఁగు¹⁰ = నశించును; బొగడ¹¹ = కొనియాడఁగా; కనుఁగొనఁగ¹² = చూడఁగా; చేతఃబుట్టు = చేతివలనఁగల్గు - కాయమువలనఁగల్గు; అఖంబులు = పాపములు; ఉడుగు¹³ = నశించును. [ఇచట మనోవాక్కాయములవలనఁగల్గు పాపములు - త్రికరణజన్యములు - నశించునని భావము.]

సీ. కుటుచలై గుమురులై ¹గొన.బులై లేచబాచకొమ్మజుట్టిన జడల్ గుమురుకొనఁగ

మెఱిపులై మిట్టలై మిక్కిలి బటువులై గ్రాలుకన్నులచెన్ను గబ్బుదేరఁ

1. క. బాంధవ. చ. బాండవ. 2. చ. చన్నది. 3. క. పొగడ. 4. క. కనుగొనఁగ. 5. చ. సఖంబు. 6. చ. గొమరులై.

జక్కనై చెలువమై ¹చిక్కరియై యొప్పు మోము దంష్ట్రాటంకములఁ దలిర్ప
 నీలమై నిబిడమై నిద్దమై నింగిక్రిందుగ నున్న బలుమేని²పొగరు మెఱయఁ
 తే. బలిపతికేతనునిపుగఃక్షేత్రమూఁది, యున్నశ్రీక్షేత్రపాలకు యోగిలోక
 రమణు ముప్పదిరెండక్షరములమంత్ర, రాజము జపించి కొల్వ దొరకు శుభములు.

టీక. కుఱుచలై = పొట్టివై; గుమురులై = గుమురుగానున్నవై; గొనఁబులై = అందమైనవై; లేఁబావ
 కొప్పుకొ = చిన్నయూఁడుపాముచే; గుమురుకొనఁగకొ = దట్టమైయుండఁగా; మెఱపులై = ప్రకాశించు
 నదై; మిట్టలై = ఎత్తయినదై - ఉదాహరణము; మిక్కిలిబటువులై = మిక్కిలిగుండ్రనివయి; క్రాలు = ప్రకా
 శించు; కన్నులచెప్పు = కన్నులకాంతి; గబ్బుదేఱకొ = ముంచియుండఁగా - ఎక్కువైయుండఁగా; చిక్కనై =
 నల్లలేనిదై; చెలువమై = అందమైనదై; దంష్ట్రాటంకములకొ = ఉలులవాటి కోఱలచేత; తలిర్పకొ =
 ప్రకాశింపఁగా; నీలమై = నల్లనిదై; నిబిడమై = దట్టమైనదై; నిద్దమై = నునువైనదై - నిగనిగలాడు
 నదై; బలుమేనిపొగరు = గొప్పదేహముయొక్క ఉద్ధతి; మెఱయకొ = ప్రకాశింపఁగా; పలిపతి
 కేతనుని = గరుడధ్వజుడగు విష్ణునియొక్క పురఃక్షేత్రము = ఎనుటిప్రదేశము; ఊఁది = ఆహారాని;
 శ్రీక్షేత్రపాలకుకొ = శ్రీక్షేత్రపాలకుడగు పుండరీకుని; యోగిలోకరమణుకొ = యోగులలో శ్రేష్ఠుని;
 దొరకు = లభించును.

ఉ. చేరి చతుశ్చక్రితుల్ చిలుకచే ³జదివించుచు నక్షమాలికా
 ధారిణియై తనుప్రభలు దట్టపు⁴వెన్నెలపంట పండఁగా
 దూరుపువాకిటకొ వెలయు తోయజగద్భునిరాణి వాణి నీ
 హారమయూఖజిన్తుఖ దశాక్షరమంత్రమయిం గనందగున్.

92

టీక. చేరి = సమీపించి; చతుశ్చక్రితుల్ = నాలుగు వేదములను; అక్షమాలికాధారిణియై =
 జవహాలను ధరించినదయి; తనుప్రభలు = తనదేహకాంతులు; తోయజగద్భునిరాణి = బ్రహ్మదేవుని
 భార్యయగు; వాణి = సరస్వతిని; నీహారమయూఖజిన్తుఖ = వెన్నెలను జయించినముఖముకల-చంద్రుని
 వాటి చక్కని ముఖము కలదానిని; దశాక్షరమంత్రమయిం = పదియక్షరముల మంత్రము కలదానిని;
 తూరుపువాకిటకొ, కనందగున్. అలం. ఉపమ.

ఉ. శ్రీరమణీమనోరమణుచేతఁ బ్రతిష్ఠితుఁ డౌట దక్షిణ
 ద్వారమునందు లింగతనువై భవ మొప్పు షడక్షరీవిధుల్
 గోరి భజించువారలకుఁ గొంగుధనంబయి వేణుముద్రతో
 నారదుఁ డున్నవాడు రదనచ్చనభర్తృతవిద్రుమద్రుమా !

93

టీక. శ్రీరమణీమనోరమణుచేతకొ = లక్ష్మీదేవికి భర్తయగు విష్ణునిచే; డౌటకొ = అగుటచేత;
 లింగతనువై భవము = విగ్రహరూపవై భవము; డిప్పకొ = ప్రకాశింపఁగా [విగ్రహరూపుడగుచు నని
 భావము.] షడక్షరీవిధుల్ = 'ఓం నమోనారదాయ' అను తన షడక్షరమంత్రపద్ధతులను; గోరి; భజించు
 వారలకొ = సేవించువారికి; కొంగుధనంబయి = కొంగునగట్టిన బంగారమై; రదన.....ద్రుమా! =
 పెదవికాంతిచే తిరస్కరించఁబడిన పగడపుచెట్టు కలదానా! - పార్వతీ! నారదుడు; ఉన్నవాడు;
 అలం. ఉపమ.

1. క. చిన్నది. చ. చిన్నిరి. 2. చ. పొగను. 3. చ. చదివించుచు. 4. క. వెన్నెలపండు.

ట. వెన్నెలపంట.

ఉ శౌరి భజించుచున్ భుజగపద్మముచన్ విహరించు ¹నన్ననో
హరిణు లై దుకోటులు మహామహిమాన్విత ²దక్షిణ
ద్వారమహిన్ విహారగతి వర్తిలి యన్విభు. జేరి యాహ్లాదో
యాతలు లిచ్చినారట! తదా యతధూపము నేడు బర్హెడున్.

94

టీక. శౌరిభజించుచున్ = విష్ణుని సేవించుచు; భుజగపద్మముచన్ = పాతాళ (నాగ) లోకమున; విహరించు = తిరుగుచున్న; వాచ్చనోహరిణులు = చనుత్కారముగ మాటలాడు నాగ కన్యలు; మహామహిమాన్వితలు = గొప్పప్రాశస్త్యముతో పొడిచున్నవారి; అగ్ధి = కోరికతో; దక్షిణద్వారమహిన్ = దక్షిణద్వార ప్రదేశమునందు; విహారగతి, వర్తిలి = విహారపునాన క్రిచ్చే ఉండి; తదాయతధూపము = వారిచ్చిన యారతుల గొప్పతాగ; నేడు, బర్హెడున్ = ఇప్పటికిని వ్యాపించుచునే యున్నది.

నాగకన్యకలు ఎప్పుడో వచ్చి దక్షిణద్వారముననిల్చి పాండురంగనిండుడ గల భక్తిప్రేమలతో హరితులిచ్చినారట! ఆధూపము ఇప్పటికిని వ్యాపించుచున్నదని భావము అలం. భావికము.

క. చేడియ! యావ్వారమె యదు, చూడమనే క్రిడలాడుచో టప్పుహితా

క్రిడనకస్థి హరి గూ, డాడు జమి యమరల్లభావలి నేడున్.

95

టీక. చేడియ! = చనితా! - పార్వతీ! ఆ ద్వారము = దక్షిణభాగద్వారమే; యదుచూడామణి = శ్రీకృష్ణుడు; క్రిడలాడుచోటు = ఆటలాడు స్థలము; అప్పుహితాక్రిడనకస్థలిన్ = ఆ గొప్ప ఆటస్థలమున; [అప్పుహితాక్రిడనభూస్థలిన్ = లెస్సగా క్రిడించుటయందు ఆ పూజ్యమయిన ప్రదేశమునందు అని పూర్వటీక.] హరిగూడి = విష్ణువుగోగలిసి; అమరల్లభావలి = దేవతాస్థిల సమూహము; నేడున్; అడుజమి! 'హరిగూడియాడుజమి' 'అనుటను' హరిగూడాడుజమి' అని కావ్యరేకారసంధి; అలం. భావికము.

ఉ. సేచనముఖ్యకర్తములసేతకు నూతన మై యచ్చటన్

శ్రీచరణంబు లున్నయని సింగమువెన్నున నంటి; వానికిన్

వే చని మొక్కి పూజనము నేమముతో రనియించెనేని శ్రీ

తాచలపుత్రి! పూరుషు డిహంబుం బరంబుం గరంబునం గొనునే.

96

టీక. సేచన.....సేతకున్ = తడుపుట మున్నగు పను లొనర్చుటచే; నూతనమైన = కొత్త దయన - శుభమైన - [అది పాండురంగనిక్రిడనకస్థలమగుటచే దానిని పరిశుభముగా నొనరింతు రని భావము.] సింగమువెన్నునగంటి = సింహమువీపువయిని; శ్రీచరణంబులు = శ్రీ(విష్ణుని) పాదములు; వే = వేగముగా; చని = వెళ్లి; నేమముతో = నియమముతో; శ్రీతాచలపుత్రి! = పార్వతీ! కరంబునం గొనున్ = చేతియందు (సులభముగా) గ్రహించును.

చ. మరలగఁ బట్టగట్టగ సమస్తమరుత్కరిం దన్నుగూర్చి యె

చ్చరిక ధరింపఁబోలునన శాతమఘాంకుశపాశముల్ విక

స్వరరుచి దాల్చి పశ్చిమపు వాకిట ప్రాంకృతిమంత్రయాపభా

స్వర భవనాధినాయిక లసద్దననాయిక యొప్పు నెప్పుడున్.

97

టీక. మరలగఁబట్టగట్టగ = తిరిగి పట్టుకొనుటకు; కట్టగట్ట = (తన్ను) కట్టుటను; సమస్తమరుత్కరిన్ = సమస్తదేవతలొన విమలైన - ప్రధానదేవతయైన; తన్నుగూర్చి = పాండురంగనిగూర్చి

1. క. వాచ్చనో. ట. దన్ననో. 2. క. నివృత్తు. ట. నివృత్త. 3. చ. లట్టి. 4. క. సభూస్థలి. చ నకస్థలి. 5. ట. గోడాడు. 6. మరుద్గవి నన్ను. 7. ర. 7. చ. సాయక. 8. ట. మొప్పు.

ఎచ్చరికకొ, ధరింపఁబోలుననకొ = జాగరూకతతో గమనించ సిద్ధముగ నున్నదో యనునట్లు; కాతముఖాంకుశముల్ = వాడిమొనలుగల యంకుశమును, పాశమును; వికస్వరదుచిక్ = స్ఫుటరీతిని; హ్రీంకృతి... భాస్వర = హ్రీంకారమంత్రమున ప్రకాశించుచున్న; భువనాధినాయక = భువనేశ్వరి; లనద్రసనాయిక = ప్రకాశించు, శృంగార. నాయికా! పార్వతీ! పాండురంగని దుండగములనుండి మరలించుటకు బెదరించునట్లు అచట భువనేశ్వరీదేవి యున్నదని భావము. [లనద్రసనాయిక = ఒప్పిదములైన రసములకు నాయకురాలు - సరస్వతి - అని పూర్వటీక; కాని సరస్వతీదేవి యిదివఱకే తూర్పువాకిట నున్నట్లు పర్ణింపఁబడినది ఆమె విష్ణుని బెదరించుటయు అసంభవము.]

ఉ. ¹హారపదాధిరూఢమహిమసురకీకసవర్గ దుర్గ నా

గారిమహోపవాహ్యా సదశాక్షరమంత్రవిశేష యుత్తర

ద్వారమునందు నుండు నిరతంబును ²దా ఫలపూపపాయసా

హారములం దనుం ³దెలఁచు ⁴నయ్యెదొడ్డికి వేల్పుగిడ్డియై.

98

టీక. హర.....వర్గ = హరస్థానమున నుంచఁబడిన మహిమసురుని ఎముకలగుంపు కలది - మహిమసురుని ఎముకలకు హరముగా ధరించినది; [పూర్వటీకలో 'హరిపథాధిరూఢ-' అను పాతము ననుసరించి 'హరి = మనోహరమయిన' అని అర్థము వ్రాయఁబడినది.] నాగారిమహోపవాహ్యా = గొప్ప సింహవాహనము కలది; సుదశాక్షరమంత్రవిశేష = పదియక్షరముల మంత్రము కలది; దుర్గ = కాళి; నిరతంబును = ఎల్లప్పుడును; తాకొ = తాను; ఫలపూపపాయసాహారములకొ = పండ్లు, పిండివంటలు, పాయసములు మొదలగు నాహారముచే; తెలచు = తృప్తిపొందించు; అయ్యెదొడ్డికికొ = ఉత్తముల షనులనొట్టమునకు; ['ఉత్తమజనులసమూహమునకు' అని పూర్వటీక.] వేల్పుగిడ్డియై = కామధేనువై - శోరినకోరికలనిచ్చునదయి; ఉండున్. అలం. రూపకము, ఉపమ.

క. ఇవి నాలుగు ద్వారంబులు, ధవళేక్షణ! ద్వారదేవతలు నల్వరు వీ

రవధానబుద్ధి నేత, తృప్తివిశేషార్చన మొనర్ప సలపద లొదవున్.

99

టీక. ద్వారదేవతలు నల్వరు = తూర్పున సరస్వతి, దక్షిణమున శారదుండు, పశ్చిమమున భువనేశ్వరి, ఉత్తరమున దుర్గ యనువారు; అవధానబుద్ధికొ = హెచ్చరిక కల్గునట్లు; నితతృప్తివిశేషార్చనము = నియమముతో వీరిని పూజించుటను; ఒదవున్ = కల్గును.

తే. సమరసన్నద్ధరక్షోనిశాతహేలి, పాతోజాతక్షత వ్రాతభూతిః దనరు

పరమోపదాధు నెష్టేనఁ బరఁగు వర్ణ, రాజి యఖిలంబు శ్రీమంత్ర రాజ మబల!

టీక. సమర.....భూతికొ = యుద్ధమునకు సిద్ధపడిన రాక్షసులయొక్క వాడియైన యా యుద్ధముల పాటువలన కలిగిన గాయములసమూహమయొక్క కలిమివలన; తనరు = ఒప్పునట్టి; పరమ పదనాధునెష్టేనకొ = శ్రీవిష్ణునిశరీరమున; పరఁగు = ప్రకాశించు; వర్ణరాజి = అక్షరములపంక్తి; అఖిలంబు = సమస్తము; శ్రీమంత్రరాజము = శ్రీమదష్టాక్షరీమంత్రము.

మ. అహారారంభమునందు రక్తుడయి మధ్యాహ్నంబునకొ శుభ్రుడై

గ్రహరాడ స్తమయంబునం దసితుడై గాయత్రియుంబోలి య

య్యహిపర్యంకుడు మూడుమూర్తులకు నిష్టై యొప్పు బూజింతు ర

న్యహముం గోమలి! మూడుమంత్రముల నిత్యానంద కాంక్షకొ మునుల్.

101

1. క. హరిపథా. చ. హరపదా. 2. చ. నిరాఫల. 3. చ. దలఁచు. 4. చ. నయ్యెదొడ్డి. 5. చ. జాతాక్షర. 6. చ. పథ.

టీక. అహరారుభమునందు = ప్రాశంకలమున; రక్షణము; ఎఱ్ఱనివాడము; శుభ్రుడై = తెల్లనివాడము; గ్రహరాక్షస్తమయంబునందు = సూర్యాస్తమయకాలమున; అనితఁడై = నల్లనివాడై; గాయత్రియుంబోలి = గాయత్రీ దేవీవలె [అమెయు త్రిసంధ్యలందు మువ్విధముగా నుండును] అయ్యహి వర్ణంకుడు = శేషశాయి యగు నా విష్ణువు; ఇష్టై = ఉనికిపట్టు; ఒప్ప = ప్రకాశింపఁగా; అన్వహము = ప్రతిదినమున; మునుల్; నిత్యానందకాండై = శాశ్వతానందమును పొందు తలఁపున; పూజింతురు. అలం. ఉపమ.

క. మూర్తిత్రయమయత్వస్సూర్తిక నర్తించు చిహ్నములు మంత్రము శ్రీ
భక్తకృప నే నెఱుంగుదుఁ, గార్తికంకాసుధాశుకమనీయముఖి ! 101

టీక. మూర్తి.....సూర్తిక = మువ్విధములగు మూర్తుల తో విశేషము; చిహ్నములు = లక్షణములు; శ్రీభక్తకృప = విష్ణునిదయవలన; గార్తిక.....ముఖి! = శరత్కాలమునందలి నిండు చంద్రునివలె చక్కని ముఖముకల పార్వతీ! అలం. ఉపమ.

మ. గద సారించి త్రిదంష్ట్రనాముడగు రక్షిపాలుఁడొక్కఁడు బి

ట్టదరుల్ వాటి మురారియెడ బరిచేయన్ దాన సద్విగ్నున్

చ్చాదళింపంబడియెన్ దదుగ్రహతిగాసిన్ తుల్లకాశిక్యమున్

మృదుసంగంభముతోడ నవ్వచును దున్దైవాని నాద్యేవుఁడన్.

103

టీక. త్రిదంష్ట్రనాముడగు = త్రిదంష్ట్రుడగు పేరు కల; రక్షిపాలుఁడు = రాక్షసరాజు; గద, సారించి = గదను చాచి-ఎత్తి; బిట్టు = ఆధికముగా; అదరుల్ వాటిన్ = నిష్కరముల రాలఁగా; మురారియెడ బరి = విష్ణుని యెడమ ప్రక్కను; [ఎడమ-కు 'ఎడ' స్వరంత్రప్రయోగము.] ప్రేయన్ = కొట్టఁగా; దానన్ = ఆదేబ్రవలన; అద్విగ్నున్ = అవిడమ ప్రక్క; తదుగ్రహతిగాసిన్ = ఆదేబ్రవలని బాధచేత; తుల్లకాశిక్యమున్ = చిన్న చిక్కము - బాలెనంచి (గ్రచ్చకాయలనంచి) యను; దళింపంబడియెన్ = కొట్టబడియె - చించబడియె; దానిన్ = ఆరాక్షసుని; అద్యేవుఁడున్ = అవిష్ణువును; నవ్వచును; మృదుసంగంభముతోడన్ = సులభమైన ప్రారంభమున - సులభప్రయత్నమున - అనాయాసముగ; తున్దైవన్ = చంపెను.

నీ. ధాత్రిధరాత్మజ! తేత్రాత్మ యనంగఁ దీర్థాత్మ యనంగ మూర్తిత్వ యనంగఁ
ద్రివిధమూర్తులుదాల్చి దీపించునతఁడు¹ మూన్మెలవులయెడ బూజనీయఁడగుటఁ
గంబళకాశేయకలధాతకాంచన గంధసింధురతురంగమశతాంగ

కర్ణికాగ్రవేయ కటకకన్యాగంధ కాశ్చీరకస్తూరికాగవాజ్య

తే. ధాన్య⁴వాసాదిబహుళదార్ధంబు లచటఁ బెదలకు పేదవిడలకుఁ బ్రితి నొసంగ

తేత్రమయమూర్తి యగు దేవతీసుతునకుఁ బాండురంగాధిపతి కలిప్రమద మొదవు.

104. ధాత్రిధరాత్మజ! = పార్వతీ! మూన్మెలవులయెడన్ = మూడుస్థానములందును - తేత్ర, తీర్థ, మూర్తులుండుచోట్ల; కంబళ.....చదార్ధంబులు - కంబళ = కంబళు; కాశేయ = పట్టు పస్త్రములు; కలధాత = వెండి; కాంచన = బంగారము; గంధసింధుర = మదపులేనుంగులు; తురంగము = గుఱ్ఱములు; శతాంగ = రథములు; కర్ణికా = చెవిపోగులు; గ్రావేయ = పోదములు; కటక = కడియములు; కన్యా = కన్యకలు; గంధ = చందనము; కాశ్చీర = టంకమువలపు; కస్తూరికా = కస్తూరి; గవాజ్య = ఆవునీయ; ధాన్య = ధాన్యము; వాసాదిబహుళదార్ధములు = గృహము మొదలగు అనేక వస్తువులను; పేదవిడలకు = పేదముల నెఱిగినవారికిని; ప్రమదము = సంతోషము; ఒదవున్ = కలుగును.

1. చ. మున్మెలవుల. 2. చ. డగ్గము. 3. చ. గరాజు. 4. చ. దాసాది.

ఉ. చేడియ! తీర్థమూర్తికడఁ జేయఁదగున్ మనుజుండు నేచనా

క్రీడనముల్ మహిదివిజకేసరులన్ బరమాన్నశర్కరా

పాడబగోఘృతేతురస శాకములన్ ఫలపానకాదులన్

వీడెములన్ బ్రమోదపదవీమదలిప్ప జలంగఁజేయుచున్.

105

టీక. చేడియ! = పార్వతీ! తీర్థమూర్తియగు పాండురంగనియొద్ద - ధైమియను తీర్థముదగ్గఱ; మనుజుండు = మనుష్యుఁడు; మహిదివిజకేసరులన్ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను; పరమాన్న... శాకములన్ = ఊరాన్నము, చక్కెఱ, పులుసులు, ఆవునేయి, చెఱుకరసము, కూరలు - అనువానితోను; ఫలపానకాదులన్ = ఫలములు, పానకములు మొదలగువానితోను; వీడెములన్ = తాంబూలములతోను; ప్రమోదపదవీమదలిప్పన్ = సంతోషమార్గమున కైపు ఎక్కిన కోరికను; జలంగఁజేయుచున్ = పొందఁజేయుచు; [అనఁగా - వారిని మీఁదివానిచే కై పెక్కునట్లుచేయుచు] నేచనాక్రీడనముల్, చేయఁదగున్ = స్నానవిధులు ఒనర్పవలయును.

క. ప్రణతమతి నర్హపూజార్పణమనఁ ద తీర్థమూర్తి భజియింపు సుధీ

మణులకు నభిముఖమతి బర్హిణబర్హాకల్పుఁ డొసఁగు నిహముం బరమున్. 106

టీక. ప్రణతమతిన్ = ఉత్తమబుద్ధితో; త తీర్థమూర్తిన్ = తీర్థస్వరూపుడగు విష్ణుని; అర్హపూజార్పణమునన్ = తగినపూజ అర్పించుటచే; భజియింపు = సేవించుట; సుధీమణులకున్ = బుద్ధిమంతులకు - విద్వాంసులకు; బర్హి బర్హాకల్పుఁడు = నెమిలిపించుము ఆభరణముగాఁగల కృష్ణుడు; అభిముఖమతిన్ = అనుకూలబుద్ధితో; ఇహమున్ = భుక్తిని; పరమున్ = ముక్తిని; ఒనఁగున్ = ఇచ్చును.

వ. అని మూర్త్యుచ్చవిధానకథనోన్ముఖుడై పంచముఖుండు శిఖరినందనతో నిట్లనియె.

టీక. పంచముఖుండు = విదుముఖములు (1-173) కల శివుఁడు; శిఖరినందనతోన్ = పార్వతీతో.

సీ. మంత్రపూతముగాఁగ మజ్జనం బొనరించి ప్రన్నని శుభ్రాంబరములుగట్టి

ఘనసారమి శ్రీతగంధసామలంది పరిమళం బూడివోని విశలు ముడిచి

1 సిగరలతోడ గోక్షీరపూకముతోడ బహువిధంబగు ఫలప్రతితోడ

పిండినంటలతోడఁ 2 గండచక్కెఱతోడ నేతులతోడఁ దేనియలతోడ

తే. దధులతోఁగూడఁదగునివేద్య⁴ములఁజూపి, వనధివనధాముఁబితాంబరునిరమాకు

4 చరజవినిల్చి శిఖబర్హధరు మఖాంశభోక్తఁ బూజింపఁదగుఁడై త్రమున శుభ్రాంగి!

టీక. మంత్రపూతముగాఁగన్ = మంత్రములచేబనిత్రమగునట్లుగా - సమంత్రకముగ; మజ్జనం బొనరించి = స్నానముచేసి; ప్రన్నని = మనోజ్ఞమైన; శుభ్రాంబరములు = తెల్లనివస్త్రములను; ఘన... సారము = కర్పూరముకలిపిన మంచిగంధమును; అలంది = పూసీని; పరిమళంబూడివోని = సువాసన తగ్గని - మంచి పరిమళము కల; విరులు = పూవులను; సిగరలతోడన్ = తాలింపుచేసిన తియ్యముజ్జికలతోను; ఫలప్రతితోడన్ = పండ్లసమూహముతోను; దధులతోఁగూడన్ = పెరుగులతోఁగూడ; నివేద్యములన్ = ఆరగింపుపన్నులను; చూపి = ఇచ్చి; చైత్రమునన్ = వసంతర్తునంబధమగుచైత్రమాసమునందు; [ఈ పద్యముమొదలు క్రమముగా ఆఱు పద్యములందును ఆయా ఋతువులందు పాండురంగని మూర్త్యర్చనము చేయు విధానము చెప్పబడుచున్నది.] వనధివనధామున్ = సముద్రమందలి జలము నివాస

1. చ. శిఖర; 2. క. ఖండశర్కర. చ. కండచక్కెర. 3. చ. తోడ. 4. చ. ములు. 5. చ. చరని.

ముగా: గలవానిని; పీతాంబరుని¹ = పచ్చపట్టుబట్ట ధరించువానిని; రమా.....వినిలిస్తు² = లక్ష్మీదేవి
స్తనములమీదిగలదవురేణువులచేత పూయబడినవానిని; [ఇచట 'రజన్' శబ్దమునకు 'రజ' అని స్వతంత్ర
ప్రయోగము.] శిఖిబర్హధరు³ = సెవిలిపించెము ధరించువానిని; మఖాంశభోక్త⁴ = యజ్ఞభాగ
మును భుజించువానిని - విష్ణువును; పూజించుచుగన్⁵;

సీ. గంగఁ గాటుఁకొండఁ గప్పు నొప్పిదము; ద¹ల్కొత్త నావులపాల నోలలార్చి
బలితంపునురువుబొంపము ధార్తరాష్ట్రగుణుజుట్టివక్రియ² దెల్లపట్టుగట్టి
ముదురువెన్నెలయొప్పు మున్నీటి గమిచి పట్టినలీల³ గ్రాలఁ జందనముఁ బూసి
వడగండ్లుపొదువు శాద్యలమహి⁴ బొల్పు పొల్పుగ మల్లెపువ్వులఁ బూజచేసి
తే. మండువేసని వాసవి మనుపుకాపు, విబుధతలిపాలి⁵ వీడర తెల్లమ్రాగు
భక్తసులభునిఁ దెలచి పూర్వోక్తభూరిభక్ష్యభోజ్యాదు లర్పింప భద్ర మొదవు.

టీక. గంగ¹ = గంగచే; కాటుకొండ² = అంజనాద్రిని; కప్పు నొప్పిదము = కప్పిన
రీతి; తల్కొత్త³ = ప్రకాశించుగా; ఓలలార్చి = అభిషేకముచేసి; నల్లని శీకృష్ణునికి, తెల్లని ఆవుల
పాలతో అభిషేకము చేయఁగా - స్వచ్ఛమైన గంగాప్రవాహముచే నల్లని యంజనాద్రిని కప్పినట్లున్న
దని భావము. బలితంపునురువుబొంపము = పెద్దనురుగుఁబుట్టము; ధార్తరాష్ట్రగుణుజుట్టివక్రియ⁴ =
నల్లని కాలు, ముక్కులగుల హంసను చుట్టకొన్నట్లు; [కృష్ణుఁడు ధార్తరాష్ట్రమువలన, అతనికిఁగట్టిన
తెల్లపట్టున ప్రము సురగుఱింపమువలెను ఉన్నవలెట;] ముదురువెన్నెలయొప్పు = పండువెన్నెలతేట;
మున్నీటి⁵ = సముద్రమున; గమిచి = ఆక్రమించి; చందనము⁶ = మంచిగంధమును. [పాండు
రంగఁడు సముద్రమువలె నల్లఁగను, అతనికిఁ బూసిన చందనము సముద్రమువలె వ్యాపించిన పండు
వెన్నెలవలెను ఉన్నవని భావము.] వడగండ్లు పొదువు = వడగండ్లు వ్యాపించిన - పడిన; శాద్యల
మహి⁷ = పచ్చికనేలను; పొల్పుపొల్పుగ⁸ = అనుకరించురీతిని; [కృష్ణుఁడు పచ్చికబయటివలెను,
మల్లెపూలు వడగండ్లవలెను ఉన్నవని భావము.] వాసవిమనుపుకాపు⁹ = అర్జున రక్షణము సేయువానిని -
అర్జునునికాపాడువానిని; విబుధతలిపాలి వీడర తెల్లమ్రాగు¹⁰ = దేవాలసాలిటి ముంగిటికల్పవృక్షమును;
తెలచి = తృప్తిపొందించి; పూర్వోక్తభూరిభక్ష్యభోజ్యాదులు = పనుగ జెప్పబడిన ఆరగింపులను;
అర్పింప¹¹ = ఈయఁగా - నివేదనచేయఁగా; భద్రము = శుభము; ఒదవు¹² = కల్గును. ఆలం. ఉపమ.

సీ. వృష్టిగా శుద్ధాంబువేణి మజ్జనమార్చి శిఖరిమేఘముగ¹ మంజి² ఘటించి
కరకపాతంబుగ విరిగొజ్జెగలఁ బూన్చి ఊమపంకిలతగ³ గుంకుమముఁ బూసి
మేఘువగోపములుగా మణిహార మర్పించి పలుమెఱుంగులుగ⁴ దీపము లెత్తి
గర్జితంబులుగ శంఖకావ్యములు చూపి పచ్చికగా ధూపపటలిఁ బెనిచి

తే. యుత్పిబంబులు భుక్తిగా నుష్ణతైల, కర్వగుడమి శ్రష్టిసూపవరమాన్న
రాసు లొసంగఁదగుఁగారు రాకవారికి, నట్టి ఋతుధర్మములుచూపునంద మొంద.

టీక. వృష్టిగా¹ = వర్షముగా; శుద్ధాంబువేణి² = తేటిసీటిధారచే; మజ్జనమార్చి = స్నానము
చేయించి; శిఖరిమేఘముగ³ = కొండవైసన్న మేఘముగ - మేఘముట్లు; మంజిటి⁴, ఘటించి = నీల
వస్త్రమును కట్టి; [ఇచట 'మంజిడి = పీతాంబరము' అని పూర్వోక్తయందు అర్థమాయబడినది; ఈ
యర్థము నిఘంటువులలో లేదు; ప్రకృతమునకును సరివడదు.] కరకపాతంబుగ⁵ = వడగండ్లుపడు
టగా; విరిగొజ్జెగల⁶, పూన్చి = వికసించిన పన్నీటిపువ్వులను ధరించజేసి; ఊమపంకిలత⁷ = నీల

0. చ. శొక్రత్తు 2. చ. గాంగ. 3. చ. వీడర. 4. క. మంజిడి. 5. చ. మంజిటి. 6. చ. మఖవ.

7. చ. దీపకము.

బురదగా; మఘవగోపములుగా = ఇంద్రగోపములుగా - ఆరుద్రపురుగులుగా; [ఇచట 'పట్టుపురుగులు' అని పూర్వటిక.] పలుమెఱుంగులుగ = పెక్కుమెఱుపులుగా; దీపమ్ములు, ఎత్తి = దీపము లుంచి; గర్జితంబులుగ = ఉఱుములుగా; శంఖక్వాణములు, చూపి = శంఖములను ధ్వనింపఁజేసి - పూరించి; ధూపపటలిక = ధూపములగుంపును; పెనిచి = వృద్ధిపొందించి; ఉత్పిబంబులభుక్తిగా = చాతక ములకాహారమగు వాననీటిగా; ఉష్ణ.....రాసులు = కాచినచూనెయందు వండఁబడిన బెల్లము కలిపిన పిండివంటలు, పప్పు, పరమాన్నములనమూహములను; హరికిక = విష్ణువునకు, కాదురాకక = వర్షా కాలమువచ్చునపుడు; చూపునందము, ఒండక = కన్నులుపండువు కలిగింపఁగా; ఒసంగగదగు = ఈయందగును. అలం. రూపకము.

సీ. మహి నాలపాండి ముష్టరముగాఁ బ్రభవింప నవనవోజ్జ్వలదధిస్నానవిధియు
శుభ్రాభ్రపటలంబు లభ్రంబువై బర్వలఘుధాతవిమలచేలములకప్పు
1 సీతకు శేషయాకాశ² సీతకరద్యుతి హెచ్చ దొరకిన యుచితంపువిరులపూజ
కాలిపాకస్ఫూర్తి క్రాల గోరోచనాసమ్మిశ్రచక్రికృపంఘటనము

తే. ప్రజ భుజాభోజనములు క్రొంబంటవంటకములు గావింప గోధూమఖండఖండ
శర్కరాధ్యనుపకర్షభోజ్యములు నెరపి, విష్ణుఁ బూజింపదగుశరద్యేళయందు. 1:1

టీక. ముష్టరముగా = సమృద్ధిగా; ప్రభవింప = కలంగఁగా; నవ.....విధియు = మిక్కిలిక్రొత్తవై (అప్పుడే చేసి) ప్రకాశించు పెరుగుతో స్నానముచేయించుటయు; శుభ్రాభ్రపట లంబులు = తెల్లని పేషుములగుంపులు; అభ్రంబువై = ఆకాశమువయి; పర్వక = వ్యాపింపఁగా; లఘు.....కప్పు = లేలికయై తెల్లనైన మడుగుబట్టలచే గప్పటయు; సీత.....ద్యుతి = తెల్ల తామరపూవు, రెడ్లు, చంద్రులయొక్క కాంతివంటి కాంతి; హెచ్చ = ఎక్కువకాఁగా; దొరకిన = లభించిన; ఉచితంపువిరులపూజ = తగినపూవులతో పూజించుటయు; కాలిపాకస్ఫూర్తి = పరిపట యొక్క ప్రకాశము; క్రాల = ప్రకాశింపఁగా; గోరోచనా.....సంఘటనము = గోరోచన ముతోఁగూడిన మైథూతపూయుటయు; ప్రజ = జనము; భుజాభోజనములు = మృదాన్నభోజన ములు - బువ్వపుబంతిభోజనములు; క్రొంబంటవంటకములు = క్రొత్తగా వండిన వంటలతోఁ దమారు చేసిన వంటలు; కావింప = చేయఁగా; గోధూమభోజ్యములు = గోధూమనూక, కండచక్కెఱు అలు కలిపి బాగుగా వండిన పిండివంటలు; నెరపి = అధికముగా అర్పించి; శరద్యేళయందు = శర దృతువున; విష్ణుఁ బూజింపదగున్.

సీ. పాథోధివివృతసంభవతనూజాడ్యంబు సంతప్తగోఘృతస్సపనరచన
దులసి దండయకాని కలుగనితక్కువమరువకకుదకుట్టలసమృద్ధి
కతినకచ్చర¹ సీతకౌశేయనిర్బంధ మభిరామచిత్రాంబరార్పణమున
ముదురువెన్నెలఁజేయు సుదరపోషణవృత్తి నవ్యధివ్యాన్నపానప్రశస్తి

తే. సుజ్జగింపించి డెందాన కుబ్బొనర్చి, నిశలఁ గుంకుమ²మగులు మైనిండ నలఁది
గేహమునధూపధూమమెక్కించికుధర, ధరుని హేమంతమునఁగొల్వదొరకుముక్తి.

టీక. పాథోధి.....జాడ్యంబు = సమృద్ధమున విహరించుటవలన పుట్టిన దేహము యొక్క మందత్యమును, నీటిన్వభావమును (తైత్యమును); సంతప్తరచన = కాచిన ఆవు నేతితో స్నానముచేయించుటచేతను; కలుగని = ఎక్కువదొరకని; తక్కువ = లేమి; మరువక... ..సమృద్ధి = మరువము, మల్లెమొగ్గులు అనువానిసంపదచేతను; కతిన.....నిర్బంధము = ముదుకయై

ముఱికియైన పచ్చపట్టుబట్టకట్టుటను; అభిరామచిత్రాబరార్పణమునకొక = మనోహరమైన చిత్రపద్ధ
వస్త్రముల నిచ్చుటచేతను; ముగురువెన్నెలకొక = ముదిరినవెన్నెలతో - అమృతముతో; ఉదరపోషణ
వృత్తికొక = పొట్టనింపుటను; నవ్య.....ప్రశస్తికొక = ప్రశస్తమనోష్ఠిములైన అన్నపానముల
అర్పణమునకు; ఉజ్జ్వలమిది = విడుచుకట్టుచేసి; డౌదానకొక = మనస్సునకు; ఉబ్బు = సులోషమును;
ఒకర్చి = కల్పించి; నిశలకొక = రాత్రులను; అగలు = అగరుగంధమును; మైదానకొక = శరీరమాత
టును; అలది = పూసి; గోమయకొక = దేవాలయమును; ఎక్కించి = వ్యాధిచూడేసి; కుశరధరునికొక =
గోవర్ధనపర్వతమునెత్తిన విష్ణుని; ముక్తి = మోక్షము; దొరనకొక = లభించును.

క. శిశిరాగమవాసరముల, యశోద గామబువట్టి నర్చింపడగనొక

శశిముఖ! తత్కాలోచిత, కుశకుసుమపటాంగ రాగకూర్పసాదిన్.

113

టీక. శిశిరా.....రములకొక = శిశిరర్తుదినములందు; తత్కాల.....సాదికొక = ఆకాలము
నకు తగిన కుశలు, పూలు, వస్త్రములు, గంధము, చొక్కాయి మొదలగువానిచే.

క. ఋతువుల నాటిట నీక్రియ, బ్రతిదినము భజింపఁ బరమపదనాథుఁడు వాం

చిత్రతము లానగి భక్త, ప్రతతుల మన్నించు భక్తసరతంతుండై.

114

టీక. ఈక్రియకొక = ఈరీతిని; పరమపదనాథుఁడు = విష్ణువు; వాంచితశతములు = నూరుల
కొలది కోరికలను; ఒకఁగి = నెరవేర్చి; భక్తవరతంతుండై = భక్తులయెడ ప్రేమకలవాడయి; భక్త
ప్రతతులకొక = భక్తులసమాహారములను; మన్నించుకొక = గౌరవించును.

తే. మురవిభంజను శ్రీశ్రీత్రమూర్తి తీర్థమూర్తి మూర్తులకడ నేమమున నొనర్చు

నర్పభాగవిశేషంబు లానుభూర్చి, విరము విసిపింతుఁ బరమాణునిభవమధ్య!

టీక. మురవిభంజను = మురాసురుని సంహరించిన శ్రీవిష్ణునియొక్క; శ్రీశ్రీత్ర.....
కడకొక = శ్రీత్ర, తీర్థ, మూర్తిరూపములయొద్ద; నేమమునకొక = నియమముతో; ఒనర్చు = చేయునట్టి;
అర్పభాగవిశేషంబులు = పూజాభాగవిశేషములను; [అర్చా - అనుటను అర్చయననది స్వతంత్రప్రయో
గము; అనుభూర్చికొక = క్రమముగా; పరమాణునిభవమధ్య! = పరమాణువునాటి నడుము - నన్నని
నడుముగల పార్వతీ!

తే. పరమపదనాథుఁ దిరిగిరా నిరుపదేను, చేతుల ప్రమాణమునఁ గల్గు భూతలంబు

ముక్తి కరియైన శ్రీశ్రీత్రమూర్తియందు, నర్పభాగమ్ము సుమ్ము చంద్రాగ్రనిటల!

టీక. చంద్రాగ్రనిటల! = అర్ధచంద్రునివంటి సుమరుకల పార్వతీ! పరమపదనాథుకొక = విష్ణుని;
తిరిగిరాకొక = చుట్టితిరిగి - ప్రదక్షిణముచేసి వచ్చుటకయిన; ఇరుపదేనుచేతుల = ఇరువదియైదుమూరల;
ప్రమాణమునఁగల్గు = వెడల్పుగల; భూతలంబు = ప్రదేశము.....కనఁగా విష్ణువునకుఁ బ్రదక్షిణము
చేయుటకనువైన యిరువదియైదు మూరలవెడల్పుగలస్థలము అంతయును; ముక్తికరి = మోక్షమిచ్చునది;
అర్పభాగంబునుమ్మ! = పూజింపఁదగిన భాగమగునుమీ! పాండురంగని యాలయముచుట్టునగల అగి
మూరలప్రదేశమున నెచట పూజించినను అది అతనిశ్రీత్రమూర్తిని పూజించినట్లే యగును.

క. సకలౌత్కృష్టోన్నతిః బా, యక యెయ్యది కీర్తిరడయు నత్తీర్థము పా

ల్లక! యర్పభాగంబై, యకుటిలమతిఁ దీర్థమూర్తియందు వెలుంగున్.

117

టీక. సకలౌత్కృష్టోన్నతికొక = తీర్థములన్నిటియందును మిక్కిలిగొప్పతనమును; పాయక =
విడువక; కీర్తిరడయుకొక = పేరుపొందునో; అకుటిలగతికొక = వక్రముకాని - ఋజువైనపద్ధతిని;
పాల్లక! = పార్వతీ! [పాలకుకయనుట కిది స్వేచ్ఛాప్రయోగము.]

క. ఏ నేల మూర్తియంద, రానియమవిభాగమునఁ బ్రశస్తంబగు నా
స్థానము నర్పింపక యెవ్వనికీఁ దాఁ జేయు పూజ వస్తుశుభామి! 118

టీక. ఏనేల = ఏచోటు; మూర్తియందున్ = పాండురంగనిస్వరూపమున; ఆ స్థానమున్ = ఆ ప్రదేశమును—పాండురంగనివాసస్థలమును; వస్తు = వ్యర్థము.

చ. కావున తేత్రమూర్తి, తీర్థమూర్తి, మూర్తిమూర్తులయందలి యర్పాభాగంబు
లెఱింగి ¹యర్పించుచు ననుచితా²చరణంబులకు విముఖుండగు పుణ్యానిధికి సుము
ఖుండై ³పాండురంగం డఖండానందం బాపాదించు నని యా పరమేశ్వరుండు
పార్వతితో వెండియు నిట్లనియె. 119

టీక. అనుచితాచారములకున్, విముఖుండగు = తగని - దురాచారములపాఠ పోని; పుణ్య
నిధికిన్ = పుణ్యాత్మనకు సుముఖుండై = అనుకూలుడై; ఆపాదించును = కలుగఁజేయును.

మ. హరివత్సాద్విశ నూఱువిండుల ప్రమాణాసక్తిల్లి శుభో
⁴త్కరనద్దంబగు పద్మతీర్థ మను తీర్థం బొప్పు నచ్చోన సు
స్థితక⁵ శంఖము పద్మమన్నిధులు వర్తించుం దపోదీపితుల్
నరనారాయణు లున్నవా గడట బాలా! పిప్పలాకారులై. 120

టీక. హరివత్సాద్విశ = పాండురంగనికి నడమటిదిక్కున; నూఱువిండుల ప్రమాణాసక్తి
కల్పిన్ = నూఱుమిడ్లతోతుకలిగి. శుభోత్కరనద్దంబగు = శుభములకు స్థానమైన; [శుభోత్కర
పద్మంబు = శుభసమూహములనెడి పద్మములకలది] అని పూర్వటిక;] సుస్థితక⁶ = స్థిర
ముగా; శంఖము, పద్మము, నిధులు = నవనిధులలోనివైన శంఖము, పద్మము అనునవి. [మహా
పద్మము, మకరము, కచ్చపము, ముకుందము, కుందము, నీలము, వరము అనునవి తక్కిన నిధులు.] తపో
దీపితుల్ = తపస్సుచే ప్రకాశించుచున్నవారై; పిప్పలాకారులై = రావిచెట్టురూపు ధరించినవారై.

నీ. సమధికజ్ఞాన విభ్రమముతోఁ గూడంగ హరిమేన నవతార మైసవారు
మదము ⁷మోపని నిండుమనసుతోఁ గూడంగ బ్రహ్మచర్యము చిక్కిబట్టువారు
పరపుషార్థసంపదతోడఁ గూడంగ ధనురాదిశస్త్రముల్ దాల్చువారు
దుష్టుగ్రహవిధాధురతోడఁ గూడంగ బుధరక్ష ⁸తిన్నగాఁ బూనువారు
తే మహితగాంభీర్యధైర్యసాగుగ్రితోడఁ గూడ సౌజన్యరమఁగూడి యాడువారు
ఘస్రపతిబింబవిభులు సహస్రకవచనిర్భేదనులు వారు ధవళనయన! 121

టీక. నర, నారాయణులకు మనీశ్వరు లీ పద్యమున పర్ణింపబడుచున్నారు. సమధికజ్ఞాన
విభ్రమముతోన్ = మిక్కిలి యెక్కువైన జ్ఞానముయొక్క విలాసముతో; హరిమేన⁹ = విష్ణువు
దేహమునుండి; అవతారమైనవారు = అవతారపురుషులుగా వచ్చినవారు; [నరనారాయణులు కృష్ణా
ర్జునులనియు, వారు భగవంతుని అవతారములనియు పురాణాధ] చిక్కిబట్టువారు = పూర్తిగా పరి
గ్రహించినవారు; పరపుషార్థసంపదతోడన్ = ఉత్తమపురుషార్థమగు మోక్షపునఃపదతో దుష్ట...
...తోడన్ = దుష్టులకు శిక్షించుటయు (బాధ్యత) బయలుతో; కూడంగన్ = కలిపి; బుధరక్ష;
తిన్నగాన్ = యుక్తముగా; పూనువారు = వహించువారు; సౌజన్యరమఁ = మంచితనపుకలిమిని ఘస్ర

1. చ. యర్పింపుచు. 2. క. చరణవిముఖుండగు. చ. చరణానునకు విముఖుండగు. 3. పాండు
రాంగుం. 4. క. తర్కపద్దం. చ. త్కరనద్దం. 5. క. వోవగ. చ. బోవగ. 6. మోపని. 7.
తిన్నగా. 8. ర. సూర్య. 9. తిన్నగా. క.

వతిబింబిభులు = సూర్యబింబమును బోలినవారు; సమాప్తకవచకవచనిర్భేదనులు = కర్ణునికవచమును భేదించినవారు - కర్ణునికి శత్రువులు; అలం. సహోక్తి, ఉపమ.

క. ఏవట్టునఁ జూపట్టునెరు, రాకట్టున మూఁడుకోటు లమరాంగన ల

ప్రావదపాత్రనిహితమణి, దీపకలిక లగుచు శ్రీపతి భజించుటకై. 122

టీక. అపట్టునకొ = అక్కడ; ఏవట్టునకొ = ఏవపుచూచినను; అమరాంగనలు = దేవతా స్త్రీలు; అప్రావద.....కలికలు = బంగారుపల్లెరములయంగ నుంచబడిన మణిదీపములు కలవారు; చూపట్టునెరు = కన్పించుదురు.

ఉ. దోశ్యమితాది శౌరి తనతోడ్పినకుండముల్ నిజక్షమాం

తశ్శిలలోన దాఁచు బ్రమదా! యొకతీర్థము కుంజలాఖ్యమై

దుశ్శకునాదిసఁజనితదోషశతంబు హతంబునెఱు సం

భశ్శుచితక బ్రసిద్ధమగుఁ బన్నగళాయికి సీతదిక్కునన్. 123

టీక. ప్రమదా! = పార్వతీ! దోశ్యమితారి = భుజశక్తిచే నశింపజేయుబడిన శత్రువులు కలవాడైన; తనతోడ్పిన = తాను ధరించిన; [గొడవ - అనుటకు 'తోడ్పిన' వ్యవహారప్రయోగము.] నిజ.....లాంక = తన నివాసభూమిలోని రాతినడుగు; గుండలాఖ్యమై = సింహలతీర్థమును పేరు కలదై; దుశ్శకు.....శతంబు = చెడ్డశకునము మొదలగువానివలనఁ గలుగు నూరులకొండది దోష ములను; అంభశ్శుచితక = తీర్థజలపరిశుద్ధిచేత; 'సీతదిక్కునన్' = ఈశాన్యభాగమున.

క. వరసింహమధ్య! యచోప్సనరసింహుండు కుంజరాశనతఁ దాల్చుట¹య

చెరు వద్దేవుండు నిజమం, త్ర గాజపూజై తానతాగుంతుఁ బోచున్. 124

టీక. వరసింహమధ్య! = సింహరాజముయొక్కమధ్యమువంటి మధ్యముకల పార్వతీ! కుంజరాశ నతఁ దాల్చుట = రావిచెట్టురూపుధరించుటయు, ఏరుంగును భుక్తిగాగ్రహించురూపమును (సింహ రూపమును) ధరించుటయు; [ఇచట 'కుంజరాశనతక' = అశ్వత్థమునీత' అని పూర్వటీక; అది సరి కాదు.] అచెరువు = అశ్వర్యము. నరసింహుండు సింహస్వరూపుఁడగుటచే గజభోక్తృత్వమును పొం దుట సహజమేకాని యాశ్చర్యము కాద; ఇచట విరోధము; అయినను 'కుంజరాశనతఁ దాల్చుట = రావిచెట్టురూపుదాల్చుట' అను క్షేపములకార్థాంతరమును గ్రహించుటవలన ఆ విరోధము పోవును. అద్దేవుండు = అనరసింహుండు; నిజ.....తాయుతుకొ = తన మంత్రమును పూజించుటయందు ఏకా గ్రత(పట్టుదల) కలవానిని; పోచున్ = కాపాడును. అలం. విరోధాభాసము.

క. ఓరాజవదన! యచటన, నీరాజన *మబ్బనాభునికి నీరున్నా

రేరాశము హరివల్లభ; లారామలఁ గొల్వఁగలుగు నయకాములకున్. 125

టీక. ఓరాజవదన! = చంద్రునిబోలు ముఖము కల పార్వతీ! నీరాజనంబు = హారతులు; నీరాశము = తెక్కకుమిక్కిలిగా; హరివల్లభులు = విష్ణుస్త్రీయులు; మబ్బనారు = ఈయ సిద్ధముగనున్నారు. ఆ రా ములకొ = ఆస్త్రీలను; అయకాములకుకొ = శుభములుకొరువారికి; [కోరువారని యభిప్రాయము.] కొల్వవలయున్.

శా. అంశేందూద్యహదేవి! ప్రాంకృతిధ్రింబై యున్న²యచోటికికొ

ద్రింశచ్చాపహితోర్వి ను త్తరమునం దీపించు తీర్థంబు ముకొ

1. క. నచ్చేరువ. చ. యచ్చేరువద్దే. * శ. ర. మబ్బ. క. లబ్బ. 2. క. నచో. ట. యచో.

3. ట. యతోర్వి.

భ్రంశం బొందక వెన్నె దత్తులెలధారక గూడె బుప్పవళి
సంశుద్ధాంబువు; లాయెడం దగు జపస్నానార్హదానక్రియల్.

120

టీక. అంశేందూద్వహదేవి! = చంద్రకళన వహించిన శివునికి (నాకు) భార్యవైన పార్వతీ!
హీరాకృతిస్తునందై = హీరాకారబీజముతో స్థిరమై; త్రింశచ్చాపముతోర్విన్ = ముప్పదివిండ్లదూరమున; తీర్థంబు = ఒకానొకతీర్థము; దీపించుకొ = ప్రకాశించును; భ్రంశంబు, బందక = పాడైపోక;
వెన్నె = పిదప; తత్తులెలధారక = ఆ తీర్థపునీటిప్రవాహముతో; పుష్పివలీనసంశుద్ధాంబులు = పూలతో వనిత్రమైన జలములు; ఆ యెడకొ = అచోచ్ఛట; జపస్నానార్హదానక్రియల్ = జపము, స్నానము, తగినదానములు మొదలగు పనులు; తగుకొ = చేయదగును.

సీ. భరమానుతజీఁ దోడుపడ వచ్చుగతిఁ గేలితోఁ గరమాలజన్మతులు సాఁగ
నెలకులంబులచల్వ నేర్పు నవాక్యాంశు లగు; గపాలముల దీపాంశు లంటఁ
గొడిఁబుట్టుకాళిమాంకురపు మేఘములకు మెఱుఁగులై చూపుఁ గ్రొమ్మించు లలర
న్నేహంబు పాత్రనితీర్త మగుట కుబ్బుకగిది బాలిండ్లు నిబ్బరమునీకక
తే. హరికి బలువంకలను దగ నగ్రవీధి, నిలిచి శతకోటిసంఖ్యల నియమపరత
నారతు లొసంగు దివ్యకన్యకలు ధన్యమతులు క్రిడింతు రయ్యుత్తమస్థలమున.

టీక. భరము, ఆనుతజీకొ = ఆరతివల్లెరముల బరువును మోయునప్పుడు; కేలితోకొ = విలాసముతో; కరమాలజన్మతులు = చంకల నిగ నిగసి వెలుగులు; సాఁగకొ = వ్యాపింపగా; నెలకులంబులచల్వకొ = చంద్రసమాహముల చల్లదనమును; నేర్పు = ఆభ్యసించు; నవాక్యాంశులనకొ = క్రొత్త (ఉదయకాలపు) సూర్యకిరణముగో యరునట్లు; కపాలములకొ = చెక్కిళ్లము; దీపాంశులు = ఆరతిచ్చు దీపములకాంతులు; అంట = అంటుకొనగా; కొడిఁబుట్టు = దీపపు చివటిభాగమున పుట్టు; కాళిమాంకురపు మేఘములకు = నల్లదనపు మొలకలనెడి మేఘములకు; మెఱుఁగులై = మెఱుపులై; చూపుఁ గ్రొమ్మించులు = చూపు లను క్రొత్తమెఱుపులు; అలరకొ = ప్రకాశింపగా; న్నేహంబు = నూనె, మైత్రియు; పాత్రనితీర్తమాటకుకొ = తగిన ప్రమిదయందుంచుటకును, తగినవారియెడ నుంచుటకును; ఉబ్బుకగిదికొ = పొంగునట్లు; నిబ్బరమునీకకొ = మిక్కిలియుబ్బకగా; నారికికొ = విష్ణువునకు; పలువంకలను = అన్నివైపులను; అగ్రవీధికొ = ఎదుటను; నియమపరతకొ = నియమమందలి ఆసక్తితో; ఆలం. ఉపమ.

ఉ. గోవిక యోర్తు తొల్లి హరిఁ గూర్చి కేవల బోసరి. ప దాని ని
స్థాపరతకొ మదిం గరగి శారీరము. దోచినఁ జూచి వేడ్కతో

నా పసిగాఁపుపూపవయసాకె త్రిలోకవిమోహనక్రియా
రోపనిరూపణం బగు సరోరుహలోచనురూపుఁ జూచుచున్.

123

టీక. ఓర్తు = ఒకతె; తొల్లి = పూర్వము; దానినిస్థాపరతకొ = ఆమెనియమమునందలి ఆసక్తివలన; మదికొ, కరగి = మనస్సున జాలిపొంది; తోచినకొ = ప్రశ్నము కాగా; ఆ, పసిగాఁపుపూపవయసాకె = వసులనుగాదు చిన్నివయశాడి - గొల్లపడుచు; త్రిలోక.....నిరూపణంబగు = మూడులోకములను మోపింపజేయుటను రూపించు; సరోరుహలోచనురూపుకొ = విష్ణునిస్వరూపమును; చూచుచుకొ; తరువాతిపద్యముతో నమనవ్యయము.

1. చ. బుట్ట. 2. క. మాటకునుబ్బు. 3. చ. నీకక. 4. చ. నారి నెలవంకబలువంక. 5. నారికి నెలవంక. 6. చ. గోవి.

దానవు; అఖిల.....తాంవిదై = నగలన్నింటితో నలుకరింపఁబడిన దేహము కలదానవును అయి; ఉండుము.

తే. అదియు నట్ల యగుచు నభిరామమూర్తియై, తనపసిండిజడలు దలఁగఁ ద్రోచి
యానతాన్ధ్రముర్తియై తేత్రముఁకు సీ, శాన్యమున వలించుఁ జంద్రవదన !

టీక. అదియు = ఆ గోపకన్యయును; అభిరామమూర్తియై = మరోహరమైన దేహముకల
దయి; తనపసిండిజడలు = తనజడగంటలు (జడవేసికొనునప్పుడు ఉపయోగించునది) కలఁగఁ ద్రోచి =
విడిచిపెట్టి; ఆనతాన్ధ్రముర్తియై = నగముకరీరమును వంచినదై - వంగి యున్నదై.

క. ఆమహనీయతేత్రశిఖామణివై బిరమఁ బర్వై గామిని! నానా

భూములను నిగిడి మదగజ, భైమి బహుళలహరిగహనభయదాకృతియై. 133

టీక. ఆ, మహ.....మణివై = తేత్రరాజమగు నా పాండురంగతేత్రమువై; నానా
భూములను = అన్నిభూముల (ప్రదేశముల) యందు; నిగిడి = చొచ్చి; మదగజభైమి = ముంచిన
ఏనుగులకును భయముఁబొందు - భైమినది; బహుళలహరి గహనభయదాకృతియై = ఎక్కువైన
ప్రవాహములను నడవించే భయమును కల్పించు నాకరముకలదయి; పర్వై = వ్యాపించెను.

సీ. జడధి చల్లిన గందవాడి నేత్రములఁ బడ్డగతిఁ కిదామరల పరాగంబు గ్రమ్మఁ
బదితరతేత్రముల్ తమయందు నిలుపున్ నొడ్డించుటలువోలె నూర్పు లెసఁగఁ
బంకదంభమునఁ బాపముల మ్రింగిన నీటి పెద్దనవ్వులలీల ఘనమలరఁ
బెలవాహినులమీఁదఁ బెరిగిన మత్సరావేశంబు లన గ్రాహవికృతు లడర

తే. కిభానుభూమైక జనిభూమి భైమి జడచి, యచ్చహతేత్రముట దాసి యధికభీతిఁ
జొరక గిరిరుద్ధగతి యొకకణి ఘూర్జనంబు నొందుడు శ్రీజగన్నాథుఁ డెఱిగి.

టీక. జడధి=జలధి-నముద్రము; పరాగంబు=పుష్పాడి; తమయందు = నిలుపున్ = తామున్న
చోట్లయందు నిలువవలెనని బలిమాలంగా. ఒడ్డించుటలువోలె = దాటిపోవుటలువలె, [ఒడ్డించుటలు=
చాగించుటలు అని పూర్వటీక.] డొర్పులు = అలలు; ఎసఁగ = ప్రకాశింపఁగా; పంకదంభమున =
బురదయొక్క బొద్ధత్యమున; నీటిపెద్దనవ్వులలీల = నీటియొక్క అట్టహాసములవలె; ఘనము, అల
ర = సురుగు ప్రకాశింపఁగా; మత్సరావేశంబులు = కర్షయొక్క ఆక్రమణములు - ఈసు
కలుగుటలు; గ్రాహవికృతులు = జలచరముల వికారములు; అడర = వ్యాపింపఁగా; భాను.....
భూమి = శివుని స్థానము జన్మస్థలముగాఁగలది - శివునివలన ఏర్పడినది. [‘సూర్యునియొక్క (లేక)
ప్రకాశములయొక్క అధిక్యమునకు ముఖ్యమయిన జన్మస్థానము’ అని పూర్వటీక.] నడచి = కదలి -
ప్రయాణముచేసి; అధికభీతి = మిక్కిలి భయముతో; చొరక = (తేత్రమును) ప్రవేశింపక; గిరి
రుద్ధగతియైనకరణి = కొండచే అడ్డుకొనఁబడినదానిరీతిని; ఘూర్జనంబు, ఒందుడు = తిరిగుడు
బాటును (వెనుకకు మట్టలును) పొందఁగా; శ్రీజగన్నాథుఁడు=విష్ణువు; ఎఱిగి=తెలిసికొని; అలంఛనము.

ఉ. ఏటిఁ గుఱించి పల్కు పును మేటికి నీభయ మో శుభాంగి! యె

ప్పాట భవత్సమాస మగుపాటి సరిన్నికరంబు లేదు; వాః

పాటన మొప్ప మత్సదమువై బ్రవహింపు మదాజ్ఞనన్న న

చొచ్చిట సపాటమై కడలిజోటియఁ గొల్పె నిడప్రవాహమున్.

135

1. చ. ట. ధాత్రి. 2. చంద్రవదన. 3. చ దామర. 4. క. తదిక. 5. చ. నొరుగు. 6. చ.
ములు. 7. క. మమర. చ. మలర. 8. చ. భాను.

టీక. ఎప్పటన్ = ఏవిధమునను; భవత్సహనమగుపాటి = సీతోసరియగు ప్రమాణముగల; సరిన్నికరంబు = సదీసమాహము; లేదు; మదాజ్ఞన్ = నా ఆజ్ఞవలన; మత్పదముమైన్ = నా అడుగు పయి; వాకపాటవము, ఒప్పన్ = జలసమ్మృద్ధి ప్రకాశింపఁగా; సపాటమై = మట్టయి; కడలిబోటి యున్ = సముద్రమునకుభార్యయగు భైమినదిగను; నిజప్రవాహమున్ = తనపారుదలను; అచోటన్ = అవిష్టుపాదమున; కొల్పెన్ = వ్యమిపఁజేసెను.

తే. తే. త్రమున భైమినిల్చి పొల్చిన ప్రదేశమున జనభీష్ట¹దహం నాన్యమును జతుర్ముఖాదిసేవ్యులు నగు నృసింహాఖ్యతీర్థముగ² త్రింశద్ధ³ ప్రసంగమున మెఱసి.

టీక. జనభీష్టము = జనులకోరికలను నెఱపేర్చునది; ఆద్యమును = మొదటిదియు - ప్రధానమైనదియు; చతు.....సేవ్యులున్ = బ్రహ్మాదులచే సేవింపఁబడునదియు; త్రింశ..... ప్రమాణమునన్ = ముప్పదివిండ్లలోతున; మెఱసి = ప్రకాశించి; అమరున్ = వెలయును.

సీ ఉక్కుగంబము⁴ ప్రచ్ఛిన్నుడయిం చె నేదేవుఁ డుండి నుద్భవ⁵ మొందు నగ్నికరణి వాలారుగోరు⁶ పెన్ గాలాముచేసె నే జేజే*హిరణ్యాసుశిశుకమునకు

భక్తివృద్ధుఁడుగాఁగఁ బాటించె నేవేల్పు ప్రహ్లాదుఁ గడుఁ బాలపండ్లనాడ నిజసింహాతకుఁ దగ సుజనహృద్ధహలందుఁ గ్రీడించె నే త్రిలోకీ నియంత

తే. యా నృహర్యక్షవర్యుండు యక్షపక్షి, ఖచరగంధర్వకన్యసృగ్రామణీశి

రోమణి⁷ నిఘృష్టచరణసరోజా⁸ డందు, సుండు ముప్పదిరెంగు⁹ బాహువులు గలిగి.

టీక. ఉక్కుగంబము = ఉక్కుతోఁజేయఁబడిన - లేదా - ఉక్కువలెగట్టిదగు స్తంభమును; ప్రచ్ఛి = చీల్చుకొని; ఏదేవుఁడు = ఏనృసింహుండు; అరణిన్ = నివృత్తంబుచుకట్టెనుండి; ఉద్భవ మొందు = పుట్టునట్టి; అగ్నికరణిన్ = అగ్నివలె; ఉపయించెన్ = పుట్టెనో; వాలారుగోరు = వాడి మొనగల గోరిని; ఏజేజే = ఏదేవుఁడు; హిర.....మునకున్ = హిరణ్యకశిపుని ప్రాణ మను చేప పట్టకు; పెన్ గాలాము, చేసెన్ = పెద్దగాలాముగా నొనరించెనో; ఏవేల్పు = ఏదేవుఁడు; కడున్, పాలపండ్లనాడ = మిక్కిలి పాలదంతముల పిన్నవయస్సుననే; ప్రహ్లాదుఁ; భక్తివృద్ధుఁడుగాఁగన్ = భక్తిచే మునలివాడగునట్లు; పాటించెన్ = కలిగించెనో - కూర్చెనో; నిజసింహాతకున్ = తన సింహ త్వమునకు; తగన్ = తగునట్లు; సుజనహృద్ధహలందున్ = సుజనులహృదయము లను గుహలందు; ఏ, త్రిలోకీనియంత=మూఁడులోకములను ఆశ్వాసించు ఏవిష్టువు; గ్రీడించెన్=ఆటలాడెనో; అనృహర్యక్ష వర్యుండు = అనృసింహదేవుఁడు; యక్ష.....సరోజాడు = యక్షులు, పక్షులు, ఖచరులు, గంధర్వులు, కిన్నరులు మొదలగువారిలో శ్రేష్ఠుల శిరస్సులందిలి మణులచేత ఒఱయఁబడిన పాదపద్మములు కలవాడు. [ఘృష్టి = పెంఁగలు గల అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ, రూపకము.

శా. ఆకుంభప్రభవుం డొకానొక తపం బత్యుగ్రతం జేసి ము

న్నో కుంభస్తని! యాజలాంతరమునం దున్నంగ నే దివ్యలిం

గాకారంబున నిల్చు; నట్టిదె యగస్త్యా¹ఖ్యాకతీర్థంబు త

ద్వ్యాక్షోచాకృతి సప్తసప్తతికరాయామావృతిం జెన్నగున్.

188

టీక. ఆ కుంభప్రభవుండు = ఆ యగస్త్యుండు; ఓకుంభస్తని! = కడవలవంటి స్తనములుకల ఓ పార్వతీ! ఆ జలాంతరమునందున్ = ఆ నృసింహతీర్థజలమధ్యమున; ఉన్నంగన్ = ఉంచఁగా;

1. క. దమనా. చ. దమనా. 2. క. త్రింశద్ధసు. 3. చ. నందు. 4. చ. మందు. 5. చ. మేల్. *హిరణ్యాక్ష. 6. ర. 6. క. మణిఘృష్టిచరణ. చ. మణినిఘృష్టచరణ. 7. ఘృణీఘృష్టచరణ. 7. క. బాహువులు. బా. చ. 8. క. నిల్చు. చ. నిల్చు. 9. చ. ఖ్యాంక.

ఏక్ = నేను; తాల్త్ = ధరించును; అగస్త్యాశ్వాత్తీర్థంబు = అగస్త్యతీర్థమును పేరుగల తీర్థము; తద్వ్యాశ్వాకృతి = దాని విస్తరించిన యాకారము; సప్త.....వృత్తి = డెబ్బనియేడు చేతుల విరివిగల యావణముచేత; చెన్నగుక్ = ప్రకాశించును.

మ. నవసీతప్రియుఁ గొల్చి విఘ్నపతి తన్వంత్రాంగతం దాల్చి యే
యవధింబోని గణాధిపత్యపదవిం బ్రాపించి యద్దానిచెం
త వసంపంగఁ దదాహ్వాయంబునన గాణాపత్య మానట్టి తీ
ర్థవతంసంబు నగస్త్యతీర్థమున కాద్యంగ బంధ్రు విద్యాధికుల్.

133

టీక. విఘ్నపతి = గణాధిపతి; నవసీతప్రియుక్ = శ్రీకృష్ణుని; తన్వంత్రాంగతఁ, తాల్చి = అతని మంత్రమున కంగమగుటను పొంది; ఆవధిం బోని = అంతము(హద్దు)లేని; గణాధిపత్యపదవిక్ = గణములకు అధిపతియగుటను; ప్రాపించి = పొంది; అద్దానిచెతక్ = ఆ తీర్థమునమీపమున; తదాహ్వా యంబునన = అతని పేరితో; ఆద్యంగంబు = మొదటిది - ప్రధానమైనది.

సీ. నగపుత్రి! యట్టి గాణాపత్యతీర్థంబునకుఁ బూర్వమై మజ్జనం బొనర్చు
వారికి మఱి వారివారికిని సవవర్గవర్గంబు నీజాలు వారి గలిగి
యచట సుకర్షణాహ్వాయతీర్థరాజంబు వెలయు; నచ్చో మున్ను హలధరుండు
తీర్థయాత్ర యొనర్చు ¹తిమ్మటమై వచ్చి యవగాహవేళఁ బ్రత్యక్షమైన
తే. పాండురంగాధిపతికృపఁ బడసి తదవ్యరాప్తి నిజనామ మత్తీర్థ మధిగమింపఁ
జేసి కార్తార్థ్యమును బొందె; శ్రీసఖుండు, నంద యంతర్విత్తుండయ్యె నద్భుతముగ.

టీక. నగపుత్రి! = పార్వతీ! పూర్వమై = తూర్పుననున్నదై; వారివారికిక్ = వారిబంధువు లకును; అవవర్గవర్గంబుక్ = మోక్షసమూహమును; వారి, గలిగి = నిరు కలిగి; హలధరుండు = బల రాముండు; తిమ్మటమైక్ = శ్రమతో; అవగాహవేళక్ = స్నానసమయమున; తదవ్యరాప్తిక్ = అతని వలని వరమును పొందుటవలన - అతనిదయవలన; నిజనామము = సుకర్షణమును తనపేరు; అధిగమింప జేసి; పొందఁజేసి; కార్తార్థ్యముంబొందెక్ = కృతార్థతను పొందెను; శ్రీసఖుండుక్ = విష్ణువును; అంద = అక్కడనే.

శా. ఆ సుకర్షణతీర్థరాజమున కాద్యంబై సమద్వేదని
శ్వాసంబై తనదైర్ఘ్యమంతయును బంచాశద్ధనుర్తేయమై
భాసిల్లగా నిజవారి మజ్జనఖిల ప్రాణిప్సితత్యాగదీ
తౌసన్నద్ధ మనం బ్రసిద్ధి వడయుల జాబాలితీర్థం బిలన్.

141

టీక. ఆ సుకర్షణతీర్థరాజమునకుక్ = ఆ, బలరామునితీర్థమునకు; ఆద్యంబై = మొదటిదయ - తరువాతదయ; సమద్వేదనిశ్వాసంబై = సమస్కరించు బ్రహ్మకలదయ; తన దైర్ఘ్యము, అంతయుక్ = తన పొడవంతయును; పంచాశద్ధనుర్తేయమై = ఏబదివిడ్ల కొలత గలదయ; భాసిల్లగా = ప్రకా శింపఁగా; నిజ.....సన్నద్ధము = తన నీటియందు మునుంగుచుండు సమస్తశీవులకోరికలను నెఱవేర్చు నియమమునకు సిద్ధపడునది - తనలో మునుంగువారి కోరికలను నెఱవేర్చునది; అనక్ = అనఁగా; ఇలక్ = భూమివై.

క. ఆ తీర్థము సంతరమున, వృత్తస్తని! బ్రహ్మతీర్థ⁴విభు వభినుతిసం
పత్తి విలసిల్లు శతదో, ర్వృత్తాకృతి ⁵కౌత్త దానివృత్తం బెల్లన్.

142

1. చ. తిమ్మట. 2. క. వడసి. చ. బడసి. 3. చ. తవద్వ. 4. చ. విధవఖి. 5. క. కాంత. చ. కౌత్త;

టీక. పృతస్తిని! = గుండ్రని స్తనములు కల పార్వతీ! అతీర్థమునగ్రహణ = ఆ జాబాబి తీర్థమునకు చేరువను; [అంతరమున = నడుమ - అని పూర్వటీక. అని సరికాదు.] బ్రహ్మతీర్థవిభువు = తీర్థరాజమైన బ్రహ్మతీర్థము; శతదోర్వైప్రాకృతి = నూలుచేతులవై వారము కలది; దానివృత్తంబెల్ల = దాని చరిత్రమంతయును; క్రొత్త = వింతయైనది. [‘పృతము = ఉనికి’ అని పూర్వపుటీక; అది సరికాదు.] క. అందు వసియించు యగఃకుల, గందర సేవానిధాన నలదన్న లియై

కుందవిశదరదన! శతానందుడు¹ వాణీవధూసనాథుని దాగుచున్. 143

టీక. కుందవిశదరదన! = మల్లెవలె చక్కని దంతములుకల పార్వతీ! శతానందుడు = బ్రహ్మ; వాణీవధూసనాథుండగుచున్ = సగస్వతీదేవితో కలిసినవాడగుచు; యదు.....న్న లియై = శ్రీకృష్ణనిసేవలన సంతోషించు మనస్సుకలవాడై. అలం. అనుప్రాసము.
తే. బ్రహ్మతీర్థంబునకు దండపాణియాశ, కులశిఖినిపుత్రి! దీపించు గలశతీర్థ
మేనుబారల నిడువున² దీచు మిగిలి, యదియ యమ్మతామహాదేవి కాస్పదంబు.

టీక. కులశిఖినిపుత్రి! = పార్వతీ! దండపాణియాశ = యమునిదిక్కున - దక్షిణమున; ఏనుబారలనిడువున = అయిదుబారలపొడవున; దీచుమిగిలి = చక్కదనముకల్గి; ఆస్పదంబు = నివాసము
తే. బ్రహ్మతీర్థంబు, గలశతీర్థంబు బొగడ, నేర రెవ్వారు చంద్రికాగౌరవయుక్తః
దత్తయోధార ముక్తినిధానము³కు, సంజనచ్చాయయై తోచుట దుష్కరంబు.

టీక. చంద్రికాగౌరవయుక్త = వెన్నెలవలె తెల్లనిదయి యున్నను; తత్పయోధార = ఆతీర్థముల సీతీధార; ముక్తినిధానమునకున్ = ముక్తి యను నిధికి; అంజనచ్చాయయై = కాటుక వంటి నల్లనికాంతికలదయి - కాటుకయైనదయి; తోచుట = కనబడుట; అదృశంబు = ఆశ్చర్యము. తెల్లగానుండు పయోధార అంజనచ్చాయ గలిగి నల్లగా నుండుట అదృశము; ఇట్లుండుట విరుద్ధము; అయినను అది ముక్తియను నిధిని కనిపెట్టుటకు కాటుక యగునని రూపించబడుటచే మీఁది విరోధము అపాస్తమగుచున్నది. అలం. విరోధాభాసము.

ఉ. తామరసాక్షి! యందునకు దక్షిణదిక్కున సప్తదోర్నితా
యామ మయాతయామగుణమై యెసఁగున్ బిత్వతీర్థ మప్పటన్
దా మొనరించు దానములు దానములు⁴ గయఁ జేయు సత్క్రియా
స్తోమములై పితృప్రియముఁ జొన్న సుఖిపుదు రెల్లవారలన్. 146

టీక. తామరసాక్షి! = తామరపువ్వులవంటి కన్నులు కల పార్వతీ! అందునకున్ = దానికి- ఆ కలశతీర్థమునకు; సప్తదోర్నితాయామము = ఏడు చేతుల పొడవుగలది; అయాతయామగుణమై = ఆభుక్తములగు - అభినవములైన గుణములు కలది; పితృతీర్థము; ఎసఁగున్ = ప్రకాశించును - ఉండును; తానములున్ = స్నానములును; సత్క్రియాస్తోమములై = ఉత్తమకార్యముల గుంపులుగా అయి; పితృప్రియమున్ = పితృదేవతలకు ప్రీతిని; చొన్న = కలిగింపఁగా.

ఉ. దానికి దక్షిణాశ పసుధాధరసందన! యొప్పు బ్రహ్మ
ద్యానిధిసేవితంబు నహహస్త్వమితం బగుచక్రతీర్థమ
చోచ నలవోకయుంబలె విశుద్ధజలంబులఁ గ్రుంకి మాధవ
ధ్యానముసేయు మానునకు నబ్రములై యపవర్గదుర్గముల్. 147

టీక. పనుధాధిపనందన ! = పార్వతీ ! దక్షిణాశక్ = దక్షిణపుదిక్కున; బ్రహ్మవిద్యానిధిసేవి
తంబు = బ్రహ్మవిద్య (చేదాంతవిద్య) యం దాటిలేతిన పండితులచే సేవింపబడినది; నవహస్త
మితంబు = తొమ్మిదిచేతుల నిడివి కలది; అహోప్రేక్ష = అక్కడ; ఆలవోకయుంబలె = ఆశ్రమముగ-
నేచ్చగా; క్రుంకి = స్నానముచేసి; మాధవధ్యానము = శ్రీకృష్ణుని ధ్యానమును; ఆపవర్గదుర్గముల్ =
ప్రవేశింపసాధ్యముకాని మోక్షములు; ఆబ్రములే = వింతలుకావు; మోక్షములు సుగములని భావము.
క. చక్రస్థని! తజ్జలములఁజక్రాలంకృత శిలాఃపయ ముదయించుక

శక్రముఖాఖిలమఖభుక్ష్మక్రము కొనిచూడఁ దత్ప్రశస్తగుణంబుల్. 148

టీక. చక్రస్థని! = జక్కవలఁజోలు చప్పులు కల పార్వతీ! చక్రాలంకృతశిలాఃపయము =
చక్రముల చిహ్నములు కల రాళ్ల సమూహము; ఉదయించుక = పుట్టును; శక్ర.....చక్రము =
ఇంద్రుఁడు మొదలుగాఁగల దేవతల సమూహము; తత్ప్రశస్తగుణంబుల్ = చక్రతీర్థపు గొప్పగుణములను;
కొనియాడున్.

శా. ఆ తీర్థంబునకుం గృతాంతదిశ నాద్యం బొర్తివైద్యంబు ల

క్షీతీర్థంబున నొక్కతీర్థము ప్రకాశించుక రమాదేవి వీ

తాలంకస్థితి నచ్చటం దపమునేయక నేర్పికా తొల్లి యా

దైతేయారిభుజాంతరాళమణిసాధం బెక్కెన్ బెన్నక్కువన్.

149

టీక. కృతాంతదిశ = దక్షిణదిక్కున; ఆద్యంబు = తరువాతిది; ఆర్తివైద్యంబు = మనో
రోగమునకు మందైనది; రమాదేవి = లక్ష్మీదేవి; వీతాతంకస్థితి = పోయిన సందేహము కలుగునట్లు =
సందేహము పోవునట్లు; నేర్పికా = నేర్పియేకదా - నేర్పుకొనుటచేతనేగదా! పెన్నక్కువక =
మిక్కిలి ప్రేమతో; దైతేయా.....సాధంబు = రాక్షసవిరోధియగు విష్ణుని పక్షస్థలమగు మణులు
తాచిన మేడను, ఎక్కెన్. అలం. రూపకము.

సీ. ధూతాఘమైన లక్ష్మీతీర్థమునకు దక్షిణమునఁ గౌమోదకియును బద్ధ

మను శంఖమును జక్రమును నిజనామచిహ్నములుగా వెలయుతీర్థములు పొలుచు

మెలఁత! యానాల్గు లక్ష్మీతీర్థముఁచ. గూడి శక్తిపంచకనామసుప్రయుక్తి

దళుకొత్తు వీనినిస్తారంబు పట్టిహస్తప్రమాణంబునఁ జాలియాండుఁ

ఆ. బహుపావనంబు పాతకనిర్హార, నైకకర్మకంబు లోకనుతము

తత్ప్రభావ మసురదనుసున కీ యేను, ప్రాణధనము లగుచుఁ బ్రణతి వడయు.

టీక. ధూతాఘమైన = పాపములను నశింపఁజేయునట్టి; నిజనామచిహ్నములుగా = తమ
పేర్లతోఁ గూడినవిగా; వెలయు = ప్రకాశించు; పొలుచుక = ఉండును; శక్తి.....యుక్తి =
శక్తిసంచకము అను పేరుకలిగి; తహొత్తు = సొగసుమీఱును; విస్తారంబు = నిడివి; పట్టి.....
ణంబున = అటువదిచేతుల ప్రమాణమున; బహుపావనంబు = మిక్కిలి పవిత్రమైనది; పాతక
నిర్హారనైకకర్మకంబు = పాపములను నశింపఁజేయు ప్రధానమగు పని కలది; లోకనుతము = లోకులచే
కొనియాడబడునది; అసురదనుసునకు = రాక్షసులను మర్దించు విష్ణువునకు; ఈ యేను = లక్ష్మీ,
కౌమోదకీ, పద్మ, శంఖ, చక్రతీర్థము లను విదు తీర్థములును; ప్రణతివడయుక = కొనియాడబడును.

ఉ. ఆ మధువైరిదిన్యతఁబై సఃలోన్నతమూర్తియై దశ

వ్యామవిశాలమై పరమమై భువనత్రితయాభిగమ్మమై

1. క. మను. చ. మఖ. 2. చ. భూతా. 3. క. మున. చ. మును. 4. క. ణంబున. చ

ణంబున.

యీ మును విన్నతీర్థముల కెక్కువ చూపుచుఁ బొందరిక మ
యోగుణాభిరామ మనఁగా వినఁగాఁ గనఁగాఁ దగుండగున్.

151

టీక. ఆనుధు.....తనులై = ఆ విష్ణుని తీర్థస్వరూపము; సకలోన్నతమూర్తియై = అన్నింటను గొప్పస్వరూపము కలదై; దశవ్యామవిశాలమై = పదిబారల నిడివిగలదై; భువనత్రయభాగమయై = మూడు లోకములను పొందఁదగినదయి, ఈ మును విన్నతీర్థములను = మూడు సీత్ర విన్నయీ తీర్థములన్నింటికంటెను; ఎక్కువ = గొప్పతనము; ఆయోగుణాభిరామము = తక్కువకని గుణములచే ఇంచుమైనది.

సీ. నిడువాలుగనుచూపు నిగిడినచో నెల్ల బీటెండ రేయొడఁ బెట్టియాడ
నిశ్వాసపవనంబు నెలకొన్నచో నెల్ల బ్రాసున్ననెత్తావు లాముకవియఁ
బొక్కిటితప్పిపుప్పొడి యొట్టుచో నెల్ల బ్రహ్మాంకుదంబులు పాపకొనఁగ
నడుగులేఱిగురాకు లంటినచో నెల్ల విచిత్రతీర్థ శ్రేణి వెల్లివాడువ

తే. బర్హమణిబంధ మోవెల్పు పచ్చవెగురు, గ్రచ్చునామలతి త్రిశుంక గంబుశక్తి
గలిగి విహరించుఁ బొందరికంబునదు, నందుచేబట్టి ప్రాయనగముపట్టి! 152

టీక. నిడువాలుగనుచూపు = మిక్కిలి వాడినైన చూపు; నిగిడినచో, ఎల్ల = వ్యాపించిన ప్రతిస్థలమునందును; బీరండ = తీక్షణముగ నెండ; రేయెండఁ = వెన్నెలు; పెట్టియాడఁ = కలిసికొనఁగా; [విష్ణువు సూర్యచంద్రనేత్రుడగుటవలన అతని చూడ్పులు ప్రసరించినచో ఎల్లబెండయు; వెన్నెలయు కలిగొనినవని భావము.] నిశ్వాసపవనంబు = నిట్టూర్పుగాయలుపు; నెలకొన్నచోటు, ఎల్ల = నిలిచిన - వ్యాపించిన ప్రదేశమంతయును; ప్రామిక్కునెత్తావులు = పేదగానలలు; ఆముకవియఁ = ఎక్కువగా ఆవరించుకొనఁగా; [విష్ణువునకు వేదములే నిట్టూర్పువామువు లగుటవలన వాని వాసన నలుగడలను వ్యాపించినవని భావము.] బొక్కిటి.....చోటు, ఎల్ల = బొడ్డులమరయొక్క పుప్పొడి పడిన ప్రదేశ మంతయును; బ్రహ్మాంకుదంబులు = బ్రహ్మలయొక్క మొలకలు - పెక్కుమంది పిల్లలనైనను; వెల్లివాడువఁ = వ్యాపింపఁజేయఁగా. ['ప్రపహింపఁగా' అని శ. ర. అనునది పూర్వటిక.]

[విష్ణువునాభికమలమున బ్రహ్మపుత్రు; కావున నాభికమలపుపుప్పొడి పడిదినచోట్లు పెక్కురు బ్రహ్మలస్పృశి జరుగుచున్నదని భావము.]

బర్హమణిబంధము = నెమిలిపురి యను మణులుతాపిన నగ; ఆపెల్పు = అలసత్వము; పచ్చవెదురు = ఆకుపచ్చని (పచ్చి) వెదురుకఱ్ఱ; కంబు, శక్తి = శంఖరూపముగ ఆయాధవిశేషము; నందులే బట్టి = నందుని ముద్దుకుమారుడగు కృష్ణుడు; ప్రాయనగముపట్టి! = పార్వతీ!

ప. అఖిలతీర్థరాజంబగు సమృహతీర్థంబునకు ఒనుదిక్కు నధిక్కుతాపము క్కంబగు ముక్తకేశితీర్థం బఖిలార్థప్రదంబై యుండు. మున్నట్లు వెన్నెనివలను దీర్థాధిపత్యంబును ముక్తిదాయిత్యంబును గాంచిన యమ్ముక్తకేశులు పచ్చోట సచ్చ వెన్నెలు దోచ్చెంబుచేసి యెగుంగునిమొదలైన నున్నగుది యట్లగుటంజేసి.

టీక. జముదిక్కునఁ = దక్షిణదిశను; ధిక్కుతాపముక్తంబు = (గొప్పతనమున) అవిముక్త శ్రేష్ఠమున తిరస్కరించునది; అఖిలార్థప్రదంబై = కోరిన కోరికల నన్నింటిని సంతోషింపదయి; వెన్నెనివలనఁ = విష్ణువువలన; తీర్థాధిపత్యంబును = తీర్థములకన్నుంటికిని యాజమాన్యంబులు; ముక్తి

1. ట. మహిన్. 2. చ. దేరండ. 3. క. వేల్పు. 4. చ. నాధిక్కుతా. 5. క. దీర్థాపత్యం. 6. చ. తీర్థాధిపత్యం. 6. చ. దుచ్చంబు.

దాయిత్వంబు = మోక్షమునొసంగుటను; కాంచిన = పొందిన; అచ్చవెన్నెలకొ = పండువెన్నెలను; తొచ్చెంబుచేసి = తిరస్కరించి;

క. పులిసోపరితలగత నా, తలోదరిని శిథిలఁపనభమ్మిల్ల మహా

జ్వలఁభూషణభూషిత శిశ్నఃపదవీప్రద భజింపజను గుహజననీ ! 154

టీక. పులిసోపరితలగత = ఇసుకతిన్నెచును నున్నదానిని; తలోదరికొ = సూక్ష్మమధ్యయగు స్త్రీని; శిథిలపనఁభమ్మిల్లకొ = వీడిపోయిన కేశబంధము, పోకముడియు కలదానిని; మహాజ్వలభూషణ భూషితకొ = మిక్కిలి ప్రకాశించు నగల నలంకరించుకొన్నదానిని; నిశ్చలపదవీప్రదకొ = మోక్షపదవి నిచ్చుదానిని - ముక్తకేశిని; గుహజననీ! = కుమారస్వామికి తల్లివగు పార్వతీ!

శా. భక్తుం దెవ్వఁడు ముక్తకేశికబయఃపానంబు గావించి ని

ర్ముక్తకేశకు ముక్తకేశిక కరంబుల్ మోడ్చి సత్యామన

స్సక్తుం గన్తోను, వాఁడు గన్నయదివో జన్తంబు మైదాల్పియు

ముక్తుం డాతఁడు భావికాలజననంబుల్ వానికిం బూజ్యముల్. 155

టీక. ముక్తకేశికకొ = ముక్తకేశితీర్థమున, పయఃపానంబు; గావించి = నీరుగ్రోలి; నిర్ముక్త కేశకుకొ = కేశములను నశింపజేయునట్టిదానికి; కరంబుల్ మోడ్చి = చేతులుజోడించి - నమస్కరించి; సత్యామనస్సక్తుకొ = సత్యభావము ప్రియుడగు శ్రీకృష్ణునికన్తోనుకొ = చూచునో; వాఁడు; కన్నయదివో = ఎత్తినదేకదా! మైదాల్పియుకొ = శరీరమును ధరించియున్నను; అతఁడు, ముక్తుండు = అతఁడు మోక్షమును పొందినవాడేయగును; వానికికొ = అట్టివానికి, భావికాలజననంబుల్ = పునర్జన్మములు; పూజ్యముల్ = శూన్యములు - కలుగవని యర్థము.

చ. హరి మును సంగమాహ్వయమహాసురు నాసురవృత్తి ద్రోచి పే

రేరురపడి వానిపై నడుగు లూండఁ దదంకము తెట్టిచోట గో

చరమగుచూడ్చి కా స్థలమునన్నిధి పెన్నిధి; వానిపేరిటం

బరఁగెడు¹ తీర్థ మొప్పుఁ గలభాషిణి! యీషణశోషణస్థితిన. 156

టీక. హరి = కృష్ణుఁడు; మును = పూర్వము; సంగమాహ్వయమహాసురుకొ = సంగముడను పేరి గొప్ప రాక్షసుని; అసురవృత్తికొ, ద్రోచి = ప్రారముగా పదఁద్రోసి; పేరురపడికొ = మిక్కిలి వేగముగా; అడుగులు, డొండకొ = పాదములను మోపగా; చూడ్చికికొ = చూపునకు; తదంకములు = ఆ పాదముల చిహ్నములు; ఎట్టిచోటకొ, గోచరమగుకొ = కనబడునో; ఆ స్థలమునన్నిధి = ఆ స్థలము యొక్క సాన్నిధ్యమే; పెన్నిధి = పెద్దనిధియైనది; వానిపేరిటకొ, బరఁగెడు = ఆ సంగమాసురునిపేరిట నున్న; ఈషణశోషణస్థితికొ = దారేషణ, ధనేషణ, పులేషణ యను మూఁడు ఈషణ(కోరిక)లను నశింపజేయునట్టిరిని; ఒప్పుకొ = ప్రకాశించును.

క. ప్లావితభూతల యగు! పుష్పవతి యగు నేటు కిగలిమఁ బావనమై యో

దేవి! సంగమతీర్థం, బావిరూపాఖిలాదృశతాంత వెలయున్. 157

టీక. ప్లావితభూతల = ఆవరింపబడిన భూప్రదేశము కలది - భూమియందు వ్యాపించినది; కలియకొ = తనతోడేరంగు; పావనమై = పవిత్రమై; ఆవి.....ర్థకకొ = నమస్తములగు నదృశతము లను పుట్టించురిని; వెలయుకొ = ప్రకాశించును.

1. క. పయః. చ. బయః. 2. క. కిగరం. 3. క. మే. ట. మై. 4. చ. సమరాసుర. 5. చ. దదువడి. 6. చ. సన్నిధి. 7. చ. గనతీ. 8. క. గలయు.

సీ. ఆ తీర్థమునకు నాద్యము సోమతీర్థంబు సోమభోగోవాససుఖకరంబు
దానికి దేవతీర్థము పూర్వమై నామంబు దేవతాభోగోపదేష్టయగుచు
నందున కంటమున్న యవతరించిన సూర్యతీర్థంబు సౌరసిద్ధిప్రదంబు
తీర్థమునకు. బ్రాక్షనము న స్వతీర్థంబు నామయోద్ధీపకంబు

తే. వీన నాల్గంట నాడిన వీనుమహిమం

బ్రస్తుతించిన వీనివైభవముం గొప్పం

బ్రాజ్యసాయుజ్య సామ్రాజ్యపూజ్యభూమి

భోగములు పంచజనులకుః బొదలుం గొల్లు

158

టీక. ఆద్యము = మొదటిది - తగువారి; సోమ.....నరాలు = చంద్రభోగమునందు
సుఖివాసమును కలగఁజేయునది; పూర్వమై = ముందున్నది; దేవతాభోగోపదేష్టము = దేవభోగములను
కలగఁజేయునది; సౌరసిద్ధిప్రదంబు = సూర్యభోగినిపొసగి నిచ్చునది; ప్రాక్షనము = పురాతనము;
వాల్మయోద్ధీపకంబు = వాక్పిత్థిని కలిగించునది; [వాక్ప్రమై ప్రకాశించునది - 'సౌర' పూర్వవీక.]
అడిన = స్నానము చేసినను; ప్రస్తుతించిన = కొనియాడినను; రన్న = చూచినను; పంచజనుల
కు = మనుష్యులకు; ప్రాజ్య.....భోగములు = గొప్పదైన భగవంతునితోడి కలముగ యనెడి రాజ్యము
వలని యిత్రమైన అధికభోగములు; కొల్లు = సమృద్ధిగా; పొదలుం = కలుగును.

స్థగర. పూర్వద్వాష్టక సితాంగిక భువనవినుత నంభోరుహభూమిరాణిక

బర్వేందుస్పర్ధవక్త్ర భగవతి సఖిలప్రాణిధీమూర్తి హణిక

దూర్వాశ్రీపత్రమల్లితులసీవళ శమిధూపదీపాక్షతాఘా

గుర్వాజ్యక్షీరధారల్ గొని కొలిచినచోఁ గోరు కోర్కుల్ ఫలించున్. 159

టీక. పూర్వద్వాష్టక = తూర్పువాకిట నున్నదానిని; సితాంగిక = తెల్లని దేహముకల
దానిని; భువనవినుత = లోకముచేఁ గొనియాడబడుదానిని; అంభోరుహభూమి రాణిక = బ్రహ్మకు
భార్యయైనదానిని; పర్వేందుస్పర్ధవక్త్ర = పున్నమనాటి చంద్రునితో సమముగు ముఖము కల
దానిని; భగవతి = పూజ్యురాలను; సఖిలప్రాణిధీమూర్తి = సమస్తప్రాణులను బుద్ధి యుగదానిని;
హణిక = నరస్వతిని; దూర్వా.....ధారల్ = దూర్వలు, శ్రీపత్రములు, మల్లెలు, శుంపిడిశములు,
శమిదళములు, ధూపములు, దీపములు, అక్షతలు, అగురు, నేయి, పాలు; గొని = గ్రహించి; కొలిచిన
చో = సేవించినయెడల.

పృథ్వి. తరణ్యయుతత్ప్రభాధగధగాయితాశాంతరుం

డరణ్యమృగభూమికావ్యధితదానపస్వాంతుం డా

హిరణ్యకశిపుద్రుహం డెపుడు నుండు నచ్చో నమ

చ్చరణ్యపదపద్మం డై చలదభాకృతి స్వీకృతిన్.

160

టీక. తర.....తరుండు = పదివేపురు సూర్యులను మించిన గొప్పకాంతిచే ప్రకాశించు
జేయబడిన దిక్కులమధ్యభాగము కలవాడు; అరణ్య.....సాంతుండు = అరణ్యమృగముగు సింహము
వేషమున పీడింపబడిన రాక్షసుండు - (హిరణ్యకశిపుడు) కలవాడు; హిరణ్యకశిపుద్రుహండు =
హిరణ్యకశిపునకు శత్రువుగు నరసింహుండు; నమ.....పద్మం డై = నమస్కరించువారికి రక్షణ

1. క. యగుచు. 2. చ. సిద్ధ. 3. చ. బొదిలె. 4. చ. బొనగు. 5. చ. దూర్వల్లిపత్రవల్లి. 6. ఇది మొదలు 161 చివరవఱకు 'చ' ప్రతిపాదెను.

మొనగు పాదపద్మములు కలవాడై; చలదళాకృతిస్వీకృతికొ = అశ్వశృంగపక్షాకారముయొక్క స్వీకారమున - రావిచెట్టుగా మాటి; అచోప్ = అచ్చట; ఎపుడు, ఉండుకొ. అలం. ఉపమ.

క. నీ వడిగిన జెప్పితి నో, దేవి! చతుర్ముఖములు చింతితార్థప్రదముల్.
దైవతతీర్థక్షేత్రము, హావిగ్భావములు చింతితార్థప్రదముల్. 161

టీక. చతుర్ముఖములు = బ్రహ్మమొదలకువారికి; చింతితార్థప్రదముల్ = శోనిశోరికల నొనగనట్టివి.

ఉ. ఈచరితంబు విన్నుఁ బరిమించిన వ్రాసినఁ బుత్రపాత్రల
క్షీచతురాంగనాదికవిశేషము లిమ్మెయి. గాంచి మీఁచటకొ
జూచు నరుండు ప్రాముసులు చూడని చక్కని యిక్క నిక్క¹మో
మేచక మేఘసంపదస మేయశిరోజ! సరోజవృక్కపన్. 162

టీక. పుత్ర.....విశేషములు = పుత్రులు, పాత్రులు, సంపదలు, చతురంగ స్త్రీలు మొదలగు భాగవిశేషములు; ఇమ్మెయి = ఈదేహమున - ఈజన్మమందు; కాంచి=పొంది; మీఁచటకొ = తరువాత; ప్రాముసులు, చూడని, చక్కనియిక్క = తొల్లిటి ముసుగుకూడ చూడనట్టి గొప్పస్థానమునుముక్తిని; సరోజవృక్కపన్ = శ్రీకృష్ణునిదయవలన; నరుండు, చూచుకొ; మేచక.....శిరోజ! = నల్లనిమేఘముల సంపదతో పోల్పదగిన కేశములు కల పార్వతీ! అలం. ఉపమ.

క. అని శివ్రాదు కుధరకన్యకు, వినిపించినయట్టిపరణి వినిపించె మహా
మునులకు ననుమితతపో, ధరులకుఁ గథకుండు తత్త్రి విధమేళనమున్. 163

టీక. కుధరకన్యకు = పార్వతికి; సరణి = పద్ధతిని; అనుమితతపోధరులకు = సాటిలేని తపస్వీ ధనముగాఁ గలవారికి; కథకుండు = కథలు చెప్పు సూతుడు; తత్త్రితయమేళనము = తీర్థదేవతాక్షేత్రముల మూడిటి కలయికను; వినిపించె = తెలిపెను.

క. వినిపించిన విని శౌనక, ముని ప్రముఖనిఖిలమును లమోఘానందం
బును మనములఁ దాల్చిరి నెలకొను నిజతనుఫలకఫలకమలకలనమునన్. 164

టీక. వినిపించిన = తెలుపఁగా; శౌనక.....మునులు = శౌనకుడు మొదలగు సమస్త ఋషులును; అమోఘానందము = అధికమగు సంతోషము; నెలకొను = కలుగునట్టి; నిజ.....కలనమున = చలకలవంటి తమదేహములయందు గగుర్పాటుకూటమితోడి కూడికతో.

క. ఆశౌనకుండు మతీయు బి, లేశయతలిమోపధాన లీలాలోల
స్వాతిశయుండు పరమపదబద్ధాశుండునై రోమహర్షణాత్మజుఁ బిలికెన్. 165

టీక. బిలేశయ.....స్వాతిశయుండు = పాము పానుపు, దిండుగాఁగల విష్ణుని విలాసములందు ఆసక్తమగు మనస్సు కలవాడు; పరమపదబద్ధాశుండునై = మోక్షమునందును ఆసక్తకలవాడయి; రోమహర్షణాత్మజు = సూతునిఁగూర్చి.

చ. దమనిధి! విట్టలేశ్వరుండు దైవతరత్నము; శైమి తీర్థరత్నము
త్నము నల పొండరికవసుధాతలమన్నది క్షేత్రరత్నమీ
త్రిమణులు సూక్తిసూక్తి²పితతిం గుది గ్రుచ్చితి మచ్చివో విధే
య మగుచు నున్ని నక్షత్రలయాకృతి నీర్పితి యొప్పు నెప్పుడున్. 166

1. ట. హ. 2. చ. నివమునవా. ట. బహుయమున. 3. క. బలుకుకొ. చ. బలికెకొ. 3. చ. వివృతి.

టీక. దమనిధి! = ఓమనీ! ప్రాచారము = నేపథ్యము; పాండరికవశుధాతలము, అన్నది = పాండరికమును పేరుగల భూమి; త్రిమణులు = మూడురన్నములును; సూక్తిసూత్ర విశేషం = మాటలను దారములయందు; గుర్తిగుచ్చిత = గుర్తిగాఁగూర్చితిది; మచ్చివోవిధేయము, అగుచున్నట్ = మాచెప్పలకు పొందినది - (నచ్చినది) అగుచుండునుచేడ; నిఃకృతి = ఈచరిత్రము; అక్షపలయాకృతి, ఒప్పణ్ = జపమాలయొక్క ఆకారమును వహించుచున్నది. [జపమాల మునులకు ముఖము; అది శ్రవణాలంకారము కూడను.]

క. చతురభవదుక్తముకున, ప్రతిఫలగతిలేశగుణావగంఘః కలహో

జ్ఞిత మగు సంతగ్ధప్రీతి, సతతము వీక్షింపఁ దనివి సనదు మహాత్మా! 167

టీక. చతుర.....సంపద = నేర్పుగల సిమాట యను నర్థమున ప్రతిఫలించు సర్వేశ్వరుని గుణములసంపద; కలహోజ్ఞితమగు = పాపహితమైన; ఆంతగ్ధప్రీతి = అంతగఁగూర్చుకొని; సతతము = ఎల్లప్పుడు; వీక్షింపఁ = చూచినను; తనివి, సనదు = తృప్తితీరుదు. అల... రూపము.

ఉ. హరి,యాద్యం డఖిలాండనాయకుడు సంబాపత్య మేలయ్యెడి! గ

చురితం దెయ్యది? రాధ యెవ్వతె? తదిచ్చావృత్తి యెవ్వది? శం

కరుదేహంబున భైమి యెట్లాదవె? శ్రీ,కంఠాంగజాతాక్షుఁ

త్కరమేషంత్రహస్య? మింతయును నక్కణిపు మాకింపుకన్. 168

టీక. హరి = విష్ణువు; ఆద్యండు = (అందఁకంటెను ముఖ్యుఁడు) ముదటివాఁడు; అఖిలాండనాయకుడు = సమస్తలోకములకును అధిపతి; సంబాపత్యము = సంగమనిబిడ్డ - శ్రీకృష్ణుండు; తదిచ్చావృత్తి = ఆరాధయొక్క లోరిక; ఎవ్వది? = ఎట్టిది? ఒకనాఁ = కలిగెను? శ్రీ...తర్కము = శ్రీవిష్ణుని యంగమునుండి పుట్టిన యక్షరములపంక్తి; వక్కణిపు = చెప్పుము.

ఉ. నావుడు సూతుఁ డిట్లయె నారదమానికి మున్ను మేచక

గ్రీవుఁడు పుండరికునిచరిత్రము దెల్పె దదర్శవైభవం

జే వినిపింతు మీరు వినుఁ డిందలు సంగియమెల్ల డింకల

క్షీనిభుదివ్యలీల లఱచేతఁ గనందగు దీన దీనుగన్. 169

టీక. మేచకగ్రీవుఁడు = నీలకంఠుఁడు - శివుఁడు; సంగియమెల్లఁ = సందేహమంతయును; డిందఁ = నశింపఁగా; దీనఁ = ఈ నా తెలియజేయుచరిత్రమును వినుటవలన; దీనుగఁ = చక్కఁగా.

క. అని సూతు డు వెండిశు న,స్తనసూతు విహారములు నిరూఢోక్తుల వి

న్నను వొప్పజెప్పదొడఁగెన్, యును వేదవ్యాసు చనమున వినియునికిన్.

టీక. అష్టనసూతువిహారములు = అష్టనసక సారథియైన శ్రీకృష్ణుని లీలలు; నిరూఢోక్తులఁ = ప్రాథమికములతో; విన్ననువు; ఒప్పణ్ = నేర్పు ఏర్పడఁగా; వినియునికిన్ = వినియుండుటవల్ల.

చ. భనపతిమిత్రు డట్లు ప్రమదాప్రమదార్థముగా నుపన్యసి

చిన వచనామృతంబు శ్రుతిసీమలగా డిగి బోధభూజనే

చన మొనరించుటన్ సఫలసంభ్రములై సమయాచరాజవా

హనముగ మాను లభిజల మాను ఘనంబులలీల నేఁగఁగన్. 171

టీక. భనపతిమిత్రుఁడు = కుబేరునికి మిత్రుఁడగు శివుఁడు; ప్రమదాప్రమదార్థముగాఁ = తనభార్యకు (పార్వతికి) సంతోషము కలుగునట్లు; డిగవ్యసించినన్ = వివరించిచెప్పఁగా; శ్రుతిసీమలఁ

1. క. జ్ఞిత. 2. చ. చ్చిత. 3. చ. యంత్ర. 4. చ. గాన్. 5. చ. వ్యాస. 6. క.దిగి. 7. చ. దిగి.

గాఁ, డిగి=కర్ణప్రదేశమార్గమున లోనికి దిగి; బోధభూజనేచనము, ఒనరించుట=జ్ఞానమున వృక్షమును తడుపుటచేత; సఫలసంభ్రములై = తీరిన సందేహము కలవారయి; సమయారాజవాహనమునగఁ = నెమలి వాహనముగాఁ గల కుమారస్వామితో కూడుకొన్నట్లుగా - కుమారస్వామితోఁ గూడ; అభిజలము, అను = సముద్రపునీటిని త్రాగు; ఘనంబులలీలఁ = మేఘములవలె; అలం. ఉపమ.

సీ. జాలపాదము సంఘ్రీం గీలితంబు సీతాబ్జముభారతిఁ గుంచె హస్తమునఁ ¹ గ్రాల
బిరుదంబుఁ బొగడు శ్రీశర్వరశంఖ మనఁజాలి తన్నామముఖరతం ధర దనర్ప
రజతాద్రికూటగర్జితాశ్రికాశ్రతి బృహదంసమున నడ్డ మహతి పలుక
నిగిడి సుషమ్న యీనిన పిల్ల వెలుగులవడువున నెఱసంజడలు నిక్క
తే. దెగినచుక్క ధరణికి నేతెంచుకరణి, దరణిజిత్ప్రభతో మేఘపరణి డిగ్గి
నందనీట శతానందనందనుండు, మజ్జనంబాడి బాలేందుమాళిబాడి.

172

టీక. జాలపాదముసంఘ్రీం = హంసపాదమునందు; కీలితంబగు = లగ్నమై యున్న; కుంచె= చామరము; సీతాబ్జముభారతిఁ = తెల్లతామరవలె; క్రాలఁ = ప్రకాశింపఁగా; [నారదుని యెఱ్ఱనిచేరి యందు తెల్లని చామరము కలదనియు, అది హంసపాదమున చిక్కుకొనియున్న తెల్లతామరపూవువలె ప్రకాశించుచున్నదనియు భావము.] బిరుదంబుఁ, పొగడు = సామర్థ్యమును, కొనియాడు; శ్రీశర్వర శంఖము, అనఁజాలి = విష్ణుని పాంచజన్యమనఁదగి; తన్నామముఖరకంధర = అవిష్టునామస్తరణచేత్ర బ్రతి ధ్వనించు కంఠము; [నారదుండు విష్టునామస్తరణ చేయుచుండఁగా అతనికంఠము పూరింపఁబడిన పాంచ జన్యమువలె ప్రకాశించుచున్నదని భావము.] రజతాద్రికూటగర్జితాశ్రికాశ్రతి = కైలాసపర్వతము చరియయందు ఊటుముచున్న కాటుమబ్బువలె; బృహదంసమునకే = గొప్పమూఁపుపయిని; ఇడ్డ=ఊచిన; మహతి, పలుకఁ = మహతియను పీఠ ధ్వనిచేయుఁగా; [నారదుండు కైలాసమువలెను, అతనిమూఁపు చరియవలెను, మేళవించిన పీఠ, ఊటుముచున్న కాటుమబ్బువలెను ఉన్నవని భావము.] నిగిడి = విజృంభించి; సుషమ్న = సుషమ్న యను నాడి [నాడులు మూఁడు - అవి ఇడ, పింగళ, సుషమ్న అను నవి. సుషమ్న యిడా, పింగళల నడుమనుండునది.] ఈనిన = ప్రసవించిన; పిల్ల వెలుగులవడువునఁ = చిన్నకాంతులవలె; నెఱసంజడలు = సుధ్యాకాలమువలె ఎఱువైన జడలు; నిక్కఁ = వ్యాపించఁగా; [నారదుని దేహముపై తలనుండి ప్రేలాడు జడలు సుషమ్న నాడి పిల్లలను వెట్టినట్లు ఎఱుని కాంతులతో ప్రకాశించుచున్నవని యర్థము.] తరణిజిత్ప్రభతోఁ = సూర్యుని మించు కాంతితో; మేఘపరణిఁ = మేఘముండలపుదారినుండి; శతానందనందనుండు = బ్రహ్మమారుండైన నారదుండు; నందనీటఁ = కనందానదిజలమున; మజ్జనంబాడి = స్నానముచేసి - బాలేందుమాళిఁ = చంద్రశేఖరుండగు శివుని; పొగడి = కొనియాడి. అలం. ఉపమ.

చ. తటపుటబిల్వభూరుహవితానవపుష్పనిష్పత

జ్జటిలమధూళిధూళిధవసౌరభమార ! భ్రమింపఁజొచ్చె ని

చ్చటల వనదేవతోద్ధతికుచద్విత్తయాశ్రితయక్షోర్దమ

చ్చటలఁ ²దటాలునక వెడలు సారపుఁ ³దావుల త్రోసి లాగుచున్.

173

టీక. తట.....సౌరభము = ఒడ్డులయందు (ప్రక్కలయందు; న్న మారేడుచెట్లగుంపు యొక్క తీగలనున్న పూవులనుండి రాలుచు, ధారారూపముగ లేనితెంపులవలెనున్నవి; వన..... చ్చటలఁ = వనదేవతల నిక్కిన చనుగవలయందలి యక్షకర్దమముఁబోలిన కాంతులతో; [కర్పూరము, అగరు, కస్తూరి, తక్కులములు కలిపి నూరిన అంగరాగము యక్షకర్దమము.] : తటాలునక, వెడలు =

1. శ. ర. ప్రేల. 2. ట. దట్టిలన్. చ. దటాలన్. 3. క. దావులుగ్రో. చ. దావులతో.

అకస్మాత్తుగా వ్యాపించునట్టి; సారపుతావుల త్రోవలు = గాఢమైన పరిమళములతోఁ గూడిన దారులందు; ఆగుచున్ = నిలుచుచు; భ్రమియింపఁజొచ్చెన్ = తిరుగఁజొచ్చినవి! - ఔర! = ఎంతఅశ్చర్యము! (అని నారదుఁ డనుకొనుచున్నాఁడు. ముందు అయిదు పద్యములును నారదకృతవర్ణనరూపములే.) అలం. ఉపమ.

తే. ఉచితనేపథ్యముతలయున్ సురగసతులు, నిఘ్ననిజమాళిమణిఘ్నణివిఘ్నలబ్ధి
నభికసంకేతములకు రే లరిగి యరిగి. అరుగు మొగ మైన చిక్కుల తెరువు వివిర!

టీక. ఉరగసతులు = నాగయువతులు; ఉచితనేపథ్యముతలయున్ = (అభినరణమునకు) అనుకూలమగు వేషముతోఁ గూడినవారయినను; రేలు = రాత్రులు; అభికసంకేతములకున్ = తమ స్త్రీయు లేర్పడిచిన రహస్యస్థలమునకు; అరిగి, యరిగి = పోయి, పోయి; నిఘ్న.....లబ్ధి = (తమ్ము) తెలియఁజేయు శిరోమాణిక్యముల కాంతులవలన; అటాకము కలుగుటచే; తిరుగుమొగమైన = వెనుకకు తిరిగిపోయిన; చిక్కుల తెరువులు = చిక్కులునదారులు; ఇవిర! = ఇవికదా! [ఇచట నిఘ్న = స్వాధీనములైయుండెడి అని పూర్వటిక, అది సరికాదు.] అలం. వివాదనము.

ఉ. వ్యాళక రాళకుంభముల ప్రచ్చుట గ్రచ్చుటతోలె బన్ధిము
తాళలు నఖాగ్రధారలకు నాభరణాచరణం బొనగ్గి నీ
తైలగుహగృహస్థులు జల్పెడు నిద్దురలార! గట్టురా
చూచి వయాళివాపుగము సూడుకుఁబట్టు మహాగ్రసింహముల్.

175

టీక. గట్టు.....వాపురమున్ = పార్వతీదేవికి వాహనమగు సింహమును; సూడుకుఁబట్టు = విరోధించు; మహాగ్రసింహముల్ = మిక్కిలి భయకరములగు సింహములు; వ్యాళకరాళకుంభములు = దుష్టగజములయొక్క విశాలములగు కుంభస్థలములను; ప్రచ్చుట = బిల్చుట; గ్రచ్చుటతోలె = గ్రచ్చుకొన్నట్లుగా; నఖాగ్రధారలకున్ = గోటిగొనలమొదలకు; అభరణాచరణంబు, చివర్పన్ = నగ యగుటను పొందింపఁగా; తైల.....స్థులన్ = మంచుబొందగుహల నెడు ఇంద్రియందు; నిద్దురలు, నల్పెడున్ = నిద్దురపోవుచున్నవి! ఔర! = ఎంతయాశ్చర్యము! అలం. ఉపమ.

సీ. కాఁబోలు నివి గణగ్రామణి కల్పితానల్పవిహారగోహంగణములు
కాఁబోలు నివి చరణచరచారుస్తనీ సమృద్ధిగళితభూషాస్రజములు
కాఁబోలు నివి దక్షిణన్యాంఘ్రివిన్యాస ధన్యాసకృత్కేళిమాన్యగుహలు
కాఁబోలు నివి మోదక ప్రియప్రబలదంతవ్రానిర్భిన్నభాతుఖనులు

తే. తెలియఁ గాఁబోలు నివి నహితలకచలక, పద్మనిర్దోషసురసరిద్భవలవలహరి

గహాంకుసుమాయమానశీకరసిహత, శీతలక్ష్యతబోధదుప్రపాతకములు.

176

టీక. గణ.....హంగణములు = ప్రమదగణశ్రేష్ఠులు ఎక్కడగో విహరించు నిండ్లముంగిళ్లు; చరన్.....స్రజములు = తిరుగుచున్న గంధర్వస్త్రీలరాయిడిసెల్ల రాలిన అలంకారములగు హరిములు; దక్ష.....గుహలు = పార్వతీదేవి అడుగులు పెట్టుటచేత కృతార్థములగు, వెక్కుసారులు క్రీడించుటచే గౌరవింపఁబడినవియు నగు గుహలు. [ఇచట పూర్వటికలో 'ధన్యాసకృత్కేళి' అను నెడ సకృత్కేళి అని విడదీసి 'ఒకానొకప్పుడు క్రీడించెడి క్షాఘ్యమయిన గుహలు' అని అర్థము వ్రాయఁబడినది.] మోదక.....ఖనులు = వినాయకుని బలిష్ఠములగు దంతము లను నీచెలచే పొడువఁబడిన జేగురు మొదలగు వాని గనులు; [పూర్వటికలో ఈపద్యము తొలిపాదమున 'గణగ్రామణి = గణాధిపతి' అని అర్థము వ్రాయఁబడినది; ఈ యర్థమునట గ్రహించిన నీ పాదము పునరుక్తప్రాయమగును.] వన్ని.....హాత

కములు-వహ్నిలిక = అగ్ని లిలకముగాఁ గల శివునియొక్క; చల = కదలుచున్న; కర్ద = జటా జూటమునందలి; నిర్దోష = దోషములేని - పవిత్రమైన; సురసౌత్ = గంగానదియొక్క; బహుశ = ఎక్కువైన; లహరి = ప్రవాహములనెడి; గహన = అడవియందు. [ఇట ప్రాతటికలో 'ప్రవాహము నందలి అడవిలోని' అని కలదు.] కుసుమాయమాన = పూవులుగా చేయబడిన; శీకర = తుపరల యొక్క; నిపాత = పడుటచే; శీతల = చల్లనైన; త్వాతల = భూమియందు; ఉత్థ = పుట్టిన; ద్రుప్తా తకములు = మొక్కలు. [శివుని జడలలోని గంగయొక్క తుపరలు పూలవలె నేలరాలగా, అచ్చటి భూమి చల్లబడినదియు, అచట చిన్నచిన్న మొక్కలు లేచినవనియు నభిప్రాయము.] అలా, ఉపమ.

తే. రాజతాహార్యగోరాజరాజముచకుఁ, జంద్రశేఖరవరకకుచ్చారువుచకు
నీ మహాసీంధు వుపకంఠసీమ నిగిడి, డాలు దీపించె నిదె గంగడోలుఁబోలె. 177

టీక. రాజతా .. రాజమునకుఁ = కైలాసపర్వతము అను పృథువునకు; జంద్ర చ్చారు వునకుఁ = శివుడను మూఁపుచే చక్కనగుదానికి; ఈ మహాసీంధువు = గొప్పనదియైన యీ గంగ; ఉపకంఠసీతుఁ = కంఠనమిప్ప ప్రదేశమున; నిగిడి = వ్యాపించి; గంగడోలుఁబోలె, డాలుదీపించె = ప్రకాశించెను. అలం. రూపకము, ఉపమ.

ఉ. ఈ పృథివీధరంబున నిభేంద్రతటోట్కటదానధారలై
ద్వీపవతీతరంగతట విస్ఫుటజై వలకంఠభంబులై
తాపనబాలికాశ్రవణ దత్తయవాంకురభూషణంబులై
రేపు దమంబుసేయు శబరీ కబరీ నిబరీసనీలిమల్. 178

టీక. ఈ పృథివీధరంబునకుఁ = ఈపర్వతమందు; శబరీ సీలిమల్ = బోయఁపడుచుల జుట్టుయందలి దట్టమగు నలుపులు; ఇభేంద్ర ధారలై = గొప్పయేచుగల చెక్కిల్లయందలి గొప్ప- మదధారలగుచు; ద్వీపవతీ కంఠభంబులై = గంగానదియొద్దన ప్రకాశించు నాచు మొలకలగు చును; తాపన భూషణంబులై = మునికన్యలచెవులకుఁ బెట్టబడిన గడ్డిమొలకలనగలగుచును; రేపు = పగలు; తమంబుసేయుఁ = చీకటిని కల్పించును. అలం. ఉల్లేఖము.

క. ఇటు లనుచు దోచి చని ముం
దట ముని గనుఁగొనియె వేల్పుదళములు గొలువఁ
ఘటవటుక ప్రముఖమహా
జటిలులతో వచ్చు సాభుజగభుగ్వాహుక్. 179

టీక. త్రోచి = ముందుగా సాగి; వేల్పుదళములు = దేవసేనలు; గొలువఁ = సేవింపఁగా; ఘట జటిలులతోఁ = అగస్త్యుడు మొదలగు గొప్ప మునులతోఁ గూడ; ఆ భుజగభుగ్వాహుక్ = పాము లాహరిముగాఁగల నెమలిని ఎక్కిన కుమారస్వామిని.

మ. కని యేకారణ మేఁగు దెంచిరొకొ యీశికాసూధరం డీమనుల్
కనఁ జిత్రంబగుఁ గంటిఁగంటి; స్వకృతస్కాందోక్తియం దావహి
ల్లిన సందేహముఁ దండ్రిచే దెలియ హాళి వీరి దోకొంచుఁ గ్రొం
చనగోద్భేదియు వచ్చె నిట్లుగుటకు శంకింప నింకేటికిన్. 180

టీక. ఏకారణము = ఎందులకు; కాసూధరండు = కుమారస్వామి - శక్తిని ధరించినవాడు; ['కాను' కుమారుని యాయుధము పేరు] కంటిఁగంటిఁ = చూచితి, చూచితిని - ఎఱిగితిని;

1. క. దిత. చ. త్కట. 2. ట. తండము నిలువన్. 3. క. కామాధరం. ట. తారాసూదనం. 4. క. కంటి.
పాండురంగ-15

స్వకృతస్కాందోక్తియందున్ = తాను రచించిన స్కాందపురాణమనందు; ఆవహిల్లిన = కలిగిన; తండ్రిచేత్ = తండ్రివలన; తెలియుచుశిక్ష = తెలిసికొనునానక్తిచేత; వీరిన్ = ఈమునులను; తోడొందున్ = తోడుతెచ్చుకొనుచు; క్రొంచనగోద్యోనియున్ = క్రొంచవిదారకుడగు కుమార స్వామియును.

క. శరవణభవయుతు లగు నీ¹పగమమునులు శ్రోతలట ! యపారప్రజ్ఞా కరుడుడు నిశాకరశిశు శేఖరుడు మారుడు నక్తయట ! యగమ్యము గలదే? 181

టీక. శరవణభవయుతులగు = కుమారస్వామితోఁ గూడియున్న; అపారప్రజ్ఞాకరుడు = అంతులేనిప్రతిభకు నిధి; నిశా.....శేఖరుడు = బాలచంద్రుడు తలమానికముగాఁ గలవాడు = మారుడు; నక్త = చెప్పవాడు; అగమ్యము = తెలియరానిది.

తే. అతిగహస్యంబు శుద్ధంబు నాజవంజ, వార్తిహరణంబు నగు నెద్ది యడిగెనొక్కొ? కొడుకు సర్వజ్ఞవిజ్ఞానకుశలు ధర్మమర్త నిర్ణయవాఙ్మయమహితుఁ దండ్రి. 182

టీక. ఆజవంజవార్తిహరణంబు = సంసారదుఃఖమును హరించునది; ధర్మ...మహితున్ = ధర్మరహస్యములను నిర్ణయించు జ్ఞానమున గొప్పవానిని; తండ్రిన్ = శివుని.

మ. మును పుట్టెం బ్రకృతిం దమంబును రజంబున్ సత్త్వము న్నాగ; నం దు²నిలింపారులు తామసాత్మకులు; మర్త్యుల్ రాజసుల్; సాత్త్వికుల్ దనుజద్వేషణు; లందుఁ బూజ్యులు నితాంతఖ్యాతి నా*నిర్జుల్ ఘనుఁ డందింద్రుఁ డీడతీంద్రుఁ డీశుఁ డనురుల్ గా రెవ్వరు దత్సనుల్. 183

టీక మును = బోలత; నిలింపారులు = దేవశత్రువులు - రాక్షసులు; తామసాత్మకులు = తమోగుణప్రధానులు; మర్త్యుల్ = మనుష్యులు; రాజసుల్ = రజోగుణముకలవారు; సాత్త్వికుల్ = సత్త్వగుణప్రధానులు; దనుజద్వేషణులు = రాక్షసులను ద్వేషించు దేవతలు; అందున్ = మువ్వధముల వారియందు; నితాంతఖ్యాతి = గొప్పకీర్తియందు; నిర్జుల్ = దేవతలు; ఘనుడు = గొప్పవాడు; అతీంద్రుడు = ఇంద్రుని మించినవాడు; ఈశుడు = శివుడు; తత్సనుల్ = అతనితో సమాన మైనవారు.

ఉ. డక్కిన విష్ణుభక్తియు దృఢంపువిరక్తియుఁ గల్గు నమృదు ద్భక్తులకున్ భజించు మతి పుట్టక కంపలబద్ధ కాకినై యక్కట ! మోసపోయితిగదా ! పెనుత్రిష్టుట నెంతవారికిన్ దక్కనె ! ముఖ్యసౌఖ్యము విశిష్టజనంబుల⁴సఖ్య మందమిన్. 184

టీక. డక్కిన = దక్కిన - లభించిన; దృఢంపు విరక్తియున్ = దృఢమైన వైరాగ్యమును; అమృదుద్భక్తులకున్ = గాలి అహరముగాఁగల పాములు కడియములుగా కల శివుని; భజించు, మతి = సేవించుబుద్ధి; కంపలబద్ధ కాకినై = అనావశ్యముగ త్రిప్తురువాడనయి; పెనుత్రిష్టుట = పెద్ద త్రిష్టుటవలన - శ్రమవలన; ముఖ్యసౌఖ్యము = ప్రధానమగు సుఖము - భగవత్సేవ; విశిష్టజనంబుల సఖ్యము = గొప్పవారితోడి చెలిమి; ఒందమిన్ = పొందకుండగ; అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము. లలితము.

సగ్ధర వినం గానిమ్ము న న్నీయతిగురుడు విడం డాప్తభృత్యుండుగా న స్థానాధీనుండుగా వైష్ణవసుఖుండుగా మత్ప్రపాపాత్రభూతుం

1. చ. పరమ. 2. క. నిలింపారుదా. చ. నిలింపారులు. *నాజానుజుల్. క. కి. క. దుపేంద్ర. చ. డతీంద్రు. 4. ట. సఖ్యమున్ మహిన్.

డౌ నంచుం బ్రోచి గోవ్యం బగునది తెలుపు బ్రార్థితుండై మురారి
ధ్యానానూనాశయుల్ తుల్యదృశులు దమశిష్యాల్ భావించు రెందున్. 185

టీక. యతిగురుడు = యతు (యోగులకు గురువైనవాడు - శివుడు; విడుడు = విడువడు; ఆప్తభృత్యుండుగాఁ = ఆప్తుడగు సేవకునిగాను; నన్నానాధీయండుగాఁ = గౌరవపాత్రునిగాను; వైష్ణవసుఖిండుగాఁ = విష్ణుభక్తులకు సుఖమును కలిగించువానిగా; మత్స్యపాపాత్ర భూతుండు = నేను దయతలచవలసినవాడు; గోవ్యంబగునది = రహస్యమైనదానిని; మురారిధ్యానానూనాశయుల్ = విష్ణుధ్యానముచే గొప్ప మనసుకలవారు; తుల్యదృశులు = పక్షపాతములేక, సమదృష్టికలవారు; భావించు = ఆదరించురు. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

క. కావున శరణము వేడెద, నావైష్ణవసార్వభౌము నడిగెద నాకున్
గావలసిన యగ్రము లా, దేవుండును దెలుపు: ¹దేటతెల్లముగాఁగన్. 186

టీక. వైష్ణవసార్వభౌమున్ = విష్ణుభక్తులలో శ్రేష్ఠుని; దేటతెల్లముగాఁగన్ = స్పష్టముగా.
క. అని నిశ్చలతరనిశ్చయమున నారదుఁ డరిగె మురసముహూహవాసం
బునకుం నైలాసమునకు, ననుబించితకాంభవాట్టహాసంబునకున్ 187

టీక. నిశ్చలతరనిశ్చయమునన్ = చలనములేని ఆభిప్రాయముతో; మురసముహూహవాసంబునకున్ = దేవతలగుంపునకు నివాసముగదానింగూర్చి; అనుబించిత.....హాసంబునకున్ = శివుని ఆట్టహాసము (పెద్దనవ్వు)ను బోలినదానింగూర్చి - తెల్లనైన దానింగూర్చి యనుట. అలం. ఉపమ.

సీ. నగధన్వివాహనం బగు గోవృషము అంకెలనఁ బొల్పు ఘంటామహాకృణములు
హరశిరశ్శశిరేఖయపరావతారంబు లనఁబొల్పు సేవాగతాబ్జముఖులు
కాద్రవేయాకల్పకంఠమూలచ్ఛాయ లన బొల్పు నగరుధూపామృతంబు
లీశానభూషణాహిస్ఫటామణికాంతు లనఁబొల్పు రత్నదీపాంకురములు

తే. ఖండవరశుతను ప్రభాఖండదుగ్ధజలధిజలశీఠము లనఁబొలుచు వేల్పు
శీటేలికలు చల్లుపూవుదోయిల్లుగల్లు, నగముమునిముఖున్గకుడ్రానందో మొసఁగె.

టీక. నగధన్వివాహనంబగు = కొంత (మేరుపర్వతము) విట్లుగాఁ గల శివుని వాహనమైన; ఘంటామహాకృణములు = ఘంటానాదములును; హర.....తారంబులు = శివునితలమానికమగు చంద్రకళయొక్క రూపాంతరములు; సేవాగతాబ్జముఖులు = శివునిసేవించుచున్న స్త్రీలును; కాద్రవేయా.....చ్ఛాయలు = పాములు ఆభరణములుగాఁ గల శివుని కంఠకాంతులు; అగరుధూపామృతంబులు = ఎక్కువైన ధూపములును; ఈశాన...కాంతులు = శివునినగలగు పాములపడగలయందలి మణుల కాంతులు; ఖండవరశు.....శీకరములు = శివునిదేహకాంతి యను అఖండమగు పాలనముద్రపు నీటితుంపలు; వేల్పుశీటేలికలు = దేవతాప్రభువులు; పూవుదోయిళ్ళు = పుష్పాంజలులును; నగము = కైలాసపర్వతము; దృగానందము = కన్నులపండువును; ఒసఁగె = కలిగించెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. ఆకొండ నెత్తన హైమసాలావలీవేల్లితంబకు శిబువీడు గాంచె
*నావీటి నడుచక్కి నభిరామశుభవిభాధగధగాంత మొక్కనగరు గాంచె
నామహాప్రాసాద మల్లనల్లన డాసి వాకిట నొక ⁷శపివదనుఁ గాంచె
నాకపిలపనుచే ననుమతుండై చొచ్చి చని యొక్కముత్యాలచవిక గాంచె

1. క. లేట. చ. దేట. 2. చ. యతంబు. 3. ట. బేరికలు. 4. చ. నగరు. 5. చ. మొదమె. 6. చ. బద్రి. * 7. ర. నవ్వీటి. 7. క. కీశ. చ. కపి 8. ట. లవదనుచే.

తే. నందు విధుకాంతవేదికాభ్యంతరమున, ద్వీపచర్యోపనిష్ఠాదీనితాత్పర్యము

కోటినిభవైవ యోగ నిరాఘాటానిఁగు, నిరుపమప్రభం గాంచె నిర్మిమిషదృష్టి. 189

టీక. ఆకొండశత్రుత్వనా = ఆకైలాసమాదలి వికాలముగు సమప్రదేశమున; నైమసాలాహళి వేల్లితంబగు = బంగారుప్రాకారములచే చుట్టుకొనబడిన; [వేల్లితంబు = ప్రకాశించునది] అని పూర్వ టీక.] బలవీడు = గొప్పపట్టణమును; ఆవీటినుడుచక్కిన్ = అపట్టణపుచుట్టుప్రక్కలమున; ఆభిరామశుభ విభాధగధగాయితము = ఇంపై మేలయి జగత్తళమనిప్రకాశించు; నగరు = సౌధము; ఆ మహాప్రాసాద మున్ = ఆగొప్పసౌధమును; అల్లనల్లనన్ = మెల్లమెల్లంగా; డాసి = సమీపించి; కపివదనున్ = గజాన్ముని; కశిలపసుచేన్ = వినాయకనిచే; ముత్యాలచవికన్ = ముత్యాలమండపమునకు విధు..... తరమునన్ = చలువరాతితన్నెనుడుమును; ద్వీపి నిభము = పులితోలివై కోటిసూర్య ప్రభలతో ప్రకాశించునది; నిరాఘాట..... ప్రభన్ = మీరజాలనిదియు, దోషములేనిదియు, సాటి లేనిదియు నగు కాంతిని; నిర్మిమిషదృష్టిన్ = తొప్పపాటులేని చూపుతో; 'కొంచెన్' = చూచెను.

ఉ. కాంచి విరించినదనుడు కన్నులు బిమ్మిటిసొంద డింది యొ

క్కించుక కొంకుదేటి కనియెన్ దదదగ్రమహాగ్రదీప్తిలోఁ

బంచముఖున్ శిఖితవిభాసిలలాటు మరుజ్జరీధరున్

సంచితసత్కృపారసవశంచదు నాదికపిక్ వృషాకపిన్. 190

టీక. విరించినదనుడు = బ్రహ్మకొడుకు - నారదుడు; బిమ్మిటిసొందన్ = సంకోచము పొందగా - జేగేటువనంగా; డింది = తొట్టుపడినవాడై; కొంకుదేటి = సంకోచము వీడి; తదుగ్ర మహాగ్రదీప్తిలోన్ = మిక్కిలి భయంకరముగు నా తేజస్సులో; పుంచముఖున్ = విదముఖములు కలవానిని; శిఖి.....లలాటున్ = నిప్పుకంటిచే బ్రకాశించు నుదురు కలవానిని; మరుజ్జరీధరున్ = ఆకాశగంగను దాల్చినవానిని; సంచిత - వశంచదున్ = కూడబెట్టిన కర్మము (పుణ్యము) నకు దయచే వశమగువానిని; అదికపిక్ = ప్రధానచైతన్యమైనవానిని; వృషాకపిక్ = శివుని; కసియెన్. అలం. పరికరము.

చ. విడువని వైరవృత్తి దటివేచి రతీశుడు చేతికత్తి నె

క్కుడురభసంబున శిరసు గ్రుద్దిన నయ్యలుఁ గెల్లఁబోయి లో

నడఁగ బహిఃస్థితత్ తనరు¹పదార్పితసూకరదంష్ట్రకైవడిన్

జడముడిఁ జంద్రరేఖ నెదచల్లంగఁ జల్లని చిన్నివెన్నెలల్. 191

టీక. వైరవృత్తిన్ = యుద్ధము; తటి = సమయము; రతీశుడు = మన్మథుడు; ఎక్కుడు, రభసంబున్ = ఎక్కువతోందరతో; అయ్యలుఁగెల్లన్ = ఆ యాయుధము (కత్తి) అంతయును (పూర్తిగా); పోయి = లోనికి చొచ్చి; లోన్, అడఁగన్ = శిరస్సులో అణచిపొంగగా; బహిః..... కైవడిన్ = బయట కానవచ్చుచున్న దాని పిడిగా, పదిగోరవలెనున్న; నెదచల్లంగన్ = న్యాయము జేయగా, అలం. ఉపమ.

ఉ. కుంకుమపంకశోణ యగు కొండలమండలనాథుపట్టి వా

మాంకము దాకొనన్ ఘనఘణారవభూరికపాలమాలికా

లంకృతు లోంకృతుల్ నొడువులా గడరక దటవిద్రుమద్రుమ

క్రేంకృతికారి పారసపరీతసుధానిధిరీతిఁ గ్రాలుచున్. 192

1. క. పదార్పిత. చ. ట. పదార్పిత.

టీక. కుంకుమపంకశోభి, యగు = కుంకుమకర్ణమముచే బ్రకాశించు; కొండలమండలనాథు పట్టి = పార్వతి; వామాంకము, దాకొనక్ = ఎడమతొడను; చేరంగా; ఘణ.....లం కృతులు = ఘణఘణమని ధ్వనిచేయు పురుకలనగలు; ఓంకృతుల్ = ఓంకారములను; నొడువులాగు అడర్క్ = పలుకునట్లు ప్రకాశింపగా; తట.....సుధానిధిరీతిక్ = ఒడ్డుననున్న పగడపుచెట్లపై శ్రేంకారములు చేయుచున్న చాతకపక్షులు గల పాలసముద్రమువలె; క్రాలుచుక్ = ప్రకాశించుచు. [ఇచట పూర్వటీకలలో “సారసపరిత = తామరచేత చుట్టబడిన; సుధానిధిరీతిక్ = చంద్రునివిధమున” అనియున్నది. అది సంగతముగా లేదు.] శివుడు పాలసముద్రమువలెను, పార్వతి కుంకుమశోభి యగు టచే పగడపుమ్రనివలెను, పురుకలధ్వని చాతకములశ్రేంకారములవలెను ఉన్నవని అర్థము అలం. ఉపమ.

చ. ఉమ ¹పసుపాడి మోముతడి యొత్తిన హత్తిన తన్నీ శాంకదృ

క్లమలద²శాంజనాంకకలకంబుగ కినింబుచేలఁ గేలి వి

భ్రుగుతిఁ ³గప్పిరాఁ డనఁగఁ బచ్చనినల్లనిచారల్ మనో

రమ మగు ద్వీపిరాడజినరత్నము యత్నము మీఱఁ బాలుచున్.

193

టీక. ఉమ = పార్వతీదేవి; పసుపాడి = పసుపుపూసికొని, స్నానముచేసి; మేనితడి యొత్తి నక్ = దేహమువ్రెనుండు తడిని ఒత్తగా; హత్తిన = అంటుకొనిన; తన్నీ శాంక.....కంబుగక్ = ఆ పసపుగుఱుకులతోడి తామరలవంటి కన్నులయందలి కాటుకగుఱుకులకు మేలిమిగా; ఇంబగు = ఇంపైన; చేలక్ = వస్త్రమును; కేలివిభ్రమగతిక్ = అటయందలివిలాసపుశోభికచేత; మనోరమమగు = మనోహరమైన; ద్వీపిరాడజినరత్నముక్ = మేలయిన పులిచర్మమును; అలం. ఉపమ, ఉత్పేక్ష.

ఉ. దండనమస్క్రియాభిరతిఁ దండములై బలభిన్నఖామరుల్

తండుసుచర్లదండముఖతాడనభిన్న కిరీటులయ్యుఁ బెక్

జండితనంబునక్ మిగుల సంపడిసేయుచుఁ జొచ్చిరాఁ గృపం

బండిన నిండుఁజూపునయిఁ బర్వగ వారల గారవించుచున్.

194

టీక. దండనమస్క్రియాభిరతిక్ = దండప్రణామము నాచరించుశోభితో; తండములై = గుంపుగాఁ గూడినవారై; బలభిన్నఖామరుల్ = ఇంద్రుఁడాదిగాఁగల దేవతలు; తండు.....లయ్యుక్ = శివకింకరుఁడగు నందియొక్క బుగారుబైత్తముచే; కొట్టుటవలన పడిన కిరీటములు కలవారైనను; పెక్, చండితనంబునక్ = పెద్ద మూర్ఖతచేత; కృపక్, పండిననిండుఁజూపు = దయ కలచూపు; పయిక్, పర్వగక్ = వారిపై, వ్యాపింపగా; గారవించుచుక్ = గౌరవించుచు.

తే. చరణపీఠోపకంఠనివల్లవృషభ, రాజకకుదర్పితాంఘ్రిసరోజుఁ డగుచు

నిండుకొలుపున్న దేవతామండలేశు, నీశు డగ్గటి మ్రొక్కి యోగీశ్వరండు. 195

టీక. చరణ.....సరోజుడు = పాదముల సమీపమునఁ గూర్చున్న నందీశ్వరునిమూలపువై నుండెఱచిన పద్మములబోలు పాదములు కలవాడు; దేవతామండలేశుక్ = దేవతలకు ప్రభువగు వానిని; డగ్గటి = సమీపించి.

క. కనదధరకాంతిపల్లవమును దశనద్యుతి లతాంతమునుగా వాక్కు

జన మొనరించె బురారికి, దనినిసనక ⁵మానికులవలెండు వేడ్కన్.

196

1. చ. ట. పసుపాడి. 2. చ. శాబ్ద. 3. క. నిమ్మగు. చ. నింబగు. 4. గట్టినా. ట. గట్టినా.

5. ట. సనకమానితమ్ముడు,

టీక. కనదధరకాంతి = ప్రకాశించుపెదవికాంతి; పల్లవమును = చిగురును; దశనద్యుత = దంతకాంతి; లతాంశమునుగాక = పుష్పమును కాక; వాత్సావజనము = స్తుతించుటయనుపూజను; తనివి, చనక = తృప్తితీతక; ఒనరించె = చేసెను. అలం. రూపకము.

తే. కాశరాత్రీశుఁ డగు నీకుఁ గడిదితమము

పుండరీకాభుఁ డగు నీకు భూరిరజము

సత్కృపాంభోధి యగు నీకు సత్త్వభృతియు

1 ననుగుణంబులు మూర్తిత్రయైకనిలయ !

197

టీక. మూర్తిత్రయైకనిలయ! = సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకములగు మూడుమూర్తులకును నిలయమవగు నో చరమేశ్వరుఁడా!; కాశరాత్రీశుఁడగు = దుర్గాదేవికిభర్తవగు; కడిదితమము = అసాధ్యమగు - దట్టమైన, తమోగుణము; (రాత్రీపక్షమున చీకటి). పుండరీకాభుఁడగు = తామరపూవుతోసమానమగు కాంతి గల; భూరిరజము = ఎక్కువైన రజోగుణము = (పూవుపక్షమున పుష్పాడి); సత్కృపాంభోధియగు = గొప్పదయాసముద్రుఁడవగు; సత్త్వభృతియై = సత్త్వగుణము(సముద్రపక్షమున జలచరములు) కలిగియుండుటయు; అనుగుణంబులు = యుక్తములు. అలం. శ్లేష, కావ్యలింగము.

ఉ వేదవివాదగోష్ఠిబడి వృద్ధుల బుద్ధులఁ 2 గొల్వవచ్చు శ్రీ
గాదిలియై 3 మెలంగఁ గలకాలము గ్రాలఁగవచ్చు నిచ్చ4కుం
ప్రొదిడు నవ్యభవ్యసుఖముల్ మఖమూల్యము లొందవచ్చుఁగా
కే దొంకేటికిం దొరకు నీవు విహగ్నుల 5 నాజ్ఞఁబెట్టుటల్.

198

టీక. వేదవివాదగోష్ఠి, పడి = వేదచర్చయందు మునిగి; వృద్ధుల = పెద్దలను; బుద్ధుల = మనస్సులందు; కొల్వవచ్చు = సేవింపవచ్చును; [బ్రహ్మవేదచర్చయందు మునిగి - కష్టములేక యున్నాడని భవని.] శ్రీ = సంపద; గాదిలియై = ప్రేమగలదై; మెలంగ = చరించుగా; కలకాలము = శాశ్వతముగా; గ్రాలఁగవచ్చు = ప్రకాశింపవచ్చును. [విష్ణువు కష్టమెఱుంగక కలకాలము శ్రీదేవితోఁగూడి యున్నాడని భవని.] ఇచ్చకు, ప్రొదిడు = కోరికలను పృథ్విపొందించి నెఱవేర్చు; [ప్రొది+యిడు = ప్రొదిడు - ఇకారసంధి.] నవ్యభవ్యసుఖముల్ = కొత్తవైన మేలిసుఖములను; మఖమూల్యములు = యజ్ఞములకు వెలలైనవానిని; [ఇంద్రుఁడు ఏకష్టములలేక యజ్ఞముల నొనర్చి సమస్తభోగములను అనుభవించుచున్నాడని భవని.] విహగ్నుల = కాలకూటవిషజ్వాలలను; ఆనఁబెట్టుట = విజృంభింపకుండ ఆటంకపఱచుటలు. [కాలకూటాగ్నిని అడచి యాజ్ఞపెట్టుట శివునకేగాని వేటొకరికి సాధ్యపడలేదని భావము.]

క. అని పలుకు సిద్ధసంయమి, గనుఁగొని కృపమీఱ నీలకఁతుడు రా ర
మని కూర్చుండుటకుం దగ్గ, ననుజ్ఞఁ గావించె హాసోసార్థాధరుడై.

199

టీక. సిద్ధసంయమి = సిద్ధముని యగు నారదుని; హాససార్థాధరుడై = చిఱునవ్వుతోడి పెదవికలవాడై.

క. కలహాశనముని చెన్నగు, నలికేడు సవిధవసుధ నాసీనుడై
వలిమలపురోధరిత్రీ, మొలచిన ప్రత్యంతకుధరమునకుఁ దరంబై.

200

1. క. నలు. చ. ట. నను. 2. క. గొల్వవచ్చు. చ. ట. గొల్వవచ్చు. 3. చ. ట. మెలంగు.

4. క. ఖం. చ. ట. కుం. 5. క. నానఁ. చ. ట. నాజ్ఞ. 6. . క. సాంద్ర. చ. సార్థా.

టీక. కలహాశనముని = నారదుడు; అలికేక్షణుసవిధవనుధక్ = నొసటఁ గన్నుగల శివుని సమాప్తప్రదేశమున; పలిమలపురోధిత్రిక్ = హిమాలయపుటెడటిభూమియందు; ప్రత్యంతకుధరము నకుక్ = దగ్గఱిచిన్న కొండకు; తరంబై = సమానమై; చెన్నగుక్ = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ.

చ. హరుకృప నిట్లు కన్గొని తదాచనద త్తనిరీక్షణాబ్జుండై
సురముని పల్కు నో పురనిఘాదన! నీయనుజీవి నేను మీఁ
దరయక మోసపోయితి గుహాన్నితులై మును లర్థి వేడ సు
స్థిరమతి మీరు తత్త్వమును దెల్పెడుచో నిట నుండఁగల్గిమిన్. 201

టీక. హరుకృపక్ = శివునిదయను; కన్గొని = పొంది; తదాచనద త్తనిరీక్షణాబ్జుండై = ఆ శివునిముఖముపై నుంచిన పద్మములవంటి చూపులు కలవాడై; ఓపురనిఘాదన! = త్రిపురములను నశింపఁజేసిన యో హరుడా! మీయనుజీవిక్ = మీసేవకుడైనవాడను; మీఁదు, అరయక = ముందు గానక; గుహాన్నితులై = కుమారస్వామితో కలిసి పచ్చినవారై.

ఆ. సాధుజనులతోడి సంసర్గమురివిన, హాని భయము క్లేశ మానహిల్లు
నెంతవారికైన నది నిక్క మనుమాట, నన్ను మోచినచ్చె నాగహార! 202

టీక. సంసర్గము = కూడియుండుటను; ఉరివిక్ = విడిచినచో; ['విడిచినచు' అని పూర్వటీక.] ఆపహిల్లుక్ = కలుగును; నన్ను మోచి = నన్ను వహించి - నేను తార్కాణముగ; నాగహార! = పాములు హారములుగాఁగల హరుడా!

తే. దండితానంగ! నీదండ నుండియుండి, యిపుడు నేఁ జన్నయంతలో ఋషులువచ్చి
యెద్ది ప్రార్థించిరో మీర లేవిధమున, నుత్తరం బిచ్చితిరో వారియుక్తులకును.

టీక. దండితానంగ! = శక్తింపఁబడిన చున్నభుండు కల శివుడా! నీదండక్ = సీసమీపముందు.

క. కాలీచవడఁ జరింపుదు, నీలోకమునందు నెల్ల సీహితబోధ
శ్రీలాభబుద్ధి నెవ్వరు, బోలరు తత్త్వంబు దెలుపు పాలుపున నిన్నున్. 204

టీక. కాలు; ఈ చవడక్ = నిస్సత్త్వముకాఁగా - శక్తిలేనివికాఁగా; సీహితబోధశ్రీలాభబుద్ధి = సీతముఁదెలిసి, మేలుపొందఁజేయునట్టి సీ గొప్ప మేధయుండును; పాలుపునక్ = పద్ధతియుండును.

ఉ. కావునఁ గ్రొంచభేదియు నగస్త్యుడు డక్కుమునుల్ త్రిలోకర
యోవశబుద్ధి ని న్నడిగి కాంచిన యర్థము లానలిచ్చి న
బోవఁగఁ బాడి; యట్లగుటఁ బోష్యులు శిష్యులు నైనవారల
దేవరవంటివా రలఁతదీర్చి కృపారసదృష్టి దేల్పరే? 205

టీక. గ్రొంచభేదియుక్ = కుమారస్వామియును; అర్థములు = విషయములను; పాడి = న్యాయము. అలఁతక్, తీర్చి = శ్రమను పోగొట్టి.

క. అని పలికి యూహకుండిన, మునిముఖ్యునినినయ వాక్యముల కలరి మనం
బునఁ గృష్ణు నిలిపి పురమర్ధనుఁ డిట్లనుఁ దత్కథాకథనలాలనుండై. 206

టీక. అలరి = సంతోషించి; పురమర్ధనుడు = శివుడు; తత్కథాకథనలాలనుండై = ఆ విష్ణుని కథలను చెప్పుటయందు ఆసక్తికలవాడై.

1. చ. యుండ. 2. చ ట. ముడివిన. 3. ట. కేసి. 4. క. నిత. ట. యంత. 5. ట. కాలిచ్చు. 6. చ. రలుత.

చ. విను మునినాథ! నా ఋషులు వేడిన యర్థమహోధర్మ మ
 త్వనఘ మనంతపూర్వఫలదాననిదాన మశ్వరంబు వి
 శ్వనుతము దీని పెంపు గనజాలగు తక్కినవార లెవ్వరు
 దనుజరిపు ప్రసాదజనిత ప్రతిభానిధి నేన¹దక్కగన్.

207

టీక. అహోధర్మము = ఎఱుకలేని మాహాత్మ్యముకలది; అత్వనఘము = మిక్కిలి పుణ్యమైనది; అనంత.....నిదానము = సాటిలేని పుణ్యఫలములనిచ్చుటకు మూలకారణము; అనశ్వరంబు = నశించనిది - చెడనిది; విశ్వనుతము = లోకముచే కొనియాడబడినది; దనుజ.....నిధిని = విష్ణువు యొక్క దయవలన గలిగిన ప్రతిభకు నిధి నైనవాడను.

సీ. తరిత్రాడు*సీద్రంపుబొరలంటి గాలిచే జడియుచుదమున నంచలు భ్రమింప
 సురలు బంతులుపాగిసుధమిథఃస్పృహ² ద్రాగు తీండ్రదేటులుపూవుచేసె లాన
 నా మహావిషచూను నామూర్తులన జంబుఫలములం³ దెల్ల చిట్కలు భుజింప
 నాశ్రితాభ్రము లభ్రమతిని గూడలు వెట్టుక్రియ మయూగంబులు కెరలి పలుక
 తే. నబ్ధి మధియింప నొక్కట నవతరిల్లు, నాటిసిరి వొల్చుచాడున నవనవర్తు
 లక్ష్యై దిలకింప మదికి నుల్లసన మొసంగు, మందరంబున మున్నే నుమయునుగూడి.

టీక. తరిత్రాడుసీద్రంపుబొరలు = కవ్వపుత్రాడయిన నాగరాజయొక్క పొరలు; జడియు చందమునక = చలింపుచుండు; అంచలు = హంసలు; సురలు = దేవతలు; బంతులుపాగి = వరుసలు తీర్చి; సుధా = అమృతము; మిథఃస్పృహ = ఆనోన్యానక్షితో; తీండ్ర = తీవ్రవాతతో; [తేంట్లు ఒకదానికంటె నింకొక్కటి ముందుగాదేసెలానుచున్నవి; అట్లుండుట - ఒకరికంటె వేటొకరు ముందుగ నమృతపానముగోరు దేవతలచొరవపాటుతో సమానముగనున్నదనుట.] ఆను = త్రాగు; జంబుఫలములక = సేరేడుపండ్లకు; అశ్రితాభ్రములు = మేఘములనాశ్రయించిన; అభ్రమతిని = వేతే మబ్బులనుబుద్ధి; కూడలు వెట్టుక్రియ = ఊజుమురీతిని; కెరలి=విజృంభించి; పలుక = కేకలు వేయగా; అభి = సముద్రమును; ఒక్కటక = ఒక్కసారిగా; అవతరిల్లు = పుట్టు; నవనవర్తులక్ష్యై = కొంగ్రొత్తముతుతోభన; ఉల్లసనము, ఒసంగు = ఉల్లాసమును కలిగించు.

ఇందు మొదటిపాదమున శరత్కాలమును, ద్వితీయపాదమున వసంతమును, తృతీయ, చతుర్థ పాదములందు పర్వర్తపును సూచించబడుచున్నవి. అలం. ఉపమ.

ఉ. లాలితలీల నైందవళిలాస్థలి నాస్థలిగుర్ప గ్రాలుచో
 నా లలితాంగి జూచి విను మద్రజ! శామది గూలముద్రుజం
 బై లలి నిల్చె నీదగువిహారము తోరముగాఁగ; వేడు మి
 వ్వేళ వరంబు లిత్తు నిదె వేళమ⁴ నావిని దేవి యిట్లనున్.

209

టీక. లాలితలీల = ఒప్పదమైన విలాసముతో; విందవళిలాస్థలి = చంద్రకాంతవేదికపయి; అస్థలిగుర్ప = శోరికతీరికలెత్తగా; గూలముద్రుజంబై = గట్టులనొరయునబై - అధికమైనదయి; నీదగు విహారము = నీవు నాతో విహరించురీతి; లలి = ఇంపుగా; తోరముగాఁగ = అధికము అగునట్లు; వేళమ = త్వరితముగా.

1. క. నేను. చ. నేన. * శ. ర. సీద్రంబుపొర. 2. చ. త్రావు. 3. చ. (లేదు). ట. నెల్ల. 4. చ. వేళయ

ఉ. నేవకకల్పభూరుహము శిష్టసుధాంబుధి భక్తరోహణ
గ్రావము దేవముఖ్యుడనగాఁ దగువేల్పు! యనల్పరక్తి నీ
నేవకురాలి కిట్లు దయచేసిన యావర మిప్పు డొల్ల నేఁ
గావలె నన్ననాఁ డొసంగఁగాఁ దగు నాదగు విన్నపంబునన్.

210

టీక. నేవకకల్పభూరుహము = నేమించువారిపాలిటి కల్పవృక్షము; శిష్టసుధాంబుధి = శిష్టల
పాలి పాలనముద్రము; భక్తరోహణ గ్రావము = భక్తులపాలి రోహణ (రత్న) పర్వతము; దేవముఖ్యుడు =
ప్రధానదేవత; వేల్పు! = ఓదేవుడా! అనల్పరక్తి = ఎక్కువప్రేమతో; అలం. రూపకము.

క. అని పలికి కొంతకాలము, చన నేఁ డుపపనవిహారసమయమునందున్

మును నాకడ నున్నవరమ, కొని వేఁడెఁ గుమారజనని గురుతత్త్వనిధి! 211

టీక. కుమారజనని = కుమారస్వామితల్లి - పార్వతి; గురుతత్త్వనిధి = గొప్పతత్త్వములకు
నిధియగు నారదుడా!

సీ. కాశి గుహాటవి గయ కురుక్షేత్రంబు నైంధవంబును నైమిశంబు పుష్క-
రంబును దండకారణ్యంబు చంపకారణ్యంబు గాంచనారణ్యకంబు
కేదారమను మహాక్షేత్రంబు గంగ యమున సరస్వతి గూడి మొనసి మెలంగు
నెలవును మొదలుగాఁగలక్షేత్రములు వేనవే లుర్విఁ బొగడొందు; వీనిలోనఁ

తే. గాఁపురమునేయఁ గొన్నింటఁ గలుగు మేలు

మహిమఁ గొన్నింటఁ జేకులు మై దొఱంగ

నిట్టి క్షేత్రంబులకు నెక్కు డెద్ది యెద్ది

మును పరం బిచ్చు నేక్షేత్రమునికి నీకు?

212

టీక. మొనసి = కలసి; మెలంగునెలవు = ఉండు స్థానమును - త్రివేణీసంగమమును - ప్రయాగ
యును; వేనవేలు = వేలకొలదిగ; మై, తొఱంగున్ = దేహమును విడువఁగా - మరణింపఁగా; పరంబు =
మోక్షమును; నీకున్ ఉనికి = నీకు, నివాసమై యుండునది.

సీ. నీరజగర్భండు నీవు నింద్రుండు భాస్కరుండు చంద్రుండు బృహస్పతియు దక్ష-
ముఖ్యప్రజేశసమూహంబు మన్వాదిచక్రవర్తులు మునుల్ సాధ్యసిద్ధ
మనుజుమహారగదనుజ సరీసృప పశుకీట ిమృగపక్షి పరికరంబు
స్థావరజంగమాత్మక మగు భౌతికం బెవ్వనిచేఁ బుట్టు నెవ్వనికృప

తే. నిలుచు నెవ్వని కినుకచే విలయ మొందు, నమృహాశక్తిసంపన్నుఁ డమృహాత్ముఁ
డమృహానందుఁ డెచ్చోట నధివసించు, నెట్టివాఁ డమృహావిష్ణుఁ డిందుమకుట! 213

టీక. నీరజగర్భండు = బ్రహ్మ; దక్ష.....సమూహంబు = దక్షుండుమొదలగు ప్రజా
పతుల గుంపు; మహారగ = నాగులు; సరీసృప = పాములు; ఎవ్వనిచేన్ = ఎవ్వనివలన; ఎవ్వని
కినుకచేన్ = ఎవ్వనితోపమువలన; విలయమొందున్ = నశించునో; ఇందుమకుట! = చంద్రుండు కిరీ
టముగాఁగల ప్రభూ!

1. చ. హవిశి. 2. క. రోహణ. 3. క. వేల్పువ. చ. వేల్పుయ. 4. చ. చన్నకా. 5. చ.
మును. 6. చ. యెనసి. 7. క. గన. 8. మును. 8. చ. పితృమాతృ.

క. గంగాదితీర్థమహిమ మహిం గాదను తీర్థ మెది? యిచ్చూడు ¹మిథః

సంగతి నెచ్చో నుండు స,సంగాహిత! దీని నెఱిగి యానఱియూవే? 214

టీక. గంగాదితీర్థమహిమ = గంగాదికములగు పుణ్యతీర్థముల మాహాత్మ్యమును; కాదను = తిరస్కరించు - అతిశయించు; ఇచ్చూడు = తేత్ర దైవత తీర్థములు మూడును; మిథఃసంగతి = ఒకదానితో నింకొకటి కలసి; అనంగాహిత! = మన్మథునికి శత్రుడవగు నీశ్వరుడా!

మ, అని దాటాయణి వేడ నుత్తరము నెయ్యం బొప్ప నీ నున్నయం

త నగస్త్యాదులు గొల్వ వచ్చె శిఖిమీదం బొల్చి నేనాని; యే

ననుపన్ స్కందపురాణ మమ్మునులకు ²వ్యాఖ్యాతముంజేయ మున్

³జని వారల్ ⁴శ్రుతతీర్థులై యదియ గాంక్ష వేడఁ దాఁ గానమిన్. 215

టీక. దాటాయణి = పార్వతి; శిఖిమీదంబొల్చి = నెమిలివై నెక్కి ప్రకాశించి; శ్రుతతీర్థులై = వివరణ పీర్థములు కలవారై; అనియ = మీది తీర్థ, దైవత, తేత్రము లొక్కచోనుండు విషయ మునే; కాంక్ష = ఆసక్తితో; తాన్, కానమిన్ = తాను, చూడనందున - తనకు దెలియనందున.

తే. వచ్చి శ్రీతేత్రతీర్థదైవతచరిత్ర, రున్ముఖిబున మానిసమన్వితముగ

నెఱిగి వారలు దా నిష్ఠ ⁵డిట్టె యరిగె,నంత నీ వేగుదెంచితి వజతనూజ!

టీక. మన్మథుని = నావలన; మానిసమన్వితముగ = మునులతోఁగూడ; అజతనూజ! = నారదా!

ఉ. నావిని శంకరుం బలుకు నారదుఁ డో మదనారి! భూరికా

ర్యావహబుద్ధిబోలె భువనాళిని హాళిఁ జరింతు భ్రాంతియన్

కావిరివావిరిం దగిలి కాళుల ⁶దోవతి యయ్యె తేత్రమున్

దేవుడు తీర్థ మొక్కకడఁ దీవ్రతరప్రభ నిల్చు టే గనన్. 217

టీక. మదనారి! = మన్మథుని శత్రువగు హరుడా! భూరి వోలెన్ = ఎక్కువ పనిని నెఱివేర్చుబుద్ధికలవానివలె; భువనాళిన్ = లోకములను; హాళి = ఆసక్తితో; చరింతున్ = తిరుగుదును; భ్రాంతియన్ = భ్రాంతియను నలుపుచీకటి - అజ్ఞానము; వావిరిన్ = క్రమముతో; కాళుల = కాల్యాయందు; దోవతియయ్యెన్ = అడ్డముగా పంచ అయ్యెను. కాళ్లలో కట్టుబట్ట పడి నట్లయ్యెను. నిష్ఠ)యోజనముగాఁ దిరిగితి ననుట. అలం. లలితము.

తే. తేత్రదైవతీర్థచారిత్ర మెపుడు

గరళకంఠర! యొకచోటఁ గలసి యానికి

యానతి యొసంగి నన్నుఁ గృతార్థుఁజేయు

మనుడుఁ గలహాళిఁ బలుకు నమనసిజారి. 218

టీక. గరళకంఠర! = శివుడా! మనసిజారి = శివుడు; కలహాళిన్ = నారదునిఁగూర్చి; పలుకున్.

చ. తనమది ⁷వల్పు భామినికి దక్కిన నిక్కపుమోహిబోలె నే

మనుజుడు బుద్ధి నిల్చు మురమర్దనదివ్యకథానుభూతిపై

ననిశము మత్ప్రియుం డతడ యట్లగుటన్ వినిపింతు నీకు నేఁ

గని విని యున్నగోప్యము నగమ్యమునైన ⁸యదఃప్రపంచమున్. 219

1. క. సదా. చ. ట. మిథ. 2. క. వ్యాఖ్యాన. చ. ట. వ్యాఖ్యాత. 3. క. చని. 4. చ. శ్రుతి. 5. క. డిట్టు. చ. డిట్టె. 6. క. భావతి. చ. దోవతి. 7. చ. గల్పు. ట. గెల్పు. 8. క. యధః ట. చ. యద

టీక. తనమది = తనమనస్సు; వల్పు = వలచు - ప్రేమించు; భామినికో = ప్రీతి; నిక్కపు
మోహిబోలె = నిజముగాఁ మోహించువానినిబోలె; మురమర్దను దివ్యకథానుభూతివై =
శ్రీకృష్ణుని దివ్యకథలను వినుటయందు; బుద్ధి; ఆనిశము = ఎల్లపుడు; నిల్పున్ = నిల్పునో; గోప్యమున్ =
రహస్యమును; ఆగమ్యమున్ = దుర్లభమైనదియు; అదృష్టవంచమున్ ఈ వృత్తాంతమును; [అధః
ప్రపంచమున్ = కడచిన సమాచారమును' అని పూర్వటీక.]

ఉ. ఈ సముదగ్రతత్త్వపద మే నొకరుండ నెటుంగుదున్ సరో
జాసనుఁ డొక్కరుం డెటుంగు నభితనూజ యొక రైటుంగు న
వాసవుఁ డొక్కరుం డెటుంగు వాఙ్మనుభోగిపతార్త్యులాత్తఁ బ్ర
గ్వాసనమై నెటుంగుదురుగాసి తదన్య లెటుంగ రెవ్వరున్. 220

టీక. సరోజాసనుఁడు = బ్రహ్మ; అభితనూజ = లక్ష్మీదేవి; వాసవుఁడు = ఇంద్రుఁడు;
వాఙ్మను, భోగిప, తార్త్యులు = సరస్వతి, మనువు, ఆదిశేషుఁడు, గరుత్మంతుఁడును; ప్రాగ్వా
సమై = తమ పూర్వజన్మ వాసనచేత; ఎటుంగుదురు.

తే. దాఁచఁదగువాని మిక్కిలి దాఁచఁగలిగి, ఔత్తములకెల్లఁ బరమమై కీర్తిపడయు
నిచ్చుహాతేత్రరాజంబు నెటుంగఁజాలు, ప్రాజ్ఞుఁ డగువాఁడు మునుంగఁడు పాపజలధి.
టీక. పరమమై = ఉత్తమమై.

క. పుడమికి విత స్తిమాత్రపుఁబొడువున నా ఔత్తరాజము విరాజిల్లున్
నడుమన బోర్మితిర్యానము, నడువునఁ దేజోమయాభివర్తితమూర్తిన్. 222
టీక. వితస్తిమాత్రపుఁబొడువునన్ = పండ్రెండంగుళముల ఎత్తున - బోర్మితిర్యాగము వడు
వునన్ = విమానమువలె; తేజోమయాభివర్తితమూర్తిన్ = ప్రకాశించుచున్న రూపముతో.

క. ఆఔత్తమునకు సురసద్వక్షితి పాతాళముల సమందై బుధలో
కక్షేమంకర మగునది, యేఔత్తము గాకయుండు నిధవిభూతిన్. 223
టీక. సురసద్వ, వక్షితి, పాతాళములన్ = స్వర్గ, భూ, పాతాళలోకములలో; సమందై =
సమానమైనదై; ఇధవిభూతిన్ = ప్రకాశించునైశ్వర్యమునందు; బుధలోకక్షేమంకరము = పండితసమా
హమునకు మేలు కూర్చునది.

క. ఏవంవిధబహుమహిమై, కావాసందైన యచ్చహాతేత్రమునం
దే వసియింపుదు విను వసు, దేవసుతార్చా విధేయధీయోగమునకె. 224
టీక. ఏవం.....వాసంబు = ఇట్టి పెక్కుమహిమలకు ముఖ్యమగు నునికిపట్టు; ఏన్ =
నేను; వసుదేవ.....యోగమునన్ = శ్రీకృష్ణుని పూజించు బుద్ధితో;

సీ. సఖ్యాపాదోద్భూతసరిదన్వయమునకు నేను ధాతయును లక్ష్మీశ్వరుండు
నభిమానులముగాన నందుఁ గృష్ణుఁడు కృష్ణ బ్రహ్మ గౌతమి నేను థైమి 3 గాఁచి
యధివసించుము దండకాటవి మొదలు పంపతుడ గాఁగల ఔత్తపటలమెల్ల
నజానకు హరికి నాకాయత్తమై హత్తు థైమి విష్ణుఔత్తభూమిఁ బఱచి

తే. వైష్ణవి యనంగఁదగు నందువలన నాదు
ఔత్తమున నిల్చి నైవినా ధాత్రి వెలయుఁ

దామరససంభవక్షేత్రతలము¹నందు

బ్రాహ్మియై యొప్పు నిప్పాట బ్రహ్మపుత్ర !

225

టీక. సహ్య.....యమునకు = సహ్యపర్వతముదగ్గరి చిన్నకొండలందుఁ బుట్టిన నదుల సముదాయమునకు; ఆయత్తమై = స్వాధీనమై; హత్తు = చేరును; పఱచి = పాటి; తామరస..... నందు = బ్రహ్మ యందు క్షేత్రమున; ఇప్పాట = హరిలిని;

తే. పుణ్యగుణగణ్య పాతకారణ్యహేతి, బహుళపుణ్యద్విజన్రజపిహితకూల

దీపితాకృతి బుధలోకదీపకళిక, యఖిలలోకవిపచ్చాంతి యాస్రవంతి. 226

టీక. పాతకారణ్యహేతి = పాపములను నడవించి (భండించు) ఆయుధము - గొడ్డలి; ['పాపములను ఆడవికి కొఱచి' అని పూర్వటీక.] బహుళ.....కుల = ఎక్కువగా నుండు పుణ్యాత్ములగు బ్రాహ్మణులచేతను, ఉత్తమములగు పక్షులచేతను కప్పబడిన [వ్యాపించబడిన] ఒడ్డులు కలది; దీపితాకృతి = ప్రకాశించు నాకారము కలది; బుధబోధదీపకళిక = పండితుల తెలివికి గీపజ్వాల యైనది; ఆస్రవంతి = ఆయేలు ధైమినది; అఖిలలోకవిపచ్చాంతి = జనులందఱి పాపములను పోగొట్టునది; అలం. రూపకము;

తే. నడచి భగవంతుక్షేత్రంబు సేనడుము జొచ్చి

విరజ యనుసింధు వెచ్చోట విడిసియుండు

నృహరి ప్రత్యక్షమై యుండు నెట్టిచోట

సెట్టిచోటను వైష్ణవి యనంగఁ బరంగు.

227

టీక. సింధువు = నది; విడిసియుండు = ప్రవహించియుండునో; నృహరి = నరసింహ స్వామి.

తే. కృష్ణవేణి ప్రకాశించు నెంతమేర

నెంతమేర మదీయయై యతిశయిల్లు

వైమి; యట మున్న జలజసంభవునియదియ

కాన మూర్తిత్రయమయాకారయయ్యె.

228

టీక. కృష్ణవేణి = ఒకనది, కృష్ణానది; ['నల్లనినీటిపాయ' అని పూర్వటీక.]

సీ. చలిచిచిక్కపుజిల్లరిసాలుముల్కాసువై నొయ్యారముగఁ బించ మొయ్యఁ జెరివి
భాస్కరాంశులు దూఱి పాలు వ్రేల్చినుల వెలలేని మకరకుండలము లునిచి
మోచేలివంపుగా ముడిచి పట్టినకేల వరదాభయంబు లావటముచేసి
పొరలేని యరంటుల నిరసించు మృదులోరుయమృతమధ్యమున గోయప్టి నిలిపి

తే. నిగమనూపురములు మ్రోయ నిరుకుళముగ, సిగ్గువాసిన కటి ప్రకాశింప సురము
కెంపు లేయండఁ గ్రక్క జెక్కిల్ల నగవు, మొలవ నత్తీర్థమున నిల్చి పొల్పు జక్రి.

టీక. చవిది.....కాసువై = నగిషి, పట్టుపనితనముకల చలిచిచిక్కపుటల్లికపయి; ఒయ్యారముగ = సొగసుగా; ఒయ్య = బాగుగా; చెరివి = దోపి; భాస్కరాంశులు = సూర్యకిరణములు; దూఱిపాలు = (కన్నములద్వారమున) ప్రవేశించు-వ్యాపించు; వ్రేల్చిపిను = వ్రేలాడుచున్నచెవుల యందు; ముడిచి = వంచి; ఆవటముచేసి = పొందుపఱచి; పొరలేని - పొరలేవక నున్నగా నున్న; నిర

1. క. నంటి. చ. నందు. 2. చ. నడుము. 3. చ. ట. నంత. 4. చ. చొకింత. 5. చ.

మయ్యె. 6. చ. సాకుముసాకువై.

సింఁచు = తిరస్కరించు; మృదులోరుయమశమధ్యమునకొ = మృదుమారమైన రెండు తొడలనడుమను; గోయప్తికొ = పశువులఁగాఁచు చేతికట్టను; నిగమనూపురములు = వేదము లను కాలియందెలు; ఇరు కుశముగకొ = అడ్డములేక; సిగ్గువాసినకటి = దిస్సముల; ఉరముకెంపు = పక్షిస్థలమువై వ్రేలాడు మాణిక్యము; లేయొండకొ = ఉదయభాసునికాంతిని; చక్రి = విష్ణువు; పొల్చుకొ = ప్రకాశించును. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ.

తే. తీర్థహారంబునకు వాసు¹దేవుమూర్తి, నీలతరళాకృతిస్ఫూర్తి నెలవుకొనఁగ నత్తోడవునకు సంగమాఖ్యాకతీర్థతలము దళుకొత్తు హత్తిన² కొలికిబోలె. 230

టీక. తీర్థహారంబునకుకొ = తీర్థమనెడి హారమునకు; వాసుదేవుమూర్తి = శ్రీకృష్ణుని విగ్రహము; నీలతరళాకృతిస్ఫూర్తికొ = నాయకమణియగు నీలముయొక్కప్రకాశముతో; నెలవు కొనఁగకొ = ఉండఁగా; అత్తోడవునకుకొ = హరిరూపముగు ఆ నగకు; సంగమాఖ్యాకతీర్థతలము = సంగమమును తీర్థము; హత్తిన = చేరిన; కొలికిబోలెకొ, తళుకొత్తుకొ = ప్రకాశించును. అలం. రూపకము, ఉపమ.

చ. ఖరవఖరాగ్రనిర్దళిత కర్బురరాజభుజాంతరుండు శ్రీ సరహరి యుండు సంగమమునం జలమాడి నృసింహు సంప్రసం కరుహాయుగంబు గాంచి తనకల్గినమాత్రము దాన మిచ్చు నే నరుఁ డొకపూఁట పాఁడును గనంగలఁ దాదిమవిష్ణుధివ్యమున్. 231

టీక. ఖర.....రుండు = వాడిగోళ్లకొనలచే భేదింపఁబడిన హిరణ్యకశిపునిరొమ్ముకలవాడు; శ్రీసరహరి = నృసింహస్వామి; ఉండు = నెలకొనియున్నట్టి; ఆదిమవిష్ణుధివ్యముకొ = విరాట్పురుషుని స్థానము - వైకుంఠమును; కనంగలడు.

క. కలుషోపనస్థోషదవా, నలకీలావలయమైన సరహరిక్షేత్ర స్థలపుణ్యమహిమ లెన్నినఁ, గలుగుఁ గరుక్షేత్రముఖ్యగమనఫలంబుల్. 232

టీక. కలుష.....వలయమైన = పాపములను అడవిని కాలించునట్టి కార్పించుమంటల ఆప రణము కలదైన; ఎన్నినకొ = కొనియాడినచో; కరు.....ఫలంబుల్ = కరుక్షేత్రము మొదలగు ప్రధానక్షేత్రములకు వెళ్లఁగాఁ గలుగు పుణ్యములు; కలుగున్.

తే. అపువరావృత్తి శాశ్వతవిపులసౌఖ్య సిద్ధి ప్రహ్లాదునికి దయచేసినట్టి యానృహర్యక్షవిభుక్షేత్ర మధిగమించు జనుఁడు పాపంబువలన మోచనముఁ గాంచు. 233

టీక. అపున.....సిద్ధి = పునర్జన్మలేని శాశ్వతమోక్షసిద్ధిని; నృహర్యక్షవిభుక్షేత్రము = సరసింహక్షేత్రమును; అధిగమించు, జనుఁడు = చేరిన మనుష్యుఁడు; మోచనముఁగాంచుకొ = విడుదలను పొందును - ముక్తఁడగు.

శా. ఆక్షేత్రస్థలి శ్రోశపంచకమితంబై యుండుఁ దత్రత్యులక వీక్షించుం దివిసుండి వేల్పుగమి దిగ్వేదండశుండాకృతా రక్షుద్రేతరదోశ్చతుష్టయులఁగా రాజీవరాజీవ స చ్చక్షూరమ్యులఁగా హిరణ్మయోపటీసక్తోరులంఁగా మహిన్. 234

1. క. జేవ. చ. జేవు. 2. చ. కలికి. 3. చ. దవప్లోష. 4. పనదోషదావా. 5. క. గుక్ ను క్షేత్ర. 6. గుగుదుక్షేత్ర. 7. శ్రుతో. చ. 8. చ. పటా.

టీక. ఆక్షేత్రస్థలి = ఆ నృసింహక్షేత్రపువైశాల్యము; శ్రోశపంచకమితంతై = విదు శ్రోశములు కలదై; తత్రత్యులక్ = అచ్చటనుండువారిను; దివినుండి = స్వర్గమునుండి; పేల్పుగమ = దేవతలసమూహము; దిగ్బదండ.....యలంగా = దిగ్బజముల తొండములవలెనుండి,, తొందర పాటును, గొప్పతనమును గల నాల్గుచేతులకలవారినిగాను; [‘దిగ్బజముల తొండములకుం గలుగఁజేయఁ బడిన పడిగల విశాలములయిన నాలుగుచేతులు కలవారినిగాను’ అని పూర్వపుటీక.] రాజీవ.....రమ్ము లంగా = తామరపూలవలెను, మత్స్యములవలెను సొగసైన చక్కని కన్నులు కలవారినిగాను; [‘తామరలపంక్తికి ఉనికిపట్టులగు కన్నులచేత అందఱించువారినిగాను’ అని పూర్వపుటీక.] హిరణ్మయజటి సత్తోరులంగా = బంగారు(పచ్చని)వస్త్రమును తొడలపై దాల్చినవారినిగాను; అనంగా - విష్ణుస్వరూపు లనుగా నని అర్థము. మహిక్ = భూమియందు (ఉన్నవారిని); వీక్షించున్.

ఉ. పంచన యంతలేక బహువారము లెంతయుఁ గ్రూరచిత్తుడై
పంచజనుండు పంచవిధపాతకముల్ మును చేసెనెనియన్
బంచత శ్రీనృసింహకుడిభాగమునం గను పుణ్య మొక్కడుక్
గాంచినఁ జాలు విష్ణుపదపగామి యగున్ గులకోటితోడుతన్. 235

టీక. పంచన = అరవర; ఇంత = కొంచెమైనను; బహువారములు = పెక్కుసార్లు; పంచ జనుండు = మనుష్యుండు; పంచవిధపాతకముల్ = బ్రహ్మహత్య, సురాపానము, స్వర్ణస్త్రీయము, గురు తల్పగమనము, మీదివానిని చేసినవారితోడి సహవాసము అను నైదు ఘోరపాపములను; పంచతక్ = మరణమును; కను=పొందు; ఒక్కడుక్ = ఒక్కటియును; విష్ణుపదగామి = వైకుంఠమును పొందినవాడు.

ఉ. దేవునివామభాగమున దేహము నూడ్చిన సార్వభౌముడొ
దేవునివెన్క¹ మేల్కొనిన శ్రేనుపు నైకొన నాకవాసియా
దేవుని మ్రోల దక్షిణపుదిక్కున నీల్గినయేని ముక్తుడొ
గావున మానవుం డెపుడుఁ గాపుర మాయొడఁ జేయఁగాఁదగున్. 236

టీక. వామభాగమునక్ = ఎడమవైపు; ఊడ్చినక్ = విడువఁగా; సార్వభౌముడు = చక్రవర్తి; మేల్కొనినశ్రేనుపు = తిరిగి తెలివిరానిశ్రేణు - మరణము; నైకొనక్ = గ్రహింపఁగా - పొందఁగా; నాకవాసియాక్ = స్వర్గనివాసి యగును; నీల్గినయేనిక్ = మరణించినయెడల; ముక్తుడు = మోక్షమును పొందినవాడు.

క. యతిపతి! యేతత్క్షేత్రోర్జితచరితం బ్రకటనంబు సేయఁగఁదగు న
య్యతిహాస మొకటిగల దది, శ్రుతి²పేయంబు విను మనుచు రుద్రుండు పల్కున్.

టీక. యతిపతి! = గొప్పమునీ! వితల్.....చరితక్ = ఈ నృసింహక్షేత్రముయొక్క గొప్పచరితమును - మాహాత్మ్యమును; ప్రకటనంబు = వెల్లడి; ఇతిహాసము = ఉదంతము - కథ; శ్రుతి పేయము = కర్ణమృతము.

శా. అంభోరాశిగభీర! భీరహితచిత్తా²²భోగ! భోగావలీ
సంఖారామరరాజ! రాజకృతపూజాయోగ్య! యోగ్యిర్భివి
త్రాంభోజాపిమధామ! థామహితనిత్యావాసలక్ష్మీసము
జ్జృంభాలంకృతవక్త్ర! వక్త్రభిముఖశ్రీమద్దణప్రాభవా! 238

1. క. మేల్కొనిన. చ. మేల్కొనిన. శ్రేనుట. ట. మేల్కొనిన. శ్రే. 2. క. పేయముచేయు. ప. పేయంబువిను. ట. శ్రీయముచేయు.

టీక. ఇదిముక్తపదగ్రస్తము. అంభోరాశిగభీర! = సముద్రవలె లోతైన(మనసు)వాడా! భీరహితచిత్తాఽఽభోగ! = భయములేని పరిపూర్ణమైన మనస్సుకలవాడా! భోగావళీసంభారామరరాజ! = భోగముల ననుభవించుటలో నిండ్రుండైనవాడా; [ఈ పద్యము ముక్తపదగ్రస్తముని గమనింపకయో, యేమో టీకాకారులు 'భీరహితచిత్తా!' అనియు 'అంభోగభోగావళీసంభారామరరాజ' అనియు పదచ్ఛేదముచేసి 'భీరహితచిత్తా! = భయములేని మనసుకలవాడా! అంభోగ.....రాజ=విశేషములయిన భోగములను అనుభవించుటయందు ఇంద్రుడా!' అని యర్థమిచ్చియున్నారు.] రాజ.....యోగ్య! = రాజులు చేయుగౌరవమునకు తగినవాడా! యోగ్య....ధామ! = యోగులు, యాచకులు, మిత్రులు ననెడి తామరలకు సూర్యుడా! ధామ.....వక్త్ర! = ఇంటికి మేలయి యెల్లప్పుడును పనించునట్టి లక్ష్మీయొక్క విజృంభణముచే అలంకరింపబడిన ముఖము కలవాడా! వక్త్రభి...ప్రాభవా! = వక్త్రలకు అనుకూలముగు సంపదలములతోడి అధికారము కలవాడా!

క. శతమతన¹వంశవర్ధన!, కఠినకుతారాగ్రదళితగర్వితవిద్వి

డ్డతరమునితుల్య! వితరణ,వతనకళాభ్యాసవిభవపారీణమతీ !

259

టీక. కఠిన.....వితరణ! = కఠోరమైన గండ్రగొడ్డలిమొనచేత భేదించబడిన గర్వించిన శత్రువుల కడుపులు గల మునియైన వరశురామునితోఁ బోల్చుదగిన వాడా! వితరణ.....మతీ = త్యాగము పఠించుటయను కళ నభ్యసించుటకగు సంపదయందు దాటిలేచిన బుద్ధికలవాడా!

మాలిని. కవిశుకసహకారా! కల్పవృక్షౌవతారా!

సవినయనిజమూర్తి! సర్వదిగ్గాహికీర్తి!

భువనహితచరిత్రా! పుణ్యదాక్షిణ్యమిత్రా!

నవరసికవతంసా! నవ్యసూక్తిప్రశంసా!

240

టీక. కవి.....సహకారా! కవులనెడి చిలుకలకు తీయమామిడిచెట్టయినవాడా! సవినయనిజమూర్తి! = వినయముతోఁగూడినవాడా! సర్వ.....కీర్తి! = అన్నిదిక్కులందును వ్యాపించినకీర్తి కలవాడా! ['సర్వదిగ్గాహికీర్తి! = ఎల్లదిక్కులను గ్రహించునట్టికీర్తి కలవాడా!'] అని పూర్వటిక.] భువనహితచరిత్రా! = లోకమునకు హితవైన చరిత్రముకలవాడా! పుణ్యదాక్షిణ్యమిత్రా! = ['ధర్మము, మోమోటమి యనెడి మిత్రులు కలవాడా!'] అని పూర్వటిక.] న్యాయము, దయ అను మిత్రులు కలవాడా! నవ.....వతంసా! (తోమ్మిది రసములను గ్రహించు) నూతనరసములలో శ్రేష్ఠుడగు వాడా; నవ్యసూక్తిప్రశంసా! = శ్లాఘ్యమైన మంచిమాటలపొగడ్తకలవాడా!

గద్యము. ఇది శ్రీసరమ²వదనసాధనిరవధికకృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవితాసనాథ రామకృష్ణకవినాథ ప్రణీతంబైన పాండురంగమాహాత్మ్యంబను పరమభాగవత చరిత్రంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

టీక. ప్రథమాశ్వాసగద్యమునకువలెనే గ్రహించునది.

ఇది శ్రీగౌతమసగోత్రపవిత్ర ఋలుసూపనామక సీతారామస్వామ్యపధానిసుపుత్ర సకలవిద్వజ్జనవిధేయ వేంకటరమణనామధేయగృధ్రితంబైన పాండురంగమాహాత్మ్య టీకయందు ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పాండురంగమాహాత్మ్యము

తృతీయాశ్వాసము

రమ్యచరణతలలా

తూరసరాగాభిరమ్యశంకావహదృ

గౌర! సమారాధితరఘు

వీరా! రామానుజయ్యవేదాద్రీశా !

1

టీక. శ్రీరమ్య.....గౌర! = లక్ష్మీదేవియొక్క రమ్యములగు పాదములందలి లత్తుకయొక్క యెఱువుయొక్క చక్కదన మను శంకను పొందు కన్నులలోని ఎఱ్ఱజీరలుకలవాడా! సమారాధితరఘు వీరా! = పూజింపఁబడిన శ్రీరాముఁడు కలవాడా! - శ్రీరాముని పూజించువాడా!

వ. ఆకర్ణింపు మా యర్ణవతూణీరుండు వీణామునిం గనుంగొని యిట్లనియె. 2

టీక. అర్ణవతూణీరుండు = సముద్రము అమృలపొదిగాఁగల శివుఁడు; వీణామునిఁ = నారదుని.

ఉ. 1 ప్రాసుగువిత్తువంటి నెఱపాటుకొలంబునఁబుట్టి వేదముల్

వోసినగాదె శాస్త్రములు పుట్టిన యిల్లు కళాకలాపముల్

డాసిన రచ్చ యంచు 2 సఖలంబుఁ దనుం గొనియాడ నొప్పు ను

ద్భాసిత భాసితద్యుతి సభాపతి నా నొకఁ డాహితాగ్నియై.

3

టీక. ప్రాసుగువిత్తువంటి = రాజునపువరివిత్తుబోలిన; నెఱ, పాటుకొలంబునఁ = ఉత్తమబ్రాహ్మణ వంశమునందు; కళాకలాపముల్ = కళలసమూహములు; డాసిన = సమీపించిన - చేరిన; కచ్చ = సభ; అఖలంబుఁ = అందఱును; ఉద్భాసిత, భాసితద్యుతి = విజృంభించు (ప్రకాశించు) కాంతికి చంద్రుఁడైనవాడు - చంద్రునికాంతివంటి కాంతికలవాడు; ఆహితాగ్నియై = ఎల్లపుడును అగ్నిహోత్రములఁజేయువాడై. అలం. ఉపమ, రూపకము.

వ. అతండు కలింగదేశాభరణంబగు వీరికాపురం బధిష్ఠించి సకలమహీసుపర్వశ్రేష్ఠుండై వెలయునంత. 4

టీక. వీరికాపురంబు, అధిష్ఠించి = విరాపురమున నివసించి; సకల.....శ్రేష్ఠుండై = బ్రహ్మణులందరిలోను ఉత్తముండై.

తే. ఆ మహీసురులేమకు నతులనిష్ఠ

నింగివేల్పుల నేలకు, నేలవేల్పు

కొలము నింగికి దెచ్చుచుఁ గొలువఁ బుత్రుఁ

డొక్కఁ డుదయించె దత్తపాభ్యుదయమహిమ.

5

టీక. అతులనిష్ఠఁ = గొప్పనియమముతో; నింగివేల్పులఁ = దేవతలను; నేలకుఁ = భూమికిని; నేలవేల్పులముఁ = బ్రహ్మజులగుంపును; నింగికిఁ = (సంతోషపెట్టి) ఆకాశమునకును; కొలువఁ = సేవింపఁగా. [సభాపతిగారిభార్య గొప్పపూజలను చేసి, దేవతలు భూమికి వచ్చునట్లు చేయును; బ్రహ్మజులను సంతోషపెట్టి, వారు ఆనందమున నాకాశము నందుకొనునట్లు చేయునని భావము.] ఆమహిసురు లేమకుఁ = ఆ బ్రహ్మజుని భార్యకు; తత్కృపాభ్యుదయమహిమఁ = ఆ నింగి, నేలవేల్పుల గొప్ప నయవలన.

నిగమశర్తోపాఖ్యానము

మ. ౩నితామానససూనసాయకుఁడు జీవత్తాతపాదుండు భూ

జనసన్తాన్యనిశుద్ధవ ర్తనుఁ డుదంచిత్యాగశీలుండు చం

ద్రునిపెన్నుద్ది సమగ్రకాంతిమహిమఁ నూనూగుమీసాలతే

గొనబుంబ్రాయపుదేజుకూన యతః డుతోక్తచుండు వాచాలతన్.

6

టీక. వనితా.....కుడు = యువతుల మనస్సులకు (వాని నాకర్షించుటలో) మన్తేధుడైన వాఁడు; జీవత్తాతపాదుండు = జీవించియున్న తండ్రికలవాఁడు; భూజన.....నుండు = ప్రజలచే గౌరవింపఁబడిన పరిశుద్ధస్వభావము కలవాఁడు; ఉదంచిత్యాగశీలుండు = గొప్ప వితరణబుద్ధికలవాఁడు; సమగ్రకాంతిమహిమఁ = పరిపూర్ణమైన కాంతియుండు; చంద్రునిపెన్నుద్ది = చంద్రునికి సమానమైన వాఁడు; కొనబుంబ్రాయపుదేజుకూన = యౌవనపుతేజస్సుకల చిన్నవాఁడు; వాచాలతన్ = అధిక ప్రసంగమున; ఉతోక్తచుండు = దిట్ట; [ఉతోక్తచుండు = ఆధిపతుడు] అని పూర్వటిక].

వ. అజ్జగతీసుపర్వపుంభవనకుం చితృదత్తంబగు నిగమశర్తాభిధానంబు ప్రసిద్ధంబై యుండు వెండియు.

7

టీక. అజ్జ.....నకుఁ = ఆ బ్రహ్మణపుత్రునకు; పితృదత్తంబగు = తండ్రిపెట్టిన; నిగమ శర్తాభిధానంబు = నిగమశర్తయను పేరు.

తే. అతఁ డనూచానసంతతి నవతరిలియు, సగలనిగమశిఖారహస్యములు గనియు

మనసుఁ దార్త్రీయపురుషార్థమునకె తార్చె, దైవఖటనావశంబున నీనోవశీంద్ర!

టీక. ఆనూచానసంతతిఁ = వేదాధ్యయనసంపన్నుల శిష్టవంశమున; అవతరిలియుఁ = పుట్టినను; నకల.....ములు = సమస్త వేదాంతరహస్యములను; కనియుఁ = గ్రహించినను; దైవ.....నఁ = తనవిధికి లొంగియుండుటవలన; తార్త్రీయపురుషార్థముకె = మూఁడవపురుషార్థముగు కామమునకే; మనసుఁ, తార్చెఁ = చేర్చెను. ఓ వశీంద్ర! ఇంద్రియనిగ్రహము కల ఓ నారదమునీ!

చ. తలగడు గంగమర్దనము ధౌతఁటూపరణంబు సంస్కృతో

జ్వలకలమాన్నభోజనము చంచనచర్మ ప్రసూనదామకం

జ్జీబులు కపురంపుఁవీడ్డమును భూషణపజ్జులుకల్గి నిచ్చలుఁ

వులుగడుగంగఁబడ్డ నునుముత్యముఁబోలుచు వాలుచుం బురిన్.

9

టీక. తలగడుగు = అధ్యంగస్నానము; అంగమర్దనము = శరీరమును మర్దించుకొనుట - శరీర సంవాహనము; ధౌతఁటూపరణంబు = మడుగువస్త్రముకట్టుకొనుట; సంస్కృతో.....భోజనము = పక్వము చేయఁబడి మిలమిలలాడు పరియన్నము; చందనచర్మ = గంధపుఁబూత; ప్రసూనదామకంబులు = పూల మాలలు; కపురంపువీడ్డమును = కర్పూరపుతాంబూలమును; భూషణపంక్తులు = నగలగుంపులు; వులు గడుగంగఁబడ్డ = (ముత్యములవైచుండు) ముఱికి కడుగఁబడిన; నునుముత్యముఁబోలుచుఁ = నవ్వుచున్న

1. చ. నక. 2. చ. తాపనీంద్ర. 3. క. బును. * విద్యములు. ౪. ర. 4. చ. తెలిముత్యము.

పాండురంగ—17

మత్స్యమువలెనుండి; పురిక్ = పట్టణమునందు; వాలుచుక్ = మీఱుచు - అతిశయించుచు; [మండు పద్యమున కన్వయము.]

సీ కలదు లేననువాదమున కోర్చి మీనుమీ, సముపంటి యొంటిజందెము మెఱవఁగ
బహుసంకుపదపంకపాణింధమందైన, తాళిగోణపుజొంగు నేల జీరఁ
గడలేని*వీడ్వంపుఁ గప్పఁజందురుకావి, మోవి పల్లొత్తుల ముసుగుదన్న
సానతాకులుగల్లు సూనాస్తుశంఖంబుగతి నఖి భాంకగళము దనర
తే. సఖులు పరిహాసకులు వెంటఁజనుగ యువతి, భుక్తనిర్భుక్తపరిధానయుక్తుఁడగుచు
నగరఘంటాపథంబున నగుచు. దిరుగు, నొఱపుగలగీతి జాతిసూత్రోజీవి. 10

టీక. బహు.....మందైన = ఎక్కువైన జవాదిబురవచే దట్టమైన; తాళిగోణపుజొంగు = ప్రక్కగోచియొక్క చెంగు; నేలక్, జీరక్ = నేలపై రాయుచుండఁగా; కడలేని = హద్దుమీఱిన; వీడ్వంపు = తాంబూలమువల్లకలిగిన; కప్ప = గారగల; చందురుకావిమోవి = సిందూరపురుగుగల పెదవి; పల్లొత్తుల = దంతక్షతములచేత; ముసుగుదన్నక్ = అవరింపబడఁగా; సూనాస్తుశంఖంబు గతిక్ = మన్నఘనిశంఖమువలెనున్న; నఖిభాంకగళము = నఖక్షతములతోఁగూడిన పెడ; తనరక్ = ప్రకాశింపఁగా; యువతియుక్తుడు = యువతులకు అనుభవించుటచే మలినమైన కట్టువస్త్రము కలవాడగుచు; జాతిసూత్రోజీవి = బ్రాహ్మణుడనని చెప్పిని జీవించువాడు - నిగమశర్మ; ఓఱపుగల తీవిక్ = చక్కదనముతోడి దర్జాతో; నగుచుక్; నగరఘంటాపథంబులక్ = అట్టణములోని రాచబాట లందు; తిరుగున్. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. భార్యపాలిండ్లు రిక్తకుంభములు; రోయి
వెలదిచనుదోయి నిండుకుండలు; కులంబు
తరుణిఫాలంబు చవితిచందురుడు; వేశ్య
నుదురు వానికిఁ బ్రతిపదిందుండు నయ్యె.

11

టీక. రోయివెలదిచనుదోయి = బోగముపడతచనుగవ; కులంబుతరుణిఫాలంబు = భార్యనుదురు; చవితిచందురుడు = చూడఁదగినది; ప్రతిపదిందుండు = పరిశీలించి చూడఁదగినది. అలం. రూపకము.

సీ. ఉహ్వాని హోమాగ్నియూడ నొల్లఁడుగాని విహజ్యరా²త్రితో¹ వెచ్చనూన్న
సంధ్యకుఁ బ్రాశాంజలి ఘటింపఁడుగాని కియెరఁగు నీర్వాకహయితల కర్థి
లాగమవాదంబు లొఁగాదనఁడుగాని విటవాదములు తీర్పు వేగి లేచి
కంబుభృత్పాదోదకంబు గ్రోలఁడుగాని యశావతాధరశీధువాని చొక్కు
తే. బుణ్యచిహ్నంబు లపఘనంబున ఘటింప, సిగ్గుపడుఁగాని కరనఖశిఖర⁴లసిత
జాతనూత్నక్షతాంకముల్ సచ్చతించు, నారజము మీరి యా దుర్విహారహారి.

టీక. విరహజ్యరాత్రితోన్ = విరహవృధవలనఁగలిగిన జ్వరముచే; ప్రాశాంజలిక్ = నమస్కార మును; ఘటింపఁడు = కూర్పఁడు; అర్థిక్ = మక్కువతో; ఈర్వాకహయితలక్ = (ఇతరపనితా సాంగత్యమును) ఓర్వలేక కన్నులెఱ్ఱచేసిన స్త్రీలకు; ఎఱుగుక్ = నమస్కరించును; అగమవాదంబులు = వేదచర్చలు; వేగి, లేచి = తెల్లవాఱి, లేవఁగానే; విటవాదములు = గతరాత్రిని విటులకును, విటీ జనమునకును కలిగిన కలహములను; కంబు...కంబుక్ = శంఖమునఁ జోయఁబడిన విష్ణుపాదతీర్థమును;

* వీడ్వంబు. 1. చ. రంబున. 2. చ. దీవి. 3. ట. ర్రితో. క. ర్దుడై. శ. ర. ర్రితో. 4. ట. యరుగు. 5. చ. లిఖన. కలిఖత. శ. ర. లసిత.

క్రోలడు = త్రాగడు; యావతాధరశీఘ్రం = యువతీసమూహముయొక్క మోవిలేసెను; ఆని = త్రాగి; చొక్కు = పరవశుడగును; అవఘనంబున = దేహమున; పుణ్యాచిహ్నములు = తిరుమణి, తిరుచూర్ణము మొదలగునవి; ఘటింప = భరించుటకు; కర.....ముల్ = (యావతుల) చేతిగోళ్ల వాడిమొనలు గ్రుచ్చుటవలనగలిగిన క్రొత్తగాయముల గుఱుతులను; ఆరజముమీఱ = ఎక్కువ దుర్విలాసమున; ఆ దుర్విహారహరి = చెడ్డనడతకల ఆ పోరికి; సప్తతించు = అంగీకరించును.

తే. నిగమశర్తాభిధానంబు నేతిబీర, కాయమునుబోలె నయథార్థగాఢంబు
వైదికాచారదూరప్రవర్తనముల, వీట విహరించుచుండు నవ్వీటిప్రాగు. 13

టీక. నిగమశర్తాభిధానంబు = నిగమశర్త [వేదవేత్త] యను పేరు; అయథార్థగాఢం, తాల్ప = అబద్ధపుకథకాగా; వీటిప్రాగు = కొల్లలరాశి - మిక్కిలి దుర్వ్యసనము కలవాడు; వైదికా.....నముల = వేదవిరుద్ధములగు నడతలతో; వీట = నగరమున; విహరించు = తిరుగు చుండును. అలం. ఉపమ.

క. వెడవెడ దుర్వ్యసహారపు, నడవడి గడిదేటి గురుజనము శిక్షింప
గడుసువడి విప్రతనయుడు, సడి కోరిచి 1వంకపొరక చాటు మానె. 14

టీక. వెడవెడ = మందముగా - కొంచెము కొంచెముగా; దుర్వ్యసహారపునడవడి = చెడ్డ నడతయందు; గడిదేటి = ఆటిలేటి; గురుజనము = పెద్దలు; గడుసువడి = ఆసాధ్యుడయి - ధీరుడై - గడుసుమీటి; విప్రతనయుడు = ఆ బ్రాహ్మణపుత్రుడు - నిగమశర్త; వంకపొరకచాటు = వంకర గడ్డిపొరకచాటునుకూడ.

తే. తాతముత్తాతతండ్రులతరతరంబు, చీమసలె గూడఁబెట్టి యూర్జితమునేయు
విత్త ముడివోయె దత్తరాయత్త మగుచు, నురగదష్టునిమేని నెత్తురునుబోలె.

టీక. తరతరంబు = క్రమక్రమముగా; ఊర్జితమునేయు = భద్రపఠచఁబడినట్టి; విత్తము = ధనము; తత్తరాయత్తమగుచు = ఆతనిచేతికి చిక్కినదయి; ఉడివోయె = నశించెను. అలం. ఉపమ.

సీ. దినవెచ్చమునకునై తనమేనఁగలసొమ్ము కొడుకక బచ్చింటం గురువ వైచు
నీఁదు గీచినరీతి నించుకించుక చేరిగిలుబాడుం దల్లిపైఁగల పసిండి
తండ్రికి నిడ్డ పత్రములు దొంగిలిపోయి పోయినంతకు నిచ్చి పొరయుం 2గొంత
3మిందవడ్డికి నోర్చి మృత్యురూపములైన సాహులచే ఋణగ్రాహి యగుచు
తే. 4గుడ్డవృత్తులు, వృత్తులు గొలుచు గుత్త, చేలు గ్రామాంశములు 5గాది నేలలెల్లఁ
జనవరుల కమ్మజూపు సెచ్చావిహార, నర్తి వాడేమి కానున్న వాడొ మీఁద. 16

టీక. దినవెచ్చమునకునై = ప్రతిదినమును చేయు చిల్లరకర్చునకుగాను; ('దినవెచ్చము' అనునది అనింద్యగ్రామ్యము) సొమ్ము = నగను; కొడుకక = సంతోచింపక; బచ్చింటం = కొమరింట; ['బచ్చునింట' అనుదానికి బదులు స్వతంత్రప్రయోగము.] కుదువవైచు = తాకట్టుపెట్టును; ఇంచుకించుక చేరి = మెల్లమెల్లగా (తల్లిని) సమీపించి; పసిండి = (నగలరూపముననున్న) బంగారమును; ఈఁదుగీచినరీతి = ఈతచెట్టును (మధ్యమునకై) గీచినట్లు - [ఈతచెట్టును కట్లకయి గీచినయెడల పెక్కురోజులవఱకును కొంచెము కొంచెముగా నది వచ్చుననిభావము.] గిలుబాడు = అపహరించును; [ఇచట 'ఇందుగీసిన రీతి' అను ముద్రితప్రతిపాతమును, 'చిల్లరింజరాచినవిధమున' అను దానిటీకయు అననుగతములు.] పోయి

1. క. వంకపరక. చ. వంకపొరక. వంగ. శ. ర. 2. ట. విత్తముద్రితప్రతి అభిస్మాచిక. కొంత.

3. క. మిడ్డ. చ. ట. మింద. 4. చ. గుడ్డవృత్తులుపుత్తులు. 5. క. నాధి. చ. ట. గాది.

సంతకుఁ = చెలామణి అగునంతసొమ్మునకు; పొరయుఁ = పొందును; మిండవడ్డికిఁ = ఎక్కువవడ్డికి-చక్ర
వృద్ధికి; ఓర్పి = సహించి - అంగీకరించి; సాహులచేఁ = సాహు కారులవలన; ఋణగ్రాహి యగుచుఁ =
అప్పుతీసికొనినవాడయి; గుడ్డవృత్తులు = వృత్తిసంజ్ఞలుగల పంటవేలు; వృత్తులు = వృత్తిసంజ్ఞలుగల
పొలములు; కొలుచు = ధాన్యము; గుత్తచేలు = గుత్తను తీసికొనిన పంట చేలు; గ్రామాంశములు = గ్రామము
మొత్తముగా నిచ్చిన మాన్యములు; గాదినేలలు = పాతఱలు, ఎల్లఁ = అన్నియును; ఇచ్చానిహర
వర్తి = స్వేచ్ఛగా విహరించువాడు - నిగమశర్మ; చనవరులగుఁ = పరిచితులకు - మిత్రులకు; [ఈ
పద్యమున 'గుడ్డవృత్తులు = చేనిశేద్యపుటలు' అనియు, 'చనవరులకుఁ = అధికారులకు' అనియు
ప్రాశస్తీకయందు అర్థము లీయఁబడియున్నవి; అవి సరికావు.]

క. అతఁడు కళింగోద్భవుఁడగు, కతముననో వ్రేలఁజూపఁ గనుగందక యో

గ్యతమస్వీకారమునకు, నితరుండై యుండె మునిగులేశ్వర! వింటు.

17

టీక. అతఁడు = నిగమశర్మ; కళింగోద్భవుఁడు = కళింగదేశమున పుట్టినవాఁడు; వ్రేలఁ, జూపఁ = తన్నుంబఱుచు వ్రేలుపెట్టి చూపుచుండఁగా; కనుగందక = కొంచెమైనను బంకక; యోగ్య
తమస్వీకారమునకుఁ = గొప్పయోగ్యుల అంగీకారమునకు - యోగ్యులనుర్వాధిను; ఇతరుండై =
అన్యుండై - తగనివాడై. కళింగదేశస్థుల నాచారపరులని ప్రాచీనులయోశయము.

ఇచట అర్థాంతరమును గ హింపవలసినది. కలింగము (పుచ్చతీగ)నఁ బుట్టినకాయ - పుచ్చ
కాయ - వ్రేలితోఁజూపిన ముఱిగిపోదు; [తక్కినకాయలు తీగను వ్రేలాడుచుండఁగా; దానిని చూచిన
యెడల ముఱిగిపోవును.] మఱియు పుచ్చకాయ నిషిద్ధవస్తువుకాన శిష్టులెవ్వరును దానిని ఆహారముగా
గ్రహింపరు. ఈపద్యమున నీ యర్థము ధ్వనితము.

తే. పొందుబట్టుల నప్పులు పొడిచి పొడిచి, దొరతనంబునఁ జాట్టాలఁ దిరిసి తిరిసి

నలఁగి శిశ్నోదరపరాయణత్వమునకుఁ, బార మెఱుంగక తిరుగు నాబ్రాహ్మణుండు.

టీక. పొందుబట్టులఁ = దొరకినచోట్లగా; పొడిచి పొడిచి = తీసితీసి; దొరతనంబునఁ =
దివాణమునందును; చుట్టాలఁ = బంధువులదగ్గఱను; తిరిసి తిరిసి = బిచ్చమిత్తియై - యాచించి;
నలఁగి = బాధపడి; శిశ్నోదరపరాయణత్వమునకుఁ = కూడు, కూటములయెడఁగల ఆసక్తికి; పారము=
హడ్డును.

చ. తనచెలులిండ్లయం దదవద్రావుడు త్రావుచు నింటి కెన్నఁడుఁ

జనక దురోదరాష్ట్రముఁ జౌర్యహృతం బనృతోపపన్నముఁ

జెనఁటి పిసాళివెచ్చములఁ జేర్చుచు దొల్లిటివై భవంబు లె

ల్ల నడఁగ నవ్వెడంగు కడు లాఘవవృత్తికిఁ జొచ్చి నిచ్చలున్.

19

టీక. తనచెలులిండ్లయందుఁ = తనమిత్రులయిండ్లలో ['చెలులయిండ్లయందుఁ' అని యుండ
వలెను; ఇది స్వశంత్రప్రయోగము.] అదవద్రావుడు = చెడ్డత్రాగుడు - సురాదికము; త్రావుచుఁ;
జనక = వెల్లక; దురోదరాష్ట్రముఁ = జూదమున నార్జింపఁబడినదియ; చౌర్యహృతంబు =
దొంగతనమువలన సంపాదించఁబడినదియ; అనృతోపపన్నముఁ = అబద్ధములాడి సంపాదించినదియ
నగు భవమును; జెనఁటి పిసాళివెచ్చములఁ, చేర్చుచుఁ = వ్యర్థముగా, దొంగయెత్తులువేయుచు
చేయు కర్వుల కుపయోగించుచు; అడఁగఁ = నశింపఁగా; అవ్వెడంగు = వివేకములేని యా నిగమ
శర్మ; నిచ్చలుఁ = ఎల్లపుడును; లాఘవవృత్తికిఁ; చొచ్చెఁ = చులకఁదనమును (అవమానమును)
పొందెను. ఇందు 'అదవద్రావుడు = స్థిరములేనిత్రాగుట' అనియు, 'లాఘవవృత్తికిఁ = తక్కువవ్యాపార
మునకు' అనియు పూర్వటీకయం దర్థములు ఈయఁబడినవి.

క. మితి † గడచిన ఋణదాతలు, వెత వెట్టంగ నూరుచొరక వెలివెలి దిరుగుణ్
దతిఁ గూడులేక యాఁటఁ, గులిలపడు నతండు ¹గువ్వకుత్తుకతోడన్. 20

టీక. మితిగడచినన్ = వెట్టినగడుపు తప్పిపోగా; వెత వెట్టంగన్ = బాధింపగా; చొరక = ప్రవేశింపక; వెలివెలిదిరుగుణ్ = మైవైచోట్టనే తిరుగును; తతిన్ = సమయమునందు; అతండు; గువ్వ కుత్తుకతోడకతోడన్ = గువ్వగొంతువంటిహినస్వరముతో; గులిలపడున్ = బాధపడును. అలం. ఉపమ.

క. వలువకు గూటికినై నీ,చుల వేడం బోడచొరవఁజొచ్చు నతఁడు పూ
వులు ముడిచిన యంగళ్ల నె, కలకల వీడెల్ల నవ్వఁ గట్టెలు మోనెన్. 21

టీక. వలువకున్ = వస్త్రమునకు; బోడచొరవన్ = మొండిచొరవను; వీడెల్లన్ = పట్టణ మంతయు; కలకల, నవ్వన్. అలం. లలితము.

తే. పదను ²దివిసిన కస్తూరి ప్రాచి యలరు, పాయఁబాటినకూడు నీర్వట్టు మడుగు
గళితమణి యగు సొమ్మునై కానఁబడియె, దుర్విదగ్ధండు గౌరవదూరుఁ డగుచు.

టీక. పదనుదివిసిన = తడి యారిపోయిన - వాసవపోయిన; ప్రాచియలరు = వాడిపోయిన పూవు; పాయఁబాటిన = పాసిపోయినట్టి; కూడు=అన్నము; నీర్వట్టు = నీరువట్టిపోయిన - నీరు లేని; మడుగు = చెఱువు; గళితమణి = రవలుజాతిపోయిన; సొమ్ము = నగ; దుర్విదగ్ధండు = పోకిరి; గౌరవదూరుఁడగుచున్ = మర్యాదకు దూరమై - మర్యాద లేనివాడై; కానఁబడియె. అలం. రూపకము.

క. ఆలో నొకనాఁ డా దు,శ్వీలరతునియక్క యోర్తు శిక్షించెద నీ
బాలిశు నని తనమగనిక, బాలురఁ గొనివచ్చె మాతృభవనంబునకున్. 22

టీక. దుశ్వీలరతుని = చెడ్డనడతయం దిష్టముకల నిగమశర్మయొక్క; బాలిశున్ = మూర్ఖుని; మాతృభవనంబునకున్ = పుట్టినింటికి;

వ. ఇట్లు ⁴పంచషయోజనమాత్రదూరంబగు తనయూరినుండి వచ్చి పితృభవనంబు చొచ్చి యచ్చటం గొన్నిప్రాధులు గడపి, కొడుకుచెడునడవడికి నడలుకడలిం బడి సుడివడియెడు తల్లిదండ్రులఁ దీండ్రగల వచనరచనాచమత్కారంబుల నుదారముదారోపణకరణోపచారంబులఁ గొంతకొంత ఎంతకుం దొలంగించుచు, మందిరముకుందారాధనాతిథిసంతర్పణంబులు నేర్పునం బచరింపించుచు జన యిశ్రీదర్శితంబగు మూలవిత్తంబు నష్టావశిష్టం బగునది గుప్తంబునేయుచుఁ బశుశిశుదాసదాసీజనంబులఁ దనవారిం గా మెలంగించి నలంకువలకుం దొలం గించుచుఁ బుస్తకభాండాగారంబు నిజభర్తృహస్తాంతరంబున నాశుశుక్షణి శిథిలబంధనయాచక ప్రముఖోపద్రవంబులవలనం బాచి ప్రోచుచు, విగళిత సన్నాహం బగు గేహంబు యథాపూర్వనిష్కహణమనోహరంబుగా నను ⁵సంధించి చదువు, ⁶సంధ్య సాగించి నడపించుచు నిజానుజు దుర్వ్యసనంబువలన గాసిబొందని రాజానుగ్రహలబ్ధంబులగు ⁷నేకభోగ గ్రామంబు లొత్తాధీనంబు

† గడచిన. శ. ర. 1. క. గు. 2. ట. దివిచిన. 3. చ. వాటిన. 4. క. పంచయో. చ. పంచ పయో. 5. చ. (ంచి. లేదు.) 6. క. సంధిపించి. చ. సంధించి. 7. క. సంత. చ. సంధ్య. 8. ట. ననేక. 9. చ. లవాత్తా.

లుగా నొనరించుచు *దప్పిదారి మడిమట్ర చేమచెట్టున్న పట్టరసి తనపట్టులం గాఁపువెట్టుచు, గుట్టిక నలంగియు న త్తమామలచి త్తంబువచ్చునట్లు భక్తిశక్తులు మెఱసి పాటులంబడు మఱందలి సౌందర్యంబు ననివార్యజ్ఞభణంబగు యశావ నారంభంబునా, నవచంద్రికానైభవంబును, ¹వనకేళీపలాశిదోహదంబు నగుటకు వగచి వగచి, తెగచి కడుపు చుమ్ములు²చట్టఁ గన్నీరుట్టినడం బొట్టుపొర లగు చుండునంతం జాక్క తెగిపడిన³డువున జెక్కడనుండియో యాకస్తికంబుగ నింటికీ జలిదవంటకంబుఁ గుడువం జనుదెంచి తన్నుఁ గాంచి డెందంబునం గొంచి యుం బోరాక చేరి నమస్కరించి తలవంచికొనియున్న తమ్మునిం గని కిడిసి కొదమనెలవంకల వంకలాత్తుచు నెత్తురులు నిలుకుచుం గుకవిపదఁబంధంబునుం బోలె నసకల ప్రవృత్తంబులయి మదోన్నతమై త్తకాశీనీడ త్తంబులగు ⁴నఖాంకంబుల కతనఁ గర్కశంబగు నతనిశరీరంబున ⁵గౌఁగిలింప నగ్గలించి శంకించి యాసీమంతిని యొక్కింత ⁶బుజుస్వాంతయై యాదుర్విదగ్ధువిదగ్ధాలాపంబు లొలయ నీమంతపుం బెండ్లికొడుకవు గవ్వుని హేతుగర్భితంబుగా నాశీర్వదించి యతండు తమకంబు గమకంబునం బోవ ⁷నుంకించిన వానిసోకోర్వమి యెఱింగి తగంగితవినయసౌహార్ద మార్ద్రవమధురంబులగు మాటలతేటలం ఒందిరివెట్టి యిండుబింబంబునుంబోని నిజనందనుం జిటుతవాని మేనల్లుని నిందమని చంక కీచ్చి యెచ్చటి కేఁగెదవు మీ బావబంతి నారగింతువు⁸గాక శాకపాకంబులు నిమిషంబులోనం గావెంతు నని నిలిపి వెనుక దెస నెడగలసియున్న తత్కళత్రంబునకు నేత్రసంజ్ఞ యొసంగుట యును,

24

టీక. పంచ.....దూరంబు = విదారు యోజనములు మాత్రము దూరము కలది; (యోజన మనగా ఎనిమిదిమైళ్లు - ఆమడ.) ప్రార్థలు = రోజులు; ఆడలుకడలికే = విచారము ప్రమునండు; నుడివడియెడు = తిరుగుడుపడుచున్న - కలఁతపడు; తీండ్ర = చొరవ - ధైర్యము; ఉదార..... చారంబులకే = మిక్కిలి సంతోషమును కలిగించు నుపచారములచేత; వంతకుకే = విచారమునుండి; తొలగించుచుకే = తప్పించుచు; మందిర.....ణంబులు = ఇలవేగున విష్ణునిపూజనము, అతిథి పూజలు; పచరించుచుకే = చేయించుచు; జనయిత్రీదర్శితంబు = తల్లిచే చూపఁబడినది; మూల విత్తము = (కర్పుచేయక) నిలువగా ఉంచినసొమ్ము; నష్టావశిష్టంబు = పోగా మిగిలినది; గుప్తంబు చేయుచుకే = భద్రపఱచుచు; మెలగించి = సంచరించునట్లుచేసి - తనవైపు త్రిప్పుకొని; నలంకుపల కుకే = కష్టములనుండి; పుస్తకభాండాగారంబుకే = గ్రంథాలయమును; [భాండాగారంబు = బొక్క నము¹అని పూర్వటీక.] నిజ.....రంజనకే = తనభర్తస్వాధీనమును; ఆశు.....వలనకే = అగ్ని, చినికిపోవుట, యాచకులు మొదలగు నుపద్రవములనుండి; పాంచి = తప్పించి; పో²చుచుకే = కాపాడుచు. [స్లో. అగ్నే రక్ష, జలార్ద్రక్ష, రక్ష మాం శ్లభబంధనాత్; పునశ్చయాచకార్ద్రక్ష యాచ నాంతం హి పుస్తక³మని పుస్తకస్థానం.]

*క. తప్పిదారి. తప్పిదారి శ. ర. 1. చ. నవకేళీపలాశి. 2. క. చుట్టి. చ. చుట్ట. 3. చ. లాల్లేదు. 4. చ. నఖాంకురంబు. 5. చ. గౌఁగిలింపుచు. 6. చ. భుజస్వాంత. 7. చ. నుంకించిన. 8. ట. గాని.

విగళితసన్నాహంబగు = జాతీపోయ - పోయనవస్తువులు కలిగిన; ['విగళితసన్నాహంబు=తోల
గిన ప్రయత్నముకలది - చక్కఁబఱుపఁబడినది'అని పూర్వటీక; ఇది పాఠంగదు.] గేహంబు=ఇంటిని;
యథాపూర్వ.....రంబుగా= పూర్వపురీతిని శోభావంతమైనట్లు; అనుసంధించి = కూర్చి-చక్కఁ
బఱచి; గాసింబొందని = పాడుకాని; ఏకభోగగ్రామాబుల=వేఱు వంతుదారులులేక పూర్తిహక్కు
గల గ్రామములను; తప్పి, దారి = పొరపాటున (తమస్థలములచూడి) తప్పిపోయి; ఉన్నచట్లు = ఉన్న
చోట్లు; ఆరసి = తెలిసికొని - అది యితరులకు చెదకుడువట్లుచేసి; తనపట్టుల= తనబిడ్డలను;
కాపువెట్టుచు= కావలియూచుచు; గుట్టు+ఈక = రహస్యమును బయటపెట్టక; నలగియు=
శ్రమపొందియు; మెఱసి = ప్రకాశించు జేసి; పాటులంబడు = కష్టములుపడుచున్న; అనివార్య
జ్యంభణంబగు = అడ్డగింపరాని పొంగుగలదైన; యావనానంబు = క్రొత్తయావనమును; వనచం
ద్రికావైభవంబు = అడవిగాచిన వెన్నెలశోభయగుదానిని; వన.....దోహదంబు = అడవి
మొక్కలకు చేసిన దోహదక్రియయు; [కాలముకానికాలమున చెట్లు చిగిర్చి, పుష్పించి, ఫలించుటకు
జేయు చికిత్సలకు దోహదములని పేరు.] వగచివగచి = మిక్కిలి విచారించి; తెగచి = కలతపడి;
['తెగించి'అని పూర్వటీక.] కడుపు చుచ్చుచుట్ట= కడుపు, కలియపెట్టగా; ఉట్టిపడ=కాఱుగా;
పొట్టపొరలు, ఆగుచుండునంత= సుకటపడుచుండఁగా; పడినపడువున= పడినరీతిగా; ఆకన్తికం
బుగ= తటాలున; కొంచెయి= సందేహించిన - జాకియు; పోరాక = పోవుటకు సాధ్యపడక;
కొదమ.....లాత్తుచు= లేతచంద్రవంకలకు తప్పలుదిద్దుచు - లేతచంద్రవంకలతో సమానము
లయి; కుకవిపదబంధంబునుంబోలె= చెడ్డ కవుల పదములకూర్పులరీతి; అనకలప్రవృత్తంబులయి =
అంతటను ప్రచారము పొందనివై - ఆదరమును పొందనివయి; (నఖిక్షతములపక్షమున - పూర్తిగా
గుండ్రదనమును పొందనివి - అనఁగా వాకరైనవి) మదోన్నత.....దత్తంబులు = క్రొవ్విన్ స్త్రీలచే
కూర్పఁ(కలిగింప)బడినవి; నఖాంకంబులకతన= నఖిక్షతములమూలమున; కర్మశంబగు = కఠినమైన;
అగ్గలించి = ప్రయత్నించి; సీమంఠిని = ముత్యమువ; ఋజుస్వాంతయై = సరిచేసికొన్న మనస్సు
కల్పదై; దుర్విదగ్ధం= పోకిరిని; విదగ్ధాలాపంబులు = నేర్పుమాటలు; ఒలయ= ప్రకాశింపఁగా;
హేతుగర్భితంబుగా= అభిప్రాయముతోఁ గూడియుండునట్లు; తమకంబుగమకంబున= మోహము
యొక్క తొందరపాటువలన; ఉంకించిన= ప్రయత్నింపఁగా; వానిసోఁకోర్వమి = వాని అనిష్ట
తను; తరంగిత.....మధురంబులు = పొంగుచున్న వినయ, స్నేహములతో; మృదుమధురములు;
పందిరిపెట్టి = అల్లి; ఇందుబింబుబులుంబోలి = చంద్రునివలె చక్కఁగా నున్న; నిజనందను= తన
పుత్రుని; ఎడ, గలసియున్న = దూరముగ నున్న; తత్కళత్రంబునకు= అతనిభార్యకు; నేత్రసంజ్ఞ=
కనునైఁగ; ఒసంగుటయి= చేయఁగా.

క. ఆపైఁదలి ప్రాణేశ్వరు, శ్రీపాదద్వయముఁ గడిగె శీతలవారిక
వ్యాపుత నిజనిశ్శ్యాన్వజ,తాపంబునఁ గొంతకొంత తప్తముగాఁగన్. 25

టీక. ఆపైఁదలి = ఆ యిల్లాలు; శీతలవారిక = చల్లనినీటితో; ప్రాణేశ్వరు శ్రీపాదద్వయ
ము= భర్తయొక్క రెండుపాదములను; వ్యాపుత.....తాపంబున= వ్యాపింపజేయఁబడిన
తన నిట్టూర్పుగాలులవలని వేడిమిచేత; తప్తముగాఁగ= వేడియైనది కాఁగా.

క. విను వేల్పునకును మెచ్చొల, యని బలువిందునకుఁబోలె సఖలాన్నంబుల్
కనుగీటినంతలోననె, యనుజనకుఁ దదగ్రజాత యమరించి తగన్. 26

టీక. విను=వినుము; వేల్పునకును = దేవునకును; మెచ్చొలయని = మెప్పులేని - దేవునికంటెను
గౌరవింపఁదగిన; బలువిందునకు, పోలె = గొప్పచుట్టమునకువలె; అనుజనకు = తమ్మునికే; తదగ్ర
జాత = అతనియక్క.

చ. తల గడిగించి ధాతపరిధానము గట్టంగ నిచ్చి లెస్సంగా

నలకలయందు గల్లు తడి యాటిచి క్రొవ్విరులానటించి మై

మలయజచర్చచేసి గృహమాధవద త్తమనోజ్ఞ భోజనం

బు లొసంగెదల్లి తండ్రి నిజపుత్రులు భర్తయు దో భుజించగన్.

27

టీక. తల గడిగించి = అభ్యంజనముచేయించి; ధాతపరిధానము = మడుగుచోవతని; అలకలయందు = తలమెండ్రుకలయందు; క్రొవ్విరులు = అప్పుడు పూచినపూలు; ఆవటించి = ధరింపజేసి; మలయజచర్చచేసి = చందనపుఃఖాత పూసి; గృహ.....భోజనంబులు = ఇలవేల్పుగు విష్ణువునకు నివేదించిన మృష్టాన్నములను; తో = నిగమశర్తతోఁగూడ;

ఉ. ఇష్టములైన పంటకము లిట్లు భుజించి యతండు వార్చి సం

తుప్తమనస్కుడై తనదు తొయ్యలి వీడ్యముచుట్టి యీ మహా

శిష్టుఁడుఁబోలె దిన్నెపయి చిర్చగ వొప్పుగఁ గూరుచున్నచో

¹బుష్టి సమస్తముం గదపిపుచ్చి తదగ్రజ పూర్ణచిత్తయై.

28

టీక. వార్చి = (భోజనానంతరము చేయు) నాచమనము చేసి; తనదుతొయ్యలి = తనభార్య; పుష్టి = ఉత్సాహముతో; ['నిండుకొన్నతనముచేత' అని పూర్వటీక.] పూర్ణచిత్తయై = నిండు మనస్సుకలదయి. అలం. స్వభావోక్తి.

క. ఇంతలు నంతలు నగు తన, సంతానము చంట వెంట సందడిసేయన్

బ్రాంతమున నిలిచి తమ్ముని, కుంతలబంధంబు విడిచి కుశలాశయయై.

29

టీక. బ్రాంతమున = సమాపమున - చేరువఁగా; కుంతలబంధంబు = జుట్టుముడిని; విడిచి = విప్పి; కుశలాశయయై = సదభిప్రాయము-మంచిమనస్సు కలదయి. అలం. స్వభావోక్తి.

తే. ఎలయు సీతార్ములతోడ నీళ్లు గ్రుక్కి

* అంటునటులు పరికించి అట్లుఁ బొడిచి

గోరుముక్కుల † దిగదువ్వి తూరు పెత్తి

నెఱులఁ గలగిన వేల నన్నింటి ‡ దిగిచి.

30

టీక. ఎలయు = కలుగుచున్న; సీతార్ములతోడ = 'ఇన్' అను అనుకరణధ్వనులతో; ఈళ్లు = ఈళ్లు, - పేలపిల్లల; గ్రుక్కి = గ్రొక్కి; అంటునటులు = అంటుకొనిపోయిన జుట్టుపాయలను; పరికించి = శోధించి; అట్లు = అంటుపేలను; గోరుముక్కుల = కొనగోళ్లతో; దిగదువ్వి = క్రిందికి దువ్వి; తూరు పెత్తి = మీదికి ఎత్తివట్టి-దులికి; నెఱుల = తలమెండ్రుకలయందు; తిగిచె = తీసివేసెను. అలం. స్వభావోక్తి.

క. మెడమన్ను నలచి యలకలు, ముడిగొని నిజపాణిపద్మములు గరగరగా

గడిగిగొని తనకు మరదలు, విడె మొసఁగుచుఁ బసిమి పసిడివీవన వీవన్.

31

టీక. అలకలు = జుట్టు; ముడిగొని = ముడివేసి; నిజపాణిపద్మములు = పద్మములనుబోలిన తన చేతులను; గరగరగా = పరిశుభ్రముగా; పసిమిపసిడివీవన = పచ్చని బంగారువిసకణ్ణితో; అలం.. స్వభావోక్తి.

1. చ. తుష్టి. ట. దృష్టి. 2. చ. వచ్చి. * శ. ర. అంట్లుసంట్లును. సూర్య. అంటుసొంటులు
3. క. బొడిచె. శ. ర. చి. † దిగ. శ. ర. ‡ దిగిచి. శ. ర. క. దిగిచె.

తే. చేటికానీత వీతికానీన యగుచు, బద్ధకర్ణికఁ గొలుపున్న పద్మవోలె
గుడివలన నింత ¹యోరఁగాఁ గొమరు మెఱసి, బిడ్డ చనుద్రావ నిట్లను బినరుహాక్షి.

టీక. చేటికా.....నీన = దాసి తెచ్చిన పీటపయి కూర్చున్నది; పద్మకర్ణిక = తామరపూ
దుద్దుపయి; పద్మవోలె = లక్ష్మీదేవివలె; గుడివలన = కుడివైపు; బినరుహాక్షి = తామరలవంటి
కన్నులుకల ఆమె; కొమరుమెఱసి = ఇంపుగులుకుచు; అలం. స్వభావోక్తి. ఉపమ.

శా. ప్రారంభించిన వేదపాఠమునకుఁ బ్రత్యూహ మానంచునో
యేరా తమ్ముడ! నన్నుఁజూడఁ జనుదే వెన్నాళ్లనోయుండి చ
క్షూరాశీవయుగంబు వాచె నినుఁ గన్తోకున్ని మీ బావయుఁ
నీరాకల్ మదిఁ గోరు ²జంద్రుపొడుపుఁ నీరాకరంబుంబలెన్. 33

టీక. ప్రత్యూహము = విఘ్నము - ఆటంకము; చక్షూరాశీవయుగంబు = పద్మములబోలు
కనుగవ; నీరాకల్ = నీవు వచ్చుటలకు; చంద్రుపొడుపుఁ = చంద్రోదయమును; నీరాకరంబుంబలెన్ =
సముద్రమువలె. (ఏరాతమ్ముడ! ఎన్నాళ్లనోయుండి'అనున విచట జాతీయములు.) అలం. ఉపమ.

శా. శ్రీలాలిత్యము నిత్యశుద్ధియు గుణోత్సేకంబునుం గల్గి య
ద్వేలస్ఫూర్తిఁ దలిప్పు తిండి యను నల్లిం జంద్రుడై తోచినఁ
బోలుంగాక; భవాద్యశుం డితరుడై పుణ్యంబులం బాసినఁ
సాలగ్రామఖనిం జనించునెకదా జాత్యల్పపాపాణముల్. 34

టీక. శ్రీలాలిత్యము = చక్కని సౌభాగ్యము; గుణోత్సేకంబు = గుణములసమృద్ధి; ఉద్వేల
స్ఫూర్తి = ఎక్కువప్రకాశముతో - ఒడ్డులను అతిక్రమించునో యచనట్లుగా; తలిర్పు = అతిశ
యంచునట్టి; భవాద్యశుండు = నీపంటివాడు; ఇతరుడై = మీఁదివానికంటె విభిన్న పద్ధతులు కలవాడై -
అక్రమప్రవృత్తి కలవాడై; సాలగ్రామఖని = సాలగ్రామములుండు గనియందు; జాత్యల్ప
పాపాణముల్ = తక్కువజాతులవైన రాళ్ళు. అలం. నిదర్శన.

క. ఏ నమ్ముడు గడవఁగఁ ³దత్సానులు కనుగందు లగ్రజుండవు నీ వి
త్తై నతటి నెంత దుఃఖమొ, యీనీప్రోపాసపడెడు ⁴నీగురువులకున్. 35

టీక. అమ్ముడుగడవఁగ = ఇతరులసొత్తు కాఁగా; తత్సానులు = వారిబిడ్డలు; లగ్రజుండవు =
వెద్దవాడవు; ఈ నీప్రోపు = నీ రక్షణమును; ఆసపడెడు = కోరునట్టి; నీగురువులకున్ = ఈ నీ
గురువులయిన తల్లిదండ్రులకు; ఎంత దుఃఖమొ = ఎంత దుఃఖము కలుగునో ఆలోచింపుము.

నీ. పరమేష్ఠినుండి నీతరముదాఁక విశుద్ధతరమైన వంశంబుఁ దలఁచవై తి
తఁజీ ⁵దక్కియున్న యీ తల్లిదండ్రులఁ జాల పఱచవై సంతోషపఱచవై తి
⁶నగ్నిసాక్షిగఁ బెండ్లియాడిన యిల్లాలి నిల్లాలితాకార నొల్లవై తి
భర్త శాస్త్రార్థ విత్తముల విత్తములచే నలరించి విఖ్యాతి నందవై తి

తే. శీల మఖలంబు నిది పిల్లిశీల ముచుచు, జదువు లిదియెల్లఁ జిల్కలచదువు లనుచుఁ
దోడివారలు నవ్వ నాతోడ! యేల, బేల వై తివి! యీగుణం బేల నీకు ! 36

టీక. పరమేష్ఠినుండి = బ్రహ్మమొదలుకొని; నీతరముదాఁక = నీపురుషంతరమువఱకును;
తఁజీ, దక్కియున్న = (మరణ)సమయమునకు వశమైయున్న; పఱచవై = అల్పుడవై - నీచుఁ

1. చ. వారగా. 2. క. చంద్రు. 3. చ. భవ. 4. క. నిరు. చ. నీ. 5. చ. ద్రోక్తి.

6. చ. పహ్ని.

డవై; ఇల్లాలి = భార్యను; ఇల్లాలితాకారక = మనోజ్ఞుమగు ఆకారముగల యీమెను; ఒల్లవైతి = గ్రహింపవైతివి; ధర్మ.....త్తముల = ధర్మశాస్త్రముల యగ్రమున వివరించు పండితులను; విత్తములచే = ధనములచే; అలరించి = సంతోషపెట్టి; చిల్కలచదువులు = అర్థజ్ఞానములేని చదువులు; పిల్లిలము = కపటమైన నడత; నాతోడ! = నాతమ్ముడా! బేలపు = మూఢుడవు.

వ. అని తదీయదురాచరణస్తరణసంతప్తస్వాంతయై యక్మంతీరవమధ్య యమర్షోత్కంత కలకంతకులకంతపాకలీలా¹పహంబగు నెలుంగు చెలంగం గలంగి కుంతితప్రబోధుండగు నాశీశుంతుం గెరలి పలికియు నలుక మగిడించి యుదంచిత ప్రయోజనఘటనాపారవశ్యంబున సామరస్యంబు మీఱ నిట్లనియె. 37

టీక. తదీయ.....స్వాంతయై = అతని చెడ్డనడతలను తలచుటవలన సంతాపమును పొందిన మనస్సు కలదయి; ఆక్మంతీరవమధ్య = సింహమునడుమువంటి నడుము గల యీమె; అమర్షో..... పహంబగు = శోపమున గట్టిగా నఱచుటచే, శోకిలకాకలీధ్వని నతిక్రమించియున్న; ఎలుంగు = కంత స్వరము; కలంగి = కలతపడి; కుంతితప్రబోధుండగు = వ్యర్థమైన యుపదేశముకల; ['కుంతితప్రబోధుండు = మొక్కపోయిన తెలివిగలవాడు' అని పూర్వటీక.] శుంతుని = మూఢుని; కెరలిబో = శోపించి; పలికియు = పలికినను; అలుక, మగిడించి = శోపమును; శాంతింపజేసి; ఉదంచిత..... వశ్యంబున = మేలైన ప్రయోజనమును కూర్చు పరవశత్వమున; సామరస్యంబు, మీఱ = అనుకూల్యము ప్రకాశింపగా.

చ. పడబడబాటుచు వడుకుపట్టిన తల్లిని దండ్రీ² నేలలో వెడలని తమ్ముగుఱుల నవీనకులాంగన నోరులేని యీ తోడుకుల బంటులై ద విడఁద్రోవక ప్రోవఁగ నెందు నీక పాల్పడినది; కర్ణు నౌదలనె భారతసంహిత నిల్పు చాడువనన్. 38

టీక. పడబడబాటుచు = మిక్కిలి శ్రమలను పొందుచు; నేలలో, వెడలని = భూమిపై నడుగుపెట్టి తిరుగని - మిక్కిలి పసివాండ్రయిన; నవీనకులాంగన = శ్రీత్రగా గాఁపురమునకు వచ్చిన భార్యను, తోడుకుల = ఆవులను; బంటు = సేవకుని; వైద = చనులకుఱువానిని; విడఁద్రోవక = త్రోసివేయక - విడువక; కర్ణునౌదలనె = కర్ణునితలపైసే. అలం. ఉపమ.

ఉ. నాదుసహోదరుండు సుజనస్తవనీయనయప్రసక్తి బ్రహ్మాదుల మెచ్చు డే నతని యజ్ఞమునం గడుఁ బూజ్యురాలనై వేది యలంకరింతు నని³ వేపురిముందర నాడుకొందు నీ వేదియులేక సర్వగుణాహీనుడ వాఁట యెటుంగఁ దమ్ముడా! 39

టీక. నాదుసహోదరుండు = నాసోదరుండు; సుజన.....ప్రసక్తి = సత్పురుషులచే గొనియాడబడు నీతిపద్ధతియందు; వేది = యజ్ఞవేదికను; ఆడుకొందు = చెప్పకొనుచున్నాను; శా. వీరావేశము దాల్చి సర్వధనముల్ వెచ్చింతుగాకేమి ముక్కూరుం బండు నఖండసేతువృత్తముల్ కాశీరఖండంపుఁగే దారంబుల్. తెగనమ్మఁగాఁజనునె నిర్ధారుండవే⁴ వెన్న నెవ్వారు లేరె సహోదరాదులు? కులధ్వంసంబు నీ కర్తామే? 40

1. చ. ట. సహంబగు. 2. క. శుంతుని. చ. శుంతం. 3. చ. నేలలో. 4. క. వేపురిలోపల. చ. వేపురిముందర. 5. చ. యెన్న (డెన్న)

టీక. వీరావేశముక్ = ఎక్కువపొరువమును - [నేనే యెక్కువగా వెచ్చచేయుదునను గొప్ప తనమును, పేరునుపొందు నహంకారమును] వెచ్చింతుగాకేమి = వెచ్చముచేసినది యటుండనిమ్ము; [చరాస్తిని ఖర్చుచేసినఁ జేయుదువుగాక!] ముక్కారుక్, పండు = మూడు పంటలు పండుచున్న; ఆఖండసేతువృతముల్ = ఎడతెగకపాటు పంటకాలువలు కలవి; కాశ్చీరఖండంపుగేదారంబుల్ = కాశ్చీరదేశపుపొలములు-బాగుగా ఫలించు మేలిరకపుపొలములు; నిర్ధారండవే? = భార్యలేనివాడవా? - బ్రహ్మచారివా? అర్హమే? = తగునా?

ఉ. కామవికార మాత్మ నవగాఢత దాల్చినయేని నిర్భర
శ్రీమైత్రయంగ రూపగుణశీలకులోన్నతి గల్గు విప్రక
న్యాయులక్ సహ స్రమయినక్ వరియించి రమింపరాదె యే
మీ ¹మునులే గృహస్థులు? రమించుట యెగ్గె కులాంగనాతలిన్. 41

టీక. ఆత్మక్ = మనస్సులూ; నవగాఢతక్ = శ్రోత్రదగు అతిశయమును; నిర్భరశ్రీ = గొప్ప శోభ. (“నిండినసంపద”అని పూర్వటీక.) రూప.....న్నతి = గొప్పచక్కదనము, గుణము కులము, శీలము; ఏమీ గృహస్థులు మునులే? = సంసారులు మునులు కారనుట; కులాంగనాతలిక్ = ధర్మ పత్నులనమూహమును; రమించుట = కూడుట; ఎగ్గె = తప్పుకాదు.

శా. లోలత్వంబున మత్తకాశినుల కిల్లుం బొల్లునుం జెల్లంగా
నేలా? వెచ్చమునేయ నెవ్వలన మన్నీలాధ్యులుం జాలరే!
2కోలాభోఽజనియంచు 3వేడ నిను వీడ్కోలాభమో తండ్రి! దు
శ్శీలాగారము వారయావతము నిస్సీ! మేటి పాటించునే! 42

టీక. లోలత్వంబునక్ = చాపల్యమువలన; మత్తకాశినులకుక్ = (భోగపు) స్త్రీలకు; ఇల్లుక్ = స్థిరాస్తియు; పొల్లునుక్ = చరాస్తియును; చెల్లంగానేలా? = ఎందులకు నాశముకావలెను? ఎవ్వలనక్ = ఎచ్చోనయినను; మన్నీలు = రాజులు - జమిందారులు; ఆధ్యులుక్ = ధనవంతు లును; చాలరే! = తగరే! (వారును వెలయాండ్ర కీరితిని ఖర్చుచేయ సాధ్యముకాదే!) ‘కోలాభోఽజని’యంచుక్ = [ఇట్లు ఖర్చుపెట్టటవలన నీకేమిలాభము కల్గినది? అనివల్కుచు; వేడక్, నినుక్ = నిన్ను, ప్రార్థింపఁగా; వీడ్కో, లాభము = వారిని విడిచిపెట్టఁగా లాభమగును; దుశ్శీలా గారముక్ = చెడునడతకు నిలయమైనదానిని; వారయావతముక్ = వారవనితలగుంపును; మేటి = ఉత్తముడు; పాటించునే! = లెక్కింపఁడు.

[ఇందు ‘కోలంబో, జనియంచు’ అను పాతము గ్రహింపఁబడి ప్రాతటికలో ‘కోలంబు = ఆట’ అను సర్థము వ్రాయఁబడినది; అది ఉచితము కాదు.]

సీ. నర్మగర్భోక్తులు నక్కటక్కులు వింత నయగారములు బహునాటకములు
పిలుపిచ్చవిద్యలు వీరక వన్నియలును బెలుచడనంబులు ప్రేలడములు
వక్రభావంబులు వలకారిబాగులు వలసి ⁴యొల్లములును వట్టిపసలు
కేరడంబులు సాళగింపులు కిబ్బిపాక్రీడనంబులు నడకించువగలు

తే. బాసపోసనములు విడంబములు భ్రమలు, లేని మచ్చిక లివి యాదియైన వివిధ
దుర్గుణంబుల ప్రోవులు ద్రోహమతులు, వారకాంతలఁ దడవిన వచ్చు గీడు. 43

1. క. మునులే. చ. ట. మునులే. 2. క. కోలంబోజనియంచు. చ. కోలాభోజనియంచు. 3. క. వేడినను. చ. వెండినిను. 4. చ. ట. యొల్లంబులు.

టీక. సర్వగర్భాత్మలు = ఆధారతరములతోగూడిన చమత్కారపుమాటలు; నక్కటక్కులు = అతిపనయములు; వింతనయగారములు = వింతలైన కపటపుమెత్తదనములు; బహునాటకములు = వివిధములగు నటనలు; పిలుపిచ్చవిద్యలు = సీచపుపనులు; వీరవన్నియలును = వైమెఱుగులును; పెలుచందనంబులు = కఠినత్వములు; - మొఱుటదనములు; ప్రేలడములు = ప్రేలుటలు; వక్రభావంబులు = వంకరతలపులు; వలకారిబాగులు = వలపించునేర్పులు; పలసియొల్లములును = అంగీకారములేని అపేక్షలు; కేరదంబులు = పరిహాసములు; సాశింపులు = సలగుపుదనములు; కిల్లిమిక్రీడనంబులు = తప్పుడుఆటలు; అడకించు, వగులు = వంచించుటలును; బాసపోసనములు = పొందికగల (వైమెఱుగు)మాటలు; విడంబములు = మోసములు, బ్రములు = భ్రాంతులు; లేని మచ్చికలు = కపటపు ప్రేమలు; ఇవి, యాదియైన = ఈమొదలయిన; తడవినక = తాకినను; కీడు; పచ్చుక = కలుగును. చ, ¹విడు మిరకనైన నిట్టి యవివేకము, మామకబుద్ధిపద్ధతిక

నగునుము; నీకుఁ గావలసెనా హరికొస్తుభమైనఁ దెచ్చుదక
గడుసరి యచ్చమాళ పలుగాకుల నీడుము చేయి మీఁడుగా
నడచినపూర్ణకాముడవు నాయనుజన్ముడ విట్లు నేయుచే!

44

టీక. అవివేకము = తెలివితేమి; మామకబుద్ధిపద్ధతిక = నా హితముననుసరించి; హరికొస్తుభమైనక = విష్ణువు ధరించిన కొస్తుభమణినైనను - ఆసాధ్యమగువస్తువునైనను; గడుసరి = అసాధ్యలయి; అచ్చమాళకలుగాకులక = అచ్చపుగుచ్చితముగల దుష్టలకు; చేయి మీఁడుగా = (వైచేయియుండు) నట్లు గొప్పగా; పూర్ణకాముడవు = కోరికలునెఱవేఱినవాడవు; నాయనుజన్ముడవు = నాతమ్ముడవు.

తే. అక్క యారితీ నయము ప్రియంబుఁ గలుగ, నానతిచ్చిన సద్బుద్ధి యాదరించె
జాలదినములనుండియు మైనపడిన, బడుగు గావున వాడన్నపానకాంక్ష.

45

టీక. మైలపడిన = అశుచిగా నున్న; బడుగు = చిక్కినవాడు; అన్నపానకాంక్ష = కూడువైసి, నీటివైసిగల ఆశచే.

సీ. గాజాలయమునకు రాకపోకలునేయు మాసినచదువులు మరలఁ జదువు
నిన్నాళ్ల నెచ్చెలు లేదురైనఁ దలవంచు ²గులవధూరత్నంబుఁ గుస్తరించు
నాచార్యజనముఁ ³బ్రత్యహము సంభావించు నర్పావళికి నుపహాగ మిచ్చు
నర్పించు ⁴గుతపవేళాగతాతిథికోటిఁ బసి నేడు దర్శించుఁ బైరుపచ్చు

తే. దండ్రియద్రమనీయంబుఁ దానె యుడుకు, నత్తికాభర్తతో నవ్వు నల్పసరణి

గ్రామకార్యంబుఁ దీర్చు నంగడికివచ్చి, తేనెపూసినకత్తి ధాత్రీసురుండు.

46

టీక. రాజాలయమునకు = దివాణమునకు; మాసిన = మఱచిన; గులవధూరత్నంబుక = భర్తపత్ని; కుస్తరించుక = ఊఱుడించును; అచార్యజనముక = గురుజనులను; ప్రత్యహముక = ప్రతిదినమును; సంభావించుక = గౌరవించును; అర్పావళిక = దేవతావిగ్రహములకు; ఉపహారము = సైవేద్యమును; గుతపవేళాగతాతిథికోటిక = అపరాష్ట్రసమయమున వచ్చిన యతిథిబృందమును; పసిక = ఐదులమందను; ఏడుక = కాపాడును; దర్శించుక = గమనించును; ఉద్రమనీయంబుక = దోపరిని; అత్తికభర్తతోక = అక్కపెనిమిటితో; అల్పసరణిక = మెల్లగా; అంగడిక = రచ్చకట్టునకు; గ్రామకార్యంబుక = తీర్పుచెప్పుటమొదలు పనిని; తేనెపూసినకత్తి = మేకవన్నెపులి - కపటనటనా నటుండు; ధాత్రీసురుండు = బ్రాహ్మణుండు. అలం. స్వభావోక్తి. రూపకము.

వ. ఆతం డొక్కనాడు.

47

సీ. గోమేధికోపలాంకుర మానితంబులు ⁴పుష్పరాగచ్చటాపుంఖతములు
వైడూర్యసూథానవర్ణ నీయంబులు హరినీలకీలనాభ్యంచితములు
కురువింద సందర్భగురుతరంబులు చతుర్విధవజ్రదళసమావేల్లితములు
మహానీయతరహరిన్ జివరీతంబులు నకలుపస్థూలమాక్తికయాతములు
తే. పద్మరాగపరింభభాస్వరములు, నంతవిద్రుమకృతసముద్గకభృతములు
మాతృభూషలు నత్తికామండనములు, నిజయుతతి దాల్పుసొమ్మలన్నియుహరించి.

టీక. గోమేధి.....తంబులు = గోమేధికమాణిక్యముల పొళ్ళు కూర్చబడినవియు; పుష్ప...
...తములు = పుష్పరాగముల సమాహముచే పొదుగబడినవియు; వైడూర్య.....నంబులు =
వైడూర్యములకూర్చుచే బాగయినవి; హరి.....తములు = ఇంద్రనీలములు చెక్కబడుటచే మిక్కిలి
యొప్పిదవయినవియు; కురువింద.....బులు = కెంపులకూరుపుచే గొప్పవైనవియు; చతు.....
తములు = నాల్గు రకముల వజ్రదళములచే బాగుగా ప్రకాశించునవియు; మహా.....తంబులు =
గొప్పశుచ్ఛలచే పొదుగబడినవియు; అకలుష.....యతములు = దోషములేని మంచిముత్యములతో
కూడినవియు; పద్మరాగ.....ములు = పద్మరాగములు పొదుగుటచే ప్రకాశించునవియు; దంత...
ములు = దంతముతోను, వగడములతోను తయారుచేయబడిన బరణులందుంచబడినవి; అత్తికామండన
ములు = అక్కనగలు; (ఈపద్యమున నవ రత్నములవర్ణనయుఁ గలదు.)

క. ఒకనాటిరాత్రి పడు పడు, కకుఁ జెప్పక యిల్లుచెడలి గాఢతరతమో
నికరము తన ¹తగుతోడుగ, నొకరుఁడుఁ బేరడవిత్తోవ నూడనిబాడెన్. 49

టీక. పడు = పండుకొన్న; గాఢతమోనికరము = కాలుగ్రమ్మినచీకటియే; తనతగుతోడుగఁ =
తనకుఁదగిన సాయము కాఁగా; పేడరవిత్తోవఁ = కాఱడవిదారిని; ఊడనిబాడెన్ = పరుగెత్తి
పోయెను.

సీ. ²శోకించు వృద్ధభూసురుఁ డాత్మపితృదత్త దర్శముద్రికకుఁ జిత్తంబుగలఁగి
నత్తగా రిచ్చివ హరిసుదర్శనపుఁజేసునకు ముత్తయిదువ వనటఁబొందుఁ
గ్రొత్తగాఁ జేయించుకొన్న ముక్కరకు⁴నై యడలు దుర్వారయై యాడుబిడ్డ
జామాత వెతఁబొందు వ్యామోహియై నవగ్రహకర్ణ వేపునభ్రంశమునకు

తే. నెంత దుర్బుద్ధి యెంత దుర్భాగితి యహహ!
సర్వధనములు నద్దురాచారశీలఁ
డూచ ముట్టుగ నిలుదోచి యుఱికి చనుట
యెఱుంగరోగాక ⁵యవ్వేళ యెఱుకగలదె! 50

టీక. వృద్ధభూసురుడు = ముసలిబ్రాహ్మణుడు - తండ్రి; ఆత్మ.....ముద్రికకుఁ = తన
తండ్రిగారివలన ఈయబడిన దర్శముడియంగరమునకు; కలఁగి = కలఁతపడి; ముత్తయిదువ = తల్లి;
వనటఁ = దుఃఖమును! దుర్వారయై = ఇతరులచే నూదార్పరానిదయి; ఆడుబిడ్డ = పుత్రిక;
అడలుఁ = విచారించును. జామాత = ఆల్లుడు; వ్యామోహియై = (ఆ నగవైని) మమతకలవాడై;
నవ...మునకుఁ = నవగ్రహముల చెవిపోగు పోవుటకయి; వెతఁబొందుఁ = విచారమును పొందును;
దుర్భాగితి=చెడ్డభాగితి; దురాచారశీలఁడు = చెడ్డనడతకు అలవాటుపడినవారు; ఊచముట్టుగఁ =
కొంచెమైనను మిగులకుండ - పూర్తిగా; అవ్వేళ=పోయేకాలము; ఎఱుకగలదె! = తెలియగలదా!

1. చ. ట. పుష్పరాగ. 2. క. దగు. చ. శ. ర. రి. చ. శోకించ. 4. క. గలగ. ట. శ. ర.
గలగి. 5. చ. గా. శ. ర. కొనిన. శ. ర. 6. క. యవ్వేళ. చ. యవ్వేళ.

ఉ. మోవఁ దరంబుకాని ధనమున్ బెనుమోపుగ వాఁడమర్చి యే
 త్రోవయు¹గాని పేరడవి దూటి హఁటాహుటి నొక్కరుండు లోఁ
 జావున కంగవించి వెలుచుం జనుచుండఁగ నొక్కనాటి సం
 ధ్యావసరంబునం దొక పురాంతికఘోరచనాంతరస్థలిన్.

51

టీక. మోవఁదరంబుకాని = మోయుటను సాధ్యపడని; పెనుపోపుగ = పెద్దమాటగా; అమర్చి = హర్చి - కట్టి; ఏ త్రోవయు, కాని = దారియు, తెన్నునులేని; పేరడవి = పెద్ద యడవిని; హఁటాహుటి = మిక్కిలివేగముగా; లోఁ = మనస్సులో; అంగవింది = సిద్ధపడి; సాహ సించి - వెలుచుం = ఆతిథ్యముతో; పురాంతిక.....స్థలి = పట్టణమునకు సమీపముననున్న కాణడవిలో. [మీఁదిపద్యమున సమన్వయము.]

ఉ. కరుణాదూరులు చోరు లంధతమసాకారుల్ పదార్థాహృతి
 త్వరితాంతకరణుల్ దురాసదులు విశ్వద్రోహులు బుద్ధాహులై
 తెరువాక్కువృడి గ్రమ్మి తొమ్మిదల సందిప్తాశుగ శ్రేణి నే
 సిరి ధాత్రీసురసూనుఁ గార్చక⁴రవాల్లిష్టాశులై యీసునన్.

52

టీక. కరుణాదూరులు = దయలేనివారు; చోరులు = దొంగలు, అంధతమసాకారుల్ = కాణ ధీకటివరి నల్లనైనవారు; పదార్థ.....కరణుల్ = వస్తువులను అవహరించుటయందు తొందరపడు మనస్సుకలవారు; దురాసదులు = అసాధ్యులు; విశ్వద్రోహులు = ప్రపంచమునకు ద్రోహముచేయు వారు; ఉద్బాహులై = చేతులెత్తినవారై; ఒక్కవృడి = ఒక్కపెట్టున; తెరువు = మార్గమును; క్రమ్మి = ఆక్రమించి; తొమ్మిదల = తొమ్మిది పగులునట్లుగా - గుండెబద్దలగునట్లు; సందిప్తాశుగ శ్రేణి = ప్రకాశించు బాణముల సమూహముచే; ఈసునన్ = తోపముతో; కార్చకరవాల్లిష్టాశులై = ధనుష్టం కారముచే కూడిన (మార్తో)గిన దిక్కులు కలవారై; ధాత్రీసురసూనుఁ = బ్రహ్మజుని; ఏసిరి = కొట్టిరి.

క. కాయంబునఁ బెదపెదపలు, గాయంబులు నేనెఁగాని కడువాడిమి⁵మై

నాయమ్ము లవ్వహీసురు, నాయమ్ములు దాఁకవయ్యె నాయుర్నహిమన్.

53

టీక. కాయంబున = దేహమువైసి; పెద.....గాయంబులు = చాల పెద్దపెద్దగాయములు; ఆ, యమ్ములు = ఆబాణములు; ఆయుర్నహిమన్ = ఆయుస్సొందుటవలన; ఆయమ్ములు = మర్త స్థానములను; తాఁకవయ్యెన్.

క. ఒకనెత్తురుబొట్టున కూరక యసురులు వేవు రొడియు క్రమమున దొంగల్

బకనిభు లా పలితుని దోచికొని రయం బడరఁ జనిరి చెట్టకొకరుండై.

54

టీక. ఊరక = విడువక; అసురులు = రాక్షసులు; వేవురు = వేయిమంది; ఒడియుక్రమ మున = క్రమ్ముకొనెడిరీతిని; బకనిభులు = బకాసురునివంటివారు; పలితుఁ = భ్రష్టుని; రయంబు, అడర = గముగా; చెట్టకొకరుండై = చెట్టున కొక పిట్టగా-చెల్లాచెదరై; చనిరి = పోయిరి. అలం. ఉపమ.

క. కాఁపుకొడు కొక్కరుం డా, కాపురుషుం దెచ్చె నింటికడ కనుకంపా

టోపోద్ధిపితుబుద్ధి ద,దాపద్వినివారణ క్రియాభిముఖుండై.

55

టీక. కాఁపుకొడుకు = శూద్రుడు; కాపురుషుఁ = చెడ్డవానిని - నీచుని; అనుకంపా..... బుద్ధి = ఎక్కువ దయచే ప్రకాశించు బుద్ధితో; తదాప.....ముఖుండై = ఆశని (బ్రహ్మజుని) యాపదను తొలగించునట్టి సనియం దానత్తుండయి.

1. చ. గాచి. 2. క. ర. కంగవింది. చ. కగ్గవింది. 3. తొమ్మిదల. 4. చ. రవాల్లిష్టాశులై. 5. చ. కయన్. 6. చ. ట. చెట్టకరుండై.

సీ. పితృపరిత్యాగవర్ధితకిల్బిషమువోవ ¹నొత్తుకై వడి వ్రేళ్ల నెత్తుకొత్తి

కూర్కూప్రాణముల మేల్కొలుపుచాడున్న గంట్ల శాకినీకాండంబు సణిపి చూచి
సమయంబుగా దని శమనుదూతలఁ ద్రోయుజాడ ²మైనాటు నస్త్రములు పెఱికి
పతయాళువగు బొంది పడకుండుటకు ³గండ్రపురు లిచ్చుగతిఁ జాల పొత్తులునిచి
తే. వట్టికూడును ⁴వేన్నీళ్లు పెట్టి యొట్టి, గలుగు వీడ్యంబు లిప్పించి ⁵వలఁతియైన
వెజ్జ నెఱరించి యరయించె విప్రసుతునిఁ, ⁶గంట వత్తిడుకొని నైరిక ప్రభుండు.

టీక. పితృ.....కిల్బిషము = తండ్రిని విడుచుటవలన వృద్ధిపొందిన పాపము; కూర్కూప్రాణ
ములక్ = నిందించుచున్న (పోషనున్న) జీవములను; శాకినీకాండంబుక్ = పెరుగుతోటహారకాడ
లను; ['వత్తుల సమూహమును' పూర్వటీక.] సణిపి = చొప్పించి; సమయంబు = ప్రాణములను గొని
పోవుటకుఁ దగిన యదను; శమనుదూతలక్ = యమకింకరులను; ¹మైనాటు = దేహమున నాటుకొని
యున్న; ఆస్త్రములు = బాణములను; పెఱికి = ఊడఁదీసి; పతయాళువు = పడుటకు సిద్ధమయినది;
బొంది = శరీరము; గండ్రపురులు = ఊఁతతోలలు; గాయపడినవారికిఁ జేయునొక ఉపచారము;
పొత్తులు = పొత్తిగుడ్డలు; వట్టి కూడును = వ్యంజనములు లేని యన్నమును; ఒట్టగలుగు = కారమైన;
వలఁతి = సమర్థుఁడు; వెజ్జక్ = వైద్యుని; ఎఱరించి = హెచ్చరించి; నైరిక ప్రభుండు = కాఁపు
పెద్ద; కంట, వత్తిడుకొని = మిక్కిలి జాగరూకతతో; విప్రసుతునిక్ = బ్రాహ్మణకుమారుని;
అరయించెక్ = చూచునట్లుచేసెను.

క. నిరనిలసంచారస్థల, మరయిక సున్నేహపూరిమాయుస్థితి యా

యిలుదెఱగు బలిమి దుర్దశఁ, బొరయక ¹దీపమ్ముపగిది భూసురుఁ డెసఁగెన్. 57

టీక. నిరనిలసంచారస్థలము = గాలిలేనిచోటు; అరయిక = భద్రముగాఁ జూచుట; సున్నేహ
పూరిము = పూర్తియగుచున్నవ, మంచిచూసె నిడుగా నుండుట; ఆయుస్థితి = ఆయుర్దాయపుటునికీ,
నిలిచియుండుట; ఇలుదెఱగుబలిమిక్ = రెండువిధములగు బలములచే; - అనఁగా వైవ, పౌరుష
ప్రయత్నములు రెండింటిచేతను; [ఇచట నిరనిలసంచారస్థలము, నాయుస్థితియు వైవబలములు; అరయి
కయు, సున్నేహపూరిమును మానుషబలములు.] దుర్దశక్ = చెడ్డస్థితిని; బొరయక = పొందక;
భూసురుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు; ఎసఁగెన్ = ప్రకాశించెను.

[ఇచట ప్రాతఃటీకలో 'సున్నేహపూరిము = (మెదటియందలి) మంచిచమురుయొక్క
సమృద్ధి' అని వ్రాయఁబడినది. అది యుక్తముగాఁ గానరాదు.] అలం. శ్లేష, ఉపమ.

ఉ. తాన ప్రసంగముల్ దిగిచి తత్సరణిక్ దనపెంపుపెద్దగాఁ

బూని వచించు నక్కపటపూరుషు నిక్కుమ నమ్మె నెమ్మదిక్

జానపదాగ్ర గామి తనజాతియు నాతియుఁ గూడి దేవుని

గా నిజదేశికోత్తమునిఁగా ¹బరమాప్తునిగాఁ దలంచుచున్. 58

టీక. జానపదాగ్ర గామి = పల్లెపట్టులం దుండువారిలో ముఖ్యుఁడు - కాఁపుపెద్ద; తానప్రసంగ
ముల్ = అధిక ప్రసంగము; తిగిచి = విడిచిపెట్టి - అనఁగా తా నా బ్రాహ్మణునితో ఎక్కువ మాటలాడక;
తత్సరణిక్ = అధిక ప్రసంగపద్ధతిని; తనపెంపు = తా నాతనిని రక్షించి, పెంచుట; పెద్దగాఁ, పూని =
గొప్పగా గ్రహించి; వచించు = మాటాడునట్టి; అక్కపటపూరుషుక్ = ఆ కుచ్చితపువానిని;

1. క. నెత్తుకై వడి. చ. నొత్తుకై వడి. 2. చ. జాట లే క. మైనాటుశస్త్రములు. చ. మైనాటు
నస్త్రములు. ట. మైనాసునస్త్రములు. 3. చ. ఖండ. 4. చ. వేసిరు. 5. చ. వలఁతులైన. 6. క. కంట.
8. దీపకము. చ. 9. చ. పరమాత్మనిగా.

శైవ్యుడొ = నిండుమనమున; తనజాతియున్ = తనకూద్రసులమున; నాలియున్ = భార్యయును; నిజదేశోత్తమునిగాన్ = తమ గురువువలెను; పరమాపునిగాన్ ప్రాణమిత్రునివలెను; నమ్మెన్.

క. తలలోపల నాలుక పూ, సలలో దారంబు పాలుజల్లిన నీరం

బలె వెలి యెటుగక మనసులు, గలసి యభేదమునఁ గాపుకడ నతఁ డుండెన్.

టీక. పాలన్, చల్లన = పాలతోఁగలిసిన; వెలి, యెటుగక = ఎరుసులేక; అలం. మాలోపమ,

క. కల దా శూద్రవసతి శశి, కల దా ననఁజాలు నొకవికారపుగోడల్

చలదాలోలకటామౌ, చలదామనిబద్ధతరణజనఖంజనమ్మై.

60

టీక. ఆ, శూద్రవసతిన్ = ఆకాపుటింటియందు; తాన్ = తాను; శశికలయనఁగఁజాలు = చంద్రకళయనఁదగిన; చల జనమ్మై = చలించుచు, అంతటను తిరుగుచున్న కడకంటిచూపులనెడి యురిత్రాళ్లచే గట్టివేయఁబడిన యువకులనెడి కాటుకపిట్టలు కలదై; అలం. రూపకము.

ఉ. శిఖంటను నడ్డమూఁక యొక యింతయులేక చరించువానిని జే

నంటినఁ గందుకెందళుకు లంగమునఁ గలవాని మిక్కిలిం

గంటికి నించువానిఁ దెలికన్నులవానిఁ బసాళిబాపనిం

బంటది శిఖోరుఁ జారుకుచపంజరకీరముగ్గా రచింపఁగన్.

61

టీక. అడ్డము = ఎదురు; ఆఁక = ఆటంకము; చేనంటినన్ = చేతితోఁ దాఁకినను; కందు = ఎఱ్ఱఁబడిపోవు; కెందళుకులు = ఎఱ్ఱని (చక్కని) కాంతులు; కంటికిన్, ఇంచువానిన్ = నచ్చిన వానిని; తెలికన్నులవానిన్ = అందమై, విప్పారిన కన్నులు కలవానిని; పసాళిబాపనిన్ = వంచకుఁ డగు బ్రాహ్మణుని; బంటది = కాపువడఁది; చారుకుచపంచరీరముగాన్ = చక్కని చన్నులను పంజరమునకుఁ జిలుకయైనవానినిగా; రచింపఁగన్ = చేయుటకు; శిఖోరుఁ; [కీరమున్ = చిలుకను' అని పూర్వటీక.] అలం. రూపకము.

సీ. పలువికారంబుల కలగల్గుచూపుల రాకపోకలు బయల్ ప్రాకఁజేయుఁ

దమకంబు గమకంబుఁ దత్తరంబును హత్తి మనసు సాఁగిన పజ్జఁ జొనుపు గోర్కి

కుదురుపాలిండ్లపైఁ గొంగుజాఁజఁగఁ గొప్పవీడ నూఁక నవ్వు చెట్టినవ్వు

నేరాలిపట్టి బిట్టెత్తి చెక్కిలి నొవ్వు గఱచి వాఁ డేఱ్ఱినఁ గొంగిలించు

తే. ¹దండనకిమెడఁ బుంజాలదండఁ బెట్టు, దిట్టు మెట్టెలు బిగువంచుఁ దెగి కళాదు

వనిత చిన్నారిపొన్నారి వయసువాని, విప్రనందనుఁ గన్నంత వెకలి యగుచు. ⁶²

టీక. పలు పోకలు = ఎక్కువ వికారములకలుపుగోలతనము గలిగిన చూపులయొక్క రాకపోకలను - [ప్రసారోపసంహరములను]. బయల్ = బయట; ప్రాకఁజేయున్ = వ్యాపింపఁ జేయును - అనఁగా వికారపుఁజూపులను ప్రసరింపఁజేయుచును, చూపులను మరలించునొసఁచుండును; తమకంబుగమకంబు = మోహముయొక్క ఆధిక్యమును; తత్తరంబును = తొందరపాటును; హత్తి = పొంది; సాఁగినపజ్జన్ = వెల్లినవైపును; చొనుపున్ = వ్యాపింపఁజేయును; ఏరాలిపట్టిన్ = తోడి కొడలిబిడ్డను; బిట్టు = మిక్కిలిగా; ఎత్తి = మోదికెత్తి; చెక్కిలి నొవ్వున్ = వాని బుగ్గనొచ్చునట్లు; దండనకిమెడన్ = దగ్గఱనుండు తెలికత్తెమెడలో; పుంజాలదండన్, పెట్టున్ = ఒకవిధమగు కంఠమాల నుంచుచు - తెగి = సాహసించి; కళాదున్ = కమసాలిని; చిన్నారిపొన్నారివయసువానిన్ = మంచి వయసుకలవానిని; విప్రనందనున్ = బ్రాహ్మణపుత్రుని; వెకలి = ఆనవురాలు - మదనవికారముకలది.

1. క. ఇంటికి. చ. ఇంట(ను) 2. క. నిచే. 3. క. గోరుచారు. 4. క. గారవింపఁగన్. 5. క. రంబులఁగల. 6. చ చూపులు. 7. చ. ట. దండనఖ.

క. దుర్గలితాతమవిలసన నిర్లజ్జస్యాంతకాంత నేరుపు మెఱయన్

జెర్లాటమాడు మోహము, లేర్లయి వర్తిల్ల నమ్మహీసురుతోడన్.

63

టీక. దుర్గలితా.....స్యాంత = దుష్టమయిన ఒయ్యారముతోడి మన్నభోద్రేకముచేత సిగ్గు లేని మనస్సుగలది; మోహములు = వలపులు; నిర్లయి, వర్తిల్ల = విగ్ధగా ప్రవహించుగా; జెర్లాట మాడున్ = ఎక్కువ పరిహాసపుటాట లాడును.

తే. దృష్టిపాతంబు నొడిచి మైః దెరలఁ బెట్టు, ఫాలపట్టిక గనుపట్టి బాల చేల

నిజీయఁ దలఁగట్టి యొకమూల నొఱగు నేల, గుడ్లనీరుట్టుఁబఱచినకొంగుమీఁద.

టీక. దృష్టిపాతంబు, నొడిచి = దృష్టికొట్టినదని చెప్పి; మైః = దేహమును; తెరలఁబెట్టు = క్రాగఁజేయునట్టి; ఫాలపట్టిక = నువ్విభాగము; కనుపట్టిక = కనబడఁగా; చేలన్ = వస్త్రముతో; ఇఱియన్ = బొకముగా; గుడ్లనీరు = కన్నీరు; ఉట్టన్ = కాఱుగా; నేలన్; ఒఱగున్ = పండు కొనును.

ఉ. తేలిప కన్నదోయి వడదేఱెడు ముద్దుమొగంబు సారెఁ గై

వ్రాలెడు గొప్పకొప్పు వసీవాడెడు నన్నునకొను కాఁకలం

దూలెడు లేతమేను నయి తొత్తి నమ్మగనాలి నాలీబా

గా లఘు వర్తనుం డరసి యంగజబాధితగాఁ దలంచుచున్.

65

టీక. ఆ, లఘువర్తనుడు = ఆ, చెడునడతగల నిగమశర్మ; తేలిపకన్నదోయి = తేలిపోవు రెండు కన్నలును; వడదేఱెడు = బడలికపడుచున్న; సారెన్ = మాటిమాటికిని; వైవ్రాలెడు = చేతికి వ్రాలిపోవుచున్న - విడిపోవుచున్న; వసీవాడెడునన్నునకొను = మిక్కిలివాడిపోయిన సన్నని నడుము; కాఁకలన్ = తాపములచేత; అప్పుగనాలి, నాలిబాగు=జీవచ్ఛర్మక యగు (మగఁడు జీవించియున్న) ఆ కాఁపువడఁతియొక్క కుచ్చితపుటాగును; అరసి = చూచి; అంగజబాధితగాన్ = మన్నభవికారమును పొందినదానినిగా; తలంచుచున్ = ఊహించును.

క. ఎవ్వనికి పలచెకొకొ యీ, జవ్వని యని రవ్వ మీఱు సరసోక్తులు లే

నవ్వలు ముడిచిన పువ్వల, 4రువ్వలుఁ దనయందె సమధిరూఢము లగుటన్.

టీక. ఎవ్వనికి = ఎవ్వనికూర్చి; రవ్వమీఱు = పోకిరితనముగల; ముడిచినపువ్వల రువ్వలు = (తలవా) ముడుచుకొన్న పువ్వలను వినబటలు; తనయందె = విషయముననే; సమధిరూఢములు, అగుటన్ = బాగుగా ఎక్కినవి - అన్వయించునవి అగుటవలన; [ముందుపద్యముతో అన్వయము.]

మ. బలిరా! తేరకుఁ దేర *దక్కె నిటు లీ బంగారుకుం డంచుఁ జం

కలు దాటించుచుఁ గెంపుమోవి దొడుకంగా గుబ్బపాలిండ్లు బి

ట్టలమంగా ముఖగంధపారణము నేయంగాఁ గట్టిసిరు ను

త్విలపత్రాళి ఘటించుగాఁ దివురు మిత్రద్రోహి మోహాంధతన్.

67

టీక. తేరకుతేరదక్కెన్ = మిక్కిలి సులభముగా (కష్టములేక) చిక్కినది; తాటించుచున్ = (ఆనందమున); ఎగురవేయుచు కెంపుమోవిన్ = ఎఱ్ఱని వెదవిని; తొడుకంగాన్ = (దంతములతో) ఒడిసి పట్టుటకును; బిట్టు = ఎక్కువగా - గాఢముగా; అలమంగాన్ = కౌగిలించుటకును; [ఆ క్రమింపను - పట్టు' అని పూర్వటీక.] ముఖ.....ణము, చేయంగాన్ = ముఖమునుండి వెలువడు నువాసనను, వాసనచూచుటకును; కట్టిసిమన్ = పిరుదులవైని; ఉత్పలపత్రాళి = నిశంబసీమయందుంచు

1. క. నిర్లజ్జ. చ. శ. ర. నిర్లజ్జ. 2. చ. బెట్టు. క. బట్టు శ. ర. మెడఁబూజాలదండవెట్టు

3. చ. గలచె. 4. చ. రవ్వలు, *చిక్కె. శ. ర. 5. ట. పత్రంబు.

పాండురంగ-19

కుముదపత్రము¹లను పేరిటి నఖిలములను; ఘటింపఁగా² = కూర్చుటకు - ఉంచుటకు; లివురు³ = యన్నియును - ఉబలాటపడును.

సీ. తలపుండ్లు గడిగించి తను బ్రతికించెఁగా యడవిఁ జోరాహతుండైనఁ దెచ్చి
కన్నబిడ్డలకన్న గారవంబునఁ జనవిచ్చెఁగా నిచ్చలు నింటిలోన
గ్రాసవాసఃక్షేళ కళ్ళలత్వ మడంచి యనుగక్కి బెనిచెఁగా యనుదినంబు
గురువుగా వేల్పుగాఁ గూర్చుచుట్టంబుగా భావించి కొలిచెగా భక్తియుక్తి

తే. నెవ్వఁ డా⁴రెడ్డియింటికి నెగ్గు చాలఁ, జేయు గుడినుండి గుడి⁵తొల్ల దీయుకరణిఁ
గపటనటనానటుండు త్రాటిగట్టుబోయ, కాయజా⁶మేయసాయకాఘాతభీతి. 68

టీక. చోరాహతుండు = దొంగలచేఁగొట్టఁబడినవాడు; గారవంబున⁷ = (ఎక్కువ) గౌరవముతో; చనవు = పరిచయమును; గ్రాస.....త్వము = అన్న, నస్త్రములకయిన కష్టమనెడి నీచత్వమును; అడంచి = పోఁగొట్టి - కూడు, గుడ్డలిచ్చి; అనురక్తి⁸ = ప్రేమతో; కూర్చుచుట్టంబుగా⁹ = స్రియమైన బంధువుగా; భావించి; భక్తియుక్తి¹⁰ = భక్తితోఁగూడుకొనునట్లు; ఎగ్గు = హాని - అపకారమును; కపటననానటుండు = కపటములను నటించుటయందు నేర్పరి; త్రాటిగట్టుబోయ = చెడ్డబ్రాహ్మణుండు (త్రాటిగట్టు = యజ్ఞోపవీతధారి - పాముండు) కాయ.....భీతి¹¹ = మత్తఁగుని ఎదురులేని బాణములు = పడుటయను భయమువలన; అలా. ఉపమ, లలితము.

చ. కరఁగిన డెందముల్ విసువు గానని కోర్కెలు పారవశ్యము¹²
జొరసిన నీట్టచూపులు గుముర్కొను ముత్తులకాంకురావళిల్
చిరిగిన సిగ్గులుం గలిగి చీకటి¹³వేకటిరేలఁ జాల¹⁴వ్రా
లిరి తలిరాకుబోడియు నళికవిశిష్టుండు దుష్టచేష్టలన్. 69

టీక. కరఁగిన = ద్రవించిన - మెత్తపడిన; డెందముల్ = మనస్సులు; విడుపు, గానని = హద్దులేని - ఎడతెగని; పొరసిన = పొందిన; నీట్టచూపులు = కదలికలేని చూపులు - ఒకరినొకరు చూచుకొనుటలు; గుముర్కొను = దట్టమైన; ముత్తులకాంకురావళిల్ = అనందమువలనఁగలుగు గగురుపాటు మొలకలగుంపులు; - సంతోషపుజలదంపులు; చిరిగిన = పోయిన; చీకటివేకటిరేల¹⁵ = చీకటితోనిండిన రాత్రులయందు; తలిరాకుబోడియు¹⁶ = చిగురుబోడియు - సుందరియు; అళికవిశిష్టుండు¹⁷ = కపటపు యోగ్యతకలవాడును - నిగమశర్మయు; దుష్టచేష్టలన్ = చెడునడతలతో - కూడికలతో; వ్రాలిరి = ఒరిగిరి - పరవశతఁ జొందిరి.

క. మతిఁ బాప మనక ప్రాణచ్యుతికరమగు తెగువ కతఁడు చొరఁబడె 'నరకే
సతి కో దోష¹⁸ మరణే, సతికిం భయ' మన్న చదువు చదువంబోలున్. 70

టీక. మతి¹⁹ = మనసులో; ప్రాణచ్యుతికరము = ప్రాణపాయమును కలిగించునది; తెగువకు²⁰ = సాహసమునకు; చొరఁబడెను = సిద్ధపడెను; నరకే సతి కో దోష²¹ = నరకమునకు సిద్ధపడఁగా - అంతకుఁ గాని తప్పేమున్నది? మరణే సతి కిం భయమ్ = చావునకుఁదెగింపఁగా అంతకంటె భయమేమున్నది? చదువంబోలున్ = చదివి యుండవచ్చును.

ఉ. అద్దమరేయిదాఁక పొల మారసి మారశిలీముఖాహతి²²
నిద్దరఁ గాచియున్న మగని²³ జగిసీలిపిసాళిజంతయ

1. చ. చెప్పి 2. చ. శ్రావ్యునియు 3. శ్రావ్యునియు. 4. ట. మయ. 5. చ. ట. వేకటిరేల. 6. చ. వ్రాలిరి. 7. వాలిరి.

మృద్దియ సేవసేయ దొక ముచ్చట యాడదు మూగజోలె నే
మృద్దియు లేక కన్నోగిచి చూచు మనోగతిఁ దోచు చెల్వనిన్.

71

టీక. అద్దమరేయిదాఁకఁ = సగమురాత్రివఱకును; పొలము, ఆరసి = పొలముపనులు చూచి
కొని; మారశీలముఖాహతిఁ = మన్నభునిబాణములవలని దెబ్బలవలన - కామోద్రేకమువలన; మగ
నిఁ = భర్తనుసూర్పి - ఆతనికొఱకయి; జిగిసిలిపిసాశిజంత = మాయలాడి యగు ధూర్తురాలు; (అగు)
ఏనుద్దియున్ = ఏమంచిమాటయును; కన్నోగిచి = కన్నులుమాసి; మనోగతిఁ, తోచు = మనస్సులో
కన్పించు; చెల్వనిన్ = ప్రియుని - నిగమశర్మను; చూచున్.

సీ. పొన్నాకు¹వైఁ దేనె సన్న²చంద్రికమోవి మాధుగ్య³మనక వేమాటుఁ బొగడి
యామని బుగబుగ లంగచంపకదామగంధం⁴బనక పెక్కుగతుల నెన్ని
పడనున్న పండ్లసంపదపెంపు పాలిండ్లబీరం బనక సారె సారె దలఁచి
తెలియ నభ్రచ్చాయ వలమానకచభరప్రకటనం బనక మాటికిని మెచ్చి

తే. దినదినంబును గసికాటు⁵చెనకువలన, దప్పిటిఱని తమకంబు దెప్పరంబుఁ

బాప సమకట్టి జారుఁ డక్కాపునతిని, నెత్తుకొనిపోవ నిందందు నెడరు వేచె. 72

టీక. సన్న...మాధుగ్యము = సన్ననై యెఱ్ఱగనున్న పెదవియందలి తీసి; పొన్నాకుపయిపడినతేనె
పండిది అస్థిరమైనది; అనక = అని తలఁపక; వేమాటు = పెక్కుసారులు; అంగచంపకదామగంధంబు =
శరీరమును సంపంగిపూలదండయొక్క సువాసన; ఆమనిబుగబుగ, యనక = వసంతర్తుప్తయొక్క పరి
మళముయొక్క ప్యావనమని తలఁపక - అస్థిరమయకొనక; పెక్కుగతులఁ = అనేకవిధముల; ఎన్ని =
కొనియాడి; పాలిండ్లబీరంబు = స్తనముల బీగువు; పడనున్న.....పెంపు = పడిపోవుటకు సిద్ధముగా
నున్న పండ్లయొక్క సౌందర్యము - అనిత్యము; సారెసారెఁ = మాటిమాటికిని; తలఁచి = కొనియాడి;
వలమాన కచభరప్రకటనంబు = గుండ్రముగా చుట్టఁబడుచున్న - సిగచుట్టఁబడుచున్న కొప్పును ప్రకా
శింపఁజేయుట; తెలియన్ = ఆలోచింపఁగా; అభ్రచ్చాయ = మేఘకాంతి - కొలఁదికాలముండునది;
కసికాటుచెనకువలనఁ = తగిలీతగలని కాటువలన - తృప్తితీరనిరతివలన; దప్పిటిఱని = దాహముతీఱని -
తనివీటిరని; తమకంబు = మోహమును; దెప్పరంబున్, పాపన్ = శక్యమగునట్లుగా - తృప్తితీఱు
నట్లుగా; సమకట్టి = సిద్ధపడి; జారుఁడు = అగుటలాఁడు - నిగమశర్మ; ఎడరున్ = యుక్తనయమును;
వేచెఁ = ఎదురుచూచెను. ఈ పద్యమునందు మోదితేనెకును-మకరందమునకును, దేహమునకును-సంపంగి
పూవునకును; పాలిండ్లకును - పండ్లకును, కేశభారమునకు - మేఘమునకును సామ్యములు చూపఁబడినవి.
ఉపమ వ్యంగ్యము.

క. ఆ తటి సన్నగరిపతి, జాతర * సాటింఁచెఁ బశువిసర మనితరసా

ధ్యాతతవాతామయనిర్ఘాతాహతిఁ దూల గాలిగంగల కెల్లన్.

73

టీక. తన్నగరిపతి = ఆపట్టణపు రాజు; పశువిసరము = పశువులగుంపు; అనితర.....హతిఁ =
ఇతరమార్గములచే సాధింపరాని ఎక్కువైన, గాలిసోఁతుడు రోగము అను పిడుగుదెబ్బచే; తూలన్ =
ఎగిరిపోఁగా - నశింపఁగా; గాలిగంగలకున్, ఎల్లన్ = గాలిరూపున నున్న తుద్రదేవతల కన్నింటి
కిని; జాతర, చాటింఁచెఁ = పండుగను చాటింఁచెను.

సీ. గోర్యచ్చ¹చమురంటుకొనిరి మస్తకముల జలకమాడిరి నిశామిళితవారిఁ

గట్టిరి చిలుతచౌకముల గ్రొంబుట్టముల్ కాటుకదీర్చిరి కన్నుగవల

1. క. వైతేనె. 2. క. చంద్రిక. 3. చ. మునక. 4. చ. బునక. 5. చ. చెరుకు. 6. ర. కాటుక
జెనుకు. 6. క. పాటుఁడఁగి. చ. క్కాపునతిని. * 7. చ. ట. తెలియంటి.

దిద్దిరి సిందూరతలకంబు బటువుగా నిగ్గుగొప్పల విరుల్ గ్రుక్కె రథి
సింబువ సూరమాల్యంబులు వైచిరి చిట్టిబొట్టు ధరించి డిట్టునట్టు
తే. తరుణధానకధగధగద్దశనమణుల, హత్తుకొలిపిరి లేచినడ్యముల డాలు
పర్వదినములక బాహురప్రమద అందిన, నియమసంభావనారంభనిభృతముగ్గి. 74

టీక. పర్వదినములక = ఆ పండుగురోజులలో; పామరప్రమదలు = పట్టుబారి కాపుపడతులు;
ఉదిత.....బుద్ధి = ఆ యా నియమములను ఆనగించు ప్రయత్నమునగల శ్రద్ధతో; గోర్వచ్చ
చమురు = గోరువెచ్చనినూసెను; మస్తకములక, అంటుకొనిరి = తలయంటుకొనిరి; నిశామితవారిక =
పనుపుకలిపిన నీటిలో; బలకమాడిరి = స్నానముచేసిరి; పిలుతలొకముల క్రొంబుట్టుముత్ = చిన్నచిన్న
గడులు గల క్రొత్తచోకలను; బటువుగాక = గుండ్రముగా; దిద్దిరి = తీర్చిరి; అర్థిక్ - క్రితితో;
త్రుక్కిరి = ముడిచిరి; సింబువ సూరమాల్యంబులు = వేచుచిగుళ్ల మాతలను; వైచిరి = వేసికొనిరి -
ధరించిరి; డిట్టునట్టుక = వ్యత్యస్తముగా - అసాదరముగా; చిట్టిబొట్టు = చిన్న మంగళగూత్రపు
సొమ్మును; [ఇచట పూర్వటికాకారులు 'చిట్టిపొట్టి' అను పాఠమును గ్రహించి 'చిన్నచిన్నసొమ్ములను'
అని అర్థమును వ్రాసిరి.] తరుణ.....మణులక = క్రొత్తగా (అప్పుడే) తోముటచే దగదగలాడు
ముత్యాలవంటి పలపరుసను; [ఇచట 'సమయమునందుం దోముకోబడిన దగదగ ప్రకాశించెడి రత్న
ములవంటి పండ్లయందు' అని పూర్వటికాకారులు అర్థమును వ్రాసిరి. అది సరికాదు.] లేచపిడ్యముల
డాలుక = లేత తాంబూలపురాగమును; హత్తుకొలిపిరి = పొక్కిరి. అలా. స్వభావోక్తి.

క. ఎడ్డెతనపుర గయినే తలగడ్డలు నడచిరి పురస్సరదృశ్యముగా
గుడ్డంబుచక్కిర గట్టం, ఒడ్డు మహాశక్తిదివ్యభవసంబునకున్. 75

టీక. ఎడ్డెతనపురగయినేతలక = మోటుతనపుటలంకారములతో; పురస్సరదృశ్యముగాక =
ముందు నడచుచున్న భార్యలు కలుగునట్లుగా - తమ భార్యలు ముందుగా నడచగా వారెవంట ననుట;
గుడ్డంబుచక్కిర = (ఊరిపాలివేరను) - ఊరిపాలమువైపు; కట్టంబడ్డ = కట్టబడిన; మహా.....
నకున్ = గ్రామదేవతగుడికి; రడ్డులు = రెడ్డు; నడచిరి.

ప. అష్టహోత్రుల మజప్రధాన మగుట ఓబుధిసభంబోలియు 4మహాసురోద్ధారం
బును, తమోవికృతివిధేయం బగుట విధుబింబంబునంబోలియుం దారావియోగ
ముదితంబును, బహుళధన్వివరితం బగుట సత్కవిత్వంబునంబోలియు నసాధు
వర్ణసంబాధబంధురంబు నయ్యెడ. 76

టీక. అష్టహోత్రులంబు = ఆ గ్రామదేవత పండుగు; అజప్రధానంబగుటక = పేదక (వేట)
ప్రధానముగాక గల దగుటచే - అని ఉత్సవశతమునను; అష్ట ప్రధానముగాక గల దగుటచే నని
విబుధసభపక్షమునను అర్థము. విబుధసభంబోలియొక = దేవసభవలె నున్నను; మహాసురోద్ధారంబును =
గొప్ప మద్యములనుద్ధరించుదని యుత్సవపక్షమున సర్థము; దేవసభపక్షమున 'గొప్ప రాక్షసుల నుద్ధ
రించున'దని విరోధము; పిలయన దేవసభ రాక్షసుల నుద్ధరించుట అసంభవము. 'మహాసురంబుద్ధారం
బును' అను నదవిభాగమువలన 'గొప్పదేవతల నుద్ధరించునది' అని యర్థమును గ్రహించిన మీఁది విరో
ధము ఆపాస్తమగ ను. ఇచట 'అజప్రధానంబు, మహాసురోద్ధారంబు' అను రెండు పదములును ఉత్సవ,
దేవసభలు రెండిటికిని సామ్యమును కల్గించుచున్నవి. ఇందు 'మోదటిది' కేవల శ్లేషమూలకము; రెండవ
విశేషణము విరోధముతోఁ గూడినది; ఇట్లే తక్కిన విశేషణములయెడను విరోధ, తదాభాసములను
తెలియనది.

1. ట. బొట్టు. క. పొట్టి. † క. ర. డిడ్డుము. 2. చ. గడిచిరి. 3. క. సభయం. చ. ట. సభం
4. క. దారం ట. ధారం 5. క. అయ్యె. చ. ట. బునయ్యె.

[ఇచట పూర్వటికలో 'మహాసురోదారంబు = అధికమైన కల్లుచేత హెచ్చినది, గొప్ప యను రులచేత దొడ్డది' అని మాత్రము తెలుపబడినది.] తమోవికృతివిధేయంబగుట = తమోగుణవికారమున కునికిపట్టగుటచేతను - అని మహోత్సవపక్షమునను, చీకటిమాఱిపోవుటకు లొంగినదగుటచేత - (చీకటిని నశింపజేయున దగుటచేత)ని విధుబింబపక్షమునను అర్థము. విధుబింబంబుచుంబోలియుం = చంద్రబింబమువలె నుండియు; తారావియోగమునితంబు = కనుగ్రుడ్డయెడఁబాటుచేత సంతోషించునది - అనఁగా (మధ్యపానమున)కన్నులు తేలవేయుటచేత సంతోషించునదని మహోత్సవపక్షమున నర్థము; చంద్రబింబపక్షమున 'తారయొక్క వియోగముచేత సంతసించునదని విరోధము; ఏలయన చంద్రుఁడు తారయొక్క కూడికవలన సంతసించుచుగాని, వియోగమువలన సంతసించుడు; 'తారా+అవియోగమునితంబు' అను పదవిభాగమువలన 'తారయొక్క అవియోగము(కూడిక)వలన సంతసించునది' అని యర్థమును గ్రహించిన మీఁది విరోధము నశించును. ఇచటను వెనుకటివలెనే 'తమోవికృతి విధేయంబు, తారావియోగమునితంబు' అను రెండు సాధారణధర్మబోధక విశేషణములందును మొదటిది శ్లేషములకము; రెండవది విరోధవిశిష్టశ్లేషములకము.

[ఇచట పూర్వటికలో 'తమోవికృతివిధేయంబు = తమోగుణవికారమునకు ఉనికిపట్టుచునది; చీకటివికారముచేత లోతువైనది; తారావియోగమునితంబు = కంటి గ్రుడ్డయెడఁబాటుచేత సంతోషించినది - అనఁగా కన్నులు తేలవేయుటచేత సంతోషించినది; తారయెడఁబాటుచేత సంతోషించినది' అని కలదు. ఇది అసంపూర్ణము.]

బహుళధ్వనిపరితంబగుట = గొప్ప ధ్వనిచేత అవరింపబడినదగుటచేత నని మహోత్సవపక్షము నను, పెక్కుధ్వనిరూప (ఉత్తమ)కావ్యములతోఁగూడినదగుటచేతనని సత్కవిత్వంబుపక్షమునను అర్థము. సత్కవిత్వంబుచుంబోలియుం = సత్కవిత్వమును పోలియున్నప్పటికిని; అసాధువర్ణసంబాధబంధురంబును = సీచకాతుల ప్రజల యొఱసిడిచేత ఒప్పినమైనదని మహోత్సవపక్షమున నర్థము. సత్కవిత్వ పక్షమున 'తప్పటక్కరములు ఇఱుకుకొనుటచే (చేరుటచే) చక్కనిదని విరోధము; ఏలయన మంచి కవిత్వమునందు తప్పటక్కఱము లుండనేఱవు; తప్పటక్షరములను బాధించుటచే - చేరకుండజేయుటచే చక్కనిదని యర్థమును చెప్పినచో మీఁది విరోధము పోవును. సంబాధశబ్దమునకు మీఁది రెండర్థములను కలవు. [ఇచట మొకటి టికలో సత్కవిత్వపక్షమున అసాధువర్ణసంబాధబంధురంబనుదానికి 'తప్పు అక్షరముల నింపుచేత ఒప్పినమైనది' అని మాత్ర మర్థము చెప్పబడియున్నది.] అలం. క్లేష, విరోధా భాసము.

సీ. అంభోధరముక్తింద నసియాడు నై రావలియుఁబోలే నీడి వ్రేలఁ దెఱవయోర్తు
చెందమ్మికోలన రంజిల్లునంచయు బోలే న్నిప్పుటేట ¹నటించె నెలతయోర్తు
తొలుసంజయెండ వర్తిలు జగ్గవయుఁబోలే నీఁగెఁ బందిరి ²గుండవింతి యోర్తు
జలనీలిపై ³సిక్కుకలువ మొగ్గయుఁబోలే ననఁటాకు ⁴నర్తించె నతివ యోర్తు

తే. కాంత యొక్కర్తు మూపునఁ గండ ⁵లిచ్చె
మాటుగా ⁶లిచ్చె నొక సుధామధురవాణి
లలన యొక్కర్తు నోరి తాళంబు లిచ్చె
శక్తిజాతరం ⁷దమధక్తి శక్తు లెసంగ.

టీక. అంభోధరసుక్రింద = మబ్బుక్రింద; అసియాడు = చలించుచున్న; ఐరావతి యునుబోలె = మెలుపువలె; తెఱవ, యోర్తు = ఒక స్త్రీ; సిడివేలె = సిడిమ్రానియందు వ్రేలాడెను; చెందమ్మిలన = ఎఱ్ఱతామరల చెఱువున; రంజిల్లు = ప్రకాశించునట్టి; అంచయుబోలె = హంసవలె; నిష్పబేట = నిష్పల యేటి(ప్రవాహమున)యందు; నెలక, యోర్తు = ఒక యాడుది; నటింపె = నాట్యముచేసెను; తొలుసంజయెండ = ప్రాతకాలపు లేతయెండయందు; వర్తిలు = ఉండు; జక్కవయునుబోలె = చక్కవాకపక్షీవలె; పందిరిగుండము = పందిరిగొని నిప్పుగుండమును; ఇంతి; యోర్తు; ఈగె = ప్రవేశించెను.

జలనీలివై = పాచిపయి; నిక్కు = విజృంభించి నిలుచు; ఆనటాను = ఆరటియాను పయి; నర్తించె నాట్యమాడెను. మూపున గండలు = (తన మ్రొక్కుబడి ననుసరించి) భుజము మీదిభాగములొని కండలను; సుధామధురవాణి = అమృతము పలె మధురములగు మాటలు కల స్త్రీ; మారుంగాలు = (నాట్యమున) ఇంకొకరి కాలికి నదులు కాలు ఇచ్చుట; లలన = స్త్రీ; శక్తిజాతర = గ్రామదేవతవండుగన; ఎనగె = ప్రకాశింపగా - వానికి తగినట్లు. అలం. ఉపమ.

క. బత్తులు నునువాకత్తుల, మొత్తి పశుసమజమండములు చండములౌ

నెత్తురు ధారలు*దారవి, పత్తిమిదనవారణప్రభలు ప్రబలంగాన్. 78

టీక. బత్తులు = భతులు; [శ. ర. లో కమసాలుని అర్థమియబడినది.] చండములౌ = భయంకరములగు; ధార.....ప్రభలు = భయంకరములగు అపవలను చీకట్లను క్రొత్తసూర్యకాంతలైనవి; [ఇట పూర్వటికలో 'భయంకరమయిన యావత్కాలమునందలి క్రొత్తవియగు ఎఱ్ఱనికాంతులు' అని అర్థ మియబడినది. ఇది సరికాదు] నెత్తురుధారలు, ప్రబలగె = వ్యాపింపగా; పశుసమజ ముండములు = పశువులగుంపుల తలలను; నునువాకత్తుల = మిక్కిలివాడియైనత్తులతో; మొత్తి = నటికిరి. అలం. రూపకము.

తే. వెలుచ గలుచొక్కు కలువలతలకు నెక్క

దోన దిక్కులతల కెక్కదొడగె దమము

దేనిగుడిలోన నొక్కొక్కదివియ దోష

దోన నొక్కొక్కచుక్కయు దోచె మింట. 79

టీక. వెలుచ = అధికముగా; కలుచొక్కు = కల్లుత్రాగుటవలనిమత్తు; వెలువలతలకు = స్త్రీలతలకు; తోన = దానితోఁగూడ-వెంటనే; తమము = చీకటి; దిక్కులతలకు, ఎక్కె = దిక్కుల వ్యాపించెను; దివియ = దీపము; మింట = ఆకాశమున; దోచె = కన్నించెను. అలం. సహోక్తి.

క. ఎడ రగుట దెలిసి పాటు, బొడవఁడు గొని చనియె మాటుభూమికి నట సం దడి బొమ్మ*ను పెండ్లాడెడు, వడుపున గనుగాపు పూచ వయసుమిటారిన్. 80

టీక. ఎడరు = మంచినవయము - తరుణము; పాటుబొడువఁడు = దుష్టబ్రాహ్మణుఁడు - నిగమశర్మ; అటు = అచ్చట; సందడి = సమృద్ధిమనందు; కనుగాపులూపవయసుమిటారిన్ = పసిదియు, పూవువలె మనోజ్ఞమైన వయసుకలదియు నైన కాపువడుచును; బొమ్మ; పెండ్లాడెడివడుపున = బెండ్లియాడినరీతిని - ఆనాయాసముగా - అజమరలేక; కొని = తీసికొని; మాటుభూమికి = దేశాంతరమునకు; ఏగె.

[ఇచట పూర్వటికలో 'పాటుబొడువఁడు = దుష్టబ్రాహ్మణుఁడు' అని అర్థము ఈయబడినది; మఱల 'బొమ్మఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు' అను సర్థమును అందు కలదు; ఈరీతి టీకయందు పౌనరుక్త్య దోషము కలుగుట స్పష్టము.]

తే. కాఁపుగోడలు కంచంత కాఁపురంబుఁ

బాలవంటి¹కులంబుఁ *గాడ్పఱచి²యుటికె

మగని నటు చెట్టి రెండవమగనివెంట;

నువిడలకు బుద్ధి³ పెడతల నుండుఁగాదె!

టీక. కాఁపుగోడలు = కాఁపుటింటిగోడలు - కాఁపుపడుచు; కంచంతకాఁపురంబును 'కంచి' అనుపట్టణమంత (పెద్ద)నంసారమును; [కంచి+అంత = కంచంత; ఇత్వసంధి] పాలవంటికులంబుఁ = పాలవలె స్వచ్ఛమైన జాతిని; కాడ్పఱచి = చెఱచి; అటువెట్టి = త్రోసి; రెండవమగనివెంటఁ = ఉపపతి(అంకుమగని)వెంట; ఉఱికె = పాటిపోయెను. ఉవిడలకుఁ = స్త్రీలకు; పెడతలఁ = తల వెనుకప్రక్కను - తల్లికిందుగ; అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

ఉ. ఆకుమఱుంగు⁴ పిందె⁵ యటు లంఠిపుగంబునఁబోలె యున్నరా

కాకుము దప్రియాస్య భయగాఢతరత్వర నేగుఁగాని లో

నాకలి దప్పియు⁶ రవికరా⁷ర్తియు నెన్నదు; మన్తభా⁸స్త్రకి

లాకులత ప్తచి⁹త్తలకు లక్ష్మ్యమె తక్కిననొప్పు లెవ్వయున్.

82

టీక. ఆకుమఱుంగుపిందెయయి = ఆకుమఱుంగుననున్న పిందెవలె పెద్దలచే సురక్షింపబడి; అంతి పురంబునఁబోలె¹ = అంతఃపురమునందున్నరీతిని; రాకాకుముదప్రియాస్య = పున్నమనాటిచంద్రుని వలె చక్కనైన ముఖముకలస్త్రీ; భయగాఢతరత్వర² = (తమవారు వెదకి పట్టుకొందురేమో యను) భయముచేత మిక్కిలి హెచ్చయిన వేగిరపాటుచేత; ఏగు³ = పోవుచు; లో⁴ = మనసులో; రవికరా⁵ర్తియు⁶ = ఎడతాకువలనిబాధను; ఎన్నదు = లెక్కింపదు; మన్తభా⁸.....లకు⁷ = మన్తభుని బాణములవలని మంటలచేత కలఁతపడి; తమిచునట్టి మనస్సు కలవారికి; లక్ష్మ్యమె=లెక్కకురావు. అలం. అర్థాంతరన్యాసము, ఉపమ.

సీ. కఠినకంఠి; వాత్సతనఖత్తజర త్కరిశిరశ్శుక్తిశార్కరిలతలము

7లాచాంతజతుకంతాస్యగుగ్రవ్యాఘ్రముఖగుహాభాంకారముఖరితంబు

లశ్వద్విషద్విషాణాగ్రనిగ్రహ వహత్ప్రస్తరప్రసవసౌభమయంబు

లజ్జాతరవికరవ్యాపారభూరుహచ్చాయానపాయాతిశైత్యఖనులు

తే. గహనఘంటాపథంబులు గడచి నడచి, యొక్కపక్కణ మొఱియించి యూరడిల్లి

యచరవర్ణస్నుషయు బ్రావ్తాణాధముండు, బోయకులమునఁ గలసిరి పాలుపుదక్కి.

టీక. కఠిన.....తలములు - కఠిన = వాడియైన; కంఠిరవాత్సతనఖ = సింహములయొక్క మొక్కవోని గోళ్లవలని; వత్త = గాయములు కల - దెబ్బతినిన; జరత్కరి = ముసలియేనుగులయొక్క; శిరశ్శుక్తి = కపాలభాగములచేత; శార్కరిలతలములు = గులకరాట్టగలవైనట్లు చేయబడిన చోటులు గలవియు; [ఈ పద్యమున ఎత్తుగీతములొకగల 'గగనఘంటాపథంబులు' అనుదానికి ఇది విశేషణము. తక్కిన సీసపాదములు మూడును ఇట్లే యని గ్రహింపఁదగినది.] [పూర్వటికలో ఇచ్చట "శిరః = తలల యందలి శుక్తి = ముత్రైపుఁజిప్పలచేత; శార్కరిల = గులకగలవియును" అని యర్థము వ్రాయఁ బడినది. గజములకుంభస్థలములందు ముత్రైములుండుట కనిననుయసిద్ధము.....అందుకొఱకు ముత్రైపుఁ జిప్పలుకూడఁ ఉండఁబనిలేదు ఉండవు కూడ.]

1. చ. కులము గాడు. * శ. ర. గీడ్పఱచి. 2. చ. నుఱికె. 3. చ. తట. 4. చ. టందె. 5. చ.

ట. యటు. 6. చ. యయి. 7. క. బును. చట. బునఁ. 7. చ. లాకాంత.

సీహములు ఏనుగుల కుంభస్థలములను బ్రద్దలయొట్టగా వాని తలయెముకలభాగములు నేలపైబడి కంకరతాళ్లవలె కాలికి గ్రుచ్చుకొనుచున్నవని భావము.

ఆచాంత.....ముఖాంతంబులు-ఆచాంత = పీల్చబడిన; జుతుకంతాస్పృక్ = జుతువుల కంతము లందలిరక్తము కలవైన; ఉగ్ర = భయంకరములైన; వ్యాఘ్ర = పులులయొక్క; ఋఖగుహ = గుహ వంటి ముఖమువలని ['ముఖగుహ = నోళ్ళవలన వెడలెడి' అని పూర్వటీక.] భాంకార = బొబ్బరింతల చేత; ముఖరితంబులు = ప్రతిధ్వనించునట్లు చేయబడినవియును; అశ్వ.....మయంబులు - అశ్వ ద్విపత్ = అడవిదున్నలయొక్క; విహణాగ్ర = కొత్తులమొనలచేత; నిగ్రహ = పొడుచుటచేత; వహత్ = వహించుచున్న - పొందుచున్న; ప్రస్తరప్రసవసౌరభమయంబులు = తాతిపువ్వలవగిమళ ముతోఁగూడినవియును; అజ్ఞాత.....భులు - అజ్ఞాత = తెలియబడని; రవికరవ్యాపార = సూర్య కిరణములవని (ఎండ) కల - ఎండ చొచ్చుటకు సాధ్యపడని; భూరుహ = చెట్లయొక్క; ఛాయా = నిడచేత; ఆనపాయ, అతితైత్త్యభులు = ఆపాయములేని ఎక్కువచల్లదనమునగు గనలైనవియు; [అగు నట్టి] గగనఘటావళంబులు = అడవిహార్దములను; కడలి = దాటి; ఒక్క పక్కమున = ఒక్క బోయవల్లను; ఈక్షించి = చూచి; ఊరడిల్లి = శాలిని బొంది; అవరవృద్ధివయస్కో = కాంతుకోడలును; పొలుపునక్క = ఒప్పదమును విడిచి ఆలం. ఉదాత్తము.

తే. ఎన్ని జన్మంబులేనియుఁ జన్నపిదపఁగఁని ప్రాపింపరాని ధరానిలింప
జాతి¹గఁడెలోన నప్పావజాతి తోఁజిగి, కల్లు² పెల్లాను; వేటాడుఁ; గఁజుచు నెఱచి.

టీక. చన్నపిదపఁగఁని = ఎత్తినతరువాతఁగాని; ప్రాపింపరాని = పొందరాని; ధరానిలింప జాతి = బ్రహ్మణకులమును; అప్పావజాతి = పాపాత్ముడగు నిగమశర్మ; గఁడెలోన = గడియలోనిముసములో; తోఁజిగి = విడిచి; పెల్లు, అను = అధికముగా త్రాగును; కఱచుకొ, ఎఱచి = మాంసము కొఱుకును - తినును. ['గరుసు = మేర' అని పూర్వటీక.]

క. స్వప్రాణానిలసౌరభ, మాఘాణింపఁగ మదాసులాభేటరతి
⁴వ్యాఘ్రాధికభయదాటవి, శీఘ్రగతి మెలగు నసతి చెలువుఁడుఁ దానున్.

టీక. అసతి = దుర్విసేతురాలైన కాంతుడును; స్వప్రాణానిలసౌరభము = (చెలువుఁడు) తన యూర్పుగాలివగిమళమును; ఆఘ్రాణింపఁగ = వాసనచూడఁగా - ఆనుభవింపఁగా; మదాసులాభేటరతి = మత్తుచే గూడిన వేటకమునముచే; శీఘ్రగతి = వేగముగ; చెలువుఁడు, తానుకొ, వ్యాఘ్రాధికభయదాటవె = పెద్దపులులు మున్నగువానిచే మిక్కిలి భయంకరమగు నడవయందు; మెలగుకొ = తిరుగును.

మ. గతి చుధ్యస్తన కుంతల స్తబకవీక్షాగర్వదుర్వార యీ
సతిచే మానమె యూనమయ్యె నిక⁵నిస్సారంపుఁ బ్రాణంబు దా
ల్పు తగుల్ గాదని రోసి యా వృషలివాలుందూపుఁ గ్రోవ్వంట కా
కామతియా బర్హిమృగేంద్రకుంభిచమరీయూథంబు నేణంబులున్. 86

టీక. గతి.....దుర్వార = నడక, నడుము, నుచములు, జుట్టు, చూపులు అనువాని (చక్కదనము)చే నగు గర్వమువలన అడ్డరానిది - (ఎక్కువ గర్వించునది) అగు; ఈ సతిచే = ఈ స్త్రీవలన మానమె = మనమర్పాదయే; ఊనమయ్యె = తగ్గిపోయినది - నశించినది; నిస్సారంపుఁ బ్రాణంబు = సారములేని జీవమును; తాల్పు తగుల్ = ధరించుకొరిక; కాదు = తగదు; రోసి = ఏవగించి; బర్హి... యూథంబు = నెమలి, సింహము, ఏనుగు (కుంభస్థలముకలది), చమరీమృగములగుంపును; ఏణంబు

1. చ. నడ. 2. క. పెల్లాను. 3. క. గరుసునొరసి. చ. ట. కలచునెఱచి. 4. క. దిక్. చ. ధిక్. 5. క. స్సారంబు. చ. ట. స్సారంపు.

లుక్ = జింకలును; ఆ పృవలివారుదుపుఁగ్రమ్మంటకుక్ = ఆశూద్రస్త్రీయొక్క వాడియైన బాణములవని అగ్నిజ్వాలలకు; ఆహుతి యోక్ = కాలిపోవును - చనిపోవును.

‘ఆ శూద్రస్త్రీయొక్క యవయవము లిదివఱకే తమ మానమును హరించినవి; ఇంకపృథ్వియులగు ప్రాణములుండిమాత్ర మేమి ప్రయోజనమని తలచి యడవిమృగములు ఆమెబాణముల కెఱియగుచున్నవని భావము. ఆమెనడక నెమలినడకను, నడుము సింహమునడుమును, స్తనములు కరికుంభములను, కేశపాశము చమరీమృగవాలమును, చూపులు లేడిచూపులను బోలి యున్నవని కవి వర్ణనము. ఆమె వానిని వేటాడుచున్నదనియు నర్థము. అలం. ఉపమ, క్రమము.

సీ. జభకులువార శాస్త్రగ దంచి వెడురుబియ్యమును బువ్వులవలె నలఁతిలోవి
వార్చి డించిన క్రొత్త వంటకం బలిచూత్ర ధౌతశ రావపాత్రమునఁ జాల
వడ్డించి పలువన్నె వశ్యామివంబులు చుట్టువారంగ నుంచి చొక్కటముగఁ
గాచిన గురునెయ్యి చేచాఁచఁజాలినఁతఁడఁ గుమ్మరించి తత్తక్రపూర

తే. మొక యలాబుళల టుఖండోదరమున ,బూన్చి యటు డించి తానును పోత్తుఁగలసి
సామిదప్టాన్న కబళముల్ సామిఁకొనఁగు,నగుచుఁ జవు లెచ్చరించుచు నిగ్రుఁబఁబోడి.

టీక. జభకులువాఱుక్ = మెఱుగులు కట్టునట్లు - తెల్లనగునట్లుగా; [‘జభకులు = పొట్టు’అని పూర్వటీక. ఈ టీకకు ‘సీ. జభకులువాఱు.....వార్చి. ఇక్కడ జభకులు అనఁగా పొట్టు అని తోఁచెడి. పాండు. పి. ఆ.’ అను శబ్దరత్నాకరము ఆధారమై యుండవలెను.] అలఁతిలోవిక్ = చిన్నవంట కుండయందు; వార్చి=వండి, గండివార్చి; డించిన = దింపిన - సిద్ధముచేసిన; అతిమాత్ర ధౌతశ రావపాత్ర మునక్ = బాగుగా తోమఁబడిన మూఁకుటియందు; పలువన్నెవశ్యామివంబులు = పెక్కువిధముల అడవిమృగముల మాంసములను; చుట్టువాఱుగఁక్ = చుట్టును ఉండునట్లు; చొక్కటముగఁక్ = స్వచ్ఛముగ - బాగుగ; గురునెయ్యి = గవయమృగసంబంధముగ నేయి; [ఆవును బోలియున్న యడవిమృగము గవయము.] కుమ్మరించి = పోసి; తత్తక్రపూరము = అగవయమృగముమట్టిగను; అలాబుళలాటు ఖండోదరమునక్ = వెణ్ణిసారకాయచిప్పలో; పూన్చి = సింహారఁబోసి; అటు డించి = ఒకప్రక్క నుంచి; పోత్తుఁగలసి = బలితోఁగూర్చుండి; ఇగురుఁబోడి = చిగురువంటి దేహము కల కాపుపడఁది; నగుచుక్ = నవ్వుచును; చవులు, ఎచ్చరించుచుక్ = ఆయా రుచులను తెలియఁజెప్పుచు - లేక ప్రశ్నించుచు; సామిదప్టాన్నకబళముల్ = సగముతోఁజేసిన యన్నపుఁ బిడుచలను; సామికిక్ = భర్తసనిగమగర్భకు; ఒసఁగుక్ = ఇచ్చుచు. అలం. స్వభావోక్తి.

శా.కాపుంగెంజిగురాకుఁబోడి పరలోకం బంత ప్రాపింపుడుక్
వ్యాపాదంబున నాతఁ డొండుగడ రూపాజీవరాజాననం
దాపింఛచ్చదగుచ్చసచ్చని మదాంధక్ బంధురశ్రోణి వీ
తాపాణింభమపాణి నొక్క ప్లవకస్యంగూడి క్రీడింప గన్.

83

టీక. అంతక్ = పిదప; కాఁపుంగెంజిగురాకుఁబోడి = కాఁపుపడఁది; పరలోకంబు, ప్రాపింపుడుక్ = మరణింపఁగా; వ్యాపాదంబునక్ = ద్రోహచింతతో - మోసముచేత; అతఁడు = ఆ నిగమ శర్మ; ఒండుగడక్ = వేటొకచోట; రూపాజీవిక్ = బోగముదానిని; రాజాననక్ = చంద్రముఖుని; [పూర్వటీకలో ‘రూపాజీవరాజాననక్ = బోగముదానిని’ అని యున్నది. ఆ యర్థము ‘రూపాజీవ’ పదమునకే చెప్పఁదగియున్నది; ‘రాజాననక్’ అనునది విశేషణము.] తాపింఛచ్చదగుచ్చసచ్చనిక్ = చీకటిమ్రానియాకుల గుత్తులతో సమానముగ (నల్లని) కాంతి కలదానిని; మదాంధన్ = క్రొవ్వి

దానిని; బాధురశ్రోణిక్ = చక్కని పిరుదులు గలదానిని; వీణాపాణింధమక్ = వీణను వాయించు దానిని; ప్లవకగ్ర్యక్ = మాలపడుచును; క్రీడింపగక్ = రమింపగా.

వ. ఆపగిత్రంబగు పుత్రలాభంబు దత్తశత్రంబు¹నందు సంభవించె నిట్లా నప్తపూర్వ *ద్విజన్ముడు² క్షప్తమార్గంబున³ నెలసి నెలతయుం⁴ దానును బాలుమాలి⁵ వృణాశనాశ⁶ పేశలంబగు⁷ ఘణాధరపరివృథ⁸ ఘణాఫల⁹ తఱిగుంబున నంటసిలంబడ నెడనెడం దెక్కు పాతకంబులు పార్జించుచు వర్జించి వర్జించి యొక్కనాఁ డొక్క డొక్కను గుర్కురకుమారయుగళంబుం, గుపితశరభనిభం బగుదాని గళగళాయ కూస గళనిగళనియమితంబుగ¹⁰ గేలం గీరించి యొటిపాటున వేట్టపైఁ గల తిప్పట నూటాడుచు సమాపాటవీమధ్యంబు జొచ్చి యాస్ఫీటించి పిక్క⁷ నెలన⁸ కిక్కిలు పరిభ్రమించి యదభ్రమ⁹ లిభ భూయిష్టంబులగుమృగంబులం దెగజూచి యెచి కన్నుచ్చకు¹⁰ వచ్చు పెక్కు న జూడలు¹ చేపడించక కావడించి ప్రాద్దస్తమించున² తకు నిజశాంతంబునకుం బఱతెంచునప్పుడు.

89

టీక. తత్త. శత్రంబునందుక్ = ఆ భార్యయందు - మాలపడుచునందు; సంభవించెక్ = కలిగెను; నప్తపూర్వద్విజన్ముడు = ఇదివఱకే నశించిపోయిన బ్రాహ్మణుండు; క్షప్తమార్గంబునక్, ఎలసి = చెడునడతఁబ్ర వేరించి; నెలతయుంక్ = భార్యయు; పాలుమాలి = లెక్కనేయక; వృణాశనాశ⁶ పేశలంబు, అగు = తామరతూటిలోనిదారమువలె సుకుమారమైన; ఘణాధరపరివృథ = నాగరాజయొక్క; ఘణాఫలకతలిమంబునక్ = బల్లపరువుగానుండు పడగయను తల్పమున; అంటసిలంబడక్ = అంటుకొను నట్లు పడురీతిని - తమ్ము ఆధిపాతాశమునకు అణచివేయటకుం జాలునట్లుగా; ఎడనెడక్ = నడుమ నడుమ; పాతకంబులు = ఘోరపాపములను; ఊపార్జించుమక్ = సంపాదించుచు; గుర్కురకుమార యుగళంబుక్ = గుక్కపిల్లలజంటను; గుపితశరభనిభంబు = కొపించిగ శరభమృగముల కీడైనదానిని; గళ...తంబుగక్ = గళగళముని ధ్వనిచేయు మెడగొలుసులచేఁ గట్టఁబడినదానినిగా; కేలం గీరించి = చేటిలో పట్టుకొని; ఒంటిపాటునక్ = వికాంతముగా - రహస్యముగా; తివుటక్ = పట్టుదలతో; ఊటాడుచుక్ = సూచించుచు; సమాపాటవీమధ్యంబునక్ = దగ్గఱనున్న అడవినుడుమను; చొచ్చి = ప్రవేశించి; ఆస్ఫీటించి = భుజములు చఱచి; పిక్కనెడరక = పిక్కలబలము తగ్గనుండగా; పరిభ్రమించి = తిరిగి; ఆదభిమదవిభ్రమభూయిష్టంబులగు = ఎక్కువ మదవిభ్రాంతి కలవైన - మిక్కిలి మదించిన. [మిక్కిలమయిన త్రిప్పటచే నిడుకొన్నవి - మిక్కిలి త్రిప్పటచేత అలసినవి] అని పూర్వ టీక.] తెగజూచి = చంపి; ఏచి = విజృంభించి; కన్నుచ్చకుక్, వచ్చు = కంటికి నచ్చిన; పెక్కు నంజుడులు = చాల మాంసములను; చేపడించక = తగ్గించక - ఎక్కువగాఁదీసి; కావడించి = కావడి పేసి - కావడిలోనుంచి, మోకొనుచు; ప్రాద్ద, అస్తమించునంతకుక్ = సూర్యాస్తమయమగునరికి; నిజనిశాంతంబునకుక్ = తనయింటికి; పఱతెంచునప్పుడు = రాగా.

మాలిని కుపితశమన చక్షుఃక్రూరదుర్వారకీలా

స్థపుశిత మగు వహ్నిన్ దద్ధివాకీర్తియిల్ మ్ర

గ్గివడియె ఘృధుపానక్షీబజాయాతనూజా

తపరిజనయంతంబై దైవదుర్భావదృష్టిన్.

90

1. క. నందును. చ. ట. నందు. *ద్విజుడు. శ. ర. 2. చ. నప్త. 3. చ. నెలయ. 4. చ. దానును మోవం. ట. నెలయందును మోవంజాలు. 5. చ. ఘణి. 6. క. గేల. చ. గేలు. 7. చ. (శిథిలము) 8. చ. రిక్క. ట. పెక్కునిక్కలు. 9. ట. వచ్చి. † శ. ర. బ్రావడించక.

టీక. కుశిత.....స్థపుటికము, అగు = కోపించిన యమునికన్నులవలని (కన్నులనుండి కట్టి) తీడ్చుమై, అడ్డులేనివగు మంటలచే ఆక్రమింపబడినవైన; కద్దివాక్కిరియిల్ = ఆ హలవానియిట్లు; వైద దుర్భావదృష్టిక = వైదముయొక్క శైధ్యహాపుణ్; మధు.....యుతంబై = కల్లుత్రాగుటచే మత్తు గొన్న భార్య, పుత్రులు, సేవకులతోగూడ; మ్రగ్గి, పడియెన్ = కాలి, పడిపోయెను - నశించెను.

చ. తనగృహ మిల్లువత్త్యపశుదారకనాకులతోడ ¹మృగ్గంగా

గని వెఱగంది కంది కనుగ్రంథల ముంతలబోసి నట్లు హా

రన గడు బాష్పపూరములు క్రమ్మంగ పేర్చుచు మూర్ఛవోయి చి

ల్లన దెలిసెన్ విందితకులవ్యాపార్త మనోబలంబునన్.

91

టీక. తనగృహము = తనయిల్లు; ఇట్లు = ఈరీతిని; ఆపశ్యపశుదార ధనాదులతోడన్ = నిడ్డలు, పశువులు, భార్య, ధనము మొదలగువానితోగూడ; మృగ్గంగా = కాలిపోగా; గని = నూచి; వెఱగు, అంది = ఆశ్చర్యపడి; కంది = పడిపోంచి; వినిందితకులవ్యాపార్త = నిందింపబడిన కులాచారములు కలవాడు - చెడిపోయినవాడు - నిగమశర్మ; కనుగ్రంథలన్ = కన్నులరంధ్రముల (కన్నుల)నుండి; ముంతలన్, పోసినట్లు = ముంతలతో గుమ్మరించినట్లు; బోసన్ = కీప్తుముగ; కడున్ = ఎక్కువగా; బాష్పపూరములు = కన్నీటిధారలు; క్రమ్మంగ = వ్యాసించగా; మనో బలంబునన్ = ధైర్యముకలిమిని; అల్లనన్ = మెల్లగా; తెలిసెన్ = తెలివొందెను.

3. ఇల జదికిలబడి పలుమఱు, తలదోర్చుచు వికృతమగు వదనమున లాలా

జలములు తీగెలుపాంగంగ, బలుకు సతం డాలిగుఱిచి పరిచితరక్షన్.

92

టీక. ఇలన్ = భూమిపయి; పలుమఱు = పెక్కుసార్లు; తల, దోర్చుచున్ = తల వ్రేల వేయుచు; వికృతమగు = వికారముగనున్న; వదనమునన్ = నోటినుండి; లాలాజలములు = చొంగ నీళ్లు; అతండు = నిగమశర్మ; పరిచితరక్షన్ = ఎక్కువప్రేమతో; అలిగుఱిచి = భార్యనుగుఱించి - భార్యను దలచి; పలుకున్.

ఉ. ఎల్లరు నెల్లచో ధనము లిచ్చి మృగాక్షుల గొండుగ్రాని యొ

పల్లవపాణి! యే బరమపావనవంశము నిచ్చి కొంటి నీ

నల్లసిరూపు నిక్కమని నమ్మి; ధృవం బదిగాక నేడు వి

ద్యుల్లతికాధి కాభినయధూర్వహమాట యెఱుంగ నింతయున్.

93

టీక. ఎల్లరున్ = అందఱును; మృగాక్షులన్ = స్త్రీలను; కొండుగ్రాని = కొందురుగాని - గ్రహింతురుగాని; ఓ పల్లవపాణి! = బిరుదుపంటి (సున్నితమగు) చేయిగల ఓ స్త్రీయారాలా! పరమపావన వంశమున్ = మిక్కిలి పుత్రమగు బ్రహ్మణకాతిని; ఇచ్చి; నిక్కమని, నమ్మి = నిజమని (కాశ్వతమని) నమ్మి; కొంటిన్; అది = ఆరూపు; ధృవంబుగాక = కాశ్వతమైనదికాక; విద్యు.....వహము, డొట = మెఱుపుతీగకంటె ఎక్కువైన అభినయభారమును వహించినది - మెఱుపు మెఱిసినంతలో నశించునది యగుననుటను; ఇంతయున్ = కొంచెమైనను; ఎఱుంగన్.

ఉ. సన్నపునీబైముల్ గలుగు చున్నుల బయ్యెదకొంగుోవాలంగా

గిన్నెరవీణె మోసి శ్రుతి గీల్కొన సారెలు చక్క నొత్తి యు

ద్యన్నఖర ప్రభూణముల దంత్రులు ఖూటుచు నాలపించు * నీ

తిన్ననియెల్ల నాచెప్పర దేనియెల్లొల్కుచవుల్ దలంచెదన్.

94

టీక. సన్నపుసిద్ధిముత్ = చిన్న (నల్లని) మచ్చలు - (చూడుకములు) కల; చన్నులక్ = స్తనములము; వాలంగాక్ = జాతంగా; కిన్నెరపిక్ = (మేలుజాతి వీణను) - ఒకవిధమైన వీణను; శ్రుతి, గీల్కాన్ = స్వరము కూడఁగా; సారెలు, చక్కాక్; ఒత్తి = నీణమెట్లు బొగుగా నొక్కి; ఉద్యన్నభరప్రభూణములక్ = ఎత్తబడినకొనగోళ్ల చేత; సంత్రులు = వీణతీగలను; ఆలపించు = ఆలాపన చేయు; నీ లిన్ననియెల్లు = నీ మధురమైన కంఠధ్వని; తేనియిలాల్క చవుల్ = తేనెలుకారు రుచులను; తలంచెదన్. ఆలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. ఈకడజాతినాతి కిహిహి! మహిదేవుడు చిక్కెనంచు నో

రాకకుం బోకకుక జనవరంపర కెంపగు చూడ్కిం జూచి యం

బూశ్రుత మాచరించుటకు బుద్ధి దలంక గలకఁగన్ శ్రుత

ద్రావతి బొల్పు నీ ముఖమునం దున్మోక్షస్థితి గాంచి మించుటన్. 95

టీక. ఈ కడజాతినాతికి = ఈ మాలపడుచునకు; మహిదేవుడు = బ్రహ్మణుడు; చిక్కెన్ = దొరికెను; రాకకున్, పోకకున్ = నా రాకపోకలను; జనవరంపర = జనలగుంపు; కంపగుచూడ్కిన్ = ఎత్తిపైన చూపుతో - కోపముతో; అంబూకృతము, ఆచరించుటకున్ = ఉన్న పేరాకును; కలంకముక్త చంద్రాకృతి = మచ్చలేని చంద్రునిరూపున; పొల్పు = ప్రకాశించు; అమృతస్థితి = అమృత ముండుటను; కంచి = చూచి; మించుటన్ = అతిశయించుటచే; బుద్ధిన్, తలంకన్ = నానమ్మిక నుండి చలించును. [నీయందుగల మోహముచే నన్నెవ్వరేమి సిందించినను, నన్ను జూచి యుమ్మివైచి నను గూడ తెక్కచేయవైతినని నిగమశర్మ మాలవడఁపించలంచి దురస్థించున్నాడు.]

ఉ. పుత్రులు లేరె యెవ్వరికి భూమి మదిన్వయస్థుల భవ

త్పుత్రులవంటివారు మును పుట్టరుగాక తదాన్యకాంతి త

ద్ధాత్రవివృద్ధి తద్భుజయుగస్ఫురణంబు తదుక్తిలక్ష్మి త

న్నేత్రసరోజవత్తరమణీయత చూపఱ జోక్యజేయవే! 96

టీక. భూమి = ప్రపంచమున; ఎవ్వరికి; పుత్రులు లేరే! మదన్వయవర్ధనల్ = నావంశ మును వృద్ధిపొందించువారు - నావంశమును నిలుపువారు; భవత్పుత్రులవంటివారు = నీపుత్రులబోలిన వారు; తదాన్యకాంతి = వారి ముఖకాంతి; తద్ధాత్రవివృద్ధి = వారి దేహముల పుట్టి; తద్భుజయుగస్ఫురణంబు = రెండు భుజములయొక్క విజృంభణము; తదుక్తిలక్ష్మి = వారిమాటలసొంపు; తన్నేత్రసరోజ వత్తరమణీయత = తామరపూవులవంటి వారి కన్నుల చక్కదనము; చూపఱ = చూచువారిని; చొక్కజేయవే! = పరపశులనుగాజేయవా!

క. అని తనయానిని దనయానిని గని మఱికాని కుడవలే గూడు జలం,

బును ద్రావలే ననుచు ననశనమున నతఁ డేగఁజొచ్చె జనరహితమహిన్. 97

టీక. అని = ఇట్లు విచారించి; తన, యానిన్ = తనభార్యను; తనయానిని = తనయల సమూహమును; కని, మఱికాని = చూచిన తరువాతఁ గాని; కూడు, కుడవలే = తిండి తినలేను; అన శనమునన్ = తిండిలేకయే; ఆతఁడు = నిగమశర్మ; జనరహితమహిన్ = మనుష్యులులేని భూమి యందు; ఏగఁజొచ్చెన్ = పోసాగెను.

క. కాంగలఘ్నణ్యుండు దుఃఖపు, ప్రేగు హింతుటనెపోలే విషమాటవిలో

దూఁగుచు దూలుచు నీరము, లీఁగుచు దలవాంచి యురక యేగుచునుండెన్.

* క. ర. సూర్య. నా. 1. క. కలంక. 2. క. వర్ధనల్. చ. వర్ధకుల్. 3. చ. చేయదే
4. క. తనయా. 5. చ. దూరుచు. 6. చ. బడు.

టీక. కాంగలపుణ్యండు = ముందు పుణ్యాత్మండు కాబోవువాడు; దుఃఖపుష్కరే = దుఃఖముయొక్కబరువును; సహించుటవోలె = సహించియుండువీరిని; [నిగమశర్త] వివమాటవి లో = కాఱివినలో; తూగుచు = ఊగులాడుచు; తూలుచు = తూలిపడుచు; శరములు, ఈగుచు = పొదలలోదూరుచు; తలవాంచి = తలను వంచుకొని, ఉరక = ఉరకయే - పని లేకయే; ఏగుచునుండె = పోవుచుండెను. అలం. ఉపను, స్వభావోక్తి.

తే. నీచమగుమేను పాఱంగవైచుకరణి, బడి సరోరుహనేత్ర సపారకరుణ

నధమలోకంబువిడిచియున్న మరపథము, జూచుటకు బోలెదనుతానలేచనతడు.

టీక. పాఱంగవైచుకరణి = పారవేయునట్లుగా; అతడు = నిగమశర్త; బడి = నేలవైబడి; సరోరుహనేత్ర సపారకరుణ = అంతములేనిదైన విష్ణునిదయచే; అధమలోకంబు = నరకలోక మును; విడిచి; అయ్యమరపథము = ఆ శ్రీవైకుంఠమును; చూచుటకుబోలె = చూచుటకో యనునట్లుగా; తనుతాన, లేచు = తనుకట తానే మఱల లేచు.

నిగమశర్త నేలవై బడుట - అతడు నీచదేహమును నేలవై పాఱవేయునట్లును, అతడు తిరిగి లేచుట విష్ణునిదయవలన అధమలోకమును విడిచి, వైకుంఠమును జేరజూడదలచినట్లును ఉల్లేపి ట్టింపబడినవి. అలం. ఉల్లేపి.

వ. ఇట్లనుద్దిష్టప్రయోజనండు బహుయోజనంబులు నిరోజనండు నిరంబుభజనం దునై యాశుజనండు వెక్కుదిగంబు లాక్రాంతమహాగహనవిహరణుడై యె చొప్పటి నిశాటపతి వక్షకవాటపుటవిఘటనపటుచటులఘటనఖరముఖరత్నాభరణాయమాన త్రిభువనభరణుండగు నృసింహుండు పసంహృతవైకుంఠనగరనివాసుండు విజయంచేసియుండు నప్పూర్ణప్రదేశంబుం బ్రవేశించి. 100

టీక. అనుద్దిష్టప్రయోజనండు = ఎట్టి ప్రయోజనమును ఉద్దేశించనివాడై; నిరోజన నండు = లిండిలేనివాడును; నిరంబుభజనండునై = నీరుత్రాగనివాడునయి; ఆ, కుజుండు = ఆ దురాత్మండు; అక్రాంతమహాగహనవిహరణుడై = పొందిన గొప్పయడవుల విహరముల కలవాడై - వెక్కు కాఱిదవులను తిరిగినవాడై; ఎచొప్పట్ = ఏతేత్రమునందు; నిశాట.....భరణండు - నిశాటపతి = రాక్షసుని (హిరణ్యకశిపుని) యొక్క; వక్షకవాటపుట = తలపువంటి తొమ్ముయొక్క; విఘటన = భేదించుటయందు; పటు = సమర్థమైన; చటు = మనోహరముగా; ఘట = కూర్చుటయందు (తగిన; నఖరముఖ = కొనగోడ్ల; రత్నాభరణాయమాన = రత్నములయలంకారములంగా గల; త్రిభువన భరణండు = ముల్లోకములను రక్షించువాడు; అగు = అయియున్న; ఉప....డై = వైకుంఠమును విడిచినవాడై; విజయంచేసియుండు = వేంచేసియున్నాడో; అప్పూర్ణప్రదేశంబు = అనరసింహ తేత్రమును.

ఉ. చేరువ చేరువై కడుఁ బచేళిమమై తనుడాయు పూర్వసం

స్కారతపఃఫలంబున భజద్వృజనావళినాశకృన్నృకం

తీరవదేవ నిత్యసదస్యతసంగమతీర్థరాజవా

ధారల నాడి తత్పరమధామపతి బలుమాఱు జూచుచున్.

101

టీక. చేరువచేరువై = మిక్కిలి సమీపించినదై; కడు = మిక్కిలి; పచేళిమమై = పరి వక్ష్మమైనదై; తను, డాయు = తన్ను చేరుచున్న; పూర్వసంస్కారతపఃఫలంబున = వెనుకటి జన్మ మునజేసికొన్న తపస్సుయొక్క ఫలముచేత; భజత్.....వాధారల = సేవించువారియొక్క;

వృజినావళినాశకృత్ = పాపసమూహములను నశింపజేయునట్టి; నృకంతీరవదేవ = శ్రీనృసింహ స్వామికి; నిత్యనదినీకృత = క్షీరనివాసముగాఁ జేయఁబడిన; సంగమతీర్థరాజవార్ధారణ్ = సంగమతీర్థ జలములందు; ఆడి = నానముచేసి; [కర్త నిగమశర్త] తత్సర్వసంధామపతిఁ = ఆ వైకుంఠప్రభువును- నరసింహస్వామిని; పలుమాటలు = పెక్కుసాులు; చూచుచుఁ.

సీ. ఒకయింత తెప్పవేయఁ చూచుఁ బెరిపూరిఁ దలకొట్టుకొని దుఃఖజలధిమునుఁగు
 4బిలము తెలుపుమంచు బృగ్విలోఁజొరఁ బాటుసమధిక స్త్రాభోద్భవముగమించుఁ
 5దిరియు నాఁడునుబోలె దెనలకుఁ జెయిచాచుఁ దొరఁగున స్రాంబుధి దోష్పదోఁగు
 హా! పోయితే యనియెఱచు భార్యగుఱించి 1బహుపథై రింక్తి భ్రాంతిఁ బొందుఁ
 తే. జేరఁగారాని దర్శనస్థితి వహించు, బాడబస్సూర్తి లోఁగొన్నపగిదినుండు
 దానవారాతి కాఁబూని తదవతార,దశకమును మున్నె తాల్పెను ధరణిసురుఁడు.

టీక. 4 వద్యమునందు నిగమశర్తచేట్లలు భగవతుని పది యవతారములతోఁ బోల్పఁబడినవి. ధరణిసురుఁడు = బ్రాహ్మణుఁడు - నిగమశర్త; దానవారాతి, కాఁబూని = (తాను) విష్ణువు కాదలఁచి- తాను విష్ణుసారూప్యమును పొందఁదలఁచి; మున్నె = ముందుగానే; తదవతారదశకమును = ఆ దేవుని పది యవతారములను; తాల్పెనాఁ = ధరించెనో యనునట్లు; పెరిపూరిఁ = ఇతరులను; ఒకయింత = కొంచె మైనను; తెప్పవేయకచూచుఁ = తెప్పవ్రాల్చక చూచుచుండును; [ఇటు మత్స్యవతారము సూచి తము; చేఁప తెప్పవేయక చూచుట సహజము.] తలకొట్టుకొని, దుఃఖజలధిఁ = దుఃఖసముద్రము నందు; మునుఁగుఁ; [ఇందు కూర్చావతారము కాననగు. ఆదికూర్తము సముద్రమున మునిగియుండుట సాజము.]

బిలము = రంధ్రమును; తెలుపుము = తెలుచుకొనుము; అగుచుఁ = అని పలుకుచు; పృథి విలోఁ = భూమిలో; చొఱఁబాటుఁ = ప్రవేశింపఁబూనును; [వరాహవతార మిచట ఊహ్యము; వరాహము భూమిలోఁచొచ్చుట ప్రసిద్ధము.] సమధిక స్త్రంబోద్భవముఁ = మిక్కిలియెక్కువైన కొయ్య బాటినస్థితిని; గమించుఁ = పొందును. [ఇచట నరసింహవతారము సూచితము. నరసింహస్వామి స్తంభమునుండి పుట్టుట ప్రసిద్ధము.] తిరియునాఁడునుబోలెఁ = బిచ్చమెత్తువానిరీతిని; దెనలకుఁ = నలువ్రక్కలకును; చెయిచూచుఁ = చేతులుచూచును. [ఇటు వామనావతార ముహ్యము; వామనుఁడు తిరిపమెత్తుట ప్రసిద్ధము.] తొరఁగున స్రాంబుధిఁ = కాలుచున్న కన్నీటిసముద్రమున; తోష్పదోఁగుఁ = ఎక్కువగా మునుఁగును; [వరశురామావతారపక్షమున నిచట 'ప్రవహించుచున్న రక్త సముద్రమున బాగుగ మునుఁగునని యర్థము; ఆస్త్రమునకు రక్తమునియు నర్థము.]

(నిగమశర్త) భార్యగుఱించి హా! పోయితే! అని యఱచును; విష్ణువు శ్రీరామావతారకాల మునను నీతనుగూర్చి యట్లే యఱచెను.

బహువిధైరాసక్తిఁ = పెక్కువిధములంగ దప్పిచే; భ్రాంతినిండుఁ = విభ్రాంతిని పొందును; [బలరామావతారపక్షమున 'పెక్కురకముల మద్యములం దాసక్తి కలుగుటచే మత్తుపొందు'నని యర్థము.] [ఇర = కల్లు, జలము.] చేరఁగారాని = సమీపించఁగా లేని; దర్శనస్థితిఁ = చూపుయొక్క యునికిని- చూపు చెడిపోవుటను; వహించుఁ = పొందును. [బ్రాహ్మణావతారపక్షమున 'దగ్గఱకుఁ జేరఁగారాని మతముయొక్క (బ్రాధమతముయొక్క) స్థితిని పొందునని యర్థము. దర్శనము = చూపు, కాస్త్రము.] బాడబస్సూర్తిఁ = బడబాగ్నియొక్క తోడికను; లోఁ = ఉదరములో; కొన్నపగిదిఁ = గ్రహించినరీతిని; ఉండుఁ - బడబాగ్ని కడుపులోఁ ప్రవేశించినరీతిని అందోళనపడును. [కల్పిపక్షమున 'గుఱ్ఱముయొక్క స్వరూపమును వహించెనుట. బాడబము = బడబాగ్ని, గుఱ్ఱము.] అలం. రత్నావళి, ఉల్లేఖ.

4. క. బిలము. చ. ట. బిలమా! 5. క. తిరియు. క. బహువిధాసక్తి విభ్రాంతి. 1. చ. దైరాసక్తి

క. ఉడుగని పస్తులం జెవులను, గడియలుపడ మేను వడడక గాలము గడవం
బడమి బుడమి వేలుపు వడి, చెడి పుడమింబడిమి; ¹విగతజీవుడు నయ్యెన్. 103

టీక. ఉడుగనిపస్తులం = ఎడతెగని ఉపవాసములచే; గడియలుపడక = వివివిచకపోగా;
కాలము = రోజులు; కడవంబడమి = కడవకపోగా; పుడమివేలుపు = బ్రాహ్మణుడు - నిగమశర్మ;

ఉ. ఈవిధమైనయయ్యధము హీనపుమే గపుడెక్కె గాకఘూ
కావలి దావళీలగు ²నల్కలు ముంగల మొల్కలై త్త దం
తావళిచాలనీలముగు దండధరాసుచరాగ్రజీబలం
బావలం ద్రోవలాంచి వెన యాతనపుందనువాంగి రేగెగన్. 104

టీక. కాకఘూకావలి = కాకులయొక్కయు, గుడ్డగుబలయొక్కయు గుంపు; దావళీలగు =
దావాగ్నిజ్వాలలగు - దావాగ్నిజ్వాలలను బోలినవైన - ఎఱ్ఱనివైన; అల్కలు = అలుకలు - రోపములు;
ముంగలం = ముంగట; మొల్కలైత్త = అంకురింపగా; దంతావళిచాలనీలముగు = వీరుగుగిడువలె
నల్లనైన; దండ.....బలంబు = యమునియొక్క భటశ్రేష్ఠులగుంపు; త్రోవలు, ఆంచి = దాడులందు
అడ్డగించి; యాతనపుందనువు = యాతనాదేహము; ఆంగి = నిలిపి; రేగెగన్ = విజృంభింపగా;

సీ. లలనాజనోష్ఠలాజలావీలముగ గోరె మద్యము పేరికులమునెల్ల
వావివర్తనలతా⁴వావంత దలచక కన్నిచ్చువడరేచె గామవికృతి
జనులు పుష్పగంధిట్ట సడికోచ్చి యార్జించె బశ్యతోహరవృత్తి బహిష్కృతాగు
కన్న పెట్టియుం ద్రోవగాంచి కొట్టియుం జంపె లెక్కకు మిగులు భూలేఖవరుల

తే. మఱియు నీ రీతి గూరుల మెత్తివడసె
నితరపాతకములుచేసె నెన్నియేని
నీని బొదువుడు కట్టుడు వ్రేయుం డనుచు
జమునిదూతలు బాధింప జడిసి యతడు. 105

టీక. లలనా.....ముగన్ = స్త్రీ జనముయొక్క - పెదవిచొంగతోగూడునట్లుగా; మద్యము పేరి
కులమునెల్ల = రకరకములగు మద్యములనుంటిని; [వీడు కర్త] కోరక; వావివర్తనలతావు = వావి
వరునలరితిని; అవంత = (అవ + అంత) కొంచెమైనను; కామవికృతి = మన్మథవికారమున; కన్నిచ్చువడక =
తనకంటికినచ్చునట్లు - తనకంటికి నచ్చిన స్త్రీనిపొంది; రేచె = విజృంభించెను జనులు = ప్రజలు; పుష్పగన్,
తిట్ట = తన్ను పురుగులు కాటునట్లు తిట్టగా; సడికో, ఓర్చి = అవహసమును సహించి; పశ్యతోహర
వృత్తి = చూచుచుండగా దొంగిలించు వద్దతిని - బందిపోటుదొంగతనపువద్దతిని; బహిష్కృతాగు =
బంగారపుప్రాకలను; అర్జించె = సంపాదించెను; కన్న పెట్టియుం = (కన్నము 'ము' లోపము)
ఇండ్లకు కన్నములు వేసియు; లెక్కకుమిగులు = లెక్కించుటకు ఎక్కవైన - లెక్కలేనంతమందిని;
భూలేఖవరుల = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను; చంపె; ఇతరపాతకములు = తక్కిన మహాపాపములను;
జమునిదూతలు = యమభటులు; అతడు = నిగమశర్మ; జడిసి = భయపడి.

క. ఆక్రోశం బొనరించె ది, శాక్రామన్నాదముగ విశంకటగతి నూ
త్నక్రమముగు నామొఱ విని, సక్రోధాక్రమణినిపుణసంభ్రమ మడరన్. 106

టీక. దిశాక్రామన్నాదముగన్ = దిక్కులందు వ్యాపించు భృశికులుగునట్లుగా - దిక్కులు
ప్రతిధ్వనింపగా; ఆక్రోశంబు, ఒనరించె = మొఱపెట్టెను; విశంకటగతి = గొప్పరితిని; నూత్న

1. చ. జీవుండయ్యెన్. 2. క. వాల్కలు. చ. ట. నల్కలు. 3. క. నివృతముగ. చ. విలముగ.
4. చ. నావంత. 5. చ. ప్రాపు.

క్రమమున = విశరీరినను; ఆ మొఱ్ఱ = ఆ యాక్రందనమును; సక్రంద.....మును, అడర్క్ =
కోపముతోగూడ ఆక్రమించుకొను తొందరపాటు అతిశయింపగా.

మ. అమరద్రోహివిరోధి మున్నచట రక్షాగంబుగా నడ్డచ
క్రము విక్రాంతి వహించి భాస్కరసహస్రస్రూరమై వచ్చి య
య్యమదూతావళిహానలి దెబ్బ విప్రాధీనబంధప్రతా
నము ఖండించె నఖండితారశిఖిసన్నాహంబు దిగ్గ్రాహిగన్.

107

టీక. అమరద్రోహివిరోధి = దేవతలకు శత్రువులగు రాక్షసులకు విరోధియైన విష్ణువు;
మున్ను = పూర్వము; అచట = ఆసృసింహాక్షేత్రస్థలమున; రక్షాగంబుగా = కాపుదలగా; ఇడ్డ =
ఉంచిన; చక్రము = సుదర్శననాయుధము; విక్రాంతి, వహించి = విక్రమించి; భాస్కరసహస్ర
స్రూరమై = వేయిమంది సూర్యులవలె తీక్షణమైనదై, వచ్చి; అయ్యమదూతావళిహానలి = ఆ యమ
భటుల యుపద్రవముకూడ; తెరల = తొలగఁగా; సన్నాహంబు = (తనప్రయత్నము; దిగ్గ్రా
హిగన్ = దిక్కులకు వ్యాపించునట్లు - ప్రసిద్ధమగునట్లు; ఆఖాడితాశిఖి = మొక్కువోని యంచు
చేత; విప్రాధీనబంధప్రతానమున్ = బ్రహ్మణునికి గట్టబడిన కట్టులగుంపును; ఖండించె = కోసివేసెను.

క. 2 నీకులును గాందిశీకులు, నైకాలాసుగులు గును; నపు డగుదెంచెన్

శ్రీకాముకపారిషదా, నీకలులు సుదర్శనాసి నీనరజములతోన్.

108

టీక. కాలాసుగులు = యమభటులు; నీకులును = చెదరిపోయినవారును; [నీకులు = హింస
కలవారు అని టీక.] కాందిశీకులునై = భయపడినవారు నయి; కునుకన్ = తరలిపోఁగా - జాఁచిపోఁగా;
శ్రీకాముకపారిషదానీకములు = విష్ణుదూతల సమూహములు; సుదర్శనాసినిరజములతోన్ = సుదర్శనము,
నందకము, పాంచజన్యములతోగూడ; అపుడు; అరుడంచెన్ = వచ్చెను [సుదర్శనాదినిరజ
ములతో = సుదర్శనచక్రము లోనగువానితోను, శంఖములతోను, అని పూర్వటిక.]

క. అరుడెంచి జముపుగికి జను, తెరువున మరలించి తెల్లగిని తెరువునన్

హరిభృత్యులు నడపించిరి, గరుడాంచితయానమున నిగమశర్త్తాఖ్యున్.

109

టీక. హరిభృత్యులు = విష్ణుదూతలు; అరుడెంచి = వచ్చి; జముపుగిన్ = యమునివట్టణ
మునకు; చను తెరువున్ = పోవుదారినుండి; మరలించి = తప్పించి; తెల్లగిని తెరువునన్ = శ్వేదద్వీపము
దారిని; నిగమశర్త్తాఖ్యున్, గరుడాంచితయానమున్ = గరు వాహనముపై (హర్షుండఁబెట్టి);
నడపించిరి.

సీ. ఉత్తాలఫణిభుగ్గుత్తాలవృంకానిలాశాంతగుర్తాంబు వయ్య మేను

ప్రత్యగ్ముక్తాతపత్రీభవచ్ఛేషవారిలాతపమయ్యెఁ బారుమాళి

సూత్రనతీశదోద్యోత్రదత్తావకాశామరంబయ్యెఁ గటాక్షవిహ్వలి

భృగుభరద్వాజప్రభృతి కృతస్వస్తివాగ్భరముఖరములయ్యెఁ బూర్వతలము

వే. లరుణకిరణసహస్రాభ మభ్రగంబు, నగు విమానంబుపై నెక్కి నిగమశర్త్త

తీండ్ర బుండ్రేక్షుకోదండుతండ్రీబోలి, పరమధామంబునకుఁ బోవుపథమునందు.

టీక. నిగమశర్త్త; అరుణకిరణసహస్రాభము = వేయిమంది సూర్యులకాంతిగలదియు; అభ్ర
గంబున్ = ఆకాశముపైఁ బోవునదియు; ఆగు; విమానంబుపైఁ; ఎక్కి; తీండ్రన్ = లేజస్సుచేత;
పుండ్రేక్షుకోదండుకండ్రీబోలి = చెఱుకువలొడగు మన్మథునికి తగ్గియగు విష్ణువువలె; పరమ
ధామంబునకున్ = వైకుంఠమును; పోవు పథమునందున్ = పోవుదారిలో; మేను = అతనిదేహము; ఉత్తాల

.....బువు - ఉత్తాల = ఉన్నతమైన; ఫణిభుక్ = గరుత్తంతునియొక్క; గరుత్తాలపుత = జెక్కలను వినకజ్జలవలని; అనిల = గాలిచేత; ఆశాంతమర్దాబువు = బాగుగా శమించిన (పోయిన) చెమటసిరుకలది; అయ్యెక్; గరుడుడు అతనికి చెమటపోవుచట్లు జెక్కలతో వినరుచుండెనని భావము. చారుమాళి = చక్కని శిరస్సు; ప్రత్యగ్ర.....తపము, అయ్యెక్ - ప్రత్యగ్ర = ప్రోత్త; ముత్తాత పత్రీభవత్ = ముత్యాలగొడుగుగా ఆగుచున్న; కేష = ఆవిశేషునిచే; వారితాతపము = పోగొట్టె బడిన ఎండగలది; అయ్యెను; కేషుడు నిగమకర్తకు ముత్యాలగొడుగుగా వడగను విప్పి, అతనికి ఎండ తగులకుండునట్లు చేసెనని భావము. కటాక్షవిహృతి = కడకంటిమాపులవిహారము; సూత్రవతీ..... మరంబు, అయ్యెక్-సూత్రవతీశ = సూత్రవతీదేవిభర్తయగు విష్వక్సేనునియొక్క; దోర్శేత్ర = చేతి యందలి బెత్తముచే; దత్తావకాశంబు = ఇవ్వబడిన ఎడముకల దేవతలుకలది; అయ్యెను; నిగమకర్తదారి చేయవలెనని క్రోధంతో సూచించగా విష్వక్సేనుడు దేవతలందఱిని లోలగించి దేవునియొద్దకు బోవుటకు అతనికి దారి చేసెనని భావము. పార్శ్వతలములు = తన ప్రక్కభాగములు; భృగు..... ముఖములు, అయ్యెక్ = భృగుభర్తద్యాజప్రభృతి = భృగువు, భర్తద్యాజుడు మొదలగు మునులచే; కృత = చేయబడిన; స్వస్తివాగ్ధరముఖములు = స్వస్తివచనములచే బ్రతిష్ఠించినవి, అయ్యెను.

ఇతని ప్రక్కలఁజేరి భృగువు మొదలగు మునులు స్వస్తిచెప్పుచుండిరి భావము. కాఁగా నిగమ కర్త భగవత్సారూప్యమును పొందెనని తాత్పర్యము.

సీ. ఆజానుదీర్ఘంబులై హాన్తణిమయ స్తంభంబులకుఁ గులస్థాము లగుచు
దివ్యగంధముల నుద్రేకించి విద్యుదంకుర చేఖిలకు బోడుకోడె లగుచు
దలచుట్టుదిరిగి రాఁగలిగి పాండురపద్మ పత్రంబులకుఁ బ్రాణబంధు లగుచు
సకలంబు వెలిగింపజాలి బాలార్కబింబములకు ననుబింబపంక్తు లగుచు

తే. నాల్గుచేతులుఁ గాంచన నలినమాలి

కలు వెడదఁగన్న లాస్యప్రభలు చెలంగఁ

గుముడుఁ డనుపేరఁ బుమేళుఁ గొలిచి నలిచి

యున్నవాఁ డాతః డిష్టుఁడు నో మునీంద్ర!

111

టీక. ఈ పద్యమున సీసపాదములు నాలుగింటికిని ఎత్తగీతలోని మొదటి రెండు పాదములకును క్రమసమన్వయసంబంధము; ఆజానుదీర్ఘంబులై = మోకాలిపఱుకు వ్రేలుచున్నవై; హరి.....లకుక్ = పచ్చలు తాపిన స్తంభములకు; కులస్థాములు, ఆగుచుక్ = మాతృకలగుచు - వానిని పోలుచునున్న; - 'నాల్గుచేతులు;' దివ్యగంధములక్ = గొప్పపరిమళములచే; ఉద్రేకించి = విజృంభించి; విద్యుదంకురచేఖ లకుక్ = మొలకమెఱుపులకాంతులకు; బోడుకోడెలగుచుక్ = సమానముగుచున్న; 'కాంచననలిన మాలికలు' = బంగారుకమలముల మాలికలు; తలచుట్టుక్, తిరిగి రాఁగలిగి = (చెవులను దాటుకొని) తలవెనుకకుఁబోయి మఱురరాఁగలిగి - మిక్కిలి విశాలములయి; పాండురపద్మపత్రంబులకుక్ = తెల్ల తామరచేకులకు; ప్రాణబంధులగుచుక్ = దగ్గఱిచుట్టములగుచు - సమానములగుచు నున్న; 'వెడద కన్నులు' = విశాలనేత్రములు; సకలంబుక్ = ప్రపంచమునంతటిని; వెలిగింపజాలి = వెలుతురుతో నిండునట్లు చేయఁగల్గి; బాలార్కబింబములకుక్ = లేతసూర్యుని బింబములకు; అనుబింబపంక్తులు, ఆగుచుక్ = ప్రతిబింబములసమూహము లగుచు - వానితో సమానములగుచున్న; అన్యప్రధంబు = ముఖము యొక్క కాంతులు; వెలుంగక్ = ప్రకాశించగా; ఆతఁడు = ఆ నిగమకర్త; ఇష్టుడు; కుముడుఁ డను పేరక్; పుమేళుక్ = విష్ణుని; కొలిచి నిలిచి, యున్నవాఁడు.

నిగమకర్త బాహువులు పచ్చలుతాపిన స్తంభములవగిదిని, ధరించిన బంగరుపూలమాలలు మెఱు పులరీతిని, విశాలనేత్రములు తెల్లతామరపూవుచేకులవలెను, ముఖము లేతసూర్యునిబింబమువలెను ఉన్న వనిభావము. అలం, క్రమము, ఉపము.

తే. పుండరీకుండు ¹శంఖకర్ణుండు వామ

నుండు కుముదాక్షుండును విజయుండు జయుండు

శిష్యనేత్రుండు నను పార్శ్వచరులలోన

హరికి గుముదుండు మానసియత వహించు.

112

టీక. పార్శ్వచరులలోన = నేవకులలో; మానసియత = వహించు = గౌరవమును (ఎక్కువగా) పొందును.

క. ఆమృతమయమూర్తి బుధహిత, విమలవిభోద్భాసి మస్కవిలసనశుభల

క్షుమహితపక్షుండు విధుఁ డెట, కుముదానందప్రదానకుశలుండు కాఁడే? 113

టీక. ఈ పద్యమున విష్ణువునకును, చంద్రునికిని క్షేమ చెప్పబడుచున్నది.—

విష్ణుపక్షమున - ఆమృతమయమూర్తి = జలరూపదేహము కలవాడు. లేక మృతి గానని రూపు కలవాడు; బుధహితవిమలవిభోద్భాసి = విద్వాంసులకు మేలుగూర్చు నిర్మలమగు విశేషకాంతితో ప్రకాశించువాడు; మస్క.....పక్షుండు = మెఱుగులుదేటు ప్రకాశముకల్గి శుభకరమగు శ్రీవత్సాంకముచే గొప్పదగు తొమ్ము కలవాడు; విధుఁ డెట! = దేవుఁడెట! కుముదానందప్రదానకుశలుండు = కుముదుఁ డను పార్శ్వపక్షికి ఆనందమునిచ్చుటలో నేర్పరి; చంద్రునిపక్షమున-ఆమృతమయమూర్తి = ఆమృతముచే జేయబడిన దేహముకలవాడు; బుధ.....ద్భాసి = బుధునకు మేలుగూర్చు నిర్మలమగు కాంతితో - వెన్నెలతోఁ బ్రకాశించువాడు; మస్క.....పక్షుండు = దట్టముగానుండి ప్రకాశించు చక్కని మచ్చతోఁ గూడిన నడిమిప్రదేశము కలవాడు; విధుండు = చంద్రుండు; కుముదా.....కుశలుండు = కలువలకు ఆనందము నిచ్చుటలో నేర్పరి. [ఇట పూర్వపక్షిలో 'బుధ.....పక్షుండు' అని ఏకపదముగా గ్రహించబడి 'బుధ = పెద్దలకు, దేవతలకు; హిత = మేలైన; విమల = నిర్మలమైన; విభా = విశేషకాంతిచేత, ఉద్భాసిత(?) = ప్రకాశించునట్టి; మస్క = మెఱుగులుదేరునట్టి; విలసన = ప్రకాశముగల; లక్ష = చిహ్నముచేత; మహిత = పూజ్యమయిన; పక్షుండు = తొమ్ముకలవాడు' అని యర్థ మియ్యబడినది.] అలం. క్షేమము.

శా. ఏవంభూతమహాప్రభావనిధి లోకేశుం జితక్లేశు మం

దావిర్భావహనైకమాత్రదళితోద్యద్దైత్యగర్వాంధకా

రావేశుఁ నరకేసరిఁ గొలిచి నిత్యప్రీతి నున్నారు వా

గ్దేవీవల్లభముఖ్యనిర్ణరులు తత్తేత్రాధికారంబునన్.

114

టీక. ఏవంభూతమహాప్రభావనిధి = ఇట్టి గొప్పప్రభావములకు ఉనికిపట్టగువానిని; జితక్లేశుఁ = జయించబడిన కష్టములు కలవానిని; మందా.....రావేశుఁ = కొంచెముగా పుట్టుచున్న నవ్వుచేతనే - (కేవలమైన చిఱునవ్వుచేతనే - ఆయాస మించుకంతయును లేకయే.) భేదించబడిన గర్వింపిన రాక్షసులైన అహంకారపుటాచేశము గలవానిని; నరకేసరిఁ = నృసింహదేవుని; వాగ్దేవీ వల్లభముఖ్యనిర్ణరులు = బ్రహ్మ మొదలుగాఁగల దేవతలు.

క. ఆ నెలవుల నర్థనిశల, వీనులకుం దోచు నేచి విధినందన! నై

మానికనాయకృతేఘం, టానాదము నృహరిబిరువునగవుంబోలెక.

115

టీక. ఆ, నెలవుల = అచ్చట - ఆక్షేత్రమున; అర్థనిశల = అర్థరాత్రులందు; వీచి = అలికియించి; విధినందన! = నారదుడా! నృహరిబిరువునగవుంబోలెక = నరసింహుని అట్టహాసము

వలె; వైమానిక.....నాదము = ఇంద్రునిచే చేయబడిన ఘంటాధ్వని; వీనులకు, తోచుకొ = వినబడును. అలం. ఉపమ.

క. ఆ ష్టేత్రంబున నృహరికి, దక్షిణానిశ నే వసించు దత్తవమతి నీ
యక్షులతో సీతమథా, భక్తులతో నీ నగేశ్వరాత్మజతోడన్. 116

టీక. ఆ ష్టేత్రంబున; నృహరికి; దక్షిణానిశ; తత్తవమతి = మిక్కిలి అస్పృహతో;
ఈ ప్రమథాభక్తులతో = ఈ ప్రమథగణములతోను; ఈ నగేశ్వరాత్మజతోడన్ = ఈపార్వతి
తోను గూడ.

క. మాతృసభము పితృసభమును, భాతృసభము గురుసభంబు బ్రకటించియు నో
ధాతృసుత! యీల్లి సురపుర, నేతృతఁ దెలివొందు నెట్టి నీచుడు నచటన్.

టీక. ఓ భాతృసుత! = ఓ నారదుడా! ప్రకటించియున్ = చేసినను; అచటన్; ఈల్లి =
మరణించి; సురపురనేకృతన్, తెలివొందున్ = ఇంద్రపదవిని బొందును.

క. కావున నరులకుఁ దత్ ష్టేత్రవాస మొనర్ప నైహికాముష్మికముల్
చేవలెతు లగుచుఁ దక్కింను, నావుడు నా మృదుగుఱించి నారదుఁ డనియెన్.

టీక. ఐహికాముష్మికముల్ = ఈ లోకపు సుఖములు, పరలోకసుఖములును; చేవలె
తులగుచున్ = చేతికిఁజిక్కి వశములయి; తక్కింనున్ = పూనుకొనును - కల్గును.

క. దేవ! భవత్కృప నరమృగ, దేవమహా ష్టేత్రమహిమఁ దెలిసితి నస్స
ద్భావము ప్రమోదమేదుర, భావముఁ గొనియె జనియె భ్రమము దమమున్.

టీక. భవత్కృప = నీదయవలన; తెలిసితి = తెలిసికొంటిని; అస్సద్భావము =
నాయాత్మ; ప్రమోదమేదురభావమున్ = ఆనందముచే గొప్పదగు నభిప్రాయమును; భ్రమమున్ =
భ్రాంతియు; తమమున్ = అజ్ఞానమును; చనియెన్ = నశించెను.

క. దైవము ష్టేత్రము తీర్థము, నా వాచంయములు గుహండు నడిగిన మీరల్
భావించి తెలుపు తత్త్వము, నావీనులఁ జొనుపు మనుపు ననుఁ బురవై రీ! 120

టీక. ఆ వాచంయములు = ఆ ముఖములు; గుహండున్ = కుమారస్వామియును; మనుపు =
రక్షింపుము; పురవై రీ! = త్రిపురశత్రువనగు శివుడా!

తే. అనుడు నుడురాజు కుటుంబిల్లును నృసింహ, తీర్థమునకు భేదేళిమదిక్కునందు
సిద్ధమానవనిత ప్రసిద్ధి వెలయు, నాద్యమై ఘర్తవీరామహాస్రవంతి. 121

టీక. ఉడురాజుకుటుంబు = చంద్రశేఖరుడు; భేదేళిమదిక్కునందు - ఎదుటివైన దిక్కు
నందు - ఎదురుగా; ఘర్తవీరామహాస్రవంతి = ఘర్తవీర యను గొప్ప నది; ఆద్యమై = ప్రధానమై;
సిద్ధమానవనితప్రసిద్ధి = సిద్ధులచేతను, మనుష్యులచేతను కొనియాడబడు ప్రసిద్ధితో; వెలయున్ =
ప్రకాశించును.

తే. తీర్థోపార్ధావతంస మ తీర్థ మభిమ
తార్థదశ్రీలఁ జంద్రభాగాఖ్య నందు
నందుఁ దప మాచరించి మున్నింద్రుఁ డొందె
నమరతతిలోన 7రుంద్రభో గాతిశయము. 122

1. క. తత్తర. 2. క. ప్రకటిం. 3. చ. యిలిపుమ్మర. 4. క. తీర్థము ష్టేత్రము చ. ష్టేత్రము
ము. 5. చ. సార్థ. 6. చ. పతి. 7. చ. రుద్ర.

టీక. తీర్థసార్థావశంసము = తీర్థములగుంపునకు ప్రధానము; అయిన; అతీర్థము; అభిమతార్థద
శ్రీలక్ష్మీ = కోరిన కోరికలను ఇచ్చు సుపదలచే; చంద్రభాగాఖ్యుఁ, అందుఁ = చంద్రభాగ యను
పేరు పొందును; ఆమరకలిహాసన్ = దేవతలగుంపులో; రుంద్రభోగాతిశయముఁ = విశేషముగు
భోగములను; ఒండెఁ = పొందెను.

ఉ. తైర్థికు లర్థిఁ గొల్వొదగుదానికి యోజనహస్తభూస్థలిఁ
తీర్థపదాస్పదం బఖిలదివ్య మతివ్యవహారయోగ్యమి
ష్టాస్థసమర్థసత్తమమునై తమముఁ విరియించు భాతకా
నర్థము పొండరిక మనునర్థము దూషితరోషపోషణా!

143

టీక. తైర్థికులు = తీర్థయాత్రాపరులు; అర్థిఁ = ప్రీతితో; కొల్వొదగు = సేవింపదగిన;
దానికిఁ = ఆ తీర్థమునకు; తీర్థపదాస్పదంబు = తీర్థ మును పేరు ఉంచుకొన దగినది - నిజమైన తీర్థ
మగునది; అఖిలదివ్యము = అన్నింటికన్నను శ్రేష్ఠము; అతివ్యవహారయోగ్యము = ఉపయోగించుటకు
మిక్కిలి తగినది; ఇష్టాస్థసమర్థసత్తమము = కోరిన కోరికలను నెఱవేర్చుటకు మిక్కిలి తగినది; పాతకా
నర్థము = గొప్ప పాపములను నశింపజేయునది; పొండరికమను నర్థము = పొండరికమను పేరుగల
వస్తువు - తీర్థము; తమముఁ = అజ్ఞానమున; విరియించుఁ = పోగొట్టును; [అర్థము, తమమును
విరియించు ననగా - వస్తుయధార్థజ్ఞానము తద్విషయమున నజ్ఞానమును నశింపజేయు నను విశేషార్థము
ఇచట వ్యక్తమగును.] దూషితరోషపోషణా! = దూషింపబడిన కోపముకలవారిని - (తాతము కలవారిని)
పోషించువాడా! [పూర్వటీకలో 'దూషితరోషభూషణా! = దూషింపబడిన కోపముగలవారికి ఆలం
కారమైనవాడా! - కోపము నణచినవారి నేలువాడా!' అని కలదు.]

శా. నక్షత్రంబులకుఁ తుపాధిపతికి నాకుఁ ద్రియామాచరా

ధ్యక్షద్యేషికి భానుపుత్రికి మరుత్కల్లోలినీవేణికి

బక్షిశ్రేణికి బక్షివల్లభునకు భాసిల్లు శివాసిక్ సమ

స్త్రతేత్రంబులలో ననూనముగు నేతత్తేత్రేత్ర మిక్షింపగన్.

124

టీక. అనూనముగు = తక్కువకాని - గొప్పదైన; గుక్షింపగన్ = చూడగా; తుపాధిపతికిఁ =
చంద్రునికిని; త్రియామా.....ద్యేషికిఁ = రాత్రించరులగు రాక్షసుల ప్రభువును ద్యేషించు
విష్టనకును; భానుపుత్రికిఁ = యమునకును; మరుత్కల్లోలినీవేణికిఁ = గంగానదికిని; బక్షివల్లభునకుఁ =
గరుడునకును; వాసిక్ = వాసియును - ఆధిక్యము కూడ; భాసిల్లుఁ = ప్రకాశించుననుట.

క. ఇదమిత్యేవ నియేనును, మది మితిసేయంగ నేర మానీశ్వర! త

ద్విదితప్రభావ మోపిన, విధమున నినిపింతు నీకు విను దృఢబుద్ధిన్.

125

టీక. ఇదమిత్యేవని = ఇది యిట్టిదని - దీని రూపిట్టిదని; మితి సేయంగనేఱుఁ = ప్రమాణమును
చెప్పులేను; ఓపినవిధమునఁ = (నాకు) శక్తమగునట్లు - తెలిసినంతవఱకును.

తే. జముని చెలియలు నిర్జరశైవలనియు, బెఱసి మెఱసిన నడుచక్కిఁ బేరు గ్రుచ్చి

బుధులు తెల్పిన తీర్థములెల్లఁ బొండ, రికపొడశకళఁ బోలలేక జడియు.

126

టీక. జమునిచెలియలు = యముని చెల్లెలు - యమునానదియును; నిర్జరశైవలనియుఁ =
గంగానదియును; బెఱసి = కూడి; మెఱసిన = ప్రకాశించిన; నడుచక్కిఁ = మధ్యభాగమున; పేరు

1. చ. తమమున్. 2. క. భూషణా! చ. భీషణా! ట. పోషణా! 3. క. దానన్. చ. ట. వాసిన్

4. చ. బని. 5. చ. యుండు.

గుచ్చి = దండగాఁగూర్చి; ['పేరుచెప్పి'యని పూర్వటీక.] పాండరీకమండళకళా = పాండరీకతీర్థము యొక్క చవాటపవంతు కాంతిని; జడియన్ = తొలఁగును - ఓడిపోవును.

సీ. పాతక వ్రాతభూజాతజాతానలం బాశ్రితాభీష్టపాకావసరము

విషధిరాట్పుర్యంకవిహరణస్థానంబు నిఖిలపుణ్యక్షేత్రముఖముకురము

సమదస్తదాదిసానామరు¹న్నాథంబు వర్ణితాఖిలపుణ్యవైజనసము

దైత్యభిన్నగరయాత్రాస్థానంబు²వాజ్ఞనసామేయవైభవంబు

ఆ. ³వంకువామదేవ జాల్మి⁴ పరతంతు, గర్భగాధిపుత్రగౌతమాత్రి

జహ్ను జామదగ్ని జాబా⁵ల జైమిని, ప్రియకరంబు పాండరీక ష.సఘ ! 127

టీక. పాండరీకము = పాండరీకక్షేత్రము; పాతక...తానలంబు = పాపములగుంపునకు చెట్టునుండి తనంతటపుట్టిన యగ్ని - కారుచిచ్చు; ఆశ్రితాభీష్టపాకావసరము = ఆశ్రియించినవారికోరికలకు పంటకాలము; విషధిరాట్పుర్యంకవిహరణస్థానంబు = సముద్రతల్పుడగు విష్ణువునకు విహరించుచోటు; నిఖిల.....ముకురము = సమస్తపుణ్యస్థలముల ముఖములకును - (వాసిబాగోగులు చూచుచుటకుఁదగిన) అద్దము; సమత్.....నాథంబు = సమస్కారముచేయుచున్న మామంటి దేవశ్రేష్ఠులు కలది; వర్ణితా ఖిలపుణ్యవైజనసము = కొనియాడఁబడిన సమస్తపుణ్యములను పుట్టించు (కలుగఁజేయు)నది; దైత్య... పరస్థానంబు = విష్ణుచరణమునకు (వైకుంఠమునకు) పోవుయాత్రకు పరస్థాపమైనది (మజిలీయైనది.) వాజ్ఞనసామేయవైభవంబు = మాటలకు, మనస్సునకు అగోచరమగు వైభవము కలది; వంకు..... ప్రియకరంబు = మకువుమొదలగు మునుల కందఱికిని ప్రీతిని కలిగించునది; ఆలం. రూపకము.

మహాస్రగ్ధర. కనసి గొడ్డాలు బిడ్డగ గగనకుసుమముగ గల్గిన రాయి మాటల్

వినసి ముక్తుండు వెండిగ విఫలం బొడమనీ వింటివా పాండురంగా

వని ⁶పానశుభ్రవ్య జన్యవ్యవహృతిఁ గన నేవంక దుష్టుకళంకల్

వనరాశిం జూచ్చు నేర్చె వడి*వెడి యడఁగుగ్ వారిజ భ్రూణసూతీ ! 128

టీక. గొడ్డాలు = వంధ్య; వెండిగ ('యు'లొపము) = వెండియును - మఱి; విఫలం = భూమిపై; బొడమనీ = పుట్టనిమ్ము; పానశుభ్రవ్యజన్యవ్యవహృతిఁ = మరల మరలబుట్టుటచేత - ఆచట పునర్జన్మములను ఎత్తుటచేత; వివంకం = ఎవ్విధమునను; దుష్టుకళంకల్ = పాపములనెడి సందేహములు; కనవు = చూడవు - ఁండవు; అవి - వనరాశిం = సముద్రమును; చొచ్చు = ప్రవేశించునట్టి; వడివెడి = వడిచెడి - వేగముచెడి;]'వడివెడి = వేగముచెడి' అని పూర్వటీక.] అడంగుగ్; వారిజ భ్రూణసూతీ! = కమలగర్భుడగు బ్రహ్మయొక్క పుత్రుడవగు సారదుఁడా! 'కనసి, కల్గిన' ఇత్యాదులందు ఇమ్మునకు ఈకారాదేశము.

తే. ఊరిఁ గురుక్షేత్రముఖమహాక్షేత్రతలము

లందుఁ జేయ ననశ్వరం బగుచు నిగుడు

దురితతతిఁ గిట్టి నిజశక్తి దునుము గాన,

మేటి యాక్షేత్ర మొక పరిపాటి గాదు.

129

టీక. కురుక్షేత్ర.....లందున్ = కురుక్షేత్రము మొదలగు గొప్పక్షేత్రములందు; అనశ్వరంబు = స్థిరమైనది; నిగుడు = వ్యాపించునట్టి; దురితతతిఁ = పాపములగుంపును; కిట్టి = తాఁకి; తునుమున్ = సంహరించును; ఒక పరిపాటి = ఒక సాధారణమైనది.

1. చ. న్నాథంబు. 2. క. వాజ్ఞన. చ. వాజ్ఞన. 3. క. తే. 4. చ. పానశుభ్రవ్యజన్యవ్యవహృతి. 5. * క. నడి.

క. దాన స్నాననిధనవాః, పానాదులు ¹నెట్టి యెట్టి ఫలములు పెఱచో

నా నవి సకలముఁ జేకులు, మానవులకు నందు నిమిషమాత్రమునందున్. 130

టీక. దాన.....దులక్ = దానము, స్నానము, మరణము, నీరుత్రాగుట మొదలగువానిని; ఎట్టియెట్టి ఫలములు = విచారీఫలములు; పెఱచోక్ = తక్కిన చోట్లయందు.

శా. భర్త స్త్రీయము బ్రహ్మహత్యయు సురాపానం బగమ్యారహః

కర్తంబు గృహదాహధేనువధవాక్సారుష్యముల్ మున్నుగా

దుర్మార్గుల్ పచరించుదుష్కృతతతుల్ దూలక్ ²మృగేంద్రధ్వనిక్

మార్తోముల్ వడు లేటిచూకలనఁ దన్నామంబు వాక్రుచ్చినన్. 131

టీక. భర్త స్త్రీయము = బంగారును దొంగిలించుట; బ్రహ్మహత్యయును = బ్రహ్మణుని చంపుట యును; అగమ్యారహఃకర్తంబుక్ = పాండరాని స్త్రీలను సంగమించుటయును; గృహ.....ముల్ = ఇల్లుకాలుట, గోవధము, తిట్టుట; మున్నుగాక్ = మొదలైన; పచరించు = జరపు - చేయునట్టి; దుష్కృతతతుల్ = పాపపుంజములు; తన్నామంబు = పాండరికక్షేత్రముపేరు; వాక్రుచ్చినన్ = పలుకఁగా; మృగేంద్రధ్వనిక్ = సింహగర్జనచే; మార్తోముల్, వడు = వెరుకకుఁబాఱిపోవు; లేటి చూకలు, అనక్ = జింకలగుంపులలో నునట్లు; తూలక్ = చెదరిపోవును - నశించును. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. ఉరసిజాదృతవీణ సరసిజాసనురాణి పూర్వోక్తిగ మహాద్భుతచరిత్ర

గజవైరివాహ దుర్గాదేవి పశ్చిమోక్తిగ లస్తకక్రోడసీమ

భువననాయకిగాఁగఁ జొగడొంది యోజనార్థము విస్తృతియుఁ దదర్థంబు నిడుపు

గలిగిన తత్తేత్రకార్తుకంబు ధరించి జగదేశధ్వని శ్రీశార్ఙ్గపాణి

తే. తీర్థశరములు దొడివి యుదీర్ణకలుష, విషమలక్ష్యవరంపరల్ విఱుంగ నేయుఁ

గాన ¹నదియ శరణ్యమై ²వీను మిగులు, నైహికాముష్మికాకాంక్షులగు జనులకు.

టీక. మహాద్భుతచరిత్ర = మిక్కిలి యాశ్చర్యకరమగు చరిత్రకలదియు; ఉరసిజాదృతవీణ = స్తనములచే గౌరవింపఁబడిన - (స్తనముల కానించుకొన్న) వీణకలదియు (నగు); సరసిజాసనురాణి = బ్రహ్మభార్య - సరస్వతి; పూర్వోక్తిగ = వింటియొక్క మొదటిచివఱగను; గజవైరివాహ = సింహము వాహనముగాఁ గలదైన; దుర్గాదేవి = పార్వతీదేవి; లస్తకక్రోడసీమక్ = వింటినడుమైన లోపలి ప్రదేశమునందు; భువననాయకిగాఁగఁ = లోకమునకు నాయకురాలుగా; యోజనార్థము = వాలుగు మైళ్లు; విస్తృతియుక్ = పొడవును; తదర్థంబు = అందులో సగము; నిడుపుక్ = వైశాల్యమును; తేత్రకార్తుకంబుక్ = తేత్రమును వింటిని; జగదేశధ్వని = లోకములన్నింట సాటిలేని విలుకాఁడైన; శ్రీశార్ఙ్గపాణి = శ్రీవిష్ణువు; తీర్థశరములు = తీర్థ మను బాణములను; తొడివి = సంధించి; శరములు = జలములనెడి బాణములు అని పూర్వటీక.] విషమలక్ష్యవరంపరల్ = మిక్కిలి అసాధ్యము లైన లక్ష్యముల సమూహములను; విఱుంగనేయుక్ = పడఁగొట్టును; నైహికాముష్మికాకాంక్షులు = ఈ లోకమునుభవములను, పరలోకసుఖములను గోరువారు; శరణ్యమై = దిక్కులు; వీనుమిగులుక్ = ప్రసిద్ధికెక్కును. అలం. రూపకము.

1. క. జేయనెట్టి. చ. నెట్టియెట్టి. 2. చ. మృగాం. 4. చ. కోటియు. 5. ట. కోటిగా.

1. చ. యది. 2. క. దీను చ. వీను. 3. ర. వీను.

తే. ఆత్మనామవసచ్చతురక్షరముల,యందుఁ బురుషార్థములు నాల్గు ననఁగి పెనఁగి
తలలు ముదిరిన దురితదంతావళములఁ బొండరికంబు హరిలిలఁ జెండివైచు. 133

టీక. ఆత్మనామవసచ్చతురక్షరములయందుఁ = తన పేరును నాల్గుక్షరములందును; పురు
షార్థములు = ధర్మార్థకామమోక్షములు; అనఁగి పెనఁగి = కలసిపెలిసియుండి; తలలు ముదిరిన = బలిసిన
తలలు కల - క్రొవ్వియున్న; దురితదంతావళములఁ = పాపములను విడుగులను; హరిలిలఁ =
సింహములిలిసి; చెండివైచుఁ = నటికివైచును. అలా. రూపకము, ఉపమ

శా.ఆత్మేత్రంబున నుండు నట్టనడుమఁ యత్నాత్మకేళీరతుం
డడోభ్యం డజరుం డనాదినిధనుం ¹డత్తామరత్తామయుం
డీత్తామాత్రకృతాఖిలుండు నవశక్తిశుండు కృష్ణుండు ప్ర
త్యక్షంబై యనుడుఁ మరున్సుని యుమాప్రాణేశుతో నిష్ఠినున్. 134

టీక. యత్నాత్మకేళీరతుండు = కుదేరాత్మను నాట యాడుటయం దాసక్తికలవాడు; అత్మో
భ్యండు = కలఁచుటకు సాధ్యపడనివాడు; అజరుండు = ముదిమి లేనివాడు; అనాదినిధనుండు =
పుట్టువు, చావు లేనివాడు; అత్తామరత్తామయుండు = తక్కువ కాని-కఱివులేని రక్షణస్వరూపుడు;
ఈత్తామాత్రకృతాఖిలుండు = చూపుమాత్రముచేతనే సమస్తమును సృజించువాడు - చూపుచేతనే
శమస్తలోకములను కలుగఁజేయువాడు; నవశక్తిశుండు = తొమ్మిదుగురుశక్తులను భర్త; [ఇచ్చా
శక్తి, జ్ఞానశక్తి, క్రియాశక్తి, ప్రభుత్వశక్తి, ఉత్సాహశక్తి; ముత్రశక్తి; సత్వశక్తి, రజశక్తి, తమ
శక్తి అని శక్తులు తొమ్మిది.] మరున్సుని - దేవముని = నారదుడు.

క. అద్భుత మయ్యెడు నిఖిలజగద్భరితుండు యోగిహృదయగమ్యుం డచో
నుద్భవ మొందుట కీ కథ, సద్భద్రా! నొడువు సుప్రసన్నత ననుడున్. 135

టీక. శద్భద్రా! మంచిమేలుకలవాడా! - శుభముల నొసఁగువాడా!

ఉ. ఆపురవైరి పల్కుఁ గలహాళిఁ గుశేయపాత్ర! విన్న మున్
ద్వాపర ముజ్జగిల్లుతటి దాంతుండు శాంతుండు హృద్విపక్షశి
తః²పటుశక్తి విష్ణుపదసంభృతభక్తియునై జనించె ని
హృపుండు పుండరీకుండను బ్రాహ్మణుఁ డొక్కరుఁ డక్కజుబుగన్. 136

టీక. పురవైరి = త్రిపురనుహరి - శివుడు; కలహాళిఁ = జగదమే లిండిగా కల నాడమని
గూర్చి; కుశేయపాత్ర! = పద్మమునకు మరుమఁడైనవాడా! [పద్మమునకు బ్రహ్మ పుత్రుండు - ఆ
బ్రహ్మకు పుత్రుండు నారదుడు.] ఉజ్జగిల్లుతటిఁ = తొలఁగునట్టి సమయమునందు - ముగియునప్పుడు;
దాంతుండు = మనోనిగ్రహముకలవాడు; శాంతుండు = ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడు; హృద్విపక్ష
శి³తఃపటుశక్తి = హృదయములోని శత్రువులగు కామ, క్రోధ, లోభ, మోహ, మద, మాత్సర్యము
లను శిక్షించుట (అణఁచుట) యందు దృఢమైన శక్తికలవాడు; విష్ణుపదసంభృతభక్తియున్ = విష్ణువు
పాదములందు పూర్ణమైన భక్తికలవాడును; అక్కజుబుగన్ = ఆశ్చర్యముగా.

సీ. పాతకంబుల⁴ బంధబంధగాళముగ. జేయుఁ గనుగొన్నమాత్ర మోక్షంబు నొసఁగు
†మున్మున్లుపుష్కరంబునకు *నల్లన్లుపంపకు నిది యనఁదగుఁ ⁵బ్రకటమహిమ
బిందుసరఃప్రతిబింబమై పర్వి స్వర్గద్వారమునకంటఁ గరముమేటి
యగుఁ జంద్రభాగామహాపుష్కరిణితటంబునఁ జూతఖిరూరపనసజంబు

1. చ. డత్తామయుం డవ్యయుం. 2. చ. పద. 3. క. పంచ. †శ. ర. ధ్ను. +శ. ర. దుగు.
4. చ. ప్రాధ. 5. చ. ప్రాధ.

తే. కాంచనయుతంబు నృత్యచ్ఛిఖండికూజ, దిప్తపరిపుష్టగాయదశీంద్రజుష్ట
మలనకల్వారపవననమ్రాగ్రదళము, నైన యాశ్రమ మమరించి యందు సతఁడు.

టీక. పాతకంబులక = పాపములను; పంచబంగాళముగక = పీలికలయి పాఱునట్లు - చెట్టాచెదరగునట్లు - కూనృముగా; ముమ్మణ్ణు = మూఁడంతలు; నల్మణ్ణు = నాలుగంతలు; బిందునరః ప్రతిబింబమై = బిందునరస్సుచకు సమానమై; పర్వి = వ్యాపించి; చూత, భుజూర, పనన, జంబు, కాంచనయుతంబు = మామిడి, భద్రూరము, పనన, నేరేడు, సుపంచులతో, హడినది; నృత్యచ్ఛిఖండి = నాట్యముచేయుచున్న సెమట్లకలది; కూజదిప్తపరపుష్ట = కూయుచున్న ఇప్తమైన కోయిలలు కలది; గాయదశీంద్రజుష్టము = పాడుచున్న గండుతుమ్మెదలచే సేవింపబడినది; అలనకల్వారపవననమ్రాగ్రదళముక = మెల్లని సౌగంధికములమీఁది గాలిచేత పగిన మీఁదియాఁకులకలనియును; అమరించి = ఏర్పఱచి; అందుక; అతఁడు; ముందుపద్యమున నన్వయము. అలం. ఉదాత్తము.

సీ. నిండుమనంబున నుండు శారాయణుండెఱిగించెనో నీటి వఱలు నునికి
నొసలిలోపలిచక్కి నెనుగు చంద్రుడు దిద్దెనోమింట వ్రేలెడు దీమసంబు
మూలాలవాల్సలీ లేలిహానంబు గొలిపెనో పవనంబు గ్రోలు నేర్పు
కమలంబు ¹లిరుమూఁడు కఱపెనో సూర్యాలోకనంబున కాత్మలోగని ధృతి

తే. యనగఁ దత్తత్త్రియలయందు సలతలేక భూరికై వల్యసామ్రాజ్యభోగకాంక్ష
బాధఁష్టానురక్తిః దక్షం బొసర్పుఁగుదిసి ముల్లోకములుచు గగ్గోలుపడఁగ. 138

టీక. నీటక, వఱలునునికి = నీటిలో ఉండువద్దలిసి; లోపలి చక్కి = లోపల దేశము నందు; ఎనుగు చంద్రుడు = ఉండెడు చంద్రుడు; దిద్దెనో = నేర్చెనో; దీమసంబు = ఉపాయమును; [నొసలు చంద్రునివలెనుదనుట] మూలాలవాల్సలీ, లేలిహానంబు = మూలముయొక్క పాదున నుండెడి పాము; గొలిపెనో = సరిపఱచెనో - కోధించెనో, గ్రోలు = పీల్చునట్టి; ఇరుమూఁడు = అటు; [మూలాధార, స్వాధిష్ఠాన, మణిపూరక, అనాహత - విశుద్ధ - ఆజ్ఞలు.] కఱపె = బోధించెనో; సూర్యాలోకనంబునకు = సూర్యునిమాచుటకు; లోగని = తగ్గని; ధృతి = ధైర్యమును; అలత = అలయుట; భూరికై వల్యసామ్రాజ్యభోగకాంక్ష = గొప్పసామ్రాజ్యము ననుభవించు కోరికతో; బాధఁష్టానురక్తి = దృఢమైన నియమమునందలి మానక్తితో; గుదిసి = అణఁగి; గగ్గోలుపడఁగ = కలతనొందఁగా; తపంబుక; ఒసర్పు = చేయుచు. అలం. ఉత్ప్రేక్ష.

తే. భక్తిసంయుక్తి యచ పోతపాల నొయ్యె, జెట్టుకట్టుచు మునిశాఖి ²నిట్టచూప
నిజమనోమార్గసంపన్నీలవర్ణ, కైతవంబున ³తోఁజేగ గలయనూరె. 139

టీక. పోతపాలక = పోసినపాలతో; ఒయ్యె = తిన్నగా; చెట్టుకట్టుచుక = చెట్టుగా నేర్పడుచు - వృద్ధిపొందుచు; మునిశాఖి = మునియనెడి వృక్షము; నిట్టచూపక = నిక్కును చూపఁగా; నిజమనోమార్గ సంపన్నీలవర్ణతపంబునక = తనమనోమార్గమున నివసించుచున్న విష్ణుదేవుడను మిష చేత; లోఁజేవగలయక = లోపలి, చేప, (సారము) వ్యాపించఁగ; ఊరెను. = అధికమయ్యెను; అలం. రూపకము, అపహ్నుతి.

తే. పుండరికాఖ్యుఁడగుటనో పుండరిక, నేత్రభృంగంబు తనలోన నెలవ్రకొనఁగ
క్షీతిసురేంద్రుండు తప మిట్లుచేయుచున్న, కాలమున నేగె ధరవిష్ణుఁ గనుగొనంగ

†శ. ర. లోనుండు. *శ. ర. యిట. 1. చ. లీముడు. 2. చ. నెట్టు. 3. చ. జేవ.

టీక. అగుటనో = అగుటచేతఁ గాఁబోలు; పూడరికనేత్రభృంగంబు = తామరపూవులమఱి కన్నులు కల భగవంతుఁడనెడి తుమ్మెద; తనగోనకొ = నెలవుకొనఁగకొ = తనహృదయమున నివసించుగా; ఊరినురేంద్రుడు = బ్రాహ్మణుడు; ధర = భూమి (కర్తృపదము) అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. డెందమునఁ బుట్టు నలత ముకుందువలనఁ

దీర్ప నూహించి చను మహిదేవి కొనఁగె

²గలశపాథోనిధానంబు కన్ను³గవల

తెలివి లలితంపు నమృతవర్తియునుబోలె.

141

టీక. మహిదేవికొ = భూదేవికి; డెందమునకొ = మనస్సునందు; అలతకొ = శ్రమయ - ఆయాసమును; కలశపాథోనిధానంబు = పాలనముద్రము; లలితంపునమృతవర్తియునుబోలెకొ = అమృతమయమగు (పోయిన దృష్టినిచ్చు) కాటుకవలె; కన్నుగవల తెలివికొ = చూపును; టనఁగెకొ = ఇచ్చెను. అలం. ఉపమ.

సీ. నీరజోదరయోగనిద్రావరణసీమ చతురంబు సీతసామజప్రభునకుఁ

⁶బానలుబాబ్బిప్రపాకల్పనము సూతికానికేతనము పుష్కరసంసరుఁ

గామధుగ్గందాననీమధ్యదేశంబు రసవతి దేవతావిసరమునకు

గోత్రభిల్లోకచకోరదృగ్గోత్రంబు మందరాస్థాన మమర్త్యహారికిఁ

తే. ⁸గాయమానంబు బలిగృహంగణవసుధకు, నకలవాహినులకు జనాంతికపదంబు

సారలోహారము భూద్రవైరిబద్ధబుద్ధి జోరఁ బొంచియున్నదంభోళి కద్ది. 142

టీక. అద్ధి = సముద్రము - ఊరాద్ధి; నీరజోదరయోగనిద్రావరణసీమ = పద్మము గర్భమందుఁ గల విష్ణువుయోగనిద్ర నావరించు చోటు; - [విష్ణువు పరుండుచోటనుట]; సీతసామజప్రభునకుకొ = తెల్లయేనుఁగైన విరావతమునకు; చతురంబు = గజశాల; [విరావతము పుట్టినచోటనుట.] పానలుబాబ్బి ప్రపాకల్పనము = దప్పిగొన్న మేఘములు చలివేంద్రయైనది; [మేఘములు సముద్రజలమును త్రాగు ననుట.] పుష్కరసదనకుకొ = పద్మాసన యగు లక్ష్మీకి; సూతికానికేతనము = పురిటిల్లు - పుట్టుచోటు; [లక్ష్మీ పాలనముద్రమునఁ బుట్టినదనుట.] కామధుగ్గందాననీమధ్యదేశంబు = కామధేయపునకు గోశాల యందలి మధ్యభాగము; [కామధేయపు పుట్టుచోటనుట.] (ఇచట పూర్వటికలో 'సందానసీ = దామన త్రాడిచెన?' అనువ్రాత కలదు: అది తప్పు; సందానసీ యనఁగా గోవులశాల.) దేవతావిసరమునకుకొ = దేవతలగుంపునకు; రసవతి = వంటయిల్లు; [దేవతలు ఆచటనే తమ కాహారమగు నమృతమును సంపాదించి రనుట.] [ఇచట పూర్వటికలో 'రసవతి = రసముకలది' అని కలదు; అది తప్పు.] గోత్రభిల్లోకచకోర దృగ్గోత్రంబు = ఇంద్రలోకములోని స్త్రీలకు వంశము - జన్మస్థానము; [అప్పురసలలో నొక జాతి ఊరోదధికుండి పుట్టినదనుట] అమర్త్యహారికొ = దేవతల యశ్వమునకు - ఉచ్చైఃశ్రమమునకు; మందరాస్థానము = అశ్వశాల; [ఉచ్చైశ్శకుము పుట్టినచోటనుట.] బలిగృహంగణవసుధకుకొ = బలియింటి ముంగిటికి; కాయమానంబు = పందిరి. [సముద్రమును బ్రవేశించి పోయినఁ బాతాళము కనఁబడుననుట.] నకలవాహినులకుకొ = నదులన్నింటికి; జనాంతికపదంబు = ఏకాంతభూమి-అంతఃపురము; [నదులన్నియు దీనికి భార్యలనుట.] [పూర్వటికలో 'జనాంతికపదంబు = రచ్చపట్టు' అని కలదు.] భూద్రవైరిబద్ధబుద్ధికొ = కొండలశత్రువగు నింద్రునియొడ లగ్నమైన బుద్ధితో; చొరకొ = లోఁబ్రవేశించుటకు; పొంచియున్న =

1. చ. బట్టు. 2. క. కలశ. 3. చ. ట. గవకు. 4. చ. తంబు. 5. చ. పరక. ట. పరక. 6. చ.

పాలనబ్ధార్థ. 7. ట. సందాన. 8. క. కాయమానంబు.

నక్కియున్న; దంభోళికిఁ = వజ్రాయుధమునకు; సారలోహారము=బలమైన యిరువతలుపు. [వజ్రము తనలోఁ బ్రవేశించఁబోగా నిది పోసేయదనుట.] అలం రూపకము.

చ. అమితపితౄచభర్త త్రిపురాంతకుఁ 1 డొందిన రాజశేఖర

త్వముఁ బెనుగొల్లఁ డచ్యుతుఁడు బాలుచు శ్రీపతిభావమున్ మరు

త్కమనులు 2 కూటిపేద 3 లటుగాక సదా యమృతాన్నభోజులౌ

క్రమము సుధాభిప్రాయమునఁ గల్గిన 4 వంచు నుతించు లోకముల్.

143

టీక. అమితపితౄచభర్త = నమస్తభాతములకును నాయకుడైన; త్రిపురాంతకుఁడు = శివుఁడు; ఒందిన = పొందిన; రాజశేఖరత్వమున్ = చంద్రచూడుఁడగుటయును; పెనుగొల్లఁడు = గొల్లపెద్ద యైన; శ్రీపతిభావమున్ = లక్ష్మీవల్లభుఁడగుటయు; మరుత్కమనులు = దేవతలు, వాయుభుక్తులు; కూటిపేదలటుగాక = తిండికి లేక; సదా = ఎల్లప్పుడును; అమృతాన్నభోజులౌ, క్రమమున్ = అమృతమును భుజించుచుండుటయును; సుధాభిప్రాయమునన్ = పాలకడలి యుండుటఁబట్టియే; లోకముల్; నుతించున్. [పాలనముద్రమునఁ జంద్రుఁడు పుట్టఁబట్టియే అతనిని శివుఁడు శిరోభూషణముగా ధరించెను; లక్ష్మీ కలగఁబట్టియే విష్ణు నొక యింటివాఁ డయ్యెను; అమృతము పుట్టుటచేతనే దేవతలు కడుపునిండుగ నిత తిని బ్రతుకుచున్నారని భావము.]

ఉ. ధేనుగజాశ్వరత్నసుదతీప్రముఖాఖిలవస్తుకోటి వై

మానికభర్త ము న్దొనియు మచ్చరమారఁ బయోధిలోఁతు గై

కో నెస కొత్పెనో బలు మొగుల్ల విస్ఫువ్విరిషపిండరే

ఖానిభవృత్తి న తైఱఁగుగాఁకట సీరవి ద్రావ నేటికిన్.

144

టీక. వైమానికభర్త = విమానములవైఁ దిరుగు దేవకలకు ప్రభువగు నింద్రుఁడు; ధేను... ..కోటికిఁ = కామధేనువు, విరావతము, ఉచ్చైశ్రవము, చింతామణి, అపరసలు మొదలగు వస్తువుల సమూహమును; మున్ = మునుపు; కొనియున్ = గ్రహించియు; మచ్చరమారన్ = పగ విజృంభింపఁగా; పయోధిలోఁతు; కైకోన్ = గ్రహించుటకు; విస్ఫువ్విరిషపిండరేఖానిభవృత్తిన్ = మిక్కిలి కాల్పఁబడిన ఎండుపేద పిడుకలవిధమున నున్న; బలుమొగుల్లన్ = గొప్పమేఘములను; ఎసకొత్పెనో = ప్రేరేపించెనో, యేమా! అతైఱఁగుగాక = ఆ విధమేకానిచో; ఆవి = మేఘములు; అటన్ = ఆ సముద్రమున; సీరు; ద్రావనేటికిన్? అలం. ఉల్పేక్ష, ఉపమ.

శా. అంతర్మగ్నదిగంతదంతికటనిర్వద్ధానధారాయురా

క్రాంతంబుల్ నిజవేగభగ్నవపురుగ్రగ్రహముల్ మేఘసూ

షాంతేవాసి విశంకటధ్వనులు నాగావాసగాహుల్ పయ

స్సంతానంబులు గ్రావఁ బాలకడలిన్ జాగ్రత్ప్రచారంబులై.

145

టీక. అంతర్మగ్న.....క్రాంతంబుల్ - అంతర్మగ్న = లోపలిభాగమున ముగ్ధియున్న; దిగంతదంతి = దిగ్విజములయొక్క; కట = గండస్థలములనుండి; నిర్వత్ = కారుచున్న; దానధారాయురా క్రాంతంబుల్ = మనజలప్రవాహములచే ఆక్రమింపఁబడినవి - వానిమదజలప్రవాహములతోఁ గూడి నవి; [‘యుర=నెలయొక్కచేత’ అని పూర్వటీక.] నిజ.....గ్రహముల్ = తనవేగముచేత పగలినదేహములుగల తిమింగలములు కలవి; మేఘ.....ధ్వనులు = ఉఱుములకు శివ్యప్రాయములైన గొప్పవోరుధ్వనులు కలవి; నాగావాసగాహుల్ = పాతాళముపఱుకును వ్యాపించునవి; ఆగు; పయస్సంతానంబులు=

1. చ. నొందిన ప్రధా. 2. చ. ట. కూటిపేద. 3. చ. లటు. 4. చ. వచ్చు. 5. చ. ట. మొగుల్లమి. 6. క. కల. చ. కట. 7. క. పాలకడలిన్.

జలముల గుంపులు; ['జలచరముల సమాహములు' అని పూర్వటీక.] జాగ్రత్తప్రచారంబులై = ఎక్కువ వ్యాప్తి కలదై; పాలకడలిక్ = పాలసముద్రమున; క్రాబుక్ = ప్రకాశించును. అలం. ఉదాత్తము. శా. మాణిక్యంబులు మున్నుగా నిగ్గుడు భ్రామ్యద్భంగసత్వంబు ల

క్షీణశ్రీకెరలక్ జలద్విపకరచ్చిన్నప్రవాళద్రుమ
శ్రేణీగర్వము డిగ్గి యార్ద్రదవసంశీర్ణంబులై కానన
క్షోణుల్ వోలె దలిర్పు నిచ్చులు సుధాకూపారపారస్థులల్.

146

టీక. మున్నుగాక్ = మొదలుకొని - వానితోఁగూడ; నిగుడు = వ్యాపించునట్టి; భ్రామ్యద్భంగసత్వంబులు = అలలయందుఁ దెరుగుచున్న జలచరములు; అక్షీణశ్రీక్ = ఎక్కువైన శోభతో; 'కెరలక్' = రేగఁగా; జల.....గర్వము = నీటియేనుగుల తొండములచేఁ బెల్లగింపబడిన పగడపుఁ జెట్ల యాధత్వము; డిగ్గి = జాఱి - నశించి; యార్ద్రదవసంశీర్ణంబులై = బడబాగ్నియును కాటుచిచ్చుతోఁ గూడి; కాననశ్రేణుల్ వోలెక్ = అడవిసంక్తులవలె; సుధాకూపారపారస్థులల్ = పాలసముద్రపు టొడ్డు; నిచ్చులుక్ = ఎల్లపుడును; తలిర్చుక్ = ప్రకాశించును.

[అడవి అంటుకొనినప్పుడు జుతువులు దారితెలియక తిరుగుచుండును; చిచ్చు వ్యాపించును. ఆ రీతినే పాలసంద్రపుటొడ్డు అలలలోఁ దెరుగుచున్న జలచరములతోఁగూడి, నీటియేనుగులు పెల్లగించి విసరిన పగడపు (ఎఱ్ఱని) ప్రాంతలతో నొడియున్నవని భావము; కార్చిచ్చువలె నిచటి బడబాగ్నియుం గలదు.] అలం. ఉపమ.

క. తరుణ ప్రవాళశోణో, దరతలమై శంఖచక్రధరమై వరపు

స్కరపుష్కలమై హరికర, సరసీరుహ మనఁగఁ గలశజలనిధి చెలఁగున్. 147

టీక. ఈపద్యమున పాలసముద్రము విష్టునిచేరితోఁ బోల్పబడుచున్నది. విష్టువుపక్షమున - తరుణ.....తలమై = లేతపగడమువలె ఎఱ్ఱనైన లోపలిభాగము (అఱచేయి) కలదై; శంఖచక్రధరమై; పరపుష్కరపుష్కలమై = శ్రేష్ఠమగు తామరపూవువలె చక్కనిదై; చెలఁగున్; కలశజలనిధి పక్షమున - తరుణ.....తలమై = లేతపగడములచేత, ఎఱ్ఱని గర్భప్రదేశముకలదై; శంఖచక్రధరమై = శంఖములు, సుడిగుండములు కలదై; పర.....పుష్కలమై = ఉత్తమజలముచేత నిండినదై; [పూర్వ టీకలో నిలఁ గొన్ని పదములకు మాత్రమర్థము కలఁబడినది; అదియును పాలసముద్రపక్షముననే.]

తే. నూన్న వీచుల సముపాధరత్న పుష్ప, నికరనిబిరిస మగుసీరు నించి తెచ్చి

యద్ధి ¹వేలాసమాభ్యాగతాతురాచ, లార్థులకు నర్థి బాదార్హ్య మాచరించు.

టీక. అద్ధి = సముద్రము; నూత్నవీచులక్ = క్రొత్తయలలచే ['అలలయందు' అని పూర్వ టీక.] సముపాధ.....నిబిరిసము = మీఁదికి లేవనెత్తిన రత్నములనెడి పుష్పములతో నిండినది; ['సముపాధ = మంచి పండుపాఁకపటి' అని పూర్వ టీక.] వేలా.....అర్థులకుక్ = బిడ్డునకు వచ్చిన ఆతురులగు (శ్రమపడిన) కొండలను అతిథులకు; అర్థిక్ = ప్రీతితో; పాదార్హ్యము = పాదపూజ నమును; అచరించుక్ = చేయును. [ఇచట అలలు చేతులు; రత్నములు పూవులు; కొండలు అతిథులు.] అలం. రూపకము.

తే. వార్ధి నావర్త గర్తప్రవర్త లగుచు, నుదరరత్నాంశువులు గ్రమ్ము త్రిదశు లమర తరుల నఱకంగఁ దన్మూలతలములమృత, నేకమున వెండిచిగిరించు ²చిగురు లనఁగ.

టీక. వార్ధిక్ = సముద్రమునందు; ఉదరరత్నాంశువులు = లోపలనున్న రత్నముల కాంతులు [కర్తృపదము.] ఆవర్తగర్తప్రవర్తలు, అగుచుక్ = సుడులను గోతులయందు తిరుగుచు; ['ఆవర్త

గర్త = సుశ్లేషణి బొక్కలయందు' అని పూర్వటీక.] త్రిదశులు = దేవతలు; అమరతరులు = కల్ప వృక్షములను; నటకంగళా; తన్మూలతలములు = అచ్చెట్లమొదట్లకు; అమృతసేకమనఁ = అమృతముతో తడుపుటచేత; వెండి = మణి; చిగురులనంగళా = చిగుల్లోయనునట్లు; క్రమ్మక = వ్యాపించును.

[పూర్వము దేవతలు పారిజాతవృక్షములను నటకీ తీసికొనిపోగా మొదట్లూత్రము గోతులలో చుండినవి; వానిపై అమృతము చిలుకరింపఁబడుటచే నవి చిగిర్చినట్లు సముద్రములోని రత్నముల కాంతులు కన్పించుచున్నవి. అని భావము] అలం. ఉత్పేక్ష.

ప. ఇట్లుగణితగుణాభిరామంబగు నవ్విసానధామంబు సంగ్రామాభీరుండఁ గు శూరం డానుంబోలెఁ బెరువాలుగంటలం గనుఁజెట్టి ¹కుశలభటవిముక్తంబగు విశిఖం బునుంబోలె నెల్లకందువలనుఁజూచి, ²పాటలస్ఫురితంబగు జరతవిలోచనంబునుం బోలె ³సిరుపాపలం బొడవుట కలిగి, వేదవడిన పుడమివేలుపుంబోలె బలియింటి వాకట నడంగి, వీరభద్రగదావిదారితంబగు పూషామృతదనగవ్యాంబునుం బోలె బలువరస విగిచెరల నొరలి, మతంగకులకన్యక⁴యుంబోలె బలుకందగు సుకడ దాల్చి, విభావరీవిరామననుంబునుంబోలె ⁵వెల్లదీవియల మించుటకు గజేయై, మఱియు నొక్కొక్కచోటఁ గుముదోదరవిశదంబులు, నొక్కొక్క యెడఁగిలోత్పలమాలికామేచకంబులు, నొక్కొక్కడ శుకచంచూపుట పాట ఁబులు, నొక్కొక్కచోట ⁷శుక్తిశబలోదరంబులు, నరణోపలక్షణంబులం బొట్ట వెంచుచు నిట్టలంబుగ మిట్టించు వేలానిలసముదూభత నూతన శీకరనికరం బులనలన నలినభవాండంబునకుఁ గర్పూరకరండభావంబు నుత్పాదించుచు నుత్తలకాలోస్థంధపలాశకులాసితద్యుతికూలంకషంబులగు బాలశైవాలవల్లిమి తల్లికల నల్లబిల్లికొను నుల్లోలప్రవాళశాఖాశిఖలవలన నుదవాసక్లేశంబున ¹⁰నుడ్డు కుడిచి వెలుపఁటికిం బుట మెగయుచు, నుడ్డామధూమధోరణివ్యాజంబునం దలలు ¹¹వీడ ¹²నీడాడం బొడసూపు నిబిడబడబానల కీలాకలాపంబులశంక నంకురి తంబునేయుచు, సలికరటి చటులతరరదనశిఖర ¹³విఘట్టితగర్భగిరిగైరికసంక్రమణారణంబులగు మృదుసముదితతరంగకిశోరంబులచేత ¹⁴విహితావకాశంబై, లక్ష్మీ నారాయణశరీరారూఢసిన్ధుమరఘసృణరజోరంజితంబును, ¹⁵దదీయవిలుంతనావి రూభత ¹⁶నీడావీడనంబు నగు తలమంబువిలసనంబు వశీకరించుచు, సాత్త్వికుక్రియ విధుఁజృంభణముదితంబు ¹⁷బంటకారుఁగిదింబ్రసన్న ¹⁸శరంబును, సత్యలోకంబు నాకృతిం గమల¹⁹భూయిష్టంబును, విలాసినికరంబుకరణి వివిధమణికిరణ పుంజరంజితోర్మికంబును, ²⁰బరబ్రహ్మంబు విధంబున నహార్యపదంబునై యొదవు నాటవకడలి పుడమిముద్దియకుఁ దద్దయుఁ బ్రియంబు పుట్టించె నితైఱంగున. 150

1. చ. లో శ లేదు. 2. క. పాటలస్ఫురికంబై. చ. ఫలస్ఫుటితంబై. 3. చ. నిరు. 4. చ. ట. లో క లేదు. 5. చ. రెల్లదీవియర. ట. దివియల. 6. చ. చంచు. 7. క. ముక్తాశుక్తి. చ. శుక్తి. 8. క. శబర. చ. శబరా. 9. చ. కంద. 10. చ. నుండు. * లికిం. శ. ర. 11. చ. వీడ. 12. చ. నీడాడు. 13. చ. విఘటిత. 14. క. విహితా. చ. విహితా. 15. క. తదీయ. 16. క. నీడా. చ. ట. నీడా. 17. క. పంట. 18. క. శరంబు. చ. ట. శరంబు. 19. చ. ట. గమల. 20. క. పర.

టీక. అగణిత.....రామంబు = లెక్కలేని గుణములచే మనోహరమైనది; మినఁభామంబు = సముద్రము; సుగ్రామాభీరుండగు = యుద్ధమున పెరుదివియుని; పెరువాలగుంటుల గనుపట్టి = (శూర పక్షమున) పెద్దకత్తులవలని గాయంబులచేఁజూపట్టి; (సముద్రపక్షమున) పెద్దలైన వాలుగలను చేఁచల సంబంధముచేఁ జూపట్టి; కుశల.....ముక్తంబగు = సేర్పరి యగు భటునిచే విడువఁబడిన; విశేఖంబుయం బోలెక = బాణముపగిది; ఎల్ల; కందువలను = (బాణపక్షమున) అన్ని జాడలను - గుఱులను; (సముద్ర పక్షమున) అన్నిచోట్లను; మీఠి = దాటి; [కందువలను = జాడలచేతను, సుకేతస్థలములచేతను] అని పూర్వటీక.] పాటల.....లై = లేతయెఱ్ఱకాంతి గలిగినదై; (సముద్రపక్షమున) ఎల్లచేఁచలుగలదై; జరతవీలొచనంబుయంబోలెక = మునలివానికంటివలె; నీరుపావలంబొదువుట గలిగి = (కంటిపక్షమున) నీరు, కంటిపావలయు వ్యాపించుట గలిగి, (సముద్రపక్షమున) నీటిబిడ్డలను పెంచుటకల్గి; [‘పాటల స్ఫురితంబు = పండఁబాటుటను తోఁపించునది’ అని పూర్వటీక.] పుడమిపేలుపుంబోలెక = బ్రాహ్మణుని రీతిని; బలియింటివాకిట నడంగి = (బ్రాహ్మణపక్షమున) అధికారము కలవాని యింటిముంగిట నిలిచి, (సముద్రపక్షమున) బలిచక్రవర్తియింటి (పాతాళపు) వాకిట చూడి; వీరభద్ర.....బగు = వీరభద్రుని (చేలిలాని) గడచే చీల్చఁబడిన; పూమెర్కు.....బోలెక = పూమెర్కుని గుహపాటితోటిరితిని; పలువరుస బిగిఁదల నొరలి = (పూమెర్కుపక్షమున) మడ్డవరుస బిగువునదలఁగా; (సముద్రపక్షమున) అనేకములగు వరుసల బిగువుతోడి కెరటములతో ధ్వనించి; మతంగకులకన్యకంబోలెక = మాలవడుచు రీతిని; పలుకందగు నిలుకడవాల్చి = (పడుచుపక్షమున) నిందింపఁదగు నిలుకడను బొంది, (సముద్ర పక్షమున) చెప్పఁదగిన (కొనియాడఁదగిన) నిలుకడఁబొంది; విభావరీవిరామనమయంబుయం బోలెక = తెల్లవాణుజాముపగిదిని; వెల్లదీవియలెక, మించుటకుక, గుఱియె= (కాలపక్షమున) తెల్లఁబాఱిన దీప ములచే ఆలిశయించుటకు లక్ష్యమయి, (సముద్రపక్షమున) శ్వేతద్వీపములచే మించుటకు లక్ష్యమై; [‘శ్వేతద్వీపమును ఆక్రమింపఁజేయుటకు’ అని పూర్వటీక.] కుముదో.....లును = తెల్లగలవగోపలి భాగమువలె మిక్కిలి తెల్లవియు; నీలోత్పల... ..లును = నల్లకలువలగుంపువలె నల్లనివియును; శుకలును = చిలుకముక్కువలె లేతయెఱ్ఱపురుగు కలవియు; ఒక్కొక్కచక్కిక = ఒక్కొక్క చోట; ముక్తా.....బులు = మంచిమత్స్యములవలె చిత్రవర్ణములగల లోపలిభాగముల కలవియు; [‘శబరద్రంబులు=చేఁచకడుపులు, నీటి లోపలిభాగములు’ అని పూర్వటీక.] [‘కృషైవన్నియును ముందు రాఁబోవు తరంగకిశోరముల విశేషములు’] అరుణోపలపట్టంబులెక = కెంపులపలకలవయి; పొట్ట పెంచుచుక = దేహమును పెంచుచు; ఇట్టలంబుగెక = అధికముగా; మిట్టిచు = పైకెగయు; వేలావలనెక = ఒడ్డునందలి గాలినుండిపుట్టిన క్రొత్తతుంపులవలన; నలినభవాండాంబునకుక = బ్రహ్మాండమునకు; కర్పూరకరండభావంబుక = కర్పూరపుబరిణెయగుటకును; ఉత్పాదించుచుక = కలిగించుచు; [అలలుఎఱ్ఱని కెంపుపలకకుండగిలి మీఁదికి లేవఁగా, ఒడ్డునుండి వీచినగాలి ఆ యలలపై వ్యాపించి నీటితుంపరల నెగఁజెప్పుఁగా, ఆ తుంపరలు కర్పూరమువలెను, కెంపుపలక భరణివలెను. ఉన్న దని భావము.] ఉత్తాల.....పంబులగు = పొడవైన చీకటిప్రాని యాకుల నల్లనికాంతిచే ఒడ్డు నొరయుచున్నవై; బాల.....మతల్లికనెక = ప్రశస్తమైన లేతనామతీగలతో; అల్లిబిల్లికొను = పెనగొను; ఉల్లాల ప్రవాళకాఖాశిఖలవలనెక = మిక్కిలి ఎక్కువగాఁ దిరుగుచున్న పడవుఁదగిల కొనలవలన; [‘ఉల్లాల = పెద్దయలలలోని’ అని పూర్వటీక.] ఉదవానశ్లేశంబునెక = నీళ్లయందే నివసించుట వలని శ్రమచేత; ఉడ్డుకుడిచి = ఊసిరిత్తిప్పులేక - తికమకకాడి; పుటమెగయుచుక = దాటుచు; ఉద్దామ.....వ్యాజంబునెక = పెద్దపొగవరుసయను మిషచే; శూడాడెక = ఇక్కడక్కడ; పొడ చూపు = కనిపించు; నిబిడ.....శంకెక = దట్టమైన బడబాగ్నిజ్వాలలగుం వను సంచేహమును; అంకు రితంబు, సేయుచుక = కలిగించుచు; [‘అంకురితము = మొలచినది’ అని పూర్వటీక.] [నల్లనిపాచి తీగలు ఎఱ్ఱని పగడపుప్రానికొమ్మలకుఁ జాట్టుకొనఁగా, అకొమ్మలు మిక్కిలి యెక్కువగాఁ గడలాడు

చున్నది; అట్లుండుట - నీటిలో నివసించలేక బడబాగ్ని బయటికిరా బ్రయత్నించుచున్నట్లున్నది. పాచి తీగలు పొగలవలెను, ప్రవాళశాఖలు అగ్నిజ్వాలలవలెను ఉన్నవని భావము.] సలి...అరుణంబులు, అగు, సలికరటి = నీటియేనుంగులయొక్క; చటులతర మిక్కిలివాడియైన; రదనశీఖర = దంతముల కొనలచే; విఘట్టితగర్భ = భేదించబడిన లోపలిభాగములు గల; గిరి = కొండలయందలి; కైరిక = జేగురు మట్టియొక్క; సంగ్రమణ=అంటుకొనుటచే; అరుణంబులు, అగు = ఎఱ్ఱవైన; తరంగకిశోరంబులచేత = పిల్లయలలచేత; పిహితావకాశంబై = కప్పబడిన యెడము కలనై - అంతటను వ్యాపించినదయి; లక్ష్మీరంజితంబును = లక్ష్మీనారాయణుల శరీరములందు పూయబడిన దట్టమగు కుంకుమపుష్పాడిచే ఎఱ్ఱనైనదియను; తదీయ.....పీడనంబు నగు = వారి పౌరలికవలనల బుట్టిన బాధయే అలంకారముగ గలిగినది యగు; తలిమతలంబులసనంబు = పడకయొక్కప్రకాశమును; వశీకరించుచు = వశ పఱచుచు - తాను పడకగా నేర్పడుచు; [పాలసముద్రము విష్ణుని పాన్పనుట] సాత్త్వికుక్రియ = సత్త్వగుణముకలవానివలె; విధివిజృంభణముచితంబును = (సాత్త్వికపక్షమున) విష్ణుని విజృంభణము వలన సంతోషించినది, (సముద్రపక్షమున) చంద్రోదయమువలన సంతోషించినది; పంటకారుపగిది = శరత్కాలమువలె; ప్రసన్నశరీరంబు = (కాలపక్షమున) వికసించినరెట్టుకలది, (స. పక్షమున) నిర్మల మగు జలముకది; [ప్రసన్నశరీరము = లేటపాటిన దేహముకలది] అని పూర్వటిక. సత్యలోకంబు నాకృతిక = సత్యలోకమువలె; కమలభూయిష్టంబును = (సత్యలోకపక్షమున) బ్రహ్మకు ఇష్టమయినది. (సముద్రపక్షమున) ఎక్కువసేరు కలది; [“కమలముల చేత ఆతలయించినది” అని పూర్వటిక.] విలాసినికరంబు కరణిక = విలాసముగలస్త్రీ చేతివలె; వివిధ...కంబును = (కరపక్షమున) వివిధములగు మణులకాంతిసమూహముచే ప్రకాశించు ముద్రికలుకలది, (సముద్రపక్షమున) వివిధములగు రత్నముల కాంతిసమూహమున రంజించు అలలుకలది; పరబ్రహ్మంబువిధంబున = పరమాత్మవలె; ఆహార్యపదంబునై = (బ్రహ్మపక్షమున) చలించినస్థితి కలది, (సముద్రపక్షమున) కొండలకు స్థానమైనదియైనయొ ఓడవు=కలుగు-ఉండు; ఆఱవ కడలి = లవణేక్షురాసర్పిద్దధిక్షీరజలార్ణవములలో ఆఱవదగు పాలసంద్రము; పుడమిముద్దియకు = భూదేవికి; తద్దయు = మిక్కిలి.

ఉ. ఎన్నగ నింత రత్నచయ మింత గభీరిమ యింత దానసం

పన్నత యింతశుద్ధి యని బ్రహ్మచూ నోరు మెదల్పలేని య

త్యున్నతి గన్న పెన్దడలి నుత్తితమై వెలిదీవి చెన్నగున్

వెన్నెలయేటిలోన బ్రభవించిన కప్రపుగొండకై నడిన్.

151

టీక. రత్నచయము = రత్నములగుంపు; గభీరిమ = లోతు; దానసంపన్నత = వదాన్యత - త్యాగము; నోరు, మెదల్పలేని = పర్జింపజాలని; ఆభ్యున్నతి = గొప్పతనమును; పెన్దడలి = పెద్దదైన - పాలసముద్రమున; ఉత్తితమై = లేచినదై - పుట్టినదై; వెలిదీవి = శ్వేతద్వీపము; చెన్నగున్ = ప్రకాశించును. అలం. ఉదాత్తము, ఉపమ.

ళా. ధూతాతంక మపేతపంకము బుధస్తుత్యంబు నిత్యంబు వి

ఖ్యాతం బాతపశీతవాతసహసాంధ్రానందయోగీంద్రసం

కేతం బాతతథూతి భూతిలకలక్ష్మీకారిశోరంబునై

శ్వేతద్వీపము దీపితంబగు జగత్సైవైక్యభవోన్మతిన్.

152

టీక. ధూతాతంకము = పోయిన భయముకలది; అపేతపంకము = పోయిన పాపములుకలది; ఆతత.....సంకేతంబు = ఎక్కువయైన చలిని, గాలిని సహించజేసి, ఎల్లపుడును ఆనందముకల్గిన యోగీంద్రులు చేరదగిన చోటు; [సంకేతము = గుఱుతుకలది] అని పూర్వటిక. అతతభూతి=ఎక్కువ

సంపదకలది; భూతిలకలక్ష్యకారి=భూమికి తిలకముయొక్క సంపదను కూర్చునది - భూమి యను పదంతో
తిలకమైనది; తోరంబు = గొప్పది; జగత్ప్రైవ్యకభవోన్నతిక్ = లోకముచే సేవింపఁదగిన మిక్కిలి
గొప్పగౌరవముతో; శ్వేతద్వీపము, దీపితంబగున్ = ప్రకాశించును. అలం. పరికరము, రూపకము.

ఆ. వణకుగుబ్బలికిని వై డూర్యశృంగంబు, మొలచినట్లు మిన్ను మోచియున్న
తెల్లదీవియందు దీపించు వైకుంఠపురము కనకవప్రపరివృతంబు. 153

టీక. వణకుగుబ్బలికిని = హిమాలయమునకు; మిన్ను మోచియున్న = ఆకాశమునంటియున్న;
తెల్లదీవియందున్ = శ్వేతద్వీపమున; కనకవప్రపరివృతంబు = బంగారుప్రాకారముతోఁగూడినదైన.

తెల్లని మంచుకొండవయి వచ్చనివై డూర్యశిఖరమున్నట్లు, తెల్లని శ్వేతద్వీపమువయి బచ్చని
బంగారుతోటగోడలుకల వైకుంఠనగర మున్నదని యర్థము. అలం. ఉపమ.

ఉ. సారసువర్ణ నీరమయసాలవిశాలము నీలవర్ణసం
చారచమత్క్రియాచరణశాలియునై పురి చెన్నగున్ మహా
మేరుపుకొంటం బొలుపుమీఱి మహోత్కటకూటసంచర
ద్వారణరాజమై సొబగు దాల్చిన రోహణశైలమో యనన్. 154

టీక. సార...విశాలము=చక్కని బంగారు నీటిపూతగల ప్రాకారముచేత విశాలమైనది; నీలవర్ణ
...శాలియునై=విష్ణుదేవునియొక్క సంచారముచే చతుర్తార్కరముకలుగునదియునైన; పురి=వైకుంఠము;
బొలుపుమీఱి = చక్కదనముమీఱి; మహోత్కట.....రాజమై = మిక్కిలిపేక్షయిన శిఖరములపయ
సంచరించు గొప్పయేనుగుగలదై; సొబగుదాల్చిన = అందగించిన; రోహణశైలమో యనన్=రోహ
ణాద్రియో అనునట్లు చెప్పగున్ = ప్రకాశించును. [ఇరట సాలము మేరుపువలెను, పురము రోహణము
వలెను, విష్ణువు గజమువలెను ఉన్నట్లు వర్ణింపఁబడినది.] అలం. ఉల్లేపిం.

సీ. త్రైవిక్రమాంస్త్రి ముక్ ¹దవిలి వీడిన పద్మజాండఖండములీల నలరుఁ గోట
పలుమాలు గమతాధిపతి పూని డించు మందరములభాతి సౌధములు వెలయు
నిజవిహారార్థంబు నృహరియై హరిచేయు వసతులో యనఁ గేళివనము లెసగు
శాంబరీమత్యసంచారోచితాపరశరధులక్రియఁ ²బద్వసరసు లమరు
తే. నఖలభువనాంతరాళపురాధిదేవ, తావితానంబు తత్సేవకై ³చరించు
సరణిఁ జూపట్టుదురు శరత్సమయపూర్ణ, రాజపదనలు వైకుంఠ రాజధాని. 155

టీక. వైకుంఠరాజధానిక్ = వైకుంఠనగరమునందు; కోట; ముక్ = పూర్వము; త్రైవిక్ర
మాంస్త్రిక్ = త్రివిక్రమస్వామియగు విష్ణునియొక్క పాదమును; వీడిన=జారిపడిన; పద్మజాండఖండము
లీలక్ = బ్రహ్మాండగోళపుతుకువలె; అలరుక్ = ప్రకాశించును పలుమాలు = పెక్కుసార్లు - అనేక
యుగాంతరములయందు; కమతాధిపతి = ఆదికూర్మము; పూని = ప్రయత్నించి; డించు = తనపైనుండి
దించునట్టి; మందరములభాతిక్ = మందరపర్వతములరీతిని; సౌధములు = మేడలు; వెలయుక్.
నృహరియై = నరసింహుడై; హరి = విష్ణువు; నిజవిహారార్థంబు = తాను విలాసముగ సంచరించుట
కొఱకు; చేయు వసతులో = చేయునట్టి నివాసములో యనురీతిని; కేళివనములు = ఉద్యానములు;
శాంబరీ.....క్రియక్ = మాయామత్స్యమగు మత్స్యావతారవిష్ణుని సంచారమునకుఁ దగిన వేఱు
సముద్రములరీతిని; పద్వసరసులు = పద్మతటాకములు; ఎసగుక్ = ప్రకాశించును. అఖం.....వితా
నంబు = సమస్తలోకములలోని పురములలోని అధిదేవతలగుంపులు; తత్సేవకై = విష్ణుని సేవించుటకు;

చరించునరణిక్ = తిరుగుచుడువట్టు; శరత్.....వదనలు = శరత్కాలపు సౌభూర్ణ చంద్రులవంటి ముఖములు కల స్త్రీలు; మాపట్టుదురు. అలా. ఉదాత్తము, ఉపమ, ఉత్పేక్ష.

సీ. జలధివీచీవాత్యః జలిదాఃకెఃగా యని యక్కున నందంద యలమి యలమి
ప్రామట్టియా కొత్తిరాయిడిబొందెగా యని సన్నపాత్తుల నునిచి యునిచి
వాపోయి వాపోయి వసివాడి యాకటః బెగడెగా యని యుగ్గు పెట్టి పెట్టి
పెనుఁజీకటులుగ్రమ్ము పెకలైట పసి యంచి వెఱచెగా యని పుల్ల విడిచి విడిచి
తే. మంచలక్షణముల పుట్టుచుచ్చవాడు
నేత్రములు విప్పవట్టి యీ*నెత్తుగండు
వరద నేతెంచె నెవ్వారివాడో యనుచు
విలయహరిఁ దెచ్చి పెనుతు రవ్వీటిసతులు.

156

టీక. అవ్వీటిసతులు = ఆ పట్టణము (వైకుంఠము)లోని స్త్రీలు; మంచి...వాడు = శుభలక్షణములతోగూడిన (శ్రీవత్సము) పుట్టుచున్న కలవాడు; నేత్రములు విప్పవట్టి = కన్నులయినను తెరవనట్టి; ఈ నెత్తుగండు=ఈ పుట్టుగుడ్డు; వరదక్ = వరదలో - ప్రవాహమునగొట్టుకొని; ఎవ్వారివాడో !=పాప, పెవ్వరిపిల్లవాడో!; అని; విలయహరిక్ = ప్రళయకాలమందలి విష్ణువును; తెచ్చి; జలధివీచీవాత్యక్ = సముద్రపుకెరటములమీఁది చలిగాలిచే; చలిదాఃకెఃగా యని; అక్కునక్ = తొమ్మనక్; అందంద = మఱిమఱి; అలమియలమి=అదిమియదిమి; (ఆ వెచ్చదనముచే జలి పోవునని భావము) ప్రామట్టియాకు, ఒత్తి = ప్రాంతదైన (శయ్య యగు) పటవత్తము మృదుదేహమున కొత్తుకొని; రాయిడిబొందెగా, యని = ఒరసికొనిపోయెనని; సన్నపాత్తులక్ = మెత్తని పొత్తిగుడ్డలవయి; ఉనిచియునిచి=ఉంచియుంచి; వాపోయి వాపోయి = మిక్కిలినిచ్చి; పసివాడి=మిక్కిలి యలసిపోయి; ఆకట బెగడెగా, యని=ఆకలిచే బెంగటిల్లెనని; ఉగ్గు = బిడ్డలకుఁబోయు చనుబాలుకలిసిన ఆముదము, నేయి మొదలగునది; పెనుఁజీకటులు గ్రమ్ము = గాఢాంధకారములు వ్యాపించు; పెకలైటక్ = బట్ట బయట; వెఱచెగా యని = జడుచుకొనెనని; పుల్లవిరిచి, విరిచి = దృష్టితీసి, తీసి; పెనుతురు = పెంచుదురు. ప్రళయకాలమునందును వైకుంఠనగరమున కెట్టి యిక్కట్టును లేదనియు, నందలి జనులు ఆపుదును సుఖముగ నుండురనియు భావము. అలా. స్వభావోక్తి, ఉదాత్తము.

వ. మఱియు నప్పురంబు యలదెరలు తిరిగివచ్చుట నాభేటస్థలంబును, నర్తనప్రదేశంబునుంబోలె; లెన్న వారిం గలిగి గజగ్రహణసంవిధానంబును, సుజనునింబోలె; బెక్కుపట్టులఁ గనుపట్టి కురువిందమందిరంబును, కశ్యపమునీశ్వరునింబోలె; హరికి గిరిగుహయును; మాధవునకు నుపసవినీశేషంబును; జక్రికి శ్రీఖండతరుకోట రంబునై యడరం బుడమినిడువాలగంటి తడవు మెచ్చుచుం బోల్చి వియచ్చర సంబాధబంధురంబు నిసర్గశృంగారతరంగితంబు నగు రాజమార్గంబునం జని చని ముందట నేత్రస్నిహితజగత్త్రయంబునుంబోలె బహువిధజనాకీర్ణంబై యుద్ధిర్ణ వైభవంబున పర్ణింపదగి బృందారకద్విగదంబుచందంబున వలభిదారూఢోపరి భాగంబును; జాంగలక్షేత్రంబువైచిత్రి యవనికామహితంబును; నాటకసంధా నంబుకై వడి శుద్ధమిత్రవిష్కంభరంభృతంబును; దధిచిశరీరంబుకరణి సురభిగోము

* నెత్తుకండు. శ. ర. 1. క. వజల. చ. ట. వరద. 2. చ. బోలి. 3. క. చక్రికి. చ. ఇది మొదలు 'రాజమార్గంబునం'వఱకులేదు. 4. చ. ముస్తాబ.

ఖావిద్ధంబునై యొప్పు ¹గూఢపాక్షల్పదివ్యభవనంబు దటిసి విరసజనహృదయంబులం దగులుగడసి² బ్రహ్మవిద్యయుంబోలె నరజిహ్వాప్రకారంబున సత్తకత్యోగంతరంబు లలికమించి ముందట.

157

టీక. (౧) పలుదెరలు, తిరిగివచ్చుట = పెక్కుఅడ్డములుదాటి వచ్చుట; ఆభేటస్థలంబును = వేటాడుచోటును [పురపక్షమున తెరలు = అడ్డుపలులు]; నర్తనప్రదేశంబునుబోలె = నాట్యరంగము [ఈ యర్థమున తెఱ = తెఱచీర;] నుబోలి; (౨) లెస్సవారింగలిగి = (పట్టణపక్షమున) మంచిసీటిని గలిగి; గజగ్రహణసంవిధానంబును = విరుగులను పట్టుకొను పద్ధతిని [ఈయెడ లెస్సవారి = మంచిగొయ్యి-గజ బంధనస్థానము]; నుజనునింబోలె = మంచివానిని [ఇయ్యెడ మంచివారి = మంచిమనస్సుకలవలను] బోలి; [పూర్వజీకలో నిచ్చట 'సంవిధానము = కలశము, మంచియాజ్ఞగలిగి' అని యున్నది. అనఁగా నేమో తెలియలేదు.] (౩) పెక్కుపట్టులంగనుపట్టి = (నగరపక్షమున) చాల నివాసస్థానములతో = ఇండ్లతో కనబడి; కురువిందమందిరంబును = అడ్డపుటింటిని (ఈపక్షమున పెక్కుపట్టులంగనా పలు తావులయందు); కశ్యపమునీశ్వరుని (ఈపట్టణ పెక్కుపట్టులంగనుపట్టుట యనఁగా పెక్కువిధముల బంధుత్వమును కలిగియుండుట - ప్రపంచములోని జీవజాలము లన్నింటికిని కశ్యపుఁడే మూలపురుషుఁడనుట) బోలియుం. [ఇకమీఁద వచ్చు మూఁడు పోలికలు విరోధమాలకములు.]

(i) హరికి = విష్ణునకు; గిరిగుహయిం = కొండగుహయైనదియు; [ఇది విరోధము; దానిని పోగొట్టుటకు హరిశబ్దమునకు సీంహ మను నర్థముగ్రాహ్యము.] (ii) మాధవునకు = లక్ష్మీకీర్తయగు విష్ణువునకు; ఉపవనంబును = ఉద్యానవనమైనదియు; [ఇది విరోధము; దానింబోగొట్టుటకు మాధవ శబ్దమునకు 'వసంతర్తువు' అను నర్థముగ్రాహ్యము] (iii) చక్రికి = చక్రాయుధముగల విష్ణునకు; శ్రీఖండతరుకోటరంబును = చందనవృక్షపు తొట్టయైనదియు; [ఇది విరోధము; దానింబోగొట్టుటకు 'చక్రి'కి 'పాము' అను నర్థము గ్రాహ్యము.] ఆడర = ప్రకాశింపఁగా; పుడమినిడువాలంగంటి = భూమి యను పొడవువాలికకన్నులుగల పడఁతి; తడవు = చాలసేపు; చొచ్చి = ప్రవేశించి; వియచ్చరసంబాధ బంధురంబు = దేవతల సమర్థముచే మనోహరమైనదియు; నిసర్గశృంగారకరంగితంబు నగు = సృభావ సిద్ధమగు నలంకారములచే నింపుకొల్పినదియైనది; నేత్ర... బునుబోలె = కన్నులయెడుట నుంచఁ బడిన మూఁడు లోకములు వలె, నాయకుఁడు లేని ముల్లోములవలెననియు; బహువిధజాతీర్ణంబై = అనేకవిధములుగా నున్న జనులతో నిండియున్నదై; [విష్ణుసేవార్థము ముల్లోకముల జనులును వచ్చిరనుట.] ఉదీర్ణవైభవంబున = గొప్పవిశ్వరూపుతో; [ఇకమీఁద నాల్గు పోలికలు స్థేషమాలకములు.] బృందార కద్దిరదంబుచందంబున = విరావతమువగిది; పలభిదారూఢోపరిభాగంబును = ఇంద్రునిచే [వ-బలకు అభేదమును గ్రహింపవలెను.] అధిష్ఠింపఁబడిన వీఁపు కలది; విష్ణునిభవనము (పలభి+దారు+ఉఁడ+ఉపరి భాగంబు =) ముంజూరుపట్టెయి ఉంచఁబడిన మీఁదిభాగము కలది; లాంగలక్షేత్రంబువైచిత్రీ = మెట్టపొలమువిధమున; యవనికామహితంబును = (యవ+నికామ+హితంబును) యవధాన్యముచే మిక్కిలి హితమైనది, లేదా-బ్రహ్మదర్శచే గొప్పదైనదియు; (భవనపక్షమున) యవనికలచే (తెఱలచే) అలంకరింపఁబడినది; [యవనికామహితంబు = ఓముముచేత పూజ్యమయినది, తెరచీరచేతదోడ్దది' అని పూర్వ టీక.] నాటకసంవిధానంబునై వడి = నాటకరచనమువగిది; శుద్ధ... సంభృతంబును = శుద్ధవిష్కంభము, మిశ్రవిష్కంభములతోఁ గూడినదియు; (భవనపక్షమున) శుద్ధముగాను (ప్రత్యేకముగాను) మిశ్రము గాను (వేటొకదానితోఁగలిసియు) నున్న గడ్డమ్రునిచేఁగూర్చఁబడినది. దధిచిత్రరంబుకరణి = దధిచి మహర్షి దేహమువలె; సురభిగోమఖావిద్ధంబునై = మనోహరమగు సురభిగోమఖాదులచే చూడఁబడినదై, (భవనపక్షమున) మంచి వాసనగలద్రవ్యముచే అలంకఁబడినది. గూఢపాక్షల్ప = పాము పడకగాఁగల

1. క. గూఢపాదతల్ప. చ. గూఢపాక్షల్ప. 2. క. జిహ్వా. చ. జిహ్వ.

పాండురంగ-23

విష్ణునియొక్క; తఱిసి = సమాపించి; విరసజనహృదయంబులక = చెడ్డమనుష్యులమనస్సులందు; తగులు పడని = అంటని; బ్రహ్మవిద్యయుంబోలక = పరమాత్మజ్ఞానమువలె; అజిష్టప్రకారంబునక = మకర శౌరిలిని - తిన్నని నడకతో; సప్తకల్యాణంబులు = ఏడు లోపలిసగళ్లు; ఆతిక్రమించి = దాటి.

సీ. స. సుధాపరిభ్రాంబునివహ ముద్బృదుచోట మెలుగుంబు త్తడికోట మించుచోట

నిగిడి యీశులకెంపు నెలకట్టుకలచోటఁ గల్వకావిరి కారుగ్రమ్ముచోటఁ
నలరు ముమ్మెనలకట్టాపు లూరెడుచోటఁ గెలకులకొలకులు దొలకుచోట
గంధర్వగాంధర్వగంధ మింపగుచోట గరుడకేతనములు గ్రాలుచోటఁ

తే. బరతుయోగివరేణ్యు నిర్వృతసమాధి, సౌఖ్యసంపద నిరపాయసంప్రదాయ

సింధి దిలకించుచోట నశేషభవన, వివిధధర్మంబు లావిర్భవించుచోట 158

టీక. నవ.....నివహము = క్రొత్తదైనయమృతపుటగడ్డలోని జలప్రవాహము; మెలుగుంబు త్తడికోట = తళితళలాడు బంగారుకోట; నిగిడి = విజృంభించి; ఈగులకెంపునెలకట్టు = చింతా మణితోఁజేయఁబడిన కట్టడపుఁబని; కల్వకావిరి = కలువలనల్లనికాలి; కారుగ్రమ్ముచోట = దట్టముగా వ్యాపించుచోట; అలరుముమ్మెనలకట్టాపులు = పూవులయగ్రభాగములనుండి పెద్దశ్వాసములు (పరి మళయుక్తవాయువులు) ఊరెడుచోట = ఎడతెగక పుట్టునలమున; కెలకులకొలకులు = ప్రక్క నున్న చెరువులు; తొలకుచోట = తొనుకుచున్న (నీటితోనిండి యందమైన) చోట; గంధర్వ..... గంధము = గంధర్వుల పాటలయొక్క అతిశయము; [‘గాంధర్వగంధము = పాటలవనివాసన’ అని పూర్వటీక.] క్రాలుచోట = ప్రకాశించుచోట; పరమ.....సమాధి = గొప్ప యోగీశ్వరుని హెచ్చున యోగసిద్ధయొక్క; సౌఖ్యసంపద; నిరపాయసిద్ధి = అపాయములేనట్టి సిద్ధిని; దిలకించు చోట = కనుగొనుచోట. [‘తులకించు = ప్రకాశించు’ అని పూర్వటీక.] అశేష.....ధర్మంబులు = నమస్తలోకముల ధర్మములన్నియును; అవిర్భవించుచోట = (పుట్టు) ఉత్పత్తియగుచోట-(వైకుంఠ మున) ముందు పద్మమన ఆస్వయము. అలం. ఉదాత్తము.

క. హేమయోజనని స్తీర్ణము, బహుచారీజనయంతంబు హేమవిధమహిమా

దహము నగు నొక్కకేళి, గృహమున నానందకోరకీతమానసుడై. 159

టీక. కేళిగృహమునక = విలాసమందిరమున; ఆనంద.....మానసుడై = సంతోషముచే చిగురెత్తిన మనస్సుకలవాడై (కర్త - విష్ణువు.)

మ. కలదోఃకంఠఃకర్పూరకృతంబుల మరుత్కన్యల్ సుధాబిందు పి

చ్చిసీహరమయాఖి బింబసదృశస్విన్నాననశ్రేణి వ

ర్తిల నొయ్యెయ్యన నూప నూగు ఘణభృత్ప్రేంభోళిక లచ్చిని

ట్టపుం జన్మవోహిలు మున్నోరగు ముఖ డాచేసి యుల్లాసియై. 160

టీక. మరుత్కన్యలు = దేవతాస్త్రీలు; సుధా.....శ్రేణి - సుధాబిందుపిచ్చిల = అమృత బిందువులచే పేరుకొనిన; సీహరమయాఖిబింబ = చంద్రబింబముతో; సదృశ = పోలియున్న; స్విన్నాననశ్రేణి = చెమటకట్టిన ముఖముల సమూహము; వర్తిల = ప్రవర్తిల్లగా - ఊడఁగా; కలదోః కంఠఃకర్పూరకృతంబులక = చేతులయందలి కంఠముల గలగలమను మధురధ్వనులతో; ఒయ్యెయ్యనక = మెల్లగా; ఊపక; ఊగు = ఊగుచున్నట్టి; ఘణభృత్ప్రేంభోళిక = పాము అను సూర్యాలయందు;

1. చ. గాంధముంపగు. 2. క. దులకించు. చ. ట. దిలకించు. 3. చ. వింధ. 4. చ. ట. యూచ. 5. చ. ట్టాపుం. 6. చ. ట. పాల్కు. 7. చ. స్నైరుగు.

లచ్చి.....బోలు = లక్ష్మీదేవియొక్క ఎత్తయిన (ఉన్నట్లమైన) స్తనద్వయమువలెనను; మన్నెరగు = ముందుంచుకొను దిండును; ముక్, డా, చేసి = ముందుభాగమున దగ్గరగా (అథారముగా) చుంచుకొని; ఉల్లాసీయై = సంతోషించువాడై - ఆనందించువాడై.

[దేవతాస్త్రీలు సర్వపుటుయ్యాల సూర్యుగా అందు విష్ణువు ముండటిండుచు ముందుంచి దాని నానుకొని సంతోషమున నున్నాడని భావము.] అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ.

క. దీపించువానిఁ ద్రిభువన, దీపకుఁ డగువానిఁ జంద్ర దినకరమయ వీ

తౌపాతదలితనిజభ, త్రావద్ధాంతప్రవాహుఁ డనదగువానిన్. 161

టీక. దీపించువానిఁ = ప్రకాశించువానిని; త్రిభువనదీపకుఁడు = ముల్లోకములను ప్రకాశింపజేయువాడు; చంద్ర.....ప్రవాహుఁడు - చంద్ర దినకరమయ = చంద్ర, సూర్యులరూపున నను; వీఁ = చూపులయొక్క; పాత = (వ్యాపనమున) పడుటవలన; దలిత = ఛేదించబడిన; భక్తా వద్ధాంతప్రవాహుఁడు = భక్తుల యాపద లను చీకటిపరంపరలు గలవాడు; అలం. రూపకము.

తే. నగవు సురువులు మణిపూరనలినహాని

కుండలగ్రాహములు నేత్రకుముదరుచియుఁ

గలుగు తనుకాంతికాళింది గన్న తరుణ

తరణియును బోని యురమురత్నంబువాని.

162

టీక.] ఈ పద్యమున శ్రీవిష్ణుని నల్లనిదేహము యమునానదిగా వర్ణింపబడుచున్నది.] ఈదేవుని తనుకాంతి యను కాళిందికి (యమునకు)] నగవు సురువులు = తెల్లనివస్త్రలే సురుగులు; మణిపూరనలిన హాని = మణులప్రవాహములే (గుంపులే) పద్మములును, హంసలును; కుండలగ్రాహములు = (చేవుల నలంకరించిన) మకరకుండలములే మొనళ్ళు; నేత్రకుముదరుచియుఁ = కన్నులే కలుకలకాంతికలవి; (ఇవి) కలుగు, తనుకాంతికాళిందిఁ; కన్న; తరుణతరణియునుబోని = లేతసూర్యునివలెనను; ఉరము రత్నంబువానిఁ = వక్షస్థలమునందలి కౌస్తుభమాణిక్యముకలవానిని - శ్రీవిష్ణుని. ఇందు మణిపూరకమును పద్మమునకు శ్రీకృష్ణుఁడు హంసయగుటయు, కుండలియు సూచితములు.] [ముందుపద్యముతో అన్వయము] అలం. రూపకము, ఉపమ.

తే. పుండరీకతపోహతభువనపీఠ, విన్నపమునేయు నజనంసపీఠిఁగోలు

సాచి హేమాద్రి*కందరాసక్తమేఘు, మాలికంబగు గగనంబుఁ బోలువాని. 163

టీక. పుండరీక.....పీఠఁ = పుండరీకుని తపస్సువలనగలిగిన ప్రపంచబాధకు; విన్నపము చేయునజనంసపీఠిఁ = మనవిచేయుచున్న బ్రహ్మభుజముపై; కేలుసాచి = చేయివేసి; హేమాద్రి... ..మాలికంబగు = మేరువుపర్వతపు చరియపై వ్యాపించిన మేఘపంక్తులు గల; గగనంబుఁ బోలువానిఁ = ఆకాశమువలె నున్నవానిని; [ముందుపద్యముతో సమన్వయము] [విష్ణువు ఆకాశమువలెను, అతని బాహువు మేఘములవరుసవలెను, బ్రహ్మ మేరువువలెను ఉన్నట్లు వర్ణితము.] అలం. ఉపమ.

తే. లలితలక్ష్మీనఖాంతకూరలాచరిసమునఁ, గమ్రకల్పారదళగంధగౌరవమున

నతులనై పథ్యరత్నచంద్రాతపమున, నొప్పుమీఁజిన నునుసేసకొప్పువాని. 164

టీక. లలిత...లాలసమునఁ = లక్ష్మీదేవి చక్కనికొనగోళ్లతో దువ్వుటచేతను; కమ్ర..... గౌరవమునఁ = మనోజ్ఞుడుగు కల్పార (ఎఱుపుకలిగిన తెలుపురంగు కలిగి మిక్కిలిపరిమళముతో) నిండి యున్న కలువల)ముల రేకులయొక్క ఎక్కువపరిమళముతోను; అతుల.....తమునఁ = బాగుగా

నలంకరింపబడిన రత్నములవలని వెన్నెల (వెన్నెలవంటికొంటి)తోను; ఒప్పుమీసిన = బాగుగానున్న; నుచు సేనాంబువానికే = చిన్న కొండెసిగగలవానిని; మీది పవ్యముతో నన్వయము.

[విష్ణునిచలన లక్ష్మీదేవి బాగుగా దున్నిజుట్టుచేసి, అందు కల్వారదళములను, రత్నములను అలాక రించినదని భావము.]

తే. ఊరుయుగళంబుమీదఁ జెల్వారు నడిమి, తానవంబు నెఱుఁబున దనుజనదన

నిర్మిత స్తంభసంభవనిజపురాణ, పురషహరిలీలఁ దెలిపెడు పాలుపువాని. 165

టీక. ఊరుయుగళంబుమీదఁ = రెండుతోడలపైని; చెల్వారు = ప్రకాశించు; నడిమితాన వంబు నెఱుఁబున = మధ్యముయొక్క సన్నదన ము మిషచే; దనుజ.....లీల = రాక్షసుడగు హిరణ్యకశిపుని యింటి స్తంభమునుండి పుట్టిన తన పూర్వపురాణ - (నృసింహావతారచరిత్రము) విలాస మును; తెలిపెడు పాలుపువానికే = తెలుపుచున్న అందముకలవానిని; మీదిపద్యముతో అన్వయము. [విష్ణునియూరుపుల స్తంభములవలెను, నడుము సింహపునడుమురీతిని ఉన్నవనుట. అలం. అపహ్నుతి.]

తే. అభినవాయాతుఁ దనపుత్రు నజానిఁ గాంచి

సంతసంబున నాభివేశంతజలజ

ముచ్చి వెలిగ్రాయు పుష్పాడియొఱపు నెఱపు

¹హళఁదిపుట్టంబు కటిసీమ ²నలరువాని.

166

టీక. అభినవాయాతుఁ = అప్పుడే వచ్చిన; [‘అభినవాయాతుఁ = క్రొత్తగా వచ్చిన వానిని’ అని పూర్వటీక.] అజానికే = బ్రహ్మచర్యము; నాభివేశంతజలజము = (కర్త) నాభియను మడుగు నందలి తామరపూవు; ఉచ్చి = పొంగి; వెలిగ్రాయు = వెడలగ్రక్కునట్టి; పుష్పాడియొఱపు = పుష్పాడియందమును; నెఱపు = వ్యాపింపజేయునట్టి; హళఁదిపుట్టంబు = పసుపునెట్టబట్టి; [ముందున కన్వయము.] విష్ణువు పుష్పాడివలె వచ్చునైన వస్త్రమును ధరించెనని భావము. అలం. ఉపమ.

తే. అడుగునడుగులఁ బొడము చిహ్నంపుమీల, మేనిచిప్పలువోలె నానానిలింప

కనకకోటీర హీరాగ్రఘర్వణమున, మెఱుంగువచ్చిన నఖపంక్తి మించువాని 167

టీక. అడుగునడుగులఁ = అఱిపాదములందు; పొడము = పుట్టిన - ఉన్న; చిహ్నంపుమీల మేని చిప్పలువోలె = చిహ్నములుగా నున్న మత్స్యముల పీఠపువలె [ఉపమేయము నఖపంక్తి]; నానా.....ఘర్వణమునకే = వివిధదేవతలయొక్క బాగారుకీటములందలి వస్త్రములయంచుల యొరపిడిచేత; మెఱుంగువచ్చిన; నఖపంక్తి = గోళ్లచే; మించువానికే = అతిశయించువానిని. [ముందున కన్వయము.] అలం. ఉపమ, ఉదాత్తము.

తే. ఆద్యుఁ బ్రణవస్వరూపు వేదాంతవేద్యు, మోక్షవిద్యోపదేష్టనిర్దుక్తజనను

విష్ణుఁ బ్రభవిష్ణు నిత్యవర్ధిష్ణుఁ గాంచి, మ్రొక్కె నారీజనోచితంబుగ ధరిత్రి. 168

టీక. ఆద్యుఁ = మూలపురుషుని; ప్రణవస్వరూపుఁ = ఓంకారస్వరూపుని; వేదాంత వేద్యుఁ = ఉపనిషత్తులచే నెఱుంగఁదగువానిని; మోక్షవిద్యోపదేష్ట = ముక్తికొఱుకగు విద్యను బోధించువానిని; నిర్దుక్తజననుఁ = విడువబడిన పుట్టుక కలవానిని - జన్మరహితుని; ప్రభవిష్ణుఁ = ప్రభువును; సర్వవర్ధిష్ణుఁ = అంతటను వృద్ధిపొందు - (పెరుగు)వానిని; విష్ణుఁ = సర్వవ్యాపకుడగు భగవంతుని; ధరిత్రి = భూమి (కర్తృపదము) నారీజనోచితంబుగ = స్త్రీలకుఁదగినరీతిగా; మ్రొక్కెన్. అలం. పరికరము.

క. మ్రొక్కి¹ వినిపించె దనమది, వెక్కిరి నెగుల్లె నేలనెలతుక కన్నీ
రొక్కొక్కబొట్టు మెఱుగు, జెక్కుల² డిగజాఱు గోరఁజిమ్ముచు హరికిన్. 160

టీక. నేలనెలతుక = భూదేవి; తనమదిక్ = తనమరస్సులో; వెక్కిరి = పాడుకొనియున్న; నెగుల్లెక్ = దుఃఖమునంతటిని.

క. బలుచ్రేగునొప్పి నిమ్మె, నిల పలికిన పలుకుతన హృదయముగలఁగెన్
నలినోదరునకు విలయా, నలయాతాయాతచలిత సీరధివోలెన్. 170

టీక. బలుచ్రేగునొప్పిక్ - అధికభారముచగుబాధచే; ఇమ్మె = యుక్తమై - స్పష్టమై ఇల పలికినపలకు కతనక్ = భూదేవి పలికిన మాటలవలన; నలినోదరునకుక్ = పద్మనాభుడగు విష్ణుచకు; విలయా.....సీరధివోలెక్ = ప్రళయకాలము గాలియొక్క రాకవోకల (ప్రసారణములన) వలన చలించు సముద్రమువలె, హృదయము; కలఁగెన్ = కలఁకపడెను. అలం. ఉపమ.

వ. ఇవిధిధంబున నన్తుధురుధనుండు వసుంధరమీఁదంగల కనికరంబునం దరంగితం
బగు నంతరంగంబు తదభిరక్షణంబున కభిముఖంబుఁ గావించి యటమున్న
యకాండప్రళయంబగు పుండరీకుతపోదహనంబు దురవగాహంబును, ద్రిభువన
దాహదోహశంబు నగునని విన్నపంబునేసి డాసియున్నచిరించి గించిత్ప్రవా
సితాననుండై కనుంగొనుచు. 171

టీక. అన్తుధురుధనుండు = మధురాక్షసుని చంపిన ఆ విష్ణువు; తరంగితంబగు = పొంగిపొరలిన; అంతరంగంబు = మనస్సు; అభిముఖంబు = ఎదురైనది - అనుసూయమైనది; అటమున్న = అంతకుఁ బూర్వమే; అకాండప్రళయంబగు = కాలముకానికాలమునఁబట్టిన ప్రళయమైన; దురవగాహంబును = తెలిసికొన నసాధ్యమును; ద్రిభువనదాహదోహశంబును = ముట్టొకములను గాల్చు సమర్థమైనదియు; గించిత్ప్రవాసితాననుండై = చిరునవ్వుతోఁగూడిన ముఖము కలవాడై.

సీ. కాంబరీకచ్చవేశ్వరకఠనందీప్తతాపింఛవల్లీమతల్లి యనంగ
బవనపారణవతి స్ఫాటికస్తంభజంభద్విషణ్ణణిసాలభంజి యనంగ
సవనవరాహదంష్ట్రాఖనిత్రప్రోత కనకాక్ష ఘనకాలోఖండ మనంగ
గకుబంతకరివరస్కంధసింధుద్వీప సాంసారికాసితహంసి యనంగ

తే. భూరిభూభృచ్చిభోద్వన్తయూరి యనంగ, నృగుభగీరథభరతాది నృపభుజాగ్ర
ఘటితకాలాగ్రస్తానకం బనంగ, దగువసుంధరఁ గృపబల్కు దైత్యధేని. 172

టీక. కాంబరీ.....మతల్లి - కాంబరీకచ్చవేశ్వర = కపటకూర్మముయొక్క - కూర్మరూపుడగు విష్ణునియొక్క; కంఠ = మెడపై; సందీప్త = ప్రకాశించునట్టి; తాపింఛవల్లీమతల్లి = చీకటిమ్రుగెమ్మ; పవన.....సాలభంజిక - పవనపారణవతి = గాలియే ఆహారముగాఁ గల పాములకు రాజైన అనంతుడను; స్ఫాటికస్తంభ = స్ఫటికమయమగు స్తంభమునందలి; జంభద్విషణ్ణణిసాలభంజిక = ఇంద్రనీలములతో చెక్కిన బొమ్మ; [సాలభంజిక = పుత్రడిబొమ్మ అని పూర్వటీక] సవన.....ఖండము - సవనవరాహ = యజ్ఞవరాహమూర్తియొక్క; దంష్ట్రాఖనిత్ర = కొరయను గొడ్డలిచేత; ప్రోత = గుచ్చబడిన; కనకాక్షఘనకాలఖండము = హిరణ్యాక్షుని కాలము; కకుబంత.....హంసి = కకుబంతకరివర = దిక్కుల చివఱుండు గొప్పగజములయొక్క - దిగ్గజములయొక్క; స్కంధ = స్కంధభాగముల నెడి; సింధుద్వీప =

1. క. వినులించె. చ. వినిపించె. 2. క. దిగ. చ. డిగ. 3. చ. నొప్పి. 4. ట. దోహలంబు.

ఏటిదిల్బబయందలి; సాంసారికాసితహంపి=కాపురముగా నున్న నల్లని యాండుహంస; భూరిభూభృత్తి భోద్యన్వయూరి=గొప్ప పర్వతముల శిఖరములపైఁ దిరుగు నాండుసెమలి; [విస్తారమయిన కొండలనెడి శిఖలు పుట్టుచున్న ఆండుసెమలి' అని పూర్వటిక. ఇది అననుగుణము] నృగు.....స్థానకంబు=నృగుండు, భగీరథుండు' భరతుండు మొదలగు రాజులమూపులపయ నున్న నల్లని యగురు మొదలగువానిపూత; (ఇవి యన్నియు భూమికి విశేషణములు.) వసుంధర=భూమినిగూర్చి; దైత్యభేది=విష్ణువు. అలం.ఉత్పేక్ష.

శా. ఓ యంభోరుహపత్రనేత్ర! మది నీయుద్వేగమున్ మాను దై
తేయప్రాయస్వపాన్వవాయముల మర్దింతున్ భవ¹ద్భారమున్
బాయంద్రోయండుఁ జేయుదున్ సుఖులగా కుద్భు²క్తిచుక్తాత్తులన్
మాయమానుషమూర్తి³నై పొడమి నానావిక్రమక్రీడలన్.

172

టీక. ఓ అంభోరుహపత్రనేత్ర! =తామరపూవు రేకులవంటి కన్నులుకల ఓ భూదేవీ! మదిన్ = మనస్సులో; ఈయుద్వేగమున్ = ఈ యలజడిని; దైతేయప్రాయస్వపాన్వవాయములన్ = రాక్షస సమాసులగు రాజులవంశములను; మర్దింతున్ = సంహరింతును; భవద్భారమున్ = నీబరువును; ప్రాయంద్రోలుదున్ = పోగొట్టుదును; మాయమానుషమూర్తి³నై = మాయవలన మనుష్యుడనుగా; పొడమి = పుట్టి.

సీ. క్రూరాసిధారావిదారితద్విపకుంభకూటముక్తాముక్తిగోస్తనములఁ
బటుగదాపాతనిర్భగ్ననైంధవశిరస్సృవదస్రకుంకుమ²స్థానకముల
శరలూనరథకేతు సౌవర్ణకింకిణీకుసుమగుచ్ఛచ్ఛటాగుంభనముల
ముసలమర్దితపదాతినహస్రభూషానవీన రజః³పటీవేల్లనముల

తే. విజయలక్ష్మికి నైవధ్య విభవ మొసంగి, చటులరోషకషాయితాశయవిరోధి
యూధమథనక్రియాహేతుయుద్ధకేళిఁ, దేలి నీకిత్తు నానంద⁴మేలతాంగి! 173

టీక. క్రూరాసి ... గోస్తనములన్ - క్రూరాసిధారా = వాడియైనకత్తియంచుచే; విదారిత = నణకబడిన; ద్విప = విసుగులయొక్క; కుంభ = కుంభస్థలములయొక్క; కూట = శిఖరములనెడి ముక్తాశుక్తి = ముత్యములచిప్పలచేసైన; గోస్తనములన్ = నలవదిపేటల ముత్యాలహారములచేతను పటు.....స్థానకములన్ - పటుగదాపాత = బలిష్ఠమగు గదదెబ్బచే; నిర్భగ్న = చగులగొట్టబడిన నైంధవశిరః = గుఱ్ఱముల తలలనుండి; స్రవత్ = కాలుచున్న; అస్ర = రక్తిక్తమును; కుంకుమస్థానకములన్ = కుంకుమపువ్వులచేతను; శర.....గుంభనములన్, శరలూన = బాణములచే గొట్టబడిన రథకేతుసౌవర్ణకింకిణీ = రథములశౌడాలకుంగల బల్లిగారు చిలుగంటలనెడి; కుసుమగుచ్ఛచ్ఛటాగుంభనములన్ = పూలగుత్తులగుంపుల కూర్పులచేతను; ముసలవేల్లనములన్ - ముసలమర్దిత=ముసల మను నాయుధములచే మర్దించబడిన; పదాతినహస్ర = వేలకొలదిగనున్న భటులకు; భూషానగయైన నవీనరజః = క్రొంగొత్తమట్టు అనెడి; పటావేల్లనములన్ = మేలిముసుగులచేతను; నైవధ్యవిభవము = అలంకారసంపదను; ఒసంగి = ఇచ్చి; చటుల.....కేళి = చలించుచున్న రోషమున శత్రువులగుంపుయొక్క సంహారమునకు కారణమైన యుద్ధవిహారమున; లతాంగి!; ఏన్ = నేను నీకు; ఆనందమిత్తున్ = సంతోషమును గలంగజేయుదును. [శత్రువులను సంహరించి నీ బరువ తగ్గించెదననుట.]

1. చ. ద్భారమున్. 2. చ. స్థానకములు. 3. చ. పటా. 4. క. మోలతాంగి. చ. కేలతాంగి.

వ. మత్స్యతంబులు, మదీయరచితంబులు నగు నగణితాహవక్రీడనంబుల సక్రోధ విరోధివధం ¹వొనరించి తదీయకంఠనాళక రాశరుధిరథారాసారంబుల నీకుం దాపోషశమనంబాపాదించెదం బాపోకారి నిరసనంబు నాకు నవశ్శక్యత్యం బగుట యెఱుంగవే! ²యుత్తరంబగు భవద్భారంబు తొలఁగించుటయ కాదు సముత్పాదిత త్రిభువనోపప్లవంబగు పుండరీకతపోదహనవిహారంబు వారించు తలంపు నున్న యది యిన్నలువ యిప్పు డిది మున్న తన్నిమిత్తం బని పనివిన్న వాడ, యెన్నిక దినంబుల నిన్నియు శుభోదర్శనంబు లయ్యెడు నని పుడమిపడఁతియడ లుడిపి సగౌరవంబుగా వీడుకొలిపి ³యప్పురమపురుషుం డంతర్ధాసంబు నొందె; శతానందుండును సానందంబుగ యథాస్థానంబునకుం జనియె నట్లు.

175

టీక. మత్స్యతంబులు = నాచేజేయఁబడినవి; మదీయరచితంబులు = నాచేదొలుత కల్పింపఁ బడినవి; ఆహవక్రీడనంబులక = యుద్ధపుటాటలందు; సక్రోధవిరోధివధంబు = కోపముతోఁగూడిన శత్రువుల సంహారమును; ఒనరించి = చేసి; తదీయ.....సారంబులక = వారిగొంతు శ్రేవులదలి భయంకరమై ఎడతెగని రక్తధారలచే; తాపోషశమనంబుక = నీ తాపము (వేడిమి) చల్లారుటను; ఆపాదించెదక = కలుగఁజేసెదను; పాపకారినిరసనంబు = దుష్టజనశుద్ధిము; అవశ్యకర్తవ్యంబు = ప్రధానముగాఁ జేయఁదగినది; క్షత్తరంబగు = మిక్కిలి అధికమైన; భవద్భారంబు = నీబరువును; సముత్పాదిత త్రిభువనోపప్లవంబగు = పుట్టింపఁబడిన ముల్లోకముల యుపద్రవము కల; పుండరీకతపోదహనవిహారంబు = పుండరీకమహర్షి తపస్సువలనఁ గల్గిన చిచ్చుయొక్క వ్యాప్తిని; వారించు = పోఁగొట్టు; ఇన్నలువ = నాలుగుమోములు గల యీ బ్రహ్మ; పనివిన్న వాడు = అజ్ఞానువ ర్తియై యున్న వాడు; ఎన్నికదినంబులక = లెక్కపెట్టఁదగిన రోజులలో - కొలఁదిదినములలోనే; శుభోదర్శనంబులు = మేలుకలిగించు నని - సానుకూలములు; పుడమిపడఁతియడలు = భూదేవిదుఃఖమును; ఉడిపి = పోఁగొట్టి; వీడు కొలిపి = చంపి; ఆప్పురమపురుషుండు = అవిష్టువు; శతానందుండును = బ్రహ్మయును.

ఆ. పుండరీకుతపము భూదేవిభారంబు, పలము నందఁజేయఁ దొలఁగఁద్రోయఁ

గోరి మర్త్యుడయ్యె శౌరి; పరార్థమై, పురుషచరులు వికృతిఁ బోరయుటొప్పు.

టీక. శౌరి = విష్టువు; మర్త్యుడు = మనుష్యుడు; పరార్థమై = ఇతరులకొఱకు; పురుష చరులు = మహత్తులు; వికృతిక = వికారమును - మార్పును; పొరయుట = పొందుట; ఒప్పుక = తగును. అలం. క్రమము, అర్థాంతరన్యాసము.

శ్రీకృష్ణావతారచరిత్రము ౧౭

సీ. వసుమతీభారనిర్వాహణోద్యక్తుండు వర్ధితయావవాన్వయపయోధి
దేవకీవసుదేవశేషధి నందమందిరీరసాలావాసపరభృతంబు
పూతనాప్రాణసంఘాతవాతూలాహి శకటాంగవిఘటనచటులబుద్ధి
సమదత్పణావర్తనంవర్తనమవర్తి పాలితార్జునపాదపద్మయుండు

తే. వత్సహృత్సాయకిం బభివ్యధితబకుండు, మర్దితాఘండు కాళియమానభేది
నిష్ఠురానిలపారణనైష్ఠికుండు, కృష్ణుఁ డాశ్రితలోకవర్ధిష్ణుఁ డలరు.

177

1. చ. బాచ. 2. చ. కార. 3. క. యుత్తరం. చ. యుత్తరంగం. ట. యంతరంగం. 4. క. పరమ. చ. యప్పురమ. 5. క. పొరయు. 6. చ. సౌరసా.

టీక. కనుమఱి.....దృక్తుండు = భూభారమును తగ్గించుటయెడఁబ్రయత్నించువాడు; వర్ధిత.....వయోధి = యాదవులవంశ మను సముద్రమును వృద్ధిఁబొందించువాడు - యాదవవంశ మను సముద్రమునకు చంద్రుడైనవాడు; దేవకీవసుదేవకీవధి = దేవకీవసుదేవులకు (తల్లిదండ్రులకు) నిధి యైనవాడు; నంద.....చరభృతంబు = నందుని యిల్లును తీయమామిడిచెట్టున నివసించు కోకిలము; పూతనా.....లాహి = పూతన (అను రాక్షసి) యొక్క ప్రాణవాయువులకు పాము; శకటాంగ... ..బుద్ధి = శకటాసురుని దేహమును విరుచుటయందు కదలాడు బుద్ధికలవాడు - శకటాసురుని సంహరించినవాడు; సమద.....సమవర్తి = మదించిన తృణావర్తుడను రాక్షసునికి ప్రళయమునందలి యముడైనవాడు; పాతితా.....ద్వయుండు = పడఁగొట్టఁబడిన రెండు తెల్లమద్దిచెట్లు కలవాడు - వత్సవృత్తాంతముకంబు = వత్సాసురుని హృదయమునకు బాణమైనవాడు; అభివృద్ధితబకుండు = బకా సురుని బాధించి (చంపి)నవాడు; మర్దితాఘంతుండు = అఘాసురుని చంపినవాడు; కాళియమానభేది = కాళియుడను పాము గర్భము నడచినవాడు; నిష్ఠరా . . . నైష్ఠికుండు = క్రూరమైన దవ నల మును భక్షించునట్టి నియమము కలవాడు - ఆశ్రితలోకవర్ధిష్ఠుండు = తన్నాశ్రయించిన ప్రజలకు వృద్ధిని కలుగఁజేయువాడైన; కృష్ణుండు = కృష్ణవస్తారము; అలరున్ = ప్రకాశించును. అలం. పరికరము.

సీ. కనుగట్టి గాంగేయగర్భు డాగురుమూత లాడించె వత్సపహరణవేళ
నాలమందలఁ బ్రోవ శైల మెత్తెడి పూన్కిఁ గేలిమై కందుకశ్రీడ సలిపెఁ
బాటించె గంబాలయాట రాసశ్రీడ నాభీరభీరుమధ్యాంకపాళి
వెలయించె యతౌక్షవిహరణం బలకాధిరాజకింకర శిరోరత్నరాజిఁ

తే. దన్ను బిల్లాడె నంగుష్ఠదళితసర్పతను సుదర్శనామనిద్యాభిరేంద్ర
కతివజ్రోచ్ఛలమున నగ్రజాఁడుఁ దాను, నందసూనుండు బృందావనంబునందు.

టీక. నందసూనుండు = నందుని (పెంపుడు) కొడుకైన శ్రీకృష్ణుండు; వత్సపహరణవేళ = దూడలను ఆపహరించుకొని పోయినపుడు; కనుకట్టి = ఇంద్రజాలవిద్య నుపయోగించి - మాయచేసి; గాంగేయగర్భున్ = హిరణ్యగర్భుడగు బ్రహ్మను; డాగురుమూత లాడించెన్ = కన్నులకప్పి ఆడు ఆటను ఆడించెను. [బ్రహ్మ యొకప్పుడు శ్రీకృష్ణుని బరిక్షింపఁగోరి, మందలాని గోవత్సముల నన్నింటిని మాయముచేసెను; ఆపుడు శ్రీకృష్ణుండు తానే గోవులుగను, వత్సములుగను మాత్రీ బ్రహ్మను విభ్రాంతుని చేసెను.] అలమందలన్ = గోగణమును; శైలము = గోవర్ధనపర్వతమును; కేలిమై=విలాసముగా; కందుకశ్రీడనల్పెన్ = బాలియాట యాడెను - బలివలె నొకొండను సునాయాసముగ నెత్తెనుట. [శ్రీకృష్ణుండు తన పూజ నాటంకపఱచెనని కొపించి దేవేంద్రుండు గొప్ప వానలను కురిపించి గొల్లలను బాధింపఁగా కృష్ణుండు గోవర్ధనపర్వతము నెత్తి, దానిక్రింద వా రందఱును సుఖముగా నుండునట్లు చేసి వానిని రక్షించెను.] రాసశ్రీడన్ = రాసశ్రీడయందు; అభీరభీరుమధ్యాంకపాళిన్ = గొల్లపడుచుల కౌగిలించుకలయందు; గంబాలయాటన్ = స్తంభములనడుమ నాడు నాటెను; పాటించెన్ = జరిపెను. ఈయాటయందు స్తంభములను గౌగిలించుకొనుట యందుట నీతఁడు గోపస్త్రీల కౌగిల్లఁ జేలియాడెనని గ్రాహ్యము. అలకా.....రాజిన్ = అలకాధిపతియగు కుబేరుని సేవకుని శిరస్సునందలి రత్నములచే; యతౌక్షవిహరణంబున్, వెలయించెన్ = కుబేరాక్షుమను ఆట నాడెను; నందసూనుండు = కృష్ణుండు - తానును, అగ్రజాఁడున్ = బలరాముండును; బృందావనంబు నందున్; అంగుష్ఠ.....తనున్ = కాలిబొటనవ్రేలితోఁ జిమ్మఁగొట్టఁబడిన పాము దేహము కల వాడైన; కఠినజరచ్ఛలమునన్ = కఠినమైన దేహము మిషతో తన్ను బిల్లాడెన్ = తన్ను బిల్లయను నాట నాడెను. [తనువైకివచ్చిన సుదర్శనుని సంహరించెనుట.]

ఈ మీండఁ జెప్పఁబడిన దానిలిమూత, బులియాట, స్తంభాలయాట, సోగటాలయాట, తన్నులిక్కాట పిట్టలు చిన్నతనమున నాడునట్టివి.

శ్రీరాధాదేవీచరిత్రము

వ. ఇవిధంబున నమ్మధుకై టభవిరోధి మాయామానుషవిగ్రహంబు సంగీకరించియు నమానుషంబులగు విక్రమనిశేషంబులం బ్రవర్తించుచుండె నంత నట మున్న ¹యవ్వెన్నునకు మనఃప్రీతానంబుఁ గావించు దలంచి విరించి నిఖిలభవనమోహిని యగు నొక్కశక్తి ²బుట్టించుటయు నమ్మత్తకాళిని తదాదేశంబున నందు ³మఱుది యగు శతశోభం దను గోపాలునకుం గూనివాపుత్రియై వెరుగుచుండె నంత దం తావళమరాళశిఖావళగమనంబుల గమకంబు కమకుం దొడ వగుచు నిగుడు నడ వడులం బెడంగారి బంగారంపుమెట్టకెందమ్మలకు నెత్తురుగబొత్తుచుట్టంబులనం జూపట్టు చిగురుటడుగులును; దావళ⁴గారచంబును, ముత్తిమంబుల⁵క్రొండభు కును, ⁶జంద్రమండలంబు నఖండలాఁకణ్డంబును నేవగించు చరణ⁷నఖరముకురం బులును; మకరధ్వజశరధిశాలిగ⁸ప్పొచ్చుకామాళాసందర్భంబులసౌభాగ్యంబు నావరించుచిటుతోడలును; ⁹వందతనంబులు సలవందనంబులు ¹⁰నిద్దంపుడనంబులు తద్దయుం గలిగి కరికరాకారంబులై కలభనిభంబులై కనకకదళీమృదులంబులునైన పెందొడలును; కరటిశి¹¹ః తినంబును రథాంగరమాధురంభంబును ¹²బులివనంబు నగు జఘనంబును; ¹³నావర్తవర్తులంబును, నితాంత¹⁴పున్నాగలతాంతకాంతంబును నతిగంభీ¹⁵ంబు నగు నాభినవోవరంబును; ¹⁶ననితవిలేశయ¹⁷జాలకంబునకు నేలికయై, చలిచీమచాలునకుం బోలికయై, వైవాలనల్లికిం దల్లియై చెలువారు నూగారును; ¹⁸నాగడపలం గడచివైచి పీచీరేఖలం బోంద్రోచి కుసుమచారాచుకేళాకూళిం గల జాళువా¹⁹సోపానంబులం బ్రతిఘటించుత్రి²⁰ని²¹విభాగంబును; ²²గమలశోరక కనకకలశకరికుంధ ప్రముఖంబు²³గు నుషమాద్రవ్యంబులక్రొవ్వడంచి²⁴పంచాంబుల పిక్కిటిల్లి వెరిగి నీక్కి కక్కకించి ²⁵వజ్రకవలంబెక్కువలలంబెట్టుచుం ²⁶జూపట్టి దోర్తూలకూలంకమంబుఁ గు కుచిలికచంబులును; ²⁷బుత్తనల్లవల్లభంబును ²⁸జవేట పుటపరిస్ఫుటంబును నగు వేదీమధ్యనిభమధ్యంబును; ఘణిఘణాఘ²⁹కభాసురంబు లును ³⁰దాంబూలీదళతరుణంబులునునై నిగనిగనిగొండి³¹తగడుందెగడు కరమూ లంబులును; ³²గందర్వ³³కళలచెన్నునం బూవుటెత్తులమెత్తున సోగతీగలబాగున

1. చ. వెన్నునకు. 2. క.బుత్తెంచు. చ. బుట్టించు. 3. చ. నురంది. 4. క. గారవ. చ. గారవ. 5. చ. క్రొత్తభు. 6. క. చంద్ర. 7. క. నఖ. చ. నఖర. 8. చ. లో ఇది మొదలు 'తోడలును, వజ్రకలేడు. 9. క. నిద్దంపు. 10. క. పులిస. 11. క. ఆవర్త. 12. చ. 'పున్నాగలతాంత'లేదు. 13. క. అనిత. 14. ట. జాలకం. క. బాలి. 15. క. ఆగడపు. చ. నాగడపు. (వియవైచి). శ. ర. 16. క. సోపానంబు. చ. సోపానంబు. ట. శోభనంబు క. క. సోపనం. మార్చ. 17. క. విభాగంబులును. చ. భాగంబును. 18. క. కమల. 19. చ. లకు. 20. క. పంచారిని. చ. ట. పంచారిని. 21. క. పట్టు. 22. క. ప్లవ. 23. క. చమేట. 24. క. తాంబూలీ. 25. చ. ట. తగటుం. 26. క. కందర్వు. 27. కళల. చ. ట. కళల. క.

1బుజగలిగిన²బుజంబులును ; 3గలువతేకులచెలువున జోకమీటు వాలారు
 కొకగోరులును ; 4బవడంపుజివురులపగిదిగ గలరక్తాంగుళిప్రవాళంబులునుం గలిగి
 కత్తు రుట్టికడు కరతలంబులును ; 5గంబు 6బిబ్బోకాపహంబును 7గ్రముక⁸ఫల
 కమసియంబును 9గోమలాంశుమత్సరాముకుళమోహనంబు నగు కంధరాభోగం
 బును ; సమిశ్ర టఫః ద్వయశోభాద్వైతనిబిడం బగు చిబుకంబును ; 10జక్కెటల
 పొడిచి తేనెంబోనాడి చెఱకు గసంబుల నిర¹¹సించుచు మధురిమ నమరు నధర
 బంధుజీవప్రసూనంబును ; మొల్లల నుల్లసంబాడి యాణిము త్తియంబుల ను త్తరించి
 సుధాబిందువుల బలువరుసల¹²సరసంబులాడు పలువరుసయు ; సంధ్యారాగరంజితం
 బు కళారాజరేఖపాత్తు వడయు ను త్తరోష్ఠపుటంబును ; 13బరిస్ఫుటనాసికా
 ముకంధాశ్వాత్థాధారణీనిశిత మార్గంబునంబోని యయ్యార్థోష్ఠవీంబ
 ఫలంబుమీడి నిన్నుభావంబును ; సూసాయకువోనివిల్లును 14బల్లవకరవాలు
 లాంగలాయ ధంబును సామివికసిత 15చంపకకోకంబును నువ్వఃబువ్వను నవ్వచు
 నివ్వటిల్లు గల్లఱ్ఱితనాసికాశిఖరంబును ; 16సితమయూఖరేఖాసఖంబగు నొసలును ;
 నింజిసలయంబుల 17కపనయం బొందించు ముక్కును ; నరంటి¹⁸మొక్క మొదలి
 యాకుతెక్క నెక్క సక్తంబు నేయుచుః గాయజ¹⁹సింగిణులవంగడంబగు నెల
 వంక కన్నబొమలకొమలును ; 20జకోగంబుల ప్రకారంబును జేరలతీరును సార
 సంబు 21దారసంబును మీలమేలును మెఱపులయొఱపును మరుతూపులకోపును
 నుత్పలంబులయొప్పును 22గైరవంబుల 23గౌరవంబును నేణనేత్రంబులవైచిత్రియు
 విసూత్రితంబులు గావించి 24మించి శ్రవణపుటకూపపతయాళువులగు విలోల
 విలోచనంబులును ; దర్పణంబులదర్పణంబును సరోజంబులయోజయు సుధాకల
 శంకులవిలసనంబును నంబు²⁵రుహాబింబంబు మదంబునుం బోషించియు నశేషకళా
 కలాపపాణింధమన్నరభాస్వరంబగు వదనవలయంబును ; శ్రీకారంబులజోకయుఁ
 దొమ్మిదింటిలెక్కలయొమ్మియు మోడుగువిరులసి²⁶లును 27బోసరించి వాసివడ
 యు శ్రుతిశమ్మలికలును ; నిమ్మలంకంబులై నిబిడంబులై నిద్దంబులై 28సిరంధ్రం
 బులై నిలంపుగుంపులసొంపు లామలించు మంచి నెఱికురులునుం గలిగి వలరాజు
 నెట్ల పలక * తమకునం గనుపట్టు వీపున నేపారి యా పారిజాతామోదమేదుర
 విభాగంబుల 29భాసిల్లు వెండియు.

1. చ. భుజ. 2. భుజం. 3. క. కలవ. 4. క. పవడం. 5. క. కంబు. 6. చ. బింబోకా
 7. క. క్రముక. 8. క. కరు. చ. ఫల. 9. క. కోమలాం. 10. క. చక్కెఱ. 11. చ. సించుచు.
 12. సరసంబాడు. చ. ట. సరసంబులాడు. 13. క. పరి. 14. క. పల్లవ. 15. చ. చన్నక. 16. చ.
 శీత. 17. చ. ట. కపనలం. 18. ట. మొగ్గ. 19. చ. సింగిణివంగడం. 20. క. చకోరం. 21. చ.
 ట. గౌరవంబును. 22. క. తైరవం. 23. చ. గౌరవంబును. 24. క. మించు. చ. ట. మించి.
 25. చ. రుహంబును. ట. మీబంబును. క. మీబంబులను. 26. చ. లకు. 27. బోస. 28. చ.
 లో. లేదు. * క. ర. తమకు. సూర్య. తమకు. 29. క. భాసిల్లె. చ. భాసిల్లు.

టీక. అమృతై టభవిరోధి = మధు, తై టభు లను రాక్షసులకు వగవాడగు విష్ణువు; మాయా మానుషవిగ్రహంబుక్ = మాయచేసిన మనవ్యశరీరమును; ఆహామబులగు = మనవల కీలేకము లగు; అటసున్న = అంశకుబూర్వమే - అతని యమానుషచర్యలకు ముందుగనే; అమృతై టభవిరోధి = ఆ విష్ణువునకు; మనఃస్రీణంబు = మనస్సంతోషమును; విరించి = బ్రహ్మ; నిఖిలభువనమోహనమున లోకములను మోహింపజేయునది; శక్తిక్ = స్త్రీ దేవతను; ఆమృతకాశిని = ఆ యమృతమునది; తదా దేశంబునన్ = ఆ బ్రహ్మయాజ్ఞవలన; [ఇకమింద రాధయొక్క యవయవములు వర్ణింపబడును.] దంతావళి...గమకంబు = వినుగులయు, హంసలయు, నెమిళ్లయు నడకల మనోజ్ఞుల; తోడవు = ఆలంకారము; నిగుడు = వ్యాపించు; నడవడులన్ = గమనములచే; ఔదంగారి = అందము నిచ్చి; బంగారంపుమెట్టకెందములకుక్ = నేలమైబట్టిన బంగారుపద్మములకు; నెత్తురుబొత్తుచుట్టించు లగ్నక్ = రక్త సంబాధముగల మిక్కిలిదగ్గఱి (సోదర సంబాధ) బంధువులా! యనురీతిని; చిగురుటకులను = చిగుళ్ల వంటి పాదములును; [రాధిక పాదములు చిగుళ్లవలెను బంగారుపద్మములవలెను ఉన్నవనియ, ఆమెనడక గజాదుల నడకతోఁబోలి యున్నదనియు భావము] తారల గారవంబును = నక్షత్రములగున్నవని మును; వివగించు = ఆనవ్యాపడు - తిరస్కరించు; చరణసఖరముకురంబులును = అడ్డములవంటి ప్రానిగ లాడు] కాలిప్రేళ్లును; [ఆమెకాలిప్రేళ్లు చుక్కలను, ముత్యములను, చంద్రబింబమును, అద్దమును పోలి యున్నవని భావము.] మకర...సౌభాగ్యంబుక్, మకరధ్వజశరధి=మనస్సుని యమృతపాది; కాలిగర్భ = పరిపాట్లు; గోపుచ్చు=ఆవుతోఁక; కాశాశా=బాకా; వీనిసందర్భంబుల=కూర్పులయొక్క సౌభాగ్యంబుక్ = చుక్కదనమును; ఆవరించు=ఆ క్రమించుకొన్న; చిటులొడలును=శిక్కులును; [రాధికశిక్కులు మనస్సుని యమృతపాది మొదలగువానివలెనున్నవనుట] వలదతనంబులుక్ =లావుగా నుండుటలను; సలమండనము లున్ = నిద్దంపుదనములు - నున్నగానుండుటలను; తద్దయున్ = మిక్కిలి; కరికరాకారంబులై = వినుగులతోడములవలె నున్నవయు; కరభినిధంబులై = మనికట్టుమొదలు చిటికెనవ్రేలిమొదటిదాఁకగల చేతి వెలుపలిభాగముతో సమానములయు; కనకదళిమృదులంబులునైన = బంగారుటసఁబోయివలె మృదువులైన; పెందొడలును = తొడలును; [ఆమెతొడలు లావై, ఇంద్రువై, ననువుగలవై, వినుగు తొండములను, బంగారుటసఁబోయివలెను పోలుచున్నవని భావము.] కరటికిరకతనంబును = వినుగు తలవలె కతనముగ నున్నదియును; రథాంగరమాధరంధరంబును=చక్రమువంటి చుక్కదనము కలదియును; పులినఘనంబును = ఇసుకతిన్నెవలె పెద్దదియు; జఘనంబును = పిఱుదును; [ఆమెపిరుదులు చక్రమువలె గుండ్రనై, ఇసుకతిన్నెవలె పెద్దవై, వినుగుతలవలె గట్టివై యున్నవనుట.] ఆవర్తపర్వలంబును=నుడి వలె గుండ్రమైనదియు; నితాంతపున్నాగలతాంతకాంతంబును = లోకోత్తరమైన పొన్నపువ్వువలె మనో హరమైనదియును; [పున్నాగలతాంతకాంతంబు = పువ్వువంటి మనోజ్ఞత కలది అని పూర్వటీక.] అతి గంభీరంబు = మిక్కిలి లోతైనది; నాభిసరోవరంబును = సరస్సువంటి బొడ్డును; [రాధికనాభి సరస్సు వలె లోతయి, నుడివలె గుండ్రనయి, పొన్నపువ్వువలె మనోజ్ఞమై యున్నదనుట.] అనితబిలేశయశాల కంబునకుక్ = నల్లని త్రాచుపాముపిల్లకు; విలికయై = పాలకమయి - సమానమై; చలిచీమలచాలు నకుక్ = చలిచీమలబారునకు; తైవాళవల్లికిక్ = నాచుతీగకు; తల్లియై = సమానమై; [ఆమె నాచుగారు నల్లత్రాచుపిల్లవలెను, చలిచీమలబారువలెను, నాచుతీగవలెను అందముగా నున్నదనుట.] అగడ పలక్, గడచివైచి = దొంతిమబ్బులను త్రోసిపుచ్చి - తిరస్కరించి - [వానితో సమానమై]; వీచీరేధి లక్ =ఆలవరుసలను; పోంద్రోచి = తిరస్కరించి - సామ్యమును పొంది; కుసుమనారాచుకేళాకూళిం గల = మనస్సుని శ్రీడాసరస్సునందుగల; జాకునాసోహనంబులక్ = బంగారుమెట్టును; ప్రతిగుటించు = ఎదిరించు - పోలు; త్రివళివిభాగంబును = కడుపుమీది మూడు మడతలును; [రాధాదేవిపశ్చిమ యము దొంతిమేఘములను, ఆలలను, శ్రీడాసరస్సునకుగల బంగారుమెట్టును పోలి యున్నదని భావము.] కమల...ప్రముఖంబులు, అగు = తామరమొగ్గులు, బంగారుకలశములు, వినుగుకుంభస్థములు

మొదలగు; ఉపగూర్తవ్యంబులకొప్పు = పరిపాలనపుల గర్వమును; [పచారిచి = న్యాసిచి అని పూర్వటిక.] పచారిచి = కుదురునిడికెలవకొని; పిక్కటిల్లి = కదిసి; కక్కసిచి = బాధించి; కవ జక్కవలకొ = చక్రవాకపక్షిద్వంద్వమును; పెక్కు పలలకొ, పెట్టుచి = చాల పలలలో చిక్కుకొను నట్లు చేయుచు - బాధించుచు; చూపట్టు = కనబడు; దోష్టలకూలకమంబులగు = చంకలపక్షును న్యాసిచియున్న; లికుచకుచంబులును = గజనిమ్మపండ్లవంటి స్తనములును; [రాధస్తనములు తామర మొగ్గలు, బంగారుమండలు, ఏనుగుకుంభములు, చక్రవాకములు, నిమ్మచుట్లు అనువానిని పోలి కుదురు నిండి చంకలపక్షున న్యాసిచి న్యానుగ్రాహ్యములై పోవువనట.] ప్లక్షపల్లవపల్లభంబులు = జువ్విచిగురు వలె మనోహరమును; చపేటపుటపరిస్ఫుటంబులు = చాచినచేట్టల అతిచేతిలోభాగమువలె ప్రకాశించునదియును; పేదీనుధ్వనిధమధ్వంబులు = యజ్ఞ పేదకయొక్కనడిమి భాగముతో ననుమగు నడుమును; ఫణిఫణాఫలకభాసురంబులును = సలకవంటి పాముపడగలవలె ప్రకాశించునదియును; తాంబూలీదళ తరుణంబులును = లేతమలపాకులవలె లేతవియు - అందమైనవియు; నిగనిగని = నిగనిగలాడు; పసిండి తగడుకొ = బంగారు రేకును; తెగడు = తెరస్కరించు - పోలెను; కరమూలంబులును = కక్ష (చంక)లును; [అమెకక్షలు పాముపడగలవలెను, తమలపాకులరీతిని, బంగారురేకులవలెను ప్రకాశించుచున్నవనట.] కందర్పకశలయెన్నునకొ = మున్నగునికొరడాలరీతిని; పూవుటెత్తులయెత్తునకొ = పూలసరములవిధమునను; బుజ, గలిగిన = పట్టువత్తనము కలిగిన; జోకమోటు = ఎక్కువ అందముగానుండు; వాలారంగునగోరు లును = వాడియొనకొనలుగల గోళ్లును; రక్తాంగుళిప్రవాళంబులును = ఎఱ్ఱనిచేళ్లును చిగుళ్లు; నెత్తురుట్టి పడు = నెత్తురుగ్రక్కుచున్న - ఎఱ్ఱనైన; కరతలంబులును = అతిచేతులును; కంబుబిబ్బికావహంబులును = శంఖమునకు అనాదరము కలిగించునదియును - శంఖమును తిరస్కరించునదియును; [శంఖమునకు అందమును గలిగించునదియును అని పూర్వటిక.] క్రముకఫలకమనీయంబులును = పోకకాయవలె అందమైనదియును; [క్రముకతరుకమనీయంబును = పోక మ్రానిమనోహరత్వము కలది అని ప్రాతటిక.] కోమలాంశుమత్స్స లాముకుళోమోహనంబు = మృదువైన యరటి మొగ్గవలె చక్కనైనదియును; కంధరాభోగంబులును = మెడ యొక్క పరిపూర్ణతయును; సన్నిత్ర.....నిబిడంబు, అగు = కలిసి - చేరియున్న రెండు మట్టిపండ్ల చక్కదనముచే దట్టమైనదగు; చిబుకంబులును = గడ్డంబులు; మధురీమకొ, అమరు = తియ్యదనము కల; అధరభంధుజీవ ప్రసూనంబులును = మంకెనపువ్వువంటి పెదవియును; మొల్లలకొ = మల్లెపువ్వులను; ఉల్లసం బాడి = పరిహసించి; అణిము త్రియంబులును = గుండ్రనిముత్యములను; ఉత్తరించి = దాటి-మీటి; సుధా బిందువులకొ = అమృతఫలజనుకులను; పలువరుసులకొ = అనేకములగు బావ, మామ, మొదలగు వావుల చేత; పలువరుసయు = దంతపంక్తియును; సుధ్యారాగరంజితంబుగు = సాయంకాలపు టెఱ్ఱనికాంతిచే రంగుపూయబడిన; కళారాజరేఖపాత్రు = కళామాత్రపురుషులగు చంద్రుని స్నేహమును - చంద్రుని పోలికను; పడయు = పొందు; ఉత్తరోష్ఠపుటంబులును = మీడిపెదవియును; పరిస్ఫుట.....మార్గం బునుంబోని = స్పష్టముగ నున్న ముక్కునుండి వచ్చు సువాసనతోడి యూర్పులవ్యాపనమునకు సమర్థమైన దారివలెనున్న; [మంచివాసనతోడి యూర్పుల ప్రసరణముయొక్క అడ్డములేని చుట్టుకుగల దారి అని పూర్వటిక.] అయ్యూర్థోష్ఠబింబఫలంబుమీడి = దొండపండువలెనున్న ఆ మీడి పెదవిపై నున్న; నిమ్నభావంబులును = పల్లమును; సూనసాయకు దోనివిల్లును = మన్నధుని అల్పమైన ధనుస్సును; పల్లవకరవాలు = చిగురు కత్తిగాక గల మన్నధునియొక్క; లాంగలాయంధంబులును = పుష్పాయంధంబులును; సామివికసితచంపకకోరకంబులును = సగమువిచ్చిన సంపంగి మొగ్గను; నివృటిల్లు = అశీలించు; ఉల్లతీత నాసికాశిఖరంబులును = మీడికి నిక్షిప్త ముక్కుమొనయును; శీతమయూఖరేఖాసఖంబు = చంద్ర రేఖతో సమానమైనది; నింబకిసలయంబులకుకొ = వేచచిగుళ్లు; అపనయంబు = త్రోసివేయుట - తిరస్కారము; ఎక్కునక్కుంబునీయుచుకొ = పరిహసించుచు; కాయజు సింగిజులవంగడంబు = మన్నధుని విండ్ల వంశము; సెలవంకకన్నబొమలకొమలును = చంద్రవంకలవలెనున్న కన్నబొమలచిహ్నంబులును;

సారసంబుల దారసంబులు = సారసపక్షుల అతిశయమును - గొప్పతనమును; మెఱపులయొఱపులు = మెఱపుల యందమును; మరుతూపులకోపులు = మన్ననభాజముల విధమును; విశనేత్రంబులవై చిత్రియున్ = జింకకన్నులచతుశ్చరియును; విసూత్రితంబులు = సూత్రములు లేనివి - విఘటితములైనవి - ఒక విర్వాటు లేనిది; శ్రవణపుటకూప పతమాంబువులగుచెవులను నూతులందు పడు స్వభావముకల; దర్పణంబుల దర్పంబులు = అద్దముల గర్వమును, ఓజయన్ = విధమును; సుధాకలశంబుల = అమృతభాండముల; విలసంబులు = చక్కదనమును; (పెదవులందు సుధ యుండుటచే ముఖము అమృతకలముతోఁ బోల్పబడెను.) అంబురుహవింబులుమదంబులు = చంద్రబింబముగర్వమును; అశేష... భాస్వరంబగు = సమస్తకళాసమూహమును ఆలపించు వాద్యముయొక్క స్వరముచే ప్రకాశించునట్టి; [“పాణింధము = ఊడుతిత్తి” అని పూర్వటీక.] వదనవలయుంబులు = గుండ్రనిముఖమును; జోక = విధము; ఒమ్మియున్ = అందమును; పోనరొచి = పోజరొచి - ఆతిశయించి; వాసివడయు = అందము పొందిన; శ్రుతిశక్తులికలును = చక్తిలములవంటి చెవులును; నిమ్మలకంబులై = లోపములేనివై; నిబిడంబులై = నింపుకలిగినవై; నిద్దంబులై = నువుపుగలవయి; సీరుద్ధ్రంబులై = సందులేనివై; సీలపుగుంపులసొంపులు = ఇంద్రనీలముల మొత్తముల యందములను; ఆమరొచు = పూజించునట్టి. పోలనట్టి; సెఱికురులన్ = నొక్కులగలబట్టును; వలరాజునైత్తవలక తలవనన్ = మన్ననని సొగటాల వలక విధమున; వీచునన్ = వీచులోను; ఏపారి = ఆతిశయించి; ఆ పారిజాతామోద = పారిజాతము వంటి పరిమళముగల యా రాధిక; మేదురవిలాసంబులన్ = ఆతిశయించిన విలాసములతో; భాసిల్లెన్ = ప్రకాశించెను. [ఇచట ‘ఆమోదమేదుర=పరిమళాతిశయముయొక్క’ అని పూర్వటీక. అది ఆననుగుణము.] ఆ. వివిధయవతితోటి వేరులు సృజించించి, యవ్వధూటిఁజేయ నజొడు తలచి

కేలుదోయి గడుగ వ్రేళ్ళులతుద నంటు, జలకణంబులేమొ సతి¹నఖాలి. 180

టీక. ఆజాడు = బ్రహ్మ; వేమఱు = పెక్కుసారులు; వివిధయవతితోటి = పెక్కురకముల స్త్రీలగుంపును; సృజించి = సృష్టిచేసి - (ఆమోదనే); అవ్వధూటిఁ = ఆ రాధాదేనివి; కేలుదోయి = రెండు చేతులను; సతిసఖాలి = రాధవ్రేలిగోట్టు; అలం. ఉత్పేక్ష.

తే. అంబుజానన పెదదొడ లరటు లగుట, ²వానఁ గలిగిన లావణ్యసూనభరము

వలనివైరేకు లొకరెండు వ్రాలి బోర, గిలఁబడినరీతి మిఁగాళ్ళు లలరు సతికి. 181

టీక. అంబుజాననపెదదొడలు = రాధాదేవియొక్క ఊరువులు; అరటులగుటన్ = అరటి బోడెలగుటచేత; వానన్ = వానినుండి; కల్గిన = పుట్టిన, లావణ్యసూనభరమువలనివైరేకులు = లావణ్యమును పూగుత్రియందలి దళములు; మిఁగాళ్ళు = పాదములమీదిభాగములు. [ఇచట ‘వానఁగలిగిన’ అనుటబట్టి వానవలన అరటులు పుష్పించు నను సర్థమును ధ్వనితమగుచున్నది.] అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. మదిరాక్షిజంఘు లంగజా, గదబగు ³నూహించఁగావు కాహళు⁴లైన

⁵న్నదుకువడక ⁶గి పెట్టక, పదను దివిసి రాగిదేటి పలుకకయున్నే. 182

టీక. మదిరాక్షిజంఘులు = మదమును కలిగించు - మోహింపఁజేయు చూపులకల రాధయొక్క పిక్కలు; అంగజాగదలు, అగున్ = మన్నఘని గదలయి యుండును; ఊహించన్ = ఆలోచించఁగా; కాహళులు, కావు = బాకాలు కాఁజాలవు; వినన్ = బాకాలయి యుండినయెడ; అదుకు

1. ట. సఖాలి. 2. క. దాన.చ. వాన. 3. చ. నూయింప. 4. చ. ట. లైతే. లలియనడుగు.

5. ర. 5. చ. నదుకు. 6. చ. ని. టగ్గి పెట్టక.

పడక = ఆతుకులు లేక; గీపెట్టక = ధ్వనిచేయక; పదను వివిసి = పరిపాకదశను సారమును అకర్షించి; రాగదేజీ = ఎఱుపెక్కి, అనురాగమును పొంది; పలుకకయున్నే = (స్వరములను) పలుకకుండునా?

కాహాళులు పదవన చడుటకు ఆతుకులు పడును - గీచును; రాగిదేజునట్లు చేయఁబడును. ఈ రాధికజంఘులకు ఆతుకులులేవు; ఇవి గీపెట్టవు అయినను పరిపాకదశను పొంది, అకర్షణీయములై యున్నవని భావము. అలం. రూపకము, వ్యతిరేకము.

తే. కరికరంబులు త్వగ్గోషకల్పమంబు, నపనయఁపంగ సతియూరులై పొడమియుఁ

బుష్కరంబులతిగులంబు బూనెఁ జరణ, దంభిమునఁ; బూర్వవాసన తలఁగఁగు లెట్లు?

టీక. కరికరంబులు = ఏనుగుతొండములు; త్వగ్గోషకల్పమంబు = చర్మమునందలి కాఠిన్యమును పాపమును (లేక - చర్మమునందలి దోషమైన నలుపును); అపనయఁపంగ = పోఁగొట్టుకొనుటకయి; సతియూరులై = రాధయొక్కతొడలయి; పొడమియు = పుట్టియును; చరణదంభమున = పాదములను నెవమున; పుష్కరంబులతిగులంబు = పుష్కరములతోడి - (తామరపూవులతోడి) సంబంధమును పొందెనని యూరుపక్షమునను, తొండముచివఱఁగల యంగములయొక్క సంబంధమునని తొండములపక్షమునను అర్థము; పూనె = పొందెను - వహించెను. పూర్వవాసన వెనుకటి జన్మపువాసన; తలఁగుట, ఎట్లు? = ఎట్లు తొలఁగిపోఁగలదు? అలం. విషమము. ఆర్థాంతరన్యాసము.

తే. బిసరుహాననకటిసీమ పృథివి యగుట

నిక్క; మటుగాకయున్నఁ బై నెలవుకొనునె?

కాంచియును మధ్య మాయయుఁ గ్రమనాభి

లక్ష్మియును ద్వారవతియు సలక్షణముగ.

184

టీక. బిసరుహాననకటిసీమ = పద్మముఖయైన రాధయొక్క మొల; పృథివి = భూమి; పై = దానివైభాగమునందు; కాంచియును = (భూమిపక్షమున) కంచియనుపట్టణమును, (కటిపక్షమున) మొల నూలును; మధ్యమాయయు = (భూ. ప.) మధ్యమున హరిద్వారక్షేత్రమును, (క. ప.) మాయయైన ఆకాశరూపమైన నడుమును; క్రమనాభి లక్ష్మియును = (భూ. ప.) చక్కని నడిమిభాగపు శోభయును, (క. ప.) చక్కని బొడ్డుయొక్క అందమును; ద్వారవతియు = (భూ. ప.) ద్వారకయను పట్టణమును, (క. ప.); ద్వారముకలదియు సలక్షణముగ = బాగుగ; నెలవుకొనునె? = స్థిరమయి యుండునా? అలం. రూపకము, కావ్యలింగము.

తే. సకియనాభియముననుండి జన్మనంపు, బాలకృష్ణుండు వెడలింప బయలుపడిన

కాళియఘణీంధ్రుఁ డేమొ రోమాళి మధ్యవిష్ణుపదమున కిణఁగినవిధముగలిగె.

టీక. వెడలింప = తఱిమివేయఁగా; బయలుపడిన = బయటకు వెడలిన; కాళియఘణీంధ్రుఁ డేమొ! కాళియుఁడను పామాయేమో! రోమాళి = చూఁగారు; మధ్యవిష్ణుపదమునకు = నడుము అను సాకాశమునకు; విష్ణువుయొక్క పాదములకు; అణఁగినవిధము = లొంగినరీతి-ననుస్మరించు పద్ధతియు; కలిగె = ఏర్పడెను. అలం. రూపకము, ఉత్పేక్ష.

భా. మానవతీలలామతెనుమధ్యమ మక గజవైరి కుల్కి త

ద్యానమరున్న దావళము యశావసపుంబొదరిల్లు దూఱఁ కిలై

గానఁగవచ్చుకుంభములు కావుగదా కుచకుంభయుగ్గకం!

బొ; నటులైన వల్లభానఖాంకుశరేఖలు గల్గు మీఁదటన్.

186

1. క. చరణ. †నడలఁగు. మూర్ఖ. 2. చ. నడిగి. డ. కడగిన. 3. క. గా. చ. ట. లై. 4. చ. నఖాంకుర. క. గల్గి. క. నణఁగి. ట. నఖాంకుశయోగ్యతగల్గు. 5. క. మీటగున్. చ. ట. మీఁదటన్.

కటి. మానవతీలలామతనుమధ్యమమౌ = రాధికయొక్క నూత్నమైన (సన్నని) నడుము అను; గజవై రికి = సింహమునకు; [మధ్యమునకు సింహసామ్యము కవిసమయసిద్ధము.] ఉల్కి = భయ పడి; తద్యానమరుస్తదావళము = ఆమె గమన (నడక) మకు దేవతలయేరుగు - ఐరావతము; యావ నపుంబొదరిల్లు = యావనమనెడి పొదరుటింటిని; దూఱ్ = ప్ర చేశింపఁగా-అందు దాఁగుకొనఁగా; కుచ కుంభయొక్క కంబు = కుంభమువంటి స్తనములు; మై = (అమిఁదగా) అమిఁదుగా-బయటికి; కానఁగవచ్చు = కనఁబడుచున్న; కుంభములు, కావుగదా! = (ఏరుగు) కుంభస్థలములేమో! బొ = ఆగుచు - అవి కుంభస్థలములే; అటులైన = అట్లుగుటవలన; మీదట = మున్నందు; వల్లభచఖాంతుశరేఖలు = ప్రియునియొక్క గోళ్ల నెడి యంకుశముల చిహ్నములు - సఖత్వములు; కల్ల = అలం. రూపకము.

తే. వఱలు లావణ్యవారిధిచలన నిగుడు, నీచిలతికలు కాఁబోలు వెలదికేలు

విపులకంకణమంగుళినిద్రుమంబు, మత్స్యరేఖాంకితము సగు మహిమశలిమి. 157

టీక. వెలదికేలు = రాధయొక్కహస్తములు; వరలు = ప్రకాశించు; లావణ్యవారిధివలన = తళతళదనమును సముద్రమునుండి; నిగుడు = వ్యాపించు - పుట్టు; నీచిలతికలు, కాఁబోలు = తీగల వంటి అలలు కాఁబోలును; విపులకంకణము = విస్తారమగు జలకణము; గొప్పదైన చేతికడియమును; అంగుళీనిద్రుమంబు = ప్రేక్ష్య పడములును; [‘విద్రుమంబు = చిగురు, పగడము’ అని పూర్వటీక. ఇటు చిగురు అప్రసక్తము.] మహిమ, కలిగి; మత్స్యరేఖాంకితము = చేచలచాలు (వరుస)తో గూడినది, చేచ రేఖలతో గూడినదియును. అగు; అలం. ఉల్పేక్ష, ఉపమ.

తే. ముదితకరమూలముల యొప్పు మ్రుచ్చిలించి

యీకయుండిన నొక్కొ నాళీకభవుడు

1 ఫణిగణంబులఁ దద్యోగపద్మరాగ

యోగమున తాలు మోపించుచున్నవాడు.

188

టీక. ముదితకరమూలములయొప్పు = రాధయొక్క చంకల చక్కదనమును; మ్రుచ్చి లించి = (కర్త - ఫణిగణము) దొంగిలించి; ఈయకుండిననొక్కొ! = ఈయకనిశ్చటచేతగాబోలును; నాళీకభవుడు = బ్రహ్మ; ఫణిగణంబుల = పాములగుంపులచేత; తద్యోగపద్మరాగయోగమున = వాని పడగలయందు మణులు కూర్చుటచేత; తాలు = తాళ్లును; మోపించుచున్నవాడు = మోయు నట్లు చేయుచున్నాడు. దొంగలకు తాళ్లు మోయునట్టి శిక్ష ప్రసిద్ధము. అలం. ఉల్పేక్ష, లోకోక్తి.

ఆ. కంబుపాణి తనకుఁ గాంతుండుగాఁగల్గు, బెటింగి కఠకంబు నింతి దాలె

నొక్కొ! యొప్పుగాదె యుత్తమసతులకుఁబతులు పూనినట్టివ్రతము దాల్చు. 189

టీక. కంబుపాణి = శంఖము చేతియందుఁ గల విష్ణువు; కాంతుండు = భర్త; కాఁగల్గుట = కాఁబోవుటను; ఇంతి = స్త్రీ - రాధ; కఠకంబు = శంఖమువంటి కఠమును; తాలెనొక్కొ! = కలిగియుండెనా యేమి? అలం. అర్థాంతరన్యాసము, ఉల్పేక్ష.

తే. సోమబింబాస్య 2 దశవవాసోమతల్లి, యొప్పుఁజంద్రిక నెఱిఁడాలు గుప్పలించి x

జిలుగుఁబలుచనివాసోవిశేషములకుఁ, జెన్నెసఁగుఁగాదె యెటువంటి 4 వన్నెకలిమి.

టీక. సోమ.....మతల్లి = రాధయొక్క మేలైన పెదవి; చంద్రికనెఱిఁడాలు = వెన్నెల యొక్క చక్కనికాంతిని - కుసుంభా వర్ణమును; గుప్పలించి = పుట్టించి; డిప్పు = వెలయును; వాసోవిశేషములకు = వస్త్రములకు; వన్నెకలిమి = రంగుయొక్క సంపదయు; చెన్ను = కాంతిని;

1. చ. క. ఫణిగణులు. 2. చ. వదన. 3. ర. కొప్పు. 3. చ. వాలు. 4. క. కన్నె. చ. వన్నె. చెన్ను. 5. ర.

ఓనంగుగాడె! = కలుగఁజేయును. గదా! ['కన్నెకలిమి = నూతనసంపద' అని పూర్వటీక.] అలం. దృష్టాంతము.

తే. అలరుఁదేనిమ నానిచి మొలకగట్టి, శర్కరాబీజములు * సుధాశాదభూమి
భావజాఁడు విత్త మొచ్చినవైరు¹ నెఱపె, రదవిలాసంబు పూఁబోడిపెదవిపదవి.

టీక. భావజాఁడు = మన్వధుఁడు; అలరుఁదేనియన్, నానిచి = పూఁదేనెయందు నానవేసి; [అట్లు నానవేసిన మొలకలెత్తుట సులభము.] శర్కరాబీజములు = చక్కెరమొలకలను; సుధాశాదభూమి = ఆమృతముచే పదమచేసిన నేలవయి; విత్తక్ = నాటగా; వైరు = పంటయే; రదవిలాసంబు = దంతముల శోభను; పూఁబోడిపెదవిపదవి = రాధయొక్క పెదవియొక్క సౌభాగ్యమును; నెఱపె = వ్యాపింపఁజేసెను. అలం. ప్రాధోక్తి.

తే. దాడిమీబీజరాజికెందళుకు మొల్ల, మొగ్గలపిసాళమును² ముత్తైముల సుపాణి
తమ్మిపూవింటఁ గొలుపున్న నెమ్మి పడయు, దంతురాలకసున్నీగ్ధదంతపంక్తి. 192

టీక. దంతు.....పంక్తి = నొక్కులతోఁగూడిన ముంగురులు కల రాధయొక్క పలు పరుగు; దాడిమీబీజరాజికెందళుకు = దానిమ్మగింజల యెఱ్ఱనికాంతియు; మొల్లమొగ్గల పిసాళమును = మల్లెమొగ్గలకాంతియు; ముత్తైములనుపాణి = ముత్యముల న్వచ్చమైన మెఱుంగును; తమ్మిపూవింటకొలుపున్న నెమ్మి = సద్దమును సద్దమున కింజల్కముల చక్కదనమును; పడయు = పొందును.

[రాధ దంతములు దానిమ్మగింజలయు, మల్లెలయు, ముత్తైములయు పద్మములకింజల్కముల ముత్యములయు కాంతివలెను ఉన్నవనుట.] అలం. ఉపమ.

తే. ఊరకంతంబు * లని బ్రహ్మవారుపముల
గెంటసంబాడు నడగల్గు కిరలయోష్ఠి
సుస్వరము లెక్కగనునోటు! † సూడ నిత్య
పల్లవ గ్రాహిపాండిత్య* పరభృతముల.

193

టీక. బ్రహ్మవారుపముల = బ్రహ్మకు వాహనములైన హంసలను; ఊరకంతంబులని = ఇంకను పాలు త్రాగుచున్నవని - పసివని - నేర్పులేనివని; [హంసములు ఊరమును త్రాగునవనుట ప్రసిద్ధము.] గెంటసంబాడు = పరిహాసముచేయునట్టి - అతిక్రమించునట్టి; నడగల్గు = నడక కలిగిన; కిరలయోష్ఠి సుస్వరము = చిగురువంటి పెదవిగల ఆ రాధాదేవియొక్క చక్కని గొంతుక; చూడక్ = ఆలోచింపఁగా; నిత్య.....తముల = ఎల్లప్పుడును పూర్తిగాఁగాక, చివఱ నందుకొను పాండిత్యముగల కోకిలములను; [కోకిలములు ఎల్లప్పుడును పల్లవములను (చిగుళ్లు) గ్రహించి (లిని) పాండిత్యమును పొందుచుండుట ప్రసిద్ధముకదా!] లెక్కనేయునోటు! లెక్కచేయునా? - చేయదు.

[రాధికనడక హంసనడకను, స్వరము-కోకిలస్వరమును అతిక్రమించి యున్నవని భావము.] [ఇచట 'ఓటు = ఓటమి - ఆపజయము; పల్లవగ్రాహి = చిగుళ్లును గ్రహించునది - విటులను గ్రహించునది' అని పూర్వటీక. అది అననుగుణము.]

క. వదనారవిందదళమున, మృదుగతిఁ జను మదహాసమిషచంద్రిక ల
వృదదంతావళగమనకు, సుదధి శయన దృక్ చకోరియుగహర్షదముల్. 194

* శ. ర. ముల. 1. చ. రెల (ర) - ట. నేర. క. పేర, వెద శ. ర. నెఱపె, రద.

2. క. ముత్యముల. చ. ముత్తైముల. 3. క. పువ్వింట. చ. ట. పూవింట. † క. సూపి. * క. పరభృతములు.

టీక. పదనారవిందదళమునక = ముఖమనెడి తామరపూవు జేకువయి; మృదుగతిక = మెల్లగా; చను = నడుచు - వ్యాపించునట్టి; మందహాసమిషచంద్రికలు = చిఱునవ్వులనెడి నెఱముగల వెన్నెలలు; ఉద.....హర్షదముల్ = విష్టుని రెండు కన్నులు అను చకోరములకు సంతోషమును కలిగించునవయి; అమృదదంతావళగమనకుక = గజయాన యగు నా రాధకు; [అమరునని కేషము.] అలం. ఉపమ, రూపకము, అపహ్నుతి.

తే. యువమనోజాంగలక్షేత్ర¹ మొత్తరించి

గరుసువడ దున్ను మదనలాంగలికు హలము

కామినీమణిముగ్ధుగ్గుట గాకయున్న

నాసికాభరణపుంగట్టు నాటునోటు.

195

టీక. యువతే.త్రము = యువకుల మనస్సనెడు మెరకనేలకు; 1. త్తరించి=ఆక్రమించి - (మొక్కలు మొదలగువానిని కొట్టిపేసి) సరిచేసి; గరుసువడక = అనుకూలమగునట్లు - మెత్తపడంగా అనుట; దున్ను = దున్నునట్టి; మదనలాంగలికు హలము = మన్నధుండకు కర్న కుని నాంగలియే; కామినీ మణిముగ్ధు = రాధికముగ్ధు; నాసికాభరణపుంగట్టు = అడ్డిగయన నాంగటివక్రము; నాటునోటు? = నాటునాయేమి? అలం. రూపకము, కావ్యలింగము.

క. బిసగుహారజమునక బైకం, దుసిమిన ిధగధగ వెలుంగు నుడురాజుక్రియక

కిసలయపాణిముఖాంబుజ, మసమాయుధు సౌధకుంభ మై జృంభించున్. 196

టీక. బిసగుహారజమునక = తామరపూవుడితో; బైకందు = వైనున్న నలుపుకు; (మచ్చును); ఉసిమినక = (తోమ) తుడువగా; ఉడురాజుక్రియక = చంద్రునివలె; కిసలయపాణిముఖాంబుజము = రాధముఖపద్మము; అసమా.....కుంభమై = మన్నధుని భవనముమీది కలశవయి; జృంభించుక = విజృంభించును - ప్రకాశించును. అలం. ఉపమ.

క. ఆవృత్తోస్థిలితరా, జీవములకు మరుపతాకజీవంబులకుక

జీవంజీవంబుల కా, జీవంబులు చెలువకన్నుసిరుల మెలుంగుల్.

197

టీక. చెలువ.....మెలుంగుల్ = రాధికన్నులకాంతులు; ఆవృత్తోస్థిలితరాజీవములకుక = వర్తులమయి, విరిసిన తామరపూవులకును; మరుపతాకజీవంబులకుక = మన్నధుని ధ్వజములగు చేప లకును; జీవంజీవంబులకుక = చకోరములకును; అజీవంబులు = బ్రతుకు తెఱువులయినవి - ఆశ్రయించదగినవి. అలం. ఉపమ.

తే. వాసుదేవ నానాశక్తివైభవంబు

రుక్మిణీసత్యభామలకిరూపరేఖ

యిదియే ివహియించునని నల్వ యిశిన¹⁰పదునొ

కొంటి లెక్కన గనుబొమ్మ లువిద కమరు.

198

టీక. నానుదేవ.....వైభవంబుక = భగవంతుని తొమ్మిదిశక్తుల సంపదలను - [శక్తులు 9. ఇచ్ఛాశక్తి, జ్ఞానశక్తి, క్రియాశక్తి, ఉత్సాహశక్తి, ప్రభుత్వశక్తి, మంత్రశక్తి, సత్త్వశక్తి, రజశ్శక్తి, తమశ్శక్తి] ఇదియే = ఈ లెక్కయే; నల్వ = బ్రహ్మ; ఇశిన = ఉంచిన - ఏర్పఱచిన; పదునొకొంటి లెక్కనక = ఏకాదశ (౧౧) సంఖ్య యనునట్లు; ఉవిదకుక = రాధకు; అమరున్. అలం. ఉత్పేక్ష.

1. ట. శ. ర. మొత్తరించి. 2. చ. ట. గీర్తి. 3. దగదగ. 4. క. బిసగుహ. ట. శ. ర. కిసలయ 5. క. యుధ. చ. యుధ 6. క. త్తోర్తిలిత. చ. త్తోస్థిలిత. 7. క. వాసుదేవాదినవ చ. వాసుదేవ నానా. ట. వాసుదేవాది. 8. చ. రూపు. 9. చ. పసియించు. 10. చ. పదనొ.

పాండురంగ-25

శ్లో. పడఁబిఁముఖాంశునిష్కములు భాసురవర్ణలలాటపత్రకం
బిత్తి ఋణలీలఁ గైకొనియె సిందుఁడు నద్దము సాక్షిగాఁగ నె
న్నడొ; జలజాత మప్పు జలనంబుగఁ దీర్చనిబల్కికొక్కొ పే
రడుసున నీట నెండ నిల నాఁగిన దూఁగిన నోర్పుచుండుటల్.

199

టీక. జలజాతము = పద్మము; ఎప్పుడో = ఎప్పుడో - చాలకాలము క్రిందటనే; పడఁబి
ముఖాంశునిష్కములు = రాధముఖకాంతులనెడు నాణెములను; ఇందుఁడు = చంద్రుఁడును;
అద్దముకొ, సాక్షిగాఁగ; భాసుర.....పత్రకంబు, ఇడి = ప్రకాశించు వర్ణములు కల [వర్ణములు =
అక్షరములు (పత్రకపక్షమున) (చందనాదికముల పూఁతలు అని లలాటపక్షమున అర్థములు.] నుదురు
అను పత్రమును, వ్రాసి; ఋణలీల = అప్పుగా; కైకొనియె = తీసికొనెను; అప్పు = ఆ యప్పును;
జతనంబుగ = ప్రయత్నముతో - ప్రయత్నించి; తీర్చనిబల్కినొక్కొ! = తీర్చకపోవుటచేతనైన బల
వంతముచేఁగాఁబోలు! పేరడుసున = పెద్దబురదలోను; నీట = ఎండక; అఁగిన = (బురదయందు)
అటంకపఱచినను - నిలిపినను; దోఁగిన = (నీటియందు) ముంచినను; ఓర్పుచుండుటల్ = సహించు
టలు; [ఇట్టివన్నియును అప్పుతీర్చనివారికిఁజేయు శిక్షలని గ్రాహ్యము.] అలం. రూపకము, ఉల్లేఖ.
తే. సీతకరశ్రీ బయోహుహాశ్రీని జేయు, గాంధీమొగ ము శ్రుతిపుటకై తపమున
నలున వ్రాసిన శ్రీకారములయుగంబు, వర్ణనాతీతమయి మించు కర్ణయుగళి. 200

టీక. కాంతమొగము = రాధముఖము; సీతకరశ్రీ = చంద్రుని శ్రీని - శోభను; బయో
హుహాశ్రీని = పద్మముల శ్రీని-సాగమును; చేయును + అని; నలున = బ్రహ్మ; శ్రుతిపుటకై తపమున =
కర్ణములను నెవమున; వ్రాసిన; శ్రీకారములయుగంబు = (రెండు ప్రక్కల) రెండు శ్రీకారములుగా;
కర్ణయుగళి; వర్ణనాతీతమయి = వర్ణింప నసాధ్యమయి; బిప్పు = ప్రకాశించును అలం. ఉల్లేఖ.
సీ. ముఖమందురుహమని ముమ్మరంబుగ నప్పలించు తేనియొడిండి లెంక లనఁగ
నాననచంద్రుని యంకకర్ణము మొకకడ కోసరించిన పొడ వనంగ
నధరసుధాపూరితాస్య హేమకలశి మూసిన నీలంపుమూఁతు డనఁగ
వదనపద్మనిధిపై వ్రాలిన యావమనో మోహంభకారసమూహ మనఁగఁ
ఆ. గఱకుండనముఁ జాలఁ దఱచుండనంబును, నెరులసిరులు గలిగి విరులవేరి

కీర్తి రీబుగలుకొనఁగఁ గిసలయాధర గొప్ప, గొప్పకప్పు మోటి రియొప్పటొప్ప
టీక. అంబురుహము, అని = పద్మమని; ముమ్మరంబుగ = దట్టముగా; అప్పలించు = కప్పు
నట్టి; తేనియొడిండింకలు = తుమ్మెదబుట్టు; అనన.....కర్ణము = ముఖచంద్రుని మచ్చయను
బురదను; ఓసరించిన = త్రోసివేసిన; పొడవు = రూపు; అధర.....కలశిక = పెదవియందలి అమృతము
గల ముఖమను బంగారుచెంబును; వదనపద్మనిధిపై = ముఖమను పద్మరూపనిక్షేపమువయి; యువ...
...సమూహము = యువకుల మనస్సులొని ప్రేమరూపమగు నక్షానపుగుంపు; కఱకుండనము = కఠినత్వ
మును; తఱచుండనంబు = దట్టముగా నుండుటయు; నెరులసిరులు = పెండ్లుకలనంపదలును; విరుల
పేరికీర్తి = పూవులనెడి కీర్తి - కీర్తివలె తెల్లవైన పూలు; బుగలుకొనఁగ వ్యాపింపగా; కప్పుమోటి =
నలుపును అలిశయించి. అలం. ఉల్లేఖ.

క. వలరాజు కేలివాలుం, బలకయు బలె నలరు వేణి పాణింధముమై
లలితాంగి పెన్నుట్టియ, తళతళ మను కుండనంపు 7దగ 3౯ దెగడున్. 202

1. చ. ముఖమను. 2. చ. ముఖమని. 3. చ. దండిలేగలనఁగ. 4. శ. ర. లేకలన
5. చ. బులుగు. 6. చ. యిప్పుడొప్పు. *క.ధళధళ. శ. ర. తళతళ. 7. చ. తగడక.

టీక. వేచి = రాధజుట్టు; వలరాజుకేలివాలుంబలకయులులెక = మన్మథునిచేతిలోని కత్తి, డాలు వలె; కుందనంపుడగడుక్ = బంగారు శేకురు; తెగడుక్ = తిరస్కరించుచు. ఆలం. ఉపమ.

శా. ఈ ధారక్ భువనైక మోహనకళాహేలావిలాసంబులక్

రాధాకన్యక ధన్యకాంతిః దనరాచక్ దద్వితా¹ శారతక్

గోధుగ్బాలకదివ్యమూర్తి యగు శ్రీగోపిందుఁ డంభోజిని

మాధుర్యంబున కిగ్గలించు నళిసమ్రాడాకృతిం గైకొనున్.

203

టీక. ఈ ధారక్ = ఈ ధమను; భువనైక.....విలాసంబులక్ = లోకములను మోహింపఁ జేయు కళావిలాసములచే; తనరాచక్ = ప్రకాశింపఁగా; తద్వితాశారతక్ = ఆమెయెడఁగల శోభిక యందలి ఆసక్తిచే; గోధుగ్బాలకదివ్యమూర్తి = గొల్లపిల్లవానిరూపున ఆవతరించినవాడు - కృష్ణుడు; అంభోజినిమాధుర్యంబునకుక్ = పద్మమకరందమునకు; అగ్గలించు = ఉత్పాదించునట్టి; అళిసమ్రాడా కృతిక్ = తుష్టెదరాజునాకారమును; కైకొనున్ = గ్రహించును. ఆలం. ఉపమ.

క. ఆ రాధామాధవులకుఁ, గోరిక లనోన్మన్మహృదయశోటరముల నం

కూరితము లయ్యె దిసముఖ, వారిజగర్భముల నుబ్బు వాసనలక్రియన్.

204

టీక. అనోన్మన్మహృదయశోటరములక్ = పరస్పరమును చెట్టుతోఱిబడినవంటి మనస్సులలో; అంకూరితములు = పుట్టినవి; దిసముఖవారిజగర్భములక్ = ప్రాతఃకాలమునందలి పద్మముల గర్భము లందు; ఉబ్బు = పొంగు; వాసనలక్రియన్ = పరిమళములవలె. ఆలం. ఉపమ.

శా. చాణక్య² ప్రతిభావభావ! సుమమాసర్వస్వప్రష్పాప్త! శ్రీ

వాణీనిత్యనివాసనేత్రముఖ! సేవాసావధానాఖిల

క్షోణీనాథ! చమూపనందన! భుజాశోడండలంకారి! య

క్షీణోదర్క జితార్క! సూన్యతలతాశృంగార చైత్రాగమా!

205

టీక. చాణక్యప్రతిభావభావ! = చాణక్యునితోసమమగు స్వభావము కలవాడా! సుమమా సర్వస్వప్రష్పాప్త! = పరిపూర్ణమగు శోభకు మన్మథుడైనవాడా! శ్రీవాణీనిత్యనివాస నేత్రముఖ! = సంపదయు, సరస్వతియు నెల్లప్పుడును నెలకొనియుండు నేత్రములు, నోరు కలవాడా! [కన్నులందు సిరియు, నోట విద్యయు కలవాడవకుట.] సేవా.....నాథ! = సేవించుటకు వచ్చిన సమస్తభూపాలు రును కలవాడా! చమూపనందన! = సేనాధ్యక్షునికీ మిత్రుడైనవాడా! భుజాశోడండలంకారి! = భుజకైచీ శ్రీరాముడైనవాడా! అక్షీణోదర్కజితార్క! = తక్కువకాని ఫలములచే జయింపఁబడిన యింద్రుడు కలవాడా; [అక్షీణోదర్క! = తక్కువకాని భవిష్యత్ఫలములు కలవాడా! జితార్క! = (లేజుచేత) జయింపఁబడిన సూర్యుడు కలవాడా! అని పూర్వటీక.] సూన్యత... ..గమా! = సత్యమును లతకు శృంగారమైన వసంతర్తువయినవాడా!

క. సకలాస్థానసరోవర, నికరమరాళాయమాన! నిజకీర్తివిభా

ముకురప్రతిఫలితదయా, సుకృతవితరణప్రతాపశుభముఖ్యగుణా!

206

టీక. సకలా.....మరాళాయమాన! = సమస్తములగు నాస్థానము లను సరోవరములకును హంస యగువాడా! నిజ...గుణా! = స్వకీయమగు కీర్తియొక్క విశేషకాంతి యను అద్భుతమందు ప్రతిబింబించు దయ, సుకృతము, త్యాగము, ప్రతాపము మొదలగు ప్రధానములైన శుభగుణములు కలవాడా! ఆలం. రూపకము.

మూలిని, వితరణరణదత్తా! ¹వేదపద్యాసపత్తా!

చతురమతివి శీమా! నారసంగీతపోమా!

కృతుభుగధిపభోగా! కార్యదత్తానురాగా!

ప్రతిభయభుజగర్వా! భక్తికాభ్యాసశర్వా!

207

టీక. వితరణరణదత్తా! = త్యాగమునను, యుద్ధమునను సమర్థుడగువాడా! వేదపద్యాసపత్తా! = వేదమార్గమునకు మిత్రుడగువాడా! కృతుభుగధిపభోగా! = ఇంద్రభోగము కలవాడా! ప్రతి.....గర్వా! = శత్రువులకు భయముగొల్పు భుజవర్షము కలవాడా! భక్తికాభ్యాసశర్వా! = సేవకుల తరివీతున శివుడైనవాడా!

గద్యము. ఇది శ్రీమత్పరమపదసనాథనిరవధికృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవితానాథ రామకృష్ణకవినాథ ప్రణీతంబైన పాండురంగమాహాత్మ్యంబను పరమభాగవత చరిత్రంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

టీక. ప్రథమాశ్వాసపు గద్యమునకువలెనే.

ఇది శ్రీ గౌతమనగోత్రపవిత్ర బులుసుపనామక సీతారామస్వామ్యవధానిసుపుత్ర విద్వజ్ఞున విధేయ వేంకటరమణనామధేయగ్రథితంబైన పాండురంగమాహాత్మ్యటీకయందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పాండురంగమాహాత్మ్యము

చతుర్థాశ్వాసము

ద్యుతి సువర్ణరేఖా

విద్యోతిత సదననికష! విద్యదనీక

ప్రద్యోతను సుత! గుణశత

వేద్యా! రామానుజేంద్ర వేదాద్రీశా!

1

టీక. శ్రీద్యుతి.....నికష! సంపదయొక్క కాంతి యను బంగారుగీటుచే ప్రకాశింపజేయఁ బడిన సౌధ మను గీటుతాయి కలవాఁడా! [గీటురాయి బంగారపు గీటుచే ప్రకాశించునట్లు నీ సౌధము సంపదలలోఁ బ్రకాశించుచున్నదనుట.] [‘నికష=సానరాయియైన’ అని పూర్వటీక.] విద్య.....సుత! = పండితసమూహమునకు (దానముచే) సూర్యపుత్రుడగు కర్ణుఁడైనవాఁడా! గుణశతవేద్యా! = వందల కొలది గుణములచే తెలియదగినవాఁడా! - కతాధికగుణములు కలవాఁడా! ఆలం. రూపకము.

వ. ఆకర్ణింపు మా సిలింపనదీకీరీటుండు హాటకగర్భసంభవునితో నిట్లనియె నట్లు దిన దినప్రవర్ధమానంబగు శనురాగంబు చిగురుంగొమ్మయునుం జేగయై గొనసాగు చునికిం దనికి రాధ మాధవుం దనకు నధినాథుంగాఁ గోరి గోవర్ధనాచలసమీప వర్తి యగు ఋజువిమోచనతీర్థంబునం దపంబు సేయంగడంగి.

2

టీక. నిలిప.....టుండు = గంగానది కిరీటముగాఁగల శివుఁడు; హాటకగర్భసంభవునితో = నారదునితో; దినదినప్రవర్ధమానంబు = రోజురోజునకు వృద్ధిపొందునది; చిగురుంగొమ్మయునుం జేగయై = లేత - శ్రుత్తదయినను సారవంతమయి; గొనసాగుచునికీ = విజృంభించుచుండుటకు; తనికి = తపించి; [‘ప్రకాశించి’యని పూర్వటీక.] మాధవు = శ్రీకృష్ణుని; అధినాథుంగా = భర్తగా; కడంగి = ప్రారంభించి.

నీ. ననలక్రొందొడిమ యొత్తినఁ గంటగిలు మస్తకం *బెట్టులోర్చెనో కఱకుజడలు కస్తూరితిలకంబు గాలివాతినేర్చు నొస లెట్లు ననిచెనో భసితమునకు వజ్రాలనూలు నోర్వని కటితటి యెట్లు తాళెనో పటుదర్భదామకాంచి జలుగుదువ్వలు వింత బెళకెన గరుదాల్పు తను వెట్టు లోర్చెనో థాతువస్త్ర తే. భరణమున కంచు జనము లచ్చెరువు నొందఁ

గొమ్మ గావించె దప మట్టి ప్రూరనిష్ఠఁ

గడలి కంపించుక్రియ జగం బడలి వణకఁ

దత్సమయజాతహేమంతతరుణవాత్య.

3

1. క. శేంద్ర. చ. శేంద్రు. 2. ట. ట్టుదిన. 3. క. గొమ్మను. 4. చ. తొడమ. *బెట్టు మోచెనో. 5. క. రీ. చ. గాలుపా. 6. చ. వెళకెన. 7. చ. ట. దాల్పు. 8. క. కడలి. 9. చ. ట. వణకె.

టీక. నవలక్రందోడిమ = పూవులలేతలొడిమ; ఒత్తినక్ = ఒత్తినొంగ; కంటగిలు మస్తకంబు = బాధపొందు తల; కఱకుజడలక్ = మోటుగానుండు జడలకు; గాలివాటిన్ = తడియిరిపోగా; ఏర్పు = మండునట్టి; భీతికమునకున్ = విభూతికి; ననిచెనో = ఇష్టపడెనో? వశ్రాలనూలున్ = వశ్రాలుతాపిన మొలత్రాటినిరూడ; ఓర్వని = సహించలేని; కటితటి = మొల; పలుదర్శదామకాంచెన్ = బిజునైన దర్శత్రాటిమొలనూలని; తాళెనో = సహించెనో? జిలుగుదువ్వలవ = సన్ననిచీర; ఇంత = కొంచెము; బెళికిన్ = ఒరసికొన్నచు; గరుదాల్పు తమవు = గరుడాల్పుబాండు దేహము; ధాతువస్త్ర భరణమునకున్ = కావిగడ్డకు కట్టుటకు; అచ్చెరువునొందక్ = ఆశ్చర్యపడగా; కొమ్మ = స్త్రీ - రాధ; తత్సమము.....వాత్యక్ = ఆనమయమునఁబుట్టిన హేమంతర్తువునందలి దట్టమైన చలిగాలిచేత; కడలి, కంపించుక్రియక్ = నముద్రము గడగడలాడునట్లు; జగంబు = లోకము; అడలి = భయపడి; అట్టి తూర్నివృత్త = మీదిరితిని కఠినమగు నియమమున; తపము, కావించెన్ = తపస్సుచేసెను. అలం. విషమము.

శా. తత్తాదృశ్యదజృంభమాణ తరుణీతారుణ్యసంపద్దశా

ప్రాప్తంగస్తననిస్తలోష్ణకవచంబుల్ పూనంగా నోచుటక

జిత్రానందము కల్గు భోగులకు సిన్ద్రింశోగ్రసంపాతమై

యుత్తాలంబగు సీతుకందువ కరం బుద్వేగ మొందింపగన్.

4

టీక. తత్తాదృశ్య.....కవచంబుల్ - తత్తాదృశ్యద = సాటిలేని పొంకముచే; జృంభమాణ = విజృంభించుచున్న; [తాదృశ్యదజృంభమాణ = దానిపంటిమదముచే విజృంభించుచున్న] అని పూర్వ టీక.] తరుణీ = యువతులయొక్క; తారుణ్యసంపద్దశా = యౌవనసంపదచే; ప్రాప్తంగ = మిక్కిలి యున్నతములైన; స్తన = కుచములవైని; నిస్తలోష్ణకవచంబుల్ = గుండ్రదనముగలిగి, వేడిమిని కలిగించు అవికలను; -పాముపక్షమున 'గుండ్రమై, వేడిమిని గలిగించు కుబుసములను; పూనంగా, నోచుటక = ధరించినకారణముచే; చిత్రానందము, కల్గు = (అంతకమున్ను) మనస్సున నానందము పొందిన; భోగులకున్ = భోగపురుషులకు, పాములకును; ఉత్తాలంబగు = అధికమైన; సీతుకందువ = చలికాలము; సిన్ద్రింశోగ్రసంపాతమై = గట్టి కత్తివేటైనదై - కత్తివేటువంటిభాదను కలిగించునదై; కరంబు = మిక్కిలి; ఉద్వేగము, ఒందింపగన్ = ఆందోళనముచు కల్పించగా. భయముగా.

“ఇంతకుఁబూర్వము స్త్రీలు చలి లేనందున కంచుకములను ధరింపకపోగా, వారిప్రియులు యువ తులస్తనములను కౌగిలించుకొని ఎక్కువ ఆనందమును పొందుచుండిరి. కాని యిప్పుడు శీతకాలమగుటఁ జాలిచే యువతులు వెచ్చని అవికలను ధరింపగా, యువకులకు ప్రశ్యక్షముగా వారి స్తనాలింగన భాగ్యము దొఱకలేదు” అని భావము. అడుపాములను పొరలతో నుండుటచే నాగములకును వానితో ఆనఁగి పెనఁగి యుండుట కవకాశము లేకపోయినదనియు భావము. అలం. శావ్యలింగము, క్లేషము.

తే. చంద్రబింబాస్య కుచశైలజన్మభూమి, గాన రాగరూపువోలె నక్కడిదిచలికి

నించుకంతయుఁ గంపింప దివముకొనుచు, ముజ్జగంబులు పచరింప మూటిలెక్క.

టీక. చంద్రబింబాస్య = చంద్రబింబమువంటిముఖముకల రాధ; కుచశైలజన్మభూమి, కానక్ = స్తనములను కొండలకు పుట్టిన చోటు - భూమి యగుటచే; ఇవముకొనుచున్ = చలిఁగొనుచు; ముజ్జ గంబులున్ = ముల్లోకములను; మూటిలెక్క, పచరింపక్ = మూడంకవేసినట్లు ముడుచుకొని పరుండగా; రాగరూపువోలెన్ = తాతిబొమ్మవలె; ఇంచుకంతయున్ = కొంచెమైనను; కంపింపదు = చలంపదు. అలం. ఉపమ, రూపకము.

-1. క. నిస్తలోష్ణ. చ. ట. నిస్తలోష్ణ. 2. క. చుటల్. 3. క. చిత్రా. † రూపువోలె. శ. ర. రూపువోలె. క.

తే. పారదంబునఁ దోచిన వసిడితీగ, సగిది రాజిల్లె రాధ చువక¹ సవర్ణ

వర్ణ మగుమేను కుముదధవళతుషార, పటలకంచుకవేల్లనఘటనకలిమి.

6

టీక. చువక సవర్ణ వర్ణము = సుపరిపూర్ణతో సమాన కాలి గలది; మేను = కరీరము; కుముద... కలిమి = తెల్లకలువవలె తెల్లనైన మంచుసమూహ మను అవికకు ధరించినవోభవే; రాధ = రాధాదేవి; పారదంబున = పాదరసముచందు; దోచిన = ముంచిన; వసిడితీగపగిది = బంగారుతీగవలె; రాజిల్లె = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ, రూపకము.

తే. నవ్యకాలాగరూద్వర్తనముల సతుల, చన్దుగొండల నూష్టాన్ని సంభవించె

మతిసమగ్రులు ధూమానుమానకలన, నన్ని సాధింతు రచలంబులందు నెపుడు.

టీక. నవ్యకాలాగరూద్వర్తనముల = క్రొత్తకస్తూరిపూతవలన; ['ఉద్వర్తనము = నలగు' అని పూర్వటీక.] సతులచన్దుగొండల = కొండలబోలు స్త్రీలచన్దులమీఁద; ఉష్టాన్ని = వేడిమియును నన్ని; సంభవించె = కలిగెను; మతిసమగ్రులు = బుద్ధిమంతులు - మండితులు; ధూమానుమానకలన = పొగయొక్క అనుమానమువలన; అచలంబులందు = కొండలపయ; అన్ని = అన్నిని; సాధింతురు = నిశ్చయింతురుకా! పర్వతమువయి వ్యాపించియున్న పొగకు చూచి తార్కికులు ఆ పర్వతమువయి అన్ని యున్నదని నిశ్చయింతురు. అట్లు నిశ్చయించుటయే అనుమతి; అన్ని లేనిచోట ఉండని ధూమము అక్కడ ఉండుటవలన పర్వతమువయి అన్ని యుండితిమననియే వారి యూహ. ఆ సిద్ధాంతము రాధవిషయమున రూపకమాలమున సిద్ధింపఁబడినది. ఇచట కాలాగరు ధూమముగాను, ఆమె స్తనములు కొండలుగను, వేడిమి అన్నిగాను రూపింపఁబడినవి. అలం. రూపకము.

తే. సురులు కళలెల్ల గ్రోలిన సోము తనువు, కష్టరము క్రుమ్మరించినకనకక్రోవి

పువ్వుదేవియ చనిన యంభోభోరుహంబు, ననగ మందింకి బ్రహ్మాండ మగలె జలికి.

టీక. సురులు = దేవతలు; కళలెల్ల = సమస్తకళలు; గ్రోలిన = పీల్చివేసిన ['గ్రోలి = త్రాగి; అని పూర్వటీక.] సోముతనువు = చంద్రబింబము; కష్టరము క్రుమ్మరించిన = ఎక్కువగా ఒలుకఁబోసిన; కనకక్రోవి = బంగారు బరణి; [మిత్రసమాసము] చనిన = పోయిన; అంభోరుహంబు = తామర పువ్వును; అనగ = అనునట్లుగా; మంచు; ఇంకి; బ్రహ్మాండము = ప్రపంచము; చలిని = చలి కాలమును; అగలె = భేదిల్లెను. అలం. ఉత్పేక్ష.

క. అగరుం గుంకుమపువ్వును, దొగరుంజేలలును కేతు ద్రోవంగలవే!

పొగలేని ముర్దురంబులు, మగువలరేపాలిండ్లు భోగమహానీయంబుల్.

9

టీక. అగరుం = అగరును; దొగరుంజేలలును = ఎఱ్ఱని చీరలును; కేతు = చలిని; ద్రోవంగలవే = పోగొట్టంగలవా! పొగలేని, ముర్దురంబులు = పొగలేనట్టి ఊకకుంపట్టును; మగువల పాలిండ్లు = భోగమహానీయంబుల్ = (చలికాలమున) అనుభవించదగినవి. 'హసంతీ చ హసంతీ చ హసంతీ వామతోచనాం, హేమస్తేయే న శేమతే తే నరా వైవచితాః' అని ఆభియుక్తోక్తి.

క. వైగరియు మంచుతువ్వర, వానలచే దడిసి కమలవనలక్ష్మి హరి

ధ్యాననిమితిలతోచన, యౌ నలరాధావధూటి కరుగల మయ్యెన్.

10

టీక. కమలవనలక్ష్మి = (కొలఁతులలోని) తామరసంపద; మంచుతువ్వరవానలచే = మంచు బిందువులవర్షముచే; దడిసి = (తడిసి - మూసికొనిపోయి.) హరి.....లోచనయౌ = విష్ణుధ్యానమున

1. క. సువర్ణ. చ. ట. సువర్ణ. 2. నుష్టాన్ని. చ. ట. నూష్టాన్ని. 3. చ. కనక. ట. కనక. 4. క. భోరుహంబయన. చ. ట. భోరుహంబునన. 5. క. అగలు. చ. అగరుం. 6. క. పాలిండ్లు. చ. పాలిండ్లు. 7. చ. తువ్వర. ట. తువ్వర. శ. ర. మంచుదువ్వర.

కన్నులుమూసికొనియున్న; రాధావహుటికిఁ = రాధాదేవికి; అనుగలము, అయ్యెఁ = సమానమయ్యెను - ఆమెను పోలియుండెను. [అనుగలము = అనుకూలము అని పూర్వటిక.] అలం. ఉపమ.

తే. కాలుఁగాలును గేలునుగేలు మోవి, మోవియును దార్పి భోగిసమూహ మమరె; నూహసేయంగ భోగిసమూహమునకుఁ, బొసంగ మనకంపుఁ బెనకువ లెసఁగుఁగాదె.

టీక. తార్పి = దగ్గరగా కూర్చి - చేర్చి; భోగిసమూహము = యువతీయ/వకుల గుంపు; భోగిసమూహమునకుఁ = పాములగుంపునకు; మనకంపుఁబెనకువలు = సంభోగమునందలి యిచ్చచే పెనఁగులాటలు; ఎసఁగుఁగాదె! = కలుగునుగదా! అలం. అనుప్రాసము స్లేషము.

క. శ్యామలకాలాగురు నవ, ధూమ మెవకు సుఖ మొనర్పఁ దోరపుఁగన్నుల్

వే మొగుచుకరణి సాధ, స్తోమ మమరె గప్పబడిన సోరణగండ్లన్. 12

టీక. శ్యామల.....ధూమము = నల్లని కస్తూరి ధూపపుఁబొగ; ఎవకుఁ = హృదయమునకు; తోరపుకన్నుల్ = విశాలనేత్రములను; వే = వేగముగా; మొగుచుకరణిఁ = (సుఖపారవశ్యమున) మూయురితని; కప్పబడిన = మూయఁబడిన; సోరణగండ్లఁ = గవాక్షములచేత; సాధస్తోమము = మేడలవరుస; అమరెఁ = ఒప్పెను. అలం. ఉల్లేపిత.

క. అంత వసంతము జితహే, మంతము దీపించె మత్తమధురకకలభా

క్రాంత మురుపువ్వరసవే, శంతము సకలద్రువులఁ ¹విసాళము ²చెలఁగన్. 13

టీక. జితహేమంతము = గెలువఁబడిన చలికాలముకలది - చలికాలమును త్రోసి, వచ్చినది; మత్త...క్రాంతము = మదించిన కొదమతుమ్మెదలచే ఆక్రమింపఁబడినది; ఉరుపువ్వరసవేశంతము = అధికమైన పూవుఁదే నెవడిములుకలది; అగు - వసంతము = వసంతర్తువు; సకలద్రువులఁ = అన్ని వృక్షములందును; విసాళము = వికాసము; చెలఁగన్ = అతిశయింపఁగా; దీపించెఁ = ప్రకాశించెను.

ఉ. కెంజిగురాకుడాలు దులకించిన ధాతుపటంబుచాయఁ జే

యం ³జదు కెక్కుపుప్పొడుల నంటిసోతేటులు భూతిభృజ్జటా

పుంజముఁబోలఁగా విసినభూములలో మధులక్ష్మి పొల్పె నీ

లాంజనవర్ణుఁ గోరి తప ముట్లొసరించు మృగాక్షి కై వడిన్. 14

టీక. కెంజిగురాకుడాలు = ఎఱ్ఱని లేఁజిగురుకాంతి; తులకించిన ధాతుపటంబుచాయన్, చేయన్ = ప్రకాశించిన కావబట్టకాంతిని పొందఁగా; చదుకెక్కు = రాలిన; [‘బురదలుదేఱునట్టి’ అని పూర్వటిక.] పుప్పొడులన్, అంటిన = పుప్పొళ్లను తాకిన - తమపైఁ బుప్పొడిని అంటించుకొన్న; తేటులు = తుమ్మెదలు; భూతిభృజ్జటాపుంజమున్, పోలఁగాన్ = బూడిద పూసికొనిన జడలగుంపువలె నుండఁగా; మధులక్ష్మి = వసంతశోభ; విసినభూములలో = ఆడివినేలలందు; నీలాంజనవర్ణుఁ, గోరి = నల్లనికాటుకవన్నెకలవానిని - కృష్ణుని; మృగాక్షి కై వడిఁ = రాధాదేవివలె; పొల్పెన్ = ప్రకాశించెను.

వసంతశోభకు కెంజిగురాకుకాంతి - కావినస్త్రమువలెను, పుప్పొడియంటిన తుమ్మెదలు విభూతి పూసికొన్న జడలవలెను ఉండుటవల్ల ఆ వసంతలక్ష్మి తపస్సుచేయుచున్న రాధతోఁబోలెనున్నదని భావము. అలం. ఉపమ.

క. ఆవిర్భవించె నీల, గ్రీవాలికీలికీలకేవలసఖమై

పూవులకా రుడివోవం, గా వేసని హాసవిపులఖరకర మగుచున్. 15

1. చ. లసిసాళము. 2. ట. చెలఁగున్. 3. చ. చేతఁజాయం. 4. చ. ట. చదురెక్కు. 5. చ. తేటులు. 6. క. బోలెవచ్చి నీ.

టీక. పూవులకారు = వసంతముకువు; ఉడివోమగాక = ఉడిగిపోగా - పోగా; నీల...
 కఖమై = శివునినోటి యగ్నిబాహులకు ముఖ్యమిత్రమయి - వానితో సమానమయి; హాసవిపులభరకర
 మగుచుక = ఆనందమచే ఆరితయించిన సూర్యుడు కలదై; జేసవి; ఆవిర్భవించెక = వచ్చెను.

వ. అప్పుడప్పటుగభస్తి హస్తియుంబోలె బద్ధివీప్రమోదావహాకరక్రచాయందై,
 దవదహానంబు కురుమహీవిభుండునుంబోలె స్వగోత్రనిర్భేదననిపుణంబై, మల్లి
 యలపెల్లు కన్నడకవిశావితానంబునుంబోలె పట్నదవృత్తపిలాసభాసురందై, సర
 సులు సరసులుంబోలె వనితావిహారమహనీయంబులై రహివహించె. అంచలంచల
 జంజలాచవలంబులును, విపులంబులు నగు పదమహిమనంబులు పొరుగుల¹యుప
 వనంబులం బెరుగు కరువలివారువంబులకు గమనాధ్యయనగురువులుంబోలె వడి
 మెరిసి సుడిసి, యసిత యగు వసుధంగాడి, నెటియులువాటిసం దమదరసింస్పరి
 తాంత్రలతామతల్లికల* వెల్లనం బాతాళవ్యాళంబులు గానవచ్చె. వెచ్చువెరుగు
 ఖరకరకరనిపాతంబుల² నాతక్తంబులగు నెలవులం దొరగి³ పరగు వెలది
⁴వెన్నెలల నీరృట్టువెన్నెలపిట్టలు పొట్టలు నిండ నాస్వాదించె⁵ రక్కెనజవ్వనలు
 మద్వంపుమచ్చికల నిచ్చలు గ్రీడిప నా ప్రీడావతుల యతులనాభీవికరంబుల
 నింకినవియుంబోలె నదులయుదకంబు లింకె. విచికిలమాలికాల్పకృతమాళిభాగు
 లును, నారంజితథాతు⁶పట పరభాగులు నగు భోగులబాగున గ్రుడ్డు⁷మోచు
 నెఱచీమలచాలు⁸ చెమ్మయిమ్ములం గ్రున్నురందొడం⁹గె. ¹⁰వ్యావహారికసత్యంబు
 ప్రకటించు ప్రపంచంబుచేత వంచితులగు నెఱుక లేని కఱటుకరణి హరిణంబులు
 మరీచికావీచికాపానవిశంబులై దిశల బరిభ్రమించె. ముంచుకొను సువెగల
 సౌరభంబునకుం ¹¹దాళని రోలంబులలీల వియోగి¹²లోకంబులు విషయవిము
¹³ఖంబు లయ్యె. ఇసుక ¹⁴మెరువునెలవులం బన్నిన పసుపుటాఁతుంజచ్చరంబుల
 లోనం గుప్పలించిన కప్పురంబుతోడి ¹⁵కుసువేరుపరిమళం¹⁶బులును, జాడివిరులవల
 పును, చట్టివేళ్ల వాసనలుంగల ప్రపాపాలికా¹⁷పఘనవర్జితంబులగు కలశోదకంబులు
 గ్రోలి నేదచేసి తెరుగులు తాలవృంతానిలంబుల బలుపు కొలిపి మున్ను పరిక్షి
 ణంబులగు ప్రాణవనంబులం ¹⁸బోసంపంజేసిరి; తల్కాలంబున. 16

టీక. పటుగభస్తి = వాడికిరణములు గల సూర్యుడు; హస్తియుంబోలె = ఏనుగుపోలిక;
 బద్ధివీ.....ప్రచాయందై = పద్మలతకు సంతోషము కలుగజేయు కిరణముల వ్యావహారికములవాడై;
 [ఏనుగు పద్మిని (ఆడుయేసుగునకు) సంతసముచు కలిగించు తుండప్రసరణముకలదని శిష్టమగు నర్థము.
 ఈ యర్థము పూర్వటీకలో లేదు.] దవదహానంబు = కాలుచిచ్చు; కురుమహీవిభుండునుంబోలె =
 దుర్యోధనునివలె; స్వగోత్రనిర్భేదననిపుణంబై = తనదగు వనమును (తానాశ్రయించిన వనమును)

1. చ. యుపవనంబులును పొరు. ట. లోఈపదములేదు. * క. పెల్లునం. 2. చ. నతక్తం. 3.
- చ. వరుగు. 4. క. వెన్నెల. చ. వెన్నెలల. 5. చ. కక్కన. 6. క. పటల. చ. పట. 7. చ. మ్రోచు. ట.
- నోచు. 8. చ. చెమ్మల. 9. చ. గి. 10. చ. వ్యావహ. 11. ట. తాళక. 12. చ. లోకంబు.
13. ఖంబయ్యె. 14. చ. మెరువు. శ. ర. మెరువు. 15. చ. కును. 16. చ. బురుబాదిరి. ట. బుబొ
- దిరి. 17. చ. పవర్తి. 18. చ. బొసరిం.

దహించుటయందు నేర్పుకలదై; దుర్యోధనుడు స్వగోత్ర-తన వంశపువారిని - (సోదరులను) నశింపఁ జేయుటయందు నేర్పు కలవాడని స్థిరార్థము. మల్లియలపెల్లు = మల్లెపూలనంపద; కన్నడకవితావితా నంబునుబోలె = కన్నడభాషయందలి కవిత్వపు పరంపరవలె; పట్నదవృత్తవిలాసభాసురంబై = తుమ్మెదల యునికివలని విలాసముచేత ప్రకాశించునదై; కన్నడకవిత పట్నదము అను పృథముయొక్క విలాసమున ప్రకాశించునదని స్థేయార్థము. సరసులు = చెఱువులు; సరసులుంబోలె = రసికులవగిది; పనితా విహారముహానీయంబులై = స్త్రీలవిహారముచేత గొప్పవయి; రసికులపక్షమున-స్త్రీలతోడి విహారముచే గొప్ప వారనుట; రహిత్, పహించె = బాగునితెను. అచలంచలత్ = ప్రతివార్ధ్యమునను; చంచలాచలంబులు = మెఱుపులవలె జలించునవియు; విపులంబులు = ఎక్కువైనవియును; అగు; పొరుగుల యనువనంబులై = ప్రక్కనుడు ఉద్యానవనములందు; కరువలివారువంబులకు = గాలికి వాహనములైన జింకలకు; గమనాధ్యయనగురువులంబోలె = నడకను నేర్పు గురువులవలె; పడిమెఱసి = పేగముగలిగి; నుడిసి = చుట్టిచుట్టిడిచి; ఆశయగు = నల్లనైన; పసుధ = భూమిపైని; కాడి = నాటి; నెఱియలు వాఱిన = బీటలుపడఁగా; తదువ.....పెల్లన = దానికడుపులో (లోపలిభాగమున) ప్రకాశించునట్టి పెద్ద ప్రేగుల యాధిక్యమో (సంపదయో) యనునట్లు; పాతాళవ్యాళంబులు = పాతాళ లోకములోని పాములు; [పెల్లన = అతిశయముచేత అని పూర్వటీక.] పెచ్చుపెరుగు = మిక్కిలి ఎక్కువైన; భరకరకరనిపాతంబులై = సూర్యుని (వాడి) కిరణములవలన; ఆతప్తంబులగు = బాగుగా తపింపఁజేయఁబడిన; నెలవుల = చోట్లయందు; తొరగి = ప్రవహించి; పరగు = ఒప్పిదమైన; వెలదివెన్నెలల = స్వచ్ఛములగు చంద్రకాంతులను - (అందలి మంచును; నీర్నట్లు = దప్పిగొన్న; వెన్నెలపిట్టలు = చకోరపక్షులు; ఆస్వాదించె = త్రాగు. రక్తసజవ్వలు = రాక్షసయువతులు; మవ్వంపుచుచ్చికల = ఎక్కువ వేడుకలతో; క్రీడింప = జలక్రీడలాడఁగా; ఆప్రిడావతుల, ఆతుల నాభీవివరంబులై = ఆ స్త్రీల లోకమైన నాభీరంధ్రములందు; ఇంకినవియుంబోలె = ఇంకినవో యను నట్లు; విచిలి.....భాగులు = మల్లెపూలమాలచే అలంకరింపఁబడిన సిగలు కలవారును; ఆరంజిత ధాతుపటవరభాగులు = అంతట ఎఱుగైన బట్టలచే ప్రకాశించువారును; భోగులబాగున = విలాస పురుషులరీతి; ఎఱచీమలచాలు = ఎఱువీమలబారు; చెమ్మయిమ్మల = చెమ్మగల చోట్లయందు; వ్యావ... ..సత్యత్వంబు = లేని యథార్థమును - మోసపునంగతులను; ప్రకటింపు = వెల్లడించు; వంచితలు = మోసగింపఁబడినవారు; ఎఱుకలేని = జ్ఞానములేని; క్షుణ్ణులకరణి = మూఁఢులరీతిని; హరిణంబులు = జింకలు; మరీ.....శంబులై = ఎండమావుల ప్రవాహమును త్రాగ నిచ్చించినవై; దిశల = దిక్కులందు; పరిభ్రమించె = తిరిగెను. ముంచుకొను = దట్టమై వ్యాపించు; సారభంబునకు = సువాసనకు; తాళని = సహించలేని; రోలంబులలీల = తుమ్మెదలవగిదిని; వియోగిలోకంబులు = విరహులగుంపులు; విషయవిముఖంబులయ్యె = భోగముల కిష్టపడనివయ్యెను; ఇసుకమెదువునెలవుల = ఇసుకచే మెత్తనైన నేలలందు; పన్నిన = వేసిన; పసుపుటాకుంజప్పరంబులొన = పచ్చనిపందిళ్లయందు; గుప్పించిన = చల్లిన; ('నిండించిన' అని పూర్వటీక.) వలపును = వాసనయు; ప్రపా.....తంబులగు = చలిది పందిరులందుండుపడుచుల ఆవయవములనుండి; (చేతులనుండి) విడువఁబడినవైన; ['దేహములనుండి' అని పూర్వటీక.] క్రొలి = క్రాగి; తెరువరులు = బాటసారులు; తాలవృంతానిలంబుల = వీవనల గాలులవలన; బలుపుకొలిపి = వృద్ధిపొందఁజేసి; మున్ను = (శ్రమతీర్చుకొనుటకు) పూర్వము; పరిక్షీణంబులగు = క్షీణములైయున్న; ప్రాణపవనంబుల = ప్రాణవాయువులను; పోసరింపఁజేసిరి = విజృంభింపఁజేసిరి - తెప్పరింపఁజేసిరి.

క. ఆ పద్మిని దినకరకర, తాపచూనకు నోర్చి ఘోరతప మొనరించె

శ్రీసతి యహగులగొడుగుల, ప్రాపాద²వినవారి దావభర మేలంటున్ ? 17

టీక. పద్మిని = పద్మినీజాతిస్త్రీయగు రాధ, తామరతీగయును; దినకరకరతాపమునకన్ = సూర్యుని కిరణములవేడిమికి; శ్రీసతి.....ప్రాపు = శ్రీవిష్ణువుయొక్కపాదము లను గొడుగుల యాశ్రయము; ఉదవినవారికన్ = కలిగినవారిని; ఏల, అంటున్? = అంటుకొనదు.

తే. ఇట్లు లత్యుగ్రమగు గ్రీష్మ మేరేగి

కాలవశమునఁ దాన దీలుపడియె

పెచ్చుపెరుగెట్టిదియు ⁴హెచ్చి పేర్చుటెల్ల

స్రగ్గుటకె యని లోకోక్తి చాటు గాదె.

13

టీక. ఇట్లు = హరిరిని; అత్యుగ్రమగు = మిక్కిలి భయంకరము; గ్రీష్మము = వేసవి; ఏసరేగి = మిగుల విజృంభించి; తపదాన = తపతతానే; తీలుపడియెన్ = ఓడిపోయెను; (దీలు పడియె' అని పూర్వటీక.) పేర్చుట = అతిశయించుట; స్రగ్గుటకె = తగ్గుటకే; ఆలం. ఆధాంత న్యాసము.

క. దీప కముడుగఁ జేకటియును, గోప ముదుగఁ శాంతగుణముఁ గోల్కానుక్రియ నా
టోపోద్భట మగువేసని, కైపు రీసడిలఁ దోచెఁ గారుకాలము దళమై 19

టీక. దీపము, ఉడుగన్ = దీప మారిపోగా; ఉడుగన్ = నశింపగా; గోల్కానుక్రియన్ = వర్ణింపఁట; టోపోద్భటము = మిక్కిలి ఆర్పాటము కలది; వేసవికైపు = వేసవివిజృంభణము; సడిలన్ = తగ్గిపోగా; కారుకాలము = వర్ష కాలము; దళమై = దట్టమై; తోచెన్ = వచ్చెను. ఆలం. ఉపమ.

క. ఆకాశతత్త్వతనుడగు, కాళోలగ్రీవుకంఠకాళిమ యవఁగాఁ

గోకిలనీలము జలధర, పాకము పర్యాయవృద్ధి బ్రబలదోడంగెన్.

20

టీక. ఆకాశ.....తనుడు = ఆకాశతత్త్వదేహుడు; కాళోలగ్రీవుకంఠకాళిమ = గరళము కంఠమునందుఁ గల శివుని కంఠముయొక్క నలుపు; గోకిలనీలము = గోయిలవలె నల్లనైనది; జలధర పాకము = పిల్లమేళుము; పర్యాయవృద్ధిన్ = క్రమక్రమాభివృద్ధిచే; బ్రబలదోడంగెన్ = పెరుగఁ సాగెను. ఆలం. ఉత్పేక్ష, ఉపమ.

సీ. ధళుధళుక్కన నింగిఁ దాటించె బలుమారు ⁷నీరాళ్ల గొందిఁ గన్నియమెఱుంగు
పాలస్త్యపవనసంపాతశాతశ్రీతి నివిరిన మ్రాకుల కెలమి వచ్చెఁ

బ్రథమోదబిందుసంభారంబు మాదునూనియ యయ్యెఁ బిలిపిన నేలమేని

కుఱుము మంతురసానియునుబోలెఁ గనుపించె దోరంపుమణులవిదూరభూమిఁ

తే. గెరలి సకలించె పన్నుఖిమఱువమాపు, కరిమశము చూచె గరి శుష్కపల్వలంబు
గడిమి చిగిరించె ¹⁰గ్రాజవంశము ననిచె, నఖిలహితమైన మేఘోదయంబునందు.

టీక. నింగిన్ = ఆకాశమున; నీరాళ్లగొందిన్ = ఈశాన్యదిగ్భాగమున; [అని. సూర్య. ని] కన్నియమెఱుంగు = క్రొత్తమెఱుఱుపు; తాటించెన్ = తాఁకునట్లు (గొట్టనట్లు) చేసెను; పాలస్త్య..... శ్రీతిన్ = ఉత్తరపుగాలి సోఁకుటవలనఁ బుట్టిన శ్రీతిచేత; ఇవిరిన మ్రాకులకున్ = ఎండిపోయిన చెట్లకు; ఎలమి = వికాసము; వచ్చెన్ = కలిగెను; బ్రథమోదబిందుసంభారంబు = తొలుకరివాన చిను

1. చ. ట. చున్. 2. చ. ట. నమేని. 3. ట. మెనగలేని. 4. చ. ట. హెచ్చి. 5. క. మణుగ. చ. ముడుగ. 6. చ. సడలి. 7. ట. నీరాళ్. 8. చ. నూర్చి. 9. ట. మణుక. 10. చ. క్రాజ. ట. క్రొజ

సమాహము; మంతురసానియునుబోలెన్ = మంత్రసానివలె; తోరంపుచులువిదూరభూమిన్ = మణులుగల విదూరపర్వతప్రదేశమున; కనుపించెన్; కెరలి = విజృంభించి; పల్నాథుములువమాపు = గారసామియొక్క మూలగగ్గజమున నెమలి; శుష్కపల్వలంబు = ఎండిపోయిన బురదగుంట; జనంగడము = గ్రాజజాతిచెటవంశము; ననిచెన్ = పూచెను; మేఘోదయంబునందున్ = వానమున. అలం. స్వభావోక్తి.

కారుచిచ్చును భృగురాముకారణమున, బెటిలి నిర్వంశమైన భూభృత్కులంబు త్రేతముల వంశవృద్ధి రాజితై మఱియు, జలధరోదయవిప్రప్రసాదలభి. 2

టీక. కారుచిచ్చు = దావాగ్ని; భృగురాముకారణమునన్ = పరశురామనికతమున; పెటిలి = 1, బద్దలయి; నిర్వంశమైన, భూభృత్కులంబుత్రేతములన్ = (దావాగ్నిపత్యమున) వెదురులుచిన కొండలగుంపులపాలములందు; (పరశురామపత్యమున, వంశములు నశించిన రాజుల భార్యలందు; మఱియన్ = మఱుల - తిరిగి; జలధరోదయవిప్రప్రసాదలభిన్ = వానకాల మను బ్రాహ్మయనుగ్రహమును పొందుటవలన; వంశవృద్ధి = (కాలపత్యమున) వెదుళ్లనమ్మి, (బ్రాహ్మణపత్య) రాజవంశపువృద్ధి; రాజితై = ప్రకాశించెను. అలం. రూపకము, స్తోత్ర.

1 ప్రబలువడగండ్లు నింద్రగోపములు జంబు
ఫలములును బొత్తుల బచ్చికపట్టులందు
వనధీనిరానదొరలు నమ్మణులనెల్ల
నంబుదంబులు వెలిగ్రాసె నలుగకనగ 23

టీక. ప్రబలు = ఎక్కువైన; ఇంద్రగోపములు = ఆరుద్రపురుగులు; జంబుఫలములున్ = కీడుపండ్లును; పచ్చికపట్టులందున్ = పచ్చని పచ్చికబయళ్లయందు; అంబుదములు = మేఘములు; ధీనిరు = సముద్రపునీటిని; ఆనన్ = త్రాగఁగా; దొరలు, నమ్మణులనెల్లన్ = (నీటితో) కలిసింన్న తెల్లని, ఎఱ్ఱని, నల్లనిమాణిక్యముల నన్నింటిని; ('తెరలు = బయలువెడలు' అని పూర్వటీక.) పగక; వెలిగ్రాసెననగన్ = వెడలఁగక్కినవో అనునట్లుగా; పొత్తున్ = 2 ప్పెను. అలం. ఉత్పేక్ష. మోవిచెలువంబు గేదంగిపూవుతేకు, సోయగము నూపుగన్నులసోబగు జికురబర్హిబర్హప్రభయుఁ జూపి ప్రతిఘటించె, నంబుధరకాలసౌభాగ్య మంబుజాక్షి.

టీక. అంబుధరకాలసౌభాగ్యము = వర్షకాలపుకోభ; మోవిచెలువంబున్ = మోవియను చెట్టురును, పెదవిసౌరును; గేదంగిపూవుతేకుసోయగమున్ = మొగలితేకునందమున; ఊపుగన్నులబగున్ = చలించుచున్న నేత్రములచక్కదనమును; [ఇచట పూర్వటీకలో 'చలింపఁజేయఁబడునట్టి మలిపురికన్నులయొక్క యందము' అని అర్థాంతరమును వ్రాయఁబడినది. అది ప్రకృతాననుగుణముగఁబడుచున్నది.] చికురబర్హిబర్హప్రభయున్ = కేశములవంటి నెమలిపించెపుకాంతిని; నెమలిపించెముటి = చికురములకాంతిని; చూసి; అంబుజాక్షిన్ = రాధాదేవిని; ప్రతిఘటించెన్ = ఎదురుకొనెను.

ఇచటగల మూడు పోలికలలోను మొదటిది శ్లేషరూపము; రెండవది వ్యస్తము; మూడవది పుస్తమయి రూపకోపములతోడి శ్లిష్టము.

సలింపువృద్ధజలధరములు పూసిన యూతకోలమొత్తములక్రియన్
దొలువానకాళు లెసఁగెన్, గలహంకులంబులెల్లఁ గలఁకంబడఁగన్. 25

టీక. సలింపువృద్ధజలధరములు = నీటితో నిండిన కారుమట్టులు; పూసిన = పట్టుకొనిన; మనలితనమున నడుచుట కనుకూలముగా ధరించిన) ఊతకోలమొత్తములక్రియన్ = ఆధారరూపము

లగు కణ్ణలవలె; కలహంసకులంబులెల్లఁ = హంసలమొత్తము లన్నియు; కలఁగంబడఁగఁ = బెడద పాటు పొందఁగా; తొలువానకాళులు = తొలుకరి వానచినుకుల ధారలు; ఎనఁగెఁ = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ.

శా. అద్రిగ్రావము లుర్విశాల¹ బోధోహడంబరంబుల్ వియోగిదోహం² బానరింప వారినిధి కెంగే లంటఁగా వాహినుల్ భద్రేభప్రతిమానమూర్తి యగుచు³ బాధోధరశ్రేణి కుంభద్రోణంబులు గుమ్మరించె విమలాంభఃపూరధారావళిన్.

26

టీక. పాధోధరశ్రేణి = మేఘములగుంపు; భద్రేభప్రతిమానమూర్తి, యగుచు = భద్రజాతి (గొప్ప) గజమున పోలినదగుచు; అద్రిగ్రావములు = కొండలతాళ్లు; ఉర్విఁ = భూమిపై; రాలఁ = దొర్లిపడఁగా; బలిహోహడంబరంబుల్ = గొప్పలము కల ఉలుముల ఆర్భాటములు; వియోగిదోహంబు = విరహులకు కష్టమును; బనరింపఁ = కలిగింపఁగా; వాహినుల్ = నదులు; వారినిధి కెంగేలు = సముద్రపుహస్తమును; అంటఁగాఁ = గ్రహింపఁగా - అనఁగా నదులు సముద్రముతోఁ గలిసికొనఁగా; విమలాంభఃపూరధారావళిఁ = నిర్మలజలప్రవాహపూరమును; కుంభద్రోణంబులు = కుండలు, తూములునుగా - కడవలతోఁ గుమ్మరించినట్లుగా; కుమ్మరించెఁ = ఎక్కువగా పెడలఁ గ్రక్కెను. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ.

క. పాపటతెలుపున డిగి నాసాపుటముక్తాఫలప్రచారంబై రాధాపృథువక్షోరుహములవైవై బ్రథమోదబిందుచటలము నిగిడెన్.

27

టీక. ప్రథమోదబిందుచటలము = తొలుకరిమొదటివానచినుకులగుంపు; పాపటతెలుపునఁ = సీమంతమార్గమున; డిగి = దిగి - జాతి; నాసాపుటముక్తాఫలప్రచారంబై = ముక్కుచివఱు, ముత్యముల వలె నున్నదయి; రాధాపృథువక్షోరుహములవైవైఁ = రాధాదేవియొక్క పెద్దస్తనములమీఁదు మీఁదుగా; నిగిడెన్ = వ్యాపించెను.

ఈ వర్ణనమునకుఁ గాళిదాసమహాకవి కుమారసంభవమున కూర్చిన “స్థితాః క్షణం పక్షున తాడి తాధరాః, పయోధరోత్సేధనిపాతచూర్ణితాః; వళీఘతస్యాఃస్థలితాః ప్రపేదిరే, చిరేణ నాభిం ప్రథమోదబిందవః” అను ప్రసిద్ధశ్లోక మాధారముగాఁ గన్నడుచున్నది. అయినను ఆ వర్ణన మిందు చాల వఱకు మాటిసది. పాపటతెలుపునటచే సీమంతము, ఒక మార్గమును పోలియున్నదనియు, ముక్కునకు జాతిన నీటిబిందువు ముత్యమువలె నున్నదనుటయు, ఉన్నతములగు స్తనముల వైవైబడటయు రమణీయములగు కల్పనములు. అలం. స్వభావోక్తి, ఉపమ.

సీ. పెరిగి సూచీముఖాభేద్యంబులగు సంధకారధారాచ్ఛటల్ గాఱుకొనిన గర్జజ్వరాపాదకంబులై దంభోలి గంభీరరవములు గడలుకొనిన ముజ్జగంబులు ముచ్చముణిగింపఁజాలు నీడగాడుపులు బిట్టెదురుకొనిన దుర్దమకర్తమస్తోమసంచన్న⁴భూముల సోనవానలు ముంచుకొనిన

తే. జెదర⁵కఱకాలుఁ గన్నువచ్చినవిధాన, నాథసంకేతముల కేఁగు నడికిరేలు

కాయసంభవబాధానహాయ మగుచు, నైవేణికోటి నిర్భయనైవరథాటి.

28

టీక. పెరిగి = దట్టములై; సూచీముఖాభేద్యంబులు = నూదిమొనచేతఁగూడ భేదింపరానివి-నూది మొనమోపుటకును సందులేనివి; అంధకారధారాచ్ఛటల్ = చీకటుల తెరల గుంపులు; కాయకొనినఁ =

1. క. బల. చ. ట. బలి. 2. చ. ట. ఖనోనర్ప. 3. క. పాథో. 4. చ. ట. ములు. 5. చ. కటుకాళ్లు. (తే. లో ౧, ౨ పాదములు వ్యత్యస్తములు.)

వ్యాపించినను సరే; దంభోశిగంభీరరవములు = గొప్పపిడుగుల ధ్వనులు; [‘వజ్రాయుధముయొక్క వెలితిలేని ధ్వనులు’ అని పూర్వటీక.] కర్ణజ్వరాపాదకంబులై = చెవులకు బాధను కలిగించునవై - చెవులు బ్రద్దలుచేయునవై; కడలకొనినకొ = దిక్కులన్నిటవ్యాపించినను సరే; ముజ్జగంబులు = మూడు లోకములను; ముచ్చముడిగింపఁగాఁజాలు = మిక్కిలి ముడుంగుకొనునట్లు (చలికి కాళ్ల దగ్గఱగా ముడుచు కొనునట్లు) చేయునట్టి; హఠదగాడుపులు; = చలిగాలులు, బిట్టు = వేగముగా; ఎదురుకొనినకొ = ఎదురుగా వీచి, బాధించినను సరే; సోనవానలు = మునురువానలు; దురమ.....భూములకొ = ఎక్కువైన బురదగుంపులచే కప్పబడిన నేలలవయి; ముంచుకొనినకొ = ఎక్కువగా వ్యాపించి వను సరే; బెదరక = జడియక; అఱకాలకొ, కన్నువచ్చినవిధానకొ = అఱకాలిలో కన్నుఉన్నట్లుగా - దారికెప్పిపోకుండునట్లు; నడికిరేలు = అర్ధరాత్రులందు; నైరిణీకోటి = కులటలగుంపు - (ఇది కర్తృ పదము) కాయ.....సహాయము = మన్ననబాధయే సహాయముగాఁగలది; అగుచుకొ; నిర్భయనైర్విర ధాటికొ = భయములేని స్వేచ్ఛాగమనమున; నాశనంకేతములకుకొ = ప్రియులు ఉన్న తావులకు; విఁగున్. అలం. విశేషాక్షి, లోకొక్షి.

క. త్రిదశగురుప్రతిమానులు, నిది ఒగలిది రాత్రి యనుచు నేటుపటుపలే
రుదభితహరినీలమణి, చ్చరనీలము మొగులు సూర్యచంద్రుల మ్రంగన్. 29

టీక. దశిశ,.....నీలము = కోఁతకోయబడిన ఇంద్రనీలమణికాంతివంటి కాంతి కల్గిన దయిన; మొగులు = మేఘము; మ్రంగకొ = కప్పివేయఁగా; త్రిదశగురుప్రతిమానులకొ = (బుద్ధియందు) బృహస్పతితో సమానులను; వేటుపటుపలేరు = నిర్ణయింపలేరైరి. అలం. ఉపమ.

క. తరణిలయానంతరమున, గర మమరు దిగంతములను ఖద్యోతంబుల్
మరలఁగఁ దైజససృష్టికొ, బరమాణుచయంబు గూడఁబడుచందమునన్. 30

టీక. తరణిలయానంతరమునకొ = సూర్యాస్తమయమునకుఁ దరువాత; ఖద్యోతంబుల్ = మిణుంగురుబురుగులు; మరలఁగకొ = తిరిగియు; తైజససృష్టికొ = తేజస్విసృజింపఁబడుటకు; పరమాణు చయంబు = తేజఃపరమాణుపుంజము; గూడఁబడుచందమునకొ = దగ్గఱనగ్గఱగాఁ జేరుచున్నట్లుగా; దిగంతములను = దిక్కులకొనలందు; కరము = మిక్కిలి; అమరుకొ = ఉండును - ప్రకాశించును. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. ఇంద్రచాపంబు గా దిది మాళితీ¹లమున సరరించు బర్హిసింఁఁబంబుగాని
భిదుర²ఘోషంబు గా దిది పాచజన్యసంజాతగంభీరఘోషంబుగాని
యాశ్రయించిన బలాకావళి గా దిది హరిముక్తాహరయష్టిగాని
యిది కోలమెఱుంగుగా దుదిరిబంగారంపుఁబసిమి గ్రమైడు పచ్చపట్టుగాని
తే. వృష్టిగా దిది కరుణాంబువృష్టిగాని, నీలమేఘంబు గా దిది నీలవర్ణః
డౌర! నామ్రాలఁ బ్రత్యక్షమయ్యె ననుచు,హర్షపులకితతనువయ్యె నవ్వధూటి.

టీక. రాధాదేవి నదా విష్ణుధ్యానతత్పరయై యుండుటచే వర్షకాలపు విలసనముఁన్నియు నామెకు విష్ణువిలసములుగనే కన్నడిన ట్టిందు వర్ణింపఁబడుచున్నది. ఇంద్రచాపంబు = ఇంద్రధనుస్సు; మాళితల మునకొ = శిరస్సుపై; సరరించు = అలంకరించిన; బర్హిసింఁఁబంబు = సెమిలిపించెము; భిదురఘోషంబు = పిగుడుచప్పుడు; పాంచ.....ఘోషంబు = పాంచజన్యమును పేరిటి శంఖముచుండి పుట్టిన గొప్పధ్వని; బలాకావళి = కొంగలగుంపు; హరిముక్తాహరయష్టి = మనోహరమైన ముత్యాలహరముయొక్క పేట; కోలమెఱుగు = వంకరలేని మెఱుగు; ఉదిరి బంగారంపుఁబసిమి = మేలిమిబంగారపుకాంతి; గ్రమైడు =

1. చ. కటమున. 2. చ. ఘాతంబు.

వ్యాపించునట్టి; వృష్టి = వర్షము; కరుణాంబువృష్టి = దయయును వర్షము; ఆవ్యధూటి = ఆస్త్రీ - రాధాదేవి; హర్షపులకితకనువు = సంతోషమున గగుర్పాటుపొందిన దేహము కలది. అం. అపహ్నుతి. వ. ఇ ట్లనవరతే ధ్యానధారాప్రవాహమగ్నహృదయ యగు నా గగనావలగ్నకు నిఖిలజగద్వలయంబును విష్ణుకుయంబై తోఁచె; నంత భక్తవత్సలుం డగు శ్రీవత్సవక్షుండా.

32

టీక. అనవరత.....హృదయ = ఎడతెగని ధ్యానమను ప్రవాహమున మునిగిన మనసుకలది; గగనావలగ్నకు = అకాశమువంటి (కూన్యమగు) నడుము గల రాధాదేవికి; నిఖిలజగద్వలయంబును = సమస్తభూమండలమును; శ్రీవత్సవక్షుండు = శ్రీవత్సమను మచ్చ తొమ్మన కలవాడు - శ్రీకృష్ణుడు. సీ. అరచంద్రులోని చిహ్నం శకంబునుబోలె నుడుటఁ గన్తురిబొట్టు పదనుకొన గ గగనంబునందలి ఖరమరిచియుఁబోలె నురమునఁ గొస్తుభం బొటపుమీఱ సురభూజశాఖలఁ జొట్టు తేటలుఁబోలె గేలఁ బిచ్చులకడియాలు మెఱయఁ గొదమ సంపెగ మొగ్గుతుడఁ బొన్నవిరి బోలె ముక్కున ముంగఱము త్రోమమర తే. నీలగిరి గప్పు వెన్నెలిగ్గుబోలె, నవకమగుమేన హరిచందనంబు వొదుర వివిధమణిభూషణప్రభల్ వెలయ ఫలిత, కల్పతరులీల రాధయగ్రమున నిలిచి.

టీక. అరచంద్రులోని = చంద్రవంకలోని; చిహ్నంశకంబునుబోలి = చిన్ననుచ్చవలె; పదను కొనఁగఁ = చెమ్మగిల్లఁగా; కృష్ణునినుదురు చంద్రవంకవలెను, అందలి నల్లని కన్తురిబొట్టు మచ్చవలెను ఉన్నవనియు, చంద్రునిలోని యమృతమువలన మచ్చ చెమ్మగిల్లినట్లు, చెమర్చుటచే కన్తురిబొట్టు చెమ్మ గిల్లినదనియు భావము. ఖరమరిచియుఁబోలె = సూర్యునివలె; ఒటపుమీఱ = అందగింపఁగా; [గగనవత్సములకును, సూర్యకౌస్తుభములకును సామ్యము.] సురభూజశాఖల = కల్పవృక్షపుఁగొవ్వలను; చుట్టు = చుట్టుకొనియున్న; కేల = హస్తములందు; (బాహువులు శాఖలవలెను, గరుడపచ్చుల కడియాలు తుమ్మెదలవలెను గలవనట); కొదమసంపెగ మొగ్గుతుడ = లేతరసమి మొగ్గచివఱ; ముంగర ముత్రము = నాసామణియైన ముక్కము; (ముక్కు సంపెగ మొగ్గవలెను, ముక్కము పొన్నపువ్వువలెను ఉన్న వని భావము.) కప్పు = ఆక్రమించిన; వెన్నెలిగ్గువోలె = తేటవెన్నెలవలె; నవకమగు = మృదువైన; యేన = శరీరమున; హరిచందనంబు = పచ్చని గంధము; పొదువ = క్రమ్మఁగా; ఫలితకల్పకరు లీల = పండిన కల్పవృక్షమువలె, [పండిన కల్పవృక్షమున రుగురుగుం పండ్లుండునట.] రాధ యగ్రము = రాధయెదుట. అం ఉపమ.

ఉ. శ్రీదనరక్ గృహారసము చిల్కఁ దపోనలజాయమానహృ

త్తేదము మానిపించి తనకేలను గేల్లెమలించి నిర్భరా

హ్లాద మెలర్ప నయ్యునతి నర్థశరీరము నట్లు ప్రోచె న

య్యాదవరాజంశమణి యద్రిజ నేలిన శూఢిపాలికన్.

34

టీక. శ్రీ, తనరక్ = శోభ, ప్రకాశింపఁగా; గృహారసము = దయ; చిల్క = ప్రసరింపఁగా; అయ్యాదవరాజమంశమణి = యాదవరాజులలో శ్రేష్ఠుడయిన శ్రీకృష్ణుడు; తపోనల...త్తేదము = అగ్నివంటి తపస్సువలన కలిగిన శరీరాయాసమును; మానిపించి = పోగొట్టి; తనకేలను = తనచేతితో; కేల్, తెమలించి = రాధచేతిని కదలించి; నిర్భరాహ్లాదము = అంతములేని సంతసము; ఎలర్ప = అతిశయింపఁగా; అయ్యునతి = ఆరాధను; అర్థశరీరమునట్ల = తనదేహములోని సగభాగమునట్లు -

1. క. అంశంబును. చ. అంశకంబును. 2. చ. బచ్చని. 3. చ. తుది. 4. క. ముత్య. చ. ట. ముత్రే.

(భార్యగుగాజేసికొని); అద్రిజ్ = పార్వతీదేవిని; కూలిపోలిక = శివునివలె; ప్రాచే = కాపాడెను - బాధలేకుండ రక్షించెను. అలం. ఉపమ.

క. రాధాసంగమ ముదితుని, మాధవుఁ గని యోటుపడినమాడ్కిఁ దెరలె శం

పాధరము తనదువర్ణము, బాధిత కుగునేని వెలుకఁబాటు ఘనుండున్. 35

టీక. రాధాసంగమముదితుని = రాధచేరికచే సంతోషించినవానిని; మాధవుఁ = శ్రీకృష్ణుని; ఓటుపడినమాడ్కిఁ = జయింపబడినట్లు; శంపాధరము = మేఘము; తెరలె = కలఁతపడెను; తనదువర్ణము = తనరంగు, తనజాతియు; ఘనుండుఁ = మేఘమును, గొప్పవాడును కూడ; వెలుకఁబాటు = వెలవెలపోవును; (ఘనుండు వెలివేయఁబడుననియు గ్రాహ్యము.) జాతిభ్రష్టుండు వెలివేయఁబడుట ఆచారసిద్ధము. [శరద్వర్ణనము.] [‘తెరలె’ = చలించెను’ అని పూర్వటీక.] అలం. ఉల్లేఖ, శ్లేష.

క. నీలాంజనవర్ణుండు రా, ధాలీలావతిఁ బెనంగి తనరెడుకరణిక

గాలము శరత్సమాగమ, హేలాసౌభాగ్యమహిమ నేపు వహించెన్. 36

టీక. నీలాంజనవర్ణుండు = నల్లకాటుకకాంతి కల శ్రీకృష్ణుండు; పెనంగి = కలసిమెలసి; తనరెడుకరణిక = అతిశయించునట్లుగా; కాలము = ఆ సమయము; శరత్...మహిమ = శరత్కాలపురాకయొక్క విలాసపుగొప్పతనముచే; ఏపు = ఆధిక్యమును; వహించె = పొందెను. అలం. ఉపమ.

నీ. కలఁకనీ రెంతయు గతకల్పముఁజేసె, గతకాఫలమరీతిఁ గలశసూతి

పాపటదీర్చె భూభాగంబు నాశ్వాన, శాదంబు శకటాఘచక్రధార

శిఖ తాండవము *కళాసిగఁ జేసి సడలించె గణకుటీకలపేరి కానెదిగువు

లుడిగిన జడివాన లుదయించె వెండియుఁ గరిఘటామదవృష్టికై తపమున

తే. తెల్లు శోభిల్లె మంకెన లుల్లసిల్లె, గాలకంధరవాహంబు గజ్జీరేగె

ముదితశతగోపకన్య కావదనతులిత, లలితరుచి బొల్చె రాకాకళాధరుండు. 37

టీక. కలశసూతి = అగస్త్యుండు; కలఁకనీరు = బురదనీటిని; కతకాఫలమరీతి = ఇండుగువలె; గతకల్పము = మురికిలేని దానిని - పరిశుద్ధమైనదానినిగా; ఆశ్వానశాదంబు = ఎండిన బురదగల; భూభాగంబు = భూమిని; శకటాఘచక్రధార = బండ్లచక్రములఅంచులు; పాపటదీర్చె = పాపట. ఏరుపడునట్లుచేసెను—(ఎండిన బురద నేలలవయి బండ్ల వరుసగా నడువఁగా, చక్రములచాళ్ల వీర్పడెననుట.) శిఖ = నెమిలి; తాండవము = నృత్యమును; కళాసిగఁజేసి = అలసిపోవునట్లు - విపరీతముగఁజేసి; గణకుటీకలపేరికానెదిగువులు = బిఱుసువెడ్డుకలకు దట్టిదిగువు; సడలించె = జాతివిడిచెను-రాల్చెను. [ఇచట‘కళాసిక’అను పాతముప్రకారము ‘కళాసికఁజేసి’=నాట్యక్రియావిశేషముచేత’ అని పూర్వటీకయందును, ‘కళాసిక = తాండవాదులచివఱఁ గావించు కృత్యవిశేషము? అని కొంత సందిగ్ధముగ సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువునను అర్థ మియఁబడినది కాని శిఖ కళాసిగఁ తాండవము, చేసి, కఱకు.....దిగువులు, సడల్చె’ అని యుండుటచే మీఁది యర్థము లనుగుణములు కావని తెలియకపోవు.] ఉడిగిన = అగిపోయిన; కరి.....వమున = ఏనుఁగుగుంపులయొక్క మదవర్షపునెవమున; వెండియు = మఱుల; ఉదయించె = పుట్టెను - ప్రారంభమయ్యెను. కాలకంధరవాహంబుగజ్జా = నీలకంఠుని వాహనమగు వృషభముయొక్క మదము; రేగె = విజృంభించెను. రాకాకళాధరుండు = సంపూర్ణచంద్రుండు; ముదిత.....రుచి = సంతోషించిన రాధాదేవి ముఖకాంతితో సమానమగు కాంతితో; బొల్చె = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ, స్వభావోక్తి.

1. క. లిని పెనంగి చ. లిబెనంగి. 2. చ. నాన్యసస్యాదం. *క. కళాసిక. సూర్య. కళాసిక. చ. కళాసిక 3. చ. వెగ. 4. చ. శక.

క. చనుమొలకలు గల కన్యాజనములఁ బురుడించె బద్ధసరసీరేఖల్
ననవిలుతు మిట్టకోలలు, ననరుహముకుళములు గానవచ్చుటకతనన్.

38

టీక. ననవిలుతు మిట్టకోలలు = పూవులు విండ్లుగాఁ గల మన్మథుని మిట్టకోలలయిన; [చివఱ కొంచెము గుండ్రముగా, మొద్దుగా నుండు బాణములు మిట్టకోలలు; ఇచట పూర్వటీకాకారులు 'మిట్ట = తీక్షణము' 'మిట్టకోల' అను శబ్దరత్నాకరము ననుసరించి 'కఱువబాణములు' అను సర్థమును గ్రహించిరి. అది సరికాదు.] ననరుహముకుళములు = తామరమొగ్గలు; కానవచ్చుటకతనన్ = కనబడుటచేత; పద్మసరసీరేఖల్ = తామరకొలఁకులు; చనుమొలకలు, గల = మొలకచచ్చులు కల; పురుడించె = ఆనుకరించెను. పోలెను. అలం. ఉపమ.

చన్నులకు మిట్టకోలలతోడి సామ్యము ప్రథమాశ్వాసమునను చెప్పబడినది. 126, యన్నది.

క. అలరాధికాధరాధర, దళమున యదుభర్త నినుచు దంతక్షతరే

ఖలువోలెఁ గ్రొత్త మంకెన, యెరులపైఁ దేటు లమరె నా సమయమునన్.

39

టీక. అల = ప్రసిద్ధమైన; రాధికాధరాధరదళములన్ = రాధయొక్క క్రిందిపెదవిపయ; యదుభర్త = శ్రీకృష్ణుడు; నినుచు = నింపు - ఊచు; దంతక్షతరేఖలువోలెన్ = పుటికాటుల చిహ్నుములవలె; గ్రొత్తమంకెనయలరులపైఁ = అప్పుడు పూచిన మంకెనపూలయ; తేటులు = తుమ్మెదలు; అమరెన్. అలం. ఉపమ.

తే. పాంచజన్యంబు రాధికాచంచలాక్షి, కంధరకునోడి యెచటనో క్రాగిపోవఁ
దగ్గతధ్వని తద్భర్తదాయ యనియొ, చేరె వృషభంబుకంతకుటీరవాటి.

40

టీక. పాంచజన్యంబు = విష్ణుపుశంఖము; రాధికాచంచలాక్షికంధరకున్ = రాధయొక్క మెడకు; క్రాగిపోవఁ = క్రాగగా నశించిపోగా; [క్రాగి = కపించి' అని పూర్వటీక.] కదగతధ్వని = పాంచజన్యపుధ్వని; తద్భర్తదాయ యనియొ = రాధభర్తయగు కృష్ణుని శత్రువగు కారణముచేతనో విమో; వృషభంబుకంతకుటీరవాటిన్ = వృషభముయొక్క కంతమును గుడిసెచాటున; చేరెన్ = దాగు కొనెను. రాధకంతము ఆకారమున పాంచజన్యము నోడించుటచే ఆ రెండిటిని శత్రుత్వము ఏర్పడెను. కావున రాధమగఁడగు కృష్ణుడును శత్రువయ్యెను. అందువలన శంఖముయొక్క ధ్వనియు కృష్ణునకు పగయగుటచే అతని శత్రువగు వృషభమును శరణుజొచ్చెను. [కృష్ణునకు వృషభాసురుఁడు పగవాడగుట ప్రసిద్ధము.] రాధమెడ పాంచజన్యమువలె నున్నదనియు, ఆ శరత్కాలములోని యెద్దులఱుకెలు పాంచ జన్యధ్వనిని పోలుచున్నవనియు, తాత్పర్యము. పగవానితోడిన దాయ, ఆ పగవానికి పగవాడగువానిని ఆశ్రయించుట రాజనీతి. శత్రువుయొక్క శత్రువు మిత్రుడగుచుకదా !

తే. పూడరికుని రక్షింప భూమిభార, నణఁప నవనీతలంబున నవతరిలిన

యల్లునిగుఱించి వచ్చు దుగ్ధాబ్ధి యనంగ, జంద్రికాపాండు'జలధరచ్చాయవొదలె.

టీక. అవనీతలంబునన్ = భూమిపై; అవతరిలిన = పుట్టిన; అల్లునిగుఱించి = అల్లుడగు విష్ణువు కొఱకయి; దుగ్ధాబ్ధియనంగన్ = పాలనముద్రమో యననట్లు; జంద్రికా.....చ్చాయ = వెన్నెల వలె తెల్లనైన మేఘములకాంతి; పొదలెన్ = వ్యాపించెను. శరద్పృథువున మేఘములు వెల్లనగుట స్వభావము. అలం. ఉత్పేక్ష.

1. చ. బురకొంచె. 2. చ. సరసిజ. 3. చ. దళమున. క. దళముల. 4. క. నిలుచు. చ. నినుచు.

5. క. ఖలువోలె. 6. చ. కందరకు.

పాండురంగ—27

సీ. కలుగకుండిన నేమి కడిమిపువ్వులతావి ననిచిన మరుస మొంతటికి నోప?

దొడవకుండిన నేమి మదకేసటనంబు చాలుదె యంచల సంభ్రమంబు?

¹ మెఱవకుండిన నేమి మెఱుంగులపాలప మేతన్నాత్రములె శావిధశధశములు?

సుడియకుండిన నేమి సోనవానలపెల్లు గజదానవృష్టికి గడమ కలదె?

తే. కారుకాలానఁ గలిగిన గౌరవంబు, చౌయై తోచె శరదృతుస్థావమున

² సురలి తొల్లికి యధికారి యోసరిలిన, వెనుక యధికారియవికావె విభవకళలు.

టీక. ననిచిన = చిగించిన; ఎంతటికి = దేనికి? ఓవదు? = తగదు? మదకేసటనంబు = మదిం
చిన నెమళ్ళనాట్యము; ఒడవకుండిన = ఏమి? = కలుగకపోయిన (నష్టము) ఏమి? మెఱుంగులపాల
పము = మెఱుపులకాంతి; శావిధశధశములు = శావిధాన్యపుణ్యజేల తళతళకాంతులు; ఏతన్నాత్రములె? =
సామాన్యమైనవా? (సాటిలేనివని భావము) సోనవానలపెల్లు = జల్లువానలమొత్తము; సుడియకుండిన
నేమి? = చుట్టిచుట్టి రాకున్న ఏమి నష్టము? గజదానవృష్టికి = ఏయగుల మదజలవర్షమునకు; కడమ,
కలదె? = వాద్ద లెదు. శర.....వమున = శరత్కాలపు సంవదవలన; కారుకాలాన = వర్ష
ర్తువున; గౌరవంబు = గొప్పతనము; చౌకయై = తేలికయై; తోచె; ఏలయన - శరదృతువు తన
ధర్మములను కలిగియుండియు, వర్షకాలపు ధర్మములనుగూడ చూపజాలియుండుటచే ఈ ఋతువు
ముందు వర్షర్తువు తీసికట్టయ్యెనని భావము. ఊరిలి = (తనయధికారమును) విడిచి; ఓసరిలిన = తప్పు
కొన్నచో - (అధికారమును విడిచి) పోగా; విభవకళలు = విశ్వరూపుకళలు - అధికారములు; వెనుకయధి
కారియవికావె! = అతనిక్రింద నుండిన అధికారివేకదా! పెద్దయధికారి యొకఁడు విశ్రాంతిదీసికొని వివ
రింపఁగా అటువైని అధికారమంతయును క్రిందియధికారిచే కదా! అలం. విభావన, అర్థాంతరన్యాసము.

ఉ. పాఁడియుఁ బంటయుం గలిగి పంకవిహీనమనోహరాంబువుల్

³ వేడినచోట నెల్లఁ బ్రభవంపఁగ, భానుఁడు శీతభానుఁడ౯

గాఁడిపమేఘకాళిమవికారము దూరమునేను నెంతయుఁ

సాఁడెముచూపె శారదదినంబులు నిర్మలమాక్తికాకృతిన్.

43

టీక. పంకవిహీనమనోహరాంబువుల్ = బురదలేని స్వచ్ఛజలములు; వేడినచోటనెల్ల = కోరిన
స్థలములన్నింటను; ప్రభవంపఁగ = పుట్టఁగా - కలుగఁగా - ఊరఁగా; భానుఁడు = సూర్యుఁడును;
శీతభానుఁడు = చంద్రుఁడును; కాఁడి = నాటుకొన్న; మేఘకాళిమవికారము = మేఘముల
యొక్క వికారపుస్వరూపును; శారదదినంబులు = శరత్కాలపురోజులు; నిర్మలమాక్తికాకృతి =
స్వచ్ఛములగు ముత్యములవలె - నిర్మములయి యనుట; సాఁడెముచూపె = గొప్పతనమును చూపెను;
[ముద్రితప్రతిలో ఇట్ల 'వేడినెల్లచోట' అనుపాఠము కలదు; టీకాకర్తలు 'వేడినె' = కోరినను.
అని అర్థమును వ్రాసిరి.]

సీ. రక్షగట్టిరి మహీరమణు లశ్వములకు భూరిసీరాజనపూర్వకముగ

ఫలకగ్రహణముఁ జౌపదములగరిమంబుఁ బరఁగె బాలకులకు గురువులిండ్ల

దుమికి చిచ్చుఱతోరణములు దూఱినవాచు దూఱరైరి కృతాంతుతోరణములు

భుజియించె బ్రజ భుజాభోజనంబులు సిగబంటిగాఁ దోలుకొత్తవంటకములు

తే. నఖిలదిగ్దయకాంక్షుఁ బుష్పాయాధుండు, వెలిగుడారంబులో వచ్చి విడిచిచేసె

మురళి మ్రోయించె ద్విభువనమోహనముగ, రాధ కింపుగ నాదినారాయణుండు.

టీక. మహీరముణులు = రాజులు; భూరి.....కముగ్ = గొప్పహారతులిచ్చుటతోగూడ - తోలుత హారతుల నిచ్చి; రక్షగట్టిరి = రక్షణమునైన మూలికాచికమును కట్టిరి; గురువులిండ్లకే = గురువుల గృహములందు; ఫలకగ్రహణముకే = ఫలకలు పట్టుకొనుటయ్య; చౌవదములగరిమంబుకే = (గీతకల) గీతకలపద్యముల గొప్పతనమును; పరగెకే = జరిగెను; [“చౌపదముల = చిందలు త్రొక్కుటల యొక్క” అని పూర్వటీక.] దుమికి = గంతులుపెడి; చిచ్చుతతోరణములు = జ్వాలాతోరణములను; [ఎండుటర.టియూకులు మొదలగువానిని తోరణములగఁ గట్టి, వానికి నిప్పు అంటించి, ఆవి జ్వలించు చున్నపుడు వానిక్రిందినుండి పోవుట కుపయోగించు తోరణములు; ఈ యుత్సవము కార్తికశూర్తిమ నాడు. (శరదృతువున, వచ్చును.)] [“చిచ్చుతతోరణములు = నిప్పుగుండములచాట్లు” అని పూర్వటీక.] కృతాంతుతోరణములు = యమునిచే విర్భజుపబడిన దుర్గములగు తోరణములను; దూరప్రేరి = ప్రవేశించెరెరి; ఈ లోకమున జ్వాలాతోరణములక్రిందనుండి పోవువారికి యమలోకమున తోరణములను దూరు బాధ లేదని భావము. ప్రజ = జనము; భుజాభోజనంబులు = విందుభోజనములుగా - తేరగా వచ్చిన భోజనములుగా; తోలుక్రోత్తకుటకచులకే = ఆప్పటికప్పుడు శయారయిన ఆహార వస్తువులను; సిగబంటిగాకే = కలమునుగ - సమృద్ధిగా; భుజియించెకే; [ఈ ‘భుజాభోజనములు’ ‘భుగా భోజనములు’గా వాడుకలో నున్నది.] పుష్పాయోధుండు = మస్తకుండు; ఆఖల దిగ్దయకాంక్షకే = అన్నిదిక్కులను జయించు కోరికతో; పచ్చి; వెల్గుడారంబులొకే = బయటి (పొలిమేర పన్నిన) గుడారములొక; విడిచిచేసెకే = బనచేసెను - రాధకు సమీపముననే పొంచి యుండెననుట; ఆదినారాయణుండు = విష్ణువు; త్రిభువనమోహనముగకే = మల్లోకములు పరవశము లగునట్లు; మురళికే = పిల్లనగ్రోవిని; మ్రోయించెకే. - ప్రత్యక్షమై యామెకోరిక నీడేర్చిననుట. ఆలం. స్వభావోక్తి, ఉదాత్తము.

ప. ఇట్లు నిజజలనిమజ్జజంతుజాలంబులకు ఋణాత్రయమోచనహేతువగు నా ఋణా విమోచనతీర్థంబునం దపంబు సేసి రాధ కృతార్థ యయ్యె, నయ్యాదవశి ¹శోరుండును గృశోదరీసహాయుండై మాయాశబలితుండగు జీవపురుషుని ²పరుసున వివిధభోగపరాయణుండై ³ప్రవర్తించుచుండె నయ్యెడఁ బుండరీకుని ప్రకారం బాకర్ణింపుము. 45

టీక. నిజ.....కాలంబులకుకే = తన నీటియందు మునిగిన ప్రాణులకు; ఋణాత్రయవిమోచన హేతువగు = దేవఋణము, ఋషిఋణము, పితృఋణము అను ముల్త్రైకగుల ఋణములను తీర్చుకొనుటకు కారణమైన; [జప, పూజా, హోమాదులవలన దేవఋణమును, వేదాధ్యయనమువలన ఋషిఋణమును, పుత్రసంతానమువలన పితృఋణమును తీర్చివలెనిని పెద్దలందురు.] అయ్యాదవశిశోరుంబును = ఆ గోప బాలకుడగు కృష్ణుండును; గృశోదరీసహాయుండై = ఆ రాధతోగూడి; మాయాశబలితుండగు = మాయచే ఆవరింపబడిన; జీవపురుషునివరుసునకే = జీవాత్మవిధమున; వివిధభోగపరాయణుండై = అనేకములగు భోగముల ననుభవించువాడై.

క. ఉపమింపగరాని తప, స్తపమునఁ గడువాఁడి మీఱు ⁴ధరణీసుమన స్తపనుండు కమలవికాసం, బెప్పుడును నుడివోనితావి నిచ్చుపహింపన. 46

టీక. ఉపమింపగరాని = సాటిలేని; తపస్తపమునకే = తపస్సనెడి వేసఁగియందు; వాఁడి మీఱు = విజృంభించుచున్న; ధరణీసుమనస్తపనుండు = బ్రహ్మణుడైన (పుండరీకుండను) సూర్యుండు;

1. క. శోరుంబును. చ. శోరుండును. 2. చ. పరుసన. 3. క. పరుగు. చ. ట. ప్రవర్తించు. 4. చ. ధారుణి.

ఎపుడును = ఎల్లపుడును; ఉడివోని తావిక్ = మానని - విడువని పరిమళము చేతను, పరమాత్మ సాక్షాత్కార రూపవిమళముచేతను; కమలవికాసంబు = తామరపూవులు వికసించుట, హృత్కమలము వికసించుట యును. అలం. శ్లేష.

క. ఆద్యశివాధిష్ఠితమై, ఆద్యజ్యోతిర్విలాసయుతమై స్వశిరః

¹పద్యోద్భవమై కడు నన, పద్యమునౌ దశశతారచనజమునందున్.

47

టీక. ఆద్యశివాధిష్ఠితమై = పరమాత్మకు ఉనికిపట్టయి; ఉద్యోత్.....యుతమై = బయలు దేటుచున్న కాంతుల విలాసముతో కూడినదై; [“ఉద్యోత్ = వెలుగుచున్న” అని పూర్వటీక.] స్వశిరః.....వమై = తన శిరోమార్గమునందు పుట్టినదయి; కడక్ = మిక్కిలి; అనపద్యమునౌ = దోషరహితమును అయిన; దశ....నందున్ = సహస్రదశపద్యమునందు; అలం. పరికరము.

చ. జోటజోట ధారగా వడియుచు గడలెత్తు సుధారసంబు ²గుం

గుటగుట నప్పటప్పటికి గ్రోలుచు నాలుగురెండుమూలలక్

గుటిలత దాల్చు భోగిని గగుర్పొడవించుచు దక్షిణశ్రవ

స్తటవిసరత్పయోదనినదంబున జొక్కుచు మబ్బుగ్రక్కుచున్

టీక. ధారగాక్ = ప్రవాహముగా; వడియుచున్ = కారుచు; కడలెత్తు = పొంగుచున్న; సుధారసంబున్ = అమృతరసమును; [ప్రంగుటగుట యనునది త్రాగుటయందలి అనుకరణము.] క్రోలుచున్ = త్రాగుచు; నాలుగురెండుమూలలక్ = ఎనిమిదిదిక్కులకు; కుటిలతదాల్చు = పంగియుండు-తిరుగుచుండు; భోగిని = కుండలిని; దక్షిణ.....నక్, చొక్కుచున్ = కుడిచేవినుండివ్యాపించు మేఘధ్వనికి బరవశమగుచు; మబ్బుగ్రక్కుచున్ = చైతన్యముతప్పుచు.

ఉ. విచ్చిన కన్నదమ్మలకు విందులుపెట్టు వెడందకన్నులక్

బచ్చనిపట్టు బేరరముఁ బ్రాకిన మచ్చయుఁ బీలి నెట్టెముక్

బచ్చికచాయయుం జిజ్ఞాస⁴పాయము గల్గువెలుంగు నిచ్చలో

రచ్చ యొనర్ప నందలి పరాకునఁ దేలుచు వేడ్క నేలుచున్.

49

టీక. = విచ్చిన = విప్పిన; కన్నదమ్మలకున్ = పద్యములబోలు కన్నులకు; విందులు పెట్టు = అనందమునుకలుగఁజేయు; వెడందకన్నులక్ = విశాలనేత్రములను; పచ్చనిపట్టున్ = పీతాంబరమును; బేరరమున్ = విశాలపతమువయి; ప్రాకిన = వ్యాపించిన; మచ్చయున్ = శ్రీవత్సాంకమును; పీలి నెట్టెముక్ = వికిలిపిట్టయొకలతలపాకయను; పచ్చికచాయయున్ = పచ్చికపతె క్యామలమైన రంగును; వెలుంగున్ = కాంతి-దివ్యజ్యోతియు; ఇచ్చలో = మనస్సునందు; రచ్చయొనర్పన్ = కొలువు తీర్చియుండఁగా - భగవంతుండు మనస్సున తోచగా; అందలిపరాకునక్ = అందలి ఆసక్తి యందు; తత్పరత్వమునందు; అలం. పర్యాయోక్తము.

చ. గురుజనభక్తియుం గపటగోపకుమార⁵పదాబ్జభక్తియున్

⁶దరులుగఁ బాపభూరుహావితానము ⁷లీనముగాఁ జెలంగు భా

స్వరతరయోగసింధువున సౌఖ్యము నొందుచుఁ జిద్విసాంకురా

హరణ మొనర్చి భూమిసురహంసము చాలఁ బ్రశంస నొందఁగన్.

50

టీక. కపట.....సక్తియున్ = శ్రీకృష్ణావతారమైన భగవంతుని పాదములయొడఁ గల ఆసక్తియును; దరులుగన్ = ఒడ్డులుగను; [ఇచట పూర్వటీకలో ‘తరలగన్ = చలింపఁగా’ అని

1. చ. ప్రద్యుద్భవమై. 2. చ. ట. గ్రక్కుటకున. 3. చ. ట. ప్రక్కుచున్. 4. ట. ప్రాయము. 5. చ. కుమారు. 6. క. దరలగ. చ. శ. ర. ట. దరులుగ. 7. వినీలము.

యున్నది; అది తప్ప.] పాపభూరుహావితానము = పాపముల నెడి వృక్షముల గుంపు; లీనముగాఁ = మునిగి పోవునట్లుగా - సళించునట్లుగా; చెలంగు = ప్రకాశించు; భాస్వరతరయోగసింధువునఁ = మిక్కిలి ప్రకాశించు యోగమున నదియందు; చిద్విసాంకురాహరణము, ఒసర్చి = జ్ఞానమునెడి తామరతూండ్ల అంకురములను తిని; భూమిసురహంసము = బ్రహ్మజుడవు (పుండరీకుడవు) హంసము; అలం. రూపకము.

సీ. తనమొగంబులు ప్రాతఃజనుకుమానికముల గము లుద్భవిల్లెడు కనులుగాఁగఁ

దన కమండలువారి దనుజారిపాదార్ఘ్య ములవరించుట కూటచెలముగాఁగఁ

దనమది నెద్దిదోచిన నది యొక్కొక్కరూపాంతరంబునఁ బ్రోదిపడయఁ

దన కట్టునజినరత్నము సృష్టిదీక్షకై కట్టినయదివోలె గప్పదేర

తే. వీచు వీవన చేబూని వెనుకఁ దనకు

చిటుతచనుదోయి యొరగుగాఁజేసి పలుకుఁ

జెలువ కొలువంగఁ దొలుకారు కిలఁకపులుఁగు

మాపురావుత్తు నిలిచె బ్రహ్మణునిమ్రాల.

51

టీక. ప్రాతః.....గములు = వేదములనెడి రత్నములగుంపులు; ఉద్భవిల్లెడు = పుట్టునట్టి; కమండలువారి = కమండలములొని జలము; దనుజారిపాదార్ఘ్యము = విష్ణువునకు కాళ్లకడుగుటను; అలవరించుటకుఁ = కూర్చుటకు; తనమదిఁ = తనమనస్సునందు; ఏదీ, తోచినఁ = ఏది (చేయుటకు) తోచినను; అది = అయ్యది; ఒక్కొక్కరూపాంతరంబునఁ = వేరువేరు రూపున; ప్రోది, పడయఁ = రక్షణను పొందఁగా; తనకట్టునజినరత్నము = తాను కట్టుకొన్న శ్రేష్ఠమయిన చర్మము; సృష్టిదీక్షకై = సృష్టిచేయవలెను దీక్షకొఱకయి; కప్పదేఱఁ = నలుపెక్కినదనుట; ఒఱగుగాఁజేసి = అనుకూనుదిండుగాఁజేసి; పలుకుఁజెలువ = సరస్వతీదేవి; తొలుకారు.....రాచుత్తు = వర్షాకాలమున కలఁతపొందు పక్షియగు హంస వాహనముగాఁగల బ్రహ్మ. అలం. ఉదాత్తము, పర్యాయోక్తము.

చ. నిలిచి నిలింపలోకతటిసీతటసీరజహేమసీరజో

జ్వలబిసనాశఖాదనమువంకన పాంకము మీఱు క్రొవ్వనఁ

గళము గదల్చలేని తుంగంబు దటాలున డిగ్గి నమ్రతా

కలితశరీరనిం దిగిచి కౌగిటఁ జేరిచె బుండరికునిన్.

52

టీక. నిలింప.....వంకన - నిలింపలోకతటిసీ = స్వర్గంగానదియొక్క; తట = ఒడ్డునఁగల; సీరజ = నీటిలోఁబుట్టిన; హేమసీరజ = స్వర్ణకమలములయొక్క; ఉజ్వల = మిక్కిలి ప్రకాశించు; బిసనాశఖాదనమువంక = తామరతూండ్లకాడలను తినుటయందే; పాంకముమీఱు = అతిశయించు; క్రొవ్వనఁ = మదముచే; గళముఁ = మెడను; తుంగంబుఁ = వాహనమైన హంసనుండి; నమ్రతా కలితశరీరునిఁ = వినయముతోఁగూడిన - మంచబడిన దేహముకల; పుండరికునిఁ; తిగిచి = చేరదీసి; కౌగిటఁ, చేరిచెఁ = కౌగిలింపెను. అలం. ఉదాత్తము.

ఉ. చేరిచి సేమమే? సీతకు శేషయలోచనగోచరాత్మ! సీ

వారికి సీకు నన్న విని వారిరుహాసనుఁ బల్కు నమృతా

దారుఁ డమేయభద్రసముదాయోనిదానము సీవు వచ్చుటక

సారసగర్భ! యింకఁ గొనసాఁగుఁజుమీ కుశలంబు మాదెసన్.

53

1. చ. కూటు. 2. క. కప్పి. చ. కట్టి. 3. క. ర. కలుగు. 4. క. మీరు. చ. మీఱు. 5. క. నిదానము. చ. నిదానమ. 6. చ. మీదెసన్.

టీక. సిత.....రాత్త! = తెల్లదామరలవంటికన్నులుగల విష్ణువు గోచరమగు మనస్సుకల పుండరీకుఁడా! వారిరుహాసనుఁ = బ్రహ్మనుగూర్చి; సారసగర్భ! = ఓబ్రహ్మ! అమేయభద్రసముదాయ నిదానము = సాటిలేని శుభములగుంపునకు మూలకారణమైనవాడవు.

క. అని పరమానన మిడి¹తా, ననిమిషు లర్పించి²నట్లు యర్పించె జగ

జ్జననస్థితిలయకారణ, జని సజునిక్ సుతనమతిరజనిరజనీశున్.

54

టీక. పరమాననము, ఇడి = గొప్ప ఆననమును వేసి; తాను = పుండరీకుఁడు; అనిమిషులు = తెప్పపాటు లేని దేవతలు; అర్పించినట్లు = పూజించువిధమున - గొప్పగా; జగత్.....జనిక్ = లోకములఉత్పత్తి, స్థితి, లయములకు కారణమగువానిని; సుజన...రజనీశుక్ = మంచివారిమనస్సు ఆసాడి రాత్రికి చంద్రుడైనవానిని; ఆజునిక్ = బ్రహ్మను; [ముందుపద్యముతో సమన్వయము.] అలం. పరికరము.

క. అర్పించి నిలిచి చేతులు, గూర్చి పురఃస్థలికి జూచి గోవిందపదా

బ్రాహ్మరసోపాకవిధుఁ డ,నర్పిత తదితరుఁడు, తీతిసురాగ్రణి పల్కున్.

55

టీక. చేతులు కూర్చి = చేతులు జోడించి; పురఃస్థలికి = ముందునకు; గోవింద.....విధుఁడు = శ్రీవిష్ణుపాదారివింద పూజయను రసపాకమునకు చంద్రుడైనవాడు; అనర్పితతదితరుఁడు = పూజింపని యితరులు కలవాడు - ఇతరదేవతలను పూజింపనివాడు; తీతిసురాగ్రణి = బ్రహ్మణుఁడు - పుండరీకుఁడు. అలం. రూపకము, పరికరము.

సీ. విజ్ఞానపంద్యుఁ డీవిశ్వనిర్మాత యాత్మారాముఁ డీత్రిలోకాధికారి

భూమధ్యజనితరుద్రుం డీమహామతి యజ్ఞాతచర్యుఁ డీప్రాజ్ఞతముఁడు

సర్వావయవజప్రజావ్రజుం డీవేల్పు ముఖ్యాత్ముఁ డీత్రయామూలభూతి

దత్తుదిక ప్రజోద్భవహేతు వీచ్యయ్య కర్తృకసాక్షి యీనిర్మలుండు

తే. శాశ్వతుం డీతఁ డదృశ్యతైశ్వర్యుఁ డీతఁడు

శాంతుఁ డీతఁడు వాఙ్మనఃకాంతుఁ డీతఁడు

ననఁగ వెలుగొందు నీవు నా కతిథి వైతి

వేను⁴దొలిమేనఁ జేసిన దెట్టి నోము !

56

టీక. విజ్ఞానపంద్యుఁడు = విశేషజ్ఞానము కలుగుటచే (కలవాడగుటచే); పంద్యుఁడు = ననుస్కరింపదగినవాడు; విశ్వనిర్మాత = లోకసృష్టికర్త; త్రిలోకాధికారి = ముల్లోకములకును ప్రభువు; ఆత్మారాముఁడు = ఆత్మయందు క్రీడించి ఆనందించువాడు; మహామతి = గొప్పబుద్ధికలవాడు; భూమధ్యజనితరుద్రుండు = కనుబొమలనడుమపుట్టిన శివుఁడు కలవాడు; ప్రాజ్ఞతముఁడు = ప్రాజ్ఞులలో శ్రేష్ఠుఁడు; అజ్ఞాతచర్యుఁడు = తెలియరాని చిత్రచర్యకలవాడు; వేల్పు = దేవత; సర్వా.....వ్రజుండు = (తనయొక్క) అన్ని ఆవయవములనుండియు పుట్టిన ప్రజల సమూహము కలవాడు; ముఖ్యాత్ముఁడు = ప్రధానమైనవాడు; త్రయామూలభూతి = పేదములకు మూలకారణము; దత్తుదిక ప్రజోద్భవహేతువు = దత్తుఁడుమొదలగు ప్రజావతులపుట్టుకకు కారణమైనవాడు; కర్తృకసాక్షి = (మనముచేయు)కర్తలకు ముఖ్యసాక్షి; వాఙ్మనఃకాంతుఁడు = సరస్వతీదేవికి భర్త.

మ. అరుణావిష్కృతి భాస్కరోదయముఁ బద్మామోద మంభోరుహ

కరమున్ వేలుపునిల్ ప్రవర్ణము నోంకారంబు మంత్రాక్షర

స్ఫురణంబు బ్రకటింపఁగా మొదల నుద్ఘాతంబు లై నట్లు ¹శ్రీ
శ్వరుఁ డేతెంచుటకుఁ ద్వదాగమహిమహా! సంసూచకం బయ్యెడున్.

57

టీక. అరుణావిష్కృతి = అనూరుషాడుపు; భాస్కరోద్దయము = భూరోద్దయమును; పద్మా
మోదము = తామరలపరిమళము; అంభోరుహాకరము = పద్మసరస్సును; వేలపువీధి = ఇంద్రధనుస్సు;
ప్రవృణము = ఎక్కువవృణమును; ప్రకటింపఁగా = తెలియఁ జేయుటను; ఉద్ఘాతంబులు,
విసట్లు = పుట్టినట్లు; త్వదాగమము = సీరాక; శ్రీశ్వరుఁడు = విష్ణువు; ఏతెంచుటకు = వచ్చుటకు;
ఆహా! = ఎంతసంతోషము! సంసూచకంబు, అయ్యెడున్ = తెలియఁజేయునై యున్నది. అలా
మాలాపమ.

ఉ త్వాదృశులందు నందకము దాల్చు వేల్పు వసించునట్లు ల
ర్పాదుల నూచియుండఁ డని యాడువ; రట్లకుటన్ సమస్తవ
స్తూదయహేతుభూతి వెలుగొందెడు మీరిట కీట్లు వచ్చుటన్
శ్రీదయతాగమంబు కడుఁజేరుచునా నని నిశ్చయించితిన్.

58

టీక. త్వాదృశులందు = నీవంటివారియందు; నందకము దాల్చు వేల్పు = నందకమును
పేరిటి కత్తిని ధరించు విష్ణువు; ఆర్పాదులన్ = పూజమొదలగువానియందు; ఊడి = పూని; ఆడుదురు =
పలుకుదురు. సమస్తవస్తూదయహేతుభూతి = అన్నిపదార్థముల ఆభ్యుదయమునకును కారణభూతుఁ
డైనవాడవు - బ్రహ్మ; శ్రీదయతాగమంబు = శ్రీవిష్ణుదేవునిరాక.

క. నావని నగుమొగమున న, దేవజ్యేష్ఠుండు వాసుదేవప్రియు సు
భావించి సజలజలధర, రావనిభగభీరకంధరాధ్వనిఁ బలుకున్.

59

టీక. దేవజ్యేష్ఠుండు = దేవకలకు పెద్ద - బ్రహ్మ; వాసుదేవప్రియున్ = విష్ణుభక్తుని - పుండ
రీకుని; సంభావించి = గౌరవించి; సజల...ధ్వని = సజలజలధర = నీటితోఁగూడిన మేఘముయొక్క;
రావ = ధ్వనితో; నిభ = సమానమైన; గభీరకంధరాధ్వని = గంభీరమైనకంఠస్వరముతో. అలా, ఉపమ
చ. ఒసఁగెద ²వేడు నీకు వరమో పరమవ్రత! యెద్దియేనియున్
మసలక యన్న నన్నయసచున్వీతుఁ డిట్లు నట్టి ⁷దేవియన్
బిసరుహగర్భ! దుర్భవవిభేదనువైఁ దలఁపుం దదీయసం
గసుఖ మఖండధర్మపరికర్తముఁ గూర్చి నొసంగు నాకొగిన్.

60

టీక. పరమవ్రత! = గొప్ప నియమముకలవాడా! (పుండరీకుడా!) మసలక = అలసింపక;
అన్నయసచున్వీతుండు = ఆ నీతిమార్గ యుక్తుడగు పుండరీకుండు; బిసరుహగర్భ! = బ్రహ్మ! దుర్భవవిభే
దనువై = చెడ్డవైన పుట్టుకలను నశింపజేయు విష్ణువువయు; తదీయసంగసుఖము = ఆతనిజేరుటవలనఁ
గల్గు సుఖమును; అఖండధర్మపరికర్తము = అడ్డులేని ధర్మమార్గప్రవర్తనమును; ఒగిన్ = బాగుగా - ప్రీతితో.
చ. అనవుడు నట్లు యిచ్చి కమలాసరుఁ డా శమశాలిఁ బలుకు నో
మునివర! నీవునేయుతపమున్ జపమున్ బెరచేప నెల్లి నేఁ
టన భవదగ్రవీధిఁ గడారపటు డిటు వచ్చు; మున్నె యా
యన నిను నేలినాడు చరితార్థుండ వీవు చతుర్థసంపదన్.

61

1. క. లీ. చ. ట. శ్రీ. 2. క. ముహ. చ. మహ. 3. చ. దాల్చుచు. 4. చ. నట్లు. 5. క.
కంధర. చ. ట. కంధరా. 6. క. నీకువేడు. చ. వేడునీకు. 7. చ. లేనియన్. 8. చ. దక్షమ.

టీక. కమలాసనుడు = బ్రహ్మ; శమకాలిక్ = శాంతగుణముచే ఒప్పు మునిని - పుండరీకుని గూర్చి; పెరరేపక్ = ప్రేరేపించుగా - ప్రోత్సహించుగా; కడారపటుడు = కపిలవర్ణముగల వస్త్రమును ధరించినవాడు - పీతాంబరుడు - విష్ణువు; ఎల్లి, సేటన = నేడురేపులలో; భవదగ్రవీధికిక్ = సియెదుటికి; ఈవు = నీవు; చతుర్థసంపదక్ = మోక్షసంపదచేత; చరితార్థధడవు = కృతార్థధడవయితివి. క. నీ యీక్షేత్రము నోముని, నాయక ! దేవర్షి¹నరగణ ప్రార్థితని

శ్రేయసపదాన్య మగు నని, పోయె బయోజాతసూతి; పోయిన నతడున్. 62

టీక. దేవర్షి పదాన్యము = దేవతలు, మునులు, నరులుమొదలగువారి సమూహముచే కోరబడిన శుభములనొనగనది; పయోజాతసూతి = కమలోద్భవుడు - బ్రహ్మ.

ఉ. థాతఁ దలంచి మ్రొక్కి యచదాతసరోజదళాక్షుఁ 2 గాంచు లో

బ్రాతె 3 పెనంచి యన్నలుపపల్కులు సత్యములొక్కొ వాక్కథా

4 ప్రోత ముకుందుఁ 5 డెందు ననుబోటికి దక్కునె? దక్క కేమి? భ

క్రాతుగతాపహారి దనుజారి యనా వినమే బుధోక్తులన్.

63

టీక. థాతక్ = బ్రహ్మను; అపదాతసరోజదళాక్షుక్ = తెల్లదామరలవంటి కన్నులుగల విష్ణుని; కాంచు = చూచునట్టి; లోబ్రాతె = మనస్సులోని ఆసక్తిని; పెనంచి = పెనచుకొని - అతిశయించు జేసికొని - విష్ణుజూచు ఆతురత ఎక్కువ కాగా-అని భావము; అన్నలుపపల్కులు = ఆబ్రహ్మమంటలు; వాక్కథాప్రోత = వాక్కులచేతను, కథలచేతను కూర్చబడినవాడు - కొనియాడబడినవాడు; ముకుందుడు = మోక్షదాత; దనుజారి = రాక్షసులకు శత్రువగు విష్ణువు; భక్రాతుగతాపహారి = భక్తులయొక్కయు, విషన్నులయొక్కయు బాధను పోగొట్టువాడు. [క్రిందిపద్యముతో సమన్వయము.] అలం. అనుప్రసము.

సీ. అవమాడ బర్హి బర్హమున నొండొంటి 6 సీక్కము లంటి చల్లిచిక్కము దలిర్పఁ

బంటకార్వెలిదమ్మి 7 డంట గెంటసమాడు వెడదకన్నులకాంతి 8 వెల్లివాడువ

మెటుఁగుఁజెక్కులమీద మిట్టించి మొసలివాగడమద్దికాయలోకభుకు లమర

పక్షిఁఫలమున శ్రీనత్యకాస్తుభవైజయంతు లిదిరతోడి పంతు వడయ

తే. నిన్నునాభియుఁ ద్రివల్లి¹⁰వల్లితజతరము

కరకలితచిత్రభస్మశంఖములు నమర

11 మన్ననసీను నేప్రాద్దు మలయుచున్న

ధూర్తబాలుడు నామ్రోలఁ దోచునొక్కొ !

64

టీక. అవమాడబర్హి బర్హమునక్ = సిగయందలి నెమిలిపించుమున; ఒండొంటి...లంటి = ఒక దానియట్లిక నిొకొకటి చిక్కుకొని; అమరక్ = అమరియుండగా - తగినట్లుండగా; పంటకార్వెలిదమ్మి జంటక్ = శరత్కాలమునందలి మేలైన తెల్లతామరలను; గెంటసమాడు = తిరస్కరించు; వెడద = వికాలమైన; వెల్లివాడువక్ = వ్యాపించగా; మిట్టించి = మీఁదికెగిరి - విజృంభించి; మొసలివాగడ మద్దికాయలకభుకులు = మకరకుండలముల తగుకులు; ఇందిరతోడక్ = లక్ష్మీదేవితోఁగూడ; పంతు వడయక్ = పంతువేసినగా - లక్ష్మీతోఁబాటు ఆవియును పక్షిఁఫలమున ఉండగా; నిన్నునాభియుక్ = లోతైన బొడ్డును; త్రిపశివల్లితజతరము = మూడు మడతలతోనుకూడిన కడుపు; కర...శంఖములు = చేలిలోని రంగులనంచయు, శంఖమును; మలయుచున్న = తోచుచున్న - తిరుగుచున్న; ధూర్త బాలుడు = ఆల్లరిపిల్లవాడైన శ్రీకృష్ణుడు. అలం. స్వభావోక్తి, ఉదాత్తము.

1. చ. సుర. 2. క. గాంచి. చ. ట. గాంచు. 3. చ. ట. పెనంచి. 4. చ. ప్రోతు. 5. చ. ట. నంద. 6. చ. సిద్ధము. 7. ట. దంటు. 8. చ. లోలేదు. 9. క. తగుకు. చ. కగుకు. 10. చ. వర్ధిత. 11. క. మన్ననంబును. చ. ట. మన్ననసీను.

క. అని యీగతి మీమాంసా, నని మానసమృగముఁ ద్రిష్ట వైష్ణవరత్నం
బునకు నిజదక్షిణేక్షణ, ననజచ్చర మదరె శుభనివహపిశురంబై.

65

టీక. ఈగతి = ఈరితిని; మానసమృగము = మనస్సును జింకను; మీమాంసాపరి = సందేహమును అడవియందు; నిజ...చ్చరము = తామరపూవులకుమటి తన కుడికప్పు; శుభనివహపి శురంబై = శుభసమూహమునకు సూచకమై; అదరె = కుడికన్నదరుట మగవారికి శుభసూచకమని సుప్ర దాయసిద్ధమగు సిద్ధాంతము.

తే. నాఁడు మఱునాఁడు నన్ని ప్రసందనుండు, ధాతమాటలచందంబు దానవారి
తనఁడకు¹వచ్చు రాములదలఁచితలఁచి, ముచ్చటలయేటితరఁగలమునిగి మునిగి.

టీక. అన్ని ప్రసందనుండు = ఆ బ్రహ్మణమహారుండు - పుండరీకుండు; దానవారి = రాక్షసులకు శత్రువగు విష్ణువు. అలా. రూపకము.

వ. మూడవనాఁడు యథాకాల ప్రబుధుండై పూర్వాశ్రితసిద్ధాశ్రమఃబున బద్ధ
పద్మాసనాసీనుండై.

టీక. యథాకాల ప్రబుధుండై = యుక్తకాలమున మేల్కొన్నవాడై; బద్ధపద్మాసనాసీనుండై = పద్మాసనబంధము వేసికొని కూర్చున్నవాడై.

క. కరివదనదేవతామిశ్ర, దగుణాభచతుర్దశాధ్య వాదిమసాంతా
క్షయ్యంత మగు నాధారంబునుహంబునఁ గలుగు వలపు బుగులుకొనంగన్,

టీక. కరి...యంతము - కరివదనదేవతామిశ్రత్ = విఘ్నేశ్వరుండు దేవతగాఁగలదియు; అరుణాభ = ఎఱ్ఱనికాంతి గలదియు; చతుర్దశాధ్య = నాలుగు జేతులు కలదియు; వాదిమ, సాంతాక్షర యంతము = వకారము మొదలు సకారమువఱకుఁగల అక్షరములు - వశవన-అను నక్షరములు కలది; అగు; ఆధారంబునుహంబున = మూలాధారకమలమునందు; కలుగు వలపు = ఉన్న పరిమళము; బుగులు కొనంగన్ = నిడుకొనఁగా.

క. పూనఁ దటిత్ప్రభ పద్మశ్రమై నలువ వసింప బాది లాంతాక్షరసం
ధానస్ఫుట మగు స్వాధిష్ఠానాబ్జమునందు వెడల సత్సౌభముల్.

టీక. తటిత్ప్రభ = మెఱుపుయొక్క కాంతిపటికాంతి¹; పద్మశ్రమై = ఆఱు జేతులుకలదియు; నలువ వసింప = బ్రహ్మ అధిష్ఠానదేవత కాఁగా; బాదిలాంతాక్షరసంధానస్ఫుటము = బ మొదలుకొని ల వఱకుఁగల-(బభ్రమయరల - అను) నక్షరములకూర్చుచే ప్రకాశించునది; స్వాధిష్ఠానాబ్జమునందున్ = స్వాధిష్ఠానపద్మముచూడి; సత్సౌభముల్ = మంచిపరిమళములు; వెడల = బయట వ్యాపింపఁగా.

క. డాద్యము ఘాంతిమును నీ, ల ద్యుతియుఁ బురాణపురుషలాలితము సుధీ
వేద్యము నగు దశపత్ర సముద్యన్తణిపూరకమున మొలవఁగఁ దావుల్.

టీక. డాద్యము = డకారము మొదలుఁగలది; ఘాంతిము = షకారము చివఱఁగలది - అనఁగా; డ ధ ణ త థ ద ధ న ప ఫ అని నక్షరములుకలది; నీలద్యుతియున్ = నల్లనికాంతియు; పురాణ పురుషలాలితము = విష్ణుదేవతచే లాలించఁబడినది - ఇంద్రుని; విష్ణు పథిదేవత యగుటచే చక్కనిదనుట. సుధీవేద్యము = పండితులచేఁ జెలియఁదగినది; దశపత్రసముద్యన్తణిపూరకమున్ = పదిజేతులచే వెలుగు మణిపూరకమలమునందు; తావుల్ = పరిమళములు; మొలవఁగన్ = పుట్టఁగా.

క. శైవము ద్వాదశదళరే, ఖావళితకఠంబు కమ్రకనకచ్ఛాయా
శ్రీనహము నౌ ననాహత, మేవేళం జెడని గంధ మిగురొత్తింపన్.

1. 'వారి' అని ఒక ప్రతిపాతమని. శ. ర. 2. చ. ఉన. పాండురంగ-28

లోనాఁ గడుజాత్రభస్తంబున¹ నిల్చిన బొల్బుగాఁ గల్పక స్వచ్ఛగుచ్ఛంబు సత్కార్యమై నిత్యముం గ్రొత్తగాఁ బూనియున్నాడన² భవ్యశంఖంబు సవ్యాగ్రహస్తంబునం³ దిమ్ముగా దివ్యభూమావిశేషార్పణుల్ గ్రమ్మ, లేచెచ్చెరల్ గ్రమ్మఁగా నమదిక్పాలకమస్తుతుల్ స్పష్టలం బంటఁగా, నంటఁగా రాక రాకాసుధాభాసు భానూజ్వలజ్వల కీలాకుల ప్రాధోరీధా కృదారూఢగాఢత్విడౌఘంబు మోఘంబుగా⁴ మేఘవీధి⁵ ధరాధోజగద్ధోరిణి⁶ ధోరణిల్ గట్టి, యాదవరమణుండు నాభిసంజాతకంజాతజాతుం డఖండౌఘిప్రీతీభవద్విశ్వవిశ్వంభరాభాగుఁ డాభోగవదోగి భోగాసనుం డాసవామోదమాధుర్యధుర్యాసు⁷ స్త్రీకపోలద్వయీ పత్రరేఖాపకార క్రియావ్రారచక్రాంకుఁ డోంకారసర్వస్వనిర్వాహకుం డుర్విచే దుర్వహంగ ప్రభాగుర్విచే నోషధుల్ గన్న పృథ్వాఖ్యపృథ్వీశముఖ్యుండు పుండ్రేంతుకోదండలతౌఘః డంచద్దరస్తేరసారుం డుదారుండు⁸ దారోత్తమల్ నీలయ⁹ బాలయ¹⁰ లక్ష్మీయ¹¹ పత్మలాక్షీశిరోరత్నము¹² భూమియ¹³ భామయ¹⁴ బ్రేమ¹⁵ గామించి వెన్నాడఁగా మించి పంచాబ్దుఁడయ్యుం గడుం బ్రోడల¹⁶ బోడలుం జూడఁగాలేని పెన్నిక్క నిక్కంబ యావిష్కృతిం జూపి దీపించి యుండన్.

77

టీక. కడిదియనురుక్ = అసాధ్యుడైన రాక్షసుడగు; ధేనుకు = ధేనుకుడనువానిని; ధేను.....కౌర్యాగ్నిచేత్, ధేనుకుత్కీలదంభోశి = గోవర్ధనపర్వతము పడుగును; సంస్తంభి=అడ్డుకొను - పడకుండజేయు; దోశిస్తంభ = స్తంభములబోలు భుజములనుండి; సంభూత = పుట్టిన¹ కౌర్యాగ్నిచేత్ = పరాక్రమమును అగ్నిచే; క్రొచి = దహించి - అనఁగా ధేనుకాసురుని సంహరించి² [ధేనుకుత్కీల = గోవర్ధనపర్వతముచేత, అని పూర్వటీక.] గోలోకముంగాచి = గోవులగుంపును రక్షించి; గోవర్ధన.....తోడిణి = గోవర్ధనపర్వతపు గుహప్రదేశమున; క్రీడించు = ఆటలాడు; విన్నాణి = నేర్పరి - క్రీకృష్టుఁడు; వెన్నాటకంబైన = మిక్కిలి చలించుచున్న; - నటించుచున్న; క్రాల్గుచులక్, కల్లు = ప్రకాశించుకన్నులనుండి వెలువడు; వెగ్దగ్గులక్ = ఎక్కువైన కాంతులను; నల్లడన్ = నాల్గదిక్కులను; చిల్క = చిమ్మజేయు - ప్రసరింపజేయు; నెమ్మోముజాజిల్లి = ముఖచంద్రుఁడు; శోభిల్లక్ = ప్రకాశింపఁగా; ఉత్కుల్లగల్గద్యయిక్ = ప్రకాశించు రెండు చెక్కిళ్ళయందును; హత్తి = అంటుకొని; మత్తిల్లి = మదించి, మకరాకారరేఖాభిరామంబుల³ = మొసలియొక్క రూపమువంటి రూపముచే ఇంపయినవైన; సమగ్రప్రభామండలంబుల్ = నిండు వెలుంగల సమదాయము కలవి; చలింపక్ = కదలాడఁగా; నిలింపాశుగాసాకృతిక్ = ఇంద్రధనుస్సుయొక్క ఆకారమున; మాసరంబైన = ఆరిశయించి యున్న; మాయూరసింఘటతోక్ = నెమలిసింఘముతో (నెమలిసింఘము కృష్ణునికీ శిరోఽలంకారమునుట); నిక్రముంబొందు = కలిసియుండు = నూడియుండు; గొప్ప = జాట్టు; కన్నట్టగా రాని = చూడగా రాని - హద్దుమీతిన; వేడ్కక్ = మక్కువతో; మహాఫాలనట్టంబువైక్ = విశాలముగు నుడటిపయి; కెట్టకొక్; నిగమకమలగంధముల్ = వేదములను పద్ధతుల పరిమళములను; సంధిలంజేయు = కలిగించు - వ్యాపింపజేయు; నాసాపుటిక్ = నాసికయందు; ప్రస్ఫుటస్ఫూర్తి = మిక్కిలిస్ఫుటమగు ప్రకాశము; దృప్య.....దల్ = గొప్పవైన విండ్రోధలు; పెంపుమీఱుంగక్ = అతి

1. క. నిల్చినం. చ. 2. నిల్చినం. ట. చ. బొల్బుగా. 3. చ. లీధా. 4. చ. భవిరి. 5. చ. ట. ధరాధో. 6. చ. దోరణి. 7. చ. రోత్తముల్.

శయింపఁగా; రంగదుచిత్ = నాట్యముచేయుకాంతితో - తోలుకాడు కాంతితో; కాక్వరస్కంధ
 బంధుత్వగంధంబుకొ = ఎద్దుమూపురము బంధుత్వవాసనను - ఎద్దుమూపురపురబోలకను. [‘కాక్వర...
 ...గంధంబునకొ = ఎద్దుమూపురమునుబోలి నిక్కుగల గర్భముచూపి పూర్వటీక.] రూపించు =
 ప్రకాశింపఁజేయు; మూపుర = భుజములు; పురామునకొ = వర్ణిల్లఁగా - విజృంభింపఁగా; ఇంపారు
 రేఖత్రయమైత్రికొ = చక్కనైన మూడుగీతలహాడికచే; కంబుపాకంబుపాకంబునకొ = చిన్న
 శంఖమువిధమున; బంధురంబై = నిమోన్నతములు కలకై - ఒప్పవమై; వలస్కంధరంబు, ఒప్పుకొ =
 గుండ్రనిమెడ ప్రకాశింపఁగా; కమ్మెక్కు = నల్లని; నిలంపున గంబంబులంబోలు = ఇంద్రనిలముల
 స్తంభములవలె నున్న; బల్గేలు = గొప్పచేతులు; లీలావిభూషావళికొ = విలాసార్థమయిన నగలసమూహ
 ముచే; చాలకొ = ఎక్కువఁగా; భాసిల్లకొ = ప్రకాశింపఁగా; ఉల్లోకసౌందర్యధృష్టితికొ = లోకా
 తీతమయిన (గొప్ప) సౌందర్యమును పహించునీతితో; విస్తృతంబొ = విశాలమయిన; ఉర్రేను =
 వక్షఃస్థలము; జీమాతమై = మేఘమై; హరవర్షోపలక్రేణి = ముత్యాలహరము లను వడగండ్లు; రాశించు
 మించుకొ = ప్రకాశించు మెఱుపును; పురాణింపగాఁజేయు = వృద్ధిపొందఁజేయునట్టి; ఆచూపిన =
 ఆప్రదేశముననే - పక్షమునందే; ఉచ్చాసభానుచ్ఛవికొ = (దట్టమయిన) సూర్యకాంతిని; తుచ్ఛముం
 జేసి = అణగఁగొల్పి - తిరస్కరించి; కంజాత.....వహంబు = లక్ష్మీదేవియొక్క లత్తుకగుఱుతు
 లనెడి సుదేహమును కలిగించునది; పంకేశరాగంబు = పద్మరాగము - కాస్తభవణి; ఇగుర్పంగకొ =
 చిగిరింపఁగా - ప్రకాశింపఁగా; [విష్ణుపువక్షముమీఁది కాస్తభవణిక్రమ ఎఱ్ఱనిదగుటచే-లక్ష్మీదేవి అతనిని
 పాదముతో తాకుటవలన ఆ పాదముదలి లత్తుకగుఱుతు అచట అంటున్నట్లున్నదని వర్ణితము.] చరణ
 యుగళహేతుకంబై = పాదములకుఁ ద్రిశూలమై-అనఁగా-బంధించునచై; కనద్ధాటకోద్యుత్తులాశోటులు = ప్రకా
 శించు బంగారుమయముగు అందియలు; ఉటాడుచుకొ = కదలాడుచు; చాటువాచాటకకొ, చాటి = చాటు
 గర్రోత్తులను వలికి-చమత్కారయుక్తముగా మాటనేర్పును వెల్లడించి; ముప్పేటగాకొ = మూడు పేట
 లుగా-మూడు చుట్లు వచ్చునట్లుగా; కటికొ = మొలయందు; సంఘటిల్లకొ = కూర్చుబడఁగా - ఉండఁగా;
 [ఇచట “చాటు = చాటింపు; వాచాటకకొ = మాటకారితనమును” అని పూర్వటీక.] తటిల్లేఖ = మెఱుపు
 తీగ; లేఖర్థుకొ చేరి = ఇంద్రునిజేరి; రంజిల్లునాకొ - ప్రకాశించునీయనునట్లు; ఉల్లసత్కాంతి =
 తళతళ మనుకాంతు లీనుచున్నది; గోయప్తి = ఆపులను తోలెడి కట్ట; ఇచ్చుకుకొ, వచ్చుచుకొ = మనస్సు
 నాకర్షించుచు; కరా.....లోనాకొ = చేతియందుంచుకొనఁబడిన బ్రహ్మాండగోళములసమూహముల
 యనునట్లు; చిత్రభస్మంబునకొ = రంగురంగుల సుచియందు; పొల్పుగాకొ = అందముగా; కల్పకన్యచ్చ
 గుచ్ఛంబు = పారిజాతపుష్పాగుత్తి; సత్కార్థమై = సత్కర్మామతిచ్చుటకొఱకు; భవ్యశంఖంబు = గొప్ప
 శంఖము - పాంచజన్యము; నవ్యాగ్రహస్తంబునందుకొ = ఎడమయఱచేతియందు; ఇమ్ముగాకొ =
 భద్రముగా ఉండఁగా; దివ్య.....టుకొ = గొప్పగొప్పనగల ఆర్భాటములు; క్రమ్మకొ = వ్యాపింపఁగా;
 లేదెమైరత్ = లేతవాయువులు; నమ్ర.....మృతుకొ = విసతులగు దిక్పాలకులపొగడ్డులు;
 స్వస్థలంబు = స్వర్గమును; అంటకొ = అంటుకొనఁగా - స్వర్గమున వ్యాపింపఁగా; రాకా.....
 ఘంబు - రాకానుధాభాను = నిండుచంద్రునియొక్క; భాను = కెరణములనుండి; ఉజ్జ్వలజ్వాల =
 ప్రకాశించుచున్న జ్వాలయొక్క; కీలాశుల = మంటలచేత కలఁతనొంది; ప్రాథోధాకృత్ = ఎక్కువ
 అవసానకఱచుచున; ఆరూఢ = మీఁదికిలేచుచున్న; గాఢద్విడోఘంబు = అధికకాంతిసమూహము;
 మోఘంబుగాకొ = వర్ణింపగునట్లు; మేఘవీధికొ = గగనమార్గమునందును; ధరాధోజగద్ధోరణికొ =
 క్రిందిలోకమునందును; యాదవరమణుండు = యాదవులకు ప్రభువగు శ్రీకృష్ణుండు; నాభి.....
 జాతుండు = నాభికమలమున పుట్టిన బ్రహ్మకలవాడు; అఖండాం.....భాగుండు = (తనకు) గొప్ప
 పాదపీతముగాఁజేయఁబడిన సమస్తభూభాగములను కలవాడు; ఆభోగవద్గోగిభోగాసనుండు = పరి
 పూర్ణమైన శేషనిదేహము పీతముగాఁ గలవాడు; [“ఆభోగవత్ = పరిపూర్ణత్వమువంటి” అని పూర్వ

...నిర్ణేత = అష్టలేనిపుష్టికి నిర్ణాయకుడైనవానిని; కంట = కనుటచే - పుట్టిండుటచే; తాతకు = తండ్రికి; బ్రహ్మ; తాతవై = తండ్రినము; అలా, కావ్యలింగము.

సంగీతము.

నీతిమై వైన్యభూనేతవై రత్నసూత్రాదివ్యాపకగ్రామముల్ భూతహృ
త్ప్రీతిః కన్యప్రేమే స్థితహర్షోత్కటః, భూతధాత్రిగవి బూతనాభూతనా! 84

టీక. వైన్యభూనేతవై = వేరుడయిన జయ్యెక, పుత్రుడగు పృథుచక్రవర్తివము; [వైన్య భూనేత = వైన్యడయరాజు-పుత్రుచక్రవర్తి అని పూర్వటీక] రత్నసూత్రాదివ్యాపకగ్రామముల్ = రత్న ములన సూత్రములు, ఓషధులన సూత్రములు; భూతహృత్ప్రీతిః = ప్రాణులమనస్సులకు సంతోషము కలుగునట్లుగా; స్థితహర్షోత్కటః = అధికసంతోషమున మునిగినదానిని; భూతధాత్రిగవి = భూమియను ఆవును; కన్యప్రేమే! = కనుపడునట్లు చేయలేదా! భూతనాభూతనా! = భూతనయను రాక్షసిని చంపినవాడా! పూర్వము పృథుచక్రవర్తి భూమిని గోవుగాను, హిమవంకమును దూడగాను, మేరువును (పాలు)పిడుకు గొట్టవానినిగాను జేసి, రత్నములను, ఓషధులను పిడికించెనని గాఢ. ఆచక్రవర్తి చేసని కొడుకు; భగవంతుని ఆవతారము.]

లయగ్రాహి.

ఆగమసముద్ధరణరాగరసలంపట! సుధాగమనియామక! రసాగరిమకారి!

భోగపదవీనిహితభాగవత! భూగగన భాగపరిపూర్ణపరభాగవపురగా!

త్యాగగుణధుర్య! మునియాగపరిరక్షక! హలాగతసమిద్విజయ! సౌగతమతార్హో
ద్యోగ! కలికాలకలుషాగకులిశాంక! కొనసాగినకృపన్ మరుపుయోగిహిత! మమ్మన్.

టీక. ఆగమ.....లంపట! = వేదముల సుధరించుటయందలి ప్రేమ యను రసమున (నీరమున) తగిలియున్నవాడా! [ఇందు మత్స్యవృత్తారము సూచితము.] సుధాగమనియామక! = అమృతప్రాప్తిని నియమించినవాడా-కూర్చుమా! [ఇందు కూర్చావతారము గోచరించుచున్నది.] రసాగరిమకారి! = భూమికి గొప్పతనమును కలిగించినవాడా! ఆపన్నమగు భూమిని రక్షించినవాడా! [ఇట పరాహం వతారము గ్రాహ్యము.] భోగపదవీనిహితభాగవత! = విశ్వరూపమున ఉంచబడిన (గొప్పభోగముల నొసంగిన) గొప్పభక్తుడు (ప్రహ్లాదుడు) కలవాడా! [ఇట నృసింహవతారము ఊహ్యము.] భూ... పపురగా! = భూమ్యాకాశములు నిండిన మహోత్సృష్టమైన పాదములకలవాడా! [ఇందు వామనా వతార మూహ్యము.] [ఇచట పూర్వటీకలో “వపురగా = దేహముకొన గలవాడా!” అని యున్నది.] త్యాగగుణధుర్య! = గొప్పగా దానముచేయుగుణముచే పేరుపడినవాడా! [ఇందు పరశురామావతారము సూచితము. పరశురాముడు రాజులను చంపి సంపాదించిన భూమిని కశ్యపునకు దానము చేసెననుట.] ముని...రక్షక! = మునియైన విశ్వామిత్రుని యాగమును రక్షించినవాడా! [ఇట రామావతారము స్పష్టికృతము.] హలాగతసమిద్విజయ! = నాగటివలన వచ్చిన యుద్ధవిజయము కలవాడా! [ఇందు బలరామావతారము స్పష్టము; అతనికి హలము ఆయుధము.] సౌగతమతార్హోద్యోగ! = బౌద్ధమత మునకుడగిన ప్రయత్నముకలవాడా! [ఇచట బౌద్ధావతారము గ్రాహ్యము.] కలి.....కాంక! = కలికాలమునందలి పాపములనెడి వర్జితములకు వశ్రాయుధమైనవాడా! [ఇందు కల్యాణవతారము సూచితము; ఇట్టిపద్యమున దశావతారములు పర్ణితములు.] మరుపు = రక్షింపుము. అలం. రూపకము.

1. పద. క. పద. చ. 2. చ. గన్పట్టి.

మ. రవిధామంబులు సిద్ధమంత్రములు చంద్రజ్యోత్స్నికల్ సప్తజీ
ప్రవరశ్రేణులు భన్యభేషజతతుల్ పాఞ్ధోధరంబుల్ సుధీ
భవనిస్తారక! నేమ మిచ్చి జగమున్ బాలించు మర్యాద నీ
యనతారంబు లశేషలోకహితచర్యాధుర్యసంచారముల్.

86

టీక. ఈ పద్యమునం దవతారంబుల యాత్మజ్యోత్స్నము రూపకమూలమున రూపింపబడుచున్నది. రవిధామంబులు = సూర్యుని లేజన్ములు; చంద్రజ్యోత్స్నికల్ = చంద్రుని వెన్నెలలు; సప్తజీ ప్రవర శ్రేణులు = ఉత్తమమాణిక్యముల (చిత్రామణుల) గుంపులు; భన్యభేషజతతుల్ = గొప్పచుండుల సమూహములు; పాఞ్ధోధరంబుల్ = నీటిని ధరించు మేఘములు; సుధీభవనిస్తారక! = విద్వాంసులకు (తత్త్వవేత్తలకు) జన్మమునుండి తప్పించి కాపాడువాడా! అశేష.....సంచారముల్ = సమస్తజీవుల మేలికొరకు ప్రవర్తించునట్టివైన; [ఈ పదమును సూర్యకాంతులు మొదలగువాని కన్నింటికిని విశేషణముగా గ్రహించునగును.] నీయవతారంబులు; నేమమిచ్చి; మర్యాదన్ = మర్యాదతో; జగమున్; బాలించున్. అలం. రూపకము.

ఉ. అంజనపుంజనవ్యతరమై తగు నీ తిరుమేనికప్పు క

ల్పింజులుకంగఁ జేకుఱుఁజుమీ కమలేక్షణ! సూక్ష్మదృక్కు¹ల
కంజభవాదివృద్ధులకు గాఢతరాక్షరలక్ష్మి²యెందుఁ గా
నం జరుఁగాదె కప్పుకతన³ మును దోషని యక్షరస్థితుల్.

87

టీక. అంజన.....తరమై = కాటుకకుప్పువలె మనోజ్ఞమయి; తిరు...కల్పిక్ = శుభప్రద దేహమునలుపుకోభవలన; చులుకంగఁ = సులభముగా; సూక్ష్మదృక్కులు = సూక్ష్మదృష్టి కలవారు - బుద్ధి మంతులు; కంజ.....వృద్ధులకుఁ = బ్రహ్మ మొదలగు పెద్దలకు; గాఢ.....లక్ష్మి = ఉత్కృష్టమును నాశము లేనిదియు నగు (మోక్ష)సంపద; చేకురుఁజుమీ! = కలుగునుగదా! కప్పుకతన³ = నలుపువలన - నల్లనిరంగు పూయుటవలన; మును, దోషని = పూర్వము (మొదట) కనబడని; అక్షరస్థితుల్ = అక్షరములపాలికలు; ఎందున్; కానంజరుఁగాదె! = కనవీలగునుగదా! [(తాళి)పత్రములవలన వ్రాయబడిన యక్ష్మరములపాలిక తొలుత తెలియకపోగా, దానిపై నల్లనిరంగు పూయుదురు; అప్పుడు అక్షరములన్నియు స్పష్టముగా కన్పడును.] అలం. దృష్టాంతము.

క. కమిచి యణురేణుత్యణకావ్యములం బరిపూర్ణవృత్తి సమకూరిన నీ

యమిత సుహామహిమాబ్ధికే, గమలభవప్రముఖు లెన్నఁగా బుద్బుదముల్.

88

టీక. కమిచి = గ్రహించి - లోపలనణచుకొని; అణు.....ముల¹ = అణువులు, రేణువులు, గడ్డి, కణ్ణి, మొదలగువానివలన; సమకూరిన = ఏర్పడిన; అమితసుహామహిమాబ్ధికే = హద్దులేని మాహాత్మ్య మను సముద్రమునకు; కమలభవప్రముఖులు, ఎల్ల² = బ్రహ్మ మొదలగు దేవత లందఱును; ఎన్నఁగా³ = లేకపోవఁగా; బుద్బుదముల్ = నీటిబుగ్గలు. అలం. రూపకము.

పృథ్వి. జగత్పతి! భక్తత్వదాబ్జయుగభక్తిసంయుక్తి¹లో,

గగుర్పొడువ సన్యథా గతి యెఱుంగ కెవ్వఁడు నీ

యగణ్యగుణకీర్తనం బధిగమించుట² మించెనే,

నగాఢభవసాగరం బతఁడు దాటు నొక్కెత్తునన్.

89

టీక. జగత్పతి! = లోకప్రభువగు విష్ణువా! భవత్.....సంయుక్తి = సీరెండు పాదకముల భక్తియుక్తి; లోక = హృదయములో; అన్యథాగతి = వేరేదిక్కు; ఎఱుగక = తెలిసికొనక - తలంపక; అగణ్యగుణకీర్తనంబు = లెక్కింపరాని గుణముల స్తుతిని; అధిగమించుటకొ = పఠించుటచే; మించినే = మించినట్లుయితే; ఒక్కొక్కప్పుడు = ఒక్కసారిగా; అగాధభవసాగరంబు = లోకతైన సంసార సముద్రమును. దాటున్. అలం. రూపకము.

క. భవదంఘ్రిదూరునకుఁ బుణ్యవసతి సులభందె! వెఱతు ¹నన్యభవంబుల్
నవరింప; యుష్మద్రాష్ట్రప్రసాదుని జేయు ²నను ³బగమధామపతి! (0

టీక. పరమధామపతి! = పరమపదమగు వైకుంఠమునకు ప్రభువా! భవదంఘ్రిదూరునకుకొ = సీపాదములకు దూరమైనవానికి - నిన్ను కొలువనివానికి; అన్యభవంబుల్ = వేఱుజన్మములు - పునర్జన్మములు; నవరింపకొ = ఎత్తుటకు; వెఱతుకొ = భయపడుచున్నాను; ననుకొ = నన్ను; యుష్మ...మతికొ = సీపూజయం దాసక్తమైన బుద్ధి కలవానినిగా; చేయు = చేయుము. [ములోపము.]

క. జయ విజయ⁴పూర్వవిభవ! విజయ జయకల్పనధురీణ! సమదదనుజరా
ద్భయ! సంరక్షితభువనా!, జయ జయ! సగుణా! గుణాత్త! జయ శార్ఙ్గధరా! 91

టీక. విజయపూర్వవిభవ! = విజయము పూర్వముగా (ముందుగా) గల సంపదకలవాడా! [సీకెత్తుట విజయము కలిగినను తోడనే సంపదయు లభించునట.] జయ! = జయముపొందుము; జయ కల్పనధురీణ! = జయము కూర్చుట్టయందు బాధ్యత వహించువాడా! విజయ! = విజయమును పొందుము; సమద...జయ! = మదిలించిన రాక్షసరాజులను జయించినవాడా! సంరక్షితభువనా! = రక్షింపబడిన లోకములు కలవాడా! = సగుణా! గుణవిశిష్టుడా! శార్ఙ్గధరా! = శార్ఙ్గమును విల్లి ధరించినవాడా!

సీ. నడతు సీతేత్రంబునకు; జెయి చాచి యర్పింతు నీ నమ్మిననేవకు⁵లను;
మొక్కుదు నీపాదోములకు; జిహ్వవీధి సీనామములు ⁶వక్కణింతు నెపుడు;
నర్పింతు నీసేవకై సర్వదేహంబు; జింతింతు నీలీల జిత్తసరణి;
దనివోక నీచక్కదనము సంవీక్షింతు; నీయవధానంబు నెమ్మి విందు;

తే. బ్రహ్మరూదులకుఁ గానబడని నీవు, నేడు నామ్రాల నిలిచితి నీలవర్ణ!
వర్ణనాతీతమత్పాగ్భవప్రవృత్త, పుణ్యపరిపాక మేరికి బొగడదరమె! 92

టీక. వక్కణింతును = పలుకుదును; చిత్తసరణి = మనోమార్గమునందు; తనివోక = తనివి తీరక - తృప్తితీరక; నీయవధానంబుకొ = నీ హెచ్చరికను - నిన్నుగూర్చినప్రసంగమును; వర్ణనా... పరిపాకము = వర్ణింపనలవికాని నాపూర్వజన్మకృత పుణ్యములపంట.

ఉ. నిత్యస్ఫూర్తిసనాథులైరి విధికింలేకాలముఖ్యుల్ కృత
క్షిత్యానంద! ⁷యనాదిమూర్తివగు నీచే దత్సనాథత్వసం
పత్యావిష్కృతి నాకునుం గలుగుచు దత్పాప్రియుండనే కాన, ⁸నీ
మృత్యుక్రూరభయంబు బాసితిని జుమ్మి నీదయాగుంపదన్. 93

1. క. నయ్య. చ. నన్య. 2. క. నన్ను. చ. ట. నను. 3. క. బరధామ. చ. పరమధామ
ట. పరంధామ. 4. క. పూర్ణపార్వ. చ. పూర్వవిభవ. 5. చ. లన. 6. చ. ములక. 7. వక్కణింతు
8. ర. వక్కణింతు. 9. చ. యనాథ. 9. చ. ట. యా.

టీక. కృతశ్చిత్వానంద ! = చేయబడిన భూమ్యానందముకలవాడా ! - భూప్రజలకు ఆనందమును కల్పించువాడా ! అనాదిమూర్తివగు = ఆదివేని స్వరూపముగల - అనాదివగు; నిచేత్ = నివలన; విధి.....ముఖ్యుల్ = బ్రహ్మ, శివుడు మొదలగు దేవతలు; నిత్యస్ఫూర్తిసగాఢులు; విరి = కాశ్యప మైన స్ఫురణతోఁ గూడినవారు - ఎల్లపుడును ఉండువారు - అయి; తత్త్వాన్నియుండనే, కాన = (నేను) వారివంటివాడనే యగుటచే - వారివలెనే నేనును నిభక్తుడ నగుటచే; తత్ =ఆవిష్కృతి = ఆ నిత్యస్ఫూర్తితోఁ గూడుట యను సంపద ఆవిష్కరించుట; [ఆ కూడుకొన్నతనపు కలిమియొక్క పెలయుట] అని పూర్వటీక.] కలుగున్.

మ. అని లోకత్రయమోహనుండగు రమాప్రాణేశు నెత్త్రామునం
దన చూడుల్ నిగుడంగ భూమిసురరత్నం బూరకున్నంత¹నే
మునుగా ధాతృమన్వితాఖిలమరున్ముఖ్యుల్ దగ్గ మ్రొక్కి మో
డ్చునకే లింపుగ నమ్మనీశ్వరుగుణంబుల్ సారె గీర్తించినన్.

94

టీక. లోకత్రయమోహనుడు = ముల్లోకములను మోహింపజేయువాడు - ముల్లోకములను చక్కనివాడు; రమాప్రాణేశుడు = విష్ణువు; ఊరకున్నంతనే = ఊరకయుండఁగా, నేన్, మునుగా = నేనాదిగా; ధాతృ.....ముఖ్యుల్ = బ్రహ్మతోఁగూడి వచ్చిన దేవముఖ్యులు; ఇంపుగ = ఇంపుగా నుండఁగా; సారె = మాటిమాటికిని.

క. విని ముగ్ధహాసరుచిరా, ననుడై తనచుట్టునున్న నానామరరా

జనికాయముతోఁ బలుకున్, దనుజారి మహీసుగాస్యద త్రేక్షణుడై,

95

టీక. దనుజారి = రాక్షసులకు వైరియగు విష్ణువు; ముగ్ధ.....ననుడై = చిరునవ్వుచే జక్కని ముఖముకలవాడై; మహీ.....క్షణుడై = బ్రహ్మక్షణుడైన పుండరీకుని ముఖముపయి ఉంచిన మాపు కలవాడై; నానా...నికాయముతోన్ = అనేకులైన దేవతాశ్రేష్ఠులసమూహముతో.

సీ. దాంతుండు సత్య²సంధాధురంధరుండు మద్భక్తుండు పితృహితో³ద్యముండునైన
యిద్దరామరసూతి కీప్సితం బోస⁴గ నే వచ్చుచో మీరెల్ల వారు నితని
కర్తి⁵లీ సో⁶హాయ్య మాచరించుటకునై యేతెంచినారు; నా కెవ్వరేని
హితులు వారలపనులెల్ల మీయవి కానఁ బరతాపతప్తులు పరము⁷దేక

తే. ముదితు లస్తత్ప్రశంసాభిముఖులునైన, వారు నాభక్తులగువారు; వారియందుఁ

ప్రీతిగలవారి నే సుద్ధరింతుఁ గీడు, వలన; వారలకంటె నవశ్య⁷మగుట.

96

టీక. దాంతుండు = ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడు; సత్యసంధాధురంధరుండు = సత్యవాది; పితృహితో³ద్యముండు = తండ్రికి హితమైన ప్రయత్నముకలవాడు; ధరామరసూతి⁴ = బ్రహ్మణ పుత్రునకు; అర్తి⁵లీ = ప్రీతితో; పర.....తావతపులు = ఇతరులబాధచే బాధపడువారు; పరము దేకముదితులు = ఇతరులసంతోషమున సంకసించువారు.

క. సద్భక్తజేనచేతన్, మద్భావము తుష్టిగన్నమాడ్కి దరుశిలా

ద్యుద్భాత ప్రతిహర్షణ, గుగ్ధగతిమగు గాదు సీక్తముగఁ దలపోయున్.

97

టీక. మద్భావము = నామనస్సు; కరు.....ర్షణ = ప్రాను; కాయమొదలగునానినుండి విచ్ఛిన్నమైన విగ్రహముల పూజలచేత; మద్భగితము = సంతోషముతోఁగూడినది.

1. చ. ట. య. 2. చ. సందా. 3. చ. గు. 4. చ. హార్య. 5. క. పర. 6. ట. లేక.

7. ట. మగుదూ.

మ. ¹వలసా యేటికి నాశ్రయించి మనఁగా వానీరమున్ సీరమున్?

దలవెట్టే పచరింప నేటికి సమిద్దానంబు దానంబు? న

చ్చలమా యేటికి నెత్తిగొట్టుకొనఁగా సన్నాసమున్ న్యాసమున్?

గలిఁ దేజాలు మదీయభక్తి రుచి భక్తశ్రేణికర్తృతమున్. 98

టీక. వానీరమున్ = నీటిప్రబ్బలిచ్చెట్టును; సీరమున్ = నీటిని; తలవెట్టే = పిచ్చియా? పచరింపకొ, ఏటికి? = చేయనేల? సమిద్దానంబు = సమిధలనిచ్చుట - హోమము; ఆచ్చలమా? = పట్టుదలమా? సన్నాసమున్ = శౌకికసూర్యములను పూర్తిగ విడుచుట; న్యాసము = అంగన్యాసాదికము; అక్రాంతమున్ = ఎల్లపుడును; కలికొ = కలికాలముడు; మదీయభక్తి = నాయెడఁగల భక్తి; రుచి = తేజస్సు; తేజాల్ = కలిగింపఁగలుగును.

తే. సర్వధర్మవిహీనప్రచారుడైన, నాత్మ మర్భక్తి గలదేని యతఁడ చూవె

నాకు సత్యంతపాతుఁడు సుక్లోకరతుఁడు, నిఖిల ధర్మప్రస ర్తననిశ్చితుఁడు. 99

టీక. ఆత్మకొ = మనస్సున; సుక్లోకరతుఁడు = మంచికీర్తియుం దాసత్వము; నిఖిల.... నిశ్చితుఁడు = సమస్తధర్మములను నెఱవేర్చుటలో నిశ్చయముకలవాడు.

ఆ. అస్తదంకథారి యగు భక్తవ¹రుమేళు, నాకుఁ గూర్చినట్లు నాకులార!

వదలకే వసించు వైకుఁతనగరంబు, నందుఁ గొలుప దంతరంగమునకు. 100

టీక. నాకులార! = దేవతలారా! అస్తదంకథారి = నాచిహ్నుములగు శంఖచక్రదులను ధరించిన వాడు; గూర్చినట్లు = ఇష్టపడునట్లు; కొలువదు = సరిపడదు.

క. నాయందు భక్తుఁ డుండున్, బాయక యే నధివసీతు భక్తునియందున్

మాయిరువురకుం గలుగున్, గాయప్రాణానుకూల్యకౌశల్యంబుల్. 101

టీక. పాయక = విడువక; కాయ... కౌశల్యంబుల్ = దేహమునకు, ప్రాణమునకును గల్గు సంబంధములు.

ఆ. మహితపుణ్యులైన మద్భక్తవరులను, గానివాఁడు నాకుఁ గానివాఁడు

భాగవతుల నన్ను భావించి ²యొకటిగాఁ, గన్నవాఁడు నన్ను గన్నవాఁడు. 02

టీక. భాగవతులన్ = భక్తులను; ఒకటిగాన్ = భేదము లేనట్లుగా.

క. మీయెడ మద్భక్తిగఱి, చ్ఛాయముఁ గనుగొంటి నేను సత్యంబు బహు

పాయంబుల మద్భక్తుని, కై యాట ³కేతెంచుటన్ వియచ్చరులారా! 103

టీక. వియచ్చరులారా! దేవతలారా! మల్... చ్ఛాయమున్ = నాయెడ భక్తి యొక్క అధిక్యమును.

మ. సురకర్తందె హిరణ్యదైత్యసుతు న్యాసున్ శౌనకున్ శ్రీవరా

శరు రుక్మాంగదు సంబరీషు సరమాజానిన్ వసిష్ఠున్ బురం

దరపుత్రున్ శుకు దాల్భ్యుగ్గ భీష్టు వెఱగొందంజేయు మద్భక్తిత

త్పరుఁ డీపుణ్యుడు పుండరీకుఁడతనిన్ ⁴బాలింతు మేలీవులన్. 104

1. చ. రమేళు. 2. క. యొకట. చ ట. యొకటి. 3. చ. యేతెంచు. 4. క. భావించు. చ. ట. బాలింతు.

టీక. సురకర్పందికొ = నారదుని; హిరణ్యైత్యసుతుకొ = ప్రహ్లాదుని; సరమాజానికొ = విభీషణుని; పురందరపుత్రుకొ = ఆర్జునుని; వెఱుగు, ఒందుజేయు = ఆశ్చర్యపడుచట్లు చేయు - వారి కంటె గొప్పభక్తినిజూపు; మేలివులకొ = గొప్పవరములచేతను.

ఈపద్యమునకు 'ప్రహ్లాద నారద పరాశర పుండరీక, వ్యాసాంబరీష శుక శాసక భీష్మ దాల్భ్యాకొ; దుక్తాంగ దాష్టన వసిష్ఠ విభీషణాదీకొ, పుణ్యా నిమాకొ పరమభాగవతాకొ స్వరామి' అను శ్లోకము మూలము.

ఆ. వినుఁడు మీకు నేని గవరాని యీప్సితం, వీతప్రీతివరుని కిత్తు నేడ
దెన్ని వేడె భక్తుఁ డద్దియ యెఱుంగంగ, గట్టిచాడఁ గేలఁ గంఠంబు. 105

టీక. ఈప్సితంబు = ఆభీష్టము - కోరిక.

క. అని దేవకీకుమారుఁడు, మునివదనముః జూచిసలుకు మోదాంబురగ
ర్జనమునఁ బ్రసాదసాగరః; భనితధ్వని యచంగ నిగుడు సరసారభటికొ. 106

టీక. మోదాంబురగర్జనమునకొ = సంతోష మేళుముయొక్క ఉఱుమువలన; ప్రసాద..... ధ్వని = అనుగ్రహ ము ను సముద్రమున పుట్టిర ధ్వని; సరసారభటికొ = చక్కని వాక్పద్ధతితో; పలుకుకొ. అలం. ఉల్లేఖ.

ఉ. నీవీతృభక్తి నీతపము నీసనిశంబు నొనర్చునర్చ యు
ద్దిశితహర్షుడేనె జగతీసువందన! నన్ను, నీకు నా
రూపము భక్తిమత్సదనరోహణశైలము చాలిదక్కఁ గాం
తూపరిపూర్తిగా వర మొసంగెద వేడు యథారుచిప్రథకొ. 107

టీక. అనిశంబుకొ = ఎల్లపుడు; ఉద్దిశితహర్షుకొ = ఎక్కువ సంతోషముకలవానిని; భక్తి మత్సదనరోహణశైలము = భక్తికలవారి (భక్తుల) ఇంద్రులొని రోహణ (రత్నములుగల) పర్వతము; కాంతూపరిపూర్తి = కోరిక నెఱవేఱుట; కాన్ = అగునట్లు; యథారుచిప్రథకొ = నీకోరికకు అనుగుణముగా. అలం. రూపకము.

క. భాగ్యమనై యిహపరపరి, భోగ్యార్థమనై యగణ్యపుణ్యమనై నై
రాగ్యజ్ఞానోన్నతులగు, యోగ్యతములపాల వాలియుండుదుఁ జామ్మా! 108

టీక. భాగ్యమనై = సుపదనయి, ఇహ.....ర్థమనై = ఈ లోకమునను, పరలోకమునను కూడ అనుభవించదగిన వస్తువునయి; అగణ్యపుణ్యమనై = లెక్కలేని పుణ్యస్వరూపము కలవాడనయి; వైరాగ్య.....న్నతులు = వైరాగ్యముచేతను, జ్ఞానముచేతను గొప్పవారు; వాలి = పంగి; ప్రేమ గలిగి; ఉండుదుకొ = ఉండును.

వ. విశేషించి నీకొండం బ్రసన్నుండనై యున్నవాడె; నభీష్టసృష్టిఘనాఘనంబగు
మదీయఘృణాగుణంబునకు భాజనంబైతిని; జగజ్జాలంబున వస్తుజాలంబు నీకు
దుర్లభంబు లేదని ఁలుకు యదవల్లభులకొ బ్రబోధితుండై. 109

టీక. ప్రసన్నుండనై = అనుగ్రహించినవాడనయి; అభీష్ట.....ఘనంబు = కోరికలను వర్తమునకు వర్తకాలపుమేళుము; మదీయఘృణాగుణంబునకుకొ = నాయొక్క దయాగుణమునకు; భాజనంబు = పాత్రమవు; ప్రబోధితుండై = మెలకువ పొందింపబడినవాడు - ప్రోత్సహింపబడినవాడు; అలం. రూపకము.

సీ. పుండరీకుడు పల్కుబుద్బుదాభములైన సిరులు నిన్ గామింపఁ జేరి కల్ప
విటపిఁ గుల్తావముల్ వేడు వెట్టిగలాడె? నిఖిలదుర్లభుడగు నీవు నన్నుఁ
గరుణితు, వరమిత్తు, గాతు, నీదేరుతు ననియున్నిభయ మేది? యశ్శుతార్థ
మర్థింతు, నిపుడున్నయట్లు యర్హున్నామచిహ్నైతన్న హాత్రేత్ర తీర్థ
తే. మధ్యతలమున నిలుచు నామరవి జేరి, సకలజనులకు మోక్షరాజ్యము నొసఁగుచు,
నిదియ నాశోర్పి జగదేశహితము నిదియ, దీనిమీఁటి నీరియెల్ల దేవదేవ! 110

టీక. బుద్బుదాభములు = నీటిబుగ్గలవాటిని; సిరులు = సుపదలను; కామింపఁ = కోరఁగా;
కల్పవిటపిఁ = కల్పవృక్షమును; కుల్తావముల్ = గుగ్గిళ్లను; కలాడె? = ఊడునా? నిఖిలదుర్లభుడు =
అందఱికిని లభింపనివాడవు; అన్నత్ తలమునఁ = నాపేరితో చిహ్నితములైన (నాపేరుగల)
యీ హేత్రముయొక్కయు తీర్థముయొక్కయు మధ్యప్రదేశమునందు; నామరవి జేసి = నాప్రార్థన
వలన; మీఁటి = అతిశయించిన; బల్లఁ = అంగీకరింపను.

వ. అని వెండియు నతండు చాపలాతిశయాబునఁ జర్వితచర్వణంబుగా సర్వసుచర్వ
దుష్పాపంబగు నీ రూపంబు కృపాపరతంత్రం బగుచు నాకు నగపడుటకు
భూతవ్రాతంబులు ప్రభూతాద్భుతరసమస్పృణమానసంబు లగుచు నున్నయవి;
భవదీయంబగు నకారణసుకృతిత్వంబునకు నియంతయుం గలండె? యుత్తరం
గంబగు సంసారతరంగమాలి ముచుండుచు: బొనుండుపడి యనంగీకృతవిజ్ఞాన
జ్ఞానోవిలాసులై దోసంబులంజేసిన కరువులనందగు నలసులకు వెల సులభంబు నధిక
ఫలంబునగు యుష్మద్దర్శనంబు భవభయకర్మనంబు నుపసర్గజలదవర్గస్పర్శనంబు
నపవర్గదర్శన నిదర్శనంబు నగుఁగాక! ఏతత్ హేత్రంబు నీయాజ్ఞానశేష హేత్ర
విశేషోత్తంసం బగుంఁగాక! ఈ తీర్థంబు నస్తన్నామాంకితసమర్థనంబున నుత్తమం
బగుంఁగాతమని.

111

టీక. చర్వితచర్వణంబుగాఁ = చెప్పినదానినే మఱిలఁజెప్పనట్లుగా; సర్వసుచర్వదుష్పాప
దంబు = నమస్తదేవతలకును పొందరానిది; భూతవ్రాతంబులు = జీవరాసులు; ప్రభూత.....మాన
సంబులు = ఎక్కువ ఆకర్షణముచే చిక్కినైన మనస్సుకలవి; సుకృతిత్వంబునకుఁ = మేలుచేయు
పద్ధతికి; నియంత = నియమించువాడు - ఆజ్ఞాపించువాడు; ఉత్తరంగంబగు = మైకిలేచు (విజృంభించు)
అలలు గల; సంసారతరంగమాలిఁ = సంసారసాగరమున; పొనుండుపడి = లేజన్సుచెడి; అనంగీ.....
లాసులై = గ్రహించని (ఎఱుంగని) విజ్ఞాన జ్ఞానముల లీలలు కలవారయి; దోసంబులఁ = దోష
ములతో - పాపములతో; కరువులు = పోతపోయి అచ్చులు; భయభయకర్మనంబు = పునర్జన్మభయ
మును తీరింపఁజేయునది; ఉపసర్గజలదవర్గస్పర్శనంబు = ఉపద్రవములను మేఘములగుంపునకు గాలియగు
నది; అపవర్గదర్శననిదర్శనంబు = మోక్షదర్శనమునకు తార్కాణమైనది; అశేషహేత్ర విశేషోత్తంసంబు =
గొప్పహేత్రము లన్నిటియందును ఉత్తమమైనది; అస్తన్నామాంకితసమర్థనంబునఁ = నాపేరిచే
చిహ్నికమగునట్లు నెఱవేర్చుట (చేయుట) చేత.

ఉ. అనతమాభియై యిటులఁ బ్రార్థనసేయు మునీంద్రు శాంబరీ

మానుషవేషధారి దయమానమనఃస్థితి బిగ్గ నవ్వచున్

1. చ. బున. 2. క. సుకృతత్వ. చ. ట. సుకృతిత్వ. 3. చ. సంబులై. 4. చ. నంబున.
5. చ. నఁజగు. 6. చ. ట. యని 7. క. యటలు. చ. ట. యటలు. 8. చ. దిగ్గ.

వీనులఁ దాఁకు గన్గడల వేమఱు చూచుచుఁ బల్కుఁ జిల్కుఁ
దేనియ సోన వెల్లువలఁ దెప్పలఁదేలెడు మేలిపల్కులన్.

112

టీక. ఆనకమాళియై = మచిన తల కలవాడై; కాబరీమాచుషచేషధారి = మాయామాచుష
విగ్రహమును ధరించినవాడు - శ్రీకృష్ణుడు; దయమాచమనస్థితిక్ = దయకలంచిన మనోవ్యాపా
రము; బిగ్గ = గట్టిగా; చిల్కు.....వెల్లువలక్ = కారుచున్న పూవుఁదేనెవానవలని ప్రవా
హములందు; తెప్పలఁదేలెడు = ఓలఁదెప్పి; మేలిపల్కులక్ = ముచిహటలతో; పల్కున్.

సీ. అతిదుర్లభంబు వేడితి దుర్లభుఁడనైన ¹యే నీకుఁ దక్కుట మానివచ్చు!
త్యక్తిప్రియాఢముగ నీ స్థలమునః బరివారము క్తుండనై నిల్చి యున్ననన్ను
నేపించువారెల్లఁ జిరపుణ్యకంతులు నిహపసుఖలాభహృష్టమతులు
కలికాలకల్త మగరళహటాటోపకాళోఽకంతులు ²గళితభవులు

తే. నయ్యెదరు; సర్వదివ్యోత్తమాస్తదాజ్ఞఁ
బూని యీక్షేత్రమును దీర్ఘమును సమస్త
భువనవర్ణితవిఖ్యాతిఁ బొదలుగాత
³మెల్ల పుణ్యస్థలములకు నెక్కు డగుచు.

113

టీక. దుర్లభుఁడను = లభింపనివాడను; దక్కుటక్ = అధిపఁడనగుటచే; ఇహ.....
మతులు=ఈలోకపునుభములతోను, పరలోకనుభములతోను సుతోషించిన మవస్థ కలవారు;కలి.....
కంతులు=కలికాలమునందలి పాపము లనెడి విషనమూహములయొక్క విజృంభణమునకు శివులైనవారు-
కలికాలపాపములను నశింపజేయువారు; గళితభవులు = నశించినజన్మ కలవారు - జన్మరహితులు; ఎల్ల
పుణ్యస్థలములకుక్ =అన్ని పుణ్యస్థలములకంటె; ఎక్కుడు=గొప్పది; పొదలుఁగాత!=ప్రసిద్ధమగుఁగాత!

క. త్వన్నామచిహ్నితంబగు, నిన్నేలయె తెల్లదీవి; యేనుంకుటకు

మన్నించి భక్తవాంఛాభ్యున్నతు లొసఁగుటయె నాకు యుక్తవ్రతమున్. 114

టీక. ఇన్నేలయె = ఈక్షేత్రమే; తెల్లదీవి = శ్వేతద్వీపము; మన్నించి = గౌరవించి; యుక్త
వ్రతముక్ = తగిన నియమముకూడ.

సీ. విను ధాతృసుత! యప్పు డనిమిషు లనురారి కృపకు నచ్చెరువంది కేలు మొగిచి
'పరమేశ! యో భక్తపరతంత్ర! భావానువర్తి! పరబ్రహ్మ! వరద! నిన్ను
సంచేతిమణిజేసి యవనివారలకెల్ల నపవర్గ మొసగు నీయయ్య ¹నెట్లు
వోలు విశ్రాణనసాలంబు యాచకకాంక్షితమాత్రాప్రీకారణంబు

తే. ²నీకె తగు నీతనికె తగు నిఖిలగమ్య
పూజ వడయంగఁ బూజించి పొగడువడయ'
నని మురద్యేషి, బుండరికుని పొగడుచుః
జనిరి సమర్థముగఁ నిజస్థానములకు.

115

1. క. నే. చ. ట. యే. 2. చ. కలిత. 3. చ. యా. 4. యెల్ల. 5. చ. ట. మక్. 6. చ.
యెట్లు. 7. చ. నీక. 8. చ. నీక. 9. నదన. ట.

టీక. ధాతృశత! = నారదుఁడా! అపవర్గము = మోక్షము; విశ్రాంతసాలాబు = ఈశ్రాంతసాలాబు; ప్రాస=కల్పవృక్షము; యావక.....కారణము = యావకులు కోరికకోరికలకు మాత్రము ఇచ్చునది - అధికముగా ఈయనిది; మురద్యోషిక్ = విష్ణుని.

ఆ పొగడి రఖలమునులు జగము లానందించె, నాటపాట చూపి రమరరములు
లా దినంబు నుదిశిమయున్ దుర్దినమయ్యె, విబుధతరులతాంతవృష్టి గురియ. 116

టీక. అమరరములు = అమరసలు; సుదినము = మంచిదినము - మంచిరోజు; దుర్దినము = చెడ్డరోజు, మేఘములు కప్పటచే చీకటియైన రోజు; విబుధ.....వృష్టి = కల్పవృక్షపు పూలవాన. అలం. విరోధాధానము.

సీ. శిఖపింఛధారియై చేదోయి కటి నిల్చి హరితీర్థమునఁ బల్కినూభిముఖుఁడు
క్షేత్రంబునందుఁ బ్రాగ్దిగభిముఖుఁడునై రెండు మూర్తులు దాల్చుచుండు; నతని
పదపీఠమై యొప్పు ఫణిభర్త; రమ గొల్పు ప్రీయన శ్రీయన రెండుగడలఁ
జామరహస్తలై; ఛందోమయాకృతి ఖగలోకనాథుఁ డగ్రమున వెలయు;
తే. దక్షిణంబున సనక ప్రధానమునులు, దాసు బొగడుచు నేవించుఁ దన్నిచూలి;
యేను రుద్రులు నేవించు మెడమవలన; వెనుక నుండుదు రింద్రాదివిబుధవరులు.

టీక. శిఖపింఛధారియై = నెమిలిపురిని (తలపై) ధరించినవాడై; చేదోయి = రెండు చేతులు; ప్రాగ్దిగభిముఖుఁడు = తూర్పుదిక్కునకు ఎదురుగా ఉన్నవాడు; ఫణిభర్త = సర్పరాజు - శేషుడు; రమ = లక్ష్మీదేవి; రెండుగడల = రెండు దిక్కులందును; ఛందోమయాకృతి = వేద స్వరూపముతో; ఖగలోకనాథుఁడు = గరుడుడు; అగ్రమున = ఎదుట; తన్నిచూలి = బ్రహ్మ.

వ. వత్సా! శ్రీనత్సలాంఛనుభక్తవత్సలత్వంబు నీవు నెఱింగినయదియకదా! విను
మత్తైఱంగున మెఱుంగు టొల్లయ గొల్లదొర కరకలితచిత్రభక్తజలజశుక్తియు,
విరచిత వినతముక్తియు, గుటిలకోమలవిసీలకుంతలనికరుండును, నపరిమితకరుణా
కరుండును, గుటితటఘటితదోస్తంభయుగళుండును, జటులనిశాటగళనిగళుండు
ను, మకరకుండలమంతకపోలఫలకుండును, యమకులతలకుండును, త్సుల్లకాశిశివ
సఖ్యాభిరామమృదులోరుద్వయుండును, నద్వయుండును, బుండరికప్రభృతి
మునిజనసేవ్యమానుండును, ననూనుండును, నఖండజ్ఞానానందైకవిగ్రహం
డును, విగళితజగన్నిగ్రహండునునై; పంచాబ్దంబును, బంచశరసహస్రాతి
శాయి విలసనసరసంబును, నిచ్చాదిగంబరంబును నైన ప్రాయంబును, నవరత్న
సానుప్రాయంబును, బాహ్యభ్యంతరికద్వారాష్టకవిస్ఫుష్టంబు, నదభ్రంబు, నభ్రం
కషంబును నగు మహాప్రాసాదంబునందు వాసవవైశ్రవణ¹⁰వరుణవైవస్వతప్రముఖ
మఖభుగలఘుకిరీటమణిగణ ఘృణిమంజరీపింజరీకృతంబగు శేషపీఠంబు నధిష్ఠించి,
చరణద్వయాంతరాలోపలాలితగోయష్టిలతామతల్లియై భువనమిత్రయకామితకల్ప
వల్లియునైన తన యాకృతి యవికృతభావంబునం బ్రభవింపఁ దత్తైత్రతీర్థమధ్యం
బుల సంగీకృతాధ్యానీనుండై వాసుదేవాదివృత్తాంబులు, జ్ఞానక్రియాదిశక్తులు,

1. చ. ట. మయ్యె. 2. చ. దుగ్గ. 3. చ. భస్మజల 4. చ. యుక్తి. 5. చ. దశ. 6. చ. సిక్య. 7. క. దునై. చ. దురునై. 8. క. పుచ. 9. చ. రాతక. 10. క. లోపరుణ లేదు.

వసురుద్రాదిత్యాదిమరుద్విశేషంబులు, నశేషనిగమంబులు, నఖిలసిద్ధాంతంబులు, సమస్తతిర్థసాధనంబులు, సకలమంత్రరహస్యంబులు, సర్వగంధర్వసర్వస్వంబులు, విశ్వవిశ్వాధికైశ్వర్యంబులు, ననశ్వరసంపదలంబుల బొదలి నేపించు బెంపు మెఱసి యుండె నని పెండియుఁ గుండలికుండలుం డిట్లుండు.

118

టీక. శ్రీవత్సలాంభునుడు = విష్ణువు; పెఱుగు.....దొర = పెరియుచున్న వస్త్రమును ధరించిన గొల్లరాజు - శ్రీకృష్ణుడు; కర.....కుక్తియుక్ = చేలియుండున్న విచిత్రమైన సుచియు; శంఖమును కలవాడును; విరచితమనకముక్తియుక్ = కూర్చుంటి నమ్రుల మోక్షము కలవాడును; కటిల.....నికరుండును = పంగినవియు, మృదువైనవియు, నల్లనివియు నగు కలపెండ్లు కలు కలవాడును; కటి.....యుగళుండును = మొలవైన నుంచిన స్తంభములమంటి రెండు భుజములు కలవాడును; చటుల.....నికరుండును = త్రూర్చులైన రాక్షసుల మెడలకు సుకల ఆయురవాడును; క్షుల్లకా... ..ద్వయుండును = చిన్నచిక్కపు మాడిచే (జాలెనుచిని కట్టుకొనుటచే) ఇంపయిన పెత్తని రెండు తొడలును కలవాడును; అద్వయుండును = తనకు రెండవది లేనివాడును; అచూచుండును = తక్కువ కానివాడును - గొప్పవాడును; ఆఖండ.....విగ్రహుండును = కాశ్యపజ్ఞానానంద స్వరూపుడును; విగళితజగన్నిగ్రహుండును = నశింపజేయఁబడిన లోకభయము కలవాడును; పంచాష్టాంబును = విదేంద్ర వయస్సు కలదియు; పంచ.....సరసంబును = జేయిమంది మన్నభుల నతిక్రమించిన చక్కదనముచే ఇంపైనదియును; ఇచ్ఛాదిగంబరంబును = కోరి వస్త్రమును విడిచినదియు; ప్రాయంబు = వయస్సు; నవ.....ప్రాయంబును = నవరత్నముల ప్రోగ్గు అను కొండకు చరియవంటిదియు; బాహ్య.....విన్యవ్వంబు = బయటను, లోపలను ఎనిమిది ద్వారములచే విడువఁబడినదియు - (ద్వారాష్టకవిన్యవ్వంబు - అని యుండునేమో!) - ఎనిమిది ద్వారములు కలదియు; ఆదర్శంబుక్ = గొప్పదియు; అశ్రంక యంబుక్ = ఆకాశము నంటుచున్నదియు; మహాప్రాసాదంబునండుక్ = గొప్ప పౌధమునందు; జానప...పింజరీకృతంబు - వానప = ఇంద్రుండు; వైశ్రవణ = కుబేరుండు; వైవస్వత = యముండు; ప్రముఖ = మొదలైన; మఖభుక్ = దేవతలయొక్క; అలఘుకీట = గొప్ప కీటిములందలి; మణిగణ = మణుల సమూహముయొక్క; ఘృణిమంజరీ పింజరీకృతంబు = కాంతిసమూహముచే ఎఱుపుకలిసిన పసుపుపన్నె కలిదిగా జేయఁబడినది; చరణ.....మత్తల్లియై = రెండుకాళ్ల నడుమ నిటి కించిన సన్ననిగొప్ప నెలకోల (చతువులను త్రోలెడి కఱ్ఱ) కలవాడెను; భువన...చల్లియుక్ = మూడు లోకములకు కోరిన కోరికల నిచ్చుటకు కల్పవృక్షమును; ఆకృతి = ఆకారము; ఆవికృతిభావంబునక్ = వికారములేనట్లు - సహజముగా; అంగీకృతాధ్యాసీనుండై = అంగీకరింపఁబడిన ఊనికి కలవాడై - స్థిరముగా కూర్చున్నవాడై; పూహములు = గుంపులు; మరుద్విశేషంబులు = దేవతలు; అశేషనిగమంబులు = సమస్తవేదములు; సార్థంబులు సమూహములు; సర్వ...సర్వస్వంబులు = సమస్త సంగీత సంపదలు; ఆనశ్వరసంపదలు = నాశములేని (స్థిరమైన) సంపదలు; కుండలికుండలుండు = పాము కుండలముగా గల శివుండు.

క. నారద! ధృతహేమరసా, సారచ్చరితంబు విష్ణుసదనం బది వే

దీరచితారాత్రికతతి, భూరమణీమణికిరీటుముం క్షిరచిచుక్.

119

టీక. ధృత.....చ్చరితంబు = ధరింపఁబడిన బంగారురసప్రవాహముచే పూయఁబడినది - బంగారుపూత కలదనుట; విష్ణుసదనంబు = విష్ణునియిల్లు - దేవాలయము; వేదీరచితారాత్రికతతి =

7. క. శుద్ధాంత. చ. ట. సిద్ధాంత. 1. క. గంధర్వస్వరసారస్యం. చ. ట. గాంధర్వసర్వస్వం.

2. ట. పుండరీకుం. 3. చ. ఖరణించున్.

పాండురంగ = 30

లిన్నెవైగూర్వబడిన హారతులగుంపుకలది; భూ...కిరీటమున్ = భూమియను స్త్రీయొక్క మణికిరీటమును; పురుడించున్ = అనుకరించును. అలం. ఉపమ.

క. అల తీరనలితే త్రస్థలి లీలావిగ్రహ ద్వితయయ తుండై భా
నీలు పొండరికవల్లభుఁ, దలచినఁ గనుగొన్నఁగరగతము లిహపరముల్. 120

టీక. పొండరికవల్లభున్ = పుండరీకుని శ్మేతమునకు ప్రభువగు శ్రీవిష్ణుని; కరగతములు = చేలికి చిక్కినవి.

క. వినఁబడఁడు చెవులఁగన్నులఁ, గనఁబడఁ డత్యుగ్గనారకవ్యథచేతన్
బొనుఁగుపడి జడియు వైష్ణవుఁ, డనవధిదురితప్రవర్తి యయ్యుఁ గుమారా! 121

టీక. అత్యుగ్గ...చేతన్ = మిక్కిలి భయంకరమగు నరకలోకమందలి బాధచేత; పొనుఁగుపడి = తేజోఽహినుడయి; జడియు = తొలఁగునట్టి; వైష్ణవుఁడు = విష్ణుభక్తుఁడు; అనవధిదురితప్రవర్తియయ్యున్ = హద్దులేని పాపముల నాచరించినవాడయినను.

చ. ఇరుగడలం ద్వీరూపములఁ గృష్ణుఁడు దైత్యనిరాకరిష్టుఁ డ
పురుసున నుండ నన్నడిమిభాగమునందు వసింతు రెవ్వరా
నరులు మనుష్యరూపభరణంబునఁ గ్రీడ యొనర్చు యక్షకి
న్నరగరుడోరగద్యుచరనాథులుగాఁ గొని మ్రొక్కఁగాఁ దగున్. 122

టీక. ఇరుగడల్ = తూర్పు, పడమరలు రెండుదిక్కులందును; దైత్యనిరాకరిష్టుఁడు = రాక్షసులను తిరస్కరించువాడు - విష్ణువు; ఆపురుషునన్ = ఆరితని.

ఉ. ఎయ్యది దివ్యనేత్యతర మెయ్యది మానిమనోఽభిగమ్యమా
నెయ్యది నీవు నేను భజియింపఁగ నింపగు నెల్లనాఁడు నా
దయ్యపువ్వు సుమ్ము సతతస్థితి వెల్లెడుఁ బూడరికవా
ధ్యాయలఁ బ్రజ్వరిల్లుచు జగత్త్రయదుష్కృతదాహదక్షమై. 123

టీక. మానిమనోఽభిగమ్యము = మునుల మనస్సులచే పొందఁదగినది; దయ్యపువ్వు = దివ్యజ్యోతి; సతతస్థితిఁ = కాశ్వతముగా; పుండరికవాధ్యాయలన్ = పుండరికమునియొక్క మాటలనెడి హోమసాధకముక్కులచేత; జగత్...దక్షమై = ముల్లోకముల పాపములను దహించుటకు సమర్థమై. అలం. రూపకము.

మ. అలసంబుల్ మునిరాట్ప్రణీతములు ప్రాయశ్చిత్తముల్ పాతకం
బుల నిర్జింపఁగ; విష్ణుభక్తియు తగుఁబో దానికిం బూనఁ; బా
ములపల్లాటులు చీరలం దుడిచినం బోనేర్చునే మాంత్రికా
కలితాహీనప్రతివీరమం త్రపదరేఖాశ్లాఘచేతంబలెన్. 124

టీక. పాతకంబుల్ = పాపములను; నిర్జింపఁగన్ = జయించుటకు - నశింపఁజేయుటకు; మునిరాట్ప్రణీతములు = గొప్పమునులు విర్పఱచినవైన; అలసంబుల్ = మాంద్యముగలవి - అసమర్థములు; దానికిఁ = ఆపాపనాశనమునకు; తగున్, పో = తగియున్నదికదా! మాంత్రిక...బలెన్ = మంత్రగాండ్రు వేసిన విషమునశింపఁజేయు మంత్రపదముల ఉచ్చారణచేతవలె; పాముల పల్లాటులు = పాముల దంతములకాటులు; పోనేర్చునే! అలం. దృష్టాంతము.

సీ. జగదధిష్ఠానంబు సచ్చిదానందాత్మకము ¹నందనందనాత్మకము తేత్ర
తీర్థస్థితము సృష్టగీషితంబు నృసింహరామమత్స్యాదివిగ్రహము లెఱ్ఱి
యవి యనందగియుండు నట్టిక యగు దాని ²హేతుకు లఘుతమః ప్రోతమతులు
గాంచి యర్చలయం దొకటిగాఁగఁ దలఁచి షెక్తవం బొనరించి గడుసులేక

తే. రారవంబుల డింది పారంబులేక, వనరువరు; గాని విజ్ఞానవంతులైన
వారు శిలగాఁగఁ దలఁచె రెవ్వారు దృష్టి, గోచరబ్రహ్మ మని చూచి గొలిచియునికి.

టీక. జగదధిష్ఠానంబు = జగత్తు స్థానముగాఁగలది - జగమంతటను వ్యాపించినది; సచ్చిదా
నందాత్మకము = సత్తు, చిత్తుల స్వరూపము ఆనందముగాఁగలది; సృష్టగీషితంబు = వేఱుగా ప్రకాశించు
నది; అఘ...మతులు = పాపములను చీకట్లచే కట్టబడిన (ఆక్రమింపబడిన) బుద్ధికలవారు - జ్ఞాన
హీనులు; హేతుకులు = హేతువాదులు; [పూర్వటీకలో 'హేతుకులు = ఆయుధములు పూసినవారు'
అని కలదు; ఆ మూలము, వ్యాఖ్యానమును అసంగతములు.] వికత్తనంబు = లేనిపోనిపాగడ్డ; గరుసు =
హద్దు; డింది = మునిగి; పారంబు = అంతము; వనరుదురు = దుఃఖంతురు; శిలగాఁగ్ = జాలినెఱిగా;
దృష్టిగోచరబ్రహ్మము = కనుల కగపడుచున్న పరమాత్మ.

శా. ఆ వాణీరమణుండు ప్రార్థనము చేయక దేవకీదేవియం

దావిర్భావమునొంది యేరికి నలభ్యంబై నోలేవక జగ

జీవాతుస్థితి నుండు నిండుదొర విస్తేరాననుక నిత్యసు

సేసం దెల్పు జితేంద్రియుండు తమముం జించుం గనుం దత్త్వమున్. 126

టీక. వాణీరమణుండు = బ్రహ్మ; ఆవిర్భావమును, ఒంది = జనించి; లేవక = సౌఖ్యతో;
[లేవక = విధమున అని పూర్వటీక.] జగజ్జీవాతుస్థితి = లోకము నుజ్జీవింపజేయు జీవనావధ
విధమున; నిండుదొర = పరిపూర్ణుని; విస్తేరాననుక = చిరునవ్వుతోఁగూడిన ముఖము కలవానిని;
నిత్యసంసేవక = సదా - నిత్యము సేవించుటచే; తెల్పు = తృప్తిపొందించు; ప్రతిచినుట్టి; తమమున్ =
అజ్ఞానమును; చించున్ = చెదరఁగొట్టును - నశింపజేయును.

తే. భక్తగద్గదరీతివాగ్భరము ⁴లాలయ, నటనమునఁగూడి గోపికానాథుమ్రోల

నిలిచి కీర్తించుపుణ్యుండు నళినోబంధు, దళన మొనరించి తత్త్వపదమున కరుగు.

టీక. భక్తి.....రీతి = భక్తిచే గొంతుక పీనమగురీతిని; వాగ్భరములు = మాటలు - పుత్రులు;
ఒలయన్ = నటనమునన్ = నాట్యమునందు; నళినబంధుదళనము, ఒనరించి = సూర్యుని భేదించుట
నొనర్చి-సూర్యుండలమును బ్రవేశించి; [ముక్తలయాత్మ సూర్యుండలమును భేదించుకొని విరజానదిని
దాటి పిదప బ్రహ్మపదమును పొందునని శ్రుతి.]

క. హరి సోపహారు లక్ష్మీ, శ్వరు నెవ్వరు చూతు రట్టివారలు సకలా

మరపూజ్యులు; వారందున, బొరసిన పుణ్యము లగణ్యములు గుణజలధి! 128

టీక. సోపహారున్ = కానుకతోఁ గూడినవానిని = [విదేని కానుక నిచ్చి, హరిని జూడవలె
నని భావము.] పొరసిన = పొంది; అగణ్యములు = లెక్కలేనివి.

క. ఇతిహాసపురాణకథా, ⁷శ్రుతిస్తోత్రములు నందగోపసుతుకట్టెదురక

సతతము పఠియించు మహామతి పరమపదంబు నందు మతిమన్తుఖ్యా! 129

1. చ. నందాంగకము. 2. చ. దైవతి. ట. హైతి. క. హేతి. కె. ట. శేషన్. 3. చ. లాలయ.

5. చ. ట. సూడ. 6. చ. బంధ. 7. చ. స్మృతి శ్రుతు.

టీక. మలిమర్దుఖ్యా! = బుద్ధిమాతులలో ప్రధానుఁడా! పరమపదంబు = వైకుంఠమును; అందుకొ = పొందును.

క. తిర్థమున నాడి బ్రహ్మభ్యర్థితలీలావతాస భక్తాధారున్

భార్గవః గోష్ఠ్యగల మోక్షార్థలకున్ గలవు సచ్చిదానందంబుల్. 130

టీక. అడి. స్నానమాడి; బ్రహ్మభ్యర్థితలీలావతారున్ = బ్రహ్మచే పూజింపఁబడిన విలాసార్థపుటవతారము కలవానిని; భక్తాధారున్ = భక్తులకు ఆధారమైనవానిని; పార్గవః = ఆర్జునుని మిత్రమును; సచ్చిదానందంబుల్ = శాశ్వతజ్ఞానసంతోషములు; కలవు = కల్గును.

సీ. భూణహుండును సురాపుడు బ్రహ్మఘాతీ గురుగుంతప్పగుండు స్త్రీయి గోవధోపజీవి పితృద్రోహి శిశుహంతపరదారీరతుండు నిందకుండు సర్వస్వభోక్త సత్పరిత్యక్తుండు సర్వాభిమర్శి హైతుకుండు సర్వాపలాపకుండ శుచియు నిజధర్మవిద్యోషి నీచుండు పాపండపండప్రచణుండు స్వేచ్ఛావిహారి

తే. కృత మేఱుంగనివాడు సూన్యతము లేని

వాడు సమీప జెడఁ జూచువాడు మొదలు

పాపకారులకేనియుఁ బొండరిక

తీర్థహరిమూర్తియుగ మిచ్చు దివ్యపదము.

131

టీక. భూణహుండును = కడుపులోని పిండమును చంపినవాడును; సురాపుడు = మద్యమును త్రాగువాడును; బ్రహ్మఘాతీయున్ = బ్రహ్మణహత్య చేసినవాడును; గురు.....రతుండు = గురుద్రోహి, బుగారము దొంగిలించినవాడు, గోవులను జూపి జీవించు కసాయివాడు, తలిదండ్రులకు ద్రోహముచేయువాడు, బిడ్డలను చంపువాడు, పరస్త్రీలయెడ ఇష్టము కలవాడు; నిందకుండు = ఇతరులను నిందించువాడు; సర్వస్వభోక్త = అందఱిసొత్తును భుజించువాడు; సత్పరిత్యక్తుండు = మంచివారిచే వెలివేయఁబడిన (విడువఁబడిన) వాడు; [పూర్వటీకలో 'సత్పరిత్యక్తుండు = నిజము లేనివాడు' అని యున్నది.] సర్వాభిమర్శి = అందఱిని విమర్శించువాడు; ['అన్నింటి నంటువాడు' అని పూర్వటీక.] హైతుకుండు = హేతువాది; సర్వాపలాపకుండు = సర్వమును దాచుకొనువాడు; పాపండ.....ప్రచణుండు = నాస్తికులగు పాపండులయందును, నపునకులందును అనర్తుడవాడుగు; కృతము = చేసిన యుపకారమును; సూన్యతము = సత్యము; పొండరిక.....యుగము = పొండరికక్షేత్రమున నున్న విష్ణువుయొక్క చెండు మూర్తులును; దివ్యపదమున్ = మోక్షమును; ఇచ్చున్.

చ. అలతి పినాళినవ్వు మధురాధరచింబఫలంబు తమ్మిటే

కుల నగు సోగకన్నులు ప్రకుంచితకుంతలచారుఫాలమున్

బలుచనిచెక్కులం గలయఁ బరిగిన కుండలరత్న కాంతులున్

గల శిఖిపింఛలాంఛను మొంగంబు గనందగు ధూపవేళలన్.

132

టీక. అలతిపినాళినవ్వు = చిన్న, చక్కని నవ్వు; మధురా.....ఫలంబు = దొండపండు పంటి మధురమగు పెదవి; ప్రకుంచిత.....ఫాలమున్ = మిక్కిలి పంగియున్న జుట్టుగల (పంకర ముంగురులు గల) సుదురును; కలయఁబరిగిన = అన్నియెడలను వ్యాపించిన.

1. చ. హంత. హంత్య. క. 2. చ. రతుడు. రతులు. క. 3. క. సత్పరిత్యక్తుండును. చ. సత్పరిత్యక్తుండు. 4. క. హేతికుడు. చ. హైతికుడు.

క. త్షణము త్షణార్థంబైనః త్రిక్షణాలితం బగు పయోధిశయనువదన మీ
క్షణ మొనరించు కృతికి నా, త్షణముచంగల వఖిలసుకృతజాతఫలంబుల్. 133

టీక. త్షణార్థంబు = త్షణములో సగము; త్రిక్షణాలితంబు = మూడు కన్నులతో అంద
ముగనున్న; (అక్షేత్రమున విష్ణునకు మూడుకన్నులు గలవనుట) పయోధిశయనువదనము = విష్ణుః
ముఖమును; ఈక్షణము, ఒనరించు = చూచు; కృతికి = కృతార్థము.

సీ. మువ్వంకమురువుతో మురలి యొక్కొకవేళ

మోయించు భువనైకమోహనముగఁ
గ్రీడించు నొకవేళ దోడిబాలురఁగూడి

యక్షిణగతిఁ గుబేరాక్షకేళి
సనరించు నొకవేళ జలవిహారము చాలఁ

బ్రేమ భీమరథీగభీరవారిఁ
1 గొలుపుండు నొకవేళ నలినసంభవపుండ

రీకాస్తదాదులు స్త్రీతిఁ గొలువ

తే. సురగరిపువాహనమున నొక్కొక్కవేళ, వేడ్క వేంచేసి మెఱయుఁ దిర్విధులందు
నెన్నికల్పంబు లరిగిన 2 నేనయెడ్ల, వెలయు ప్రాయంబుగలకొయ్య విట్టలయ్య.

టీక. మువ్వంకమురువుతో = మూడు వంకలు వచ్చునట్లు నిలిచిన (త్రిభుగ్ని) చక్కఁ
దనముతో; భువనైకమోహనముగ = లోకమునంతటిని మోహమున ముంచునట్లు; అక్షిణగతి =
గొప్పరీతిని; కుబేరాక్షకేళి = బాలక్రీడావిశేషము - వెన్నెలకుపుయాట; సవరించు = చేయును;
భీమరథీగభీరవారి = భీమరథినదియొక్క లోతైన నీటియందు; ఉరగరిపువాహనముగ = గరుడ
వాహనమువయిన; వినయెడ్ల = విచేడ్లతోనే; కొయ్య = ఒకరికి లొంగనివాడు.

ళా. శ్రీరంగంబున ద్వారకా గయఁ గురుక్షేత్రంబున నైమిశా

ఖ్యాతరణ్యాంజనతైలపుష్కరమహేంద్రానంతశయ్యా హరి

ద్వారశ్రీపురుషోత్తమంబుల నయోధ్యక సేతు 3 గంగాభిసం

గారూఢస్థలి బౌండరీకమున దైత్యారాతి యుడుం గడువ. 135

టీక. గంగా...స్థలి = గంగాసాగరసముగమున గొప్పదైన చోట; దైత్యారాతి = విష్ణువు.

క. హరియు త్తరభాగంబునఁ, బురుషుండు దాఁ బాపమైనఁ బుణ్యం బైన
సురకానియంత చేసినఁ, బరిణతమై మేరుకుధరభారముఁ జూపున్. 136

టీక. సురకాని = చిన్నకాని; పరిణతమై = మాటి - వృద్ధిపొంది; మేరుకుధరభారము =
మేరువువర్వతపు బరువును - (ఎత్తును) అలం. ఉపమ.

❦ కాకము, హంస, చిలుక, పాము, తేనెటీగ, ఆవు మోక్షమునొందిన కథ ❦

సీ. సమ్రాజ్ఞనమున ధ్వాంక్షము, సుపలేపనంబున మరాళము, రంగమున విచిత్ర
శుకము, దీపాంకురప్రకటనంబున బాము, పదపద్మశ్రీధానుభవముకతన
సరళుయు, నూధస్యపరిషేచనంబున ధేనువు మోక్షంబు తెరువు 4 గనియెఁ
గాన నేతత్పరికల్పనంబున బౌండురంగాధినాథుఁ జేరంగవలయు

తే. ననిన నారదుఁ డీట్లును 'సభవ! జ్ఞాన
విరహితంబులు జడములు, వీని కెట్లు
మనుజుత్వంబు చేకూరె? మధువిరోధి
యొట్లు ఎరమిచ్చె' నని వేడ నీశుఁ డనియె.

137

టీక. సమ్యుర్జనము = తుడుచుట; ధాన్వంతుము = కాకి; ఉపలేపనంబున = అలుకుటవలన; మరాళము = హంస; రంగమున = మృగువలన; విచిత్రశుకము = రంగురంగుల చిలుక; దీపాంకుర ప్రకటనంబున = చిన్నదీపమును కలిగించుటచే; పద.....కతన = పద్మములవంటి పాదములవలన జలము ననుభవమువలన; సరభుయ = లేసెటిగయ; ఉద్ధవ్యపరిషేచనంబున = పాలయభిషేకమువలన; ధేనువు = ఆవు; కసియె = బొందినవి; అభవ! = శివా! మధువిరోధి = విష్ణువు.

ఉ. మూర్తిమదిక్షుకార్హుఁ సముజ్జ్వలకీర్తియుఁబోని చంద్రికా
స్ఫూర్తి వెలుంగఁజేయుచు నభోవనకేసరి చంద్రుఁ డుబ్బఁగాఁ
గార్తికపూర్ణిమక యదుశిఖామణి మున్నొకనాఁడు చూళికా
నర్తితపింఛగుచ్చలసనంబున భీమరథీతటంబునన్.

133

టీక. మూర్తిమత్.....కీర్తియుఁబోని = రూపు ధరించిన మన్మథుని ప్రకాశించుకీర్తిపిల; చంద్రికాస్ఫూర్తి = వెన్నెలవెలుగును; నభోవనకేసరి = ఆకాశమును అడవికి సంహమైనవాఁడు; చూళికా.....లసనంబున = సీగజుట్టున నాట్యమాడు నెమలిపించెముతో మనోహరమగువట్టు; అలం. ఉపమ, రూపకము.

మ. సురలీలావతులన్ సరాంగనలు చతుశ్శ్రీత్రకన్యల్ స్తర
జ్వరపీడాశయలై తనుంగొలువ రాసక్రీడఁ ¹పెక్ ప్రోడయై
కరలీనోర్తి క లంగుళీచలనరింఖత్కాతులై క్రాలఁగా
మురళీనాదవిసోదకేళిఁ దవలెన్ మోదం ²బసాదంబుగన్.

139

టీక. సురలీలావతులన్ = దేవతాస్త్రీలును; చతుశ్శ్రీత్రకన్యల్ = నాగకన్యకలు; స్తరజ్వరపీడాశయలై = మన్మథజ్వరముచే పీడింపఁబడిన హృదయములు కలవాలై; పెక్ ప్రోడయై = గొప్ప నేర్పరియై; కరలీనోర్తి కలు = చేతులందిలి యుంగరములు; అంగుళీ.....కాంతులై = ప్రేక్ష కదలుటచే చలించు కాంతులయి; క్రాలఁగా = ప్రకాశింపఁగా; మోదంబు = సంతోషము; అసాదంబుగన్ = ఎక్కువకాఁగా; ['సాదంబుగన్' = గతికాఁగా' అని ముద్రితప్రతియొక దద్వాన్విఖ్యానమును.]

క. ఆనాదము తదవ్యసజగ, తీనివసన్తానిహోమధేను ⁴వాకటి సాం

ద్రానంద మొదవ విని తన, మేను మఱచి కురిసె నపరిమితదుగ్ధంబుల్.

140

టీక. ఆనాదము = ఆ ధ్వని; తదవ్యస...ధేనువు = ఆచటి వనమున నివసించుచున్న మునిహోమధేనువు; సాంద్రానందము, ఒదవ = అధికసంతోషము కలఁగఁగా; అపరిమితదుగ్ధంబుల్ = ఎక్కువైన పాలు.

ఉ. కానన గంధవాహవశగం బగుటన్ వెన నొండు తత్పయః

ఘేనకణంబు వచ్చి మురధేదను మూళి నలంకరించె; శ్రీ

జానియుఁ బొటమాని నిజసౌధమునందు సుఖించుచుండె; నా

ధేనువు లెప్పఁగా ముదిసి దేహము నూడ్చి భవాంతరంబునన్.

141

1. క. పెక్ ప్రోడ. చ. పెక్ ప్రోడలై. 2. క. బసారంబు. చ. బసారంబు. 3. క. దద్వాన్. చ. దద్వాన్. 4. క. వ్రకటి. చ. వాకటి. 5. చ. దత్పయః

టీక. కాననగంధవాహవశగంబు = అడవిలోని గాలికి స్వాధీనమైనది; తత్ప్రయోగేనకణంబు = ఆ పాలనుదుగుబిందువు; ఒండు = ఒకటి; మురభేదనుమాళిక = విష్ణునికలను; శ్రీజాని = లక్ష్మీధర్త - విష్ణువు; ముదిసి = ముసలిదయి; దేహమును, ఊడ్చి = శరీరమును విడిచి; భవాంశరంబున = వేరొక జన్మమునందు.

❧ సుశీల యను పతివ్రత చరిత్రము ❧

క. హరిమాళిపతిత నిజదుగ్ధరస్కారఫేనకణకృత పరమసుకృత
స్ఫురణంబున నొక వైష్ణవపరుఁడుఁ దనుజాత యగుచు వసుధం బుట్టెన్. 142

టీక. హరి.....స్ఫురణంబున = విష్ణువుకలపై పడి తన పాలనుదుగుబిందువువలన గలిగిన గొప్ప పుణ్యవిశేషమున; తనుజాత = పుత్రిక; పనుభక్ = భూమితై.

ప. సుశీలాభిధాన యగు నబ్బెల గుణగణభాస్వరయై యథోచితకాలంబున. 143

టీక. సుశీలాభిధాన = సుశీల యను పేరు కలది; గుణగణభాస్వర = గుణసమూహముచేత్ర కాశించునది; యథోచితకాలంబున = తగిన సమయమున - యుక్తకాలమున.

ఉ. తాళి విభుండు గట్టినమొదల్ పతిదేవత యా సుశీల వె
గోలతనంబునన్ మగఁడు కొట్టిన దిట్టిన¹ రట్టుపెట్టినన్
దాళి దినంబుఁ దచ్చరణతామరసంబులు గొల్చు నేలయున్
బోలునె యీపె కంచుఁ గృతబుద్ధులు² వృద్ధులు ప్రస్తుతింపగన్. 144

టీక. విభుండు = భర్త; తాళి = మగశస్త్రము; కట్టినమొదల్ = కట్టినది మొదలుకొని; పతిదేవత = భర్తయే దైవమని యెంచునది; వెగోలతనంబునన్ = పెద్ద అమాయకత్వమున; రట్టు పెట్టినన్ = అట్టిపెట్టినను; తాళి = సహించి; దినంబున్ = ప్రతిదినమును; తచ్చరణతామరసంబులు = అతనిపాదపద్మములు; కృతబుద్ధులు = బుద్ధిమంతులు; ప్రస్తుతింపగన్ = కొనియాడగా.

సీ. రూపహీనుఁడు మహాక్రోధనుఁ డతిలోభి బద్ధమత్సరుఁ డన్యబుద్ధి మాయి
చంచలస్వాంతుండు సకలబంధువిరోధి బహుశక్తా³ క్షింపటఁడు శత్రుఁడు
సంతతావిశ్వాస సస్యప్రరోహుండు గర్వపర్వతమస్తకస్థితుండు
కలహాశోనుఁడు కుతర్క్యక్రియాకుశలుండు సంగతోన్మాదోత్తమాంగకుండు

తే. నగునయేనియు నటువంటి మగనితోడఁ
గాఁపురమునేయు సతి దొడ్డగరిత యగుచుఁ⁴
గనిడిశోతకు నోర్చి లో విశీవికొనక
ధాత దూఱక తండ్రిసేతకు వగవక. 145

టీక. మహాక్రోధుండు = మిక్కిలి కోపముకలవాడు; అతిలోభి = పెద్ద పిసినిగొట్టు; బద్ధమత్సరుఁడు = అసూయాపరుఁడు; అన్యబుద్ధి = వేఱు (చెడ్డ) బుద్ధికలవాడు; మాయి = మోసగాఁడు; చంచలస్వాంతుండు = చలచిత్తము కలవాడు; బహు.....లంఘుండు = (ప్రతివిషయమునకు) ఎక్కువ ఒట్టులు పెట్టుకొనుటయం దాస్తక్కి కలవాడు; శత్రుఁడు = మూర్ఖుఁడు; సంతత.....ప్రరో

1. క. రట్టుచేసినన్. చ. నడ్డపెట్టినం. ట. రట్టుపెట్టినన్. 2. చ. పెద్దలు. 3. క. నుండుకర్క. చ. ట. నుండుకుతర్క. 4. క. యగుచు. 5. క. విసిగి. చ. కివి శర. విసిగి. 6. చేతకు. 7. ర.

హుండు = ఎల్లప్పుడును అవసమిక యను పంటను పండించువాడు; గర్వ...స్థితుండు = గర్వమును పర్వతముయొక్క శిఖరమునకు గూర్చుండువాడు; కలహాశనుండు = జగదాలిగారు; కుతర్కక్రియా కుశలుండు = చెడ్డ (వంకర) యుక్తులను వేసి మాట్లాడుటలో నేర్పరి; సంగతో.....మాంగకుండు = తలయందు కూడిన పిచ్చి కలవాడు - పిచ్చియై తినవాడు; దొడ్డగరిత = ఉత్తమవనిత; కసిడికోత కుక్ = రాపాడుటకు; ధాతక్ = బ్రహ్మను; నూఱుక = నిందింపక; తండ్రినేతకుక్ - తండ్రిచేసిన పనికి - ఇట్టివానితోడి వివాహము కూర్చినందులకు; వగవక = విచారింపక.

శా. ఆ తీ వ్రాంశుని వేడికోర్పి మను ఛాయాదేవియుంబోలె స

త్పాతివ్రత్యగుణాభికామ యగు నా భామాలలామంబు సం

ప్రీతింజేయు నసహ్యదర్శనములం బిర్వికులం బెట్టు దు

ర్జాతుక్ *వీతదయుక్¹ బ్రయుక్ దదుచితాచారంబుల న్నిచ్చులున్. 146

టీక. తీవ్రాంశుండు = సూర్యుండు; మను = జీవించు; భామాలలామంబు = స్త్రీరత్నము; అసహ్యదర్శనములక్ = ఓర్వరానివానిని చూపించుటలచే; పిర్వికులంబెట్టు = బాధించు; దుర్జాతుక్ = చెడ్డవానిని; వీతదయుక్ = దయలేనివానిని; ప్రీయుక్ = భర్తను; తదుచితాచారంబులక్ = వానికి అనుకూలములగు పనులను; ప్రీతిక్, చేయున్.

ఉ. కొన్నిగొణింగి కొన్నినిసి కొన్నితుటారములాడి మానరా

కెన్నిక నిన్నినాళ్లకివి యిన్నని కూటికి బిచ్చపాటి కొ

మ్మన్న మహాప్రసాదమని హర్షరసోల్లసదాననాబ్జయై

యన్నలినాక్షి భర్తయిడికినన్నియ కైకొను ముక్కధాన్యముల్. 147

టీక. అన్నలినాక్షి = ఆసుకీల; గొణింగి = మనస్సులో నణిగి; కొక్ = కొన్ని; కినిసి = కోపించి; తుటారములు, అడి = నిందమాటలు అడి; మానరాక = (విధిలేక) మానివేయుటకు వలనుగాక; ఎన్నికక్ = లెక్కగా; ఇన్నినాళ్లకుక్ = ఇన్ని రోజులకు; పిచ్చపాటి = తక్కువకొలత; కొమ్మన్నక్ = తీసికొనుమని పలుకఁగా; మహాప్రసాదము, అని = చిత్తము అని; హర్ష - ఆబ్జయై = సంతోషమున కలకలలాడు పద్మమువంటి ముఖము కలదయి; ముక్కధాన్యముక్ = ముక్కిపోయిన (ప్రాతగిల్లి, సారముచెడిన) వడ్లను; కైకొనుక్ = గ్రహించును.

సీ. చతురసమ్మాజ్ఞాచరణంబు దొలునాటి ప్రాచివన్నియ త్రోవునడుటగాఁగ

గోమయ గోమయఖశ్రీ ముంగిట ఘటించుటలు సుఖమజ్ఞనకలనగాఁగ

గమనీయపూర్ణ కుంభముల పూజాన్యప్తి కుచలికుచాకల్పరచనగాఁగ

నన్నసంపాదనార్హాగ్ని బుట్టిన ధూపపటలి సంస్కారధూపంబుగాఁగ

తే. విఘటిత కవాటకద్వార విశదనయన, యర్చితాధరగేహళికాధరోష్ఠ

భాండ గోపనయవనికాంబరపరిత, యింతి గృహలక్ష్మీ⁷యత్యంతకాంతి దనరు.

టీక. చతుర.....చరణంబు = నేర్పుగా కనపూడుచుట; ప్రాచివన్నియ = నిర్మాల్యము; త్రోవునడుటగాఁగక్ = తీసివేయురీతికాఁగా; గోమయగోమయఖశ్రీ = అవుపేడతో అలుకునట్టి అలంకారము; ఘటించుటలు = కూర్చుటలు; సుఖ.....గాఁగక్ = సుఖస్నానవిధికాఁగా; కమనీయ...

* క. వీతదయామతిన్. చ. వీతదయన్. 1. చ. ట. లలో 'బ్రయుక్' కలదు. క. లో లేదు. 2. క. కొన్నినిసి. శ. ర. కొమ్మనిసి. 3. క. యడున. శ. ర. యడిన. 4. క. ముక్క. చ. ముక్క. 5. ర. ముక్క. 6. చ. పన్నీయ. 7. చ. తొడుపు. 7. చ. నత్యంత.

...క్షత్రి = చక్కని పూర్ణకుంభముల పూజావిధి; కుచ.....కాంగ్ = నిమగ్నపండ్లపంటి స్తనముల అలంకారముకాగా; అన్న.....అన్ని = అన్నము వండుటకుఁ దగిన యగ్నివలన; విఘటిత..... నయన = కూర్పబడిన తలపులు గల ద్వారములు, స్పష్టములగు కన్నులుకలదియు; అర్పితా..... రోష్ణ = పూజింపబడిన క్రిందిగుమ్మము అను అధరోష్ణము కలదియు; భాండ - పరీత = కుండలను కప్పటకుపయోగించు తెరయే చీరగాఁగలది; [‘యవనికాంబరపరీత = తెరచీరచే ఆవరింపఁబడినది’ అని పూర్వటీక.] ఇంతిగృహలక్ష్మి = ఆ సుశీల గృహముయొక్క (కోణ); పూజింపఁబడు లక్ష్మీదేవి; అలం. రూపకము.

సీ. ‘ప్రస్తుతంబని పదార్థములు రాజుల వేడి కొనితెచ్చి యమ్మి¹చుఁ గోమటిండ్ల మాసి ముల్లడిచి గుమ్ములొల్పు పై మెత్తులూడ్వఁడు పన్నెన సుంపఁగాని ఎట్టిచుట్ట²బేని యింటి కేతేర రెండవ సూతకము దెల్పి యపల³జానుపుఁ మును⁴ప్రతిశ్రుతము చేసిన వైడి రాకున్న ముచ్చిచ్చనను వ్రేఁగు వచ్చుదనుక తే. పనకు ‘కాకాయ లవణాయ పా’ యటంచు

తెంచు ‘ధూళిః పరిగృహదపి’ అను నాస

నూచి ‘యీగకుః గాటు, పామునకు బలియు

నొసఁగఁ’ డని భ⁵క్తకై పొడ్కు నువిద మదిని.

149

టీక. ప్రస్తుతంబు = వివాహవికార్యము; మూసి = (ధాన్యపురాసులను) కప్పి; ముల్లడిచి = మూతలకు మేకులు కొట్టి; గుమ్ములొల్పువై = గోతులలోని (పాతరలలోని) ధాన్యమువై; మెత్తులు = మెత్తఁబడిన పూతలు; ఊడ్వఁడు = తీయఁడు; రెండవ సూతకము = మృతాకౌచము; అపలజానుపుఁ = బయటికి తరుమును; మును = పూర్వము; ప్రతిశ్రుతముచేసిన = వాగ్దత్తమైన; [‘ప్రతిశ్రుతము = ఒకరి యధీనము’ అని పూర్వటీక.] వైడి = బంగారము - ధనము; ముచ్చిచ్చనను = ఆహవనీయాదులగు మూడగులందును; [అగులు 3. ఆహవనీయము, గార్హపత్యము, దక్షిణాన్ని అని.] కాకాయ, లవణాయపా యటంచు = (ఎవరే విచ్చినను అది కూరకుఁగాని, ఉప్పునకుఁగాని యగుననుచు - తనకుఁ జాలదనుచు; పనకు = దేవురించును; ‘ధూళిః పరిగృహదపి’ అను నాస = ఇతరులయింటినుండి దుమ్మయినను తీసికొని రావలెనను ఆశచే; పెనఁగు = బాధపడును.

‘ఈగకు గాటు, పామునకు బలి’ అనునది అసంభవములనుగూర్చిన లోకోక్తి; సుశీలభర్త అట్టి వానినిగూడ అశుభింపియని స్థితి నుండునని భావము. ఉచిత = సుశీల; పొక్కు = దుఃఖించును.

ప. ఇష్టిధంబున నన్నిధుచి¹బవదగ విఃధవఁబొలాచార చతురండగు జీవిశేషరు నీశ్వరుంఁగాఁ దలంచుచుఁ దదుపాసనంబు తనకు నిహవరసిద్ధి సుసూచకంబుగ నిండు డెందంబునం గోచరింపఁజేయుచుఁ గీర్తితచరిత్రంబునం బ్రవర్తిల్లుచుండు సంత.

టీక. విధుచిబవదన = చంద్రమండలముఁబోలు ముఖము కల సుశీల; జీవిశేషరు = భర్తను; ఈశ్వరునిఁగాఁ = దేవునిగా; తదుపాసనంబు = అతనిని సేవించుట; ఇహ.....సంసూచకంబు = ఏతల్లోక, పరలోక సుఖసిద్ధిని సూచించునది; కీర్తితచరిత్రంబున = కొనియాడఁబడిన సత్ప్రసర్తనతో.

క. అట నొకనాఁ డా భూసుర, గటుచిసీ సదనముగకుఁ గుహనావటువు

బటువై మెజిగిఁ దెగఁడుం, బటువగు నొక పడుగు వచ్చె భుక్తావేక్షన్. 151

టీక. అట = పిదప; భూసుర.....సదనమునకు = ఆ బ్రహ్మణస్త్రీ (సుశీల) గృహమునకు; కుహనావటువు = కపటబ్రహ్మచారి యైన వామనుని; పటువగు = మిక్కుటమైన; మెజి

1. క. చుకోమ. 2. చ. వైసని. 3. చ. జొన్న. 4. క. ప్రతిశ్రుతము. చ. ప్రతిశ్రుతము.

5. చ. ట. యొక. 6. క. వగు. చ. వై.

గీత = దేహకాంతిచేత; తెగడుంబుటువు = తిరస్కరించు పుట్టువు కలవాడు - చక్కనివాడు; వడుగు = బ్రహ్మచారి; భుక్తాపేక్ష = భోజనముచేయు కోరికతో; వచ్చెన్. అలం. ఉపను.

చ. వచ్చిన నమ్మచ్చెకంటి గెంటునినెయ్యంబు ¹లియ్యంబగు నంతఃకరణంబున నడలు గడలుకొన గ్రహాంతరాసక్తు డగు ప్రాణాభిరుండు తనుం బిలిపినయట్లయిన ²లోనింటి బోసమాని తొంగి చూచుతటిం బొడవట్టి, గొట్టుతుమేదాని ³మేడు నలవాటునం గందిన యంగుళీద్విత్వంబు దేటి గొట్టిగల బృథగ్నస్థ మూర్తుగు ⁴సంపర్తికలు గల జలరుహం బన బ్రత స్థంబగు సాస్థంబెత్తి 'స్వస్థస్థుతే' యని యాశీర్వాదించుటయు; గృతనమస్కారయై యా సారసామోహ మృదుఃస్వం బున నిట్లనియె.

52

టీక. మచ్చెకంటి = చేచలవంటి కన్నులు కల సుశీల; గెంటుని = తొలగని; నెయ్యంబు లియ్యంబు = స్నేహమున లగ్నమగునది; ఆడలు=భయము; కడలుకొన = అతిశయింపగా - కలుగగా; లోనింటి = లోపలియింట; బోసము? ద్వారమరియుండునేమో! డోని = పట్టుకొని; పొడకట్టి = కనబడి; బొట్టునకు = మేదాని = బౌపాసనచేసిన సివ్వ మని; మేడు నలవాటున = మెదపునట్టి ఆభ్యాసమువలన; కందిన = ఎఱ్ఱబాచిన; అంగుళీద్విత్వయంబు = రెండు చేయి; పృథగ్నస్థ మూర్తులు వర్ణము మాచిన స్వరూపము కలది - రంగుమాచినది; సంపర్తికలు = ప్రొత్తతేకులు; 'స్వస్థి, ఆస్థి, తే' = నీకు శుభము కలుగుగాక! కృతనమస్కార = చేయబడిన నమస్కారము కలది - నమస్కరించినది; సార సామోద = తామరవాసనవంటి సువాసనగల (దేహము) కలది - సుశీల.

సీ. 'ఎందుండి రాక? యిం దేతేర గత మేమి? గ్రాసార్థిభావంబు గానవచ్చె.'

'నగు'నన్న 'నట్లేని మొగసాల నుండు; డాయన యూరలేడు; యామార్థమునకె కావెంత

మానకుడు పల్కు 'మగున! నే నేన్నాళ్లనుండియుం గుడువ గూడొద' కునికి

తే. వేడి యగుదాక నోరుప; మాండుగలిగె; బులిసినది గల్గె నన్నంబు పోకయంత యొసగి తుత్తార్పు; వెన ⁷జ్జి మెరపనైన, పాప ముడిపించుకొందు దహబులిమి.'

టీక. ఏతేరక = రాగా; కతము = కారణము; గ్రాసార్థిభావంబు = భోజనమునపేక్షించు అభిప్రాయము; మొగసాల = చావడియందు; ఆయన = (భర్తయగుట); యామార్థమునకె = గంట న్నరలోనే; ఆరిగింతురుగాని = తినవచ్చును; మాణవకుడు = వటువు; ఏనాళ్ళుచుడియు = విడు రోజులనుండియు; కుడువ = భుజించుటకు; కూడు, ఒడవకునికి = తిండి దొరకనందున; వేడి, యగుదాక = వేడియన్నము తయారగునంతవఱకు; ఓరువ = తాళలేదు; మాండు, కలిగె = గిన్నెయడుగున అంటుకొనిన దున్నము; పులిసినది; కల్గె = చల్లయన్నము; పోకయంత = పోకకాయ యంత-స్వల్పమునట. తుత్త = ఆకలిని; ఆర్పు = ఆర్పము-పోగొట్టుము; చల్లిమెనవ = చద్దన్నము తినుటవలన; తపంబుకలిమి = తపస్సంపదచే.

తే. అనుడు నెలనాగ యిట్లను 'ననఘ! నీకుం

జలిది యేనెట్టు లిడనేర్తు? క్షణములోన

1. చ వియ్యంబు. 2. చ. లోనింటి పాసరు. 3. చ. ట. మెదపునెల. 4. చ. సంవృత్తికలు. 5. నశనసం. 6. ర. పాతము. 6. క. దేన్నాళ్ల. సూర్యా నేన్నాళ్ల. 7. క. చల్లి.

వంట గావించు; భుజించి వలయునెడకు

నేఁగు' : గావించి సతిఁ బట్టు తాఁగవడుగు.

154

టీక. ఎలనాగ = స్త్రీ - సుతీల; వలయునెడకు = ఇచ్చవచ్చినచోటికి; తాఁగవడుగు = ధూర్జుడైన బ్రహ్మచారి.

తే. త్రోన గమించుచోట నోపూవుబోఁడి!

యవరవర్ణసమాచారమైన జెడదు

బ్రాహ్మ్య; మీ తఁడ వేటికి? బ్రాణరక్ష

నెలపు మొకయింత మెదు కిన్నినీళ్లు నొసఁగి.

155

టీక. త్రోవ = దారియందు; గమించుచోట = నడచునపుడు - ప్రయాణసమయమున; అవరవర్ణసమాచారమైన = శూద్రుని యాచారమువంటి యాచారమైనను; బ్రాహ్మ్యము = బ్రాహ్మణత్వము; చెడదు; ఈ, తడవు = ఈ యాలస్యము. [‘పది శూద్రవదాచరే’ త్తని అభియంత్రోక్తి గ్రాహ్యము.]

తే. వాఙ్మనఃకాయకర్మప్రసక్తనముల

సంభవించిన పాపము సహరించి

యతిధి గృహమేధి కిచ్చు శాశ్వతసుఖములు;

వినవె ‘యభ్యాగతః స్వయం విష్ణు’¹వనఁగ.

156

టీక. అతిధి = అనుకొనకుండ ఇంటికి ఆహారార్థము వచ్చినవాడు; వాఙ్మనః.....ప్రవర్తనముల = మాట, మనస్సు, శరీరము, పని అనువాని నడతలవలన; సహరించి = సరిపఁజేసి; గృహమేధి = గృహస్థునకు; అభ్యాగతః స్వయం విష్ణుః = ఇంటికి వచ్చిన యతిధి సాక్షాత్తుగా విష్ణువే; అలం. లోకోక్తి.

తే. అతివ! తీర్థాదరత్వర సమగుదెంచి

త్రోన నాకటివేళకు దొరఁకునికి

కొఱుతు నీయాన యెఁగూటికలై; జతర

వహ్ని² నొక యేన కా; దెట్టివాఁడు నెరియు.

157

టీక. తీర్థాదరత్వర = పుణ్యతీర్థములయెడఁగల మక్కువచేతనయిన తొందరపాటున; నీయాన = నీపై ఒట్టు; జతరవహ్నిక = అఁకటిచ్చునకు; ఎరియు = మందును - తపించును.

వ. నాతోడం గూడియాడు వడుగులు బడుగులయ్యెను, వడిచెడక కడక మెఱసి,

యేము సంకల్పించి మున్నే తేర సమకట్టిన పొండరికంబునకు: బాండురంగ నేవా

సావధానులై చనిరి; నేను కూటిబీద తోడుదప్పినతెఱంగున నిచ్చటం దడసితి

వెండియు వినుము.

158

టీక. వడుగులు = బ్రహ్మచారులు; బడుగులు = చిక్కినవారు - బడలినవారు; కడకమెఱసి = ప్రయత్నించి - పూనికలిగి; సమకట్టిన = సిద్ధపడిన; ‘కూటిబీద తోడుతప్పె’ననునది లోకోక్తి. చిండి కాశపడినవాడు - (వెనుకబడినవాడు) తన తోడిప్రయాణికులను తప్పనని దీనిభావము. తడసితి = అలించితిని - నిలిచితిని.

1. చ. ట. వసుట. 2. చ. చర. 3. క. కాంచ. చ. కాంతు. 4. క. కలన. చ. కలఁ. ట. కలఁ. 5. చ. నొకయన.

క. తరుణి! “క్షుధాతురాణాం, న రుచి ర్న చ కాల” మనుచు నరు లాడుట లో నరసి వివేకింపదలం, ² దెరువరులకుం బాయసంబు తిరిసినగలదే? 159

టీక. ‘క్షుధాతురాణాం న రుచి ర్న చ కాల’ = ఆకలిచే బాధింపబడినవారికి రుచి అక్కఱ లేదు - వేశయు నుండదు - వారి కన్నివస్తువులును రుచికరములే యనియు, అన్నివేళలును యుక్త నమయములే యనియు భావము. ఆడుట = పలుకుట; లోక = మనస్సుగో; ఆరసి = ఆహించి; వివేకింపదగుక = ముచిచెడ్డల నెఱుంగదగును. తెరువరులకు = బాటసారులకు; తిరిసినక = బిచ్చమెత్తగా; [కూటికి లేక బిచ్చమెత్తువాండు ఏది దొరకినను పృథ్విపదవలెను; పాయసము కావలె ననిన అది యెట్లు లభించును?] అలం. లోకోక్తి.

ఆ. ఎంత భాండశుద్ధి! ఎటువగటి గృహశుద్ధి! యెట్టి చిత్తశుద్ధి! యెచట ³జగ్గిరి కూడు ⁴దక్కునెడక బురోడాశమునకు నో, ⁵పొట్ట! సాటిగచ్చు; నదియుగాక.

టీక. భాండశుద్ధి! = పాత్రశుద్ధి! దక్కునెడక = లభించినయెడల; పురోడాశమునకు, సాటి = (చుిత్రమైన) హోమశేషవిష్టమునకు నమానము. అలం. ఉపమ.

క. అనుచితశతము లొనర్పియు, దనువులు రక్షించుకొనరే? దవతెనుకేబో

ధనులగు గాధినుతాడులు, తన ప్రాణము నిలుపుకన్న ధర్మము కలదే? 161

టీక. దను.....ధనులు = ఇంద్రియనిగ్రహము, మనోనిగ్రహములవలని లేజన్మీ ధన ముగాఁ గలవారు; గాధినుతాడులు = విశ్వామిత్రుఁడు మొదలగువారు; అనుచితశతములు = వందల కొలదియైన తగని పనులను; తనువులు = దేహములను; నిలుపుకన్న = నిలుపుటకంటె. అలం. లోకోక్తి.

తే. తొలుత నే పేడినప్పుడు చలిది నీకు, ననఘ! నేనెట్లు లిడుదాన సంజి; గాన

యశనశేషస్థితికి సందియంబువలదు; చాలుఁ జాలదో యను పృథాశంక వలదు.

టీక. ఆశనశేషస్థితికే = అన్నము మిగిలి యుండుటక; సందియంబు = సందేహము; పలదు = లేదు; పృథాశంక = పృథ్వీసందేహము.

క. సతి! యాత్మస్తుతి యతిగర్విత మని నాపెంపు దెలుక; నే నొకడ మనో

గతిఁ దృప్తిఁ గనిన భువన, ¹త్రితయమ్మును ²బరమత్పత్తిఁ గలకించుఁ జూమి! 163

టీక. సతి! = అమ్మా! ఆత్మస్తుతి = తన్ను తాం బొగడుకొనుట; అతిగర్వితము = మిక్కిలి నిందింపబడినది; నా పెంపు = వా గొప్పతనమును; మనోగతి = మనస్సునందు; బరమత్పత్తి = ఎక్కువతృప్తి; తలకించుఁజూమి = కనునుగదా! - పొందునుగదా! [తానే భగవంతుడనని ఇందు పలువునూచించెను.]

వ. అని యంత నిలువక.

164

టీక. అంత, నిలువక = అంతటితో ఊరకయుండక.

క. పెట్టక పో నని యాకట, ¹దొట్టిగిలంబడుచుఁ బడుచు దురదురఁ జని వే

నట్టింటఁ గూరుచుండిన, నెట్లు ననంజాల ²కన్దుగేక్షణ భీతిన్. 165

టీక. పెట్టక = సీపన్నము పెట్టనిదే; పోను; తొట్టిగిలంబడుచుక = తత్తటపడుచు; పడుచు = బ్రహ్మచారి; దురదురక = క్వరత్వరగా.

1. క. కిం పగడగు. చ. కింపగనగు. శ. ర. కింపాదగు. 2. క. తెరు. 3. క. చలిది. 4. క. చిక్కు. చ. ట. దక్కు. 5. చ. త్రితయమునకు. క. త్రితయమ్మునకు. 6. చ. బరమత్పత్తి. క. బరితుష్టి. 7. క. ర. తొట్టిగిలం. 8. శ. ర. కా మృగేక్షణ.

సీ. పరిహరించుట కీడు తెనుపరిఁ బనివిడ్డఁ బ్రి నాకటిచేత నలఁచువానిఁ;
 బర్హుపితమును నర్పణనేయఁజాలఁ; బాపముకాదె ¹యపచారపరత మెలఁగ;
 మిను కొక్కటిచ్చి పొమ్మనినఁ బోవుచో; సోపఁ డధ్యస్త యానవిహ్వలుఁ డితఁడు;
 చాలునో చాలదో ²వివియం దున్నత్య హధే పు శేష ముల్పంబె యగుట ;

తే. జాలకుండిన నగుఁ జెట్టు; బాలుఁ డితఁడు

కోసరి గొంతెమఱోరికల్ గోరెనేని

²యడకపోబోల విడఁబోల; దీరు వివియఁ

బేను రాకున్నె? తైర్థికుల్ కివెళుచుండు.

166

టీక. పరిహరించుట = విడుచుట - లేదు, పొమ్మనుట; అలయువానికొ = బాధపడువానిని;
 బర్హుపితమును = చర్దియన్నమును; ఆపచారపరత = చెడ్డపనియం దానక్షితో; మినుకు = చిన్న
 మెత్తు బంగారునాణెము; అధ్వ.....విహ్వలుఁడు = దారిబడలికచేత స్వాధీనము తప్పిన అవయవములు
 కలవాఁడు; మద.....శేషము = నాధర్మక దారిబడతెముగా శూన్యంగా మిగిలినది; చాలకుండినకొ =
 చాలకపోయినచో; 'చెట్టు = కీడు; అగున = కలుగును; గొంతెమఱోరికల్ = అసాధ్యమైన (కోరరాని)
 కోరికలను; పోలదు = తగదు; తైర్థికుల్ = తీర్థయాత్రావరులు; వెళుదలు = మోటువారు - మూర్ఖులు.
 ['విరసపుమాటలాడువారు' అని పూర్వటీక.] అలం. లోకోక్తి. ఆర్థాంతరన్యాసము.

తే. వంట యగుదాక నుండఁ డీ పడుగు; బండి

మీఁదఁబోవుచు నున్నాఁడు; మేటిథాటి

నైన దయ్యెడుఁ గాకేమి? యప్పటికిని

మీఁదుగడకట్ట నేలంచు మించుఁబోడి.

167

టీక. బండిమీఁదఁ బోవుచున్నార = అనునది మిక్కిలి తొందరపడుచుండినవానింగూర్చిన
 లోకోక్తి; బండిమీఁదఁబోవుచుండువారు నిలిచి ఒకచోటనుండుట అసాధ్యముకదా! మేటిథాటికొ =
 గొప్ప పేగముతో; ఐనది, అయ్యెడుఁగాక, ఏమి? = ఆమీద ఎట్లు జరుగునో యట్లు జరుగనిచ్చు; అప్ప
 టికిని = ఆ జరుగుదానింగూర్చి; మీఁదుగడ, కట్టనేల? = ప్రైవైయాలోచనలేల? మించుఁబోడి =
 మెఱుపువంటి దేహముగల స్త్రీ - సుకీల.

శా. రారయ్యా! యని శుద్ధిమచ్చరణుగోత్రాదేవతాపుత్రు వి

స్తే రాగ్నిప్రభుఁ గూరుచుండ నిడి మ్రొల్పేట్టు గావించి నీ

రారం బండిన ప్రాతరాజనపుదివ్యాన్నంబు నొక్కింత వా

ర్ధారాధాతముఁ గుండ యూడ్చి యిడియెన్ రంభాపలాశంబునన్.

168

టీక. రారయ్యా! = రండయ్యా! శుద్ధిమచ్చరణుకొ = కాళ్లు కడుగుకొన్నవానిని; గోత్రా
 దేవతాపుత్రుకొ = బ్రాహ్మణపుత్రుని; విస్తే రాగ్నిప్రభుకొ = వెలుగుచున్న అగ్నివంటి తేజస్సు కల
 వానిని; మ్రొల్ = (ఆతని) ముందుండు స్థలమును; చేపట్టు గావించి = చేతితో పట్టుచేసి అలికి, శుద్ధి
 చేసి; నీరారకొ, పండిన = నీటిసమృద్ధివలన బాగుగా పండిన; వార్ధారాధాతముకొ = నీటిచే బాగుగా
 గడుగఁబడినదానిని; రంభాపలాశంబునకొ = ఆరటియాశున; ఇడియెన్ = పెట్టెను.

1. క. యపచార. చ. యపచార. 2. చ. రాదు యదిపో. 3. చ. వెలుచ. 4. చ. బండిమించు
 చున్నాడు. 5. చ. తాడిపైన. 6. చ. యూడ్చి, యిడియెన్. 7. యొసఁగెన్.

తే. ఒసఁగి ¹సవ్యంజనంబు దధ్యోదనంబు, నారగింపుడు క్షమియింపుఁ దనుచుఁ బలికి
ముదిత ముదితాత్మ భావసంపదయుఁజోని, సలీలపరిపూర్ణమగు గిండి నిలిపి చనిన.

టీక. సవ్యంజనంబు = పచ్చవర్ణతోఁ గూడినది; 'అవ్యంజనంబు = కూరలులేనిది' అని పూర్వటీక.] దధ్యోదనంబు = పెరుగన్నమును; ముదిత = స్త్రీ; ముదితా....బోని = సంతోషించిన తన మనోభావసంపదవలెనున్న; సలీలపరిపూర్ణము = సీటితో నిండినది; గిండి = చిన్ననోరు గల చెంబు; నిలిపి = (చక్కను)ఉంచి. ఆలం. ఉపమ.

క. చే నాపాశన ²మున్నుచు, ధ్యానం బొనరించి ³యతఁడు తన సనుమతిఁ జం
ద్రాననచేఁ గొని మెసఁగుక, బ్రాణాహుతి ⁴విరహితముగఁ బర్యుషితంబున్. 170

టీక. చే = చేతియందు; చంద్రాననచే = ఆ స్త్రీ (సుశీల)వలన; పర్యుషితంబు = చర్మన్నమును; బ్రాణాహుతివిరహితముగ = బ్రాణాహుతులను తొలగి గ్రహింపకయే.

తే. తిరిగి చూచినయంత ⁵నాద్రిప్తురీడు, ⁶శక్త మొక్కటియేనిఁజూచి జిక్కినీక
మ్రొంగి మీఁదలు చూశుచు మృదులఫణితీ, బిలిచియిట్లరుశరదందుబింబముఖిని.

టీక. త్రిప్తురీడు = స్వేచ్ఛగా ప్రవర్తించువాడు - దేశత్రిప్తురీ; శక్తము = మెదుకు చిక్కనీక = మిగులనీయక; శరదీదుబింబముఖిని = శరత్కాలచంద్రమాండలమువలె చక్కని ముఖముకలస్త్రీని - సుశీలను; మృదులఫణితీ = మెత్తని పద్మదళిని. ఆలం. ఉపమ.

తే. చూడు మీసారి ⁷భాండమోశోభనాంగి, ⁸భిన్నటం బొండె దాటితప్పినది యొండె
కలుగు; లేకుండ; ⁹దూడ్చి తెప్పలఘుజతర, జాతవేదంబు సాచ్చె నీస్వల్పభుక్తి.

టీక. ఓ శోభనాంగి! = చక్కనిశరీరముకలదానా! భాండము = కుండ; భిన్నటంబు + బొండె = మాడు (కుండకంటుకొన్నది)గాని; తాటి, తప్పినదియొండె = (నీచేతికిఁజిక్కిక) తప్పిపోయినమెదుకుగాని; కలుగుక = ఉండుచు; లేకుండ = ఉండకపోదు; అలఘు.....జాతవేదంబు = గొప్పజతరాగ్ని - అకలిచిచ్చు; ఈ స్వల్పభుక్తి = ఈ కొద్దిపాటిభోజనముచేత; హెచ్చెన్.

చ. అనుటయు సంప్రమం బడర నంగన తొల్లటినాటియామినిం
దనకని వండి డించికొని నాథుడు పల్లియ కేఁగు నెంజలిం
దనికి భుజింపకున్కి భరితంబయి యట్టుక నట్టుకట్టి యొ
ప్పు నభిన¹⁰వాదనం బొసఁగెఁ బూని ¹¹తదాజ్ఞ నె శ్రావమాకుటన్. 173

టీక. అనుటయు = అని పల్కఁగా; సంప్రమంబు, అడరక = తొందరపాటు, కలుగఁగా; తొల్లటినాటియామినిక = కడచినరాత్రియందు; నెంజలిక = విచారముచేత; తనికి = సంతాపించి; భరితంబయి = సిండుగనుండి; అట్టుక = మట్టిపాత్రలో. అట్టుకట్టి = అట్టుగా నేర్పడి; శ్రావమాకుటన్ = గంజిమాకుటివంటి పాత్రమున - కంచమువంటి పాత్రమున; అభినవాదనంబు = సరిక్రొత్తయన్నమును - పొడియన్నమును; ఒసఁగె = ఉంచెను.

తే. ఒసఁగి ¹¹యెడపేర్పులోఁ గాఁగుచున్నయాల, పాలు వడ్డించుటయు మాంసపాట! వేళ
మసలివారలచేతికి నందియిచ్చు, వడువున భుజించె నడు విప్రర్వంబకంబు. 174

1. క. యవ్యంజ. చ. సవ్యంజ. 2. చ. మున్నుచు. 3. చ. యపుడు. 4. చ. ట. విరహితముగ. 5. విరచితముగ. 6. చ. ట. దిప్తురీడు. 7. చ. చేరియో. 8. ట. భిన్నటం. 9. క. నూడ్చి. చ. దూడ్చి. 10. క. వాదనం. చ. ట. వాదనం. 11. క. తదాజ్ఞను. చ. తదాజ్ఞనె. 11. చ. యడ.

టీక. ఒనగి = ఉంచి; ఎడపేర్పులొక = దాలియందు; మానిపాల! = నారదమునీ! (ఇది శివునిమాట) వేశము = శీఘ్రముగ; వడువునక = విధమున; ఇవ్వర్వంటకంబుకొ = పొడియన్నమును; [‘ఇగరచెట్టిన యన్న’ మని పూర్వటీక.]

క. భుజియించి మఱియుఁ దెచ్చని, గజబిజిసేయుటయు సతియుఁ గలంగక వికస
న్నిజవదన యగుచు హస్తాబ్జములు మొగిడించి పల్క భూసురసూతిన్. 175

టీక. గజబిజ = గజబిజ; కలంగక = కలంకపాటుకొనవక; వికసన్నిజవదన = వికసించిన - ప్రసన్నమగు తన ముఖముకలది; మొగిడించి = జోడించి; భూసురసూతికొ = బ్రాహ్మణపుత్రుని.
శా. అన్నం * బొం డొ లేను చట్టి యది; పిన్నధ్వజ్జనా-రూఢ! తె
వ్వున్నం దెచ్చెద సాధుగుప్తములు నవల్లంబుల్ కబాయంబు లిం
దెన్నే నున్నవి క్రొత్తయట్టికల; గాదే లేచి వార్వూడు; వే
గ న్నిర్మించెదఁ గూఁసు, గూర మఱియుం గైకొలు మేల్బుడ్డికిన్. 176

టీక. ఒండు = వేలు; ఇంకక = ఈమైన; [‘ఒండొక = కొంచెమైనను’ అని పూర్వటీక].
అధ్వజ్జనారూఢ! = త్రోవను నడచి బడలినవాడా-పిబాటసారీ! సాధుగుప్తములు = బాగుగా (జాగ్ర
తగా) దాచుబడినవి; కబాయంబులు = కజ్జాయంబులు - పిండివంటలు; కబాదే = కాదందులేని - అవి
ఆక్కఱలే దందువేసి; వార్వూడు = (చేయకడుగుకొని) యాచనము చేయుండు; భుక్తికొ = భోజన
మునకు; గైకొలు = (తాము) అంగీకరించుట; మేల్ = మంచి - మిరంగీకరింపవలెను.

ఉ. నావిని నాతిఁ బల్కుఁ గుహనావటు వోనితామతల్లి! యో
పావనశీల! తైలపరిపక్వము లెన్నియుఁ దెచ్చు; గాదనక
లేవడియైనభుక్తి గొని లేక కిగంబడ దాక లింతముక
ధావన మాచరించుతనక దడవుక నిలఁబోలదిగ్గుటక. 177

టీక. కుహనావటువు = కపటబ్రహ్మచారి; మనితామతల్లి! = ఉత్తమయైనస్త్రీ! - ఆమ్మా ! తైల
పరిపక్వములు = పిండివంటలు; ఎన్నియుకొ = ఎన్నియైనను; లేవడియైన = స్వల్పమైన; భుక్తికొ =
ఆహారమును; లేవక = లేచిపోవుటకు; ఇంతముకొ = కొంచెమైనను; దిగంబడదు = తగ్గదు; ధావ
నము, ఆచరించుకత్తనకొ = పరిగెత్తిపోవలసియుండుటచేత; దడవుకొ = చాలకాలము; నిలఁబోలదు =
నిలువ వీలుకాదు.

మహాస్రగ్ధర. అనినక వడ్డింపఁబొచ్చెక హరిణనయన నిండురు డెందంబుతో వే
గన భావిప్రాణనాథాగ్రహసహమతితోఁ గమ్మనై కారమై నే
తన వండం జొల్చి చేతం దడవినఁ గుమురై తాటుటల్ లేక సద్యో
జనితంబుల్ వోలెఁ కబాలం జవులొదవు † సమత్స్యండికాపూపంక్తుల్. 178

టీక. హరిణనయన = జింకకన్నులవంటి కన్నులు గల నులీల; నిండురు, డెందంబుతోకొ =
నిండుమనస్సుతో - ఆనందముతోననుట; భావి.....మతితోకొ = ముందుంగల్గఁబోవు ప్రాణనాథుని
కోపమును సహించు బుద్ధితో - ప్రాణనాథుండు కోపించి యెట్లు శిక్షించినను ఆ శిక్షకు సిద్ధపడు బుద్ధితో;
పొల్చి = ఒప్పి; కారమై = ఘాటుశల్లి; తుమరై = పొడిపొడిగా - చేతికంటుకొనకయిండి; తాటుటల్,
లేక = చెడిపోవుటలులేక - పాడుగాక; సద్యోజనితంబుల్ వోలెకొ = అప్పుడు తయారయినవానివలె;

* క. బొండొక. చ. బొండిక. 1. చ. ట. యన్నవి. 2. క. డిగం. శ. ర. దిగం. 3. చ. జాలెం. † క. సమచ్చండికా?

సమస్య్యండికాపూపూత్తత్ = [మత్స్య్యండికయన కండచక్రైః] కండచక్రైః పాకమున తయారయిన అప్పుముల సమూహములకు; వడ్డింపజొన్నా.

వ. ¹ఇట్లు ఋగ్రహణప్రణపుపహోపదీకృతంబులు, ప్రాచీనల్లభసమ్యగభిరక్షితంబులు, తదుపహితగణానావహంబులు, సచ్చిద్రముద్రాముద్రితంబులునై సజ్జనవి తరణంబులగలిపి హితభాజననితంబులు, ననురక్తచదూమాదయంబులపగిది నతిస్నేహపిచ్చిలంబులు, సుపరకంబులయంబు ²సురభిష్టంబులునై స పిష్టివికారంబులు నిర్వికారులడై భూసురకుహారంబు నిరకశేషంబుగా ³నాహారింబియు, వెండియు నవనతాననం బగు మిథ్యాబ్రహ్మభిషయంబున దన బహుభోక్తృత్వంబు ⁴సవల్లోక⁵కలుషితం బగున విరంకమాన హానసుండునుబోలెంగానందగు నాపాత్తి ⁶సైత్తికసీల⁷దిట్టపడుచు కరువునిగడసి రెంజింగి తరంగితాద్భుతాంతరంగయై యా కురంగవయస యిట్లని ఓత్కంచు.

179

టీక. ఋణ.....కృతంబులు = ఋణమున తీసికొనుటయందు నేర్పుగల పురుషునిచే బహుమానముగా నీయఁబడినవి; [అరుణగ్రహాస్త్రవణపుపహోపధికృతంబులు = ఎఱుపున అనగా శోపమున పొందుటయందు ఆనత్తుడైన పెనిమిటిచేత కపటముగా చేయఁబడినవి అని పూర్వటీక.] తదుపహితగణానావహంబులు = అతఁడంచిన లెక్కగలవి - అతనిచే లెక్కపెట్టి యీయఁబడినవి; అచ్చిద్రముద్రాముద్రితంబులు = సుదులులేక (స్పష్టమైన) ముద్రలచే ముద్రవేయఁబడినవి; సజ్జనవి తరణంబులగలిపి = ఉత్తము లానఁగ దానములవలె; మహితభాజన నిహితంబులు = గొప్ప పాత్రలయందుంచఁబడినవి, ఉత్తములగు అర్హుల కీయఁబడినవి. అనురక్త... ..పగిది = ప్రేమియగుచున్న స్త్రీలయనస్సులరితిన; అతిస్నేహపిచ్చిలంబులు = ఎక్కువ స్నేహముకలవి, నేలిజిడ్డుచే పెరుకొన్నవి; ఉపవనంబుల యంబు = ఉద్యానవనంబులే; సురభిష్టంబులు = పరిశుభించునవి; పిష్టినికారుంబులు = పిడిపాటలు; నిరవశేషంబుగా = మిగులకుండ - పూర్తిగా; ఆహారింబియు = తిని కూడ; అవనతాననంబు = వంచఁబడిన తలగలవి; మిథ్యాబ్రహ్మభిషయంబున = అబద్ధపునిగ్గు నటించుటచే; బహుభోక్తృత్వంబు = తిండిపోతుండనము; అపల్లోకకలుషితంబు = దృష్టినిట్టబడినది; కేశకహానమానసుండునుబోలె = మిగుల నందేహించుచున్న మనస్సుగలవానివలె; సైత్తికసీల = అడ్డికసీలయంత చిన్నవాడు; [‘నైష్టికసీలండైన’ అని పూర్వటీక.] దిట్టపడుచు = ధైర్యశీలని - మొడివానిని; తరంగితాద్భుతాంతరంగయై = అతిశయించిన యాశ్చర్యముతోడి మనస్సుగలవి; వితర్కించు = ఆలోచించును.

శ. ఇసుమంతగాని లే డీ, పసిబాబుడు ¹కుడుకగూటి ప్రాయమువాఁ డి

¹¹ట్లెసరి బహుభక్త్యైకాసులు, మెసఁగెడి; విసుగుడు; ప్రతుష్టి ¹²మేకొనఁడుగదే!

టీక. ఈ పసిబాబుడు; ఇసుమంతగాని = ఇసుకరేణువంతైనను; లేడు; - (మిక్కిలి చిన్నవాఁడనుట.) కుడుకగూటి ప్రాయమువాడు = కుడికెడన్నము మాత్రము తిను వయస్సుకలవాడు; ఎసరి = విబృంభించి; మెసఁగెడి = తినుచున్నాడు; విసుగుడు = (తినుటకా) విసుగుపొందడు; ప్రతుష్టి = సంతృప్తి; మేకొనఁడుగదే! = పొందఁడుకదా!

1. క. ఇట్లరుణ. 2. క. పధికృతంబులు. చ. పదికృతంబులు. ట. పధికృతంబులు. 3. చ. మహా.
4. చ. సురభిష్టంబులు. 5. చ. నాహారి. 6. చ. సువల్లోక. 7. చ. కలుషం. 8. చ. ట. సట్టిక.
9. చ. తిట్టపడుచు. ట. యంతదిట్టపడుచు. 10. క. కూడుకగూటి. చ. ట. కుడుకగూటి. శ. ర. కుడువగూటి. 11. చ. ట్లెసరి. 12. చ. మేకొనుడు.

ఉ. మాయపు బిడ్డ యీ నిసువు మానిసిపుట్టువు¹గాదు; దేవతా
నాయకుడో చతుర్ముఖుడో నా భవబంధము లూడ్వనున్న నా
రాయణమూర్తియో యెటుగ రా దొకయించుకయుక; బుభుక్షువైఁ
జేయి దొంగఁ డప్పములు చెల్లె నమస్తము నంచు నివ్వెఱన్. 181

టీక. ఈ నిసువు = ఈ బిడ్డఁడు; దేవతానాయకుడో! = ఇంద్రుడో; చతుర్ముఖుడో! =
బ్రహ్మయో! భవబంధములు = సంసారబంధములను; ఊడ్వనున్న = త్రెంప సిద్ధముగా నున్న; బుభుక్షు
వైకో = తినునానవయి; తొంగఁగఁడు = విడువఁడు - తీయఁడు; నివ్వెఱన్ = ఎక్కువ ఆశ్చర్యముతో.

చ. తలఁచు మనంబులోన² వసుధాధిపయాజకధర్మపత్ని ని
ర్మలకనకావదాతముఁ గరాళతేరాలఘుకీలమాలికో³
జ్వలము⁴ జగత్ప్రియచరణసాక్షి ముదక్షిమదంగభాగితా
తిలకితవిభ్రమంబగు⁵ నుదీర్ణమహత్త్వము దివ్యతత్త్వమున్. 182

టీక. వసుధా.....పత్ని = రాజులచే యజ్ఞములు చేయించు బ్రాహ్మణుని కులసతి; - సుశీల;
నిర్మలకనకావదాతము = పరిశుద్ధమగు బంగారువలె స్వచ్ఛమైన; కరాళ.....జ్వలమున్ = మిక్కిలి
భయంకరములయిన గొప్ప జ్వాలల సమూహముచే ప్రకాశించు (మండు) చున్న; జగత్.....
సాక్షిన్ = లోకులు చేయు కర్మలకు సాక్షిభూతమైన; ముదక్షి.....విభ్రమంబు = సంతోషముతోఁ
గూడిన కన్నుల విలాసము గలది; ఉదీర్ణమహత్త్వమున్ = గొప్ప అద్భుతశక్తి కలదానిని; దివ్య
తత్త్వమున్ = పరతత్త్వమగుదానిని; మనంబులోనన్ = తలఁచు - అన్నిచేపుని స్రాగించెనని భావము.
ఆలం. పరికరము.

క. సతి యీగతి 'శ్రియమిచ్ఛేద్ధుతాశనా' త్తనుట యెఱింగి హుతవహు నఖలే
ప్రితవితరణగుణలీలా,చతురుం బ్రార్థింపఁ దత్ప్రసాదముకలిమిన్. 183

టీక. 'శ్రియమిచ్ఛేత్, హుతాశనాత్' = అగ్నివలన సంపదను కోరవలెను; హుతవహున్ =
అగ్నిని; అఖల.....చతురున్ = సమస్తములగు కోరికలకు నెఱిచేర్చు గుణవిలాసమున నేర్పురి యగు
వానిని; తత్ప్రసాదముకలిమిన్ = అతనియనుగ్రహమువలన; ['ఆరోగ్యం భాస్కరాదిచ్ఛేత్, శ్రియ
మిచ్ఛేద్ధుతాశనాత్' అని పెద్దల వచనము.] ఆలం. పరికరము.

సీ. ఒకకొన్ని వడియంబు లొకకొన్ని వరుగులు నొకకొన్ని తెఱఁగుల యెలుపుఁబప్పు
లొకకొన్ని ద్రవ్యేడ లొకకొన్ని తాలింపు లొకకొన్ని విధముల యెఱ్ఱచేరు
లొకకొన్ని కలకల్పు లొకకొన్ని⁷ బజ్జలు నొకకొన్ని రీతుల యూర్పువగలు
నొకకొన్ని⁸ సిగరులు నొకకొన్ని యంబళ్లు నొకకొన్ని⁹ వహులపూషోత్కరములు

తే. వివిధఫలకందమూలంబు లవియుఁ గొన్ని
యూరుబిండులు నొకకొన్ని యొక్కకొన్ని
యూరు¹⁰ గాయలు¹¹ బచ్చళ్లు నొక్కకొన్ని
పెరుగు పాలో తేనె నేతులు పెచ్చు¹² పెరుగ. 184

1. చ. గాదు. 2. క. వసుధామర. చ. వసుధాధిప. ట వసుధావిబుధాధిప. 3. చ. రాలము
గీల, ట. రాలఘుకీల. 4. చ. జగత్ప్రియా. 5. క. భాగతా. చ. భాగితా. 6. చ. నదిర్చు. 7. చ.
బజ్జలొక్క. 8. చ. శిఖరులు. 9. చ. వగల. 10. క. గాయలు పచ్చ. క. ర. గాయలుఁ బచ్చళ్లు.
11. చ. పచ్చడు లొక్క. 12. చ. పెరుగ.

టీక. పరుగులు = వేపుట్ట; తెఱఁగుల=విధములు; ఒలుపుబప్పులు = వైతోలు తీసి శుభ్రపఱచిన పప్పులు; ద్రబ్బెడలు = భక్ష్యవిశేషములు! తాలింపులు = తిరుగుమోత వేసి వండిన వస్తువులు; ఓట్టి చేరులు = కారముగల ద్రవద్రవ్యములు; కలకల్పులు = పెక్కుతెగలకూరలు కలిపి వండిన వ్యంజనములు; బజ్జాలు = కొంచెము వలంచని పచ్చట్ట; ఊర్పువగలు = పిండిమిరియములవిధములు; శిగరులు = శిఖరులు; అంబట్ల = కొంచెము చిక్కిని పానీయములు; పహుల = విధములు; పూపోత్కరములు = అప్పుమలగుంపులు; కందమూలంబులు = దుంపలు; ఊరుఁబిండులు = పప్పుపచ్చట్ట; పెచ్చువెరుగన్ = అధికముకాగా;

చ. అమితములై మహానసమునం దపు ¹డుర్భవ మొందుచున్నయ

న్నములు సుపక్వగంధముల నందములై యటువోపుచోట న
య్యమరతరుప్రసూనతతు లంగనపైఁ గురియంగఁ బుట్టు గం
ధము లిటు డిగ్గుచోటఁ దగుఁ దద్ద్వితయారచితోపహాహముల్.

185

టీక. అమితములై = ఎక్కువయి; మహానసమునందున్ = వంటయింటిలో; ఉద్భవ మొందఁ = పుట్టఁగా - తయారుకాగా; సుపక్వగంధముల్ = బాగుగా వండుటవలన కమ్మని వాసనలతో; అమరతరుప్రసూనతతులు = కల్పవృక్షపుపూలసమూహములు; అంగనపైఁ = స్త్రీపై - సుశీల వయి; తద్.....గుహముల్ = ఆ రెండు పరిమళములచేతను కూర్చుండిన (చేయబడిన) అలింగనములు; తగున్ = ఒప్పును; [సుశీలవంటకముల కమ్మనివాసనలు మీఁదికి - ఆకాశముపైపు పోవుచున్నవి; దేవతలు ఆమెపైఁ గురిపించిన పూవులతావులు క్రిందికి దిగుచున్నవి; ఈరెండును దారినడుమ కలిసికొని పరస్పరా లింగనసౌఖ్యము ననుభవించుచున్నవనుట.]

శా. ఆ లీలావతి నిత్యసత్యశమధైర్యోదార్యసంశుద్ధులం

జాలఁ మెచ్చి వటుత్వముం దొఱఁగి సాయోత్కారముం బొందెను

ద్వేలాలోలకృపాజపాప్రసరకాంతిభ్రాంతికృల్లోచనా

బ్రాళిందాశ్రితరాధికాసురతరాగాంకూరుఁ డా శౌరియున్.

186

టీక. ఆ లీలావతి.....శుద్ధుల్ = ఆ సుశీలయొక్క నిత్యములైన సత్యము, శాంతి, ధైర్యము, త్యాగము, పరిశుద్ధి అనువానిచే; చాలన్ = ఎక్కువగా; వటుత్వమున్, లోఱగి = బ్రహ్మచారివేషమును తీసివైచి; ఉద్వేలా...గాంకూరుఁడు - ఉద్వేల = మిక్కిలియైన; అలోల = అంతటను చలించుచున్న; కృపా = దయ యను; జపాప్రసవ = దాసనపుఁబూపుయొక్క; కాంతి=కాంతి యను; భ్రాంతికృల్ = భ్రమను కలిగించుచున్న; లోచనాబ్జ = తామరపూవులవంటి కన్నలయొక్క; ఆళింద = ముంగిటిని; ఆశ్రిత = ఆశ్రయించిన; రాధికాసురతరాగాంకూరుఁడు = రాధాదేవితోడి కేళియందలి ప్రేమయొక్క మొలక కలవాడు [ఆతని కన్నలు చలించుచున్నవనియు, దయారసము నొల్కుచు జపాపుష్పమువలె నెఱ్ఱనై యున్నవనియును, ఆ చూపులలో రాధికతోడి కేళియందలి ఆసక్తి మొలకలెత్తుచున్నదనియు భావము.] ఆ, శౌరియున్ = అపిష్టపును; సాయోత్కారముఁబొందఁ = ప్రత్యక్షమయ్యెను. అలం. ఉపమ.

సీ. నీలంబు భక్తానుకూలంబు హరిదంతచేలంబు నవనీత²చోర మాది

మూలంబు కరుణావిశాలంబు ³ధృతజగజ్జాలంబు ⁴శ్రీలతావాల మమర

⁵వకాలంబు భవవోనోత్క్రిలంబు తల్పితవ్యాళంబు శిక్యావచూళ మమిత

లీలంబు హృతమరుత్సాలంబు ⁷శశిసఖఫాలంబు వరదానశీల మఖిల

1. చ. ఉద్భవమందు. 2. చ. ట. లోల. 3. క. కృత. చ. ధృత. 4. చ. శ్రీలతావాల. 5. క. శ్రీలతా. 6. క. మేలంబు. చ. ట. మూలంబు. 7. చ. నత్క్రిలంబు. 8. చ. ట. శిఖసఖ.

తే. కాలజంఘాల¹ మశనకృత్² త్వేళ మరిక, రాళ మాపత్వయోదవాతూలము నగు
యదుకులసరోమరాళంబు నతివగాంచి, నతియు నుతియు నొనర్ప నన్నగధరుండు.

టీక. అతివ = ఆ సుశీలాదేవి; నీలంబుక = నల్లనిదియు ['నీలంబు - మున్నగునవి యదుకుల
సరోమరాళంబు - అనుదానికి విశేషణములు.] హరిదంతచేలంబు = దిగంబరము-దిన్నమొలగలది; ఆది
మూలంబు = ప్రధానమూలమగునది; భృతజగజ్జాలంబు = ధరింపఁబడిన లోకముల గుంపు కలది;
శ్రీలతావాలము = లక్ష్మీయను లతకు పాదయినది; ['అలవాలము = పొదియైనది' అని పూర్వటీక.]
ఆమరమూలంబు = దేవతలందఱికిని మూలభూతమగునది; ['ఆమరమేలంబు = దేవతల కూడికగలది'
అని పూర్వటీక.] భవవనోత్క్రీలంబు = జన్మములనెడి వనమునకు దావాన్నియైనది - నశింపఁజేయునది;
తల్పితవ్యాళంబు = పడకగాఁజేయఁబడిన పాము కలది; శిక్యావచూళము = చలిచిచిక్కిముతోడి సిగ
గలది; ఆమితలీలంబు = ఎక్కువ విలాసములు కలది; హృతమరుత్పాలంబు = హరింపఁబడిన వేల్పుచెట్టు
(పారిజాతవృక్షము) కలది - [శ్రీకృష్ణుండు సత్యభామతోకపయి స్వర్గమునకేగి నందనవనమునందలి
కల్పవృక్షమును పెల్లగించి తెచ్చెనను గాథ యిట గ్రాహ్యము.] శశిసఖాఫాలంబు = చంద్రునితో
సమానమగు నుదురు కలది; పరదానశీలము = పరములను ప్రసాదించు స్వభావము కలది; అఖిలకాల
జంఘాలము = ఎల్లకాలములందును వదుగిడునది; ఆశనకృత్ త్వేళంబు = ఆహారము (అన్నము)గాఁ
జేయఁబడిన విషము కలది. [కృష్ణుండు బాల్యమున పూతనాస్త్రస్యమును విషమిళితమును త్రాగెనను కథ
యిట గ్రహింపఁదగినది.] అరికరాళము = శత్రువులకు భయంకరమైనది; ఆపతయోదవాతూలము =
ఆపదలను మేఘములకు నుడిగాలి యైనది; అగు; యదుకులసరోమరాళంబుక = యోదవపంశమును
నరస్సుకు హంస యగు శ్రీకృష్ణుని; నతి = నమస్కారము; నుతి = పొగడిక; ఆనగధరుండు = (గోవర్ధన)
పర్వతము నెత్తిన శ్రీకృష్ణుండు. అలం. రూపకము.

ఉ. ఆసతిఁ బల్కు నీహృదయ మారయఁ గోరియె³ యిట్లొనర్పితిక

గాసి; కుశేశయాననలు గల్గిరయేనియుఁ గల్గనిమ్ము నీ

చేసినభాగ్య మేసతియుఁ జేయదు నీయెదుట⁴ మునీశ్వరా

భ్యాసదురాసదం బగు మదాకృతి యీగతి నుల్లసిల్లుటన్.

188

టీక. ఆ సతిక = ఆ, సుశీలనుగూర్చి; ఆరయఁగోరియె = పరీక్షింపఁదలఁచియే; ఇట్లు; గాసి,
యొనర్పితిక = కష్టపెట్టితిని; కుశేశయాననలు = తామరలవంటి ముఖములు కల స్త్రీలు; మునీశ్వరా
భ్యాసదురాసదంబు, అగు = మునుల యోగాభ్యాసముచేతఁగూడ పొందరానిది, అయిన; మదాకృతి =
నా రూపము; భాగ్యము = అదృష్టము.

క. సుచరిత్ర! నేడు నీచే, తిచలిది భుజియింపఁ జాలి తృప్తి యొక వెడిం

బచరణగా; ⁵దిమ్ముల మును, రుచియింపదు శబరివిందు ద్రోవదివిందున్.

189

టీక. సుచరిత్ర! = మంచినదత్తకలదానా! సుశీలా! పచరణ = ఇచ్చకపుమాట - అనత్యపు
మాట; ఇమ్ములక = బాగుగా; ద్రోవదివిందు = ద్రోవది పెట్టిన విందుభోజనము - పర్యషితము.

క. ఆతిమానుష మసిథారా, వ్రతమగు; ⁶మను వంట నిప్పువంటి దిది యనక

బలిదేవతవై మను ⁷నీ, గతి భావారూఢ మయ్యెగా ⁸జగములకున్.

190

1. చ. మసురకృత్ 2. క. గోరియయట్లా. చ. గోరియె యట్లా. 3. ట. దీగతము. 4. క. మను. చ. మను. 5. చ. నివి. 6. చ. జనములకున్.

టీక. ఆసిధారావ్రతము = కత్తిదాదపము నిలుచుటమంటిదగు - అసాధ్యనియమములు కల; మనువు = బ్రదుకు; అతిమానుషము = మానవులకు అతీతమయినది; అంటు = తాకుటకు; అన = అనుటకు; పతిదేవతవై = పతివ్రతవయి; మను = జీవించు; నీ గతి = నీపద్ధతి; జగములకు = లోకములకు; భావారూఢము, ఆయ్యె = ప్రసిద్ధమైనది - తార్కాణమైనది.

చ. తనుశతకోటులెత్తి బహుధర్మ వినిర్మితిఁ బేర్చి గాంచినన్
నను ¹గనలేని లేతలకు నాతి! యభోగ్యము భాగ్య; మీపు ప్రా
గ్జననమునం దొనర్పితి వొకానొకయర్చన నన్నుఁగూర్చి; దా
నన సమకూరెఁజాము సుజనప్రజనందితచర్య నీదెసన్.

191

టీక. తనుశతకోటులు, ఎత్తి = వందలసంఖ్య కల కోటిజన్మములు ఎత్తియుండి; బహుధర్మ వినిర్మితి = ఎక్కువ ధర్మ కార్యచరణమున; పేర్చి గాంచినన్ = పొపువహించినను; నను = కనలేని; చాడలేని - గ్రహింపలేని; లేతలకు = అజ్ఞులకు; భాగ్యము = నా దర్శనసంపద; అభోగ్యము = అభింపరానిది; నాతి! = అమ్మా! ఈవు = నీవు; ప్రాగ్జననమునందున్ = వెనుకటిజన్మమున; అర్చన = పూజ; ఒనర్పితి = చేసితివి; దానన = దానిపలననే; సుజనప్రజనందితచర్య = మంచివారల గుంపుచే కొనియాడఁబడిన పద్ధతి; నీదెసన్ = నీయెడల; సమకూరెఁజాము.

తే. అతివ! తొల్లింటిపుట్టువునందు నొక్కమాని వేలిమిజన్నెవై మన్ననాఁడు
నా మధురవేణుగానంబున మది గరగి, తొరగఁజేసితి సుస్సిగ్ధదుగ్ధరసము. 192

టీక. వేలిమిజన్నెవై = హామధేయవయి; మన్ననాఁడు = జీవించియున్నప్పుడు; సుస్సిగ్ధదుగ్ధరసము = మిక్కిలి చిక్కనయిన క్షీరము; తొరగఁజేసితి = ప్రవించితివి.

క. ఆ పాలనురువు పనన, వ్యాపారముచేతఁ దెరలివచ్చి నిలిచె లీ
లాపింఛచ్చవిధర్తిసత, తాపింఛ మదీయమాళితటిఁ గుచలికుచా! 193

టీక. పననవ్యాపారముచేత = గాలి వీచుటచేత; తెరలి = ఎగిరి; కుచలికుచా! = నిమ్మపండ్ల వంటి పునములు కల నుళిలా! లీలా.....తటిన్ - లీలా = విలాసార్థమయిన; పింఛ = నెమిలిపించెము యొక్క; ఛవి = కాంతిచే; భర్తిసత = తిరస్కరింపఁబడిన; తాపింఛ = పీకటిప్రాకటగల; మదీయమాళితటిన్ = నా తలపయిని; నిలిచెన్.

క. దానఁ బయస్సంతానపు, దానంబున నన్ను ³దడపు దానవయితి చం
ద్రాసన! తత్ఫలమునఁ గాదా నీకును ⁴దక్కితిన్ ముదము మదిఁ బొదలన్. 194

టీక. దానన్ = ఆ కారణమువలన; పయస్సంతానపుదానంబుచే = పాలనుదానముచేయుట వలన; దక్కితిన్ = లభించితిని; ముదము = సంతోషము. పొదలన్ = వృద్ధిపొందఁగా.

ఆ. ఒక్కడ కృతసత్క్రియుండఁడు విప్రుండు, గలఁడు ఘోరికలుమకతినబుద్ధి
వసుధయెల్లఁ దిరుగు వసుధాను వసుపేరి, పట్టణమున నుండుఁ బట్టువడుగు. 195

టీక. అకృతసత్క్రియుండు = మంచిపనులు చేయనివాడు; పట్టువడుగు = ఘోరికలబ్రహ్మచారి; వసుధ = భూమి.

సీ. ధనవంతుడఁగన్యు సుద్యాహంబు దొరికి చూచు
తులు ⁵నాకుఁ దెలువితంతువులఁ దగిలి

1. చ. గనలేని. 2. క. నము. చ. నపు. 3. క. దనువు. చ. ట. దడపు. 4. క. దక్కితిన్ చ. ట. దక్కితిన్. 5. క. కఠినకలుష. చ. ట. కలుషకఠిన. 6. క. నాకుపె.

కులపంతుడయ్యుఁ బెద్దలఁ బాసి విహరించుఁ

బాపండపండానుబంధి యగుచు

మతిమంతుడయ్యు నామ్నాయముల్ చెవిఁబెట్టుఁ

డగ్గిలలేఖనవ్యసన మెసఁగి

స్థితిమంతుడయ్యు లక్ష్మీకిఁగాక ¹త్రిమృదుఁ

బలుగూడు మరిగి యాధ్యుల భజించి

తే. తలఁచు బ్రహ్మదేవస్వములకు నెగ్గు, ²గుప్ప జిచ్చిడి ³పేలాలు కొఱుకఁ దివురు
గ్రహణకాలంబునందు ముగ్ధుడు జలముల, నెబ్ర ⁴చెంచడ మాబ్రాహ్మణబ్రువుండు.

టీక. ఉద్వాహంబు, దొఱగి = పెద్దలిడిచి - పెద్ది చేసికొనక; పెఱవితంతువులకొ = విధవ
లయిన ఇతరుల భార్యలను; మూఁతులు, నాకు = వారివైయాశించునట - లేదా - పెదవులు చప్ప
రించును. పాసి = విడిచి; పాపండపండానుబంధి = నా స్తికలగుంపుతో చేరినవాడయి; విహరించుకొ =
తిరుగును; అమ్నాయముల్ = వేదములు; అగ్గిలలేఖనవ్యసనము = అనభ్యపుహటలనాడుటయందలి
అలవాటు; ఎసఁగి = విజృంభించి; స్థితిమంతుడయ్యుకొ = కలిగినవాడై యున్నచు; లక్ష్మీకిఁగాక = అను
భవించక; పలుగూడు, మరిగి = వివిధములగు అన్నములను తిని; ప్రధుకరప్రతి నవలంబించి యనియొక
జెప్పిన చెప్పనగును.] అధ్యులకొ = ధనికులచు; భజించి = సేంచి; త్రిమృదుకొ = తిరుగును, బ్రహ్మ
స్వదేవస్వములకుకొ = బ్రాహ్మణుల సొత్తునకును, దేవద్రవ్యమునకును; ఎగ్గుకొ = హానిని; తలఁచుకొ;
ఆ బ్రాహ్మణబ్రువుండు = సీచుడగు నా బ్రాహ్మణుండు; నెబ్రచెంచడము = చెడ్డదేగ - దురాత్ముడు;
కుప్పకొ = పడ్డగూటియందు; చిచ్చు, ఇడి = అగ్నినుంచి - అనఁగా ధాన్యపుగుప్పకు నిప్పంటించి;
పేలాలు కొఱుకకొ = పేలాలను తినటకు; తివురుకొ = ప్రయత్నించుచు - అనఁగా తనకు అత్యల్ప
లాభము కలుగుటకొఱుకయి ఇతరులకు మహాపకారము నొనర్చునని భావము. ["కుప్పకొ = పెంటదిబ్బ
యందు" అని పూర్వటీక. అది అత్యంతము అసంగతము.] అలా. రూపకము, లలితము.

వ. వా. యొక్కకందువ నొక్కవెలయాలికిం జిక్కి మహిమండలకుండలంబగు పాండ
రికంబునం గొండ్రికకాలం బుండి యొక్కపెనుబండువునఁ గన్నులపండువగు
మదీయనై వేద్యప్రకల్పనంబు ధూపోత్సవానంతరంబున నెడముగాచి ⁵చూచి,
తనవలయుతొలుగునం జని బహు⁶విధంబగు కాలంబు మని ముదిసి, తనువు విడిచి
యత్యుత్తమంబగు ధరామరవంశంబునంబుట్టి పుట్టిననాటనుండియుం జదువు
చదువు *నన చదురుండై, నిండుప్రాయంబున నిన్నుం జెట్టవట్టించి యిట్లున్న
వాడు వినుము.

197

టీక. కందువకొ = సమయమునందు; వెలయాలికికొ = భోగపుస్త్రీకి; మహిమండలకుండలం
బగు = భూమండలమునకు కుండలమచు నగయైనది - ప్రధానమైనది; కొండ్రిక = కొంత; పెనుబండు
వునకొ = గొప్ప వర్షదినమునందు; ఎడము, గాచి = అవకాశమును ప్రతీక్షించి; ముదిసి = ముసలియయి;
ధరామరవంశంబునకొ = బ్రాహ్మణకులమున; చదువున = విద్యయందుమాత్రము; చదురుండై = నేర్పరి
యయి; నిండుప్రాయంబునకొ = యౌవనమున; చెట్టవట్టించి = చేయిచెట్టుకొనఁజేసి - వివాహమాడి.

తే. తరుణి! మద్భక్తదర్శనోత్సవసృకృతము, పాపవశ్చికి సలిలమై భద్ర మొసఁగె
గాక లేకున్న నితఁడు ప్రాగ్జని నొనర్చుకల్పషములకు నిష్కృతికలదె? యిందు.

1. క. త్రిమృదులు. 2. క. కుప్ప. 3. శ. ర. ప్రేబ్రలు. 4. ట. చెంచడము. 5. చ. కొని.
6. దీర్ఘంబగు. *చ. లన. 7. చ. మద్భక్త.

టీక. మధ్వుక్తదర్శనోత్పవసుకృతము = నా నైవేద్యమును చూచుటయను ఉత్పవమువలన
పుణ్యము; పాపహింకి = పాపములను అగ్నికి; పలిమై = నీరయి; భద్రము, ఒనఁగెగాక = మేలు
కలిగించెనుగా! ప్రాగ్గనిక్ = వెనుక జన్మమున; ఒనర్పు = చేసిన; కల్పవములకుక్ = పాపములకు;
నిష్కృతి = స్రాయశ్చిత్తము. అలం. రూపకము.

వ. అవ్విధంబుగ సోపహారంబగు మదీయరూపంబు నాకస్తికంబ ¹కనుంగొని భస్మ
సాత్కృతదుష్కృతనీరసీయవసరాశియై భూసురకేసరికిశోరంబై వాని వడసియు
నతఁడు, కట్టిడి యగుటకుఁ గారణంబు వినుము. 199

టీక. సోపహారంబు, అగు = నైవేద్యముతో కూడిన; భస్మ.....రాశియై = బూడిదగా
చేయఁబడిన పాపములను ఎండుగడ్డిమేటుయి; భూసురకేసరికిశోరంబై = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠునికి పుత్రుడయి;
కట్టిడి = క్రూరుఁడు. అలం. రూపకము.

క. నీ భావశుద్ధి యారయ, శోభనచారిత్ర! ²యేన సువ్వె యతినికి
లోభక్రోధముల మనః, ఊభము గావించి బాలిశుం డనిపింతుక్. 200

టీక. శోభనచారిత్ర! = పరిశుద్ధస్వభావము కలదానా! నీ భావశుద్ధి = నీ మనశ్శుద్ధిని;
అరయక్ = పరిశీంచుటకయి; లోభక్రోధములక్ = లోభముచేతను, క్రోధముచేతను; మనఃఊభము =
మనస్సులో కలతపాటును; బాలిశుండు = క్రూరుఁడు; అనిపింతుక్ = అనఁబడునట్లు చేసితిని.

క. పతి గొట్టినఁ బతి తిట్టినఁ, బతి నిర్దయుఁ డగుచు నెట్టి పాటుపటిచినక్
మతి నన్యథాత్వ మొందరు, పతిదేవత లతివ! నీకు బ్రతి యగువారల్. 201

టీక. ఎట్టిపాటు, పటిచినక్ = ఎట్టికష్టపాటు పెట్టినను; నీకు, ప్రతియగువారల్ = నీకు
సమానలయన; పతిదేవతలు = పతియే దైవముగా ఎంచువారు - పతివ్రతలు; మతిక్ = మనస్సులో;
అన్యథాత్వము, ఒందరు = మార్పు పొందరు.

తే. నిష్ఠురత్వంబు తొలఁగించి నేటనుండి, నీకు ననుకూలుఁడయ్యెడు నీ విభుండు
మత్పుదద్యయభక్తి సమగ్రులైన, సుతుల నేవురఁ గాంచె దూర్జితనిభూతి. 202

టీక. నిష్ఠురత్వంబు = కాఠిన్యము; తొలఁగించి = తప్పించి; ఊర్జితనిభూతిక్ = స్థిరమగు
సంపదతో; మత్పుదద్యయభక్తిసమగ్రులు = నా పాదద్యయసేవచే నిండినవారు - పరమభాగవతులు;
ఏవురక్ = ఏడుగురను; కాంచెడు = పొందెదవు.

ఆ. వెండిఁబైడి త్రవ్వి తండంబుగా మేలి, కూడుఁబాడి³ నింటఁ గొలఁదిమీర
నోముల్లెనోచి నూతేండ్లు బ్రదికి నీ, భక్తితోడఁ బరమపదముఁ గనుము. 203

టీక. పైడి = బంగారము; త్రవ్వి తండంబుగాక్ = అపరిమితముకాఁగా; మేలికూడు = మంచి
యాహారము; కొలఁదిమీరక్ = హద్దుమీటి యుండఁగా; పరమపదము = వైకుంఠము.

ఉ. మన్ననచేసినాడు మురమర్దనుఁ డంచు నహంకరింప శో
కిన్నరకఠి! యట్లయినఁ గీడొదవుక్; విను తొంటికిన్న న
స్సన్నిహితాంతరంగవయి సత్యసమార్జనశుద్ధిలక్ష్మీక్
ఎన్నియపెట్టుమీ మహితవర్తనకీర్తలు న్విహిం⁴చుచున్. 204

1. క. కంబుగఁగను. చ. ట. కంబగను. 2. చ. యవన. 3. క. యేనజాన్వయ. చ. ట. యేన
జాన్వయ. 4. క. యింట. చ. నింట. 1. ట. పుచున్.

టీక. కిన్నరకంఠి! = కిన్నెరవంటి కంఠముకల సుఖిలా! మురచుర్ధనుఁడు = విష్ణువు; మన్నన, చేసినాఁడు = గౌరవించినాఁడు; అహంకరింపకు = గర్వింపకుము; కీడు = ఆపద; ఒదవున్ = కలుగును; తొంటికన్నన్ = మునుపటికంటెను ఎక్కువగా; అస్తన్నిహితాంతరంగవు = నాయందు ఉంచబడిన మనస్సు కలదానవు; మహితవర్తనకీర్తులు = పేరుపడిన నడతను, కీర్తిని; నిర్వహింపుచున్ = (ఆ రీతి నే) నెఱవేర్చుచు; సత్యసమార్జవశుద్ధిలక్ష్మీకే = సత్యము; ఋజుభావముల పరిశుద్ధకోభకు; పన్నియ, పెట్టుమీ! = మెఱుగుపెట్టవలయును.

క. తృష్ణారహితులు ¹ మత్పద, నిష్ణాతలు నిత్యసత్యనిరతులు నగు శ్రీ
వైష్ణవులఁ గాంచి ననుఁగా, విష్ణుపదవలగ్న! గౌరవించి కొలువుమీ! 205

టీక. తృష్ణారహితులు = పేరాసలేనివారు; మత్పదనిష్ణాతలు = నాపాదములయెడ నిష్ఠకల వారు - నాపాదభక్తులు; నిత్యసత్యనిరతులు = ఎల్లపుడును సత్యముపల్కుటయందు ఆసక్తి కలవారు; ననుఁగాన్ = నావలెనే - (నన్ను గాఁదలంచి) విష్ణుపదవలగ్న! = ఆశాముపంటి నడుము కలదానా! (నూత్న మధ్యా!) గౌరవించి కొలువుమీ!

క. అని వర మిచ్చి మహీసుర, వనితన్ మన్నించి భక్తవత్సలుఁ డరిగెం
దననెలవునకు సుధారసమునఁ గుముదినఁ దేర్చియరుగు పూర్ణేందుఁ డనన్. 206

టీక. మహీసురవనితన్ = బ్రాహ్మణిని; సుధారసమునన్ = అమృతరసముచేత; కుముదిన్ = కలువతీగను; తేర్చి = లేలించి; పూర్ణేందుఁడనన్ = చంద్రుఁడో యునుట్లుగా అలం. ఉల్లేఖ.

ఆ. అట సుఖీలమగఁడు నరుడెంచి యొకకొన్ని, దివసములకు దొరలఁ దిరియు నాస
గోసీ తనకులంబువాసియు వన్నెయు, దలంచుకొనుచుఁ దెలివి మొలకలెత్త.

టీక. దొరలన్ = ప్రభువులను; తిరియునాసన్ = యాచించు కోరికను; గోసీ = విడిచి; మొలకలెత్తన్ = అంకురింపఁగా.

తే. అతనిఁ దమసోమ్ముచేసి మున్నాఁగియున్న
మోహముఖులైన జ్ఞాతుల మూలఁ ² ద్రోచి
సంహృతాసురులైన నిర్బరులకరిణి
మది వివేకాదివర్గ మభ్యుదయ ⁴ మొందె. 203

టీక. తమసోమ్ముచేసి = తమహక్కుగా చేసి - స్వాధీనపఱచుకొని; మున్ను = మునుపు; అఁగి యున్న = ఆక్రమించియున్న; మోహముఖులైన = మోహము మొదలుగాఁగల; జ్ఞాతులన్ = దాయాదులను - అంతశ్శత్రువులను; సంహృతాసురులు = సంహరింపబడిన (నశింపఁజేయఁబడిన) రాక్షసులు కలవారు; నిర్బరులకరిణి = దేవతలవలె; మదిన్ = మనస్సులో; వివేకాదివర్గము = వివేకము మొదలగు సత్తమగుణముల సమూహము.

క. కోపంబు నాఁగి మిక్కిలి, పాపమునకు లోఁగి బుద్ధి పశ్చాత్తాపా
టోపశిఖఁ గ్రాఁగి కరుణా, ద్వీపవలీలహరిఁ దోఁగి విప్రుఁడు మఱియున్. 209

టీక. అఁగి = అణచి; లోఁగి = వెనుదీసి; పశ్చాత్తాపాటోపశిఖన్ = పశ్చాత్తాపమను గొప్ప (అర్పాటముగల) అగ్నియందు; గ్రాఁగి = పరితప్తమయి; కరుణాద్వీపవలీలహరిన్ = దయయనెడి నది ప్రవాహమునందు; లోఁగి = మునిగి. అలం. రూపకము.

సీ. కాలీచపడ నిండ్లకడ కేగి వనరుచుండెడివాడు వై రాగ్యనిష్ఠుడయ్యెఁ

1 గయ్యాల క్రచ్చయై కాలుద్రవ్వచు సదా ముండువాఁడతిశాంతమహితుడయ్యెఁ
గసరి యెంగిలిచేతఁ గాకిప్రేయనివాఁడు సతతాన్నదానప్రశస్త్యుడయ్యె
బ్రహ్మకల్పముదాక బ్రతుకాసంగడకట్టువాఁడస్థిరముగ విశ్వముఁ దలంచె
తే. బాటిగాఁ గొన శీల పద్మభవునినైన, నీరసము నేయువాఁడు వినీతుడయ్యె
నొరుల లచ్చికి ముచ్చిరి యుడుకువాఁడు, పర్వసముండయ్యె విష్ణుప్రసాదమహిమ.

టీక. కాలు, ఈచపడక = కాళ్ళు కుంటుపోవునట్లు - కాళ్ళరిగిపోవునట్లు; ఇండ్లకడకు = ఇక
రులయిండ్లయొద్దకు; వనరుచుండెవాడు = దేవురించెడివాడు; వై రాగ్యనిష్ఠుడు = వై రాగ్యమున నియ
మము (అన క్తి) కలవాడు; కయ్యాల క్రచ్చ = జగడగొండి; కాలుద్రవ్వచు = జగడమునకు సిద్ధ
పడుచు; సదా = ఎల్లప్పుడు; ముండువాడు = శోపించువాడు; అతిశాంతమహితుడు = గొప్పశాంత
గుణముకలవాడు; కసరి = శోపించియెనను; కాకి, ప్రేయనివాడు = కాకిని కొట్టనివాడు -
[అనగా ఎంగిలిచేతితోఁగాకిని కొట్టిరయెడల - అచేతినుండి రాలిన మెతుకులనుతని కాకి బ్రతికిపోవు
నేమో యను సందేహముకలవాడగుట.] సతతాన్నదానప్రశస్త్యుడు = నిత్యమును అన్నదానముచేయుట
చేత పేరుపొందినవాడు; బ్రహ్మకల్పముదాక = ద్విపరార్థపరిమితకాలాంతమువఱకు; బ్రతు
కాసంగ = జీవించువాశను; కడకట్టువాడు = ఒప్పువాడు - తనజీవితము శాశ్వతమని యూహించు
వాడు; విశ్వము = ప్రపంచము; పాటిగాఁగొనక = లక్ష్యపెట్టక; పద్మభవునినైన = బ్రహ్మను
కూడ; నీరసముచేయువాడు = చులకగా చూచువాడు; వినీతుడు = విన్నుడు; లచ్చికి = సంప
దకు; ముచ్చిరి = దుఃఖపడి; ఉడుకువాడు = తపించువాడు - ఆసూయపడువాడు.

ఉ. పాశము మీటు *పెద్దపెదపాశములై బలితంపుఁగాఁగులక

మూలుగుచున్న ప్రాబసిడి ముంచి ధనార్థుల కిచ్చు; విష్ణుదే
వాలయసుప్రతిష్ఠలకునై యొసఁగుక సతి కేల నించు నా
నాలఘుకర్తనిర్మితికి నగ్రకులేంద్రుఁడనుగ్రహంబునన్.

211

టీక. పాశముమీటు = హద్దుమీటిను; పెద్దపెద్దపాశములై = పెద్దపెద్ద కడ్డీలుగా నున్నవై;
బలితంపుఁగాఁగులక = మిక్కిలి పెద్దవైన బాసలయందు; మూలుగుచున్న = స్థిరముగా - కదలక
యున్న; ప్రాబసిడి = చాలకాలము క్రిందటి బాగారము - లేక ధనము; ముంచి = తీసి; ధనార్థు
లకు = యాచకులకు; విష్ణుదేవాలయసుప్రతిష్ఠలకునై = దేవాలయములను నిర్మించి, అందు దేవ
తలను ప్రతిష్ఠచేయుటకయి; ఒసఁగుక = ఇచ్చుచు; అగ్రకులేంద్రుఁడు = బ్రహ్మణశ్రేష్ఠుడు; నానా
లఘుకర్తనిర్మితికి = పెక్కు విధములగు పనులు జరుపుటకయి; సతికేల = భార్యచేరి; నించు =
నిండించు - ఆమెకప్పగించును.

క. ఆ యాముగలు విష్ణున, రాయణువై పెక్కుగతుల వ్రతములు తటితోఁ

జేయుచు నుండఁగ నట ని, శ్రేయసపదమైనపాండరికతోఁజిన్.

212

టీక. ఆముగలు = భార్యభర్తలు; విష్ణునరాయణులై = విష్ణువునెడ భక్తికలవారై; తటి
తో = సమయానుసారముగ; నిశ్రేయసపదమైన = మోక్షస్థానమైన; పాండరికతోఁజిన్ = పాండు
రంగక్షేత్రమున.

1. చ. కచ్చు. 2. క. కాంతి. 3. ర. కాంత. 3ి. క. వేయని. చ. కెయ్యని. ట. వేయని. 4.
క. కాచుకల. 5. చ. బచ్చెర్ది. *శ. ర. మీఁక పెద్ద 6. చ. లన్. 7. చ. ట. సం. 8. చ. యొసఁ
గక. 9. చ. నెంచు.

మ. యచురాడ్ధూతశిఖావతంసము ¹చిరప్రాణంబు దూరప్రియా

గమశంసిస్ఫుటకాకలికలన మేకప్రక్రియాపాత²సి

క్షము శీతర్తు బలీయ మొక్కబలిభుగ్రాజంబు రాజిల్లు శ్రీ

రమణాగార పురోధరోత్థచలపత్రస్థూలశాఖాశిఖన్.

213

టీక. యచురాడ్ధూతశిఖావతంసము = యమునిదూతలలో శ్రేష్ఠమయినదియు - యచుదూతలకు తలమానికమైనదియు - [కాకి యరిష్టమగుటచే దానిని చూచువారికి చావుతప్పదని కవిభావము.] చిరప్రాణంబు = చాలకాలము జీవించునది; దూర.....కలనము = దూరప్రదేశమునందున్న యిష్టజనుల రాకను తెలియజేయు స్పష్టమైన ధ్వనికలది; [వెనుకటి టీకలో ఈ సమస్తపదములకు చెప్పబడినది] “దూర.....శంసి - దూర = దూరమునందలి; ప్రియ = ఇష్టవస్తువుయొక్క; ఆగమ = రాకను; శంసి = కోరునది; స్ఫుటకాకలికలనము - స్ఫుట = స్పష్టముగా వినబడెడి; కాకలి = నన్ననికంతస్వరముతోడ; కలనము = కూడినది” అని వ్రాయబడినది. ఈ వ్రాత సరికాదని చదువరులెఱుంగకపోయెను. కాకి యిట్టివై వ్రాలి యరచినచో చుట్టములు వచ్చుచున్నారని ఆ యతి సూచించుచున్నదనుట ఎల్లరకుఁ జెల్లినవిషయమే గదా! ఏకప్రక్రియాపాతసిక్షము = ఒకటికంటిమాపుకలది; [పూర్వఃటికలో ఇచ్చబడిన “ఏకప్రక్రియాపాతసిక్షము” అను పాదము గ్రహించబడి “ఒకవిధమైన పాటునందలి దీక్ష (నియమము) కలది” అని యర్థము వ్రాయబడుట సరికాదని గ్రహించవగును] బలిభుగ్రాజంబు = బలిమెతుకులు తిని బ్రదుకునది - గొప్పకాకి; శ్రీరమణా.....శిఖన్ = శ్రీరమణాగార = విష్ణుదేవునిగడియొక్క; పురోధరోత్థ = ఎదుటనున్న స్థలముపై పుట్టిన; చలపత్ర = రానిచ్చెట్టుయొక్క; స్థూలశాఖాశిఖన్ = లావుపాటి కొవ్వువివలును, రాజిల్లున్ = ప్రకాశించెను. అలా. పరికరము.

శా. తాతల్లిగడ్డులు మానులెల్లుగను ముత్తాళల్ సహాయుల్ సహ

శ్రోతల్ భాతలు నేవకుల్ హితులు మిత్రుల్ పుత్రు లోలిం దివా

భీతాభీతములై తనుం గొలువఁగాఁ బోన్మాతలై వాయన

వ్రాతశ్రేష్ఠము గ్రాలు రేలు పగలుక బ్రంతాగమాంతంబులన్.

214

టీక. సహశ్రోతల్ = సహధ్యాయులు; ఓలిక్ = క్రమముగా; దివాభీత+అభీతములై = గ్రద్దసూచక భయపడనయి; పెన్మాతలై = పెద్దగుంపుగా కూడినవయి; తనున్, గొలువఁగా; వాయన వ్రాతశ్రేష్ఠము = కాకులలో ఉత్తమమైనది; బ్రంతాగమాంతంబులన్ = సమీపవృక్షముల చివటిభాగము (కొన, లాదు; రేలుపగలుక = రాత్రింబగట్లు; క్రాలున్ = ప్రకాశించును - ఒప్పును.

చ. అది యొకనాడు విట్టలగృహంగణభూబివీతపర్వతౌ

మెదురులు మేయఁ గన్పిడి యమేయగతిక బరవక దదాయత

చ్చవధపభూరిమాటతవశంబున నయ్యెడ ధూళివోవ న

భ్యుదితములయ్యె చావ గుడి యూచ్చినఁ గల్లు నగణ్యపుణ్యముల్.

215

టీక. విట్టల...పర్వతౌ = పాడురంగని దేవాలయపు వాకిటనున్న బలివీతముపయినున్నవైన; అమేయగతిక = శీఘ్రగమనమున; పఱవక = ఎగురఁగా; తదాయతచ్చవధపభూరిమారుతవశంబునన్ = దాని వెడలై ననఁకొలవలన పుట్టిన పెద్ద గాలివలన; అయ్యెడక = ఆచోట; ధూళివోవన్ = దుమ్ము (లేకుండ)పోఁగా; దానన్ = ఆకారణమువలన; అగణ్య పుణ్యముల్ = లెక్కింపరాని పుణ్యములు; అభ్యుదితములు = కలిగినవి; అయ్యెన్.

1. చ. చిరప్రాణంబు. 2. క. దీక్షము. చ. ట. వీక్షము. 3. చ. ట. లల్లుడులు. 4. చ. ట. న్నాకయై. 5. చ శ్రేష్ఠము.

పాండురంగ-33

వ. ఇట్లతర్కితోపపన్నంబగు పన్నగశయనసదన సమ్మాన్జన సముదితసుకృతపరిపాకంబున గాకంబు నతిలోకం బయ్యె వినుము. 216

టీక. అతర్కితోపపన్నంబు = అనుకూలమగు తటస్థించినది; పన్నగ.....పరిపాకంబున = శ్రీవిష్ణుని దేవాలయమును ఉడుపుటవలన కలిగిన పుణ్యమునకు ఫలముగ; అతిలోకంబు = లోకోత్తరమైనది - గొప్పది.

క. కలహంస మొకటి యదుకుల, కులహంసముగూడి జరిగించు గునుమాయుధకీర్తిలతాగుచ్ఛముకై వడి, జలరుహసంభదమరాశసంకాశగతిన్. 217

టీక. యదుకులకులహంసముగూడి = యాదవకులమున ఉత్తముడగు శ్రీకృష్ణుని దేవాలయమున; కునుమా.....కై వడి = మన్మథునికీర్తి యులతకు పూవుగుత్తివలెను; జల.....గతి = బ్రహ్మవాహనమైన హంసపోలికను; చరించు = తిరుగును. అలం. ఉపమ.

వ. ఇట్లు వర్తించి వర్తించి. 218

టీక. వర్తించి = సంచరించి.

మ. కుతుకం బింకక కుంకుమద్రవమిశ్లోరోచనాపంకనిర్మితపత్రాంకకలంకితాంబుధికుమారిహారిపక్షిరూపాద్వితయాస్ఫలనలాలనోచితపయోవిస్ఫారికాసారసంతతి నా నీడభవంబు క్రీడ సలుపుక దద్దివ్యధామంబునన్. 219

టీక. కుతుకంబు = ఉత్సాహము; ఇంకక = తగ్గక; ఆ నీడభవంబు = గూటిలోపుట్టు ఆహంస; కుంకుమ.....సంతతి - కుంకుమద్రవ = ద్రవరూపమైన కుంకుమతో; మిశ్రం = కూడుచున్న; గోరోచనాపంక = ముద్దగా నున్న గోరోచనముచే; నిర్మిత = కూర్చబడిన; పత్రాంక = మకరికాపత్ర చిహ్నములచే; కలంకిత = కలంకముకలవిగా - మలినములుగా చేయబడిన; అంబుధికుమారి, హారి, పక్షిరూపాద్వితయ = లక్ష్మీదేవియొక్క మనోహరమైన రెండు కుచములయొక్కయు; ఆస్ఫలనలాలనా = చఱచుటయొక్క విలాసమునకు; ఉచిత = తగిన; పయోవిస్ఫార = ఎక్కువైన నీటితోఁగూడిన; కాసార సంతతి = సరస్సుల సమూహమునందు; తద్దివ్యధామంబున = ఆ పుణ్యస్థలమునందు; [ఆ దేవాలయమున అని పూర్వటీక.] క్రీడ సలుపు = విహరించును.

ఆ క్షేత్రమున గల సరస్సులలో పాండురంగుని దేవేయగు లక్ష్మీదేవి జలక్రీడలాడుచుండును; ఆమె నీటిలో మునిగి తేలుచున్నపుడు అలలవలన ఆ నీరు ఆమెపక్షిజములను చఱచుచున్నట్లుగడును. ఆమె తన స్తనములవలన కుంకుమతో కలిపిన గోరోచనముచే మకరికాదుల చిత్రములను చిత్రించుటచే న్నైనసమయమున అవి కరగి నీటిలో కలియుటచే ఆ నీరు పంకిలమై మనోహరముగ నున్నది; అట్టి గొప్ప సరస్సులందు ఆ హంస విహరించుచు ఆనందించుచుండెనని భావము. అలం. ఉదాత్తము.

సీ. మొన రెండుగాంగఁ ద్రెవ్విన విద్రుమద్రుకందము నేలు ముక్కునఁ దడవి తడవి
1 మొగి విచ్చు పసిడిగేదఁగి తోకుగమి మించు విశదచ్చు²ముల విద్రిచివిద్రిచి
నగు మొగంబుల దాసనపుఁ గ్రొవ్విరులనవ్వచిగురాకు నడుగులఁ జిమ్మి చిమ్మి
నిద్దంపుఁబండు వెన్నెలగుత్తి కడకొత్తి మలయుమైముంపులఁ గలఁచి కలఁచి

తే. శారీరసాధప్రభూణకాసారసార

సారసామోదమేదురవారిఁ దేలి

వచ్చి యా యందు గుడిలోనఁ జొచ్చె నొక్క

నాఁడు పవలింటి ¹బీతెండవేడి దలఁకి.

220

టీక. ఆ యంచ. ఒక్కనాఁడు, మొన = చివటిభాగము; రెండుగాంగ్, త్రైవిద్య = రెండుగా చీలిన; విద్రుదు ద్రుక్రదమును. ఏలు = పగడపువృక్షముయొక్క దుంపను, పాలించు - అనగా చివటి రెండుగా చీలిన పగడపుదుంపవలెనున్న; ముక్కునక్ = ముక్కుతో; మొగివిచ్చు = మొత్తముగా విరిసిన; [మొగివిచ్చు = ముఖభాగము విరియఁనట్టి అని పూర్వటీక.] పసిడిగేదఁగిఁజేయగమిక్ = బంగారుపన్నెకల మొగటిజేయఁగలవును; మించు = అతిశయించు; విశదచ్చదమ్ములక్ = అందమైన తొక్కలను; విద్రిచి, విద్రిచి = విదలించి, విదలించి; నగుమొగంబుల = బాగుగా వికసించిన; నిద్దంపు = నున్నవైన - లేటయైన; వెన్నెలగుత్తి = వెన్నెలగుంపును; కడకొత్తి = త్రోసివేసి; వలయు = విజృంభించు; మైక్ = దేహమును; ముంపులక్ = మునుంగుటలచే; కలచి = చలించజేసి; శార్క్తి వారిక్ = విష్ణుదేవుని దేవాలయపుమొగసాలయందలి కొలనిలోని చక్కని కమలముల పరిమళములతోఁగూడిన నీటియందు; పవలింటిబీతెండవేడిక్ = మధ్యాహ్నపు మిక్కుటపుటెండయొక్కవేడిమిచే; తలఁకి = భయపడి. అలం. ఉపమ, స్వభావోక్తి.

క. అది తనదేహం బచ్చట, నిదలంపం బక్షసలిలవిపురములచే:

జోదు కొదవించుచు గాడ్పులు, పొదవెట్టు ²రజోవికారములు దూరముగన్.

టీక. పక్షసలిలవిపురములచేక్ = తొక్కలవలని నీటితుంపరలచే; చొదుకు, ఒదవించుచుక్ = చలించి, పుట్టించుచు; గాడ్పులు = గాలులు; రజోవికారములు, దూరముగ్ = దుష్టుయొక్క న్యాయించు టలు దూరము; అగునట్లుగా; పొదవెట్టుక్ = కలిగించును - చేయును. [పొదవెట్టు = కలుగఁజేయు నట్టి అని పూర్వటీక. ఈ టీకను గ్రహించుచో క్రియాపదము లుప్తమైపోవుచున్నది.]

తే. సలిభగమున కేతదాచరణముననగలిగె నాకస్తి కంబుగఁ గంబుపాణి

గర్భగేహోపలేపసంస్కారసార, సుకృత పరిపాక నిరపాయశోభనంబు,

222

టీక. సలిభగమునకుక్ = నీటిపక్షి - హంసకు; ఏతదాచరణమునన = ఇట్లు చేయుటచేతనే - తొక్కలనీటితుంపరను విదలించినమాత్రమున; కంబుపాణి శోభనంబు - కంబుపాణి = శ్రీకృష్ణుని యొక్క; గర్భగేహ = గర్భాలయముయొక్క; ఉపలేపసంస్కార = అలుకుటవలని; సార = మేలైన; సుకృతపరిపాక = పుణ్యఫలమువలన; నిరపాయశోభనంబు = అపాయములేని - సశింపవి - శుభము; కలిగెక్ = లభించెను.

క. శుక మొకటి చంచుజితకిం, శుకమై హరిహయశరాససురుచిరవపురం

శుకమై కుసుమాకరకిం, శుక ³మానందమున నందసుతు గుడిఁ బెరుగున్.

223

టీక. శుకము, ఒకటి = ఒక్కచిలుక; చంచుజితకింశుకమై = ముక్కుచే జయింపఁబడిన మోదుగుమొగ్గకలదయ - మోదుగుమొగ్గవంటి యెఱ్ఱుని ముక్కు కలదయ; హరిహయశరాస, సురుచిర, వపురంశుకమై = ఇంద్రధనుస్సువలె, చక్కని; శరీరముయొక్క, కాంతులు కలదయ; కుసుమాకరకింశుకము = వసంతముతువునకు మోదుగు అయినది - ప్రధానమయినదనుట; నందసుతుగుడిక్ = పాండురంగని దేవాలయమున; పెరుగుక్. అలం. ఉపమ, రూపకము.

చ. అలమి త్రిలోకముల్ గెలుచు నత్తటి తేరువహించు శ్రోడిచి
 ల్కలు దగదొట్టి ముందటికి లొంగక పుడిచి దాన తద్భంగ
 తెలమి పహింప మెచ్చి మరుఁ డిచ్చు మణిమయమాలికాత్రయక
 గళమునఁ దాల్చు జిత్రశుకనాథుఁడు రేఖలపేర నిచ్చులున్. 224

టీక. అలమి = ఆక్రమించి; త్రిలోకముల్ = ముష్టికములు; గెలుచునత్తటి = గెలుచునట్టి
 యా సమయమున; తేరు, పహించు = రథమును బాగుచున్న; దగ, దొట్టి = దప్పిపోయినవయ; తాన =
 తానే-ఈ చిలుకయే; తద్భంగంబు = ఆరథము బరువును; ఎలమి = స్త్రీలితో; పహింప = మోయఁగా; మెచ్చి
 = కొనియాడి; మరుఁడు = మన్మథుడు; ఇచ్చు = బహుకరించునట్టి; మణిమయమాలికాత్రయక. మూడు
 మణిహారములను; చిత్రశుకనాథుఁడు = రుగురంగుల - వన్నెల చిలుక; గళమున = మెడయందు;
 రేఖలపేర = రేఖల నెవమున; నిచ్చులు = కాశ్యపముగ; తాల్చు = ధరించును. అలం. అవహ్నుతి.
 క. కీర మది యొక్క హరి పరి, హరిఁ చేరి వసి యు జయినింప గ పో

పా. సి యొక గ భవనమార్హారాదులవలన దన్ను సంగక్షియన్. 225

టీక. కీరము = చిలుక; హరిహరిచారికచేరిక = విష్ణుభక్తురాలినవపున; మేపు = ఆహారము-
 తిండి; భవనమార్హారాదులవలన = పెంపుడుపిల్లి మొదలగువానివలన.

క. దేవాలయమునఁ గొన్ని నిజావాసమునందుఁ గొన్నియహములు దగఁ జై
 చే వదలక పాటించుచు; బూపుంబలె బువ్వబోడి పులుగుం బ్రోచున్. 226

టీక. నిజావాసమునందు = తన గృహమున; ఆహములు = దివ్యములు; చేవదలక = విడువక;
 పాటించుచున్ = గమనించుచు; పులుగున్ = చక్షుని - చిలుకను.

మ. పసుపార్చు దడియొత్తు సెండనెక గంపం బొగి మై దువ్వచక
 వసయున్ వెన్నయు మేపు మేపు నొసఁగున్ వల్లించు శ్రీరామనా
 మసుధామాధురిసాధురీతి గుచుంభస్థాయి కా జేసెనుచున్
 బిసపుష్పప్రియవాసరాగమములన్ బింబోష్టి రాచిల్కరున్. 227

టీక. పసుపార్చున్ = పసుపుపూసి, స్నానముచేయించును; ఎండనెక = ఎండవలని పేడిమి
 చేతక; గంపంబు = చలివలనగలిగిన వణుకును! ఆగి = ఆసి - పొగొట్టి; మేపున్ = ఆహారమును;
 మేపున్ = తినిపించును. శ్రీరామనామసుధామాధురిక = శ్రీరామనామాకృతమాధుర్యమును; వల్లించు
 చున్ = తెలుపును - బోధించును; బిసపుష్పప్రియవాసరాగమములన్ = వసంతర్తుదినములు ప్రవే
 శించఁగా; బింబోష్టి = దొండపండువంటి పెదవికల వనిత - ఆ హరిదాసి.

తే. కనకమణిపంజరంబుల నునిచి యునిచి

చక్కెఱయు నుక్కెఱయు సారె గుక్కి కుక్కి

యొఱపుఁ బలుకులు పలుమాలు గఱపి కఱపి

కలికి చిలుకలకొలికి రాచిలకఁ బెనును. 228

టీక. కనకమణిపంజరంబులన్ = మణులు తాపిన బంగారు పంజరములందు; ఉక్కెరయున్ =
 బెల్లపుభిక్ష్యమును; సారె = మాటిమాటికిని; ఒఱపుఁబలుకులు = చక్కనిమాటలు; కఱపి = బోధించి;
 కలికిచిలుకలకొలికి = ముద్దుగుమ్మ యయిన ఆ హరిదాసి.

1. చ. క్తలి. 2. క. దోడి. 3. చ. లొంగక. 4. క. తాల్చు చిత్ర. 5. చ. ట. లరుగఁజై.
 6. క. తిరుచ. . చ. జాల.

మ. కలహంసోపమయానః¹ చక్రకుచః² ప్రేంఖత్థంజరీటాక్షీః³ గో
 కిలసారస్వర బర్హి బర్హచికురం⁴ శీర్షియా⁵లాపః⁶ దౌ
 య్యలిః జాలక్ మరీగె⁷ శుకౌ బది⁸ కిరీయః⁹ ప్రేమ గావించుచు¹⁰
 బులుగుం బొంతున నంది పొందిగతి¹¹ బొత్తోత్తుల¹² హత్తుచున్. 229

టీక. శుకంబు, అది = ఆ చిలుక; కిరీయః ప్రేమ = ఎక్కువ అనురాగమును; గావించుచు = కూర్చుచు; కలహంసోపమయానః = హంసవడకలవంటి నడకలు కలదానిని; చక్రకుచక్ = చక్ర వాకములవలె గుండ్రమైన కుచములు కలదానిని; ప్రేంఖత్ ఖంజరీటాక్షీ = లిరుగుచున్న - కాటుక పట్టవంటి (నల్లనైన) కన్నులు కలదానిని; కోకిలసారస్వర = కోకిలమువంటి మధురమైన కంఠస్వరము కలదానిని; బర్హి బర్హచికురం = నెరులిసిచెయువంటి చక్కని జుట్టుకలదానిని; శీర్షియా⁵లాపః = చిలుకవలె చక్కగా మాటాడుదానిని; తోయ్యలి = స్త్రీని - హరిదాసిని; పులుంగుబొందున = పక్షియొక్క చేరికను; అంది, పొందినగతి = ఆరమరలేక యున్నట్లుగా; పొత్తోత్తుల, హత్తుచు = ఎక్కువ చేరిక, చనవులు కలిగినదయి అచట: చాలక, మరీగె = ఎక్కువగా ప్రేమించి పెంట నంటెను. [పయివర్ణమునుబట్టి హరిదాసియందు పక్షిసామాన్యగుణములే యుండుటవలన, ఆమె యొక వింతపక్షియే యని భావించి, బెదరు లేక చిలుక ఆమెతో కడసిపెలిసి, అమెయి విడువకుండెనని భావము.] పయి వర్ణమునను, పశ్యమునగల 'శుక' పరమువలనను ఇట్టి చక్కని యువతిని జూచిన, ఇంద్రియనిగ్రహమున గొప్పపేరు పడసిన శుకుండు (మహర్షి) కూడ ఆమెయి మోహింపవలసియుండు నని వ్యంగ్యము. అలం. పరికరము.

తే. ఆ శుకద్విజరాజున కంతః గొంత, కాల మరుగంగ నొకనాడు కలిగె బంధ

మోక్ష; మాకన్న కం బనిర్తు క్షీకలిమి, యా శుకద్విజరాజున కద్భుతంబె ! 230

టీక. ఆ శుకద్విజరాజున = ఉత్తమమైన ఆ చిలుకకు; బంధమోక్షము = పంజరమునుండి విడుదల; ఆకన్న కంబు = అనుకొనకుండగ - తటాలను; శుకద్విజరాజునకు = శుకుండనెడి బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠునకు - మహర్షికి; నిర్తు క్షీకలిమి = మోక్షసంపద; అద్భుతంబె? = ఆశ్చర్యముకాదు.

సీ. జనియించెనొక్కొ పచ్చనిమొల్క యను బుద్ధి గ్రుచ్చిన పచ్చలకొమరువలన
 సమకూరెనొక్కొ దాడిమిఫలలోద్భవబీజమతి ప్పక్షరాజునామగ్నివలన
 బొడకట్టెనొక్కొ జబుధలంబు లను మనోభ్రమ వింద్రస్థి విభ్రమమువలన
 దోతెంచెనొక్కొ మధూకపుష్పము లను నాన హంతుంజిముత్యములవలన

తే. దాని యటువెట్టి¹ పసుపాడఁ దలంగి చనుడు

'బరణిమూతుట నెలకొన్న బన్నసరము

గఱచికొనిపోయెఁ జిల్క ప్రగల్భివెటుడు

బాలికామానసముగొను పసిది నపుడు.

231

టీక. గ్రుచ్చిన = కూర్చిన; పచ్చలకొమరువలన = పచ్చల కాంతివలన; పచ్చనిమొల్క యను బుద్ధి = పచ్చని మొలక యను భ్రాంతి; జనియించెనొక్కొ! = కలిగినదో, యేమో! దాడిమి ఫలాద్భవబీజమతి = దానివ్వుగింజలనెడి భ్రాంతి; సమకూరెనొక్కొ! = కలిగినదో, యేమో! బొడకట్టె నొక్కొ! = కలిగెనేమో! మధూకపుష్పము లను, నాన = ఇచ్చపుష్పలనెడి ఆశ - భ్రాంతి; దోతెంచె

1. క. చక్ర. 2. క. ప్రేంఖ. 3. క. మసీయ. 4. క. గిరీయ. 5. క. జంబూఫలంబును. 6. శ. ర. జంబూఫలంబులను. 7. క. దాది. 8. ర. దాసి. 9. చ. వంటి. 10. చ. భరణి. 11. చ. పగుడి.

నొక్కా! = కలిగినేమో! అటువెట్టి = అక్కడ, దూరముగా ఉంచి; తలఁగించుడున్ = తొలఁగి, వెళ్లఁగా; బన్నసరమున్ = రత్నాలహారమును (నానావిధరత్నములనుగూర్చిన హారమును) ప్రగల్భవిటుఁడు = నేర్పరియైన సరసుఁడు; బాలికామానమున్ = యువతియొక్క మనస్సును; కొనుపగిదిన్ = హరించి, వెడలిపోవునట్లు; చిల్క; కఱచిగొనిపోయెన్. అలం ఉపమ, ఉత్పేక్ష.

క. బారాదిసొమ్ము లుండఁగ, హారమునే కొనుచుఁ జుంఁచె నంజజము ప్రియం

¹బారఁగ ఫలకామును లగు, వారలు గుణవత్ప్రసక్తి వదల విడుతురే? 232

టీక. బారాదిసొమ్ములు = లెక్కలేనన్ని నగలు; అంజజము = పక్షి - చిలుక; ప్రియంబారఁగన్ = ప్రియముతో; ఫలకాముకులగువారలు = ఫలమును గోరువారు; గుణవత్ప్రసక్తిన్ = మంచి గుణములు కలచారి సంబధమును; (చిలుకవిషయమున - త్రాటితోఁగల సంబధముననుట) - హారమున రత్నములు దారముతో కూర్చఁబడినవనుట. అలం. ఆర్థాంశరన్యాసము.

క. ఆ ధవళకీరణముఖికి న, సాధుశుకాచరణ ముపు డసహ్యం బయ్యెన్

గోధుక్ప్రతిసలికి మనో, బాధకమగు కృష్ణధూర్తబాల్యముఁబోలెన్. 233

టీక. ఆ; ధవళకీరణముఖిన్ = చంద్రునివంటి ముఖము కల ఆ హరిదాసికి; ఆసాధుశుకాచరణము = ఆ చెడ్డచిలుక చేసిన పని; గోధుక్ప్రతిసలికిన్ = గోపికాప్రీతికి; మనోబాధకమగు = మనస్సును బాధించునదైన; కృష్ణధూర్తబాల్యమువోలెన్ = ధూర్తుఁడగు కృష్ణుని చిన్నతనమువలెను; అసహ్యంబు = ఓర్వరానిది - బాధ కలిగించునది; అయ్యెన్. అలం. ఉపమ.

మ. కటిఁ జేలార్థముచుట్టి, చిక్కినది ²వేగఁజుట్టి పాలిండ్లమీఁ

దట సుధించుచు నార్ద్రదేహలత మాద్యద్వర్ష ధారావల

త్తటిదాశారముఁ జూపఁ దిదోపిశొనుచున్ ధమ్మిల్లబంధంబు ముగి

గిటికిన్ సుస్తని వచ్చె గోస్తనహస్తీర్నగ్రహావ్యగ్రయై³.

234

టీక. కటిన్ = నడుమును; చేలార్థము = సగముచీర; పాలిండ్లమీఁదటన్ = స్తనములపైగా - అవి కనబడకుండునట్లు; సుధించుచున్ = కూర్చుచు - సరిచేయుచు; ఆర్ద్రదేహలత = (స్నానము చేయుటచే) తడిసిన, తీగవంటి (సన్నని) దేహము; మాద్య.....కారమున్ = దట్టమైన వర్షధారలచే చుట్టుకొనఁబడిన మెఱుపుయొక్క ఆకారమును; [ఆమె మెఱుపువలెను, ధనించిన చీర వర్షధారలవలెను ఉన్నవనుట.] ధమ్మిల్లబంధంబు, దోపిశొనుచున్ = జాట్లు ముడిపేసికొనుచు; ముగిటికిన్ = ఇంటిముందు భాగమునకు - ఇంటిముగిసాలకు; గోస్తన.....వ్యగ్రయై = రత్నహారమును ఎత్తుకొనిపోవుచున్న చిలుకను పట్టుకొనుటయందు తొందరపాటు కలదై; సుస్తని = చక్కనదన్నలు కల యా పడఁతి; పచ్చెన్. అలం. ఉపమ, స్వభావోక్తి.

తే. వర్షధారావశేషాన్వవాయయుక్తి, వాయువశమునఁ దెరలు మువ్వన్నె⁴విల్లు

వేడ్క వెన్నాడుశశివోలె వెలది చాప, లమునసరమాహరించు శీరముఁదవులుచు.

టీక. వర్ష...యుక్తిన్ = వర్షము ధారలుగా కురవఁగా మిగిలియున్న (నీటితుపవరల) గుంపుకూడికచే; తెరలు = బయలువెడలిన; మువ్వన్నెవిల్లు = ఇంద్రధనుస్సును; శశివోలెన్ = చంద్రుని వలెను - చంద్రుఁడు వెంటనంటినట్లుగా; వెలది = చాన; చాపలమునన్ = భ్రమచీర; సరము, ఆహరించు = హారమును ఎత్తుకొనిపోవునట్టి; తవులుచున్ = వెంటబడించుచు; వేడ్కన్; వెన్నాడున్ = వెంటబడుమును. అలం. ఉపమ.

1. క. బారయ. చ. బ. రసి. శ. ర. బారఁగ. 2. క. మేనం. చ. ట. వేగం. 3. క. దోపి. ట. దోపి. 4. చ. ట. వ్యగ్రయై. 5. చ. నిల్లు. 6. క. శుక. చ. ట. శీర.

మ. గుహమాతృస్పటికాక్షసూత్రము సి తేతుచ్చేదగుచ్చచ్చటా
 స్పృహం కైకొన్న శుకంబో¹ యేనులుతటిక జీరాడుపూవాగైతో²
 బహిరుడ్డినత నొడ్డి నిబ్బు రతిరాట్టట్టాశ్వమో నాంగ న
 మ్మహిళావిభ్రమకీర మొప్పు ముఖనీమాగామిముక్తాళియై

236

టీక. అమ్మహిళావిభ్రమకీరము = ఆ హరిదాసియొక్క పెంపుడుచిలుక; ఏనులుతటిక; గుహ
 మాతృస్పటికాక్షసూత్రము = పార్వతీదేవియొక్క స్పటికముల జవమాలయ; సి తేతు...స్పృహం =
 తెల్లచెఱుకుతుకులగుచెలయొక్క సమాహ మను బ్రాంతిచే; ["సమాహమునందలి యపేక్షచేత"నని
 పూర్వటిక.] కైకొన్న, శుకంబో = గ్రహించిన చిలుకా యేమి, యిది? జీరాడుపూవాగైతో =
 నేలాడుచున్న పూవులగుత్తితో; బహిరుడ్డినత = బయట ఎగురుటయందు; ఒడ్డి = పందెముచేసి;
 రతిరాట్టట్టాశ్వమో = మన్నభుని చాహసరాజమగు చిలుకయో; నాంగ = ఆచునట్లుగా; ముఖ...
 శియై = ముక్కున గఱచుకొనిన ముత్యాలలహరముకొదయ; ఒప్పు = ప్రకాశించుచు. [అమ్మహిళా
 విభ్రమకీరము = ఆ యాడువారి కిందపు:జిలక' అని పూర్వటిక.] అలా. ఉత్పేక్ష.

వ. ఈ చందంబున గందర్వస్యోదనంబు వినిండుతుం డన మందమంద ప్రచారంబును,
 మల్లియుచుండన దుర్గమ ప్రవేశనిపూంబు, నవివేకి యన కిధిలీకృతస్వపక్షంబును,
 దనుజ శృహితజనకజ యన రామానుసరణసముచితంబునునై యున్నట్టుపాలికం
 జంచుచుంబి లలంతికావ్యాజంబున లాలగ్రక్తుచుం, బుష్పవద్భింబంబు విభం
 బున శరీరప్రభాదంబంబున నంబోధరంబులచేతం గప్పబడుచు, యోగిబాగున
 విచ్చిన్నచరణశృంఖలాచులనంబున బాశచ్ఛేదంబునే యుచుం, బరవధూపయోధ
 రంబుచగిది బట్టరాక, నీతివిమహృదయంబుగతి దూరదగ్గినయోగ్యంబై, కరువలి
 మురువునం బొడమి యడంగుచు, బరబ్రహ్మంబు చాడువన నగోచరం బయ్యును
 దదీయమాయావిలసితంబునె⁴ సకలంబును నిజప్రతిభాసంబున యాథావ్యభూమిక
 నభినయించుచు, శశాంకశిలాసాధవిటంకంబులను నుంకునగొన్నతటి శరన్నీరద
 వశంవదంబగు⁶ సువాశీర⁷ శరాసశకలంబన మెలంగుచు, నంతరిక్షమనోష్ణక్షంబు
 నకు⁸ నెత్తామ⁹ చంచూపుట ప్రవాళఖండప్రభాహిండసంబునం దొరలి సఫలవిటప
 లక్ష్మినావహిం¹⁰ చుచుం, బ్రమాదవిగళితంబగు నగవిరోధిగొలుపు వీనన¹¹ యచ్చ
 రల పచ్చలకడియంబునడువున నిరాలంబనస్థలంబునం బలుమలు¹² చక్రచక్రమణ
 చమత్కారంబు సూపుచు, సమీపారామశ్యామలపలాశపటలగర్భంబునందు
 ముకుందవిగ్రహంబునందు భక్తిసమగ్రుండగు పురుషశ్రేష్ఠం పునుంబోలె నేర్పలు
 పరాక డిందుచు, నందంద జాతిపులుగులు ముజగంధధుగంధరం బగుటకు
 జగడంబు దిగిచినం గినిసి విస్మయతనూరుచాదంతుర¹³ కపోలాంతరంబును,
 విఘ్నానవికృతవేక్షణంబునై క్షణంబు మణివలయవలయితంబగు రతియువతి

1. చ. యేవరు. 2. చ. దనంగా. 3. చ. చుబిత. 4. క. బుచనై సకలంబును. చ. ట. నెసకం
 బును. 5. చ. పుచు. 6. క. శునా. సూర్యా. సునా. 7. క. శిలా. చ. ట. శరాసన. 8. క. నక్షామ.
 చ. నక్షామ. 9. క. చుచు. చ. చుచూ. 10. చ. పుచు. 11. చ. యచ్చల. 12. చ. జక్ర. 13.
 చ. ట. కపోలాంతంబును.

ముజేలిరిలి జెలురడరు మెక నిగిపించి మకుడబడి కానుప్రకారవికారస్వరం
 బుగ వాని నిరాకరించుచు బటచు నప్పజుచుఁజిలుక శివలిగినయదివోలె
 సయ్యన్ను దెన్నాడం దెన్నాటకంబై పోటికత్తియ లత్తుంగకుచోత్సంగసంగత
 కురంగలాంఛనకభావలొకనంబున మునిముసినగవు లెగయ గోరువంక కాన
 వచ్చెంగాని కీరంబు దూం బయ్యెగదే యు గర్భిక్తివైదర్శిగూడి
 యాకుచు బాకుచు బంజరుబుకు, జిలుకచాలుతెగయు చేరికచేసి యెల
 యింప నలయుచుచు, వడితెక్కగ్గిక్కిరించుచు నొక్కయెడం గాలువొడిచి
 ముక్కున నక్కంతహారతఁగంబు నొక్కుచు, 'డిక్కె జిక్కె' క్కడ నిక్కడ
 నక్క యక్క' యని చేటికానకరంబు పోలనిన పుణ్యగెఁకొని మెఱుంగు⁷ మెఱసి
 తొలంగిన తెఱుగున డాయు వచ్చి⁸ నట్లుగ నూయంబగు పూయ⁹ లేటిపాటి
 బోవంబోవ దూరంబగుచు నుండు నెండ హువులమాడ్కి దినియ¹⁰ వచ్చుట నటించి
 మున్నెటోనిరాయిపోయగంబున నొక్కంతవడి పట్టువకుట పదగింది, ప్రచురర
 యంబున భద్రపుర¹¹ ప్రాసాదంబులు మోసం బూపున నెగసి తిరిగి¹² పెఱతెరు
 వునం బఱతెంచి పాండురంగాయతనము¹³ మున్నంగంబు చొచ్చి యుచ్చట
 నివ్వుం దసయిచ్చనుండు దుడిమాబువై¹⁴ వ్రాని నివ్వుట. 237

టీక. ఈ చందంబున = ఈ రీతిని; కుదర్చుకూరము = మర్మభునికి రగమైన చిలుక;
 వినిదితుండన = మిక్కిలి వినింపబడిన జనునివలె; మనమన ప్రచారము = మెల్లమెల్లని నడకలు
 గలదియు [వినిదితుండ నుడ ఇకరులముఖము చూడలేక జాకుచు మెల్లమెల్లగనే నడచుట స్వభావము.]
 మలిష్టుచుండన = దొంగపోలిక; దర్గచు ప్రవేశనపుణము = చేర శక్యమునని ప్రదేశములకు ప్రవేశించు నేర్పుకలది; [దొంగకూడ అసాధ్యములగు చోటులకు పోయి దొంగిలించుట స్వభావము.]
 అనివే జయన = తెలివితేలివనిపోలిక; శిథిలీకృతస్వవక్షుంబు = నడచఁజేయబడిన తన తెక్కలది;
 [అనివే కరతెలివితేలిచే తనవక్షము గానిమాడి విడిపోవుట సాధించుచుండును.] దనుజగ్రహిత =
 రాక్షసునిచే (రాక్షసునిచే) కొనిపోబడిన; జనకజయన = సీతాదేవిని; రామానుసరణము
 వితంబున = చిలుకవక్షమున స్త్రీచేత అనుసరించబడుటకు తగినయు - (సీతవక్షమున) రామునిచే అను
 సరించబడుటకు తగినదియు-పూర్వటికల "శ్రీరాముని ననుసరించుట" అనిపూత్రము కలదు.] ఉన్నత్తు
 పోలిక = పిచ్చివానిరీతిని; చుచు...ంబున = ముక్కున గఱచుకొన్న హారము నెవమున; లాల
 గ్రక్కుచు = చొంగలు కార్చుచు; పుష్పనర్పింబుబువిధాబున = సూర్యు, చంద్రుల మండల
 ములవలె; శరీరప్రభావంభున = శరీరపు శాంతియు నెవమున; యోగిబాగున = యోగివిధ
 మున; విచ్చిన్నచరణశృంఖలాచ్చలంబున = తెలిపోయిన కాళ్లశృంఖలలకు నెవముచేత; (ఇది
 చిలుకవక్షమున) 'కారణముచేత' అని పూర్వటిక. పాశచ్చీరము = త్రాటిరి తెంచుటకు;
 [యోగివక్షమున ఆకలకు తెగించుట]; పరమహంసాధంబున = ఇతరస్త్రీయుక్కు స్తనమువలె
 నీలివిమహ్యవయంబు గలిగె = నీలివేత్తయొక్క మనస్సువలె; దూరవర్ధనయోగ్యులై = దీర్ఘాలోచనము

1. చ. ట. పుచు 1. కరగిన. చ. కలిగిన. 3. చ. బన్నాట. ట. జన్నాట. 4. క. నెఱయ.
 చ. ట. తెగయ. 5. క. మాజ. 6. చ. ట. నలుపులు గెరిగి. 7. చ. ట. మెఱది. 8. చ. నట్లద. 9.
 చ. లేడిపాటు. 10. క. నచ్చట. చ. వచ్చుట. 11. చ. ప్రసాద. 12. చ. పొఱ. 13. చ.
 లోమధ్యరంగంబులేదు. 14. చ. వ్రానిన.

చేయుటకు తగినదయి, (చిలుకపక్షమున) దూరమునుండి చూచుటకుమాత్రము తగినదయి; కరువలిమురు
పునక్ = గాలిపోలికను; పొడమి, యడగుచుక్ = పుట్టి, అణగిపోవుచు, (చిలుకపక్షమున) కనబడి
మాయమగుచు; పరబ్రహ్మంబుచాడ్పునక్ = పరమాత్మవలె; తదీయమాయావిలసితంబునెనకంబును =
ఆ బ్రహ్మముయొక్క మాయా రూపమగు ప్రకృతియొక్క కాంతివిలాసమును; నిజప్రతిభాసంబునక్ =
తానను తోషికచేత; - తానను భ్రాంతిచేత; యాధార్థ్యభూమికను, అభినయించుచుక్ = నిజమను
వేషమును, అభినయించుచు - అనగా - నిజమనుభ్రాంతిని కలిగించుచు [అని బ్రహ్మముపక్షమున
అర్థము.] [ఇక చిలుకపక్షమున] అగోచరంబయ్యెను = కనబడుతున్నను; మాయావిలసితంబునెనకంబును=
మోసముయొక్క విలాసము అనునట్టి; నిజప్రభాసంబునక్ = తననీడచేత; యాధార్థ్యభూమికను,
అభినయించుచుక్ = యధార్థమగు వేషమునుచేయి యను భ్రాంతినిగొలుపుచు. [పరబ్రహ్మము వీరిలిసి
మాయారూపమగు ప్రకృతియందు నిశ్శము, యధార్థము నను బ్రమను కలిగించునో, అరితినే ఈ చిలుక
యను తన నీడను చూచిన యితరులు ఆ నీడయే చిలుక యని భ్రాంతిపడునట్లు చేయుచున్నదని
భావము.] శకాంకశిలాసాధవిటంకంబులక్ = చలువతాతిపేడల ముంజూరునందలి గూండ్లయందు;
ఉనుకువగొన్నతటిక్ = నిలిచియున్న సమయమున; శరస్మిరదవశంవదంబు, అగు = శరత్కాలపు
(తెల్లని) మేఘమునం దణగియున్న; శుశానీరశరాసనశకలంబనక్ = ఇంద్రధనుస్సుయొక్క తునుక
వలె. [ఈ చిలుక యింద్రధనువువలె చిత్రవర్ణములు కలదని లోలుతనే వర్ణితము.] మెలగుచుక్ =
వెలయుచు.

[ఇచట పూర్వటికాకారులు 'సునానీర శిలా శకలంబు' అను పాఠమును గ్రహించి, దానికి
'ఇంద్రనీలమణిఖండము' అను నర్థమును వ్రాసిరి; ఆపాఠమును, టీకయు అసంగములు.]

అంతరిక్షమహాష్టక్షంబునకుక్ = ఆకాశ మను గొప్ప జువ్విచెట్టునకు; ['ష్టక్షంబునకుక్ = జువ్వి
పండునకు' అని పూర్వటిక. అది తప్పు.] అక్షమ.....పిండనంబునక్ - అక్షరు = కృతముకాని -
చక్కనిదైన; చంచూపుట = ముక్కు అనెడి; ప్రవాళఖండ = వగడపుకలకుయొక్క; ప్రభాహిండ
నంబునక్ = కాంతియొక్క వ్యాపనముతో; దొరలి = కలసి; సఫలవిటపలక్ష్యక్ = ఫలముతోఁగూడిన
చిగురుయొక్క శోభను; ఆవహించుచుక్ = ధరించుచు - పొందుచు.

[ఇచట ఆకాశము జువ్విచెట్టుగాను, పచ్చనిచిలుక దాని చిగురుగాను, ముక్కు ఫలముగాను
రూపింపఁబడినది. ఎఱ్ఱని పండుతోఁగూడిన పచ్చని చిగురువలె ఎఱ్ఱని వగడపుకాంతిగల ముక్కుతోఁ
గూడిన పచ్చని చిలుక ప్రకాశించుచున్నదని భావము.]

[పూర్వటికలో ఈయెడ "అక్షమచంచూపుట = తెల్లఁబాటు లేని ముక్కుపుటము అనెడి...
...దొరలిన = కలసిన; ఫలవిటపలక్ష్యక్ = పండ్లతోడి కొమ్మకలిమిని" అని వ్రాయఁబడినది; మీది
పాఠములును, టీకయు ప్రస్తుతార్థానుసంహరణములని సహృదయు లెఱుంగకపోరు.] ప్రమాదవిగళితంబగు =
ప్రమాదముచేత జాతిపడిన; నగవిరోధిగాలువు వీవనయచ్చరల = వర్షతథేదియగు ఇంద్రుని నేవించుచు,
వీవనలను వీచు అప్వరసములయొక్క; పచ్చలకడియంబువడువునక్ = పచ్చలు తాపిన కడియమురీతిని,
నిరాలంబనస్థంబునక్ = నిలుచుటకు ఆధారములేని చోట; వలుములు = వెక్కుసారులు; చక్ర
చంక్రమణచమత్కారంబు = చక్రమరీతిని గిఱున తిరుగుటలోని నేర్పును.

[ఈ చిలుక నిరాలంబమగు ఆకాశమున చక్రమరీతిని గిఱున పట్టెలు కొట్టుచుండగా, స్వర్గము
నందలి యప్వరల కాలినుండి జాతి క్రిందఁ బడుచున్న పచ్చలకడియమువలె ప్రకాశించెనని భావము.]

సమీపా.....గర్భంబునందుక్ = దగ్గఱతోటలయందలి ముదులుటాకుపచ్చరంగు గల ఆకుల
జొంపములయొక్క లోపలిభాగంబునందు; ముకుందవిగ్రహంబునందుక్ = పరాత్పరుని దేహమునందు;
భక్తిసమగ్రుడగు = పరుభాగవతుడగు; పురుషస్త్వంధుంబునతోలెక్ = గొప్పపురుషునివలె; డిందు
చుక్ = అణగుచుక్ - కలిసిపోవును.

పరమభక్తుడు భగవతునియందు విక్రమము పొందినట్లు, ఈ చిలుక ఆకులమరగున దూఢి దానితో కలిసిపోవుచున్నదని భావము.

అందంద = అక్కడక్కడ; జాతిపులుగులు = తోడి చిలుకలు; మరుజగంధసుధగుధరాము, అగుటకు = (ఈ చిలుక) మరువ్య సువర్ణమున శ్రోతవాసన కలదగు కారణమున - విజాతీయ మగుట; జగదంబుదిగిచిన = పోట్లాటకు దివంగ; కినిసి = కోపించి; విస్మయర.....లాత రంబు = విస్తరించిన (నిక్కుచున్న) మేరిమెద్రుకలచేత మిట్టపల్లములుగాఁ జేయఁబడిన చెక్కిటి మధ్యభాగము కలదియును; విఘ్నార్జనవికృతవీక్షణమునై = తిరుగుడుపడుటచేత వికారమున చూపుట కలదియు నయి; వీక్షణము = వీక్షణకాలము; మణివలయవలయతంబు, అగు = మణులుతాపిన కడియ ముతో చుట్టుకొనఁబడిన (కూడిన); రతియువలియుజేరితి = రతీదేవియుక్త ముంజేరివలె; చెలువు; అడరు = ప్రకాశించుచున్న; మెడ, నిగిడిచి = మెడను ముదురకు చాచి; మగుడంబడి = త్రిప్పి; కాకుప్రకారవికారస్వరంబుగ = వికారమగు కాకుస్వరపురితిని - (బెరుచు భయభర్తనతో); వాని = ఆ పక్షులను; నిరాకరించుచు = తిరస్కరించుచు; పరుచు = పరు గెత్తు - ఎగురుచున్న.

(ఈ చిలుక మరువ్యస్త్రీచే పెంచబడుటచే ఆవాసన కలిగినదైనందున దీనిని జూచి జాతిచిలుకలు వేఱగు చిలుకయని భ్రాంతిపడి జగదమురకు సిద్ధపడినవి. అప్పుడిదియు కోపించినది; ఆపోవముచే దీని చెక్కిళ్లయందు రోమాంచము కలిగి, మెద్రుకలు నిక్కుటచే ఆ భాగము ఎత్తుపల్లములు గలదిగా అయి నది; గుడ్డలను త్రిప్పుచు వికారముగ వానిని చూచినది; హాసముతోఁగూడిన యియ్యది మణులు తాపిన కంకణమును ధరించిన రతీదేవియుంజేరివలె ప్రకాశించుచుండినది; ఇట్టి చిలుక కాకుస్వరముచే ఆ తోడిచిలుకలను బెడరించి; తిరస్కరించుచు ఎగిరిపోయినది అని భావము.)

అప్పుటచుడిలకకు = ఆ చెడ్డచిలుకఁగూర్చి; అలిగవయదివోలె = కోపించినదానివలె; ఆయ్యన్ను = ఆ యువతి - హరిదాసి; వెన్నాడె = మెలఁపఁగా; వెన్నాటకంఠై = పెద్దయాట యయి; బోటికత్తియలు = ఆమె చెలులు; ఉత్తుంగ.....నంబుగ = ఉన్నతమయిన కుచముల మీదిభాగమున వ్యాపింపఁజేయఁబడిన వెన్నెలఁబోలుచూపుచేత; వెణయ = వ్యాపింపఁగా; గోరు వంక = ఒక పక్షి, నఖక్షతమును; గంభీరైదర్శింగూడి = అర్థాంతరముతో గూడిన సుకుమారపద్ధ తితోఁగూడి; చిలుకచాలుతెఱయును = చిలుకలవరుసను చిత్రించిన తెఱను; చేరికచేసి = దగ్గఱకు తెచ్చి; ఎలయింప = ఉంచఁగా; [దగ్గఱకు రప్పించి] అని పూర్వటిక. అలయించుచు = అలసి పోవునట్లు చేయుచు - బాధించుచు; నడితెక్క = తెక్కమధ్యభాగమును; క్రిక్కిరించుచు = దగ్గఱగా ఇఱికించుచు - ముడుచుకొనుచు; ఒక్కయెడ = ఒక్కచోట; కాలంబడిచి = కాలు నిలిపి; కంఠహారతరంగంబు = ఆ మణిహారములోని నాయకమణిని; చేటికానికరంబు = చెలికత్తెలగుంపు; పొలసిన = సమీపింపఁగా; పులుగు = పక్షి - చిలుక; [జాడ] అని పూర్వటిక. ఎఱింగి = గ్రహించి; మెఱుంగు = మెఱుపు; డాయవచ్చినట్లన = సమీపించినట్లే కనఁబడి; మాయలేటి పరిపాటి = మాయలేడిరీతిని; తినియ = తీయఁగా - తీసినయెడల ననుట; పచ్చుట = చిక్కుటను; పచరించి = నటించి; [మువ్వలోని రాయి మువ్వగంధమునుండి తీయుటకు వీలగునట్లు కనఁబడునేగాని ప్రయత్నించినను దానిని తీయుట సాధ్యముకాదు; ఆ రీతినే యీ చిలుకయును.] ప్రచురరయంబున = ఎక్కువ వేగముతో; భవరపురప్రాసాదంబులు = అమరావతిలోని భవనములు; మోవ = తాఁకునట్లు; పూవున = పూనికతో - పట్టుదలతో; ఎగసి = ఎగిరి; వెఱతెరువున = వేఱుమార్గమున; పతి తెంచి = ఎగిరి వచ్చి పాండు.....రంగంబు = పాండురంగని దేవాలయపు మధ్యభాగమును; ఇచ్చు = తనమనస్సునకు వచ్చినట్లు - స్వీచ్ఛగా; దండియంబువై = కఱ్ఱపయి; తనయిచ్చు = తన కోరిక ననుసరించి.

సీ. మదఘూర్ణ¹దురుసంకుమదమలీమసకుచద్విపమహోద్ధతిః గౌనుఁదీగ నులియ
ఘనసారపుండ్రకగ్లాంబినికటఘర్తహిమాప్తి మోముఁదామర చలింప
నాసికానూత్నగంధఫలియూరువుఁదావి సధరదంతపదమత్తాలి విరియఁ
గింకిణీకృణనశంకితగర్జితస్తస్తకాంచించలగతి యంచ జడియ

తే. బంధనిర్మక్తశుకసక్తభావ యగుచు, నలపకాశరసుతుచంద మధిగమించు
మించుననబోడిచందంబు మేలుకనిన, వాడు తలపోయు కలలోని వార్తయయ్యె.

టీక. పద.....ద్ధతి - మదఘూర్ణత్ = మదముచే తిరుగుచున్న; ఊరు = గొప్పవైన; సంకుమదమలీమసకుచద్విప = కస్తూరిచే మలినమైన (నల్లనైన) కుచములను వినుగులయొక్క; మహోద్ధతి - గొప్ప విజృంభణముచేత; కౌనుఁదీగ = నడుము అను లత; నులియన్ = చలింపఁగా. [వినుగులయొక్క ఔద్ధత్యమున తీగలు చలించినట్లు, కుచముల విజృంభణముచే ఆమె మధ్యము చలించుచున్నదని భావము.] ఘనసార.....మాప్తి - ఘనసారపుండ్రక = కర్పూరపు తిలకముచే; గ్లాంబినికట = చంద్రబింబముయొక్క సమీపమునం దుండుటచే; ఘర్తహిమాప్తి - చెప్పటయను మంచు వ్యాపించుటచే; మోముదామరముఖపద్మము; చలింపన్ = కంపింపఁగా. చంద్రకమలములకు విరోధము స్పష్టము. [ఆమెముఖము చంద్రునివలెనున్నదనియు, ఆయాసమువలనిచెనుటచేబొట్టుచెదరిన దనియుభావము.] నాసికానూత్నగంధఫలియూరువుఁదావిన్ = అప్పుడే వికసించిన సంపెంగపంటి ముక్కుగల యా లేమయొక్క నిట్టూర్పుగాలినువాసనచే; అధరదంతపదమత్తాళి = పెదవియందలి దంతక్షతమును గండుతుప్పైద; విరియన్ = చెదరిపోఁగా; [ఇచటను గంధఫలీ, మధుపములకు బరస్పరవిరోధము సూచితము. ఆమెనాసిక సంపెంగవలెను, అధరముపైగల పలునొక్కు తుప్పైదవలెను ఉన్నవనుట.] కింకిణీకృణన = చిలుగుజ్వెలధ్వనిచే; శంకిత = సంజేహింపఁబడిన; గర్జిత = ఊటుముకల; స్తస్తకాంచి = జాటుచున్న మొలనూలు గలదియు; చంచలగతి, యంచ = చలించునడకయనుహంస; జడియన్ = బెదరఁగా: [హంసకును, వర్షర్తువునకును పరస్పరవిరోధము ప్రసిద్ధము. ఇచట మొలనూలిగజ్వెలధ్వని యులుమువలెను, ఆమెనడక హంసనడకవలెను ఉన్నదని భావము.] బంధనిర్మక్తశుకసక్తభావ = వంజరమునుండి విడిపడిన చిలకపయి లగ్నముయిన మనస్సుకలది-(హరిదాసి); సంసారబంధమునుండి విముక్తఁడయిన (మోక్షార్థియైన) శుకునియొడ లగ్నమగు మనస్సుకలది; పరాశరసుతుఁడు = శుకుఁడు; చందము = రీతిని; అధిగమించు = పొందునట్టి; మించుననబోడిచందంబు = సుకుమారము, ప్రకాశమానమునగు దేహముగల యా హరిదాసిరీతి. ఆలం. రూపకము, ఉపమ, స్లేష.

తే. కక్కసపువంకగోరులఁ ద్రొక్కి త్రొక్కి, కఱకుముక్కున నందందఁ 4గఱచి కఱచి
పూసయొకటియుఁ బోఁగొనఁబొందనీక, చెరిపెముత్యాలపేరు విచ్చికపుఁబులుఁగు.

టీక. కక్కసపువంకగోరులన్ = కఱకైన పంకరగోళ్లచే; పోఁగొనన్ = నూత్రమునందు; పొందనీక = నిలువనీయక; విచ్చికపుఁబులుఁగు = చెడ్డపక్షియైన చిలుక; చెరిపెన్ = పాడుచేసెను.

క. బహువిధరచనోజ్జ్వలమగు, మహిభామణిమణిసరంబుమణు లన్నియు న
య్యహిశయను సదనశరధికి, నహీనరత్నాకరత్వ మనుసంధించెన్. 240

టీక. బహువిధరచనోజ్జ్వలము = పెక్కువిధములగు కూర్పులచే ప్రకాశించుచున్నది; మహిభామణిమణిసరంబుమణులు = ఆస్త్రీరత్నముయొక్క మణిహారమునందలి మణులు; అహిశయను సదనశరధికి = శేవతల్పుఁడగు విష్ణుని గృహమగు సముద్రమునకు; అహీనరత్నాకరత్వము = గొప్పదగు రత్నాకరమను పేరుపొందుటను; అనుసంధించెన్ = కలిగించెను - కూర్చెను.

క. శుకమున కొదవె నయత్న ప్రకటితమణిరంగవల్లిపరికల్పనకొ

రకీతసుకృతానుకృతి; దానికి మెచ్చెన్ బొండ్రికి¹నిలయుం డాత్తన్. 241

టీక. అయత్న.....నుకృతి = ఆప్రయత్నముగా కూర్చిన ముత్యాలముగ్ధలను కల్పించుటచే అంకురించిన పుణ్యసామ్యము; శుకమునకు; ఒడవెన్ = కలిగెను; బొండ్రికినిలయుండు = పాండురంగక్షేత్రవాని యగు విష్ణువు; మెచ్చెన్.

క. గిరికానుషక్తబుద్ధి ను, పరిచరునింబోలు నొక్కపన్నగ మొకనాఁ

దురవడి నెచ్చటనుండియొ, మురమర్దనుదిన్యభవనమున కేతెంచెన్. 242

టీక. గిరికానుషక్తబుద్ధి = చిట్టెలుకయం దానక్తమయిన బుద్ధియందు (ఇది పాముపక్షమున నర్థము. ఉపరిచరపనువిషయమున - గిరికాదేవియందు లగ్నమయిన బుద్ధిని గ్రహింపవలెను.) పన్నగము = పాము; ఉరవడి = వేగముగా; మురమర్దనుదిన్యభవనమునకు = విష్ణుని దేవాలయమునకు; ఏతెంచెన్. అలం. శ్లేషము, ఉపమ.

వ. ఆనమయంబున.

243

క. యమదండచండముగు భుజగమునకు వెఱచఱచి యాఘాతస్యక కమలా

రమణాంమిఁ జేరె గురుభీతమతికి నాముక్తమాల్యదకు నెన యగుచున్. 244

టీక. ఆఘాతస్యక = ఎలుకపిల్ల; యమదండచండము, అగు = యముని చేతికజ్జివలె భయంకరముగు; భుజగమునకు = పామునకు; వెఱచఱచి = భయపడి; గురుభీతమతికి = గురువులనభయముపొందిన మనస్సు కలదానికి; ఆముక్తమాల్యదకు = విష్ణుచిత్తుని కుమార్తెయగు గోదాదేవికి; ఎన, యగుచున్ = సాటియగుచు; కమలారమణాంఘ్రి = విష్ణుని పాదములను; చేరెన్.

[ఇచట ఆముక్తమాల్యదతోడి సామ్యముకొఱప ఎలుకపిల్ల యనుటకు ఆఘాతస్యక యని గ్రహింపఁబడినది. తనతండ్రియగు పెరియాళ్వారు విష్ణులగ్నమానస యగు తన్ను మానవున కిచ్చి, పెండ్లిచేయు శేమో యను భయముచే అండాల్లేవు భగవంతుని ధ్యానించి, తపమొనరించి యతనిపాదములనే ఆశ్రయించెనను విషయ మిట అనుసంధేయము.] అలం. ఉపమ.

క. హరిపదపీఠస్థితి గల, సరియను శిశిల్పైలుక దాఁగె నుంవ న్నవాలిన్

దెరలి మృకండాద్భవుఁ డా, తురతం దజ్జతరపేటి దూరినభాలిన్. 245

టీక. హరిపదపీఠస్థితి = విష్ణుని పాదపీఠమున నెలకొనినది; సరియను = సందునందు; నుంవ న్నవాలిన్ = ప్రళయకాలపు దెబ్బచే; దెరలి = ఎగిరి; ఆతురత్ = ఆవ్యాధియముతో; తజ్జతరపేటి = పెట్టెవలె భద్రమయిన ఆ విష్ణుని కుటీయందు; దూరినభాలిన్ = ప్రవేశించినట్లు.

[మృకండాద్భవుఁడు (మార్కండేయుఁడు) నిత్యజీవియగుటచే ప్రళయకాలమునఁ దక్కిన శీవులతోఁబాటు నశింపక, విష్ణుని కుటీలో దూరి సుఖముగా నుండెనను గాథ నిట గ్రహించునగును. అలం. ఉపమ.

ఆ. వీడిచడినగాజు వెదకంగ వెదకంగఁ, బద్ధరాగ మొదవుపగిది సహికి

దొఱకె నెలుకదూఱి తొలఁగినతటి రమా,⁴కమనచరణకై తక ప్రసవము. 246

టీక. గాజు = కాచమును; బద్ధరాగము = కెంపు; ఒదవుపగిది = లభించినరీతిని; అహికి = పామునకు; తొలఁగినతటి = తప్పించుకొన్న సమయమున; రమా.....ప్రసవము = విష్ణుని పాదములవై నున్న గేదంగివ్రూపు; దొరకెన్. అలం. ఉపమ.

చ. చరణసరోరుహప్రసవశైవలినీవసద్బిసాంకురా

హరణమనీషఁజేరిన బిసాశనశాబమొనాఁగఁ బొల్పు సా

గరళయపూజనాచరణకై తకకోరకమున్ భజించె మ

త్కరవరకంకణంబు మిహికాఘృణి రాహువు గప్పనొప్పనన్.

247

టీక. చరణ.....మనీషన్ - చరణసరోరుహ = పద్మములవంటిపాదములపైనున్న - లేదా -

పాదములలైఁగల పద్మరూపముగు ప్రసవ = పూవులనెడి; శైవలినీ = నదియందు; నివసత్ = ఉన్న;

బిసాంకుర = తామరతూండ్లు; ఆహరణ = తీసికొనుటయందలి; మనీషన్ = కోరికతో; బిసాశనశాబ

మొనాఁగన్ = చిన్నహంసయో యువనట్లు; బొల్పు = ప్రకాశించు; సాగరళయపూజనాచరణకై తక

కోరకమున్ = విష్ణునిపూజకొఱి కుంచబడిన గేదంగిని; మత్కరవరకంకణంబు = నా(శివునియొక్క)

చేతికంకణమైన పాము; మిహికాఘృణి = మంచు కిరణములందుఁగల చంద్రుని; [మిహికాఘృణి =

మంచునెలుగును - చంద్రుని అని పూర్వటీక.] భజించెన్ = గ్రహించెను. [ఇచట మొగలిపూవు

హంసగా ఉత్పేక్షింపఁబడినది. చంద్రుని రాహువు కప్పినట్లు పాము ఆ మొగలిపూవు నాక్రమించిన

దని ఉపమ.] అలం. ఉపమ, ఉత్పేక్ష, రూపకము.

తే. మధురమదిరారసామోదమైత్రి నలరు, పొలఁతి నెన్నెఱామువలపాను భోగిఁబోలె

హరిపదాబ్జమధూళిమ¹యంబుఁగ్రోలె, జాతిగేదంగితావి భుజంగభర్త.

248

టీక. మధురమదిరారసామోదమైత్రి = మధురమైన మద్యముయొక్క రసముయొక్క పరి

మళముతోడి కూడికచే; అలరు = ప్రకాశించునట్టి; సుదతి నెన్నెఱామువలపు = శ్రీయురాలియొక్క

ముఖపరిమళమును; అను = వాననచూచుచు; భోగిఁబోలెన్ = విలాసపురుషునివలెనే; హరిపదాబ్జమ

ధూళిమయంబు = శ్రీవిష్ణువుపాదపద్మములందలి లేనెతోఁగూడినదైన; జాతిగేదంగితావి = మేలి

మొగలిపూవుపరిమళమును; భుజంగభర్త = నర్పరాజు; గ్రోలెన్. అలం. ఉపమ.

క. అలరు నల రుచిరమత్కుండలముపయిన్ నిలిపె నవ్యసఖరపదము²లై

యలరు నిజకంటకక్షత,విలసనముల విటునిమేన వేశ్యయుఁబోలెన్.

249

టీక. అలరున్ = ఆ మొగలిపూవునూడ; అల, రుచిరమత్కుండలముపయిన్ = ప్రసిద్ధముగు

(అ) నాకుండలముగా ఉండు పాముపయిని; నవ్యసఖర పదములై, అలరున్ = క్రొత్తగా చేయఁబడిన గోటి

నొక్కులుగా ప్రకాశించునట్టి; నిజకంటకక్షతవిలసనములన్ = తన ముండ్లగీఱలయొక్క విలాసములను;

నిలిపెన్ = ఉంచెను.

[ఆ మొగలిపూవును పాము భజించుటచే ఆపూవుముండ్లు దానికి తగిలి, గాయములుకాఁగా - అవి

నఖక్షతములవలెనున్నవని భావము. విటుని మేనివయి వేశ్య నఖక్షతముల నుంచినట్లు మొగలిజేకు పాము

పయిగీటులను ఏర్పఱచెనని భావము.] అలం. ఉపమ.

సీ. సరసిజాకల్యాణ సమయార్హజతులక్ష్మి గలిగించుఁ బదనఖాగ్రమునఁ దవలి

దళుగొత్తుమిన్నేటి తెలిసీటి దెములున ముదురుచెందోవచాలు⁴ మొలవఁబెట్ట

సీమంతసీమాంతసిందూరరుచిఁజేయు మ్రొక్కి లేవని నతుశ్చృతిసతులకు

బీతరూపంబునఁ బెట్టె పెట్టినశేషుఘోరత్నఘృణులకుఁ బ్రాకుపెట్టు

1. చ. యందు. 2. క. వైనలరు. చ. ట. వైసలరు. 3. క. మును. చ. ట. మున. 4. చ. ట.

మొలువ. 5. క. పెట్టినశేషుని. 6. ర. పెట్టెపెట్టినశేషు.

తే. ¹కైటభాంతకపూజనాకై తకప్రసవనవామోదపారణాసౌఖ్యముదిత
భుజగరాజస్ఫటాభోగభూరిమణిసమాజరాజత్ప్రభాపుంజమంజిమములు. 250

టీక. కైటభాం.....మంజిమములు - కైటభాంతక = కైటభాసురుని చంపిన - శ్రీకృష్ణుని యొక్క; పూజనా = పూజనొనర్చిన; కైతకప్రసవ = గేదంగిపూవుయొక్క; నవామోదపారణాసౌఖ్యముదిత = శ్రీతదైన పరిమళమును భుజించుటవలన సౌఖ్యముచే సంతోషించిన; భుజగరాజ = సర్వరాజుయొక్క; స్ఫటాభోగ = వికాలమగు పడగయందలి; భూరి = గొప్పవైన; మణిసమాజ = మణులగుంపులయొక్క; రాజత్ = ప్రకాశించుచున్న; ప్రభామంజిమములు = కాంతులయొక్క మనోజ్ఞతలు; పదనఖాగ్రమునకే = పాదముల గోళ్లచివట; తవిలి = లగ్నమయి; సరసిజాకర్యాణజతులక్ష్యే = కమలినీలోడి వివాహమునైన పారాణియొక్క శోభను; కలిగించుకొ; కుభూత్తు = ప్రకాశించునట్టి; మిన్నేటితెలిసిటితెలుసునకే = ఆకాశగంగయొక్క స్వచ్ఛజలప్రవాహమున; ['తెలుసునకే = చలనమునందు' అని పూర్వటీక.] ముదురుచెదోపచాలు = గాఢమైన ఎఱ్ఱకలువల వరుసను; మొలవదెట్టుక = మొలచునట్లు చేయును; మ్రొక్కి; లేపని = లేవక యట్లే వంగియున్న; చతుశ్చులి సతులకు = నాలుగు వేదము లను శ్రీలకు; సీమంతసీమంతసీమందూరచి = పాపటచివటభాగము నందు సిందూరముయొక్క లేజమును; చేయుకొ; వీరరూపమునకే = కూరుచుండు ఆననమరీతిని; పెట్టెవెట్టిన = చుట్టచుట్టుకొనిన; శేషునిభారత్సమృణులకు = ఆదిశేషుని పడగయందలి రత్నములు కాంతులకు; ప్రాకుపెట్టుక = (తీగలకుదెట్టు) దన్నుకట్టిగా నుండును.

విష్ణుని పాదవీరమును చేరిన పాముయొక్క పడగయందలి మణిసమాహపుదెట్టుని కాంతులు విష్ణుని కాలిగోళ్లపై వ్యాపించి కార్జకుదెట్టు లత్తుకయొక్క శోభను, అచటి గంగయందు వ్యాపించి, ఎఱ్ఱకలువల శోభను, వేదకాంతల పాపటలయందు సిందూరపుశోభను, వీరమగు శేషుని పడగయందలి మణుల కాంతులకు దన్ను పెట్టుకట్టలశోభను గల్గి ఉన్నవని భావము.] అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. ²వ్యాపించి తిమిరహరమై, దీపించు నిజోత్తమాంగదివ్యమణిరుచి
దీపావళి హరి కిచ్చుచు, నా పుణ్యఫలానుభవము నయ్యహి గనియెన్. 251

టీక. అయ్యహి = ఆ పాము; తిమిరహరమై = చీకటిని పోగుట్టునదై; దీపించు = ప్రకాశించునట్టి; నిజోత్తమాంగదివ్యమణిరుచి = తన పడగమైనను గొప్ప మణుల కాంతిచేత; హరికొ; దీపావళి, ఇచ్చుచుకొ; ఆ పుణ్యఫలానుభవము = హరికి దీపారాధనము చేయుటవలన గలిగిన పుణ్యముయొక్క అనుభవమును; కనియెన్ = పొందెను.

క. ఆ తటి నొకకందువ న, వ్యాతాశనశయను కేళివనసమతినుం
డేతెంచెక సరభూ సంఘాతము తమపెరకుం గడు విఘాతం బగుటన్. 252

టీక. ఆ తటి = ఆ తలువాత; ఒకకందువ = ఒక మాటుములను; ఆ, వ్యాతాశనశయను = ఆ శేషతల్పుడగు శ్రీకృష్ణునియొక్క; కేళివనసమతినుండి = ఉద్యానవనమునుండి; సరభూ సంఘము = లేనెఱిగలగుంపు; తమపెరకు = తమ లేనెట్టెట్టు; కడుకొ, విఘాతంబు, అగుట = గొప్ప అపాయము కలుగుటచే; ఏ తెంచెన్. ['వనమతినుండేతెంచె' అని ఇకారసంధి యాదృచ్ఛికము.]

క. కాయద్యుతి జిడ్డుకొనగ, నా యీగలమొత్త మూశ్రితాఖిలదిశమై
యాయెడ వైలికటాహ, న్యాయం బొనరించె జలధరాధ్వంబునకున్. 253

టీక. ఆ యీగలమొత్తము = ఆలేగటిగలగుంపు; కాయద్యుతి = దేహకాంతి; జిడ్డుకొనగ = మెఱుంగుదేఱుగా; ఆశ్రితాఖిలదిశమై = ఆశ్రమింపబడిన సమస్తదిక్కులును కలదయి

అన్నిదిక్కులకు వ్యాపించినదయి; ఆ యెడఁ = ఆచోట; జలధరాధ్వంబునకుఁ = ఆకాశమునకు; తైలకటాహన్యాయంబు, ఒనరించెఁ = తైలకటాహన్యాయము కలదగునట్లుచేసెను. ఒక పెద్దపాత్రలోని నీటిపై ఒక తైలబిందువు పడినయెడల అది కొలది కాలమున ఆ పాత్రయు నీటి ప్రభాగమునంతటిని ఆక్రమించుట తైలకటాహన్యాయము. ఆరీతినే యిచట తేనెటీగల మొత్తము గగనమంతయు వ్యాపించె నని భావము.

శా. ¹ఆమండోద్భవబీజపండరుచి సయ్యాటించుచుకొ మక్షికా

స్తోమం బాతతపక్షగుచ్చ మగుచుకొ దోలేఁగా శ్శశ్రులం

బై మిన్నొప్పు తదంగసంగతి; మధువ్యామోహముంజేయుఁ దో

డ్డో మర్త్యాళికే దద్విహారకలిత ద్రుస్కంఠవీరుచ్ఛిఖల్.

254

టీక. మక్షికాస్తోమంబు = తేనెటీగలగుంపు; ఆమండోద్భవబీజపండరుచిఁ = ఆమదపు విత్తల సమూహపుకాంతిని; [‘అముదాలరాశివిధమున’అను పూర్వటీక అననుగతము.] సయ్యాటించుచుకొ = పరిహసించుచు - తిరస్కరించుచు; ఆతతపక్షగుచ్చము, అగుచుకొ = వికాలములగు టెక్కలు కలదయి; తోలేఁగాకొ = రాఁగా; తదంగసంగతిఁ = వానిదేహముయొక్క సంపర్కముచే. [‘తోలేఁగాకొ = తోఁచఁగా’అని పూర్వటీక.] శ్శశ్రులంబై = దట్టమైనదై; [‘శ్శశ్రులంబు = గడ్డము, మీసములు గలది’అని పూర్వటీక. అది అనుగతము.] మిన్ను = ఆకాశము; ఒప్పుకొ = ప్రకాశించును. తద్విహార.....వీరుచ్ఛిఖల్ = ఆ తేనెటీగల విహారముతోఁ గూడిన (అవి విహరించిన) చెట్టు మొదట్లను, లేఁగొమ్మలకొనలును; [‘చెట్టు మొదట్లయందలి చిగురుఁగొమ్మలకొనలు’అని పూర్వటీక.] తోడ్డోకొ = వెంటనే; మర్త్యాళికే = మానవుల నమూహమునకు; మధువ్యామోహముకొ = తేనె (గ్రహించుట)యందలి యాసక్తిని; చేయున్.

[‘తేనెటీగలు గగనమున వ్యాపించుటచే వానికొంతిచే ఆకాశము దట్టమై యున్నదనియు, ఆ యీఁగలు విడిచిన చెట్టుమొదట్లను, కొమ్మలను జనులకు తేనెను గ్రహించుటయందు కోరికను కలిగించుచున్నవనియు భావము.] అలం. ఉపమ.

క. ఆ మధుమక్షికలట ²చని, దామోదరమందిరాగ్రతలగతనిర్దా

ల్యామోద మేదురమధు, ప్రేమాకులబుద్ధిమైఁ జరింపఁగ సంతన్.

255

టీక. ఆ మధుమక్షికలు = ఆ తేనెటీగలు; దామోదర.....బుద్ధిమైకొ = శ్రీవిష్ణుని దేవాలయముముందుండిన నిర్దాల్యమగు పుష్పములందలి కమ్మని వాసన గల తేనెను గ్రహించుటయందలి కోరికతో; చరింపఁగకొ = తిరుగఁగా.

క. అందు నొక సరఘ గ్రోలె ము, కుందపదాన్త్యాంబుబిందుగుంభితసుమనోఽ

మందమకరందశీకర, ముం దీర్ఘస్వార్థముల్ సమున్నతి వెలయన్.

256

టీక. సరఘ = తేనెటీగ; తీర్ఘస్వార్థముల్ = దేవునిప్రసాదమును, స్వప్రయోజనమును; సమున్నతికొ = గొప్పదనమును; వెలయకొ = ప్రకాశింపఁగా. ముకుంద.....శీకరముకొ - ముకుంద = విష్ణువుయొక్క; పాదార్థ్యాంబు = పాదోదకముయొక్క; బిందు = బిందువులచే; గుంభిత = కూర్పఁబడిన; సుమనః = పూలయందలి; అమందమకరందశీకరముకొ = ఎక్కువైన తేనెబిందువులను; గ్రోలెకొ = త్రాగెను. [విష్ణువుయొక్క పాద్యమగు జలముతోఁగూడిన పూజార్థపుష్పములమకరందబిందువులను ఆ తేనెటీగ త్రాగుటచే దానికి తీర్ఘ, స్వార్థములు చెందును ఫలించినవని భావము. దేవుని పాదతీర్థపానముచే ముక్తిప్రదమగు తీర్థఫలము లభించినది; దానియందు మిశ్రితమగు మధువును త్రాగుటవలన తున్నివృత్తిరూపమగు స్వార్థమును ఫలించినది.]

క. కలిగె మధుమక్షికమునకు, ¹దలచనితలఁ పన్నదాదిధార్యము గంగా

జలవలమానము యడుగుల, లిలకాంఘ్రి సరోజదివ్యతీర్థము గ్రోలన్. 257

టీక. తలచనితలఁపు = అనునందుడ తటస్థించిరి; మధుమక్షికమునకు = లేని టీకకు; అన్నదాదిధార్యము = మావంటివారిచే (తలపము) ధరించదగినది; గంగాజలవలమానము = గంగాజలమును పొందుచున్నది; [విష్ణుపాదతీర్థము శివునికి శిరోధార్యమగుటచే; అది శివునితలపైఁగల గంగయందు కలియునని అభిప్రాయము.] యదు ... తీర్థము = శ్రీకృష్ణుని పాదపద్మములు కడిగిన దివ్యతీర్థము; గ్రోలన్, కలిగెన్. అలం. ఉపమ, పరికరము.

ఆ. దాన సంభవించె దేవియయిగఁకు, సోమపానరతుల సుకృతఫలము

భాగ్య మొదవెనేని బ్రాపించుఁ దనుఁదాన, పుణ్యలక్ష్మి నిధియుఁబోలెఁ బురుషు.

టీక. దాన = ఆ పానమువలన; సోమపానరతులసుకృతఫలము = యజ్ఞములు చేసి, సోమ పానముచు చేసిన సోమపానములకుఁ గల్గు పుణ్యఫలము; నిధియుఁబోలె = పెన్నిధివలె; భాగ్యము ఒదవెనేని = అదృష్టము ఉన్నయెడల; పురుషున్; పుణ్యలక్ష్మి; తనదాన = తనంత తానే; బ్రాపించున్ = పొందున్. అలం. వికస్వరము.

సీ. జనియించె నే సాధ్వీ జాతిస్తరత్వసంపదకల్పి నిజకులాభరణ మగుచు

వర్తించె నే పతివ్రత తాటిమీఁదటి తపమైనతనువునఁ దాల్చి ²మిగిలి

నెలకొల్పె నే యపాంసుల మానసమునందుఁ బరమవైష్ణవధర్మ పాటవంబు

మెప్పించె నే సతి యప్పొడరికతీర్థవిభు నిష్టాన్నవిశ్రాణనమున

తే. నా సుశీలకు నక్కాకహంస ³చిత్త

శుకభుజంగమసరఘలు సురభ సులభ

సుముఖ సువ్రత సుకృతినామములు పరుసఁ

దాల్చి జనియించె శుక్తి ముత్యాలువోలె.

259

టీక. ఏ సాధ్వీ = ఏ మోగ్యురాలు; జాతిస్తరత్వసంపదకల్పి = పూర్వజన్మజ్ఞానసంపద యుండుటచేత; నిజకులాభరణము = తనవంశమునకు నగయైనది; తాటిమీఁదటి తపమైన, తనువున్ = తాటిప్రమాణమైన (మిక్కిలి ఉన్నతమైన) తపస్సు చేసిన దేహమున; తాల్చి, మిగిలి = ఎక్కువ వైష్ణవము కలిగి; వర్తించెన్ = ప్రవర్తించెన్; అపాంసుల = ఉత్తమురాలు; పరమవైష్ణవధర్మ పాట వంబు = విష్ణుసంబంధములగు గొప్ప ఆచారములందు నేర్పుచు; నెలకొల్పెన్ = సంపాదించెన్; అప్పొడరికతీర్థవిభున్ = పాండురంగక్షేత్రపాలకుడగు ఆ శ్రీకృష్ణుని; ఇష్టాన్నవిశ్రాణనమునన్ = కోరిన అన్నము నిచ్చుటవలన; శుక్తి = ముత్యపుఁజిప్పయందు. అలం. ఉదాత్తము, క్రమము, ఉపమ.

ఉ. ⁴కేసరిశాఖశోభిగుహకీర్తియు భానుమదంశువిస్ఫుర

ద్వాసరలక్ష్మీవైభవము వారిధిలగ్నసమగ్రవేల యు

ల్లాసముఁ దాల్చి యొప్పె మహిళాతిలకంబు పతిప్రసాద వి

న్యాసముచేతఁ జేకుటిన నందను లేవురు నందమందఁగన్.

260

టీక. పతిప్రసాద విన్యాసముచేత = భర్త అనుగ్రహముంచుటచేత; చేకుటిన = కలిగి నట్టి; నందనులు, నీవురు = దివగురు పుత్రులును; మహిళాతిలకంబు = ఉత్తమపనిత యగు నా

సుశీల; కేసరిశాఖోభిగుహా¹ ర్రియో² = సింహపుంబిల్లలచే- (అట్టి గొప్పపుత్రులచే) కోభించు గుహ యొక్క కాంతిని (గొప్పతనమును); [‘శాఖోభి’ = సింహపుంబిల్లలవలె (స్వచ్ఛముగా) ప్రకాశించు నట్టి³ అని పూర్వటిక.] [ఆమెకుమారులు సింహపుంబిల్లలవలెను, ఆమె గుహవలె సున్నారని భావము.] భాను.....వము⁴ = సూర్యుని కిరణములచే ప్రకాశించు వగటికోభను; [పుత్రులు సూర్య కిరణములవలెను, సుశీల వానరలట్లేవలెను ఉన్నారనుట.] వారిధి.....ల్లాసము⁵ = సముద్రములతోఁ గూడిన భూమియొక్క సంతోషము (వికాసము)ను; తాల్పి = ధరించి; ఒప్పెన్. [పుత్రులు సముద్రములవలెను, ఆమె భూమివలెను ఉన్నట్లు పోల్చబడినది.]

క. గోమునఁ బెరుగుచు ¹ముయ్యాడై మెలఁగుచు గర్భవైష్ణవాగ్రేసరుల²
నా ముద్దు³కొమరులం గని, కామిని దీపించె ⁴దొండ కాచిన⁵భంగిన్. 261

టీక. గోమున¹ = ముద్దుగా; ముయ్యాడై = అందమై - (మూఁడవ యీడు-జవ్వనము కలిగి) యువకులయి; కలిగి గర్భవైష్ణవాగ్రేసరుల² = పుట్టుకతోనే విష్ణుభక్తాగ్రణ్యులయియున్న; కామిని = స్త్రీ - సుశీల; దీపించె³ = ప్రకాశించెను. అలం. ఉపమ.

క. భూలేఖకులుల కేయే, కాలంబున నెట్టియెట్టి కర్త మొనర్పం
బోలుం దత్తత్ కృత్యము, లోలిం బితృకృతములయి గుణోన్నతిఁ బెనుపన్. 262

టీక. భూలేఖకులులకు¹ = బ్రాహ్మణకులమునఁ బుట్టినవారికి - విప్రులకు; తత్తత్ కృత్యములు = ఆ యా సంస్కారములు; బీలి² = క్రమముగా; శిశుకృతములయి = తండ్రిచే చేయఁబడినవై.

శా. శాణో¹ త్రేజితరత్నలక్ష్మి గురుశిష్యువత్కిశోరాకృతిఁ
రేణుతా² శనశాలిమూర్తికలభశ్రీ దోహదోద్యన్నవ
క్షోణీజప్రభ ముక్తకంచుకఫణిస్ఫూర్తి³ సుధీబాంధవ
శ్రేణిప్రీణనకారణో⁴ జ్వలకలో⁵ త్సేకాధ్యులై రేవురున్. 263

టీక. విపురు¹ = ఆ అయిదుగురు పుత్రులును; శాణో² త్రేజితరత్నలక్ష్మీ³ = సానపట్టిన మాణిక్యముయొక్క శోభతోను; గురుశిష్యువత్కిశోరాకృతిఁ = గురువుచే విద్యగఱువఁబడిన బాలర రితిని; రేణుతా⁴ శనశాలిమూర్తికలభశ్రీ⁵ = (శరీరమువై వ్యాపించిన) దుమ్ము కడుగఁబడుటచే (స్వచ్ఛమైన) దేహములు కల గున్న దేనుఁగులవలెను; దోహదోద్యన్నవక్షోణీజప్రభ⁶ = దోహదము లిచ్చుటచే క్రొత్తగా అంకురించి వృద్ధిపొందిన చెట్లవలెను; ముక్తకంచుకఫణిస్ఫూర్తి⁷ = కుబుసము (పొర) విడిచిన పాములపోలికలను; సుధీ.....కాధ్యులు = విద్వాంసులయి, బంధువులయి సమూహమును తృప్తిపఱచుట కగు కారణములైన గొప్ప కళలచేత ఆతిథియించువారు; విరి. అలం. మాలోపమ.

చ. ఒకఁడు నిరూఢకృష్ణరుచి; యొక్కఁడు నిర్మలమానసప్రియుం
డొకఁడు ప్రయత్నయోగ్యఫలు; డొక్కఁడనాదృతబంధకంచుకుం
డొకఁడు రసానుకూలమతియుక్తఁడు నై విలసిల్లి¹ రింతిపు
త్రకు; శీల నెట్టివారలకుఁ దప్పనై తొల్లిటిజన్మవాసనల్. 264

టీక. ఇంతిపుత్రకులు = ఆ సుశీలయొక్క ఐదుగురు కుమారులును; ఒకఁడు, నిరూఢకృష్ణరుచి = ఒకఁడు గాఢమై (కృష్ణునివలె) నల్లని కాంతి కలవాఁడు, గాఢమైన కృష్ణవిషయకమగు శోరిక (భక్తి) కలవాఁడును; [మఱియు కాకి ఈ కుమారుఁడుగ పుట్టినందున - అపక్షమున గాఢమైన నల్లని రంగు

1. చ. ముయ్యాడై. 2. చ. ట. గొమరు. 3. క. దోడఁగాచిన. చ. దొండ కాచిన. 4. క. భాలిన్.

చ. భంగి. 5. క. రంభ. క. అలరుల. చ. ట. రింతి. 6. క. లఁట. చ. ట. లిల.

కలుగు నా వట్టి సూచించబడినది.] ఒక్కడు; నిర్మలమానసప్రియుండు=పరిశుద్ధమగు హంస (పరబ్రహ్మ రూపి)య గువాడు; తెల్లని రూపము కలవాడు, నిర్మలమగు మనస్సున ఇష్టపడువాడు (నిర్మలమగుమనస్సు కలవాడు); నిర్మలమగుమనస్సుకలవారికి ఇష్టుడైనవాడును; [హంస ఈ పుత్రుడుగా పుట్టుటయందు సూచితము.] ఒకడు; ప్రయత్నయోగ్యఫలండు=(దేవునిగూర్చిన)తన యత్నమునకు తగిన ఫలము కలవాడు; [చిలుక ఈ కుమారుడుగా పుట్టుటచే ప్రయత్నముననుసరించి సంపాదించబడిన వృక్షఫలము గల ఆ పక్షి యిట సూచించబడినది.] ఒక్కడు; అనాదృతబంధకంచుకుండు = ఆదరింపబడని సంసార బంధము నెడి కపచముకలవాడు - [సంసారమున తగుల్కొననివాడనుట. పాము ఈ రూపున పుట్టుటచే ఇష్టపడని బంధరూపమయిన కుబుసము (పొర) గల ఆ పాము సూచితము.] ఒకడు; రసానుకూలమలియుక్తుండు = భూమికి (భూమిమీది జనులకు అనుట) అనుకూలమగు ('ఉపకరించు') బుద్ధితో గూడినవాడు, పరబ్రహ్మరూపమగు రసమును అనుభవించదగిన బుద్ధితోగూడినవాడును. [‘రసో వై సః’ అని శ్రుతి.] [‘తే నేటింగయే యీ రూపున పుట్టుటచే రసమునందు (తే నెయందు) ఇష్టపడు బుద్ధితో గూడిన ఆ మధుమక్షిక మిట సూచితము.] వి=అయి; విలసిల్లిరి = ప్రకాశించిరి; తొల్లిటిజన్మ వాసనల్ = పూర్వజన్మముల సంస్కారములు; ఎట్టిచారకున్ = ఎట్టి గొప్పవారికిని; తప్పునె. అలం. సమాసోక్తి, ఆర్థాంతరన్యాసము.

ఉ. తాకికవైదికాచరణాలసులై హరిభక్తి నుత్తమ
శ్లోకులు వీ రనందగిరి; సూన్యతలక్షికి బట్టుగొమ్మలై
యేకడ సర్వభూతదయయే తమసొమ్ముగ దీనమానస
వ్యాకులతాపనోదనధనాధ్యులనన్ విలసిల్లి రేవురున్.

265

టీక. ఏవురున్ = ఆ యైదుగురును; తాకిక, వైదికాచరణాలసులై = లోకసంబంధములైన వసులను, వేదసంబంధకర్తలను చేయుటయందు దాసక్తి కలవారై; హరిభక్తిన్ = విష్ణుభక్తియందు; ఉత్తమశ్లోకులు = గొప్పకీర్తి కలవారు; సూన్యతలక్షికి = సత్యసంపదకు; పట్టుగొమ్మలై = ఆధారములై; ఏకడన్ = ఎయ్యెడలను; సర్వభూతదయయే=సమస్తజీవులయెడలను కనికరమే; దీన..... నాధ్యులు, అనన్ = దిక్కులేనివాని మనస్సులందలి కలతపాటును పోగొట్టు ధనికులు వీరే యను నట్లుగా; విలసిల్లిరి = ప్రకాశించిరి.

క. అత్తొలుకొల మబరులు*సర, మెత్తినక్రియఁ బాలుపొంగు¹ నెన వికసితనూ
నెత్తమ్మి కొలనిచెలువున, రత్తత్సభాగ్యముల నుదాత్తం బయ్యెన్.

266

టీక. అత్తొలుకొలము = ఆ బ్రహ్మణవంశము; అలరులు = పూవులు; సరమెత్తినక్రియన్ = మాలగా గ్రుచ్చినట్లును; పొంగునెనన్ = పొంగిన విధమునను; వికసితనూ = వికసించియున్న; నెత్తమ్మి కొలనిచెలువునన్ = కమలాకరమువిధమునను; రత్తత్సభాగ్యములన్ = ఆ యా గొప్పతనములచే; ఉదాత్తంబు = హెచ్చినది - గౌరవము పొందినది.

[ఇందు ‘పాలుపొంగునెనన్’ అనుచో ‘ఎనన్’ అను పాఠము గ్రహించబడి పూర్వటికలా ‘అతిశయమతో’ అని అర్థము వ్రాయబడినది.] అలం. మాలోపమ.

తే. అఖలకల్యాణగుణశీల యా సుశీల, పెట్టెఁ జేమీదుగా నెల్ల చుట్టములకు

భర్తతోఁగూడ ముత్తాటిపండు దిసియె, నెత్తె³మునిమన్నగుట్టల నెందతేని. 267

టీక. అఖల కల్యాణగుణశీల = సమస్త శుభలక్షణములతో ఒప్పుచున్నట్టి; చేమీదుగాన్ = తనచేయి మీదుగా ఉండునట్లు, (ఇతరులకు దానముచేయునట్లునుట) తాను స్వయముగా; పెట్టెన్ =

(నిందుభోజనములను) పెట్టెను; భర్తతోఁగూడక; ముత్తాటిపండు, తినియె= [మూఁడు+తాటిపండు] మూఁడుతరముల తాటిపండ్లను తినెను - అనఁగా భర్తతోఁగూడ పెక్కిండ్లు జీవించెను. [ఒకతాటి పండు తిని దానిలోని టెంకను పాలిపెట్టగా అది వృక్షమయి ఫలించును; ఆ పండు తిని దానివిత్తు నాటఁగా అది వృక్షమయి ఫలించును; ఈ రీతిని మూఁడు తరముల చెట్ల ఫలములను తినుటకు పెక్కిండ్లు జీవించి యుండవలెనని భావము; ముత్తాటిపండు తినియె' ననుటకు ఇదియే ఆభిప్రాయము.]

[పూర్వజీకాకారులు ఈ యర్థమును గ్రహింపక 'మత్తయిదువతనమువలని ఫలము అనుభవించెను' అని వ్రాసిరి; అది తప్పు; ఆ యర్థమును గ్రహించునపుడు 'భర్తతోఁగూడ' అను దానికి సమన్వయ మెట్లో తెలియరాకున్నది. ఇంతకును ఆ పదసమూహమున కా యర్థము ఎట్లు వచ్చినదో దురూహ్యము.] మునిమన్తగుఱ్ఱుల = మనుమలకు గుమారులైన బిడ్డలను; ఎందఱోని = పెక్కురను; ఎత్తె = ఎత్తు కొనెను-పొందెనని భావము. అలం. పర్యాయోక్తము.

ఉ. ఆ నలినాయతాక్షీ ప్రసవాపగమంబునఁ బండఁబొలుచుక

బ్రాణవిభూషలాలనము ప్రాశుడుఁగొయ్యగ నిల్చి మన్తసం
తాన మొనర్చు ప్రాది జరదైనయము ¹నాఁగ నతీతవర్ష సు
ద్యానలతౌషధి ప్రవపాదంబునమోపనిరూఢిఁ ²బోలదే.

268

టీక. ఆ నలినాయతాక్షీ = (తామరలవంటి వికాలములగు కన్నులు కల) ఆ సుశీలాదేవి; ప్రసవాపగమంబున = కానుపులు ఉడికిపోవుటచేత (అని స్త్రీవక్షమునను), పూవులు రాలిపోవుటచేత; (అని లతావక్షమునను.) పండఁబొలుచుక = ముదుసలియగుచు; ఎందుటకు సిద్ధముగనుండి; బ్రాణవిభూష లాలనము = భర్తయొక్క బుజ్జగింపు; ప్రాశుడుఁగొయ్యగ = తీగ ప్రాశుటకు అనుకూలముగు కొయ్య కాఁగా; నిల్చి; మన్తసంతానము = మనుమలు, మునిమనుమలును; చివర్పు = చేయనట్టి; ప్రాది = రక్షణము; జర = మునలితనమును; దైనయము = అశక్తతయు; అఁగ = త్రోసివేయఁగా-పోగొట్టఁగా; అతీతవర్ష = పోయిన వర్ష కాలము కల-వర్షములు లేనిదయిన; ఉద్యాన.....నిరూఢి = ఉద్యానమునందలి లతలయొక్కయు, ఓషధులయొక్కయు; నీటిపాటులసాన్నిధ్యముననైన పెంపును; - [నీరు లేక వాడిపోయి పడుటకు సిద్ధముగనున్న ఉద్యానలతౌషధులకు నీటిసౌకర్యమునఁ గలిగిన నిలుకడను అని భావము.] పోలదే? = అనుకరింపదా! - దానికి తులతూఁగుననుట. అలం. శ్లిష్టరూపకము, ఉపమా.

క. సకలాగమజ్ఞ యగు వి, ప్రకులాగన యొక్కనాఁడు పలుకు నిజకుమార

రకులఁ గని మును మదాలస, శుకతుల్యులఁ గూర్చియాత్మజులఁ బల్కుక్రియన్.

టీక. సకలాగమజ్ఞ = సమస్తధర్మములు తెలిసినది; విప్రకులాగన = ఉత్తమబ్రాహ్మణి.

మదాలస కువలయాశ్వునిభార్య. విశ్రాంత, సుబాహు, శత్రుమర్దన, అలర్కులు ఆమె కుమారులు. ఆమె వారికి ధర్మతత్త్వమును, బ్రహ్మజ్ఞానమును బోధించెను.

మ. అనుభూతాఖిలభోగఁ బోషితసమస్తార్థం గృతానేకకాం

చనముభ్యోచితదాన దృష్టిగతయుష్మత్తేమ జీవితృప్తిక

జనతామాన్య నశీతివృద్ధ నను నీ సంసారదుర్వారబం

ధననిర్బంధమునందుఁ బొపుటకు యత్నం బింకఁ జేయందగున్.

270

టీక. అనుభూతాఖిలభోగ = అనుభవించబడిన సమస్త సుఖములు కలదానిని; పోషితసమస్తార్థ = పోషించబడిన ఉత్తము లందఱును కలదానిని; కృతా.....దాన = చేయబడిన సువర్ణదానాదికములగు తగిన దానములు కలదానిని - స్వర్ణదానాది మహాదానములను చేసినదానిని;

దృష్టిగతయుష్మత్ తేనుక్ = కన్నుల బడిన మీ తేనుములు కలదానిని - మీతేనుమును కన్నులారా చూచినదానిని; [ఇచట వెనుకటి టీకాకారులు 'దృష్టిగత'పదమును విడదీసి 'దృష్టిగత' = చూపును పొందినదానిని అని అర్థము వ్రాయుట సరికాదు.] జీవత్పరిణి = జీవించియున్న భర్తకలదానిని - ముత్తయిదువను; జనతామాన్య = జనుల సమూహముచే గౌరవింపబడినదానిని; అశీతివృద్ధ = ఎరుబదియేండ్ల ముసలిదానిని; సంసార, నందుక్ = అడ్డునరాని సంసార మను బంధముయొక్క నిర్బంధమునుండి; పావుటకుక్ = తప్పించుటకు. అలం. పరికరము.

క. సభవజ్జనకంబుగఁ జని, ప్రభవజ్జగదండపండ్పరిపూర్ణతనుక్
శుభదాయుఁ బొందరిక, ప్రభు నారాధించి కాంతుఁ బరమపదంబున్. 271

టీక. సభవజ్జనకంబుగఁ = మితండ్రి గారితోగూడ; ప్రభవ, తనుక్ = పుట్టుచున్న బ్రహ్మాండగోళసమూహముతోడి నిండు దేహము కలవానిని - పొట్టలో బ్రహ్మాండముల నిమిడ్చినవానిని; శుభదాయుక్ = శుభముల నొసగువానిని; పొందరిక ప్రభుక్ = పాండురంగదేవుని; పరమపదంబుక్ = మోక్షమును; కాంతున్. అలం. పరికరము.

క. ఒకబుద్ధి వినుం డొండా, డక సకలాగమమతంబు¹దక్కఁ దెలిసి మీ
కకుటిలమతి నెఱింగింతు జ, నకసనక శు కాదు లెఱింగిన తెరువుఁ దెలియన్. 272

టీక. ఒండు, ఆడక = ఎదురు పలుకక; ఒక బుద్ధి = ఒక మంచిమాట; వినుండు; సకలాగమ మతంబుక్ = సర్వవేదసిద్ధాంతములను; దక్కఁదెలిసి = అవగాహన చేసికొని - బోధపఱచుకొని; అకుటిల మతిక్ = తిన్నని దారిని - స్పష్టమగుచిని; జనక, సనక, శుకాదులు = జనుకుండు, సనుకుండు, శుకుండు మొదలగు యోగులు; ఎఱింగిన; తెలుపుక్ = మార్గమును; తెలియక్, ఎఱింగింతుక్ = బోధపడునట్లు చెప్పెదను.

సీ. అమితభోగాయతనము దేహమనుసర్ప, ముగ్రకృత్యము లేల యడిగియుండు?
ధాతుమయంబు గాత్ర మనుధాత్రీధరం, బదియేల రాగంబు నవలఁ ద్రోయు?
నిచితనానాగుణప్రచుర మీ తనువను²పట, మేల చిరుగక పదిల మొందు?
నూర్తిపరంపరాయుత మంగమనువార్ధి యెడ, జీవసభ్రాంతి యేల యుండును?

ఆ, నార్జవంబు చాల దతికఠినాశయ, మెపుడు మైల విడువ దెండుఁ జివుకు
బటికిడొక్క దీనిఁ బాటింప రెప్పాట, లక్షయేనియును ముముక్షుజనులు. 273

టీక. దేహము, అను, సర్పము; అమితభోగాయతనము = (శరీరపక్షము) ఎక్కువ సుఖముల కాకరమైనది - అమితసుఖములను కోరునది; (పాముపక్షము) పెద్ద పడక కలది; ఉగ్ర కృత్యములు = క్రూరకార్యములు; ఏల ఉడిగియుండుక్? = ఏల నశించి యుండును? నశింపవనుట; గాత్రము, అను, ధాత్రీధరంబు = శరీరము అను పర్వతము; ధాతుమయంబు = (శరీరపక్షమున) పంచభూతాత్మకము, (పర్వతపక్షమున) గైరికాది (జేగురు మొదలగు) ఖనిజములతోఁ గూడినది; రాగంబును = (శ. ప) అనురాగమును, (పర్వత ప) ఎఱుపురంగును; ఏల, అవల, త్రోయుక్? = ఏల విడుచును? విడువదని భావము. తనువు అను, పటము = దేహ మను వస్త్రము; విరచితనానాగుణ ప్రచురము = (శ. ప.) వ్యాపింపబడిన పెక్కు గుణములతో నిండినది, (వస్త్ర. ప.) ఎక్కువగా కూర్చబడిన దారములతో నిండినది; చిరుగక = చినిగిపోక - నశింపక; ఏల పదిలము, ఒండుక్? = ఎందులకు భద్రముగా ఉండును? ఉర్తిపరంపరాయుతము = (శ. ప.) జరామరణ-త్తుల్నిపాస - శోక, మోహములను పడూర్చులతో కూడినది; (సముద్ర. ప.) అలలతోఁ గూడినది; అంగము, అను, వార్ధియెడక్ = శరీర

1. చ. దక్కి 2. క. ఫల.

మను సముద్రముపట్ట; ఊవనభ్రాంతి=(శ. ష.) బ్రదుకునందలి భ్రమ, (సముద్ర. ష.) నీటియందలి తిరుగుడు-సుడి; ఉడుగు? =నశించును? అర్జునుడు = తిన్నదనము-బుజువుగ ఉండుట (పాము కావున అది వంకరగతినే ఉండును); అతికఠినాశయము = మిక్కిలి కఠినమగు చోటు కలది (పర్వతమగుట దీనికి గారణము.) మైలక్, విడువదు = కలపము విడిచిపెట్టదు. [వస్త్రమగుటచే ముఱికిగా ఉండుననుట.] ఎండుక్, చివుతుక్-(సముద్రమగుటచే నని భావము.) లక్షయేనియై = 'లక్ష చెప్పినను సరే' అను లోకోక్తి. ముముక్షుజనులు = మోక్షము కోరువారు; దీనిక్ = ఈ దేహమును; పాటింపరు = లెక్కగొనరు - దీనిని అపురూపముగా చూచుకొనరని భావము. అలం. శ్లిష్టరూపకము, క్రమము.

ఉ. మాయయు జీవుఁడుం బెరసి మైత్రి యొకానొకఁ డాచరించుచుం

బాయక యాడుఁబాటు మగపాటు పడన్ వినిధత్వ మొంది ప

ల్పాయల పాంచభౌతికపుఁ బైరుదయించి తలిర్ప మ్రోడుగా

మేయు జరామయవ్యసన మృత్యునిశాక్ష కడంగరియముల్.

274

టీక. చెరసి = చేరి - కలిసికొని; మైత్రి, ఒకానొకఁడు, ఆచరించుచుక్ = ఒకానొక - అని ర్వాచ్యమగు స్నేహమును పొందుచు; పాయక = విడువక - శ్రమపడి; ఆడుఁబాటు, మగపాటు, పడన్ = మగపనియు, ఆడుపనియు చేసికొనఁగా-[మాయ ఆడుపనిని, జీవుఁడు మగపనిని అనుట.] పాంచభౌతికపుఁబైరు = పృథివ్యాది పంచభూతముల పంట; వినిధత్వము, ఒంది = అనేకరూపములఁ దాల్చి; పల్పాయలక్ = పెక్కురకములుగా; ఉండుంచి = పుట్టి; తలిర్పక్ = ప్రకాశింపఁగా; జరా.....కడంగరియముల్ = ముసలితనము, వ్యాధి, వ్యసనము, మృత్యువు అనువానిచే నియమింపఁబడిన పశువులు; మ్రోడుగాక్ = ఆ పంట మ్రోడగునట్లుగా; మేయుక్ = తినివేయును - వానిని నశింపఁ జేయుననుట. [పంచభూతాత్మకమగు శరీరము మాయా జీవుల సంబంధమున పెరుగుచుండుననియు, జరాదులవలన ఆ దేహము క్షీణించి తుదకు నశించుననియు, ఆకాశ్యతమగు నట్టిదానిని నష్టరాదనియు భావము.] అలం. రూపకము.

శా. అంతర్వాణిగుశేశయద్యుమణిఁ బద్మాక్షున్ మదిన్నిల్పి దు

ర్థాంతానంతభవాంధనూపతరణప్రాధిన్ దృఢస్థేమః బా

టింతుర్ పెద్దలు తద్ద నమ్మి; నుయి దాఁటేవానికిన్ జితయా

కంత్రినం గడమేనియుం గడమ గాదా యంచు నూహించుచున్.

25

టీక. పెద్దలు = జ్ఞులు; తద్ద, నమ్మి = బాగుగా, నమ్మి; అంతర్వాణిగుశేశయద్యుమణిక్ = విద్వాంసులు అను తామరపువ్వులకు సూర్యుడైనవానిని; పద్మాక్షుక్ = పద్మములవంటి కన్నులు కల విష్ణుని; మదిక్ = మనస్సులో; నిల్పి; దృఢస్థేమక్ = గట్టిపట్టుదలతో; దుర్థాంతా.....ప్రాధిక్ = భయంకరమును, అంతము లేనిదియు నగు సంసారాంధకూపమును దాటు నేర్పును; పాటింతుర్ = లెక్కింతురు - గమనింతురు. నుయి, దాఁటేవానికిక్ = నూతి యీవలియొడ్డునుండి యీవలియొడ్డునకు దాటు వానికి; చింత.....కడమేనియుక్ = చింతాకంఠ స్వల్పమైన మిగులు ఉన్నప్పటికిని; కడమ గాదా = కడమ, కడమేగదా యగును. అలం. రూపకము, లోకోక్తి.

క. తల ముచ్చుట్టులు దిరిగిన, చలపోయఁగ నోరిలోనిదయ కడి యన్న

ట్టిల నే లోఁజగులఁ దిరిగిన, గలుగదు గతి విష్ణునేన గావింపకయున్.

276

టీక. తలముచ్చుట్టులు=తలకు ముష్టాటు చుట్టివచ్చుటలు; తలపోయఁగక్ = ఆలోచింపఁగా; కడి = అన్నపుముద్ద; నోరిలోనిదయ = నోటిలోనిదే కదా - నోటిలో పడవలసినదేకదా! [అన్నపుముద్ద

నోటిని విడిచి వేటొకచోట పడుటకు తలను ముడ్తాటు తిరిగి మెదకినను దానికి నోరు తప్ప వేటొక చోటు తగినది లభింపదుకదా! అని భావము.] అన్నట్లు = అనురీతిని; ఏతెఱంగులకొ, తిరిగినకొ = (వేటు విధముల) నేరీతి తిరిగినను; గతి = మోక్షము. అలం. లోకోక్తి.

మ. పురుషశ్రేష్ఠులు కొందఱ తాత్తచరితంబుల్ జ్ఞానవైరాగ్యభా
స్వరముల్ గా విహరించుచు గురుకృపాసంపన్నులై సాధనాం
తరమంత్రాంతర¹ దైవతాంతరములకొ దర్శించి క్షీరోదక
స్ఫురణా బొప్ప ముకుందలీనతనులై పొంద²బృగర్జన్తముల్.

277

టీక. పురుషశ్రేష్ఠులు = ఉత్తమ పురుషులు; అత్తచరితంబుల్ = తమప్రసర్తనలు; జ్ఞాన... స్వరముల్ గా = జ్ఞాన, వైరాగ్యముచేత ప్రకాశించునట్లుగా; విహరించుచుకొ = తిరుగుచు; గురు కృపాసంపన్నులై = గురువుల దయను పొందినవారై; సాధనాం.....రములకొ = పేర్వేటుసాధన ములను, వేర్వేటు మంత్రములను, వేర్వేటు దేవతలను; తర్కించి = విచారించి - నిమగ్నించి [అని తమకు అనునుకూలములని గమనించి.] క్షీరోదకస్ఫురణంబు, ఒప్పకొ = నీరక్షీరపద్ధతి ప్రకాశింపగా - పాలు, నీళ్లు ఒకదానిలో నొకటి కలసినట్లు కలియఁగా; ముకుందలీనతనులై = విష్ణువునందు విక్రమ పొందినవారై; పునర్జన్తముల్, పొంద³ = మఱిల పుట్టుకను పొందదు - ముక్తులగు వారికి తిరిగి జన్మము లేదనుట.

సీ. విషయాంకురము గిల్లివేయనివారికి, నినుపకచ్చడమున కెంతదవ్వు?
తెగకొ గొని గసటు గడుగనివారికిని ద్రిషవణంబునకు సెన్ని చాల్ల⁴పట్టు?
చింతలన్నియు మ్రోడుసేయనివారికి, బోడయాడలలకు⁵ నేడకేడ?
యేను తత్త్వంబులు నెఱుంగనివారికి, నెఱుకకు నేయూరి కేడి తేరువు?

ఆ. తమ మొగంబు జూడు, తమజూడు; మేనుంగు, మీఁదనున్నవాని మేరమీఱి
నున్న మడుగఁ జూచుచున్నారు హరిభక్తి, గమ్యధామకాంతఁ గర్తవరులు. 278

టీక. మోక్షమును పొందుటకు హరిభక్తియే ప్రధానకారణ మను నంగతిని గ్రహింపక కొందఱు తదర్థమై కర్తల నాచరించుచుందురు; అట్టి కర్తవరులు ఈ పద్యమున నిందింపబడిరి. విషయాంకురము = భోగేచ్ఛ యొక్క మొలకను; గిల్లివేయనివారికొ = చిక్కిపేయనివారికి - నశింపజేయనివారికిని; ఇనుపకచ్చడములకుకొ = బలమైన రోషీనములకును; ఎంత, దవ్వు? = చాల దూరము. [ఎంత గట్టిగా బలమైన గోచులు బిగించుకొనినను, భోగేచ్ఛ అంతురించి యున్నంతవఱకును ప్రయోజనము లేదనుట. ఇట్లే మీఁదను గ్రాహ్యము.] తెగకొని = సాహసించి - పట్టుదలపూని; కసటు = మనోమాల్స్యము - ఎదలోని ముఱికిని; ద్రిషవణంబునకును = ముప్పొద్దుల స్నానములకును; ఎన్నిచాల్లపట్టు? = ఎన్ని పరుసలదూరము? - మిక్కిలి దూర మనుట. చింతలు = విచారములను; అన్నియుకొ = అన్నిటిని; మ్రోడుసేయనివారికొ = నశింపజేయనివారికిని; బోడయాడలలకుకొ = బోడితలలకును; ఏడకుకొ, ఏడ? = ఎక్కడి కెక్కడ? - కలయిక లేదనుట; ఏనుతత్త్వంబులకొ = విదు తత్త్వలను (వృథివ్యాది తత్త్వములను); ఎఱుకకుకొ = జ్ఞానమునకును; ఏయూరికి, ఏది, తేరువు? = ఏయూరి కే మార్గము? - సంబంధము లేదనుట; తమ.....చూడుము = వారి మొగములకు వారి కీ మోక్షమెట్టుకలుగుననుట. ఏనుంగుమీఁదకొ, ఉన్నవానిని = ఉన్నతస్థితియందు - అందరానిస్థితి యందు ఉన్నవానిని; మేరమీరి = హద్దు మీఱింపర్యద దక్కి; నున్నము, అడుగఁజూచుచున్నారు =

1. క. దేవ. చ. ట. దైవ. 2. చ. దప్పు న. రి. చ. తెగలోని 3. చ. ట. పెట్టు. 4. చ. ట.

(ఉన్నతస్థితియందు ఉన్నవారిని అడుగవలసిన సంపదల నడుగక హీయమైన దానిని అడుగుట సీచము-
మన్నమడుగుట సీచతనుసూచించును; హరిభక్తిగమ్య, ధామకాంక్షా = విష్ణుభక్తిచేతనే పొందదగిన
మోక్షమునందలి కోరికతో.)]

[అంకురములను గిట్టుట, కసటు కడుగుట, చింతలను మ్రోడుచేయుట వానివానికి తగినవి - ఇవి
నాటినుడులు.] అలం. లోకోక్తి.

సీ. పరదారపరధసాహరణవై ముఖ్యంబు, ¹వశవర్తిగావించువారు దక్క
బరగుణ పరమాణుపర్వతీకరణంబు, ప్రతముగాఁ బొటించువారుదక్క
బరుండైన గొడుకైన మరియాదచెడ సమ, త్వమున శిక్ష యొనర్చువారుదక్క
బరమసంపదల నాపద్వేళ సత్యంబు, వదలక భాషించువారుదక్క
తే. దూర మగు కోర్కె గోరనివారుదక్క, గ్రూరకర్తంబు లుడివోవువారుదక్క
బూరుషార్థపరతఃక్రాలువారుదక్క, దక్కువారెల్ల భవవహ్ని²దక్కువారు. 279

టీక. పర...వైముఖ్యంబు = పరుల స్త్రీలను, పరుల ధనములను హరించుట కిష్టములేకుండు
టను; వశవర్తిగావించువారు, తక్క = లొంగించుకొన్నవారు, కాక; [అట్టివారిని విడిచి - అనుట;
ఇట్లు మున్నందును.] పర.....కరణంబు = ఇతరుల కొద్దిపాటిగుణములను కొండలంతలుగా చేయుట-
ఇతరుల గుణములను కొనియాడుట; ప్రతము = తమ నియమము; పొటించువారు = లెక్కించువారు.
పరుండైన = ఇతరుండైనను; సమద్వేమున = సమానముగా - భేదము లేక; పరమసంపదల =
ఎక్కువ విశ్వర్య మున్నప్పుడును; అపద్వేళ = కష్టకాలమునందునుగూడ; దూరమగు = హద్దుమీరిన-
అసాధ్యమైన; ఉడివోవువారు = విడుచువారు; పూరుషార్థ పరతః = మోక్షమునందలి ఆసక్తిచే;
క్రాలువారు = ప్రకాశించువారు; తక్కువారు, ఎల్ల = మిగిలినవారందఱును; భవవహ్ని, దక్కు
వారు = సంసారాగ్నిలోఁ బడువారు (అగుదురు.)

క. పలువేల్పులబడి నడవక, యిలువేలుపుగా భజింపుఁడీ మీరలు వి³
ట్టులు ⁴శిశ్యగదధిరసగం, ధిలకేశం బొండరికతీర్థాధీశున్. 280

టీక. పలువేల్పులబడి = పెక్కురు వేల్పుల మార్గమున - పెక్కుమంది దేవతలను కొలుచు
పద్ధతిని; నడవక; మీరలు; శిశ్యగ, దధి, రస, గంధిల కేశు = ఉట్టెయొడున్న పెరుగుచే నుపాసన
గల జాట్లు కలవానిని; ఇలువేలుపుగా = ఇష్టదైవముగా; భజింపుఁడీ = సేవింపవలెను.

ఉ. మ స్తకిరీటహాటకసమంచితకుంభయంతంబు పీవరో⁵
రస్తటరత్నదీప్తిరుచిరంబు రమా⁶సమసాలభంజికా
సక్తమునైన శార్థితనుసాధము నెక్కి సుఖించు బుద్ధి⁷
నిస్తుభభక్తిగౌరవము నిచ్చెనయై చననిచ్చు మీఁదికిన్. 281

టీక. మస్త.....యంతంబు = తలపైఁగల కిరీటము అను బంగారుకలశముతో కూడినది;
పీవరో.....రుచిరంబు = బలిసీయన్న తొమ్ముప్రదేశమునందలి కౌస్తుభమాణిక్యముచే అందమైనది;
రమా.....శస్త్రము = లక్ష్మీదేవి యను సాటిలేని జంత్రపుబొమ్మచే శ్లాఘ్యమైనది; ఐన = అయి
యున్నట్టి; శార్థి⁷తనుసాధము = విష్ణునిశరీరము అను మేడను-ఎక్కి సుఖంపడలఁచు మంచిబుద్ధి కల

1. చ. వసు. 2. చ. దనుకు. ట. ద్రగ్ధ. 3. చ. ట. విచ్చిల. 4. చ. ట. శిశ్యక; 5. క. తటి.
చ. కట. 6. చ. సదు.

వానికి; నిస్తులభక్తి గౌరవము = సాటిలేని గొప్ప భక్తి; మీడికి = సౌధముపైకి; చననిచ్చు = వెళ్లనిచ్చు - చుపుచు. [విష్ణుని పరమపదము పొందుటకు భక్తియే ముఖ్యమని భావము. ఆలం. రూపకము.

క. మీరును గృహస్థధర్మము, మేరకుం దలమీఱి చనక మిత్రామాతోన్
దారహితదారదారక, వారకములతోడఁ దీర్గవాసపరులరై. 282

టీక. గృహస్థధర్మము మేరకు = గృహస్థధర్మముయొక్క హద్దునకు; తలమీఱి = అతిక్రమించి; మిత్రా.....తోడ = మిత్రులు, మంత్రిలు, గొప్పబుద్ధులు, భార్యలు, సంతానముల సమూహములతో; తీర్గవాసపరులరై = పుణ్యక్షేత్రమున నివసింపఁ గోరినవారయి; [ముందునకు ఆన్వయము.]

క. కోమల తులసీచల్లన, దామూచితవత్సలత్వధాముఁ బయోద
శ్యాముఁ బదద్వయనతసు, త్రామున్ మన పొండరికధాముఁ గొలుపుఁడీ! 283

టీక. కోమల.....ధామున్ = మృదువులగు తులసీదళములమాలలతో ఒప్పుచున్న శ్రీవత్స చిహ్నముతో ప్రకాశించువానిని; పయోదశ్యామున్ = మేఘమువలె నల్లనికాంతి కలవానిని; పదద్వయనతసు త్రామున్ = రెండు పాదములపైని వంగిన - (పాదములపై సాష్టాంగపడిన) ఇంద్రుడు కలవానిని, పొండరికధామున్ = పొండరికక్షేత్రము నివాసముగాఁ గలవానిని - విష్ణుని; కొలుపుఁడీ. ఆలం. పరికరము, అనుప్రాసము.

క. అనుచుండ నర్కనిభమగు, ననిమిషయానంబుఁ దెచ్చి హరిపార్శ్వచరుల్
కొని చనిరి సభర్తృకముగ, ఘనశీల సుశీల విష్ణుగాధాలోలన్. 284

టీక. హంపార్శ్వచరుల్ = విష్ణుదూతలు; అర్కనిభము = సూర్యునితో సమానమైనది - ప్రకాశించునది; అనిమిషయానంబున్ = విమానముచు; ఘనశీలన్ = ఊత్తమస్వభావము కలదానిని; విష్ణుగాధాలోలన్ = విష్ణునికథలయం దాసక్త యగువానిని; సుశీలన్; సభర్తృకముగన్ = భర్తతో కూడుకొనునట్లుగా - భర్తతోగూడ; కొని, చనిరి. ఆలం. పరికరము.

తే. ఆవు నవనీసురుండు వాయుసము నంచ, రాజకీరంబు పాము సరఘము నిట్లు
ముక్తి కేఁగిన కథ విరు భక్తతతికి, బర్హతాగ్ర శిలాబ్జసంభవము భవము. 285

టీక. అవనీసురుండు = బ్రహ్మణుండు - సుశీలభర్త; భవము = పునర్జన్మము; పర్హతాగ్ర శిలాబ్జసంభవము = కొండమీది బుడతాతిపై తామర మొలుచుట - అసంభవమగుట.

వ, అని వెండియు నిందుధరుండు శతానందనందనునితో నిట్లనియె. 286

టీక. ఇందుధరుండు = నెలతాల్పు - శివుండు; శతానందనందనునితో = బ్రహ్మపుత్రుడగు నారదమునితో.

సీ. నీలమో కాలాశ్రజాలమో బాలశైవాలమో యీ సిద్ధవరునికాంతి
కెంపులో పవడంపుగుంపులో యీరెండ సొంపులో యీమేటిజోగిజడలు
హారమో హరినీహారమో భూరికర్పూరమో యీ యాదిపురుషునగవు
మెఱపులో వజ్రంపుటాటపులో శశిరేఖ తటపులో యీవటూత్తమునికోట
తే. లనగ శార్ఙ్గి నాదిక్కునందు నిలిచి, ప్రేతభూతనిశాచరపీడ లడఁచి

క్షేత్రరక్షణదత్తుడై క్షేత్రపాలుఁ, దుండువిభునాజ్ఞ తలమోచి యోమునీంద్ర!

టీక. ఈ సిద్ధపరుని, కాంతి = ఈ గొప్పసిద్ధుని లేజన్యు; నీలమో = ఇంద్రనీలమో; కాళాశ్ర జాలమో = కాణుముఖులగుంపో; బాలశైవాలమో = లేతపాచియో; ఈ మేటిబోగిజడలు = ఈ గొప్పయోగియొక్క జడలు; ఈరెండసాంపులలో = అరుణకాంతిసాగసులలో; ఈ యాచిపురుషునగవు = ఈ పురుషముఖుని నవు; హరి నీహరమో = మనోహరమగు మంచో; భూరికర్పూరమో = కర్పూరపు కప్పయో; ఈ వలూత్తమునితోఱులు = గొప్ప బ్రహ్మచారి యగు నీతని దంతములు; వజ్రంపుటాఱపులలో = రవల వెలంగులలో; శశిలేఖతఱపులలో = ముదురు చంద్రవంకలో శార్ఙ్గికి = విష్ణువునకు; నా దిక్కు నందున్ = ఈశాన్యదిశను; షేత్రత్రక్షణదక్షుండై = షేత్రమును రక్షించుటకు సమర్థుడయి; విభు నాజ్ఞ = ప్రభువైన విష్ణునియానలినీ; తలమోచి = తలవై ధరించి; షేత్రపాలుండు = షేత్రపాలకుడగు కాలశైరవుండు; ఉండున్. అలం ఉత్పేక్ష.

క. శిశ్యావచూడు నాజ్ఞా, వాక్యార్థమునేయు భోగివలయు ప్రభావా
ధిక్యంబు మీటి యెరికి, శక్యమే తత్ షేత్రమునం బ్రచార మొనర్పన్. 288

టీక. శిశ్యావచూడునాజ్ఞావాక్యార్థము = చిక్కుము - ఉట్టి తలవైన గల విష్ణుని యాజ్ఞాహరి పాలనమును; భోగివలయు ప్రభావాధిక్యంబున్ = పాములు కడియములుగాక గల కాలశైరవుని గొప్ప ప్రభావమును; మీటి = దాటి - అతిక్రమించి; తత్ షేత్రమునన్; ప్రచారమొనర్పన్ = సంచరించుటకు! శక్యమే? = సాధ్యమా?

చ. చెడుగుల విష్ణుభక్తి నిరసించు దురాత్ముల మోక్షలక్ష్యే చే
పడుటకుం గాని హీనులం బ్రభావతిరస్కృతలోకపాలుం డా
బుడిబుడితాల్పుం డందు నొకపూటయు నుండంగనీక త్రోచి పో
1 నడచుం గలంచు డెందముల నారటపెట్టు మహాగ్రమూర్తియై. 289

టీక. చెడుగులన్ = చెడ్డవారిని; నిరసించు = నిందించునట్టి; మోక్షలక్ష్యే = ముక్తిసంపద; చేపడుటకుంగాని హీనులన్ = పొంద వలనుపడని నీచులను; ప్రభావతిరస్కృతలోకపాలుండు = గొప్ప తనముచే తిరస్కరింపఁబడిన దిక్పాలరు కలవారు; బుడిబుడితాల్పుండు = బాలచంద్రుని ధరించిన కాలశైరవుండు; అందున్ = ఆ పాండురంగ షేత్రమునందు; పోనరుచున్ = తఱుమును; కలంచున్ = కలతపెట్టును; మహాగ్రమూర్తియై = మిక్కిలి భయంకరమైన స్వరూపము కలవాడై; డెందములన్ = మనస్సులను; అరటపెట్టున్ = పరితాపపెట్టును.

ఉ. పువ్వును బూత పుట్టమును భూషణము దివ్యములై చెలంగ లే
జన్మను లర్థిగొల్వ నొక చక్కని భేదరుం డొక్కనాడు ము
న్నవ్వనమాల్చిహోటకమయావనధోపరివీధి ద్రిమ్మలున్
గ్రొవ్వెనగన్ విమానరుచి కోకనదప్రియరోచి 2 నెచ్చగన్. 290

టీక. పూత = మంచిగండము మొదలగువానిఁ బూసికొనుట; పుట్టమును = వస్త్రమును; భూషణమున్ = ఆభరణమును; లేజన్మనులు = లేతయావనము కల స్త్రీలు; అర్థిన్ = ప్రీతితో; కొల్వన్ = సేవింపఁగా; భేదరుండు = విద్యాభరుండు; అవ్వన.....వీధిన్ = ఆ పాండురంగఃభుని బంగారు దేవాలయమొడిమార్గమున; గ్రొవ్వెనగన్ = గర్వము, అతిశయింపఁగా; విమానరుచి = అతడున్న విమానపుఁగాంతి; కోకనదప్రియరోచిన్ = చంద్రునికాంతిని; ఎచ్చగన్ = అతిశయింపఁగా; త్రిమ్మరున్ = తిరిగెను. అలం. ఉపమ.

1. క. నడుచు. చ. ట. నడచు. 2. క. యెచ్చగన్ చ. నెంచగన్. ట. పించగన్.

ఉ. ఏధితయావనోత్థమతి నెద్దియు మీఁదెఱుంగంగలేక వి
ద్యాధరుఁ డాతఁ డాత్మరుచి ¹నాకసముఁ గగనప్రసూనరా
జీధరణాభిరామముగఁ జేయుచుఁ ద్రిమరి తేత్రపాలుఁడు
తొక్కిధరసోగ్రమూర్తియును కోయని యార్చె నభంబుఁ జూచుచున్. 291

టీక. ఆశఁడు, విద్యాధరుఁడు = ఆ విద్యాధరుఁడు; ఏధితయావనోత్థమతి = వృద్ధిపొందిన
యావనపదముచే; మీఁద ఎఱుంగంగలేక = మూడు సుభమించుదానిని గుఱెఱుంగఁజాలక; ఆత్మరుచి =
తన (దేహ) కాంతిచే; ఆకసముఁ = దేవాలయముమీఁది గగనస్థలమును; కనక.....రామముగఁ =
బాగారుపూవుల సమూహమును (మాలను) ధరించుటను మనోహరమగునట్లుగ; త్రిమూర్తి = తిరుగఁగా;
తేత్రపాలుఁడు = కాలతైరవుఁడు; తొక్కిధరసోగ్రమూర్తియును = ఎక్కువైన కోపముచే
భయంకరమగు రూపు కలవాడై; నభంబు = ఆకాశమును; చూచుచున్; కోయని; ఆర్చెన్.

సీ. కనువిచ్చి చూచుటగాక ²దిగ్గనలేచె నమితసమాధి³స్థితిమునికులము [మూఁక
గుడ్డలఁ ⁴బొడవు ముక్కునలు దక్కుటగాక ⁵పొడలాడెఁ జెట్లవైఁ బులుగు
పులుమేయుతమకంబు దొలఁగుటగాక విహ్వలబుద్ధియై దాఁట హరిణకులము
ప్రజ కేల గర్జరంధ్రములు మూయుటగాక పవిత్రంక నరసుతిప్రవణమయ్యెఁ
తే. బద్దనాభగృహోపరిభాగసంచ, రిష్టభేదరదర్శనోద్రిక్తహృదయ
కాలభైరవశ్చైవోద్వేలకంత, కుహరనిష్ఠ్యాతరోషనిర్హోష⁶విహృతి. 292

టీక. బద్దనాభ.....విహృతి - బద్దనాభ = విష్ణునియొక్క; గృహ = ఆలయము
యొక్క; ఉపరిభాగ = మీఁదిభాగమును; సంచరిష్ట = తిరుగుచున్న; భేదర = విద్యాధరుని; దర్శన =
చూచుటచే; ఉద్రిక్తహృదయ = ఉద్రేకము పొందిన మనస్సుగల; కాలభైరవ = కాలభైరవునియొక్క;
తైరవ = భయంకరమై; ఉద్వేల, కంతకుహర = అతిశయించిన గుహవంటికంతమునుండి; నిష్ఠ్యాత = పెడ
లింపఁబడిన - బయటదేరిన; రోషనిర్హోషవిహృతి = కోపముతోఁగూడిన భవనియొక్క విహారముచే;
అమిత.....కులము = సాటిలేని యోగసమాధియందున్న మునుల సమూహము; కనువిచ్చి = కన్ను
విప్పి; పులుగుమూఁక = వట్టల సముదాయము; గుడ్డలఁబొడవు ముక్కునలు = గుడ్డను పొదుగుట
యందలి యిష్టమును; దక్కుటగాక = విడుచుటయేగాక; చెట్లవై; పొడలాడె = ఎగరసాగెను;
హరిణకులము = లేళ్లగుంపు; పులుమేయుతమకంబు = గడ్డి మేయుటయందలి ఆసక్తిని;
తొలఁగుటగాక = విడుచుటయేగాక; విహ్వలబుద్ధియై = కలఁతపడిన మనస్సుగలదయ; దాఁటె = గంత
లిడెను. ప్రజ = జనసమూహము; కేల = చేలితో; పవిత్రంక = పిడుగు అను భ్రాంతితో; నరసుతిప్రవ
ణము = అర్జునుని కొనియాడుటయందు దాన క్రమయినది; అయ్యెన్. [పిడుగు పడినపుడు అర్జునుని పది పేళ్ళను
వలించినచో ఆ పిడుగు తమవై బడదను నమ్మకము జనులకుఁ గలదనుట. ఆ శ్లోకమిది—శ్లో. అర్జునః
ఫల్గుణః పార్థః కిరీటీ శ్వేతవాహనః, బీభత్సు ర్విజయః కృష్ణః సవ్యసాచీ ధనంజయః⁷ అలం. ఉదాత్తము.

ఉ. మానని కోప మిట్లు మది మల్లండి గొల్పుంగ మింటికొ మహా
శ్యేనముపోలె చిత్తగని యెక్కుడు నుక్కున నుగ్రవిగ్రహం
దై నెఱిగగ నగ్గగనయాయివిమానముఁ ద్రొక్కి భగ్నముం
గా నొనరింపుడుఁ ద్రిదశగాయకనాయకుఁ డుర్విగూలినన్. 293

1. చ. కాకసమున్. 2. చ. ట. దిగ్గన. 3. క. సీత చ. ట. స్థిత. 4. చ. బొడముమంకు.
5. చ. ట. పొడవాడె. 6. చ. ట. గమకంబు. 7. చ. ట. వికృతి. 8. క. చుచున్. చ. ట. పుడున్.
9. చ. కూలుడున్.

టీక. మానసి, కోపము = విడువని కోపము; మదిక్, మల్లడిగొల్పుగక్ = కలతపఱుపఁగా; మింటికిక్ = ఆకాశమువైకి; మహాశ్వేనము పోతెక్ = పెద్దడేగవలె; బిట్టు, ఎగసి = వేగముగా ఎగిరి; [కర్తృశ్చేత్రపాలుండగు కాలభైరవుడు] ఎక్కుడునుక్కునక్ = ఎక్కువ బలముతో; ఉగ్రవిగ్రహుండై = భయంకరమైన స్వరూపము కలవాడై; నెఱి, తగ్గక్ = అందము తగ్గునట్లుగా - ఆర్భాటము నశించునట్లుగా; అగ్రగనయాయివిమానముక్ = ఆ విద్యాధరుని విమానమును; భగ్నముంగాక్, ఒనరింపుడుక్ = నశింపజేయఁగా, త్రిదశగాయకనాయకుడు = దేవతల పాలఁగాడైన గంధర్వుడు; ఉర్విక్, కూలినక్ = భూమిపైని పడఁగా.

ఉ. కోలు మనంగి మ్రోగి బలుగోఱలు దీటుచు గ్రుడ్లు ద్రిష్టచుక్
క్ష్యేళ లానర్చుచుక్ మొగము జేవురుముద్దవిధంబునక్ మహా
భీలముగాగ వ్యాళవిభుఁ బెన్పులుఁ గిడ్చినమాడ్కి నీడ్చె న
బ౞లిశుఁ గాలభైరవుడు పైకుబునం బొక పోరు వెత్తగన్.

294

టీక. కోలుమనంగి = మిక్కిలి విజృంభించి; మ్రోగి = గట్టిగా అఱచి; బలుగోఱలు = పెద్ద గోఱలు; క్ష్యేళలు, ఒనర్చుచుక్ = సింహనాదము లొనరించుచు; మహాభీలముగాగక్ = మిక్కిలి భయంకరమైనది కాఁగా; వ్యాళవిభుక్ = పెద్దపామును; పెన్పులుఁగు = గరుడవక్షి; అబ౞లిశుక్ = ఆ మూర్ఖుని - గంధర్వుని; పై కుబునంబు = పయితోలు; ఒకపోరువు, ఎత్తగన్ = ఒక పొర లేచు నట్లుగా; ఈడ్చెక్. అలం. ఉపమ.

క. ఈ¹వడువున బుభోదొడికిన,యావుసనిగ నుసురు²వొక కాసన్నుండొ

నా విద్యాధరు ధైరవదేవావృతుఁ గాలచి వాసుదేవుడు పల్కున్.

295

టీక. ఈ వడువునక్ = ఈ రీతిని; పులిదొడికిన యావుసనిగక్ = పులి ఆక్రమించిన ఆవు రీతిని; [ఆవుసనిగక్ = గోవుకాఁగా¹ అని పూర్వటీక.] ఉసురువొకకుక్ = ప్రాణము పోవుటకు; అసన్నుండొ = సమీపముగా - సిద్ధముగా - ఉన్న; విద్యాధరుక్; ధైరవదేవావృతుక్ = ధైరవునిచే ఆక్రమింపఁబడినవానిని; వాసుదేవుడు = శ్రీకృష్ణుడు - పాండురంగడు. అలం. ఉపమ.

శా. నాగాకల్ప! యోహో పురే! నిలు విమానశ్రష్టుడై నేలపై

నీ గంధర్వుడు కూలి దర్పముడివోయెక్ జంపఁగారాదు; గా

ధాగః కర్తృత డేనియుక్ జడుపువాడై యుండ నర్థిక్ మహా

భాగుల్ చంపమి నీవెఱుంగుదువు; కోపం బొఁపు మీపట్టునన్.

296

టీక. నాగాకల్ప! = పాములు ఆధరణములుగా కల భైరవుడా! ఒహో సంబోధనార్థకము; పురే విచారార్థమున ఉపయుక్తము; నిలు = నిలువుము - అగుము; విమానశ్రష్టుడై = విమానమునుండి జారినవాడై; దర్పము, ఉడిపోయెక్ = గర్వ మణఁచుకొనెను; గాధాగఃకర్తృతఁడేనియుక్ = గొప్ప అపరాధమును చేసినవాడైనను; జడుపువాడై = భయపడినవాడై; ఉండక్ = ఉండఁగా; అర్థిక్ = స్త్రీలితో - దయతో; మహాభాగుల్ = ఉత్తములు; చంపమి = చంపక విడుచుట; ఈ పట్టునక్ = ఈ యెడ; కోపవంబు, అఁపుము = కోపమును నిలఁపుము .. విడుపుమునుట.

క. అని శ్రీసతి యానతి యొచ్చిన⁴ ముందల విడిచె నతని సిద్ధవిభుడు; వాఁ

డును గులగులలై లా వగ,లిన్ మై విదలించుకొనుచు లేచె గిడుకుచున్. 297

1. చ. ట. విధమున. 2. క. వోవకాన. చ. ట. వోకకాన... 3. క. యహో. చ. ట. యోహో. 4. క. మందల. చ. ట. ముందల.

టీక. శ్రీపతి = విష్ణువు; ఆనతి, యిచ్చినన్ = ఆజ్ఞాపించగా; మందలన్ = ముందుతలను; వాడును, ఆ విద్యాధరుడును; గులగులై = నలిగిపోయి; లావు, ఆగలిన, మైన్ = బలము, నశించిన, దేహమును [‘లావు = బలము; ఆగలినన్ = వెల్లిగలగా - నశించగా’ అని పూర్వటీక.] కిదుకుచున్ = మూలుగుచు; లేచెన్.

ఉ. లేచి యతండు గాంచె గదలీమృదులోరుయుగున్ హసన్తుభుక్

మేచకమేఘమూర్తి దినమిత్రసమాసమరత్నభూషితున్

లోచనధిక్రతాంబుజదళున్ శతకోటిసుధాకరాన్నిరు

గ్వీచివరంపరోపమనవీనతనుష్ఠభు యాదవప్రభున్.

293

టీక. లేచి; అతండు = ఆ విద్యాధరుడు; గదలీమృదులోరుయుగున్ = అరటిబోదలవలె మృదువులైన తోడలుగలవానిని; మేచకమేఘమూర్తిన్ = నీలమేఘముపంటి దేహము కలవానిని; దిన ... భూషితున్ = వగలింటి సూర్యునితో సమానముగ (మిట్టమధ్యాహ్నపు సూర్యునివలె ప్రకాశించు) సాటిలేని రత్నాభరణములతో ఆలంకరింపబడినవానిని; లోచనధిక్రతాంబుజదళున్ = కన్నులచే తిరస్కరింపబడిన తామరపూవురేకులు కలవానిని; శత.....ప్రభున్ = శతకోటిచంద్రులయొక్కయు, అగ్నులయొక్కయు కాంతుల సమూహముతో సరియగు వింత దేహకాంతులు కలవానిని; యాదవ ప్రభున్ = శ్రీకృష్ణుని; కాంచెన్. అలం. పరికరము, ఉపమ.

వ. ఇట్లు సచ్చిదానందకందంబగు నచ్చిందంబుదాల్చు నసల్పాద్యుతరసానిమగ్నుండై కనుంగొనుచు నవతీర్ణగర్వవిద్యాధరుండై యవిద్యాధరుం డిట్లని వితర్కించు.

టీక. సచ్చిదానందకందంబు, అగు = సనానందమునకు, చిదానందమునకు మూలమైన; అచ్చిందంబుదాల్చున్ = శంఖమును ధరించిన శ్రీకృష్ణుని; అసల్పాద్యుతరసనిమగ్నుండై = ఎక్కువైన ఆశ్చర్యమున మునిగినవాడై - ఎక్కువ ఆశ్చర్యపడినవాడై; కనుంగొనుచున్ = చూచుచు; అవతీర్ణ గర్వవిద్యాధరుండై = దిగిన (నశించిన) గర్వవిద్య కలవాడై - నశించిన గర్వము కలవాడై; వితర్కించున్ = అలోచించెను.

శా. ఈపుంగ్రామణి యెవ్వఁడొక్కొ! హరి యిట్లొప్పొందె; సందేహ మే

లా? పద్మాక్షుడై యంచు లోచెలిసి ‘యో లక్ష్మీశ! యే ద్వన్నివా

సోపర్యభచరద్విమానగుండనై యుండుండి యిష్టాక్కయు

తోపొదగ్రుండు గూల్చు గ్రోవ్వోటిగి కన్గొంటిన్ సురేశు న్నినున్. 300

టీక. పుంగ్రామణి = పురుషశ్రేష్ఠుడు; ఒప్పొందెన్ = కన్నడెను; పద్మాక్షుడు = తామరల వంటి కన్నులు కల విష్ణువు; తన్నివా.....గుండనై = నీ దేవాలయపుమీదిభాగమున ఆకాశమున తిరుగు విమానమున ఉన్నవాడనై; ఉతోపొదగ్రుండు = గొప్పతోపమచే భయంకరుడైనవాడు; శ్రీవృత్తి ఆటిగి = గర్వము నశించి; సురేశున్ = దేవతలప్రభువును; కన్గొంటిన్ = చూచితిని.

క. “నిర్మదులకుఁ దోచినక్రియ, దుర్మదులకుఁ దోప వీ నెడుట” ననుచు వనో

మర్దురీవాపి బడి మనుజు, ధర్మభటుండు లేత్పదద్వితయకృతపతియై. 301

టీక. నిర్మదులకున్ = అహంకారము లేనివారికి; తోచినక్రియన్ = కన్నడిసట్లు; ఈవున్ నీవు; దుర్మదులకున్ = దురహంకారులకు; ఎదుటన్; తోచవు = కనిపించవు; వనోమర్దురవాణ్ = మనస్సునడి (క్రమబాహిర) ఊకనికరగోతిలో; బడి = చక్కాత్తవుండై. మనుజుధర్మభటుండు = కుడేర

1. క. నిర్మగుండై. చ. ట. నెమగుండై. 2. చ. ట. ట్లంబొందె. 3. చ. జియు. 4. చ. నిర్మలు. 5. చ. నగచు. 6. ట. వ్యాప్తి. 7. చ. మానసుడై.

కింకరుఁడు - యక్షుఁడు; తత్పదద్విశయకృతమలియై = ఆ విష్ణుని పాదద్వయమున స్థిరమైన మనస్సు గలవాఁడై; (ముందుపద్యముతో ననున్దయము.)

ప్రధర. 'పాపోఽహం పాపకోఽప్రవణమతిరహం బాలిశోఽహం సుధీదు
'హ్మోఽహం దుష్టకష్టప్రకృతిరహ మహం పామరాత్మాస్తి; నానా
రూపదోహోపచారార్బుదనిహితధియం క్రోధినం మా మప త్వ
చ్ఛ్రీపాదాసక్తియుక్తం శివకర!' యనుచుఁ జిష్ణుఁ గృష్ణు న్నుతించెన్. 302

టీక. పాపోఽహం = నేను పాపాత్ముఁడను; అహం పాపకోఽప్రవణమతిః, = నేను చెడ్డదైన కోపముగల బుద్ధికలవాఁడను; అహం బాలిశః, = నేను మూర్ఖుఁడను; అహం సుధీదుహ్మః, = నేనువిద్వాంసులను పొందరానివాఁడను; దుష్టకష్టప్రకృతిః, అహం = నేను దుష్టమును కష్టమునైన స్వభావము కలవాఁడను; అహం = నేను; పామరాత్మా, అస్తి = ఆజ్ఞాని నైతిని; నానా.....ధియం = పెక్కు విధములగు ద్రోహములయు, అపచారములయు ఆర్బుదములయందు (అసంఖ్యాకములందు) ఉంచఁబడిన బుద్ధి కలవానిని; క్రోధినం = కోపము కలవానిని; త్వచ్ఛ్రీపాదాసక్తియుక్తం = నీ శ్రీపాదములయెడ ఎక్కువ ఇష్టముతో కూడినవానిని; మాం = నన్ను; అప = రక్షించుము; శివకర! = మేలు కలిగించు ప్రభూ! జష్ణుఁ = జయశీలుని; కృష్ణుఁ; నుతించెన్.

వ. అని మఱియును.

303

చ. యదుకులనాథ! యిప్పు డితఁ డాగ్రహవృత్తి నొనర్చు నిగ్రహం
బిదియు ననుగ్రహంబ యగు, నింద్రియరాజికి ¹బంటునేయు శ్రీ
మదము నణంచి నీయడుగుమానిసిగా ననుజేసె.గాన; సం
పదగల గర్వి నిర్తమునిమాడ్కి నినుం గని కొల్వఁజాలునే?

304

టీక. ఆగ్రహవృత్తిఁ = కోపముతో; నిగ్రహంబు = శిక్ష; ఇంద్రియరాజికిఁ = ఇంద్రియములగుంపునకు; బంటుచేయు = లాంగునట్లు చేయనట్టి; శ్రీమదమును = సంపదచేతనైన గర్వమును; అడంచి = నశింపజేసి; ననుఁ; నీయడుగుమానిసిగాఁ = నీపాదసేవకునిగా; నిర్తమునిమాడ్కిఁ = మమత లేనివానివలె.

క. మూఢుఁడ ననుఁబ్రోవు ²మహాద్రీఢకు నిక జోరక నామతి వెలయుత దయా
గాఢత్వాజ్ఞ విమూఢా, రూఢుఁడనై జగములం దిరుగువాఁడ హరి!

305

టీక. ఇకఁ; నామతి = నామనస్సు; మహాద్రీఢకుఁ = పెద్దల నవమానించుటకు; చౌఱక = ప్రవేశింపఁ - సిద్ధపడక; దయాగాఢత్వాజ్ఞఁ = ఎక్కువ దయతోడి నీయాజ్ఞచే.

చ. సురసదనంబునందయిన యోణిశలంబునయందునైన భీ

కరనిరయంబునందయినఁ గర్తవశంబున నుండు నామదిం

బోరయును గాతఁ గాతరసముద్ధరణోచితకార్యధుర్య! త్వ

చ్ఛరణసరోరుహద్వితయ సంతతిసంస్థరణానుషంగముల్.

306

టీక. సురసదనంబునందుఁ = ఆమరావతియందు; (స్వర్గముందు); భీకరనిరయంబునందుఁ = భయమునుగొల్పు నరకమునందు; కాతర.....ధుర్య! భయపడినవారిని రక్షించుపనిని పూనుకొను దేవుఁడా! త్వచ్ఛరణ.....షంగముల్ = నీ రెండు పాదపద్మములను ఎల్లపుడును స్పరించుటలతోడి కూడికలు; నామదిక; పొరయునుగాక! = పొందునుగాక!

క. అని వలగొని యాయదుశం, దనునిరుపమదివ్యరూపదర్శనమున లోఁ

దనియుచుఁ జొక్కుచు మ్రొక్కుచు, జనియెన్ విద్యాధరుండు శతధృతితనయా!

టీక. వలగొని = ప్రదక్షిణముచేసి; నిరుపమదివ్యరూపదర్శనమున = సాటిలేని దివ్యరూపమును చూచుటచే; తనియుచున్ = తృప్తిపడుచు; చొక్కుచున్ = పరవశత పొందుచు; చనియెన్; శతధృతితనయా! = నారదుడా!

క. మధుమథనునాజ్ఞ నేనం, విధమహిమ దలిర్చు తేత్రవిభు భైరవదే

పు ధరాధోభువనస్వర్గధామనుతుఁ గాంచి పిదపఁ గనఁదగుఁ గృష్ణున్. 308

టీక. మధుమథనునాజ్ఞ = మధువను రాక్షసుని చంపిన విష్ణుని యానతిచే; ఏవంవిధమహిమన్ = ఇట్టి గొప్పతనముతో; తనర్చు = ప్రకాశించునట్టి; ధరా.....నుతున్ = భూ, పాతాళ, స్వర్గ లోకములచే కొనియాడఁబడువానిని.

ళా. సాహిత్యాపరకాళిదాస! హరిపూజాగౌరవవ్యాస! గం

గాహల్లోహలవాగ్విలాస! రిపువర్గత్రాసకృత్పాస! కాం

తాహర్షావహద్యగ్విలాస! శ్రుతిపద్యామౌజితాభ్యాస! హే

మాహర్షోఽపమదైర్ఘ్యధ్యుపదవిన్యాసా! విధేయారసా!

309

టీక. సాహిత్యాపరకాళిదాస! = సాహిత్యవిద్యయందు రెండవ కాళిదాసు అయినవాడా! హరి.....వ్యాస! = విష్ణుని పూజించు గొప్పతనమున వ్యాసుడైనవాడా! గంగా...లాస! = గంగా ప్రవాహమువంటి మాటలచేర్పుకలవాడా! రిపు.....ప్రాస! = శత్రుసమూహమునకు భయముగొల్పు ప్రాసము (అను ఆయుధము) కలవాడా! కాంతా.....విలాస! = స్త్రీలకు సంతోషము కలిగించు చూపులవిలాసము కలవాడా! శ్రుతి.....భ్యాస! = వేదమార్గమున చేయఁబడిన అభ్యాసము కలవాడా! హేమా.....విన్యాస! = మేరువర్వతముతో నమానమైన దైర్ఘ్యమున అడుగు ఉంచువాడా! - మేరువువంటి దైర్ఘ్యము కలవాడా! విధేయారసా! = విధేయులైన కుమారులు కలవాడా! (ఇవియన్నియు వేదాద్రిమంత్రికి విశేషణములు)

క. షడ్దర్శనపారగ! కవి, రాడ్డతానుగ్రహభిరమ్య! మదాంధ

ద్విడ్డంఠినిహ! మహిత, త్విడ్డశశతకిరణ! హృదయధృతహరిచరణా!

310

టీక. షడ్దర్శనపారగ! = ఆరు దర్శనముల అంతము చూచినవాడా - షడ్దర్శనములను బాగుగ ఎఱిగినవాడా! [షడ్దర్శనములు - సాంఖ్యము - యోగము - న్యాయము - వైశేషికము - పూర్వమిమాంస - ఉత్తరమిమాంస] కవి...రమ్య! = కవిరాజుల కీర్తనబడిన అనుగ్రహముచే మనోహరుడైనవాడా! - కవులను అనుగ్రహించినవాడా! మదాంధ.....సంహ! = నడించిన శత్రువులను వినుగులకు సెలవైనవాడా! మహిత.....కిరణ! = అధిక లేజస్సున సూర్యుడైనవాడా! హృదయ.....చరణా! = మనస్సులో ఉంచఁబడిన విష్ణు పాదములు కలవాడా! - నదా విష్ణుని ధ్యానించువాడా! ఆలం. రూపకము, అనుప్రాసము.

మాలిని. వినయనయసముద్రా! విస్తృతోల్లాసముద్రా

జననతగ్గణజాలా! శత్రుకిరాణ్ణినజాలా!

ధనదవదసమానా! ధన్యధీభాసమానా!

ఘనవపురిసరాగా! కావ్యదత్తానురాగా!

టీక. వివరమునముద్రా! = వివరమునకు, నీలికి సముద్రమైనవాడా! విస్తృతోల్లాసముద్రా! = ఎక్కువైన సంతోషముతోఁగూడినవాడా! జన.....జాలా! = జనులచే కొనియాడఁబడిన గుణములగుంపుకలవాడా! శత్రు.....జాలా! = శత్రురాజులకు చేపలకు వలయైనవాడా! ధనధనసమానా! = ధనమున కుదేరునితో సమానుడైనవాడా! ధన్యధీభాసమానా! = గొప్పబుద్ధిచే ప్రకాశించుచున్నవాడా! ఘనవపురినరాగా! = గొప్ప శరీరమయి సూర్యుని వెలుంగుకలవాడా! - సూర్యుని లేజన్మనంటి లేజన్మ కలవాడా! కావ్యదత్తానురాగా! = కావ్యములయెడ ప్రేమ (ఇష్టము) కలవాడా! అలం. అనుప్రాసము, రూపకము.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్పురమపదనాథ నిరవధికకృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవితాసనాథ రామకృష్ణకవినాథ ప్రణీతంబైన పాండురంగమాహాత్మ్యంబగు పరమభాగవత చరిత్రంబునందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

టీక. ప్రధమాశ్వాసాంతగద్యమునను వలెనే.

ఇది శ్రీ గౌతమనగోత్రపవిత్ర బులుసుపనామక సీతారామస్వామ్యవధానిసుపుత్ర, విద్వజ్జన విధేయ వేంకటరమణనామధేయగ్రథితంబైన పాండురంగమాహాత్మ్య టీకయందుఁ జతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు పాండురంగమాహాత్మ్యము

పంచమాశ్వాసము

షణ్ముఖజననీ మహి
భాషానిభనిజవధూశుభప్రదలీలా!
భూషితకల్యాణోజ్జ్వల
వేషా! రామా!నుజేంద్రవేదాద్రీశా!

1

టీక. శ్రీ...లీలా! = శ్రీషణ్ముఖజననీ = పార్వతీదేవితోను; మహి = భూదేవితోను; భాషా = సరస్వతీదేవితోను; నిభ = సమానమైన; నిజవధూ = ధర్మపత్నికీ; శుభప్రదలీలా! = మేఘానర్పు విలాసముకలవాడా! భూషిత.....వేషా! = అలంకరింపబడిన చొక్కపు కాంతిగల అలంకారములు (అభరణాంబరాదులు) కలవాడా! [కల్యాణోజ్జ్వల = చొక్కపు బంగారుచే 'వెలుగునట్టి' అని పూర్వటీక.]

2

వ. ఆకర్ణింపుము.

క. అని యీక్రియ నానతియి, చ్చిన్ హెచ్చిన్ సంతసంబు చిత్తముతోడం
చెనఁగొన ననిమిషమునియి, ట్లను నజ్జగదేశనిధికిఁ బ్రాంజలి యగుచున్.

3

టీక. ఆనతియిచ్చిన్ = తెలుపఁగా; సంతసంబు = సంతోషము; చిత్తముతోడన్ = మనస్సుతో;
చెనఁగొనఁగాన్ = కలిసిచెనవేసికొనఁగా - మనస్సున ఎక్కువ సంతోషము కలుగఁగా; ప్రాంజలి = చేతులు
జోడించినవాడు; అనిమిషముని = దేవముని - నారదుడు; అజ్జగదేశనిధికిన్ = ప్రపంచములకు ఒక్కటే
యొక్క నిధియైనవానికి - శివునికి; - (పరమేశ్వరునిగూర్చి యనుట.) ఇట్లనున్.

తే. శ్మేత్రమాహాత్మ్యమును మహాశ్మేత్రపాల, దివ్యచరితంబు నందుండు దేవదేవు
గుణకలాపంబు బుండరికునిమహిమయు,నింటి భవబంధములు వీడుకొంటి దేవ!4

టీక. అందుండు = ఆశ్మేత్రముననున్న; దేవదేవుగుణకలాపంబున్ = పాండురంగనిగొప్పగుణ
ములను; భవబంధములన్ = సంసారబంధములనుండి; వీడుకొంటిన్ = విడువడిలేని. (వానిని వినుటచే
నాకు పునర్జన్మరాహిత్య మగునని నారదుడు తలచె ననుట.)

తే. ఎన్నిద్యారంబు ²లయ్యాయెడ వసించు, ద్వారదేవత లెంద టా స్థలములందుఁ
బ్రబలుశ్మేత్రాది పుణ్యవై భవమువేర, నొండుగలదేని యానతియిండు మఱియు.

టీక. అయ్యాయెడన్ = ఆ యా ద్వారములదగ్గఱ; ఆస్థలమునందున్ = ఆ శ్మేత్రమున;
ప్రబలు = పేరుపొందు; శ్మేత్రాది = శ్మేత్రాదికము; ఒండు = వేతైనది.

1. చ. నుజయ్య. 2. చ. లయ్యయి. 3. చ. శ్మేత్రాది.

క. అని నారదుండు ప్రార్థించినఁ బద్ధదళాయతాత్ముఁ జిత్తాంభోజం
బున నిల్చి యతనిఁ బలుకున్, మనసిజమద్దనుండు మధురమధురారభటిన్. 6

టీక. మనసిజమద్దనుండు = మన్నఁగుని మద్దించిన శివుఁడు; చిత్తాంభోజంబునన్ = హృదయపద్మమున; పద్ధదళాయతాత్ముఁ = తామరజేపలవలె విశాలములైన కన్నులు కలవానిని - విష్ణువును; నిల్చి = ఉంచి; అతనిన్ = నాడమనిగూర్చి; మధురమధురారభటిన్ = మిక్కిలి మధురమైన గంభీరస్వరముతో; పలుకున్.

క. సుఖమాలికాతరంగిణి, సఖయై భీమరథిఁగూడి చను నెచ్చట న
త్సుఖకర మచోటలు చతుర్ముఖముఖినుత మాదితీర్థముచునై వెలయున్. 7

టీక. సఖయై = చెలికత్తెయై - తోడఁగూడినదై; చతుర్ముఖముఖునము = బ్రహ్మమలచే గొని యాడఁబడినది; ఆదితీర్థము = ప్రధానతీర్థము; వెలయున్ = ప్రకాశించును.

క. పూర్వద్వారం బగునది, దర్శికరసార్వభౌమతీలునగరికిఁ
సర్వసుపరాక్షర్చితపద, గీర్వనిత వసించు నచటఁ గృష్ణుని యాజ్ఞన్. 8

టీక. అది = సుఖమాలికాభీమరథుల సంగమస్థలము; దర్శి.....నగరికిఁ = శేషశాయి యగు విష్ణుని నగరికి; పూర్వద్వారంబు = తూర్పువాకిలి; అచటన్ = అచోట; సర్వసుపరాక్షర్చితపద = సమస్త దేవతలచేతను సేవింపఁబడిన పాదములు కలదై; గీర్వనిత = సరస్వతీదేవి; వసించున్.

క. శ్రీమహితము సిద్ధేశ్వర, నామాంక ముపంకజలససాధము లట్టి
కాముకనిహితము ఖచరా, లీమాన్యమునైన శంభులింగముతోడన్. 9

టీక. శ్రీమహితము = సంపదచే గొప్పది; సిద్ధేశ్వరనామాంకము = సిద్ధేశ్వర మను పేరు కలది; అపంకజలససాధము = బురదలేని (లేట)నీటితో కూడినది; లట్టికాముకనిహితము = విష్ణువుచే ఏర్పఱుపఁబడినది; ఖచరాల్లిమాన్యమును = దేవతలగుంపునకు గౌరవింపఁదగినదియును; శంభులింగముతోడన్ = శివలింగముతో; [మూదిపద్యముతో సమన్వయము.] అలం. పరికరము.

క. తగు దక్షిణంపువాకిలి, నగధరునగరునకు భీమనందనోపాందుం
దగిలినయది యచోటన, యగమృదుప్పావతీమహానది యనఘా! 10

టీక. నగధరునగరునకున్ = గోవర్ధనగిరి నెత్తిన విష్ణువుత్తేత్రమునకు; దక్షిణంపువాకిలి; తగున్; అనఘా! = పాపములు లేని నారదమునీ! అచోటన = ఆ దక్షిణద్వారప్రదేశముననే; అగమ్య... నది = సాటిలేని పుష్పావతి యను పేరి యేఱు; భీమనందనపాందున్ = భీమరథీనది సంగమమును; తగిలినయది = పొందినది.

క. దానన్నానాదిహృతా, జ్ఞానానలదాహమైన సంగమతీర్థం
బానెలవున విఖ్యాతం, బైనది; సుర లుండుదురు శిలాకృతి నందున్. 11

టీక. దాన.....దాహము = దానము, న్నానము మొదలగువానిచేత నశించుజేయఁబడిన అజ్ఞాన మను అగ్నిమంట; ఆనెలవునన్ = అచోటనే; విఖ్యాతంబు, ఐనది = ప్రసిద్ధమై యున్నది; అందున్; నురులు = దేవతలు; శిలాకృతిన్ = శిలా(విగ్రహ)స్వరూపములతో; ఉండుదురు.

వ. అది భవదీయాశ్రమం బగుట నీ వెఱుంగుదు వదియునుంగాక. 12
టీక. భవదీయాశ్రమము = నీ నివాసము - నారదాశ్రమమునట.

చ. కలఁ డొకబోయ తన్నికట కాననభూమి; నశండు విల్లుర
 ములు భరియించి కల్తపరమాహము లెత్తినమేరుఁబోలెఁ బే
 రలుక వహించెనేని హృదయంబు గలంగు ¹ధరాధరస్థి
 నిలచువనత్కరిం ద్రులకు; నిక్కమ, తక్కుమృగంబు లోర్పునే? 13

టీక. తన్నికటకాననభూమి = దాని చేరువను అడవియందు; కల్తప.....వోలె = శరీరమును దాల్చిన పాపములగుంపులవలె; పేరలుక = ఎక్కువ కోపమును; వహించెనేనిన్ = పొందిన యెడల; ధరాధర.....కరింద్రులకు = కొండగుహలయందు నివసించుచున్న ఏనుగులకును; హృదయంబు; కలంగు = కలఁతపడును; నిక్కమ = ఇది యథార్థమే; ఓర్పునే? = సహించగలవా? (లేవనుట.) అలం. ఉపమ, ఆర్థాపత్తి.

చ. అడవికి వేటమై నరిగి యాతఁ డొకానొకసాఁ డొకింతయున్
 మెడ మలంగింపలేక తన మేపాడ ²లాండును రెండు నేకమై
 పాడమగ ³బీదకన్నుపడి ⁴బూడిదపండునుబోలె బూఁగుపా
 రెడు నొక దుప్పికిం గవయఁ బ్రేలి భయజ్వరతప్తచిగ్గమై. 14

టీక. మెడ, మలంగింపలేక = మెడను త్రిప్పలేక; తన, మేపాడలు = తన శరీరముమీది మచ్చలు; ఏకమై కలసి; పాడమగ = గోచరముకాఁగా; బీదకన్నుపడి = బెదురుచూపులుగలిగి; బూడు పాతెడు = బూజుపట్టిన; దుప్పికి, కవియన్ = దుప్పిని, ఎదుర్కొనఁగా; ప్రేలి = తపించి; భయ జ్వరతప్తచిగ్గమై = (దుప్పి) భయము అను రోగముచే తపింపఁబడిన మనస్సు కలదయ; (ముందున కన్యాయము.)

తే. ఆ చమూరువు యూఁగంబుఁ ద్రోచిపఱచె, వింట నమ్మేర్చి బోమ ⁵వెన్నెంటఁ దటిమె
 లోలజిహ్వక రాశివిశాలముఖత, ⁶నోలి భీతేందుమృగశాబమో యనంగ. 15

టీక. ఆ చమూరువు = ఆ దుప్పి; వింటన్, అమ్మ, ఏర్చి = భయస్సున బాణము సంధించి; బోయ; వెన్నెంటన్; తఱుమన్; లోల.....ముఖతన్ = తీటుచున్న నాలుకలచే భయంకరమైన ముఖము కలుగుటను (రాహువున కనుట); ఓలిన్ = క్రమమున; భీతేందుమృగశాబమో అనంగన్ = భయపడినట్టియు, చంద్రునియం దున్నట్టియు జీకపిల్లమో అనునట్లు; యూఁగంబుఁద్రోచి = మందను విడిచి; చనియెన్. అలం. ఉచ్ఛేష.

ఉ. ఆ రురు వీరతిం బఱచి యగ్రమహిం బడి లేచి వెండియున్
 భూరిరయంబునం జని వపుర్వ్యధ సంగమతీర్థతీరవి
 స్సారలతానికుంజములు బల్వడి దూలునెడం గిగాఢుఁడున్
 గ్రూరశీలీముఖంబు దొడి గుండియగాఁడగ నేసె; నేసినన్. 16

టీక. ఆ రురువు = ఆ దుప్పి; ఈగలిన్ = ఈరీతిగా; వఱచి = వరుగెత్తి; అగ్రమహిన్ = ముందున్న నేలపై; భూరిరయంబునన్ = ఎక్కువ వేగమున; వపుర్వ్యధన్ = శరీరమునందలి బాధచే; సంగమ.....కుంజములు = సంగమతీర్థమునందలి విశాలములగు తీరలపొదలను; బల్వడిన్ = మిక్కిలి వేగముతో; గ్రూరశీలీముఖంబు = వాడిబాణమును; తొడి = సంధించి, గుండియగాఁడగన్ = గుండె లలో నాటుకొనునట్లు; ఏసెన్ = కొట్టెను.

1. చ. దదోదర. 2. చ. లాడ్డు. 3. చ. జీత. 4. చ. బూడిదపన్ను. 5. చ. వెన్నంట. 6. క. దఱుము. చ. దఱుమె. 7. చ. విశాఖ. 8. చ. నోవి.

సీ. ఆశరముఖనిభం బౌ శర మటుదాఁడఁ బవనాభిహతిఁ దూలు బంధుజీవ
కుంజంబు పువ్వులఁ ¹గూలించువిధమున నవనవక్షితజబిందువులు ²దొరఁగఁ
జేయుచు వివృతాస్యసీమఁ బ్రాణానిలప్రస్థానపటహాగ్రవ మనంగ
నార్తనాదముగ్రమ్మ నది యెటి తెలిసీటితెమలున నుఱికి దేదీప్యమాన

తే. హాటకవిమాన మెక్కి విద్యాధరేంద్రుఁ
డగుచు లావణ్యపుష్పాస్తుఁ డగుచుఁ జంద్ర
సాంద్రతనుకాంతి యగుచు నతీంద్రమహిమ
గగనమున కేఁగెఁ; దొలుమేను కానఁబడదు.

17

టీక. ఆశరముఖనిభంబు = అగ్నిజ్వాలతో సమానమైన; పవనాభిహతిఁ = గాలిదెబ్బచే; తూలు = తూలిపోవు - ఊగులాడు; బంధుజీవకుంజంబు = ముంకెనచెట్టపొద; [కుంజము = చెట్టు' అని పూర్వ టీక.] గూలించువిధమునఁ = రాల్పురీతిని; నవ.....వులు = శ్రొంగ్రోత్త రక్తపుబిందువులు; తొరఁగఁజేయుచుఁ = స్రవించుచు; వివృతాస్యసీమఁ = తెఱవఁబడిననోటినుండి; ప్రాణానిల..... రవము, అనంగఁ = ప్రాణవాయువు బయలుదేలునప్పటి డప్పల గొప్పధ్వనులో యనునట్లు; ఆర్త నాదము = ఏడుపుధ్వని; క్రమ్మఁ = వ్యాపింపఁగా; అది ఆ దుష్టి; ఏటితెలిసీటితెమలునఁ = నది యొక్కస్వచ్ఛమైన నీటి ప్రవాహమునందు; దేదీప్యమానహాటకవిమానము = మిక్కిలి ప్రకాశించు బంగారువిమానమును; విద్యాధరేంద్రుఁడు = విద్యాధరు లను దేవతమునకు ప్రభువు; లావణ్యపుష్పా స్తుఁడు = చక్కదనమున (తళుకున) మన్నఁగుఁడు; చంద్రసాంద్రతనుకాంతి = చంద్రునివలె దట్టమైన దేహప్రకాశముకలవాఁడు; అతీంద్రమహిమఁ = ఇంద్రుని గొప్పతనమును మీఱిన గొప్పతనముతో; గగనమునకుఁ = స్వర్గమునకు; ఏఁగెఁ; తొలుమేను = మెకటి (జింక)దేహము. అలం. ఉపమ.

శా. చిత్తం బద్భుత మంద నమ్మగవధాజీవుండు లోలోనఁ ద

ద్వృత్తంబు బలమాటు మెచ్చి నిజదుర్వృత్తిక్ విసర్జించుచుఁ

ద తీర్థంబువు నాడి క్రోలి విగతాతంకాత్తుండై శుద్ధి ద

శ్లోత్తక్ ముక్తశరీరుండై కనియె దివ్యుల్ మెచ్చ నుచ్చస్థితిన్.

18

టీక. ఆమ్మగవధాజీవుండు = ఆబోయవాఁడు; చిత్తంబు = మనస్సు; ఆద్భుతము, అందఁ = ఆశ్చర్యమును పొందఁగా; లోలోనఁ = మనస్సునందే; తద్వృత్తంబుఁ = ఆ జరిగినదానినంతటిని - (తాను దానిని చూచి వెంటబడించి, కొట్టఁగా, అది విద్యాధరుఁడగుట మున్నగుదానిని) [వృత్తంబుఁ = వృత్తి'అని పూర్వ టీక.] నిజదుర్వృత్తిక్ = జనచెడ్డవృత్తిని - జంతువులను జంపు చనిని; విసర్జించుచుఁ = విడుచుచు; తతీర్థంబువులు, అడి = ఆ తీర్థపుజలమున స్నానమాడి; క్రోలి = ఆ నీటిని త్రాగి; విగతాతంకాత్తుండై = నిర్విచారమైన మనస్సు కలవాడై; తశ్లోత్తక్ = ప్రకాశింపఁగా; ముక్త శరీరుండై = (విరువఁబడిన) ముక్తినిపొందిన - దేహముకలవాడై; దివ్యుల్ = దేవతలు; ఉచ్చస్థితిఁ = గొప్పస్థితిని; పొందెన్.

క. కావునఁ ద తీర్థంబున, నేవలనఁ బరాసులగు విహీనమతులకుఁ

కై వల్యసిద్ధి యగునన, నీవలె నతిశుద్ధమతుల నేటికి నెన్నన్ ?

19

టీక. ఏవలనఁ = ఏవైపునను - వివిధముననైననునరే; పరాసులు = మరణించినవారు; విహీన మతులకుఁ = బుద్ధిలేనివారికిని - మూర్ఖులకును; కైవల్యసిద్ధి = మోక్షసిద్ధి; అగుఁ = కలుగును. అలం. అర్థాపత్తి.

సీ. సంధ్యల¹ మూట నిచ్చ² నివాళు లిచ్చుచు విరుదాంకమాలికల్ పేరుకొనుచు
లోచూపు దివుట నాలోకించి చొక్కుచు బులకాశ్రు గాద్యవ్యముల బొరయుచు
శ్రుతు లెట్టు లట్లు సంస్తుతు లాచరించుచు³ నీనుల దత్త⁴ ధా⁵ వితతి వినుచు
గరతాళగతుల⁶ జొక్కటముగా నాడుచు⁷ నావేశమూర్ఛల నలతఁ గనుచు
తే. విష్ణు సేవితం రచట నవ్విబుధవల్లభాజనంబులు తత్కృపాభాజనంబు
లమ్మహా⁸ క్రీడనస్థలి నాచరించె, లంఘనా⁹ క్రీడనము దొల్లి లచ్చిమగఁడు. 20

టీక. సంధ్యల, మూట¹ = మూడు సంధ్యలయందును; నిచ్చ = ఎల్లప్పుడు; నివాళులు = హార
తులు; పేరుకొనుచు² = పఠించుచు; లోచూపు³ = ఆంతరీ దృష్టిని; లివుట⁴ = పూనికతో; చొక్కు
చు⁵ = వరవశమగుచు; పులకాశ్రు గాద్యవ్యముల⁶ = గగుర్పాటు, కన్నీరు. గొంతుచుండి మాట
రాకుండుటలను; బొరయు⁷ = పొందును. శ్రుతులు = వేదములు; ఎట్టు = ఎట్లు వర్ణించునో; సంస్తు
తులు, ఆచరించుచు⁸ = కొనియాడుచును; తత్కృపావితతి⁹ = ఆ విష్ణుని కళలను; కరతాళగతుల¹⁰ =
చేతులతో తాళములను వేయుచు - చప్పుట్లు చఱచుచు; చొక్కటముగా¹¹ = చక్కగా; [‘చొక్క
టము = స్వచ్ఛము’ అని పూర్వటీక.] ఆవేశమూర్ఛల¹² = వరవశతచేతను తెలివిశవ్వటచేతను; అలత¹³,
కనుచు¹⁴ = అలసటపొందుచు; అవ్విబుధవల్లభాజనంబులు = ఆదేవతాస్త్రీలు, తత్కృపాభాజనంబులు =
ఆ విష్ణుని దయకు పాత్రము లగువారు; దొల్లి = పూర్వము; లచ్చిమగఁడు = విష్ణువు; అమ్మహా¹⁵ క్రీడన
స్థలి¹⁶ = ఆ గొప్ప యాటలాడుచోట; లంఘనా¹⁷ క్రీడనము¹⁸ = గంతులాటను; ఆచరించె¹⁹ = చేసెను.
మ. విను, ము²⁰ శౌరికి నోడి సంగమమరుద్విద్యేషి యెచ్చో²¹ 7²² శో
చని వెండిం జనుదెంచి యచ్చట శిలాసగచ్చన్న దేహంబుతో²³
డ నిలాగర్భమునందు డాగఁ గని²⁴ 8²⁵ గాథక్రోధుడై దేని²⁶
తనయుం డా²⁷ శిల గ్రొచ్చి వైచి²⁸ 10²⁹ మెదిపె³⁰ దద్దెత్తు³¹ జూర్లంబుగన్. 21

టీక. సంగమమరుద్విద్యేషి = సంగమమున రాక్షసుడు; వెండి¹ = మఱి; శిలాసగచ్చన్న
దేహంబుతో² డ³ = తాలిచే కప్పబడిన దేహముతో; ఇలాగర్భమునందు⁴ = భూమిలో పరిభాగమున;
గాథక్రోధుడై⁵ = ఎక్కువ కోపము కలవాడై; గ్రొచ్చివైచి⁶ = తొలచి, పగులగొట్టినైచి;
దద్దెత్తు⁷ = ఆ రాక్షసుని; చూర్లంబుగా⁸, మెదిపె⁹ = పిండి యగునట్లుగా నలిపెను.

క. పువ్విలుతుతండ్రి యచ్చట, మువ్వంకమురువున ముగళి మ్రొయించె మనం
11¹ బువ్విళ్లూరఁగ శ్రుతులకు, నవ్విధ¹² ము తదీయపదయుగాంకము¹³ 13¹⁴ చెలుపన్. 22
టీక. పువ్విలుతుతండ్రి = మన్నభూనితండ్రియగు విష్ణువు; మువ్వంకమురువున¹⁵ = త్రిభంగీ
కథలితోనుండి; శ్రుతులకు¹⁶ = చెవులకు; తదీయపదయుగాంకము = అతని గండుపాదముల గుఱుతులు.
క. మహి నేనంవిధచిత్రా, నహమగు నద్దక్షిణంపువాకిట¹⁷ 14¹⁸ మహిమల్
బహువిధముల వినుతింపఁగ, నహిమతియుం జాలఁ దనిన నన్యులవశమే ? 23

1. మూడు. 2. చ. నివారుచిచ్చు. 3. చ. విష్ణునిం. 4. చ. వినుతి. 5. క. ర. మిక్కుటము.
6. చ. నావేళ. 7. చ. టికిం. 8. చ. బాధ. 9. చ. సిల. 10. మెదిపెన్. 11. క. బువ్విళ్లూర. చ.
ట. క. ర. బువ్విళ్లూ. 12. క. ర. ముదది. 13. చ. చెలుపున్. 14. చ. మహిమల్.

టీక. మహిక్ = భూమిపై; విపంచిధచిత్రావహము = ఇట్టి విచిత్రములు గల్గించునది. చిత్రవంతము; బహుముఖములక్ = పెక్కుగొంతుల; వినులించగక్ = కొనియాడుటకు; ఆహిపతియుక్ = శేషుండును; చాలండు = తగండు; అలం. ఆర్థాపత్తి.

సీ. తనకటాక్షములు సంతానదింతారత్ననిర్మాణపరిమాణనిశ్చయనగ

దనవిలాసాబు మద్దెవ్విరిశంబరనిషాదనపాలితపురఃపతాక యనంగ

దన మనస్సగసి సంతత చిదానందవైభవమరాళము కున్మిపట్టనంగ

దనప్రసాదంబు భక్తచరణ్యమగ్గతితాళనోచితచంద్రగోళి యనంగ

తే. వెలయు నేదేవి యాదేవి విద్రుమద్రుక్ ద్రున్నిద్రతనకాంతిభద్ర పరమ

మాయ భువనేశ్వరి¹ వసింప మధువిరోధి,² ధామమునఁ గల్గు పశ్చిమద్వార మమరు.

టీక. తనకటాక్షములు = తనకడకంటి చూపులు; సంతాననికరము = కల్పవృక్షము యొక్కయు, చింతామణియొక్కయు సృష్టికొఱకైన పరమాణుసమూహము; (భువనేశ్వరీదేవి కటాక్షములు కోరిన కోరికల నొసంగునవి యవుట). మద్పతాక = నా శత్రువైన మన్మథుండు పాలించుపతాక-బిరుదైనది; మనస్సగసి = మనస్సనెడి సరస్సు; సంతత.....మరాళమునకుక్ = శాశ్వతమగు చిదానందభవమను హంసకు; కున్మిపట్టు = నివాసము; తనప్రసాదంబు = తన యనుగ్రహము; భక్త.....చంద్రగోళి = ఉత్తమభక్తుల దుర్గతిని కడిగివేయుటకు దగిన వెన్నెల [వెన్నెల వలని మంచువలన కడుగబడనట్లు ఈ దుర్గవలన దుర్గతులు కడిగివేయబడుననుట.] విద్రుమ..... కాంతి = చగడపుఁజెట్టుయొక్క పింగళవర్ణపు దేహకాంతి కలది; పరమమాయ = మహామాయాస్వరూపిణి; మధువిరోధిధామమునక్ = మధురాక్షసునికి శత్రువగు విష్ణుని నివాసమగు పాండురంగక్షేత్రమున; అమరుక్ = వెలయుచుండును. అలం. ఉత్పేక్ష, రూపకము, ఉదాత్తము.

ఉ. పోర్తహిమక్ నిజాంఘ్రిగల బొట్టనవేల్చుదోమట్టి పట్టి ముక్

బేర్చి దదంగముక్⁴ మెదిపి పెట్టిన నెత్తురుబొట్టు⁵ బోలె బోధ

తిర్తయవీక్షణం బలిక⁶ దేశమునం గల దుర్గస్వర్గదక్

⁷వార్తణిధారి⁸ యుత్తరపువాకిట నిల్చినవాడు కాపు⁹గాన్.

25

టీక. పోర్ = పోరు - యుద్ధముచేయునట్టి; మహిమక్ = మహిమనురుని; నిజాంఘ్రిగల = తన పాదమునందున్న; మట్టి, పట్టి = త్రొక్కిపట్టి; ముక్ = తొలుత; పేర్చిక్ = ప్రీతితో; తదంగముక్ = ఆ యనురుని దేహమును; మెదిపి = నలిపి; బొట్టుతిర్తయవీక్షణంబు = లేజోయయమగు (అన్ని రూపమగు) కన్ను; అలికదేశమునక్ = నొసటియందు; దుర్గక్ = కాళిని; స్వర్గదక్ = మోక్షము నిచ్చుదానిని; కాపుగక్ = రక్షణగా; వార్తణిధారి = నీటియందు పుట్టిన కౌస్తుభముణిని ధరించిన విష్ణువు; [“వార్తణిధారి = కవచసమూహములను ధరించినవాడు - విష్ణుడు” అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ.

క. తరణియు భైమియును బరస్పర టుప్పుటఁగూడి నిగుడఁ బావనమగు త

త్సరిదంబువునం దాడిన, నరునకు నవ్వారి చరణసఖమున వెడలున్.

26

టీక. తరణియుక్ = ఆ పేరుగల నదియును; నిగుడక్ = వ్యాపింపఁగా - ప్రవహింపఁగా; పావనమగు = పవిత్రమైన; తత్సరిదంబువునందుక్ = ఆ నీటిలో; అడిన = స్నానముచేసిన; నరు

1. చ. వసింపు. 2. చ. వామ. 3. చ. మట్ట. 4. చ. మెదటి. 5. చ. వోల. 6. క. దేహము. చ. దేశము. 7. క. వర్తణ. చ. వార్తణి. 8. క. నుత్త. చ. యుత్త. 9. క. గన్. చ. గాన్.

నకుఁ; అవ్వారి = ఆ నదీజలము; చరణనఖనముకుఁ = కాలిగోటియందు; (అందు స్నానముచేసిన వారు విష్ణువు లగుదురు - అనఁగా వారికి విష్ణుసారూప్యము కలుగుననుట.)

క. ఎవ్వఁడు వ్యాధిగ్రస్తుం, డెవ్వఁడు భయవిహ్వలాత్తుఁ డెవ్వం ¹దధనుం
డవ్వఁ డచ్చటి దుర్గం, బువ్వల ²బూజించి యిష్టభోగము లొందున్. 27

టీక. భయవిహ్వలాత్తుఁడు = భయముచే చలించిన మనస్సు కలవాడు; ఇష్టభోగములు = కోరిన సుఖములను.

ప. ఇన్నాలుగు సంతద్వారంబు లింక బహిద్వారంబుల ప్రకారం బాక్షర్ణింపు మని గోకర్ణ కుండలుం డాకర్ణ సవశంచదాశయుండగు కు శేశయాసనసూతి కిట్లనియె. 28

టీక. అంతద్వారంబులు = లోపలి ద్వారములు; బహిద్ ద్వారంబులు = బయటి ద్వారములు; గోకర్ణకుండలుండు = శివుఁడు; ఆకర్ణ సవశంచదాశయుండు = వినుటయందు ఆసక్తమగు మనస్సు కలవాడు; కుశేశయాసనసూతికే = కమలాసముడగు బ్రహ్మకుమారుడగు నారదునిఁగూర్చి.

సీ. కఱకురక్కసుని నొక్కరుని కిక్కంగఁ ³ద్రొక్కి భద్రకాలిఁ ⁴యొందుఁ బ్రస్ఫురించు
నిందుండువిధమున నెందు నే వసియింతు నటలేక కోటిశ్వరాహ్వయమునఁ
బ్రవహించు నెందు నశ్రుగఁపోవులఁ బుణ్యజల యను జలధియోషామతల్లి
నతఁగత్రితయ శ్రీనారాయణీదేవి సర్తించు నెందేని వార్త కెక్కి

తే. యట్టి యిట్టాలతోర ⁵హట్టపుట్టి, మస్ఫురద్దోపురై డూకమణిమయోరు
హర్ష్యరమ్యంబు కరవీ మను పుగంబు, పశ్చిమద్వారమగు జగత్పతిసగరికి. 29

టీక. కఱకురక్కసునికే = క్రూరరాక్షసుని; చక్కగఁ = బాగుగా; ప్రస్ఫురించుకే = ప్రకాశించునో; అట = భేదము ('కొఱత' అని పూర్వపుటిక.) ఆశ్రుగఁపోవులకే = ఆకాశము నంటు ఎత్తగు ఆలలతో; జలధియోషామతల్లి = సముద్రమునకు భార్యయగు గొప్పనది; నతఁగత్రితయ = వంగియున్న (లాంగిన, మూఁడులోకములు-(స్వర్గ, మర్త్య, పాతాళములు) కలది; వార్తకుకే, ఎక్కి = ప్రసిద్ధికెక్కి; అట్టాల.....రమ్యంబు=మరుజాలు, తోరణములు, ఆంగడివిధులు, లెన్నెలు, ప్రకాశించు గోపురములు, దడిగోడలయిండ్లు, మణులుతాపిన మేడలు మున్నగువానిచే చక్కనిది; జగత్పతిసగరికే = పాండరంగక్షేత్రమునకు. ["విదూక = లోపల యెముకలు పేర్చి పెత్తినగోడ' అని పూర్వటిక. విదూక మన దడిగోడ - విదూకము దడిగోడల యిట్లు.]

తే. తోణిఁ గృష్ణానదీతీర శూర్పలాఖ్య, తీర్థరాజాధివాసీనై తీర్థచరణ
ధామమణి సౌధదక్షిణద్వా ⁶మేను, జాగరూకతఁ బాలింతు యోగివర్య ! 30

టీక. తోణికే = భూమిచయ; కృష్ణా.....వాసీనై = కృష్ణానదీతీరమున నున్న శూర్పల మను ప్రధానక్షేత్రమున నివసించువాడనై; తీర్థచరణధామమణిసౌధదక్షిణద్వారము = తీర్థము పాదమునగల విష్ణుని నివాసమగు మణిసౌధముయొక్క దక్షిణద్వారమును.

శా. గర్వోద్రిక్తతరంగసంఘముల వీకక బుష్కరిణ్యాపగా
వార్యేణుల్ దనయు త్తరంపుదెను బర్వంగా గదాపాణియై
సర్వాలంకృతశాలియై వెలయుఁ గంధ్వంసనాగారరా
టూర్వద్వారమునం ద్రివిక్రముండు మై పొంగక బయోదచ్చువన్. 31

1. క. దధముం. చ. ట. దధనుం. 2. చ. బూజించు. 3. చ. ట. జక్కగ. 4. చ. ద్రొక్క. 5. చ. ట. యందు. 6. చ. యిట. 7. చ. కట్ట.

టీక. గం్వోద్రిక్తతరంగసంఘములనీకణ్ = పొంగిపోతున్న తరంగముల విజృంభణముచే; పుష్కరిణ్యాపగావార్వేణుక్ = పుష్కరిణి యను నదియొక్క నీటిప్రవాహములు; చర్వణాన్ = ప్రవహింపఁగా; సర్వాలంకృతకాలియై = బాగుగ అలంకరింపఁబడినవాడై; కంస ద్వారమునన్ = కంసుని చంపిన కృష్ణుని గొప్పసౌధముయొక్క తూర్పుద్వారమున; మై = దేహము; పయోదచ్ఛవిక్ = నీలమేఘకాంతిలో; వెలయున్

క. ¹ఖరనఖరదళితరక్షః, పరివృథవక్షోఽరుణాంబు పరిచితదీప్తా

త్సురుకేసరదోహదుండగు, నరకేసరి యుత్తరంబున గవనిఁ గాచుక్, 32

టీక. ఖర.....దోహదుండు - ఖరనఖర = వాడిగోళ్లచే; దళిత = చీల్చబడిన; రక్షఃసృష్టః = రాక్షసరాజైన హిరణ్యకశిపునియొక్క; వక్షః = అొమ్మనందలి; అరుణాంబు = రక్తద్రవముచే; పరిచిత = సంబంధముపొందిన; దీప్తాత్సురుకేసరదోహదుండు = ప్రకాశించుచు, మిక్కిలి గొప్పవైన మెడ్రుకల (జాలు) దోహదము (ఎరువు)కలవాడు; నరకేసరి = నరసింహుండు; ఉత్తరంబునగవనిక్ = ఉత్తర ద్వారమును.

క. లోనాలుగు వెలినాలుగు, నైన మహాద్వారభూము లపనర్లశ్రీ

నీనగ నీనగ రాధ్యరు, శ్రీనగరగణితవిభూతిఁ జెంచు మునీంద్ర! 33

టీక. అపనర్లశ్రీ = మోక్షసంపదను; ఈనగన్ = కలుగఁజేయఁగా - ఇచ్చుటను; ఈ, నగ రాధ్యరు = ఈ కృష్ణునియొక్క; శ్రీనగరగణితవిభూతిఁ = శ్రేష్ఠముయొక్క గొప్ప సుపదను.

వ. అని మఱియు నక్కటియవేల్పుననల్పుగుణప్రకటనపరుండై హరుం డిట్లనియె. 34

టీక. కఱియవేల్పుననల్పుగుణప్రకటనపరుండై = ఆ కృష్ణుని గొప్పగుణములను తెల్పుటయు దానక్కడై.

— ధర్మరాజు తమ్ములతోఁగూడఁ బాండుగంగక్షేత్రమునకుఁ బోయినకథ —

చ. అభిముఖతత్త్వశాలి సుకృతాధ్యుండునౌ చతురాస్యమానస

ప్రభవుండు శిష్యసంఘము లపారము గొల్వఁగఁ దొల్లి యొక్కనాఁ

డిభవురనాథుఁ గౌరవకులేశ్వరు ధర్మజుఁ గానఁబోవ భూ

విభుఁ డతఁ డాతనిం ²దెలిచె వేయివిధంబుల సాధుపూజలన్. 35

టీక. అముఖతత్త్వశాలి = అవగాహితమగు భగవత్తత్త్వము కలవాడు; సుకృతాధ్యుండు = గొప్ప పుణ్యాత్ముండు; చతురాస్యమానసప్రభవుండు = బ్రహ్మమానసపుత్రుడైన సనందనుండు; అపారములు = అంతములేనివి; ఇభవురనాథుక్ = హస్తినాపురాధిపతిని; భూవిభుండు, అతఁడు = ఆరాజు-ధర్మజుండు; అతనిక్ = మునిని; సాధుపూజలక్ = లెస్సగా నుండు పూజలచే-మర్యాదలచే; తెలిచెక్ = తృప్తిపఱచెను.

క. అహితాహితకారణివి, గ్రహులును సదనుగ్రహప్రగల్బులు ⁴నగు నా

గహనగృహవాసపర్యా, మహితతపోధనులసంగమము పొగడొందెక్. 36

టీక. అహితాహితకారణివిగ్రహులును = (రాజుపక్షమున) శత్రువులకు అహితమునొనరించుటకునైన విరోధముకలవారు, (మునిపక్షమున) హితముకానిదానికి (చెడ్డదానికి) అహితము నొనర్చు

టకునైన దేహము కలవారు; (అనిష్టములను నశింపజేయు నవతరించిన వారకులు) నవనగ్రహప్రగల్భులు = (రాజాపక్షమున -) ముదివారిని విలుటయును ప్రతిభకలవారు, (మునిపక్షమున) గొప్పఅనుగ్రహము (దయ) నందు ప్రతిభకలవారు; గహన.....సంగమము = గహనము నివాసముగాఁ గల ముని యొక్కయు, గృహము నివాసముగాఁగలిగి తపస్సుచేయు (రాజయోగి)రాజయొక్కయు కలిసికొనుట; పొగడొంచెక = కీర్తిపంజరము. అలం. శ్లేష, క్రమము.

ఉ. తమ్ములుఁ దాను నప్పడు పృథాప్రథమాత్మజుఁ డంతరంగమున్

గ్రన్థినశోకవహ్నిహతిఁ గందుచుఁ గేలు మొగిడ్చి బ్రహ్మచి

త్తమ్మునఁ గల్గు సుయమివతంసముఁ బల్కు ఖరాంశుతాపత

ప్రవృగుతేనియం జిగుకు తమ్ములఁబోల సబాష్పనేత్రముల్.

37

టీక. పృథాప్రథమాత్మజుడు = కుంతిపెద్దకొడుకు - ధర్మరాజు; అంతరంగమున్ = మనస్సున; క్రమ్మిన = వ్యాపించిన; శోకవహ్నిగతిన్ = శోకాగ్నియొక్క దెబ్బచే; కందుచున్ = తపించుచు; కేలు, మొగిడ్చి = చేతులుబోడించి; సబాష్పనేత్రమున్ = నీళ్లతో నిండియున్న కన్నులు; ఖరాంశుతాపతప్తమ్ము = సూర్యుని వేడిమిచే వాడినది; అగు = అయిన; తేనియం, జిగుకు = తేనెను న్రవించుచున్న; తమ్ములన్ = పద్మములను; పోలన్ = పోలగా; బ్రహ్మచిత్తమ్మునఁగల్గు = బ్రహ్మ మనస్సునుండి పుట్టిన; సుయమివతంసమున్ = మునిశ్రేష్ఠునిగూర్చి - బ్రహ్మమానసపుత్రుడగు ననందనునిగూర్చి. అలం. ఉపమ.

క. ఏ భీరువనై వేడెద, నోభద్రప్రద! ప్రసాద మొసంగుము నాకున్

మీభావంబునఁ బొడమని, దీ భవనత్రయమునందు నింతయుఁ గలదే?

38

టీక. భీరువనై = భయస్వభావుడనయి; భద్రప్రద! = శుభములొనర్చువాడా! ఇంత యున్ = కొంచెమును - ఆణుమాత్రమును.

శా. చింతాకంతయు వెన్నెదియ్యక కురుక్షేత్రంబునన్ బాపసం

క్రాంతస్వాంతుఁడనై సుహృత్సుతపితృభ్రాతృదులం జంపి య

త్యంతద్రోహ మొనర్చియుం దిరిగెదన్ బ్రాణంబుతో మత్సముం

డంతర్వాణివతంస! యెవ్వఁడు గలం డాహ! వితర్కింపఁగన్.

39

టీక. పాప.....స్వాంతుఁడనై = పాపముచే ఆక్రమింపబడిన మనస్సు కలవాడనై; మత్స ముండు = నాపంటివాడు; అంతర్వాణివతంస! = జ్ఞానిశ్రేష్ఠుడా!

క. వంగడపు వెదురుఁ గోపపు, టింగలమున నేర్చి కనిన యీసిరి నిందా

సంగతిఁ బొగ¹చూరెను; న, దృఢగురమాక్షికము; ²దీనఁ బసిమియుఁ గలదే? 40

టీక. వంగడపువెదురున్ = వంశము అను వెదురును; గోపపుటింగలమునన్ = గోపాగ్నిచే; ఏర్చి = కాల్చి; కనిన = సంపాదించిన; ఈ సిరి = ఈ రాజ్యసంపద - రాజ్యలక్ష్మి; నిందాసంగతిన్ = నిందయొక్క సంహృత్తుముచే; తదృఢగురమాక్షికము = భంగశీలమైన ఆ వెదురులొని ముత్యము; పొగ చూరెను = మలినమయ్యెను; దీనన్ = ఈ ముత్తియమువలన; పసిమియున్ = కాంతియు; అలం. రూపకము.

మ. అసిధారా¹దళితాత్త బంధుభుజమధ్యస్వైరనిర్యో²ద్వసత్

మనమై పుట్టిన యిష్టహాదురితమున్³ మనైష్వత్తియున్⁴ వాజిమే

ధసమిద్ధానలభూతిచే నుసిమియున్ దప్పింపలేనైతి; నీ

కస లో⁵ప్పాటం దో⁶లంగు? నెట్టు లగువత్ గల్యాణకల్యాత్తుడన్? 41

టీక. అసి.....వసత్ = వాడికత్తిచే సంహరింపబడిన స్వీయ బంధువుల భుజమధ్యమున నుండి స్వేచ్ఛగాఁ (పెట్టుగా) కారుచున్న ద్రవరూపమైన శ్రోత్వచేత; మనమై = మలినమై-ముఱికియై; ఇష్టహాదురితమున్ = ఈ గొప్ప పాపమును; మనైష్వత్తియున్ = భూమిని దానముచేసియును; వాజిమేధసమిద్ధానలభూతిచేత్ = అశ్వమేధయాగసమయమున ప్రజ్వలించు నగ్నియొక్క సంపదచేతను - గొప్ప అశ్వమేధయాగము నొనర్చియు; ఉసిమియున్ = తుడిచియును; తప్పింపలేనైతి = పోగొట్టఁ జాలనైతిని. ఏదైన వస్తువుయొక్క ముఱికి పోవుటకు మన్ను పెట్టియు, బూడిద పెట్టియు తోముట సహజము; అట్లు తోమివయెడల ఆ ముఱికి పోవును. కాని యీ పాప మను ముఱికి ఎట్టుచేసినను పోలేదు. [మనైష్వత్తుట = మన్ను పెట్టుట - భూమిదానము చేయుటయు; భూతి = సంపద, బూడిదయు;] [పూర్వటీకలో 'అసిధారాపథిత' అను పాఠము గ్రహింపబడి 'పథిత = చంపబడిన' అను సర్థము ఈయఁబడినది.] ఈకసటు = ఈ పాపము, ఈ ముఱికి; [పూర్వటీకలో 'పాపము' అనిమాత్ర మున్నది.] ఎప్పాటన్ = దేనివలన - ఏకీతిని; లోలంగు? = నశించును? కల్యాణకల్యాత్తుడన్ = శుభములచే ఒప్పువాడను; ఎట్టులగుదున్? అలం. రూపకము, క్షేమ.

క. కర్తము కర్తాంతరహృ, త్కర్తత మగుదానిఁ బూనఁ గానము; నిరయాం

తర్తజ్జనాభిముఖు నీ, దుర్తదుఁ బడనీక నిలుపు ద్రుహిణప్రభవా! 42

టీక. కర్తాంతరహృత్కర్తతము, అగు = వేఱొక (చెడ్డదైన) కర్తమును నశింపఁజేయునట్టి పనికివది; అగునదానిన్ = అగునట్టి కర్తనాశకమగు; కర్తము = పనిని; పూన్, కానము = పూనుటకు చూడ లేకున్నాము; నిరయాంతర్తజ్జనాభిముఖున్ = సరకమునందు మునుగుటకు సిద్ధముగా ఉన్నవానిని; దుర్తదుఁ = దురహంకారిని; పడనీక = నరకమున పడనియక; నిలుపుము = నిలువఁబెట్టుము - ఉద్ధరింపుము. [పడనన్నవానిని పడకుండ నిలుపుట మేలని భావము.] ద్రుహిణప్రభవా! = బ్రహ్మకుమారుడా!

క. మావంటివారలకుఁ బా, పావలదృక్కులకు ధర్మ మారయని యస

ద్యావులకు భవాదృశులగు, శ్రీవైష్ణవవరులె దిక్కు చిత్పర్ణమతీ! 43

టీక. పాపావలదృక్కులకున్ = పాపముచేత కలగిన చూపుకలవారికి; ఆసద్యావులకున్ = సదభిప్రాయము లేనివారికి; శ్రీవైష్ణవవరులె = ఉత్తములగు విష్ణుభక్తులే; దిక్కు = శరణు; చిత్పర్ణమతీ! = జ్ఞానముచే నిండిన బుద్ధికలవాడా!

సీ. అని యుధిష్ఠిరుఁడు పల్కిన సనందనుఁ డాత్త నలరి యిట్లును నమ్మహాత్ముతోడ

'నీపాల శాంబరీగోపాలుఁడు గలఁడు పరమవైష్ణవధర్మపరత మెలఁగు

నీమోముఁ గనుగొన్న నిఖిలాఘములు వోవు నెగదాకి యడఁగుతూనిగలలీల

హరిభక్త యను గంగ కడ్డమే? కలుషపుటిసుకచే గట్టిన యసదుకట్ట

1. క. పథితా. శ. ర. దళితా. 2. శ. ర. ధ్వనిన్. 3. క. మనైష్వత్తి. చ. శ. ర. మనైష్వత్తి. 4. చ. వాసి. 7. చ. పాల. 5. క. లుఁబోవు. చ. లువోవు. 6. క. తూలిక. చ. తూనిక. ట, మాలిక. 7. క. గట్ట. చ. కట్ట.

తే. దురితరాశి మునింగి శ్రీనరునిభటుఁడు, తోయపద్మదళచ్ఛాయఁ బూయఁబడఁడు
రేయుఁబగలు వృథా చింతసేయనీవు, ప్రాకృతుండవే! భూలోక¹పాకవిమత! 44

టీక. నీపాలక్ = నీపక్షమున; కాంబరీగోపాలుఁడు = మాయగొల్లఁడు - గోపాలుఁడుగా
అవతరించిన విష్ణువు; కలాఁడు = ఉన్నాఁడు; పరమవైష్ణవధర్మపరతక్ = ఉత్తములగు విష్ణుభక్తుల
యాచారములయెడ నాసక్తితో; మెలఁగు = సంపరించుచున్న; నిఖిలాఘములు = సమస్తపాపములును;
నెగదాఁకి = అగ్నిని తాఁకి; అడఁగు = నశించునట్టి - మాడిపోవునట్టి; తూనిగలలీలక్ = తూనిగల
(వశంగముల)వలె; 'వశంగవద్వహ్నిముఖా వివిత్కుః' అని కుమారసంభవమున కాశిదాసు. ['తూలికల
లీలక్ = దూదియేకుల విభమున' అని పూర్వటీక.] కలుషపుట్రీసుకచేత్ = పాపము అను ఇసుకతో;
అసదుకట్ట = చిన్నఅసకట్ట; తోయపద్మదళచ్ఛాయక్ = నీటిలోనున్న తామరాసురీతిని; వృథాచింత =
పనికిమాలిన విచారము; ప్రాకృతుండవే! = మూఁడుండవా! భూలోక²పాకవిమత! = భూలోకమునకు
ఇంద్రుడైనవాడా! - ధర్మరాజా! అలం. ఉపమ, రూపకము.

ఉ. కర్తవు గావు హర్తవునుగా నభిరక్షివి గావు నీవు స

త్క్రిధురీణ! యింతకును గృష్ణుడై మూలము గాన పుణ్యవి

స్ఫూర్తిఁజూచి బాపవైకృతముఁ బూరుషుఁ బొందునె? యస్వతంత్రతక్

వర్తిలుచున్మిక్; ద్రెడ్డునకు వచ్చునె పాకగుణాగుణావలల్.

45

టీక. కర్తవు = సృష్టికర్తవు - చేయువాడవు; హర్తవు = నశింపజేయువాడవు; అభిరక్షివి =
రక్షించువాడవు; సత్క్రిధురీణ! = గొప్పశ్రీకలవాడా! పుణ్యవిస్ఫూర్తియుక్ = పుణ్యముల
ప్రకాశమును; పాపవైకృతముక్ = పాపముల వికారమును; అస్వతంత్రతక్ = స్వాతంత్ర్యము
లేకుండునట్లు; వర్తిలుచున్మిక్ = ప్రవర్తించుచుండుటచే; పూరుషునిక్ = మనుష్యుని; పొందునె?
[పుణ్యపాపములు కర్మానుసారములనియు, పురుషుఁడు నిమిత్తమాత్రుఁడనియు భావము.] పాకగుణాగుణా
వశత్ = చుటయొక్క మంచిచెడ్డలు - రుచులు; ద్రెడ్డునకుక్ = అబకకు; వచ్చునె? = రావుగదా!
అలం. దృష్టాంతము.

క. పరులకతంబుననేనియు, హరి నొకమరి దలఁప భద్రమగు ఖలులకు; ద

న్నిరతస్తరణాచరణ, స్ఫురణాధ్యులు నిత్యపదవిఁ బొందుట యరుదే?

46

టీక. ఖలులకుక్ = దురాత్ములకు; పరులకతంబుననేనియుక్ = శత్రువుల కారణముచేతనైనను;
తన్నిరతస్తరణాచరణస్ఫురణాధ్యులు = అతనిని ఎల్లపుడును స్మరించుటచే సంపన్నులగువారు - ఎల్లపుడును
భగవంతుని స్మరించువారు; నిత్యపదవిక్ = మోక్షమును; అరుదే! = అశ్చర్యమా! - కష్టమా! అలం. అర్థాపత్తి.

తే. ⁴భారుణీవల్లభులకంటె దక్కుచోట, నశ్వమేధంబు నిష్ఫలంబగు విధమున

నర్థవంతంబు గాదు సత్యాకళత్ర, ⁵సేవ కిలఁ బూని సేయు పాచితముశతము. 47

టీక. తక్కుచోటక్ = మిగిలినయెడ; పాచితముశతము = నూలు ప్రాయశ్చిత్తములు; అర్థ
వంతంబు = ప్రయోజనకారి - ఉపయుక్తమైనది. అలం. ఉపమ.

క. భ్రాతృవధపితృవధాదుల, పాతకములు రావు విష్ణుపదభక్తులకు;

దైతేయసూను లిరువురు, నేతద్వ్యవహారపాక్షు లిభపురనాథా!

48

1. చ. ట. పాకవిమత! క. పాలవిమత. 2. చ. ణుడి. 3. చ. చరణా. 4. శ. ర. ధారణి.

5. శ. ర. నేవకుల.

టీక. ఇభపురనాథా! = హస్తీపురప్రభువవగు ధర్మజా! వైలేయసూనులు = రాక్షసకుమారులు. ప్రహ్లాద, విభీషణులు; వితద్వ్యవహారసాక్షులు = ఇట్టివనికి సాక్షిభూతులు. (విభీషణుడు భ్రాతృవధమునకును, ప్రహ్లాదుడు పితృవధమునకును సాక్షులు.)

శా. ఆ కంసారిప్రశంస నీమది నుదీర్ణాఃస్కృతిం చాల్పః బె
ల్లాకంపించి తొలంగుఁగాక, నిను డాయన్నేర్చునే పాతకా
నీకంబుల్? రవిగంధర్వ చీకటుల నెందే గంటిమే? వింటిమే?
త్తూకాంతాధిప! లోకసంగ్రహమనీషంజేసి తీ ప్రశ్నమున్.

49

టీక. ఉదీర్ణాఃస్కృతిం = మిక్కిలి వెల్లిడియగునట్లుగా; పాతకానీకంబుల్ = పాపముల గుంపులు; పెల్లు = ఎక్కువగా; ఆకంపించి = వణికిపోయి; ఈ ప్రశ్నమున్ = ఇట్లు నన్ను పృచ్ఛ చేయుటను; లోకసంగ్రహమనీషన్ = జనులు తరించుమార్గముకొఱకగు కోరికతో; చేసితి = చేసితివి. అలం. దృష్టాంతము.

క. అటులేనియుఁ జెప్పెద నీ, పొటిపొటి తలపోతలెల్లఁ బోవనడువు; మా
రట ముడుగు; నెమ్మనము నెక్కటిగా నొసరించి గట్టిగా విను మధిపా!

50

టీక. అటులేనియున్ = అట్లయినయెడల - లోకసంగ్రహార్థ మడిగినయెడల-నీపొటిపొటికల పోతలు = నీచిన్నచిన్న ఆలోచనలు - కొంచెపుటాలోచనలను; పోవనడువుము = పోగొట్టుము; ఆరటము = కలతపాటును; ఉడుగుము = విడువుము; ఒక్కటిగాన్ = చలనములేక - స్థిరముగా.

నీ, తల.పించు నేదేవుతనువునం దఖిలాండములు పయోనిధిభంగవిలసనముల
నేదేవుమహిమను నింతయు ¹దంతిప్రపదలగ్నతదితరపదసమాన
మేదేవు నిజమాయ నెవ్వఁడు గడచననేరండు తనమేనినీడఁ ²బోలె
నేదేవుఁ డింతకు నింతయై యంతకు నంతయై గుఱిలేక యతిశయిల్లు

తే, నా జగత్కర్త దుష్టసంహరణబుద్ధి, విట్టలుండన ధర నుద్భవించె, షేత్ర
పాలుఁడును బుండరీకుండుబలసికోలువ, నుండు తీర్థంబునకు నేఁగు ముదయకాంక్ష.

టీక. ఏదేవుతనువునందున్ = ఏ విష్ణుని శరీరములో; ఆఖిలాండములు = సమస్తలోకములు; పయోనిధిభంగవిలసనముల్ = సమద్రములోని ఆలల సొంపును; తలఁచించున్ = తలఁపునకు తెచ్చునో; (లోకము లతని కుక్షలో సముద్రమున ఆలలు ఉన్నట్లుండునట్లు.) మహిమకున్ = గొప్పతనము నకు, దంతిప్రపదలగ్న తదితరపదసమానము = ఏనుఁగు ఆడుగులో అణచియుండు తక్కినవాని అడుగులతో సమానమనునో; (ఏనుఁగు అడునుజాడలో తక్కిన జీవులయడుగుజాడలిముడునట్లు-విష్ణుని మహిమ తక్కిన దేవతలమహిమను మిక్కిలిగా అతిక్రమించుని భావము.) నిజమాయన్ = సొంతమైన మాయను; కడచననేరండు = మిఱిజాలఁడో - [ప్రతివ్యక్తియు తన తన నీడను విడువనిరీతిని, విష్ణుమాయకును లొంగియుండుననియు, దానిని తప్పించుకొనఁజాలఁడనియును భావము] ఇంతకునింతయై = స్వల్పము కంటె స్వల్పమై; అంతకునంతయై = గొప్పదానికంటె గొప్పవాడై; గుఱిలేక = మేఱిమోఱి; అతి శయిల్లున్ = ప్రకాశించునో - [‘ఆణి’ రణియాన్, మహతో మహియాన్’ అని ఉపనిషదుక్తి.] షేత్రపాలుండు = షేత్రపాలుఁడగు భైరవుండును; బలసి = పరివేష్టించి - చుట్టుకొని; ఉండు; తీర్థంబునకున్; ఉదయకాంక్షన్ = అభ్యుదయముకొఱకైన కోరికతో; ఏగుము. [‘ఉదయకాంక్షన్ = గౌరవాభిలాషచేత’ అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ, ఉదాత్తము.

క. ఏఁగి మహానదివారిం, దోఁగి హరిం గొలువు; నిఖిలదురితశ్రేణుల్

కాఁగిన యిను మామిష మని, మూఁగికొనిన మక్షికాసమూహంబు లగున్. 52

టీక. మహానదివారిం = ధైమినీటిలో; దోఁగి = మునిగి; కొలువు = సేవింపుము; నిఖిలదురిత శ్రేణుల్ = సమస్తపాపసమూహములు; ఆమిషమని = మాంసమును భ్రాంతిలో; మక్షికాసమూహంబులు = ఈగలగుంపులు; అగున్. అలం. నిదర్శన.

తే. బ్రాహ్మణుని దల్లిం దండిని భ్రాత దాశ

గురుజనంబుల హింసించు క్రూరుడైన

శిశుపానాభిరతుండు దుశ్శీలుడైన

పాండురంగాధిపతిఁ గాంచి పరము నొందఁ.

53

టీక. బ్రాత = సోదరుని; దాశ = ఇచ్చువానిని; శిశుపానాభిరతుండు = మద్యపానమున ఆసక్తికలవాడు; పరము = పరమపదమును.

క. నావిని ధామ్యదిమహీ, ధైవతములుఁ దన్ముగమియ్యఁ దను గొలువఁగ శో

కావహమతి భవదగ్రజు, దీననగొని చనియె నయ్యుధిష్ఠిరుఁ డెలమిన్. 54

టీక. ధామ్యదిమహీదైవతములు = ధామ్యుండు మున్నగు బ్రాహ్మణులు; తన్ముగమి = సోదర సమూహము, శోకావహమతి = విచారముతోఁ గూడిన మనస్సుకలవాడై; భవదగ్రజుదీవన = నీ అన్నయగు సనందనుని యాశిస్సు; ఎలమిన్ = ప్రీతిలో.

ఉ. ఆ కుముదాప్తవంశవిభుఁ డంతఁ గనుంగొనియెన్ వసుంధరా

నాకము నాకుపాకశుకనాసశుకాదిక సన్తునిస్తుత

శ్లోకము శోకకర్దమవిశోషణలోకహితప్రభాసము

త్రేకముఁ దాపవహ్ని జలశీకర సేకముఁ బొడరికమున్.

55

టీక. కుముదాప్తవంశవిభుండు = చంద్రవంశపురాజు; వసుంధరానాకము = భూలోకస్వర్గమును; నాకుపాక.....శ్లోకమున్ = వాల్మీకి, శుకనాసుండు, శుకుండు మున్నగు మునులచే కొనియాడఁబడిన గొప్పకీర్తి కలదానిని; శోక.....త్రేకమున్ = విచార మను బురదను ఎండించునట్టి సూర్యకాంతి (ఎండ)చేత మోచైచ్చినదానిని; తాప.....సేకమున్ = తాపాన్ని చల్లార్చుటను చల్లని నీటితుంపరులఁ జల్లుట యగుదానిని; పొడరికమున్; కనుంగొనియెన్. అలం. పరికరము, రూపము.

లయగ్రహి. కంబువు సరాళచికురంబులుఁ గటికృతక

రాంబురుహయుగ్మ మళికాంబకము నగ్న

త్వంబుఁ బసి రొప్పు వెదురుం బెరుగు నుడ్డపాడ

లుం బదములం బలుకుచుం బొదలు మువ్వలో

జంబుఫలజిద్రుచిభరంబు మకరాకృతిఁ గ

రం బమరుఁగుండలములుం బరంగం బంచా

బ్దంబులఁ దలిర్చు నిసువుం బతి భజించె ద్రిజ

గంబులకు రోహణనగంబగు నగణున్.

56

1. చ. గిన హరి. 2. క. హింసించి. చ. ట. హింసించు. 3. చ. శీఘ్ర. 4. క. పాండు

5. చ. బలుకు.

టీక. కంబువు = శంఖము; అరాళచిగురంబులు = దట్టపుతలవెండ్రుకలు; కటి.....
యుగ్మము = మొలవై ఉంచుకొనిన చెండు చేతులును; అశికాంబకము = నొసటి కన్ను; నగ్నత్వంబు =
దిగంబరత్వమును; షణ్ణి = ఆలమందను; రొప్పు = త్రోలు; వెదురుక; ఉడ్డ = నాలుగు; పొడలు(?)

పలుకుచుకొ = ధ్వనిచేయుచు; పొడలు = ప్రకాశించునట్టి; జంబుఫలజిడ్డుచిభరంబు =
నేరేడుపండుకాంతిని జయించు గొప్ప కాంతియును; మకరాకృతికొ = మొసలిరూపుతో; కరంబు,
అమరు = మిక్కిలి ఒప్పదమైయున్న; పరంగకొ = ఒప్పుగా - ప్రకాశించుగా; పంచాబ్జంబులకొ =
బదేండ్లయ్యాడుతో; నిమిత్తకొ = బిడ్డను; రోహణనగంబు, అగు = రత్నపర్వతమైన; అగణ్యకొ =
లెక్కింప సాధ్యము కానివానిని; పతి = రాజు - యుధిష్ఠిరుడు; భజించెకొ. అలం. స్వభావోక్తి,
ఉపమ.

క. పుష్కరిణి దీర్ఘమాడియు, బుష్కరదళనయనుమూర్తిః బూజించియు నా
విష్కృతశుభోన్నతియు నతి, నిష్కల్తపమతియు నయ్యె నృపతి మునివతి! 57

టీక. పుష్కరిణి = తటాకమునందు - తీర్థమున; తీర్థరూడియకొ = స్నానముచేసియు;
పుష్కర.....మూర్తికొ = తామరచేతులవంటి కన్నులు కల శ్రీకృష్ణుని; అవిష్కృతశుభోన్నతి
యొకొ = ప్రకటింపఁబడిన (వెలువరింపఁబడిన) గొప్ప శుభములు కలవాఁడును.

క. దానంబున చిత్తగురుసఖి, దానంబున నైన కీడుఁ దలఁగి హరికృపా
దానంబు నందె గురువతి, దానం బునరుద్ధవంబు దానికె గలదే? 58

టీక. పితృ.....దానంబునకొ, ఐన = తండ్రులయు, గురువులయు, మిత్రులయు చంపు
టచేఁగలిగిన; కీడు = పాపము; తలఁగి = తొలఁగించి - పోగొట్టి; కురుపతి = ధర్మజుఁడు; హరికృపా
దానంబుకొ = విష్ణుని దయను స్వీకరించుటను; దానకొ = అందువలన; పునరుద్ధవంబు = పునర్జన్మము;
దానికొ = దానము చేయువానికి, కలదే? = లేదు. అలం. అనుప్రాసము.

తే. ఆ యతీంద్రుండు బుద్ధిజుఁ డయ్యె; వేదియయ్యె శ్రీపాండరికమహాస్థలంబు
పాపవశువుల విశసించి భక్తిచరువు, పాండురంగాగ్నిలో వేల్పు పాండవునకు.

టీక. పాపవశువులకొ = పాపములను పశువులను; విశసించి = నటికి; భక్తిచరువుకొ = భక్తి
యను హోమార్థమగు నన్నమును; పాండురంగాగ్నిలోకొ = పాండురంగఁడను అగ్నిలో; వేల్పు =
హోమము చేయునట్టి; పాండవునకుకొ = ధర్మరాజునకు; ఆ యతీంద్రుండు = ఆ సనందన మహా
ముని; బుద్ధిజుఁడు = యోగము చేయుచువాఁడు; వేది = యజ్ఞముచేయు స్థలము. అలం. రూపకము.

వ. ఇవిధంబున నవిధువంశనతంసంబు కంసమర్దనసాక్షాత్కారదర్శనంబు నిజదురిత
కర్మనంబు నాపాదించుటఁ గృతార్థుండై పాండరికవాస్తవ్యులగు పుండరీకాది
విద్యత్పుండరికంబుల నొండొండఁ గీర్తించుచుం బ్రవర్తించి కతిపయదివసప్రచార
రుండై యచ్చటనుండి నిజానుజద్విజననాథంబుగా గజపురంబునకుం జను దెంచి
సుఖంబుండె నట్లగుటంజేసి. 60

టీక. విధువంశవతంసంబు = చంద్రవంశమున శ్రేష్ఠుడగు ధర్మరాజు; నిజదురితకర్మనంబునకొ =
తన పాపముల నాశనమును; ఆపాదించుటకొ = కలుగఁజేయుటచే; విద్యత్పుండరికంబులకొ = ఉత్తమ
విద్వాంసులను; కతిపయదివసప్రచారంకొ = కొన్నిరోజులు మెలఁగినవాడై - నివసించినవాడై;
నిజానుజద్విజననాథంబుగాకొ = తన సోదరులతోను, బ్రాహ్మణులతోను కూడుకొని; గజపురంబునకుకొ =
హస్తినాపురమునకు.

క. ¹అదియే మహాఫలమని తన, హృదయంబునఁ జొండరిక మెగ్గుఁ డెటుగఁ దా
మోదుక చను ¹నిదియ ముక్తి, ప్రద మని ²పెరతీర్థమునకు బహునిగమనిధీ! 61

టీక. మహాఫలము = గొప్పఫలమైనది; మోదుక = తెలివిమాలినవాఁడు - మూర్ఖుఁడు; పెఱతీర్థమునకు = వేటొక పుణ్యస్థలమునకు; బహునిగమనిధీ! = పెక్కు శాస్త్రముల నెఱింగిన నాదరమునీ!

క. వాలిన దప్పి వియడ్పుర, కూలంబున నుయ్యి ద్రవ్య కుమలి గలిగినన్
శ్రీలలనావిభుఁ డుండని, నేలయు క్షేత్రమని ³యరుగు నీచుఁడు గలుగున్. 62

టీక. వాలినదప్పి = అతిశయించిన దప్పికతో; వియడ్పురకూలంబున = గంగానదియొడ్డున; కుమలి = చెడ్డబుద్ధికలవాఁడు - నీచుఁడు; శ్రీలలనావిభుఁడు = సీమగఁడగు విష్ణువు.

చ. మనసమునందునైన బురమార్గమునం బడియైన నింటనై
న సకలగర్వి తస్థలమునం బ్లవగేహమునందునైన నా
కసమున నీట నేలపయి గంకటిమీఁదనునైన మానవు
డనువులఁ బొసి నిమ్మలుపు డై హరి దానగు నమృతాంబునన్. 63

టీక. మనసమునందునైన = శ్చశాసమందైనను; సకలగర్వి తస్థలమున = అందరిచేతను నిందింపఁబడిన చోటనైనను; ప్లవగేహమునందు = మాలవాని యింటియందు; గంకటిమీఁదను = మంచముపైని; నిమ్మలుపుడై = పాపములు లేనివాడై; తా = ఆ మరణించినవాఁడు.

క. విను పతితుఁ డైనగానీ, చని తత్తైత్రంబునందుఁ జా⁴నోచి పున
ర్జననంబు గనఁడు గావున, జనులకు నా స్థలమునందుఁ జనుఁ దను పూడ్వన్. 64

టీక. పతితుఁడు = చెడిపోయినవాఁడు; చానోపి = మరణించి; తనువు = దేహము; పూడ్వన్, చను = విడువఁదగును.

ఉ. అద్రిభృదుత్తరాశ శతహస్తమితావని నున్న వాఁడు బో
ధిద్రుమమూర్తియై సృహరి తీర్థనివాసులఁ గాంచు పూన్కి, నో
భద్రవిచార! యా భువనభర్తకు నుత్తరభాగ మూడి య
క్షుద్రసుఖోన్నతి⁵ వెలయుఁ గుండలతీర్థము తీర్థరాజమై. 65

టీక. అద్రిభృదుత్తరాశ = గోవర్ధనధారి యగు కృష్ణునకు ఉత్తరపుదిక్కున; బోధిద్రుమమూర్తియై = రావిచెట్టురూపు కలవాడై; ఊడి = అంటి; అక్షుద్రసుఖోన్నతి = తక్కువకాని మేలి సుఖములతో;

క. విందుఁ దన తోడుగు మణిమయ, కుండలయుగ మచట దాచెఁ గొండ గొడుగుగా
నుండు నతఁ డనఁగఁ దద్గుణ, కుండలపరిపూర్ణకర్ణకుమారుడ నగుచున్. 66

టీక. తనతోడుగు = తాను ధరించుచున్న; కొండ.....నతఁడు = గోవర్ధనగిరిని గొడుగుగా ఎత్తివట్టిన కృష్ణుఁడు; తద్గుణ.....కుమారుడను, అగుచున్ = ఆ విష్ణుని గుణము లను కుండలములచే నిండిన చెవులు కలవాడ; నగుచు; విందున్ = వినుచుందును.

సీ. ఆ కుండలాఖ్యతీర్థాంబుధారల నాడి నరకేసరి భజించు నరుండు రాజ
సూయఫలం బొందు జూవె! యా వేలుపుటేలికఁ జొట్టిరా నేను చేతు
ల వెడల్పు నేల వాలాయంబుగాఁ గన ప్రాప్తి యల్కి ¹భజించుచున్న జనుల
చేతఁ బూజలు గొను పూతనాభూతనారీహర్త బహుజనశ్రేణులందు

తే. వారు ముక్తులు ధర జీవవంతులయ్యు, వారి పితరులు తృప్తులై వజరువారు;
వారు చరియించుచున్న యుర్విరయ తెల్ల, దీవి; వారలపలుకులు దేవకథలు. 67

టీక. ఒందుజూవె! = పొందును సుమీ! వేలుపుటేలిక = దేవతావిభుని - నరసింహుని;
వాలాయంబుగా = నిరంతరముగా; పూతనాభూతనారీహర్త = పూతన యను రాక్షసస్త్రీని చంపిన
కృష్ణుడు; వారు = అట్లు సేవించువారు; ఉర్విరయ = స్థలాభి; తెల్లదీవి = శ్వేతద్వీపము.

తే. ఆ నృకేసరి భజియింతు రమరకన్య, లెన్నఁ బెక్కండ్ర హారతు లిచ్చి యిచ్చి
వారిఁ గొల్వక గర్వించువారు త్కేత్ర, మండలమున సుఖస్థితి నుండ లేరు. 68

టీక. అమరకన్యలు = దేవకన్యకలు.

ఉ. ఆ నరసింహు యైల మృతులై కులకోటిసమన్వితంబుగా
మానవు లూర్ధ్వలోకసుఖమగ్నతఁ జొక్కుడు రెల్ల కాలమున్;
దానిఁ ²గప్పయిన ప్రయుతప్రియపుత్రుడె సాక్షి; యచ్చట
గాని తెఱుగులకొ మెలఁగు కష్టమతుల నిరయైకసంగతుల్.

69

టీక. కులకోటిసమన్వితంబుగా = లెక్కలేని వంశములతోఁ గూడుకొనునట్లుగా; ఉర్ధ్వ
లోకసుఖమగ్నత = స్వర్లోకసుఖములందు మునుగుటచే; చొక్కుదురు = పరవశు లగుదురు.
ప్రయుతప్రియపుత్రుడు = ప్రయుతుని కుమారుడగు అయుతుడు; కాని తెఱుగులకొ = చెడ్డ
దారులను; నిరయైకసంగతుల్ = నరకమునే పొందువారు (అగుదురని భావము.)

ఉ. పంకజపత్రనేత్రునకుఁ బశ్చిమదిక్కున నుండు నానమ
త్పంకరుహాసనాద్యమరపాల మలోలము పద్మతీర్థ మో

పంకవిదూర! కేలఁగల పద్మము నచ్చట దాచినాడు చ

క్రాంకుడు మున్ ద్రిదంష్ట్ర మనుజాశననాశనహేతుకంబు ³గాన్.

70

టీక. పంకజపత్రనేత్రునకు = తామరరేకులవంటి కన్నులు కల కృష్ణనకు; ఆనమత్...
...పాలము = నమ్రులగు బ్రహ్మదేవతలచే సేవించబడునది; అలోలము = చలనము (కదలిక)లేనిది;
త్రిదంష్ట్ర)...నాశకంబుగాన్ = త్రిదంష్ట్రుడను పేరిటి రాక్షసుని నాశమునకు హేతువగునట్లుగా.

క. ఆ తీర్థతనువునకు లక్ష్మీతరుణివల్ల భుండు జీవము వృజనో

పేతుండు ననవధి సవనో, ద్భూత ఫలం బందు నందు బొంది విడిచినన్.

71

టీక. ఆ తీర్థతనువునకు = తీర్థరూపముగనున్న దేవుని శరీరమునకు; జీవము = ప్రాణము;
వృజనోపేతుండును = పాపములతో కూడుకొన్నవాడును; అందు = అచోట; బొంది = శరీర
మును; అనవధిసవనోద్భూతఫలంబు = హద్దులేని యాగముల ఫలమును; అందు = పొందును.

ఉ. పాపదురాపరాపముగు పద్మసమాహ్వయతీర్థమాలినీ
 శే పురుషుండు గ్రోలు నొకయించుక యెన్నడునేని వానికిఁ
 బాపము లభ్రపుష్పములు; బంధనముల్ శశశాబశృంగముల్;
 తాపవికారముల్ మరుజలంబులు పుట్టువు లశ్మతైలముల్.

72

టీక. పాపదురాపరాపము = పాపాత్ములచే పొందరాని రూపుకలది; ఎన్నడునేనిక = ఎప్పుడైనను; అభ్రపుష్పములు = గగనకుసుమములు - లేనివనుట; శశశాబశృంగముల్ = కుండేటిపిల్ల కొమ్ములు (లేనివి). మరుజలంబులు = మరుభూమిలోని నీళ్లు (లేనివి.) అశ్మతైలముల్ = తాతిలోని నూనెలు. (లేనివి.) అలం. నిదర్శన.

— సుశర్మోపాఖ్యానము-పద్మతీర్థప్రభావము —

క. ఒకఁడు సుశర్మాఖ్యుఁడు ఘాతుకుఁడు గలఁడు; కల్లుద్రాగు; దునుము ధరామ
 ర్మ్యకులుల; నట దలచు గురు,నకు; గనకము దొంగిలు దినము నజపుత్రా! 73

టీక. సుశర్మాఖ్యుఁడు = సుశర్మ యనుపేరు కలవాఁడు; ఘాతుకుఁడు = హతరుఁడు; ధరామర్మ్యకులుల = బ్రహ్మజులను; దునుము = చంపును; అట = ద్రోహము (కీడు).

క. ఆ వృషభీవతి యావ, జ్జీవంబుంగ నంతనంత జేసిన నానా
 హోవిసరంబులు పటమునఁ, గోవలు వడ వ్రాసి చిత్రగుప్తుఁడు దాచెన్. 74

టీక. వృషభీవతి = శూద్రస్త్రీభర్త - శూద్రుడు; అంతనంత = క్రమక్రమమున; నానా హోవిసరంబులు = పెక్కులైన పాపముల గంపులు; చిత్రగుప్తుఁడు = యమునిలేకరి; పటమున = గుడ్డకాగితముపయిని; గోవలువడ = పూసగుచ్చినట్లు - పండ్లు తీర్చి; [‘గోవలు = దొంగులు’ అని పూర్వటిక.]

శా. ఆ నీచుం డొకనాఁడు వాడిమిజతుర్వ్యాధాన్వితుండై పెనుం
 గానం దెరువులు గట్టి యేగు ప్రజలం గట్టిడియై దోచి నీ
 రానక రోయుచు నుండెదప్పిగొని మధ్యాహ్నతపాపాతజ
 గ్లానిం దత్సమయార్త కాసరముఁ బోలంజాలి నేర్చిక్కులన్. 75

టీక. వాడిమి = శార్యముతో; చతుర్వ్యాధాన్వితుండై = నల్లరు పేటకాండ్రతో (అనుచరులతో) కూడినవాడై; పెనుంగాన = పెద్ద యడవిలో; తెరువులగట్టి = దారులు అడ్డ గించి; ఏగు = ప్రయాణముచేయుచున్న; కట్టిడియై = క్రూరుడై - నిర్దయుడై; నీరానక; మధ్యాహ్నతపాపాతజగ్లాని = మండుటెండ వైఁ బడుటవలన గల్గిన బడలికవలన; తత్సమయార్త కాసరము = అట్టి మండుటెండలో బాధపడు దున్నపోతును; పోలంజాలి = పోలంగలిగి; ఆన = త్రాగుటకు; నీరు; రోయుచునుండె = వెదకుచుండెను.

ఆ. అంతః బద్ధతీర్థమట వాడు గని యందుఁ, జెనుట వాయ మునిగి విమలవారిఁ
 గ్రోలి రావిమొదలఁ గూర్చుండి యొకయింత, నిలిచి యింటి కరిగె వలయురీతి.

టీక. విమలవారి = నిర్మలాదకమును; రావిమొదల = తేత్రములోని రావిచెట్టు నీడను; నలయురీతి = ఇచ్చవచ్చునట్లు.

క. ఆ విషము మేన నూని త,దావిర్భవదఘుచయంబు నరుగఁగ రాచెన్
 బోవక నలసంక్రాంతము, హావిషధరవిషము కలిలయము చేయుక్రియన్. 77

టీక. విషము=నీరు; తదావిర్భవదఘనయంబు=వాడు చేసిన పాపముల సమూహమును; కరఁగఁగఁ = కరఁగిపోవునట్లు; పోవక = విడువక; నల.....విషము = నలనియందు ప్రవేశించిన కర్కోటసుని విషము; కలియంబును = నలనియందలి కలిని నశింపఁజేయుటను. అలం. ఉపమ.

ఆ. అంతః గొంతకాల మరుగంగ మృత్యుగో, చరత సున్నయా సుశర్మకడకు
లిఖతతత్కృతాఘ టిపియైన పటముఁ దెప్పించి చిత్రగుప్తుఁ డెంచి చూచి. 78

టీక. మృత్యుగోచరతఁ, ఉన్న = చచ్చుటను పొందిన - మరణించిన; లిఖత.....లిపి = వ్రాయఁబడిన వానిచే (సుశర్మచే) చేయఁబడిన పాపముల లిపి కలది; పటము = గుడ్డకాగితమును.

క. దురితశతకోటులం ద,క్షుర మొకటియుఁ గానలేక కంపవికృతిభం
గురతాయుతుండై జముకడ, కరిగి¹తగం బలుకు నతఁడు ప్రాంజలి యగుచున్.

టీక. దురితశతకోటులందు = వందలకోట్ల (లెక్కలేని) పాపములందు; కంఠ.....యుతుండై = గొంతులోని స్వరహీనతాయుక్తుడై - గద్గదస్వరము కలవాడై; ప్రాంజలి = చేతుల బోడించినవాడు - నమస్కరించినవాడు; జముకడకు = యమునియొద్దను.

ఉ. ²డక్కగ వ్రాసితీక్ మును పటమ్మునయందు సుశర్మపాపముల్;
లెక్క యెటుంగరాదు లవలేశము; ³వానికి నట్టివ్రాతయం
దక్కజ మిప్పు డొక్కటియు నక్షరరూపము లేదు దేవ! నేఁ
డక్కడితంబు గట్టి యిడినట్టుల యున్నది కప్పుదేలుచున్. 80

టీక. డక్కగఁ = స్థిరమగునట్లు; ['అనుభవమునకుఁ దగినట్లు' అని పూర్వటీక.] అక్కజము = ఆశ్చర్యము; అక్కడితంబు = ఆ గుడ్డకాగితము; కప్పుదేలుచున్ = నలుపురుగు తేలుచు; గట్టియిడినట్టుల = రంగుపూతపూసినట్లు-శ్రొత్తదానియట్లు.

ఆ. హతలతాంతమైన యారామమునుబోలె, విగతతారమైన విన్నుబోలె
గళితవర్ణమైన కడితంబు; దీనికి, మీరె తెలియవలయుఁ గారణంబు. 81

టీక. హతలతాంతము = నశించిన పువ్వులు గలది; ఆరామము=లోట; విగతతారము = అస్తమించిన చుక్కలు కలది; విన్ను = ఆకాశము; గళితవర్ణము = జారిన - నశించిన అక్షరములు కలది; కడితంబు = గుడ్డకాగితము. తెలియవలయున్ = ఊహింపబలెను. అలం. మాలోపమ.

క. అని పల్కు నమ్మహామతి, గని జముఁ డిట్లనియె 'నీదుకవిలియ నీవ్రా
సిన లిపి యున్నదొ లేదో, కనుఁగొను మీసారి లెస్సఁగా గణకవరా!' 82

టీక. మహామతి = గొప్పబుద్ధి కలవానిని - చిత్రగుప్తుని; నీదుకవిలియన్ = నీకడితమున - నీగుడ్డకాగితపు లెక్కలపుస్తకమున; లెస్సగా = బాగుగా; గణకవరా! = గొప్పలేకరి!

ఆ. ఆదుడు నట్లకాక యని చిత్రగుప్తుండు, దండధరునియాజ్ఞ వెండి నేఁగి
పటము ప్రతిస్ఫుటంబుఁ బరికించి యందు వీక్షించె జక్రపాణి చేతివ్రాత. 83

టీక. దండధరునియాజ్ఞ = యమునియొత్తరువుచే; వెండి = తిరిగి; చక్రపాణిచేతి వ్రాత = విష్ణుని స్వహస్తలేఖనమును; వీక్షించెన్.

ఉ. ఈతఁడు పద్మతీర్థమున కేగి యొకానొకనాఁడు తత్ప్రయో
ధాతనిజాలగుండై చనుకతంబున విప్ర¹వధాదిపాతక

వ్రాతముఁ దొంటిపుట్టువులఁ బ్రాప్తములైన యఘంబులున్ మగు
ధూతఘనాఘనావలులతో సరియై సరిపోయె నన్నియున్.

84

టీక. తత్ప్రయోధాతనిజాలగుండై = ఆ తీర్థపునీటిచే కడుగఁబడిన జేకాము కలవాడై - అందు
స్నానముచేసినవాడై; విప్ర.....వ్రాతము = బ్రాహ్మణహత్య మొదలగు పాతకముల సమూహము;
తొంటిపుట్టువులన్ - వెనుకటి జన్మములుదు; ప్రాప్తములైన = సంభవించిన; అఘంబులున్ = పాప
ములును; మగుధూతఘనాఘనావలులతో = గాలిచే జెరగఁగొట్టఁబడిన వానకాలపు మేఘముల
వరుసలతో; సరిపోయెన్ = (పూర్తిగా) నశించెను. అలా. ఉపమ.

ఁ. అనునర్థంబులు గల లిపి, గని చని జముఁ బల్కు నతఁడు 'గానఁబడదు నే
మును వ్రాసినయది; యన్యము, కనుపట్టెడు² యల్లిఖతమొకాని వినఁదగున్. 85

టీక. అన్యము = వేరైనది; యల్లిఖతమొకాని = ఎవరు వ్రాసినదో, యమో!

ఉ. ఈతఁడు పద్మతీర్థమున కేగి యొకానొకనాఁడు తత్ప్రయో
ధాతనిజాలగుండై చనుకతంబున విప్ర³వధాదిపాతక

వ్రాతముఁ దొంటిపుట్టువులఁ బ్రాప్తములైన యఘంబులున్ మగు
ధూతఘనాఘనావలులతో సరియై సరిపోయె నన్నియున్.

86

టీక. చూ. పద్యము. 84. టీక.

సీ. అని యొప్పు కాతురజనకాక్షరశ్రేణి వీక్షించి వచ్చితి విద్యదండ్ర!

యిది మీర లెఱిగింపు డేవాట సకృదవగాహనంబున మహాకలుషగ్రాశి

వలనఁ బూరుషుఁ జేరఁదలఁగు పూర్వపుదీర్ఘ మెన్నఁడుఁ గన విన నీమదుత్త

లిపిపంక్తి నేకవారపయో⁴విమజ్జనమాత్రచే నణఁచిన మహిమ గలుగు

తే. దివ్యతీర్థంబువై భవ మవ్యయప్రసాదమేదురమానసౌజ్వల్యకల్య

వచనరచనల వివరింపవలయు నప్రపన్నజైత్యలతాదాత్ర! భానుపుత్ర!

87

టీక. కాతురజనకాక్షరశ్రేణి = పేడుకను కలిగించు యక్షరములవరుసను; విద్యదండ్ర! =
గొప్పవిద్యాంశుఁడా! సకృదవగాహనంబునన్ = ఒక్కసారి మునుగుటచేత; మహాపాపరాశివలనన్ =
మహాపాతకముల గుంపునుండి; చేరఁదలఁగు = చేరఁదప్పించు; గ్రా, మదుత్తలిపిపంక్తిన్ = ఈనాచే
వ్రాయఁబడిన యక్షరపంక్తిని - సుశర్మపాపముల పట్టికను; ఏకవారపయోవిమజ్జనమాత్రచే = ఒక్కసారి
స్నానముచేయుటచే; అణఁచిన = నశింపఁజేసిన; మహిమ = గొప్పతనము; అవ్యయ - రచనలన్.
అవ్యయ = తగ్గిపోని; ప్రసాద = అనుగ్రహముచే; మేదుర = అతిశయించిన; మానసౌజ్వల్యకల్య =
మనఃప్రకాశత్వపు నేర్పుకల; వచనరచనలన్ = మాటలపొందికలతో; అప్రపన్న.....దాత్ర! =
శరణార్థులు కాని రాక్షసులనెడి తీగలకు కొడవలియైనవాఁడా! భానుపుత్ర! = సూర్యుని కుమారుడ
వగు యమధర్మరాజా! వివరింపవలయును-అలం. రూపకము.

వ. అనిన నప్పద్మమిత్రపుత్రుండు చిత్రగుప్తున కిట్లనియె.

88

టీక. పద్మమిత్రపుత్రుండు = సూర్యపుత్రుండు - యముండు.

1. చ. వధాది. 2. క. నేలిఖతమొ. చ. ట. యల్లిఖతమొ. 3. చ. మదుత్తి. ట. మదుత్త.

4. క. భిమజ్జన. చ. విమజ్జన.

శా. ప్రాశస్త్యంబు వహించు దండకమహారణ్యంబు పుణ్యాధి పం
చాత్యోటివిశాలభూమి ఖలదుష్ప్రప్రభావోదయ
శ్రీశుద్ధలో గను; దాన గౌతమి గుణోత్సేకంబుకల్పిత హృషీ
కేశావాసము పాండరికనిలయంబు బీరెంటి గెల్పుం దుదన్.

89

టీక. పుణ్యాధి భూమి = పుణ్యములుగోరునట్టి ఏలదిగోట్ట జనులుండు విశాలస్థలము;
ప్రాశస్త్యంబువహించున్; ఖలదుష్ప్రప్రభావోదయ పాండరానిది, ప్రభావోదయ శ్రీశుద్ధలో = గొప్ప
మాహాత్మ్యమునంపద, పరిశుద్ధలు; కను = పొందునట్టి; దాన = ఆ దండకకంటెను; గౌతమి =
గోదావరీనిది; ప్రాశస్త్యంబుక, వహించున్. గుణోత్సేకంబుకల్పిత = అతిశయించు గుణనంపదచే;
హృషీకేశావాసము = విష్ణువునకు నివాసమగు; పాండరికనిలయంబు = పాండురంగక్షేత్రము; తుదిక =
కడపట; ఈ రెంటిక = దండకా, గోదావరులను.

సీ. అర్కుండు వెలుగుట యనిలుండు వీచుట యింద్రుండు వర్షించు టిల జలముల
మునుగక తిరమాటయు నెసుగు నే ఓష్ణనాజ్ఞ ప్రిచే నెవ్వ డఖిలజగము
బ్రహ్మయై సృజించుచు బద్ధాతుడై ప్రాచు మదనారియై త్రుంచు మత్ప్రభృతుల
లోకపాలకుల నే లోకేశుకరుణాకటాక్షుంబె యధికృతియందు నిలుపు

తే. నా విభం డెందు నుండు మర్త్యమునబుట్టి
భూతకోటి ననుగ్రహంబున ¹ బెనుచుచు
నెందు గ్రంథి సుశక్తియుం జెందె నుత్తీ
దాని కెనవచ్చు తీర్థ మీధరణిగలదె ?

90

టీక. అర్కుండు = సూర్యుండు; అనిలుండు = గాలి; తిరము, బొటయక = స్థిరముగా నిలు
చుటయును; ఎనుగున్ = కలుగునో; పద్మాతుడై = విష్ణువయి; మదనారియై = శివుడయి; త్రుంచున్ =
నశింపజేయునో; మత్ప్రభృతుల = నేను మొదలుగాగల; లోకపాలకుల = దిక్పాలురును;
ఏ లోకేశుకరుణాకటాక్షుంబె = ఏ ప్రభుని దయగల క్షేత్రంబిచూపే; అధికృతియందు = అధికార
మునందు; మర్త్యమున = భూలోకమునందు; భూతకోటి = జీవరాశిని; పెనుచుచున్ = పెంచుచు-
పోషించుచు; దానిక = ఆ పద్మ తీర్థమునకు; ఎనవచ్చు = సాటియగు; ధరణి = భూమివయి;
కలదె? = లేదు. అలం. ఉదాత్తము.

వ. అని పద్మతీర్థంబు తీర్థచరణవిహరణచరితార్థం బగు, దాని నానాగుణంబులు నగణిత
ప్రభావంబులని కొనియాడి.

91

టీక. తీర్థచరణవిహరణచరితార్థంబు = విష్ణుని విహరణముచేత కృతార్థమైనది; అగణితప్రభా
వంబులు = లెక్కలేని గొప్పతనములు కలవి.

క. పెనుగృహ సుశర్త గనుగొని, తనువు నిమిరి యాచరించి దండధరుండు చం
ద్రునిలీల జల్ల ² నగు చందనభూషణవసనమాల్యతర్పితుం జేసెన్.

92

టీక. పెనుగృహ = ఎక్కువదయతో; నిమిరి = ప్రేమతో తడవి; దండధరుండు = యముండు;
చందన..... తర్పితుం = గంధ, ఆభరణ, వస్త్రమాల్యములచే తృప్తిపొందింపబడినవానిని. అలం. ఉత్తమ.

క. ఈగతి గృతాంతుకృప గని, సాగి చనియె నతడు గగనచరయానమున
నాగనరయక్షసురపున్నాగానీకములు గొలువ నాకంబునకున్.

93

టీక. కృతాంతకృపక = యమునిదయకు; కని=పొంది; గగనచరయానమునక = విమానము వయిని; నాగ.....నీకములు = నాగులు, నరులు, యక్షులు, దేవతలు మొదలగుజాతుల పురుష శ్రేష్ఠులు; కొలువక = సేవింపఁగా; నాకంబునకు = స్వర్గమునకు; చనియెన్.

మ. అమరాధీశుఁడు గౌరవం బెసఁగఁ దన్నరౌసనాసీనుఁ జే
య మరుద్బోగములెల్లఁ గాంచి భరయఁ దగ్రాన్వయోద్భూతుఁడై
కమలావల్లభుఁ బొండరికపతి సాక్షాద్భిష్టముం గొల్చి ని
త్యముఁ దన్తందిరరాడలంకృతియె చేయఁజాలె నేలెక భృతిన్. 94

టీక. అమరాధీశుఁడు = దేవతలప్రభువు - ఇంద్రుఁడు; ఎసఁగక = కలుగఁగా; అర్థాసనా సీను = కనలొకగూడ తన సింహాసనముపైఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొనువానిని గా; మరుద్బోగములు = దివ్యసుఖములను; అగ్రాన్వయోద్భూతుఁడై = బ్రాహ్మణమలమునఁ బుట్టివఁడై; కమలావల్లభుఁ = లక్ష్మీదేవిభర్తను; సాక్షాద్భిష్టము = ప్రత్యక్ష పరబ్రహ్మస్వరూపుని; తన్తందిరరాడలంకృతియె=ఆ దేవుని గొప్ప యాలయమును ఆలంకరించుటయే. చేయఁజాలె = చేయఁగలిగెను; నేలెకచేయలేదనుట.

శా. ఆపంచత్వముగాఁగ నిట్లు హరిగేహక్షోజిసమ్మార్జనం
బాపాదింప ఘటిల్లు పుణ్యమునఁ జంద్రావాసముం బొచ్చి హ
ర్షాపూర్ణస్థితి బెక్కుభోగములఁ బెక్కుబాపభుల్ గాంచి ధా
త్రీపాలోత్తముఁడై సుకీర్తి యన నుర్విం బెంపునం బుట్టుచున్. 95

టీక. ఆపంచత్వముగాఁగ = చచ్చువఱకును; హరిగేహక్షోజిసమ్మార్జనంబు = విష్ణుదేవాలయ భూమి నూడ్చుటను; అపాదింప = చేయఁగా; ఘటిల్లు = కలిగిన; చంద్రావాసము = చంద్ర లోకమును; అబ్బాపభుల్ = అనేకసంవత్సరములు; ధాత్రీపాలోత్తముఁడై = గొప్పరాజై; పెంపున = గొప్పతనముతో.

క. అతఁ డధికభక్తితో నా,యత కీర్తి స్ఫూర్తివర్తియై వెలసి జగ
త్పతి సుచితపూజనంబులఁ బ్రతి ఘస్రము ²డెలఁచు ³భక్తిపరతంత్రుఁడై. 96

టీక. ఆయతకీర్తిస్ఫూర్తియై = గొప్ప కీర్తితో ప్రకాశించుచున్నవాడై; ప్రతిఘస్రము = ప్రతిదినమును; తెలఁచు = సేవించును.

ఆ. అతఁడు సన్యసిం చె నఖిలభోగంబులు, నిండువయసునాడ యుండియుండి
నందనందనాంఘ్రినాళీకసేవోప, యోగరాగభోగ మొకటి దక్క. 97

టీక. సన్యసిం చె = విడిచెను; నిండువయసునాడ=యావనమునందే; నంద.....భోగము = నందునిపుత్రుఁడగు శ్రీకృష్ణుని పాదపద్మములను సేవించుటకుపయుక్తమగు భక్తిరూపమగు భోగము.

సీ. నిలువున నొలిపించె విలువంగడమునెల్ల, శరములయాయంబుఁ బోరయు టుడివె
దగశబ్దమాత్రపాత్రముచేసె గుణలత, ⁴మ్రాకులఁ గట్టించె హూలబలము
గంచుకివశము గావించె నేనానాభుఁ, ⁵గమరించె సహచరుఁ గటికియెండఁ
బ్రతిపక్షభావసంగతుఁ డని హితుఁ జూచె, వరకేతనము కీర్తిభరము చులిపె

తే. ధర్మనిర్మలబుద్ధి సుశర్మఁ గదిసి, గెలువఁగాలేక చని కోపగించి మదనుఁ
⁶దురక తనవార లతనికి నోడు మనిరె; పలికి గీడొట బంట్రుపాపంబుగాదె! 98

1. చ. ట. జాలె. 2. చ. చెలుచు. 3. ట. భక్త. 4. క. 'మ్రాకున. చ. మ్రాకుల. 5. క. గట్టించె. చ. ట. గమరించె. 6. క. దుఱక. చ. దురక.

టీక. ధర్మనిర్మలబుద్ధిఁ = యోగిధర్మముచే పరిశుద్ధమగు బుద్ధికలవానిని; సుశర్తన్; కదిసి = సమీపించి; మదనుఁడు = మన్మథుఁడు; ఊతక = మాటలాడక - నిష్కారణముగనే; విలువంగడమును, ఎట్లఁ = విండ్లవంశముల నన్నింటిని - చెఱుకుగడలనన్నిటిని; [మన్మథునికి చెఱుకు విల్లు; దానిని నిలువున ఒలిపించుట సహజము. మఱియు ఎవరు తప్పుచేసిరో - వారినే కాక - శోపముగల యజమానుఁడు, తద్వంశజుల నందఱిని శిక్షించుటయు స్వభావము] శరములఁ = రెల్లును, బాణములను; ఆయురుబుఁబొరయుట = (పుష్పపక్షమున) వృద్ధిని పొందుటను, (బాణపక్షమున) మర్మస్థానములఁబొందుటను; ఊడిపెను = పోఁగొట్టెను. [పూవులు మన్మథునికి బాణములు; అవి వికసించినపిదప వృద్ధినిపొందుటకు బదులు వాడి రాలిపోవుట సహజము. వృద్ధిని పొందకుండ, ఆయువునట్లు లేకుండ అనిష్ఠుని శిక్షించుట సహజము.] గుణలతఁ = తీగవంటివింటివారిని; తగఁ = తగునట్లుగా; శబ్దమాత్రపాత్రయు, చేనెఁ = వినబడుటకు మాత్రము తగినట్లు చేసెను. [మన్మథునికి నారి తుప్పెదలగుంపు; అది యెప్పుడును శబ్దమునే చేయును; అట్లే గుణమెప్పుడును వినదగినదే కాని చూడఁదగినది కాదు. తన కిష్టము లేనివానిని స్వరూపము లేకుండ చేయుట - ఆట్టివాని పేరుమాత్రము నిలుచునట్లుంచుట శిక్షలో నొక విధము.] మాలబలముఁ = మూలమైన సేనుకు; శుక, పికాదులను; మ్రాకునఁ = చెట్టుపైని; కట్టించెఁ = ఊడునట్లు చేసెను, కట్టివైచెను. [శుకపికాదులు చెట్టుపైనే నివసించును; అవియే మన్మథుని సేన; చెట్టునకు కట్టించుటయు నొక శిక్షాభేదము.] సేనానాథుఁ = సేనాధిపతి యగు మలయానిలమును; కంచుకివశము గావించెఁ = కుబుసముగల పామునకు స్వాధీనమగునట్లు చేసెను; [మన్మథుని సేనకు మలయానిల మధిపతి; అది పామున కాహారమగుట ప్రసిద్ధము; పాముచే కఱపించుటయు నొక శిక్షాభేదము.] సహచరుఁ = వసంతుని; కమరించెఁ = వాడునట్లు చేసెను; చెట్టుచిగిరించుట, పూవులు వికసించుట మున్నగు పనులు చేయు మృదుస్వభావుఁడు మన్మథునితో కలిసిమెలిసియున్న వసంతుఁడు; కటికియెండ (గ్రీష్మము)రాఁగా వసంతర్తువు వాడి వర్షియగును - నశించును. ముడుదెండఱో నిలువఁబెట్టి శోషింపఁజేయుటయు నొక శిక్ష. పితుఁ = మిత్రుఁడైన చంద్రుని; ప్రతిపక్షభావనంగతుఁడని = పక్షపక్షమునకును దాని స్వభావముతో - వృద్ధిక్షయరూపమున) కూడినవాఁడు - శత్రువులతో వీరీభవించినవాఁడు అని; చూచెఁ = ఎఱిగెను. [చంద్రునికి శుక్ల, కృష్ణపక్షానుసారముగ వృద్ధిక్షయములు సహజములు; పేలుగోరువాఁడు ఊపకరింపనిచో వానిని శత్రుపక్షమువానినిగా ఎఱుగొనుట స్వభావము.] వరకేతనము = యోగ్యునిగు ధ్వజమైన మిసమును; కీర్తిభరముఁ = దట్టమైన బురదలో; డులిపెఁ = రాలెన్నెను. మన్మథునికి మిసము ధ్వజము; దానిని అడుసులో డుల్పుట స్వభావము. మఱియు అనిష్ఠుని గొప్పకీర్తిని నశింపఁజేయుట సహజము. కీర్తి = యశస్సు, బురద.] అలం. శ్లేష. అర్థాంతరన్యాసము.

క. ఆరాజర్షి పదంపడి, క్షీరోదన్యాయమున విచిత్రగతిఁ ల

క్షీరమణుఁ గలసి యేకా, కారంబున నలరె ముజ్జగంబులు వొగడన్.

99

టీక. పదంపడి = పిదప; క్షీరోదన్యాయమునఁ = పాలలో నీరు కలిసిపోవునట్లు; - భేదము లేక; ఏకాకారంబునఁ = అభేదరీతిని.

క. విను మఖిలదురితకులభం, జనమజ్జన మమృతనిధివశం బగుటకుఁ గా
వున సర్వజనోపాస్యం, బహున మత్తీర్థరాజ మనుపమ మనఘా!

100

టీక. అమృతనిధి = అమృతమయమగు నిధి; వశంబు, అగుటకుఁ = స్వాధీనమగుటకు; అఖిల.....మజ్జనము = సమస్తపాపసమూహ నాశకమగు స్నానము; అగుచున్నదని శేషము. అత్తీర్థరాజము = ఆ బద్ధతీర్థము; అనూనము = తక్కువకానిది - గొప్పది; అనుపమము = సాటిలేనిది.

ఉ. భూరిసుఖానుషంగములు పూరుషుఁ బొందవు సోమపానకై
దారజలోపయోగములు తత్కలనం బరరెక్కునెత్తికొ
జేసు శిలాకృతుల్ జతరచేటిక కత్తెవు లేల? యెందు నె
వ్వారికి బద్ధ¹తీర్థపతివారికిఁజేరినఁ గల్గు సౌఖ్యముల్.

101

టీక. భూరిసుఖానుషంగములు = ఎక్కువ సుఖముల ననుభవించుటలు; సోమపాన, కై దారజ
లోపయోగములు=సర త్రాగుట, పాలమునకు పెట్టిన నీరు తానుపయోగించుకొనుటయు; పూరుషున్ =
పురుషుని; పొందవు - అట్టివానివలన; గల్గు పానములు పురుషునంటవు; తత్కలనన్ = ఆ పద్ధతీర్థపు
చేరికచే - అందు మునుగుటచే; నెత్తికొన్ = తలకు; చనరు ఎక్కున్ = జ్ఞానము కలుగును. పేరుశిలా
కృతుల్ = పెద్దపెద్ద దేవవిగ్రహములు; ఉదరపేటికకున్ = పెట్టెపంటి పొట్టనొత్తుకు; అగుచున్న
వనుట; [ఉదరనిమిత్తముగా అవి కల్పింపఁబడినవని భావము.] అత్తెవులు = ఆరోగము - ఆచికాకు;
ఎవ్వారికిన్ = ప్రతిబీదిని; పద్ధ.....వారికిన్ = ఉత్తమమగు పద్ధతీర్థపు బలమునకు.

చ. కృతమున నేకదంష్ట్రుడయి క్రీడ యొనర్చుచుఁ ద్రేత దంష్ట్రీకా
ద్వితయముచే వెలుంగుచు మదించి త్రిదంష్ట్రులతోడ ద్వాపరం
బుతఱిఁ జరించు నొక్క దితిపుత్రుడు; వృత్రుడు వాని బోలఁడ
దృఢజనక ప్రతాపమున భూరిబలంబున మాయపెంపునన్.

102

టీక. కృతమున్ = కృతయుగమున; ఏకదంష్ట్రుడు = ఒక్క శోఱకలవాఁడు; త్రేతన్ =
త్రేతాయుగమున; దంష్ట్రీకాద్వితయముచేన్ = రెండు శోఱలచే; మదించి = శ్రోద్వి; ద్వాపరం
బుతఱిన్ = ద్వాపరయుగకాలమున; ఒక్క, దితిపుత్రుడు = ఒక్కదైత్యుడు - రాక్షసుడు;
వృత్రుడున్ = వృత్రుడను రాక్షసుడును; అదృఢజనక ప్రతాపమునన్ = అశ్వరథమును కలిగించు
పరాక్రమమునందును.

క. ఆహరిహయారి పార్ణి, గ్రాహి యన హిరణ్యకశిపు గాడిలి సుతుండై

బాహుబలిఖిఁ ద్రిజగ, ద్దాపం బొనరించె నేకదంష్ట్రయ్యుఁ దానున్.

103

టీక. హరిహయారి = ఇంద్రుని శత్రువగు రాక్షసుడు; గాడిలిసుతుండై = ముద్దబొడుకై;
బాహుబలిఖిన్ = భుజబల మను నగ్నిచే.

క. ఆ యొంటిపంటివేలుపు, దాయం బొలియించె నృహరి దంభోళికటు

చ్చాయల నూయలలూపున, ఖాయుధముల² వఱిడుఁజేలు వ్యాఘ్రముఁబోలెన్.

టీక. ఒంటిపంటివేలుపుదాయన్ = ఏకదంష్ట్ర గల దేవశత్రుని - రాక్షసుని; నృహరి = సర
సింహస్వామి; దంభోళి.....చ్చాయల్ = వస్త్రాయుధపు తీక్షణకాంతులను; ఊయలలూపు=ఊగ
లాడించు - అతిక్రమించు; నఖాయుధములన్ = గోట్ల అను ఆయుధములతో; వఱిడున్ = పెద్దన
క్కను; చీరు = చీల్చునట్టి; పొలియించెన్ = చంపెను. ఆలం. ఉపమ.

ఉ. వెండియు రావణాభి బ్రభవించెఁ ద్రిలోకహలాహలాకృతిక
మండుచు దంష్ట్రీకాయుగమునం బెడఁగై యతికాయనామ మా
తండు ధరించి త్రేతఁ; దలఁ దర్వెఁ దదుగ్రనిశాటుఁ బట్టి వి
ష్ణుం డని రాముడై విలయసూర్యకరోగ్రశరాగ్రధారలన్.

105

టీక. రావణాభిక్ = రావణుడను సముద్రమున; త్రిలోకహాలాహలకృతిక్ = ముట్టొకము లకు హాలాహలవిషమును హేళుతో; దంష్ట్రికాయుగమునక్ = రెండు కోటలతో; బెడగై = ప్రకాశించి; అతికాయనామము = అతికాయుఁ డను పేరు; ప్రేతక్; ప్రభవించెక్ = పుట్టెను; తదుగ్రనిశాటుక్ = ఆ భయంకరరాక్షసుని; పట్టి = పట్టుకొని; అనిక్ = యుద్ధమునందు; తలదర్పెక్ = తలను తఱిగెను నఱి కెను. విలయ.....ధారలక్ = ప్రళయకాలసూర్యుని కిరణములవలె వాడయైన బాణముల యంచు లచే. [అతికాయుని లక్షణుఁడు చంపినట్లు రామాయణమునఁగలదు.] అలం. రూపకము, ఉపమ.

ఉ. ¹వ్యాపృతబద్ధవైరమతి సంతటః బోవక వాడు వెండియుక్
ద్వాపరవేళ సిద్ధరం ద్రిదంష్ట్రుఁడనా నుదయించి యాదిల
క్షీపతిః బొండరికవిభుఁ జేరి కనుంగొని పల్కు మిక్కిలిక్
గోపము పర్వుటక్ గొలిమిగూడులయ్యాడునఁ గన్ను లుబ్బగన్. 106

టీక. అంతటక్, పోవక = దానితో విడువక; వాడు = ఆ రాక్షసుఁడు; వ్యాపృతబద్ధవైర మతిక్ = వ్యాపింపబడిన బద్ధవైరము (భూర్వవిరోధము) గల బుద్ధితో; ఇద్ధరక్ = ఈ భూమిపైని; కోపము, పర్వుటక్ = కోపము వ్యాపించుటచేత; గొలిమిగూడులయ్యాడునక్ = కమ్మరీని నిప్పుగుంట యొక్క గూడులవలె; ఉబ్బగన్ = పెద్దవి కాఁగా-బూరటించఁగా. అలం. ఉపమ.

ఉ. ఎక్కడి కేగుచెంచితి వహీనవిహీర! చికిత్స నీకు నే
జక్క నొనర్చెదక్; బెలుచు జంపితి దొంగిలి ముక్ మదీయులక్
రక్కసులక్ నినుం బొదివి ప్రాణముఁ గొందుఁ గడంగి సాదవై
²త్రుక్కిడియున్న బోవిడువఁ; దొల్లిటిత్రుల్లికఁ జెల్ల దిచ్చుటన్. 107

టీక. ఏగుచెంచితివి? = వచ్చితివి! అహీనవిహీర! = ఎప్పుడూ తిరుగువాడా!; శేషశాయా! చికిత్స = రోగముకుదుర్చుట - పనిపట్టించుట; వెలుచక్ = శూరముగా; పొదివి = ఆక్రమించి; సాదవై = సాధవవయ - మంచివాడవై; త్రుక్కిడి = గర్వము నశించి; తొల్లిటిత్రుల్ల = వెనుకటి మిడిసిపాటు.

మ. అని సింహంబున కల్లు నక్కక్రియ నిట్లాక్షేపముల్ పల్కి య
ద్దనుజుం డంతకదండభీషణగదాదండంబునక్ ప్రేయ వం
చనఁ దూలించె దదుగ్రసాధనముఁ గంసధ్వంసి తద్ధోరతా
డనవేగంబున భగ్నమయ్యె ⁴గటిపేల్లత్ తుల్ల కాశిక్యమున్. 108

టీక. అద్దనుజుండు = ఆ రాక్షసుఁడు; అంతక.....దండంబునక్ = యమదండమువలె భయంకరమైన గదతో; ప్రేయక్ = కొట్టఁగా; వంచనక్ = తప్పుకొనుటచే; కంసధ్వంసి = శ్రీకృష్ణుఁడు; తదుగ్రసాధనముక్ = ఆ భయంకరమైన ఆయుధమును; తద.....గంబునక్ = దాని ఘోరమైన కొట్టుటయందలి వేగమువలన; కటి.....శిక్కిముక్ = మొలగుండి ప్రేలాడుచున్న జాలెనంచి; భగ్నము, అయ్యెక్ = శిథిలమయ్యెను. అలం. ఉపమ.

శా అత్యర్థస్థజుఁ డప్పు డాగ్రహారసవ్యగ్రాత్మఁడై దానవుక్
మొత్తై మెత్తనివీక దక్షిణకరాంభోజంబునక్; దాన న
వృత్తుండుక్ గడలేత నెత్తురులు గ్రవ్వుక్ ముక్కునక్ వాతఁ బెక్
మొత్తంబుల్ కొని; ప్రస్తుతించి రమరుల్ మోదించి దామోదరున్. 109

1. క. ఆపిత. చ. ట. వ్యాపృత. 2. చ త్రుక్కిరి. 3. చ. ట. త్రుల్లట. 4. క. కటి.
5. క. సహ. చ. ట. రస.

టీక. అత్తార్ త్వభ్యజాండు = గరుడుడు ధ్వజముగాఁ గల ఆ శ్రీకృష్ణుఁడు; ఆగ్రహరసవ్య
 గ్రాత్మఁడై = రాద్రరసముచే తొందరింపఁబడిన మనస్సు కలవాఁడై; దానవుఁ = ఆ రాక్షసుని;
 మైత్రసీకఁ = మృదువైన విధమున; [‘పీఠక’ = పూనికతో’ అని పూర్వటీక.] దక్షిణకరాంభోజం
 బునఁ = పద్మముమంటి కుడిచేతితో; దానక = ఆ దెబ్బవలన; వాతక = నోటినుండియు; పె
 మొత్తంబుల్ గొని = అధికసంఖ్యాకములయి; క్రవ్వ = వ్యాపింపఁగా; కడలేఱకొ = చచ్చెను;
 అమరుల్ = దేవతలు; మోదించి = నంతోషించి; దామోదరుఁ = విష్ణుని; ప్రస్తుతించిరి = కొనియాడిరి.
 క. ఆ యెడమదిక్కుచిక్కం, బోయతివర! కానవచ్చి గుంనుది భగ్గుం

బై యిపుడు మంత్రవర్ణ, శ్రీయుతచక్షుస్థలునకు జితదైత్యునకున్. 110

టీక. భగ్గుంబై = శిథిలమై; మంత్ర.....స్థలునకుఁ = మంత్రాక్షరములతోను, లక్ష్యదేవి
 తోను కూడిన తొమ్మిది విష్ణువునకు; జితదైత్యునకుఁ = జయింపఁబడినరాక్షసులు కలవానికి.

ఉ. ఆకమలేక్షణుండు తనయక్కునఁ దాల్చిన సిద్ధమంత్రముఁ

నాకెఱిగించినాఁడు మును సాయెడఁగల్గినకూర్చి పేర్చి; నే

లోకమునందు నెవ్వరికి లోబడ నేఱదు నాకె కాని త

ద్వ్యాకృతి; నావుడుం బలుకు: బ్రాంజలియై యతఁ డిందుశేఖరున్. 111

టీక. ఆ కమలేక్షణుండు = ఆ కృష్ణుఁడు; అక్కునఁ = తొమ్మిది; కూర్చి పేర్చి =
 ఎక్కువ మక్కువచే; తద్వ్యాకృతి = దాని వివరము; అతఁడు = నారదుఁడు; బ్రాంజలియై = చేతులు
 జోడించినవాడై; ఇందుశేఖరుఁ = శివునిగూర్చి; పల్కున్.

చ. పశుపతి! మమ్ముఁబోలిన ప్రపన్నులపైఁ గృప చాలి యున్ని ¹త్యా

దృశులకు నైజమాట పసుదేవతనూభవదత్తమంత్రముఁ

విశదముగాఁగ నా కొసఁగవే, నిను వేఁడెదఁ; దానఁజేసి దః

ఖశరధి²ద్రవ్వ ³నీదయ సఖండసుఖస్ఫురణంబు నొందెదన్. 112

టీక. పశుపతి! = శివుడా! ప్రపన్నులపైఁ = శరణాగతులపయి; కృప, చాలియున్ని =
 దయగలిగి యుండుట; త్యాదృశులకుఁ = మిఁపటివారికి; నైజము, టేటక = స్వభావమగుటచే;
 పసు.....మంత్రముఁ = శ్రీకృష్ణునిచే ఈయఁబడిన మంత్రమును; దానఁజేసి = అందువలన; దుఃఖ
 శరధి = సముద్రముమంటి దుఃఖము; ద్రవ్వ = అంతముకాఁగా - ఇంకగా - సరింపఁగా; నీదయ =
 నీ కరుణచే; అఖండసుఖస్ఫురణంబు = ఎడతెగని సుఖానుభవమును.

ఉ. నావిని శూలి పల్కు మునినాయక! యీ మను వెందు గోభ్యమై

తా విలసిల్లు; దీని దురిత ప్రవణాత్ములకు మురారిసే

వావిముఖప్రచారులకు నైష్టవమార్గముగాని ⁴హీనపుం

ద్రోవఁ జరించు సజ్జనవిరోధులకుం దగ ⁵దింత దెల్పఁగన్. 113

టీక. నాన్ = అని పల్కుగా; శూలి = శివుఁడు; మనువు = మంత్రము; గోభ్యమై =
 రహస్యమైనదై; దురిత ప్రవణాత్ములకుఁ = పాపములందు ఆసక్తమగు మనస్సు కలవారికిని; మురారి...
 ప్రచారులకుఁ = విష్ణుని సేవింపనివారికిని; సజ్జనవిరోధులకుఁ = ఉత్తములను ద్వేషించువారికిని.

క. నీవు హరిభక్తియుతుండవు, గావున నా కెపుడుఁ గూర్తుఁ గావున విజ్ఞా

నావాసపూర్ణబుద్ధివి, గావున ⁶వివిపింతు వినుము కలుషవిదూరా! 114

టీక. కూర్తు = ఇష్టుడవగుదువు ['స్నేహించువు' అని పూర్వటీక.] విజ్ఞాన.....బుద్ధివి = విశేషజ్ఞానమునకునివాసమైన గొప్పబుద్ధికలవాడవు.

శ్లో. స్పృశ్యాద్యం సత్యనామాద్యం షష్టషష్టం సదీర్ఘకం,
షష్ఠం షష్ఠాది సత్యంతం సమారం తం విదుర్బుధాః.

115

టీక. స్పృశ్యాద్యం = మొదటి స్పృశ్యాక్షరము - కకారము - గలదిగాను; సత్యనామాద్యం = 'సత్యము' యొక్క పేరిలోని మొదటి యక్కరము - 'బుతగ్' సత్యం - అని 'బు'కారము కలదిగాను; షష్ట షష్టం = ఆఠవవర్గము (అంతస్థాదికము)లోని ఆఠవ అక్షరము-షకారము; సదీర్ఘకం = ఆ 'ష' దీర్ఘముతోఁ గూడినది. - 'షా' కారము; కలదిగను [ఇట్లు నాల్గవర్గములు - 'కృషా' - అని కాఁగా.] షష్టం = ఆఠవ అక్షరము; షష్ఠాది = షష్టవర్గమొదటిదగు 'య'కారము గలదిగాను; సత్యంతం = నమ స్కృతి చివఱగలది - 'నమః' - చివఱగలది. గాను; దీనినిబట్టి విదవ యక్షరము - షకారము - ఊహ్యము. ఇట్లు 'కృష్ణాయ నమః' అని తేలినది; (ఇది) సమారం = సమానములగు దళములు కలది = [గరుడ వాహన విష్ణువు దేవతగాఁ గల] వడ్డత - స్వాధిష్ఠాన చక్రముకలదిగాను; తం = ఆ మంత్రమును; బుధాః = విద్వాంసులు; విదుః = తెలిసికొందురు చెప్పుదురు.

క. కృష్ణుఁడు ఋషిగాఁగ మహావిష్ణుఁడు దేవతగఁ జొల్చి వేమాటలు త
న్నిష్ఠాతబుద్ధిఁ బేర్కొను, వైష్ణవులకు నీ మనువు ద్రువస్థితి యొసఁగున్.

116

టీక. పొల్చి = ప్రకాశించి; తన్నిష్ఠాతబుద్ధిఁ = తదాసక్తమగు బుద్ధితో; ఈ, మనువు = ఈ మంత్రము; ద్రువస్థితి = మోక్షము.

ఉ. ఎవ్వఁడు పొండరికమున కేఁగి మహానదిఁ దీర్థమాడి తా
నవ్విధులెల్లఁ దీర్చి కమలాక్షునకున్ బ్రణమిల్లి నూరుమా
ర్లవ్వరమంత్ర మర్చి బరియించు సతం డఖిలాఘపంకముల్
దవ్వునసం గనంగలఁడు తత్త్వమహత్త్వము సత్త్వరంబుగన్.

117

టీక. మహానదిఁ = గొప్ప నదియందు - భైమియందు; తీర్థమాడి = స్నానముచేసి; ఇవ్వర మంత్రము = ఈ గొప్పమంత్రమును; అర్చిఁ = ప్రీతితో; నిఖిలాఘపంకముల్ = నమస్తపావములను ముటికి; దవ్వునసం = దూరముగ తొలఁగఁగా - నశింపఁగా; సత్త్వరంబుగన్ = వేగముగ; తత్త్వమహత్త్వమున్ = పరమాత్మ యొక్క గొప్పతనమును.

క. విధివంతంబుగ విధున,న్నిధి నిచ్చులు నేఁ బరింతు నిఖిలభవతమో
వధవిధి⁴విధు వగు దీనిన్, విధినందన! తత్ప్రసాదవిభవాపేక్షన్.

118

టీక. విధివంతంబుగన్ = నియమానుసారముగా; విధునన్నిధిఁ = విష్ణుసాన్నిధ్యమున; నిఖిల...
...విధువు = జన్మములను చీకట్లను నశింపజేయు పద్ధతియందు చంద్రుడగునది; తత్ప్రసాదవిభవాపేక్షన్ = అతని యనుగ్రహసంపదను పొందు కోరికతో; విధినందన! = బ్రహ్మపుత్రుడవగు నారదమునీ!
అలం. రూపకము.

వ. సిద్ధేశ్వరావ్యాయంబున సిద్ధలింగంబవై యొందేని నీ వుండుదు వా దక్షిణ
ద్వారంబు నధిష్ఠించి యీ మంత్రంబు ననుష్ఠించు నిష్ఠాగరిష్ఠులకు నిష్టార్థసిద్ధికరత
స్ఫుటికఘటిక యగుట నిగమాంధంబు. తొల్లి తీర్థయాత్రాచరణనిపుణుండగు
నీలాంబరుండు నిఖిలతీర్థంబులను⁶ దర్శించుచు వచ్చివచ్చి పొండరికంబు సొత్తొంచి

యుత్తుంగతరంగడోలారూఢ కలహంసకులకలక¹లరవఘుమఘుమిత బ్రహ్మాండకు
హరక్రోడంబగు భీమరథినిరంబునం గృతస్నానుండై యనూసమహిమాభిరామం
బగు నాక్షేత్రంబునం గల²విచిత్రంబులు నేత్రప్రీణనంబుగా, నాచరించుచు
నచ్చోట సాక్షుడగు పుండరీకాక్షు వీక్షించి వెఱంగంది తదక్షరలక్షణంబు
నెఱుంగనేటిక యూరకుండె, నుండియు నయ్యేకకులడలుండు చలపకారితనంబున
నద్విర్ణంబులు నిర్ణయింప నుద్యుక్తుండై.

119

టీక. నిష్టాగరిష్టలకుఁ = నియమముచే మిక్కిలి గొప్పవా రగువారికి; కరతలస్పటికఘటిక =
అఱచేటిలోని పటికపువూస - స్పష్టముగ గోచరించునది; సీలంబరుండు = బలరాముడు; హస్తైంచి =
ప్రవేశించి; ఉత్తుంగ.....క్రోడంబు - ఉత్తుంగ = ఉన్నతమయిన; తరంగ = అలలు అను; డోలా =
ఉద్యోలంబు; ఆరూఢ = ఎక్కియున్న; కలహంసకుల = హంసనమూహముయొక్క; కలకలరవ
ఘుమఘుమిత = కలకలధ్వనిచే ఘుమఘుమని ప్రతిధ్వనించు; బ్రహ్మాండసహస్రీంద్రులు = బ్రహ్మాండ
ముల గుహల లోపలిభాగముకలది; అనూసమహిమాభిరామంబు = గొప్పమహిమచే మనోహరమైనది;
నేత్రప్రీణనంబుగాఁ = కన్నులపండువు అగునట్లు; ఆచరించుచుఁ = చేయుచు - అచటి విచిత్రములను
కన్నులకఱపుదీక్షణజూచుచు; సాక్షుడగు = సమంత్రాక్షుడగు; వెఱంగు, అది = ఆశ్చర్యపడి; ఉండి
యొక్క = అట్లూరకయుండినప్పటికిని; అయ్యేకకుండలుండు = అ బలరాముడు; చలపకారితనంబునఁ =
పట్టుదలతో [చలపకారి = పట్టుదలకలవాడు]; [‘చలపకారితనంబునఁ = మచ్చరములవానితనమున’
అని పూర్వటీక.] ఉద్యుక్తుండై = సిద్ధపడినవాడై.

మ. కరముల్ మీదికిఁ జూచి యూరుపులు బిగ్గం బట్టి యంతఁ రిపూ

త్కరముం బోవ నదల్చి యట్టితఱి బద్దం బట్లు మో మొప్పుగా

జరణాంగుష్ఠనఖావలంబనముతోఁ జండాంశుఁ గన్గొంచు భా

స్వరనిష్ఠం జప మూచరించె నొకమాను బన్నవజ్జ్యంబుగన్.

120

టీక. ఊరుపులు = శ్వాసములు - ఊపిరి; బిగ్గంబట్టి = బంధించి; అంతఁ = పిదప; రిపూ
త్కరముఁ = శత్రుసమూహమును - కామాదులగు అరిష్టదర్శమును; పోవఁ, అదల్చి = తరిమి;
మోము, బొప్పుగాఁ = ముఖము ప్రకాశింపఁగా; చరణాంగుష్ఠనఖావలంబనముతోఁ = కాలిప్రేలి
గోరు ఆధారముగాఁ గల్గి-కాళ్లను ఎత్తి, వ్రేళ్లచివఱ నిలువఁబడి; చండాంశుఁ = సూర్యుని; భాస్వర
నిష్ఠఁ = ప్రకాశించు(గొప్ప)నియమముతో; అన్నవజ్జ్యంబుగఁ = అన్నమును విడిచి.

తే. దానఁ బ్రియోమంది దానవధ్వంసి యొంకఁగె

గూర్చియన్నకు ధర్మకనిర్మలునకు

నమ్మహామంత్ర; మాతండు నంతనుండి

యెదియ జసియింపఁదొణఁగె గాయత్రివోలె.

121

టీక. దానవధ్వంసి = రాక్షసులను నశింపఁజేసిన కృష్ణుడు; ధర్మకనిర్మలునకుఁ = తపోక
(ధర్మ)దీక్షచే నిర్మలుడైనవానికి.

క. భూరిగుణరత్నరాశిఁ గుమారుఁ గనుంగొనఁగఁ దివరు మమకారము లో

నారసి యొసంగె మున్నా, నీరజనాభుండు రుక్మిణికి⁷నామనువున.

122

1. క. లారవ. చ. లరవ. ట. లనాద. 2. చ. విశేషంబు. 3. క. సాచి. చ. జాచి. క. 4.
వర్ణంబు. చ. వర్ణంబు. 5. చ. మొంది. 6. ట. యున్న. 7. క. నీ. చ. నా.

టీక. భూరిగుణరన్నరాశి = గొప్పవై, శ్రేష్ఠమైన గుణముల ప్రాప్తు అగువానిని; కనుగొనఁ గఁ = చూచుటకు - పొందుటకు; తివురు = యత్నించునట్టి; మమకారము = కోరిక; లో, నారసి = మనస్సున గ్రహించి; నీరజనాభుండు = పద్మనాభుండు-కృష్ణుండు; ఈ, మనువుఁ = ఈ, మంత్రమును. క. జపియించె నేను దివ్యము, లుపవాసపురస్కరముగ నుగ్మలి నిష్ఠఁ

నిపుణమతిం బలిచే నిటు, లుపదిష్టంబైన మంత్ర ముత్సుక మొదవన్. 123

టీక. విను, దివసములు = అయిదు దినములు; ఉపవాసపురస్కరముగఁ = ఉపవాసముతో కూడ; ఉగ్మలి = అడుది - రుక్మిణి; ఉత్సుకము, ఒదవన్ = ఉత్సాహము, కలుగఁగా.

ఉ. విన్న మదీయనేత్రశిఖి వేగమునన్ జముఁగూడఁ జన్నయ

స్తన్నధూఁ డిందుబింబసుకుమారుండు భోజితనూజయందుఁ బు

ట్టై స్తధువైరి దెల్పిన కడిందిజపంబు నెపంబునన్ బున

ర్జనమునొందె రాగరససంపదపెంపు యువద్వయీమతిన్. 124

టీక. మదీయ - వేగమునన్ = నా మూడవకంటి యగ్ని వేగమున; ఇందు బింబ సుకుమారుండు = చంద్రబింబమువల చక్రనివాడు; భోజితనూజయందుఁ = రుక్మిణియందు; కడిందిజపంబు నెపంబునన్ = గొప్పవైన జపము కారణమున; రాగరససంపదపెంపున్ = గొప్పవైన అనురాగసంపద; యువద్వయీమతిన్ = ఇద్దఱుయువకులరీతిని-ప్రద్యుమ్న, సాంబ రూపమున; పునర్జనము నొందెన్ = మరలఁ బుట్టెను.

సీ. బలభిదా రాఘనంభవలతాంతశ్రేణిః బన్నుము నాకొక్కచిన్న తేరు

కాళికెం గోలిచిల్కలరాజుఁ గొనితెచ్చి నావెంటఁ బడివాగె నడవఁబనుపు

గగనచక్రప్రాశికాన ర్తిమకరంబు బిరుదుటెక్కెముగ వేగిర మొనర్పు

మదనగోపాలుండు మాతండ్రిచే నాశుఁ జెఱకుచే మలిపింపుకఱకువిల్లు

తే. వనజహితు వేడి తమ్మి తూపుచకుఁ దెమ్ము, దివ్యములఁగాసి సాధింపఁ దీరదీశు నంబ! నీవంచు రుక్మిణి నట్టు నిట్టు, దిరుఁగు శైశవచాపలార్దితుండు మరుండు,

టీక. బలభి.....శ్రేణిఁ = ఇంద్రుని యుద్ధానవనములోని పూలమొత్తముచేత; చిన్ని తేరు = చిన్నర్థమును; వన్నుము = తయారుచేయుము; కాళి.....రాజుఁ = కాళికాదేవి చేతిపై నుండు గొప్పచిలకను; నావెంటఁ = నావెనుక; పడివాగెఁ = స్పృశికి తగిన ఏర్పాటుతో-జీనితో; నడువఁ = పచ్చుటకు; గగన..... మకరంబు = ఆకాశమున తిరుగు రాశులలోని మొసరిని; మదన గోపాలుండు = మదనగోపాలుండైన విష్ణువు; మలిపింపు = చెక్కింపుము; కఱకువిల్లు = కఠినమగు ధనుస్సు; వనజహితుఁ = సూర్యుని; వేడి = ప్రార్థించి; తమ్మి = కమలమును; తూపునకుఁ = బాణమునకు; తీరదు = సాధ్యపడదు; అంబ! = ఆమ్మా! శైశవచాపలార్దితుండు = బాల్యమందలి చాపల్యముచే పీడింపఁబడినవాడు; మరుండు = మన్నధుండు.

విద్వ ల్లిట్టి యనాధ్యపుఁగోరికలను గోరుటయు, అందులకుఁ దల్లివీరపట్టుకొని చుట్టును తిరుగుటయు న్యభివజములు.

చ. పలుచని లేతకెంజిగురుబత్తలికం బెకలించి తేనియం

గొలిపిన⁴తాసటంబుగల క్రొవ్విరితూపుల నితుచాపుఁదే

గెలు పొనఁగూర్చె; నాగెలుపు కృష్ణనిపట్టుపుదేవి రుక్మిణి

లలన జపించు మంత్రముబలంబున నైనదిగా నెఱుంగుమీ!

126

టీక. పలుచని.....బత్తలికన్ = మృదువైన లేతదైన చిగురుటాకుల యమ్ములపొనియండి; పెక లించి-లాగి; లేనియంగ లిసిన తానటంబు = లేనెతోగూర్చిన మెఱుంగు; [బానటము = సహాయము- వాడి అని పూర్వటీక.] ఇత్తుచావుడు = మన్నభుండు.

క. సరసిజభవభవ! వాయు, స్ఫురితములై త్రిపురదహానములు త్రిజగములన్
బురికొని నీరసయవసాం, కురసఖముగ నేర్చె మున్నకుంతితక్షిన్. 127

టీక. సరసిజభవభవ! = బ్రహ్మపుత్రుడవగు నారదుడా! వాయుస్ఫురితములై = వాయువు లచే విస్తరింపఁజేయఁబడినవై; త్రిపురదహానములు = త్రిపురముల నెడి యగ్నులు; పురికొని = వ్యాపించి; అకుంతితక్షిన్ = మొక్కవోని బలముతో; నీరసయవసాంకురసఖముగన్ = ఎండిన గడ్డివరకలవలె; ఏర్చెన్ = దహించెను. ఆలం. ఉపమ.

సీ. పెరుంగంపతోడుగు లీడ్చిన మొల్కు ససి యయ్యె గగనంబుతో రాము కాననములు
కడులావుమానిసి ¹కాలరాచిన చీరు చాచయ్యె బళ్ళాదిజంతుపంక్తి
²బడెగండ్ల నొంటిపై బడిన విఘ్నేశ వాహనులయ్యె హరిదంతహస్తీపతులు
వనపాలు రడుసులోఁ జనఁగ్రుక్కు తాళిఫలాకృతులయ్యె గులాచలములు
తే. మృదులగోమయపిండసన్నిభితకార, వేల్ల ఫలబీజసముమైరి వీళ్ల ప్రజలు
కమలసంభవవరదానగర్వితాసు, రవరపట్టణనిర్భరా క్రమణవికృతి. 128

టీక. కమల.....వికృతిక - కమలసంభవ = బ్రహ్మచేతనైన; వరదాన = సరదానమున; గర్విత = గర్వించిన; అసుర = రాక్షసులయొక్క; పట్టణ = పురముల చేతన; నిర్భరా క్రమణవికృతి = ఎక్కువైన యాక్రమణమును వికారమువలన; గగనంబుతో, రాము = ఆకాశమును బిజిసిగొనునట్టి - అత్యున్నతము లయిన; కాననములు = అడవులు; పెరుంగంపతోడుగు = పవనంబులగట్టి - ఒకవిధమైన చీపురు; ఈడ్చిన = (మీఁద) లాగిన మొల్కుససి = లేతవైరు; [పెద్దనుడవులు నీలమట్టము లయ్యె ననుట.] కడులావుమానిసి = మిక్కిలిలావుగనున్న ముసుప్పుడు; చీరుచాలు = చీనులబారు; హరిదంత హస్తీపతులు = గొప్పదిగ్గజములు; బడెగండ్ల = పెద్దశలుంగులందు; ఒంటిమ్రో = ఒక్కసారిగా; విఘ్నేశవాహనములు = ఎలుకలు, కులాచలములు = నులపర్వతములు - మహేంద్రాది సప్త నుల పర్వత ములును; వనపాలురు = తోటకాపులు; అడుసులో = బురదలో; చనన్ = చొచ్చునట్లు; తాళి ఫలాకృతులు = తాటిపండ్లవంటివి; వీళ్ల ప్రజలు = పట్టణములలోని జనులు; మృదుల.....నమము = మెత్తని పేడముద్దకు అద్ద బడిన కాకరగింజలతో సమానముగా. ఆలం. ఉపమ, రూపకము. కావ్య లింగము.

క. ఈ రీతిఁ గొంతకాలము, ప్రారగతిక సోకుమూఁక నుడిదలయూశుల్
గారింపఁగ నే నంతట, వారింపఁగఁ గణఁగితిక భువనహితబుద్ధిన్. 129

టీక. సోకుమూఁకనుడిదలయూశుల్ = రాక్షసుల యునికిపట్టు లగు త్రిపురములు; కారింపఁ గన్ = బాధింపఁగా; కణఁగితిక = సిద్ధపడితిని.

చ. అపుడు పినాకమున్ బవనిభాస్త్రములుం గొని యేయఁబూని త
త్రిపురము లొక్కటన్ నిటలదృష్టికి లక్ష్యముచేయుచోట మ
ద్వపురుదితంబులైన శ్రమవారిజలంబులు డిగ్గజాటి యు
ర్విపయిఁ గడున్ వడిన్ దొఱఁగి వెల్లువచూపి నదీత్య మొందుచున్. 130

1. క. కాల్ల. చ. కాల. 2. క. బడెగండ్లనుంటిమై. చ. ట. బడిగండ్లమిట్టమై. 3. చ. జిక్కు

టీక. పినాకముక్ = పినాకమనెడి ధనుస్సు; పపినిభాస్రములక్ = వజ్రసమానములగు బాణములను; ఒక్కటక్ = ఒక్కసారిగా; నిటలదృష్టిక్ = ఫాలలోచనమునకు; లక్ష్మ్యముచేయు చోటక్ = గుఱిచేయునప్పటికి; మద్వపురుదితంబులైన = నా శరీరమునుండి పుట్టిన; శ్రమవారిజంబులు = చెరుటనీరు; తోఱఁగి = జాఱి-కాఱి; వెల్లువచూపి = ప్రవహించి.

క. మున్నేను మేన నలఁదిస, ప్రన్నని భసితంబు నణచి ¹శ్రమవారి కడుక్

²జెన్నెనఁగె మంచుమల³మం, చున్నడిచికొని ప్రవహించు సురనదిపగిదిన్. 131

టీక. అలఁదిస = పూసిన; ప్రన్నని భసితంబు = మనోజ్ఞమగు (ఇంపైన) బూడిద; తనువారి = చెరుట; మంచుమలమంచక్ = హిమాలయపుమంచు; [పూర్వటీకలో 'సంచు'పాఠము గ్రహింపఁబడి 'సంచుక్' = విధమును - అందమును' అని అర్థము వ్రాయఁబడినది.] అడిచి⁴కొని = కొట్టికొని; [ఇచట భసితముతో మంచు సరిపోల్పఁబడినది] అలం. ఉపమ.

క. భీమాహ్వయమున వర్తిలు, నామేనం బుట్టునంది నదియై వెలసెక్

భూమిక్ ఖైమి యనందగి, భీమరథి యనంగ మాటుపే రెసఁగంగన్. 132

టీక. పుట్టువు, అంగి = జన్మించి.

శా. ఆఖైమీనది విశ్వముక్ నిజకృపీటార్ద్రంబు గావించుచుక్

శ్రీభామావిభుక్షేత్రమండలము డాసెక్; డాసినక్ వీచిరే

భాభీలంబగు దానిపెంపు గని ము ⁴న్నందుండు ప్రాణుల్ మహా

క్షోభోద్విగ్నమనస్కులై వెలుచ నాక్రోశించుచుక్ బెంపఱన్. 133

టీక. విశ్వముక్ = ప్రపంచమనంతను; నిజకృపీటార్ద్రంబుక్ = తన నీటిచే తడిసినదానిని; శ్రీరామావిభుక్షేత్రమండలము = శ్రీలక్ష్మీదేవభర్తయగు విష్ణుని క్షేత్రమగు పాండరీకమును; డాసెక్ = సమీపించెను; వీచిరేభాభీలంబు = ఆలలనమూహముచే భయంకరమైనది; మహాక్షోభోద్విగ్నమనస్కులై = ఎక్కువైన కలతపాటుచేత భయపడిన మనస్సులు కలవారై; వెలుచక్ = గట్టిగా; ఆక్రోశించుచుక్ = మొఱిపెట్టుచు; బెంపఱక్ = దైన్యమునొందఁగా.

క. భూరోభయార్దితులై చని, ఖైరపు మదరాగరుచిక్రపాపూరితదృ

క్రైరవుఁబలుకుదు రమృతా, హారులుహారిఁబలుకుక్రియఁగృతాంజలు లగుచున్.

టీక. భూరోభయార్దితులై = గొప్ప భయముచే పీడింపఁబడినవారై; మద .. కైరవుక్ = గర్వము, ప్రేమము లేబస్సు, దయ - అనువానిలోనిండిన కలువలవంటి కన్నులు కలవానిని; అమృతా హారులు = దేవతలు. అలం. ఉపమ.

ఉ. మిక్కుటమైన ¹పాంకమున ²మిన్నలగర్భముగాఁగఁ బొంగి నేఁ

డొక్కమహాస్రవంతి యిదె యుత్తరదిక్కున క్షేత్రసీమపై

నిక్కె లయాభిఁబోలె; ³నిట నిల్వఁగనోపము నాగహార! మే

మెక్కడి కేఁగువార? మిఁక నెద్దితెఱు గిటమిఁద? నాపుడున్. 135

టీక. పాంకమునక్ = వేగముతో; మిన్ను = ఆకాశము; గర్భముగాఁగక్ = ఉత్పత్తిస్థానము కాఁగా; మహాస్రవంతి = గొప్పనది; లయాభిఁబోలెక్ = ప్రళయకాలపు సముద్రమువలె; నాగహార! = పాము హారముగాఁగల కాలభైరవుడా!

1. చ. శ్రమ. 2. చ. జిన్నొ. 3. క. పంచున్నాచికొని. చ. మంచు...ట...నడిచికొని. 4. చ. న్నెన్నుండు. 5. చ. భీమావృతు. 6. క. పంక. చ. ట. పాంక. 7. క. మిన్నుల. చ. మిన్నల. 8. చ. ట. యిట.

సీ. కాళరాత్రిస్తనాగ్రకృతావకాశమై యురము వెల్లిడిపూత యొప్పు వెనుప
శిథిల్వ మొందిన చెంగావిజడముడి చిలుకూడి నెలపువ్వు చెంపనంటం
గంకాళ మను బుద్ధి గరమున జందెంపుఁజిలువం బట్టిన నది జలదరింప
నెచ్చటం బ్రభవింపే? ¹నే తెద్ది? యని పల్కు సరభసోక్తుల జగజ్జంతు లలుకఁ
తే. బాణిపుట³శీధుపాత్రంబుఁ బాటవైచి, కుటువువై నున్న కిన్నర నులుక ⁴ద్రోచి
యతిరహాకేళినుండియు నరుగుదెంచి, భరారిజయగౌరవుఁడు కాలభైరవుండు.

టీక. కాళ.....వకాశము = కాళరాత్రి (కాళి)యొక్క స్తనముల అగ్రభాగములచే
చేయబడిన తెరిగి గలది - అనగా అతని భార్య యగు కాళి యొంటిచుకొనుటచే ధైరవునిఱుమ్ము
మీద స్తనచూచుకము లంటిన చోట మాత్రము విడిచి, తక్కినయెడఁ బూడిద పట్టమై యున్నదనుట.
[ఇట్లుండుట ఎక్కువ అందమును కలుగఁజేయుచున్నదని భావము] శిథిల్వము, ఒందిన=విడిపోయిన; చిలు
కూడి = ముడికాటి; నెలపువ్వు=(జడలోని చంద్రుఁడను పువ్వుము; చెంపకొ అంటన=చెంపవైబడఁగా;
గంకాళము = ఎముకలగూడు; కరమునకొ=చేతిలో; జందెంపుఁజిలువకొ=ఉపవీరముగా నున్న పామును;
జలదరింపకొ = జల్లుమనఁగా - భయపడఁగా; సరభసోక్తులకొ = తొందరతోఁగూడిన మాటలచే; జగజ్జం
తులు = లోకములొని జీవులు; అలుకకొ = భయపడఁగా. పాణిపుటశీధుపాత్రంబుకొ = చేతిలోని
మధుకలశమును; కురువువైకొ = తొడవైని; కిన్నరకొ = పిఱును; ఉలుకొ = డోరక; యతిరహాకేళికొ =
(భార్యతో) ఏకాంతవిహారమున. ఆలం. శ్రాంతిమంతము, స్వభావోక్తి.

ఆ. అరుగుదెంచి యమృహానది వీక్షించి, చేతులెత్తి బిట్టు చిట్టమిడిచి

ఘోరకోపవేగ ధీరోక్తు లులియంగఁ, బలుకు నిట్లు తేత్రపాలగుండు. 137

టీక. బిట్టు = గట్టిగా; చిట్టము, ఇడిచి = చిటికెప్రేసి, ఘోరకోపవేగధీరోక్తులు = ఎక్కువ
కోపముచే తడఁబడినమాటలు; ఉలియంగకొ = ధ్వనిచేయఁగా.

చ. 'నిలునిలు! తుంగభంగవగు నిన్ను గనుంగొని సాధ్వసాతి వి

హ్వలమతులైరి తేత్రతలవాసులు; దానికొ గోహాగించ ని

వలమురితాలు; పింక నిట వచ్చుట మానుము మచ్చెకంటి!' నా

నిలిచి నుతించు నన్నది వినిశ్చితకార్యగతికొ జగత్పతికొ.

138

టీక. తుంగభంగవు = ఎత్తయిన అలలు కలదానవు; సాధ్వసాతివిహ్వలమతులు = భయముచే
మిక్కిలి ఆందోళపడు మనస్సు కలవారు; వలమురితాలువు = పక్షిదావర్తశంఖమును దాల్చిన విష్ణువు;
మచ్చెకంటి! = చేపవంటి కన్నులుకలదానా! (నది స్త్రీకావున యిట్టి సగబోధనము). వినిశ్చితకార్య
గతికొ = నిశ్చయింపబడిన కార్యముల పథతిగలవానిని; జగత్పతికొ = విష్ణుని; నుతించున.

సీ. జగదుద్భవస్థితిక్షయహేతు వెవ్వఁ డా దేవాదిదేవుండు దిక్కు నాకు

గ్రాహనిగ్రహ⁷మాఁగి కరిఁ గాచె నెవ్వఁ డా త్రిభువనాధీశుండు దిక్కు నాకుఁ

దుదిపదంబు నొసంగి ధ్రువుఁగాచెనెవ్వఁ డా దృఢదయామయమూర్తిదిక్కు నాకు

దోహదవిబన్నంబుఁ దోలఁగించె నెవ్వఁ డా దీనమందారుండు దిక్కు నాకు

తే. నెవ్వనిపదాబ్జమున జనియించు జలము, మజ్జనకుండైన శివుఁ డాత్మమకాళి ¹⁰నిలిపె
నమృహావిష్ణుఁ డా కృష్ణుఁ డా గుణాబ్ధి, దేవకీనందనుండె యొందు దిక్కు నాకు.

* శ. ర. పట్ట. 1. చ. నెరకెద్ది. 2. చ. జంతు. 3. చ. శిమ. 4. క. కడ్రోచి. శ. ర. కడ్రోచి. 5. క. గించినన్. 6. క. తాల్పుడిం. శ. ర. తాల్పుడిం. 7. చ. ముగల్గి. 8. క. ద్రో. చ. ద్రో. 9. క. దల. చ. దొల. 10. చ. నిలిపి.

టీక. జగదు..... హేతువు = లోకముల సృష్టి, స్థితి, లయములకు కారణమైనవాడు; గ్రాహ నిగ్రహము, ఈగి = మొనలితోడి యుద్ధమును తొలగించి; కరిక = విరుగును - గజేంద్రుని; తుది పదంబు = ఉత్తమస్థానమును-మోక్షమును; బన్నంబు = భంగపాటును; జనియించు జలము = పుట్టిన నీటిని; గుణాబ్ధి = గుణములకు సముద్రుడు.

తే. శరణమవు గవ్వు; మద్భయజ్వరము నుడుపు, భగ్నమతి నైతిః ¹కుర్కురభర్తకతన నింక నెయ్యగిదిక్కు? చక్రాంక! నన్ను, బ్రోవు మని పల్లఁ గృపఁ బల్కుచేవు ²డేటి.

టీక. మద్భయజ్వరము = నా భయము అను రోగమును; ఉడుపు = పోగొట్టుము; కుర్కురభర్తకతన = కుక్క వాహనముగాగల కాలభైరవునివలన; [కుర్కురభర్త = కుక్కలరాజు అని పూర్వటీక.] భగ్నమతి = శిథిలమైన బుద్ధి కలదానను; చక్రాంక! = చక్రము చిహ్నముగాఁ గల దేవా!

ఉ. రమ్మ గరమ్మ ద్రోవి మధురప్రియభాషిణి! నన్నుగన్నమీఁ దవ్వఁజేయున్ భయమ్ము గలదా! వల దాతురవృత్తి; మన్నియో గవ్వున నీట్ర దేశమునఁ ³గ్రమ్మి నమజ్జనజన్మజాడ్యపా శమ్ములఁ ద్రెంపు; నింపు మనిశెమ్ము శుభమ్ములు భూతకోటికిన్. 141

టీక. గరమ్మ = దెవరుపాటు; ఆతురవృత్తి = తొందరపాటు-కలతపాటు; వలదు = అక్కఱలేదు; మన్నియోగమ్మ నఁ = నా యాజ్ఞావలన; క్రమ్మి = వ్యాపించి - ఉండి; నమజ్జనజన్మజాడ్యపాశమ్ముల = వంగియున్న (నమస్కరించిన జనుల పునర్జన్మజాడ్యముల పాశములను; అనిశమ్ము = ఎల్లపుడును; భూత కోటికి = దీవరాశికి.

క. అస్తత్ తే త్రస్థితి భవ, భస్మాంగజ! గంగకంటఁ బావని వగుచున్ భస్మీకరింపు లోకా, పస్తాగ ప్రాయదురితబాధాశతమున్. 142

టీక. భవభస్మాంగజ! = విభూతితోఁ గూడిన శివుని దేహమునుండి పుట్టిన నది! అస్తత్ తే త్రస్థితి = నాతే త్రమున ఉండుకతనమున; పావనివి = పవిత్రమైనదానవు; లోకా..... శతము = లోకముయొక్క మూర్ఖులతో సమనమగు వందలలోదియైన పాపములబాధలను; భస్మీకరింపు = బూడిద చేయుము - నశింపఁజేయుము.

చ. అని వనజాత్ముఁ డీశరణి నానతియిచ్చినఁ దత్కృపారసం బనుపెనువాని నుబ్బినక్రియన్ రయ మారంగ దత్ప్రదేశమన్ భనువున నారియై నిగిడె; దానిశరంబు గరంబుఁ దాకినక దునుంగుఁ బినుంగు న్నీలుఁ గడుఁదూలు జగజ్జనజన్మలక్ష్యముల్. 143

టీక. వనజాత్ముడు = తామరలవంటి కన్నులుగల విష్ణువు; ఈశరణి = ఈరీతిని; పెను వాన = పెద్దవర్షమువీత; తత్ ప్రదేశమన్ భనువున = ఆతే త్రప్రదేశమనెడి వింట; శరంబు = (ధనుశివత్వమున) బాణమును; (నదీపత్వమున) నీటిని; తురుగున్ = తెగును; న్నీలున్ = చీలును; తూలున్ = ఎగిరిపోవును - నశించిపోవును; జగజ్జనజన్మలక్ష్యముల్ = లోకములలోని జనుల జన్మముల గుఱులు; [ఇచట జలమునకుఁగల బాణరూపముచే లక్ష్యములను పడఁగొట్టునట్లు వర్ణన;] అలం. రూపకము.

క. ఎందుఁ బ్రభవించె నస్త, న్నూదన యత్తీర్థవిభువు నరసింహాఖ్యం జెంది యదునందనాన్యానంద మగుక బద్ధగర్భనందన! వింటే. 144

టీక. అన్నన్నందన = నాపుత్రిక - శైవినది; అత్తీర్థభివృ = ఆ గొప్ప తీర్థము.

క. అది మొదలు¹గా సరస్వతి, తుదగా గల తీర్థములకు దొరయై నడుమఁ
బొదలు ఋషివృషభసేవిత, పదుండగు హరి మెచ్చు తీర్థపతి మానివతి! 145

టీక. దొరయై = ప్రభువై; ఋషి.....పదుండు = గొప్పమునులచే నేవింపబడు పాదములు
కలవాడు - విష్ణువు; మెచ్చు = కొనియాడునట్టి; తీర్థపతి = గొప్ప తీర్థము - శైవినది; నడుమఁ;
పాదలుఁ = ప్రకాశించును.

క. సాక్షాత్కరించి పద్మద, శాక్షుండు వేంచేసియునికి న త్తీర్థకులా
ధ్యక్షము మసారతరళా, లక్షిత ముక్తావళిలంతిం²బోలున్. 146

టీక. వేంచేసియునికిఁ = వేంచేసి యుండుటచేత; మసార.....లంతిఁ = నాయకమణి
యగు ఇంద్రసీలముతోఁ గూడిన మత్స్యాంబులమును; పోలున్, [మసారతరళాలక్షిత = పద్మలపతక
ముచే గుఱుతిడఁబడిన అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ.

క. వెన్నుండు ప్రత్యక్షుంబై, యున్నయెడకు దక్షిణాశ నొక పులిసతలం
బున్నది; మిన్నది కడగను, నున్నతి గన్నది శుభంబు లొసంగం బొసంగన్. 147

టీక. వెన్నుండు = విష్ణువు; పులిసతలంబు = ఇసుకతిన్నె; కడగమున్నతిఁ = మిక్కిలి గొప్ప
ఎత్తును; పొసంగన్ = అనుకూలించఁగా.

ఆ. ముందు నందగోపుమందయందుఁ జరించు, రూపధన్యయోగ్గు గోపకన్య
విష్ణుభక్త ముక్త కృష్ణుఁ డచ్చట నున్ని, యెఱిగి యేగుదెంచి⁴యెఱుకమించి.

148. మందయందుఁ = గొల్లపల్లెలో; రూపధన్య = అందకత్తె; గోపకన్య = గొల్లపడుచు;
విష్ణుభక్త = విష్ణుభక్తురాలు; ముక్త = బీవన్యత్తురాలు; [భుక్తముక్త = అనుభవించబడి విడువఁబడినది
అని పూర్వటీక. ఇందలి 'భుక్త' అను పాతమును, దానియర్థమును అననుగతములు.] ఎఱుకన్, మించి=
జ్ఞానముచే గొప్పదయ.

క. విప్ర⁵వలోచితశుచివే, పప్రథితశరీర యయ్యెఁ జక్రస్తని సా
భిప్రాయస్థితివికసిత, దీప్రనిజకపోల యగుచు దేవునిమ్రొలన్. 149

టీక. విప్ర.....శరీర = బ్రహ్మణకులమునకుఁ దగిన పరిశుద్ధాలంకారముచే చక్కని శరీ
రము కలది - చూచుటకు చక్కని బ్రహ్మణవనితవలె నున్నది; చక్రస్తని = గుండ్రనిచన్నులు కలది;
సాభిప్రాయ.....కపోల = అనురాగముతోఁగూడి, మెఱుగెక్కి ప్రకాశించు చెక్కిళ్లు కలది.

సీ. జలధరశ్యామకుంతలకలాపమునకుఁ బాటించమియె నవప్రసవకలన
దళితనీలోత్పలదళచంచదతుల కామాలనంబె కాలాంజనంబు
కుంభికుంభస్థులకుచమండలికి జ్ఞానముద్రాకరమె⁷ములైములసరంబు
గగనసోదరవలగ్నప్రదేశమున⁸కొండ్యాణబంధంబె యొడ్డాణ మిడుట
తే. గాఁగఁ దప మాచరించు నక్కలువకంటి, యంగలతిక నిరాకల్ప యయ్యు⁹నలరె
శారదారంభవిమలాభసరణికరణి, బ్రకృతిమధురంబులకు వేషరచన లేల? 150

1. క. గను. చ. ట. గా. 2. చ. ట. బొలుచున్. 3. క. భుక్త. చ. ట. భక్త. 4. చ. ట. యెఱుక. క. యరుగుదెంచి. 5. క. యరుగుదెంచె. 6. క. నెఱుక. చ. ట. యెఱుక. 7. క. వరూ. చ. కులూ. ట. మహిత. 8. చ. లిక. 9. క. ముత్య. చ. ముత్తె. 10. చ. కొడ్డాణ. 11. క. నమరె. చ. నలరె.

టీక. జలధర.....కలాపమునకుఁ = నీలమేఘమువలె నల్లనైన శిరోజనమూహమునకు; పాటింపమియె = ఆదరింపకుండుటయే - బంధించుకొనకుండుటయే - విరియఁబోసికొనుటయే; నవప్రసవ కలన=ప్రొత్తపువ్వులను ముడిచికొనుట - [ఆమె కొప్పుపెట్టుకొని పూవులను ముడిచికొనిన ఎంత అందముగ నుండునో, కొప్పుముడిచిననక, తల విరియఁబోసికొనినను అట్లే అందముగ నుండును. ఇట్లే ప్రతిపాద మునను గమనించుచది.] దళిత.....దక్షులకుఁ = వికసించిన నల్లకలువ జేకులవలె ఒప్పిదమైన కన్ను లకు; ఆమీలనందె = కొంచెము మూసికొనియుండుటయే; కాలాంజనంబు = కాటుక; [కాటుక లేకున్నను, కన్నులు కాటుకపెట్టుకొన్న ట్టందముగ నున్నవనుట.] కుంభీకుంభస్థాలకుచమండలికిఁ = ఏచుగు కుంభములవలె పెద్దమైన స్తనములకు; జ్ఞానముద్రాకరమే = జ్ఞానముద్రతోఁ గూడిన హస్తమే. ముత్తైములనరంబు = ముత్యాలహరము. [కుడిచేతి బొటనవ్రేలియొక్కయు, చూపుపువ్రేలియొక్కయు కొనలను చేర్చి తొమ్మిదై నుంచుకొనుచు, ఎడమచేతిని ఎడమమోకాలిచిప్పపయి ఊచుట తపోవిష యమున జ్ఞానముద్ర.] గగన.....ప్రదేశమునకుఁ = ఆకాశముతో నమానమైన - శూన్యమైన-నడు మునకు; ఓడ్యాణబంధందె = ఓడ్యాణముచు ఆసనమే; అక్కలువకంటియంగలలిక = కలంవకన్నులుగల యావనితయొక్క తీగవంటి దేహము; నిరాకల్ప, యయ్యుక్ = అలంకారములు లేనివైనను; కారదాకరణిక్ = శరత్కాలపుటాకాశమువలె; అలరెక్ = ప్రకాశించెను; ప్రకృనిమధురంబుల కుఁ = స్వభావముచే మనోహరమైనవానికి.

తపస్సుచేయునపుడు జుట్టు విరియఁబోసికొనుట, కన్నులు కొంచెము మూయుట, ముద్రాసనముల రచించుట, నాంజి(మొలనూలు) ధరింపకుండుటయు సహజము. అలం. ఉపమ, నిభావన, అర్థాంతర వ్యాసము.

శా. లోకేశ¹స్థితలోకవాసకృతి సాలోక్యంబు నర్చింప, ల
క్షీకాంతాంస్రియగంబుఁ జేరుతమి సామీప్యంబు, స²ద్భక్త
తౌకారిం దనరూపుగా కినిలుపుట³ సారూప్యముక్, బుద్ధి నా
కొక శ్మేఖరుఁగూర్చి యున్ని సతి సాయుజ్యంబు నొందుం దుదిన్. 151

టీక. మోక్షము నాలుగు విధములు (1) సాలోక్యము (భగవంతుఁ డుండు లోకమున నివసించుట.) (2) సామీప్యము (వరహత్పదగ్రహండుట.) (3) సారూప్యము (భగవంతునితో నమానమగు రూపమును పొందుట.) (4) సాయుజ్యము (దేవునితో కలసిమెలసియుండుట) పయి చతుర్విధమోక్షము లను ఆ గొల్లవడుచు పొందినట్లు ఇందువర్ణితము. లోకేశ.....కృతిఁ = లోకములకు ప్రభువగు విష్ణుఁడు నివసించు భులోకమున నివసించుట¹; అర్చించుట = పూజించుటకయి; లక్షీ...యంగంబుక్, చేరు, తమిక్=విష్ణునిపాదపద్మములను పొంతు ఆసక్తిచే; సద్భక్తరత్నాకారిక్ = ఉత్తములగు భక్తులను రక్షించువానిని - దేవుని; బుద్ధిక్ = జ్ఞానమున; నాకొక శ్మేఖరుఁగూర్చి = దేవతాశ్రేష్ఠుడగు విష్ణువును గూర్చి; ఉన్నిక్=ఉండుట²; సతి = గోచకన్యక.

శా. స్నానానుక్రమవాసితాచలఝరీసాంద్రాంబువుల్ ధ్యానసం
ధానాధీనవపుర్విలోకన నితాంతప్రీతసారంగసం
తానంబుల్ మృదుపాదపల్లకతలోద్భూతాంతి లాఘోరస
శ్రీనధాచలతుంగశృంగములు మించెం దత్తపస్సంగముల్. 152

టీక. స్నానా.....బువుల్ = స్నానానుష్ఠానమున ప్రసిద్ధిపొందిన నెలయేళ్లనీటిప్రవాహ ములు కలవి; ధ్యాన.....సంతానంబుల్ - ధ్యానసంధానాధీన=ధ్యానము చేయుటలో ఆసక్తమైన; వపుర్విలోకన = (గోపికయొక్క) దేహమును చూచుటచే; నితాంతప్రీత = మిక్కిలి సంతోషించిన;

1. చ. స్థితి. 2. క. దృక్తి. చ. ట. దృక్త. 3. చ. నునుపుటక్ ట. నునుచుటన్.
పాండురంగ-41.

సారంగసంతానంబుల్ = జింకగుంపులు ['సారంగ = తుమ్మెదలయొక్క' అని పూర్వటీక.] కలవి; మృదు.....శృంగములు - మృదు = మెత్తని; పాదవల్లవదళ = చిగుళ్లవంటి గోషికపాదములనుండి; ఉద్యత్ = బయలుపెడలిన; కాంతి = ప్రకాశము; లాక్షరసశ్రీ = లక్షరసపునఃపదచే; నర్థ = కట్టబడిన; తుంగశృంగములు = ఎత్తయిన కొండకొనలుకలవి; అగు - తత్తవస్సంగముల్ = అగోషిక తపోవ్యాపనములు; మించెక్ = అతిశయించెను. అలం. ఉదాత్తము.

ఉ. ఆ భగవంతుఁ డంతఁ గరుణార్ద్రమతిఁ సతి మ్రొల నిల్పె ¹న

భ్రాభమద్రమభ్రమ మనంతము శాంతము శాంతిమంత ము

యోభమలోభమప్రతిమ శోభనశోభియు నైన మేను నా

నాభరణంబులం గుసుమితామరభూజమునోజ రాజింన్.

153

టీక. కరుణార్ద్రమతిఁ = దయారసముతోఁగూడిన మనస్సుతో; ఆభ్రాభము = మేనుకాంతి వంటి కాంతికలది - శ్యామవర్ణముకలది; అద్రమము = అల్పముకానిది - గొప్పది; అప్రమము = భ్రాంతిలేనిది. ['అబ్బ'మును = నీటినుడిగలది' అని పూర్వటీక.] అనంతము = అంతములేనిది; కాంతి మంతము = తేజస్సుకలది; అయోభము = కలతలేనిది; అలోభము = లోభము లేనిది; అప్రతిమశోభన శోభియుక్ = సాటిలేని చక్కదనముచే; ప్రకాశించునదియును; మేను = శరీరము; నానాభరణం బుల్ = పెక్కు అలంకారములచేత; గుసుమితామరభూజమునోజఁ = పుష్పించిన పారిజాతవృక్షము వలె; రాజింన్ = ప్రకాశింపఁగా. అలం. పరికరము, ఉపమ.

ఉ. ఆ శరదించుబింబసదృశానన సూనశ రాసకోటిన్

కాశు రమేశు రాగరసశ్రులగాత్రయు ⁴స్తస్తనేత్రయు

బేళలబ.ధక్షశిరయు భీతి ముద శ్రునిపాతముఖ్యచే

ష్టోజబలత్వసక్తశంపయునై కనుమ్రంపుదాల్చుచున్.

154

టీక. ఆ శరదించుబింబసదృశానన = శరత్కాలపు చంద్రబింబముతో సమానమగు ముఖము కల ఆ గోషిక; సూనశరాసకోటిసంకాశుక్ = శోటిమన్మథులతో సమానమైనవానిని; రమేశుక్ = లక్ష్మీవల్లభుని; రాగరసశ్రులగాత్రయుక్ = అనురాగరసముచే మలినమైన దేహముకలదియు - ఎక్కువ ప్రేమ కలదియు; స్తస్తనేత్రయుక్ = జాతిన వస్త్రము కలదియు; 'పేళలబుధక్షశిరయుక్' = మృదుల మగు -వదులైన కొప్పుకలదియును; ['పేళల = అందమైన; కైశిక = కీలగంటుకలది' అని పూర్వటీక.] భీతి...శంపయునై - భీతి = భయము; ముదశ్రుసంపాత = అనందాశ్రువులను రాల్చుట; ముఖ్య = మొదలైన; చేష్టా = చేష్టలయొక్క; శబలత్వ = కలయికచే; ['శబలత్వ = చిత్రవర్ణములతోడ' అని పూర్వటీక. ఇది అసంగతము.] సక్తఁకూడిన; తనుశంపయునై = మెలుపువంటి దేహముకలదియు నయి; కనుమ్రంపు, దాల్చుగ్ = చూపుల మాంద్యమును, పొందఁగా - పరవశముకాఁగా; అలం. పరికరము, ఉపమ.

తే. పృథులవిజ్ఞానగ్రసపూర్ణభృగుశుకాది, భావనాదీర్ఘకలయందు బరిణమించు

జలజదళనేత్రపాదాంబుజములు గేల, భీతమృగపోతలోచన బిగియబట్టె. 155

టీక. పృథుల.....దిగ్ధికలయందుక్ = గొప్ప విజ్ఞాన మను నీటితో నిండిన భృగువు, శుకుండు మొదలగువారి మనస్సులనెడి నడబావులందు; పరిణమించు = పరివర్తము పొందునట్టి - వికసించు నట్టి; ['పరిణమించు = సంతోషించు - వికసించు' అని పూర్వటీక.] జలజజములు = విష్ణుని పాదపద్మములను; భీత.....లోచన = భయపడిన జింకపిల్లయొక్క చూపులవంటి చూపులు కల గోప వనిత; కేలక్ = చేతితో; బిగియబట్టెక్ = గట్టిగా పట్టుకొనెను. అలం. రూపకము.

క. కరకలితనిజపదాబ్జయు, విరళతరత్రపయనైన విధుబింబముఖన్

వర¹సంభావితఁజేసెన్, గరుణాగుణహరి శౌరి కన్నుల నగుచున్.

156

టీక. కర...పదాబ్జయున్ = చేతితో పట్టుకొనఁబడిన తన (విష్ణుని) పాదపద్మములుకలది యును; విరళతరత్రపయన్ = మిక్కిలి దూరమైన - పోయిన సిగ్గు గలదియు; 'విధుబింబముఖన్' = చంద్రునివంటి ముఖము కల వనితను; కరుణాగుణహరి = దయాగుణముచే మనోహరుడైనవాఁడు; శౌరి = విష్ణువు; వరసంభావితన్ = వరముచే గౌరవంపఁబడినదానిని - వరములు పొందినదానిని. చేసెన్.

సీ. తనుఁజూచి శిథిలబంధశిరోజ యగుట నయ్యతితకు ముక్తకేశాహ్వయంబు
దయచేసి తత్ప్రార్థితములైన మముల నొసంగి యప్పసిగాఁపుటసదబుద్ధి
చిలుగుబ్బలాని తత్ప్రార్థరాజమునకు నీశానుదిక్కున నిరవుపటిచే
వెన్నుఁడు తనునది ప్రేవల్లెలో రాక తర్కించుదౌష్ట్యంబుఁ దలచి నగుచు

తే. దానికరములచే బీడితంబులైన, పాండురంగేశుశ్రీపాదపల్లవముల

సంగుళీమధ్యతనురేఖ లంటియుండు, గంగఁబ్రవహించు నీటిదొంకలునుబోలె.

టీక. శిథిలబంధశిరోజ = వీడిన మడిగల జాట్టుతో కూడినది; ముక్తకేశాహ్వయంబు = ముక్త కేశయను పెరు; దయచేసి = ఇచ్చి; తత్ప్రార్థితములు = ఆమెచే అడుగఁబడినవి; ఒసంగి = ఇచ్చి; ఆప్పసిగుబ్బలు = ఆ తక్కువబుద్ధికలదగు గొల్లపడుచుయొక్క (మూఁడురాలైన యామెయొక్క); 'పసిగాపుటసదబుద్ధిఁ ధూర్తరాల్లన గొల్లపడుచుయొక్క' అని పూర్వటీక. చిలుగుబ్బలు = చిన్నిచన్ను లను; అని = పట్టకొని; వెన్నుండు = నిష్ఠువు; తనున్ = విష్ణువును; అది = ఆ గొల్లపడుచు; ప్రేవల్లెలో రాక = గొల్లపల్లెలో వచ్చుటను - గొల్లపల్లెలో నుండుటను; తర్కించు దౌష్ట్యంబున్ = ఊహించు మొరటుతనమును - బోధించు పట్టుదలను; తలచి = ఊహించి; నగుచున్ = నవ్వుచు; ఈశానుదిక్కున్ = ఈశాన్యపుదిశను; ఇరువుపటిచేన్ = ఉండునట్లు చేసెను; పాండురంగేశు...పల్లవములన్ = శ్రీకృష్ణుని పాదపద్మములవైని; గంగన్ = గంగానదివైని; నీటి దొంకలునుబోలెన్ = నీటియలవలె. అంగుళీ..... రేఖలు = ప్రేల్లి మధ్యభాగములందలి గుఱుతులు; అంటియుండున్. అలం. ఉచు.

క. ఆ ముక్తకేశదర్శన, మోమునిగులసార్వభౌమ! యొసఁగు ననేక

శ్రీమూర్తిదానఫల మా, భామిని శ్రీమూర్తిగాఁగఁ బొటంపదగున్.

158

టీక. ఆ ముక్తకేశదర్శనము = ఆ ముక్తకేశను చూచుట; అనేక.....ఫలము = పెక్కు లక్షీనారాయణవిగ్రహముల దానఫలమును; ఆ భామిని = ఆ యవతి; శ్రీమూర్తిగాఁగన్ = లక్షీదేవి యని.

తే. అనుడు వేలుపుఁదాచసి 'యా సుశీల

పుత్రు లేచందమున మోక్షమునకుఁ జనిరి

ప్రయుతనందనుఁ డెవ్వఁ? డేవగిది సతఁడు

నృహరికృపఁ గాంచె?' ననఁబల్కు నీలగళుండు.

159

టీక. వేలుపుఁదాచసి = సారవముని; నీలగళుండు = నీలకంఠుండు - శివుండు.

క. మునివర! విను మత్యద్భుత, జనకచరిత యైన జనని చనినపిదపఁ ద

త్తనయులు మురభిత్పద³ద, త్తనయులు గురువాకృతరణతత్పరబుద్ధిన్.

160

టీక. అశ్వద్భుతజనకచరిత = మిక్కిలి యాశ్చర్యమును పుట్టించు స్వభావము (ప్రవర్తన) కలది - సుశీల; ముర.....నయులు = విష్ణుని సావములనుండు ఉంచబడిన శ్రద్ధ కలవారు - విష్ణు పాదధ్యాతలు; [ఇచట వెనుకటి టీకాకారులు 'మురభిత్సవవత్తనయులు' అను సాతమును గ్రహించి 'కృష్ణునిపాదములవలన రక్షింపబడుచున్న కొడుకులు గలవారు' అని అర్థమును వ్రాసిరి. ఆ సాత, టీకలు అననుకూలములు.] గురు.....బుద్ధి తల్లిమాట నెఱవేర్చుబుద్ధితో.

శా. భైమీర్థినివాసు రాసకుశలుక బద్దేక్షణుక యోదవ
స్వామిక సామజవత్సలుం గొలిచి యైశ్వర్యంబునం బొల్చి వా
రామోదక సకళ త్రపుత్రముగ దీప్యన్తూర్తులై తత్తనూ

గ్రామం(?) బెక్కిరి నాపుమక మతీయు నాబ్రహ్మరి పల్కుక శివున. 161

టీక. రాసకుశలుక = రాసక్రీడయందు నేర్పుకలవానిని; సామజవత్సలుక = గజేంద్రుని యెడ దయకలవానిని; పొల్చి = ఒప్పి - గొప్పవారి; ఆమోదక = ఆ తరువాత; సకళ త్రమిత్రము గక = భార్యాపుత్రులతోఁగూడ; దీప్యన్తూర్తులై = ప్రకాశించు దేహములు కలవారయి; తత్తనూ గ్రామంబు, ఎక్కిరి (?)

ఉ. హాళి మనంబునం బెరుగ నాలయి బిడ్డయి బంటులై దగ్గు
మూలధనార్జనంబు నిలుముంగిలియై గళదఘ్నుదర్పణక
వాలినవారి కెట్టు లపవర్గము భర్త! ముకుందం డిచ్చె? నిం
కేల కలాస? మేల జడ? లేల కమండలు? వేల దండమున?

162

టీక. హాళి = ఆసక్తి; పెరుగక = ఎక్కువఁగా; అలయ = భార్యను పూర్వకొని; బిడ్డయి = బిడ్డలుపుట్టి; బంటులైద = బంబుగా నుండు స్థితిఁగడు; మూలధనార్జనంబు = నుండబెట్టుటకు (వారిని పోషించుటకయి) ధనమును సంపాదించుట; ఇలుముంగిలియై = ఇల్లు, చాకిరి సంపాదించి గళదఘ్నుదర్పణక = గొంతుకబంటియైన గర్వముచే; వాలినవారికి = అతిశయించినవారికి; అపవర్గము = మోక్షము; భర్త! = శివుడా! ఏలకళాసము = కృష్ణాజినమేల!

శ్రమక్రమముగా కుటుంబమును వృద్ధిపఱచుకొని, తతోష్ణవజార్థము తాపత్రయపడి యహంకార పూరితులగు సంసారులకు విష్ణువు అతిసులభముగా మోక్ష మిచ్చినయెడల మావంటివారికి ఈ ముని వృత్తితో శ్రమపడ నావశ్యకమేమి! అని భావము.

క. వార లటుగాక కారణ, పూరుషులై యట్టి సతీకి బట్టుటనొ తుదిక
జేరిరి గృహస్థు లయ్యును, సారసదళనయనుమేని సాయుజ్యంబున.

163

టీక. వారలు = సుశీలపుత్రులు; అటుగాక = మీది సామాన్యరీతినిగాక; కారణపూరుషులై = కారణజన్తులై; పుట్టుటనొ = పుట్టుటచేతఁగాబోలును; సారస.....సాయుజ్యంబుక = విష్ణుదేహముతోఁ గలిసిమెలిసియుండుటను; చేరిరి = పొందిరి.

వ. అనిన ¹నగి జగదీశ్వరుండు ²సురమునీశ్వరునితో వెండియు నిట్లునియె. 164

ఉ. హరివిచార! నీ వనినయట్లు పురాకృతపుణ్యసాపడక
వారల కావహిల్లె మునివల్లభదుర్లభమయ్యు నయ్యమ
ర్త్యారివిదారిమేనఁ గలయంగల పూనిక; వారయేల? యె
వ్వారు గృహస్థధర్మపశవర్తులు వారలసొమ్ము ముక్తియున.

165

టీక. హరివిచార! చక్కని యాలోచన కలవాడా! మునివల్లభదుర్లభము, అయ్యుక్ = గొప్పముచలకు ఆసాధ్యమయినదైనను; అయ్యమర్త్యారిదిహరిమేనక్ = దేవశత్రువులగు రాక్షసులకు సంహరించు విష్ణుని శరీరమున; కలయంగల పూనిక = చేరుటకుఁ గావలసిన పట్టుదల; వారలకుక్ = సుశీలపుత్రులకు; ఆపహిల్లై = కలిగెను; వార యేల? = వారే కాదు; ఎవ్వారు = ఎవరు; గృహస్థ ధర్మవశవర్తలు = గృహస్థధర్మములకు లొంగియుండురో; ముక్తియై = మోక్షముకూడ; వారల సొమ్ము; (అగుననుట.)

సీ. పరిణీత¹ యగునంతి ప్రతిహూః గాదేని తనయుండు తనయాజ్ఞ దాటఁదేని నిజసహోదరులు వినీతులై మనిరేని కోడ లోరుపునక్కి గొణఁగదేని కూఁతు రీలుపునందుఁ గొదవ చూపదయేని ఋణ మనుపాతకం దెనయదేని తేజోగరిమ పరాధీనతఁజెడదేని నిందాంధకారంబు నెఱయదేని

తే న్యాయమున మొల్లములపెల్లు డాయునేని

యతిధిఁగతర్పణం బింట నమరునేని

సముచితాచారమును నింట సాగునేని

కలదె గృహమేధి²ధర్మంబుకంటెమేలు?

166

టీక. పరిణీత = పెండ్లియాడినది; [‘పరిణత=పెండ్లియాడినది’ అని పూర్వటీక.] ప్రతిహూః=ఎదురు తిరుగునది; వినీతులై = అడఁగువ గలవారై; మనిరేని = ఉండురేని; ఓరుపునక్కి = కాంతము విడిచి; ఈలుపునందుక్ = సత్ప్రసన్నమున; కొదవ = కొఱత - లోపము; పాతకంబు = పాపము; ఎనయదేని = పొందదేని; పరాధీనతక్ = ఇతరులకు లొంగియుండుటచే; నిందాంధకారంబు = నింద యను చీకటి; నెఱయదేని = వ్యాపింపకుండునేని; మొల్లములపెల్లు = ఎక్కువ ధనము; గృహమేధి ధర్మంబు కంటెక్ = గృహస్థధర్మముకంటె; మేలు = మేలైనది - గొప్పది; కలదె? = లేదు.

అయిత నియతు లను మునికుమారులచరిత్రము

క. ఏనోహర మొక్కయుపాఖ్యానము గల దేతదర్థ; మదియును వినినా

మానివర! నీ మనంబున, నూనిన జడనుడుగు ననుచు నుగ్రుండు పలుకున్. 167

టీక. ఏనోహరము = పాపములు పోఁగొట్టునది; ఉపాఖ్యానము = చిన్నకథ; వితదర్థము = దీనికొఱపై - గృహస్థధర్మము గొప్పదని నిరూపించుటకు; ఊనిన = నిలిపిన; జడను = సంశయము; ఉడుగుక్ = సశరచును; ఉగ్రుండు = శివుడు.

తే. వింధ్య మమరాద్రిపోటికి వివిధతార

కములు మొలపూసలుగఁబెరుగ మదిఁ దలఁచె

నెన్నఁ డటమున్ను కాశిలో నన్ను గొలిచి

ఘటజ మగులేజ మింటపొందు నుటజమునను.

168

టీక. అమరాద్రిపోటికిక్ = మేరువర్షవ్రముతోడి స్పర్ధకు - పంచమునకు; వివిధతారకములు = నక్షత్రము లన్నియును; మొలపూసలుగఁ = మొలత్రాటిలోని పూసలుగ ఉండునట్లు; పెరుగఁ; [వింధ్యము నక్షత్రమండలము తన కటిభాగమునకు వచ్చునట్లుగా పెరుగఁదలఁచెననుట.] అటమున్ను = అంతకుఁబూర్వమే; ఉటజమునను = వర్షశాలలో; ఘటజము, అగు, లేజము = కుండనుండి పుట్టిన లేజును - అగస్త్యమహామని.

వ. అస్తంభతపో¹నుభావవిజృంభితుండగు సక్కుంభసంభవునకు సజస్రశుక్రాపా
వికస్వరహృదయంబగు శిష్యసహస్రంబు గల; దందుఁ బ్రయత్నుండను మునితనయు
లయుతనియుతు లనువార లప్పారికాంక్షికిం బ్రేమా²స్పదంబులయియుండి; రంత
నొక్కకాలంబున నమ్మునిలోకపాకశాసనుండు నిజాంతర్గతంబున నిట్లని వితర్కించు.

టీక. అస్తంభ.....విజృంభితుండు - అడ్డులేని తపశ్శక్తిచే గొప్పవాడైనవాడు; సంభసంభ
వునకు = అగస్త్యమహామునికి; అజస్ర...హృదయంబు = ఎల్లప్పుడును (తదోద్ధవమును) వినుకోరికచే
వికసించిన (జ్ఞానముపొందిన) హృదయములు కలది; సారికాంక్షికిం = మునికి; ప్రేమాస్పదులు =
మిక్కిలి యిష్టములు; ఒక్కకాలంబున = ఒకప్పుడు; అమ్ముని.....శాసనుండు = ఆ మునీంద్రుడు -
అగస్త్యుడు; నిజాంతర్గతంబున = తనమనస్సులో; వితర్కించు = ఆలోచించును.

శా. ఈనాశిష్యులలోన వీరిరువురు హృద్యానవద్యోదయ

జ్ఞానానూనవిచారవాగ్విభవతేజఃకౌంతిశాంతిప్రధా

సానాధ్యంబునఁ గానిపించెదరు; మత్సక్తాశయుల్; వీరి స

న్యానింపందగుఁ బాణిపీడనవిధానశ్రీల వాలాయమున్.

170

టీక. హృద్యా.....సానాధ్యంబున = హృదయమునోహరమై; అనవద్య = లోపము
లేనిదై; ఉదయ = పుట్టిన - కలిగిన; జ్ఞాన = జ్ఞానముచే; అనూనవిచార = గొప్ప ఆలోచన గల; వాగ్వి
భవ = మాటలపొందికయొక్కయు; తేజఃకౌంతి శాంతిప్రధా = తేజస్సుయొక్కయు, ఓరిమి
యొక్కయు, శాంతమయొక్కయు, ప్రసద్దియొక్కయు; సానాధ్యంబున = మాడికతో; మత్స
క్తాశయుల్ = నాయందే లగ్నమైన మనస్సుకలవారు; వాలాయమున్ = అవశ్యముగా; వీరి; పాణి
పీడనవిధానశ్రీల = వివాహముచేయుటవలని సంపదలచేత; సన్యానింపందగున్ = గౌరవింపదగును.

శా. వాసోనిగ్రహ మెన్న; రాశలియు నీర్వట్టు³ గణింపర; తలల్

మాసెంగా యన; రంగముల్ బడలిన బాటింప; గట్టుండనీ

యాసాయంబుగ నానిశాత్యయముగా నామ్నాయముల్ శ్రోల్పుచో

నాసీనప్రచలాయితం బయినలే దాహా! వితర్కింపగన్.

171

టీక. వాసోనిగ్రహము = వస్త్రముల లేమిని; ఎన్ను = లెక్కింపరు; నీర్వట్టు = దప్పిని;
పాటింపరు = లెక్కింపరు; ఆసాయంబుగ = సాయంకాలమువఱకును; అనిశాత్యయముగాన్ =
ఉదయమగువరకును - అనఁగా - అహోరాత్రము లెడలెఱిసి లేక; అమ్నాయముల్ = పేదములను;
శ్రోల్పుచో = వల్లించునపుడు; అభ్యసించునపుడు; ఆసీనప్రచలాయితంబు = కదలక కూర్చుండుటచే
నయిన కుసుకుపాటు.

క. వీరులకుఁ దగిన మగువల, ధారుణిఁ బొరయంగ⁴ లేరు; ధాతృతనయలు

న్నారట; సకరగ్రహణలు, కారట; కొనివత్తు వారిఁ గమలజుచేతన్.

172

టీక. ధారుణి = భూమిపైని; పొరయంగ = పొందఁగా; ధాతృతనయలు = బ్రహ్మ
పుత్రికలు; సకరగ్రహణలు = పరుని హస్తమును గ్రహించినవారు - పెండ్లియైనవారు; కమలజు
చేతన్ = బ్రహ్మవలన; కొని = గ్రహించి.

వ. అని నిశ్చయించి యాసత్యవ్రతుండు సత్యలోకంబున కరిగి.

173

1. క. ధనభావ. చ. ట. నుభావ. 2. క. స్పదు. చ. ట. స్పదంబు. 3. క. ర గణింపన్. 4.

క. శ్రోల్పుచో. ట. గొల్పుచున్. 5. చ. లేరు.

టీక. సత్యవ్రతుడు = సత్యమైన నియమము కలవాడు - అగస్త్యుడు.

సీ. శశిరేఖః కైకొన్న సౌవర్ణగిరివోలె మినుకుఁజేడియఁగూడి మెఱయువాని
ససురేజ్యుఁ బాటించు హాటకాద్రియుఁబోలె నంచ చెంగటనుండ నలరువాని
శారదాభ్రము లంటు భూరిశైలముఁబోలె దెలుపుఁగై సేతల వెలయువాని
కకుభిభంబుల¹మీఁది కాంచనాగముఁబోలె వెలిదమ్మిగద్దియ వెలయువానిఁ

తే. బొడవులన్నియుఁ దనయంద పొడమువాని

²మొదలు నడుమును గడయు నేర్పడనివాని

సచ్చిదానందకందమై హెచ్చువాని

నలువఁ జాళుకితపాథోధి తెలచె నుత్తుల.

174

174. శశిరేఖః = చంద్రరేఖను; కైకొన్న = గ్రహించిన - కలిగియున్న; సౌవర్ణగిరి
వోలె = మేరుపర్వతమువలె; మినుకుఁజేడియఁ = వాద్దగేఱతో - సరస్వతితో; మెఱయువానిఁ =
ప్రకాశించువానిని; అసురేజ్యుఁ = రాక్షసగురుని - శుక్రాచార్యుని; పాటించు = పొందియుండు
హాటకాద్రియుఁబోలె = మేరుపుపర్వతమువలె; అంచ = హంస - వాహనము; చెంగటఁ = సమీప
మున; అలరువానిఁ = ఆనందించువానిని; శారదాభ్రములు = శరత్కాలములూని (తెల్లని) మేఘ
ములు; అంటు = తాఁచుచున్న; భూరిశైలముఁబోలె = బంగారుకొండ (మేరుపర్వతము)వలె; తెలుపుఁ
గైసేతలఁ = తెల్లని యాధరణములతో; వెలయువానిఁ = ఒప్పుచున్నవానిని; కకుభిభంబులమీఁది =
దిగ్గజములవైచున్న; కాంచనాగముఁబోలె = బంగారుకొండ - (మేరుపు)వలె; వెలిదమ్మిగద్దియఁ =
తెల్లతామరగద్దెవయి; పొడవులన్నియుఁ = రూపములన్నియు - ప్రాణుల దేహములన్నియు; పొడము
వానిఁ = పుట్టువానిని; మొదలు.....గడయుఁ = ఆది, మధ్యాంతములు; సచ్చిదానందకందమై =
సచ్చిదానందములకు మూలమై; నలువఁ = చతుర్ముఖుని - బ్రహ్మను; చుళుకితపాథోధి = ఆదమించిన
సముద్రముకలవాడు - అగస్త్యుడు; నుతులఁ = స్తోత్రములచే; తెలచె = తృప్తిపఱచెను. అలం.
ఉపమ, ఉదాత్తము.

క. తెలచిన మొలచిన కృపకుం, గలచిన మదితోడ నతనిఁ గములుజుఁ డగ్ర

స్థలిని నిలిపి పలుకులఁస, ధళధళలు ముఖప్రహూణతలములఁ బొలయన్. 175

టీక. తెలచినఁ = సంతోషపెట్టఁగా; మొలచిన కృపకుఁ = కలిగిన దయకు; కలచిన
మదితోడఁ = చలించిన మనస్సుతో; కమలజుఁడు = బ్రహ్మ; అగ్రస్థలిఁ = సమీపమున; నిలిపి =
ఉంచి; [ఎదుటి ప్రదేశమునందు¹అని పూర్వటీక.] పలుకుల.....దళలు = పొందికగలమాటలయొక్క
కాంతులు - లేటలు; ముఖప్రహూణములఁ = ముఖముతలవాకిటి ముందరిగదులయందు.

సీ. హంసకారములు లేవె యుపపురందరహతోత్పాటనంబునకుఁ బాల్పడవుగాక

పూర్ణంగములు లేవె యాభీల వింధ్యగర్వ స్తోభనమునకు రావుగాక

చులుకాకృతులు లేవె జలరాశి విశ్వేషచూషణక్రీడకుఁ జొరవుగాక

జాతరాగ్నులు లేవె జటితాపివాతాపితనుదాహమున ⁴నిదర్శనపుగాక

తే. నిష్ఠ నీమాడ్కి లోక ప్రతిష్ఠగుటిచి, దుష్టనిగ్రహశిష్టసంతుష్టి హేతు

రోషభీషణరేఖానిరూఢగాఢ, లీలఁ గ్రిడించు ప్రోడలు లేరుగాక.

176

1. మీఁద. చ. మీఁది. 2. క. గడయునడుమును మొదలు. 3. క. శోషణ. చ. ట. చూషణ.

4. చ. కెదుర్కొనవు.

టీక. ఈస.....త్వబసంబునకుఁ = మాఱట చేపేంద్రుడగు సహుషుని హతాత్కారముగ పదభ్రష్టుని జేయుటకు; పాల్పడవుగాక! = సిద్ధపడవుగాని. [పూర్వము సహుషుడు శత్రువులనుంచి, యింద్రుడవని నొంది మునుల నవమానించి యగస్త్యునిచే నర్పణగునట్లు శపింపబడెనని భారత గాధ.] భూభంగములు = బొమ్ముడిపాట్లు; ఆభీల.....స్తభనమునకుఁ = భయంకరమగు (ఎక్కువైన) విద్యుచ్ఛర్వతగర్వము నడ్డగించుటకు; రావు = అరుహరింపఁచు. [మేరువుతో పోటిచేయుచు, విద్యుచ్ఛర్వతము ఎక్కువగా పెరిగి, సూర్యచంద్రులగమనములను నిరోధింపఁగా అగస్త్యముని దాని విస్మయభావము నణఁచెనని గాధ.] చులుకాకృతులు = పుణిసేరులు; జల.....క్రీడకుఁ = సముద్రమును పూర్తిగా త్రాగి వేయునట్టి విలాసమునకు (వని?); చొరవు = సిద్ధపడవు. [పూర్వము అగస్త్యుడు సముద్రమున దాగిన కాలకేయములగు రాక్షసులను బయటఁ బెట్టుటకు సేవలలోరినచు సముద్రము నాచమించెను.] జాతరాక్షులు = జతరమునందున్న అగ్నులు; జటి...దాహమునకుఁ = మునులను బాధించు వాతాపిరాక్షసునిశరీరమును కాలింపుటకు - జీర్ణించుకొనుటకు; ఎరుక్కొనవు = సిద్ధపడవు; నిష్క్ర = నియమముతో - పట్టుదలతో; లోకప్రతిష్ఠగతుడి = లోకముల మీఁగొఱు; దుష్ట.....లీల = దుష్టనిగ్రహ = దురాత్ములను శిక్షించుటకును; శిష్టసాతుష్టి = ఉత్తముల సంతోషము (రక్షణము) నకును; హేతు = కారణమైన; రోషభీషణ = శోషముచే భయంకరమైన; రేఖానిరూఢగాఢలీల = లేజస్సుతో స్థిరమైన గొప్పవిలాసముతో; క్రీడించు = ఆటలాడు; ప్రాడలు = నేర్పురులు. అలం. ఉదాత్తము. తే. భువనసంభవదుపస్థనివహశాంతి, త్వన్ముఖంబునఁ జనఁ బెద్దతనముతోడ

నిందుధరుఁ డన హరి యన నే ననంగఁ, బ్రోవుగంటిమి మిత్రానరుణకుమార !

టీక. భువన.....శాంతి = లోకమునఁ బట్టు ఉపద్రవములయొక్క అడఁగుట - నాశనము; త్వన్ముఖంబునఁ, చనఁ = నీమూలమున జరుగఁగా; పెద్దతనముతోడఁ = ప్రతిష్ఠతో; ఇందు ధరుడు = చంద్రశేఖరుడు - శివుడు; ప్రోవుగంటిమి = రక్షించబడితిమి.

సీ. అని యాదరించి యమ్ముని వచ్చుటకుఁ బ్రయోజనముఁ దద్విశదోక్తసరణిఁ దెలిసి యీవర్ధి¹వగుటకు నిది యెంత? యని శతానందుడు మున్నొక్కనాఁడు నిఖిల యువతీస్పృష్టికి నెక్కుడవుఁగాక యని తనయాత్మ సిద్ధించి గాయత్రి యనియు, సావిత్రి యనియుఁ బ్రశస్తనామము లిడ్డ కూతుల నొసంగఁ గైకొని యతండు తే. వారి నంటచెచ్చి తనకూర్పువారిఁగూర్చి

యయుతనియుతుల కెఱింగింప నందు నయుతుఁ

డొల్లఁడయ్యె నిజోద్యోగ; మొల్లకున్న

నియుతునకుఁ బెండ్లి నేసెఁ గన్నియలదోయి.

178

టీక. ప్రయోజనముఁ = కారణములు; తద్విశదోక్తసరణిఁ = స్పష్టమైన యతని మాటల ధోరణిబట్టి; ఈవు = నీవు; అర్ధివి = యాచకుడవు-శోరినవాడవు; శతానందుడు = బ్రహ్మ; నిఖిల యువతీస్పృష్టికిఁ = సమస్తయువతీస్పృష్టికంటెను; ఎక్కుడు = అధికము - అందమైనది; తనయాత్మఁ = తనమనమున; కూర్పు వారిఁగూర్చి = ఇష్టలగు; విన్యలలుగురించి = నిజోద్యోగము = తన(అగస్త్యుని) ప్రయత్నమును; ఒల్లఁడయ్యెఁ = ఒప్పుకొనఁడయ్యెను - వివాహమున కంగీకరింపలేదు; కన్నియల దోయిఁ = ఇద్దఱు కన్యకలను.

క. తనయాజ్ఞఁగూడ శతదృతి, తనయామణిఁ గైకొనని హతసయాశయునిఁ

మును చట్టు వెడలనడిచెను, ముని కనలి కఠోరవర్ణముగఁ బలు కొలయన్. 179

టీక. తనయాజ్ఞా = యానతిచొప్పున; శతధృతిసయామణి = బ్రహ్మపుత్రికను; కూడ = కూడుటకు - వివాహమగుటకు; కైకొనని = గ్రహించని; హతనయాశయని = సీతిసూర్గము తప్పిన వానిని; [బ్రహ్మచర్యానంతరము గార్హస్థ్యము ధర్మము; ఆ ధర్మమును అయితుండు మీఠెనుట.] చట్టు = శిష్యుని; మును = ముందుగా; ముని = అగస్త్యుండు; కనలి = కోపించి; వలుకు = మాట; కఠోరవర్ణముగ, ఒలయ = కఠినాక్షరములు కలవగునట్లుగా; పెడలనడిచెను = తఱిమివేసెను.

సీ. కుటిలాలకములు చీకటిప్రోగులగు; నైన జిచ్చంద్రికాధ్యముల్ ¹చిత్తగతులు మధురోష్ణములు రాగమహితంబులగు; నైన భావముల్ వైరాగ్యబంధురములు గురుకుచంబులు గర్వభరితంగులగు; నైన హతదుర్వికారంబు లాశయంబు లలవోకనడలు మాంద్యయుతంబులగు; నైన సంతరంగములు బోధాస్పదములు తే. పొగరుంజూపులు ²చివలంబు లగునయైన, నిండు³మనములు మిక్కిలి ⁴నిశ్చలంబు లవుర! వీరల కన, నొప్పు నతివలండు, నిలిచె ననుబుద్ధి ప్రియమూని నియుతమాని.

టీక. కుటిలాలకములు = వంకరలైన ముంగురులు; చీకటిప్రోగులు = చీకటిప్రోగులవలె నల్లనివి, అజ్ఞానమునగు దారిచూపుచు; ఐన = అట్లయినను; చిత్తగతులు = (ఉగిదల) మనోగతులు; చిచ్చంద్రికాధ్యముల్ = చిదానందసంపద కలవి; మధురోష్ణములు = మధురములైన పెడవులు; రాగ మహితంబులు = ఎటువైతోగూడినవి, రజోగుణభూరితములు; వైరాగ్యబంధురములు = వైరాగ్య గుణముచే ఒప్పినముగలవి; గర్వభరితంబులు = పొంకముగలవి, గర్వముగలవి; ఆశయములు = ఆభిప్రాయ ములు; హతదుర్వికారంబులు = చెడ్డతనములు కలవి; అలవోకనడలు = విలాసగమనములు; మాంద్య యుతంబులు = మెల్లనివి, మాంద్యగుణములతోగూడినవి; అంతరంగములు = మనస్సులు; బోధాస్పద ములు = జ్ఞానమునగు నిలయములయినవి; నియుతమాని = నియుతుండను అగస్త్య శిష్యుండు; అతివలం దు = స్త్రీలయందు - భార్యలయెడ; సనుబుద్ధి = న్యాయమైన ఆశయమును, నిలిచెన్. [అతనిభార్యలు ఉత్తమగుటచే రూపములు రాగానిజనకము లయ్యును, మనస్సులు నిర్మలములయి యుండుట నాతనికి వారియెడ స్త్రీ కలిగిననుట.] అలం. విరోధాభాసము.

క. ఈతడ డిటులుండ మునుపటి, యాతడను హల్లగ్గు గురుకృతానాదరుండై శీతనగనవిధవసుధకు, నేతెంచి మనోగతమున నిటు లూహించెన్. 181

టీక. మునుపటియాతడు = మొదటివాడు - అయితుండు; హల్లగ్గు.....నాదరుండై = మనస్సునందు తగుల్కొనియున్న గురులిరస్కారము కలవాడై; శీత.....వసుధకు = హిమాలయ ప్రాంతభూమికి.

చ. చిలుకలు ¹మృతైమైరలు శీతమయూఖుండు దేటు లాదిగాఁ గల ననవిల్లుసాధననికాయము వేలముపట్టు లంగనా కుల; మటుగాన దాని విడఁగొట్టక ²తృప్తైకదొట్ట వీతరా గులమని విజ్ఞప్తగెదరు కొందలు బోడలు నానోగండలై. 182

టీక. కమ్మలైమైరలు = మలయానిలములు; శీతమయూఖుండు = చంద్రుడు; ననవిల్లు..... నికాయము = మన్నధుని సాధనములగు పరివారములు; అంగనాకులము = స్త్రీలసమూహము; వేలము

1. చ. చిత్తరతులు. ట. చిత్తగతులు. 2. క. బంధ. చ. ట. బంధు. 3. చ. చలవం. 4. చ. మయము. 5. చ. నిశ్చయంబు ట. నిష్ఫలంబు. 6. చ..గమ్మ. ట. గమ్మ. 7. చ. ట. తుట్టెకవెక్కివీగె. 8. చ. గేడ. ట. గెండ.

బట్టులు = శిబిరస్థానములు; [మన్నగ్గున కని భావము.] దానికొక = మించివస్తుసముదాయమును; విడఁ గొట్టక = త్రోసివేయక; బోడలు = సన్నాదులు; నానగండలై = సిగ్గుచాలినవారై; తృప్తు = దప్పి - ఆశ; ఎగదొట్టక = రేగఁగూ; వీతరాగులము, అని = పోయిన రాగాదులు కలవారము, అని; విజ్ఞ పీఠదరు = మిగుల గర్వింతురు.

క. జడలంట చుట్టం! గట్టం, గడరసమంట! మేరం గప్పం గాహాయమంట!

యడవుల నవయు తపస్వికి, గడు సౌఖ్యమెకోరు సతికి గలయిక తగునే? 183

టీక. చుట్టక = చుట్టుకొనుటకు; జడలంట-కట్టక = కట్టుకొనుటకు; కడవనము = కృష్ణా జీనము; కహాయము = కావిగుడ్డ; అడవులకంట = అడవులందు; నవయు తపస్వికికంట = శుష్కించు ముని కిని; కడుక = మిక్కిలిగ; సౌఖ్యమె కోరు సతికికంట = సుఖమునే అభిలషించు వనిశకును; కలయిక = సంధానము; తగునే? అలం. విషయము.

సీ. ఉర్విధరము లెక్కి యులుకనే కుచకుంభయుగ మొల్లఁగాక తా నులుగు మనన వాడికై డువులవై వ్రాలనే నిడుఁజూపువా లొల్లఁగాక తా వ్రాని మనన మున్నీటిసుడి వడి ఘనుఁగనే నతనాభి గననొల్లఁగాక తా మునుఁగు మనన బెడఁగారు కాలాహిఁ దొడుకనే నూఁగారుతొడుసొల్లఁగాక తా దొడుకు మననం లే. జెప్పి గురుఁ డేమి పనిచిన జేయలేనె? కావె తనసొమ్ము మామకకాయకర్త గతులు; మొట్టో యరంగ లింగంబు గట్టు, జంగమన నంగనలఁగూర్చి జనదుగాక!

టీక. ఉర్విధరములు = కొండలు; ఉలుకనే = క్రిందికి దుముకలేనా? ఒల్లఁగాక! = అంగీ కరింపనుగాని; తాను = గురువు - అగస్త్యుఁడు; [ఇచట కుచములకును కొండలకును సామ్యము.] వాడి కై డువులవై = తీక్షణమైన అయుధములమీఁద; నిడుఁజూపువాలు = సోఁగయైన స్త్రీల పాలుచూపును; మున్నీటి = సముద్రముయొక్క; సుడిన్ = అలయుదు; పేగముగా; నతనాభి = లోఁతైన బొడ్డుకు; కనక = మాచుటకు; బెరఁగాలు = ప్రకాశించు - అబ్రమైన; కాలాహిక = నల్ల త్రాచును; తొడుకనే? పట్టుకొననా? నూగారుతొడును = స్త్రీల రోమావళిసంబంధమును; [ఇచట చూపు లకు, కత్తులకు - బొడ్డునకు, అలకు - నూఁగారునకు, నల్లత్రాచునకు పోలిక.] పనిచిన = ఆజ్ఞా పించినను; మామకకాయకర్త గతులు = నా శరీరమున నగు పరులరీతులు; తనసొమ్ము కావె = తనసొత్తు కావా? మొట్టో = (అక్కఱలేదనుటకు సూచించు అనుకరణము;) అంగనల = స్త్రీలు; కూర్చొన = పొందించుటకు; చనదు = తగదు; అలం. లోకోక్తి, వ్యంగ్యోపమ.

తే. నెయ్యుండ డట్టి పనికి నియుతుఁడు తగుఁగాక, గృహితకంటె వేతె కీడుగలదె?

గురుహితంబు నూఁది యురిబడ నే నోపననుచు బ్రహ్మచర్య మయ్యుతుఁ డొంది.

టీక. నెయ్యుండ = మిత్రుఁడు; గృహితకంటె = గృహస్థుఁడగుటకంటె; ఊఁది = పూని; ఉరిబడ = ఊరిలో పడుటకు - కష్టములపాలుగుటకు; నేను, ఓపక = నేను సహించను.

మ. సుముఖాంతకరణంబు మత్సరము నొత్తుకొంటునుం బాసి ధా

తమణి దర్పణరీతి జెన్నుగఁ దదంతర్లగ్నమై యాదిత

త్వము దీపింపఁ దపం బొనర్చు జటిలవ్యాఘ్రం బనాఘ్రాత పు

ష్పముచందంబగు మేన నూను నియమభ్రాష్ట్యాగ్ని ద్రులగించుచున్. 186

1. ట. నోరగా. 2. క. విడుచుచు. చ. ట. నిడుచుచు. క. మున్నీటసుడి. 3. క. దగ్గించు. చ. దగ్గించు.

టీక. జటిలవ్యాఘ్రము - మనశ్శ్రేష్ఠుడు - ఆయనకుడు; [జటిలవ్యాఘ్రము = ఋషి శ్రేష్ఠుని అని పూర్వార్థం.] అవాసాసౌఖ్యమును చందంబు, అగు = వాసనచూడని పూవురితైన - అన్భుతితలప్రహ్వచక్రములైన; మేనత్ = శరీరమున; ఊని = వహించునట్టి; నియమభ్రామ్యుని = నియమము అని నునిలపునప్పుటి; త్రుంగించుచు = నశించిపోయెను; సముఖాంతరిణి = అనుకూలముగా (నిర్మలముగా) ముగియుచు; మన్వరము = అసూయను; ఔత్సక్యము = ఉత్సాహము - శీఘ్రముగా ఇచ్చును; పుణి = విడిచి; భావమణిదర్పణిని = నిర్మలముగా మణులయిద్దము రీతిని? చెప్పునన్ = చక్కగా; తగినట్లుగా = ఆ మనస్సుతో తగులగాని - ఉండి; ఆదిత్యము = పరమాత్మ? దీపింపన్ = ప్రకాశింప గావించుచు, చివరన్. అలా. ఉపమ, రూపకము.

క. సర్వాతిరక్తభృతీ యగు, సుగ్రీవసంస్థాభౌము సుగ్రతపమునం
బర్వ భయజ్వరదానా మ, భర్యధృతి నిఖలభవనగర్భములందున్. 187

టీక. సర్వాతిరక్తభృతీ - అంతరికరము ఎక్కువగు హైర్యము కలవాడు; ఉర్వి..... తపమున = బ్రహ్మలోకమున (అమృతము) భూరతపమునలన; నిఖల... లందున్ = నమస్త భావములనున్నచు; అభయభంగములనె; భర్యధృతి = అడ్డులేని అధిక్యమున - ఆర్థాటముతో; భయజ్వరదానాము = భయము అని జ్వరముయొక్క మంట; పర్వత్ = వ్యాపించెను.

క. మినుమినుచు మినుచు మినుచున్, బసుమినుగులబరణి భృణి బిట్టూటాడెన్
వననిధుని మెలసె గురింపె, గునిగొని మనుచు నిప్పుకలు గుప్పలుగన్. 188

టీక. మను... బరణి = బ్రహ్మలోకమున; నిధి; మినుమినుచు = మారుత్యుడు - మినుకు మునుకు = మినుమినుచులొనరు; భృణి = భూమి; బిట్టూ = వేగముగ; ఊటాడెన్ = గజగజలాడెను; వననిధుని = వనముననుండు; మెలసె = పొంగి; నిప్పుకలు = అగ్నికణములు; గుప్పలుగన్ = తిప్పలుగ; గునిగొని. అలా. అనుప్రసంగము.

ఉ. అత్తలని నిష్ఠు ప్రార్థి నుడు అదల 1 దేల్పొనినట్లు లావ యు
వ్వత్తుగం ప్రాప్తినట్లు మిలు భోగించు మాణానకో గ్రనితికన్
జత్తమునం దెరిగి యెరిగియుగతిక ఊతి పోగొదెంచె ద
ద్వైతము మానిపెంతు నని నృధమహిమర వేషధారియై. 189

టీక. అత్తలని = అయినానెవ్వరును; నిష్ఠు = నిష్ఠుడు = భగవంతుడు (కర్త) ఊదల = తలపై; ప్రార్థి = ప్రార్థన = ప్రార్థన; అద = అవసరము; ఉవ్వత్తుగ = నిరవశముగ - నమస్కారము; ప్రాప్తినట్లు = ప్రాప్తిచూడెను అయినని భయంకరమైన తపోనిష్ఠకు; తద్వైతము = అజననము - తమస్సు నాచరించుటను; ద్వైత... ధారియై = మునిబ్రాహ్మణుని వేషమున భరించినవాడై; ఊతి = మినుచు; మినుచు = భూమికి దిగెను.

నీ. జీర్ణాకృత్యైష్ఠ్యైశ్చాన్యైశ్చైవళి శాశ్వతవేటిక లొక్క పటువు పూన
గంబళకట్రుపీకామాయకనకంబు లొక్కయంతేవాని యుద్వహింప
నామిశాఫలసారయవని చ్ఛతంబుల సూపాదు లొక్కశిష్యుండు మోప
సమిదాజ్యోత్సాహగోచరమగు సుప్రసవయ మొక్కచాతుండు సంగ్రహింప

1. చ. శిష్ట. 2. చ. శిష్ట. 3. చ. సార. 4. చ. చట్ట. 5. క. పూ. చ. పూ. 6. క. కుచ. 7. చ. శిష్ట.

తే. ¹దక్షిణాదామెనఁ బెనఁచిన గళముతోడఁ, జంట వెన్నాడు శ్రేస్తతోఁ జాల నలసి నడచు ధేనువు నొకఁచిన్నవడుగురొప్పు, నయుతునాశ్రమవాట మయ్యతిధి డాసి.

టీక. జీర్ణణ.....పేటికలు - జీర్ణణకృత్తికేష్టిత = ప్రాతఁ బింకచర్మమున చుట్టబడిన; శాస్త్రశబ్దకాళికావారపేటికలు = శాస్త్రముల వేర్వేరు విభాగములున్న పేర్లైయును; పటువు = బ్రహ్మచారి; పూనఁ = పట్టుకొనఁగా 'శబ్దకా = నానావర్ణమైన' అని పూర్వటీక; కంబళ.....కర కంబులు = కంబళి; చాప, ఆననము, కావిగుడ్డలు, కమండలువులును; అంతేవాసి = శిష్యుడు; ఉద్వహింపఁ = పట్టుకొనఁగా; అష్టికా.....సూపాదులు = గింతపడు, బియ్యపురిండి, బియ్యము, పప్పు, మొదలగువానిని; మోపఁ = మోయఁగా; సమి.....చయము. సమిత్ = సమిధలు; ఆజ్యపూర్ణ కిచక = నేతితోనిండిన వెదురుబొంగు (పాత్రము); కుశ = దర్బలు; ముక్తమయము = హోమ పాత్రముల సమూహము; శాస్త్రుఁడు = శిష్యుడు; సంగ్రహింపఁ = పట్టుకొనఁగా; [ఇచట పూర్వ టీకలో 'కిచకకుచ' అను పాత్రముననుసరించి 'వెదురుసోల' అను అర్థము వ్రాయబడినది. అది సంగతము.] తలుగుదామెనఁ = పలుపుత్రాటిలో; పెనఁచిన = పెనఁపేసిన - కట్టిన; గళముతోడఁ = మెడతో; శ్రేస్తతోఁ = దూడతో; వడుగు = బ్రహ్మచారి; రొప్పఁ = త్రోలఁగా; ఆశ్రమవాటము = ఆశ్రమప్రదేశము; డాసి = సమీపించి. అలం. నవభావోక్తి.

క. శిరసు వడంకఁగఁ దెల్లఁగ, నరసిం గృహమేధిని యును నడచు దదంగం
 బిరవుకొని పట్టచాలక, జర కొంత విసిగ్గుచుంది పనుచెంచుక్రియసి. 191

టీక. నరసిం = పండిపోయిన; గృహమేధినియును = గృహిణియును; వడంకగలు = అతని దేహమును; ఇరవుకొని = ఆక్రమించి; పట్టచాలక = అవకాశము సరిపోక; జర = ముసలితనము; విసిర్గమించి = బయలుపెడలి; పనుచెంచుక్రియఁ = వచ్చుచున్నచో యన. అలం. ఉత్పేక్ష.

వ. ఇట్లు కుహనాహితాగ్నియఁ దెల్లిక పేమాభినయ నిపుణుండు నగు నాఖండలండు తఃప్రభావతరంగితం బగు తదాశ్రమంబునఁ బటకుటికామండపమధ్యంబున నధ్యాసించి మాధ్యాహ్నిక క్రియాచరణానంతరంబునం బ్రాణాగ్నిహోత్ర ప్రీతానంబు ననుసంధించి యతిస్థిగవర్ణమగ్ధాకృతియఁ జతురపదవిన్యాసవిన్యాసీకయునై నొకవికవితయంబోలె నున్న హోమధేనువునకుఁ బథశ్శబ్దంబు నోసరించుచు నుచితగతి నొక్కింతతడవు విశ్రమించి నిశ్చాత్రుండై మెత్తమెత్తన చని యెండకండకొవ్వు దలుగు నత్తటి సరిత్తీరంబునకు నాయంసంధ్యాసము పాసనార్థంబు సిద్ధమింప నుద్యుక్తుండై ముక్తసమాధి యగు నయుతునికడకుం జనుటయు సతం డతనికి నాతథేయంబు ప్రియంబున నాచరించి సుఖాసీనుఁ గావించి యాగమనకారణం బడుగుటయుఁ గృత్రిమముని ధాత్రీసురపుత్రున కిట్లనియె. 192

టీక. కుహనాహితాగ్ని = కపటపు గృహస్థ; తెల్లిక.....నిపుణుండును = తీర్థయాత్రకు పోవువాని వేషము ధరించుటలో [ఇట్లు నటించుటలో] నేర్పరియు; ఆఖండలండు=ఇంద్రుడు; తపః... కరంగితంబు = తపోహవాత్స్యమున కలకలలాడునది; పటకుటికామధ్యంబునఁ = గుడారపుమధ్యము నందు; అధ్యాసించి = కూరుచుండి; ప్రాణాగ్నిహోత్ర ప్రీతానంబుఁ = ప్రాణాహుతిని సేకరించుటను -

1. చ. దులుగు. 2. చ. చిన్ని. 3. క. కవి. చ. నుకవి. 4. చ. బోని. 5. క. నొక్కించుకత. 6. నొక్కింకడు. 7. క. సభాత్రుం. 7. చ. కుండ.

భోజనమును; అనుసంధించి = కూర్చి - చేసి; అతి.....కృతియొక్క = (కవిత్వపక్షమున) మిక్కిలి సుకుమారములగు నక్షముల కలదియు; (ధేనుపక్షమున) మిక్కిలి ఆకర్షణీయమగు రంగుతోడి దేహ కలదియు; చతుర.....ధన్యాసీకయొక్క = (కవిత్వపక్షమున) చమత్కారములగు పదముల కూర్పుచే యోగ్యమైనదియు; (గోపక్షమున) చక్కని యడుగులుంచుటచే - చక్కని నడకలచే ధన్యమగునదియు; వక్షశ్రమబుక్క = మార్గాయాసమును - దారిబడలికను; పీఠరీచుచుక్క = పోగొట్టుచు; సచ్చా త్రుండై = శిష్యులతోఁగూడుకొన్నవాడై; ఎండకండ్రొప్పు తఱుగుచు త్రటి = ఎండయొక్క తీక్షణత లగ్ని ననుమయమున - ప్రొద్దు వాలినపిదప; సరితీరంబునకు = విడిచియొడ్డునకు; సాయం...నార్థంబు = సాయంకాల సంభ్యావందనము నిర్వర్తించుటకొఱకు; నిర్గమింక = బయలుదేలుటకు; ఉద్యుక్తుండై = సిద్ధపడినవాడై; ముక్తననూధి = విడువబడిన యోగసమాధికలవాడు; ఆతిథేయంబుక్క = అతిథి సత్కారమును; సుఖాసీక = సుఖముగా కూర్చున్నవానిని; కృత్రిమముని = కపటవానప్రస్థుడు; ధాత్రీసురపుత్రునకు = బ్రహ్మణకుమారుడైన అయుతునికొచ్చి.

చ. అమృతభుగాస్పదంబు విశదాపరము నవపారిజాతము

ఖ్యమహిజరాజిరాజిత మనంబులఘాయనంబు నిత్యన

మృతము నగు నొక్కయాశ్రమము హైమవనోపరిసీమ నుల్లసి

ల్లు మదధివాసమై; మనము లోభము క్రోధము మొల్దు దచ్చటన్.

193

టీక. ఈ పద్యమున ఇంద్రుడు తననివాసమునుగూర్చి, తెలుపుచు శ్లేషరూపమున తా నింద్రుడైన సంగతియు వివరించుచున్నాడు. అమృతభుగాస్పదంబు = (ఉభయపక్షమునను) దేవతలకు నివాసమైనది; విశదాపరము = (ఆశ్రమ. ప.) స్వచ్ఛజలములతోఁ గూడిన సరస్సు కలది, (స్వర్గ. ప.) పరిశుద్ధలగు ఆవృతలతోఁ గూడినది; నవ.....రాజితము = (ఆశ్రమ. ప.) క్రొత్త (వింత) పారిజాతము మొదలగు వృక్షములగుంపుచే ప్రకాశించునది. (స్వర్గ. ప.) కొనియాడఁబడిన పారిజాతాది వృక్షసమూహములు కలది; అనంతఫలాయతనంబు = (ఆశ్రమ. ప.) అంతములేని ఫలములకు స్థానమైనది (స్వర్గ. ప.) గొప్ప స్వర్గమైనదియు - (ఫలాయతనము = స్వర్గము); హైమవనోపరిసీమ = [ఉభయ. ప] మేరుపర్వతశిఖరభాగమున మదధివాసమై = నాకు నివాసమై; ఉల్లసిల్లుకొ = వెలయుచు; మొల్దు = అంకురించుదు - పుట్టుదు. అలం. శ్లేష.

క. శ్రీసఖులు సుగుణరత్నావాసులు సమచర్తన ప్రసవ్తులు నయ్యుకొ

నాసరివారలు గని మనఁగా సుఖనై యే నొనర్తు గాఁపుర మచటన్.

194

టీక. ఈ పద్యమున మిగిలిన మువ్వురు దిక్పతులు - కుబేర, వరుణ, యములు సూచించబడుచున్నారు. శ్రీసఖులు = సంపద్యుక్తులు, కుబేరపక్షమున (ధనపతులు.) సుగుణరత్నావాసులు = శ్రేష్ఠ గుణములను నిధులు, (వరుణపక్షమున - గుణసమృద్ధులు); సమచర్తనప్రవృత్తులు = సరిసమానముగ - నిష్పక్షపాతముగ నడచువారు, (యమునిపక్షమునని యమపథకలవారు) ఆయ్యున్ = అయియుండి; నాసరివారలు = నాతో సమానమైనవారు; మనఁగా = పర్తింపగా.

తే. ఆఖలధర్మంబులందు గార్హస్థ్య మెన్న, మత్కుటుంబిని తన్నిష్ట నోర్పుగలిగి

జగతిఁ గీర్ణచరణబుద్ధి సంచరింతు, ధృవతపోగామి! యీమేను ధృవముగామి.

టీక. గార్హస్థ్యము = గృహస్థవృత్తి; ఉత్కుటుంబు = గొప్పది; ధృవతపోగామి! = శ్థిర తపోదీక్ష కల మనీ!

ఉ. కంచి భజించి శేషగిరి గల్గొని యాదిము రంగధాముఁ గి

ర్తించి ప్రయాగమాధవు నుతించి గయాప్రియు శ్రీగదాధరుఁ

గాంచి కౌద్విషన్నగళిఖామణికి బ్రూమిల్లి వార్ధి నే
తెంచిన కొయ్యవేల్పుల గని చిక్కల తీర్థములెల్ల సాదించుచున్.

196

టీక. కేవలిక = తిరుపతిని; అదిముక్ = ముక్తమగుచు; రంగధాముక్ = శ్రీరంగవాసిని-
రంగవాధుని; కౌద్విషన్నగళిఖామణికి = గొప్పదైన సింహచలమునకు; వార్ధిక్, ఏతెంచిన = సముద్రము
నుండి కొట్టుకొని వచ్చిన; కొయ్యవేల్పుల = జగన్నాథుని; తీర్థములు, ఎల్లఁ, అడుచుక్ = పుణ్య
స్థలములందు తిరుగుచు.

ఉత్సాహం. వచ్చివచ్చి కల్పకంఠునంటి యెంటిసాని గ

న్నిచ్చనచ్చు గ్రచ్చకాయ లేరని యాడువాని ¹మే

విచ్చు ²నచ్చగంటివాని పింకి వెన్న ³ముచ్చున

పుచ్చివిల్లు గన్నతండ్రి బొండుగంగిపట్టులున్.

197

టీక. కల్పకంఠువంఠువంటి = కల్పవృక్షమువంటి, పింటిసానిక్ = పింటిగా లక్ష్మీవిరహితముగా;
ఉన్నవానిక్; కన్నిచ్చనచ్చు = కంటి కింపకు; మేవిచ్చు నచ్చగంటివానిక్ = పార్శ్వము (అఱ
భాగము) వికసించియున్న - తెలువగుడిన చక్కని కన్నులు గలవానిని; వెన్నముచ్చుక్ = వెన్న
దొంగను; పచ్చివిల్లుగన్న తండ్రిక్ = మత్తగని జననినివంటిన్. అలా. పరికరము.

వ. విని యద్దేవాదిదేవు నేవింపం జనువాడన్న పైజాడ నవరిచ్చనంబుగా ⁴నేఁగు
దెంచితీ ⁵నీ వెవ్వడ? వెద్ది యభిమించి భుజభయంకంబగు తపం బాచ
రించెదు? వాచయమివంశోరీరంబ! యా శరీరసాదంబునకు నాదికారణంబగు
నీహృదయం ⁶బసయం బని యాచ్యరించుట నోరు పొక్కుచున్నయది. ⁷యున్నది
యున్నయట్ల నొడువుమనుడు నవ్వడు విట్లనియె.

198

టీక. పైజాడక్ = పయిరీతిని; నవరిచ్చనంబుగాక్ = నవరితముగా; భువనభయంకంబు =
లోకములకు మిగుల భయము గల్గించునది; వాచయమివంశోరీరంబ! = మునిసిలమున కంకురమగు
వాడా! - మునిశోరమా! శరీరసాదంబునకుక్ = శరీరముతోడించుచును; [⁸నాశమునకు⁹ అని
పూర్వటీక.] పొక్కుచున్నయది = భాగవదుచున్నది. వదువు = పడువు - బ్రహ్మచారి.

క. ప్రయాతుడను ముగికుచుండ; ప్రయాతుడనువాడ; నియుతునగ్రజాడ గత
స్తయ! విస్తయావహతపోనియతి వెలుగు కలశజన్మనికి శిష్యుండన్.

199

టీక. గతస్తయ! = గర్వములేనివాడా! అగ్రజాడక్ = అన్నను; విస్తయావహతపోని
యతిక్ = ఆశ్చర్యకరమగు తనోన్మితచే; వెలుగు = ప్రకాశించునట్టి; కలశజన్మనికిక్ = అగ్రస్తునికి.

క. కులశిఖరినిభులు తనకుం, గలశిష్యులలోన నెల్ల గారవ మారం

గలశీసుతుండు కరుణా, కలశీతలదృష్టి బెరయగా మముఁ జూచున్.

200

టీక. కులశిఖరినిభులు = కులపర్వతములతో సమానుల; గారవము, ఆరక్ = వాత్సల్యము
కలుగఁగా; కలశీసుతుండు = అగ్రస్తుండు; కరుణా.....దృష్టి = జయతోఁ గూడిన చల్లనిచూపు;
బెరయగాక్ = వ్యాపింపగా.

1. క. మో. 2. చ. వెచ్చ. 3. క. ముచ్చు. చ. ముచ్చు. 4. చ. జను. 5. క. నీవ్వెడ. 6. క. కంటి రవంబ! చ. కరిరంబ! 7. క. లోలేదు. చ. లోకలదు. 8. క. లోలేదు.

ఉ. దాతఁడు దైవముం గురుఁడుఁ దల్లియుఁ దండ్రియునై యభేద్య వి
ద్యాతిశయంబు రాజోనిసి యమ్మని మున్నొకనాఁడు ధాతృసం
జాతలసత్ స్థితాస్య ¹జలజాతల జాతలతాంతసాయక

ద్యోతల నొక్కయిద్దలు తలోదరులక మముఁ జూచి యిట్లనున్. 201

టీక. దాతయుక్ = ఇచ్చువాఁడును; అభేద్యవిద్యాతిశయంబు = ఎరులేని - గొప్పవిద్యను.
రాజోనిసి = వచ్చునట్లు చేసి; ధాతృసంజాతలక్ = బ్రహ్మపుత్రికలను; స.....జాతలక్ = చిలు
నవ్వుతోడి ముఖము అనుచుద్రుఁడు కలవారిని; జాత.....ద్యోతలక్ = మచ్చఁగునిబాణములవలె
కానఁబడువారిని; తలోదరులక్ = యువతులను; మమున్ = సోదరులగుమమ్ము. అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. మీకని కొనితెచ్చితి నా,ళీకాసను వేడి యిన్న లిననయనల మీ

కో కుట్టలార! పాణి,స్వీకృతి జ్యేష్ఠానుపూర్విక జేకొనుఁ డనుడున్. 202

టీక. నాళీకాసనుక్ = కమలాసపండగు బ్రహ్మను; జ్యేష్ఠానుపూర్విక = జ్యేష్ఠానుక్రమమున;
(పెద్దవాఁడు పెద్దదానిని - చిన్నవాఁడు చిన్నదానిని) పాణిస్వీకృతిక్ చేకొనుఁడు = పాణిగ్రహణము
చేసికొనుఁడు - వివాహమాడుఁడు; అనుడుక్ = అని పలుకగా.

క. అవగుణగణ శేవధు లగు,ధవళాత్మల కీడు దలచి దారాదరణ

వ్యవహృతికి మాటుమొగ మిడి, యవుగా దని కొన్ని మాట లాడితి నతనిన్.

టీక. అవగుణగణశేవధులు = చెడ్డగుణములగుపురకు నిధులు; ధవళాత్మల కీడు = స్త్రీలవలని
యాపద; దారాదరణవ్యవహృతిక్ = భార్యను స్వీకరించు పనికి - వివాహమాడుటకు; మాటుమొగము,
ఇడి = ఇష్టపడక; అవుగాదని = విమర్శించి.

క. ఆడినఁ గూడిన కినుకక, వీసిన జడముడియుఁ బొగలువెడలెడి చూపుల్

పొడిమిగొనున్ ట్టూర్పులు, వాడినఁడెదమును మేన నడియుఁ జెమరునై. 204

టీక. గూడిన, కినుకక్ = కలిగిన కోపముచే; పొగలువెడలెడి = మంటుగ్రక్కుచున్న;
పొడిమిగొను = బిప్పిదమైన; వాడిన = కలఁతపడిన; మేనక్, వడియు = శరీరమున కారునట్టి;
చెమరునై = చెమ్మటయుఁగలవాడై. అలం. స్వభావోక్తి.

క. శపియింపఁగఁ దలఁచియు న,త్తపసి యుడిగెఁ గలువఁదలఁచి తానె యుడుగు పా
ముపగిది; శిఖ విడినంతనె, విపులామరవిపులకోపవిషముం దిరుగున్. 205

టీక. తానె, యుడుగు = తానే యువశమించునట్టి; శిఖ = పడగ, జుట్టుముడి; విపులా.....
విషముక్ = బ్రాహ్మణులయొక్క గొప్ప కోపవిషమును; తిరుగుక్ = మరలిపోవును - తగ్గిపోవును.
అలం. ఉపమ, రూపకము.

క. నను వెడల నడిచి నాత,మ్మనికి వివాహం బొనర్చె ముని కనకవిభా

జనకతనుద్యుతివిభవల,వనరుహభవమానసోద్భవల నా కపలన్. 206

టీక. వెడలనడిచి = తఱిమిచేసి; కనక.....విభవలక్ = బుగారుకాంతివంటి జేహ
కాంతితో ప్రకాశించువారిని; వన.....ద్యవలక్ = బ్రహ్మమానసపుత్రికలను; కపలక్ = ఇద్దఱిని.

క. సలసలమను కలశుజువెగలపుంగిఁచుక యను నెసటఁ గలవడి వడి నొ
దల యంటి చూచుకొని యే,నిలువెడలితి నాక్షణంబ యెత్తినభీతిన్. 207

టీక. కలశావళిలపూజ = అగస్త్యునివివరణము; కలవడి = కలతవడి-కాగి; వడి = వేగముగా; బోదలయంటి = తలతాకి - (కాలినదేమో యని తడిచినాది); ఎత్తినభీతి = సాధ్యమైన భయముతో; అలం. రూపకము.

ఆ. ¹విష నిభంబులైన విషయాభిలాషంబు, లెల్ల ²జెల్లఁబెట్టి యేచు బ్రహ్మ
చర్యధుర్యన్మత్తి సవరించుచున్నాడె, సుగ్రతపము మోక్ష మొందు కోర్కి.

టీక. విషనిభంబులు = విషవనములు; విష చూభిలాషంబులు = భోగోచ్ఛలు; జెల్లఁబెట్టి = విడిచి; బ్రహ్మ.....పుత్తి = బ్రహ్మచర్యదీక్షయందు; సుగ్రతపము = గొప్పతనము.

క. అనుడు దరహాసమునకె, దన వదనజగద్విధుండు ³తాగుణ్యము గై
కొన మందాదోళనమే, శనమున శిర మురు నూయలఁ డిట్టినియెన్. 209

టీక. దరహాసమునకె = చిరునవ్వుయొక్క సారము (రసము)న; వదనజగద్విధుండు = ముఖము అను ముసలిచంద్రుడు; (ఆ గృహస్థ ముడుసగి యగుటచే నతనిముఖము ముసలిచంద్రునితో పోల్పబడినది); తాగుణ్యము = కైకొనక = యాచనమును పొందగా - మిగుల ప్రకాశింపగా; మందాదోళనమేళనమునకె = డోగించుటతోడి కలయికతో; శిరము, అమరక = తల పిప్పగా - అనగా - తలను ఆడించుచు; నూయలఁడు - కవటగృహస్థ - ఇంద్రుడు అలం. రూపకము.

చ. ప్రయుతుండు మత్సరు డతనిప్రాభవమున్ భవమున్ సునీజన

ప్రియజనకంబు; లా గుణగరిష్ఠనిజ్జ్యోతితనూజు డాట మ

న్నయనయుగంబు హర్షసుఖ నానె నీనుం గనుగొన్న, సాధు బో

ధయుత! భవద్విరుద్ధచరితంబు శ్రవఃపుటసూచి ⁴యయ్యెడన్.

210

టీక. మత్సరుండు = నామిత్రుడు; ప్రాభవమున్ = గొప్పతనమును; భవమున్ = సంసారము - కుటుంబమును; సునీ.....కంబులు = విద్వాంసులకు సుఖోపదాయకములు; మన్నయన యుగంబు = నా రెండు కన్నలును; నిరుక; కనుగొన్నక = చూడగా; హర్షసుఖ, అనెక = సంతోషామృతమును పొందుచు; సాధుబోధయుత! ఉత్తమజ్ఞానము కలవాడా! భవద్విరుద్ధచరితంబు = నీ వివరీతస్వభావము - సంసారము నొల్లకుండుట; శ్రవఃపుటసూచి = (దోష్టవంటి) చెవులకు సూచి - వివరానిది. అయ్యెడన్ = అనుచున్నది.

మ. కులధర్మం బెడలించి శ్రీగురునకున్ గోపంబు పుట్టించి మి

త్రులసౌభాగ్యత్రనివాసదేశముల నీతోఁబట్టులం బాసి ని

శ్చలతన్ వ్రేలెద పుట్టికట్టుకొని; సుస్సాధంబు సుష్టి స్తర

జ్వలనజ్వాలిక సోకనీక నిలువన్ జ్ఞానామృతస్యందమున్.

211

టీక. ఎడలించి = త్రోసివేసి; మిత్రులన్ = హితులను; సౌభాగ్యత్రనివాసదేశములన్ = ఉత్తమసోదరభావ, నివాసభూములకు; నిశ్చింతన్ = నిర్విచారముగ; ఉట్టికట్టుకొని వ్రేలెదవు = అడియాసలు పడియెదవు; జ్ఞానామృతస్యందమున్ = జ్ఞానము అనేడి అమృతధారను; (నేతిధారలు) స్తర జ్వలనజ్వాలిక, సోకనీక = మన్నధుండను నగ్నిజ్వాలలు తాకినీక; నిలువన్ = వేయగా ఉంచుటకు; దుస్సాధంబు, సుష్టా! = అసాధ్యముకదా! [నేను అన్నియందు పడి, దానిని జ్వలించజేయుట స్వభావము; దానిని తప్పించుటయు అసాధ్యము. అట్లే ఎట్టిజ్ఞానియైనను, మన్నధునికి లొంగవలసినవాడే యగుట] అలం. రూపకము.

చ. చలనవిహీనవృత్తి సడినన్న పరాశరుఁ డాదియైన య

య్యల యల రాయవంటి హృదయంబులు నీరుగఁజేయు బోయ పూ

విలుతున కెంత దోడ్డపని వెన్నెల బిట్టని కాసినంతలో

1. పలన కరంగి పొంగు పసిబాలురచిత్తము మెత్తచేయఁగన్.

212

టీక. చలనవిహీనవృత్తి = నిశ్చలదీక్షయందు; సడినన్న = పేరుపడిన; అయ్యల = ఉత్తముల యొక్క; బోయ = వేటకాడైన; బిట్టని = దట్టముగా; కాసినంతలోపలన = విరియులోపుగానే; ఎంతదోడ్డపని? = సునకార్యము కాదుగదా! (మన్వభుని విరికోలకు లొంగనివా రుండరనుట.) అలం. ఆర్థాపత్తి.

మ. లలితా గారవిహారులై మణిమయాలంకారులై శీలవ

ల్లలనాలాలితులై యమూల్యమృదుచేలదోర్మతితాకారులై

కలమాన్నప్రియులై సుగంధధరులై కందర్పుని²బోని భూ

తలనాథుల్ జనకాదు లొందిరికదా తత్తాదృగానందముల్.

213

టీక. లలితాగారవిహారులై = సౌధములందు విహరించువారై; మణిమయాలంకారులై = రత్న భూషణములు కలవారై; శీల.....లాలితులై = సత్ప్రవర్తన గల భార్యలచే నేమిపలుచినవారై; అమూల్య.....తాకారులై = విలువైన మెత్తని (పట్టు) వస్త్రములచే ఆంధమైన వేషముకలవారై; కలమాన్నప్రియులై = పేలి పరియన్నమును భుజించువారై; సుగంధధరులై = పరిమళద్రవ్యములను పూసికొన్నవారై; కందర్పునిబోని భూతలనాథుల్ = మన్వభులవంటి, రాజులు; తత్తాదృగానందముల్ = సాటిలేని యానందములను - సచ్చిదానందములను; ఒందిరికదా! = పొందలేదా? [తత్తాదృక్ = దానికిఁ దగిన' అని పూర్వటీక.] అలం. పరికరము.

మ. కలలో వార్తలు విప్పి చెప్పెడు క్రియఁ గాధాపురాణార్థముల్

దెలుపన్నేర్తురుగాని నేరరుసుమీ తీవ్రవ్రతాచారశ

ష్కులులై యుండెడు ముండధారులు సుముక్తుల్; డాయఁగాఁ జింతకా

యలకజ్ఞాయముతోయ మింత చదరంబా కత్పరిష్వంగమున్.

214

టీక. కలలో, వార్తలు = కలలో జరుగు సమాచారములను; విప్పి = వివరించి; తీవ్ర..... శష్కులులై = ఘోరములైన వ్రతములచేతను, నియమములచేతను చక్కిలములై - కృశించినవారై; ముండధారులు = సన్న్యాసులు; సుముక్తుల్ = ఉత్తమములైన మోక్షములను ఆపదధతులను; డాయఁగాఁ = చేరుటకు; నేరరుసుమీ! = సమర్థులు కాఁజాలరుకదా! తత్పరిష్వంగమున్ = ఆ మోక్షాలింగనములు - ఆ మోక్షసూపాదన; ఇంత చదరంబా! = అంత సులభమనుకొంటివా? చింతకాయల కజ్ఞాయముతోయము = చింతకాయలకజ్ఞమువంటిది; [చింతకాయలకజ్ఞాయము ఒకానొక మధురభిక్ష్యవిశేషము. దానిని తయారు చేయుట మిక్కిలి కష్టము. అట్లే మోక్షమును కష్టతమమనుట.] అలం. ఉపమ.

మ. వరసారస్వతపట్టభద్రులు కవుల్ వర్ణించి వర్ణించియున్

సర సావంతయుఁ గానలేరు తుది యోషావిభ్రమాంబోధికిఁ;

విరసాంతకరణుండవై యెటులుగా నిందించెదో యయ్య! త

త్సరసాకార ముదారమన్వధకళాస్వస్వశృంగారమున్?

215

టీక. వర.....భద్రులు = వాఙ్మయమున అతిలేటినవారు; తుది = చివరిను; యోషా విభ్రమాంబోధికిన్ = పనితలవిలాసనమద్రమునకు; సరస = హద్దు; అవంతయున్ = కొంచెమైనను;

1. క. లలన. 2. చ. బోలి. 3. చ. తట. 4. చ. తుది. క. తుద.

పాండురంగ—43

[ఇచట 'సరసావతయు' అని అకారసంధి చేయబడినది.] విరసాంతకరణంబడవై = రసములేని (విరసమైన) మనస్సు కలవాడవై; సరసాకారము = చక్కని రూపుకలదానిని; ఉదార... ..శృంగారమున్ = గొప్ప మనస్తాపకళకు నిధియైన శృంగారరసమును; ఎటులుగాన్ = ఏరీతిని; నిందించెదో! = నిందించుచున్నావోకదా! అలం. రూపకము.

సీ. కీలారముననుండి పాలింటి కేతేర బహుధాన్యములు చేలంబండి యొరంగ
నెడనెడంబెండ్లిండ్లు వడుగులు వొడమం గృతాస్థలై యర్థించు నర్థులలరం
బరిచారికాకోటి పనిపాటు పాటింపంబొట్టుంపునందడి నెట్టుకొనంగ
గ్రామ మెంతయు నిజప్రాభవంబున మన సత్యనిష్ఠకుం దన్ను పాక్షి గోర
తే. నిత్యనైమిత్తికములు సిద్ధిద్రబుద్ధి, నాచరించుచు హరిభుక్త మాత్మభార్య
భక్తి నిడ భుక్తి గొనుచున్గి ముక్తికాని, నిదురవంటిది తొలివంటిదియుం గాదు.

టీక. కీలారముననుండి = మనలకొట్టమునుండి; ఒరంగన్ = (వెన్నులు) పంజీయుండంగా = పొడవున్ = జరుగంగా; కృతాస్థలై = కోరిక నెఱవేసినవారై; అర్థులు = ఇంటికి వచ్చిన యాచకులు; అలరన్ = సంతోషింపంగా; నెట్టుకొనంగన్ = అతిశయముగ ఉండంగా; నిజప్రాభవంబున్ = తన యధికారముచేత; సత్యనిష్ఠకున్ = నిజము పలుకుటకు; సిద్ధిద్రబుద్ధిన్ = మిక్కిలి శ్రద్ధతో; నిత్యనైమిత్తికములు = కర్తవు ప్రతిదినము జరుపు ఔపాసనము, అతిథిపూజ మున్నగునవి నిత్యములు; ఆయా పర్వములందు చేయు వ్రతములు, శ్రాద్ధములు మున్నగునవి నైమిత్తికములు.] హరిభుక్తమున్ = విష్ణునికి నివేదించబడిన అన్నాదికము; భుక్తిగొనుచున్గి = భుజించుచుండుట. అలం. స్వభావోక్తి.

క. అని తను నీక్రియ బోధించిన జరతతపస్విపలుకుం జిత్తాభోగం

బునం బెనంగనీక ప్రయుతుని, తనయుండు తన యుండు బిగి వదల కిట్లనియెన్. 217

టీక. జరతతపస్విపలుకు = మునలిమునిమాట; చిత్తాభోగంబునన్ = మనమునందు; పెనంగనీక = చుట్టుకొనసేయక; తన యుండు బిగి = తనకున్న పట్టుదల; వదలక = విడువక; [వదల కిట్లనియెన్] అనుచోట అకారసంధి చేయబడినది.]

ఉ. పుక్కిటియోవరిం జదువు పుత్తడి హత్తిన పెద్దనైన మీ

²కొక్కొకవేళ పాటవమునొందమిం జెందినం జక్కబెట్టువా;

రక్కట! యొక్కటన్ ³బెడకి యాడినం గీడన నెవ్వం డోపు? బే

రుక్కున నేలు నిక్కి ⁴చన నొక్కడు వంకలు నొక్కశక్తుడే? 218

టీక. పుక్కిటియోవరిన్ = పుక్కిలి యను సౌధమున; చదువుపుత్తడిన్ = విద్యాదేవత - సరస్వతి; హత్తిన = లగ్నమై యున్న - పెద్దనైనన్ = బ్రహ్మగుండ; పాటవమునొందమిన్, చెందినన్ = నేర్పుపొందుటను తప్పగా - తప్పదారిని వడంగా; చక్కబెట్టువారు = దిద్దునట్టివారు; అక్కట! = అయ్యో! బెడకి యాడినన్ = తప్పి (న్యాయముతప్పి) మాటలాడినయెడల; కీడు = అన్యాయము; పేరుక్కునన్ = మిక్కిలి ధాటితో; ఏలు = నది. అలం. దృష్టాంతము.

క. నిష్కారణముగం దన్ను బహిష్కరణము నొందజేయు నిల్వలవై రిక్

శుష్కిభూతౌకరుణహృత్పుష్కరుం డితం ⁵డనక నన్ను దూఱం దగునే? 219

1. చ. కైస. 2. చ. కొక్కొక. 3. చ. బెనంగ. 4. చ. చను. 5. క. కరణ. 6. క. డనక. చ. డనక.

టీక. తన్ను = నన్ను; నిష్కారణముగ = ఎట్టి తప్పు లేకయే; బహిష్కరణమును, ఒండఁజేయు = తఱిమివేసిన; ఇల్లలవైరి = అగస్త్యమునిని; శుష్కి.....పుష్కరుండు = దయ లేని హృదయపద్మముకలవాఁడు; ఇతఁడు = అగస్త్యుఁడు; అనక = అని పలుకక; దూఱదగునే? = నిందించుట న్యాయము కాదు. మీరగస్త్యమునినే నిందింపవలెనని భావము.

క. మమకారదూరునకు మిత్రములు కళత్రములు నన్నదమ్ములు నను బంధముల¹ పరివ్యంగము ధర్మమే? ²దైకొన మణుఁగు సగము మైలయు సగమే? ³20

టీక. మమకారదూరునకు = మమకారము [‘ఇది నాది’ - అను భావము] లేనివానికి; కళత్రములు = భార్యలు; బంధముల పరివ్యంగము = త్రాళ్లబిగింపు; దైకొన = గ్రహించుటకు; మణుఁగు = మడుగు - పారిశుద్ధ్యము; మైలయు = ముఱికియు - అపరిశుద్ధతయొ.

తే. గాఢవిజ్ఞానమయమనో⁴రూఢమైన, నిర్తమునిధైర్య మతనుండు నేఱుండు గొన; దానధారాకరాళకాంతారదంతి, కుంభముక్తాహరణ మొనఁగూడు ⁵లెట్లు? 221

టీక. గాఢ.....రూఢము = గొప్ప విజ్ఞానముతోఁగూడిన మనస్సున బాగుగ నాటుకొని నది; నిర్తముని ధైర్యము = మమకారములేనివాని ధీరత్వమును; అతనుండు = మన్మథుఁడు; నేఱుండు, కొన = స్వాధీనము చేసికొనలేఁడు; దాన.....హరణము = మదజలప్రవాహమున భయంకరమైన అడవియేనుగుయొక్క కుంభమునందలి ముత్యాలను గ్రహించుట; దినఁగూడుట = సంభవించుట; ఎట్లు? = ఆసాధ్యము. అలా. అర్థాంతరన్యాసము.

క. అకుటిలగుణవాసన తో⁶, న కలిగి మరువంపులేఁగొనయుఁబోలిన శ్రీ శుకు నెన్న⁷రేమి? సారె జ, నకు నెంతురు పరముభో⁸పనతవిజ్ఞానున్. 222

టీక. అకుటిలగుణవాసన = చక్కని పరిశుభ్రము (పువ్వుపక్షమున), పంకరలేని గుణానుభూతార్థ స్మృతి (శుకపక్షమున); తో⁶ = పుట్టుకతోడనే; మరువంపులేఁగొన = లేత మరువపులేగ; ఎన్నరేమి? = ఏల లెక్కింపరు? సారె = మాటిమాటికిని; పరముభో⁸పనతవిజ్ఞానున్ = ఇతరులవలన సంపాదించిన విజ్ఞానము కలవానిని; జనకున్ = రాజుని యగు జనకుని; అలం. శ్లిష్టావము.

చ. మునిజనభాగధేయమగు మోక్షముపక్షము లేక పల్కి నీ వనఘవిచార! సారె గొనియాడెడు బూడిదబొట్టువోని యీ ఛనఁటిగృహస్థధర్మ మది; చిమ్రేటసింగమే? గాజు రత్నమే? కనకశలాటుకాధమము కల్పఫలంబె? చలంబు లేటికిన్? 223

టీక. ముని.....భాగధేయము = మనులపాటి సంపద; మోక్షముపక్షము = మోక్షము వైపు - మోక్షమునందలి ఆశీమానము; అనఘవిచార! = నిర్మలమగు ఆలోచన కల మునీ! బూడిద బొట్టువోని = బూడిదబొట్టువలె ఊణికమయిన; ఛనఁటి = పాడయిన; కనక.....ధమము = ఉష్ణైక్త కాయ; కల్పఫలంబె! = కల్పవృక్షఫలమా? చలంబులు = మాత్సర్యములు; ఏటికిన్? = ఎందుకు? [నా తపోనియలిఁజూచి నీవు ఆసూయపడి, యిట్లు పల్కుచున్నావనట! ఆలం. ఉపమ, నిదర్శన.

ఉ. సంపదచేతఁగాని కొనసాగపు సువ్వె గృహస్థధర్మముల్; సంపద పూర్వజన్మవికసత్సుకృతంబునఁగాని చేర; దా సంపద చేరియున్⁹ మదవశంవదుఁజేయు మహాత్మునేనియున్; జంపకు నన్ను¹⁰ గన్నుసిమి, చంపుఁడు ముంపుఁడు బోధగాధలన్. 224

1. చ. పరివృంద. 2. క. మైకొను. చ. దైకొను. 3. క. గూఢ. చ. రూఢ. 4. క. నెట్లు. చ. లెట్లు. 5. చ. లేమి. 6. క. స్మర. చ. మద. 7. చ. న్నుమిసి.

టీక. పూర్వ.....సుకృతంబునఁగాని=వెనుకటి పుట్టుకలో చేసినొనిన పుణ్యములవలనఁగాని; చేరదు = కలుగదు; చేరియున్=వచ్చినను; మదవశంవదున్ = గర్వమునకు లొంగినవానిని-అహంకార పూరితుని; చంపుడు, ముంపుడుబోధగాధలన్=ముంచివేయఁజేటి చచ్చుబోధనల కథలతో; కన్నునిమి= కన్ను పులిమి - కన్నుగప్పి- మోసపుచ్చి; నన్ను, చంపకు=బాధపెట్టకుము. ఆలం. 'కారణమాల.

ఇ. కందర్పాస్త్రములంచు నంచితతటిత్కాండంబులంచున్ సుధా

మందస్యందములంచుఁ 1గాంచనలతామ త్రల్లులంచున్ నుధీ

బృందంబుల్ ధ్వనినిందలం దెగడు నీ బింబోష్ఠలందెల్ల నా

నందాభాసమె కాక భాసితచిదానందంబు పెంపొందునే?

225

టీక. కందర్పాస్త్రములు=మన్మథుని బాణములు; అం చితతటిత్కాండంబులు=బిచ్చదమైన మెఱుగు గుంపులు; సుధామందస్యందములు=ఎడతెగని ఆమృతప్రవాహములయినవి; కాంచనలతామ త్రల్లులు= శ్రేష్ఠమైన సంపెంగతీగలు; [మత్తల్లికాశబ్దమును తెలుగుకవులు 'మత్తల్లి'గా వాడుట కలదు. ఈశవి = 'మత్తల్లి'గా కూడ వాడుచున్నాఁడు.] నుధీబృందంబుల్=విద్వాంసుల సమూహములు; ధ్వనినిందలన్ = వ్యంగ్యరూపమున నిందించు వ్యాజస్తతులచే; తెగడు=నిందించునట్టి; ఈ బింబోష్ఠలందున్, ఎల్లన్=దొండ పండువంటి పెదవి గల యీ స్త్రీలయెడ; ఆనందాభాసమె=ఆనందమువలె కనఁబడునదే; భాసితచిదానం దంబు = ప్రకాశించు చిద్రూపమగు బ్రహ్మానందము; పెంపొందునే? = అతిశయించునా? - కలుగునా? పండితుల వ్యాజస్తతి నిట్లు గ్రహింపవగును - కందర్పాస్త్రములు సుకుమారమైనవని స్తుతి; కాని యవి అత్యల్పకాలమున వాడిపోవునని (పూవులుక వున) నింద గర్వము; తటిత్కాండంబులు ఆందమైనవని స్తుతి; అవి క్షణికములని నింద; సుధాస్యందములు మధురములగునవని స్తుతి; చంద్రునివలె ననియు క్షీణించునవని నింద వ్యంగ్యము; కాంచనలత లిందమైనవని స్తుతి; తీగలుతెగునని గాని, అచిరకాలమున ఎందునని గాని నింద ధ్వని, ఆలం. ఉపమ, రూపకము.

చ. కురులసిరుల్ మెఱుంగుఁజనుగుబ్బల నిబ్బరముల్ మొగంబువి

స్ఫురణము లింద్రసీలమాణిభూధంశ్యంగకురంగలాంఛనా

దరవశదృష్టిఁ జూచెదవు తాపసవంశవతంస! తజ్జరా

భరమున వచ్చు తెల్పుఁ, బడుపాటు పశీవలనంబు నుండఁగన్.

226

టీక. కురుల సిరుల్ = కుంతలముల అందములు; నిబ్బరముల్ = బిగువులు; మొగంబు విస్ఫు రణములు = ముఖప్రకాశములు; ఇంద్ర.....దృష్టిన్ = ఇంద్రసీలమాణిక్యములు, పర్వతశృంగ ములు, చంద్రులు అను మర్యాదకు లొంగిన చూపుతో; [ఇచట క్రమముగా - కురులు, గుచములు, ముఖములు మీఁదివానితో పోల్చఁబడినవి.] తాపసవంశవతంస! = మునివంశమున పుట్టిన ఉత్తముఁడా! తజ్జరాభరమునన్ = వాని మనఃలితనమున; పడుపాటు = ప్రేలఁబడుట; పశీవలనంబున్ = (ముఖము) ముడతలఁపడుటయ్యెను; ['కడుపుమీఁది ముడతల చుట్టుకోలు' అని పూర్వటీక. ఇది ఆనంగతము]. ఆలం. క్రమము, ఉపమ.

క. కుల మొల్ల గోత్ర మొల్లక, గలకంఠుల నొల్ల నొల్లఁ గలుములు బాధా

నలహృతదుర్భవబాధా, నలమతిన్ కందు నొకధనముచే ననుచున్.

227

టీక. ఒల్లన్ = ఇష్టపడను; గోత్రము=వంశము; కలకంఠులన్ = స్త్రీలను; కలుములు = సంపదలు; బాధా.....మతిన్ - బాధానలహృత=నిషేధము అను అన్నిచే దగ్ధముచేయఁబడిన; దుర్భవ బాధానలమతిన్=చెడ్డదైన సంసారముయొక్క బాధలను జీర్ణింపఁజేయు బుద్ధికలవాడనయి. ధనముచేన్ = తపశ్శక్తిచే; కందున్=చూచెదను-చరతత్త్వముననుట.

క. ¹ఒకటికి బదియుఁ బదింటికి, నొకనూలును గాఁగఁ దనదుయు క్తులకుఁ జలిం
వక ²నొడువు వడువుద్వధని, వ్థకు నలరియుఁ బలుకుఁ గపటసంయమి కినుకన్.

టీక. నొడువు = జబాబిచ్చు; వడువుద్వధనివ్థకు = ఆబ్రహ్మచారియొక్క గొప్ప పట్టుదలకు; అలరియు = సంతోషించియున్నను; కపటసంయమి = మాయాముని; కినుక = కోపముతో.

సీ. పందకుఁ బోటు లోభ గ్రస్తునకు నీ గి బోయకుఁ గరుణ నపుంసకునకు
సంగనానుభము నెఱింగించు లెఱగయ్యె నాబుద్ధి సీయందు నాటకునికి;
నెటులైన గమ్ము నీ; విదివోలు నిది కివోల దనిదెల్పు దెలియు నే యసదుఁ బొడువ?
నిమ్నాభిముఖమైన సీటి నెవ్వఁడోపు త్రిప్పి యొప్పుగుచోటఁ దిరుగఁజేయ?

తే. నలమి గుడి మ్రింగువానికిఁ దలుపు లప్పు
డములు కాకుండునే? యగస్త్యముని పనుపు
మీఱి యూర కిగుర్చున మిన్నముట్టు
నింతమేటికి నామాట యెంతపాటి?

229

టీక. పోటు = యధము; ఈగి = త్యాగము; బోయకు = కిరాతునకు; అంగనానుభము = స్త్రీలపొందువలని సుఖము; అసదుఁబొడువ = సదుఁడైన దుష్టుఁడు; నిమ్నాభిముఖము = పల్లమునకు ప్రవహించునది; అలమి = ఆక్రమించి; పనుపు = ఆజ్ఞ; ఇగుర్చున = చిగురునాడే - పసికనముననే; ఇంతమేటిక = ఇట్టి గొప్పవానికి. అలం. లోకోక్తి, నిదర్శన, వ్యాజస్తతి.

ఉ. వ్యాససుతాదులం దలచి వానికి మంగలకత్తి మ్రింగె దా
సాసల నట్లు చాచె దదె యందనిపంటికి; బొందెతోనె కై
లాసముఁ జేరఁజూచెడు; చలం బదియేమి ఫలం? బటంచు నా
భూసురుఁ డీసు వెంచి మునిపుత్రకుఁ బాసి తొలంగి వెండియున్.

230

టీక. వ్యాససుతాదుల = శుకుఁడు మున్నగువారిని; వానికి = మెప్పునకు; ఆసాసల = పేరాసలతో; అందనిపంటికి = అందిని పండునకు (పండు'బొప్పి' క్తిముగా వాడఁబడినది); అట్లు చాచెడు = మెడ యెత్తెదవు; చలంబు = పట్టుదల; భూసురుఁడు = బ్రహ్మణుఁడు; ఈసు, వెంచి = కోపము రెట్టించి.

తే. కామధేనుముఖంబునఁ గార్యసిద్ధి
బడయ నూహించి మాయలపన్ని చనియె;
విను మునిశ్రేష్ఠ! తపముఁ గావించువారిఁ
గనినఁ దలయేర్చుఁగాదె యాఖండలునకు.

231

టీక. కామధేనుముఖంబున = కామధేనుమూలమున; ఆఖండలునకు = ఇంద్రునకు; తల, యేర్చుఁగాదె! = తల నొచ్చునగదా!

సీ. ఉద్యదుత్థానసముద్యోగమాత్రావశిష్టచేతస్సార దవ్వదర్శ
క్షుతికృద్గ్రధ్వాంక్షుతతినివారణవిధాత్వరమాణవాలాగ్రదశశిహిత
నాదృతాధశ్యయనారంభవిస్రంభగళగకంబళాభోగఁ గాతరాక్షి
నేకపార్శ్వస్థితిస్త్వికార నిర్భగ్నచరమోరుకరశల్య సాంద్రబాష్ప

1. చ. ఒకటిం. 2. చ. నుడువు. 3. చ. వల. 4. చ. యెప్పుటి. 5. క. పనుపు. చ. పలుకు. 6. క. ర. లుండ. 7. చ. భరమోరుకరశల్యబాష్పసాంద్ర.

తే. దుగ్ధనేవాసమయబోధముగ్ధవత్స, పీడితాపీనపర్యంతం బృథులదామ

వేట్టితగ్గివ నట చూచె విప్రఁ డొక్క, యర్జుని నిజోటజ ప్రమాణాంతరమున.

టీక. ఉద్య.....స్సారక్ - ఉద్యత్ = కలుగుచున్న; ఉత్థానముద్యోగమాత్ర = లేచుట కైన ప్రయత్నమునకుమాత్రమునకుదగి అవశిష్ట = మిగిలిన; చేతస్సాన్ = మనోబలము కలదానిని - అనగా అది మనోబలముచేతనే లేవబ్రయత్నించుగాని, శరీరశక్తిలేదని భావము. దప్తదర్భక్ = కొఱకబడిన దర్భగడ్డి కలదానిని - దానిని నమలుటకును దానికి శక్తి లేదనుట. త్తితి... వాలాగ్రక్ - త్తితికృత్ = గాయపఱచుచున్న; ఉగ్రధ్వాంతుతతి = భయంకరములగు కాకులగుంపును; నివారణవిధా = అడ్డుకొను పనియందు; త్వరమాణ = తొందరపడుచున్న; వాలాగ్రక్ = తోకచివఱిభాగము కలదానిని; దంశసిపితక్ = అడవియొగలచే కప్పబడినదానిని - అడవియొగలు దట్టముగా ముసురుకొన్నదానిని; ఆదృతా.....భోగక్ - ఆదృత = ఆదరింపబడి; అధశ్శయసారంభ = నేల పండుకొనుటకు ముందు; విస్తృత = స్వేచ్ఛగా నున్న; గళకంబభాభోగక్ = గంగఁడొలయుక్క బిష్టగలది - ఆ గోవు పండుకొనుటకుఁ బ్రారంభించినపుడు దానిగంగఁడొల బిష్టిదము లేటపడుననుట. కాతరాక్షిక్ = బెదరుకన్నులు కలదానిని; ఏక.....శల్యక్ - ఏకపార్శ్వస్థితిస్వీకార = ఒక్క ప్రక్కనే పండుకొనుటచేత; నిర్భగ్నచరమారుకరశల్యక్ = నిరిగిన క్రీడాడ కల్లనట్లుచేయు ఎముకలు కలదానిని; సాంద్రబాష్పక్ = ఎక్కువగా కన్నీరు విడుచుదానిని; దుగ్ధ.....చర్యంతక్ - దుగ్ధ సేవాసమయబోధ = పాలు త్రాగెడి సమయమును తెలియఁజేయు; ముగ్ధవత్స = చిన్నదూడచే; పీడితఃపాధింపబడిన; ఆపీనపర్యంతక్ = పొదుగుమూలభాగము కలదానిని; పృథ్వుల.....గ్రీవక్ = పెద్దత్రాటితోఁ గట్టబడిన మెడ కలదానిని; అర్జునిక్ = ఆవును; నిజోట.....రమున్ = తన పర్ణకాలయొక్క ముగిటియందు; విప్రుడు; చూచెన్. ఆలం. స్వభావోక్తి.

క. చూచి యిది యల్ల మొన్నటి, వాచంయమువేల్చి గిడ్డివడు మౌలదెడు నీ

నైచికికి నెట్లాకొ యీ, నీచత వాటిల్లె నిన్న నేటనె యనుచున్.

233

టీక. వాచంయమువేల్చిగిడ్డివడువు = మునియొక్క హోమధేనువురీతిని; నైచికిక్ = ఆవునకు; నిన్ననేటనె = ఇంత తక్కువకాలమునందే.

చ. మతిఁ గృపక్రమ్మ బాడబకుమార¹ శిఖామణి యుద్ధరించె భూ

పతితఁ దపస్విరోహిణి సపాయపరంపరఁ బాచి సాకి యూ

ర్జితబలఁజేయఁగాఁ దలఁచి శిష్టహితక్ గలికాలజాత దుః

స్థతఁ బడు ధర్త దేవత శతచ్ఛలోచనుఁ డెత్తుకై వడిన్.

234

టీక. క్రమ్మక్ = వ్యాపింపగా - కలుగఁగా; బాడబ.....మణి = ఉత్తమఁడగు బ్రాహ్మణ పుత్రుడు - ఆయుతుడు; భూపతితక్ = భూమిపై పడిపోయినదానిని; తపస్విరోహిణిక్ = ముని ధేనువును; పాచి = తప్పించి; సాకి = పెంచి; ఉర్జితబలక్ = సంపాదించిన బలముకలదానిని; శిష్ట హితక్ = శిష్టులకు మేలగుదానిని; కలి.....దుఃస్థతక్, పడు = కలికాలమునందు కలిగిన హీనదశ యందు పడియున్న; ధర్త దేవతక్; శతచ్ఛలోచనుఁడు = బహుశ్చంద్రుడు - విష్ణువు; ఎత్తుకై వడిక్ = ఉద్ధరించిన విధమున; ఉద్ధరింపెక్ = లేవనెత్తెను. ఆలం. ఉపమ.

క. పడఁబడఁబాటుచు గడగడ, వడఁకుచు మొదవిత నిలిచె పసజాతుఁడు ముక్
వెడలింపఁగ పిజడనిధి వెలువడి యించుక దెలియు పుడమిపడఁతియుఁ బోలెన్.

టీక. పడఁబడఁ = పడఁబరచుని - (అనుకరణము) పామునఁ = పేడవేయుచు; మొదవు = ఆవు; ఇంత = కొంచెము; జడనిధి, వెలువడి = సముద్రమునుండి బయటికి వచ్చి; ఇంచుక = కొంచెము; తెలియు = గోచరమగు; పుడమిపడఁతియుఁబోలెఁ = భూదేవివలె. అలం. ఉపమ.

చ. పదములకొంకువోచి¹నిసికి² ప్రక్కలనుక్రెడలించి దంశవం
శదమనవృత్తి నింపాసఁగి³ సాన్ననఖాబుల దువ్వి నెత్తురుల్
చిదికెడు⁴గంట్ల భూరజముఁ చిల్కి ముఖస్థతృణంబు ద్రోచి⁵య
మొదవు మృదుక్రియ⁶ నడపి ముంగిటఁ బందిటిరాటఁ గట్టుచున్. 236

టీక. పదములకొంకు = కాళ్లకు; కొంకు = దడ; పోకొ = పోవునట్లుగా; విసికి = పక్షి-సరిచేసి; ప్రక్కలనుక్ర = పార్శ్వభాగములముడుతకు; ఎడలించి = పోఁగొట్టి; దంశవంశదమనవృత్తికొ = అడవియొగలగుంపురు అణఁచు వనిచే; ఇంపాసఁగి = సంతోషముచూపుచు; నఖాబులకొ = గొళ్లవే; సాన్న, దువ్వి = గంగడోలు, దువ్వి; చిదికెడు = రక్తముచిచ్చునట్టి; గంట్లకొ = గాయములందు; భూరజము = దుమ్ము; చిల్కి = చల్లి; ముఖస్థతృణంబుకొ = నోటిలోనున్న గడ్డిపత్రము; ద్రోచి = లోనికి చూపుచి.
క. చేతోజహయచ్చాయా, పాతాసహమైన మంచి పచ్చికయు విని
ధౌతకలధౌతదండవి, భాతులతజలంబులం దపసి ప్రియ⁷మెసఁగన్. 237

టీక. చేతోజ.....నహమ = మన్నభుని వాహనమగు చిలుకయొక్క కాంతి సంభవించుటనుమాడ సహించునది - అనఁగా చిలుకవన్నెకన్నమిన్నయగు రంగుకలది; వినిధౌత.....జలంబులకొ = కడుగఁబడిన వెండి కడ్డివలె ప్రకాశించు స్వచ్ఛజలములచేతను; ప్రియము = ఇష్టము; ఎసఁగకొ = కలుగఁగా.

నీ. పడఁబడ నెత్తఁబొల్పడియున్ని నాసనా⁸భ్యాసనైపుణ⁹శక్తి పట్టునదలె
నులపాంకురములేర్పి యులుపవట్టెడుపూన్నిఁ గుశపల్లవాహృతి కుంటువడియె
నడలంగ మెడరజ్జుఁ గడువడి నిడుతమి నక్షసూత్రావృత్తి యవలఁ జనియెఁ
బొలరియూడ్చిలినుటకుఁ బొలయుపుల్లులఁబోవనదలించుహుంకృతిఁ బెదరె మంత్ర
తే. మాసలన్నియు మొదలంటఁ గోసియున్న, గోచికట్టున కటువంటి గొడవ గడవ
రాక మెడఁజుట్టుకొనియె; నూరక యకార్య, కరణశీలర కెప్పాటఁ గలదె సుఖము?

టీక. పడఁబడఁ = పడిపోఁగా, పడిపోఁగా; ఎత్తకొ, పొల్పడియున్నికొ = ఎత్తుటకు సిద్ధముగా నుండు కారణమున; ఉలపాంకురములు = గడ్డిపోచలు; ఉలపవట్టెడుపూన్నికొ = కానుక ఇచ్చు - తినిపించు పట్టుదలతో; కుశపల్లవాహృతి = చిగురుదర్శలను (హోమార్థము) తెచ్చుట; కుంటువడియెకొ = కొఱవడియె; నడలంగకొ = జాతిపోఁగా; రజ్జుకొ = త్రాచిని; తమిక్ = కూరిమితో; అక్షసూత్రావృత్తి = జపమాలను త్రిప్పట; పొల = మాంసమును; పొలయు = తిరుగుచున్న; పుల్లులకొ = పక్షులను; పోవకొ = పోవుటకు; అదలించు హుంకృతికొ = బెదరించు హుంకారమున; గోచికట్టునకుకొ = బ్రహ్మచారికి; గొడవ = లంపటము; అకార్యకరణశీలరకుకొ = చెడ్డపనిని చేయఁదలఁచినవారికి. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

1. క. బిసికి. చ. బిసికి. 2. క. ప్రక్క. చ. ప్రక్క. 3. క. ర. సాన్న. 4. క. గండ్ల. 5. క. ర. సూర్య. గంట్ల. 6. చ. మొసఁగన్. 7. క. భ్యాస. చ. భ్యాస. 8. చ. వృత్తి. 9. క. ర. యాడ్చి.

చ. విభుధతపాదసేంద్ర! విను వేయి విధంబుల నాతఁ డేదనే
చి బలవిభేదినై చికి విశృంఖలమై ఖలమైత్రిఁ బోలె వే
గబలవిహీనతార్తి యుడుగం గడుఁ గ్రొవ్వున నివ్వటిల్లి బీ
ద బలిసి బందికాడగు విధంబునఁ ద్రిమృదు నవ్వుహాటవన్.

239

టీక. విభుధతపాదసేంద్ర! = దేవమునీ! నారదా! ఏదఁ = పోషించుగా; ఏచి = బలిసి; బలవిభేదినై చికి = ఇంద్రునియావు - కామధేవువు; విశృంఖలమై = అడ్డులేనిదై; ఖలమైత్రిఁబోలెఁ = చెడ్డవానితోడి స్నేహమువలె; బలవిహీనతార్తి = బలము లేనందునఁ గల్గు బాధ; ఉడుగఁ = తొలఁ గఁగా; నివ్వటిల్లి = విజృంభించి; త్రిమృదు = తిరుగును. అలం. ఉపమ.

ఉ. గుండువలెఁ బలీయమగుఁ గోడియతోడఁ జరింప నారఁగఁ
బండిన బల్కునంటి ¹పస భాసీలు మైసిరి చూడ్కి కెంతయుఁ
బండు వొసర్ప నల్పగతి పాల జనింప సమాంశశివీనకుఁ
వెండియు నిల్పెఁ జూ లుదధివీచి మణిఘృణి ³చొచ్చుచాడ్పునన్.

240

టీక. బలీయము = బలముకలది; గోడియతోడఁ = గోడెతో - ఎద్దుతో; బల్కునంటిపస = బలుసుకాంతివంటి కాంతి; మైసిరి = శరీరభోగ; చూడ్కి = చూపునకు పాలఁ = పాలవిషయ మున; అల్పగతి = తక్కువదనము - తగ్గిపోవుట, జనింపఁ = కలుగఁగా; సమాంశశివీనకుఁ = ప్రతి వత్సరము ఈనునట్టి యీ అవునకు; ఉదధివీచిఁ = సముద్రపుటలను; మణిఘృణి = మణులకాంతి; చొచ్చుచాడ్పునన్ = ప్రవేశించురీతిని. వెండియుఁ; చూలు = గర్భము; నిల్పెన్. అలం. ఉపమ.

తే. వత్సయుతయు గర్భవతియునై మాహేయి, పతివ్రతంబు నణఁప వార్చియుండెఁ
⁴గంబుగర్భతర్ణకయు జరద్గర్భయు, నై వోయసురఁ జెఱుపుటావుఁబోలె.

241

టీక. వత్సయుతయుఁ = దూడతోఁగూడియున్నదియు; మాహేయి = ఆవు; పతివ్రతం బుఁ = యజమానుని (ఆ యుతుని తపోనియమమును; అణఁపఁ = నశింపఁజేయుటకు; వార్చి = ఎదురు చూచి; కంబుగర్భతర్ణకయుఁ = శంఖమువంటి కడుపుగల దూడ గలదియు; జరద్గర్భయుఁ = నిండు చూలాలును; ఆసురుఁ జెఱుపుటావుఁబోలెఁ = కామధేవువువలె.

క. లోచనవికృతి ముకురమున, గోచరమగు పగడిఁ గపటగోచరితము దఁ

మోచిన వాచం యుమసుతుఁ, డేచిన నెవ్వగలఁ బోగిలి యి ట్లూహించెన్.

242

టీక. లోచనవికృతి = కన్నుల వికారము; ముకురమునఁ = అడ్డమునందు; గోచరము, అగు పగిడిఁ = కనబడునట్లు; తన్, మోచినఁ = తనకు నాటగా; వాచంయమసుతుఁడు = మునికుమారుఁడు; ఏచిన = బాధించిన; నెవ్వగలఁ = ఎక్కువనిచారములచే; పోగిలి = దుఃఖించి; ట్లూహించెన్ = తలఁచెను.

సీ. వత్సనాభీ ¹గంధవహమయ్యో నీయావువై గాలి నీవారపాకములకుఁ
గతిసకుద్ధాలవక్త్రములయ్యో నీజన్మమునుడెక్క లక్కందమూలములకుఁ
జటులదవానలచ్చట²లయ్యో నీగిడ్డికటుజిహ్వా బర్హిర్హి కాయములకు
నాఁజోచ్చారణోద్ధతులయ్యో నీతొట్టుకంఠహంకృతు లేణగర్భిణులకు

1. క. జని. చ. పస 2. చ. నీవకున్. 3. చ. వొల్పు. 4. క. గంజ. చ. గంబు. 5. క. యసురు. చ. యసుర. 6. క. ర. గంధవహుడయ్యో. 7. క. యయ్యో. చ. లయ్యో.

తే. నాకు మొగమోడి యాఁగా ద నరు తపస్సు, లేల యీ మైల పూయక దూల? దీని వత్సయుతముగ ¹నివ్వనీపాటమునకు, లాడిగావించు నంతఁ దొలంగు దూఱు.

టీక. ఈ యావువైగాలి = ఈ యావువైయండి వీచుగాలి; నీవారపాకములకుఁ = నెవ్వరి ధాన్యపు పంటలకు; వత్సనాభీగంధవహము = వసనాభి యను విషపు గాలి; అయ్యెఁ; విషపుగాలి వలె ఈ యావును ఆ పంటను నశింపఁజేయుచున్నదని భావము. ఈ జన్మమునుడెక్కలు = ఈ యావుముంగుళ్ళ గిట్టలు; కఠినకుద్దాలవక్త్రములు = వాడేయైన గునపముల చివటిభాగములు - అగ్రభాగములు; ఈ గిడ్డికటుజిహ్వ = ఈ యావుయొక్క గఱుకునాలుక; బర్హిర్నికాయములకుఁ = కుశవసమునకు; చటులదవానలచ్చట = భయంకరమైన దావాగ్నిజ్వాల; ఈ తొఱ్ఱుకంతహుంకృతులు = ఈ యావుయొక్క భయంకరములైన యజువులు; విణగర్హిణులకుఁ = గర్భముతోనున్న యాడులేళ్లకు; ఆరణోచ్చారణోద్ధతులు = గర్భస్రావమును గలిగించు మంత్రోచ్చారణముయొక్క పెద్దదెబ్బ; మొగమోడి = మోమోటమివడి; డొంగారు, అనరు = మాటుమాటాడరు; మైల = ముఱికి; దూల, ఏల? = దురదయెందుకు? - ఈ పనిమాటలిన చిత్తక్షోభ నా కేల? యని భావము; ఈ వనీవాటమునకుఁ = ఈ యడవిగుంపునకు; లాడి, గావించుఁ = బలిగా చేసెదను; అంతఁ = పిదప; దూఱు = నింద; తొలంగుఁ = పోవును. (ఇతరులవలన నిందింపఁబడ నక్కఱలేదు.) ఆలం. రూపకము.

ఉ. దండమె దీనివాలధి? సుధానిభవాకరకంచె దీని యీ

కుండపొదుంగు? దీనిముకు: గ్రోళ్ళలు భూమిబిలాంతరంబులే?

²ఖండపటంచె దీనిమెడకంబళ? మంచు: ద్యజించె రోసి య

³కొండొక బ్రహ్మచారి మది గూకులుపత్తులునై యనద్దలిన్.

244

టీక. దీనివాలధి = దీనితోఁక; దండమె = యోగుల చేతి దండమగునా? సుధా.....కరకంచె = ఆమృతసహనమగు నీటి కమండులపు ఆగునా? ముకు:గ్రోళ్ళలు = నానారంధ్రములు; భూమి బిలాంతరంబులే? = బొరియల లోపలి భాగములగునా? మెడకంబళము = గండొట్టలు; ఖండపటంచె = గుడ్డముక్కయో? . గోచిపేలికయో? అంచుఁ = అని పలకుచు - నా దండ, కమండలాచులను విడిచి, దీనిగాపాడ నాకేమిపని యని తలచుచు; రోసి = ఏవగించి; అకొండొక బ్రహ్మచారి = ఆ చిన్నవడువు; కూకులుపత్తులునై = మిక్కిలి కలతపడి; అనద్దలిన్ = చెడ్డతనమున; త్యజించెన్ = విడిచెను; ఆలం. వక్రొక్తి. తే. క్రేపు వాపోవఁబట్టి లంకియకుఁ దాన్పి, తోలవియఁగొట్టి మెడ నొక్కతుండుగట్టి గిడ్డి వెడలించె దలత్రాడు కేల¹దొట్టి, మారి వెడలించుచుడువున మాణవకుండు.

టీక. క్రేపు = దూడ; వాపోవఁ = అరవఁగా, లంకియకుఁ, తార్పి = (ఆవుతో) లంక వేసి; తోలు, అవియఁ = వైచర్లము, ఊడునట్లుగా; ఒక్క తుండు = ఒక్క టొంపము (మెడలో కట్టు లావుపాటికట్టు); తలత్రాడు = తలకుఁగట్టిన త్రాటిని; కేలఁ, తోట్టి = చేతితో పట్టుకొని; మారి, వెడలించుచుడువునఁ = మఱచిని తరిమివేయురీతిని; మాణవకుండు = బ్రహ్మచారి; గిడ్డిఁ = గోవును; వెడలించెన్. ఆలం. ఉపమ, స్వభావోక్తి.

క. ఆధేనువు తత్కృతేవహు, బాధల సక్రోధ యగుచు: బరత త్వరము

ద్యోధకబోధకలితుండగు, వాధూలీమునీంద్రు డుండు వనమున: బడియెన్ ²కిరీ

టీక. తత్బాధలఁ = వానిచే పెట్టఁబడిన . పెక్కు బాధలవలన; సక్రోధ = కోపముతోఁగూడినది; పర.....కలితుండు = పరమాత్మ తత్త్వమును బోధించు జ్ఞానముచే ప్రకాశించువాడు.

1. క. నీవని. శ. ర. నివ్వనీ. 2. చ. గోళలు. 3. చ. ఖండ. 4. చ. కొండక. 5. చ. జాట్టి.

6. క. యతీం. చ. మునీం.

క. పులియున్న పాదరు మొసరికి, నెలవగు బలుమడుపు ద్రాచు నిల్చిన వల్లి
బిల మన నమ్మునివన మెవ్వలనం జొరఁజనదు వాసవ ప్రభృతులకున్. 247

టీక. పాదరు = పాద; నెలవు = నివాసము; బలుమడుపు = పెద్దకొలను; వల్లిబిలము = పుట్ట
రంధ్రము; ఎవ్వలన్ = ఏ విధమున నైనను; వాసవ ప్రభృతులకున్ = ఇంద్రాదులకును; చొరఁజనదు =
ప్రవేశించరాదు. అలం. రూపకము.

శా. ఆ మాయాగవి¹ మట్టె నట్టడనిలో నత్తున్ధతి² రేపి మ
ధ్యేమార్గంబున నభ్రగర్భితసురాద్రింజోలి³ వల్లికరే
ఖామగ్నాకృతి నున్న యున్నతలపాకాశల్య⁴కల్యూక్ గత
వ్యామోహం జరిజివి దేవతులితు⁵ వాధూలవాచయమున్. 248

టీక. ఆ మాయాగవి = ఆ కవటగోవు; రేపి = విజృంభించి; మధ్యేమార్గంబున్ = దారి
నడుమ; అభ్రగర్భితసురాద్రింజోలి = మేఘములతో కూడిన మేరుపర్వతమువలె; వల్లికరేఖామగ్నా
కృతి = పుట్టతోగూడి దట్టమైన చెట్లగుంపులలో మునిగిన ఆకారముతో; [పుట్ట మేఘమువలెను, ముని
మేరువువలెను ఉన్నట్లు పోల్చబడినది.] ఉన్నత.....కల్యూక్ = గొప్పతనము నేర్చున అతి లేతిన
వానిని; గతవ్యామోహం = నశించిన అజ్ఞానము కలవానిని; దేవతులితు = దేవసమానుని. వాధూల
యమున్; మట్టెన్. అలం. ఉపమ, పరికరవాచము.

ఉ. మట్టిన బిట్టు మిట్టిపడి మాని సముత్థితుడయ్యె మేనిపైఁ
బెట్టినపుట్ట నెట్టివిసి బీటలువాట శ్రవశృకుంతముల్
చట్టుపలెత్తి ముందటికి సాగఁదలంప జటాచ్ఛటాచ్ఛవి⁶
ద్రుట్టెలుకట్టి నిద్రిలు మరుద్భగధీశకులంబు మేల్కనన్. 249

టీక. బిట్టు, మిట్టిపడి = శీఘ్రముగా ఎగిరిపడి; పెట్టిన = ఏర్పడిన; పుట్టనెట్టు = పుట్టచోటు -
అవిసి = పగిలి; శ్రవశృకుంతముల్ = చెవులవైచుండు పిట్టలు; చుట్టుపలు = రక్కసులు; జటాచ్ఛటా
చ్ఛవి = జడలగుంపులకాంతితో; తుట్టెలు, కట్టి = గుమిహూడి; నిద్రిలు = నిద్రించునట్టి; మరు
ద్భగధీశకులంబు = పాముల గుంపు.

మ. కనవుండీవలు దావపావకశిఖాఘంబుల్ ప్రకాశింప వె
క్కనమై తోచిన కొండచందమున దీర్ఘశ్రుచంచచ్ఛటా
విసరక్రోధరసోగ్రమూర్తి యగుచున్ వృద్ధవ్రతిశ్రేష్ఠుఁ డా
త్తసమీపస్థితు హస్తముక్తసురభి⁷ దద్వర్ణి⁸ నీక్షించుచున్. 250

టీక. కనవుండీవలు = గడ్డితీగలును, దావ.....ఘంబుల్ = కార్పిచ్చయొక్క మండల
గుంపులును; వెక్కనమై = అధికమయి; దీర్ఘ.....మూర్తి = నిడుపాటి గడ్డము, మిసములతో
చలించు కాంతినమాహము గల కొవముచే భయంకరస్వరూపుడు; వృద్ధవ్రతిశ్రేష్ఠుఁడు = గొప్ప
ముసలిమని - వాధూలుఁడు; అత్తశమీపస్థితున్ = తనకుదగ్గఱగా నున్న వానిని; హస్తముక్తసురభి =
చేతితో విడుచుచున్న గోవుకలవానిని; తద్వర్ణి = ఆ బ్రహ్మచారిని - అయితని; నీక్షించుచున్ =
చూచుచు - మీఱిపద్యముతో అన్వయము. అలం. ఉపమ.

1. చ. మగడు. 2. చ. మాయావిని. 3. చ. బొల్పు. 4. క. శల్యూక్. చ. కల్యూక్. 5. క
పెట్టిన. మార్క. పెట్టిన. 6. క. పీక్షిం. చ. నీక్షిం.

ఉ. ఓరి దురాత్త! యోరి వినయోజ్ఞిత! యోరి మదాంధ! ¹యెందు నే
వారికి జేరరాదు మనువారికి నీవన; మీపు చొచ్చి జం
భారికృతోపఘాతశతహార్యము కాని మదీయఘోరదు
ర్వారసమాధిగౌరవము వమ్ముగఁ జేసితి వాసురక్రియన్.

251

టీక. వినయోజ్ఞిత! = వినయమునుండి విడువఁజడినవాడా! - దుర్వినితుడా! మనువారికి = బ్రదుకఁదలఁచినవారికి; నావనము; చేరరాదు = నమింపనసాధ్యము; జంభారి..... హార్యము = ఇంద్రుని యొక్క శతసంఖ్యాకములగు బాధలచేతను నశింపఁజేయఁదగినది; అసురక్రియన్ = రాక్షసపద్ధతిని వమ్ముగఁ = వ్యర్థమైనదానిగా; చేసితివి.

తే. వృద్ధుఁ బ్రణిధాననిర్మగు బుద్ధిబలవి, హీను నన్నిట్లు చేసితిగాన నీవు
నిట్టిప్రాయంబు నీరూపు నీవిధంబు, నదటు నుడివోయి భేకంబ వగుమనవుడు.

టీక. ప్రణిధాననిర్మగున్ = ధ్యానయోగమున మునిగినవానిని; ఇట్టి ప్రాయంబు = యావ నము; ఈరూపు = ఈస్వరూపము; అదటున్ = గర్వమును; ఉడివోయి = పోయి; భేకంబవు = కప్పవు.

శా. ఆ పృథ్వీసురసూతి తత్పదసరోజానముఁడై యిట్లునున్
'గోపాటోప మడంపుఁ డీలగినన్ గొండల్ వడున్ వారిధుల్
రూపేదున్ ధర వ్రయ్యు మిక్కిరగు మద్రాపంబునా నెంత? ని
ష్టాపద్మాసన! లెస్సగాఁ దెలిసి నన్ శాపాగ్నిచేఁ గ్రాపవే!

253

టీక. ఆ, పృథ్వీసురసూతి = ఆ బ్రహ్మణపుత్రుడు - ఆయుతుడు; తత్పదసరోజానముఁడై = ఆమునిపాదపద్మములపై వ్రాలినవాడై; ఈరు = మీరు; అలిగినన్ = కోపించినచో; వారిధుల్ = సముద్రములు; రూపు, విదన్ = నశించును; ధర = భూమి; వ్రయ్యున్ = బద్దలగును; మద్రాపంబునాన్ = నా రూపఁగా; నిష్టాపద్మాసన! = నిష్ఠయందు బ్రవ్వదైనవాడా! లెస్సగా, తెలిసి = బాగుగా గ్రహించి. గ్రాపవే = కాల్చుము.

క. తలుఁగని లయశిఖవని నిహ, నెఱుఁగుదు వాధూలమునికులేశ! నిజముగా

నెఱిఁగి యెఱిఁగి తనయాదల, కొఱవిం గొని గోకఁ దివురు కుమతియుఁ గలఁడే?

టీక. లయశిఖవి = ప్రళయాగ్నివి; బేదలన్ = తలను; కొఱవిఁగొని = కాలంచున్న కఱ్ఱను తీసిని - (దానిలో) గోకన్, తివురు = గోకుటకు యత్నించునట్టి; కుమతియున్ = చెడ్డబుద్ధికల వాడును; కలఁడే? = ఉండునా? అలం. లోకోక్తి.

ఉ. ఉద్ధతిదక్కి యొక్కయెడ నూరకయుండఁగనీని కంధరా
బద్ధమహాహి నీ కపిలఁ బాపఁదలంచిత; నొండులేదు; దీ
నోద్ధరణాతిసాంద్రకరోణోదధినీచిసమృద్ధి యైన నీ
బుద్ధిక జేర్చఁగాఁ దగునె భూరిదవానలకీలభేలమున్?

255

టీక. ఉద్ధతి దక్కి = గర్వమును విడిచి - శాంతిపొంది; ఉండఁగనీని = (గన్న) ఉండనీయ నట్టి; కంధరాబద్ధమహాహిన్ = మెడలోఁగట్టుకొన్న పాము అగుదానిని; ఈ కపిలన్ = ఈ యావును; దీనో..... సమృద్ధి = దీసులను రక్షించుటయందు మిక్కిలిపెద్దఁదగు కరుణాసముద్రముయొక్క యల లలో నిండినది; భూరి..... భేలమున్ = పెద్దలొరుచిచ్చుమంటల విలాసమును, చేర్చఁగాఁదగునె? అలం. రూపకము.

వ. అని మునితనమునందు భేన్వాగమనాది తదుచ్ఛాటనాంతంబుగాఁ గల తన వృత్తాంతంబు విన్నవించుటయు, నూహించి యత్రైతంగు చిత్తంబున యథాంగంబుగాఁ గనుంగొని. 266

టీక. తదుచ్ఛాటనాంతంబుగాఁ = అనిని తలుచుట తుదిగా; అత్రైతంగు = ఆ పద్ధతి - అయితుడు చెప్పిన విధము.

మ. భుక్తిపీఠీపక్షపాలభాగుడు తను ప్రోద్బాహుభుక్తింబు బిందుకుడుఁ బ్రస్తుటదోష్టవల్లవుడు చేతోభీతికృల్లోలతారకఘూర్ణన్నయనుండు గాక శమసారస్తేరుడయ్యెడల సన్నివలగ్రామణి చిచ్చు చంద్రపాదవై చెన్నొందుచందంబుననె. 267

టీక. భుక్తిపీఠీ.....భాగుడు = బొమమడిచి భయంకరమైన నోవలు కలవాడు; తనుదుకుడుఁ = శరీరమునుండి హెచ్చుగా పుట్టిన చెనుటబిడువులు కలవాడును; ప్రస్తుటదోష్టవల్లవుడు = కదలుచున్న చిగురువంటి పెరవలవాడు; చేతో.....భీతినుండు = మహాస్పృహకు బెదరు కల్గించు చలించు కనుపాపలతో తిరుగు కన్నులుగలవాడు; తవస్త్విన్నగ్రామణి = మునిశ్రేష్ఠుడు - వాభూలుడు; శమసారస్తేరుడు = శాంతరసముతోడి వియనవు కలవాడు; చిచ్చు = అగ్ని; చంద్రపాదవై = చంద్రునిరీతిని (చల్లని)వై; చెన్నొందుచందంబుననె = ప్రకాశించురీతిని; అయ్యెన్. అలంకారము.

క. సప్రణామం డగుచు మునిలో, కృష్ణుడు 1 డానిం దా గనిగ్రమున సవ్వప్రకుమారు; దృశించల, నిపునములుగా వే! యునివిభుధాగ్రహముల్.

టీక. సప్రణామండు = ప్రీతితో కూడుకొన్నవాడు; యునివిభుధాగ్రహముల్ = బ్రహ్మణుల కోపములు; దృశించలవిప్రములు = గడ్డిపోచలవిధాని నీటిబిడువులు.

డ. ఆ పనుధామరప్రభవు నమ్ముని యిట్లును 'ఎన్న! వెన్న నా భావపథంబునకే' నిను 2 నపాపునిగాఁ గనుగొంటి; నాగ్రహ 4 వ్యావృతచిత్తవృత్తి నిటు లాడితి మీఁ దగయంగలేక; నా 5 యా వచనంబుదప్ప 6 దనకుం బెద మూర్ఖత నన్ను మోమునె. 269

టీక. ఆ, పనుధామరప్రభవు = ఆ బ్రహ్మణపుత్రునిగూర్చి; నాభావపథంబునకే = నా మనోమార్గమున; ఆగ్రహ.....వృత్తి = కోపమునకు లొంగిన మనోవ్యాపారమున; మీఁదు, అరయంగలేక = ముందు చూడక; ఇటులు, అడిలికే = ఇట్లు వల్కలెని; అనయంబు = ఎల్లపుడును; ఎదకే = మనస్సులో; నన్ను మూర్ఖతమోచుటకే = నన్ను అజ్ఞానము పొందుటచేత; ఆ వచనంబు = ఆ శాపవాక్యము; తప్పదు.

చ. వగవకున్న! దైవగతి వచ్చినకేడు దలంచి నెప్పునిక బొగులకుమన్న! కర్మములపోకకు భోగమె హేతునన్న! విశ్వగురు 7 గరింద్రవత్సలు దివానిశముక దలపోయమన్న! మేలగు హరిభక్తియుక్తులకు నాపద రాదుగదన్న యెన్నడునె. 260

1. చ. దుదరించె. 2. చ. పాత్రుని. 3. చ. దొంటి. 4. చ. వ్యాపి. 5. చ. యా. 6. చ. దనియకెడ. 7. క. గిరింద్రు.

టీక. వగవకుము = విచారింపకుము; దైవగతిక్ = దైవవశమున; పొగులకుము = తపింపకుము; పోకకుక్ = పోవుటకు - నశించుటకు; భోగమే = అనుభవించుటయే; హేతువు = కారణము; విశ్వగురుక్ = లోకగురువును; కరింద్రవత్పులుక్ = గజేంద్రునివై వాత్సల్యము కలవానిని; దివానికముక్ = రాత్రింబగళ్లు; తలపోయుము = ధ్యానింపుము. మేలు, అగుక్ = శుభము కలుగును.

సీ. జలధరంబన నెద్ది? పాలపంబు పుట్టించు నిల్లాలి మెలుగుల మొల్లనులకు
మున్నీరనగ నెద్ది? మొలచుట కాచాల మాణిపూసలువోని యాత్మజాలకు
నీడమ్రాకన నెద్ది? నిలువ నీడై తోచు నాకటసీనుండు ద్విజావళులకు
దాచన నెద్ది? యాధారమా దివి బ్రాకు పితృవర్యులకుఁ గుంటుపిచ్చుకలకు
తే. నట్టి గృహమేధిధర్మంబునందు నీవు, శుత్రసేయుట నీరీతి శిగోదవయోదవై
నొప్పునది యొప్పు దనిపల్కు నుద్ధతులకు, గసరి పై వచ్చు తాళ్లపై గాలియైన.

టీక. ఇట్లాలి.....ములకుక్ = భార్యయొక్క తనకు లను మెఱుఘలమొత్తమునకు; జలధరంబు, అనక్ = మేఘమునది; ఎద్ది = ఏ గృహస్థత; పాలపంబు, పుట్టించుక్ = ప్రకాశమును కలుగఁజేయునో; [ఇట 'పాలపము = వ్యాచనము; మొల్లములకుక్ = ధనములకు' అను పూర్వ టీక అనుగతము.] అణిపూసలువోని యాత్మజాలకుక్ = అణిముత్యములవంటి కొడుకులకు; మున్నీరు, అనగక్ = సముద్రమునది; ఎద్ది = ఏ గార్హస్థ్యము; మొలచుటకుక్ = పుట్టుటకు; ఆచాలము = పాదు; [అగుచున్నదో] ద్విజావళులకుక్ = పక్షులగుంపునకు, బ్రాహ్మణబృందమునకు; నీడమ్రాను, అనన్, ఎద్ది, నిలువనీడై; తోచుక్ = కనఁబడునో; దివిబ్రాకు = ఆకాశమున కెగురు, స్వర్గమున కెక్కు; పితృదేవతలకుక్ = మరణించిన వంశజాలకు; గుంటుపిచ్చుకలకుక్ = గుంటుచున్న పిచ్చుకలకును, గుంటివారికి; దాచు, అనక్ = మెట్టనునది; ఎద్ది = ఏ గృహస్థధర్మము; ఆధారము, బోక్ = అగుచున్నదో; అట్టి; గృహమేధిధర్మంబునందుక్ = గృహస్థధర్మమునుగూర్చి; శుత్రసేయుటక్ = నిందించుటవలన; కొదవ = హీనతలవమానము; ఒదవెక్ = కలిగెను; ఒప్పునది = ధర్మమగుదానిని; ఉద్ధతులకుక్ = దురహంకారులకు; కసరి = విజృంభించి - పాచ్చి. తాళ్లపై గాలియైన (?) వైవచ్చున్.

క. వీనింతవాడో నేనయి, పూనుదునట యెద్దిగాకపోయెడు? నని సీసుం

తైనఫలమందఁదీరదు, చూనవులకాదు విను మమర్త్యులకైనన్. 242

టీక. వీను, ఇంతవాడను = నేను ఇంతగొప్పవాడను; వీనయి = నాయంతట నేనయి; ఎద్ది కాకపోయెడుక్ = నా అనుకొనునది ఏది జరుగదు? అని = అనుకొని; సుంతైనక్ = కొంచెమైనను; అమర్త్యులకైనక్ = దేవతలకుఁగూడ; ఫలము, అందక్, తీరదు = ఫలమును పొందుటకు సాధ్యము కాదు.

సీ. మును లనుష్టుభమునఁ దనుఁగొల్పఁదగువాని బ్రహ్మాదుబ్రోవఁ బొల్పడినవాని
ద్వాత్రింశదురుభుజాస్తంబాఘ్నఁ డగువాని నశ్వత్థమూర్తియై యలరువాని
10 జక్రంబుచే తే త్రజవముఁ బ్రోచెడువాని వివిధాయుధంబుల వలయువాని
నలఘుదివ్యాకల్పములఁ జూడఁగలవాని భీమరథ్యాపగానీమవాని

ఆ. వివిధకథలవాని వివిధరూపంబుల, వాని నిలిచి కొలుచు¹¹వారివాని

శ్రీనృసింహదేవు నేవింపు భేకంబ, వై తదంస్త్రిమూల మధివసించి. 263

టీక. అనుష్టుభమునక్ = అనుష్టుభమును ఛందస్సుతో - (పాదమునకు 8 అక్షరములు గల ఛందస్సుతో); ద్వాత్రింశ . . ఘ్నఁడు = స్తంభములవలె గొప్పవగు ముప్పదిరెండుబాహువులు (కాఖలు)

1. చ. యెలపం. 2. చ. నొందు. 3. ర. దాచన * శ. రమా. 3. చ. పిచ్చి. 4. క. గొడవ. చ. గొదవ. 5. క. నొప్పుగతి నొప్పుగనగల్గ. చ. నొప్పుగదియొప్పుదనిపల్కు. 6. చ. యేనయి. 7. చ. యద్ది. 8. చ. కు. 9. చ. క. క. కు. 10. చ. చక్రంబు. 11. క. వాని. చ. వారి.

కలవానిని; ఆశ్వత్థమూర్తియై = రావివృక్షపుటాకారము కలవాడై; అలఘు.....ములక్ = ఎక్కువైన దేవకల్పములగు కాలములను; భీమ.....వానిక్ = భీమరథినదీప్థలమున ఉన్నవానిని; నిలిచి = శ్రద్ధపూని; కొలుచువారివానిక్ = సేవించువారి స్వాధీనమగువానిని; భేకంబవై = కప్పవై; తదంఘ్రి) మూలము, అధివసించి = అతని పాదములకడ నివసించి - సేవింపుము. అలం. పరికరము.

తే. దర్దురాంగనయందు సంతానసిద్ధి, నీకు నగుఁ గొంతకాలంబు నిర్లమింప
దాన నీచుపితృణంబు తలఁగి శాపమోక్షసంప్రాప్తియును గల్గు నాక్షణంబు.²⁶⁴

టీక. దర్దురాంగనయందుక్ = అడుకప్పుయందు; నిర్లమింపక్ = గడవఁగా; పితృణంబు = పితృదేవతలయుణము; తలఁగి = తీరి; [సంతానముకలుగుటచే ననుట.] శాపమోక్షసంప్రాప్తియుక్ = శాపముయొక్క విడుదలను పొందుటయు.

వ. అని యిన్విధంబున వాఘాలుండు శాపావధి నొడివి యవ్వట్టువు నాశ్వాసించి
విశ్వాద్భుతజనకంబుగ నంబుగుహప్రియమండలంబు భేదించికొనుచుం జని యప
వర్గసామ్రాజ్యసింహాసనాసీనుండయ్యె నిచ్చట వియచ్చరథేసువు నేలినవానివని
సఫలంబుచేసి ఫలోదయంబు నలంకరించె, ప్రగుఱతుండును విఫలప్రయ
త్నండై యయత్నసంప్రాప్తంబగు నిజవ్యసనంబుగ నునురుసురయ్యును సాయం
సమయమందుండంచందంబునఁ గొంతకొంత తచ్చార్చితవచనంబుల వడదీతిన
వాడై జగత్ప్రయపనిత్రీకరణిప్రవణంబగు పాండురంగ శత్రుంబునకుం జని. 265

టీక. శాపావధి = శాపాంతమును; నొడివి = తెలిపి; ఆశ్వాసించి = ఊరడించి; విశ్వా...
...కంబుగక్ = లోకమున కాశ్చర్యము కలుగునట్లు; అంబుగుహప్రియమండలంబు = సూర్యమండల
మును; [మోక్షము పొందువారు సూర్యమండలమును భేదించుకొని, పోవుదురని శ్రుతి.] అపవర్గ...
...సాసీనుండు = మోక్షసామ్రాజ్యసింహాసనముపై కూర్చున్నవాఁడు - మున్దుండు; వియచ్చరథేసు
వుక్ = కామధేనువుకూడ; విలినవానివని = ప్రభుకార్యమును; ఫలోదయంబును = ఫలప్రాప్తిని,
నర్వర్తమును; అలంకరించెను = పొందెను. అయత్నసంప్రాప్తంబు = ప్రయత్నములేక ప్రాప్తించినది -
ఆనుకొనకుండ వచ్చినది; నిజవ్యసనంబునక్ = అపదపలన; ఆనురుసురయ్యును = బడలియున్నను;
సాయం.....చందంబునక్ = సాయంకాలమందలి కలువపూవువలె; వడదీతినవాడై = తప్పతిలిన
వాడై; జగత్ప్రయ.....ప్రణంబు = ముఱ్ఱిలోకములను పవిత్రములుగా చేయుటకు నమర్థమైనది.

క. భీమ¹ ధి² దొట్టి తీర్థస్తోమంబులనెల్లఁ దనువుఁ దోంగించి ముని
గ్రామణి కుహనాభీరశి, ఖామణిమణి సౌధరాజగర్భాగతుడై. 266

టీక. దొట్టి = మొదలుకొని; తనువుక్ = దేహమును; తోంగించి = ముంచి; మునిగ్రామణి =
ఉత్తమముని యగు ఆయుతుఁడు; కుహనా.....గతుడై = కపట గోపకశ్రేష్ఠుడగు కృష్ణుని మణి
మయదేవాలయము లోపలికి వచ్చినవాడయి.

సీ. సురతరుప్రసవరింఘోళి¹ మాళివిసీల జలదంబులోని² క్రౌంచభుక్కు లెసంగ మెఱవఁ
మొగమువెన్నెలయేటి³ మొగఁదేలుమగమీలగతి⁴ బత్తులాక్షియుగ్మకము
గటియ నెఱ్ఱెను చీకటిమ్రాకుఁ బ్రాకు బంగరుతీగక్రియఁ దూలంగద్రుశాటి
యుడుపథంబున⁵ బాటు⁶ నుడురత్నతతిభాతి మెశహారములపెన వుడమిఁదాఁక

1. చ. గ. 2. చ. దీతి. 3. క. లోతడు. చ. లోకన్నది. 4. చ. చూశి. 5. చ. క్రొత్తకు.
6. క. మొగలేటిమగమీల చ. మొగిదేలుమొగళాల. 7. క. బత్తు. 8. చ. మీలు. 9. క. నురు. చ. నుడు.

తే. నచ్చరలు వీవనలు వీవ నంగరాగ

వాసనలు భూషణార్పు¹లు నేసరేగఁ

బిటిది దెసనున్న రమమీఁదఁ ²నొఱఁగి ధవళ

చలదళచ్చాయ నుండు విట్టలు నుతించు.

267

టీక. సుర.....దళుకులు - సురతరుప్రసవరింఛోళి = కల్పవృక్షపుపూవులసమూహముగల; (పూలచే అలంకరింపఁబడిన); హళి = శిరస్సనెడు; వినీలజలవంబులోని = కాణుమబ్బులోని; క్రొందళుకులు = క్రొత్తకాంతులు ఎఱఁగఁ = వ్యాపింపఁగా; మొగము.....గతిఁ - మొగమువెన్నెలయెఱి మొగ = ముఖమును వెన్నెలయెఱిద్వారమున; తేలు = తేలుచట్టి; మగమీలగతిఁ = మగచేపలపథమున; పక్షలాక్షీయుగ్గకము = రెప్పులపాటు గల రెండు శన్నులును; మెఱవఁ = ప్రకాశింపఁగా; కటియ.....మ్రాకుఁ = నల్లనిశరీరమును తమాలవృక్షముచయి; కద్దుకాటి = పీతాంబరము; తూలఁ = చలింపఁగా. ఉడుపథంబునఁ = ఆకాశమునుండి; ఉడురత్నతతిభౌతిఁ = గొప్పచుక్కలగుంపువలె; మెడహారములవెన = మెడలోని హారములమెలిక; తాఁకఁ = అంటఁగా: అచ్చరలు = అప్పురసలు; వీవనలు = చామరములు; అంగరాగవాసనలు = మైపూఁతలపరిమళములు; భూషణార్పులుఁ = నగలతఱుకులును; ఏసరేగఁ = విజృంభింపఁగా; పిటిదిదెసఁ = వెనుకభాగమున; ధవళ... ..చ్చాయఁ = తెల్లని రావిచెట్టునీడను. [పూర్వటీకలో 'వెన్నెలయెఱి మొగ రేటి' అను పాఠము ననుసరించి 'మొగ రేటి' = ముఖర యను నదియందలి అను నర్థము వ్రాయఁబడినది.] అలం. ఉపమ, రూపకము.

ఉ. ఫాలము నీచుక్కు వంక నెలవై వెలుగొందెడు లోహితాంగునిఁ

బోలఁగఁ గంబుగర్భమునఁ బొల్పుచునీలములీలఁ గంధరా

కాళిమ యుల్లసిల్ల విధుఖండము కెంజడకెంపుఁదమ్మిలో

బాలమరాళమ ట్లలర భాసిలు శూలి, లలాటపట్టికన్.

268

టీక. ఫాలముచుక్కు = నొసటిబొట్టు; వంకనెలవైఁ = నెలవంకపయి; లోహితాంగునిఁ = అంగారకుని; బోలఁగఁ = సరిపోలఁగా; కంధరాకాళిమ = మెడవైసన్న నలుపు; కంబుగర్భమునఁ = శంఖములో; పొల్పుగు = ప్రకాశించు; నీలములీలఁ = ఇంద్రనీలమువలె; ఉల్లసిల్లఁ = ప్రకాశింపఁగా; విధుఖండము = అర్ధచంద్రుడు; కెంజడకెంపుఁదమ్మిలోఁ = ఎఱ్ఱనిజడ యను నెఱ్ఱతామర పూవుపయి; బాలమరాళమట్టు = పిల్లహంసవలె; భాసిలు, శూలి = ప్రకాశించునట్టి శివుడు; లలాటపట్టికఁ = నొసటియందును. [ముందు సమన్వయము.] అలం. ఉపమ.

మ. నలినాస న్నులినాసనాననపురాణస్థానముల్ డాయోకి

ముల బలోమాయలబోరుతల్పు లధరంబుల్ గెంపువాచూరులుఁ

గల విద్వద్వదనాంతరాళనవరంగఁగోణి రాణించు ను

జ్వలవజ్రప్రజశంఖసంఘనిభ భాషాయోష జిహ్వస్థలిన్.

269

టీక. నలిఁ = తగునట్లును; ఆసఁ = ఆశతోను; నలినాసనాననపురాణస్థానముల్ = కమలాస నుండగు బ్రహ్మయొక్క ముఖములను ప్రాతఁచోటులను; డాయోక = సమాశింపక; ఇములుఁ = ప్రీతితో; బోరుతల్పులు = పెద్దతల్పులు, నాలుకలు; అధరంబుల్ = క్రిందివి పెదవులు; కెంపువాచూరులుఁ = కెంపులుతాపిన మంజూరులును (ఎఱ్ఱని మీఁదిపెదవులు); విద్వ.....ఁగోణిఁ = విద్వాంసుల నోళ్ల లోపలిభాగములను సాధభాగములందు; రాణించు = ప్రకాశించునట్టి; ఉజ్వల...

1. క. లనేసతెనఁగ బటిది చ. లునేసరేగ పరిది 2. చ. సురిసి. 3. చ. ప్రక్కనిల. 4. చ. గర్భ. 5. చ. కి. 6. చ. ల్తాయ. క. ల్తాయ.

నిభ = ప్రకాశించు రవలవలెను, శంఖములసముదాయమువలెను ఉండునది; భూమాయోష = సరస్వతి; జిహ్వస్తలిక = నాలుకవైవి; [విష్ణుజిహ్వవై సరస్వతి యున్నదనుట] అలం. గూఢకము.

సీ. లలితకుంతలశైవలము ముఖైందచబింబ మధరాధరప్రవాళాంకురంబు

చలనస్యభావలోచనమహామీనంబు కమనీయకంధరాకంబుకంబు

గర్వితస్తనకన్యత్వతాభోగంబు విశగత్రివళిభంగవిలసనంబు

1 మధ్యవృత్తానర్తమహితంబు కటితటిద్వీపంబు పృథులోగుదివిజకరణి

తే కరము పదకూర్తపృథుకంబు గ్రమ్మ నఖర మణికలాపంబు నగుచు నేమగువరూపు భూరిసౌఖ్యగన్ధసంపద బోలు దండ్రీ, నా సుధాంభోధిపుత్రిబాహంతరమున.

టీక. ఇందు లక్ష్మీదేవి సౌభాగ్యసంపదచే తన తండ్రీయగు సముద్రుని పోలుచున్నదని వివరింపబడినది. లలితకుంతలశైవలము = (లక్ష్మీరూపు); పాచిమాటి చక్కని పాడుకలుకలది. (స. రూపు) కుంతలములవంటి పాచికలది; ముఖైందచబింబము = (ల) ఛంద్రబింబమువంటి ముఖము కలది, (స) ముఖుగు చంద్రబింబము కలది; మధు.....రంబు = (ల) పగడపుములగవంటి తియ్యని పెదవికలది, (స) మధురాధరమువంటి పగడపుములక కలది; చపల.....మీనంబు = (ల) పెద్దచేఱులవంటి చలించు కన్నులు కలది, (స) చలించులోచనములవంటి పెద్ద చేఱలు కలది; కమ.....కంబు = (ల) శంఖమువంటి చక్కని మెడకలది, (స) చక్కనిమెడవంటి శంఖముకలది; గర్విత.....భోగంబు = (ల) వర్ణములఁబోలు పొగరుచున్నలు కలది, (స) గబ్బిగుబ్బలవలె ప్రకాశించు వర్ణతముల పరిపూర్ణత కలది; విశద.....విలసనంబు = (ల, ఆలవంటి వగల విలాసము కలది, (స) స్పష్టమైన త్రివళిల వలె నుండు అలవిలాసము కలది; మధ్య.....మహితంబు = (ల) నుడివంటి నాభి కలది; (స) బొడ్డువంటి నుడిగలది; [మధ్యవృత్త = బొడ్డునెడి] అని పూర్వటీక. అది మధ్యవృత్తముకాని మధ్యవృత్తముకాదు] కటితటిద్వీపంబు = (ల) ద్వీపములవంటి పిఱుదులు కలది; (స) పిరుదులవంటి ద్వీపములుకలది; పృథులోగుదివిజకరణికరము = (ల) విరావతముతోడమువంటి గొప్పతోడలు కలది; (స) పెద్దతోడవంటి విరావతము హస్తముకలది; పదకూర్తపృథుకంబు = (ల) తాండేటిపిల్లలవంటి పాదములు కలది, (స) పాదములఁబోలు తాండేటిపిల్లలుకలది; నఖరమణికలాపంబు = (ల) మణులగుంపులవంటి గోళ్లు కలది, (స) నఖములవంటి మణులగుంపుకలదియు; ఏ మగువరూపు = ఏ లక్ష్మీదేవిస్వరూపము; తండ్రీక; పోలుక = పోలియుండునో; ఆ సుధాంభోధిపుత్రి = పాలసముద్రపువట్టి యగు నా లక్ష్మీదేవి; బాహంతరమునక = అొప్పువైసి; [ముందున కన్యయము. లక్ష్మీ విష్ణునిరొప్పువైచున్న దనుట.] అలం. ఉపమ. ఉదాత్తము.

మ. సితకీరస్ఫటికాక్షమాలికలు గెంజేదోయి సంధించి భా

రతి వామాంకతలంబునక సతతముక రంజిల్ల గల్లోలసం

గతహంసోత్తమఘనపంక్తి యగు గంగావాహినిం దాల్చు దై

వతశైలంబున దేజిల్లు నల విశ్వస్రష్ట నాభిం దగన్.

271

టీక. కెంజేదోయిక = ఎఱ్ఱనైన (అందమైన) రెండుచేతులందును; సితకీర, స్ఫటికాక్షమాలికలక = తెల్లచిలుకను, జవమాలికను (క్రమముగా); సంధించి = కూర్చి; భారతి = సరస్వతీదేవి; వామాంకతలంబునక = ఎడమవైపున; రంజిల్లక = ప్రకాశింపఁగా; కల్లోల...పంక్తి = అలయందు లగ్నమైన ఉత్తమహంసయు, నురుగును కలది; గంగావాహినిక = గంగానదిని; దైవశైలంబు = కైలాసము; తేజిల్లు = ప్రకాశించునట్టి; విశ్వస్రష్ట = బ్రహ్మ, [ఇచట బ్రహ్మ శైలముతోను, సరస్వతి

గంగతోను, తెల్లచిలుక హంసతోను, జపమాల నురుగుగుంపుతోను పోల్పబడినవని ఎఱుంగవలెను.] అలం. ఉపమ.

తే. రత్నసందర్భగర్భ యీ రత్నగర్భ
చరణపీఠంబుగా నున్న సకలభువన
మయుని నినుఁ గంటి దేవ! నాభయము లుడిగె
నని తపసి ప్రీతిఁ గంసాభియాతిఁ బొగడి.

272

టీక. రత్నసందర్భగర్భ = రత్నముల సమూహము గర్భమున గలవైన; ఈ రత్నగర్భ = ఈ భూమి; చరణపీఠంబుగా = పాదపీఠముగాను; ఉడిగె = నశించెను; తపసి = ముని - ఆయుతుఁడు; కంసాభియాతి = కంసశత్రువగు శ్రీకృష్ణుని.

క. అంటఁ జని పటువుత్తరది, క్షటమునఁ గనుఁగొనియె దరశతతరుమూర్తి
బటునఖరశైత్యమున నా, నట ముఱిసి సురారి నేలు రసీకు నృసింహుల్.

273

టీక. పటువు = బ్రహ్మచారి; ఉత్తరదిక్షటమున = ఉత్తరదిక్పార్శ్వమున; తరశతతరు మూర్తి = ప్రకాశించు వృక్షస్వరూపముకలవానిని; ఖరనఖరశైత్యమున = వాడిగోళ్లతీక్షణతచేత ["నఖరశైత్యమున = గోటిచల్లఁదనముచేత" అని పూర్వటీక.] అరటము = కష్టమును; ఉడిసి = పోనడచి; సురారి = రాక్షసుని - ప్రహ్లాదుని; రసీకు = కరుణారసపూర్ణుని; నృసింహుల్ = [నృసింహుఁడచట రావిచెట్టు రూపమున నున్నాడని గ్రహించవలెను.]

క. శాశ్వతకరుణాంబుధి న, న్విశ్వవిభుం గనుటఁ గోలె విప్రుని మది మా
నీశ్వరశాపవికార మ, నశ్వరదుశ్చేష్టితాభినయ మొనరింపన్.

274

టీక. శాశ్వతకరుణాంబుధి = స్థిరముగ ఉండు దయాసముద్రుఁడగువానిని; కనుటగోలె = చూచినది మొదలుకొని; విప్రునిమది = ఆయుతుని మనస్సునందు; మానీశ్వర శాపవికారము = వాఘాలమునిశాపమువలనఁగల్గు వికారము; అనశ్వరదుశ్చేష్టితాభినయము = స్థిరముగ చెడ్డచేష్టలను జరుపుటను; ఒనరింప = చేయఁగా.

శా. నీరప్రాంగణకర్కటిబిలములన్ నిద్రింప మృత్సామయా
హారంబున్ గబళింపఁ బెల్లఱన నీట్టట్టుం బ్లుతంబుల్ గొనన్
దూరాయాస్యదహీంద్రభీతిహతి గొందుల్ దూఱఁగోరున్ మనిన్
సారాపేశమనోబలం బగు భవిష్యద్భేక ముత్సేకమై.

275

టీక. సారాపేశమనోబలంబు = సారము తొలగిపోయిన మనోబలము కలది - ధైర్యము లేనిది; అగు; భవిష్యద్భేకము = కష్టముగా మాఱఁబోవు నయఁతుఁడు; ఉత్సేకమై = అతిశయించినవై; నీర.....బిలములన్ = నీటియొద్దననుండు ఎండ్రకన్నములందు; నిద్రింపన్ = పండుకొనుటకును; మృత్సామయాహారంబున్ = మట్టిసంబంధమగు నాహారమును; పెల్లఱ, అఱవన్ = గట్టిగా అఱచుట కును; ప్లుతంబుల్, గొనన్ = దాట్లు వేయుటకును; దూరాయాస్యదహీన్ = దూరమునుండి వచ్చుచున్న సాములభయముపాటున; గొందుల్ = నందులను; దూఱన్; మదిన్ = మనస్సులో; కోరున్.

క. ఈ వడువున శాపవ్యధ, నావేశము గదిరియును మహాధైర్యముతో
నా విప్రుడు సుప్రతిభా, దేవేజ్ఞుఁడు ప్రస్తుతించు దితిసుతశత్రున్.

276

టీక. ఈవడువున = ఈరితిని; కావ.....వేశము = కావకష్టము పూనుట; కదిరియును = కలిగినను; సుప్రతిభాదేవజ్ఞుడు = గొప్పబుద్ధిచేత బృహస్పతి యగువాడు - ఆయుతుడు; దిలిసుక శత్రు = రాక్షసులకు శత్రువగు విష్ణుదేవుని; ప్రస్తుతించున.

ఉ. ఆ సభ సుక్కుగంబమున నాక్రియ నుద్భవమంది యాసురం

గ్రేసరహృద్విదారణము కిందిదాదంచితహాసకృత్యము

గా సమకట్టి నుండు బెరుపఁగాఁ గతమేమి పునర్భవస్సృహ

నీ సుట తెవ్వరేఁ దెలియనేర్తురే? ముస్సెర్పగృధినాయకా !

277

టీక. ఆక్రియ = ఆరితిని; ఉద్భవమంది = పుట్టి; ఆ, సురా.....దారణము = ఆ రాక్షసరాజగు హిరణ్యకశిపుని గుండెలు చీల్చుట; [హృద్విదారణము = గుండెలు పగుల్చుట] అని పూర్వటీక. కింది.....కృత్యముంగా = చిన్న చియనవులతో జేయు పనియగునట్లుగా; సమకట్టి యుండు = ఏర్పడిచియు; పునర్భవస్సృహ = గోళ్లయందలి భరికను [వానిని చంపుటకు గట్టిగోళ్లు గల మృగరాజుహామమును గ్రహించుటయందలి భరికననుట], సగసారమునందలి భరికను [మరల కృష్ణ రూపమున జన్మించు భరికననుట]; నీసటలు = నీకాలు, నీమాయలు; తెవ్వరే = ఎవ్వరయినను; మర్త్య మృగాధినాయకా; = నరసింహప్రభా !

ఉ. మిష్టటమైన వాడి¹పవిమిత్రములై వెలుగొందు నీ సఖా

గ్రమ్మలకు² మృదుప్రకృతిగల్గుట క్రొత్త రమాకుచాన్తిపా

ర్పమ్మ³యందు; నందుఁగలసారగతుల్ సఖ రాభిసాతసా

ధ్యమ్ములు⁴గామిఁ గావలయు నట్లగుటల్ దిలిపుత్ర శాత్రవా !

278

టీక. మిష్టటమైన = అధికమైన; వాడిపవిమిత్రములై = వాడిమైన వశ్రాయుధమునకు సమానములై; నీ, సఖాగ్రమ్మలకు = నీకొనగోళ్లకు; రమా.....లయందు = లక్ష్మీదేవి గబ్బి గుబ్బలప్రక్కలందు; మృదుప్రకృతి = మెత్తదనము; క్రొత్త = వింత; దిలిపుత్ర శాత్రవా! = రాక్షసులకు శత్రువగు ప్రభా! అట్లగుటల్ = అనీ వాడిగోళ్లు మెత్తనివగుటలు; అందు = ఆ కుచ పార్శ్వప్రదేశమున; సారగతుల్ = బలవద్దతులు; సఖరా.....ధ్యమ్ములు = గోళ్లనొక్కలకు సాధ్యమగునవి; గామి = కాకపోవుటచే; కావలయుండు = ఆయి యుండును. ఇందు లక్ష్మీదేవిస్తనకాతి న్యము తెల్పఁబడినది. అలం. ఆశ్లేషము.

ఉ. కోపవికారమంచు నొకకొందలు, కొందలు భక్తలోకర

మౌపరతంత్రతాజనితసాంద్రకృపాగుణమంచుఁ గొందలు

ద్వీపితవీరసింహావిహృతి స్ఫుటభేటవికారమంచు నీ

మాపుల⁴రక్తిమం జొగడుచున్ సుతియింపుదు రిశ్వరేశ్వరా !

279

టీక. ఈశ్వరేశ్వరా! = దేవతలకు దేవతయైనవాడా! నీమాపులరక్తిమం = నీ కన్నుల లోని ఎఱుపును; భక్త.....గుణము - భక్తలోకరమౌపరతంత్రతా = భక్తులసమూహమును రక్షించుటయందలి యాసక్తిచే; జనిత = పుట్టింపఁబడిన - కలిగిన; సాంద్రకృపాగుణము = ఎక్కువైన దయ; ఉద్వీపిత.....వికారము - ఉద్వీపిత = మిక్కిలి ప్రకాశించు; వీరసింధువిహృతి = వీరుల సముద్రము (సమూహము) నందు విహరించుటచే; స్ఫుట = స్పష్టమైన; భేటవికారము = డాలువాలుయొక్క (వాలు = సన్ననితోలు) మాటురూపుకలది; అలం. ఉల్లేఖము.

చ. హరికిరి దంష్ట్రనాటువడి యొందవరేఖి¹దలిర్పు పూర్వభూ
ధరశిఖరం బనంగ నుతిదాల్పు కుచంబునఁ బొల్పు భూసతి²
బరిహసనం బొనర్పు రమభావము సిగ్గున³ మ్రొగ్గజేయవే
నరమృగరాజ! నీ సఖము నాఁటినఁ ⁴బొల్పు నురోజకుంభముల్.

270

టీక. హరికిరిదంష్ట్ర = వరాహవతారమూర్తి కోటచే; నాటువడి = గంటువడి; విందవరేఖి = చంద్రరేఖచే; తలిర్పు = ప్రకాశించునట్టి; పూర్వభూధరశిఖరంబు, అనంగ = తూర్పు కొండకొనయో అనునట్లు; సతి, తాల్పు = పేరుపడిన; కుచంబున = స్తనముచే, భూసతి = భూదేవి; పరిహసనంబు, బనర్పు = ఎగతాళిచేయునట్టి; రమభావము = లక్ష్మీదేవియాశయమును; సిగ్గున = సిగ్గుతో; మ్రొగ్గజేయవే = ఎక్కువగునట్లు చేయవా? - లక్ష్మీకి ఎక్కువ సిగ్గుగల్గజేయవా? [ఆమె రెండు స్తనములనుగూడ నఖిక్షతముల నలంకరించి-ఆమె సిగ్గుపడునట్లు చేయుదువనుట.] నరమృగరాజ! నరసింహ! పొల్పు = ఒప్పును - ప్రకాశించును. అలం. ఉత్పేక్ష.

సీ. పరిపూర్ణ చంద్రబింబము ⁵నక్షత్రచక్రిలోఁ గొనసాగు విద్రుమాంకుర మనంగఁ
గన్నె గేదఁగితేకు కత్తుల⁶బోనిలోఁ జిక్కిన⁷యకారాగ్నిశిఖ యనంగ
వెండికంబములతో వియ్యంపుఁబొత్తెత్తు యమునాతరంగసంఘము లనంగఁ
ప్రాలేయగిరి వెన్నభాగంబువహించు పవనపారణకుల ప్రభు ననంగ

తే. మొగమునకు బిగి గావించు మిగులుగన్ను
దంష్ట్రకాంతరజిహ్వయుఁ దఱచుఁ గేల
నలుఁగులుఁ బిటుందవాలమ్మ గలుగు నిన్ను
గొలుతు దితిపుత్ర చేతఃకుకూలదహన!

281

టీక. పరి.....చక్రిలో = నిడుచంద్రునినడిమిభాగమున; గొనసాగు = ప్రకాశించు; విద్రుమాంకురము, అనంగ = వగడపుమొలకయో అనునట్లు; [మొగమునకు బిగి కావించు మిగులుగన్ను (ఎక్కువకన్ను) ప్రకాశించునని ఎత్తుగీతితో సమన్వయము.] కన్నె.....బోనిలో = లేత మొగలిరేకుల బోనిలోపల; బొర్రాగ్నిశిఖ = బొడబొగ్గు; [కోటలనడుమనున్న నాలుక ప్రకాశించుచున్నదని భావము. [కోటలు కత్తులబోనితోను, నాలుక బడబొగ్గుతోను పోల్చుటచేసి.] కంబములతో = స్తంభములతో; వియ్యంపుఁబొత్తు, ఎత్తు = వియ్యమును పొందు - సరిసమానమైన, [చేతులు వెండికంబములవలెను, వానిలోని కత్తులు యమునాప్రవాహములవలెను ఉన్నవని పోలిక.] ప్రాలేయగిరి వెన్నభాగంబు = హిమాలయపువెనుక ప్రక్క; పవన.....ప్రభువు, అనంగ = పాములతోడను నట్లుగా; [తెల్లనిదేహమువృద్ధభాగమున తోకయున్నదనుట. హిమాలయ, దేహములకును, సర్పవాలములకును పోలిక.] దితి.....దహన! = రాక్షసులమనస్సులకు కుమ్ము (ఉమక) నిప్పు అయినవాడా! అలం. ఉత్పేక్ష, క్రమము.

తే. అని నృహర్యక్షవద్య నర్యమసహస్ర, దివ్యతేజఃప్రభావుఁ గీర్తించి యతఁడు
తత్త్వదద్వంద్వమునకు వందన మొనర్చి, తపసిత్తిట్టినఁ బ్లవమయ్యెడ దత్తేశ్వరంబ.

టీక. నృహర్యక్షవద్య = నరసింహమూర్తిని; అర్యమ.....ప్రభావు = పేయమంది సూర్యుల తేజఃప్రభావము కలవానిని; కీర్తించి = కొనియాడి; అతఁడు (= అయ్యతఁడు); ప్లవము = కప్పు.

1. క. దలిర్పు. చ. దలిర్పు. 2. చ. మ్రొక్క. 3. చ. బొందడు. 4. క. నందు. చ. నడు. 5. క. కన్నె. 6. క. బోను. చ. బోని. 7. చ. యకారా. 8. చ. బిటించి.

క. ఆ శమము నావివేకం, ధాన్యము నాతపంబు లాబహునిగమ

ప్రాశస్త్యము నటులయ్యె మునీశునకును; దైవభూమి నట్టివి దలచన్. 233

టీక. శమము = శాంతియును; బహునిగమప్రాశస్త్యము = వివిధాగమవిజ్ఞానమును.

ఆ. అస్తదాదిహూనసావాబవలయప్ర, కాశభక్తిగూక్తికల్పితకు

మూల మనగ నొప్పు నాలోకవిభు సంఘి, మూల మాశ్రయించి జాలిమాలి

టీక. అస్తదాదిలతకు = మామటిపారిమనస్సులను హనుయొక్క వలయమున ప్రకాశమగు భక్తితోడికూడికె యు కల్పవృక్షపుతీగను; మూలము = వీరు; శ్రీమూలము = పాద మూలమును; జాలిమాలి = దుఃఖమును విడిచి; (మూడున కన్వయము.) 1. అ. ఉత్పీడ, రూపకము.

ఉ. ముత్తిమముల్ ప్రవాళదళముల్ కమలాకృతి గూడినట్లులై

క్రోత్తగునార! వీని దాపురూపపురూప విస్తయో

దాత్తమనస్కులై సకలతైర్ధిగులన్ గొనినూడ భోగలో

కోత్తను మొప్పు జిత్రవపునృజ్వలమై జగజ్జానోద్భవా! 235

టీక. ప్రవాళదళముల్ = పగడపు కమలాకృతి, గూడినట్లులై = "మున్నమైన, రూపము దాల్చినట్లుండి; అపురూపపురూపు = ఎక్కడను లేని చక్కదనము; క్రొత్త, అగుల్ = విత్తగొల్పుచు; విస్తయోదాత్తమనస్కులై = ఆశ్చర్యముతోగూడిన గొప్ప మనస్సులు కలగానై; తైర్ధిగులన్ = యాత్రికులు; చిత్రవపునృజ్వలమై = రంగురంగులదేహమున ప్రకాశించునట్లు; జగజ్జానోద్భవా! = నారదమనీ! ఆలం. ఉపమ.

సీ. కమలాప్తుఁ డుదయింపకయన్మున్ బిటుకున మునుఁగు సంగమతీర్థమునకు నేఁగి

విను నైకతనివృణ్ణమునివేదనినదంబు తగుచోట నుండి లేబగటిదొంక

మధ్యాహ్న వేళ సంగ్రాశించు బలిపీఠగతపులాకంబులు మితముగాఁగ

సందెప్రాద్ధననుండి నవరేయిగడసన సమ్ముఖిమ్మునఁ గొల్చి సంవసించు

తే. శ్రీనృసింహుండు వెనుఁబాపనెజ్జమేను, చేర్వఁ దద్దినన్యదరణరాజీనమూల

భూబిలంబున నధ్యాత్మపూర్ణబుద్ధి, జాగరముసేయు శిలూరచక్రవర్తి 236

టీక. కమలాప్తుఁడు = సూర్యుఁడు; నైకత.....నినదంబు = ఇసుకతిన్నలవైఁగూర్చుండు మునుల వేదపారాయణస్వరమును; లేబగటిదొంక = ముఁద్రెండుగంటలవఱకును; వియన్; బలి..... పులాకంబులు = బలిపీఠమువైనుండు మెతుకులు; సంగ్రాశించు = తినును; సందెప్రాద్ధననుండి = సూర్యాస్తమయము మొదలుకొని; నవరేయిగడసనన్ = అర్ధరాత్రిగడచువఱకు; సమ్ముఖిమ్మునన్ = సన్నిధిని; కొల్చి = సేవించి; వెనుఁబాపనెజ్జన్ = శేషశయ్యపై; తద్దినన్యదరణన్ = అతని పాదపద్మములక్రింది భూమిలోని రంధ్రమున; జాగరముసేయున్ = మేల్కొనియుండును; శిలూరచక్రవర్తి = కప్పలజేడు.

ఆ. రత్నరంగవల్లిరచనకుఁ దనమేను, పువ్వుగుత్తికరణి పాలుపు నిలుప

నంబుచరము ప్రాతరారంభవేళల, నృహరి యగ్రసీధి నిలుచు ననఘ! 237

టీక. రత్న.....రచనకున్ = రత్నముల ముగ్గుకూర్చునను; పాలుపునిలుపన్ = శోభను కల్గించుగా; అంబుచరము = కప్ప; నృహరియగ్రసీధిన్ = నరసింహు నెదుట; నిలుచును. ఆలం. ఉపమ.

1. చ. బటుకున. 2. చ. ప్రాశించు. 3. చ. గడచిన. 4. చ. శించు. 5. చ. సేసె 6. చ.

పూవు. 7. చ. గిలంకు.

క. హరిదాస మనుచుఁ దనునెల్లరు పేరిడి పిలువఁగలిగి ప్లవపతి గడవెన్
జిరకాలము పూర్వజనన,చరితజ్ఞం బగుచు మోక్షసాఖ్యాపేక్షన్. 283

టీక. ప్లవపతి = కప్పతోడు; పూర్వచరితజ్ఞంబు = పూర్వజన్మవృత్తాంతము నెఱిగినది;
మోక్షసాఖ్యాపేక్ష = మోక్షసుఖమునందలికోరికతో; చిరకాలము; కడవెన్.

ఆ. ఇటులు కొన్ని¹యేడు లేఁగంగ నొకనాఁడు, పాండరీకనాథుపర్వమునకు
కన్యశుబ్ధవిభుని కన్యాశిరోమణి, ప్రాణసఖులు గొల్వ నరుకు దెంచె. 289

టీక. పర్వమునకు = ఉత్సవమునకు.

తే. ఆత్మవాహనములనుండి²యవతరించి, నారసింహఖ్యతీర్థంబునకుఁ గుఱుగట
భైమిచెంగట విడిసిరి పద్మముఖులు, విరహిహృద్ధామలగు మామశరము లనఁగ.

టీక. ఆత్మవాహనములనుండి = తమతమ రథములనుండి; అవతరించి = దిగి; గుఱుగట =
సమీపమున; విరహిహృద్ధామలు = విరహులగువారి మనస్సులందు నాటినది; మామశరములు = పుష్ప
బాణములు; పద్మముఖులు = తామరపూలవంటి ముఖములు కల యువకులు; విడిసిరి = బనచేసిరి.
అలం. ఉపమ.

తే. మార్గభేదశిథిలమతు లంగనలు చొచ్చి, భీమరథిఁ గలంచు లేమి క్రొత్తః
వారి గోరువెచ్చనొడోజములకాంతి, ³లవమ ముజ్జగములఁ దవిలి కలవ, 291

టీక. వారి...కాంతి = ఆ స్త్రీల రథావతరణముల కొలఁదితేలు; తనిలి = వ్యాపించి; కలవ =
కలఁతపెట్టఁగా; మార్గ.....మతులు = దారిబడలికచే చెదరినబుద్ధులకలవవైన; అంగనలు = స్త్రీలు;
చొచ్చి = ప్రవేశించి; కలవచుట = కలఁతపఱచుట; ఏమిక్రొత్త? = ఏమి వింత!

సీ. గంధవాహమున⁴కాగారంబు లివి యంచు వీజనంబులఁ జూచి వెగటుగదిరి
మరుబాణముల సహోదరవర్గ⁵మిది యంచు నలరు మొగ్గలఁజూచి యలఁతనొంది
కమలారినామంబు నైకొన్న వివి యంచుఁ బుల్ల⁶తీగలఁజూచి పుల్లసిల్లి⁷ దఱిగి
శుకయుగంబులఁ దాము నొకచాయవివి యంచు నవశుకంబులఁజూచి⁸నయము

తే. కన్యశుజ్జేశకన్యవైఁ గలుగుచెలువు
భావములపెంపు నొఱపులు మోవఁజేయ
బలిమి నిజదైర్యములు చిక్కబట్టియున్న
మును లొనర్చుదు⁹రొకరీతి ముఖ్యవిధులు. 292

టీక. గంధవాహమునకు = వాయువునకు; అగారంబులు = నివాసములు; వీజనంబుల =
విననకట్టలను; కదిరి = పొంది; మరు.....వర్గము = మన్మథునిబాణములగు పూవుల సోదరసమూ
హము; అలరుమొగ్గల = పూవుమొగ్గలను; అలఁత, ఒంది = శ్రమపడి; కమలారినామంబు =
చంద్రునిపేరు; పుల్లతీగల = సోమలతలను [చంద్రునకు సోముఁడనియును పేరు కలదు.] పుల్ల
సిల్లి = వెలవెలఁబోయి; శుకయుగంబులు = చిలుకదంపతులు; ఒకచాయవి = ఒక్క రంగు గలది;
నవశుకంబుల = లేమాచిగుళ్లను; నవముగఱిగి = మెత్తబడిపోయి - తైర్యమునడలి; కలుగు చెలువు =
కలుగు చక్కఁదనము; భావముల = మనస్సులందు; పెంపునొఱపులు ఎక్కువ = తాపము (బాధ)లను;
మోవఁజేయ = కలిగింపఁగా; బలిమి = బలముతో - మిక్కిలికష్టమున; మునులు; ముఖ్యవిధులు =

1. యెండ్లు. 2. చ. యరుగుదెంచి. 3. చ. లవము. 4. క. కా. చ. కాగా. 5. చ. గదిరి.
క. గదిరి. 6. చ. మది. 7. చ. శ. ర. తీగలు. 8. క. నవముగదిరి. చ. నయము దఱిగి. 9. చ. రీతి.

తమవిహితకృత్యములను; ఒనర్తురు = చేయుదురు. యోగులు వారివారి నిత్యకృత్యములకు గావలసిన నీజనాదులు వారిమనస్సులను తపింపజేయు పనులకు కారణములుగుటచే మిక్కిలి కష్టమువయి ఆ యా వికారములకు లొంగక మనస్సులను చిక్కబట్టి తపస్సునొనర్చుచున్నారని భావము.

తే. వనజనాభుని యభిషేకమున కైకాని, కనకగర్భాదులకు హేమకొనంగరాని
తీర్థకుండాంబునికరంబు తెజఃపిండు, గబ్బిచనుజక్కనలచేతఁ గలఁవఁబడియె. 293

టీక. వనజనాభుని = శ్రీనిష్ఠువుయొక్క; అభిషేకమునకైకాని = స్నానమునకు మాత్రమే తప్ప; కనకగర్భాదులకు = బ్రహ్మాదులకుఁగూడ; హేమకొనంగరాని = ఉపయోగించుటకు నీలుకానట్టి; తీర్థకుండాంబునికరంబు = పుణ్యస్థలమగు నూడముగోని నీటిని; తెజః...చేత = స్త్రీల గుంపుయొక్క నిక్కుఁజున్న లుపచక్రవాకములచేత; కలఁవఁబడియె = కలఁతపట్టఁబడెను - మలినము చేయఁబడెను. [పూర్వటీకలో ఇచ్చట “హేమకొనఁ = స్థిరముగా నిలువ”.....“గబ్బి = గంభీరమయిన” అని అర్థములు వ్రాయఁబడినవి. అవి అననుకూలములు.] అలం. ఉపమ.

తే. జాటు నలరులతేనియగారయిచ్చి
గాడ్పుసంధించు నయకాని హేమాడ్పు వెలుచు
నెందు నయ్యాకవిరితోట నిందుముఖుల
నగవు నునుమంచుసొనవోలె నయము దలుగ.

294

టీక. అలరులతేనియగార = పూఁదేసెపూత; గాడ్పుసంధించు = గాలిని కూర్చు; నయకాని హేమాడ్పు = అందగానినిట్టార్చు; ఎందు = ఏ తోటలో; వెలుచు = భయపడునో - [వాయు దేవుఁడు నిట్టార్చు విడుచుటకుఁగూడ ఆ తోటయందు భయపడుననుట.] ఆ అనఁబరితోట = భద్రముగా కాపాడఁబడుచున్న పాండురంగుని యుద్ధానమునందు; నునుమంచుసొనవోలె = కొంచెపు మంచుప్రవాహమువలె; నయముదలుగ = నీలితప్పఁగా - వ్యాపింపఁగా. వా రాతోటలోఁ బ్రవేశించి కలఁచిరనుట. [సొన = నూగు' అని పూర్వటీక.] అలం. ఉపమ.

ఆ. అవసరంబు గాచి యల్లంతదవ్వుల, నుండి నురులు దనకు దండము లిడ
నొప్పు ముక్కునందు నూరుపుకలవేల్పు, గొవ్వులంకి రాటబొవ్వువోలె. 295

టీక. అవసరంబుగాచి = సమయము నెదురుచూచి; అల్లంతదవ్వుల = మిక్కిలిదూరములో; నురులు = దేవతలు; ముక్కు.....వేల్పు = ముక్కుమీద బొవ్వుముంగళి కలఁపైరవుని; ఆటబొవ్వువోలె = ఆటలాడుకొను బొవ్వుపవలె; అంటిరి = తాకిరి. అలం. ఉపమ.

మత్తకోకిల, జాలిదక్కి మఠాంతరాళవిశాలవేదులయందుఁ గో
జాలగొండిఁ దపంబుసల్పు జనంబు తాల్తులు దూలు ద
దబ్బలికాకుల నిస్తులస్తనపాళికామృగనాభివా
తూలికాహాతిఁ బక్వశాల్తలితూలికాశకలాకృతిన్. 296

టీక. జాలి, దక్కి = శంకను విడిచి - శంకలేక; మఠాంతరాళవిశాలవేదులయందొక = మతములలోపలి తిన్నెలవయి; జొరాలగొండి = కృష్ణునిఁగూర్చి; జనంబు = జనుల; తాల్తులు = ధైర్యములు; తదబ్బలికా.....నాతి = ఆ బాలికలగుంపుయొక్క సాటిలేని మచములయగ్ర భాగమునందలి కస్తూరిలోడి గాలితాఁకుడుచేత; పక్వ.....కృతి = బాగుగా పండిన బూరుగుదూది పింజెలవలె; తూల = ఎగిరిపోవును - నశించును. అలం. ఉపమ.

1. క. గాని. చ. కాని. 2. క. బాదు. చ. వాడు. 3. క. గవ్వు. చ. గలఁచ. 4. చ. యూర్పు
5. చ. విందు. 6. క. మునులు. చ. దనకు. 7. క. నాల. నూర్పు. జాల. 8. క. తెచ. నూర్పు. 9. చ.

శా. డోలారోహణసాహసోద్యమముఁ జాటు¹ ప్రాధనర్హోక్తి వి
ద్యాబాలిత్యముఁ బుష్పసాయకసపర్యాచర్యయుక్ మున్నుగా
హాలాపానవిహారము న్నడపి రుద్యత్ప్రీతిఁ బద్ధక్షణల్
పోలుంబోలము లింత యెన్నక మహాబోధిద్రుమచ్ఛాయలన్.

297

టీక. పద్ధక్షణల్ = తామరలవంటి కన్నులుగల యా కన్నయలు; పోలుంబోలములు = కార్యకార్యములు; ఇంత = కొంచెమైనను; ఎన్నక = లెక్కింపక; మహా.....చ్ఛాయలన్ = ఆ గొప్ప రావచెట్టునీడలందు; డోలారోహణసాహసోద్యమమున్ = ఉయ్యెలలూఁగు సాహసప్రయత్నమును; చాటులాలిత్యమున్ = ప్రియమైన నేర్పుమాటల పాండిత్యపు డివ్వును; పుష్ప...చర్యయుక్ = మన్దభూజయును; మున్నుగాన్ = మొదలుగా; హాలాపానవిహారమున్ = మధుపానము చేసి తిరుగుటయును; ఉద్యత్ప్రీతిఁ = ఎక్కువ సంతోషముతో; నడపిరి = జరిపిరి.

ఆ. జన్మసంపుమదము సౌందర్యమదమును, ధనమదంబు మనసుఁబెనుఁగుదుల్లఁ
బొదల నంత శీఘ్రమదముఁ దోడ్తో బ్రోది, యగుచు నిగిడె నవ్వుగాఱులందు.

టీక. మనసుఁబెనుగుదుల్లన్ = మనస్సులను పెద్దపాదులందు; బొదలన్ = కలంగఁగా - పుట్టఁగా; శీఘ్రమదమున్ = మధ్యపుమైకమును; తోడ్తో = వెంటనే; అప్పుగాఱులందున్ = జింక చూపులుగల ఆ స్త్రీలయందు; ప్రోదియగుచున్ = పెరుగుచు - పుట్టిపొందుచు; నిగిడెన్ = వ్యాపించెను.

సీ. దామోదరుఁడు యశోదాస్తన్యమానెడు నని మ్రొక్కు విరిగుత్తి నలభిమింపఁ
బ్రొద్దులు⁴ సొచ్చెఁ గద్రాదేవి కిపు డని ప్రియమందు వేణుగర్భిణిగుఱించి
పాననిగద నొచ్చె ఫణికేతుతోడలని యడలునేనుఁగుచేత నరఁటులోలారుఁగ
బడబాగ్ని జడధివెల్వడియెడు నని చూపుఁ గానఁ బూచిన కింశుకముచెలులకు
తే. శేషవృత మేరుశిఖరమనీషణాగడు, సంచకాగిట నున్న హేమాంబుజంబు
పూర్వమగువిన్ని మది వెడోవాడముదేర, మధుమదక్షిణబయగు నొక్కవిధునిభాస్య.

టీక. మధుమదక్షిణ = మధ్యమువలని మత్తుచే బడలుతెలియనిది; విధునిభాస్య = చంద్రముఖి యగు వనిత; మదివెడ = మనోవికారము; పాడముదేరన్ = పుట్టగా; పూర్వమగు విన్నిన్ = పూర్వ జ్ఞానవాసనచే; విరిగుత్తిన్ = పూలగుత్తిచుట్టును; అశి, శ్రమింపన్ = తుష్టద తిరుగఁగా; దామోదరుఁడు = కృష్ణుఁడు; ఆనెడునని = త్రాగుచున్నాడని; మ్రొక్కున్. వేణుగర్భిణిగుఱించి = (మత్స్యములతోడి) వెదురుఁజూచి; కద్రాదేవిన్ = పాములకల్లికి - (పామువలె వెదురు ఉండుట వలన) ప్రియము, అందున్ = సంతోషించును. అరఁటులు = అరటిబోదెలు; బరుగన్ = పడిపోగా; పాననిగదన్ = భీమునిగదచే; ఫణికేతుతోడలు = పాము పతాకగాఁగల దుర్యోధనుని యూరువులు; నొచ్చెనని; అడలున్ = దుఃఖించును. బడబాగ్ని = సముద్రముననుండునగ్ని; జడధివెల్వడియెరున్ = సముద్రమునండి బయలువెడలెనని; కానన్ = అడవిలో; కింశుకము = మోదుగుపువ్వును; చెలులకున్; చూపున్. హేమాంబుజంబు = బంగారుపద్మమును; శేషమనీషణ్ = శేషునిచే చుట్టుకొనఁబడిన మేరుశిఖరమనుబుద్ధితో; పొగడున్ = కొనియాడును. అలా. భ్రాంతిమౌళము, కావ్యలింగము.

1. క. ప్రాధి. చ. ప్రాధ. 2. క. నంబు. చ. నంపు. 3. చ. సింధు. 4. క. చొచ్చె. చ. సొచ్చె. 5. క. లూదుఁగ. చ. లూరుఁగ. 6. క. పాడము. చ. వాడము.

సీ. సుధయొల్కునెఱివేణి సోమార్థముచుబోలి చెమరించె దుగ్ధ తోఁజెమరునొసలు
కుర్కురభర్తదృగ్గోళంబు శీధు సంసేవనంబునఁబోలె జేవురించె
విష్ణు నన్యాసక్తు వీక్షించుటనుబోలె ముక్తకేశికి బొమముడి జనించె
ద్వరితనిశ్శాన్తవేదనఁబోలె గంపించె విజయనిమగ్ననాగవిందదళము

తే. పరమపావనమైన తత్పాండరీక, పూర్ణతీర్థంబకాశ మపూర్వోత్కృష్టంబు
బెనుచు నృపకన్యకాసఖిజనుల వివిధ, నిలననంబున జనియించు నలుక ననఘ !

టీక. అనఘ! = గొప్పమునీ! పరమపావనము, పవన = మిక్కిలిపవిత్రమైన; అపొండ.....
వకాశము = ఆ పాండురంగక్షేత్రపుప్రత్యుత్థితప్రచేశమును; అపూర్వశుభ్రంబు = పెనుచు = కనినినియెఱుంగని శుద్ధితో పెంపొందించు - కలతపెట్టు; వివిధవిలననంబులతో = వివిధములగు విలాసములచే; జనియించునలుక = పుట్టిన కోపమున; సుధ యొల్కు = అమృతముకొరకునట్టి; నెఱివేణిసోమార్థమును బోలి = కేశములుదలి నెలవగఁగో నరియగునట్లు; దుగ్ధ .. నొసలు = గొళియొక్క చెమరుతోఁ గూడిన నుదురు; శీధుబోలె = మన్యనేనముగనో యునునట్లు; కుర్కుర.....గోళంబు = కాలభైరవునికన్నుగ్రుడ్లు; జేవురించె = ఎల్లబడెను. అన్యాసక్తుః = ఇతరపనికడై ఇష్టముకలవానిని; వీక్షించుటనుబోలె = చూచుటచేతనో అనునట్లు; ముక్తకేశినిబొమముడి = ముక్తకేశినికి కనుబొమల ముడిపాటు; ద్వరిత.....బోలె = తొందరపాటుతోడి డొంగితినిటునులని బాధచేతనో యనునట్లు; విజయని.....దళము = అర్జునుని ముఖపద్మము. అలం. ఉపమ, ఉల్లేఖి, గావ్యలింగము.

క. పాండంగనిరి పడఁతు లయ్యెడ, బొడలపొడలయెడలి తపసిపుట్టువుల గప్పక
జడభరతునిభము నరహరి, యడుగుల బుడమి సరియ వెడలి యెట చనుదేరన్.

టీక. పడఁతులు = స్త్రీలు; పొడలపుట్టువుల = మచ్చనుచ్చల దేహముగలమునిని; జడభరతునిభము = జడభరతునితో సమానమగుదానిని; నరహరి.....సహరు = విష్ణువుపాదపీఠ భూమియందలి రంధ్రమునుండి; చనుదేరె = రాగా; పొడచనిరి = చూచిరి. అలం. ఉపమ.

చ. కనకముఁజేరొ రోహజనగంబో సుధాంబునిధానగంబుమో
యనిమిషకార్తుకం బుదయ మయ్యెగు సొప్పగునొక్కొ దీనిపు
ట్టినోకడ యంచు విస్తయము డింపక చంప పుష్పనాసికల్
చొనిపిరి వాలుజూపువల చుట్టును దద్దురపట్టోభంగునిన్.

302

టీక. కనకము.....నగంబో = బంగారు పేరిటి రత్నపర్వతమో! సుధాంబు.....
గర్భమో = పాలనముద్రపు నడిమిభాగమో! అనిమిషకార్తుకంబు = ఇంద్రధనుస్సు; దీనిపుట్టికడఁదీని (ఈ కప్పు) జన్మస్థానము; విస్తయము = ఆశ్చర్యమును; డింపక = దింపక - తగ్గింపక; చంపకపుష్ప గాసికల్ = సంపెగపూలవంటి ముక్కులు గల స్త్రీలు; దుద్దురపట్టభద్రుడో, చుట్టును = కప్పలతోని చుట్టును; వాలుజూపువల = వాలుపులను వలను; చొనిపిరి = ప్రవేశపెట్టిరి - ఉంచిరి. అలం. సందేహము, రూపకము.

తే కందుకము గాదు కేళీశుకంబుగాదు, పల్కువీణియగాదు దర్పణముగాదు
వర్షపిశునంబు బట్టె బల్వరును జనిరి, చంచలాతులు చపలప్రచార లెందు. 303

1. చ. జిగు. 2. క. బును. చ. బును. 3. క. సిద్ధి. చ. శుద్ధి. 4. క. బెనుచు. చ. బెనుచు. 5. క. పేరు. చ. పేరొ. 6. చ. కశ. 7. చ. దింపక. 8. చ. బద్ధునిన్.

టీక. కందుకము = బంటి; కేశీశుకంబు = విలాసార్థమైన చిలుక; దర్పణము = అద్దము; వర్షశిశునంబు = వర్షమునకు కారణమగు కప్పను; చంచలాక్షులు = బెడరు కన్నులుగల స్త్రీలు; చపలప్రచారలు = దుర్విసేతముగ నడత కలవారు. అలం. ఆధాంతరన్యాసము.

తే. యువజనంబులఁ దనయురిఁ దవులఁపఱచు, కీలు గలిగిన యొక నీలనీలవేణి

తురుము విరిదండఁగఁగి వారిచరముఁజిక్కు, వటువనేటిక మదిఁ జిక్కువడియెఁదాన.

టీక. యువజనంబుల = యువకులను; తనయురిఁ దవులుపఱచు, కీలు = తనవలలోఁ దగు ల్కొనఁజేయు సేర్పు; నీలనీలవేణి = మిక్కిలి నల్లని కురులుగల వనిత; తురుమువిరిదండయురి = కొప్పులోని పూలమాలయురిచే; వారిచరము = కప్పను; చిక్కువటువనేటిక = పట్టుకొనఁజాలక; తాన = తానే; మది = మనసులో; చిక్కువడియె = కలఁకపొందెను. అలం. విషమము.

తే. చొచ్చి చనఁ బట్టుటకు నొక్కమచ్చెకంటి, న్రొలఁ బరచిన¹చేల దద్దురము దాఁడె
దొంటిపుట్టునఁ దనయుఁటు సంటువారి, మిఁది మమకార నది ²ద్రెవ్వ నీడుకరణి.

టీక. మచ్చెకంటి = స్త్రీ; చేల = వస్త్రమును; [‘జేల = మూఢము’ అని పూర్వటీక.] దద్దురము = కప్ప; దొంటిపుట్టున = వెనుకటిజన్మమున; అంటుసంటువారిమిఁది మమకారనది = బంధువుల పయ్యగల ప్రేమ యను నదిని; ద్రెవ్వ ఈడుకరణి = పూర్ణముగా ఈడురీతిని; దాఁడెన్. అలం. ఉపమ.

క. ఆ వర్షాభూవిభునకు, హావళి దఱచయ్యె బిసరుహాక్షులచేత

రావణునకు వైకుంఠపు, రావాసస్త్రీలచేతియలజడివోలెన్.

306

టీక. ఆ వర్షాభూవిభునకు = ఆ కప్పలజేనికి; బిసరుహాక్షులచేత = తామరలవంటి కన్నులు కల స్త్రీలచేత; హావళి = ఉపద్రవము; వైకుంఠ.....అలజడివోలెన్ = (శ్వేతద్వీపము నందలి) వైకుంఠనగరవనితలవలని శ్రమవలె; తఱచు, అయ్యె = ఎక్కువయ్యెను. [రావణుని ఆచటి స్త్రీలు పదితలల పురుగుగా పరిగణించి యల్లరిచేయుట ప్రసిద్ధము.] అలం. ఉపమ.

ఆ. పూర్వజన్మకులభూశిష్యముఖ్యుండు, భేకరూపకూటబింబితుండు

ప్రయుతసుతుండు దవులుపడఁడయ్యె భూపాల, తనయసఖులచేత ధాతృతనయ!

టీక. పూర్వ.....శిష్యుండు = కడచినజన్మలో అగస్త్యుని శిష్యుడైనవాడు; భేక... బింబితుండు = కప్పరూపమైనహిసజన్మకలవాడు; తవులుపడఁడయ్యె = చిక్కఁబోయెను. ధాతృతనయ! = నారదా!

క. సరనాథపుత్రి యత్తటి, నురుకుచకచజఘనభారయుతయయ్యు మది

ధరియించె గార్యభరమున్, గిరిగహనద్వీపసహితక్షీతి ధృతిఁబోలెన్.

308

టీక. సరనాథపుత్రి = రాజకుమారిక; ఉరు.....యుత, యయ్యె = గొప్పకుచములయు, కురులయు, పిఱుదులయు బరువుతో కూడుకొన్నది, అయినప్పటికిని; గిరి.....క్షీతి = కొండలతోను, అడవులతోను, ద్వీపములతోను కూడిన భూమి; ధృతిఁబోలెన్ = ధైర్యమునువలె; కార్యభరమున్, ధరియించెన్ = కార్యమును నెఱవేర్చు పూనికను గ్రహించెను. అలం. క్రమము, ఉపమ.

ఉ. పన్నిద మెద్దియే నిడుండు పట్టెదఁ జూడుండు దీని నంచు నా

కన్నియ చిన్ననవ్వొలయుఁగాఁ జెలికత్తియలం ³దదుద్యమ

చ్చన్నమనస్కులం దెగడి చంచలకాంక్షి⁴కలాప⁵వాగురా

సన్నహనంబున్ సలిలజంతులలామముఁ బట్టె నుబ్బుచున్.

309

1. క. జేల. 2. చ. ద్రవ్వ. 3. దద్యుద. 4. క. నాగురీ. 5. వాగురా.

పాండురంగ—46

టీక. పన్నిదము = మండము; ఎద్దియే = ఏని కావలసినను; చిన్ననవ్వు = చిరునవ్వు; ఓలయఁగా = ప్రకాశింపఁగా; తదు...మనస్కులక్ = దానిని పట్టుకొను ప్రయత్నముచే ఆకమింపఁ బడిన మనస్కులవారిని; తెగడి = నిందించి; ["తనూద్యమచ్చన్నమనస్కులక్ = శింపెత్తబ్రయత్నము చేత కప్పబడిన మనసుకలవారిని - విశేషప్రయత్నము లేనివాని." అని పూర్వటీక.] చంచల.....నన్న హనంబునక్ = కదలుచున్న మొలత్రాడను పలయుక్కు విర్వాటున; ఉబ్బుచుక్ = పొంగుచు; సలిల జంతులలాచుముక్ = నీటిజంతువగు కప్పను; పట్టెన్.

తే. సర్వతీర్థప్రదేశప్రశస్తమతికి, గాంచి దవులుట దిన కన్ద మంచు నొక్కొ
తవులువడించుండె చరణందంతావళలబు, పడఁతి యురింజేసె మెడఁ ముట్టి పనిఁడి రశన.

టీక. సర్వమతిక్ = సమస్తములగు పుణ్యక్షేత్రములను గొనియాడు బుద్ధి కలవానికి; కాంచిక్ = కాంచీక్షేత్రమున, మొలనూలియందను; తగులుట = కట్టపడుట, తగులుకొనుటయు; అర్థము = తగినది; వరుణదంతావళంబు = కప్ప; పడఁతి = రాజపుత్రి; పసిడిరశనక్ = బంగారుమొల నూలిచే; చుట్టి; ఉరిక్ = బంధమును; చేసెన్. అలం. ఉల్లేపిం.

సీ. పులుఁగొనాంచుచోప్పన మించు నాడించుమించున సరిన నాడించినట్టు

లా రామ చిత్రశాలారంబు మదహాసకౌముదీకరిక్షి క్తగంఢఫలక

యగుచు నించుకవడి యాడించి కప్పకు వెఱచిన యొకవృద్ధనిపుమీఁద

వైచి తచ్చాపంబువలన సఖిజంబును దాను సద్దేహమునకు భార్య

ఆ. ³లైరి; యిట్లు తనకు ననురూప తనురూపశీలములఁ నటర్పు నాటిపిండు

గలుగుటయును నయుతుఁ డలఘుసంసారార్థినీదుఁ ⁴దొంటియొత్తయనుమడింప.

టీక. పులుఁగను = పక్షిని; ఆడించుచోప్పనక్ = ఆడించుకొని; మించుక్ = మెఱపును; మించునక్ = రీతిని; సకినక్ = బొమ్మను; ఆ రామ = ఆ యగునతి; మద.....ఫలక, యగుచుక్ = గర్వనూపకమగు చిరునవ్వు అను వెన్నెలతోఁగూడిన చెక్కిలి కలనగుచు; చిత్రశాలారంబుక్ = రంగులకప్పను; ఆడించి; వెఱచిన = భయపడిన; తద్దేహమునకుక్ = ఆ కప్పను; అనురూప.....శీల ములక్ = తగిన ప్రమాన, రూపమునను, నడతను; తనర్పు = ప్రకాశించుట; అరిగిండు = భార్యలగంపు; అలఘుసంసారార్థిక్ = గొప్పదైన సంసారముద్రమును; తొంటియొత్త = పసుకటి యొడులాట; ఇనుమడింపక్ = రెండింతలు కాఁగా; ఈదుక్ = ఈదుచుండెను.

తే. అధిపతనయకు మును బహిః ప్రాణము లగు, చామ లెవ్వగు వారెల్ల ⁵సతికి దాయ

లైరి మండుకసార్వభౌమార్థతనుపు, లైనదినముల; సాపత్న్య⁶ మెంత కీడు. 312

టీక. అధిపతనయకుక్ = రాజపుత్రికకు; బహిఃప్రాణములు = బయటి జీవములు - ప్రాణనూ నలు; చామలు = స్త్రీలు; మండుక.....తనువులు = కప్పలేనిభార్యలు; ఐన, శీలములక్ = ఐన రోజులందు; సతిక్ = రాజపుత్రికకు; దాయలు = పగవారు; సాపత్న్యము = సవతిగా ఉండుట; కీడు = హాని అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

ఉ. నున్ననిమోము మీసముల నూఁగును జెన్నటిగాకమున్న ⁷మా

యన్నపుగా! గృహస్థులకు సగ్రణీవై మను'మంచు ముచ్చు వే

గన్నులవేల్పుదెల్ప ⁸నిదిగా దని వాదముసేయు ధైర్యసం

పన్నుఁడు దేర్పఁగాఁ దోణగె ⁹బాపనతి గుపితప్రియాతతిన్.

313

1. చ. చుట్టె. 2. చ. యొప్పున. 3. క. యయ్యెనిట్లు. చ. వైయిట్లు. 4. తొంటి. 5. క. సత్రకి. చ. సతికి. 6. క. మెంతకీడు. చ. మంతగీడు. 7. యానన్నము. క. చ. మాయన్నము. 8. చ. నిది. 9. క. పాద.

టీక. నున్ననిమోము = స్నిగ్ధమైన ముఖము; మీసములనూగును = నూనూగుమీసములును; చెన్నటిగాకమున్ను = వ్యర్థమగుటకు మునుపే - నశింపకమున్నే; అగ్రజీవై = ముఖ్యుడనై; మనుము = జీవింపుము; మున్ను = తొట్టి; పేగన్నులచేల్పు = సహస్రాక్షుడు - ఇంద్రుడు. వాదమునేయుం = చర్చించు నట్టి; హైర్యసంపన్నుడు = హైర్యశాలి - ఆయుతడు; కుశిత్రస్త్రియాతతిక్ = ప్రణయకోపము వహించిన భార్యలగుంపును; పాదనలిక్ = కాళ్లకు మ్రొక్కులుచే; తేర్పంగాక్ = శాంతింపజేయుటకు; తొడంగాక్ = సిద్ధపడెను.

తే. విషమశరణు డేయు తూపుల వేట్ల నెన్ను, వాడు వాధూలమునిశాపవర్ణతక్షుల
రాతికొడుకైన యిల్వలా రాతిచట్టు, మనసు గరిగించి మమతలఁ ¹బెనఁగె గాన,

టీక. వాధూల..... తతులక్ = వాధూలమునిశాపాక్షరములచే; రాతికొడుకు, ఐన = కప్ప యైన; ఇల్వలారాతిచట్టు = అగ్రస్థశిష్యుడు - ఆయుతడు; మమ.....గానక్ = కోరికలందుం దగుల్కానెను కావున; విషమశరుడు = మన్మథుడు; ఏయు తూపులవేట్లక్ = ప్రయోగించు బాణ ములదెబ్బలను; ఎన్నువాడు = తెక్కించువాడయ్యెను.

తే. స్వాతిమేఘుంబుచినుకులు వనధిశుక్తి, వితతి ముయ్యాడునై మాక్షికతవహించు
కరణి నయుతునిప్రేమ తత్కాంతలందు, నిలిచె బర్యాయపాత్రతానియమసరణి.

టీక. స్వాతి.....చినుకులు = స్వాతికారైమేఘపు వాచినుకులు; వనధిశుక్తితతిక్ = సముద్రమందలి ముత్యపుచిప్పలందు; ముయ్యాడునై = పరిపూర్ణతనపొంది-అందముకలదై; మాక్షికతక్ = ముత్యము లగుటను; వహించుకరణిక్ = పొందుకొని; పర్యాయ.....సరణిక్ = వరుసక్రమము ననుస రించిన పద్ధతిని; తత్కాంతలందుక్ = ఆ స్త్రీలయందు. నిలిచెక్ = స్థిరమై యుండెను. అలం. ఉపమ.

క. మునిపతికి రాజసుతకును, దనయుడు జన్మించె; నంతఁ దచ్చాపపుటి
ద్లును విరిసె; జ్ఞానచంద్రుడు, గనుపట్టెన్; విష్ణుపదము గానంగవచ్చున్. 316

టీక. తచ్చాపపుటిద్లును = ఆ వాధూలముని శాపము పీకటియును; విరిసెక్ = తొలఁగెను; విష్ణుపదము = ఆకాశము, విష్ణువుండు స్థానమగు మోక్షము. అలం. రూపకము.

వ. సలపితుం డగుట మంద²పాలసమశీలుం డగు ప్రణయతనందనుచరిత్రం బద్భుతర
నైకపాత్రంబయ్యె నిట్లు. 317

టీక. సలపితుండగుటక్ = మాటలు వచ్చినవాడగుటచే; కప్పరూపునను పూర్వజ్ఞానముకల వాడగుటచే; మందపాలునిపక్షమున లవితతోఁ గూడినవాడగుట.

క. గృహమేధిధర్త³వర్తాసహమతి యగు కుమతి యయుతుచందమున సుదు
స్సహదుఃఖగ్రాహనన, గుహః బడు నని వింటి మును ముకుందునిచేతన్. 318

టీక. గృహ...మతి = గృహస్థధర్తమును కవచము నోర్వనివాడు - గృహస్థధర్తము నొల్లని వాడు; కుమతి = చెడ్డబుద్ధి కలవాడు; సుదుస్సహ.....గుహక్ = మిగుల సహింపరాని దుఃఖమును మొసలయొక్క గుహవంటి నోటిలో; ముకుందునిచేతక్ = విష్ణువువలన; వింటిన్. అలం రూపకము.

ఆ. విష్ణుభక్తులై వివేకులై తృప్తావి, ⁴దూరులై స్వకుక్షిపూరణంబు
సమయసంభృతార్థసంతృప్తిగాఁ గొని, నడచువారు భవము గడచువారు. 319

టీక. వివేకులై = జ్ఞానులై; తృప్తావిదూనులై = ఆశను దూరముగానున్నవారై - ఆశ లేని వారై; స్వకుటీపూరణంబు = తనపొట్టకు పోషింపఁబడునట్లు సుస్థితిగో = ఆయా కాలమునకు దొఱకిన వస్తువులచే తృప్తిపల్గునట్లు; గొని = గ్రహించి - ఉన్నదానితో తృప్తిపడి; భవముగడచువారు = సంసారమునుండి తప్పించుకొనువారు - ముద్దులు; (అగుదురనుట.)

సీ. అని పాన్వతీనాథుఁ డమరసంయమిఁ జూచి పగమఘ్నగవతప్రపత్తిగలుగు
 నీవిట్లు ప్రార్థింప నిఖిలోన్నతము లగు వైదనతన్నేత్రస్థిగములమేళ
 సం బెఱింగించితి నానాకథానిధానం బగుదాని; నన్నుఁడుగను నీని
 వైష్ణవభర్తప్రవర్తనం బెడలిన యసమల కెఱుక సేయనుము నీవు
 తే. గుప్తముగఁజేయు మనుడు భర్తసకు మ్రొక్కి
 ముని మునిధ్యేయ! నీకతంబున దుగ స
 రూపతత్త్వేత్రరాజస్వరూప మెఱుంగఁ
 గంటి గరిగంటిగాని సౌఖ్యములఁగంటి.

320

టీక. అమరసంయమి = దేవమునిని - నారసిని; పగమఘ్న = ప్రవర్తి - గొప్పవారగు భగవద్భక్తుల శరణు; మేళనంబు = కూడిక; నానా నిధానంబు = ఆ నీనిధులను నిధియైనది; వైష్ణవ నంబు = వైష్ణవచారము ననుసరించిన నడత; ఎడఁగిన - చెడిన; అసమలకు = అల్పులకు; గుప్తముగ = రహస్యమైనదానిని; భర్తసకు = శివునకు; ముని = నారదుఁడు; మునిధ్యేయ! = మునులచే ధ్యానింపఁబడు శివుఁడా! దురాప పము = పాపరంగి ఆ గొప్పతేత్రమయిక్క స్వరూపమును; ఎఱుగఁ, కంటి = తెలిసికొంటిని; గరిగంటిగాని = తఱుగని; గంటి = పొందితిని.
 చ. భయము నడల్పి దుఃఖములఁ బొచి సుఖంబులఁ బ్రోచిచేసి త
 ద్దయుఁ దిలకించు నీయడుగుఁదమ్ముల నిమ్ములఁ గొల్పి నిత్యసం
 శ్రయ మొనరించు నాకింక నసాధ్యములే; దిది యట్లయ్యాను; † దు
 ర్ణయభవసాగరో త్తరణనావికు లాదిమవైష్ణవోత్తముల్.

321

టీక. అదల్పి = బెదరఁగొట్టి; పొచి = పోగొట్టి; ప్రోచిచేసి = పోచి; తద్దయు = మిక్కిలి; నీయడుగుఁదమ్ముల = నీ పాదపద్మములను; ఇమ్ముల = భక్తితో; ఆదిమవైష్ణవోత్తముల్ = ప్రధాన విష్ణుభక్తులు; దుర్ణయ నావికులు = చెడ్డదైన సంసారసాగరమును దాటుటకు నావికులును (అగుదురనుట.) తాముతరించుచు నితరులను దరింపఁజేయుదురనుట.

క. అని పానఃపున్యంబుగ, వనజాసనసూతి మ్రొక్కి వలగొని హరు వీ
 డొని పాండరీకమునకుఁ, జని భైమిం దీర్థమాడి చక్రి భజించెన్.

322

టీక. పానఃపున్యంబుగ = మాటిమాటికిని; వనజాసనసూతి = నారదముని; వలగాని = ప్రదక్షిణముచేసి.

క. భజించి తత్ప్రసాద, వ్యజనానిలశమితతాపుడై యిప్పుడు న
 బ్జజసూతి దక్షిణద్వా, రజగతి నున్నాడు సుస్థిర ప్రమదమునన్.

323

1. క. కించి. చ. కించు. 2. చ. లేదని. 3. చ. యాన. † దుర్ణయ. 4. చ. ఐన.

టీక. తత్ప్రసాద.....తావుడై = ఆ దేవునియనుగ్రహ మను పీవనగాలివలన శాంతిపొందిన
తాపముకలవాడై; అబ్జజసూరి = నారదుడు; సుస్థిరప్రమదమునకొ = నిత్యసంతోషమున; ఉన్నాడు.

క. అని కథకుడు శౌనకముఖమునులకు హరిదివ్యచరితములు దురితతమో

దినకరకీరణాయితములు, వినిపించె గళావలీళ! వేదాద్రీశా! 324

టీక. కథకుడు = కథలను చెప్ప సూతుడు; దురిత.....యితములు = పాపములను
చీడకులులకు సూర్యుని కిరణములయినవానిని; కళావలీళ! కళలగుంపునకు ప్రభువా! సమస్తకళలను
ఎఱిగినవాడా!

శా. దిగ్దంతావళకర్ణచాలన సముద్వేల్లన్మరుత్పల్లవ

స్రగ్ధీప్తిప్రకటప్రతాపశిఖసంఘన్నాఖిలాశాంత! స

మృద్ధానాధరితామగద్రుమ! రమాప్రాణేశభక్తప్రియా!

ప్రాగ్ధీసరిపీతికాధిపసభాపద్మాకరాహస్కరా!

325

టీక. దిగ్దంతావళ.....లాశాంత! - దిగ్దంతావళ = దిగ్గజములయొక్క; కర్ణచాలన = చెవుల
కదలికచే; సముద్వేల్లత్ = ఎక్కువగా చలించుచున్న - బాగుగా పీచుచున్న; మరుత్పల్లవస్రగ్ధీప్తి =
పిల్లగాలుల గుంపులయొక్క ప్రాణిమచే; ప్రకట = ప్రసిద్ధమైన - వృద్ధిపొందిన; ప్రతాపశిఖ =
ప్రతాపమును అగ్నిచే; సంఘన్నాఖిలాశాంత! = కప్పబడిన (వ్యాపింపబడిన) సమస్తదిక్కుల చివటి
భాగములు కలవాడా! [సీకీర్తి సర్వదిక్కులయు అంతములను చూచినదనుట.] సమ్యక్.....ద్రుమ! =
తెన్నలైన దానములచే క్రిందుచేయబడిన కల్పవృక్షము కలవాడా! రమా.....ప్రియా! = విష్ణు
భక్తులకు ఇష్టుడైనవాడా! ప్రాగ్ధీ.....హస్కరా! = తూర్పుదిక్కునందలి సింహాసనాధిపతుల
(రాజుల) సభలనెడి తామరకొలఱులకు సూర్యుడైనవాడా! అలం. రూపకము, ఉపమ.

క. విద్యత్కుముదనిశాకర!, విద్యేషివరూధినాథవేశంతమదాం

ధద్విరద! కీర్తిసంవృత, సద్యప! దిలీపభూపసదృశాటోపా!

326

టీక. విద్యత్...కర! = వండితులను కలువలకు చంద్రుడగువాడా! విద్యేషి...ద్విరద! -
విద్యేషివరూధినాథ = శత్రుసేనానాయకులను; వేశంత = మురదనేలలకు; మదాంధద్విరద! = మదించిన
ఏనుఁగైనవాడా! కీర్తి.....సద్యప! = కీర్తిచే వ్యాపింపబడిన - (ద్వివిధయుతమైన) భూమండలము
కలవాడా! దిలీప.....టోపా! = దిలీపమహారాజుతో సమానముగు ఆడంబరము కలవాడా!
అలం. రూపకము. ఉపమ.

మాలిని. సరసశరణితీశా! పట్నహస్రాన్వయేశా!

నిరవధికగుణాభీ! నిత్యసత్యోపలభీ!

హరిహయసమభోగా! యాచమానానురాగా!

కరగతనిగమాలీ! కావ్యకృత్పద్మహేళి!

327

టీక. సరస...రతీశా! = శృంగారగుణమునకు మన్నభండా! మట్టుహస్తాన్వయేశా! = అటువేలనియోగివంశమున శ్రేష్ఠుడా! నిరవధికగుణాబ్ధీ = ఆంధ్రములేని గుణములను సముద్బుడగువాడా! నిత్యసత్వోపలబ్ధీ! = సర్వదా సత్యమున ఆసక్తికలవాడా! హరి...భోగా! = ఇంద్రభోగములకుసమానమైన భోగములు కలవాడా! యాచ...రాగా! = యాచనులయిడ ప్రేమకలవాడా! కర...తాళీ! = ఆవగతములగు సమస్తవేదములు కలవాడా! గోవ్య...హేళీ! = కవులను కమలములకు సూర్యుడగువాడా! (వారిని సంతోషపెట్టువాడా! అనుట.) తిలం. రూపము, అనుప్రాసము.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్పరమపదనాథ నిరవధికకృపాపరిపాకపరిచిత సరసకవిలాసనాథ రామకృష్ణకవినాథ ప్రణీతంబయిన పాండురంగమాహాత్మ్యం బను పరమభాగవత చరిత్రంబునందు సర్వంబును బంచమాశ్వాసము.

టీక. ప్రథమాశ్వాసగద్యమునకువలెనే.

ఇది శ్రీగౌతమసంగోత్రవిత్తం బులుమాపనామక సీతారామస్వామ్యవధానిసుపుత్ర సకల విద్వజ్జనవిధేయ వేంకటరమణనామవిధేయ గ్రంథితంచైన పాండురంగమాహాత్మ్య టీకయందు సర్వంబును బంచమాశ్వాసము.

స మా స్త ము

ప ద్య సూ చి క

* ఈ గుర్తుగలవి వచనములు.

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
అ		అతడనూచాన	129	అని తనుసీక్రియ	338
అంజనపుంజ	225	అతడధికభక్తి	308	అని దాక్షాయణి	122
అండజాధీశ	82	అతడు కళింగో	132	అని దేవకీకుమార	229
అంతఃగంత	305	అతడునన్నస్యసిం	308	*అనిన నగి	324
అంతఃబద్ధ తీర్థ	304	అతనిదనసౌమ్న	255	*అనిననప్పద్మ	306
అంతర్వాణి	277	అతనినహోద	21	అనిన వడ్డింప	247
అంతర్గమ	170	అతనిసోద	15	అని నారదుండు	289
అంత వసంత	200	అతిదుర్బలంబు	231	*అని నిఖిలభువన	6
అందునగ్రజు	12	అతిమానుష	251	అని నిజ తనూజ	61
అందునొకనర	271	అతిరహస్యంబు	114	*అని నిశ్చయించి	326
అందు పసి	104	అతివ! తీర్థాదర	243	అని నిశ్చలతర	115
అంధకరిపు	22	అతివ! తొల్లింటి	252	అని నృహర్యక్ష	355
అంబుజానన	189	అత్తటి నిప్పు	331	అని పరమానన	214
అంబోధరము	149	అత్తార్ క్యధ్వజు	311	అని పలికి	119
అంభోరాశిగ	126	అ తీర్థము	103	అని పలుకుసిద్ధ	118
అంశేందూద్వహు	97	అత్తొలుకొల	274	అని పలుకు	45
అంటఁజనివటు	353	అది తనదేహం	259	అని పలుకునమ్మ	305
అంటనొక	241	*అది భవదీయ	289	*అని పద్మ తీ	307
అంట సుశీల	255	అది మొదలుగ	320	*అని పార్వతీ	364
అకుటిలగుణ	339	అదియొనట్లు	101	అని పౌండరీక	364
అక్కయారీతి	140	అదియెమహా	302	*అని మఱియు	285
అఖిలకల్యాణ	274	అది యొకనాడు	257	*అని మఱియు	295
*అఖిలతీర్థరా	106	అది సజ్జస్యం	48	*అని మునితన	348
అఖిలధర్మంబు	333	అద్భుతమయ్యెడు	167	*అని మూర్త్యర్చన	93
అగరుంగంకుమ	199	అద్రిగ్రామము	205	*అని యంత	244
*అజ్ఞగతీనవ	129	అద్రిభృదుత్త	302	*అని యమ్ముని	43
అటులేనియు	299	అనవుడునట్లు	215	అని యాదరించి	328
*అట్లు చను	35	అని కృతనిశ్చ	46	*అని యట్లుభి	6
అడవికివేట	290	అని కథకుండు	365	*అని యివ్వీధం	250
అడుగునడుగుల	180	అని కొనియాడి	40	అని యాక్రియ	288
*అతండు కళింగ	128	*అని తదీయ	138	అని యాగతి	217
*అతఁ డొక్కనాడు	140	అని తనయాలిని	156	అని యుధిష్ఠిరు	297

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
అని యొప్పుకేతు	306	అమితములై	250	ఆకంబులలిత	85
అని లోకత్రయ	227	అమృతభుగాను	333	ఆకంసారి	299
అని వనజాక్షు	319	అమృతమయ	162	ఆకమలేడుణుం	312
అని వరమిచ్చి	255	*అమృతహోత్సవ	148	*ఆకర్ణింపు	64
అని వలగొని	286	అరచంద్రులొని	207	*ఆకర్ణింపు	128
*అని వెండియు	230	అరుగుచెంచి	318	*ఆకర్ణింపు	197
అని శీత్రుడు	109	అరుణావిష్కృతి	214	*ఆకర్ణింపు	288
అని శ్రీపతి	273	అరుదెంచి జము	140	ఆకాశతత్త్వ	203
అని సింహంబు	311	అర్కుండువెలుగుట	307	ఆకుండలౌఖ్య	303
అని సూతుడు	110	అర్ధమరేయి	146	ఆకుంభజు	45
అనుకంప	83	అర్ధయోజన	85	ఆకుంభప్రభ	102
అనుచుండ	280	అర్పించి నిలిచి	214	ఆకుమయంగు	151
అనుచితశత	244	అలరెపినాళి	236	ఆకుముదాప్త	300
*అనుచు సభా	40	అలకతిమిరంబు	75	ఆకుండనెత్తా	115
అనుటయు సంభ	246	అలఘుజగ	78	ఆకుశంబాన	159
అనుడు దరహాస	336	అల తీర్థస్థలి	234	ఆక్షేత్రంబున	163
అనుడు నగ	45	అలమి త్రిలోక	260	ఆక్షేత్రంబున	167
అనుడు నట్ల	305	అలరాధికా	209	ఆక్షేత్రమును	123
అనుడు నుడు	163	అలరుండేనియ	192	ఆక్షేత్రస్థలి	125
అనుడు నెలనాగ	242	అలరు నలరుచిర	269	ఆగమనముద్ధ	224
అనుడువేలుపు	323	అలవోక కన	59	ఆచమూయపు	290
అనునర్థంబులు	306	అలసంబుల్	234	ఆజానుదీర్ఘంబు	161
అనుభూతాఖిల	275	అలికులభాగ	82	అటకుమెచ్చి	47
అన్నబొండిక	247	అలికులవేణి	65	అడిసంగుడిన	335
అన్నయలత్త	10	అవగుణగణ	335	అతరి నన్నగరి	147
అన్నవాముక్	67	అవచూడబర్హి	216	అతరి నొక	270
*అపవిత్రంబగు	154	అవతారమంచె	1	అతీర్థంబున	105
ఆవుడు పినాక	316	అవసరంబు	358	అతీర్థతనువు	303
ఆపునరావృత్త	125	*అవ్యధంబున	254	అతీర్థమునకు	108
*అప్పుడప్పుటు	201	అసిధారా	297	అతీత్రాంశుని	240
అబ్ధితోగూడ	33	అస్తంభకపా	326	అత్తనామవన	167
అభినవాయాతు	180	అస్తత్క్షేత్ర	319	అత్తవాహనముల	357
అభిముఖతత్త్వ	295	అస్తదంతధారి	228	అదంపతులకు	14
అభిషేకమొన	70	అస్తదాదిమాన	356	*అదికల్పంబు	64
*అభ్యుదయవరం	23	అహారారంభ	91	అద్యశివాధిష్ఠిత	212
అమరద్రోహినిరో	160	అహితగోత్ర	43	అద్యుల్లంఘన	180
అమరాధీశుండు	308	అహితాహిత	295	అధవళిర	262
అమితపితాచ	170			అధేనువుతత్త్వ	345
అమితభోగా	276	అ	24	అనందకాన	25

పద్యము.	పుట.	పద్యము	పుట.	పద్యము.	పుట.
అనతమాళియై	230	అలా నొకనాడూ	133	*ఇట్లు బురుగుహణ	248
అనరసింహు	303	అవసుధామర	348	ఇట్లునిజబల	51
అనలినాయతా	275	అవర్తాభూవిభు	361	ఇట్లునిజజల	211
అనాదము	238	అవాణీరుజుండు	235	*ఇట్లుదివ్వ	157
అసీచుం డొక	304	అవింధ్యాచల	33	*ఇట్లు కుహనా	332
అన్యఁసరి	303	అవిదేహధి	13	*ఇట్లు పంచమ	133
అనెలపుల	162	అవిర్భవించె	200	*ఇట్లు ప్రతిదిన	35
అపంచత్వముగా	308	అవిర్భావము	10	*ఇట్లు లోకోత్త	9
అపద్మిని దిన	203	అక్షమము మేన	304	*ఇట్లు సచ్చిదా	284
అపరమేశ్వరి	34	అవునదల్పు	76	ఇతరక్షేత్రస్థిత	80
అపాదమస్తంబు	69	అవు నవసీసు	280	ఇతిహాసపురాణ	235
అపురవైరి	167	అవృత్తోస్థిలిత	193	ఇదమిక్తమృని	164
అపృథ్వీసుర	347	అవృషలీపతి	304	*ఇది క్రీమత్పరమ	63
అపెరువెల్లి	78	అవెంగళ	12	"	127
అవైదలి ప్రాణే	135	అశమము నావివేక	356	"	196
అభగవంతుం	322	అశరదిందుబింబ	322	"	287
అత్తైమినది	317	అశరముఖసింధం	291	"	366
అమండ్లొద్దవ	271	అశుకద్విజ	261	ఇన్నాలుగు	294
అమధుమక్షిక	271	అశౌనకుండు	109	ఇచ్చనపద్య	15
అమధువైరి	105	అసంరకర్షణ	103	ఇచ్చహి	17
అమహనీయ	101	అసచివావతం	10	ఇరుగడలం	234
అమహీసురు	128	అసతిఁ బల్కు	251	ఇలఁ జితికిల	155
అమాయాగవి	346	అసభ నుక్కుంగం	354	ఇవి నాలుగు	91
అముక్తకేశ	323	అసమయము	46	ఇవె యూపవృత	37
అమువ్వరిలో	10	అహరిహయారి	310	*ఇవ్విధంబున	41
అయతీంద్రుండు	301			"	241
అయదుభర్త	85	ఇంటను నడ్డ	144	"	181
అయాలమగలు	256	ఇంతకు సూర్ధ్వ	218	"	185
అయెడమదిక్కు	312	ఇంతలు నంతలు	136	"	301
అయొంటిపంటి	310	ఇంతిం దిరుమల	21	ఇవ్వములైన	136
అరంగరాజు	10	ఇంద్రచాపంబు	206	ఇసుమంత	248
అరవి చాలఖిల్య	52	ఇట నభిమిట	73	ఈ	
అరాజుని పదం	309	*ఇట్లుగణితగుణ	172	ఈకడజాలి	156
అరాధామాధవు	195	ఇటులనుచు	113	ఈకలశోద్భవ	61
అరామరాజు	11	ఇటులు కొన్ని	357	ఈ గంగాదిక	45
అరామానుజ	16	ఇట్లు లక్ష్మ్యుగ్గ	203	ఈగతిఁ గృతాం	307
అరుదు పీగలిం	290	*ఇట్లుతర్కితోప	258	*ఈచందంబు	263
అలక్ష్మణమం	21	*ఇట్లుతిప్పద్దలు	70	ఈచరితంబు	103
అలీలాపతి	250	*ఇట్లునవరత	207	ఈచిగురాకు	9

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
ఈతఁడిటుండ	329	ఎడైతనపు	148	ఓక్కడ కృత	252
ఈతఁడు పద్మ	306	ఎన్నగ నింత	174	ఓనఁగి యెడ	246
ఈ ధారక	195	ఎన్ని జన్మంబు	152	ఓనఁగి నవ్వని	246
ఈనాశివ్యుల	326	ఎన్ని ద్వారంబు	288	ఓనఁ గను వఁడు	215
ఈపుంగ్రామణి	284	ఎయ్యటి దివ్య	234	ఓ	
ఈపృథివీ	113	ఎలయు సీతార్	136	ఓగజగోజ	71
ఈరీతిఁ గొంత	316	ఎల్లరు నెల్లచో	155	ఓపుక	40
ఈరీతి ప్రమద	56	ఎవ్వఁడు పొంద	313	ఓయింభోరుహ	182
ఈవడువున	283	ఎవ్వఁడు వ్యాధి	291	ఓరాజునైన	98
”	353	ఎవ్వనికి వలచె	145	ఓరి మరొక్క!	347
ఈవిధమైన	159	ఏ		ఓలలెంతాని!	38
ఈనముద్ర	123	ఏఁగి మహానది	300	క	
ఉ		ఏటిగుఱించి	101	కంచి భజించి	333
ఉక్కుఁగంబము	102	ఏతత్త్రితయ	46	కందర స్త్రమ	340
ఉచిత నేవ్య	112	ఏధిశయావ	282	కందుకము	360
ఉడుగనివస్తుల	159	ఏ నమ్ముడుగడ	137	కంబుపాణి	191
ఉత్తాలఫణి	160	ఏ నింతవాఁడ	349	కంబువు నరళ	300
ఉత్పత్తిస్థితి	82	ఏ నేల	97	కన్కనపువరక	267
ఉదయంబున	8	ఏనోహర	325	కటిక జేలాగము	262
ఉద్ధతి దక్కి	347	ఏపట్టున	98	కదివగంఠిర	151
ఉద్యమత్థాన	341	ఏ భీరువనై	296	(పం) కడిదియనురు	219
ఉపమింపగ	211	ఏపంభూత	162	కతపత్ర మిడ	15
ఉమ పసుపాడి	117	ఏపంవిధ	22	కద్దు బాంగడు	2
ఉరసిజాద్యుత	166	”	32	కనకమణి	260
ఉరుమతి	13	”	123	కనకముపేరొ	360
ఉర్విధరము	330	*ఏపంవిధా	15	కనకధర	117
ఉహ్వాని హో	130	ఏ		కనకరుణ	218
ఉ		ఐనంగానిమ్మ	114	కనసి గొడ్డాల	165
ఉరకుండిన	100	ఐ		కని యీకారణ	113
ఉరుయుగళంబు	180	ఒకఁడు నిరూఢ	273	కనుగొండ	14
ఋ		ఒకఁడు నుశర్వా	304	కనుకట్టి	184
ఋతువుల నాటిట	96	ఒకఁడు వడి	249	కనుదెఱచి	222
ఎ		ఒకటికిఁ బది	341	కనువిచ్చి	282
ఎంత భాండ	244	ఒకనాటిరాత్రి	141	కమలాఫుండు	356
ఎందుండి రాక	242	ఒకనాఁడు	25	కమిది యెట	225
ఎందుఁ బ్రభవం	319	ఒకనెత్తురు	142	కరగిన డెండ	146
ఎక్కడికేఁగుచెం	311	ఒకబుద్ధి	276	కరకలిత	323
ఎడరగుట	150	ఒకయింత	158	కరముల్ మిఁది	314
				కరికరుంబులు	190

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
కరివదిన	217	కాలీచవడ	119	కొన్ని గొణింగి	240
కరుణాదురులు	142	,,	256	కొలిచి నుతిం	42
కరుణించి	18	కాలుఁగాలును	200	కొ	
కర్తవు గావు	298	కళరాత్రిస్తనా	318	కోపంబునాఁగి	255
కర్తము కర్తాం	297	కళరాత్రిశ	118	కోపనకాప	77
కలువరక్కసు	294	కావునఁ గ్రొంచ	119	కోపవికార	354
కలఁకనీ రంత	208	కావునఁ దత్తీర్థం	291	కోమలతుల	280
కలఁ డొకబోయి	290	కావు కావను	42	కోలుమనంగి	283
కల దాశూన	144	* కావున డేత్ర	97	కా	
కలదులేదను	130	కావున నరులకు	163	కాండిన్యసగో	8
కలదొకఁకణ	178	కావున శరణము	115	కూ	
కలలో వార్తలు	337	కాళి గుహాఁబి	121	కూరాసిధారా	182
కలహంస	258	కి		క్రే	
కలహంసోప	261	కించిద్వలగ్న	57	క్రేపు వాపోవ	345
కలహశనముని	118	కి		క్ష	
కలిగినవాని	82	కిరమది యొక్క	261	క్షణము క్షణా	237
కలిగ మధు	272	కిలారమున	338	క్షీ	
కలిసొమపేళ	86	కు		క్షీతిగరు	165
కలుగకుండిన	210	కుంకుమపంక	116	క్షీ	
కలుషభగ	73	కుటిలాలక	329	క్షీరకంఠంబు	192
కలుషవన	125	కుతుకంబింక	258	క్షే	
కవులుం బాత	7	కుపితశమన	154	క్షేత్రపులరాజ	84
కవిశుకనవా	127	కురులసిరుల్	340	క్షేత్రచైవత	122
కనవుండీవ	346	కులుచలై	88	క్షేత్రమాహాత్మ్య	288
కా		కులధర్మం బెడ	336	క్షేత్రమున	102
కాంచి విరించి	116	కులమొల్ల గోత్ర	340	క్షోణిఁ గృష్ణ	294
కాఁగల మర్త్య	156	కులశిఖరి	334	క్షోణిరేణు	49
కాఁపుంగెంజి	153	కృ		ఖ	
కాఁపుగోడలు	151	కృతమున నేక	310	ఖరకరహతి	53
కాఁపుకొడు	142	కృష్ణపేణిప్ర	124	ఖరనఖర	295
కాఁబోలు నిని	112	కృష్ణాదు ఋషి	313	ఖరనఖరాగ్ర	125
కాన దోషాత్ము	6	కె		గ	
కాననగంధ	238	కెంజిగురాకు	200	గంగఁ గాటుక	94
కామగపీనుర	16	కెరలక క్రమ్మ	29	గంగాదితీర్థ	122
కామధేనుముఖం	341	కేసరికాల	272	గంధవిరహిత	53
కామవికార మాత్మ	139	కొ		గంధవాహము	354
కాయంబున	142	కొనలఁజాట్టిన	35	గతిమధ్యస్థున	152
కాయద్యుతి	270				
కారుచిచ్ఛను	204				

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
గద సాగించి	92	చేటికానీత	137	త	
గర్వోద్రిక్త	294	చేడియ!	90	తమసంతు	6
గాఢవిజ్ఞాన	339	"	93	ద	
గానకళాతుం	13	చేతులు ద్రిష్టు	18	దక్షిణ ప్రాస	305
గిరికానుషక్త	268	చేతో జహారు	313	దక్షిణ ప్రాస	114
గుండుపల్లె	344	చే నాటాశన	216	దక్షిణము	217
గురుజనభక్తి	212	చేరి చతుః	89	దేవసమున	169
గుణుతుగల	21	చేరిచి నేమ నే	213	దోలారోపించి	359
గుహమాతృ	262	చేరువచేరునై	157	త	
గృహమేధి	363	చొచ్చి చన	361	తన సామ్రాజ్యము	7
గోపికయోర్తు	99			తన దీక్షిణంపు	289
గోమనఁ బెరు	273	చ త్రితశేష	83	తటపుటబిల్వ	111
గోమేధికోప	141			తత్త్వాద్విగ్నిభి	20
గోర్వచ్చచము	147			తత్త్వాద్విగ్నిభి	198
చ		జగత్పులి! భవ	225	తనకటాక్ష	293
చంద్రబింబా	198	జగదధిష్ఠానం	235	తనసూలచార	7
చక్రప్రసరి!	105	జగరుద్భవ	318	తనగృహమిట్ట	155
చతురసమ్మా	240	జడధి జల్లిన	101	తనచెలులిండ్ల	132
చతురుదధి	22	జడలఁట!	330	తనచంద్రి	60
చదువులపుట్టి	28	బరరవసత్ప్ర	9	తనమది వల్పు	122
చను మొలకలు	209	జనియించె	272	తనముగంబులు	213
చరణసీతోద	117	"	261	తనగూర్జ	328
చరణసరో	269	"	313	తనునాచి	323
చలనవిహీన	337	జమునిచెలియలు	164	తనువుతో	68
చలిచీమనేని	65	జయవిజయ	226	తనుశతకటాక్ష	252
చలిదిచిక్కపు	124	జలజపరాగ	26	తప్పు గలిగిన	5
చాటుకవిత్వ	5	జలజాతాంఘ్రి	19	తమ్ములఁ దాను	296
చాణక్యప్రతి	195	జలధరశ్యామ	320	తరణియు ధైర్య	293
చామరధ్వజ	222	జలధరం	349	తరణి లయా	206
చింతాకంఠ	293	జలధివీచి	176	తరణ్యయుత	108
చిగురులు	55	జనకులువార	153	తరత్రాడు	120
చిత్తం బద్భుత	291	జాణు నలరుల	358	తరుణప్రవాళ	171
చిత్త మాశ్చర్య	46	జాలపాదము	111	తరుణి! త్పూధా	244
చిద్రసవేది	3	జాలిదక్కి	358	తఱుగని	347
చిలుకలు కమ్మ	329	జవ్వనంపు	359	తలఁచు మనం	249
చూచి యిది	342	జీర్ణకృత్తి	331	తలగడిగించి	136
చూడు మీసారి	246	జైవాత్మక	51	తలగడు గంగ	129
చూపు చాలమి	69	జొటజొట	212	తలఁపించునే	299
చెడుగుల విష్ణు	281			తలముచ్చట్టులు	277

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
తలపుండ్లు	146	దా		ధాతఁ దలంచి	216
తలలోపల	144	దాంతుడు సత్య	227	ధాత్రీధరాత్మ	92
తలకుంజెక్కు	74	దాఁపఁదగువాని	123	ధారుణీవల్లభు	298
తలకు మసార	74	దాడిమీబీజ	192	ధూతాఘమైన	105
తలకు మొగ	74	దాతయు చైవ	335	ధూతాతంక	174
తాతముత్తాత	131	దానంబునఁ బి	301	ధేనుగజాశ్వ	170
తాతల్ తండ్రు	257	దానఁ బయస్యం	252	న	
తానప్రసంగ	143	దానఁ బ్రియ	314	నక్షత్రంబు	164
తామరసాక్షి	104	దాన సంభవం	272	నఖరాగ్రలూనా	36
తాళి విభుండు	239	దానన్నాన	166	నగధన్వి	115
తిమ్మాంబ	14	దానన్నానాది	289	నగపుత్రి	103
తిరిగి చూచి	246	దానికి దక్షి	104	నగపుమురువు	179
తిరువారాధన	70	దామోదరుండు	359	నడచి భగవం	124
తీర్థమున	236	దారుణబాణ	79	నడతు నీక్షేత్ర	226
తీర్థసార్థావ	163	ది		ననలక్రొందొడి	197
తీర్థహారంబు	125	దిగ్దంతావళ	365	నను రామకృష్ణ	7
తులితోడు	24	దిగ్దాసుండు	75	నను వెడలనడి	335
తృష్టారహితు	255	దినవెచ్చమున	131	నయనత్రిభాగ	49
తెలచిన	327	దీప ముడుగఁ	203	నయవినయ	12
తెలతెల వార	32	దీపించువాని	179	నరనాథపుత్రి	361
తేజమున	14	దురితశత	305	నరుఁ డరువది	86
తేజు కన్ను	145	దుర్బలితాతను	145	నర్మగర్భోక్తుల	139
తైర్దికులధి	164	దృష్టిపాతంబు	145	నలినాసన్న	351
తోడవులు	17	దేవ! భవత్కృప	163	నలువమొగం	84
తోలుతనే	244	దేవ! యగస్త్రా	57	నలునదితో మ్మిది	53
త్రిదశగురు	206	దేవాలయమున	260	నవసీత	103
త్రైవిక్రమాం	175	*దేవీనహితుం	57	నవసుధాపరి	178
త్రివ గమయిం	243	దేవునివామభాగ	126	నవ్యకాలాగ	199
త్వన్నామచిహ్ని	231	దైవతధట	49	నాఁడు మఱునాఁడు	217
త్వాదృశులందు	215	దైవము శ్మేత్రము	163	నాకనదీ	28
ద		దొరకు జన్మము	86	నాకవిధూప	56
దండనమస్త్రీయా	117	దోశమితారి	93	నాగాకల్ప!	283
దండమె దీని	345	ధ		*నాతోడంగూడి	243
దండితబలి	78	ధనపతిమిత్ర	110	నాదుసహోద	138
దండితానంగ	119	ధనపంతు	252	నాయందు భక్తు	228
దమనిసి విట్ట	109	ధరణీధరము	4	నారద! ధృత	233
దద్దురాంగన	350	ధర్మనిశ్చేత	21	నానిని ధామ్యుది	300
దశయుగమున	218	ధనధనుక్కున	203	నానిని, నగు	215
దశరథేశ్వర	11			నానిని నాటి	247

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
నావిని శంక	122	నొడువులు	75	పాపదుర్గాప	304
నావిని తరాలి	312	ప		పాపికిమం పాప	285
నావుడు సూతు	110	పంకజవత్త	303	పాగవంబున	199
నిండుమనంబు	168	పందగు బోటు	341	పాళము మూలు	256
నిగనిగని	75	పంపాతరంగ	35	పాపగుప్పగి	68
నిగమశర్తాభి	131	పట్టిపట్టున	18	పాపగు లుబ్బు	88
నిచ్చలు నిచ్చ	78	పడలిముఖం	194	పిత్తమం త్యాగ	143
నిజ్జైర్యదార్శ	73	పడబడబా	342	పుండరీక తప	179
నిటలాత్తు	59	పడబడనె	343	పుండరీక భాగ్య	168
నిడుదచిగు	70	పతి గొట్టిన	254	పుండరీకు	85
నిడుదాలుగను	106	పదను దినినీన	133	"	162
నిత్యస్ఫూర్తి	226	పదములకొంతు	343	"	230
నియతిం బాతిక	87	పదియాయి	218	"	183
నియమాంతం	68	పద్మరాగమణి	51	"	209
నిరనిలసంచా	143	పద్మనీపద్మా	39	పుక్కిటియోవ	338
నిర్భూతపాత	38	పనితప్తక్రియ	47	పుట్టగుం బుట్టెడు	4
నిర్మదులకు	284	పన్నిదు మెద్ది	361	పుట్టిననాడు	28
నిలిచి నిలిప	213	పరదారపర	279	పుట్టిన ముముక్షు	50
నిలునిలు తుంగ	318	పరమపద	96	పుడమికి విశిష్టి	123
నిలువున నొలి	308	పరమేష్ఠినుండి	137	పుడమి పైనడ	11
నిష్కారణముగ	338	పరలోకావాస	71	పుడినీటింబట్టె	33
నిష్ఠురత్వంబు	254	పరిభా నిజంబు	27	పుగ్గాగుణగణ్య	124
నీచమగు మేను	157	పరిణీత యగు	325	పుత్తులు లేక	156
నీటిలోఁ జివుకక	80	పరిపూర్ణపంద్ర	355	పురిరాజులారు	27
నీతిమై వైద్య	224	పరిహరించుట	245	పురుషశ్రేష్ఠు	278
నీతితృప్తి	229	పరులకతంబు	298	పురినోపరి	107
నీభావశుద్ధి	254	పఱచిన దేవకీ	223	పులియొన్న పొద	346
నీ యాత్మేత్రము	216	పలుకుందొయ్యలి	8	పుష్పిలును	292
నీరజగర్భుండు	121	పలుచనలేత	315	పుష్పము బూత	281
నీరజోదర	159	పలువికారంబు	144	పుష్కరిణిఁ దీర్థ	301
నీరప్రాంగణ	353	పలువేల్పుల	279	పూన దడిత్పు	217
నీలంబు భక్తా	250	పశుపతి! మమ్ము	312	పూర్వజన్మ కుం	361
నీలగళ	51	పసుపార్పుం	260	పూర్వద్యాకెఫన్	108
నీలమో కాలాశ్ర	290	పాంచజన్యంబు	209	పూర్వద్యారం	289
నీలాంజన	203	పాడియం బంట	210	పూవుఁదేనియ	53
నీవలన	61	పాతకంబుల	167	కృధులవిజ్ఞాన	322
నీవు హరిభక్తు	312	పాతకవ్రాత	165	పెట్టక పోనని	244
నూత్ననీచులు	171	పాథోధివిహృతి	55	పెనుగంపతొడు	316
నైయ్యి దట్టి	330	పాపబలములు	205	పెనుగృధ	307

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
పెరిగిన త్రివిక్ర	27	బాగాబిసాష్టు	267	మట్టిన బిట్టు	346
పెరిగి సూచి	205	బాగాబిసాష్టు	292	మతిఁ గృష్ణక్రమ్మ	342
పేలుచుఁ గలు	150	బాగాబిసాష్టు	74	మతిఁ బాపమనక	146
వైంగురియు	199	బాగాబిసాష్టు	133	మత్సామివ్యము	60
పొందుబట్టు	132	బాగాబిసాష్టు	190	*మత్స్యశంబులు	183
పొగడి రఖిల	232	బాగాబిసాష్టు	55	మదఘూర్ణదురు	267
పొడఁగనిరి	300	బాగాబిసాష్టు	104	మదిరాక్షిజంఘ	189
పొడమిన నందే	47	బాగాబిసాష్టు	300	మద్భక్తసేవ	227
పొడలు నీపొక్కి	77	భ		మదేశవిభ	17
పొడవు పరాగ	54	భక్తిగద్య	235	మధుమధను	286
పొన్నాకువై	147	భక్తివంఢు	168	మధురమదిరా	269
పొర్తహిమన	293	భిమరథిఁదొడ్డి	350	మనుమాతరాజ	66
*ప్రకటగుప్తా	84	భిమయించి	364	మన్ననచేసి	254
ప్రణవమతి	93	భయమున నది	364	మమకారదూరు	339
ప్రతిదినశేష	80	భర మానుజుల	99	మము నీయర్థ	61
ప్రబలు పడగండ్ల	204	భర్త స్త్రీయము	66	మరువంపు	52
ప్రయుతుఁడను	334	భవదంఘ్రి	226	మఱులగఁ బట్టు	90
ప్రయుతుఁడుమ	336	భస్మోద్ధౌలన	76	*మఱియు నప్ప	176
ప్రస్తుతంబని	241	భాగ్యమై	229	మననము	302
ప్రారంభించిన	137	భాషావిభు	71	మస్తకిరీట	279
ప్రారేయాచల	24	భార్య పాలిండ్లు	130	*మహాత్ములారా!	24
ప్రారాజిన	87	భిమక్రంధం	23	మహిళాపుణ్య	228
ప్రాప్తవేణ్య	54	భిమావ్యయ	317	మహి నాలపాండి	95
ప్రాశస్త్యంబు	307	భుజియించి	247	మహి నేవంవిధ	292
ప్రాసంగవిత్తు	128	భువనసంభవ	328	మాణిక్యంబులు	171
ప్రేయసివలన	71	భూమియు నాక	29	మాతృకతోర	78
ప్రావితభూ	107	భూమిసురసాతి	70	మాతృవధము	163
		భూరిగుణరత్న	314	మాదిక్కి మీఱు	2
		భూరికరాభ	39	మాదిమీఱు	18
		భూరిభయా	317	మానని కోప	282
		భూరిసుఖాను	310	మానవతీ	190
		భూలేఖులు	273	మానికరాజి	15
		భైమిశీర్ణనివా	324	మాయపుబిడ్డ	249
		భైశృవధ	298	మాయయు జీవు	277
		భ్రుకుటీభివణ	348	మాయావృతుఁ	73
		భ్రాణహుండు	236	మారుతాహతి	31
				మార్గ భేదశీధిల	357
		మంత్రపూతము	93	మాపంటివార	297
		మందిరోద్యాన	52	మిక్కుటమైన	317

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
మిగుల గన్నొక	9	య		లోలస్వంబున	139
మితి గడచిన	133	యతిపతి !	126	లోకికై నది	274
మినుమినుకు	331	యతిమనో	72	వ	చి
మిన్నేటిపాటి	44	యదుకుల	285	నంగడపు	296
మిట్టటమైన	354	యమచండ	268	పంచన యుగళ	126
మిసిమితుండు	71	యమరాద్ధూత	257	నగుట యగుదాఁక	245
మోదం బార	3	యశము గలి	8	వగవగుమన్న	348
మోకని కొని	335	య్యుపజనంబు	361	*వచ్చిన నమ్మచ్చె	242
మోయెడ మచ్చిత్తి	228	య్యుపమనోగం	193	వచ్చిప యెఱుఁగ	58
మోరును గృహి	280	ర		వచ్చినచ్చి గల్ప	334
ముందు నంద	320	రంగయవర	13	పడపడఁబోలు	138
ముఖ మంబురు	194	రక్షగట్టిరి	210	వణఁగుగుబ్బరి	175
ముత్తెయముల్	356	రత్నరంగవల్లి	356	వశ్యనాభి	344
ముదమున	77	రత్నపందర్భ	353	వశ్యయశము	344
ముదితకరము	191	రమ్మ గరమ్మ	319	*వత్సా! శ్రీవశ్య	232
ముద్రితవైరి	17	రవికిరణ	23	వదనారవింద	192
మునిజనభాగ	339	రవిధామంబు	225	వదనైక	74
మునిపటికి రాజ	363	రాజతాహార్య	113	వనజనాభుని	358
మునివర! విను	343	రాజాలయము	140	వనితా! చూచితె	37
మును మినగుట	68	రాధానాథ	16	వనితానూతన	129
మును లనుష్టుభ	349	రాధాసంగమ	208	వరసారస్వత	337
మును పుట్టెం బ్రకృ	114	రామానుజయ్య	23	వరసింహమధ్య	98
మున్నేను మేన	317	రారయ్య యని	245	వర్ష ధారా	262
మున్నొకరాఘ	14	రూపహీనుడు	239	వఱలు లావణ్య	191
మొరళిగొని	48	ల		వలనా యేటికి	228
మొరవిభంజ	98	లలనాజనోష్ఠ	159	వలరాజుశి	194
మొవ్వంకమొరుపు	237	లలితకళా	81	వసుమతీభార	183
*మొహూర్తమాత్ర	46	లలితకుంతల	332	*వాఁడొక్కకందు	253
మూఢుండ నను	285	లలితనీజ	73	వాఁగ్గింతాశ్రయం	6
మూర్తిత్రితయ	92	లలితాగార	337	వాత్సల్యకాయ	243
మూర్తిమదితు	238	లలితలక్ష్మీ	179	వాణినఖి	22
మొడమన్ను నలచి	136	లలితశిరీష	72	వారలటుగాక	324
మొత్తగనూతిన	72	లవలీపల్లవ	57	వార్ధిసావర్త	171
మొదలఁ గామ	66	లాలికలీల	120	వాలిన బప్పి	302
మొన రెండు	251	లేచి యతండు	281	వాసుదేవసానా	193
మొలకచీకటి	31	లోకేశశక్తి	321	వాసినిగ్రహ	326
మోవఁ దరంబు	142	లోచనవికృతి	344	వాహనము	51
మోవిచెలవంబు	204	లోనాలుగు వెలి	295	విందుఁ దన	302
మొక్కి విసిపించె	181			వింధ్య మమరాద్రి	325

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
వికటోత్తంభి	79	విష్ణుభక్తులై	363	శిశ్యావచూడు	281
విచ్చిన కన్ను	212	విహితమతిం	69	శిఖిపింఛ	232
విఘ్నానమయ	56	నీడిసడిన	268	శితికంఠసుతు	48
విజ్ఞానపంద్యు	214	నీడియందెడ	58	శిరసు వడంక	332
విడుమింకనైన	140	నీరలకు దగిన	326	శిశిరాగమ	96
విడువని పైర	116	నీరావేశము	138	శీతాహార్య	24
విభరణరణ	196	వృత్తవిరోధి	88	"	84
విద్యతుముని	365	వృద్ధులై టిథాన	347	శుకమున కొద	268
విధివంతంబు	318	వృషభేంద్ర	19	శుక మొకటి	359
విధిశివనన	223	వృష్టిగా	94	తైలజ! విను	64
వివేచకడడు	234	వెడలెడి	254	తైవము దాదశ	217
వివేచనయ	286	*వెడియు	20	శోకించు వృద్ధ	141
వివేచ యజ్ఞ	87	"	60	శౌరి భజించు	90
వినిపించిన	109	"	310	శ్యామలకాలా	200
విని ముగ్ధహాస	227	వెడలకన్నుల	61	శ్రీకరోదయ	26
*విని యద్వైవాది	334	వెడలద దుర్వ్య	131	శ్రీకాంతామణి	1
వినుడు మీను	229	వెన్నుండు పత్త	320	శ్రీదనన్	201
విను భాతృవం	231	వేటాటుతును	30	శ్రీదయిత	64
విను పతియ	302	వేదమార్గప్రతి	19	శ్రీద్యుతిసువ	197
విను మఖిల	309	వేదవివాద	118	శ్రీనరసింహు	12
విను మునినాగ	120	వైషమేషవ	100	శ్రీమదస్తాక్ష	10
విను మున్ శౌరికి	292	వైష్ణవి యనంగ	123	శ్రీమహితము	289
విను పేల్పునకు	135	వ్యాపించి తిమిర	270	శ్రీరంగంబున	237
విన్న మదీయ	315	వ్యాపృతబద్ధ	311	శ్రీరమణీయ	89
విపులనీక్షణ	76	వ్యుత్కరాళ	112	శ్రీరామమంత్రి	14
విప్ర కులబింత	320	వ్యసనవాత్సక్తి	5	శ్రీరమ్యచరణ	128
విముఢతపో	314	వ్యాసనుతాడు	341	శ్రీలాలిత్యము	137
విముఢము	50			శ్రీమణ్ముఖ	288
విభవేంద్రుం	21	శతమతన	127	శ్రీసఖులు	333
విమలమయూ	54	శతమతికి	61		
లిఖితమో	76	శతపత్రాక్ష	67		
వివిధక్షేత్ర	45	శశియింపంగ	335		
వివిధ దివి	49	శరణమవు	319		
వివిధ యువతి	189	శరవణభవ	114		
*విశేషించి	229	శశిరేఖలైకొ	327		
విమనిధంబు	336	శాంబరీకచ్చ	181		
విషమశరణ	363	శాణోద్రేజిత	273		
విషయాంకుర	278	శాశ్వతకరు	353		

పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.	పద్యము.	పుట.
పకలాగము	275	సామజరక్ష	13	స్ఫురన్నాభి	223
పకలాస్థాన	195	సామిమలనుం	50	స్తరశశి	49
పకలాత్కృష్ట	96	సారథి ఛాంద	30	స్వస్మాజానిల	152
పకి న నాభి	190	సారసువర్ణ	175	స్వాతిమేఘులు	363
సతియాత్మ	244	సారాచార	62		
సతి యాగతి	249	సాహిత్యాపర	286	హ	
సనకసనంద	67	సితకర్ప	194	హతలతాంత	305
సన్నపుసిద్ధి	155	సితకీరస్పటి	352	హరహాభిహార	29
సప్రణయుండ	348	*సిద్ధేశ్వరాహ్వా	313	హరికిరిదం (ప్ర)	355
సభపజ్జనకం	276	సీతులును కాంది	160	హరిదాసమను	357
సమకూర్పగా	13	సుఖమాలికా	289	హరిపదపీఠ	268
సమధిక	97	సుచరిత్ర	251	హరిహర్పాద్మి	97
సమరసన్నద్ధ	91	సుధయొల్కు	360	హరిభక్తియు	67
సమదాత్రులు	59	సుముఖాంతః	330	హరిమునుసంగ	107
సమృద్ధసము	237	సురకర్పంది	228	హరిమాళిపతిత	239
సరసగుణ	365	సురతరుప్రస	350	హరియ్యుత్తర	237
సరసిజభవ	316	సురలీలావతు	238	హరిసోపహారు	235
సరసిజాకల్యా	269	సురసదనం	285	హరిహాయదేశి	66
సర్వతీర్థప్రదేశ	362	సురులు కళ	199	హరిహయోపల	223
సర్వధర్మ	228	*సుశీలాభి	239	హరుండు శిరంబు	59
సర్వాతిరక్త	331	సూత్ర వతీదేవి	3	హరుకృపనిట్లు	119
*సర్వోత్కృష్టం	60	సేననముఖ్య	90	హరపదాధి	90
*సలపీఠం	363	సేవకకల్ప	121	హరివిచార	324
సలసలమను	335	సోదరులు	22	హళి మనంబు	324
సలిలంపు	204	సోమదీపాస్య	191	హుంకారములు	327
సలిలభాగము	259	స్కందపురాణ	8	హృన్మణిసూతు	219
సాక్షాత్కరించి	320	స్నానానుక్రమ	321	హోమధూమా	38
సాధుజనుల	119	స్మర్యాద్యం	313		

సవరణలు

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు	పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
2	26	ఇట	ఇట	106	28	4న ధిక్క్రాతా	4న ధిక్క్రాతా
4	7	గాయ	చాయ	112	9	యరంగి	యరిగి
5	20	జూచి	జూచి	116	30	పిడిగా	పిడియైన
6	11	రూడి	రూడి	119	7	ఇట	ఇట
8	3	భూమి	భూమి	123	13	క్షేత్రము	క్షేత్రము
9	24	ఎక్కువ	ఎక్కుడు	124	7	లాక	బోధ
12	27	తేజము	తేజము	127	13	వితరణ!	తుల్య!
14	8	వాహనమైన	శయ్యయైన	128	18	కచ్చ	రచ్చ
22	19	గంధిత	గంధిల	129	22	సకల	సకల
25	20	క్షుప్త	క్షుప్త	„	29	చంచన	చందన
29	1	పొదిలి	పొదివి	130	26	లాగమ	నాగమ
29	19	వాడ	నాడ	132	14	యోశయ	యాశయ
29	22	నామనతన్	వామనతన్	136	21	నటులు	నంటులు
37	25	నైకతం	నైకతం	142	12	త్రేణి	త్రేణి
37	27	జింప	జింప	145	13	గొప్ప	గొప్ప
40	3	6	1	145	14	తొట్రి	తొట్రిలు
40	7	1	2	146	23	జలదంపు	జలదరింపు
40	20	2	3 [చుండు	46	29	ప్రాణిచ్యు	ప్రాణిచ్యుతి
41	15	ముష్టింపచుండు	ముష్టింప	147	5	(అగు)	—
50	12	దలఁ	దలఁకి	149	31	కాంత	కాంత
58	5	వర్ణంబు	వర్ణంబు	152	22	వ్యాఘ్రాధి	వ్యాఘ్రాధి
59	31	బ్రహ్మ	బ్రహ్మ	154	10	విభ్రమ	విభ్రమ
67	31	బ్రహ్మ	బ్రహ్మ	163	10	భాతృ	భాతృ
72	12	దీపకాం	దీపికాం	163	16	క్షేత్ర	క్షేత్ర
73	34	కరములఁ	కరములఁ	169	30	శృకుము	శృకుము
76	21	బ్రాక	బ్రాక	170	21	పగ	పట్టుదల
77	32	దెప్పవె	దెప్పవె	177	5	పుర	ఈ
78	15	ఇచటఁ	ఇచట	177	27	దారూడో	దారూడో
79	30	గాఁ అతఁ...	అతఁ...	182	9	మాయ	మాయా
		వేషండు	వేషండుగా	189	30	గదలగు	గదలగు
83	26	యాజమాన్యత	యాజమాన్యము	195	13	విద్య	సకలవిద్య
86	9	కణితమై	కగుణితమై	198	13	సిస్త్రిం	నిస్త్రిం
89	13	పుండరీకుని	పైరపుని	199	25	అగరుం	అగరుం
99	6	ద్ధాంబులు	ద్ధాంబువులు	200	13	ఉత్పేక్ష	ఉత్పేక్ష
102	10	లోతున	నిడివిని	201	14	మద్వంపు	మద్వంపు
103	11	ప్రధానమైన	తర్వాతి	204	4	చెట	చెట్ల

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు	పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
209	23	శంఖ	కంఠ	311	15	విహార!	విహార!
210	22	నిర్మల	నిర్మల	„	29	శిక్ష్మున్	శిక్ష్మున్
212	5	పద్యము	పద్యము	322	8	క్షోభ	క్షోభ
219	30	తీగ	తీగ	331	8	పరమత్త్వ?	పరమాత్మ
222	8	పక్షలాలా	పక్షలా	333	32	మత్కుటుం	ఉత్కుటుం
235	32	పొంది	పొందిన			బిని	బగు
237	9	యక్షిణ	యక్షిణ	334	14	జనకుని	జనకుని;
259	4	వేడి	వేడి	336	31	ధారలు)	ధారులు)
„	26	ఉపవేప	ఉపలేప	338	27	పుత్తడిన్	పుత్తడి
265	39	పోవును	పోవుచు	342	27	శతచ్ఛ	శతచ్ఛన
269	18	చూచుచు	చూచు	344	12	మణిఘృణి	మణిఘృణి
„	24	(ఆ)	(ఆ)చక్కని	345	10	చ్చారహో	చ్చారహో
270	4	సౌఖ్య	సౌఖ్య	346	14	వాఘూల	వాఘూల...
276	20	యడిగి	యుడిగి	„	31	శమిప	సమిప
282	3	త్రిమృ	త్రిమృ	350	7	విశ్నూ	విశ్నూ
286	14	వైర్య	వైర్య	351	30	ప్రజ	ప్రజ
287	4	ధవద	దవద	352	18	పర్వము	పర్వతము
„	12	విద్వ	నకలవిద్వ	„	35	కలన్	కలన్
294	4	బువ్వల	బువ్వల	356	25	దాన్క	దాన్కన్
306	8	దూృత	దూృత	„	32	నవముగటిగి	నయముదటిగి

—

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి

‘వావిళ్ల’ ప్రెస్సున ముద్రితము. — 1952

